

*A Magyar Nyelvőr köszönti Rákosi Mátyást
születése hatvanadik évfordulóján*

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Angyal Endre:

Nyolcvan esztendő a magyar nyelvművelés
szolgálatában 1

Kerékgyártó Imre:

Nyelvtanításunk helyzete a középiskolák-
ban 9

Andrássyné Köves Magda:

Az építőipar nyelvének megtisztításáról I. 13

Fábián Pál:

Jön — megy..... 15

O. Nagy Gábor:

A boszorkányhit nyelvi emlékei 35

† Kallós Ede:

Egy eltűnt európai népcsalád nyomai 42

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, KÁROLY SÁNDOR,
LŐRINCZE LAJOS, PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.
TELEFON: 297 — 426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSI-ÉS KULTURÁLIS KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAI-UTCA 10 — 14. TELEFON: 122 — 044

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Angyal Endre</i> : Nyolcvan esztendő a magyar nyelv-művelés szolgálatában	1
Nyelv és iskola	
<i>Kerékgyártó Imre</i> : Nyelvtanításunk helyzete a középiskolákban	9
Nyelvművelés	
<i>Andrássyné Kövesi Magda</i> : Az építőipar nyelvének megtisztításáról. I.	13
<i>Fábián Pál</i> : Jön — megy 15. — <i>Csatkai Endre</i> : Nevet — röhög. Arc — pofa 17. — <i>Prohászka János</i> : Általános iskola vagy általánosiskola 18. — <i>Beke</i> <i>Ödön</i> : Ébertelen. A táró legyőzi a tárnát 19. — <i>Kiss János</i> : Színes fémek és nem színes fémek	20
Könyvekről	
<i>Szemere Samu</i> : Tyeplot: Pszichológia 20. — <i>Mikesy Sándor</i> : Bányaiz Zsigmond: Órás és nemesfémipari szakszótár és kézikönyv 24. — <i>Prohászka János</i> : Egy sikerült fordításról 25. — Az építőipar munkájának egy sikerült ábrázolása 20. — <i>Faipari regény</i> 27. — <i>Dénes Szilárd</i> : Mórész Zsigmond: Árverés a nádason 29. — <i>Rubinyi Mózsa</i> : Vajda János válogatott művei 30. — <i>Erdődi József</i> : Az orosz igék ragozási rendszeréről 31. — <i>Prohászka János</i> : Benkő Loránd és Lőrincze Lajos: Magyar nyelv-járási bibliográfia 33. — <i>Rubinyi Mózsa</i> : Fordításokról	33
Magyarázatok	
<i>O. Nagy Gábor</i> : A boszorkányhit nyelvi emlékei	35
† <i>Kallós Ede</i> : Egy eltűnt európai népesalád nyomai	42
<i>Zsoldos Jenő</i> : Elvrokon, elvbarát, elvtárs 44. — <i>Csefkó Gyula</i> : Hetvenkedik 47. Kézen vert gomb. Borkorcsolya 48. — <i>Nyíri Antal</i> : Vétetlenül lőtt Cupido, vagy véletlenül? 49. — <i>Dénes Szilárd</i> : Sárarany 50. — <i>Beke Ödön</i> : Arany János nyelvéhez. Csütkölő 51. Csűrös. Döfleg. Dudva 52. Édesanya, édes- apa. Étel. Evődés 53. Fütty és füttyölő. Gaz 54. Göcög. Gyógyít, gyógyul 55. Hajaz. Idétlen 56. Kalamajka. Kitaláció. Kíváncsi 57. Kapcáskodik. Kata szegelye. Kotymány 58. Langó. Látó. Lom. Mál 59. Megszentül 60. Nyiregy- háza. Ócska. Ólálkodik. Pác, pácol 61. Elpatkol. Sürvít. Zöpög 62. Mi a nyila. Egy láb föld. Egy nyomban. Elrúgja a patkót. Félteherre itta magát 63. Jégre visz. Krisztus palástja. Nagy feneket kerít. Rúgott borjú. Megrázlak, mint Krisztus a vargát 64. — <i>Scheiber Sándor</i> : Vágott bor. Tollat az orrába! Hebreg 65. — <i>Erdődi József</i> : Mennydörgés a népnyelvben. — <i>Prohászka</i> <i>János</i> : Nem fog rajta a csudám. Tehénszopó béka 66. — <i>H. Fekete Péter</i> : Kimicsodás. Kutyamáj — tekemáj. Halháj — halhí. — <i>Révay József</i> : Sarzsai 67. — <i>Péter László</i> : Az ly kérdéséhez 68. — <i>Selymes Ferenc</i> : Még egy magyar szó az orosz nyelvben	69
Ki hallotta? ki olvasta?	
<i>Trócsányi Zoltán</i> : XVIII. századbeli könyv az ősi orosz — magyar kapcsolatokról	69
<i>Székely Artúr</i> : Ismeretlen és szokatlan szavak a Csendes Don magyar fordítá- sában	71
<i>Vere Péter</i> : A Magyar Nyelvőr 1951. évi 4. és 5. számához	73
A Nyelvőr postája	75
<i>A harmincéves Komi Köztársaság</i>	80
<i>A Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlése</i>	80

Imre Samu

(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

76. ÉVFOLYAM * 1952 JANUÁR—FEBRUÁR * 1. SZÁM

NYOLCVAN ESZTENDŐ A MAGYAR NYELVMŰVELÉS SZOLGÁLATÁBAN

Irtá: Angyal Endre.

1952 január 15-én volt nyolcvan esztendeje, hogy napvilágot látott Szarvas Gábor folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek első száma. Azóta hatalmas változások, átalakulások történtek az emberiség és a magyarság életében: háborúk és forradalmak zajlottak le s hazánk is újjáalakult; feudálkapitalista országból a nép államává lett. Szarvas Gábor folyóirata azonban ma is él és létezik, szolgálja a tudományt, a haladást, a nemzet ügyét. Szarvas kezéből leghűbb tanítványa, Simonyi Zsigmond vette át a zászlót, Simonyit tragikus összeomlása után Balassa József követte a szerkesztésben. Balassának aztán meg kellett érnie, hogy a második világháborúba vakon rohanó fasiszta Magyarország 1940-ben betiltsa lapját, s alig öt évre rá maga Balassa is áldozatul esett a nyilas hóhérok őrzöngésének. Amikor azonban eljött a felszabadulás, 1946-ban új folyama indulhatott a Nyelvőrnek. Az ötévi kényszerű megszakítás okozta hogy 1952 „januáriusában” — ahogy a lapalapítás korában írták volna — még csak a hetvenhatodik évfolyam indulhat meg, nem a nyolcvanegyedik, azonban így is tekintélyes és csodálatraméltó alkotása az emberi szellemnek a Nyelvőr egymás mellett sorakozó hetvenöt kötete.

A kutató, aki ennek a hetvenöt kötetnek méltatására és ismertetésére vállalkozik, mindjárt az elején meg kell, hogy vallja: a feladat és erejének nagysága nincs arányban egymással. Nem egy tanulmány, hanem tanulmányok sora, vastag könyv tellenék ki annak a gazdag anyagnak csak vázlatos kivonatolásából és értékeléséből is, amelyet a Nyelvőr kötetiben a magyar és a nemzetközi tudomány felhalmozott. Olyan rövid áttekintés, mint a mienk, csak egyes szempontok kiemelésére vállalkozhatik. Öt szempontból akarjuk bemutatni a gazdag anyagot. Először a tulajdonképpeni „nyelvművelésről” lesz szó, arról a hősies munkáról, amelyet a Nyelvőr, Szarvastól egészen napjainkig, anyanyelvünk tisztaságának és szépségének, hajlékonyságának és kifejezőerejének érdekében folytat. Ehhez kapcsolódik szorosan a második és a harmadik szempont: a folyóirat érdemei a „nyelvkincsek” feltárása és feldolgozása területén, a népi nyelv adatainak közlésében és kutatásában, a régi és a 19. századi magyar irodalom nyelvi értékelésében. Negyedik szempontunk lesz a Nyelvőr viszonyának tárgyalása korának íróival és irodalmával, Arany Jánostól egészen Veres Péterig, ötödiknek pedig a folyóirat szerkesztőiről, kiválóbb dolgozótársairól, tudománytörténeti jelentőségükről emlékezünk meg.

1. Amikor 1872 januárjában megindult a Magyar Nyelvőr, a *Mit akarunk?* című beköszöntő-cikk írója — nyilván maga a szerkesztő, Szarvas Gábor — így jelölte meg az új folyóirat egyik legfontosabb célját: „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természet, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos

magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani" (Nyr 1:1).

Valóban, nagy szükség volt erre a munkára. Petőfi és Arany nyelvi forradalmának, a Hunfalvy és Budenz működésével egyre erősebben kibontakozó magyar nyelvtudománynak ellenére a hetvenes évek magyar nyelve egyre jobban elvadult és elcsunyult. A társadalmi és politikai helyzet belső ellentmondásai, a félgymarmati függőség: mindez nyelvünket is kezdte elkorcsosítani. Főként a „hivatalos nyelvben“, de a közélet, az iskola, a tudomány, az egyház és az irodalom nyelvében is erősen érezhető volt a romlás. Szükség volt olyan orgánumra, mely tudományos alapon, mégis népszerűen fölveszi a harcot a nyelv elkorcsosulása ellen. Hogy pedig milyen méretű volt ez az elkorcsosulás, arról maga a Nyelvőr régi kötetei tanuskodnak, amikor elretentő példákat közölnek a korabeli magyar köznyelv „stílusvirágaiból“. Lássunk ezekből néhányat. A „finánc magyarságot“ bíráló B. Pongrácz Emil például (Nyr 4:125) a hetvenes évek „hivatalos stílusából“ a következő nyelvi szörnyszülöttet idézi:

Vonatkozással a X. sz. a. ide kegyesen leutasított Boros Pál abbeli nyilatkozata felterjesztésére, miszerint adóhátránya tekintetéből a letéteményezett kötvények lejárandó szelvényeinek leendő törlesztése foganatosíttatni fog, alázattal jelentetik, miszerint a megfogva ide bontott 31. számú Boros Pál jegyzőkönyvileg felvett szóbelileges állítmánya szerint az általa adóhátrányok eltörlesztésére felajánlott kötvények helytelen használása miatt — tökéletesen eláll, és még 1868. évben elhalálozott, — végül oldalilag meghagyatott az alantas közegeknek, hogy ily dolgokon sokáig ne nyargaltassék.

B. Pongrácz maga bevallja, hogy többszöri olvasásra sem értette meg ezt a szöveget s csak hosszas utánajárás után tudta kideríteni, miről is volt szó: „Boros Pálnak adóhátraléka volt, s ezt bizonyos kötvények szelvényeivel akarta törleszteni, később kijelentette szóval — s e nyilatkozatát jegyzőkönyvbe is felvették — hogy lemond a kötvényekről is, azoknak az árát is fordítsák az adótartozás törlesztésére; ő maga pedig még 1868 előtt meghalt.“

Nem sokkal szebb a fővárosi tanács 1877 január 1-én kelt rendelete sem, amelyet *A hatóságok magyar nyelve* címmel (Nyr 6:72–75) maga Szarvas Gábor elemez és bírál. Ime, a rendelet első bekezdése:

A házi szemét kihordozásával járó költségek, tekintettel arra, hogy a közegészség, köztisztaság igényeinek s egyéb ezekkel rokon fontos közérdekeknek megóvása szempontjából, a házi szemét kihordozásának kezelése a községi hatóság teendői közé tartozik, a fővárosi hatósági közgyűlésnek mult évi 438. sz. a. kelt határozata értelmében az 1876. évi január 1-től kezdve további intézkedésig a házberkrajczár aránylagos felemelése által fognak fedeztetni.

Ami azonban még szomorúbb, az újságírás, a szónoklat, a regényirodalom sem maradt mentes az általános nyelvromlástól. A Nyelvőr első kötetiben állandóan találunk „Hirlapirodalmi böngészet“, „Idegen csemeték és fattyúhajtatások“ címmel rovatokat, gyakran magának Szarvasnak tollából, ahol kíméletlenül kipellengérezik és leleplezik a magyar nyelv épsége ellen elkövetett súlyos bűnöket. Szarvasnak leghívebb harcostársai ebben a küzdelemben a fiatal Simonyi Zsigmond, a fáradhatatlan és energikus Volf György, a hűséges Komáromy Lajos. Komáromy egyik cikkében (A magyar nyelv a hírlapokban, Nyr 2:169–172) ilyen „gyöngyszemeket“ halász ki korának lapjaiból, a Pesti Naplóból, Budapesti Közlönyből, Ellenőrből, Külföldből: „Grácban a községtanács elhatározá alapítványt állítani fel, s Bécsbe egy küldöttséget indítani, engedély kieszközlése végett arra nézve, hogy... Minthogy annak fölküldetése nem sokára eszközöltetik, a műbará-

tok érdeklése tekintetéből megjegyeztetik, miszerint . . . A karlisták 3 ágyúval vonultak be a francia határokon, noha azok a francia kormány által szigorúan ellenőriztetni ígérkeztek.“

A hetvenes évek iskolai könyveinek nyelvéről, stílusáról maga Szarvas mond joggal igen lesújtó bírálatot: „... olyan garázdálkodást — szándékosan használjuk s hangsúlyozva mondjuk ki e szót — mint a minőt a mi tankönyveink tesznek a mi nyelvünkön, olyat nem tettek a világ valamennyi nyelvét összevéve egyen sem“ (Nyr 3 : 266—267). Az orvostudomány nyelvében a negyvenes évek műkedvelő szógyártójának, a tudálékos Bugát Pálnak szörnyű szavai uralkodnak, az *emv, iszam, kőkem, küteg, fejet, bőrvör* és a többi, ma már érthetetlen zaggyvaság. Ernye Miksa, amikor *A magyar nyelv az orvosi irodalomban* címmel értekezik (Nyr 7 : 23—27) jogos élességgel bírálja Bugátot és halvaszületett természettudományos „műszavait“.

Az egyházak szószékein — amint erről ugyancsak a Nyelvőr hasábjairól értesülünk (Nyr 2 : 82—83) — ilyen dagályos stílusban zeng a korabeli prédikáció:

Ha most, midőn az új év küszöbét már átléptük, a jelen világánál még egy futó pillanatot vetünk a mult beláthatatlan tengerére, összezúzott hajók töredékeit, melyek majd itt, majd amott tűnnek föl a víz tükrén, megszaggatott zivatarfelhőket, és a messze távolban elhaló aranypír vérsugarait fogjuk ott észrevehetni.

A hetvenes évek irodalmi életének egyik, azóta már kissé megkopott „nagyságánál“, Toldy István *Anatole* című regényében szintén talál bőven hibákat a Nyelvőr „Borostyánkővi“ álnevű kritikusa (Nyr 2 : 124—127). Valóban, megdöbbenő, ha egy regényíró ilyen mondatokat ír le: „S azon mód, melyen e határozatot végrehajtá, bámulnom kényszerített egyrészt azon mély önismeret által, melyet elérult, másrészt az önkényes lemondás azon ritka erélye folytán, mellyel járt.“ Avagy: „Ama lelki válság e naptól fogva keletkező félben vala kedélyében, de hetekre még, s egy lelke és idegrendszere minden erejét megrázkodtató jelenetre volt szüksége, hogy beteljesüljön.“

Ma nevetünk vagy bosszankodunk az ilyen írásmódon: ahhoz azonban, hogy az ilyen „stílusficamok“ kivesszenek a magyar irodalomból, Szarvas Gábornak és harcostársainak szívós, lankadatlan, évekig tartó küzdelmére volt szükség.

Harcukban az irodalmi élet tekintélyeit sem kímélték. Mindjárt az első évfolyamban találunk például egy cikket, ahol Komáromy Lajos, Simonyi Zsigmond és egyik névtelen szerzőtársuk a magyar nyelv állapotával foglalkozik az iskolákban, a hírlapokban és a Nemzeti Színházban (Nyr 1 : 137—145). Alexander Bernát, az akkortájt már jónevű filozófus a következő kemény megdorgálásban részesül: „A 'Reform' 44—47. és 54. számaiban Alexander Bernát tárczaczikkei („Az ember származása“ I—IV. közlemény, s „Az árva lélek evangéliuma“) vonták magukra figyelmünket botrányosan rossz magyarságuk által. Mi nem a cikkírón, a kiről látszik, hogy nem született magyar, hanem a „Reform“ szerkesztőjén csodálkozunk; csodálkozunk rajta, a kinek tiszta, magyaros nyelvén csak a legközelebb is nem kevésbé örvendtünk, hogy e cikkeket a cenzurán oly könnyedén, mondhatnók meggondolatlanul áteresztette.“ — Alexander Bernát lelki nagyságára vall, hogy nem vette zokon a bírálat kemény szavait, inkább elismerte igazságát, kitartó munkával megerősítette bizonytalan nyelvérzékét, s miután ez sikerült, maga is beállt a Nyelvőr dolgozótársainak sorába. A hetedik évfolyamban a *Műszavainkról* című szellemes cikk alatt már ott olvassuk Alexander Bernát nevét, olyan szavak alatt, amelyekben az önkritikát is érezzük: „Tudományunknak, úgy hisszük, férfiasodásáról tesz tanúbizonyságot, hogy a mi egyszerű,

magyaros, ki kezdi szorítani a czifra idegen hangzásút. Mindinkább meggyökere-
sedik az a vezérgondolat, hogy vagy tisztességesen ültessük át magyarra az
idegen műszót, vagy pedig sehogyan, s éljünk ebben az esetben inkább az
idegen szóval a maga eredeti formájában. Majdnem minden tudományban
megindult a harc az álmagyar műszók s műkifejezések ellen. Néhány főpap,
az igaz, zokon veszi a dolgot s úgy szeretne tenni, mintha semmisem történt
volna. De lefelé nagyon sebesen gördül a kő, s a mily nagy fáradságba került
barbár szólásokhoz hozzászoktatni a magyar fület, ép oly könnyen s még
könnyebben el is fog szokni tőlük“ (Nyr 7:113).

Alexander továbbra is híven kitartott az egyszer fölsímt igazság mel-
lett. A Nyelvőrben ezentúl gyakrabban találkozunk nevével, így amikor
a nyolcadik évfolyamban Fordítóink címmel Szász Béla magyar John Stuart
Mill-jét bírálja. Az értékes, alapos bírálat első felében a szabadság hiányát
rója fel Szásznak (Nyr 8:54—64), a második részben a filozófiai műnyelv
problémáiról beszél a fordítás kapcsán (Nyr 8:106—117). A fordítás műsza-
vait nemcsak bírálja: helyette mindjárt jobbakat is ajánl. Az ajánlottak
közül nem egyet, mint például a *tudattalan*-t el is fogadta a magyar filozófiai
nyelv. Alexander tollából jelenik meg azután a 41. évfolyamban az a cikk
(*Szarvas Gábor időpontja*), amely Szarvas működésének, a Nyelvőr munká-
jának egyik legszebb méltatása.

Hasonló Jókainak és a Magyar Nyelvőrnek viszonya. Jéies regényírónk
nyelvén is nyomott hagyott a hatvanas-hetvenes évek elvaduló írás- és
beszédmodora. A magyar nyelv a regényirodalomban című cikkében (Nyr
3:312) Melczer Kálmán igen alaposan bírálja a Mégis mozog a föld nyelvi
hibáit s többek közt joggal hibáztatja az efféle mondatokat: „Kálmán pedig
nem akarta magát engedni, hogy a szórakozottságot kiderítsék felőle“. Vagy:
„A főúr családja még mind aludt lefüggönyözött ablakok mellett“, Vagy
pedig: „Foglalt magának egy magas álláspontot, a mely ifjú kedélyeknek,
mikről az ábrándoknak szűz hamva még nincs letörülve, oly kedvencz régiója;
a magasztos, lovagias, anyagi felfogást.“ — Melczer még sok ilyen hibás
mondatot pellengérez ki s rámutat Jókai egyéb nyelvi botlásaira is. Jókai
azonban — hasonlóan Alexanderhez — szintén nem sértődött meg. Buzgó
olvasójává vált a Nyelvőrnek, kisebb cikkeivel maga is felkereste, s alig
két év múlva Melczer Kálmán ezt állapíthatta meg az Enyim, tied, övé című
regényről: „Annyit meg kell vallani, hogy ebben a regényben az ú. n. ismusok,
fattyúhajtások meggyérültek; a mondat szerkesztése is már többnyire szaba-
tosabb; mindazonáltal akad még ebben a műben is elég konkoly, elég kivetni
való“ (Nyr 5:320). — Jókai ezt a tanácsot is megszívlelte, s buzgón és ered-
ményesen irtogatta a „konkolyt“ saját nyelvéből, stílusából. Utolsó művei-
ben már alig maradt nyoma a régi hibáknak.

Persze, nem mindegyik íróban volt meg Jókai és Alexander erkölcsi
nagysága, önkritikai ereje. Már a második évfolyamban foglalkoznia kell
Szarvasnak a Nyelvőrt ért hírlapi támadásokkal (A Nyelvőr a sajtó ítélő-
széke előtt, Nyr 2:120—122), három év múlva pedig, visszatekintve a munka-
közösségi alapon kibontakozó „nyelvjavító mozgalom“ első esztendejére,
bizonyos keserűséggel állapítja meg: „Így kedvetlenedett el s hidegült meg
jóakaróink egy része irányunkban; ebből az okból szegődtek többen az ügy-
nevezett semlegesek közül is ki nyíltan, ki titkon az ellenfél táborába; s midőn
a javaslatkérők tájékoztatása végett a második hónapban felsoroltuk a hibás
alkotások összes osztályait, az elégtelenség még inkább fokozódott s mind
szélesebb és szélesebb körben terjedett; nyilvános hangok szóladoztak föl

ellenünk; az ellenfél vérszemet kapott, s vezérek elérkezettnek látták a pillanatot, hogy együttes föllépéssel egyszerre, egy csapással véget vessenek az ellenük irányult új mozgalomnak" (Nyr 5 : 50—51). Az ellenfelek, akikre itt Szarvas gondolt, Toldy Ferenc, Ballagi Mór, Gyulai Pál, s az ő uszályukba kapaszkodó sok kisebb író és újságíró, akik hol az „esztétika“, hol a „nyelv-érzék“, hol az „írói szabadság“ címén védték a nyelvújítás idétlen korcs-születteit. Szarvas azonban — ugyanebben a cikkben — azt is elégtétellel állapította meg: sokan megértik és méltányolják törekvéseit. „Az irodalom egy részében mutatkozó részvétlenséget s kicsinyes csipkedéseket elfeledtetik velünk a más oldalról tapasztalt jóakaró elismerés, továbbá annak tudata, hogy elfogulatlanul csak a jövő tud ítélni, s az a megnyugtató gondolat, hogy egész jó akaratral s buzgalommal teljesítettük nyelvünk iránti kötelességünket“ (Nyr 5 : 55).

Szarvas Gábor és harcostársai világosan felismerték, mi a nyelvromlás oka: a nyelvújítás túlzásai. Ez ellen vették föl a küzdelmet. Legmesszebbre a harciaskedvű Volf György ment, aki egyik cikkének címében egyenesen így fogalmazta meg véleményét: A nyelvújítás nyelvrontás (Nyr 3 : 54—65). Sok érdekes, figyelemreméltó megállapítást olvashatunk ebben a cikkben. A régi magyar nyelvről ez Volf véleménye: „Oly nyelv, mely egy új életformát s új élettartalmat kezdő népnek már közel ezer esztendővel ezelőtt magától is tökéletesen eleget tudott tenni; oly nyelv, mely a világnak szavakban s fordulatokban leggazdagabb munkáját, a könyvek könyvét, a bibliát már a XIV. században s azóta is számtalanszor le tudta fordítani; oly nyelv, mely vállán már a XVI. és XVII. században elbirt egy hatalmas hittudományi irodalmat; oly életrevaló, teremő erőben dúsgazdag nyelv erőszakos újításra, ismétlem, most se szorult.“ Azután így folytatja: „De hát akkor a nyelvújítóknak semmi érdemük? Mint újítóknak, valljuk meg őszintén, csakugyan nincs; de van más érdemük, megbecsülhetetlen, örök időkre szóló érdemük, az az érdemük, hogy ők vívták vissza a magyar nyelv elveszett volt jogait. A mely pillanatban a nemzet ezt elfeledi, háládatlanná válik e derék fiairól, és hűtlenné lesz saját magához.“ Fényt és árnyéket tehát helyes arányban lát Volf a nyelvújítók munkásságában: „Ez az igazi érdemük újítóinknak, hogy nyelvünket használatra segítették, s az által haladását, tovább művelődését biztosították; és ez, úgy hiszem oly nagy, hogy újításukat nyugodt lelkiismerettel megbocsáthatjuk nekik. De csakis megbocsáthatjuk; vétenénk az igazság ellen, ha még azt is dicsőítenők, a mit inkább takargatnunk kellene.“ A nyelvújítás takargatni-való, hibás oldala pedig Volf szerint a következő: „... alig van képzőnk, melynek ki ne tekerte volna a nyakát, alig találkozik szavunk, melyet iszonytatón meg ne csonkított volna, s alig akad szójárásunk, melyet nyomorék koldussá ne tett volna, arról egészen hallgatva, hány undok keléssel, fekélylyel, tályoggal, holttetemmel borította el boldogtalan nyelvünk egész testét.“

Ma már nem ítélezünk ilyen keményen a nyelvújítás fölött: még Szarvasnak, vagy később Simonyinak véleménye is sokkal enyhébb volt erről a kérdéstről. 1870 körül azonban szükség volt erre a kemény, mondhatni kíméletlen hangra: csak így lehetett a nyelv további romlásának útját állni. Szarvasék pedig nem elégedtek meg a kritikával: a javítás módjára is rámutattak. Munkaközösség alakult a hibás szók és szólások javítása érdekében: javaslataikat Szarvas folyamatosan közzétette a Nyelvőr 4. és 5. évfolyamában. A javaslatok közül sajnos nem mindegyiket fogadta el a közélet és az irodalom nyelve, javarészüket azonban mégis diadalmaskodott. 1897-ben

már jogos elégtétellel állapíthatta meg Szarvas Gáborról tartott akadémiai emlékbeszédében Simonyi Zsigmond: „Valóban tanulságos összevetni a Nyr előtti prózát a maival. A XIX. század közepén nemcsak tudományos és politikai prózáink, hanem átlag véve szépprózáink is annyira ellapult s oly szintelen nemzetközivé lett, mintha csak szándékosan kerültek volna mindent, ami a magyar nyelv kifejezése módjában egyedi, sajátos, egyéb nyelvektől elütő. Mesterkéltté, természetellenessé tette prózáinkat egyrészt az idegen szólamódok utánzása és az idegenszerű mondatszerkesztés, másrészt az a sok ezer szabálytalan képzésű és idegen szerkezetű szó, mely nélkül akkori íróink nem tudtak írni. Már csak az utóbbiaknak nagy megrítkítése minő nagy sikere volt a Nyr-nek! Hová lett a *gyárnok*, *gyámnok* és *titoknak*? a *költész*, *festész* és *ítész*? a *jelv* és *védv*? a *lobor*, *imola*, *iroma*, *vigarda* és *növelde*? a *fősz*, az *iblan*, *bátrany*, *éreny*? a *nyarga*, *nyakorján*, *bögöncz* és társaik? a *-beni*, *-bőli*, *-róli*, *-tőli* melléknévképzők? a *hangulatteljes*, *lendületteljes*, *kecsteljes*, *bájdús*, *reménydús*? a *vonzkör*, *kötjel*, *kötszó* és ezer más efféle fattyúhajtás? — Ezeket a melegházi virágokat elpusztította az a friss levegő, mely a Nyr nyitotta kapukon nyelvünknek szabad és eleven termőhelyeiről áramlott be az irodalomba. Az egészséges népnyelvnek prózai irodalmunkban leginkább a Nyr mozgalma szerzett tért és érvényt“ (Nyr 26 : 488—490).

Ezek a szavak természetesen nem jelentették azt, hogy Simonyi és a Nyelvőr gárdája most már babérain kívánt nyugodni. A nyelv művelés munkája folytatódott: ha nem is olyan harcias módon, mint Szarvas életében, de azért nem kevesebb alaposítással és javító szándékkal. Idézzük megint Simonyi Zsigmondot, aki, mint a folyóirat új szerkesztője, a következő Beköszöntővel nyitotta meg 1896-ban a huszonötödik évfolyamot: „A harcok után immár rég elkövetkezett a békés, gyümölcsöző munka kora. A nyelv művelés terén is kevésbé van már szükségünk elvi fejtegetésekre, hanem inkább arra, hogy mentül előbb megrostáljuk az egész irodalmi nyelvkincset: szavait, szólásait, formáit és szerkezeteit. Az idegen esemetéket és fattyúhajtásokat mind sorra vesszük s ha lehet kigyomláljuk, hogy megóvjuk tőlük a magyar nyelv s a magyar észjárás eredeti jelességeit és szépségeit. E célra ezentúl állandó rovatokban bíráljuk az irodalmat: elsősorban a napi sajtót, mely nagy elterjedésénél s olvasottságánál fogva épen annyit érthet, mint amennyit használhat a nyelv ügyének; de e mellett bírálni fogjuk a könyvirodalmat is, a szépirodalmat, ifjúsági iratokat, iskolai könyveket és szakmunkák műnyelvét“ (Nyr 25 : 1).

Simonyi és dolgozótársai azután híven megvalósították ezt a programot az elkövetkezendő esztendőben. Hiszen teendő volt éppen elég. Maga a szerkesztő járt elől jó példával: egyre-másra jelentek meg alapos és mégis szellemes, a nyelvhelyesség legkülönbözőbb kérdéseivel foglalkozó tanulmányai. Már 1896-ban megrostálja Simonyi a magyar jogásznyelvet (Nyr 25 : 49). Rámutat arra, hogy a magyar jogi stílus sokszor idegenszerű és homályos s a homály oka éppen a túlságos tömörségre való törekvés. Sok a latinizmus és germanizmus is ebben a nyelvben, gyakori a helytelen alakok használata. Nem tagadja azonban azt sem, hogy vannak komoly törekvések szabatos, helyes magyar jogi nyelv kialakítására. — Tudjuk, hogy ebben Simonyinak is nagy az érdeme: minisztériumok, törvényhatósági szervek gyakran kérték tanácsát nyelvhelyességi kérdésekben.

Nyelv művelés szempontjából érdekes az a vita is, amely a huszonötödik évfolyamban a „cím és rangsor“ problémájáról Simonyi Zsigmond, Kardos Albert, Csapodi István és Vida Sándor közt zajlik le. Simonyi és Csapodi,

a nyelvhelyességi kérdésekkel sokat foglalkozó kiváló orvos-professzor véleménye szerint a *gróf, báró, doktor* cím a név mögé valók: Kardos szerint a név elé. Vida közvetítő álláspontot foglal el. A vitatkozók nem tudták egymást meggyőzni: a kétféle írásmód (Nagy István dr — dr Nagy István) máig megmaradt. Nem is nagyfontosságú kérdés ez: mutatja azonban azt a lelki ismeretességet és felkészültséget, amellyel a Nyelvőr dolgozótársai munkához láttak.

Simonyi nem érte be egyes szavak, szólások megrostálásával: nyelvhelyességi vizsgálódásait a mondattan területére is kiterjesztette. 1903-ban jelenik meg hatalmas tanulmánya *Helyes mondatszerkesztés* címmel. Bevezető elvi állásfoglalása még ma is figyelmet érdemel: „A mondatok szerkesztésében nyelvünk az egyszerűséget és világosságot kedveli. Mondatai rendszeren vagy egyszerű mondatok, vagy ha összetettek, csak két-három mondat kapcsolatából állanak, s ezek többnyire úgy helyezkednek el, hogy az egyes mondatok nem szakadnak két kisebb részre. A hosszadalmas, bonyolult körmondat s kivált a mondatoknak egymásba való ékelése irodalmunkban a latin és német stílus hatása alatt terjedt el, de utánczást nem érdemel, újabb, magyarosabb íróink nem is utánozzák, csak még a hivatalos írásmód, a törvényhozás és törvénykezés nyelve nem tud tőle szabadulni” (Nyr 32 : 123). További fejtegetései során azután végigmegy Simonyi a magyar mondat-szerkesztés valamennyi vitás problémáján és biztos tudással mutat rá a helyes megoldásra, a mondat helyes felépítésének módjaira.

Simonyi irányításával a Nyelvőr többi dolgozótársa, sőt a később bekapcsolódó tudósok, írók is szorgalmas munkát végeznek a századforduló éveiben a nyelvtisztítás területén. Idegen szavak a szépprózában című cikkében Császár Elemér például megírja „a magyar olvasóközönség kedvelt íróit” (Nyr 27 : 151—154), hogy műveikben gyakran élnek az ilyen szavakkal, mint *akció, affront, arzendál, alkoven, blaszfémia, feldübung, irritál, kaszni, kongesztió, permanencia, szcéna, szuggerál*, stb. — Hogy mennyire elhatalmasodott ez az idegen szavakkal való páváskodás, arról a Budapesti Napló egyik 1905-ből való művészeti kritikája tanuskodik. A Nyelvőr egyik névtelen cikkírója, -R -R (bizonyosan szintén Császár) idézi az egész szöveget (Nyr 34 : 273). Egyik része így hangzik:

Deklarálhatjuk, hogy Szinyeyt pbétává, pantheistává tette a természetimádás, Olgyay pedig túlkultivált dekadens, gourmet finnyáskodással válogatja a panorámából az artistikumot, közel jutván ezzel a hedonisták cinikus életfilozófiájához. Olgyay bizarrsága differenciáló, pittoreszk. Bizarrr fényvibrációival bravuros, pikáns s szuggerálni képes a saját impresszióit.

Ma nevetségesnek látszik ez a szöveg, de tudjuk, hogy ezelőtt tíz-tizenöt évvel még sok „nagyvárosi” tollforgatónk eszményképének tekintette ezt az idegenszerű stílust. Meg kell feddnie a Nyelvőrnek a 20. század elejének magyar színpadi nyelvét is. „Úgy tetszik azonban, mintha a magyar színpad újabban megfeledkezett volna kötelességeiről, melyeket annak idején a nyelv pallérozottságának dolgában vállalt”, — írja 1908-ban Herczeg Ferenc (Nyr 37 : 231). Csokán Pál, ez a hazafias gondolkozású, buzgó hódmezővásárhelyi tanító, a Nyelvőr szorgalmas dolgozótársa pedig még a Habsburg-trón „tekintélyétől” sem riad vissza, amikor Egy magyar királyi rendelet magyarossá-gáról elmélkedik. Rákóczi hamvainak hazaszállításáról van szó: az erre vonatkozó rendelet ismertetését és bírálatát így végzi Csokán: „Mindent összefoglalva: bizonyos, hogy ez a magyar királyi rendelet német agy szülötte, s valami hivatali szolga fordította magyar nyelvre. Szomorú dolog, hogy a magyar király környezete csak így tud magyarul!” (Nyr 33 : 285). Csokán is, olvasói

is jól tudták, hogy magának a „magyar királynak“, Ferenc Józsefnek magyar nyelvtudása sem állt jóval magasabb fokon!

Foglalkozik a Nyelvőr az „utca magyarságával“. Jenő Sándor ír erről cikket (Nyr 28 : 453—455). Fölsorolja a cégtáblákon, utcai hirdetésekben olvasható hibás összetételeket, képzéseket és kéri a tudósokat, írókat, az ujságokat, egyesületeket, az egész közvéleményt: segítsenek a hibák kiirtásában. Derekas munkát végez a nyelvhelyesség érdekében Sassi Nagy Lajos, ez a lelkes szegedi tanár is. 1898-ban jelenik meg a Nyelvőrben Szózata az iskolai helyes magyarság ügyében. Idézzük néhány időtálló, értékes megállapítását: „Iskola és sajtó fogjon kezét egymással. Ne engedjék, ne tűrjék tovább, hogy édes nemzeti nyelvünk épen most, ezredévi fönnállásunk idején élje szégyenletes válságát. Honosítsuk meg iskoláinkban azt a hamisítatlan tiszta magyar nyelvet, mellyel jeleseink halhatatlan műveiket írták. Iktassuk ki mindazokat a könyveket, melyek nincsenek tiszta magyarsággal írva. Mellőzzük az irodalom selejtéseit, az idegen műveken táplálkozó világpolgárokat s a szolga módon utánzó fordítókat. Ellenben olvassassuk a kitűnő magyarságú írókat, figyeljük meg a tősgyökeres magyar népet s minden rendén lesz“ (Nyr 27 : 166).

Sokat foglalkozott nyelvhelyességi kérdésekkel a Nyelvőr hasábjain Zolnai Gyula, a kolozsvári, majd a pécsi egyetem nyelvész-professzora. Zolnai a leghűségesebb dolgozótársak közé tartozott: 1919 után sem hagyta cserben a Nyelvőrt, amikor pedig a „hivatalos“ tudomány legtöbb képviselője nem akart ebbe a „baloldali“ folyóiratba dolgozni. Zolnai Gyula harcias, szellemes nyelvhelyességi cikkei azonban 1919 előtt és 1919 után változatlan gyakorisággal jelentek meg s komoly hozzájárulást jelentettek Simonyi és Balassa nyelvtisztító munkájához. Kolozsvári nyelvjárás — ez egyik legszellemesebb, mondhatni legmulatságosabb kis cikkének címe — (Nyr 36 : 476—478): kolozsvári természettudós-kollégáinak nevetséges „visszalatinosításait“, a *negativus*, *positivus*, *mikroszkópium*-féle alakokat veszi benne éles kritika alá. Később is visszatér erre a tárgyra (Nyr 40 : 193—203) s ekkor különösen Apáthy Istvánnal, az állattan professzorával vitatkozik a nyelvhelyesség kérdéseiről.²

Szarvasék és Simonyiék nyelvtisztító, nyelvművelő munkásságát folytatta 1919 után Balassa József és gárdája is. Zolnai Gyula s a másik hűséges dolgozótárs, Kardos Albert, gyakran s mindig sok elmeéllé szolt hozzá időszerű nyelvhelyességi kérdésekhez s különösen szorgalmas tevékenységet fejtett ki ezen a téren az olasz—magyar nyelvi kapcsolatok érdemes kutatója, Kőrösi Sándor. Maga Balassa is foglalkozott ismételten ezekkel a problémákkal. 1927-ben például A magyar nyelv válsága című cikkében — Eckhardt Sándor és Balogh József túlzottan pesszimista véleményével szemben — a következő figyelemreméltó megállapításokat teszi: „Azt mi sem állíthatjuk, hogy minden rendben van a magyar nyelv házatája körül. Igenis gyakori a vétség a magyar nyelv tisztasága és szépsége ellen; gyakori a germanizmus, a pongyola mondatszerkesztés, vétség a magyar szórend finomságai ellen s még jobb íróink munkáiban is találhatunk könnyen elkerülhető foltokat... De nem szabad ellanyhulni és nem szabad csüggedni. Egyrészt az iskolára vár e tekintetben fontos feladat, másrészt minden tollforgató ember lelkiismeretét kell felébresztenünk, hogy erkölcsi kötelessége vigyázni a magyar nyelv tisztaságára és szépségére. Addig is folytonos figyelemmel kell kísérnünk íróink munkáját, a napilapok és a tudomány s irodalom nyelvét; bíráljuk őket és igazítsuk útba azokat, akik tévednek, botlanak. De ne beszéljünk a magyar

nyelv és a magyar stílus válságáról és ne hirdessük a magyar nyelv romlását, hanyatlását' (Nyr 57 : 100).

Ez a kritikai szellemmel párosult egészséges, hazafias optimizmus jellemzi Balassa egész szerkesztői, tudományos és nyelvművelő munkásságát. Ez szólal meg a „pesti nyelvjárásról“ írott okos kis cikkében (Nyr 62 : 94—96), ahol ismerteti és megrostálja a „pesti nyelvről“ kialakult, gyakran helytelen és elfogult nézeteket. Végső következtetése itt is a haladás, az egészséges fejlődés irányába mutat: „Arra kellene törekedni, hogy épűgy, mint más nemzeteknél, nálunk is a természetes, gondos és tiszta magyarság, gazdagítva a fővárosi lélek alkotta helyes nyelvsajátságokkal, legyen Budapest nyelve.“

A felszabadulás után, 1946-ban újjászületett Nyelvőr sem lett hűtlenné Szarvas, Simonyi, Balassa nyelvművelő hagyományaihoz. Utaljunk csak az előttünk fekvő két legfrissebb számra, az 1951. évfolyam 4. és 5. számára. Mindkettőben igen lényeges nyelvhelyességi cikkeket találunk, ráadásul olyanokat, amelyek népi demokráciánk egyik legfontosabb kulturális szervében, a Magyar Írók Szövetségében hangzottak el előadások formájában. A szerkesztő (Idegen szók használata a magyar nyelvben Nyr 75 : 279—284) és Karinthy Ferenc (Nyelvünk tisztasága Nyr 75 : 334—339) cikkeire gondolunk, amelyek komoly segítséget jelentenek minden tollforgató ember, sőt minden öntudatos, nyelvét szerető magyar dolgozó számára. Beke, a felámadott Nyelvőr szerkesztője ugyan elsősorban az írókhoz és a fordítókhoz intézi szavait, ezek a mondatok azonban méltó folytatói a folyóirat nagyszerű nyelvművelő hagyományainak: „A feladat egyszerűen az: ne tűrjük a pongyola beszédet s a felszínes fogalmazást, válogassuk meg írásban szavainkat, kifejezéseinket, ne sajnáljuk az időt, akár eredeti munkáról, akár fordításról van szó, csiszoljuk, mint a drágakövet, tegyük minél tökéletesebbé, mert az írás művészet, s ennek a művészetnek az anyaga a nyelv.“ (*Folytatjuk.*)

Nyelv és iskola

NYELVTANTANÍTÁSUNK HELYZETE A KÖZÉPISKOLÁKBAN

Írta: Kerékgyártó Imre

Középiskolai nyelvtanításunkban az 1950/51-es tanévben közvetlen Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkeinek¹ megjelenése után jelentős fordulat következett be. Az addig meglehetősen elhanyagolt nyelvtan újra az érdeklődés középpontjába került, a nevelőkben felébredt az érdeklődés iránta, a pedagógiai lapokban egyre több nyelvtani kérdéssel foglalkoztak, a továbbképzés anyagában pedig egy hónapon keresztül a nevelők ezrei a használatban lévő általánosiskolai nyelvtankönyv bírálatát végezték el. Különösen az iskola második felében nyert nagyobb lendületet a munka, amikor Révai József elvtárs a MDP II. kongresszusán kultúrforradalmunk egyik fontos feladataként jelölte meg az iskolai oktatás, s közte kiemelve a nyelvtanítás színvonalának emelését.² Természetes azonban, hogy egy félévnek bármely lendületes munkája sem volt alkalmas arra, hogy hosszú esztendőket mulasztásait pótolja, az 1950/51-es iskolaév nyelvtanítását, s ezen keresztül ifjúságunk nyelvtani tudása igen komoly hiányosságokkal zárult.

A nyári szünet alatt jelent meg a középiskolai nyelvtankönyv, amely már a sztálini elvek és tudományos módszer alapján készült. A nevelők az új

¹ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány.

² Révai J. elvt. fe'esz. MDP 10. l.

könyvben és a KM által kiadott Tájékoztatóban.³ majd A nyelvtani óra vezetése c. módszertani kiadványban olyan segítséget kaptak, amely biztosítja az eredményes nyelvtanítás feltételeit. A Tájékoztató tanítási órákra felbontott részletes tanmeneteket közöl, hogy ezzel is megkönnyítse a nevelők munkáját.

Darvas József miniszter az új tanév legfontosabb programpontjai között említette augusztus 24-i iskolaévnnyitó beszédében: „Különösen általános és középiskoláinkban a következő tanév során elsősorban a matematika, valamint a magyar nyelv és irodalom tanításában kell döntő minőségi javítást elérni.” Nem sokkal később az összes iskolának megküldött rendeletben még nyomatékosabban leszögezi a miniszter: „Joggal követeljük meg a jövő szocialista értelmiségétől, hogy képes legyen gondolatainak szóban és írásban való hibátlan kifejezésére. Ez (nyelvtan, helyesírás, fogalmazás) legyen tehát a középiskolában a magyartanítás alapvető feladata”. A rendelet az igazgató feladatává teszi, hogy „hasson oda, hogy minden magyarszakos rendszeresen olvassa a Magyar Nyelvőrt”. Meg kell említenünk azt is, hogy a magyar nyelvtan középiskoláink évvégi vizsgáinak egyik fő anyaga. Az érettségi Utasítás kimondja, hogy minden tanulónak két nyelvtani kérdést is kell adni: egy mondatelemzést, s egy szóbeli tételt a leíró magyar nyelvtan anyagából. „A feleletekben meg kell kívánni a kifogástalan elemzést, a pontos nyelvtani kategóriák használatát és a szabatos meghatározásokat.” Végül a kétéves pedagógus továbbképzésben résztvevő nevelők 1952. III. 8—1952. április 30 között nyelvtanítással kapcsolatos kérdéseket fognak tanulni és megvitatni.

Mindezeket egybevetve, joggal mondhatta Jóború Magda miniszterhelyettes: „Megteremtettük a magyartanítás területén a döntő fordulat reális feltételeit.”

Nyelvtanításunk kereteinek vizsgálata közben nem érdektelen egy pillantást vetnünk nyelvtanításunk középiskolai szervezetére is:

Osztály	Általános gimn.		Tanítóképző		Közgazdasági középisk.		Ipari technikumok	
	Heti	Évi	Heti	Évi	Heti	Évi	Heti	Évi
ó r a s z á m								
I.	2	62	2	62	2	62	1	31
II.	1	31	2	62	2	62	1	31
III.	1	31	1	31			1	31
IV.	1	28	1	28			1	28

Középiskolai nyelvtanításunknak ebben az iskolaévben még igen komoly mértékben számolnia kellett azzal, hogy a különböző általánosiskolákból többnyire igen gyenge nyelvtani és helyesírási tudással kapták az új növendékeket. A tapasztalat, a kötelező éveleji helyesírási dolgozatok eredményei, nem egyszer azt mutatta, hogy a legelemibb helyesírási hibákat követik el olyanok, akiknek az általános nyolcadik osztályának bizonyítványa szerint magyar nyelvi és irodalmi tudása jeles. Nem csoda, ha ugyanezek a tanulók a főnevet nem tudják megkülönböztetni az igétől. Érdekes, hogy ezek a tanulók többnyire ugyanabból az iskolából kerültek ki, részben fővárosi, részben vidéki iskolákból, s az ott dolgozó nevelő lelkiismeretlen munkáját és liberális osztályzását mutatják. Csupán a hitelesség kedvéért említem meg, hogy ennek az eredménye az, ha pl. egyes békésmegyei középiskolának vagy debreceni technikumnak I. osztályaiban a helyesírási dolgozatok 50%-a elégtelen eredményű volt. Viszont az

³ Tájékoztató a magyar nyelvtan tanításához 1951.

⁴ Darvas József: Feladataink az új tanévben, Köznevelés. 1951. 17. sz. 709. 1.

igazság kedvéért le kell szögezni azt is, hogy a liberális osztályozás eredménye az is, ha két iskola összeolvasztásakor a IV. osztályos, képesítő előtt álló tanítójelöltekről az egyik budapesti képzőben kiderül, hogy katasztrófális a helyesírásuk.

Ez az általánosiskolai probléma igen komoly gondot okoz a középiskolai nyelvtanításban, nemcsak azért, mert a hiányokat kétszeres erőfeszítéssel kell pótolni, hanem azért is, mert kényelmesebb természetű nevelőink azzal hárítanak el maguktól minden felelősséget és munkát: az általános iskolából rossz képességgel jöttek növendékei. Természetesen néhány év múlva a főiskoláktól őfeléje hangzik el ugyanaz a jogos vád. Ezen a területen a miniszteri rendeletre hivatkozva a leghatározottabban le kell szögeznünk, hogy senki a mult örökségére — akár pozitív, akár negatív — nem hivatkozhatik. Az évvégi nyelvtani vizsgán a középiskolák tanulói feleleteikkel és tudásukkal arról is számot fognak adni, hogy mit és hogyan tanított nekik ebben az iskolaévben a tanárjuk. Ugyanakkor azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy mind több és több iskolából nyilatkoznak úgy a kartársak, hogy az általánosiskolából jobb anyagot, jobb nyelvtani és helyesírási tudással rendelkező tanulókat kapnak.

Ha jól megfigyeljük a felelősséget elhárító pedagógusaink munkáját, akkor ezeknek a kartársaknak rossz munkája mögött egy igen veszélyes okot találhatunk, s ez az ok: a nyelvtanítás lebecsülése. Nem véletlen, hogy Szolnok megyéből így ír az egyik középiskolában tanító kartárs: „az irodalom-szerető tanárok sajnálják az időt a nyelvtantól.“ Magyarszakos tanáraink valóban elsősorban, s ami baj, még a nyelvtan rovására is „irodahmárok“, a nyelvtannal való foglalkozást kiesínyes, hozzájuk méltatlan dolognak tartják. Ott, ahol a magyarszakosok felfogása még mindig nem változott, a tanári könyvtárban szép sorjában, felvágatlanul lehet megtalálni az iskolának járó nyelvészeti folyóiratokat. Nem ártana, ha a szakfelügyelők figyelme néha erre is kiterjedne.

A nyelvtanítás lebecsülése az oka annak, hogy a határozott rendelet ellenére október végén még akadtt olyan középiskola, amelyben egyetlen nyelvtanórát sem tartott a magyarszakos kartárs. Van ipari technikum, s van ált. gimnázium, amelyeknek egyes osztályaiban pl. teljesen megfeleltek az iskola első hónapjaiban a nyelvtanról. Természetesen ilyen kirívó esetek már csak elvétve akadnak. Igen szép számmal találhatunk azonban olyan órákat, amelyek formálisan eleget tesznek a rendeletnek, gyakorlatilag viszont nem viszik előbbre a tanulók nyelvtani tudását. A módszertelen, széteső órák nagy számára gondolok. Azokra az órákra, amelyeken nincs rendszeres, összefüggő feleltetésben megnyilatkozó számonkérés. Azokra, amelyeken a nevelő javítatlanul hagyja a helytelen kifejezéseket: „Akkor se nem fog szolgálni... a jegyző a népet buzdítsa.“

Akadnak olyan nevelők is, akik a tanulók erejét meghaladó feladatokat végeztetnek az órákon, rendszerint a használatban lévő iskolakönyveket bírálattadják, és saját „nyelvtani rendszerüket“ elemeztetik velük. Ilyen órákon születnek az ilyen meghatározások: „az ige mozgásképpel jár.“ Az egyik tiszántúli középiskolában a nyelvtanórán a nevelő nyilatkozata szerint „általános nyelvészeti kérdésekkel foglalkoznak“, egy másik iskolában a tanulóknak több órán át az volt a feladatuk, hogy az új nyelvtankönyvet vessék egybe a tanáruk által kidolgozott nyelvtani rendszerrel, s döntsék el: melyik jobb. Nem kevésbé volt azonban módszertelen az a nyelvtanóra sem, amelyen egyszerre került szóba az egész nyelvtan, a hangtántól a mondattanig. Az egyik tanuló igen jól jellemezte akaratlanul is az ilyenfajta órákat, amikor arra a kérdésre, hogy mit tanult, úgy felelt: „különlegességeket gyűjtöttünk össze.“

Természetesen a hibák és a hiányosságok mellett komoly eredmények mutatkoznak a nevelői munkában is. Szabolcs megye középiskolai magyar tanárai Nyiregyházán együttesen néztek meg egy nyelvtani bemutatóelőadást,

utána megvitatták a nyelvtanítás legégetőbb problémáit. Egyes megyékben a Magyar Nyelvőr egy-egy szakdidaktikai cikkének megjelenése után valóságos kísérleteket és tapasztalatesere megbeszéléseket tartanak egyes kartársak annak érdekében, hogy minél hamarabb és minél eredményesebben a gyakorlatba ültessék át az olvasott tanácsokat. Országos viszonylatban is elmondhatjuk, hogy — bár még igen komoly hibák fordulnak elő, — megindult a nyelvtanítás, sőt lassan túljut a kezdeti nehézségeken is. Ahhoz, hogy ezt a túljutást elősegítsük, igen fontos a szórványosan jelentkező helyi tapasztalateserét országos jellegűvé fejlesztenünk. Nem elég, ha világosan látják, hogy mi a nyelvtanításunkban a rossz, a hibás, tudatosítani, terjeszteni kell, s népszerűsíteni azt, ami jó.

Nyelvtanóráink ellen még mindig igen sokszor és jogosan hangzik el az a vád, hogy élettelenek, unalmasak. Sokszor ez egész odáig vezet, hogy az óra végén a nevelő és tanítványai arcáról leolvasható az öröm, amelyet a befejezést parancsoló csengőszó okoz. Ugyanakkor szerte az országban sok olyan nyelvtanárunk is van, aki meg tudja ragadni tanítványai érdeklődését, le bírja kötni az érdeklődését, mert élményszerűvé teszi minden nyelvtanóráját.⁵ Komoly és elodázhatatlan feladatunk, hogy ezeket a jó pedagógusokat, s ugyanakkor jó szakembereket is megmozgassuk. Számoljanak be egy-egy tanítási órájukról vagy eljárásukról, dolgozzanak ki néhány minta óratervet, óravázlatot, adjanak példát minden kartársnak arra, hogy hogyan lehet egy nyelvtanóra egyszerre szakszerű és érdekes is. A nevelők nagy tömege várja, szívesen fogadja ezt a segítséget, amint ezt levelek, konferenciai és egyéni beszélgetések is bizonyítják.

Minden komoly, igényes munkának az adott helyzet alapos felméréséből kell kiindulnia. Hiányok és eredmények együtt jelölik ki azokat a feladatokat, amelyet a hátralévő időben el kell végeznünk ahhoz, hogy középiskolai nyelvtanításunk mérlege már a folyó tanévben komoly fejlődést, jelentős eredményeket tudjon felmutatni. Feladataink között első helyen kívánom megemlíteni azt, hogy nyelvészeti téren is meg kell találhunk annak az egészséges együttműködésnek a lehetőségeit a tudomány képviselői, a minisztérium szakelőadói és a gyakorló pedagógusok között, amely több más szaktárgy keretében már igen szép úton halad. Ez az együttműködés igen sok olyan kérdésben tud megoldást találni, amellyel külön-külön egyikünk sem képes megbirkózni. Nevelőink körében ugyanakkor tudatosítani kell, hogy a nyelvtan és nyelvtanítás körébe vágó kérdéseikkel, problémáikkal, de eredményeikkel is forduljanak egyszerű levél útján bizalommal a K. M. oktatási osztályához, a pedagógus továbbképzés megyei szerveihez vagy a budapesti Továbbképző Intézethez, ahonnan minden kérdésünkre épp a fenti együttműködés jegyében mindig megkapják a munkájukhoz szükséges szakszerű választ. A pedagógus és nyelvészeti szaklapok hasábjain minden lehetőséget meg kell ragadni arra, hogy a nevelők mindennapi gyakorlati munkájához adjunk segítséget, jó óratervek, óravázlatok, módszeres eljárások közlésével.⁶ Az Irodalomtörténeti Társaság munkamódszeréhez hasonlóan sürgősen meg kellene szerveznünk a Pedagógus Szakszervezet támogatásával a népszerű nyelvtudományi előadások sorozatát, amely egyrészt a legfontosabb kérdésekben nyújtana közvetlen segítséget a kartársaknak, másrészt hathatós eszköz volna a nyelvtan lebecsülése elleni harcban.

Végül munkánk távolabbi perspektívájaként fel kell vetnünk a szovjet tantervek kérdését is,⁷ hogy bízassunk abban, hogy az általánosiskolai osztályok nyelvtanóráinak száma hamarosan emelkedni fog. A tanmenet tanu-

⁵ Jellemző arra, hogy az egyik dunántúli városunk középiskolájában két osztály tanulói valóságos rajonganak a nyelvtanért. Tanárjuk a Nyelvtudományi Társaság tagja, igen jó szakember. Ugyanebben az iskolában a IV. osztály tanulói utálják a nyelvtant, s büszkén emlegetik, hogy a tanárjuk sem szereti.

⁶ Igen jó példája volt ennek Fábíán P. mondatelmező cikke (Nyr 75: 258).

⁷ Vö. Kairov: Pedagógia. II. kiadás, 130. l.

bizonysága szerint az V. osztályban pl. 198 nyelvtani óra van, s a főnév tárgyalására megközelítőleg annyi óra jut, mint nálunk az egész osztály anyagára. Nem marad messze ettől a VI. osztály 165. sőt a VII. 99 nyelvtani órája sem.⁸ Olyan kérdés ez, amellyel állandóan foglalkoznunk kell, az adott körülmények és lehetőségek között keresnünk szükséges a lehetséges megoldást, mert amennyiben középiskolai nyelvtanításunk a jövőben az általánosiskola szilárd alapjaira építhet, a szaktárgy iránti szeretet és lelkesedés jegyében jó módszerekkel folyik, — a nyelvtanítás alapvető kérdései helyett új, nagyobb, messzebbmutató problémákat tűzhetünk napirendre.

Nyelvművelés

AZ ÉPÍTŐIPAR NYELVÉNEK MEGTISZTÍTÁSÁRÓL. I.

Írta: Andrásyné Kövesi Magda

I. Nemzeti létünk tartópillére, fejlődésünk és harcunk eszköze a nyelv. Ennek az eszköznek a fejlesztése, ápolása, tisztogatása a nyelvművelés alapvető feladata. „Tisztogatás“-ra leginkább a nyelvben jelentkező idegenszerűségek: szavak, fordulatok stb. adnak alkalmat. Nem azokra az idegen szavakra gondolunk, amelyek régi idők óta élnek nyelvünkben, amelyek teljesen meghonosodtak, talán még — minthogy jobban, találóbban jelölték a kérdéses fogalmat, egy eredeti magyar szót is kiszorítottak —, mert ezekben már nem is érezzük az idegen eredetet. Nem is azokra, amelyek társadalmi, politikai, gazdasági és technikai fejlődésünkkel kapcsolatosan új, eddig ismeretlen fogalmak és ismeretek jelölőiként kerültek bele a nyelvünkbe. Hiszen nagyon jól tudjuk, hogy nyelvünk szóteremtő készsége nem tud mindig lépést tartani a gyakorlati életbe beözönlő új fogalmakkal és nem tudja azokat mindjárt ellátni a nekik legjobban megfelelő névvel (gondoljunk csak az elmúlt évtizedekben a műszaki tudományokban beállott hatalmas fejlődésre, autó, rádió, repüléstechnika vívmányaira, vagy éppen a mai időkre, amikor a szocializmust építő új világunk napról-napra új fogalmakkal, új eszmékkel, új munkaeszközökkel és munkamódszerekkel ismertet meg).

De igen is beszélni kell azokról az idegen szavakról, amelyeknek már megvannak a kitűnő és találó magyar megfelelői, csupán kényelemből, nemtörődomségből, hanyagságból vagy pedig éppen a megszokás hatalmánál fogva nem használjuk őket, hanem még mindig görcsösen ragaszkodunk nyelvünk szépségét és épségét veszélyeztető, sőt romboló idegen elnevezéseikhez. Vonatkozik ez elsősorban az iparágak, a mesterségek nyelvére.

Ha bármely mesterség műnyelvén végigtekintünk, megdöbbenünk, hogy mennyi idegen szó, idegen kifejezés burjánzik bennök. Talán a legnagyobb mértékben építőiparunk nyelvében, és ezen sürgősen segíteni kell, mert megengedhetetlen, hogy most, amikor öt éves tervünk sikeres megvalósítása érdekében az építőiparra olyan hatalmas feladatok hárulnak, akkor sokszor a legegyszerűbb eszközök, építőanyagok, munkamenetek, stb. neveit — jóllehet, mint alább látni fogjuk, a legtöbbnek megvan a jó magyar elnevezése (csak éppen nem használjuk, mert már a régi keveréknnyelvet szoktuk meg), — idegen néven nevezik, idegen kifejezésekkel magyarázzák.

Vajjon gyorsan és könnyen átadhatja-e tapasztalatait, munkamódszerét az a vezető, akár élmunkás, akár sztahanovista, aki hallgatói (tanfolyamosok vagy átképzősök) előtt ismeretlen idegen szavakat kever előadásába, magyarázatába és az új fogalmak mellett még egy új nyelvre is meg akarja tanítani őket, s ez természetesen az ismeretek elsajátítását nagy mértékben késlelteti. Nem. És éppen ebben rejlik ennek a keveréknnyelvnek óriási veszedeleme a jelenkor technikai fejlődésére nézve.

⁸ Szovjet iskolák V—VII. oszt. tanmenete (fordítás).

A multban érthető volt az idegen szavak átvétele és használata, bár a XVI–XVII. században még jóformán minden szerszámmra és anyagra voltak kitérő magyar szavaink, melyek kedvező körülmények között életrevalóknak is bizonyultak volna és továbbfejlődhettek volna. A XVIII. század elején egyre gyorsabb iramban fejlődő iparosodásunk, amely nagy nyomorban selymőző népünk felemelkedésének nagy ügyét szolgálta, egyre újabb és újabb fogalmakkal ismertette meg ipari munkásainkat. Ezeknek a fogalmaknak a kifejezésére akkor még szegény volt nyelvünk, tehát leggyakrabban a fogalommal együtt átkerült az idegen név, idegen kifejezés, főleg a német elnevezés, hiszen városaink nagymértékű elnémetesedése folytán az iparban foglalkoztatott magyar munkásság a városokba kerülve az új szakismerettel együtt elsajátította az idegen nyelvet és szakkifejezéseket is. Érthető volt még az elnyomatás éveiben is, amikor az idegen (osztrák) tőkésnek nem volt fontos, hogy az ipar nyelve magyarrá váljék, sőt még az sem volt fontos, hogy magyar szakmunkások képzését elősegítsék, hiszen idegen (német, francia, olasz) szakmunkások ezrével álltak rendelkezésükre, akik azután szaktudásukkal együtt idegen nyelvüket is átadták a munkahelyeken (épületeken) a velük együtt dolgozó magyar segédmunkásoknak. Az idegen elemek azután fokról-fokra pusztították, irtották ki régi magyar szavainkat, kifejezéseinket, mindaddig, amíg megszületett az a keveréknyelv, amelyet még most is használnak, nem az iskolában, nem a műszaki sajtóban, csak éppen a munkahelyeken, ahonnan pedig továbbviszi az ifjúmunkás, aki gyakorlati évét tölti ott, továbbviszi és továbbadja majd ő is a gondjaira bízott új munkásnemzedéknek... S az idegen műnyelv így száll nemzedékről-nemzedékre. Időnként jelentkezik ugyan erős magyarosító törekvések, így a XIX. sz. 2. felében, majd századunk elején. Nem egy iparág magyarító szótára látott napvilágot, nem egy hetilap adott teret a magyarosító törekvéseknek („Hetilap” rovata „Műszó Rosta” címmel; a szótárak közül Freckay: Mesterségek szótára, stb.), de e művek legnagyobb része az érdekeltekhez el sem jutott, éppen csak a szakemberek nyelvében, a sajtóban, az iskolákban éreztette hatását, mint ahogy pl. az 1939-ben megjelent, Pintér Jenő által összeállított Magyar iparosok nyelvvédő könyve vagy Pávó Elemér 1938-ban megjelent Idegen-magyar műszaki szótára. A műszaki nyelv megmagyarosítása érdekében fog megjelenni az Akadémia kezdeményezésére most készülő nehézipari és bányászati szakszótár, ami elé nagy várakozással tekint az egész műszaki világ.

Hogy műszaki nyelvünk megmagyarosításához valamivel hozzájáruljak, megkíséreltem összegyűjteni az építőszakra idegen elemeinek néhány kirívó példáját, amelyeket részint saját fülemmel hallottam, mivel családi kapcsolataim révén éveken keresztül bepillantást nyerhettem ezen mesterség minden esinjabírájába, részint pedig mások feljegyzéseiből ismertem meg.¹

Megpróbáltam megállapítani a hallott, vagy másoktól feljegyzett szavak eredetét. Ez néha igen nehéz, sokszor meg teljesen lehetetlen feladat volt, annyira megváltozott a szó hangalakja vagy jelentése, hogy képtelen voltam bármely idegen szóval is egyeztetni. (Ilyenkor az eredetet megkérdőjeleztem.) Nagyjából és röviden közlöm a szó vagy kifejezés jelenlegi jelentését, legvégül pedig a helyesnek tartott magyar szót vagy kifejezést, esetleg az ajánlott szót.

Mielőtt magát a szóanyagot közölném, bemutatok néhány párbeszéd-töredéket, amelyet néhány évvel ezelőtt saját fülemmel hallottam:

Építtető: Házat szeretnék építtetni, legyen szíves elkészíteni az épület *skiccét* (vázlatát).²

Kőműves m.: Holnap délután tessék eljönni, addig felvázolom az *objektum konturjait* (az épület vagy építmény körvonalait).

¹ E feljegyzésekért ezúton mondok köszönetet Andrassy István építészmérnöknek, Sági Lajos technikusnak, id. Sági Gyula kőművesmesternek és másoknak.

² Az idegen szó mellé mindig odaírtam a megfelelőnek tartott magyar kifejezést.

Köm. m.: Elkészítettem a *skiccet*, melyről látható, hogy a fő *fronton* (homlokzaton) egy *risalitot* (kiugrót, előugrást) képeztem ki és ezáltal megbontottam az alaprajz *monoton* (egyhangú) jellegét. A tűzfali rész *srégen* (ferdén, rézsútosan) csatlakozik az utcai homlokzathoz, így a sarkok nincsenek *vinklben* (derékszögben). A *faszádon* (homlokzaton) kis *facsárd* (homlokzatvakolat) kiképzéssel sikerült igen jó hatást elérnem.

Építető: A tervet elfogadom és holnap ott leszek az épület *leanlégolásánál* (kitűzésénél).

A munka megkezdésekor:

Kömüves m. a segéd munkásnak: Pista hordjad szét a *fosznídeszkákat* (pallódesszkákat), a zsinórpadra húzd ki a zsinórt, a *zenklivel* (függővel) tűzd ki a *fundamentum* (alap) vonalát, a küszöb magasságát a *végoló léccel* (szintező léccel) hozd be a zsinór-állványra, a *vincsel* (megveternedett) deszkákat azonban ne rakjátok le.

Az *anlégolás* (alapkitűzés) után a *kubikusok* (földmunkások) kezdjék meg a munkát. Vigyázzatok, hogy az alapfalak *konuszosak* (összehajlók) ne legyenek. Az alapfenékre *trapperrel* (csömöszölővel) egy *betonplattot* (betonlemezt) verjete, erre rakjátok le a köveket, a hézagokat először *cvikkoljátok ki* (töltsétek ki apró téglákkal), azután pedig *malterral gusztojtátok ki a fugákat* (habarccsal öntsétek ki a hézagokat). Az alap tetejét le kell *streiholdni* (lehúzni vagy lekenni), erre épüljön fel a téglafalazat. A téglafalazásnál a *streck* és *lóf* téglák (kötő és futó téglák) elhelyezésére ügyelni kell, minden *proknit* (tégladarabot, darabtéglát) fel kell használni s a *roba* (nyerstéglafal) falat *überhand* (kívülről) falazni nem szabad. A *gleihni* (falegyen) előtt a *vogrész* (szintvonal) vízmérték segítségével felhelyezendő, de vigyázni kell, hogy a vízmérték ne *vekszoljon* (ne mutasson eltérést, kilengést). A *bógniknál* (boltíveknél) a *cirklik* (ívmagasságok) 10 cm-esek legyenek s a *slusznál* (zárókőnél) a *stégedeszka* (alátét deszka) alaposan aláducolandó.

Ezt a párbeszédet még folytathatnám, de talán elég ennyi is, hogy láthassuk, micsoda lehetetlen állapotok uralkodnak építőiparunk nyelvében, hogy micsoda szörnyű keveréknyelvet használnak az építőipar dolgozói. S nem lehetne ezen segíteni? Én azt hiszem, igen! (Folytatjuk.)

JÖN — MEGY

A nyelvhelyességi szakirodalom immár csaknem száz éve meg-megrója a közönséget egy gyakran hallható nyelvi hiba miatt: felcsereleik, helytelenül használják a *jön* és a *megy* igét. A panasz ma is időszerű, ma is sokan felelik a „Gyere!” felszólításra: „Jövék már!”

Arany János a *jön* ige helytelen használatáról a következőket írja (Koszorú 1863. II. félévi 2. szám — Msn. 1:45): „Már nem is mernék fohászzkodni: „Tiszta magyarság, jöjjön el a te országod! — mert nem vagyok benne biztos, hogy idejőnn-e vagy elmenne Patagóniába”. — „Pedig oly egyszerűen, oly logikusan meghatározza nyelvünk e két szó között a különbséget — folytatja Arany. — Ami az író vagy a beszélő felé közeledik, az *jő*, ami távozik tőle, az *megy*.”

Ettől kezdve a nyelvhelyességi szakirodalom általában Arany meghatározását használja, és egyetértenek Aranynyal abban, hogy a *jön* használata a *megy* helyett német hatás, mert a német használja a *kommen* igét akkor is, amikor a magyarban csakis a *menni* helyénvaló.

Szarvas Gábor újra foglalkozik a kérdéssel (Nyr 1:82). Kibővíti a problémát, mert tárgyalja azt is, hogy nemcsak a *jön* és a *megy*, hanem a *hoz* és a *visz* is hasonlóképpen viselkedik. Igen elmésen és ötletesen megszerkesztett példamondatokból kiindulva fedi fel az igék sajátos természetét.

A Nyelvőr és a Magyar Nyelv hasábjain később is találkozunk az említett igék hibás használatának megrovásával, de nem kerít rájuk sort senki olyan részletesen és alaposan, mint azt Arany vagy Szarvas tette, csak éppen említik több ízben, hogy gyakori és főleg pesti nyelvhiba a *jön* és a *megy* meg a *hoz* és a *visz* felcserelése. A múlt évtized nyelvművelői ugyancsak gyakori hibának ismerték a velük való tévedéseket, mert már a Magyarosánban Sajó Sándor bővebb cikket ír e négy igről (1:43–44). Azt állapítja meg, hogy „a *jön* és a *megy* helyes használatát már senki sem tudja”, és hozzáteszi: „Éz a nyelvtromlás már nemcsak a budapesti nyelvben. hanem legjobb szépíróink

nyelvében is benne van, s immár szinte kiirthatatlan.“ A hiba terjedésének oka szerinte is „... idegen nyelvek hatása a gyenge és tudattalan nyelv-génuszra“. Rajta kívül még Molnár János foglalkozott kissé részletesebben e ravasz igékkel (Msn. 12: 1 44), s még számos kisebb utalást is találunk a folyóirat hasábjain.

Bár a hiba kiirthatatlannak látszik, úgy gondoljuk, mégsem lesz haszon-talan újra foglalkozni az említett igék kérdésével, mert véleményünk szerint a kárhoztatott esetekben a Sajó-féle nyelv-génusz inkább tudattalan, mint gyenge, s könnyen ki lehet küszöbölni a bajokat, ha nyelvtani alapon tudato-sítjuk az említett igék helyes használatát.

A *jön* és a *megy*, a *hoz* és a *visz* helyes használatát akkor érthetjük meg, ha röviden foglalkozunk előbb a személyeltolódás jelenségével.

Tudjuk, hogy amikor valakinek a szavait ismételjük, amikor valakit idé-zünk, ezt kétféleképpen tehetjük. Pontosan szó szerint, pl.: Jóska ezt mondta Pistának: „Tanulj!“ — azaz egyenes idézet formájában, vagy pedig csak körül-belül, tartalmi idézetként: Jóska azt mondta Pistának, hogy tanuljon. A tar-talmi idézetben az eredeti második személyű forma harmadik személyűre vál-tozik, mert egy olyan kívülállótól halljuk a véleményt, akinek az álláspontjá-ból az eredeti két beszélgető harmadik személyű. Amikor felidézi az eseménye-ket, már a saját szempontja szerint fordítja át a hallott szavakat. Pista viszont így fog beszélni: „Jóska azt mondta nekem, hogy tanuljak!“ — tehát az eredeti formát a maga álláspontjának megfelelően már első személyűvé formálja át.

Az átalakításokat tovább is folytathatnánk. Azt figyelhetjük meg, hogy *kivételesen, minden esetben a mindenkori beszélő személy álláspontja a döntő a tartalmi idézetekben, s hozzátehetjük: általában a beszédben.* A beszélő szem-pontja szerint használjuk a közelre és távolra mutató névmásokat (*ez, az, ezzel, azzal*, stb.), a határozószókat (*itt, ott, ide, oda*, stb.), s a személyes névmások meg természetesen az igei személyragok használata is ettől függ.

A beszélőnek a személyeltolódásban kifejezésre jutó döntő fontossága az oka az említett négy ige viselkedésének is. Lássunk néhány példát: Molnár idézi már említett cikkében Kölcsey Himnuszából a következő sort: „Őseinket *felhozád* Kárpát szent bérére“ — azért *hozád*, mert a költő *itt* van mai hazánkban, amely *felé* őseink közeledtek vándorlásaik során. Ugyanő idézi Csokonaitól: „Este *jött* a parancsolat...“ — Zsuzsi beszél el az eseményeket, azért *jött* a parancs. Vagy kísérjünk végig egy beszélgetést:

— *Eljössz* ma színházba? Mert én *elmegyek*. (A. az első mondatban már ott képzele magát, és e szerint a képzelet, a második mondatban pedig a való-ságos álláspontjának megfelelően használja az igéket.)

— Nem biztos, hogy el tudok *menni* (feleli B. annak megfelelően, hogy pillanatnyi helyzetének melyik ige felel meg).

— Ha *jössz, gyere* el előbb *ide, hozd* magaddal a messzelátódat is, innen *visszük* magunkkal (folytatja A., előbb megint a színházba képzelve magát, ahol még nem lesz ott a barátja, csak később érkezik, később *jön* meg, a mon-dat második felében pedig az együttes kiinduló helyhez igazítja a mondani-valóját).

Az idézett példákból, úgy hisszük, eléggé meggyőzően bontakozhatott ki, mit értünk azon a szabályon, amely szerint „ami a beszélő felé közeledik, az *jő*, ami távozik tőle, az *megy*“. Ugyanez áll a *hoz* és a *visz* igére is. Ez utó-bbiakra csak egy példát mutatunk be. Budapesten sok helyen látni vendéglők és élelmiszerüzletek bejáratán ezt a feliratot: „Kutyát a helyiségbe *hozni* tilos!“ A figyelmeztető tábla nem helyes, mert aki kint van és a kutyájával együtt szeretne *bemenni*, az be szeretné *vinni* a kutyáját, s mivel a tiltás neki szól, helyesebb volna a felirat így: „Kutyát a helyiségbe *vinni* tilos!“ Az előbbi fel-irat a bentlevők szemléletét fejezi ki, az utóbbi a bolt előtt megálló vevő-höz szól.

A beszélő szempontjának érvényesítése fordításokban is okozhat zavarokat. Például szovjet vendégeink a következő táviratot küldték egyik újságunk

szerint Budapestre hazaérkezésük után: „Azért *jöttünk* Magyarországra, hogy a szovjet tapasztalatok átadásával előmozdítsuk a munkaverseny fejlődését.“ Ebben az esetben a Pesten járt vendégek már Moszkvában vannak, tehát egészen biztosan azt táviratozták, hogy: „Azért *mentünk* Budapestre, hogy...“ A fordító szemléletében azonban szovjet vendégeink úgy élnek, mintha még itt volnának: a saját helyzetéhez viszonyítja — hibásan — a Moszkvából küldött távirat szövegét. Ez a forma, tehát a *jöttünk* ige, csak akkor helyes, ha nem szó szerint, hanem tartalmilag idézi a fordító a moszkvaiak táviratát. Ilyenkor ugyanis természetesen a budapesti fordítónak a szempontja kell, hogy érvényesüljön. Ilyen lesz az átalakított távirat: „A moszkvai sztahanovisták azért *jöttek hozzánk*, hogy tapasztalataik átadásával segítsék elő versenymozgalmunk fejlődését“. A két idézetből jól látható mind a személyek eltolódása, mind pedig a *jön* és a *megy* ige használatának különbsége. Van azonban egyéb eltérés is az egyenes és a tartalmi idézet között:

Az egyenes idézetben közelre, a tartalmi idézetben távolra mutató névmásokat használunk. Így: Madách *ezzel* fejezi be az Ember Tragédiáját: „Ember küzdj és bízza bizzál!“ Tartalmi idézetben: Madách *azzal* fejezi be az Ember Tragédiáját, hogy az ember küzdjön és bízza bizzék“. A közelre mutató névmás közvetlenebbé, erőteljesebbé, személyesebbé teszi a szó szerinti idézetet. Figyeljük meg, milyen másképpen hangzik ez a mondat: Sztálin elvtárs *ezt* mondta: „A munka nálunk becsület és dicsőség dolga!“ Tartalmi idézetben a mondat megközelítően sem ilyen személyes jellegű: Sztálin elvtárs *azt* mondta, hogy a munka becsület és dicsőség dolga.

Reméljük, hogy a bemutatott anyag segítségével sikerült megvilágítanunk egy nyelvi jelenség okát. Nem mondhatjuk azt, hogy a felvetett hibák olyan gyakoriak volnának, hogy az már a közérthetőség rovására menne, de reméljük azt, hogy kisebb nyelvbontások is elkerülhetők lesznek, ha tudatosítjuk magunkban nyelvünknek ezt a sajátosságát, s ezáltal is tökéletesebben használjuk nyelvünket, az építésnek, a harcnak ezt a fontos fegyverét. *Fábián Pál*

Nevet—röhög. Arc—pofa. Emlékezzünk a nemrég elhunyt Shaw Pygmalion c. vígjátékára, amely sok tekintetben érdekli a nyelvészeket, hiszen a fonetikának két kutatójáról szól. Ebben szerepel egy angol missz, aki örömmel szed fel útszéli kifejezéseket, valósággal mámorral használja az ú. n. jótársaságban és amikor az emberek elképednek, azt képzei magáról, hogy most roppant eredeti jelenség volt. Ezzel a tünettel éppen elégszer találkozunk a magyar glóbuson is. Teszem a fiatal úr első ízben jön haza nagyszünetre a fővárosból, a húga egy-kettőre eltanulja a „klassz“ kifejezéseket. De egyéb módokon is szívárognak a nem éppen ízléses szavak a köznyelvbe és létünk képét a beszéd tükrében eldurvítjuk. Még 30–40 évvel ezelőtt senki sem mondta volna magáról, hogy *röhög*. Ma lépten nyomon halljuk első személyben akár egyes, akár többes számban. Szatmári rokonaim még úgy mondták *nevet* helyett: *kacag*, és az első világháború alatt Magyarországra került menekülők szájából hallottam: Úgy *kacagtok*, hogy *röhögés*-nek is beillik. Ekkoriban a *röhögés*-en durva, zábolátlan kitörését értettük a férfiorömnnek, míg a női efféle érzelmenyilvánítás a *vihogás* volt. Ma e téren nincs megkülönböztetés: férfi és nő, felnőtt és gyermek *röhög*. Valamikor még az állat igen elhatárolt volt az embertől, akkor még csak az állat, főleg a ló röhögött. Gyöngyösi a Pali-nodia tristis Hungariae előszavában írja: „Inkább igyekszem követnem a jó vén lónak természetét, amiképen, hogy maga nem eheti is elegendőképpen abrakát, de *megröhögi* mégis azt.“ Margalits gyűjteménye Dugonicsot idézi: *Ló-röhögés* is öröm; továbbá egy korban meghatározatlant: *Röhög*, mint abrakjának a ló.

1920 táján az irodalmi nyelvben a *kacaráz*, *kacarázás* kezdett elterjedni, de azt hiszem, ma már nagyon keresettnek hangzanék, ha valaki élne *vele*.

Ugyanolyan párhuzam, mint a *nevet* — *röhög* az *arc* — *pofa*. Az *arc*-hoz mérten durva kifejezés a *pofa*. A közmondás ma is azt mondja: állatnak (főleg

lónak, kutyának) van *po fája*. Széchenyi György is felháborodva írja 1716-ban: *Orcám* van, nem *po fá*m (Nyr. 71:9). Itt persze átvitt értelemben használatos. Annyit jelent, hogy nem tolakodik, mint egy *po fá*val bíró állat. Az idők folyamán azonban az értelem éppen az ellenkező végletbe került. Ha azt mondjuk valakiről, hogy *po fá*tlan, az éppen annyit jelent, hogy szerénytelen. De ma már *arc* és *po fá* kezd azonos lenni. *Arc*átlan és *po fá*tlan már szinte hajszálnyira ugyanaz. De tán még érezhetők a különbség a következő két kifejezés között: *arc*ul üt, *po fon* vág. Az elsőben érezzük a dolog komolyságát, az *arc*ulütés nemcsak tettlegesség, de egyúttal komoly megbecstelenítés is, egy az erkölcsi halállal. A lassan teljesen elkepo -ul üt helyhatározórag is árasztja el az ódon levegőt. Dugonics idejében sem vették a *po fon*vágást valami nagy dolognak. A szende Eteleka is efféle merényletet követett el tulajdon fejedelem ellen: „*po fon* vágá Zoltánt, pedig amint csak tőlle ki-telletett, elég markosan“ (1791. 2: 107). Ma azonban már az *arc*képet is kikezdi a *po fá*-levél, sőt pars pro toto: *po fá*nak nevezik az egész embert, pl. egy *po fá* vár kint. Másrészt csökkentik a *po fá* jelentését, nem az *arc*ot, csak a száját értik alatta. A Dugonics feljegyezte: „Két *po fá*ra eszik, mint a dolgos betyár“, valószínűleg még az *arc*ra vonatkozik, amely alaposan megdagadhatik két oldalt, ha valaki tele szedi a száját, de pl. Ábrányi Emil méltán híros Cyrano-fordítása 1900 körül (Magyar Könyvtár 230—2, 56. l.) már evésként szerepelteti a *po fá*zást. Két költő beszél egymással: „*po fá*zol? S még hogy!“ A *po fá* száj jelentésben azonban nemcsak eszik, hanem mértéktelenül beszél is. Innen a már közhasználatos *po fá*zni ige ilyen értelemben és az elég rövid, de annál keményebb: *Po fá* be!

Csatkai Endre

Általános iskola vagy általánosiskola? Folyóiratunk ennek az új iskolafajnak összetett nevét egy szóba írja. E használat ellen kifogás merült föl annak a kérdésnek fölvetésével, miért írja a Nyr ezt az összetett szót egybe. Íme, itt a válaszuk:

Az akadémiai helyesírásnak a szavak egybeírására vonatkozó főszabálya szerint „Mindig egybeírjuk az összetartozó szavakat, mikor egységes szónak, azaz egy fogalom kifejezőjének érezzük“. Ugyanilyen szabályt állít föl Balassa Józsefnek Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai című, 1929-ben, a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre kiadásában megjelent könyve is: „Irányadó elv, hogy egy szóba írjuk az olyan összetartozó szavakat, amelyek egy egységes fogalom jelölésére szolgálnak: *drágakő*, *vadállat*, *kisasszony*, *jahéz*“, továbbá: „az összetett szavak írásában mindig arra törekszünk, hogy amit a nyelvtudat egységes fogalomnak érez, azt egybeírjuk“. — Az *általánosiskola* esetében az *általános* melléknév az *iskola* főnévnek jelzője. A jelző a főnévvel csak olyankor válik összetétellé, ha együtt valami új, egységes fogalom kifejezésére használjuk. Mint ahogyan más a *drágakő*, mint a *drága kő*, más a *nemesember*, mint a *nemes ember*, más a *kisasszony*, mint a *kis asszony*, úgy más az *általánosiskola*, mint az *általános iskola*. Népi demokráciánknak ez az új iskolája új fogalom, egységes fogalom. Az *általánosiskola* egy általánossá tett iskola, tehát az *általános* jelző az *iskola* főnévvel teljesen egy egységes fogalom kifejezőjévé vált, ezért a helyesírás szabályai szerint föltétlenül egybeírandó. Így eddig is egybeírtuk a nem kis számú egyéb ilyen iskolaneveket: *népiskola*, *fiú*-, *leány*-, *tánc*-, *közép*-, *fő*-, *szak*-, *ipar*-, *katon*-, *hadapród*-, *zene*-, *magán*-, *vívó*-, *gyors*- és *gépiróiskola*, stb. Csak az *i* képzős melléknévi jelzővel ellátott iskolák neveit írták külön, bizonyára a két *i* betű egymás mellé kerülése miatt: *elemi iskola*, *polgári*, *községi*, *állami*, *erdészeti*, *bányászati iskola*. A gyakorlat azonban az ilyeneket is próbálgatja egybeírni, pl. a MÁV hivatalos menetrendjében: „A tanuló havi bérletet a vidékről iskolába járó *elemi*-, *közép*-, és *felsőiskolai* tanulók vehetik igénybe“. Az ismertetett okoknál fogva írjuk egybe az ilyeneket is: *tudományegyetem*, *műegyetem*, *agráregyetem*; *bányászakadémia*; *tanítóképző*, stb. Az *általánosiskola* a Szabad Népben is egybeírva szerepel: Az *általános*- és *középiskolákban* nem neve-

lik a tanulókat a matematika gyakorlati felhasználására (1951. IX. 13. 2. l. 2. has.). A szülők iskolája külön foglalkozik az óvodás, *általánosiskolás* és középiskolás gyermekek nevelésének kérdéseivel (X. 21. 9. l. 2. has.). *Általánosiskolai* oktatásunk (XII. 28. 6. l. has.); *általánosiskolai* pedagógusaink (uo. 2. has.).

Prohászka János

Ébertelen. Rendkívül öröndetes jelenség, hogy nyelvhelyességi cikkektől ma már nem sajnálják a helyet a politikai, irodalmi és szépirodalmi lapjaink sem. Révay József is írt ilyen cikket az Irodalmi Újság 1951. szeptember 27-i számába „Konzerv a snellzideren vagy a megreszelt torok” címen. Ebben a többek közt megrója a szerző Nemes Lászlónak *ébertelen* szavát, megjegyezve, „ha a fosztóképzőt így lehetne alkalmazni, akkor ilyeneket is írhatnánk: *clevenetlen, fürgéltlen, pirostalan*, stb.” (7. lap. 1. hasáb).

Már régóta folyik a vita arról, hogy melléknév fölvehet-e fosztóképzőt. Simonyi egész sereget közölt már a régi nyelvből. Így már a kódexekben megvan: *boldogtalan, igaztalan, tisztátalan, bizonytalan, elégtelen*, később: *bátortalan, volótlan, hűtelen, szaporátlan, egyenlőtlen*; a nyelvújítás kora óta: *gyöngédtelen, szerénytelen, felelőtlen, kedvezőtlen, önállótlan, valószínűtlen, népszerűtlen*.

Mindebből az tűnik ki, hogy a fosztóképző nemcsak valaminek a hiányát jelenti, hanem az alapszóval szemben az erre vonatkozó ellentétet is. I. az irodalmat: Joannovics Nyr 3:127, Vikár és Simonyi: Tanulmányok a Nyelvtani Társaság köréből 266, 272. TMNy 575, Szily Kálmán MNy 10 : 261.

A táró legyőzi a tárnát. 1843-ban alkották a nyelvújítók az *akna* mintájára a tárnát, s még néhány idevágó szót. Szily Kálmán azt írta A Magyar Nyelvújítás Szótárában: „A többi elpusztult; a tárna megmaradt.” Azonban tudunk küzdeni az elterjedt rossz szavak ellen is, s remélhetőleg a többi után a tárna is el fog pusztulni. Így a Szabad Nép most már szinte állandóan a jó *táror* szót használja a *tárná* helyett. Íme: „A Rudolf-telep 107,5, a *Margit-táror* 104,1, az Ármin-akna 122 százalékra teljesítette szombati tervét” (1951. október 16. 5. lap). „Telefon-jelentés a Margit-tárorból: Szombaton nem volt hiányzó! A Zagyvai Szénbányákhoz tartozó *Margit-táror* igen jól szerepelt az alkotmányünnepi és bányásznapj versenyben” (uo. 1. hasáb). „Hétfőn a Cseri-akna 100,1, a *Pécs Antal-akna* 106,9, a Kisterenye Déli-akna 103,1 százalékot ért el a napi széntermelésben” (október 17. 1. lap). „A ciklusos munkamódszer bevezetésével egy nap alatt 4,9 százalékot emelkedett a széntermelés *Pécs Antal-táror*n. *Pécs Antal-táror* bányászai Rákosi elvtárhoz írt levelük után nap mint nap (helyesen: *napról napra, nap nap után, naponta*) szívós és kemény munkával emelték napi teljesítményüket” (uo. 4. hasáb).

„Néhány héttel ezelőtt a Diósgyőri Szénbányák *Pálinkás-tároi* üzemeinél lelkesen írták alá a bányászok a Rákosi elvtárhoz küldött levelet” (1951. október 18. 1. lap, 3. hasáb). „A lelkes erőfeszítés nyomán *Pálinkás-táror* kedden elérte a száz százalékot” (4. hasáb). *Felsőcsingeri-táror* (1952. jan. 22. 1. lap, 3. h.). A Szabad Nép 1952. febr. 22-i számából: „Miskolcra nem messze van Herbolya, a kis bányásztelepülés. Bányája a *Terv-táror*, nevezetes az egész országban: egy Dombasz-kombájú dolgozik itt, a szovjet gépipar egyik remeke... tavaly augusztusban elkerült a gép a herbolyai *Terv-táror*ba. A *Terv-táror*ban széles frontot készítettek elő, levitték a föld alá a gépet... Estére járt már az idő, amikor a szovjet és a magyar vendégek bányászlapjának fénye felesillant a *táror*ban... Nem vészett kárba az a sok hasznos tanács, amely öt hónappal ezelőtt hangzott el ugyanebben a *táror*ban” (5. lap, 3. hasáb).

De van más vonalon is javulás. Tardos Tibor író a Szabad Nép október 17-i számában érdekes tudósítást közöl csehszlovák barátaink segítségéről Inota november 7-i indulásáért folytatott harcban. Az írja többek közt: „Elhatározták, hogy a nagy proletárforradalom évfordulójára nemcsak felszerelik az első gépegységet, hanem közös erőfeszítéssel biztosítják az *elindítását*

is" (4. lap 4. hasáb). Szerencsésen elkerülte a csúnya, németes *üzembe helyezését* (in Betrieb setzen). Az 5. hasábon is: „Körömszakadtáig harcol az első gépegység november 1-i *próbaindításáért*“.

A Szabad Nép sokat tehetne még az újságírók és politikusok stílusának magyarosabbá tételéért. B. Ö.

Színes fémek és nem színes fémek? Az utóbbi idők irodalmában gyakran használatos *színes fémek* szó használata nemcsak a szakkörök, hanem a nyelvészek érdeklődését is élénken foglalkoztatja. Joggal fölmerült a kérdés: vannak szintelen fémek is? Honnan e szó eredete, és lényegében mit akar kifejezni? Ha e szó eredetét kutatjuk, a múlt század ásvány- és kőzettani szak-könyveiben már utalást találunk a *színes* szó használatára. Ez azonban mind kizárólag ásványokra vonatkozik: színes ásványok, s ez a kifejezés ma is közhasználatú. Színes minden ásvány, ami rendszerint nem fehér (!). Színes ásványok azok, melyek összetételében „femikus“, „bázisos“, „mafikus“ elemek szerepelnek. Ez már szakszempontról közelebb hozza a szó eredetének magyarázatát, de nem elvi és nyelvészeti szempontból.

A *színes fém* szó használatát először a kohász-irodalomban találjuk, ahol a *színes* szót nyilván az ásvány-kőzettani vonatkozásokhoz hasonlóan értelmezték. *Színes fémeknek* nevezi a kohászat azokat az elemeket, melyek színes ötvözetet adnak. Pl. a vas kohászati szempontból nem színes (!) elem, csak krom hozzáadásával alkot színes ötvözetet. Ilyen színes ötvözetet ad a Cu, Mn, Cr, Co, Ni, Sn, Pb, Zn, stb. elemek. A *színes fém* szó alapelvián véve a kohászat szűk területére korlátozódik, általánosságban és elvileg a szó használata helytelen. Ha a *színes fém*-eken azokat az elemeket értjük, amelyek sói színesek, természetesen beleértve a „fehéret“ is, nyilvánvalóvá válik a szó értelmetlensége. Nincs fém-elem, minek valamilyen sója ne lenne „színes“. Ennek alapján nincs és nem is lehet szintelen fém.

Végeredményképen elvi és nyelvészeti szempontból a *színes fém* szó használata teljes egészében helytelen és nem kifejező elnevezés. Kiss János

Könyvekről

Tyeplov: Pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1950.

A nyelvhelyesség minden írásmű legegyetemesebb formai követelménye. A tudományos írótól elvárjuk, hogy gondolat kifejtésében tőle telhetőleg világosságra és szabatoságra törekedjék, s tartása tiszteletben a magyar nyelv szabályait, sajátosságait, feleslegesen ne használjon idegen szót, általában ne vétsen a nyelv szelleme ellen. Fokozottan áll ez a követelmény a tankönyvíróra. Ha általában igaz, hogy a nyomtatott betűnek nagy a szuggesztív ereje, a tankönyv éé annál nagyobb, mert úgyszólván „tekintély“ olvasója előtt, a tanuló nem is egyszer, hanem többször kénytelen elolvasni, s így minden nyelvi hiba, amelyet tartalmaz, a maga sokszoros hatásával megingathatja, megronthatja a tanuló nyelvérzékét. Minden rosszul szerkesztett mondat, minden pongyola kifejezés, minden idegenszerű szólam, minden helytelen vonzat, minden helyesírási hiba: támadás az olvasó nyelvérzéke ellen, ezt ellenőrizhetetlenül befolyásolja, bizonytalanná teszi s hátráltatja egészséges fejlődését. Az „írástudókra“ ebben a tekintetben is nagy felelősség hárulik.

Tyeplov Pszichológiájának magyar fordításáról meg lehet állapítani, hogy a maga egészében nem is fordításként hat, hanem úgy, mintha eredetileg magyarul írták volna. Természetesen folyó, világos, könnyen érthető tudományos próza. Ezt az elismerést fenntartjuk, noha a részletekben számos kifogásolnivalót találunk; de ezek a kifogások oly hibákra vonatkoznak, amelyek nem írhatók a fordítás rovására, hanem többnyire olyanok, amilyenekkel elég sűrűn találkozunk eredeti magyar írásokban s az élőbeszéd-

ben is. Vegyük őket sorra olyképpen, hogy bizonyos típusok szerint csoportosítsuk.

Kezdjük a ragok helytelen használatával. A fordító gyakran a *-nál -nél* ragot, illetőleg ennek személyragjait használja ott, ahol valamilyen más rag a helyénvaló. Pl. „Indítóknak nevezzük azt, ami cselekvésre ösztönzi az embert, valamilyen törekvést, hajlamot, kívánságot idéző elő *nála*“ (6). Helyesen: *benne*. „Lelkiéletük fejlettségének magyarázatánál abból a tényből kell kiindulnunk . . .“ (19). Helyesen: *magyarázatában*. „A munkafolyamat . . . csak a szerszám készítésénél kezdődik“ (20). Helyesen: *készítésével*. „Kísérleteket végeztek, amelyekben a kísérleti személynek el kellett mondania, milyen képzetek merültek fel *nála* bizonyos, meghatározott szavak hallatára“ (107). Helyesen: *benne*. „Minden olyan folyamat, amelynél valamilyen meghatározott követ-kéztetéshez jutunk, példa lehet erre“ (110). Helyesen: *amellyel*. „Ugyanannál az embernél a különböző helyzetekben és tevékenységekben a különböző temperamentumok egy-egy vonása nyilvánulhat meg.“ (154. l.) Helyesen: Ugyanazon ember különböző helyzetei-ben és tevékenységeiben, stb.

A *-ban -ben* rag helyett a fordító hibásan *-ba -be* ragot használ a *magában, foglalt és irányában* kifejezésekben. Pl. „(A környéki idegrendszer) az agyból a periféria felé haladó idegeket foglalja magába“ (17). „Nem foglalnak magukba széles, elvi feladatokat“ (134). „Az emlősöknel a viselkedés főleg a készségek irányába fejlődik“ (14). „Ezért a madaraknál a fejlődés az ösztönök irányába haladt“ (19).

Hibás a ragok használata a következő mondatban: „Az átmenetnél — a magasabbrendű állatok lelki életéből az emberi tudatba — döntő jelentősége volt a munkának“ (11). Helyesen: A magasabbrendű állatok lelkiéletéről az emberi tudatra való átmenetel-ben a munkának volt döntő jelentősége.

Itt említjük meg, bár nyelvtanilag egészen más jellegű hiba, hogy a fordító olykor a *-ban -ben* raghoz *i* képzőt csatol, holott ragos szóhoz nem járulhat képző. Pl. „A kezek részbeni felszabadulása“ (20). Helyesen: A kéznek *részben való* felszabadulása. „A jövőbeni cselekvés“ (100). Helyesen: A *jövőbeli* cselekvés. „Gondolatbani cselekvés“ (125, 126, 128. l.). Helyesen: *gondolatbéli* (v. *gondolatban való*) cselekvés.

Bizonytalanságot mutat a fordító egyes névmások használatában is. Így vonatkozó névmást használ, amikor nincs reá szükség. Pl. „Az érzékelés viszonylag egyszerű, elemi folyamat, az észlelés viszont bonyolult. *amely* magába foglalja a különböző érzéke-lések és más lelki folyamatok egész sorát“ (5). Az olvasó nyomban érzi, hogy az *amely* itt nincs helyén; kevésbé idegenszerűen hatna, ha ki volna téve a *folyamat* szó, amelyre vonatkozik; de akkor sem volna helyes, mert a vele bevezetett mondat magyarázza az észlelés folyamatának bonyolultságát, tehát magyarázó kötőszót vagy egyszerűen kettőspontot kell használni. Helyesen tehát így: Az érzékelés viszonylag egyszerű, elemi folyamat, az észlelés viszont bonyolult: magában foglalja, stb. „Az utcán talál-koztam egy barátommal, aki kérdéseimre, hogy hol volt, ezt válaszolja: A könyvtárban“ (107). Helyesen: Az utcán találkoztam egy barátommal; kérdéseimre stb. „Az ítélet mindig tartalmaz fogalmakat, *amelyeket* az ítéletet kifejező szavak jelentése képvisel . . .“ (109). Az *amelyeket* a mondatnak oly értelmezését sugallhatná, hogy az ítélet egyrészt mindig tartalmaz oly fogalmakat, amelyeket az ítéletet kifejező szavak jelentése kép-visel, de másrészt tartalmazhat oly fogalmakat is, amelyeket *nem* az ítéletet kifejező szavak jelentése képvisel. Pedig az író ezt akarja mondani: Az ítélet mindig fogalmakat tartalmaz, ezeket *pedig* az ítéletet kifejező szavak jelentése képviseli. „Ilyen esetekben az elhatározás nem végrehajtáshoz, hanem a szándék kialakulásához vezet, *amely* a belső készséget jelenti arra, hogy a jövőben a meghatározott irányban és módon cselekedjünk“ (126). Az *amely* megengedi azt az értelmezést, hogy van szándék, amely az itt jelzett készséget jelenti, de olyan is, amely nem ezt a belső készséget jelenti, holott a szándék mindig ezt jelenti. Helyesen: *ez pedig* a belső készséget jelenti, stb.

Sűrűn előforduló hiba, hogy *amely* helyett a fordító az *ami* névmást használja. Pl. „Sajátosságos feszültséget érzünk, *ami* egyre erősödik“ (39). „~~Azzal~~ a munkával, *amibe* belemélyedt“ (55). Néha az *ami* helytelenül alkalmazott *amely* helyett áll; ilyenkor persze megfelelőbb szóval helyesbítjük. „Itt is állandó ismétlés történik, *amit* azonban nem lehet gyakorlásnak nevezni“ (140). Helyesen: *ezt* azonban, stb. „Az érdeklődés lehet passzív, *ami* abban nyilvánul, stb.“ Helyesen: *ez pedig* abban nyilvánul, stb.

Igen gyakori az az, azok mutató névmások helytelen használata. Pl. „Fölfedezzük a dolgok közös tulajdonságait és azok változásának törvényeit“ (5). Helyesen: Fölfedezzük a dolgok közös tulajdonságait és változásuk törvényeit. „Az, hogy le tudjuk írni saját élményeinket, nagyobb lehetőséget ad arra, hogy megismerjük *azokat*“ (10). Helyesen: hogy megismerjük *őket*. „Ha szabadjára engedjük az indulatokat, ha átenged-jük magunkat *annak*, akkor valóban nehéz . . . uralkodni magunkon“ (46). Helyesen: ha átengedjük magunkat *nekik*. „A tárgyakkal az észlelésben nyert képe egyidejűleg

érzékleket és *azokkal* kapcsolatos képzeteket tartalmaz' (68). Helyesen: *velük* kapcsolatos képzeteket tartalmaz. „De bármilyen élénkek is az emlékképek egyes esetekben, még ezekben is esetekben is csak megközelítik az észleléseket, de sohasem tudnak hasonlókká válni *azokhoz* és még kevésbbé tudják helyettesíteni *azokat*” (95). Helyesen: Sohasem tudnak hasonlókká válni *hozzájuk* és még kevésbbé tudják helyettesíteni *őket*. „Feladatunk nem az, hogy bármilyen képzetet alkossunk tanulmányunk tárgyáról, hanem az, hogy *arról* helyes képzetet alkossunk” (96). Helyesen: hogy helyes képzetet alkossunk *róla*. „A pszichológia nemcsak egyes lelki jelenségeket és *azok* sajátos kapcsolatait tanulmányozza — úgy, ahogy *azokat* az ember bonyolult tevékenységében megfigyelhetjük, hanem a lelki sajátosságokat is, amelyek az egyes embert jellemzik; *annak* érdeklődését és hajlamait, képességeit és adottságait, végül temperamentumát és jellemét” (146). Helyesen: A pszichológia nemcsak az egyes lelki jelenségeket és sajátos kapcsolataikat tanulmányozza — úgy, hogy az ember bonyolult tevékenységeiben megfigyelhetjük *őket*, hanem az egyes embert jellemző lelki sajátosságokat is: érdeklődését és hajlamait, stb.

Az utolsó példa mutatja, hogy a fordító feleslegesen is használja néha a mutató névmást (*annak*). Más példák: „Az agy fejlődésével párhuzamosan fejlődtek *annak* szerszámai: az érzékszervek és a mozgási szervek is” (21. l.). Helyesen: Az agy fejlődésével párhuzamosan fejlődtek szerszámai. . . . is. „Csak akkor tudok kívülről elmondani egy verset, ha *azt* szóról szóra emlékezetembe véssem” (78. l.). Helyesen: Csak akkor tudok könyv nélkül elmondani egy verset, ha szóról-szóra emlékezetembe véssem. „A gondolat és *annak* szóbeli kifejezése közötti különbség” (105). Helyesen: A különbség a gondolat és szóbeli kifejezése között. „Ezért beszélünk a kötelesség átérzéséről és nemcsak *annak* pusztá tudásáról” (128). Helyesen: és nemcsak pusztá tudásáról.

Helytelenül használja a fordító az *úgy* rámutató határozószót is. Pl. „Amikor azt mondom, hogy találkoztam az utcán egy ismerőssel és nem ismertem meg, *úgy* ez nem jelenti azt, hogy az adott esetben semmiféle felismerés nem történt” (64). „Ha megismerek az utcán egy ismerőst, *úgy* ezt annak köszönhetem stb.” (78). „Amikor képzeteket . . . emlékezetünkbe vésünk, *úgy* ezek mindig egymással való meghatározott összefüggésükben rögzítődnek” (78). Ezekben a mondatokban az *úgy* felesleges. „De ha a temperamentum kerekedik felül és irányítja az ember viselkedését, *úgy* az a veszély fenyeget, hogy stb.” (155). Helyesen: *akkor* az a veszély fenyegeti.

Olykor viszont a fordító helytelenül elhagy egy-egy szót. Pl. [Az ember lelki tulajdonságai] azok a lelki sajátosságok, amelyek az egyes emberre jellemzőek és megkülönböztetik a többtől” (4). Helyesen: és megkülönböztetik *őt* a többtől. „Ezen az alapon keletkezik a majomra annyira jellemző kíváncsiság — az a törekvés, hogy minden új tárgyba belebámuljon, megragadja és megvizsgálja” (19). Helyesen: *azt* megragadja, stb. „Gogoly egy ilyen kis éneklő ajtójú földbirtokosi házacskában született és nőtt fel és az ajtónyikorgás számára, aki távol élt a hazai helyektől, izgató emlékezőések forrásává vált” (38). Első olvasásra a *sámára* az ajtónyikorgásra vonatkoztatható; de elejét veszünk minden kértőlmentés lehetőségének, ha így fordítjuk: az ajtónyikorgás *az ő* számára, aki, stb. „Először fel kell bontani az alakokat egyes tulajdonságaira, azután a két különböző alak néhány vonását új alakban egyesíteni” (102). Helyesen: új alakban *kell* egyesíteni.

Elmaradnak helytelenül néha ragok is. Így a *-nak -nek* birtokosrag. Ha a birtokost és a birtokot jelentő főneveket több szó választja el egymástól, akkor tudvalevőleg ki kell tenni a birtokosragot. E szabály ellen többször vét a fordító. Pl. Az első emberek szerszámkészítésre és használatra alapozott munkatevékenységéhez” (20). Helyesen: Az első embereknek, stb. „Az igazi szerszám és a majom szerszámként — banán megszerzésére — használt pálcája közötti különbség a munka kollektív jellegében rejlik” (20). A birtokos (a majom) és a birtok (pálcája) itt ugyancsak messze esik egymástól. Helyesen: majomnak. „Az emberek nyelv által való érintkezése” (20. l.). Helyesen: Az embereknek, stb.

Hibát ejt a fordító az egymásra vonatkozó mondatrészek egyeztetésében is. Pl. „Vegyük például az őrmadár jelzéseit, *melyet* a többi madár számára ad” (20). Helyesen: *amelyeket*. „Bizonyos tevékenységek természeténél, hogy vannak *benne* döntő pillanatok, amelyektől az egész előkészítő munka eredménye függ” (39). Helyesen: *benmük*. „Munkánk általában megköveteli, hogy sok olyan dologra emlékezzünk, *amelyeket* önkéntelenül nem tudtunk volna emlékezetünkbe vésni” (82). Helyesen: *amelyet*. „Van természetesen ilyen *ábrándozás* is (ezt gyakran álmodozásnak nevezzük), de ezek a képzelet legalacsonyabb fokán *vannak*” (100). Helyesen: de ez a képzelet legalacsonyabb fokán *van*.

Szórendi hibával is találkozunk elég gyakran. Különösen szereti a fordító az állítmányt a mondat végére tenni, még akkor is, ha a mondatban való értelmi hangsúlyelosztás annak előbbrevitelét követeli. Pl. „Különleges készülékek és módszerek segít-

ségével biztosíthatjuk a lehetőségét annak, hogy a lelki folyamatok egyes tulajdonságait mérjük.“ (9. l.) Helyesen: Különleges készülékek és módszerek segítségével biztosíthatjuk annak lehetőségét, hogy mérjük a lelki folyamatok egyes tulajdonságait. „Ezért minden olyan munkánál nagy jelentősége van, amelynek folyamán hatnunk kell az emberekre“ (9). Helyesen: Ezért nagy jelentősége van minden olyan munkában, amelynek, stb. „A kezdeti szakaszokban legnagyobb jelentősége a kéz kifejlődésének volt, mert ez a kialakuló ember munkamozdulatokat végző, beszélő és dolgokat tapintás útján megismerő szerve volt“ (21). Helyesen: A kezdeti szakaszokban a kéz kifejlődésének volt a legnagyobb jelentősége, mert a kéz volt a kialakuló embernek munkamozdulatokat végző szerve. „Még ha figyelembe is vesszük, stb.“ (89). Helyesen: Még ha figyelembe vesszük is. „A szokás viszont lényegében az a hajlamosság vagy tendencia, hogy bizonyos automatizált műveletet elvégezzünk“ (140). Helyesen: hogy elvégezzünk bizonyos automatizált műveletet. „Éppen ezért állandóan szükség van arra, hogy valamilyen külső tényező figyelmét megragadja és lefoglalja“ (148). Itt *tényező* éppúgy lehet birtokos jelző, mint alany. A helyes szórend elejét veszi a kétértelműségnek: . . . hogy valamilyen külső tényező megragadja és lefoglalja figyelmét.

Nem csekély azoknak a kifejezéseknek a száma, amelyek magyarosság, szabatoság szempontjából, esetleg tárgyi tekintetben kifogásolhatók. Ide tartozik a *képez* ige helytelen használata. Pl. „A lelki élet a megismerésnek, érzelmenek és akaratnak ugyanilyen szétszakíthatatlan egységet képez“ (7). Helyesen: szétszakíthatatlan egysége. „Mi *képezi* az érzelmek fiziológiai alapját?“ (51). Helyesen: Mi az érzelmek fiziológiai alapja? „A gazdag képzelet szigorú, fegyelmezett gondolkodással párosulva, az alkotó munka alapját *képezheti*.“ Helyesen: az alkotó munka alapja lehet.

Egyéb előforduló helytelen kifejezések példáit minden rendszer nélkül adjuk. „Minden rátermettség nagy *jelentőséggel bír* a lelki sajátosságok kifejlődése szempontjából“ (146). Helyesen: Minden rátermettségnek nagy jelentősége van (v. minden rátermettség nagy jelentőségű), stb. — „A tanuló tanul, amellett pl. arra törekszik, . . . hogy *mérnökévé váljék*“ (6). Helyesen: hogy mérnök váljék belőle. — „Ha *kiismerjük magunkat* az emberek lelki életében, stb.“ (9). Helyesen: Ha eligazodunk (v. tájékozottak, otthonosak vagyunk) az ember lelki életében. „Ez a gondolat *kihangsúlyozza* a gondolkodási folyamattal közvetlenül összefüggő intellektuális érzelmek szerepét a megismerésben“ (115). A *kihangsúlyoz* élőbeszédben is, írásban is, annyira lábra kapott, hogy már-már szinte egészen kiszorítja a szerényebb, de éppenséggel sem kevesebbet mondó *hangsúlyoz* igét. Ebben a könyvben is mindenütt a *kihangsúlyoz* igével találkozunk *hangsúlyoz* helyett. Pedig a *hangsúlyoz* eléggé kiemelőszerű, felesleges azt még jobban kiemelni a *ki* igeiktől. S úgy látszik, a *kihangsúlyoz* iskolát csinált. Mert íme: „Ezzel kapcsolatban érthetővé válik az a szerep is, amelyet a tárgy egyes jellegeinek vagy ismertetőjeleinek felnagytitása, *kitűzése* az alkotó képzeletben játszhatik“ (103). Ez határozottan túlzás; mert felesleges és nyelvrézékünket bántó a *tűzést* még *ki* igeiktől el fokozni. — „Szürkületkor . . . nem tudjuk a színeket megkülönböztetni, minden szürkénnek *tűnik*“ (30). Helyesen: látszik, tetszik. „Hogyan is láthatnók előre, milyen gyorsan *olvad* majd le a forró teában éppen ez a darabka cukor, ha ezt a darabkát még nem próbáltuk soha előbb *felolvasztani*?“ (104). Úgy tudjuk, hogy bizonyos szilárd testek bizonyos folyadékokban *feloldódnak*, nem pedig *felolvadnak*. — „*Annak ellenére, hogy* elkábult, stb.“ (7. l.). Helyesen: Jóllehet (ámbar, noha) elkábult. — „A *többi madarak* sem azért repülnek fel, mert, stb.“ (21). A *többi* után egyes számban áll a jelzett szó. Helyesen tehát: A többi madár sem azért repül fel. — „Apja . . . házi csizmáiban . . .“ (47). Helyesen: csizmájában. „A föld *vonzerejének* alapgondolata“ (114). Helyesen: vonzóerejének. Elmondhatok *kivülről* egy költeményt, lejátszhatok a zongorán *kivülről* egy ismerős darabot“ (78). Helyesen: Elmondhatok *könyv nélkül* egy költeményt, játszhatom a zongorán *fejből* egy ismerős darabot. „Munkája folyamán előfordult, hogy . . . egész fejezeteket emlékezetből *olvasott elő*“ (131). Helyesen: *adott elő*. „*Általam kiemelve*“ (135). Helyesen: Az én kiemelésem (v. a kiemelés tölem való). „Két lényeges követelményt ismertetünk, amelyek *betartása* nélkül a tevékenység ismételt végrehajtása még nem igazi gyakorlás“ (140). Helyesen: amelynek *teljesítése* nélkül. — „Ezt az elvet még jobban *be* kell tartanunk“ (141). Helyesen: Ehhez az elvhez még jobban kell ragaszkodnunk. — „Szuvorov példaképe annak az embernek, aki rendkívül széles látókörrel *rendelkezett*“ (149). Helyesen: Sz. példaképe annak az embernek, akinek rendkívül széles látóköre volt (v. Sz. példaképe a rendkívül széles látókörű embernek). „*Ettől eltekintve*“ (154). Helyesen: Ezt nem tekintve. — „Hogy az ember temperamentumának értékes oldalait hasznosítani tudja, meg kell tanulnia, hogy azok *felett* uralkodjék“ (155. l.). Helyesen: hogy uralkodjék *rajtuk*.

Idegen szavak használatában mértéktartó a fordító. A műszavak tekintetében csak az a megjegyzésünk, hogy a *premissákat* nem az *alaptételek*, hanem az *előtételek*

szóval szoktuk fordítani; továbbá: ha a fordító a premisszákat magyarította, helyén lett volna magyarítania a *konklúziót* is (*zárástétel*). Egy-két esetben olyan idegen szóval él, amelyet könnyen megfelelő magyar szóval helyettesíthetett volna. Pl. „A dolgokkal való *manipulálási* készség kifejlődése” (20), helyett azt mondhatjuk: a dolgokkal való *bánás* készségének kifejlődése; „egy gyakorlott *professzionista* író” (131. l.) helyett pedig: egy gyakorlott *hivatásos* író. Szemere Samu.

Bányai Zsigmond: Órás és nemesfémipari szakszótár és kézikönyv. Kiadja a Budapesti Órásk Ipartestülete. Budapest, 1948.

Vaskos könyv fekszik előttünk amelyet a mi szempontunkból az emel ki a hasonló mesterségi szótárak és műszaki kézikönyvek közül, hogy írója különös figyelmet tanúsít a magyarosság és helyes magyarság irányában. Mi vezette őt erre? Nem nehéz megtalálni a feleletet: szakmája igaz szeretete. Az a meggyőződése, hogy a sok idegen szó, főleg a felismerhetetlenségig eltorzított német műszavak helyébe nemcsak azért kell magyart iktatnunk, hogy magyarul beszéljünk, öncélúan, bár ez sem lebecsülendő szempont, hanem azért is, hogy értvén a szó jelentését, tudjuk, mire való. S aki érti is a használt műszók értelmét, az mesterségének jobb szakemberévé is válik. Csak egy példát említek, amit magától a szerzőtől hallottam. A *kalapácsemelő* németül *Hebnelrad*. Ezt egy szakmai megbeszélés során valaki *hepnekli*-nek mondta. Senki sem értette, hogy miről beszél, és bizony hosszú percekbe került, míg tisztázódott a helyzet. Eddig is voltak magyarítási kísérletek, ezek azonban csak abból indultak ki, hogy sokallták az idegen szók arányát. Bányai Zsigmond az első, aki anyagi érdekekkel támasztja alá az eddigi magyarítások folytatásának szükségességét. A magyarosítás eszköz a jobb szakművesek kiképzésében, és így végeredményben az ország anyagi javát szolgálja azáltal, hogy hozzájárul a termelékenység növeléséhez.

A könyv több jólsikerült magyarosítást vezet be: *tartammérő* (Stopper), *csiszolóék* (Schliff), *hengerbetét* (Tampon), *járom* (Wippe), *állítószeg* (Stellstift), *csúcságy* (Kirner), *csapvédő* (Zapfenschoner), *szárítópisztoly* (Heissluftpistole), *váz* (ébauche), stb. Ilyen a *Spannfeder* magyarítására bevezetett *gyámol*, *gyámolrúgó* szó. Ez a név olyan rúgót jelöl, amely a tengelyt csak gyámolítja, hogy önsúlya ne húzza el, de mozgásában nem akadályozza (69. 89). A 16. században Erdélyben a kerítéseket kidőlés ellen védő kisebb támasztó oszlopokat hívták *gyámol*-nak. Van olyan szava is, amelyre más volt ugyan szó, de rossz: a *Windfang* megfelelőjéül a *szárnyasfék*-et ajánlja az eddig használt *szélfogó* helyett, amely nem fejezi ki híven a vele jelölt alkatrész működését, célját (72).

Erdeme, hogy nem csupán az idegennyelvi szókra keres magyar megfelelőt, hanem igénybe veszi nyelvünk idevágó és az órásipar eddigi gyakorlatában — bevallhatjuk — eléggé figyelembe nem vett szókészletét is. Így pl. a *Pendellinse*, *lentille du pendule* magyarítása nála nemcsak *ingalencse*, hanem a Szamosháti Szótárból ismert, hasonló jelentésben alkalmazott magyarosabb (*inga*)*rózsza* 'az ingát mozgó köralakú fémlap' szó is (35). Az óra *súlyát*: vagyis egyes órafajtákat mozgásban tartó nehezekeket szintén két néven veszi fel: a *súly* és a népnyelvi *kölönc* (l. SzamSz) szóval (71. 288—294). Az utóbbi helyeken a *kölönc* már nemcsak a *kölöncbúr* 'Gewichtsehnur' összetételben, hanem műszóként is szerepel. Nagyon szerencsésnek tartjuk ezt, mert így az óra *súlya* 1. 'amennyit az óra nyom' és 2. 'az óra nehezeke' jelentésváltozatait nyelvileg is megosztja, szétválasztja. De nem szerepel a köznyelvi és népnyelvi *sétálója* 'a falióra ingája', a népnyelvi *holdja* 'inga-rózsza', a népnyelvi *koráz* '(az óra) siet'. Nem találjuk a népnyelvi *furdánc*, *furdáncs* (MTsz, EtSz) szót, amely pedig nagyszerűen alkalmazható volna az órásmesterség számos 'Bohrer'-jának megfelelő sok magyar *fúró* nyelvi tarkítására. A szerző nyilván nyelvújítási és hibásan képzett szónak vélte. Első előfordulását Márton 1799-i és 1803-i szótáraiból ismerem. Csak a nemesfémipari szótárban szerepel az *ötvösfurdánc* összetételben (367). — Nem helyeselhetjük, hogy a 15. század eleje óta ismert *pecek* szavunkat a

„szebben hangzó“ *szeg*-gel helyettesíti, illetőleg erre felé: inkább a *szeg* alkalmazása felé tereli az érdeklődést. A szótár használójának az az érzése, hogy *állítópecek* helyett jobb az *állítószeg*, *ütközőpecek* helyett az *ütközőszeg*, stb. Sőt *peckecske* származékát is ismerjük: 1639: „Az órát folyásában egy *peczketskében* való fogyatkozás megakasztja”. — Végül: a *perpetuum mobile* nem szerepel a szótárban, de ha majd egyszer szót keresünk rá, ne felejtjük a régi *özön* 'aeternum' (NyK. 3:335) szót. Pl. „Ur ezenik (in aeternum) országl” (Kesztk 17).

Itt arra szeretném a figyelmet felhívni, hogy egy iparág szókinésének összeállításában milyen fontos szerepe van a régi — és amennyiben van: népi — nyelvi — anyag egybegyűjtésének. Sajnos, ez nem megy könnyen, de éppen ezért értékes lesz a végzett munka. A jelen munkánál a sürgető körülmények miatt nem volt megvalósítható, de a jövő hasonló természetű kiadványaiban okvetlenül meg kell csinálni. Így nemcsak az iparág szókinésének magyarosításához kapunk értékes forrást, hanem egyszersmind az iparág nyelvi és szakmai történetét is áttekinthetjük. Olyan természetű munkára gondolok itt, mint amilyen Vámosi Nándor „A debreceni eszmadiák céh- és műszavai” című tanulmánya és ennek Deme Lászlótól való művelődéstörténeti és nyelvi értékesítése (MNY 43:225). Pl. a Molnár Albert 1604-i szótárában és Comenius Orbis pictusában már előkerülő *óramutató* szónak némely, főleg dunántúli nyelvjárásban *cáger* (<*Zeiger*, MTsz és SzegFüz 3:75), Keeskeméten *bözzög* (<*bezdít*, EtSz) a megfelelője.

A könyvnek, amelyhez egyébként Pais Dezső írt előszót, az a nyelvi jelentősége, hogy bekapcsolódik a szakszervezetek hasonló mozgalmába, s annak mind erényeivel, mind hibáival mintaképpül, illetőleg okulásul szolgál. „Értesülésünk szerint a szakszervezetek az arra illetékes nyelvészeti tényezőkkel máris érintkezést kerestek, hogy a rosszkísértésű multat ebben a vonatkozásban is felszámolják és új magyar szakmai kifejezésekkel ajándékozzák meg nyelvünket” — írja „Nyelvében él a dolgozó” című és „Magyarosítsuk meg szakmai nyelvünket” alcímű cikkében az Élet és Tudomány (1949, 4:329). Más forrásból mi is úgy tudjuk, hogy megbeszélések folynak ebben az irányban és ezeknek eredményeként a magyar műszaki nyelv kiépítése érdekében jelentős haladás várható.

Mesterszavaink tervszerű gyűjtésének történetében — tudtommal — az első lépés Szigethi Mihály székelyudvarhelyi tanár rövid összeállítása 1806 elejéről (MNY 8:331). Később Teleki László buzgólkodására összegyűlt valamennyi anyag a M. Tud. Akad. könyvtárában, amelynek kiegészítésére utóbb Freesky János tanár kapott megbízást s melyet Mesterségek szótára című munkájában el is végzett. Reméljük, hogy a most meginduló gyűjtőmunka az eddigi kezdeményezéseket tető alá hozza.

Mikcsy Sándor

EGY SIKERÜLT FORDÍTÁSRÓL

Révay József legjobb műfordítóink hírében áll és méltán. Sok idegen művet ültetett át nyelvünkre görögből, latinból, olaszból, franciából, németből s minden fordítása kiállja a legerősebb bírálatot is. Egyik régi műfordítását (Petronius: Trimalchio lakomája, 1919) Simonyi Zsigmond (Filológus) a Nyelvőrben (48:134) „Egy remek fordítás” címen ismertette s azt írta róla, hogy „olyan tősgyökeres magyarságú fordítást élvezhettem, amely ritkítja párját”, továbbá: „Révay a mulatságos olvasmányt zamatos népies szólások özönével olyan élénkké teszi, sehol se jut eszünkbe, hogy fordítást olvasunk”. Lehet-e nagyobb dícséret egy műfordításra annál a megállapításnál, hogy olvasás közben eredeti mű hatását kelti? Zolnai Gyulának ugyan Révay e fordításban éppen a tősgyökeres magyarság ellen van kifogás, mikor azt írja róla, hogy „több olyan szót és kifejezést használ, amelyek újszerűségükkel nem illenek bele a pogánykor világába; ezenfelül annyi törülmetszett magyaros szólást alkalmaz, hogy az olvasó nem Rómában, hanem a mi

Alföldünk népe körében érzi magát“ (Magyarosan 4:39); ez a kifogás azonban a műfordításban megkívánt korszerűség elleni vétségre vonatkozik s ezért mitse von le a fordítás igazi nyelvi értékéből.

Most egy újabb fordítás, Paul Tillard: A Paul-titok c. regényének¹ átültetése hívja föl a műfordító Révayra a figyelmet. Ennek a francia regénynek a tárgya a legmaibb: a vietnami háborúval kapcsolatos nagy francia vesztegetés botránya. A botrány szereplői az olvasók előtt az újságokból egytől-egyig jól ismert politikusok, a titkos szolgálatok ügynökei és kémei. A regény riportszerű gyorsasággal pergeti le előttünk az egymásra torló eseményeket, ezért előadása is lázas, izgalmas, telve a fölháborodás keltette gúnyval, csipkelődéssel. Révay igen sikerülten adja vissza nyelvben és stílusban az eredetét. Elevenen érzékelteti az eredetinek izgalmas, riportszerű előadását. Kifejezéseit, szólásait a mai rohanó, politikával fűtött élet mindennapi beszédében megszokott s az újságok hasábjain immár közhelyekké vált szókészletéből veszi. Eppen ez az, ami a legmaibb tárgyú regény fordítását a legmaibb tárgyú eredeti írásokkal azonos hatásúvá teszi. Néhány kifejezés és szólás idézése elegendő állításunk igazolására.

Íme: jó esomó pénz üti a markát 29, hatalmas összegeket vág zsebre 72, nem hozott neki a konyhára számottevő összegeket 85, maga is ludas volt a sok disznóságban 114, sikerült neki megsítnie a maga kis peccenyéjét 89, bizalmas körben süthessék meg a maguk peccenyéjét 132, torkig van vele 103, 109, nyélbeüt 79, 86, 95, 105, beüt a dolog 85, beleüti az orrát 46, 129 (beleavatkozik), sutba dob 79, gáncsot vet neki 81, elveti a súlykot 88, latba veti minden furfangját 9, minden követ megmozgat 83, sorompóba lép 8, üstökön ragadja a szerencsét 86, ráhúzza a vizeslepedőt 8, befűtül neki 49, fűtül rá 45, tolják a szekerét 67, a keze messzire elér 55, tektória nélkül elintéz 81, kézzel-lábbal töri magát 119, megszedi magát 85 (meggazdagszik), ismeri a dörgést 115, alaposan melléfogott 126, leesett az álla bámulatában 67, mink isszuk meg a levét 105, kerékbe törí a nyelvet 26, itt nem kukoricáznak az árulókkal 95, keztyűs kézzel bánik vele 107, nem hajlandó csupán az amerikaiak szép szeméért dolgozni 86, odakiáltja az ebura fakót ennek a bűnös társadalomnak 124, stb.

Ebben a k's böngészetben vannak magyaros szólások, népi kifejezések, köznyelvi s a napi sajtóban járatos fordulatok és közhelyek s ez a nyelvi sokszínűség, sokszínűség teszi a fordítást a riportszerű, izgalmas hangulatú regény sikerült átültetésévé.

Az építőipar munkájának egy sikerült ábrázolása.

Palotás Imre Állványok alatt című kisregénye (Szépirod. Kiadó, 1951) a szerző előszava szerint már tizenhét évvel ezelőtt íródott, de akkor elkobzás lett a sorsa. Mostani új kiadásával az a célja, hogy a küzdelmes múlt földidezésével megvilágítsa a dolgozók előtt: „milyen mélyről“ jöttek, s „mekkora magaslatra“ jutottak. A kis, ötíves regény érdekes előadásban szemlélteti az építőmunkások mozgalmas életét, amint a házépítés lázas munkájában verejtékezve, a munkanélküliség válság örökös rémétől rettegetve küzdenek mindennapi betevő falatjukért s titokban szervezik sztrájkjaikat.

Palotás világos stílusban, magyarul, érthető nyelven ír; a nagyvárosi dolgozók mindennapi nyelvén, az építőiparban használatos szakkifejezésekkel. A regényben szemünk előtt mozognak az építés munkásai az alapozó földmunkát végző kubikosoktól kezdve a háztetőn dolgozó cserepesekig, tetőfedőkig. A regényben szerepelnek: a mérnök, építész, vállalkozó, alvállalkozó, akkordáns, pallér, főpallér, kifizőmester, a kifiző kőműves („anléger“), az állványozók („krisztárok“), kőművesek, ácsok, habarcskészítők, malterkeverők, maltercsinálók, betonkeverők, habarcsfúzó, malterfúzó, tégl- és malterhordók (targoncájukkal), napszámosok; s mikor a házat már „fölhúzták“, jönnek a burkolók, szerelők, asztalosok, parkettázók, tapétások, mázolók, festők, kőfaragók, stb. S ennek a sok szak- és segédmunkásnak mily eleven a nyüzsgése! S a munkaeszközök, a szerszámok és gépek zaja, lármája! Pl. „Csak azt látni, hogy rohannak a felvonók, viszik a táplálékot, amiből ház lesz. Egyik a téglát. Ez olyan gép, mintha sima láncszemek volnának egybekötve és minden láncszemen tányérok kalimpálnak. A másikon drótra kötött hatalmas talpon talicskák rohannak föl. Ebben megy a beton. A harmadikon... óriási vasdézsák kúsznak a levegőben. A vasdézsák forognak, egyik lefelé,

¹ Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951.

másik fölé, útközben találkoznak s percekig visongva csókolódnak. Ez a malter. Az emberek lent is, fönt is kiabálnak, sikoltoznak, káromkodnak. Némelyik odafönn nekiáll a korlátnak és leordít, hogy csak úgy harsog, mire lent egy másik kiáll az útközepére és onnan ordít vissza torkaszakadtából. Közben csengők csilingelnek, a pallérok üvöltönek, az ácsok fűrészelnek, a kőművesek és állványozók kopácsolnak a falakon, téglákon, állványokon...“ (30).

Palotás leírásainak szemléletességét nagyban fokozzák a reális képek, megszemélyesítések és hasonlatok; az ilyenek: „Széles, nagy családi dívány, duzzadt, akár egy ellízott ember és a huzat alól kikandít a piros plüss, mint a jó, puha vér“ (9). „A betonkeverőgép zajong, nyikorog, néha nagyokat köhögve, mikor föltátja száját és a bennelevő anyagot kihányja“ (12). „Szépek és kövérek ezek az urak, a bőr feszült rajtuk, hogy alig férnek bele, nem úgy, mint a magunk fajta, akik olyanok, mint a zsák, amit nem tömnek meg eléggé: lötyög rajtuk a bőr“ (19). — Az éjjel végzett árbocta-üllogatás leírásában olvassuk: „Hó-ó-órukk!... Hó-ó-órukk! — kiabálja az előmunkás fáradhatatlanul és a faóriás minden kiáltásra feljebb és feljebb emelkedik. Egymásután állnak fel a hatalmas fenyőszálak és a szédítő magashól riadtan és tehetetlenül bámulnak le az alattuk nyizsgó, vitázó, verítékező emberekre, túriki, hogy a csákllyák szűrös vashegye a testükbe döfjön, az emelőrudak kötele rájuk feszüljön s a föld sarától ragacsos lapát néha a derekukra csattanjon. De akad a fenyők közt néhány, amelyik nem engedi magát, nyakaskodik és csak nehéz, izgalmas birokkal, sokszor életveszélyes küzdelemmel lehet legyőzni, odaállítani a sorba“ (15).

Az építés munkafolyamatának lázas, eleven liktetését éreztetik a regényben gyakran használt ikerszavak is: *lót-fut, izeg-mozog, jönnek-mennek, jár-ke, sürög-forog, üt-ver, illeg-billeg; itt-ott, ide-oda, jobbra-balra, össze-vissza, lépten-nyomon*, stb. Az építés éjjeli „bakter“-jának hatéves fia „*kikent-kifent* eszímájában *öregesen-rangosan* billeg“ (17).

A szemléltető leírásokban igen nagy szerepet juttat írónk a rokonértelmű szavaknak is, pl. „A kocsik *nyikorogva* forognak az utcán, a felvonók *jajgatva* kúsznak föl-le az állványokon. *Cipelik, szállítják* a homokot, a meszet, a téglát, a fát, a vasat, és a ház *eszi, falja, tömi* ormótlán begyébe a fuvarnyi falatokat, mint az éhes, hatalmas, szörnyű állat. De a hajcsárok nem nyugszanak. Ordítva noszogatják, hogy *egyen* még, *tömjé* magát, *falja* duzzadtra a begyét. A *kalapálás, nyögés, visítás, ordítás, kiabálás* olyan, mintha a hatalmas gyomor végeznék a falás és emésztés munkáját“ (65).

A kis regény olvasása közben nemcsak az érdekes tárgy történéseinek érdekes elmondása köti le az olvasót, hanem a szerzőnek az írás mesterségében használt jó szerzőszámközelése is, mellyel nyelvünk szemléltető erejét érvényesíteni tudja.

Faipari regény

A mai társadalmi regények nem a „felső tízezer“ és nem a „művelt középosztály“ életét festik, hanem elsősorban a dolgozókat, főleg a munkásokét és a parasztokét. A regényírók közt — a multból „íróként“ átjöttek mellett — jelentős helyet foglalnak el a munkásokból és a parasztokból lett írók. A Nyr már több ilyen munkás- és parasztíró mutatót be is kiemelte, hogy nyelvükben világosan tükröződik a regény munkás és paraszt szereplőinek beszédmódja, nyelv- és kifejezőkészségének használata. A földművelés, az állattenyésztés, a kollektív termelőmód szakkifejezései, az ipari termelés munkafolyamatainak műszavai mindinkább tért hódítanak a regényekben. Az új írók természetesen a maguk életének és munkaterületének köréből veszik regénytárgyukat, ezért a mai regényekről lassanként már így beszélhetünk: „olvastam egy földműves-regényt“ vagy „olvastam egy bányászregényt“. Így ma már beszélhetünk vas-, építő-, faipari, stb. regényről is.

Minden túlzás nélkül a „faipari regény“ nevet adhatjuk az asztalosból lett erdélyi író, Nagy István legújabb munkájának, az Egy év a harmincből címűnek (Szépirod. Kiadó, 1951). Ez az eleven liktetésű regény a huszas évek erdélyi munkásmozgalmait festi: a kommunista munkások földalatti szervezkedését, izgalmaikkal teli életét. A történetekben vezetőszerepetik egy nagy gyár faipari munkásainak van; a cselekmény főága egy bútorgyárban, a mozgalom központjában folyik.

A faipar szakkifejezései uralkodnak a regényben. Úgyszólván nyomon követhetjük a fát, ennek az iparnak főanyagát, az erdőben való kitermelésétől a bútorrá történő teljes földolgozásáig. A kitermelés munkáját az erdőben a kitermelők, a „fabárok“ végeztetik a „bugris parasztok“-kal, a *favágók*kal. (Mellesleg megjegyezzük, hogy a román parasztok közt az egyszerű favágókon kívül vannak falusi *ácsok, kádárok, csebresek* is.) A gyárban s annak telepein különféle famunkások dolgoznak: *napszámosok, segédmunkások*, a famegmunkáló gépeken a *gépmester* vezetése alatt dolgozó *gépkézelők, gáterekek, cirkulások*, továbbá az *asztalosok* (vidéki „asztaloslegények“, városi „asztalos-

segédek", a képzetesebb bútorasztalosok), faesztergályosok, stb. A gyár alacsony munkabérekkel fölveszi a kisműhelyekben munkanélkülivé vált szakmunkásokat, de kiad munkát a tönkrement kisiparosoknak, a „lecsúszott“ kismestereknek is, tíz-húsz nyersen kidolgozott ruhásszekrényt vagy ágyat, hogy otthon „házilag“ állítsák össze, fénnyezék ki. Ezek a „tanítómesterek“ egy-egy *tanonccal*, *inással* „güröcöl“-nek, inasukat pofozzák s átkozódva robotolnak a gyár raktáraiba kerülő oleós tömegbútoron, a részletre kapható „*sliccet háló*“-kon.

A nagy gyárat is látjuk, megismerkedünk részeivel, berendezéseivel, ime: *anyag-raktárak*, nagy *deszkaraktár*, *műhelyek*, *gattercsarnok*, *forgácsszín*, *deszkaszín* (éjjel itt vagy a gyalupadokon alusznak a vidéki munkások, szürös *gépforgácson* fekszenek), az udvaron *rönkrakások*, *fatelepi cirkulák*, *körfűrészek*, *gatterek*, stb., minden durva fűrészporral borítva. Mindenfelé munkások sűrögnek-forognak, mert a „hajésárok“ nyakukon ülnék s mindegyikük folyton-folyvást ugyanazt az unalmas munkát végzi. Azt olvassuk a munkafolyamatról: „A munkaműveletek a legapróbb részletekre voltak szétbontva. Ő például, amióta a gyárba-került, változatlanul szekrénybetéteket csiszolt üvegpapírral, egy másik munkás enyvezett, a harmadik az ágyvasalás helyét véste és így tovább, mindegyik valami mást, de örökké ugyanazt. Butító, egyhangú unalom volt ez a munka“ (89). Továbbá: „Csak fagyoskodtál a cirkulánál, csak vágta az egyforma darab fákat a gyárban, azt sem tudod, mi lesz belőle“ (15).

A faipar általános helyzetének ismertetésére is talál alkalmat Nagy István, mikor az egyik képzetesebb szaktárs másik fiatalabb társának magyaráz, mint egy idősebb, jó testvér: „Leírta Janinak az egész faipar helyzetét. Százötvenezer főre becsülte az ország faipari munkásságát. Beszélt a marosvölgyi fűrésztelepekről, a máramarosi erdőségek szegényeiről és arról a telhetetlen kapzsiságról, mellyel a liberális tőke ráveti magát a fakitermelő-vállalatokra és a rengetegekre. Úgy tarolják a szúzi erdőket, hogy néhány évtized alatt egész hegláncolatok fognak elkarsztosodni. Zsidó és székely meg román fabárók marcangolják egymást az elsőségért. Közben pedig földönfutóvá teszik a hegyvidéki lakosságát. Az újraerdősítésre még csak nem is gondolnak. A vonatok és hajók szakadatlanul futnak ki az országból az elsőrangú faanyaggal. De akik kitermelik, verbajban, tudatlanságban, nyomorban vergődnek“ (114).

Az utóbbi idézet ízelítőt ad a regény nyelvéből és stílusából is. Megjegyzem, hogy írónk e regényében igen kevés erdélyi tájszót használ, mert a szereplők nem parasztok, hanem ipari munkások. Ez magyarázza meg az ilyen, nagyvárosi és tolvajnyelvi kifejezéseket, mint: *hekus*, *bagó* (keves pénz), *ipse*, *lebukik*, *lecsúszik*, *güröcöl*, *falaz neki*, *mellé fog*, *ne guríts*, *csak nem ettél meszet*, *nyomja a gombót* (siet, igyekszik a munkájával), *fiú* (a berakólányokat a nyomda előtt várja a fiújuk), *nem sülsz le a pofájukról a bőr?*, stb. Írónk magyarosságát, népiességét leginkább a kitűnően alkalmazott ilyesfajta szólások mutatják: *összeakasztja a tengelyt*, *egy hánban húz*, *egy követ fúj*, *keni a kereket* (veszteget), *ajtóstul rohan a házba, tűzön-vízen át kitart*, *aggya-főbe dicsér*, *tűvé teszi a várost*, *attól döglök a légy*, *szeget üt a fejébe*, *kutya-macska módra élnek egymással*, stb.

Igen érdekes, hogy a regény több szereplőjének egyáltalában nem tudjuk meg a nevét, amit a földalatti mozgalom hű rajza tesz érthetővé. Két szaktárs beszélgetéséből ki is tűnik, hogy a kommunistákat cselekedeteikről, maguktársáról meg lehet ismerni, „nem kell azokról névszerint is tudni“. Titkos összejöveteleik alkalmával még a bemutatózkodáskor sem mondják meg nevüket. Ezeket a szereplőket mégis mindig megismerjük, ha a regény folyamán találkozunk velük, mert állandó jelzőjük van, akárcsak a régi eposzi hősöknek: *csirizeskötényű csizmadia*, *hőfehér keménygallért viselő félkopasz férfi*, *ferdeszemű fiatalasszony*, *meszeskőrmű szikár férfi*, rövid *prémeskabátú férfi*, *kopott prémgallérú kőműves*, *bőrsapkás fűtő*, *sebforrádosos arcú* vagy *golyóverte arcú* famunkás, *gyűröttszemű éjjeliőr*; — s az efajta jelzők kedvelése más alakoknál is megmutatkozik, pl. *buldogképű detektív*, *kajánpofájú sziguranca-hekus*, stb.

A régi regényekben szinte nélkülözhetetlen hosszadalmas leírások hiányoznak reális színekkel festő írónk stílusából, de hogy az ilyesmire is ért, arra elég a regény elején többször szereplő téli szél leírásából idézni: „A tárgyalóterem ablakait dühöngő szél rázta. Odakünt az utcákon felhőként kavarta a havat, a fedélcserépek alá bújt és leszórta őket a járókelők fejére. a villanyhuzalokat vérszenen suhogtatta, éjszakára meg farkasordító hideget hozott“ (5). „Tisztán hallatszott, amint odakünt a nekivaduló szél az ablakokra szorja a jégporrá fagyott hőszemcséket. Úgy zörögtek az üvegen, mintha borsót hintenének rája“ (6). „A szél valósággal tombolt. Az ég egyik felét tisztára septe, a másikon meg összezsúfolta a szétcibált fellegeket s rázta belőlük a havat sűrű pelyhekben. A sétatéri évszázados nyárfáról felzavarta az éhesen károgó varjakat...“ (8).

Ilyen az új társadalmi regényforma: a munkásregény egyik képviselője, a „faipari regény“.

Prohászka János

Móricz Zsigmond: Árverés a nádason. Elbeszélések. Szépirodalmi könyvkiadó.

Újabb Móricz-novellás kötet megjelenéséről adhatunk számot olvasóinknak. A mű sajtó alá rendezője, Illés Endre, tartalmas előszavában megemlíti, hogy Móricz Zsigmondnak élete utolsó éveiben újságokban közreadott elbeszélései még mindig összegyűjtetlenek s máig is várják, hogy kötetekbe szedve kerülhessenek az olvasóközönség elé. A könyv közrebocsátásával sikerült rámutatni, hogy Móricz Zsigmond írói arcképének tökéletesebbé, elevenebbé tételére ezeknek az elbeszéléseknek is biztosítani kell az irodalmi élet forgatagába való igazi bejutását. Illés Endrének nemes, szép, de elismerjük, egyszersmind nehéz feladatot kellett megoldania. Sajtó alá rendezéskor nagy anyagból kellett választania. A gazdag érték láttára bizonyára sok esetben viaskodott önmagával, hogy mit soroljon be előbb a próbakötetbe, s mit hagyjon későbbre. Előszavában is hangsúlyozott célja ugyanis az volt: hogy kötetben még meg nem jelent írásokból szemelgessen tíz-tizenkét ívre terjedő anyagot. Válogatás közben azonban beleesett abba a hibába, hogy olyan elbeszélések is besorolt a szemelvények közé, amelyeket már ismert, elterjedt kötetben megtalálhatunk. A műben olvasható 31 novella közül ugyanis még maga Móricz Zsigmond felvette a Barbárok c. könyvébe az új antológiának címet adó — Árverés a nádason — elbeszélését; ugyancsak az Illés közölte Egyszer jóllakni s Ha a kis lány nem álmos c. novella szintén ott van már a Barbárok elbeszéléskötetben is. A mű közreadásának jelentőségét azonban ez a körülmény alig csökkenti. Móricz Zsigmond írásainak értékelői az új könyvvvel kapcsolatban több oly érdekességre is felhívhatják a figyelmet, amely már kívül esik folyóiratunk keretén. Az Egyszer jóllakni tárgya, felfogása sokban hasonlít a Tragédiájához; a Február, hol a nyár? szereplői pedig jórészt a Judit és Eszter c. novellából is ismerőseink.

A kötet stílusa írónknak jellemző, eredetiségtől duzzadó írásmódja. Bármiről ír is, nyelve könnyen folyó, természetes, magyaros, egyéni. Amellett azonban, ha a kötetnek stílusát részletesen akarnók jellemezni, régebbi szavainkhoz képest nem kell ismétlésekbe bocsátkoznunk. Amint ugyanis a kaleidoszkóp minden forgatásra más képet mutat, Móricz Zsigmondnak, ennek a nagy stílusművésznek írásai is mindig újabb megfigyelésekre, tapasztalatokra adnak alkalmat; valahányszor más-más szempontból vizsgálgatjuk, minden alkalommal más-más úton jutunk el ahhoz a régi megállapításunkhoz, hogy Móricz Zsigmondnak oroszlánrésze van a legújabb magyar próza művészi kialakításában. Olvasás közben érezzük; hogy megkapó, közvetlen írásmódja mennyire fokozza alkotásainak művészi hatását. Aranyos derűje eloszlatja a borongós, komor légkörnek kódot s mi is vele sütkérezünk a szegényes csécsi otthonba beszűrődő melengető napsugarakban. A nagygazda rokonnak váratlan megjelenése körükben, a Február hol a nyár? c. elbeszélés során, nagy döbbenetet kelt. Hiszen úgy olvastuk: „Alig emlékszem, hogy azelőtt ott lett volna, vagy ha eljött, leült volna. Ha még is eljött azelőtt, csak káromkodni jött, mert rettenetes dörgő, nagy hangja volt és úgy tudott káromkodni, hogy ahhoz képest a mennydörgés csirkecsipogás volt“ (42). Amint azonban végigmérjük rajta fürkésző tekintetünket, egyszerre kiderül, nincs ok a félelemre. „Gömbölyű, kedves, és a nagy bozontos szemöldöke alatt úgy kacagott a szeme, mint a réti virág a parton tavasszal“ (46). Meg sem kell szólaltatni szereplőit, mégis magunkba zárjuk őket, arcukról sugárzó rokonszenves, kedves, együttérző, emberszerető tulajdonságaikért. „A szeme olyan volt, mint az ibolya, bámulatosan kék volt, szinte kivirított az arcából, olyan kék volt, mint a télizöld virága és oly barátságosan tudott ránk nézni, hogy egy szó nélkül is elbeszélgetett velünk gyerekekkel“ (50). Az író kezében ecsetté lesz a toll, amely mozgalmas, színes rajzokat, máskor pedig eleven életképeket tár elénk. Sokan szemünk elé vetítették már a kód oszlását. Móricz Zsigmond elképzeltető ereje eképpen oldja meg ezt a feladatot: „Amint a koci tovább futott s a lovak gőzölgöni kezdtek, a kód, mintha a csordát a gulyások kergetik, csak úgy futott előlünk. Szép volt, gomolyogva vonult a puszta a kód“ (138). Amint a festő színeivel, egyszerű, határozott művészi szavaival, írónk szintén meg tudja a távlatot festeni: „A nagy puszta, elvitte a hangot messzire és belemosta a szél a távolba“ (86). Eredeti, ötletes, egyszerű kifejezés-móddal világít rá a bonyolult lelkiműveletekre: „Szempilláin át a kilátást szűrte egy pillanattig“ (185). Csak Móricz Zsigmondnak derős egyénisége, a művészt minden egyszerűben felfedező érzéke tud ilyen élettől lüktető, mosolyra fakasztó képet festeni: „A kedves anyám kiönti az üstből a forró vizet a nagy kádba, amit behoztak kintről s a lányok berakják egymást és saját magukat. Most olyan a kád, mint a szüreti putnyó, tele szőlőfürtökkel“ (102). Könnyedén fakadó szójátékai is változatossá teszik írását: „Oly ártatlan volt, olyan ártalmatlan, a légynek sem vétett“ (50). „Ez a néhány család nagyon egymásra volt utalva s valóban egymást utálva éltek“ (68). Móricz szavai egyként könnyedén áradnak, akár a mának, akár pedig a történeti időknek eseményeit rajzolja. Az elmúlt évek visszaszámítás gazdasági nehézségeibe belétörődő leány így adja elő a sorssal való megalkuvását: „Hát nézze: össze nem házasodhatunk, azt belátja. Annak

semmi értelme. Kétszáztízre... Nekem az a felfogásom, hogy inkább, most szakítani, mint utána. Ez egy szép szívfájdalom, esetleg eltart három évig, aztán ő is megnyugszik. Legalább lesz mire visszaemlékezni" (201).

Népies és régi szavai művészen illeszkednek be a beszélgetés folyamatába. Nem kell ezeket a méltató szavakat még tovább fűznünk, hogy rámutassunk, nyelvi szempontból is nagy a jelentősége, hogy Móricz apró írásai kötetekbe gyűjtve lehető teljes-ségükben minél előbb az olvasó kezébe kerüljenek. Az apró megfigyelések szinte születésük pillanatában ömlöttek írásos szavakba, s így egyszersmind Móricz könnyed kifejező készségének is határozott bizonyítékai. Nagy érdeklődéssel várjuk a további köteteket.

Dénes Szilárd

Vajda János válogatott művei

A Szépirodalmi Könyvkiadó „Válogatott” sorozatában megjelent immár a nagy tagadó, Vajda János is. Helyes volt őt, haladó hagyományaink egyik leggerincesebb költőjét bevenni ebbe a nagy népszerűsége hivatott sorozatba, de meg kell mondanunk, hogy ezzel nincs megoldva a kritikai teljes Vajda-kiadás ügye, melynek történetében csak halasztást jelenthet a Franklin-féle „összes” kiadás s melynek szükségességét éppen az eddig ismeretlen vagy könyvbe fel nem vett Vajda-anyag fel-felbukkanó darabjai, többek közt éppen Komlós Aladár újabb bűvárlatainak eredményei is igazolják. Komlós munkájáról, szemléleti és elvi szempontból, véleményünk nagyjában megegyezik a Bóka Lászlóval (I. Irodalmi Ujság, 2. évfolyam. 25. szám, 5. l.). E helyen néhány filológiai és nyelvi megjegyzéssel óhajtjuk a figyelmet erre az érdemes kiadásra ráirányítani.

Komlós bevezetése (7–35) érdekes s bár kissé széteső, mégis több eredeti gondolatot vonja magára az olvasó figyelmét. Mégis talán nem felesleges megemlíteni, hogy egy ilyen, a közönség számára készült kiadás bevezetésében nem szabad hiányoznia a tárgyalt hős élete legfontosabb adatainak: a születés és az elhalálozás pontos dátumainak. Másrészt a versidézéseknek abszolút pontosnak kell lenni, jelezni kell az esetleg elmaradt sort vagy sorokat. Komlós A virrasztók 5. versszakát úgy idézi, hogy az elmaradt első sor elmaradását nem jelzi, az 5. és 6. versszak közt pedig nem hágy spáciumot, ami azt a látszatot kelti, hogy a két versszak egy versszak. „Az által volna megadva” helyett jobb: „azzal volna megadva”; „előtte nem létez egy nagyobb világ” helyesebb volna: „nincs egy nagyobb világ” (23). A 23. lapon az író a Jubilate-t pontatlanul idézi. Az első sor végén elmaradt az a szó: „jó” s ezzel az idézet értelmetlenné válik. „A kiegyezési kor” helyett nyelvtileg jobb volna: „a kiegyezés kora”. A De profundis 3. szakaszában Komlós így közli: „Leszen úgy, mint régen volt”. A szöveg valóban így van a Franklin-féle összes kiadásban is, de Vajda János költeményeinek töle magától sajtó alá rendezett kiadásában így van: „Legyen úgy, mint régen volt”. Ez azért feltűnő, mert Komlós, bár a Franklin-féle összes kiadás szövegeiből indul ki, az évszámjelzés dolgában visszament az eredeti, lehetőleg első közlések dátumaihoz. Kár, hogy szövegkritikában nem tette ezt. Így éppen a De profundis a Franklin-féle összes kiadás szerint 1893-ban jelent meg, Komlós szerint már 1887-ben. Egy kritikai kiadásnak véglegesen meg kell állapítania az első megjelenés dátumát. Így Komlós, legalább relatív értékkel, kijavítja a következő költemények dátumát: Tünetmények: 1892 (1888). A Köröndnél: 1893 (1888), Halál: 1893 (1889), Nádas tavon: 1893 (1888), Szobrok: 1893 (1886), Albumba: 1893 (1887), Gyermekkorom ajéka: 1887 (1884). Itt még annyit hadd jegyezzünk meg, hogy a biográfus szokásos elfogultsága, ha Komlós azt írja, hogy Vajda „a kor egyik legműveltebb és leggondolkodóbb magyarja”. Az első jelző feltétlenül túlzás. Ugyancsak meg kell azt említenünk, hogy hiányzik a hasznosan antedatált versdátumok mellől a hely (folyóirat, lap, könyv) megjelölése, ahol az a vers vagy cikk abban az évben megjelent. Ez az ellenőrzés lehetőségét adná meg. S végül még itt annyit, hogy Vajda pesszimista-volta nem abszolútum. (L. erre vonatkozólag Vajda-könyvem 41–45. és 29. lapját!)

Ha nem csalódunk, Horváth János honosította meg nálunk a Jegyzet-Szótár helyes rendszerét (talán antológiáiban); azt, hogy a szövegmagyarázatokat a kötet végén abc-rendben közli. A Vajda-kiadás ezt a rendszert átveszi s ezt jól teszi. Kevésbé érdemel dicséretet e magyarázatok következtelen és fogyatékos-volta. Itt aztán erősebb kifogásaink vannak s egy építő kritika szellemében közöljük itt adatainkat egy esetleges újabb kiadás céljaira. S ha majd erre valóban sor kerül, jó volna a Jegyzet-Szótárban odaírni az ebben a kiadásban való előfordulás lapszámát is, ami az ellenőrzést lehetővé teszi. (Horváth János ezt meg is teszi, követője nem.)

Maga Komlós írja Vajdáról: „Ez az elfojtás teszi Vajdát dühöngő „kverulánssá” (25. lap). Ha ilyen szavakat: anathema, antagonizmus magyarázunk, akkor a kveruláns-t is magyarázni kell, s a következőket is: flagelláns (30), helóta (84), habarc (88), bikoli

(104), bujár (117), stikli, mokra (121), makaó, fitor (122), a Credo-ban a „bogár“ (163), ugyanabban: sikk, griff, csáti bot, az Alfréd regényében: suholy (177), péle-méle (185), faulenzér (334), a „henyélő“ nem elég!, hajdáköl (205), kophta (209), horrendus (214), pro coronide (215), indigena (217), stb. Feltűnő, hogy a megmagyarázottak legnagyobb része szokványos, szinte köznyelvi idegen szó, amely megvan a idegen szavak szótári irodalmában — ezeket magyarázza a szerző — de éppen a ritkábban szereplők s így Vajda jellemzők magyarázatai maradtak el. Figyelmet érdemelnek nyelvi szempontból Vajda magyartító törekvései. A speciális-t így próbálja magyartani: fajlagos (192), statisztikai: számadatos, chaos: ős zür, (209), asszociáció: eszmeláncolat (210), Copfos: üstökös (212), bravur: vetély (207). L. Vajda nyelvére vonatkozólag fentemlített könyvem megfelelő részeit, valamint 1945-i közleményeimet (MNY. és IrodT). Vajda nyelvről már készült évtizedekkel ezelőtt egy disszertáció, de az bahul sikerült. (L. Tanulmányok az egyéni nyelv köréből, Nyr 42:81.) Érdemes volna valakinek részletesen revideálni és feldolgozni ezt a témát.

Végül egy apróság, de azt hisszük, nem felesleges följegyezni. Komlós a 158. lapon közöl egy verset Mákszem címmel. Eredetileg egy kis ciklus volt ez Mákszemek címmel (Franklin-kiadás 208). Komlós e kis ciklusból csak egy darabot hoz. Ehhez neki, a válogatónak joga van. Nincs azonban joga új címet adni egy Vajda-versnek. Így kellett volna: A Mákszemekből s hozzá magyarázó jegyzetet írni. Ugyanígy a Fürlői emlékekből (Franklin, 178) egyet közöl s ezt a címet adja: Fürlői emlék. *Rubinyi Mózes*

Az orosz igék ragozási rendszeréről

Wolfgang Steinitz: Die russische Konjugation. Volk und Wissen Verlag Berlin—Leipzig 1948. 48 lap.

W. Steinitz a berlini egyetem professzora. Nevét finnugor nyelvészeink jól ismerik. Nyelvészeti tanulmányainak egy részét Leningrádban végezte a második világháború előtt Bubrich mellett. A második világháború utántapasztalatait és orosz tudását a Német Demokratikus Köztársaság közoktatásügye és az orosz nyelv tanításának szolgálatába állította. Orosz nyelvkönyve, amely előzőleg Svédországban látott napvilágot¹, a Német Demokratikus Köztársaságban 6 kiadást ért meg. Ezt a nyelvkönyvét² a széles közönségnek szánta. Ezenkívül iskolai könyveket írt, meg két nyelvű — orosz-német — és magyarázatos irodalmi segédkönyvsorozatot szerkesztett,³ a nemrég elhunyt W. Stange társaságában hangsúly-jelzéssel ellátott gazdag irodalmi chrestomatiát adott ki a középiskolák számára.

A tél folyamán Steinitz professzor tapasztalatcsere céljából Budapesten járt és ebből az alkalomból juttatta el hozzánk az orosz igeragozásról írt munkáját.

Az igeragozás a gazdag orosz alaktan legbonyolultabb része: nemcsak az idegen nyelvűek részére okoz megtanulása nehézséget, hanem az orosz anyanyelvűeknek is tudatosan törekedniük kell arra, hogy a sokszor párhuzamosan előforduló alakok közül a helyes irodalmi formát válasszák ki, vagy pedig a megfelelő szemlélettel éljenek. Hiszen vannak alaktani duplumok (опешь ~ орешь 'szántsz', страдаю 'szenvedek', az elavult стражду mellett), vagy hangsúlyvariánsok (валят ~ ва́лит 'hőmpölyög', pl. tömeg, füst), kiejtésbeli kettős alakok (pl. платишь 'fizetsz' mellett a moszkvai платишь ejtés). Az orosz irodalmi ejtés, hangsúlyozás és alaktani formáit rögzíti az Usakov-szerkesztette magyarázó szótár⁴, bár ez éppen szerkesztőjének személye miatt a régebbi s gyakran már elavulóban lévő alakokat ajánlja első helyen irodalmilag elfogadotvariánsként a jobban elterjedt köznyelvekkel szemben. Viszont a későbbi Oszegovszótár az írott félének inkább megfelelő, már a szovjet korszakban elterjedt alakokat helyezi előtérbe.⁵

Az orosz igeragozás felosztási alapelve lehet történelmi; némelyek az egyházi szláv nyelv alaktani rendszerezéséből indultak ki, annak a Schleicher, illetve Leskien által felállított hat igeragozási típusából, mintha a mai orosz nyelvtan egészében közvetlen folytatása volna az ósláv egyházi nyelvnek.⁶ Ez helytelen pseudohistorikus szempont, mert bár a mai orosz igeragozás egyik-másik alakja, pl. a jelenidejű cselekvő melléknévi igenév -щ- képzője, vagy a -жд- hangkapcsolat a победённый multidejű szenvedő melléknévi igenévben és másutt az egyházi szláv nyelvből ered is, mégis az orosz igeragozás teljes szerkezetében a népi, illetőleg már a X. század előtt kiépülőfélben volt orosz irodalmi nyelvből alakult és ebben a rendszerben találhatunk csekélyszámú óegyháziszláv eredetű elemet.⁷ Helyes úton járt már Sz. Karcevskij az orosz igeragozás rendszerezésében.⁸ Tudományos szempontból helyes felosztás az, amelyet V. Vinogradov követ könyvében⁹, mert a jelenlegi nyelvállapot szempontjából nézve az orosz igéket produktív és improduktív csoportra osztja, abból az szempontból, mi az, ami analogikus új alkotásokra, mintaadó (pl. махать, махнуть, советнизировать, любить, синеть,

stb.), mi az, ami elhaló és megkövesedett, tehát alkotásra mintaképpül már nem példaszzerű (pl. колоть, искать, бояться, болеть, утихнуть, брать, грызть, нести, дуть, stb.). Vizsgálja ezenkívül az újonnan keletkező alakokat.

Más szovjet nyelvitanírók viszont két nagy igeragozási csoportot különböztetnek meg a jelentőmód jelen idejének (illetve az egyszerű jövőnek) ragjai alapján: az I. és II. igeragozást; más néven a kötőhangnak megfelelően -e- ill. -и- ragozásnak nevezik ezt a két csoportot. Ez a felosztás azonban csak a jelen időre ad felvilágosítást, itt is tekintet nélkül a tövégi magánhangzó változására (pl. ходить — хожу — ходишь), a hangsúly helyének eltolódására (взять — вьзять), nem ügyel a hangsúlyos és hangsúlytalan ragokban lévő magánhangzók oázására (pl. -ешь ~ ёшь, stb.), illetve a hangsúly után kerülő magánhangzók redukált ejtésére a ragokban, pedig pl. a видишь alak második szótagjában *e* helyett csökkentett *i*-szerű hangot — svát — ejtünk. Ez a két csoportba való felosztás nem ad felvilágosítást a mult idő képzésére, annak hangsúlyozására, sem az igenevekre vonatkozólag (взять — видел, отдать — отдал, победить — победивший, читать — прочитанный, stb.). Egyáltalában, ez a felosztás nem magyarázó, hanem formális és csakis azok számára megfelelő, akik az orosz igeragozást, lévén az orosz nyelv anyanyelvük, már tudják. Az orosz nyelvet, mint idegen nyelvet tanulók számára hasznosadón nem iránytadó.

Az idegennyelvű, orosz nyelvet tanulmányozónak olyan igeragozási felosztásra van szüksége, amely nem egy időnek sajátosságain alapul, hanem inkább több ige-csoportot különböztet meg, elválasztja a jelenleg is élő tipikusait a már megkövesedett elmúltól, külön-külön foglalkozik a módokkal és igeidőkkel, a ragozott igealakokkal és az igenevekkel, illetve ezeknek képzésmódjával és hangsúlyozásával. Ennek a szempontnak igyekszik megfelelni W. Steinitz munkájában, amelyben eltér az eddigi gyakorlati célú és teljesen mechanikus beosztástól is, ahol az igék csak egy számot kaptak és táblázatba kerültek¹⁰. Ezekben minden, vagy szinte minden ige önálló egység, csoportok formálására és — főképp — magyarázatára a „szerzők” vagy inkább az összeállítók nem is gondoltak. Az ilyen — gyakorlatilag hasznos — munkákban a leíró nyelvtan leglemibb szabálya sem érvényesült és mintaképei voltak a lélektelen direktmódszer formalizmusának, mert csak begyakorlásra és alkalmazásra törekedtek, de nem gondolkodtak és nem is gondolkodtattak eleven kategóriákkal. Természetesen egy idegenek számára készült, nyelvtanulást elősegítő leíró nyelvtanban gyakorlati szempontot kell követni. Ezért Steinitz munkájában az igeragozási csoportok felállításában több szempontot vett alapul: 1. a produktív és improduktív igék megkülönböztetését (pl. советовать, де нести, 2. a jelentőmód jelen idejének ragjait (-ю, -ешь, -ет, stb. ~ -ю, -ишь, -ит, stb. és 3. a különböző főnévi igenévi alakokat, viszonyukat a jelen (egyszerű jövő) idő tövéhez (pl. начинать — начинаю, начать — начну, мыть — мою, давать — даю, stb.). Ezenkívül megkülönbözteti a fenti kategorizálásba be nem szorítható „különleges igeragozásokat”.

A tárgyalás további folyamán Steinitz foglalkozik az orosz ige ragozása során előforduló általános *hangtani* jelenségekkel (mássalhangzóváltozással: б, п, в, ф, м ~ бл, пл, вл, фл, мл, illetve д, г, з ~ ж, к, т ~ ч, х, с ~ ш, ск, ст ~ щ, magánhangzóváltozással, pl.: мыть — мою, magánhangzóeltűnéssel, pl.: тереть — тры) és *hangsúlyváltozásokkal*, azok nyelvtani szerepével, pl. jelentőmód jelen idő держите, de parancsolómód держите, valamint a hangsúly pusztá helyváltoztatásával, pl.: пишу — пишешь,

Ezután Steinitz rátér az igemódok, igeidők és igenevek képzésére. Minden pontban előbb az igeragozási típusok szerinti főszabályt állapítja meg mind alaktani, mind hangsúlyozási szempontból és azután tárgyalja az eltéréseket, az ú. n. kivételeket, lehetőleg még az eltéréseket is csoportokba foglalva (pl. a jelenidőben ж ~ д stb. tövégi mássalhangzóváltoztatókat).

Steinitz munkája lényegesen segít az orosz igeragozás rendszeres megismerésében. Helyesen valósítja meg alapelvét: a tipikusnak és a kivételesnek az elválasztását. Ezzel az orosz nyelvet tanulók és tanítók kezébe fontos segédeszközt ad. Sajnos a melléknévi igenevek hangtani, hangsúlyozási és használati szabályaira, illetve eltéréseire nem vet elég figyelmet. A felosztás több különböző értékű szempontból indul ki (l. fent), emiatt az igék besorolása, illetve fellelése gondot okoz. Helyesebb lett volna a régebbi gyakorlat-tól eltérőleg talán csak a főnévi igenevet a besorolások alapjául venni és így áttekinthetőbbé tenni az egész rendszerezést.

Steinitz a második világháború után elsőnek kísérelte meg, hogy egységes és gyakorlati rendszerbe foglalja az orosz igeragozás igen bonyolult szerkezetét és segítette az orosz nyelv könnyebb megtanulását ügyében. Könyve fontos segédeszköze lehetne a magyar anyanyelvű oroszul tanulók ügyetemi hallgatóknak és tanítóknak, megérdemelné, hogy magyar nyelvre lefordítsuk és terjesszük.

Erdődi József

¹ Stockholm, 1945.

² W. Steinitz: Russisches Lehrbuch. Berlin, 1946.

³ Neue Russische Bibliothek. Herausgeber Prof. Dr. W. Steinitz.

⁴ Толковый словарь русского языка. 1935—1940.

⁵ С. И. Ожегов: Словарь русского языка. 1949.

⁶ V. ö. W. Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik. Berlin, 1900. 197. l. és kk. A Leskien-féle felosztás a jelen idő tövéből indul ki: ennek alapján 4 magánhangzós és 1 mássalhangzóstövével ragozási csoportot különböztet meg. Azonban ezeken belül alcsoportokat a főnévi igenév töve alapján, így tehát két szempont keresztezi egymást.

⁷ Vö. С. П. Обнорский: Культура русского языка. 1948. 11. lap. „Поэтому должно отбросить как ложную мысль о том, будто русский литературный язык в своих истоках, в своем образовании был не русским языком.“

Obnorszkij hangsúlyozza, vissza kell utasítani azt a felfogást, hogy a X. száz. használni kezdett idegen egyházi szláv könyvnyelv leváltotta volna a régi orosz kultúra nyelvét és ebből az egyházi nyelvből lett az orosz irodalmi nyelv, amelybe a nyelvtörténeti processzus folyamán némely élő orosz elem hatolt volna bele (12—13. lap). Érdekes hozzáfűznünk, hogy a régi orosz irodalmi nyelv és a keresztény hitre való térítés előtti orosz írás létezését éppen a nyugati nyelvészek tagadták.

⁸ Le système du verbe russe. Prague, 1927.

⁹ В. В. Виноградов: Русский язык. 1947. 443. l. Vinogradov öt élő igeosztályt, tizenhét nem produktív csoportot és néhány izolált igét különböztet meg.

¹⁰ Pl. Olga Klinoff et L. Thommeret: 4.000 verbes russes classés en 160 séries. Paris é. n. Vagy A. Garbell — W. Körner — P. Perwow: Das russische Zeitwort. Charlottenburg, 1901. Ez a munka 1650 igét sorol fel.

Benkő Loránd és Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia. 1817—1949. Budapest, 1951. Akadémiai Kiadó, 259 lap.

A népnyelv bűvárai, a nyelvjárással kutatói örömmel üdvözlnek ennek a már nagyon nélkülözött bibliográfiának megjelenését. A könyvészeti összeállítás szerkesztői, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos, nagy gondossággal végezték nehéz munkájukat. A kicédulázott, összegyűjtött hatalmas anyag elrendezésére a legcélszerűbb eljárást, a közigazgatási egységeként való közlést választották. A nyelvjárási közléseket a népnyelvi adatokat az 1910—1920 közötti időszak megyei beosztásának megfelelő rovatokba sorolták s ezeken belül három csoportba választották szét, úgymint: a megyék (általános), a tájak és a helységek csoportjába. A nyelvjárási adatközléseket alcsoportokba osztották s így külön csoportban szerepelnek a szóközlések, a prózai szövegek, a verses szövegek, a nyelvtani feldolgozások, a nyelvjárási tanulmányok ismertetései, a személyek és állatok tulajdonnevei, végül a földrajzi nevek. A könyv anyagának ez a célszerű elrendezése a kutatók munkáját nagyon megkönnyíti, mert így mindenki a maga kitűzött külön céljának megfelelően keresheti ki a számára szükséges közléseket s nem kell minden közlésnek utánanéznie. Sőt a kutató még azt is megtudja, hogy hol mekkora terjedelmű anyagot talál, mert az utalások a közlés nagyságát (nagy-, közepes-, kisterjedelmű) és megjelölik. A nyelvjárási közlések lelőhelyének és terjedelmének feltüntetése a legnagyobb papírányagtakarékosság elvének szem előtt tartásával, jó és könnyen érthető rövidítésekkel történik. A könyv végén a helységneveket és tájneveket tartalmazó betűrendes névmutató van s ez a bibliográfia használóinak munkáját van hivatva megkönnyíteni.

Prohászka János

FORDÍTÁSOKRÓL

Irodalmi nyelvünk történetében jelentős fordulat állott be akkor, amikor a dicsőséges Vörös Hadsereg felszabadította hazánkat a fasiszta járom alól. Újjászületett irodalmi életünknek kezdetben kétségtelenül legjelentősebb tényezői azok a műfordítások lettek, amelyek az élenjáró szovjet irodalom alkotásait közvetítették a magyar olvasók számára. Az örömben azonban ürmesebbek keveredtek. Különbő okok miatt, amelyeket itten most nem részletezünk, az első fordítások elnagyoltak, hibásak voltak. Ezért olva-

sóink, íróink s köztük elsősorban a Magyar Nyelvőr emberei, a szerkesztő vezetésével, hamar megindították a harcot a műfordítások hibái ellen. A múlt idővel a hibák nem ritkultak abban a tempóban, amelyet egyébként a magyar újjáépítés nagyszerű munkájában megfigyelhetünk. Hibák még most is akadnak elég szép számmal, de most már keverve kitűnő, érdekes nyelvi megnyilatkozásokkal. Ezért *mindenkinek* (olvasónak, írónak, laikusnak, tudósnek) egyként elsőrendű kötelessége *ceruzával a kezében olvasni*; megjegyezni a hibákat, rájuk felhívni a közfigyelmet, hogy író, fordító, szerkesztő, lektor okuljon és így *közösségi munkával segítsük a küzdelmet* a magyar műfordítás hibái ellen. De csak a hibák keresése egyoldalú és igazságtalan eredményű munkára vezetne. Jegyezzük ki a jót is, a különösen tanulságosat, az érdekes szavakat, fordulatokat. Nincs hibátlan kötet és alig van olyan, amelyben érdekes feljegyeznivaló nem volna. Hibák és értékek gyűjtése és azokra a figyelem felkeltése segíti majd a magyar műfordítást a helyes útra.

Kezdjük Alekszej Tolsztoj hatalmas trilógiájával, a „Golgothá“-val. Itt a kiadó (illetve kiadók) számára volna egy megjegyzésünk. E regény egyes kötetait már régebben olvastuk. Most, igaz örömről, egy kötetbe fűzve olvashattuk el újra az egész regényt. De kellemetlen volt megállapítani, hogy e kiadásban az I. kötet első kiadási formájában, a II. kötet a negyedik s a III. kötet a harmadik kiadás formájában van kiadva. Bizony, ez efféle régi „kiadói“ „kiadás“, a szempont nem irodalmi, hanem bizonyos anyagi lehetőség, az kerül bele s úgy, amiből s ahogy éppen még van kinyomott iv.

A Tolsztoj, úgy, mint Solohov is (a Csendes Don szerzője) stílusának élénkségét és jellemző erejét a hangutánzók bő használatával emeli. (A Csendes Don ezenkívül valóságos kincsesháza a szagok, illatok megfigyelésének.) A Golgotha első kötetében fülünkkel halljuk a háború hangjait (190, 195, 200, 201), közelebbről a lövedék süvítését (*pah, pah*, 195); vagy a békák hangjait (*kvartyogtak, kuruttyogtak*, 201). A 2 : 340. lapon olvassuk: „A doktor gyors pillantást vetett leányára és *harákkolt*.“ Érdekes szóhasználata e mű forlítójának: *lesunyt* fejjel (1:203), *lesunyta* a fejét, 2:37), *noszol* (noszogat helyett, 3 : 171). A heterogén kötetek a sajtóhiba szempontjából is heterogének. Az elsőben alig van. A másodikban annál több. A Tolsztoj érdekes följegyzése, hogy századunk elején „megszületett s divatba jött egy új szó: *pardon*“ (1:208). Érdekes adalék ez a divatszavak orosz anyagához. Aránylag későn került bele az orosz nyelvbe ez a francia eredetű lovagi szó.

A Csendes Don folytatása az Új barázdát szánt az eke. Ebben a kolhozépítés irányítására kiküldött kitűnő vasmunkás-elvtárs, Davidov egyéni beszédmódja vonja magára figyelmünket. Sűrűn használja (szinte egyéni szava) ezt: *ez tény*. Egy helyen egy munkástársa gúnyolódik is rajta. Tudjuk, hogy a nagy stiliszták elég sűrűn használják a nyelvi jellemzésnek e módját, mert vele erősödik a jellemzés realizmusa (l. Nyr 74:351). Még ennek a regénynek kitűnő fordítója is beleesik abba a hibába, hogy efféle ír: „*Kézünket a mások és saját vérünkbe mártottuk*.“

Még csak egy adatot ezúttal: V. Ivanov: „Parhomenko útja“ c. regényében olvassuk: „A kövér állomásfőnök — mellényben, meztelen *lábfejen* sárcipő — csak akkor ismerte meg“ (132). A magyar beszéd nem mondja, hogy *lábfejen*, hanem: *lábán*.

S ezek nem jelentéktelen apróságok! A szépirodalomnak nagy a nevelő hatása, de nagy lehet a rontó hatása is. Ez a szólás: *jól néz ki*, kétségtelenül germanizmus. Mégis él és tovább burjánzik a magyar köznyelvben, mert még nagy íróink Jókai, Mikszáth is élnek vele. Irtuk hát egyesült erővel a hibákat, jegyezzessük ki szeretettel olvasmányainkat, mert az írás nagyon komoly dolog. Alekszej Tolsztoj írja a Golgotha I. kötetének 8. lapján: „*Véres dolog ám az a tinta*.“

Rubinyi Mózes

Magyarázatok

A BOSZORKÁNYHIT NYELVI EMLÉKEI

Írta: O. Nagy Gábor

A jelentéstannak a nem szakemberek számára legérdekesebb fejezetét kétségtelenül azoknak a kutatásoknak az eredményei alkotják, melyek során nyelvi tényeknek művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozásaira is fény derül. Talán éppen ezen a téren elért eredmények igazolják a legfényesebben Sztálin elvtársnak azt a megállapítását, hogy a nyelv nem felépítmény, hogy „a nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete”.¹ A régi felépítményhez kapcsolódó képzet, a szokásmondást kialakító eredeti szemlélet kihull a szó és a szólás mögül, de maga a szó és a szólás — rendszerint megváltozott jelentéssel — tovább él. Ki hisz manapság, a szocializmus építése korában, boszorkányokban, ki gondolná, hogy talán éppen a műveltség terjedésének fontosságáról szóló beszédében az ördögi rontás kifejezéseit használja — s mégis mennyi szavunk, szó-lásunk őrzi ennek a régi, sötét babonahitnek az emlékét.

Kertész Manó *Szokásmondások* című, még ma is igen érdekes és értékes könyvében szavaink, szólásaink egész soráról kiderítette, hogy azok háttérben eredetileg a boszorkányhittel összefüggő képzetek éltek. Köznyelvi szavaink közül ilyenek: *bűbájos, ígéz, megnyergel valakit, ördögadta, ebadta, kutyateremtette; szólásaink közül: rossz szemmel néz, meg van kötve a keze, köti magát valakire, megoldódik a nyelve, nem tágít, főzik a kapcáját, kígyóbékát rákiált, minden hájjal megkent, lóvá tesz, ördöge van, az ördögnek tartozott ezzel az úttal; közmondásaink közül pedig: az ördög nem alszik, az ördögnek is kell gyertyát gyújtani.* A következő sorok arra akarnak rámutatni, hogy még ezeken kívül is számos olyan állandósult szókapcsolat, szólás él nyelvünkben, amelyik ugyancsak a boszorkányhittel van kapcsolatban, de erre a kapcsolatra eddig még nem derült fény, illetőleg egy szólásnál (*lóvá tesz*) a jelentésalakulás kérdése még tisztázásra szorul.

1. Ma is élő alkotórésze nyelvünknek ez a tréfás fenyegetés: *hátrakötöm a sarkad!* Kertész Manó nem találta meg ennek a szólásnak a magyarázatát, de úgy vélte, hogy az valami régi, pontosan fel nem derített büntető módra utal (i. m. 237.). Ezen a nyomon elindulva, Csefkó Gyula talált Heltai Gáspár *Hűőjában* egy olyan kínzásfajta-ra való utalást, melynél a csigára függesztett rab derekára és hátul a lábaszárára — olykor talán a sarkára (?) — vékony zsinórokat kötöttek, s ezeket beléjük csavart fadarabok forgatásával addig feszítették, míg a zsinórok mélyen belevágódtak a megkínzott husába. Az eredetileg kétségtelenül komoly fenyegetést jelentő szólás Csefkó szerint ennek a kínvallatási módszernek az emlékét őrzi.²

Heltai könyve azonban nem magyarországi, hanem spanyol kínvallatások-ról számol be. Meglehet tehát, hogy ezt az egyébként is valószínűleg csak elvétve alkalmazott, a magyarországi tortúrák leírásában nem is említett kínzó eljárást nálunk egyáltalán nem is ismerték. De meg nem is volt ennek a lényege, hogy az áldozat sarkát hátra, a comb hátsó részéhez, a tomporhoz kössék, hanem az, hogy a zsinóroknak a húsba való bevágódása által okozza-nak fájdalmat. Másutt kell tehát a szólás eredetét keresnünk, ott, ahol a sarok-nak, illetve a lábnak valóságos hátrakötéséről, hátrahúzásáról van szó. Ilyen-fajta *kötéssel*, rontással pedig számtalanszor találkozzunk régi „*ódó-kötő*, *varázsló*” személyek, azaz boszorkányok ellen tett tanuvallomásokban és elle-nük hozott ítéletekben. 1584-ben Kolozsvárott pl. azt vallotta Róma Jánosné bizonyos Vargáné anyjának nevezett, boszorkánysággal vádolt és később máglyahalálra ítélt nő ellen, hogy „gyermekágyban fektében *az lábát hátra vonták volt* és nem járhatott”.³ 1693-ban Debrecenben egy boszorkányper tár-

gyalása alkalmával az egyik tanu a következő szavakat adta a vádlott szájába: „te kutya, az aranyat tenyeredben hordoztad, s úgy jártál utánam, hogy a te *arad lábát felsugorítsam*“ (uo. 154.). Egyébként is alig van olyan boszorkányper, amelyikben elő ne fordulna az a vád, hogy *tudálekos, tudományos* asszonyok lábnak, saroknak a hátrahúzásával rontottak, *kötöttek* meg velük haragos viszonyban lévőket vagy ezeknek gyermekeit. Bella István a veszprémmegyei Vaszar községben 1759-ben azt panaszkolta fel, hogy mióta Németh Kata bábát és Horváth Jánost, a *kan-ördögnek* kikiáltott pástort ismeri, „nehéz nyavalyákkal igen megnyomattatott, kis fiacskájával, a ki csaknem¹ hét esztendőig sínlődött. Mások is ugyanazt, boszorkányság által megrontottnak mondták. A kis gyermeknek *sarkai* halála előtt *az alfelébe húzódtak*“ (uo. 674). A legnagyobb boszorkányperben, a szegediben is elhangzott olyan tanuvallomás, hogy Vecsernyés Márton gyermekét „Dóka Ágnes ölébe kapván, mint a két kezét orezájától fogvást az lábára végig húzván, mindjárt abban² az órában a gyermek megbetegedett és harmadnapra *mind a két lába az alfeléhez zsugorodott*“³ Dugonics András is csaknem szóról-szóra így közli, de már mint átvitt jelentésű szólást: *Farához kötötték a sarkát* (Példab. 1: 27).

Ennek a manapság főként a népnyelvben és ott is elsősorban gyermekekkel kapcsolatban használt tréfás fenyegetésnek⁴ a régi nyelvben szélesebb körű volt a használata. Pósa-házi János Igazság istájpja c. művében (Sárospatak, 1669) ezt olvassuk: „A' melly hamis Csudának tettetését Calvinufra hamiffan költik, mi-is annak *farkát hátul költöttük*, máfutt, supra Lib. I. fol. 428.“ Ha utánanézzünk a hivatkozásnak, ott Pázmánynak azt az állítását cáfolja Pósa-házi, hogy Kálvin egyszer esodát akart tenni. A *farkát hátul költöttük* szólás itt tehát azt jelenti: 'állítását megrontottuk, megcáfoltuk'. (Megjegyzendő, hogy a régi nyelvben a *megront* igének is volt 'megcáfol' jelentése. NySz.) Szólásunknak ez az eredeti 'megront' jelentése — a 'megcáfol' jelentés már képes használat — él még a 18. sz. végén is. „Ah! ah! bár tsak egy Deákos embert látnék! *hátra kötetném mind a két sarkát*: kezeit, lábait, fejét, mindenit izzé, porrá egybe“ (t. i. rontatnám) — olvassuk Illei János Tornycs Péter-ében (1789).⁵ Komoly fenyegetésként beszél a sarok hátrakötéséről még Gvadányi József is („Melfziről kiabált, hogy bozfűzűjét tölti, Ha Lázárba jön farkát hátra költi“⁶) nyilván azért, mert ebben a korban még ismerték a láb hátrazsugorításával, a sarok tomporhoz húzásával való *kötést*, és a kevésbé felvilágosult emberek hittek is abban, hogy ilyen göresös kéz- és lábösszehúzódnások boszorkányi rontásból erednek. Amikor azonban a 18. sz. végével a felvilágosodás hatására megszüntetik a boszorkánypereket, és idővel feledésbe merülnek azok a vádak is, amelyek alapján régebben máglyahalálra küldték a boszorkánysággal vádoltakat: lassanként értelmét veszti a sarok hátrakötésével való fenyegetés. Tréfának kezdi érezni a nyelvtudat azt, amit régebben valóságnak hitt, mert — mint Erdélyi János is írja — „a sarok különben is hátul van; a km. úgy hangzik, mintha ez valóságos megkötés volna (Erdélyi tehát még érzi a *megkötés* 'megrontás' jelentését), azonban csak könnyű fenyegetés“ (M. km.-ok kve 345). Megjegyezhető még, hogy a *köt* alak helyett a szólás régi és népnyelvi változataiban gyakran *köt, költ* alakot találunk. (Vö. Pósa-házi és Gvadányi adatát, valamint a Debrecenből és Csepregről közölt változatokat az 5. jegyzetben.) Ezekben valószínűleg pusztán alakváltozatokat kell látnunk, noha egészen szokatlanokat — de semmiesetre sem foghatjuk fel ezeket az alakokat annak bizonyoságaiként, hogy a szólásnak már a 18. sz. végén sem volt egészen világos az eredete, amint azt Csefkó véli, hiszen *költ* alakkal találkozzunk már a 17. sz. közepén is.

2. Egészen az ősi magyar pogány hitvilág képzetkörébe nyúlik vissza, de a boszorkányüldözések korában a boszorkányokhoz kapcsolódott az a szemlélet, amelyiket ezek a szólások őriztek meg: *megütötte a szél, szél érte*: 'apoplexiás bénulásban szenved'.

E kifejezések kétségtelenül kapcsolatban vannak a *szélhűdik, megszélhűdik* igével, amelyik már a kódexek nyelvéből kimutatható (NySz), és amelyik

éppen olyan képzés a 'ventus' jelentésű *szél* főnévből, mint a *vérhűdik, bűnhűdik* ige a *vér* és *bűn* főnévből (Nyr 29:485). A *szélhűdik* (*szélhűdik, elszélhűdik, megszelhűdik, megszelhet, szélhül, megszelhül* vö. NySz) régi jelentése ('örjög, önkívületbe jut') éppúgy, mint a régi *elréül, elrévöl* igéé, eredetileg a pogány papnak, a sámánnak a révületéhez, misztikus ekstázisához kapcsolódott. Ez pedig a vogul nép ősi bite és feltehetőleg a magyar ősvallás elképzelése szerint is úgy keletkezett, hogy a sámánt a bálványsszellem hirtelen jövetelétől keletkezett *szél* heve érintette (vö. ehhez MNy 9:190), ettől önkívületi állapotba esett, és így elragadtatott elmével végezte a vallásos szertartást. Valószínűleg ez a legmélyebb gyökere annak az elképzelésnek, hogy a szélben földöntúli vagy emberfeletti erővel rendelkező lények laknak, akik mint ilyenek, alkalomadtán rontást, betegséget is hozhatnak az emberre. Mivel a boszorkányüldözések megindulásával a boszorkányokban látták a legelvetemültebb rontó lényeket, érthető, hogy a szél ártó hatásával is kapcsolatba hozták őket. A szegedi boszorkányperben Dohár Katalin azt vallotta, hogy „nagy forgószél támadván, *abban levő boszorkányok pofozták*”; az *fatens* az üdőtől fogvást a szemevilágától megfosztatott, mostanigh is nem lát“ (Ethnographia 9:211). Egy aradmegyei per iratai szerint pedig „látta a tanu, hogy *két forgó szél általment rajta* és arra felébredvén, az egyik szemére *megvakult*“ (1756. Kom. 584). Más rontást is okoztak széllal a boszorkányok: „Keresztelőbe mentünk volna Antal Miklósnéhoz; elkészülők és *egy szél megcsap s rosszul kezdek lenni*“ (Bihar m. 1723. uo. 309. Vö. 680).

De nemesak a boszorkánypercek, hanem a néprajz és maga a népnyelv is számos bizonyosságát adja annak, hogy a szélben földöntúli erővel rendelkező személyek rontó hatását látta a nép. Az Ormánságban megszemélyesítik a forgószélet, s abban a *rosszak* közül való *Szelest* vagy *szoknyás asszonyt* látják. Aki kapával vagy mással a *Szelesbe* belevág, az úgy elnyomorodik, hogy szekérrel kell a mezőről hazavinni (Kiss G. Ormánság. 136). A szélben személyek látására utal az, hogy a hétfalusi csángók nyelvében *szépasszonyok* és *szépasszonyok-tánca* a. m. 'forgószél' (Nyr 3:564 és MTsz), a *szépasszonyok-szele* pedig Brassó megyében: 'gutaütés' (MTsz). Háromszék megyében: *Jó kedvük van a szépasszonyoknak*: nagy a forgószél (uo. A *szépasszony* szó egyébként Tordán és Háromszék megyében 'tündér, lidérc, boszorkány' jelentésű, uo. vö. Beke Nyr 65:13). Másutt pedig *tátos*-(táltos)-szélről (Kiskúnhalas) és *tátorjánszélről* (Hódmezővásárhely) beszélnek, így okolva meg a szélvész keletkezését: „A *tátos* ott járt, ezért vannak most azok a *tátorjánszelek*“ (Csongrád m. MTsz).

Ezek az adatok kétségtelenné teszik azt, hogy a *megüti a szél, szél éri* szólások közvetlen kapcsolatban vannak a régiek boszorkány- és egyáltalán babonahitével. Feltűnő mégis, hogy ezeket a szólásokat egészen Czuczor–Fogarasi-ig egyetlen szótárunk sem közli! (de vö. *széltől ütött*: paralyticus SI.), hogy a *szélütés* összetételt nyelvújítási adatként tartják számon (NyUSz), és hogy míg ennek eddig legrégibb ismert előfordulása nem régebb 1791-nél (MNy 9:91), addig a rokonjelentésű *megüti a guta* kifejezésre vannak adataink egészen 1546-ig visszamenőleg (MNy 2:224, 3:32). Ennek ellenére nem tartom kétségesnek, hogy a *megüti a szél* az eredetibb, és a *megüti a guta* az újabb fejlemény. Ez már csak abból is következik, hogy a *megüti a guta* kifejezés egészen érthetetlen a *megüti a szél* ismerete nélkül. A latin *gutta* szó ugyanis 'csepp' jelentésű, és azért kapta nyelvünkben mai 'agyszélhűdés' jelentését, mert a régiek hiedelme szerint a gutaütés következtében beálló bénulást az agyról leváló cseppek okozzák (SzófSz). Ez a megfejtés természetesen kizárja Ipolyi feltevését, aki a *gutában* „fölnyi fogalmat“, „rossz szellemet“ látott, aminek tulajdonítható lett volna a *gutaütésben* szereplő 'ütés' fogalom.⁸ Mivel azonban az agyról leváló cseppek is kizárják az 'ütés' képzetét, azt kell felténnünk, hogy a *megüti a guta* kifejezés a már előbb meglévő *megüti a szél* analógiájára alakult, s ezt legalább is az írott nyelvből kizorította egészen addig, míg a népnyelvből merítve, 18. sz.-végi nyelvújítóink újra közhaszná-

latúvá, irodalmivá tették a *megüti a szél*, *szélütés* szókapcsolatokat. Hogy ez valóban így történt, azt a boszorkányperekből vett adatokkal tudom támogatni. Egy 1581-i kolozsvári perben a következőképpen fordul elő a *guta* szó a *szél* szóval együtt: „...mindjárást elkezdte esni a gyermek lába és a gyermek sivalkodni kezdte... Ez asszony pedig azt mondá, hogy de semmi gondja nincs, az *guttának csak a szele érte*, elmulik...” (Kom. 54)^{7b} Egy másik adat pedig még szembetűnőbben bizonyítja azt, hogy ha talán az irodalmi nyelv nem ismerte is a 18. század végéig a *megütötte a szél* kifejezést, a népi nyelv használta: „Sári Pál fiának ki vonta félre a száját?” — kérdezik a boszorkánysággal vádolt Bartha Andrásné. Mire ez magáról elhárítva a rontás vádját, tehát a szólást egészen a mai jelentésében használva, ezt feleli: „*A szél ütötte meg*.” (Debrecen, 1726. no. 360.)

3. Leggyakrabban személyek megrontásával, beteggé tételével vádolták a boszorkányokat, de igen gyakran tulajdonítottak nekik anyagi javakban való kártevést is. Egy meglehetősen gyér használatú, csak a szegedi és a hódmezővásárhelyi népnyelvből közzétett szólás: *elcsapta előtte a harmatot* (akkor mondják, ha valakit rászedtek; pl. ha a tulajdonos előtt valaki megszédte a gyümölcsöt, Szeged, Nyr 1:323), *elütötték előtte a harmatot* (Hódmezővásárhely, Nyr 2:239) — ilyenfajta kártevésnek az emléket őrzi. Eredete az a régebben boszorkányokhoz fűződő, de még néhány évtizeddel ezelőtt is országszerte elterjedt babona, hogy a boszorkányok vagy esetleg más kártevő szándékú emberek Szent György nap éjtszakáján fehér lepedővel felszedik a fűről, búzáról a harmatot, otthon kicsavarják, tehenüknek inni adják, sütnék-főznek, kenekednek vele, vaját köpülnék belőle, sőt esetleg el is adják. Ebből az eljárásból azonban a babonahit szerint nemcsak a boszorkányoknak származik haszna, komoly kár éri azt, akinek a földjéről felszedik, *elcsapják*, *elütik* a harmatot, mert a harmattal együtt a föld termékenységét, a „föld zsírját” is elveszik, a föld tulajdonosa tehenének a tejelőképességét is ellopják. A szegedi boszorkányperben az egyik kuruzsló maga vallotta: „Szt. György nap után a fűnek ereje semmit sem használ, mert mi minden füvekben, gabonában, virágokban, szőlőben, egy szóval *termékenységhnek* Szt. György nap előtt *harmattyát elszedgyük*” (Ethn. 10:41). 1584-ben Kolozsvárott a boszorkánysággal vádolt Lakatosné ellen pedig ezt vallotta az egyik tanu: „Egykor az gazda-asszony ki hívá és mutatá, hát ez Lakatosné a mi kertünkben vagyon és háromszögű lepedővel *hajtja vala* Szentgyörgy estin *a harmatot*.”^{6a}

Érdekes megjegyezni, hogy a harmatszedés babonája, illetve az a hiedelem, hogy a harmat a termékenység feltétele — a Bibliából származik. Munkácsi Bernát kimutatta, hogy az ószövetségben Palesztina természeti viszonyainak megfelelően, ahol t. i. a hő harmat valóban szoros kapcsolatban van a föld termésével, „gyakran hivatkoznak a harmatra, mint az ég áldására és a termékenység föltételére s többször szerepel a harmat hasonlatban és jelképes alkalmazásban is az ifjúi erő s megújulás jelzése gyanánt” (Ethn. 14:77). Nyilván ezzel van kapcsolatban az a Csűry Bálint által feljegyzett számosháti néphit is, hogy némelyek a harmatot gyógyító és szépítő hatásúnak tartják (Szhsz).

4. Embert, állatot egyaránt betegséggel, rontással, kárral fenyegettek a régiek hite szerint a boszorkányok. Épp ezért érthető, hogy a kártevések elleni védekezés is lényeges szerepet játszott a mult embereinek az életében. Nemcsak a babonák százai születtek meg ebből a célból, de a legnagyobb valószínűséggel feltehető, hogy a boszorkányi rontás elhárításának a szándéka hozta létre ezt a közismert, szinte országszerte használt szólásunkat is: *orrod tőle fohagyomás*: „bármennyire szeretnéd is, nem kapsz belőle; ez bizony nem a te számodra való”.

Erről a szólásról eddig tudtommal csak Lehr Albert közölt magyarázatot. Ő úgy gondolta, hogy a szólásban kettős gondolat rejlik: a kívánság és a kívánság hasztalan volta. Maga a szólás azonban csak az előbbi lelki mozzanatot fejezi ki szóban, a gondolat második felét, noha ezen van az értelem súlya,

csak az a tréfás vagy gúnyos hang pótolja, mellyel a szólást ki szokták ejteni (MNY 1:410). E magyarázatban azonban hiba van. Ha Lehr szerint értelmeznénk is a szólást, nem két, hanem három képzetet kellene annak háttérében látnunk: 1. 'megütötte az orrod a fokhagymás étel szaga', 2. 'megkívántad azt', 3. 'nem kapsz belőle'. E közül a három mozzanat közül azonban csak éppen azt az egyet, az első tartalmazza a szólás, amelyiknek a képzete Lehr magyarázata szerint egyáltalán nincsen is meg a szólásban. Ennél a *lucus non lucendo*-szerű magyarázatnál helyesebb útra lépünk, ha hitelesnek fogadjuk a szólás legrégibb ismert közlését, az egyik leggondosabb és legmegbízhatóbb magyar szólásgyűjtő, Erdélyi János adatát; *Orrod attól, foghagymás*.¹⁰ Erdélyi nem értelmezi a szólást, de az, hogy vesszővel két mondatra tagolja, kétségtelenné teszi, hogy így értelmezendő: 'vedd el attól az orrod a fokhagymás az'. Ez az értelmezés egyébként is megfelel a szólás közismert jelentésének.

Mivel azonban népünk általában kedveli a fokhagymás ételeket, nem tételvezhető fel az, hogy a fokhagyma szaga a valamtól való távoltartás nyelvi eszközévé válhatott volna. De ha az ember általában nem ijed is meg a fokhagymától, arra a néphitre számos adatunk van, hogy fokhagymával, fokhagymaszaggal el lehet ijeszteni, távol lehet tartani — a boszorkányokat. Baján még a múlt század végén is élt az a babona, hogy ha valaki Luca napján (dec. 13-án) a templomban a boszorkányokat keresi, otthon fokhagymát kell gombostűre szúrnia, és azt az ablakba ki kell tennie, hogy a boszorkány utána ne mehessen (Ethn. 7:182). Gömör megyében ugyancsak Luca napján be szokták a szoba falát fokhagymázni, hogy oda a boszorkány be ne tegye a lábát (uo. 375). Egy nógrádmegyei közlés arról számol be, hogy ott szokásban volt Luca-napkor az istállók ajtajára fokhagyma-gerezddel keresztet rajzolni; ezzel akarták megátolni, hogy a *rosszak* a jószágban kárt teheszenek (uo. 8:377). Orosházán és a hétfalusi csángóknál a gyermekágyas aszszonyt védtek fokhagymával. Boszorkányi, ördögi rontás ellen fokhagymát kötöttek a szülő nő ingébe vagy lepedője sarkába, az újszülött gyermeknek fokhagymát tettek a fejére, hogy a rontásoktól megvédjék. Néha még az ajtó szemöldökét is megkenték vele, hogy az ördög be ne mehessen a szobába (uo. 6:399 és Nyr 4:230). A dévai csángók Szent György-nap éjjelén fokhagymakoszorúval állataikat védtek a *szépasszonyok*, boszorkányok ellen (Ethn. 15:39), a hosszúfalusiak pedig a cifrán öltözködőknek azt tanácsolták, hogy fokhagymát vegyenek magukhoz, különben elkapják őket az ördögök (Nyr 4:517).

Ezek az adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy népünk úgy vélte, hogy a fokhagyma, közelebbről a fokhagyma szaga (néhol elég csak bekenni a falat, ajtó-szemöldökfát fokhagymával) védőhatású a boszorkányok és más rontószándékú lények ellen. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a néphit szerint a rontás meggátlására éppúgy, mint a rontás előidézésére is, bizonyos mondókák szolgáltak, akkor joggal feltehető, hogy az *orrod tőle fokhagymás* vagy eredetibb alakjában: *orrod attól, fokhagymás* régen, amikor még a boszorkányhit általános volt, boszorkányi, ördögi rontást megakadályozó mondóka volt. A *hátrakötöm a sarkad* fenyegetés tárgyalásánál már láttuk, hogy egy boszorkányhithoz kapcsolódó, eredetileg komoly tartalmú szólásunk a boszorkányokban való hit megszűntével tréfás hangulatúvá vált. Nem tévedünk talán, ha azt hisszük, hogy az *orrod tőle fokhagymás* szólás esetében is ugyanilyen jellegű változás ment végbe.¹¹

5. A boszorkányos rontásokkal és az ezek elleni védekezéssel összefüggő szólások mellett maradt fenn nyelvi emléke azoknak a büntető, illetve büntetést megelőző eljárásoknak is, melyekkel a boszorkányosság gyanújába esett személyek ellen eljártak. Ilyennek tartom a Kertész által tárgyaltaikon kívül a mai köznyelv számára csaknem teljesen ismeretlen, de a régi nyelvben gyakran használt és a mai népnyelvben is élő szólást: *vízre visz*: 'álnok módon bajba kever, rászed, rossz útra visz, romlásba dönt'.

Hogy mit jelentett a régi nyelvben elsődleges, nem átvitt értelemben vízre vinni valakit, azt a következő példák mutatják: Kolozsvár város tanácsa

1660. július 30-án a következő végzéssel hagyta jóvá a városi bíróságnak Bartha Anna boszorkánysági ügyében hozott ítéletét: „...bírák uraim törvényjét in omnibus punctis et clausulis helyben hagyták ő kegyelmek, hogy *kivitéssék a vízre*, annak módja szerint megpróbáltassék, annak utánna annak helyére vitetvén, megégettessék“ (Kom. 116). Mintegy félévszázaddal később Ugocsa megyében Izsák Györgyné boszorkánypereiben azt vallotta az egyik tanu, hogy látva egyik ismerőse „nagy nyavalyáját, melyért is reá üzent Isáknéra Varga Gáspártul, hogy gyógyítsa meg, mert ha nem, sem ispányra és senkire sem hajt, hanem katonákat fogad, megfogatja, *az vízre viteti* s akkor meg is égetteti; mely üzenet után meggyógyult“ (1709. uo. 241). A vízrevitel pedig — mint más perekből kiderül — abban állott, hogy a boszorkánysággal vagy esetleg más bűnnel vádoltat vízbe dobták, ha elsüllyedt, kihúzták és kisebb büntetéssel — hóhér általi megcsapatással, a város vagy megye területéről való száműzetéssel — megkegyelmezték az életének, ha ellenben fennmaradt a vizen, máglyahalálra ítélték és kímélet nélkül megégették.

Nem a *vízre víz* kifejezést használja ugyan, de mégis éppen a vízpróba áll a középpontjában a magyarországi boszorkányságról fennmaradt legrégebb magyar nyelvű iratnak. Arról van ebben szó, hogy a Téhány községbeli esküdtek Terjék János buzdítására két asszonyt, mert azok egy patak vizéből boszorkányos varázslással vajat köpültek, „meg Akartak butotnia“, mai szóval: bujtatni, azaz vízpróbát akartak rajtuk végrehajtani.¹² A két asszony azonban nem hagyta ennyiben a dolgot, panasszal élt a vízrevitel ellen, „mert Az ő tiztelegököt Az raitok töt galazatert teriek Janofnak el nem engedik“. (Kassa, 1517. Régi m. nyelveml. Döbrentei G. kiad. 2b :16.) Ez az adat, de meg az idézett Izsákné elleni per is azt mutatja, hogy ezt a középkori istenítéletek csökevényeként még a 18. században is alkalmazott eljárást nemcsak bírósági rendelkezésre hajtották végre, hanem magánszemélyek kérésére is. Ez aztán arra vezetett, hogy a kortársak számára is nyilvánvalóan koholt okokkal vittek vízre egyesek — de olykor talán maguk a hatóságok is — olyanokat, akiknek a vesztét akarták, s gyakran nyilván eredménnyel is járt ez a furfangjuk.

A szólás legrégebbi feljegyzéseinek az értelmezéseiből az derül ki, hogy a régiek ilyen koholt okból, alattomos eljárással való bajszerzés jelölésére használták a szólást. Baranyai Decsinél ezt a két változatot találjuk: *Meg lásd az vízre ne vigyen*: ne quis te a tergo fugientem cuspide figat (Adag. 3, 7, 5, 3. Innen: MA, Kisv. Adag. 339. Kr és NySz) és *Valóban az vízre vitte*: superavit dolum Troianum (uo. 4, 8, 8, 9. Innen: Kisv. Adag. 497. — Ld. még BSzD: MVir. 348, CzF, Ball: TeljSz, Szhsz.) Régebbi irodalmi nyelvünk is — szemben az újabb értelmezők ’tönkretesz’ értelmezésével — inkább ’becsap, megcsal’ jelentéssel használja a szólást. Így pl. Pósa-házi: „Mind magát, mind másokat *vízre akar vinni* Kalauz, nem különböztetvén meg a’ meg különböztetendő dolgokat“ (i. m. 215). A szólásnak ez a régi jelentése is arra utal, hogy a boszorkányok elégetése előtt alkalmazott vízpróba, éppúgy, mint gyakran maguk a boszorkányperek is, csak ürügy és esél volt gonosz szándékok végrehajtására.

6. Tolnai Vilmos egyik cikke óta (MNy 5 :418) nem lehet kételkednünk abban, hogy ez a szólásunk: *lővá tesz*, abból az elképzelésből ered, hogy a boszorkányok kantárnak az ember fejéhez vágásával vagy más ördögi praktikkával bárkit lővá tudtak változtatni. Az ilyen *lővá tett* embernek aztán felültek a boszorkányok a hátára, és nyargaltak rajta fajtalan orgiáikra a Szentgellérthegyre. Arra a kérdésre azonban, hogyan alakult ki az eredeti jelentésében használt *lővá tesz*-ből a mai ’elbolondít, kijátszik valakit’ jelentésű szólás, nem mutatott rá sem Tolnai, sem pedig az ő magyarázatát ismételő Kertész Manó (i. m. 95).

Hogy a felvetett kérdésre megfelelhessünk, mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy a boszorkányok nemcsak azért nyergeltek meg valakit (innen ered a *megnyergel valakit, ráteszi a nyergét valakire* szólás ’hatalmába keríti,

uralkodik rajta' jelentése is, vö. Tolnai i. h.), hogy lóvá tett áldozatukon repülve, gyorsabban érkezenek orgiáik színhelyére, hanem igen gyakran pusztái csak azért, hogy ily módon is megkínózzák, meggyötörjék áldozataikat. „Kovács Istvánné éjjel, nappal reá járt s reá feküdt; *mint a lóra, úgy ült reá s úgy kínoztá*“ — vallja az egyik boszorkányper tanuja (Bihar m. 1737. Kom. 492). Egy másik perben (Arad m. 1755. uo. 593) azt olvassuk, hogy „Pásztori Kata egyszer Boros Györgyöt *magá lovának tette, kiben meg is holt*“. De találkozunk olyan perrel is, melyben egy boszorkánynak kikiáltott nő ellen az a vád, hogy egy rokona, Dencs János *örülségének ő az okozója*, s hogy Dencs Jánost megnyergeli s *azon lovagol* (Ugocsa m. 1745/9. uo. 524). E per iratait — sajnos — nem közli Komáromy, s így nem lehet határozottan megállapítani, hogy Dencs János megőrülését megnyergeltetésének, lóvá tételének tulajdonították-e, de a két vádnak ilyen egymás mellett való szerepeltetése joggal erre enged következtetni. Ezekhez az adatokhoz vegyük még hozzá azt, hogy abban az időben, mikor a boszorkányhit még élt, de már nem volt általános (nálunk a 18. sz. 2. felében), azokat az embereket, akik az állították magukról, hogy őket boszorkányok lóvá változtatták, nem tarthatták egészen normálisaknak. Akik még féligmeddig hittek a boszorkányi rontásokban, valószínűleg azoknak a gyötrelmeknek tulajdonították az ilyen emberek agyrémeit, amelyeket éppen a boszorkányoktól kellett elszenvedniök, akik pedig — különösen a későbbi időben — már egyáltalán nem hittek a boszorkányságban, egyszerűen bolonddá tett embereknek tartották azokat, akik azt hirdették magukról, hogy őket lóvá tették. (Vö. ehhez különösen egy bizonyos Oroszi János nevű gyerekről mondottakat 1750-ben. Kom. 526.)

Ezek alapján a *lóvá tesz* szókapcsolat jelentésfejlődését így vázolhatjuk: 1. 'lovagol rajta a boszorkány, és ezzel kínozza' → 2. 'kínzással megőrjíti' → 3. 'bolonddá teszi' → 4. 'becsapja'. Ezzel — azt hiszem — az ezzel a szóval kapcsolatos utolsó kérdés is megoldódott.

Végezetül hadd jegyezzem még meg, hogy a Kertész Manó által magyarázott és a most tárgyalt szólásokkal sem tekinthető véglegesen tisztázottnak a boszorkányhit nyelvünkre tett hatásának a kérdése. Valószínűleg számos szavunkról, szólásunkról fog még kiderülni, hogy a mult e sötét hitével állnak valamiképp kapcsolatban. Annak a lehetősége sincs azonban kizárva, hogy olyan szólásokat, amelyeket a boszorkányhit nyelvi emlékeinek tekintettek vagy tekintünk, új adatok felbukkanásával nyelvünk művelődéstörténeti emlékeinek más kategóriájába kell sorolni.

¹ Sztálin: *Marxizmus és nyelvtudomány*. A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 36. sz. 7—8.

² Csefkő Gyula: *Szálóigék, szólásmódok*. Bp., 1930. 36. — Vö. még Kertész ismeretését erről: Nyr. 60 : 11.

³ Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Bp., 1910. 46. — A következőkben: Kom.

⁴ Ethnographia 10 : 43. — Komáromy id. kiadásában még a köv. hasonló rontások: láb felzsugorítása 391, 456, 459, 709, 712; összehúzása 411; kitekerése 50, 70, 71, 181, 311, 477; megvesztése 35, 56, 58, 59, 63, 64, 69, 365; összerontása 184; megnyomorítása 219; elrontása 385; megörbítése 408; inak összehúzása 389; sarok kitekerése 478, stb.

⁵ Alakváltozatai: *Hátul kötöm* (így) a sarkad, te! (Debrecen, NyF. 26 : 36), *hátra fordítottam e sorkadat!* tréfás fenyejtés; mert úgyis hátul van (Vas m. MNy 9 : 378), *hátra kötöm* (így) a sorkod: így intik a gyereket, hogy valami rosszat ne kövessen el (Csepreg, Nyr 2 : 275), *né hadd nyitva az ajtót, mer hátra-kötöm a sarkad* (Hódmezővásárhely, MNy 2 : 234), *máj hátra kötöm én a sarkát*: utána járok valaki után, megfigyelem, amit tesz (Szilágysomlyó, Nyr 12 : 334), *hátra kötöm a sarkantyúdat* (Baja, Csefkő, i. m. 37).

⁶ Kiadva: Régi Magyar Könyvtár 33. sz. 72. — Ezt az adatot Csefkő is közli, de hibásan a *tördelném* szóval egészíti ki. A második mondatban nyilván azért maradhat el az állítmány, mert ez azonos az előző mondatéval. Ott az állítmány: *kötöttném*, aminek a boszorkányság frazeológiájában azonos a jelentése ezzel: *rontatnám*.

⁷ *A' falusi nótáriusnak elmékedései* . . . Pozsony, 1796. 120. — Id. Csefkő is i. m. 37.

^{7a} Kreszneric-nél (1831) megvan: *Szél-ütés*: Paralysis, hemiplexia. *Szél-ütött*: Paralyticus. A szerk.

^{7b} Széchenyi György egy 1723-ból való levelében: Pásztory Sigmond uramat e napokban szerencsétlenül, az mint érthettem, Sopronban az computus alkalmatosságával mintegy, *szél[lye] az gutának környékezte vala, de 3. napjára jobban kezdett lenni* (Nyr 72: 85). A szerk.

⁸ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. 2. kiad. 1: 98. — Amennyire téved Ipolyi a *gutaiítés* eredetét illetően, annyira helyesen sejtette, hogy a „szélítés neve... mythologiai eszmekörbe vágó, mint főbbként személyesített... szél általi eszközzésére utalna“ (uo.).

⁹ Kom. 56. — A babona korunkban is élő változatához l. Ethn. 7: 366 (Borsod m.), uo. 377 (Gömör m.), uo. 8: 449 (Tiszaroff vid.), uo. 12: 80 (Trencsén m.), Nyr 6: 83 (Rimaszombat), Csűry: Szhsz. stb.

¹⁰ Erdélyi i. m. 311. — Egyéb közlésekben: *Orrod tőle foghajmás* (CzF 4: 1088), *orrod tőle foghajmás*: bárhogi kívánod, meg nem nyered (Ball: TeljSz 2: 368), *orrod attól foghajmás*: abból bizony nem kapsz (Ipolyvid. Nyr 1: 178), *orrod tülle foghajmás*: ua. (Debrecen, Nyr 5: 223, innen MTsz 2: 22; azonos alak: Torontálvásárhelyről, MNy 6: 332 és 7: 42.). Vö. még Arany J.: Bárok Kemény Zsigmondhoz.

¹¹ Noha a fenti magyarázat mellett nem tartom valószínűnek, megemlítem mégis annak a magyarázatnak a lehetőségét, hogy szólásunkat a Háromszék és Udvarhely megyéből közölt *fokhajmás*on lépik szólással ('rátartós, büszke, kevély' MTsz) hozzuk kapcsolatba. Ha mégis volna összefüggés a két szólás között, ennek a kapcsolatnak a megértéséhez nyilván a *fennhordja az orrát* szólásban tükröződő szemléletet kellene tekintetbe vennünk.

¹² A vízpróba néhány hasonló régi megjelölése Kom.-nál: megfürösztik 320, 352; megúsztatják 470, 471; vízbe vetik 71, 186, 188, 370; vízben megpróbálják 184, 197 stb.

EGY ELTÜNT EURÓPAI NÉPCSALÁD NYOMAI

— Kelta emlékek beszédünkben —

Írta: † Kallós Ede

Gibraltártól hazánkig, Skóciától a Pó völgyéig hullámozó kettős vonal mentén fogunk most utazgatni. Azon a hatalmas terjedelmű útvonalon, amelyen az ókori Európa térképén az úgynevezett kelta népek országai terültek el. Kelta ország volt az ókorban a mai Anglia, a mai Spanyol- és Franciaország, Belgium, Svájc, Észak-Itália, Magyarország, Erdély és Csehország. Ahány ország, annyi temető — a kelta népcsalád egy-egy nemzetének temetője. A római birodalom, diadalmas fegyvereinek véres munkája az időszámításunk előtti második században indította meg a kelta nemzetek és kelta államok eltűnésének folyamatát, a fegyveres ellenállás megtorpanása után a Római birodalom beolvasztó politikája folytatta a kelták nemzeti létének megingatását s ami kevés tennivaló az ókor végén még hátravolt, azt úgyszólván maradéktalanul elvégezték a népvádorlaskorabeli germánok. A kelták úgy eltűntek a föld színéről, hogy az egykor oly hatalmas tömegű népcsaládnak ma már csak Anglia és Franciaország néhány vidékén (Walesben, Skóciában, Írországbán és Bretagne-ban) élnek utódaik. De ha a kelták el is tűntek, nyelvünkben tovább élnek, nyelvük számtalan alkotása ma is él ajkunkon.

Mindenekelőtt megőrződött azoknak a nemzeteknek a neve, amelyekre a népcsalád tagozódott. Némelyik név csupán történelmi emlékként szálldos beszédünkben, de nem egy van közöttük, amely teljesen friss életerővel, a jelen világába bekapcsolódva hallatja hangját.

Az emlékké halványult népnevek közé tartozik a *pannon* név, *Pannonia*. Az a nép, amely hazánk dunántúli részén, Horvát-Szlavónia, Stájer és Krajna legrégibb ismert lakosságát alkotta, nem volt tisztán kelta származású, igen erős volt benne egy másik rokon népnek, az illírnek keveredési aránya. Róma, i. e. 35-től kezdődőleg, fokozatosan leigázta e népet és a pannon területet a római birodalomhoz csatolta. Csáti Demeter, a tizenhatodik század elején írt históriás énekének a latin krónikák névhasználatát követve még azt a címet adta, hogy: Pannonia megvétele. Ma már csak a szónoki pátoz kedvéért kerítjük időnként sorát a kelta pannonokra emlékeztető elnevezésnek.

Már sokkal több köze van a mai élethez annak a névnek, amelyet a mai Csehország területének kelta lakossága viselt: *bójusz*. A bójuszok az i. e. első században kivándoroltak ugyan Csehországból, egyidőre hazánkban, a Dunántúlon telepedtek meg, hogy azután további vándorlásaik során teljesen felszívódjanak, de a középkor latin diplomáciai nyelve mindvégig *boihaemum* néven emlegeti Csehországot. E név nyilván magának a bójusz népnek a nyelvéből való, mert a — haemum végződés azonos az ugyancsak kelta eredetű német *Heim*, angol *home* szóval, amely otthont jelent, vagyis *boihaemum* tulajdonképpen annyit tett, hogy: „a bójuszok hazája”. A *boihaemumból* lett Csehország mai neve, a franciában *Bohème*, az angolban *Bohemia*, a németben *Böhmen*.

A francia névalakból különös szóhasználat alakult. A 15. században jelentek meg Franciaország területén az első kóbor cigányok, kiket a 16. században IX. Károly francia király rendelete kitiltott Franciaország területéről. A cigányok, akik ellen ez az intézkedés irányult, azt vallották, hogy ők Csehországból származtak francia földre. Ez a magyarázata annak, hogy a franciák a cigányokat cseheknek: *bohémien*-nek mondják. Ez a francia elnevezésmód a 19. század elején fakasztotta magából azt a megjelölésmódot, amely a kelta bójuszok egyik leggyakrabban élénk kerülő emléke.

A városvegi cigánytelepeket Franciaországban „Cigány ország”-nak nevezték, vagyis franciául: *Bohème* és ez a tréfás elnevezés a 19. század elején átszállt a híres párizsi diákkerület, a Quartier Latin könnyelmű, kóbor életű diák, író- és művészvilágára is. Az így kialakult szóhasználat Balzac és George Sand révén a szépirodalomba is bejutott. De Franciaország határát ez az elnevezés csak akkor lépte át, amikor Murger 1851-ben megjelent elbeszéléssorozatában „Jelenetek Cigányország életéből — Scènes de la vie de Bohème” címen rajzolta meg ennek a társadalomnak az életét.

A kelta népesaládnak azt az ágát, amely a mai Franciaországban, Svájcban és Észak-Itáliában lakott, a rómaiak, kik az i. e. 1. században alattvalóikká tették őket, *gallus* névvel jelölték. Ez a kelta népnév is az egész középkoron keresztül fenntartotta magát és az újkori klasszicizmus költészete is szívesen nevezi Franciaországot *Galliának*. Néhány kifejezésben ma is használatos a *gall* megjelölés. Így pl. *gallicizmus*nak nevezzük a francia nyelv különleges szófüzéseit, a sajátos francia kifejezésmódokat, s a franciákkal rokonszenvező politikai vagy művelődési irány széles e világon a *gallofil* — gallkedvelő — jelzőt viseli.

Végül elérkeztünk ahhoz a kelta országhoz, melynek ókori neve mind a mai napig hivatalosan is érvényben van: az egykori *britannusok* országa ma is a *Britannia* nevet viseli. A latin *britannus* név Julius Caesarnak a galliai hadjáratról írt művében lépett be az irodalomba. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy a nevet maga Caesar alkotta. Egyéb nyelvemlékekből kiviláglik, hogy az angliai kelták *prid*-nek nevezték magukat. E kelta névnek Caesar előtt a latinok *Britto* alakot adtak, de Caesar óta *Britannus* lett az általánosan elterjedt névforma. Ugyancsak Caesar művéből ered a Szigetország neve: *Britannia*.

Ha még megemlítjük, hogy *Belgium* a *belga* nevű kelta törzsről kapta a nevét és *Skócia* költői neve, *Kaledonia* a kelta *kaledónusok*ról, áttérhetünk a kelta nyelv egyéb emlékeire.

Kelta szóval élünk, amikor a svájci és tiroli havasi legelőket *Alm*-oknak nevezzük. A kelták nyelvén *alp* magaslatot jelentett. Az *Alm* szóban a havasi lakosság ugyanazt a kelta szótövet őrizte meg, amelyből az *Alpok* nyerték a nevüket. Az i. e. 300. év táján jutott be Európa központi hegyláncának *gall* neve az irodalomba. Akkor lettek a Pó síkság gall lakói Róma alattvalóivá és akkor kezdtek Rómában az Alpesekeket emlegetni. De a magaslatot jelentő *gall* szó ugyanakkor egy más összetételben is helyet kapott a latin köztudatban. Azon a vidéken, ahol a felsőolaszországi gallok laktak, az Alpok déli

nyúlványai éles átfordulással átmennek az olasz félsziget központi hegyvonulatába. Itt az *alp* szó a hegyesúcsot jelentő gall *pen*-nel egyesülve teremtetten meg az *Apennin* hegylánc nevét s ennek alapján mondjuk az olasz félszigetet *Apennin-félsziget*nek. De a britannusok is *alp*-nak nevezték az emelkedést, s ezért kapta Britannia, mint magas sziklaparti sziget az *Albion* nevet, helyesebben azt a nevet, mely már a legrégibb görög irodalomban *Albion* alakot kapott.

A szekér nevéként a latinok megtanulták a kelta *kar* szót, és ettől kezdve *carrus*-nak mondták a szekeret. Amikor tehát ma *autocar*-t emlegetünk, vagy a gépkocsi *karosszéridőjéről* beszélünk, gall szót idézünk, sőt, minthogy a francia *carrière* szó, mely életpálya értelemben nálunk is használatos, eredetileg a szekérpályát jelentette, tehát ez is a gall nyelv emlékei közé tartozik.

A gallok ajkáról lesték el a latinok a *márka* szót, amely különösen a cementgyártás révén szokott ma élénk kerülni. A *szappan* szó — latin-olasz *sapone* — csakúgy gall eredetű elnevezés, mint ahogy a gall nyelv emléke a 10 métermázsát magában foglaló súlyegység neve: *tonna*. Mielőtt a francia kormány 1793-ban a mai tízes mértékrendszerteremtette, a *tonna* még csak hordót jelentett, boroshordót — tisztán emlékeztetve arra az időre, amikor a gallok még börtömlőkben szállították a bort, *tunna* lévén a gall nyelvben a lenyúzott bőrnek, a börtömlőnek a neve.

De azt ne higgyük, hogy a keltáknak tulajdonképpen értelemben veti szellemi életéből semmi emlék nem maradt ránk. A régészeti irodalomban igen gyakran szerepel a *kromlech* szó. Kelta elnevezés. Wales kelta származású népe így nevezi a történetelőtti időkben fennmaradt építészeti emlékeit. Bretagneban is fennmaradtak hasonló emlékek, ezeknek nevéként a 18. század vége óta a *dolmen* szó is forgalomba került, mint ezeknek a kelta építészeti emlékeknek a neve, sőt a *kromlech* szót inkább egy másik emlékre, a körben álló oszlopokra kezdik alkalmazni.

Az újabbskori kutatásokból tudjuk, hogy ez őskori kö emlékek között a kelták papjai, a *druidák* végezték szertartásaikat. A *druida* szóhoz kapcsolódik a kelta énekesek neve, amely az 1. században jelent meg először a latin irodalomban. Úgy hangzik, hogy: *bardus*. Sokáig nálunk is *bardus* néven emlékeztek meg róluk, utóbb úgy mondták: *bárd költő*, de a 19. század elejének romantikus költészete a *bárd* alakot honosította meg. Az ókori bárdok dalait nem ismerjük, de a középkori feljegyzések gyakran megemlékeznek Skócia és Wales énekeseiről. Még a 18. században is *bárd* nevet viseltek e vidékeken a hagyományos dalokat előadó és dalukat hárfával kísérő népénekesei. Arany János a *Walesi bárdok* című remek balladájában tette nálunk népszerűvé a *bárd* nevet.

A kelta nyelvm emlékek a kivonatos ismertetése elvezetett bennünket költészetünk egyik legszebb gyöngyéhez, Petőfi ugyancsak kelta indítékú Homér és Ossziánjához, mely a legendás kelta dalost, Ossziánt a nagy görög költővel, Homerossal együtt ünnepli.

Elvrokon, elvharát, elvtárs. A reformkor forradalmat érlelő időpontja megtermékenyítette politikai nyelvünk *elv* szavát. Az ellenzéki és konzervatív pártok elvi kérdéseket vitató küzdelmeiben, pontosabban: az ellenzéki politikai élet talaján született meg a szó kiterelvényesedett családjának tagjaként *elvtárs* szavunk is.

Haladó szellemű politikusaink már 1845 végén felkérték Deák Ferencet, készítse el az ellenzékiek egységes programját. Deák a felszólítást elhárította. Kossuth Lajoshoz 1845 november végén írt levelében fejt ki álláspontját. Válaszában reménytelennek tartja a tervet. Az ellenzék sorait többen elhagyták: „...máris csoportonként tódulnak még egykori *elvharátaink* is a kormány zászlaja alá...” Meggyőződése szerint nem vállalkozhat a feladatra: „...én oly programot, mely az ellenzéknek vezérfonalul szolgálva *elvrokonainkat* a cselekvés mezején egyesítse, lehetetlen nem tartok”. A hala-

dás híveinek véleménye csak véletlen esetekben és egyes tárgyakban találkozik, a döntő kérdésekben kevesen értenek egyet: „Mi barátom, kik a magyarországi ellenzék tagjai vagyunk, csak *elvrokonság* által vagyunk össze kötve egymással...” (Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. II. Bp. 1903 : 158.). A programtervezetet Kossuth Lajos készítette el 1847 június elején. Műve alapján szerkesztette meg Deák Ferenc az Ellenzéki Nyilatkozat végleges szövegét. Az ellenzék központi bizottmánya 1847. június 7-én küldte szét a nyilatkozatot. A kísérő körlevél Deák személyét is említi: „Közbizodalnmú *elvbarátunk* Deák Ferenc, mint a fölkért bizottmány tagja, volt szíves az 'Ellenzéki nyilatkozat'-ot szerkesztetbe foglalni...” (uo. 163). A bizottmány a nyilatkozathoz mellékelte az ellenzéki konferencia határozatait is: A márciusi ellenzéki értekezleten „megállapított *alapelvek* nyomán szerkesztett” határozatokat a jelenlevők elfogadták. „*Elvbarátaiktól* is bizton reménylik, hogy... az ezen nyilatkozatban foglalt *elveket* működésük irányául elfogadandják...” (Barta István: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Bp. 1951 : 157). A konzervatív párt politikai szokásában is megvan az *elv* szó idézett összetételei. Az 1846. november 12-én közölt konzervatív pártprogram szövegében nyolcszor fordul elő az *elvarát* szó, s megtalálható benne az *elvrokon*, *alapelv*, *főelv* (Pálffy Albertnál már előbb: *főelv*. Magyar millionaire. Pest, 1846. II : 89), *elvíleg* összetétel és továbbképzett szóalak (Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Bp. 1886. III. 184). Széchenyi István Politikai Programtörvények c. röpiratában a maga igazának hitelesítésére felszólítja Kossuthot: „...kérdesse meg egy kissé higgadtabb vérű legbizalmasb *elvarátait*...” (Szily Kálmán: Gróf Széchenyi István munkái. II. Bp. 1905 Pol. Prog. 108). Kossuth válaszában azonos szavakkal veri vissza Széchenyi támadását: „...kérdesse meg legbizalmasabb *elvarátait*, de nem vakon környező tömjénezőit...” (Barta, 136). Kossuth egyébként is gyakran használja az *elvarát* szót. Az Ellenzéki Kör megalakulásáról tudósító körlevélben (1847. április 20.) hétszer említi, egyszer ilyen összefüggésben: „...hányszor nem történik, hogy *elvarátaink*, Pesten megfordulnak a nélkül, hogy itteni *társakkal* találkozhatnának...” (Barta, 138). Ebben a fogalmazásban a *társ* szó már vitathatatlanul kapcsolódik az *elv* szó fogalmához. Rövidesen a szóösszetétel betűképével is szembesíthetjük magunkat.

Nyilvánvaló, megvoltak a két szó találkozásának politikai s pártéleti feltételei. A kapcsolatot létrejöttét azonban nyelvi körülmények is támogatták. A negyvenes évek nyelvhasználatában sűrűn tűnnek föl az *elv* szó összetételei és továbbképzett alakjai. Eötvös még jelzős szerkezettel fejezte ki az azonos politikai állásfoglalás területén együvértartozó egyének elvi közelségét: „Még lehet, hogy ... egyes esetekben *elvbeli barátok* a tisztelt hontárs nézetei ellen fellépndnek...” (Kelet Népe és Pesti Hírlap. Pest. 1841. 120, 106). Széchenyi 1849-ben már így idézi a maga híveit: „...jóakaróim s *elvarátim* nagyobb része...” (Viszota: Széchenyi I. írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Bp. 1930. 158). Ettől kezdve az *elvarát* szó politikai nyelvünkben az *elvrokon*-nal váltakozva fordul elő. Kossuth 1844-ben még gyakrabban használja az *elvrokont*, mint az *elvarát* alakot (uo. 413—432). Az *elv* szó családja újabb és újabb összetételekkel bővült: *szabadelvítség* (Eötvös i. m. 112), *elvharc*, *kormányelv* (Pulszky, 1842. Kisebb dolgozatai. Bp. 1914 : 114, 117), *alapelv* (1845. uo. 184), *elvítoztatás* (Széchenyi. 1843. Viszota-kiad. 140), *elvvadász*, *főelv*, *főelvíleg* (Széch. 1844. uo. 337, 352, 354), *szabadelví* (1846. V. Waldapfel E.: A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp. 1950. 13), *irányelv* (1847. Viszota-kiad. 953), *rokonelví* (Fényes Elek, 1847. V. Waldapfel E.-kiad. 40), *radicalelví* (Kemény Zs. Pesti Hírlap 1848 : 7), *statuselv* (Szeberényi Lajos: Politikai szónoklattan. Pest. 1849), stb. Kossuth Lajos nyelvén: *elvszerű* (1843. Viszota-kiad. 243), *elvharc*, *elvegység*, *elvszigorúság* (1844. uo. 296, 431, 440), *alapelv* (1845. uo. 634), *elvíhűség*, *elvíta*, *elvíkérdés*, *vezérelv* (1847, uo. 867, 912, 919, 920), *főelv* (1847. Barta-kiad. 380), *elv*-

találkozás, hitelvek (1848. uo. 636, 725), stb. A forradalom szokinesében: *elv-árulás, elvváltoztatás* (Népelem. 1848 : 32), *democrat elvű* (Kossuth Hírlapja. 1848 : 15), stb.¹ Ugyanebben az időpontban gyakran bukkannak fel nyelvünkben a *-társ* utótagú összetételek is, mégpedig nemcsak a magyar szokines régi állományához tartozó *polgártárs, bajtárs, ítítárs*, stb. hanem a nyelvújítás friss hajtásai is: *embertárs, tagtárs, munkatárs, versenytárs, vetélytárs, honfitárs* (a Munkások Ujsága egyik levélírója így szólítja meg a szerkesztőt: „Honfitárs! (Polgártárs németes)“ 1848. I. 266), *dolgozó társ* (Honderű 1847. II. 320: *dolgozótárs*), *hontárs, ügytárs, hazafitárs, tisztárs, pályatárs*, stb., köztük a NyUSZban számba nem vett: *helytárs* (Honderű 1944. I. 351), *kenyértárs* (Waldapfel J.: Forradalom előtt, 164), *követtárs* (Szemere B. 1845, Szeberényi i. m. 350), *költőtárs* (Petőfi 1847, Arany Jánoshoz), *paraszt társ* (Táncsics, 1847. Nép szava Isten szava. Bp. 1848, 63), *laptárs* (1847. Viszota-kiad. 1161), *minister-társ* (1848. Barta-kiad. 668), *lakostárs* (Forradalom és szabadságharc. Szikra, 214), *néptárs, nemzetőrtárs* (V. Waldapfel E. i. m. 335. 371), *képviselőtárs* (Népelem. 1848 : 47), *paptárs* (Munk. Ujs. 1848. I. 103), *írótlárs* (Életképek. 1848. dec. 31. fedőlap), stb. Kossuth nyelvében: *nemestárs* (1843. Viszota-kiad. 107), *párttárs* (1847. uo. 856), *küldött társ* (1848. Barta-kiad. 670), stb. (A *társ* szóhoz l. Kálmán Béla cikkét Nyr 74 : 25.)

Eddig 1848 szóalkotásaként tartottuk számon *elvtárs* szavunkat (Waldapfel József adata: Nyr 72 : 31, l. még 73 : 102). A szó azonban már 1848 előtt élt politikai nyelvünkben. Az *elv-* előtagú és a *-társ* utótagú szavak gyakori használata következtében a két szó szinte észrevétlenül összeforrt anélkül, hogy az új szó jelentéstartalma az *elvbarrat, elvrokon* szavak viszonyában módosult volna (Vö. Soltész Katalin: Elvtárs, Nyr 75 : 200). Ezt a fogalmi azonosságot mutatja a szavak váltakozó előfordulása egyazon szöveg keretében. „Pozsony november 21-én 1847“ keltezéssel jelent meg az országos ellenzéki bizottmánynak az a körlevele, amelyben felszólítja megyebeli ellenzéki híveit, küzdjenek a követi utasítások kötöttsége ellen: „Jelenben ... két általános elvet kívánunk minden *elvbarrataink* ügyszeretetébe s kieszközölő buzgalmaiba ajánlani... Igyekezzenek *elvtársaink*, megyéikben azon nézetnek többséget szerezni, miszerint követeik, speciális utasításokat ne kapjanak... Ha pedig a részletező utasítások elkerülése és megakadályozása nem sikerülne... a következő irányelvezetre kérjük és hívjuk fel tisztelt *elvtársaink* hathatós közre munkálását... Mely előterjesztettkre nézve bizton reményli a középonti választmány, miszerint önt, s helyköri *elvbarratai* mindezen *elvpontokat* ... elfogadandják...” (Barta, 307—309).

Az ellenzék központi bizottmánya 1848. február 20-án kelt körlevelében ismét „helyköri *elvbarratai*”-hoz fordul. A levélben felvetett kérdések a bevezető sorokban érintett mozzanathoz fűződnek: „Az országos ellenzéknek az administratori sérelem tárgyában költ királyi leirat iránt... ide mellékelte nézeteiből... bőven meggyőződhetnek tisztelt *elvtársaink*, miszerint azon indokokban meddő, törvényhozási igényeinket compromittáló, s az országot vigasz nélkül hagyó leirat a nemzet érzékeny aggodalmát és sérelmét nem csak nem orvoslá, de könnyebbülő változásba sem helyezé.” A körlevél szövege ezekkel a szavakkal fejeződik be: „Tisztelettel és hazafiúi nagyrabecsüléssel maradván Tisztelt honfitársamnak Pozsony, Febr. 20-án 1848. rokonszenvű *elvbarrátja*.” (Uo. 563—564.)

Az idézett első körlevél Batthyány Lajos aláírásával került a megyei ellenzékiekhez. A szöveget mégsem tulajdoníthatjuk neki. Batthyány írta alá az Ellenzéki Kör megalapításáról szóló körlevelet is, jöllehet azt Kossuth

¹ A NyUSZ csak a *vezérelv, elvileg, elvrokon, elvkérdés, elvész* alakokat idézi, az *elvrokon*-t Ballagi nyomán csak 1864-ből, pedig ugyanebben az évben CzF már az *elvtárs* összetételt is szótározta. A SzófSz szerint *elvtárs* szavunk a 19. sz. végén tűnt fel.

Lajos fogalmazta (Barta, 140). A második körlevél végén nincs aláírás, de amint Barta István megjegyzi: „A körleveleket általában Batthyány Lajos írta alá, a fogalmazás azonban többnyire Kossuth munkája volt” (564). Feltehető tehát, hogy az *elvtárs* szót tartalmazó két levelet is Kossuth Lajos szövegzezte. Erre a feltevésre feljogosít bennünket az említett körülményeken túl a Barta-kiadványnak az első körlevélhez csatolt visszautalása is: Kossuth Lajosnak a megyei szervezetek részére 1847. november 17-én, tehát négy nappal előbb készített körlevele „lényegében azonos a november 21-én szétküldött ellenzéki körlevéllel.” Valóban: a két szövegben egy tollra valló stílusegyvezést, mondatritmust is találunk, ha összevetjük az „Igyekezzenek elvtársaink...” kezdetű mondatot ezzel a november 17-i Kossuth-körlevélben előforduló mondattal: „Nagyon szükséges, hogy elvbarátaink a megyében oda hassanak, miszerint a propositionalis javaslatok utasításai tárgyalásba ne vétessenek...” (305). Feltevésünket megszilárdítja az a már előzőleg kiemelt jelenség is, hogy Kossuth hozta közvetlen értelmi összefüggésbe az *elvbarát* és a *társ* szó tartalmát. Ha tehát tényként meg lehet állapítanunk, hogy *elvtárs* szavunk, eddig ismert első előfordulásának környezetét tekintve, a Kossuth Lajos vezette ellenzéki politikuskok körében keletkezett, akkor azt a valószínűsített állítást is rögzíthetjük: eddigi tudomásunk szerint *elvtárs* szavunkat első ízben Kossuth Lajos írta le 1847-ben.

Zsoldos Jenő

Hetvenkedik. Ezt az igét először Kresznerics veszi szótárba (1832). Amit eredetéről a SzófSz. mond, az CzF magyarázatán alapszik, t. i. hogy a hetvenkedő ember sűrűn: emlegeti a hetvenet: „a *hetvenedik apád* [így is: a *hetvenhetedik öregapád*] sem látott [hallott, evett, ivott, stb.] ilyent; *ha hetvenhét lelked* van is, mégsem félek tőled.”

Idevonatkozólag figyelemreméltó, amit Varga János A babonák könyve c. munkája (Arad, 1877) mond a babonás hetes számról, melynek sarjadékai a hétszerhét és a hetvenhét. Varga szerint az átkozódások között is előfordul a babonás hetes szám, amelyet leginkább a cigányok szoktak alkalmazni. Arany is cigány szájába adja a *hetvenhetet*, de csak dicsekvésből, Csóri vajdáéba (NC. 4. é. 3. vsz.):

Hisz' annyi dicsőség jut ma egy legényre, Annyi, hogy attól még a *hetvenhetedik*
Hogy nem egyhamar fog éhezni lepényre, Unokánk lelke is holtra részegedik.

Lehet, hogy eredetileg cigányok szoktak a hetvenhéttel átkozódni, de ma a magyar átkok között is gyakran találkozunk vele: Hogy a *hetvenhétrétű görcs* fogjon meg, hogy a *hetvenhétrétű jófene enné meg*, a *hetvenhét baj*, a *hetvenhét fájdalom* szálljon rá, hogy az *hetvenhétrétű tüzes istennyila* csapjon bele, fogjon el a *hetvenhétrétű fosás*, összetörlek, olyan apróra, mint a *hetvenhétyszer megdarált fédervájsz*, mint a *hetvenhétyszer megtört mákszem*. Úgy ütlek kúpán, — hangzik fenyegetésképen — hogy *hetvenhetet bakázol*. A túlságosan megalázkodóról szokták mondani, hogy *hetvenhétrét görnyed* valaki előtt, a vásott gyermekről meg azt, hogy *hetvenhét ördög* bújt bele. Vannak ezeknél cifrábbak is, pl. amelyek *hetvenhétrétű francot* s egyebeket emlegetnek. Aki ismeri a népnyelvet, az hamarjában egész csokrétára valót gyűjthet össze efféle vadvirágokból.

Azt hiszem, hogy ezekben a szólásokban eleinte csak a *hét* számnév volt használatos, ma is mondják: *hétrétű istennyila*, *hétrétű görcs*, *hétrét görnyed*, stb. Csak aki nagyot akart mondani, annál (már akár cigány, akár magyar) lett belőle *hetvenhét*. Első jelentése tehát a *hetvenkedik*-nek az lehetett, hogy valaki ezzel a *hetven*-nel, *hetvenhét*-tel 'nagyot mond, túloz', ebből származott később a 'kérdedik, nem bír magával, elbizakodik, henceg', vagy ahogy ma mondják német tükörszóval, *felvág* (< ném. *aufschneiden*).

Kézen vert gomb. A *ver* igének valamikor nemesak 'üt; hauen, schlagen' jelentése volt, hanem az is, hogy *fon*. Ez van meg a ma már elavuló félben levő *kötélverő* 'kötélgyártó, köteles' és a már rég elavult *szakállverő* szóban, melynek emlékét Faludi tartotta fenn (NySz). Az előbbi a kötelet verte, azaz fonta, az utóbbi a szakállat. A borbélyt, mai szóval fodrászt, akkor és azért nevezték *szakállverő*-nek, amikor még a nagy szakállt kedvelő elődeink módosabbjai befonatták ezt a becses férfiúi díszüket, sőt ékességül arany-lemeskéket és gyöngyöt is fonattak belé. Emlékezhetünk, hogy Toldi Estéjének vén Toldija azzal biztatja ősz szakállát, amikor félti, hogy Nagy Lajos udvarának pajkos ifjai megcsúfolják: „Am, ha megállandod ott a te bosszúdat | És megtanítandod most serdült ifjakat: | *Gyönggyel megfűzetlek*, mint jó szakállamat | ... Azért úgy mutassad ősz szakáll magadat, | Hogy *aranyba, gyöngybe téged foglaljanak*.” Verték, azaz fonták a zsinórt is, vö. pl.: „Mit kötögetsz? mit *fonsz* selyem-arany szállal Én szép feleségem, Johanna királyné? — Neked, uram, látod, hímezék palástot Koronázó napra: zsinórt *verek* arra” (Toldi Szer. 8:63). Verték, azaz fonták ezenkívül még a csipkét is. A *csipkeverő*, *csipkeverés* szavak máig megvannak, nyelvtörténeti szótáraink azonban mitsem tudnak egykori meglétükről. Az OklSz csak *csipkekötő*-t ismer (1781), az egyik szegedi boszorkánypörben szerepel egy *Csipkekötő* aszszony. A csipkének egyik fajtáját ma is verik (*vert csipke*), vagyis fonják (művelt köznyelven *klöplizik*), de van varrott, tűzött, csomózott, kötött és horgolt csipke is. A *ver*-nek ez a 'fon' jelentése megvolt az egykoron nagyon elterjedt iparágnak, a gombkötőmesterségnek a műnyelvében is. Készítettek ugyanis szövés gombot és *vert* vagy font gombot, gombszárat is, amint azt a kassai gombkötők 17. századi árszábaa mutatja: „Tizenkét bokor [= pár] szövés szálas gombot virágosan arany fonállal és selyemmel, fl. 2. *Kézen vert* dupla száras *gombot* 12 bokrot tiszta selyemből a kis gombja végén arany, fl. 7. d. 50. Kilené dupla száras gombot tiszta selyemből *kézen vertet*, akinek rojtja vagyon, fl. 4.” A *kézen vert*, azaz kézzel font *gomb* olyan kifejezés, mint a *körmönfont* ostor, melyet a két kéz hüvelykujjának körmén fonnak, megkülönböztetésül a *kampón font* kemény *ostortól* (Balassa, A Magy. Nyelv. Szót.) Az előbbinek a nyomán nevezik átvittén a sok találékonysággal, ravaszsággal készült érvclést, okoskodást *körmönfont okoskodás*-nak; vö. még *körmönfont hazugság*, *körmönfont gazember*, *körmönfont magyarság*, *körmönfont beszéd*, stb.

Borkoresolya. Így szokták nevezni azt a jó sós sültet, hurka-kolbászt és egyéb „disznóság”-ot, meg kivált a férfiaknak való sós-borsos süteményeket, mint amilyen a vargabéles, a tepertős- vagy hájaspogácsa, a káposztás-rétes, a kapros túróslapény, melyre nagyon ízlik a bor. Minap egy ismerősöm úgy magyarázta ezt a kifejezést, hogy azért *borkoresolya*, mert úgy csúszik rá a bor, mint a koresolya a jégen. Ez azonban tévedés, mert a jégen iramló koresolyának, a Schlittschuh-nak semmi köze sincs hozzá. Hogy minek van hozzá köze, azt megmondja a MTsz. E szerint a *borkoresolya* egyik jelentése: borhoz való sütemény, melyre jól csúszik a bor, a másik pedig: azon fa-készülék, melyen a boroshordót a kocsiról a földre s a pince torkából a pincébe csúsztatják. Ez a szerszám volt a *borkoresolya* eredeti jelentése, a másik névátvitel útján keletkezett. Akik régen a bortermő vidékeken hivatás-szerűen foglalkoztak a boroshordók pincébe csúsztatásával, azok voltak a *borkoresolyások*, rövidebben a *koresolyások*. Gazdaságtörténeti feljegyzéseinkben gyakran olvasunk róluk. A *koresolyás* szót ebben a jelentésében ismerik nyelvtörténeti szótáraink is. Az itt-ott ma is dívó *Korcsolyás*, vagy ósdiabban és előkelőbben *Korcholyás* család névszerzője a *ch* ellenére sem koresolyázó bajnok volt, hanem szerény boroshordó-csúsztató.

Az ételnemű *borkoresolyák*-nak az ad némi alkalmyszerűséget, hogy télre kelve elkövetkezik a disznóölés ideje és országszerre felhangzik a *disznóriadó*s, *csapcsikorgás*, mely a költői lelkületű falusi kántorok esztétikája szerint a

legszebb muzsika a világon. A disznó, ez a legnemesebb [húsú] állat (Vajda János Ujabb Munkái 127), melynek minden porcikáját úgy fel tudjuk használni, mint lapp atyáncfiai a rénszarvasét, sok jó borkorcsolyát szolgáltat. Nem is méltó a disznóhoz az ő közkeletű neve. Érzik ezt Szegeden és környékén, azért ott *öszömattá*-nak becézik. Meg is érdemli. A belőle nyert borkorcsolya élvezése után és közben felesendül majd a kitűnő alkalmi nótá:

Sógor, ugye jó bor? Jó bor ugye, sógor?
Jó bor ugye, sógor? Ej, haj, igyunk, sógor!
Sógor, ugye jó bor?

Mindnyájunknak része legyen benne; a borban is, meg egy kis ivászatra serkentő ízletes borkorcsolyájában is. *Csefkő Gyula*

Véttelenül lőtt Cupido, vagy véttelenül? Ez attól függ, hogy mit akart kifejezni a költő. Mikor Balassi Bálint „az ő felesége idegensége miatt az régi szeretőjén kezdett szívében megindulni“ (Eckhardt-kiadás 42. vers), — Cupido *véttelen* lőtte meg a költőt nyilával, vagyis akkor, mikor már nem is sejtette, nem is gondolta Balassi, hogy régi szerelme újra éled. Itt a *véttelen* azt jelenti: váratlanul, mit sem sejtve:

Régi szerelmem nagy tüze hamuá vált vala szinte,
De im nem tudom mi löle, hogy bennem meg felgerjede.

— — — — —
Hogy *véttelen* most Cupido meglőtt az mordály áruló,
Maga hittetlön köztönk szó, hogy frigyünk lenne állandó.

Igy mondja a kézirat is, így Varjas betűszerinti kiadása, így közli Szilády is, Dézsi is.

De mikor „Az Dobó Jakab éneke ellen szerzett ének“-ben szól Cupidóról a költő, akkor már „*véttelen*“ nyilazásról olvasunk a kéziratban, így írva: *uetetlen*; Szilády és Dézsi kiadásában mai helyesírással így van: *véttelen*, Varjas betű szerint *uetetlen*-t ír.

Mit jelent a *véttelen*? Erre választ Balassi említett versének két egymást követő versszaka adja meg:

Vaknak sem mondhatja őt senki igazán,	Látjuk, minden szívet mely igazán talál,
Aki megkóstolta mérges nyilát magán,	Kit célul arányoz löni mérges nyillal,
Sok szívet nem löne <i>véttelen</i> , vak valván.	Hát nem vak, sőt jól lát szeme világával.

Itt tehát a *véttelen* azt jelenti: 'el nem vétve, el nem hibázva', vagy ahogy a következő versszakban mondja a költő: „igazán talál.“

Ma is azt mondja a vadász, ha elhibázza a lövést: elvétettem.

Eckhardt Balassi költeményeinek legújabb kiadásában kiigazítja a *véttelen*-t *véttelen*-re (1:54. vers, 9. sor).

Az igazítást a következő megjegyzéssel okolja meg a kiadó: „*uetetlen*: e szónak egyik jelentése 'vetetlen'; más k 'vétetlen' = ártatlan. Egyik sem illik ide, ellenben hasonló helyzetben használja B. B. a *véttelen* szót (= mit sem sejtve) 42,7: hogy *véttelen* most Cupido, meglőtt az mordály áruló. Tehát *véttelen* íráshiba“ (231. l.).

Az előbbiekből kiténik, hogy ezen a helyen nem íráshiba a *véttelen*. Abban igaza van a kiadónak, hogy a *véttelen*-nek 'ártatlan' jelentése nem illik bele a versbe, de az 'el nem vétve, el nem hibázva' igen. Sőt csak ez illik ide.

Abban a másik versben, melyre a kiadó igazítása megokolásául hivatkozik, csakugyan *véttelenül* lőtt Cupido, emitt azonban *véttelenül*, azaz: el nem vétve. A két helyzet, láttuk, nem azonos.

Még az utóbbi versszak *vak valván* kifejezéséről néhány szót.

Szilády megmagyarázza a *valván* jelentését: 'lévén' (Balassa Bálint költ. 294); utal Szt. Bernát himnuszának erre a helyére is: „Im öllek szent kénodban | Bínös *valván* és pirongván.“ Az említett költeményben még egyszer

előfordul a *valvan* határozó igenév (vö. Horváth C.: Középkori magyar verseink 166, 175).

Alaki szerkezete világos: a *van* ige eredeti *val-* tövének (vö. *val-ék*, *val-ó*, stb.) határozó igenévképzős alakja: *val-ván*. Balassi említett versében azt jelenti a *vak valván*: vak állapotában, vak voltában. Az egész versszaknak tehát ez az értelme: vaknak sem mondhatni Cupidót, mert ha vak volna, nem lőne meg annyi szívet el nem vétve, el nem hibázva. Mint ahogy a következő versszak is mondja:

Látjuk, minden szívet mely igazán talál,

Kit célul arányoz löni mérges nyíllal.

Nyíri Antal

Sárarany. Egy pár érdekes nevet sorolunk fel a természetnek ásvány-, növény- és állatvilágából: *sárarany*, *sárvirág*, *sárgyapár*, *sármány*, *sárgyík*. Régóta tanítják a magyar nyelvtudomány búvárlói, hogy ezekben az elnevezésekben a *sár* „nem azonos a föld sarával.” (L. Beke közleményét Nyr 73:402). A NySz *sárarany* címszó alatt többek közt ezt a jellemző példamondatot közli: Dragalatosbnak szep *sar arannal* mongia az varosat (Bornemisza, stb.). Régi írásaink szólnak aztán *sárhajról* is. A Nagyszombati-kódexben olvashatunk pl. arany színnel fénylő, szép *sárhajokról*. (Idézi Eckhardt Sándor a Horváth János-émlékkönyvben megjelent A régi magyar költők képei c. cikkében, 70. l.). Magyar (Tündér) Ilona is más neve szerint: *sár selyem hajú* Magyar Ilona (Csefkó Gyula: Dárius kincse Nyr 75:125). Megtörtént azonban olykor, hogy ez a két jelentésű *sár* szó nyelvi kétséget, zavart okozott. A NySz szerkesztése során, az anyagnak szócsaládok szerint való rendezése közben még Szarvas Gábornak is voltak ilyen okból jelentkező nehézségei. Válasz Hunfalvy Pál úrhoz intézett cikkében olvassuk az itt következőket: *Sár-víz*, *sár-fű*, melyik *sár* alá iktatandó be; az alá-e, amelynek jelentése 'límus, coenum, lutum', vagy amely annyit tesz, mint 'bilis', vagy amelynek értelme: 'flavus, fulvus'? Négy évtizede jelent meg Móricz Zsigmondnak első regénye *Sárarany* címmel. Ennek a jellemző alkotásnak egyik sajátos tulajdonsága, hogy az író más jelentéssel ruházza fel az évszázadok folyamán ugyanabban az értelemben használt *sárarany* szavunkat. A regénynek főképpen befejező, komor szavai mutatnak erre: „Mi az élet? *Sár*. És az ember benne? *Arany* a *sárban*. Ki hát a bűnös, hogy ebből az aranyból semmi sem lett? Ki? Az Isten; aki nem csinált belőle semmit.”

Vessük fel a kérdést, vajjon mi okozhatta ezt a megszokottal ellentétes értelmezést. Móricz Zsigmond ezt a regényét pályája elején, 34 éves korában írta. Amde akkor már komoly tanubizonyosságát adta nyelvészeti kérdésekben való otthonosságának is. Néhány évvel előbb jelent meg tőle, mint a Magyarországi Várnegyői és Városai c. vállalatnak segédszerkesztőjétől, a szatmár-megyei kötetben a megye nyelvjárásának leírása. (Ezt a nyelvjárástanulmányt folyóiratunk is közölte; l. Nyr 73:288). Megállapíthatjuk, hogy Móricz Zsigmond komoly elmélyedéssel, kellő alaptanulmányok után írta meg ezt a munkáját. Ismerte a kódexirodalomtól kezdve a magyar nyelv teljes életét, s a nép nyelvét sem csupán egy-két nyelvjárás területén tanulmányozta. Leánya, Móricz Virág írja Móricz Zsigmond szavai c. érdekes cikkében (Nyr 73:283): „A Nyelvelméltár kódexeiből tenyérnyi vastag könyvet köttetett bőrbe s egész életében folyton olvasgatta”.¹ Nem tudjuk tehát róla feltételezni, hogy ne ismerte volna a *sárarany* jelentését, s ne érezte volna, hogy itt a *sár*

¹ Magam is emlékszem rá, körülbelül 1910-ben, tehát írói pályája legelején, könyvtárának céltudatos kiegészítésekor, az Akadémia nyelvelméltár-kiadványait is sorra megszerezte. Nagy érdeklődéssel nézegettem ebben az időben nála való látogatásomkor könyvtárának legújabb szerzeményeit, s egyszerre csak előhúzta a Nyelvelméltárnak akkor még egészen új, barnaborítékú egyik könyvét, s végtelen gyönyörűségemre néhány lapot felolvasott belőle, az ő színes, meleg, kellemetes hangján. Ezekkel a szavakkal csak arra akarok rámutatni, hogy Móricz Zsigmond kezdettől fogva igyekezett a régi magyar nyelv ismeretét elsajátítani.

nem 'lutum'-ot jelent. Ennek a kérdésnek más alkalommal való érintésekor a Nyr Levélszekrénye (73:402) ezeket a sorokat idézi Móricznak élete végén megjelent Míg új a szerelem c. regényéből: „*tiszta arany, sárarany*, — milyen szép szó ez, s jelentése marad: mi az ember, *sár*? S ki az oka? az Isten, aki nem csinált belőle *aranyat*. A sárarany szó előtt említett *tiszta arany* kifejezés mutatja, hogy Móricz Zsigmond jól ismerte a szó helyes jelentését. Ne keressünk ezért a *sárarany* szónak a regényben található értelmezésében népetimológiaszerű szónagyarázatot. Tekintsük ezt akképpen, hogy az író művészi céljának megfelelően kiaknázza azt a lehetőséget, hogy az összetett szó első tagjának egyéni értelmezésével még világosabbá teheti regényének fentebb idézett végszavaiban hangoztatott alapeszméjét. A Sárarany megjelent ész, francia, német és szlovák nyelvű fordításban is. Az ész kiadás címe *Mudakuld*, tehát pontos tükörszava az eredetinek. A francia fordítás címe: *Fange et or* (Paris, 1946; *Sár és arany*). A német fordítás hasonlóképp már a címben is (*Gold im Kote*) kifejezésre akarja juttatni Móricznak azt a felfogását, mily közeli kapcsolatba jut az emberi jellem kialakulásában a *sár* és az *arany*. A szlovák fordítás címe: *Zatratené zlato* (Az átkozott arany), a szavakhoz való szolgai ragaszkodás nélkül hangsúlyozza a Móricz allegóriájában rejlő eszmét, hogy t. i. az emberrel veleszületett nemes tulajdonságokat a végzet nem engedi érvényesülni, s így a jónak és a rossznak, a nemesnek és a silánynak harcába igen gyakran belepusztul az ember. *Dénes Szilárd*

Arany János nyelvéhez. Arany a *fogja magát* kifejezés helyett többször használja a *kapja* igét. Pl. Ballag egy cica is — bogarászni restel — Óvakodva lépked hosszan elnyult testtel, Meg-megáll, körülnéz: most *kapja*, hirtelen Egy iramodással a pitvarba terem (Családi kör). Hátha még nem késő; megpróbálok, úgymond, *Kapta*, rekettyéből egy nagy hosszú gúzt font (Jóka ördöge). Neki húzalkodik a barát is, *kapja*, Ahogy isten birni adta, oda szabja (Toldi Estéje III. én. 36). A *kap* igének ez a használata bizonyára bihari sajátosság, mert érmelléki mesékben is előfordul, pl. Jankó meg *kapta*, neki a toronynak, s úgy mászott felfelé, mint légy a falon (Nagyerejű János, Ifjúsági Könyvkiadó, 1951, 7. l.). Erős Jankó olyannyira megörült, hogy megtartják a lakodalmat, nem gondolkozott egyet sem. *kapta*, kötelet kötött a derekára és már le is ereszkedett a kútba (11). A *kap* igének erre a használatára közöltem már példákat Baranya m. Kopácsról (Nyr 70:77). A *fog* ige is, mint ugyanítt tárgyaltam, használatos ebben a jelentésben a visszaható névmás nélkül. De a két ige együtt is: *kapja-fogja* v. *kapta-fogta*: mikor valakinek a munkáját beszélik, így is fejezik ki (Túrkeve, Nyr 8:469). Egyszer *kapja fogja*, elmegy a mennyországba, ott a kapunál kéri szent Pétert, hogy eressze be (Székesfehérvár,¹ MNGy 1:499, Lehr Toldi-komm. 283). Bihar m. Konyáron *kapta-fogta magát*, tehát a visszaható névmással (Nyr 72:266). Mint Nyr 70:77 kimutattam, a kalotaszegi nyelvjárásban *veszi magát* használatos. Van erre adat a moldvai csángók nyelvében is: A János akkór *vette magát* és visszament a küs nyájához (Lábnik, Hegedüs Lajos gyűjtése).

Csürrkölő. Móricz Zsigmond írja a Légy jó mindhalálig című regényében: A hortobágyi pásztorok s béresek még ma is használják a *csürrkölőt*, ami nem egyéb, mint a juh lábszáresontjából készült, egyik végén hegyes, a másik végén átfűrt csontszerszám, mellyel a kötelek görceit oldozzák (139). A szó rendkívül fontos adat a hortobágyi pásztorok nyelvkinéséhez, mivel se szótáraink, se debreceni nyelvjárásulmányaink nem közlik. Éppen azért kérjük, elsősorban debreceni és hajdúsági olvasóinkat, érdeklődjenek, hol ismerik a pásztorok még ezt az eszközt.

A *csürrkölő* alapszava a *csülök*, *csürök* szó. Ennek többféle jelentése van. Csongrádon a *csülök* 'esomó, hurkos esomó', pl. a *kötél csülke* (MTsz). CzF

¹ Ha nem sajtóhiba, Hódmezővásárhely helyett, mert Török Károly gyűjtései mind onnan valók.

szerint 'a kötélnek karikaforma vége, melybe más kötelet bele lehet húzni'. Kassai szerint 'hurka, karikaforma vége, füle, hürkös csomója' (EtSz). Az EtSz szerint a *csűrök* a szó eredeti alakja, a *csülök* alakra az első adat Gvadányinál. Az EtSz szerint a különböző jelentések kapcsolata, fejlődésrendje nincs tisztázva.

Csűrös. A régi Tsz szerint Göcsejben a *csűrös* gyermekjáték, amely abból áll, hogy egy kijelölt kör közepében ázott gödröcskébe a labdát v. bogyót bepiszkálni, behajtani iparkodnak. Az adat a Tud. Gyűjt. 1832. évfolyamából való, s az EtSz jelentését így idézi: '(gyermekjáték), midőn a kijelölt körnek középpontján levő gödröcskébe a labdát v. bogyót bepiszkálni, behajtani iparkodnak' (III. 72, a *bugya* a CzF szerint Göcsejben 'agg tölgyfának buboresékos gyümölcse, melyből pipát csinálnak a gyermekek, azaz *buga*'; a MTsz a *bugya* szót nem közli, hanem egyszerűen bogyóval helyettesíti, pedig a fenti értelmezés szerint csak a *gubacs* lehet). A CzF szerint a *csűrös*, *csűrös* 'gyermekek játéka, midőn a kijelölt körnek középpontján levő gödröcskébe labdát, csürröt bottal bepiszkálni, behajtani iparkodnak'. Csallóközben, Mátyusföldön s Tisza vidékén: *disznós*. A *csűrök* a *csülök* változata, a CzF szerint a. m. 'bokacsont; alul széles és lapos, felül hegyes, körül gömbölyű darab fácska v. csontocska; mellyel a gyermekek ütösdit játszanak'. Nyilván ugyanez a játék a *csűröm-lika* (Komárom m. Ászár), *csűröm-lyuka* (Csallóköz) 'labdajáték, amely abból áll, hogy egy vonalban négy-öt lyukat ásnak s azok fölött gurítják el a labdát, s aki úgy tudja gurítani, hogy egyik lyukba sem esik bele, az a nyertes' (MTsz). Cziráki József Szekszárdon följegyzett egy *csüramamalika* nevű játékot. A gyerekek a játszóhely közepére kis mélyedést vájnak. Köréje egyenlő távolságra ugyancsak lyukakat fúrnak, de eggyel kevesebbet, mint amennyi a játszóké száma. Minden gyermek kezében bot van. Azt beleilleszti a középső kis gödröcskébe. Most lehajtott fejjel és a lyukban tartott bottal köröznak a gyermekek a lyuk körül és lassan mondják: „*Csüramamalika éggy, csüramamalika kettő, csüramamalika három!*“ Ekkor mindenki futni kezd az üres lyukak felé. Aki a botja számára már nem talál üres lyukat, az a vesztes.

Az EtSz a *csülök*, *csűrök* címszó alatt tárgyalja ezeket a játékeveket, de valószínűbb CzF megállapítása, hogy a *csűr* szóból származik. Mindenesetre fontos volna ezeket a játékokat nevükkel együtt minél több helyen följegyezni, akkor talán véglegesen el tudnók dönteni származásukat.

Dőfleg. A MTsz Csongrád megyéből közölte a *dőflek* tájszót 'kalács' jelentéssel. Az EtSz is csak ezt az egyetlen adatot tudja idézni a szóra, mely sem a Szamosháti Szótárban, sem a CzF-ban nincs meg. Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében azonban megtaláltuk a szót *dőfleg* alakban: Rágják a borhoz a kemény sült tésztát, a „*dőfleget*“, amit a tanyásné süt (64. már előbb is, a 42. lapon). A Forr a bor c. regényben Móricz Zsigmond pontosabb leírását adja a tésztának: Az öregasszony a kemencét fűtötte s éppen készen volt vele. — Megálljon csak, — azt mondja — mindjárt lesz friss *dőfleg*. — Ő boldogan nevetett. A *dőfleg* valami nagyon egyszerű tészta volt, a kenyértésztából elszakítottak egy darabot és hosszas csavaros tekerésben tették be a kemencébe, ahol az hamarosan meg szokott sülni s olyan száraz süteménypótló ősi étel lett belőle (95—96).

Az EtSz a *dőf* igeből való tréfás képzésnek tartja (?-el), s utal a székely *dőfötyű*, *dőfötyű* szóra, melynek jelentése: 'mézes-mákos lepényféle sütemény, amelynek tetejét megszurkálják'. A *dőflek* és a *dőfleg* közt levő hangviszony azonos az *ütleg*-ével, amely tudvalevőleg az *ütlek* ige változata. Mindenesetre érdemes volna érdeklődni, hol használatos ez a ritka ételnév, s hogy készül.

Dudva. Móricz Zsigmond írja Esőleső társaság című elbeszéléskötetében: Jött szembe egy szekér, *dudvát* vitt, *ganét* (9). Kerek Ferkó című regényében is használja a szót 'gané, trágya' jelentésben: Én az egész istensígr nem adnék

egy marok *dudvát*. — S köpött hozzá, mert az ő nyelvén finoman *dudva* néven neveződik az, ami legutolsó az ember portáján, de ami mégis becses, mert az javítja a földet, s amellett főzik az ételt a kúnsági menyecskek fa hiányában (68).

Se a MTsz, se Csűry Szamosháti Szótára nem ismeri a *dudvá*-nak ezt a jelentését. Azonban kétségtelen, hogy *Móricz* a népnyelvből ismeri, mint a következő közlemények bizonyítják: *dudva* 'trágya', *dudváz* 'trágyáz' (Torontálvásárhely MNy 6:332, Szentes Nyíri Antal, pl. *megdudváztam a földet*: megtrágyáztam, Csongrád m. Tömörkény: *Sok dudva van az istállóban, ki kő dudvázni*. Jó mögdudváztuk a földet. Szabó Mihály). Kiskúnhalason Figura Károly szerint a *dudva* anyaga: takarmányalja, polyva, szalmatörök, amely *összedudvásodott*. A szintén kiskúnhalasi Kócsi László szerint is a *dudva* nem istállótrágya, hanem anyaga hulladéklevél, stb. Az egri Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Intézete hallgatóinak értesítése szerint Sárretúdvárin és Hajdúszoboszlón is a *dudva*, *dudváz* 'trágya, trágyáz'. Kabán *dudvázik*: a *dudvát* kiviszik szekéren a földre s ott a szekérről szétszórják. Valószínűleg trágyát jelent a *dudva* ebben az adatban is: Enye, de szétrugik ezek a csirkek ad *dudvát* (Csongrád m. Algyő Nyr 8: 516).

Hajdúszováton a *dudva* 'alom' (Nyr 24: 477).

Mivel a Szamosháton nem használatos a *dudva* 'trágya' jelentésben, valószínűnek tartom, hogy *Móricz* Zsigmond Debrecenben vagy Kisújszálláson hallotta. Mindenesetre kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használják a *dudva* szót 'trágya, gané, alom' értelemben.

Édesanya, édesapa. Így hívja a magyar ember vérszerinti, nem mostoha szüleit. Már Molnár Albert szótározta őket, bizonyítva a kifejezések régiségét: *Édesanya* — Mater germana, *Édesatya* — Pater genuinus, *Édesbátya* — Frater germanus. Éppígy mondják: *édestestvér*. A népnyelvben a testvért *édés-éggy*-nek is hívják, a MTsz adatai a Székelyföldről valók. A kifejezés régi voltát az is bizonyítja, hogy a népnyelvben az *édes* magában is jelentheti az édesanyát. Somogy m. Visnyén bár inkább az anyára mondják, jelentheti az *éde*, *édös* az apát is (Nyr 17:286), sőt Marosvásárhelyt az édes nagyanyát is (Nyr 15: 239). Az *édesnagyanyát* eddig nem jegyezték fel népnyelvi közleményeink, de bizonyára ezt is használja népünk, legalább is ezt bizonyítja *Móricz* Zsigmond. Nemrég megjelent Arverés a nádason című, eddig könyv alakban nem közölt elbeszéléseiben lepten-nyomon használja; pl. Ahogy találkoztunk, *édesnagyanyám* megfogta a kezemet (Két kis kutya barátkozik, 20). Visittünk, mint a fábaszorult féreg, s *édesnagyanyám* kifutott (24). Minket idő kellett adni *édesnagyanyánkhoz* (1886 februárban beteg voltam, 26). Úgyis magamban valahogy jogtalanulak éreztem, hogy ő is itt van *édesnagyanyámmal* meg velem (26). *Édesnagyanyám* apró fekete szeme rámfordult (27). *Édesnagyanyám* is csak nevetett s az arca megpirosodott a boldogságtól (31). Józsi bátyám írt, *édesnagyanyám* írt! (A levélhordó, 35.)

Etel. Szamosháton az *étel* nemcsak az 'ennivaló', hanem az 'evés' is. Pl. *Se étele, se itala*: se nem eszik, se nem iszik (Csűry). *Móricz* Zsigmond is használja ebben az értelemben: Lukács egy *ételen* félkenyeret megesszük (Magyarok 150). A régi nyelvben közönséges a szónak ez a használata: *Ételnek* ideje (EhrK). *Ételét* megvégezendi (BécsiK). *Étel után* almát ennéjek (DebrK). Az ördög ingerlé ötet az tilalmas gyümölcsnek *ételére* (Pázmány). *Ételemre* való kenyeret adand (Molnár A.) NySz.

Evődés. *Móricz* Zsigmond írja Magyarok című elbeszéléskötetében: Úgy kell nekem! — folytatta magában az *evődést* a gépész úr. Kellott nekem városi kisasszonyt venni el, akinek egy tyúkjá sincs (110). Az *evődés* itt nyilván azt jelenti: 'mérgeződés, bosszankodás'. Alapszava az *évődik* ige, melynek jelentése CzF szerint: 'maga magát emészti, titkon bosszankodik vmin. magában búsul, töprenkedik, s mintegy eszi, fogyasztja magát'. Pl. Nem szól senkinek, csak magában *evődik*. Ez is megvan *Móricz* Zsigmondnál: Közben

evődött magában s nagyon nyugtalan volt (Légy jó mindhalálig 12). Ennek csupán változata a köznyelvben 'ingerkedik' jelentésben használt *évődik* ige, melynek szintén megvan a népnyelvben 'mérgeződik, bosszankodik, töprenkedik, emészt magát' jelentése. A régi nyelvben is előfordul már ezzel a hangalakokkal és jelentéssel: Soha semmi jó kedvet ne mutassunk, hanem mindenkor komorodjunk és *évődjunk* (Geleji Katona). Csak nem *meg-évődnek* magokban (Komáromi István 1651). Már Kreszneries az *eszük* származékai közt tárgyalta: *Evődik*: consumitur, absumitur v. jurgatur, rixatur (Sándor István után), *Bé évődik*. Szamosháton az *évelőüdik* is azt jelenti: 'magában mérgeződik, bosszankodik' (Csúry). A MTsz ebben a jelentésben Szegedről és a Palócságból közli.

Fütyty és fütyülő. Móricz Zsigmond Barbárok c. elbeszéléskötetében szerepel egy *fütyülő* nevű üveg, amiből a kocsmában pálinkát isznak: A két legény a kocsmában ült... Mind a kettő előtt egy-egy „fütyülő”. Pálinka van benne... Már a harmadik *fütyölő*vel áll előtte a pálinka (114). A szót sem Csúry Szamosháti Szótára, sem a MTsz nem közli. Nem tudom, ma miből isszák a pálinkát, de emlékszem, hogy gyermekkoromban hosszúnakü pálinkáspoharakban adták a kocsmárosok a pálinkát, fél, egy- és talán kétdecis poharakban. Azt hiszem, ezt nevezi Móricz Zsigmond *fütyülő*nek, talán azért, mert ha kiürült, ha az ember újra kért pálinkát, ezzel *fütyült* a kocsmárosnak. Mindenesetre kérjük olvasóinkat, értesítsenek bennünket, tudnak-e *fütyülő*nek nevezett pálinkáspoharról, hol használják még ma is ezt a nevet, s írják le, milyen ez a pohár.

Az Esőleső társaság c. elbeszéléskötetben viszont *egy fütyty sörről* van szó. *Egy fütyty sör* mellett, ez az egyik elbeszélés címe. A továbbiakban azt írja Móricz Zsigmond: A törzsasztalhoz mentek *egy fütyty sörre*... *Egy fütyty sört!!*... *Egy fütyty sör*, az egy deciliteres kispoharat jelent, de van *kis fütyty*, *nagy fütyty*, *dupla fütyty*, a borfiúnak tudnia kell, kinek mi dukál. Senki se mond mást, csak „*egy fütytyöt*”, mert az asszonynak megígérték, hogy csak „*egy fütytyre*”... Ennyit ki tudott harcolni, hogy *egy fütyty sör* jár neki minden vasárnap délből (105–106). Nem hiszem, hogy a kifejezés Móricz Zsigmond alkotása, Szatmár megyében bizonyosan mondják vagy mondták, de valószínűleg nem a nép, hanem a középosztály körében. De így is érdemes nyomozni, hol divatozott ez a kifejezés.

Gaz. Czuczor–Fogarasi Nagy szótára szerint a *gaz* jelentése: 1. hasznátalan fű, gyíngyom, mi a vetésekben, kertekben terem, s melyet legfellebb tűzre használhatni; 2. a növényeknek holmi száraz, hánytvetett szárai, levelei, söpredékei, szemetei.

Hogy ez a második jelentés volt az eredeti, bizonyítják régi szótáraink. Így Calepinusban (1585): colluies — *Osmánság (!) gaz, szömet gőnyetség moslék* (216); putamen — *Hulladek esőlek. gaz, sőprelek*, (879); quisquillae — *Hulladek, gaz szömet, sőprelek* (900); scobs — *Hulladek gaz esőlek sőprelek* (955); subluies — *Szeny, szemet, gaz* (1018); sordes — *Gaz, vndoksag zómet zeny*; sordidus — *Zennycs, zómetes, gazos, rusnya* (993); faex — *Sőpró, gaz; faeculentus — Sőprós gazos* (405); fraces olei — *Az olajnak az sőpreie gazza* (433); — Szikszai Fabriciusban (1590): Informis, deformis — *Gazos* (55); a Gyöngyösi Szótár-töredékben (a 16. sz. első fele): Aceratus sordidus ad instar aceris: *Zemetes; Gaszos; pelyuas* (225). Molnár Albert és Pápai Páriz magyar-latin szótárában: *Gaz* — Sordes, Quisquillae,¹ Putamen, Faex.

A mai köznyelv csak 'gyom' jelentésben használja a *gaz* szót, Csúry Szamosháti Szótárában azonban öt jelentését találjuk: 1. gyíngyom; 2. széna-fű, széna, takarmány; 3. szalma, alomnak való; 4. konkoly s egyéb szemét a kiesévelt búzában; 5. búzaalja, ocsú.

¹ Megvan már náluk a *gazember* kifejezés is. E szerint *gazember* eredetileg azt jelentette: 'szemét ember'.

Nem közli azonban egyetlen szótárunk sem a *gaz*-nak 'gabona (búza)' jelentését, amely, mint újabban értesülünk, a Kúnságban (Túrkeve, Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás), továbbá Jászapátiban általános (Nyr 75:390). Kamjén István is ebben a jelentésben használja lapunk jelen számában: „Gaggancs. Ez marokszedő-szerszám. Ezt a szót igen kevés helyen használják, inkább majdnem mezőtúri. A kaszás után ahogy megy a marokszedő háttal a kaszásnak, az ölébe szedi a *gazt*“ (76:76). Csak egy irodalmi adatot tudok idézni, Sarkadi Imre Rozi című regényéből: Vékony, ha új zsákot tesz fel (a cséplőgépre) s van egy kis ideje, odaül Rozi mellé, azt mondja, jól ereszt a *gaz* (187). Dőlt a *gaz* néhány helyen, avval nehéz aratás lesz, az esők miatt a gyapotba nem lehetett menni hetekig, ellepte a *gaz*; a répa levele már összeborul a sorok felett, olyan dús, de a *gaz* is dúsán tenyészik benne (271). Az utóbbi mondatban azonban csak az első *gaz* jelentése 'búza', a másik kettőé 'gyom'.

Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használják a *gaz*-t még 'gabona (búza)' jelentésben.

Göcög. Mór:cz Zsigmond műveiben gyakran használja a *göcög* igét. Pl. Mindnyájan *göcögtek*, kacagtak (Hét krajcár 32). A hangjával *göcögve* (Harmatos rózsá 85). Nevetgél... *göcögve*, fejét hátra-hátra dobálgatva (Míg új a szerelem 90). Egyet kacag, egészséges, *göcögő* kacajjal (A galamb papné 2). A férj *göcögve* nevetett (uo. 134). Berci bácsi lehúnyta a szemét s *göcögött* (Nem élhetek muzsikaszó nélkül.) Úgy rákezdtek a kacagást, két könyökre borulva, hogy a tojás is *göcögve* zörgött a kosárban (Magyarok 114).

Csűry Szamosháti Szótárában nem közli szavunkat, a Tájszótárban a Balaton mellékéről és a Csallóközben vannak rá adatok. Itt a *göcög* a. m. 'jóízűen kacag (mint pl. a kis gyermek, mikor csiklandozzák)', s a *döcögös* szóra utal, melyet az Őrségből közöl ebben a szólásban: *Ekezd nad döcögösen nevetnyi*. Czuczor—Fogarasi Nagy szótára szerint a *göcög* jelentése 1. 'döcög, zötyög (a likaesos, gödrös úton a kocsis, szekér)'; 2. 'öregesen, mint egy *göc-göc* hangot hallatva nevet'. Véleményem szerint is a *göcög* a *döcög* ige hangváltozata, s eredetileg azt jelenthette, hogy rázza a nevetés. A baranyamegyei Sásdi Sándor Szívre hulló kő c. regényében valóban azt írja: Kipukkant belőle a *döcögő* nevetés (59). Mindenesetre fontos volna erre az alakra népnyelvi adatokat gyűjteni a hely pontos megjelölésével.

Gyógyít, gyógyul. Ismeretes, hogy a *gyógyít, gyógyul* eredetileg azt jelentette: 'javít', 'javul'. A MTsz szerint a Székelyföldön a *gyavit, gyavul* változat valóban azt jelenti: 'gyógyít', 'gyógyul'¹. Szamosháton Csűry szerint sem ezek a változatok, sem ezek a jelentések nem ismeretesek, s annál feltűnőbb, hogy a Tiszahátról származó Mór:cz Zsigmond használja ezeket az alakokat: Mindent meg lehet gyógyítani, fiam. Sömmi vizet kell rátenni, attól legjobban *meggyavul* a szem (Barbárok 224). Borzasztó bánatba mentem ki a városba. De ott osztán egy kicsit *meggyavultam* (Eszőlő társaság 55). A *gyógyít, gyógyul* azonban nem közvetlen a *jó* melléknév származéka, mert a *jó*-nak volt a régi nyelvben *jóg* származéka, ugyanazzal a *-g* képzővel, amely a *balog, lovag* szóban van. A NySz a *jóg*-nak 'jó' jelentésére csak egy nem egészen világos adatot közöl, ellenben számtalan adatban 'jobb kéz' jelentése van. Pl. Menj szent Ferennek *jóggá*hoz. Veté *jóggát* ő fejére (Ehrenfeld-kódex). *Jóg* szemed. *Jóg* kezed (Müncheni-kódex). Ül én *jógom* felől (Jordánszky-kódex). Ne tuggya te balod, mit akar tenni *jógod* (Teleki-kódex). Atya istennek *jóggá* felél (Sermones Dominicales).

Hogy a *gyógyít, gyógyul* ennek a *jóg* szónak a származéka, bizonyítják régi nyelvünk következő adatai: Vakokat és sántákat *jógitasz* (Székely István 1548). Mást tud *gyógétani* (Decsi). Az után *gyógítá* meg a tíz poklosokat

¹ Érdekes a *gyógyul* ige *jódul, meg-jódu* (Rozsnyó vid., *mégjaódu* (Rozsnyó MTsz) változata.

(Weszprémi-kódex). Ezenképpen *gyógejtáték meg* (Domonkos-kódex). Mindön sebeit *meg gyógitván* (Debreceni-kódex). Szerzett az ilő isten... *jógejtásoknak* ajándokit (Komjáthi). Egésségnek *meg gyógejtási* orvosoktól kételköttenek (Domonkos-kódex). Még Calepinus 1585-ben megjelent szótárában is: *curo — Gondot viselők, gongyat viselőm, Gyogitani, consano — Meg gyogitom, persano — Meg giogitom, sano — Meg gyogitom, sanatio — Meg gyogias, vulnerarius — Seb gyogito, Seb gyogitasra haznos, immedicabilis — Gyogithatatlan.* Calepinusnál annyira következetes a *g*-vel való írás, hogy sajtóhibára nem gondolhatunk.

A *gyógyul* igének is vannak hasonló változatai: *Meg jógulnak, megjógulok, megjógula* (Sermones Dominicales). *Meg iogiulánac* (olv. megjógyulának) a réz kigyónak felmagasztalásától (Székely, az Ehrenfeld-kódexben is *yogyul*, olv. jógyul). H'gyyük mi *jógolásonkra* (Bécsi-kódex). *Meg-gyogula* az ő keze (Heltai). Az ő sebeivel *gyógultunk meg* (Magyari NySz).

Hajaz. A népnyelvben a *hajaz* szónak több jelentése van. Szegeden pl. azt jelenti: 'föülmul'. Pl. Pista még a Bolond Istókot is *hajazza* bolondságban. Heves megyében *felhajaz*, Háromszék megyében *fenhiaz* a. m. 'fönnhéjáz', Kecskeméten *behajaz* 'betetőz'. A *hajaz* csak alakváltozata a *héjaz* igének, ez már a régi nyelvben is megvan 'betetőz, a házra tetőt rak' jelentésben, ez pedig a *héj* szó származéka, mely azonos a ma 'padlás', eredetileg azonban 'háztető' jelentésű *hiu* szóval. Móricz Zsigmond egészen más értelemben használja a *hajaz* igét. A Barbárok c. elbeszéléskötet egyik novellájában ezt írja: Szó szóra ment, ez a szó a másokra *hajazott*, a veres juhászra lassan sereglopás, gyilkosság igazolódott (11). Itt a *hajaz* jelentése körülbelül az: hasonlít. *Héjaz* alakban Jókai is használja ebben a jelentésben: Megtudhatja minden ember, ki az ellenség, ki a jóbarát, mivelhogy a viseletük *héjaz* egymáshoz (MNy 19:57).

Más jelentése van a szónak a következő részben: Míg élt, Bodri juhász volt a neve. Hát az hova lőtt? — Nem esmerem, uram. — Itt legeltetett kendekek mellett a csoboripusztán. A kis fiával, — Lehetséges. — Esmeri mán? — *Hajazok*. Amék elment a Dunántúlra (11). A Forró mezők c. regényben is: Akkor az ismerte itt a járást. *Hajazott* hozzá (82). Jelentése itt: 'már sejtem'. Jókai is használja ebben az értelemben: Most már kezdett hozzá *hajazni*, hogy mi az a kontrabont (MNy 19:57).

Idétlen. Tudjuk, hogy az *idétlen* az *idő* szó származéka, a NySz közli is *időtlen, üdőtlen* változatát 'koraszülött' jelentésben. Az *üdőtlen* 'idétlen' jelentésben a Répce vidékén is használatos, Göcsejben pedig *üdőtlen* fiatalit jelent (MTsz). Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében a tiszaháti néphit alakja az *idétlen gyermek*: Mikor először kivittek az erdőre, ... mondja Pali bátyám: Osztan vigyázz, mert odaki van az *idétlen gyermek*. — *Idétlen gyermek*, Uristen, mi lehet a. Nem tudtam. Félős vótam én akkor még nagyon, mert sece háltam még az ég alatt ... Félttem egész nap, mi lesz az éccaka, ha az *idétlen gyermek* megjön (38). Most is az erdőn, mi lesz, gondoltam. ha jön az *idétlen gyermek*, mi lehet a. Nem mertem a földre feküdni, hanem a szekerbe feküdtem le. Eccer csak hallom, arra ébredek, valami nyávogásra. Hallgatok, hallgatok, megismerem, hogy kveek, kveek, szólott a kuvik. Akkor megtudtam, hogy a kuvikot mondták ők *idétlen gyermek*nek (40).

Csűry Szamosháti Szótára szerint az *idétlem-puja* 'kereszteletlenül eltemetett (halva született) gyermek' s a néphit szerint az *idétlen-puja*, ha ruhátlanul temetik el, minden hetedik évben éjjélkor kiszáll a sírjából s a sírdombra felállva ruháért kiabál.

Szatmár m. Ilkén is *idétlen* a kereszteletlenül elhalt kis gyermek lelke, s Panyolán azt hiszik róla, hogy éjjelente a temetőben mindaddig felsír, amíg

valaki a keresztelési formulát el nem mondja rá (Szendrey Zsigmond, Ethn. 39:34).

A csuvasok azt tartják, ha az újszülöttet az anyja megfojtja és elássa valahol a földben, az ilyen időtlen gyermek éjszakánként gyakran sír, nyöszörög azon a helyen, ahol elásták. Elvetett gyermeknek hívják (*prāžne ādžā*) Azt is hiszik róluk, hogy belőlük *ar-žorī* (szó szerint a. m. 'férfi-fele') lesz, egy másik képzeletbeli lény, amely az embert az erdőben rémíti (Mészáros: A csuvas ősvallás emlékei 53).

Kalamajka. Mórícz Zsigmond Magyarok című novelláskötetének egyik elbeszélésében írja: No, Rozi, hogy járjuk ma a *kalamajkát*? — Be jó kedve van, — dörmögi a lány — felőlem járhatja akárki (23). Csűry Szamossháti Szótára szerint a *kalamajka* 'felfordulás, rendetlenség, zűrzavar'. Az Ormánságban is 'zenebona, zaj, botrány' (Kiss G.). Zilah vidékén *kalamajka* 'veszekeedés, zűrzavar' (Nyr 28:281). Az irodalmi és köznyelvben is 'baj, zavar' a jelene az ilyen kifejezésekben: *volt nagy kalamajka, nagy kalamajkát csinált*. Mórícz Zsigmond *kalamajkájára* nem illenek ezek a jelentések, mert ha a *kalamajkát* járják, akkor az csak valami tánc lehet. S valóban egy balatonvidéki mesében a hetedhétországra szóló lakodalmon még a két öreg is *eljárta a kalamajkát* (MNGy 8:444). Erdélyi: Népdalok és mondák egyik dalában: Ő átkozott *kalamajka*, Ki a szüzet földhöz vágta; A szoknyáját földhajtotta, Fehér lábát kimutatta; Ő átkozott *kalamajka*, Mért a szüzet földhöz vágta (3:184). A MTsz is közli a *kalamajka* 'tánc' jelentését a Csallóközből és Komárom m. Tatárról. A *kalamajka* eredeti 'tánc' jelentését bizonyítja ez az endrődi (Békés m.) szólás: *Ne járd a kalamajkát!* Rendreutasításkor mondják, ha valaki kétértelmű szavakat mond (Fülöp Imre közlése). Továbbá ezek az igei származékok is: *kalamajkáz* 'ireg-forog, ugrál' (Baranya m. Csúza Nyr 18:478), *kalamajkákonyi* 'ugrándozni' (Félegyháza Nyr 5:35). Körmend vidékén *kálámajká*-változata van: Eggy táncol, asztán aszongya: *Kalamajkó könnyid tánc*, Bugyogóba van sok ránc (Nyr 3:522). Bakonyalján is *kalamajk*^u6, de csak ebben a szólásban: Járgyo a *kalamajk*^u6t 'ugrál, táncol' (NyF 34:38).

A Révai-Lexikon szerint a *kalamajka* Kolomea galiciái városról elnevezett élénk lengyel tánc ²/₄-edes ütemben, melyet eredeti 4—6 soros dal, *kolomejka* kíséretében lejtenek. A *kolomejka* olyan táncnév, mint a *polka*, *mazurka*.

Tehát a magyarban a *kalamajka* az eredetibb alak, a *kalamajkó* pedig úgy keletkezett, hogy a *kalamajka* végét magyar kicsinyítő képzőnek érezték, s a *szánka* ~ *szánkó*, *házika* ~ *házikó*, *ládika* ~ *ládikó*, stb. mintájára a *-ka* véget *-kó*-val helyettesítették.

Kitaláció. Csefkó Gyula Nyr 73 : 379 Péter László uo. 72 : 83 közölt *kitaláció* szavára más, még nyomtatott forrásból is idéz adatokat, s megjegyzi, hogy nem lepné meg, ha a *kitalációt* még régebből közölné valaki. Valóban, magából a Nyrból idézhetünk a *kitalációra* régibb adatot. Az 1937-ben megjelent 66. kötetben Jozefovics Sári cigánygyerekek beszédét jegyezte föl. Az egyik gyerekre ráfogják, hogy ő csórta el a labdát. A gyanúsított földháborodva tiltakozik a vád ellen: „Ez a legújabb *kitaláció!*“ (26).

Kíváncsi. Ki gondolná, hogy *kíváncsi* szavunk is a nyelvújítás idején került a köz- és irodalmi nyelvbe? A népnyelvben nem is 'neugierig' a jelene. Így a Szamossháton azt jelenti: 'nyalánk, ételkivánó, aki mindent megkíván, amit enni lát'; *kíváncsisiskodik* 'étel után ácsingózik, mindent megkíván, amit enni lát', pl. Aggyatog belőüle ennek a pujának is, ne *kíváncsisiskogyon* itt (Csűry). Mórícz Zsigmond is ebben a jelentésben használja: Vót nekem birkám, tekintetes uram, nem vótam *kíváncsi* a máséra (Barbárok 13). Vas m. Őrségben főnévileg használják: *Nagy kíváncsija van rá*: nagyon megkívánta. Bereg m. Fornoson *kíváncs* 'kíváncsiság, vágyódás', pl. *Olyan nagy kíváncsom jött*. Esztergomban *kíváncsik*, a Palócságban *kéváncsik* 'kíváncsi', Pest m.

Felső- és Alsónyáregyházán *kiváncsikos* 'mindenfélét kíváno (pl. a terhes asszony)' (MTsz). A régi nyelvben csak a *kiváncsik* alak van meg főnévi használatban 'desiderium; Wunsch' jelentésében, pl. Hozzám hívtam Oeskait, ki-vertem a haza-kéredző *kiváncsikot* az fejiből (Rákóczi F.) Az silesiai menyee-sének *kiváncsikja* nem megvető dolog (uo.) NySz.

Kapcáskodik. CzF szerint a. m. 'veszekedő indulattal másba kap, kötelőd-zik, akgatódzik'. Pl. Igen garázda, *bele kapcáskodik* minden emberbe. Baróti Szabó szerint 'garázdálkodik, kötelőzködik, belém kapcáskodott'. Pl. Kiki fél tőlle; mindenbe belé köt, kap, akad, kötelődik, vesz, *kaptáskodik*. (A Magyar-ság Virági 105.) A NySz szerint II. Rákóczi Ferenc levelezésében is megvan. Kár, hogy az adatot nem idézi. A MTsz szerint Mezőtúron *kapciáskodik* alakban jegyezték föl, 'hetvenkedik, kötekedik, kapcáskodik, bakafántoskodik' jelentéssel. A MTsz a *hēpciáskodik* szóra utal, de a két szó viszonyáról nem nyilatkozik. Nézetem szerint a *kapciáskodik* a *kapcáskodik* igének változata a *hēpciáskodik*-kal keveredve. CzF a szót a *kap* igéből származtatja, a NySz azonban helyesen a *kapcás* melléknév származékának tartja. A *kapca*, mint ismeretes, szláv jövevényszavaink közé tartozik: szerb-horvát *kópica* 'Socken, Gamaschen', szlovén *kopica* 'Socke; Absatz am Schuh', *kopitac* 'Socke', morva *kopýtce* 'Fussbekleidung aus Kotzen über die Knöchel'. Mindezek pedig a 'pata' jelentésű egyházi szláv, orosz, kisorosz, cseh, lengyel, szerb *kopyto*, bolgár, szerb-horvát, szlovén *kopito* származékai. Mármost ugyanebből a fő-névből származnak a következő szláv igék: szlovén *kopitati* 'stampfen, ausschlagen', szerb-horvát *kópítam, kópitati* 'hinten ausschlagen', orosz *копѣтитъ-ся* 'hartnäckig worauf bestehen; sich prahlen'. Hogy a magyarban a *kapcáskodik* mai jelentése nyelvünkben önállóan fejlődött-e, vagy szláv hatás alatt, azt döntsek el a szlávisták.

Kata szegelete. Mórícz Zsigmond Kerek Ferkó c. regényében használja ezt a kifejezést: Augusztus vége felé volt már, „jönnek az esők *Kata szegeletiből*“, ahogy mondták, nyugatra intve az emberek (147). Fontos volna annak megállapítása, hol tanulta az író ezt az érdekes kifejezést, szülőföldjéről, a Tiszahátról hozta-e vagy diákkorában hallotta Debrecenben, Sárospatakon vagy Kőszíjszálláson. Szótárainkban sehol semmi nyoma. Hogy azonban a nép nagy területen ismeri, bizonyítéka, hogy a Dunántúl is használják. Így Horváth Endre Bakonyalji nyelvjárás c. munkája szerint Veszprém m. Lovászpatonán *Kataszéglet* tréfásan a. m. 'nyugat': *Gyün az eső Kataszéglettyiből* (51). Magam A pápavidéki nyelvjárásban jegyeztem föl *Kataliktya* változatát. „*Kataliktya dagad*“: jön a felhő nyugat v. északnyugat felől. Másképp úgyis mondják: *Bencelik, rohatszéglet* (43). Az utóbbi változatát a M. Tájcsótár is idézi: *rohatt-szégle* (Csallóköz), *rohatt-sarok* (Pest m. Ráckeve) 'az ég aljának délnyugati része, amerről az eső szokott jönni', pl. *Rohatt-szégle felé borul, esső lessz*. Fölvívjuk olvasóink figyelmét erre az érdekes kifejezésre!

Kotymány (alakv. *kotmány* Székelyföld, *kottmány* Tolna m.). A MTsz 'kátyú' jelentésben közölte a Hegyaljáról, a Szamosközből és a Székelyföldről. Eger levéltárából is kikijezték: *kotymány* 'sárfenek, mocsaras, lápos terület' (Nyr 33:518). Mórícz Zsigmond Esőleső társaság c. elbeszéléskötetében eddig ismeretlen változata fordul elő: Borzasztó sár vót, olyan *kotyvány* vót, hogy nem ment abba senki. (54). Csűry Szamosháti Szótárában egyik alakot sem jegyezte föl. A *kotymány* ~ *kotyvány* szópár azt a gondolatot kelti, hogy bennük a -mány mény és -vány vény képző rejlik, tehát igei származékokkal van dolgunk. Véleményem szerint a következő szavakkal kell kapcsolatotba hoznunk: *kotyog* 'lotyog, lötyög; csobog; locsog, fecseg'; *kottyan* 'zökken (a kátyuba a kocsi)' (Nagykúnság, Túrkeve), *elkottyan(ik)* 'véletlenül becuppanva elmerül' (Mármaros m. Visk); 'ellottyad' (Vas m. Örség); *belekkottyan* 'beleszól' (Csallóköz); CzF szerint *kottyan* a. m. kotty hangot ad. *Kottyan* a víz, a híg sár, ha valamit beleejtenek, *kottyan* a lenyelt ital;

kottyánó 1. 'zökkenő, kerékvájta mélyedés a szekérúton, kátyú' (Túrkeve, Békés m., Tiszadob); 2. 'hirtelen mélyedés a víz fenekén' (Szatmár m. Nagybánya) MTsz. A *kotty* hangutánzó van ebben a szólásban: *Minden lébe kotty. Kotty belé szilvalé.* Mivel a *kotyvány* változatra csak ez az egy, Móricz Zsigmondnál előforduló adatunk van, nagyon fontos volna megállapítani, hol használja népünk a *kotymány* szót ebben az alakban.

Langó. Móricz Zsigmond Tavaszi szél c. elbeszéléskötetének egyik novellájában olvasom: Nagyon jól éreztük magunkat hasalva a forró Tisza-iszapban a *langós* kanyarulatnál (5. kiadás, 139). Mi lehet az a *langós* kanyarulat, s mi az a *langó*? Csűry Szamosháti Szótárában nem közli a szót. A MTsz szerint Szolnok m. Tiszavárkonyban Király Pál mindig ellenőrzésre szoruló följegyzésében a *langó* 'örvény karimája'. Pl. Vigyázz, el ne kapjon a *langó* v. bele ne kerülj a *langóba*! Móricz *langója* nem lehet az örvény karimája, hisz ott nem lehet az iszapban hasalni. Szerencsére a Nyr közöl a tiszaháti származású Móricz Zsigmond hazájához közelebb eső adatot, a beregmegyei Tiszaadonyból: *langó* 'álló, illetőleg fölfelé húzódnó víz a Tiszán'; *langón* szeret a hal tanyázni (26: 477). Nyíri Antal szerint *langó-víz* 'Szentesen 'a sebes vízzel szemben lévő *lággy-ódal*i lassú víz'. A tutajos a szírtot keresi, s fil a *langó-víztű*. A *lággyódal* a szirt ellentéte. Partja szinte észrevétlenül emelkedik ki a vízből. Partját az a homok alkotja, melyet a mellette lévő alig-alig folyó *langvíz* lerakott. A *lang-víz* 'a sebes víz ellentéte, a lassú víz; igen lassú. alig-alig folyó víz' (Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. 297, 290, vö. még MNy 37: 43).

A *langóról* ír Eesedi István is Népies halászat a Közép-Tiszán és a Tiszántúli kisvizeken c. munkájában. (A Déri Múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei 4. füz.) A *versék* vagy *verselyek* egyes fajtájával a kishalászhalkalmas időben kimegy a vadvizekre, erekre. Kiveti verselyét, kirakja lészáit a *langókon*, az áradásos partokon (5). E szerint a *langó* 'áradásos part'. Mást ír a következő helyen: A lapos sekély partot nevezik *rapály*-nak. Fent Beregben *palaj*-nak. A *palaj* vagy *rapály* alján sok a víz. Ezt *langa-víz*-nek vagy *lággyvíz*-nek nevezik. Sokszor mennek a *lággyra* halászni, jó zsákmány esik többször... A *rapállal* szembenfekvő kiugró rész a *fok*. Ha rendszeren beugrás van, itt a víz szemben folyik. Ez az *örmény*, vagy Beregben. Szatmárban *langó*. Átt lehet horoggal szép nagy harcsát fogni (uo. 7). Kérjük olvasóinkat, érdeklődjének, hol mit jelent a *langó*, *langvíz*, *langavíz*. Szerezék meg ezt a néhány adatot minél többel!

Látó. Móricz Zsigmond a *látó* szót 'lámpa' értelemben használja. Pl.: Mégis meg kéne gyujtani a *látót*... Evvel el van intézve a lámpagyújtás (Barbárok 162). Hát azért nem ég a lámpa, hogyha ő megjön, mindig legyen egy kis *látó* (Betyár 50). Szótáraink a *látó*-nak ezt a jelentését nem ismerik. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek a Szerkesztőséget értesíteni, hol használja a nép a *látó-t* 'lámpa' jelentésben.

Lom. Csűry Szamosháti Szótárában a *lom* szónak 'rözsé, száraz gally' jelentését is közli. A MTsz ezt a jelentést nem ismeri. Móricz Zsigmond is használja a szót ebben a jelentésben: Mikor édesanyám az erdőn vót kapálni, hozott a hátán haza egy kis *lomot*... Nem engedte, hogy egy kis *lomot* elhozzon (A boldog ember 264). *Aglomot* szedett elő, azzal rakott tüzet (Magyarok 125). Vajjon hol ismerik még a *lom*-nak ezt a jelentését?

Mál. Czuczor—Fogarasi Nagy Szótára szerint a *mál* „a régieknél jelentette a négylábú, nevezetesen prémes állatok hasát, valamint azon prémbőrt is, mely a hást takarja. Innen *rókamál*, préma a róka hasáról; *hőlgymál*, a *hőlggy* (hőlgymenyét) nevű állat hasáról való préma. Ez értelme, habár ritkábban, de még ma is ismeretes... Nyelvünkben e szó a hegyoldalak alakját is tüzetesen jeleli. Igen sok vidéken fennáll ezen szó. Így például a Hegyalján, különösen Tokajban. Tarcalon van: *Mézesmál*, *Kismézesmál*, *Királymál*,

Bodrogkeresztúrtban: *Csókamál*, Szegiben: *Hosszímál*, Tályán: *Tökösmál*, máshol: *Nyulasmál*, *Cseresmál*, Rozsnyón: *Szőlőmál*.

Zilahon a *mál* 1. 'a kikészített bőrnek vékonyabb része, hasi bőr'; 2. 'délnek fekvő (meleg) hegyoldal'. Helynevekben: *Nyűlmál*, *Lencsemál*, *Rózsamál* (Gyöngyös), *Melegmál* (Zemplén m. Tarcál), *Szőlőmál* (Marosszék, Szabéd), *Bornyumál*, *Kőmál*, *Kányamál* (Kolozsvár), *Nagymál*, *Küsmál* (Moldva Szeret mell.) MTsz.

Az OklSzban számos adat van az utóbbiakra, pl. 1229: Locum aptum ad vineas et arandum qui vocatur *Beseneumál* (Besenyőmál), 1275: *Arnykmál* (Árnyékmál), 1280, 1435: *Mezcsmal* (Mézesmál), 1288: In *Mal* vnam vineam, 1303/1494, 1334: *Werewmal* (Verőmál; a *verő* szónak itt 'nap, napfény, verőfény' jelentése van. Ez a jelentés megvan mind a régi, mind a népnyelvben, pl. Az erdőnek neve Alsó-Harokally, melynek mind az árnekát, mind *verő* felét nekik adták [1518 OklSz]. Olyankor kellene nékedis ott lenned... Az *verő* ellen is gondgyát úgy viselned [Gyöngyösi: Thököly és Zrínyi Ilona házassága, Badics-kiad. 2:249]. Arrafelé má süt a *verő* (Mátra vid.) Kiültem a *verőre* (Rimaszombat MTsz). 1368: In valle *Heumal* dicta (Hőmál). 1448: Quadam vinea *Dyomaal* appellata (Diómál). 1482: Vineam suam *Thykosmaat* vocatam (Tikosmál). 1601: Az *Malon* vagion két szőlő. Az Melegh oldalon vagion egi szőlő. 1619: Also és Felseő *Zeőleőmál* (Szőlőmál).

A szó mindkét jelentésben megvan a Schlägli-Szójegyzékben: spirionalis — *eueth mal* (evetmál, 1655), territorium — *heg mal* (hegymál, 700). A Szikszai-Fabricius szójegyzékében (1590) közölt Argentilla — *Hölgy maal* (8) növény-név. Ez megvan már Clusius-Beythe 1583-ban és 1584-ben megjelent *Stirpium Nomenclator Pannonicus* c. művében: *Pilosella minor purpureo flore. holgy mal* (6a), melynek mai neve Gombocz Endre meghatározása szerint: *Antennaria dioica* (A magyar botanika története 126).

A zürjén nyelvben 'mell' a. m. V S L U *mores*, I. *mores*, P *moros*. Wichmann—Uotila szótárában az U *šongej* 'nap' szóval összetéve is előfordul: *šongej-mores vije puktinjs* 'in die Sonne legen (z. B. zum Trocknen)' ('a napra kiteni pl. megszáradni'). Egy lakodalmi panaszdalban a *lun* 'Tag, Tageslicht' szóval összetéve fordul elő: *V lun-moresa mamei* 'meine sonnenbusige Mutter' (Wichmann: Syrjänische Volksdichtung 273). Itt azonban a 'nap' szó a 'mell' jelzőjeként azt jelenti 'napmelegségű'. Munkácsi a votják nyelv ujai nyelvjárásból idézi a *mol'a gurež* 'kerek magános hegy' adatot [alapszava: *mol'* 'a madárnak (pl. lúdnak) nyak alatti része a lábak közt' Nyr 56:137]. Lehet, hogy ebben a 'hegy' szó jelzője nem a hegy alakjára vonatkozik, hanem az első világháború alatti gyűjtéséből, s talán új szótári gyűjtésében találunk majd a 'mell' jelentésű szóban erre a jelentésre is adatot. Természetesen Wichmann kiadatlan szótári gyűjtésében is bukkanhatunk a szónak hasonló jelentésére.

Megszentül. A régi Tsz a Székelyföldről közli a szót 'háamborabb, kegyesebb lesz' jelentésben. CzF Káldiból közli: És a szent *szentüljön meg* is: legyen olyanná, mint a szent, lelkileg tisztuljon meg. A NySz is csak egy adatot közöl a szóra Csúziból: A ki igaz, igazúlylon még-is, és a szent *szentülly'n mégis*. Ezt a ritka szavat K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében kétszer is használja, de egészen más értelemben: Nem tudta, hogyan és hol kezdjen ehhez a munkához, hogy készen legyen három nap alatt. Hiszen ha *megszentülnek*, sém lesz kész ennyi emberrel öt nap alatt sem (160). Tudom azt én is, hogy mi kellene, de ha *megszentülök* se tudok embert szerezni (248). Itt azt jelenti: 'akár-hogy is erőlködök, ha megfeszülök is'. Fontos volna újabb adatokat szerezni a szó használatára, a hely megjelölésével. Kérdés, összefügg-e vele a gyerogyóditrói *elszentül* 'lenyugszik (a nap)' (MTsz) és a moldvai csángó *szentül* ua. (a nap, hold, csillagok), *leszentül* ua. (Wichmann), mert ennek a MTsz moldvai csángó *leszendül* (a nap) változatát közli. Vö. még: *napszentület* 'napnyugta'.

(Gyergyóditró MTsz. Moldva Wichmann), *napszendület* (Csik m. Gyergyó vid. MTsz.). Nem lehetetlen, hogy a *szenderedik* ige családjába tartozik.

Nyiregyháza. MórícZ Zsigmond mindig *Nyiridházának* írja, pl. *Nyiridházi bank* (A boldog ember 9). *Nyiridházán* most vót beun a feleségem (Szegény emberek 105). Csűry Szamosháti Szótára szerint ejtése tkp. *Nyirutháza*, *Nyiretháza*. Szeberényi Lehel Napkelte¹ c. regényében is: Mer hogy tán bevinnek őket *Nyiretházára* (40). *Nyiretházáról* jön? (67.) A városnévben levő *egyház* első tagja tudvalevőleg a már elavult *id* szó volt, mely azt jelentette 'szent', tehát az *egyház* eredeti jelentése 'szent ház' volt. Az *ünnepe* szóban is ugyanez az *id* szó van. második tagja a *nap*, az *ünnepe* tehát tkp. a. m.: 'szent nap'. A Székelyföldön még ma is mondják: *ünnap*, *innap* (MTsz), hasonlóképp a hétfalusi és az északi moldvai csángóknál *innap* az ünnep (Wichmann), tehát a *nap* nem illeszkedik az összetétel első tagjához. A Bodroghözben Király Pál ellenőrzésre szoruló följegyzése szerint *idnap*-nak ejtik. *Innep* alakban jegyezték föl Sopron m. Rőjtőkön, Zala m. Nagykanizsán, Zilah vidékén, de a Székelyföld több helyén is (MTsz). A régi nyelvben nemcsak *innep* van (BécsiK, ÉrdyK, CoruK), hanem *idnep* (EhrK, PeerK, PósaHázi), *üdnepe* (PeerK, Sylvester, Geleji Katona), *üdneplés* (PósaHázi) is. Az *ünnepet* *ül* kifejezés *ül* szavának semmi köze a másik *ül* igéhez, mert ebben is az *id* 'szent' szó rejlik. A régi nyelvben még azt mondták: *idleni*, *üdleni*, *illen*, *üllen* (NySz).

Ócska. Az *ócska* melléknév a 'régí' jelentésű *ó* kicsinyítője, de ma már nem is érezzük benne sem az *ó*-val való kapcsolatát, sem az eredeti jelentését. Molnár A. magyar-latin szótárában *Oczka* (olv. ócska) még vetulus. A latin-magyar részben a vetulus címszó alatt még eredeti, összevonatlan *avacska* alakját közli: Vetulus: *Agoczka*, *Avacska* (olv. aggoeska, avacska, a NySz nem idézi). Ma a szónak úgyis szólván csak 'kopott, viseltes' jelentését érezzük. MórícZ Zsigmond Magyarok c. elbeszéléskötetében még eredeti jelentésében használja: Felhánta még az öregapámat is, aki valamikor *ócska negyvenbe* az ő öreganyjának azt mondta, hogy zódlajbi (6).

Ólálkodik. A Szamosháti nyelvjárásban *avakodik* a. m. 'settenkedik', pl. A macska ott *avakodik* a kolompérleves körül. Oda *avakodott* a csupór mellé (Csűry). — Véleményem szerint ez az *avakodik* az *óvakodik* hangváltozata, melynek hosszú szókezdő *ó*-ja eredetileg rövid volt. Mint a Nyr 71:115 rámutattam, az *ólálkodik* alapszava az *óv* ige. A MTsz Borsod, Abaúj-Torna, Zemplén, Szabolcs megyéből közli az *ólálkodik* *ólálkodik* változatát, tehát rövid *o*-val. Az adat azonban a megbízhatatlan Király Páltól származik, ezért jó volna ellenőrizni. A tiszaháti származású MórícZ Zsigmond az *ólálkodik* igét is használja 'settenkedik' jelentésben: A kutya van a nyomában. A gaz állat utána *ólálkodott* (Árverés a nádason, 1951, 92). Fontos volna erre a jelentésre adatokat szerezni a népnyelvből.

Pác, pácol. A Székelységben ennek a két szónak egészen más értelme van, mint a köznyelvben. Már az 1838-ban megjelent első Tájszótárunk közli onnan: *pác* 'a meghélt kendernek a csepünél és szösznél valamivel finomabb részecskéje'; *pácol* 'gerebenez; fésül'. Kriza is följegyezte őket a Vadrózsákban Háromszékből és Havasaljáról, de hogy a szónak ez a jelentése egykor nagyobb területen is el volt terjedve, bizonyítéka, hogy a hunyadmegyei Lozsádon is följegyezték: *pác* 'a kender kevésbé szálas része, finomabb a szösznél' (Nyr 23:143). A régi nyelvből sem a NySz, sem az OklSz nem idézi, pedig van rá több adatunk egy erdélyi származású nyelvművelőben, Bornemisza Anna gazdasági naplóiban (I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I. 1911. Kiadta Szádeczki Béla). Ime az adatok: 1675: Item adattunk volt bizonyos számú *lenpáczot* és lent fonatni (135), 1686: *Kenderpáczfonalat*, libr. 169. Fogarasi alsó-leányokfonta, *lenszálfonalat* 308 matolát... Ugyanazokfonta *len páczfonalat* 28 matolákban, lib. 48 (517). 1687: Viski *lenpácz fonalat* 2 tonnában (540).

¹ Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951.

A *pácol* ige 'fésül' jelentésére Nyirő József Madéfalvi veszedelem c. regényéből idézhetünk példát: Ámáli, a szeretője, éppen a haját *pácolta* (1:116). Ez a jelentés természetesen a 'gerebenez' jelentésből fejlődött, mint a következő szavakban: régi *ecsel*, népnyelvi *ecsél* (Baranya m. Hosszúhetény, Berze Nagy J. Bar. magy. néphagy. 3:11, Hegyszentmárton uo. 59), *ecsel* (Abaúj m.), *öcsel* (Zala m. Göcsej MTsz), 'fésül' és *écsel* (Nagyküküllő m. Halmágy NyK 31:399), *ccsel* (Maros-Torda m., Szatmár vid.), *öcsel* (Bars m.), *öcsöl* (Abaúj m.) 'gerebenez', *ecsell* 'bürsten (Flachs mit der Flachbürste)' (Brassó m. Hétfalu-Wichmann); — *ecs* 'gereben' (Szatmár m. Tsz); — *écsel* 'disznósörtéből készült kenderfésű' (Nagyküküllő m. Halmágy NyK 31:402), *ecset* 'gereben' (Torna m. 1839 MTsz), *es'et* 'Flachshechel' (moldvai északi csángók Wichmann) és *öcsel* 'hajkefe' (Komárom m. Tata MTsz). — Nyilván ez a szó van meg az elhomályosult *ecsefog* összetételben, amely csak a következő szó-lásban fordul elő: Vérré válik e bennem, mint *ecsefogba* a bontó fűsű (mondják jól eső ital után) Óbecse MNy 15:43.

Elpatkol. Ma *elpatkol* azt jelenti: 'meghal'. K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében azonban az a jelentése: 'elmenekül'. Közben a csendőrök is meg-léptek valamerre, hát minden ember visszajött. A csendőrség végképpen *elpatkolt*. A községháza is csomagolt a meneküléshez (351). Faludinál is meg-van 'eltávozik' jelentése: Igen finom ember volt, jó, hogy tőlünk *elpatkolt* (NySz). Kétségtől lovon való eltávozás volt eredeti jelentése. (Vö. Nyr 71:169). Hol használatos eredeti jelentésében?

Sürvít. Móríc Zsigmond a Légy jó mindhalálig c. regényében írja: Nagyon különösnek találta, hogy az emberek folyton utaznak. Épp olyan ez, mint a hangyák *sürvitése*, az ember nem tudja, hova szaladnak olyan fáradhatatlanul (225). Nyilvánvaló, hogy a *sürvítés* itt a m. 'hemzsegés, nyüzsgés'. A MTsz Debrecenből és a Csallóközből idézi a *sűrít* ige 'nyüzsgés, hemzseg, tolong, tömegesen mozog, rajzik' jelentését. Pl. *Sűríttenek* az emberek (Debrecen). *Sűríttenek* az emberek, ott valami baj léssz. *Sűríttenek* a méhek, a darazsak, a legyek (Csallóköz). — A Magyarok c. elbeszéléskötetben más jelentésben fordul elő a *sürvít*: Betoppan a szomszéd menyecske, aki mindig *sürvít*, mintha ezer dolga volna (23). Itt körülbelül azt jelenti: 'siet, sűrög-forog, sűr-gölgödik'. Csűrű Szamosháti Szótárában ehhez közelálló jelentését közli a *sürjít* igének: 'izeg-mozog, nyughatatlankodik, sűr-gölgödik'. Király Pál Beregszászból *sürvít* alakban közli 'tolakodólag forgolódik (vki körül)', nagyon törleszkedik (vkihez), lábatlankodik' jelentéssel (MTsz). Törös Béla A beregszászi nyelvjárás c. munkájában *sürvít* 'ki s bejár, tesz-vesz' szerepel (65). A *sürvít* változat a Nyr 9:183–184 alatt jelentés nélkül közölt szatmár-, ugocea- és szabolcsmegyei tájszók közt is megvan. Vas m. Őrségben a *sürvít* azt jelenti: 'sokat és gyorsan beszél, mindenfélét összebeszél' (MTsz). A szó természetesen a *sűrű* melléknév származéka, v-s alak van a *sürven* 'gyakran' (Szamoshat Csűrű, Szatmár m. Mánd, Porcsalma, Ung, Bereg, Ugocea m. Szabolcs m. Kisvárd), *megsürved* 'megsűrűsödik (a tej)' (Szabolcs m. Kisvárd) MTsz, *sürved* 'alkonyodik' (Beregszász Törös), *sürvedzik* 'sötétedik, alkonyodik' (Szatmár m. Ilk), *sürvedéskor* (Ung m. MTsz), *sörvedéskor* (Szamoszeg, Tiszahát Csűrű) 'szürkületkor, alkonyat felé'. A *sűrű* ∼ *sürven* viszonyra nézve vö. *keserű* ∼ *keserves*, *hamu* ∼ *hamvas*, *falu* ∼ *falvak*, stb.

Zöpög. Sásdi Sándor, baranyai származású író, a Szívre hulló kő c. regényében többször használja ezt az igét: Nani néni visszaült a gangszélbe, arcára borította és *zöpögni* kezdett (33). Könnyek maszatolták be Őrzi arcát, fakó haja a szemébe lóg, *zöpög*, egész teste meg-megrándul (45). „Jaj, jaj“ -- *zöpögte*, hullt, egyre hullt a könnye (99). *Zöpögött*, folyt a könnye (137)¹

¹ Legújabb regényében, a Magvetőkben is: Most potyog a könnye, egyre azt *zöpögi*: „Csak menj, menj...“ (99). Sírva fakad, úgy *zöpög*, mint az anyja kopor-sója mellett (238.) Sásdi Sándor szíves értesítése szerint a *zöpög* jelentése Baranya m. Hegyháti járásában, a Völgyességben a m. 'sír'.

A *zöpög* CzF szerint balatonmelléki szó, jelentése: sírásközben szuszogva léleklzó v. csukló *zöp*-féle hangja hallatszik; nem fennhangon, hanem lassan, gyöngén, szakadozva sirdogál, mint a kényeskedve, kelletlenül pityergő gyermekek. Az adat a régi Tszból való, az új MTsz is közli *szepeg* címszó alatt, melynek jelentése 'szipákolva sir, szíppogva pityereg, csendes szíppogással zokog'. Sásdi Sándor regénye tehát megerősíti a régi Tsz egyetlen adatát, amely különben is csak általánosságban adja meg a följegyzés helyét. Pontos volna azonban pontosan megállapítani, mekkora területen él ez a hangváltozat. Kérjük ennek felderítése céljából olvasóink szíves közreműködését. A szó különben *zűpög* alakban a veszprémmegyei származású Eötvös Károlynál is előfordul: Mi bajod, miért sírsz? A gyermek *zűpögve* felelte: Azért sírok, hogy ... (A nazarénusok 38, id. Nyr 33 : 513).

Mi a nyila! Móricz Zsigmond Magyarok című elbeszéléskötetében írja: Hát *mi a nyila* van ezekkel a jányokkal (44). Nyilvánvaló, hogy a *nyila* itt ennek a rövidítése: istennyila. A MTsz Bereg megyéből és Nagykanizsáról közli. Torontál m. Tápén azt mondják: Harmadéve a *nyila* is leütött a házába. A Palócságban: Hogy a *nyila* üsse még a dolgod! (MTsz). Orosházán is: *Üssön meg a nyila!* (Nyr 30:200). Göcsejben: *A nyila verje meg! Óh nyila!* (uo. 599). Nagykanizsán a meglepetés kifejezésére: *A nyila!?* (uo. 200).

Egy láb föld. Móricz Zsigmond írja Uri muri című regényében: *Egy láb földjét* se vették el (20). Csűry Szamosháti Szótára szerint a. m. 'egy csoportban levő több darab szántóföld'; pl. Még a Gombásón is vónna *egy láb föld*. A MTsz szerint Szilágy megyében 'egy tagban levő nagyobb földbirtok'. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol és milyen jelentésben használatos ez a kifejezés, amelyre oly kevés adatunk van, s a régi nyelvből sincs kimutatva.

Egy nyomban. Móricz Zsigmond Barbárok c. elbeszéléskötetében olvassuk: Fogadást kötöttek, ki tud százszor vágni a szekercével *egy nyomba*, (17). Ez nem *egy nyomba* van. Nem szabad megállni (18). A kifejezés itt nyilván azt jelenti: 'egyfolytában, egymásután'. Csűry nem közli Szamosháti Szótárában, de a MTsz szerint a Mátra vidékén *egy-nyomra* a. m. 'egymásután', pl. *Ma még kéccer ény nyomra gyűvök*. A NySz következő adata vág ide: A római székben *egy más után egy nyomban* következtek a püspökök (Matkó).

Elrúgja a patkót. Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében írja: Fáni néném *még jány korába elrúgta a patkót*: gyereket kapott a szaporaszavú fiától, Csorba Marcitul (112). A szólást hiába kerestem Margalitsban, Csűry Szamosháti Szótárában, CzF-ban, a MTszban, sehol semmi nyoma. S ime ott találtam, ahol legkevésbé reméltem: a NySzban. Ez a pótolhatatlan munka Baróti Szabó Dávidnak A Magyarság Virági c. 1803-ban megjelent szólásgyűjteményéből közli: Arra birta az egy ügyü személyt, hogy *el-vesztvén a pártát, el-rugja a patkót*. A szólás nyilván a ló életéből való, Vö. CzF-nál: *A ló elrugta a patkót*. A NySz PPB-ből idézi: *Elrugta a patkót*: soleam excussit. De megvan már PP 1708-as kiadásában: *Patkó elrúgás*: Soleae equinae excussio. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol és milyen jelentésben használatos ez a szólás.

Félteherre itta magát. Móricz Zsigmond írja az Uri muri című regényében (180). A boldog emberben szintén előfordul: Má ojan részeg vót, egészen be vót rúgva, biztosan maga itta meg, amit csak lehetett a lakodalmi borból, de még jókor elkezdhettem mán az ivást, mert *félteherre vót* akkor is, mikor én odamentem (206). Csanád m. Makón is mondják: Csak *félteherre akarta magát* leinni (Nyr 25:144). Az utóbbi közlés szerint Tóth Ede Falurosszában is megvan (I. 6.). Nyilván az a jelentése: félrészegre itta magát. Csűry nem említi Szamosháti Szótárában. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatos ez a kifejezés.

Jégre visz. Petőfi írja István öcsémhez c. költeményében: Szegény atyánk! ha ő úgy nem bízik Az emberekben: *jégre nem viszik*. A szólás nyilván azt jelenti: nem csapják be. A szólás változatai: *Jégre vitték*: bajba (Erdélyi). *Jégre csalták*: bajba. *Jégre vitték szegényt és ott felejtették*. *Jégre taszít s ott hagy*: álnok (Dugonics, id. Margalits). Mórícz Zsigmond eltérő jelentésben használja: *Könnyű magát jégre vinni* (Esőleső társaság 165). Véleményem szerint Mórícz Zsigmond az előbbi szólást összekeverte evvel: *Könnyű Katót táncra vinni* (Erdélyi). Ennek változatait l. Nyr 72: 250.

Krisztus palástja. Mórícz Zsigmond Forr a bor c. regényében írja: *Elperelik ezek még a Krisztus palástját is*, mert ők akarnak gazdagodni (2: 73). A szólásnak eredeti alakja ez volt: *Elinná a Krisztus palástját* (Erdélyi 4719). *Krisztus palástját is bé inná* (Dugonics 2: 179). Változatai: *Beinná a Krisztus köntösét is* (Ballagi). *Meg-inná a' Krisztus' köntösét-is* (Kovács Pál 140). *El-köllené (meginná) a Krisztus palástját is* (hely nélkül, Nyr 1: 92). *Méginná a Krisztus palástját is* (Abaúj m. Beret Nyr 2: 557). *Elinná a Krisztus palástjárul a csattot* (Erdélyi 4719). *Meginná a Krisztus palástjáról a csattot*: igen rőszeges (Zemplén m. Tállya Nyr 5: 31). *Ello-ná a Krisztus palástjárull a csattot*: elvetemült tolvaj (Szamoshat, Csűry). *Méginná a Szűzmáriá cipe-csáttját is* (Abaúj m. Beret, Nyr 2: 557). — Vö. még: *Omnia venalia habet. Az Isten koporsóját-is el-áruhá a' pénzért* (Kis Viczay 387—8).

Nagy feneket kerít. Kertész Manó Szokásmondások c. munkájában a hordókészíté mesterségének tulajdonítja ezt a szólást (173), Mészöly Gedeon pedig az asztag- és kazalakás műveletének (MNY 20: 71). Magam Kertész véleményén voltam (Nyr 61: 41), újabb adatok azonban arra vallanak, hogy Mészöly véleménye a helyes. Csűry Szamosháti Szótárában u. i. a *fenék*, illetve, mint ott mondják: *fenék* szó egyik jelentése: 'a boglya, asztag, kazal, alá rakott védő réteg szalmából, rőzséből', s *feneket kerít a kazalnak* a. m. 'a fenék kerületét megszabja, szalmával kirakja'; *kazálfenek* 'a kazal alá rakott szalmaréteg, melyen az egész kazal áll'. Veres Péter Próbátétel c. elbeszéléskötetéből azonban azt lehet megállapítani, hogy az asztag fenéke az asztag legalsó kévéreége volt. Pl. Az *asztagfenékről* nyersebb kévét kapott (109). Az asztagosok a *feneket* szerették volna még felszedni (109). Sós Mihály még mindig a zsákokkal viaskodik, a zsákravaló kis ponyvát is elvitte a szél a szalma után, most nedves kévékkel próbálja berakni és az *asztag fenékéről* hordja egyedül (112). Az *asztagfenék* összetélt népnyelvi szótáraink nem közlik, Veres Péter szóban forgó művében több adat is van rá. Pl.: Az emberek tele vannak ideges igyekezettel, hogy be ne ázzon az *asztagfenék* (100). És hun láttál olyat, hogy az *asztagfenékről* elmenjen valaki pihenni (100). Odanézett először, azután a dobra s csak utóljára az *asztagfenékre* (102).

Rúgott borjú. (Nyr 73: 264). Ige alakban is: *A Nyálka tehen erukta a bőrnýt. A kanca mahóynap erugja a csikóuját* (Szamoshat, Csűry). (A csikót) *erukta az annya* (Kiskúnhalas). *Erugott a kancám*: megszűnt szoptatni (Székelyföld MTsz). A Székelyföldön azonban *elrüg a téhen* azt is jelenti, hogy megszűnt tejelni, nem ad több tejet.

Megráztak, mint Krisztus a vargát, írja Mórícz Zsigmond Esőleső társaság című kötetének egyik elbeszélésében. Szóról szóra így jegyezte föl Csűry Szamosháti Szótárában, s ugyanígy mondják Szegeden (Nyr 9: 85), Baján (12: 368), Kiskúnfélegyházán (Dongó Orbán 33). Csak Debrecenben jegyezték föl eltérő változatát: *Megverte, mint az Isten a vargát* (Nyr 7: 424).

Scheiber Sándor, MNY 47: 86, szerint egy népmese megadja a szóláshasonlat magyarázatát. Krisztus és Szent Péter betér egy öreg vargához, aki megvendégeli őket, s ezért jutalmul Krisztus azt ígéri, hogy három kívánságát teljesíti. A varga csak a hasára gondol, s kifogyhatatlan ételt-italt kíván. Mielőtt a harmadik kívánságára kerülne a sor, Szent Péter rángatja

ruháját, s azt súgja neki, hogy mostmár az örök üdvösséget kérje. A varga azonban nem zavartatja magát, s az örök életet kéri. Scheiber szerint lehet a legendának olyan változata is, amelyben maga Krisztus rángatja meg a varga ruháját, s így keletkezhettett szólásunk.

En a magam részéről nem tartom valószínűnek, hogy van ilyen Krisztus-legenda. Nem valószínű, hogy Krisztus akarná a vargát figyelmeztetni, hogy a lelke üdvösségét kívánja egyebek közt. Hisz inkább arról van szó, hogy Krisztus próbára akarja tenni a vargát, hogy mi fontosabb neki, a földi vagy a másvilági élet. De meg a ruha rángatása csak figyelmeztetés, ami érthető Szent Péter részéről, de egyáltalán nem fenyegetés, pedig ez a szóláshasonlat értelme. Másutt kell keresnünk tehát a szólás magyarázatát. Anyai bizonyos, hogy csakugyan valami Krisztus-legenda az alapja, népköltési gyűjteményeinkből azonban ilyen még nem került elő.

Móricz említett művében hivatkozik egy Krisztus-legendára, s abban valóban Krisztus rázza meg magát a vargát, s nem a ruháját: „A pap kérdezi a gazdát: «Hát mér rázza meg Krisztus a vargát?» — «Hát tiszteletes uram, — mondta a gazda — már a Krisztus csak nagy békétűró volt, eltűrte a bajt is, meg a bűbánatot is. Meg azt is, hogy keresztre feszítsék. De mikor az új eszínájába kiment eső ntán, osztán belement a víz, akkor az egyszer dühbe jött s úgy megrázta a vargát, hogy ma is arrul kódul” (112).

Most csak az a kérdés, valóban népi legendát idéz Móricz, vagy csak az ő költői képzeletének szüleménye. Mindenesetre kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, ismer-e népünk ilyen vagy ehhez hasonló Krisztus-legendát.

Beke Ödön

Vágott bor. A Bibliában (Jes. I. 22.) fordul elő ez a kitétel: „Szov' éch máhul bámmájim“, szó szerint: „borod vízzel van vágva“ (Ludwig Koehler: Lexikon in Veteris Testamenti libros. Leiden, 1948–1950. 499.: „vitiated by adding water“). Értelme: „Borod vízzel van vegyítve“. Hallgatóim figyelmeztettek rá, hogy a magyar nyelv is ismeri ezt a kifejezést. A paraszt a többféleből elegyített borra azt mondja: *vágott bor* (Engel József közlése, Szerencs). A borkereskedők terminusa több borfajta összevegyítésére: *vágják a bort* (Guth István, Szatmárnémeti). Bortermelők szerte ismerik a kétféle bor összeöntésére a *borvágás* szakkifejezést (Schmelcz Imre, Jánoshalma). A kevert pálinkát is *vágott pálinkának* hívják (Róbert Pál, Tapolca). A kifejezést a magyar szótárak és nyelvészek seholsem regisztrálják. Közvetlen forrása nyilvánvalóan a német, ahol mint borkereskedelmi műszó ismeretes: „Den Wein (ver)schneiden: 'mit Wasser od. schlechtem Wein vermischen'“ (Sanders: Hwb. der deutschen Sprache.⁵ 733.). A franciában hasonlóan található: „couper le vin = den Wein (ver)schneiden (mit Wasser oder schlechterem Wein versetzen); vin coupé d'eau = getaufte Wein“ (Sachs – Villatte). Úgy látszik, a *vágott bor* a német kifejezés borkereskedőktől származó tükörfordítása, amely viszont a Bibliáig vezethető vissza.

Tollat az orrába! (Nyr 75:305.) Gunda Béla Berzsenyi e szólását helyesen magyarázza a felhozott népszokással. Adataihoz közlöm a következőt. Baksay Sándor írja a kislábak neveléséről: „Azután ki az életbe. Az ifjúság az anyák felügyelete alá helyeztetik, ezek ismét a guncki gondjaira bízhatnak, ki nek -- hogy túlszigorúan ne bánjon az ifjúsággal, — egy szál tollat húznak keresztül az orrán. Mert nagy régulat tart (Összegyűjtött irodalmi dolgozatai. 1917. 3:337).

Hebreg. A *hebri* tájszót nemrégiben a héber beszédből magyaráztam, amit a magyar fül dadogásnak hallott (MNy 46:371). Most a *hebreg* ígére kétségtelen bizonyító példát találtam a M. N. Múzeum egy ponyvadarabjában: „zsidóul hebregett“, azaz héberül beszélt (Karakói Pista: Borzasztócsodatörténet, vagy: Az örök zsidó eredete, ki bujdosni fog világ végéig. Pesten, 1873. 3. l.)

Scheiber Sándor

Mennydörgés a néphitben. Csefkó Gyula a „*Bögőnek nézi az eget*“ szólással kapcsolatban említ (Nyr 75:51) ilyen tréfás népi szólásokat: „*Hömbörgetik a hordóút, Hömbörgeti Szent Péter a hordókat az égbe*“ (Szamoshat). „*Jőnek a csiki däckás szekerek*“ (Nagybacon). Ez utóbbinak orosz változatát idézhetem Turgenyev Apák és fiuk c. regényéből, ahol Bazarov, a regény főhőse mondja: „Народ полагает, что когда гром гремит, это Илья пророк в колеснице по небу развезжает.“ — Magyarul: „A nép azt véli, hogy mikor a menny dörög, akkor Illés proféta kocsikázik az égben kétkerekű kocsián.“ Turgenyev egész ifjúkorát és férfikorának egy részét az orosz nép közt, falun töltötte birtokán, az arjoli kormányzóságban. Jó ismerője volt népe nyelvének és szokásainak.

Erdődi József

Nem fog rajta csudám. Két írónknál, két Móránál találkoztam ezzel a című írt szólással. Móra Istvánnál: De csak *nem fog az én csudám azon*, hogy foghatott ki öt-hat ember hatszor annyin („Vásáron“, tárca, Magyarország, 1900. okt. 11.). Móra Ferencnél: Itt köszálok a szemetelő hóban a velencei Váci-utcán és *nem fog rajta csudám*, hogy itt milyen gazdag ember vagyok én (Beszélő. 14.). — A Magyar Nyelv 6:32 szerint Lehr Albert is olvasta ezt a kifejezést ugyancsak Móra Istvánnak „Öreganya leánynevezőben“ c. rajzában (Tolnai Világl. december 19.): „*Azon nem fog aztán csodája a legényfiúnak*, hogy éppen erre a búcsúra szánja el magát az ő szorgos anyja, aki pedig az ilyen időben azt is sajnálni szokta...“ Lehr azonban ezt sajtóhibának tartja: „Ismervén Mórának a népnyelvben jártasságát, bizonyos vagyok benne, hogy itt a *fog* sajtóhiba e h. *fogy*. Nem ritka népi szólás: nem fogy vagy nem vész (el) rajta csudám == mód nélkül csodálkozom, nem győzők csodálkozni rajta. Magam is használok régebb írásaimban.“ A szólás a *fogy* igével kapcsolatban kétségtelenül gyakoribb, mint az alábbi idézetek is tanúsítják: *Csudám nem fogy*, mennyire fősűdűt ez a suhancár! (Váci nyj. NyF 10:50). *Nem fogy el a csudám!* (Nem győzők eléggé csodálkozni rajta. Bakonyalji nyj. NyF 34:126). *Nem fogy el a csudám* (nem győzők eléggé csodálkozni. Nagykanizsai nyj. NyF 48:54). — Édes Gergely is használja: *Rajta csudám nem fogy* (Iramati 28). — Mindamellet nem oszthatjuk Lehr felfogását, mivel az idézett három előfordulás mindegyike nem lehet sajtóhiba, mivel továbbá a Magyar Tájszótár is ismeri a szólást ebben az alakjában: *Nem fog csudám rajta*: nem győzőm eléggé bámulni (Kúnsg, Nyr 13:524). A Nyr. idézett helyén Baksai Károly közli a kifejezést kúnsgai szólások között. Az ugyancsak kúnsgai származású és a népnyelvet alaposan ismerő Mórak ezt a szólást bizonyosan ebben az alakjában vették a népnelvből. — A szólásban különben a *csoda*, *csuda* szó a *csodálkozás* szót helyettesíti. A *nem fogy el a csudám, nem fogy rajta csudám* kifejezés azt jelenti, hogy olyan nagy a csodálkozásom, hogy nem fogy el, hogy nem fogyok ki a csodából (csodálkozásból), tehát nem győzők eléggé csodálkozni. A című írt szólás voltaképpen ugyanazt jelenti, hogy nem győzők eléggé csodálkozni, annyira, hogy csudám (=csodálkozásom) föl se tudja fogni, meg se tudja érteni a csodálkozás tárgyát, a csodálatraméltó dolgot. Értelmezésünket megerősíti a Czuczor—Fogarasi szótárnak a *csodálkozás* szóra adott magyarázata is. El szerint „a csodálkozás olyan szenvedő lelki állapot, midőn az ember valamely rendkívüli, meglepő, váratlan, megfoghatatlan, természetfölöttinek látszó eseményen, látványon elbámul, annak a körülményekkel összefüggését fel nem fogja.“

Tehénszopó béka: Csaba József a dunántúli Farkasfáról közli a varangyos békának (Bufo vulgaris L.) ezt a népies nevét: *tehénszopu béka* (Dunántúli Szemle 8:174). Ez az elnevezés arra mutat, hogy az éjjel vadászó varangyos békához ugyanaz a balhiedelem fűződik, mint az ugyanebben a községben *perepotya* névvel nevezett *lappantyú* madárnak latinból fordított (Caprimulgus europaeus) *kccskefejő* elnevezéséhez (vö. Nyr 74:282), t. i. hogy mint ez az utóbbi éjjel a kecskék tejét tőgyükből kiszopja, úgy az előbbi ugyanezt teszi.

a tehenekkel. A *kecskefejő* (hívják *kecskeszopónak*, *tehenfejőnek* is) éjjel vadászik, „lappangva“ jár (azért *lappantyi*) s a nép hite szerint a kecskék közelébe férközve elszopogatja tejüket. Ez persze nem igaz, hanem a madár azért lappang az istálló körül, mert a trágyában sok bogarat talál. A varangyos béka is nyilván azért kapta a *tehénszopó béka* nevet, mert szintén leginkább az istálló körül lappang s a trágya bogarait keresi. A magyar Brehm azt írja róla: Valódi éjjeli állat, nappalra elrejtőzik. Csak naplemente után vadászik férgekre, csigákra, bogarakra... Falánksága miatt jelentékeny mennyiségű eleségre van szüksége; igazi áldás arra a területre, ahol megtelepszik (12:221). Természetes, hogy falánkságának kielégítésére leginkább az istálló mellett talál lehetőséget.

Prohászka János

Kimicsodás. (Nyr 75:314). A mult század végén Dénes Szilárd által Kisújszálláson hallott *kimicsodás* szó ma is általánosan használatban van a Hajdúságon, Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón. A tömeges vagy csapatos árucikket itt ma is vagy *egyre-másra* árusítják, amikor a kicsi viszi a nagyot és megfordítva, amikor tehát a tömeget, a csapatot csak felolvassák, és egyéges áron számítják, — vagy pedig darab szerint, a szerint, hogy *kimicsodás*, amikor tehát nagyság, szépség szerint minden darabnak külön ára van. Azt azonban sohasem hallottam, hogy ragozva: *kimicsodáson* alakban használták volna.

Az Arany által használt *amicsodás* kifejezést is használják Hajdúszoboszlón *olyan, amilyen* értelemben. Pl.: *Hallod hé! Vaóttam a tanyán, nem valami jó búrben van az a tinó!... Hát amicsodás... de nem is kirek én írte sokat*, — hánzik a válasz.

A *micsodás* kérdő szől is használatos. Pl. *Micsodás az órod?... Micsodás mán a ruhád?* E kérdéssel a kérdező nemcsak arra akar feleletet kapni, hogy az orrát vagy a ruháját mivel kente, piszkolta be, hanem egyben figyelmeztetni is akar arra, hogy a ruha vagy az orra nincsen a rendes, tiszta állapotban.

Kutyamáj — tekemáj. (Nyr 75:301). A kutyamáj kifejezést László Béla a megütéssel hozza kapcsolatba (Nyr 28:331). Egy hasonló kifejezést jegyzek ide, ez a *tekemáj*, mely határozottan a megütés eredménye. Hajdúszoboszlón a parasztlégenyek főlévszázaddal ezelőtt rendes, szabadban való szórakozó játéka volt a tekézés. Nem közlöm a játék ismertetését, csak annyit közlök belőle, hogy a rendszeren szőlőtökéből készült, ökölnyinél valamivel kisebb gömbalakú tekét bottal ütötték el. Az így elütött teke érhetett, s érte is néhanéha a játékosok (hat legény kellett egy csoportba) vagy a játékot nézők valamelyikét. Ez nem éppen kellemes ütés volt, sokszor komoly fájdalmat okozott, s szinte sérülésnek számított. Ezt a tekével való megütést *tekemáj*nak nevezték. Aki ügyetlen vagy vigyázatlan volt, és nem ugrott vagy húzódtott el a nagyobb erővel repülő teke elől és ütést kapott, azt ráadásul még ki is csúfolták, mondván: *tekemáj, neked fáj*.

H. Fekete Péter

Sarzsi. Nemrégiben (Nyr 75:64) a *sarzsi* szóval kapcsolatban azt a magyarázatot kockáztattam, hogy a szó a francia *charge* 'töltés, megtöltés' szó változata a magyar ipari nyelvben. Ugy látszik, nemcsak Cseh József ismeri a sarzsit. Legutóbb Déry Tibor Befejezelen mondat c. regényében bukkantam rá (1:222), de más alakban: „a *sarzsa* beállítása után bement az öltözőbe a tízperces vacsoraidőre“. Déry Tibor közölte velem, hogy a szót *sarzsa* alakban a Rákosi Mátyás-művekben hallotta.

Révay József

Halhéj — halhi (Nyr 75:61, 158). A földművelés körében a fenti megnevezést még nem jegyezték fel. Csak a nádkévék és a rőzsekévék rakásával kapcsolatosan történik róla említés. A Magyar Tájszótár nem ismeri. Nem Madai sem (A hajdúk beszéde), sőt Györffy István sem (Takarás és nyomtatás a Nagyalföldön), pedig ő az adatgyűjtő helyei között említi Hajdúböszörményt

is. A *halhi* ismerős és használt megnevezés a Hajdúság ősi székvárosában a kereszttrakásnál. Leírom röviden a munkafolyamatot, ahol használják.

Takaráskor a kaszás után felszedik a markot, s kérébe kötik. Mikor ez megvan, akkor kerül sor a keresztelésre, a kereszttrakásra. Minekutána megállapították, hogy hányas keresztet raknak, megkezdődik a kékék összehordása a kereszteléshez. Mondjuk, hogy négyes keresztet raknak. Ehhez 72 kéve szükséges. Kijelölve a kereszt helyét, odahordják a kékéket, megpedig *halhíba*. A kereszttől, illetőleg annak helyétől jobbra-balra két-két sorba 18-18 kéve szükséges. Ennek *halhíba* való elhelyezése az, hogy a kereszthelytől jobbra-balra mindkét sorba letesznek egy-egy kékét, megpedig úgy, hogy a kéve töve mindkét sorba befele, tehát a kereszthely fele legyen. Ezt a rakást mindkét sorban jobbra-balra folytatják kilencig. Ez a négy sorban 36 kékét kíván. Mikor ez megvan, a még el nem helyezett másik 36 kékét az előbb elhelyezettekhez teszik hasonló elhelyezéssel; ennek folytán a kereszthelytől jobbra-balra minden sorban 9 pár kéve lesz, vagyis soronként 18. Ezzel kész a *halhi*, s kezdetét veheti a *halhíba* rakott kékéknek továbbmenőleg keresztbe való rakása. Eltérés az egyéb anyagból való *halhi*-készítéstől csak annyiban van, hogy itt az egymásra rakott kékék nem félig, hanem egészen fedik egymást.

Hajdúböszörményben a *halhit* ismerik a nádkékék rakásánál is, itt azonban nem két, hanem, mivel a nádkékék vékonyabbak a búzakékéknél, 4–5 kékét is tesznek egy *halhíba*. A *nádháhit* aztán kúpba rakják össze, a kúpot azonban itt *kuk*-nak mondják. Ugyancsak *kuk*-nak mondják a tengericsutka kúpját is, ennél azonban, bár szintén kékét kötnek a tengeriszárból, nem használják a *halhi* megnevezést.

Hogy a *halhi* miként keletkezhetett a *halhéjből*, elméletileg értem; a folyamat a következő lehetett: *halhéj* > *halhé* > *halhi*, ez utóbbi az *i*-zés következtében. Ez esetben a *halhi* alak átvétel, s nem a Hajdúságon keletkezett. Hajdúböszörményben a *héj* szót u. i. nem mondják *i*-zve, sőt *héj*-nak sem, hanem *haj*-nak (*dinnyehaj*, *almahaj*, stb). Az átvétel tehát *halhi* alakban történt, s úgy terjedt el a használata.

Egyébként a *halhit* a fiatalabb nemzedék már kevésbé ismeri, s ritkábban is használja. Adataim is a 73 éves Fehér Gábor földművestől valók; természetesen nemcsak ő ismeri így a dolgot.

H. Fekete Péter

A *héj* szónak *haj* alakja csak újabb fejlődés, s nem is hangtani úton keletkezett, hanem a 'Haar' jelentésű *haj* szóhoz való hasonló hangzása miatt, s ezt elősegítette az is, hogy a *héj* is mélyhangú (vö. *hégat*, *hégas*). A *halhi* összetétel, amelyben talán nem is érzik, a *héj* eredeti alakját őrizte meg, mint a szintén elhomályosult *házhéj* (NySz és Kecskemét és vid.), *házhéja*, *házhia* (Hajdúszoboszló) *házhija* (Bihar m. Pocsaj), *házhija* (Érmellék, Székelyhid), sőt *házsia* (Debrecen, Tiszahát, Szatmár m. Patóháza), *hásszija* (Hajdúszoboszló), *hásszé* (Középaranya) MTsz, *házhé*, *házzé* (Kiss Géza, Ormányság 285).

A szerk.

A *ly* kérdéséhez. Úgy látszik, az *ly* körül majdnem olyan szenvedélyes viták kerekednek, mint annak idején a *cz* körül. S hogy ez így van, mutatja, hogy lassan még az érvek is szószerint ismétlődnek meg az újítás ellen. Csak helyteleníteni tudom ifj. Sulyok Kálmán nyomdász elvtárs véleményét, hogy aki nem tanulja meg szívesen az *ly* használatát, „az nem jó magyar“ (Nyr 75:394). Deme László — bizonyára azért, hogy az *ly* körüli harcokhoz földézza a mult tapasztalatait — nemrég közölte a *cz* egyszerűsítésének tanulságos történetét, s ott — érdekesnek s figyelemreméltónak tartom — Gyulai Pál véleményét: szerinte is „nem magyar ember az, aki a *c*-t *z* nélkül *akarja* írni.“ (Nyr 74:81). Nem hinném, hogy Sulyok elvtárs Gyulai Pállal e téren is egyetértene. Hagyjuk tehát a személyeskedést (s ez szól a Benkő Loránd ellen ugyancsak némi személyi éllel kirohanó Bárdos Sándor elvtársnak is, vö. Nyr 75:80), bízzuk az *ly* kérdését nyelvészeink további, elvi síkon maradó, tudományos érvekből, s — mi tagadás: — nyomdászaink és nevelőink gyakorlati tapasztalataiból is merítő vitájára.

Péter László

Még egy magyar szó az orosz nyelvben. Trócsányi Zoltán (Nyr. 75 : 217) hét magyar szót idéz, amelyek az orosz irodalmi nyelvben ismeretesek. Ezt meg szeretném toldani egy nyolcadikkal: Az Usakov-féle értelmező szótár 1350. hasábján szerepel: még egy magyar eredetű szó: кунтун köntös. Így nevezték a régi ukránok és lengyelek viselte felsőruhadarabot. Ennek az oroszok által használt megfelelője a kaftán.

Az Usakov-szótár helytelenül magyar eredetű szónak tartja az orosz кивер szót, amelynek jelentése csákó. Az 1352. hasábján: кивер . . . от венгерскъ „kiver”. Ez nyilván tévedés, ilyen főnevet a magyar nyelv nem ismer. *Selymes Ferenc*

Ki hallotta, ki olvasta?

XVIII. századbeli könyv az ősi orosz—magyar kapcsolatokról.

Kereken százötven évvel ezelőtt jelent meg egy ma már elfeledett, de — amint látni fogjuk, — rendkívül érdekes könyv, Kassán, egy miskolci magyar ügyvéd tollából. A könyv címe: „A magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés” s szerzője Décsy Antal, több történelmi mű szerzője. Nem ismeretlen e mű a magyar történelmi irodalomban. Hatvan évvel ezelőtt foglalkozott már vele Zsatkovics Kálmán a kárpátaljai történelem néhai alapos ismerője, aki tárgyilagosan megállapítja, hogy Décsy Antal, aki e művében főként a munkácsi „orosz” püspökség történetét akarta megírni, műkedvelő volt, s a történeti forrásokat nem értette meg.

Décsy művével mi nem a püspökség története szempontjából akarunk foglalkozni. Bennünket e mű abból a szempontból érdekel, hogy egy magyar ügyvéd és történész milyen álláspontot foglalt el az oroszokkal szemben százötven évvel ezelőtt s hogyan látta a két szomszéd nép egymáshoz való viszonyát. Milyen hangulatot kelthetett a magyar népben, melynek fiai a XVIII. század utolsó évtizedeiben sokat harcoltak együtt az oroszokkal a török ellen, amiről a XVIII. század magyar újságjai számos dicsőítő hadi tudósítást közöltek.

Décsy Antal a munkácsi „orosz” püspökség történetén kívül fölveti azt a kérdést is, hogy miként jutott el az orosz nép Magyarországra és hogy mely időtájban jutott ide.

Elmélýedve történeti forrásaiban, olyan következtetésekre jutott, amelyek bizonyára meglepetést keltettek az akkori olvasókban is és hízelegtek a magyar nemzeti hiúságnak. A mai tudomány szempontjából elévült és mesének hangzik szinte mindaz, amit a hunok, avarok, magyar-oroszok, magyarok és a különböző szláv népek eredetéről, nyelvéről, rokonságáról, összetartozásáról mond, de a célzat, mely fejtegetése ből kiérezhető, az orosz népei és nyelvvel szemben elfoglalt álláspontja — ma is a legteljesebb mértékben figyelemreméltó és megbecsülendő.

A hunokkal és Attilával hozza kapcsolatba mind a magyarokat, mind az oroszokat, ezzel közös eredetre, közös ősi dicsőségre utal. A honfoglaláselőtti időkben Décsy szoros összetartozást lát a magyarság és az orosz nép közt. Tudós szerzőkre hivatkozva azt írja, hogy a magyarság az Orosz Birodalomból indult útnak, még pedig a birodalom északkeleti részén fekvő „Juhariából”. Itt laktak Décsy feltevése szerint a rokszolánok is, így tehát Juharia az oroszoknak is eredendő helye.

Hiányos ismeretei vannak a szláv történelemről, történeti földrajzról, de a magyarság vonulásával kapcsolatos, honfoglaláselőtti földrajzi neveket, a Tanaiszt, „avagy Don”-t, Maeotiszt, ahol a „Bikás Scythák” Tauriszban lakó felette vad nemzetsége élt, ismeri s keresztül vezet rajtuk a népvándorlási hordákat. Erre jöttek a scythák Attila vezérlete alatt s meghódították a mai Magyarország területén a régi lakosokat. Attila táborában Décsy szerint mindenféle népek voltak: gótok, szarmaták, quádok, alánok, vandálok, hunok, markomannok. Maguk a hunok magyarok voltak, a napkeleti Orosz Birodalomnak abból a részéből, „ahol vagyon Juhora, Petzora, Permia, Candora.

Wiadka, Vstinga, és a Ceremissio ország." Ezek a nemzetek mind külön nyelven beszéltek ugyan, de valamennyinek az orosz nyelv volt az anyja s az orosz minden egyéb nyelvet megértett.

A mese felelősségével historizáló Décsy Antal, az oroszok iránt való lekesedésében azt is állítja, hogy Attila hun vezér táborában a legtöbb lehetett az orosz. Ezért Attila udvarában „nagyobb részent” orosz nyelven is beszéltek. Ennek az állításnak alátámasztására hivatkozik Ekkardus Gyöngy az „Franciai dolgokról” írt 31. könyvére, „aki azt állítja, hogy a Hunnusok Toót, vagy Orosz nemzetek voltak”. Majd idézi Jornandes görög történetírót, aki az Attila táborában hallott szavak között említi a „strawa” szót, melynek jelentése a szláv népek nyelvében „enyi (enni), zabálni”. E szóval kapcsolatos elmélkedésében elmondja a nyelvrokonságról vallott nézetét, mely szerint egy-két szó hasonlósága nem dönti el egy nyelvnek egy másik nyelvvel való rokonságát, s a Jornandes által feljegyzett hun szavak alapján épp úgy nem lehet megállapítani a hun—orosz nyelv rokonságát, mint ahogy a Sajnovics által feljegyzett szavak alapján a magyar—finn (lapp) rokonságot, mert „Finnia Russikában más nyelv peng.” Décsy hajlandóbb arra a feltevésre, hogy a magyar-hun nyelv rokonait Baskiriában kell keresni, bár tudomása szerint itt sem sikerült magyarul beszélők nyomára akadni, amint ezt nemes Kováts Gergely is megállapította, aki tizenkét esztendeig raboskodott Baskiriában s kit most is „házamnál tartok” — írja Décsy.

Azt mondja a tudákos szerző, hogy ő nem ért egyet Tomka Szászky és Bél Mátyás XVIII. századbéli magyar történetíróval, akik az oroszokat nem számlálják a magyarok közé és akik közül az egyiknél ez olvasható: „In Hungarorum numero habentur Hungari, Jazyges, atque Cumani, Slavicae originis sunt: Slavi, Bohemi, Croates, Serbii, seu Rasciani. Rutheni, seu Russi, az az Orosz, nem tudom azt hogy érti Russi, mert ha kis Russiából szakadtak ide, igaz, hogy eredetére nézve nem Magyar; de ha nagy Russiából, mely az Tanais és Maeotis mellet vagyon, a kik Attilával, és a hét Kapitányokkal jöttek ki a magyarokkal, és itten le telepedtenek, valóságos Scythák, és Magyarok, sokan is vagynak egész helységek, kik Oroszúl egy szót sem tudnak.” (44. l.)

Vagyis Décsy azon a véleményen van, hogy nemesak „Rutheni” vannak Magyarországon, akik „kis Russiából szakadtak ide,” hanem olyan oroszok is, akik „nagy Russiából ... Attilával és a hét Kapitányokkal jöttek.” Ez utóbbiak valóságos scythák és magyarok és sok olyan helységük van, melyekben a lakosság már egy szót sem tud oroszul.

Nyilvánvaló, hogy Décsy az általa föltételezett közös földterületről való származás alapján scytháknak veszi a magyarokat is, az oroszokat is. Könnyű volna a magyarság eredetéről, a népvándorlás történetéről, az oroszok magyarországi letelepedéséről vallott nézeteivel vitába szállni. De ne keressük tudományos gondolkodás és logikus fejtegetések nyomaát könyvében, hanem nézzük célzatát, ami nyilvánvalóan az, hogy a magyarságot és az oroszságot egy szorosabb népegységbe foglalja össze s rámutasson ősi történelmi kapcsolataikra.

További fejtegetéseiből az derül ki, hogy nemcsak a hunok, hanem az avarok seregeivel együtt is jöttek be oroszok Magyarország területére, amit szerinte az is bizonyít, hogy egy Theodorus nevű kánjuk 805-ben itt megkeresztelkedett s e név „pengéséből” Décsy úgy érzi, hogy ez a kán orosz volt.

S mikor a magyar honfoglaláskor a „hét kapitányok” indultak útnak a Tanaisz mellől, ismét sok orosz jött velük. Orosz hittérítő terjesztette magyar földön a keresztény hitet, ez keresztelte meg Geyza herceget, Szent Istvánt, s a magyarok éppen azért fogadták el az új hitet ettől a hittérítőtől, mert orosz volt s az ő nyelvét itt megértették. Geyza herceg felesége Beleknekin (Bela-knyaginya), azaz orosz nyelven szépasszony (helyesen: fehér hercegnő) volt, s nemesak ő volt orosz, hanem egyes tudósok véleménye szerint maga Geyza is.

Szláv volt Imre herceg is, akit a régiek Mirkónak, azaz szelídnek neveztek, András is, akinek nevét Turóczy János oroszosan André-nak írja, Béla is, mert az orosz nyelvben „bel“ fehéret jelent.

A Kárpát-Ukrajnában lakó magyar-oroszokról szólva azt írja, hogy ezek Galiciából, azaz Veres-Oroszországból jöttek át Magyarországra s Bereg, Ung, Mármaros, Szatmár, Sáros, Zemplén, Ugocsa és Borsod vármegyében II. Béla korában telepedtek le. A galíciai oroszokkal a magyarok nagy barátságban éltek és gyakran segítettek meg egymást háborúk alkalmával, különösen IV. Béla király idejében. Dániel galíciai király Galiciából „Nagy Orosz Országba“ ment, ahol Moszkvában ő volt az első orosz cár.

Ezt a történelmileg hibás adatát azért idéztem, hogy ennek kapcsán kiemeljem Décsy tüntető orosz rokonszenvét. A cári cím fennmaradásáról szólván ugyanis, így folytatja:

„Az mostani ditsőségesen uralkodó Orosz Tzár I. Pál. Éllyen!“

Az oroszok iránt való rokonszenv ekkoriban általános lehetett Magyarországon. A török elleni háborúban az orosz cárok: II. Katalin, I. Pál és az osztrák császárok: II. József, II. Lipót és Ferenc szövetségeseként együtt léptek föl és katonáik gyakran harcoltak egy szakaszon a török ellen. Egykori hírlapjainkban sok elismerő tudósítás jelent meg a magyar és az orosz hősiességről s az így előkészített magyar közvélemény kétségkívül meleg rokonszenvvel fogadta 1797-ben Décsy könyvét, melyben sok a történet, filológiai tévedés és valótlanság, de annál több az orosz nép iránti szeretet és tisztelő megbecsülés.

Trócsányi Zoltán

ISMERETLEN ÉS SZOKATLAN SZAVAK ÉS SZÓFÜZÉSEK A CSENDES DON MAGYAR FORDÍTÁSÁBAN

Nagy élvezettel olvastam nemrég Solohov Csendes Don-ját Makai Imre fordításában. (Szikra, 1949. 2 kötet, 868 és 991 lap.) Anélkül, hogy a fordítást összehasonlítottam, illetve összehasonlíthattam volna az eredetivel (ehhez még nagyon keveset tudok oroszul), éreztem a kiváló regény orosz szövegének levegőjét, a tájleírások hűségét, a párbeszédek tempóját. Nagyon sok előttem ismeretlen szóval találkoztam a szövegben. Egyes ismerőseim ezt azzal magyarázták, hogy a fordító a kozákokkal rokon történelmű és természetű hajdúk szavait, kifejezéseit alkalmazta a kozák tájszavak és fordulatok lefordítására, a hajdúsági nyelvjárás e szavait és fordulatait tehát én mint dunántúli származású és évtizedek óta Budapesten élő ember nem ismerhetem. Ezért följegyzéseim egy részét megmutattam debreceni származású barátaimnak, de előtűk is ismeretlenek voltak az alább következő szavak és szófűzések. Egyébként is véleményem szerint igaz van Szyl Miklósnak, amikor Akszajev Távol Moszkvától című könyvének új kiadásáról írva a Nyrben (75 : 375. l.), megállapítja, hogy suta volna, ha egy tájszólásban beszélő orosz a fordításban kecskeméti vagy göcseji nyelvjárásban szólaltatná meg. Ehhez még hozzá kell fűzni, hogy Makai fordításában nagyon sok népiesnek ható szó nem is a kozákok beszédében, hanem az író előadásában fordul elő.

Már ismervoltam a második kötet egyötödén, mikor elhatároztam, hogy a nekem ismeretlen szavakat és szófűzéseket kijegyzem. (Az I. kötetből emlékezet alapján följegyeztem ugyan néhány szót, de a II. kötet első ötödéből egyet sem.) A gyűjtemény így tehát nem teljes, de azt hiszem, hogy a Makai által alkalmazott új szavak, tájszavak és ismeretlen nyelvi fordulatok legnagyobb részét mégis felöleli, mert az idézett kifejezések a szövegben gyakran ismétlődnek.

Úgy gondolom, helyes volna, ha a fordító vagy más hozzáértő, vagy a szerkesztőség az alább felsorolt szavak és szófűzések eredetét, és ahol szükséges, értelmét is (mert ezt a szövegből gyakran ki lehet hámozni) a Nyr-ben megmagyarázná.

Megjegyzem, hogy a MTsz nem állott rendelkezésemre, de a Bárczi Magyar szófőjtő szótárában vagy a Balassa-szótárban előforduló szavakat nem sorolom fel.

Hanyagul végzed a dolgod ... nem tűröm a *paslaságot* (1: 420). Kényelmetlen volna *paslán* megjelenni előtte (2: 554). Asztahov nem *érkezett* összekorcolni a dohányzacskója száját (1: 329). Még a závarzatot sem *érkezetek* elrontani (2: 240). — ... hát élsz, *veszők feje?*“ (1: 408). ... hadd okosítson meg bennünket, *veszőköket* (2: 550). Hát most osztán könnyítettek is *veszők fején* ... nem lehet megismerni az arcát! (2: 362). — ... a kozákság *legsűrűjéből* sarjadt (222. A zárójelbe tett számok ezentúl mindig a 2. kötet lapszámait jelzik ... a szakadék partján *összetanickolt* tér (233). — ... *szétdúrta* a kozák városkákat (275). — ... szeme alatt megkékültek a ráncos, *leffedt* táskák (290). — A Don mentén a *kadarcokban* örökös morájá olvadt a madárhad *gágogása* (298). ... a holtan lekökádó fű a *kadarcban* (712). — nyeregbe pattant, megkerült egy *horhost* (299). Reggelre megpezsztültek a szurdokok, *horhosok* (240). — ... megpillantotta a *gyalogszállt* kozákokat (299). ... a hóban *szálltak gyalog* a lovasszázadok (223). — ... az ör maradt, *besűrült* az ajtón (307). ... iparkodott mihamarabb *tovastrulni* (659). — ... rábiccent *böte* lábára (353). — A ... kozákok csoportosan és egyenként futkostak, *hussantak* mindenfelé (371). — (az öregasszony) úgy *belelefrikált* a bugyogóba, mint csecsszopó a pelenkába (373). — ... a Donba repül a disznód malacostul, meg minden *hemmi-hummi* (410). ... nagy batyu rablott *hemmi-hummi*val jött haza (822). — A ... pej a zabszagra a csalánszák felé *gebeszkedett* (421). A lecsapós pincaajtó deszkateteje *gebeszkedett* fel (460). — ... csillapítgatta barátját a *szuszka* öreg (421). — ... most meztitb, *pucin* maradok (421). — Arral *kaszrán* szembe usztatd! (424). — ... azt ígérte, hogy együtt leszünk, őmaga meg fene tudja, hol *palincol* (439). — Vannak hepciás pógárok; se szó, se beszéd — csak lekenni nekik egy *macsalit*“ (459). — ... könnyen beleereszthetett ... egy *burkatlan* ólomgolyót valamely ügyes lövő (461). — A sírhant *megsippadt* (499). — (a fattyúk) ott lábatlankodnak körülte, kimeresztik a *gubóikat* (519). MÉR dülleszted úgy ki a *gubódat*, öreg? (782). — ... a *bregyójához* osont. (527, nyilván a szerető durva neve Sz. A.). — ... egész életében látástul vakulásig dőgozott ... oszt mi je maradt? Egy-két úszkós *culap* az udvaron (537). — Lám, hogy kicsipte magát, nem akar *pacuhán* kerülni a tábornok szeme elé (554). — Ugyanolyan *pocos* veréb vagy te is, mint én (557). — ... (az a nyavalyás malac) ... mégha rendes kis *kucsu* lett vóna! (683). — *Meggárgyult* maga, nénémasszony! (687). — Még akkor lesz csak nagy baj, ha utánad *szamuklálnak*. (692). — Grigorij ... bátortalanul rakosgatta sovány aszott, *gajmós* lábát (715). — ... várj egy kicsit, ne *salapálj* (739). — Az Urísten nem *hőkömmatyí* (782). — A kanca *mósztatva* ivott (789). Az öregasszony bánatosan *mósztatott* ajkával (268). — ... hallotta ... a tücsök csengő *prűtyögését* (814). — Talpa alatt *surrogva* dől meg ... a tarló (814). — Ha hazamegyek, rögtön *csatorálni* kezd az a házsártos feleségem (857). — Ha egy kicsit becsipve megyek haza, mingyán a fülembbe *racsít* (857).

Makai gyakran használja a *kesztyűbe* *fügyülni* kifejezést, pedig véleményem szerint *kesztyűbe* csak *dudálni* lehet. Székely Artur.

A szerkesztő megjegyzései:

pasla: rendetlen öltözetű, elhanyagolt külsejű (Nagykúnság, Kisújszállás).
érkezik: ráér; ideje van (ebben az értelemben nagyon is szép magyaros kifejezés. Azt is mondják: *érkezésem van vmire*: ráérek vmire, *nincs érkezésem*: nem érek rá.
legsűrűjéből: legsűrűjéből. Szabolcs, Szatmár, Ung, Bereg, Ugocsa megyében *sűrűen* helyett azt mondják *sűrven*. Heves és Abaúj megyében a *sűrű* szónak 'alacsony, zömök' jelentése is van.
tapickol Hajdú m. Földesen a. m. 'tapos'. Másutt *tapicskol*, *tapiskol*.
szétdúr: a *széttúr* változata, itt azt jelenti: földul.
leffedt nincs följegyezve a népryelvből, de összefügg vele a Tisza mellékén és a Csallóközben följegyzett *leffen* 'csüng, lóg', *leffentyű* 'lelóg, lecsüngő, lefityegő vmi'.
horhos régi dunántúli szó, alapszava *horh* 'mély hegyi út, két hegyoldallal közötti szoros út, szakadékos hegyoldalba vájódott (vízmosta) meredek út'; *horhónak* is mondják. A *horh*, *horhos* helyett *horog*, *horgos*, *horgas* is járatos.
gyalogszállt (kozák) bizonyára a fordító alkotása, s azt jelenti: a lóról leszállított, gyalog harcoló (kozák).
sírul, *serül* székely tájszó, a. m. 'fordul'; *elsírul*, *elserül* 'észrevétlenül elillan, eloson, gyorsan odább áll'.
hemmi-hummi: holmi, egyetmás (Mezőtúr), *hemmi-homi* (Hajdúböszörmény).
gebeszkedik: ágaskodik, felnyújtózik, kapaszkodik (Alföld).
szuszka: nehezen szuszogó (Békés m.).
puci (Munkács, Beregrákos): meztelen; Hajdúszoboszlón *pucin*.

macsali: pofon (Érsekújvár, Komárom).
burkatlan: (valószínűleg) 'hüvelytelen'.
síppad: süpped (Szeged, Bodroglók, Csallóköz, Szlavónia).
gubó: szemgolyó (Bihar m. Kőj).
bregyó: ringyó (Nagykúnság, Szatmár m., Komárom m. Tata).
culáp: faoszlop, cölöp (Nagykúnság, Túrkeve, Tiszadob, Debrecen, Szabolcs m., Sátoraljaújhely, Szatmár m.). Másutt *culák*.
pacuha: pongyola, lompos, rendetlen öltözetű (Békés m. Nagykúnság, Miskolc, Debrecen, Hajdúszovát).
pocos valószínűleg 'csupasz, tollatlan (fiókveréb)', vö. *puckos* ua. (Bereg m.),
pocok 'meztelen, csupasz' (Karcag).
meggárgyul: megőrül (Szatmár vid.).
szamuklál: szaglálódik, szimatol, szaglászva kutat (Nagykúnság, Hajdú m. Földes, Debrecen, Szabolcs m. Kisbesenyőd, Abaúj m. Szikszó, Kassa).
gajmós: görbe (láb). Debrecenben *kajmós lábú*, másutt *gamós*, *gamos*; alapszava *kajmó*, *gajmó*, *gamó*, *kamó* 'kampó'.
salapál: csapkod (Debrecen, Szilágy m.).
hőkömmatyí: hüvelykmatyi. A *hőköm* tk. a. m. *hüvelykem*.
prűtyög: szől (a tücsök); vö. *prűcsköl*, *trűcsköl*, *tűcsköl* ua. A *tücsök*-nek is van *prűcsög*, *prűcsög*, *pűcsök*, *trűcsök* változata.
surrog nyilván összefügg a *surran* igével; vö. *elsurungozik* 'elsurrog (a füle mellett)'
Háromszék m.
csatorál: lármáz, kiabál, nyelvel, hangosan fecseg (Nagykúnság, Karcag, Debrecen, Tisza vid., Szatmár m.); vö. *csataráz*, *csataráz* 'zajt csap, csattog, lármáz, kiabál, veszekszik' (Zemplén m., Abaúj m., Órség, Göcsej).
racsit: lármáz, pöröl (Érmellék).
kesztyűbe fűgyül. Ilyen alakban nem ismerjük, hanem *kesztyűben fűtyölni* előfordul mind a régi, mind a népnyelvben, azután *kesztyűben dudolni* (vö. Csefkó Gyula: Szállóságok, szólásmondások 41). A szólás magyarázata, hogy a vádlott hüvelykujját hüvelyk- vagy körömszorítóba sajtolták, hogy kiszedjék belőle a vallomást. A megkínzott ember fájdalmában a fogát összeszorította, jajgatott, kiabált, ordított, s erre mondták, hogy *dudol, dudál, fűtyöl*.
Nem ismerjük a *veszők*, *böte*, *hussan* (vö. *suhan*), *fifrikál*, *kaszra*, *palincol*, *kucsu*, *mósztat* szót, szótárainkban nincsenek följegyezve, bár az összefüggésből némelyik jelentése megállapítható. Mindenesetre kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol és mely jelentésben használatosak.

A Magyar Nyelvőr 1951. évi 4. és 5. számához.

Csokonai „róná”-jához. Én a Csokonai hazájából jöttem és ismerem a *róna* szót nemcsak irodalmi, hanem eredeti népi jelentésében is. A Mészöly Gedeon értelmezése látszólag jó úton jár, de mégis félresiklik, mert a nép értelmezésében a *róna* nem út, hanem 'tisztás' vagy 'síkvíz'. A nádas, gyékényes, sásos, hináros rétekben azok a helyek mind *rónák*, ahol tiszta a víz, nincsen semmi gaz. Az már azlán természetes, hogy ezek a tisztások egyúttal gázlók, átjárók is, mert akár az emberek, akár az állatok, akár gyalog, akár csónakon mind és mindig a *rónákon* jártak át, mert a nád, gyékény között nem lehet, a hinárosban meg nagyon veszélyes járni. Az út és a tisztás hát nem mond ellen egymásnak: mindegyik igaz, csak hogy a *róna* akkor is *róna*, ha nem járnak át rajta, vagyis ha nem száz lépés, hanem fél kilométer széles.

Egyébként a szó már a népnyelvből is eltűnik, a rónákkal együtt. Az irodalmi *róna* kifejezést, mint a 'síkság' másik nevét a nép nem is igen ismeri, legfeljebb az iskolakönyvekből olvasta. Sőt többet mondok, a síkföldi népnél maga a *síkság* is elvont szó, nem igen használják. A síksági ember úgy él a síkon, mint a hal a vízben, nem megfigyelése tárgya, hanem életeleme. Éppen ezért a sík táj meghatározó elemeit használja inkább: *hosszúhát*, *nagylapos*, *kerekfenek*, *Rókatelek*, *Ürgehát*, stb. stb. Vagy pedig a gazdasági értékelés szerint: szántó, rét, legelő, szőlő és így tovább.

„Vita a tájszavak használatáról” c. cikkhez. Nem tudom megállani, hogy bele ne szóljak a *búza* 'gaz' vitába. T. i. én úgy látom, a *vita* mellékútra szaladt. Nálunk a Hajdúságban szintén használják a lábon álló gabonára a *gaz*

kifejezést, de csak a szárára, szalmájára és így értik ezt a Nagykúnságon is. A búza ott is búza és nem a búza helyett mondják a *gazt*, hanem a gabona — és nem csupán a búza — szárára mondják, hogy *jó gazzá van, nagy gazzá van, nehéz büdös gaz* (ha dült), *szép egyénes gaz* (ha lábon áll), stb. stb.

Én azt hiszem, túlságosan nagy feneket kerítettek egy egészen világos és egyszerű, de félreértett fogalomnak. A népnyelv minden kifejezésének kell lenni valami — helyes vagy helytelen — értelmének, minden furcsa szó valami árnyalati megkülönböztetést jelent. A *búza* = búza mindenütt, még a Tiszántúl is, és ez általában érvényes a kikelt vetéstől a malom garatjáig. De a búzának van *szemje, szára, sássa, kalásza, toklása, szalmája*. A táblában álló búzának azonban nem szára (mert az csak az egy szálla érvényes), nem szalmája (mert az csak cséplés után lesz), hanem *gazzá* van. A szó lehet helytelen, mert azonos a 'gyom' jelentésű *gaz*-zal, csakhogy a magyar nép a gyomgazt sem egyértelműen használja. Az apró vagy földönkúszó *gyom* = gyom, ami felnyúlik, aminek szára van, az *gaz*. Derékig érő vadrepce vagy vadkapor sohasem gyom, hanem *gaz*. De még ez sem egyértelmű, mert némely vidéken alig használják, vagy csak kerti gyomra értik a *gyom* kifejezést. A gyomot kézzel *gyomlálják*, a *gaz*-t kapával, sarlóval vágják vagy irtják. Azt hiszem, a *gaz* szó közös jelentése valahol a nyelv multjában található meg.

Próbatétel című könyvem tájszavaihoz:

1. „... kevés bokor szarufát kapott“.

A *bokor szarufa* nem pár-t jelent, mint a felelet mondja, hanem — bokort. Nem tudok rá más szót. Egy *bokor szarufa* nem a két egybekapcsolt s a tető háromszögét megadó gerendapár, hanem hozzátartozik az ezeket összekötő pánt, a kötés is és még a házpadlásra keresztül a sárgerendára fektetett folyógerenda is, amelybe a szarufák alsó végeit becsapolják és így a háromszögben rögzített, hosszában pedig *András-kötés*-sel megerősített szarufabokrok tartják az egész tetőszerkezetet. Alattuk körül a fa, a ház közepén pedig a mestergerenda tartja az egész tetőépítményt. Olyasmi ez a *bokor szarufa*, mint amit ma *előgyártott épületelem*-nek neveznek, mert a *szarufabokrokat* is lenn a földön állítják össze az ácsok s majd, amikor készen van a fal, odafenn újra összerakják, de már csak a csapokat kell összeilleszteni és a csapszegeket kell beverni, vagy a gúzsokat kell átalakítani rajtuk. A szarufákat átlagban úgy egy méternyire állítják egymáshoz, *keves bokor szarufa* tehát azt jelenti, kicsi-rövid lesz a ház. „Szobakonyhás“ lakáshoz 6—9, szobakonyha-kamrás házhoz 12—14 bokor szarufa kell. Ez egy rendes szegényembernek való parasztház.

3. A *dulásig* szó eredete úgy hiszem a jószágetetéstől származik. Ha a jószág elé több takarmányt teszünk, mint amennyit meg bír enni, akkor *duszkál* benne, *kidurja*, a szarvával odábbtolja, hogy a javát válogathassa.

4. A *kaparéék* itt csak gabonakaparéokra, tarlón kapart és bekötött kérékre vagy csomókra vonatkozik. A szénának nincs kaparéka, mert azt általában rárajuk a boglyákra, de a gabonakaparékot külön kérékbe kötjük és külön keresztbe vagy csomóba rakjuk.

6. A *mágla* és a *máglya* nálunk nem azonos. A *mágla* az, aminek a felelet is mondja, szabályosan rakott zsák, fa, téglá, stb., a *máglya* irodalmi kifejezés, tűzmáglyát jelent.

7. A *felöltre* nem lehet azt mondani, hogy *felnyalából*, mert nyalábólni csak kézzel és kötéllel szoktak, *öltetni* csak villával lehet.

8. A *rendláb* a nagytábla kaszálóban vagy gabonában az a földdarab, amelyet egyszerre felfognak s amelyen egyszerre végigjárnak a kaszával. A nagy táblákon, vagy a beláthatatlan mezőkön ugyanis nem járnak vég-hosszig a kaszával, hanem pásztákra, fogásokra osztják. Egy *rendláb* változó hosszúságú, lehet száz, kétszáz lépés, mindenesetre rendes körülmények közt olyan hosszú, hogy egy-egy rendes kaszásemler egyfolytában, pihenő nélkül végig bírja vágni. Ugyanaz, ami a kapálásban a *pászta* vagy *poszták*.

9. A „tágít“ a pihenő ló, vagy a lusta ló megtágított (mert nem húz jól, hát meglötytyent) istrángjától ered. Vonatkozik ez persze a nadrágszíj tágítására is. De a Próbátételben a munkában való „tágítás“-ra értjük.

U. i. Ezekről jut eszembe, hogy a nyelvészeknek nemcsak az összehasonlító nyelvtudományt, és nemcsak a nyelvelemző szófejtő értekezéseket kellene tanulmányozni, hanem — egy-egy területen a tárgyak, szerszámok, munkamozdulatok pontos, igazi és árnyalatokra is kiterjedő értelmezését, igazi jelentését is. Az irodalmi nyelv, a folyton változó beszélt nyelv és a nyelvtudomány csak így közeledhetnek egymáshoz.

Budapest, 1951. november 30-án.

Veres Péter író

A Nyelvőr postája

Tisztelt Szerkesztőség! Most olvastam Kamjén István új kubikus-regényét, s több tájszót találtam benne, melyek értelme nem világos előttem. Kérem a Magyar Nyelvőr szerkesztőségét, szíveskedjék őket megmagyarázni. A kérdéses szavak a következők:

1. Az ott a hálósoba, — mutatott a sarokba. — ott fekszik a *daristák* királya, körülötte a testőrsége (16). A *nagy és kis daristák* is különválva sugdostak (17).

2. Az elejének már a raktárból osztották is ki a nagy *digó lapátokat*, vékony, faragatlan nyéllel (45).

3. Annyi itt a *kutyautó*, hogy vizet lehetne velük rekeszteni. Itt csaholnak egész nap, mint a juhászpulák (51). Aztán mit mond az a *kutyautó*? — kiáltották hátulról a tömegből (53). Ki az? — kérdezte lent Mihály. — Valamék *kutyautó*, billentett a fejével Kis. — Egész nap meg se áll az ember, mégse elég neki! (103). Mondtam is annak a *kutyautó* urnak, hogyan szántok akkor. Azt kérdi, hogy van-e tehenem. Van, — mondom. — Nohát, akkor nincs baj, módos emberek maguk... Szerettem volna a fenekibe rúgni... (230).

4. A szalonna az olyan *pállott* volt, hogy sütvé se nagyon lehetett megenni (75). Ez a szalonna, — tartotta az intéző elé, — ehetetlen, szagos, *pállott*... (76).

5. Annyi itt a szalonna, hogy két hónapig az összes kubikos tanyai *levetlent* vagy *topogót* főzhetne belőle a Teleki-téren (80). Hát, ha munka kerülne megint, akkor jól lakunk *levetlennel*. Telefőzzük a bográcsot, oszt kirakjuk a degeszt, gondolkozott el hangosan (114).

6. A lányok meg karjukra akasztották a *marokszedő gaggancsot* (87). Nem is vette észre, hogy Eszter odaállt mellé, szatyor a kezében. *marokszedő gaggancs* a karján, csak amikor neki is nyújtani akarta a kezét (244).

7. *Sattyogjunk* kifelé, ha ugyan aratunk még máma... (87). Két kakas-tollas *sattyogott* az állomás felé, — mondta aztán az öreg, — füleltek, hallgatództak, mint a süket disznó a búzában (249).

8. Meg-megálltak a búzatablák mellett, kérges tenyerükkel megsimogatták a dúsán rakott kalászsokat. Egyet-egyet leszakítottak, megdörzsölték markukban, kifújták belőle a *toklát*, aztán szemenként szájukba szedték és ropogtatták (87). Leszakított egy dús kalászt, megdörzsölte tenyerében, kifújta belőle a *toklát*, s megmutatta tenyerén a tiszta búzát (242).

9. A fali tékából egy cserépbögrét vett elő és egy kanál *török sáfrányt* tett az ételbe (136).

10. Egyik részük *karolta a földet*, repültek az ásóról a földcsomók kifelé a gödörből, mások talicskával tölték (145).

11. A múlt héten is becsaptak bennünket; mindig *elmismásolják* a dolgot! (158).

12. De a Földi Pista meg Szabó Laci is nyilasok lettek. Kaptak zöld inget. *csizmacipőt*... (175).

13. A kis szőke, gömbölyded asszony, valami kopott, különös színű pongyolában, ott *postorkodott* a tűzhely mellett, tarhonyalevest főzött (201).

14. Itt is dolgoznak [a nyilasok]. Zsidóznak már úgy, mint a *hajder-mennykő!*... (202).
Kondor Péter

A kérdésekre maga az író válaszol a következőkben:

Kedves Barátom!

Hozzám küldött leveled megkaptam, amelyben azt írod, hogy az „Emberpiac” c. munkám egyik olvasója választ kér töletek regényemben néhány népi, illetve táji kifejezésre vagy jelentésre.

Igyekszem eleget tenni kérdésednek, meg kell azonban mondanom, hogy az illető nagyon, nagyon járatlan lehet a dolgokban, mert ha Móriczot vagy Mikszáthot olvasott volna, ők is foglalkoznak ilyen vagy ehhez hasonló szavakkal, akkor megértette volna őket. Persze mindenütt más jelentése van a szavaknak. Van egy-két szó, amire itt választ kér, amit sokfelé használnak és van egy-kettő, amelyet csak a Nagy-Kúnságban használnak.

Hadd válaszoljak hát az elsőre:

Azt kérdi, a *darista* mit jelent? Ez nagyvárosi szó, általában Budapesten használják, megrögzött koldust jelent. Szokták mondani: ott ül már megint az a *darista* a sarkon, reszketteti a fejét vagy a kezét.

Második kérdés: *dikó-lapát*. Itt arról a lapátról van szó, amelynek egyáltalán nincs oldala. A kubikosoknál úgy ütött gyökeret ez az elnevezés, hogy a régi baráber-kubikosok, akik Boszniától Hercegovináig, onnan Lengyelországig, Ausztriáig, Franciaországig, vagy még Olaszországban is jártak, — ezt az elnevezést onnan hozták Olaszországból, mert ott más lapátot nem kaptak, csak azt és így elnevezték *dikó-lapátnak*. De ma is, ha elmész építkezészekhez és megkérdezel egy öreg kubikost, felveszel egy olyan oldalatlan lapátot, azt válaszolja, hogy *dikó-lapát*.

Harmadik kérdés: *Kutyaütő*? Evvel a szóval is találkozunk sokszor nemcsak a kubikosok közt, de messze vidékeken, még gyárakban is. Általában arra az emberre szokták mondani a munkások ak'k haje-ároskodtak, pallérokodtak: Na gyűn már a *kutyaütő*, *mindég itt lődörög*, vagy *itt eszi a fene*, szokták mondani.

Negyedik kérdés: *Pállott szalonna*. Ezt vidéki emberek használják leginkább, főképpen azok az emberek, akik a régi időben sokat dolgoztak uradal-makban és komenció fejében kenyeret, szalonnát, krumplit, sót, paprikát kaptak. Az uradalmi magtárakban 25–30 mázsa szalonna is össze volt rakva a régi időben és az a melegben *megpállott*, megbűdösödött. Erre szokták mondani, hogy *pállott a szalonna*. Később a pondró is beleesik.

Ötödik kérdés: *Levetlen, topogó*. Ez a két ételfajta a kubikosoknál volt szokásban, de a mezőgazdaságban dolgozók is nagyon sokan éltek ezzel aratásban, kapálásban. Kezdjük a *levetlennél*. Azt hiszem a *lebbencset* ismered. Vidéken az asszonyok jó vékonyra elnyújtják a tésztát, a napon kiszáritják, akkor összetörik, — ez a *lebbencs*. A főzése pedig, mikor mennyi zsír volt a szegény ember rendelkezésére, úgy gazdálkodott vele. Ezt a lebbencset a bográcsban zsírban szép pirosra megpirította és vékony karikára szelt krumplival utána feltette főni és addig főzte, míg a bográcsban meg nem lehetett fordítani. Ezt szokták mondani *tanyai levetlennek* is.

Most térjünk a *topogóra*. A *topogót* is lebbencsből főzik, csak azt nem pirítják meg zsírban, hanem a krumplit úgy készítik el, mintha paprikás-krumplit főznének, s mikor a krumpli félig megfőtt, akkor teszik rá a fehér lebbencset. Teljesen elfövi a levét és ha jócskán tesz alája zsírt az ember, akkor ez is gyönyörű szépen megfordul a bográcsban, mint a *levetlen*, ez a *topogó*. Ezt az ételt Mezőtúr, Túrkeve, Szarvas, Endrőd, Törökszentmiklós vidékén főzik. de később ez az étel a kubikosok közt annyira elterjedt, hogy aki csak volt a kubikosok közt, mind főzte.

Hatodik kérdés: *Gaggancs*. Ez marokszedő szerszám. Ezt a szót igen kevés helyen használják, inkább majdnem mezőtúri. A kaszás után ahogy

megy a marokszedő, háttal a kaszásnak, az ölébe szedi a gatz. No most milyen ez? Elkopott favillának egy ága, bele van erősítve egy kis gömbölyű fába, mondjuk a favillanyélnek a vékonyabb végébe, aminek már nincs ága, elfüreszelik a vékonyát és abba beleillesztik. Ezt hívják nálunk Mezőtúron *gagancsnak*, mert a legtöbb helyen az országban sarlóval szedik a markot, de itt ezzel a szerszámmal.

Hetedik kérdés: *sattyog*. Ezt is többfelé használják az országban, legalább is a kubikosok közül sokan. Arra az emberre szokták mondani, hogy sattyog, aki nyugodtan megy valahová. Na *sattyog* már a Balázs, *sattyog* már a Sándor, — szokták mondani.

Nyolcadik kérdés: *Tokla*. Ez is szolnokmegyei és kúnsági szó, de másutt is hallottam már. Vidéken a parasztnak nincs matracuk, csak szalmazsákjuk, mikor lefekszik az öreg paraszt-ember, a lepedő már jó régi, a kicsévelt kalász átbújik a szalmazsákon, meg-megszúrja a farát az embernek. De arra is szokták mondani az alföldiek, amikor nyáron kimegy aratni, leszakít egy szép kalászt, amiben gyönyörködik, kifújja belőle a *toklát*, tiszta szem marad a markában.

Kilencedik kérdés: *töröksáfrány*. Ezt vidéken a régi sivár világban nagyon sok ház udvarán láttunk. Először olyan, mint a szalmavirág, amíg ki nem nyílik; mikor kinyílik, sárgás-piros. Ezt megszáritják az asszonyok a napon, mozsárban megtörik, befőttes üvegekbe rakják, lekötik, törött paprika helyett használják levesbe, s szintű ad az ételnek.

Tizedik kérdés: *karolta a földet*. Ezt kubikosok szokták használni, mégpedig arra értik, hogy nem talyciskára, nem kordéra, nem szekérre, nem csilére, hanem karral dobják el öt-hat méter távolságra lapáttal vagy ásóval. Ez a *karolás*.

Tizenegyedik kérdés: *mis-másol*. A kubikosoknál, de vidéken is szokták mondani. Ezzel a szóval találkoztam Toluában, Szatmárban, Szabolcsban, Pest megyében, Békés megyében. Elhazudja, eltagadja a dolgot, azt jelenti.

Tizenkettedik kérdés: *Csizma-cipő*. Az Alföldön a bilgerlit az öreg paraszt nyilván még ma is *csizma-cipőnek* mondja. Emlékszem gyerekkoromból, amikor a románok bent voltak nálunk, ilyen végigfűzős cipőjük volt, mint a bilgerli, erre azt mondták az öregek: ilyen végigfűzős cipő jó lenne nekünk, vagy bakancs, vagy *csizma-cipő*.

Tizenharmadik kérdés: *postorkodik*. Ezt a szót is sokfelé használják. Az asszony *postorkodik* a főzéssel, az asszony ott *postorkodik* a mosóteknő mellett. Az egyik helyen azt mondják, hogy bibelődik, a másik helyen, hogy *postorkodik*. A Kúnságban több helyen mondják, hogy *postorkodik*.

Tizennegyedik kérdés: *hajdermennykő*. Ezt is paraszt emberek használják. Különösen a tanyavilágban élők mondják. Annyit jelent, mintha azt mondanám, mi a jó istennek esinélod, *ugyan mi a hajdermennykőnek csinálod azt?* Kiesibe káromkodás. Mikor mérges az ember, de nagyon nem akar káromkodni, akkor azt mondja, *mi a hajdermennykőnek*, mi a jó istennek?

Azt hiszem, minden kérdésre válaszoltam és ha még kerülne olyan szó a könyvemben, amit nem értenek meg az olvasók és ezért Hozzáátok fordulnak, nagyon szívesen adok mások is választ. Egyúttal megígérem, hogy a legközelebbi alkalommal felkereslek és ott majd bővebben elbeszélgetünk.

Maradok meleg baráti és elvtársi üdvözlettel

Budapest, 1951. október 1.

Kamjén István

A szerkesztő néhány megjegyzése.

1. *Darista*. Nyilván tolvajnyelvi vagy csibész szó.

2. *Digólapát*. A MTsz szerint *digó* Szegeden 'olasz munkás, aki taligán földet hord'. Az EtSz Szegeden kívül még Adáról idézi, s négy jelentését közli: 1. (katonanyelven) 'civil' olasz ember; 2. olasz kubikosmunkás; 3. olasz munkások kétkerekű kocsija; 4. utcai cukorkaárus cukorneműje, törökméz. A szó

az olasz nyelvjárási *digo* 'mondok' ige átvétele, amely magában az olaszban is 'hé, atyafi' értelemben megszólításképpen szerepel.

6. *Gaggancs*. A szót ebben az alakban Komádiból közölték 'lánccon fityegő kampó a tengelyen' jelentéssel. Összefügg vele: *gagucs* 'szárvágó (marokszedő szerszám)' (Böszörmény); *gagó* 'szérvonó' (Zemplén m.), *gágó*, *kákó* 'fahorog, horgasfa' (MTsz. EtSz.)

8. *Tokla*. Valószínűleg összefügg a *toklász* szóval, melynek jelentése 'a kalászos növények maghéja és a rajta levő serteszálak'.

11. *Mismásol*. A MTsz szerint Szegeden *elmismásol* 'ellop, elcsen', a Palócságban *mismás ember* 'haszontalan ember'.

13. *Postorkodik*. A MTsz szerint Gyöngyösön, Szolnok m. Tiszabón *postorkodik*, a Mátra vidékén *postorkogyik*, Gödöllőn, Heves, Gömör megyében *posztorkodik*, a Palócságban *posztorkogyik* 1. lábatlankodik, alkalmatlankodik, ólalkodik, settenkedik, sürgölődik-forgolódik vmi körül. 2. iparkodik.

Közl. és Postaügyi Miniszter IV. főosztály (Posta).

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének, Budapest.

Páll Béláné szőregi postás dolgozónak a táviratba írt egyes szavak egybeírhatóságára, illetőleg egyes, kötőjellel elválasztott szavak díjazására nézve felvetett kérdésével kapcsolatban a Postafőosztály álláspontját az alábbiakban közlöm:

A posta a távirat díjának megállapításakor az egyes szavak helyesírására nézve az akadémiai helyesírás szabályait követi. Az olyan szavakat tehát, amelyeket az akadémiai helyesírás egy szóba ír, a posta is egy szóként díjazza. Ettől eltérően díjazzák a helynevek, utak, utcák, stb. nevét, továbbá a családneveket; ezeknél a posta az akadémiai helyesírás szabályaival ellentétben megengedi a szavak egybevonását.

A kötőjellel írt (elválasztott) szavak díjazásakor a posta a kötőjelet figyelmen kívül hagyja és e szavakat külön-külön szóként számítja, függetlenül attól, hogy a kötőjellel elválasztott szó hány betűből áll. Ebben az esetben természetesen a kötőjelet nem is továbbítják és a szavak a további kezelés során különálló szavakként szerepelnek. Ha a feladó a kötőjel továbbítását kívánja, a kötőjelet külön egy szóként díjazzák és ebben az esetben továbbítják is.

Az előadottak alapján a kért *hazajössze* szót attól függően, hogy a feladó a kötőjel továbbítását kívánja-e, 2 illetőleg 3 szóként kell díjazni.

A táviratok díjazására vonatkozó szabályok egyébként nemzetközi egyezményen alapulnak; e szabályokat a Táviróüzleti Szabályzat is tartalmazza. Minthogy a felvetett kérdés egyéb postahivatalokat is érdekelhet, a kérdéssel kapcsolatban a Szocialista Postában külön is foglalkozom.

Budapest, 1951. évi október hó 29-én.

Császár Károly s. k. ügyosztályvezető.

Kedves barátom!

Prohászka cikkéhez (Nyr 75 : 287) megjegyzem, hogy a tokány ügyében végképpen nincs igaza, mert a tőle javasolt *tokányos marhapörkölt* fából vas-karika. T. i. a tokány borsos, a pörkölt paprikás étel. Az író bizonyosan a *tárkonyra* gondolt, ez a szó megtetszett neki, de nem tudta, hogy a *tárkony* a bárányhús fűszere. — A *pityókos* dolgában igaza van. Mégis bizonyosra veszem, hogy a pesti aszfalton született és megtösgyökeresedett írónál ez nem népnyelvi szó, hanem egyszerűen a meg nem értett *pityókos* szó elfacsarása az ismert *pityóka* irányában.

Csefkő Záklyás fené-jéhez megjegyzem, hogy egyik tréfás szólást én ilyen alakban tanultam gyerekkoromban Szegeden: *Kikardom a rántomat, lenyakom a vágodat*.

A Prohászka-cikkhez (Nyr 75:287). „Guselesikov tábornok *lövedékei* tom-pán szólnak“ (Sološov: Új barázdát szánt az eke. 35. lap).

Szeretném, ha a Nyr felvilágosítást tudna adni a következő nyelvjele-nések eredetéről:

Alma. Sándor Kálmán: Tolvajok kertje 89. lapján ezt olvasom: „Gyer-meke alma“. Párnapon (Mátyásföldön) hallottam a titkártól ezt: „Kivétel, elv-társak, *alma!*“ Az *alma* szó mindkét esetben a. m. nincs. Honnan ered ez? — Hasonló hozzá a Déry Tibor Felelet-ében többször is előforduló *köszméte*. (Az is lehet, hogy a „Befejezetlen mondat“-ban van; nem jegyeztem fel pontosan.)

Pista vagyok bele, *belepistultam* = beleszerettem!

Jó volna tisztázni a következő (nyilván jassz eredetű) szimonima-csoport keletkezésének nyelvtudományi okait, ha lehet: az értelmét: az egy ember, valaki az illető, stb. általános alany helyett a laza köznyelv s főképp a esi-bész-nyelv ilyesmiket használ: *manusz, öreg szivar* (Sándor Kálmán: Tolva-jok kertje 89; egyébként ennek a könyvnek a nyelve óriási méretű művészi tévedés); továbbá: *pofa, pacák* (talán a Szabad Száj c. vicclap Pacák nevű állandó szereplőjéről?); *pasas, paslag, pali, palek, pasi* (a *pali*: együgyű vagy becsapott ember); *alak; apafej*. Ez az utóbbi a legérdekesebb. Honnan kerül-hetett elő?

Fülön kellene fogni ezeket a léha és ostoba képződményeket, mert már az iskolások is ezeket használják. Nyolcéves unokám szép kerékpár helyett ezt mondta: *klassz bringa*.

Révay József

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A Nyelvőr igen hasznos folyóirat a pedagógusoknak. Gazdag tartalma tanulságos és etnográfusoknak különösen érdekes.

A mondatelemzésről szóló cikk a tanításban igen hasznos segítség. Való-ban csak elemzéssel gyakorolják a szófajok és mondatrészek felismerését a gyermekek. Nagyon érdekelt — most különösen — a vendéglátóipar szókin-csének eredete. Magam is össze akarom gyűjteni az ételneveket és a táplálko-zás, főzés szavait.

A Nyelvőrben olvasottakhoz szeretnék hozzáfűzni néhány apróságot. A *fehérmájú* szóval én is találkoztam néprajzi gyűjtésem kezdetén. Pontos magyarázatát nem adták, kb. olyan értelemben használták: „tudós, varázss-erejű, boszorkányszerű“. Ezelőtt egy ember ráült a Tisza vizére, úgy ment le-fele; nem merült el, mert *fehérmájú* volt. Azóta sem hallottam ezt a szót és ma már nem tudom, melyik régi adatközlőm mondta.

A nyelvi tréfák a mi diákkorunkban is megvoltak. Pl. szájról szállt, hogy valakinek a legkedvesebb írója Beniczkiné *Bajza Lenge*. Nevek kezdőbetűit is cserélgettük. Közismert paródiarészlet: „Fordulj be és aludj, uram, *zápor király, a László* majd eláll“ (V. László). Itt a falumban hallottam: *Négybot-lik is meglábul*.

Nálunk is húznak arasznyi hosszú tollat a kotló, liba orrába, hogy a tojást vagy a kicsinyeket ne bántsa. A magyarázat szerint megijed a tolltól vagy az árnyékától.

Lónyán és Tisza-mogyoróson is használják a *porond* szót. Víz alatti ho-mokzátónyt jelent; a lapályos mogyorósi part közelében szokott lenni. A esó-nak, *hidas* ('komp') megfeneklik rajta, nem tud kijutni a *kishidig*. (Lónya a beregi oldalon van, Mogyorós a szabolcsin.)

Babus Jolán

Tisztelt Szerkesztőség!

A Magyar Nyelvőr 5. számában felmerült többé-kevésbbé ismeretlen nép-nyelvi szavak magyarázatához, illetve használatához szeretnék hozzászólni.

A *felölt* szót nálunk (Magyardombegyház, Békés megye) hasonló jelen-tésben használják, mint azt Vörös Péter: Próbátétel című elbeszéléskötetében említi. *Felölt*: villára szúr (inkább, villára vesz helyett. Határozottabb ráírá-nyulás). Beleszúrja villáját a szalmába, szénába, lucernába. Szalmakazal tete-

jezésnél használják például a következő kifejezéseket: „*Öltsd bele* a villád jól, és adjad“ „*Ölts* egy jó nyalábbal még a tetejére“, „Jó esomót *felöltöttél* a villádra“. Ugyanígy minden olyan növényt *villára öltenek*, amibe a villa belemehet, beleszúrhatják.

A *rendláb* szó jelentése is anegetykezik a Próbatételben használt kifejezéssel. *Rendlábra* osztják fel a búza-, rozs-, árpa-, zab-, szénatáblákat használás előtt. *Rendláb*: a kaszálásban lévő terület kisebb része, amelynek hossza meg egyezik a rend hosszával, szélessége pedig tetszésszerű.

Egy-egy *rendláb* lekasználása után gyujtanak rá a kaszások, vizet isznak, kaszát fennek. Ezalatt a marokverők az új *rendláb* végére viszik a fölösleges ruhaneműt, a kinunmaradt kosztot és — kereszt híján — a kévéből készített árnyas helyre teszik.

Végül Móricz Zsigmond: *Uri muri* c. regényében felmerült *kotár* szó használatához szeretnék hozzászólni.

1945 előtt környékünkön igen szép számmal hemzsegték az uraságok. Itt az állatok takarmányozásához szükséges pelyva, törek, répa hordásához használtak hasonló négyoldalas, magas szekeret, mint Móricz Zsigmond említett regényében és *kotárnak* nevezték. Helyét azonban mindjobban kiszorította az ugyancsak e tárgyra használt *bodonka* szó. Mindkét szó használata a felszabadulás óta kiveszőben van.

Hódmezővásárhely, 1951. dec. 3.

Veszprémi László ált. isk. tanár.

A harmincéves Komi Köztársaság.

A Komi Autonóm Területet 1821 augusztus 22-én alapították s 1936 óta a Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság nevet viseli.

A komik vagy, mint azelőtt orosz néven hívták, a zürjének, az európai Oroszország északkeleti részén laknak a Pecsora és mellékfolyói, a Mezeny és a Vaska felsőfolyása, a Vicsегда és mellékfolyói, a Vim és Sziszola, a Kama felső hajlatának vidékén.

A cárizmus idején a kis komi népet elnyomták és kizsákmányolták. A Nagy Októberi Forradalom után Oroszország többi nemzetével együtt a komik is felszabadultak, gazdasági életük fellendült, kultúrájuk szabadon fejlődhetett. A cárizmus idején a lakosságnak csak kis része tudott írni-olvasni, ma 700 iskolája, 2 egyeteme, 15 technikuma van. A forradalom előtt az egész nép rendelkezésére mindössze 5 orvos állt, ma több, mint 2000 orvos és egészségügyi dolgozó van a Köztársaságban. Színházak és mozik vannak, sőt a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának is van fiókja a tudományos munka megszervezésére és művelésére. Ujságok, folyóiratok, könyvek egyre nagyobb számban jelennek komi nyelven. Gazdasági tekintetben is nagy a haladás: jelentékeny az erdő-, fa, olaj- és széniparuk.

A Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlése

Akadémiánk idei nagygyűlését december 9–15 közt tartotta meg, s az I. osztályban a következő nyelvtudományi előadások hangzottak el:

Zsirai Miklós: A magyar nyelvtudomány helyzete és feladatai I. V. Sztálin útmutatása alapján.

Németh Gyula: A kevert nyelvrendszer kérdéséhez.

Bárcei Géza: A magyar szókincs kutatásának problémájához. (Török jövevényszavaink legrégibb rétege.)

Knežsa István: A dunántúli szlávok nyelve a honfoglalás korában.

Lőrincze Lajos: A nyelv művelés elvi kérdései.

Helyreigazítás az 1951. évfolyamhoz:

359. l. középen: Tolna m. Pakson *varacsosbeka*.

398. l. A *bagolytűdöre* való Felelet 1. sora: A MTsz szerint a *bagolytűdő* Kecske-méten. Bodrog-

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei. I. kötet 2. szám. 1951. Tartalma: Waldapfel József: Vörösmarty és kora. — Hadrovics László: A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása. — Turóczy-Trostler József: Goethe, a világirodalom és Magyarország. — Szabolcsi Bence: Népi elemek Bach művészetében. — Lakó György: Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez.

Akadémiai Értesítő. 1951. szeptember—október. LVIII. kötet — 488. füzet. Tartalmából: Bargyin: A tudomány „eladminisztrálása” ellen, az alkotó szellemű munkáért. — Topcsijev: Tudományos eredmények a Szovjetunióban. — Pais Dezső: Mit tettünk és mit tegyünk a nyelvtudomány ügyében a Sztálin teremtette fordulat után. — Lukács György: Irodalom és művészet mint felépítmény. — 1951. november. LVIII. kötet — 489. füzet. Tartalma: Az Akadémia Nagygyűlése elé. — Az ötvenes tudományos terv. — Nyeszmejanov: A szovjet tudomány a békét és a nép javát szolgálja. — Rényi Alfréd—Tolnai Gábor: Az új tudományos címek és fokozatok. — A Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi Nagygyűlése tudományos üléseinek programja. A Magyar Tudományos Akadémiát érintő fontosabb rendeletek. — Az Akadémia hírei.

H. Grundström: Lulelappisches Wörterbuch. Fasc. 9. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala.)

K. Ranke: Indogermanische Totenverehrung. I. Der dreissigste und vierzigste Tag im Totenkult der Indogermanen. FFC 140. — W. Anderson: Ein volkswundliches Experiment. FFC 141. Helsinki 1951. Academia Scientiarum Fennica.

Virittájá. 1951. 4. vihko.

Ronald M. Berndt — Catherine H. Berndt: Sexual behavior in Western Arnhem Land. Viking Fund Publications in Anthropology. 16. New York. 1951. — Douglas MacRae Taylor: The black Carib of British Honduras Nr. 17. New York 1951.

B. Korompay: Wortgeschichtliches zum ungarischen csép „Dreschflegel” Separatum. (Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus I., Fasciculus 1—4. 1950.). — A. Raun: Zum Komparativ und Superlativ in den finnisch-ungarischen Sprachen. (Sonderabdruck aus den Finnisch-ugrischen Forschungen XX.)

Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet. Nr. 1. Utgivare: Knut—Olof Falk, Nils M. Holmer, Julius Mägiste. Lund i november 1951. Tartalma: J. Mägiste: En kort översikt över mina studieresor till östersjöfinnarna i Sverige under åren 1947—1950. — Några ord om den estniska kvantiteten. — Pertti Virtaranta: Meddelande om undertecknads insamling av östersjöfinskt språkmateriel i Sverige och bearbetning av detsamma. — N. M. Holmer: On the Indo-European optativ. — Velta Ruke-Dravina: Verben auf -avat // avuot im Lettischen und deren Verhältnis zu den slavischen Verben auf -ovati. — Karlis Dravins: Zwei alte weltliche Übersetzungen in das Lettische.

Tunkelo: Karjala ja karjalaiset — sanain muunkieliset vastineet. Societas Scientiarum Fennica. Vuosikirja. XXIX B n:o 7. Helsinki 1951. — Nousu- ja laskupainollinen jälkilause h m l ismurteissa. (Eripainos Viritt j stä n:o 3. 1951.)

E. Itkonen: Lapin sanojen selityksiä. Eripainos Kalevalaseuran Vuosikirjasta 31. — Besprechungen. Sonderabdruck aus den Finnisch-ugrischen Forschungen XXX. — Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. Eripainos Virittäjistä: n:o 2. 1951. — Permil isen vokaali- ja painotusopin alalta. Eripainos Virittäjistä n:o 4. 1951.

Akadémiai Értesítő. Szerkeszti: Erdei-Grúz Tibor főtítkár. 1952 január-február. Ünnepi szám Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából. LIX. kötet — 491. füzet. Tartalma: Rusznyák István: Rákosi Mátyás és a magyar tudomány. Babics Antal: Rákosi elvtárs születésnapjára. Bolgár Elek: A pártos tudomány nagy mestere. Freud Mihály: Ásványolajvegyészetünk fellendülése. Gombás Pál: Tudományos munka ma és a múltban. Kodály Zoltán: A népzene kutatás jövője. Kreybig Lajos: Agrártudományunk fejlesztésének eredményei. Soó Rezső: A magyar biológiai tudomány a felszabadulás előtt és ma. Vadász Elemér: A magyar földtan fordulata.

Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. I. 1. 1951. Tartalma: Zsirai, M.: Samuel Gyarmathi, Hungarian pioneer of comparative linguistics. — Bárczi G.: Influence française dans l'orthographe hongroise du moyen âge. — Beke, E.: Belicsja szisztema valjuti u Mari. — Lakó, Gy.: Emploi du prosécutif et du transitif dans les langues permienues, l'origine de leurs désinences casuelles. — Herman, J.: Les changements analogique. — Hajdú, P.: Die Benennung der Begriffe recht- und link-, als Ausdruck der Beziehung zwischen Sprache und Denken. — Comptes rendus.

Journal de la Société Finno-ougrienne 55. Helsinki 1951. Tartalmából: Toivonen: Gustav John Ramstedt. — Aufsätze und Vorträge von G. J. Ramstedt. — H. Must: vom Ursprung der Personennamen im „Kalevipoeg.“

Ára: 4.50 Ft

Évi előfizetés: 18.— Ft

Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista. Keränneet E. N. Setälä ja J. H. Kala, Julkaissut ja suomentanut E. A. Tunkelo apunaan Reino Peltola. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 100. Helsinki 1951.

Wogulische Volksdichtung. Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto, bearbeitet und herausgegeben von Matti Liimola. I. Texte Mythischen Inhalts. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 101. Helsinki 1951.

Imre Trencsényi-Waldapfel: Gomerovszkaja kompoziciija. (Résumé: La composition homérique.) Separatum. Acta Antiqua Hungarica. Tcm. I., fasc. 1—2. Bp. 1951. — J. Garmatta: Mificseszkje szevernije pljemenä u Gellanika. (uo.)

Neue Russische Bibliothek. Herausgeber Prof. Dr. W. Steinitz. 20. L. N. Tolstoi: Der Gefangene im Kaukasus. 21. A. I. Uljanowa: Lenins Kinder- und Schuljahre. 22. Russischesesche Kinderlieder und Tänze. 23. L. Tolstoi: Kleine Erzählungen. 24. S. Marschak: Ausgewählte Gedichte. 25. A. S. Puschkin: Eugen Onegin. Külön füzetben szöveggyék. 26. A. P. Tschechow: Erzählungen. 27. Ilja Ehrenburg: Ausgewählte Aufsätze.

Björn Collinder: Peculiarities of the usage of Michael Agricola. (Särtryck ur Pühendusteos Johannes Aavikule.) — Three degrees of quantity. (Tirage a part des Studia linguistica.) — Uppsala Contributions to the Knowledge of the Life and the Language of the Lapps.

Akadémiai Kiadó. Arany János Összes Művei. VI. Zsengék. Töredékek. Rögtönzések. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. 1952.

Szakra. Lenin Művei. 23. kötet. — Sztálin Művei. 13. kötet. — Marx: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. III. A tőkés termelés összefolyamata. 1951. — Lukács György: Nagy orosz realisták. (Kritikai realizmus.) — Dutt: Merre tart India? — Pankratova: Az első orosz forradalom. 1905—1907. — Sarija: A kommunista erkölcs néhány kérdése.

Művelt Nép. Lukácsy Sándor: Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig. 1952. — Blagoj: Puskin: 1952. — Protopopov: Glinka. 1952.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma. — Örkény István: Koránkelő emberek. ((Riportok és elbeszélések.) — Illyés Gyula: Ifjúság. (Elbeszélő költemények.) — Kepes Géza: Válogatott műfordítások. — Tamási Jajos: Munkások. (Versek.) — Molière: A nők iskolája. (Ford. Vas István.) — Theun De Vries: Felségsértés. — Mai lengyel elbeszélők. — Woroszylski: Bilincstánc. — B. Nonev: Árulás. (Jegyzetek a mai Jugoszláviáról.) — Marie Majerová: Bányászballada. (Cseh eredetiből ford. Palotai Erzi.) — Božena Němcova: Nagyanyó. — Geo Bogza: A hősköltemény kezdete. — Csao Su-Li: Kis Er-Hei házassága. —

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 45. Gárdoni Géza: A lámpás. — 46. Balassi Bálint: Válogatott költeményei. — 47. Victor Hugo: A rab. (Elbeszélések.)

Az Ötéves Terv Kiskönyvtára. Hegedűs Zoltán: Új város a hegyekben.

Új Magyar Könyvkiadó. Antonov: Tavasz. — Csejvili: Lelo. — Fjodorov: Partizánok élén (2. átdolgozott kiadás.). — Kozsedub: Hazámat szolgálom (2. kiadás.). — Nyikolajeva: Az aratás. (2. kiadás.). — Solohov: Új barázdát szánt az eke. (8. kiadás.). — Uszpenszkij: Egynegyed ló. — Erenburg: Vihar. (3. kiadás.)

Szovjet kisregények. 30. Inber: Elbeszélések. — 31. Zsuravlyov: Antipov, a közkatona.

Szabadságharcos Kiskönyvtár. 10. Linykov: Bátor szívek.

Új Magyar Könyvkiadó. Gorbátov: Donyeci bányászok. — Osztrovskij: A vihar szülöttei. (11. kiadás.). — Gorkij Válogatott Művei. I. Elbeszélések. — Kozsevnjykov: Éltető víz. — Leonov: Ut az óceán felé. — Mamin—Szbirják: Kenyér. — Ribakov: Száz ezer kilométer. — Róman Kim: A szungesongi titkos füzet. Egy japán kém naplója. — Szaltikov—Scsedrin: Mesék. — Szvirka: életadó föld. — Volosin: Kuznyecki föld. (Második, átdolgozott kiadás.) — Zakrutyin: Az úszó falu. — Majakovszkij válogatott versei.

Szovjet kisregények: Szobjko: Az élő szobor. — Filimonov: A szénésata első sorában. — Ljubarov: Félix Dzerzsinszkijről. — Aszratjan: Pavlov tanítása a magasabbrendű idegtevékenységről. —

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Példányonkénti eladási ára 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSIÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V., SZALAI-ÚT, 10—14

TELEFON: 122—044.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 71.878.252—49

5680 — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László) — Nyomott példány 2032

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Rubinyi Mózes:</i>	
A százhuszéves Szarvas Gábor. I.	81
<i>Angyal Endre:</i>	
Nyolcvan esztendő a magyar nyelv-művelés szolgálatában. II.	87
<i>Balázs János:</i>	
A rokonértelmű szavakról. I.	94
<i>Papp István:</i>	
A mondat fogalmának tanítása	99
<i>Lőrincze Lajos:</i>	
Népdalszövegeink és a tájnyelv kérdése	107
<i>Andrássyné Kövesi Magda:</i>	
Az építőipar nyelvének megtisztításáról. II. ...	111

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSLOV-ÚT 19
TELEFON: 297—426

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON: 122—044

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Rubinyi Mózes</i> : A százhuszéves Szarvas Gábor. I.	81
<i>Angyal Endre</i> : Nyolcvan esztendő a magyar nyelvművelés szolgálatában. II.	87
<i>Balázs János</i> : A rokonértelmű szavakról. I.	94
Nyelv és iskola	
<i>Papp István</i> : A mondat fogalmának tanítása.	99
Nyelvművelés	
<i>Lőrincze Lajos</i> : Népdalszövegeink és a tájnyelv kérdése.	107
<i>Andrássyné Kövesi Magda</i> : Az építőipar nyelvének megtisztításáról. II.	111
<i>B. Ö.</i> Műszaki nyelvünk kérdéséhez. A nyelvújítás helytelen alkotásait még ma is ki lehet irtani 115. Lehet jól is írni magyarul 116. — <i>Zolnai Béla</i> : Folyó bor	117
Könyvekről	
<i>S. Kispál Magdolna</i> : Új finnugor szövegek 118. — <i>Mikola Gyula</i> : Két orosz regényfordítás 123. — <i>Prohászka János</i> : A természet ismertetése az ifjúsági irodalomban 127. — <i>Bitai András</i> : Két időszerű könyv 130. — <i>Révay József</i> : Három tudományos műfordítás 131. — <i>Erdődi József</i> : Egyetemi és főiskolai nyelvkönyveink 133. — <i>B. Ö.</i> A magyar nyelvjárási bibliográfiához	134
Magyarázatok	
† <i>Kallós Ede</i> : Bojkott. Blokk és blokád 135. — <i>O. Nagy Gábor</i> : Otthagytá a fogát 136. Nincsenek otthon nála 138. — <i>Prohászka János</i> : Zsindely van a házon 139. — <i>Zolnai Béla</i> : Hőhányó 141. — <i>Dénes Szilárd</i> : Korpáz 142. — <i>Erdődi József</i> : Kicsinyítő képző nőnemképzőül 143. — <i>Beke Ödön</i> : A belviszonyragok használatához. Belül 144. Csikkan. Ellen. Hur. Hurka, hurok 145. Ipadom-napadom. Késen jár 146. Tejes-puj. Üldöz 147. Két érdekes elvonás. Nyújts feléje védőkart! 148. Perzsia szőnyeg. Tizeddisznó. Toszogatótt kolbász 149. A gyöngéd asszonyi léleknek már a szó is verés	150
Ki hallotta, ki olvasta?	
<i>B. Ö.</i> Egy új termelőág mesterszavaihoz 150. Vontató. A róna. Bányásszavak 151. A bányászat mesterszavaihoz. Sarzsi, sarzsa. Medve 152. Ház és haza. Móríz Zsigmond szavaihoz 153. Szótáraink ismeretlenjeihez 155. A diáknyelvhez	157
A Nyelvőr postája	158

MAGYAR NYELVŐR

76. ÉVFOLYAM

*

1952 MÁRCIUS—ÁPRILIS

*

2. SZÁM

A SZÁZHÚSZÉVES SZARVAS GÁBOR

Írta: Rubinyi Mózes

A Magyar Tudományos Akadémia gyönyörű renaissance-palotája előtt, abban a szépséges parkban, melynek közepén Széchenyi szobra áll, az egyik sarokban sas-arcélű főt ábrázol egy mellszobor. A magas talapzaton álló mellszobornak fiatal leány nyújt fel babérkoszorút. A fiatal lány a magyar nemzet legdrágább kincsének, a magyar nyelvnek géniusza, mert e mellszobor a magyar nyelv tudós nagymesterét ábrázolja, nyelvünk tisztaságának, épségének, történetének leghűbb örét, az első magyar *Nyelvőr*-t, Szarvas Gábort.

A 19. századi tudományos haladó hagyományaink történetében három nagy magyar tudós vonja magára figyelmünket. Ezek: *Révai Miklós*, *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. Révai kora délibábos, nacionalista romantikus nyelvszemlélete helyébe a történelmi módszernek akkor egészen új és haladó pozitív rendszerességét állította. A század végén Simonyi Zsigmond a sovíniszta-nemzeti hiúságot legyeztető nyelvészkedés helyébe a mélyen tudományos és adatokra támaszkodó nyelvtisztiztikai módszert, az irracionális „nyelvérzék” helyett a nyelvi tények pozitív tanuskodását állította. És közül a társainál nem nagyobb, de kétségtelenül elragadóbb hatású, érdekesebb, színes egyéniségével Szarvas Gábor, a nagy szerkesztő, irányító vezető-ember, aki a tudás és a gyakorlati élet kapcsolatának egyik első előharcosa, nemcsak nyelvtudományunk terén, de egész szellemi életünkben.

Százhusz éve született, de ma is él, nem végejárhatatlan tudományos elméletekben, talán nem is annyira alkotásaiban, amelyek azonban ma is igen nagy értékei tudományos életünknek, hanem inkább emberi, szerkesztői és tudományos hatásában. Szarvas Gábor nélkül elképzelhetetlen az a nyelvtudományi fellendülés, amely ma kétségtelenül az egész magyar szellemi életnek egyik legnagyobb büszkesége. Élete, munkássága olyan korban telt el, amelyet egészen felszabadulásunkig hamisan értékelt a történettudomány. Szarvas Gábor első jelentős tudományos munkája, a „Magyartalanságok”, 1866-ban jelent meg, meghalt 1895-ben, tehát élete munkája abban a korban telt el, amelyet a „kiegyezés” korának neveztek el. A szó „kiegyezés” nem is volt helytelen. Hát igen, „kiegyezés” volt az! De milyen „kiegyezés”? A „kiegyezés” (1867) valójában azt jelentette, hogy a bécsi reakció és a magyar birtokos-osztály ösztözködött a hatalmon, szövetekezett a kizsákmányolás stabilizációjára. Ennek a szövetségnek, ennek a reális kompromisszumnak (ahogy Mód Aladár nevezi: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért c. művében, 219. l.) megvolt a maga pozitív jelentősége. Az ország belső életében gyorsította a kapitalizmus fejlődését s a Bach-korszak lélekbéklyózó terroruralma után a lelki meg-

enyhülés, a tudományos és szellemi megújíthatóság tüneteit mutatta az ország. A feudális, katonai, nemesi mentalitástól eltávolodva, a lendületre kapott kapitalizmus nem sajnálja a koncot a nekibuzduló szellemi élettől. Mit jelentett ez pénzben kifejezve a tőkés irányzatnak? Szinte semmit! De a csaknem megfagyott szellemi élet annyi évtized után az első meleget érezte. Haladó értelmiségi, tudományos, irodalmi alapítások zaja tölti el azt a magyar életet, amelyen előbb évtizedekig a temetői csend borzongott. 1867-ben indult meg a Századok, a magyar polgári történettudomány első központi szerve, s 1869-ben a Természettudományi Közlöny, amely nálunk először szervezte be az egész országot a tudomány népszerűsítésére. Gyulai Pál a Budapesti Szemlelét 1873-ban kelti új életre. Budenz József 1872-ben lett a budapesti egyetemen az összehasonlító nyelvtudomány tanára. 1871—1873-ig jelent meg Ballagi Mór műve: A magyar nyelv teljes szótára (sok hibája mellett a legkiáltóbb, hogy címébe oda merete írni azt a hivalkodó szót egy szótár címlapján, hogy: „teljes“). És 1872-ben indítja meg a Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Nyelvőrt, amelynek első szerkesztője Szarvas Gábor lett. A negyvenéves Szarvas Gábor egyszerre a tudományos és szellemi közérdeklődés homlokterébe kerül. Ki volt ez a Szarvas Gábor, mit tett eddig, milyen ember, milyen tudós volt?

1832-ben született, március 22-én Adán, Bácsbodrog megyében, igazi proletár munkáscsaládból.¹ Apja kovácmester volt, ahogy ő maga később tréfás önéletrajzában a proletár-gyermek gúnyos öntudatával írta: „Születtem 1832. márc. 22-én Adán Bács megyében, anyámtól. Apám törvényes céhbeli kovács volt, anyám kovácsné. Laktunk a nagy kocsmának vis à vis, melynek bora, amint emlékszem, híres volt Tiszavíz-ízéről.“ A kovács-házaspárnál nagy volt a gyermekáldás. Az asszony 11 gyermeket hozott a világra, mind fiú volt, de csak három érte meg a férfi-kort közülük. Az az Ada nevű nagyközség a régi Bácsbodrog megyében, a megye zentai járásában a Tisza partján éldegélt néhányezer lakossal, akiknek együttese szerb volt, a többi magyar. Az adaiak főleg állattenyésztéssel, kertészettel, kisiparral foglalkoztak. Vasúti és hajóállomás közvetítette a község életét a külső világgal. A régi leírás ezt teszi hozzá az adatokhoz: „Főterén születtjének, Szarvas Gábor nyelvésznek mellszobra.“

A tudós édesanyja bajai volt és Gábor a hetedik évét töltötte be, mikor a család Adáról Bajára költözött. Itt Baján járta ki Gábor a gimnázium első hat osztályát (1842—1848-ig). Hatodikos korában az

¹ Szarvas Gábor életére, munkásságára vonatkozólag bő anyagot találunk a «Nyelvőr-Emlék» c. kötetben, amelyet Szarvas Gábor barátai, tisztelői szerkesztettek az ő «királyi tanácsos»-sá történt kinevezése alkalmából. (Szarvas Gábor arcképével, Budapest, 1890. 83 l.) E kötetben olvashatjuk Vikár Béla, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Négyesy László, Thewrewk Emil, Ágai Adolf (Csicserei Bors) s mások Szarvas Gáborról szóló közleményeit. A róla szóló, illetve vele kapcsolatos irodalomról: Munkácsi Bernát: Budenz József emlékezete, 1896. M. T. Akadémia; Simonyi Zsigmond: Szarvas Gábor emlékezete (Nyelvőr 26:481—494); Szarvas Gáborné Harrer Paula: Szarvas Gáborról. (Új Magyar Szemle, 1900. 50—81); Rubinyi Mózes: Szarvas Gábor. Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének hetvenedik születésnapjára (118—126). Ua: Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudomány történetében, Magyar Nyelvőr, 1949. Ezeken kívül lásd Balassa József művét: A Magyar Nyelvőr története, 1941, valamint a Nyelvőr és a Magyar Nyelv tartalommutatóit.

iskolai évet hamarabb be kellett fejezni, mert az ifjak Kossuth Lajos üzenetére fegyvert fogtak a magyar szabadságért. Gábor is jelentkezett katonának, de a sorozó nemzetőr-kapitány a vézna fiúcskát elkergette, fejletlen testével nem volt alkalmas arra a dicső munkára, amelyre jelentkezett. Igen jó tanuló volt az iskolában. Tanárai közül Baján különösen szerette a latin tanára, Nagy Rókus, aki maga költő is volt. Ügylátszik, Szarvas Gábor Nagy Rókustól szerezte meg alapos latin tudását, amely nyelvtörténeti bűvárlatainak, eredeti szelleme mellett legerősebb tartó pillére. Az ő hatását jelenti, hogy mint klasszikus-filológus indult s a klasszikus-filológia régi módszere, a filológiai „akribéia“, jó előiskola a leendő nyelvész számára. Gábor vallásoslelkű anyja álmainak álma volt, hogy fiából, akit úgy dicsőírnék tanárai, püspök lesz. (Gábor be is lép (1848-ban) a bencésrendbe (Pannonhalmra). Tréfás önéletrajzában ő, kiről hamar kiderült, hogy egyáltalán nem volt papi szellem, ezt így magyarázza: „Hallottam, hogy ott“ (már t. i. a papoknál) „a kanál is cukorból van s ebéd végével ezt is megeszik. Ez nagyon tetszett nekem. Azonban egész ottlétem alatt négy évig hiába lestem a cukorkanalakra.“ Megúnta hát a cukorkanalak lesését és „otthagytam őket a faképnél, amint az érettségi vizsgálatot leraktam“. Ez 1852-ben történt. Ekkor következett életében a sok cik-cak. 1852 október—1853 júliusig nevelő Sey Lajos pécsi ügyvédnél. Gondolt az orvosi pályára, őt félévén át jogászkodott. „Szabálytalanul indult, ahogy nemcsak a tehetségtelenek, hanem a zsenik is szoktak“ (Balassa-Emlékkönyv, 120. l.). Szarvas keserű humorral panaszkodott, hogy vezető nélkül tévelygett fiatalokora óta. Papnak készült, aztán orvosnak, majd jogásznak állt s mint ilyen „öt szemesztriszt már szerencsésen le is kávéházazott“ (Bánóczi József: Emlékeimből, Nyelvőr 48:188). A lelki bizonytalanságnak nem szolgált épülésére betegeskedése sem. Hosszú betegeskedés után huszonhat éves korában kinevezték Egerbe „póttanár“-nak (1858). Ajánlója Tóth Kálmán, a költő volt, aki még Bajáról ismerte a tehetséges ifjút. Tóth Kálmán segítette első nyomtatásban megjelent művét, amely a Hölgyfutár-ban jelent meg (1858, 291. l.). Egy egri levél volt ez, kedvelt újságműfaj akkoriban a pesti lapokban a vidéki levél. 1860-ban a Hölgyfutár kisserkeszti, megdicséri az ifjú munkatársat, mert dalárdát szervez s előkészíti Reményi Ede hangversenyét.

Ez év március 2-án kinevezést nyer Szarvas Gábor Bajára helyettes-tanárrá. Itt Baján, második szülővárosában, anyja családjának városában lelkesen indul neki az életnek. Tanít, ír, énekel, dalárdát vezet. 1862 október 29-én előadják Debrecenben „Egy veszélyes esel“ c. drámai kísérletét, amely ötven aranyat nyert a debreceni színiügyegyleti pályázaton. A darab rövidített változatát több vidéki színházban előadták. Másfélévi bajai tanárkodás után Pozsonyba kerül (1861), ahol nyolc évig tanít a gimnáziumban. Közben leteszi a tanári vizsgát, helyi lapot indít Pozsonyban, melyből azonban mindössze három szám jelenik meg. S itt egy kitűnő, erélyes igazgató buzdítására az iskolai Értesítő számára írja meg első jelentős nyelvészeti tanulmányát, Magyartalanságok címen (1866). 1895-ben újra megjelent a Nyelvőrben.

Ifjabb éveiben a nyelvészet Szarvas Gábort csak távolról s csak afféle műkedvelői formában érdekelte. Első nyelvészeti cikke egy egri

levélben jelent meg, a Hölgyfutárban, egy Paprika aláírási közleményben. Ebben az ifjú Szarvas Gábor kifigurázza némely nyelvhasználatok fejtegetéseit. Nem vehetjük rossz néven Szarvas Gábortól, hiszen ebben a korban ő is azok közé tartozott, akik elfogult „nemzeti” felfogással irtóznak a „halzsíros” atyafiságtól. A levélben szerepel Penészesi és Dohosi nyelvész, akiknek fejtegetéséből az derül ki, hogy a magyar *gyümölcs* szó a cseremiszi *csup-csejoksze* szóval azonos eredetű s ennek a cseremiszi szónak jelentése — *kefe*. E dictelen nyelvhasználati kiruccanás után a Magyartalanságokban már a tudós Szarvas rendszerezi a nyelvünkben lábrakapott helytelenségeket, idegenszerű szólásmódokat, különösen pedig a latin nyelv szolgálai utánzásából kifejlődött s már akkor részint meghonosodott visszás szófüzéseket. Megmutatja az utat, hogyan lehet közremunkálnunk olyan értelemben, hogy ezt a buján tenyésző gyomot kiirtsuk s nyelvünket a benne hemzsegő idegenszerűségektől megtisztíthassuk. Ezeket a hibákat úgy nevezi: *nyelvparaziták*. Elősdiek ezek nyelvünk testében. Ezeket a nyelvparazitákat két osztályba sorozza: a *szavakban* jelentkező idegenszerűségekre (ezeket *szószörnyeknek* nevezi) és a *mondat-szerkezetekben* jelentkező idegenszerűségekre (mondat-szörnyek). A szószörnyek között ostromozta az efféle helytelenségeket: „Lavater szerint a kis száj (ein kleiner Mund) a szellemhiány *tolmácsa*, de már a szájakodás (die Maulmacherei) *tolmácsnéja*”; a helytelen többesszámú alakot (*számos vendégek*, *Tessenek Nagyságaitok*); a raghoz kapcsolt *i*-képzős alakokat (*-rai*, *-rei*, *-hozi*, *-hezi*); helyteleníti az *aggyelóm*-féle alakokat, azt hiszi, helyesebb ez a birtokviszonyos alak: az *aggyam veleje*. *Félnégy* helyett a *negyedfél*-féle alakot tartja jónak. Egy csomó más germanizmust is megró s végül a mondat-szörnyek között sok latinos szerkezetet. Ezek többsége, kevés kivétellel, már Szarvas Gábor és a Nyelvőr munkássága révén kipusztult nyelvünk-ből. A Magyartalanságok hat csoportjából négy vitán felül rossz volt, el is pusztult, kettőről vitatkozni lehet, de Szarvas álláspontja ezeket is izesebb magyar alakok elterjedésével semmisítette volna meg.

Az értekezés nagy és méltó feltűnést keltett. Átvette a Magyarországnak c. napilap s hosszas viták kiindulópontja lett. Észrevették s ez voltaképpen tudós-pályájának megindulását jelentette.

Az Akadémia 1871-ben választotta meg tagjai közé. Akkor még csak a következő munkái ajánlhatták: a *Magyartalanságok* (1866), a *Magyar igeidők* (1869), és Phaedrus-fordítása (1869). És mégis, mikor arról volt szó, hogy egy nyelvművelő folyóiratot indítanak, mindenki Szarvas Gáborra gondolt. Mi lehetett ennek a titka? Balassa József erre így felel (A Magyar Nyelvőr története, 16. l.): „Mi, akik olyan szerencsések voltunk, hogy személyes érintkezésbe kerültünk vele, könnyen megadjuk rá a feleletet. Rendkívüli egyénisége, amellyel meg tudott nyerni mindenkit, aki közel jutott hozzá... Éles ész, gyors meglátása az összefüggéseknek és ehhez járult egészséges magyar nyelvérzéke, szellemes, ötletes előadásmódja, ami legszárazabb tárgyú cikkeit is élvezetes olvasmánnyá tette... Mindezekhez a tulajdonságokhoz járult az erős akarat, szilárd meggyőződés a maga igaza mellett.”

Közben Eötvös József kinevezte 1869 június 27-én pesti gimnáziumi tanárrá.

A Magyar Nyelvőr első füzeté 1872 január 15-én jelent meg. Erdekes, hogy Szarvas az első kötetben kiadta Volf György cikkét, amely az új folyóirat címét támadta és helytelenítette. Volf azt mondotta, ez az elnevezés németes, valóságos germanizmus. És a Magyar Nyelvőr elnevezést félig tréfásan „szarvas nyelvhibá”-nak nevezi, „mert a magyarban a jelző az összetett szó második tagjára, az *ör*-re vonatkozik”. Helyes így lett volna: „A magyar nyelv öre”. Szarvas felel azonnyomban, számos példával bizonyítja, hogy a magyar nyelv az ilyen összetételeket egységes szónak érzi. Nyelvünk közhasználatának megfellebbezhetetlenül egységes és általános uzusa a Magyar Nyelvőr-t jónak, megfelelőnek mutatja még akkor is, ha esetleg kimutatható, hogy a kifejezés nem más, mint a német sovíniszta nyelvművelő társaság (Allgemeiner Sprachverein) „Deutscher Sprachwart” kifejezésének magyar megfelelője. De Szarvas e cégjelzés alatt egészen mást adott, mint a német, az elfogulatlan tudományt, a babonaellenes világszemléletet s az igazság könyörtelen diadalát hirdette folyóiratában. Ő a tekintély ellen a tudást vitte harcba és helyesen írta Négyesy László 1890-ben a Nyelvőr-ről: „Nincs egy folyóiratunk sem, mely annyira magán viselné szerkesztője egyéniségének bélyegét, mint a Nyelvőr” (Nyelvőr-Emlék, 20). Szinte elképzelhetetlen az a mély hatás, amelyet az új folyóirat olvasóira s a munkatársaira tett. Szily Kálmán mondotta a Szarvas Gábor tiszteletére rendezett lakomán (Nyelvőr-Emlék, 54): „Tele tüdővel szívta be nyelvérzékünk azt az egészséges levegőt, ami onnan szétáramlott”.

A folyóirat első cikke névtelenül jelent meg. A névtelenség a leendő nagy nevet takart, a Szarvas Gáborét. *Mit akarunk?* — kérdi ez a programcikk s a szerkesztő így felel rá: „Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcskifejezéseket termesztett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, azáltal, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben lévő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mindezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.” Evégből kutatni fogja a történeti nyelvet, a népnyelvet, az újabb irodalom nyelvét és az egész nyelvélet körében jelentéstani, mondattani, egyéni nyelvi és stilisztikai problémákat. „Ezek mellett” — mondja a program ötödik pontja — *figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait* s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk. E programban háromszor fut fel az árboera az *akar* szó lobogója, a haladás, az öntudat, az igazság lobogója. Így lett a Nyelvőr a csámcsogó nyelvészkedés helyett a harc, a küzdelem színtere, vagy ahogy Négyesy László írja a Nyelvőr-Emlék 25. lapján: „A Nyelvőr egyik kézzel harcolt, a másikkal gyűjtött és épített.” Hogy Szarvas Gábor e munkába kiket szervezett be (mindenkit, aki arra való volt!) és hogyan osztotta ki a feladatokat, mindenkinek egyéni hajlandóságát figyelembe véve, egész szerkesztői munkájának jellemzése, külön feladat. Itt csak Szarvas Gábor munkásságának arra a részére kell kitérnünk, amely Szarvas Gábornak a nyelvújítás ügyében elfoglalt harcászati álláspontját illeti.

A nyelvújítás, tudjuk, a haladás, sőt a forradalom tudatos irányzata volt. Nyelvünk elmaradt a nagy események zajában és haladó-szellemű polgári elemek Kazinczy vezetésével a tudatosított reform, az újítás útjára vitték irodalmunkat. Az út helyes volt, (bár politikai tekintetben a francia forradalomra reagálásnak e nyelvi módja éppen nem a forradalmi érettség tünete), de éppen Szarvas Gábor éles esze vette észre, hogy a nagy polgári forradalmi buzgalom még nyelvi vonalon is kevésbé sikerült, mert átesett — a ló másik oldalára. Nyelvünket egy csomó rossz és felesleges nyelvi alakokkal akarta gazdagítani a tiszteletreméltó újító buzgalom s a jóllakott polgári elemek felelőtlen játéka lett az eredeti dicséretes igyekezetből.

Szarvas Gábor sikere e hareban akkor kulminál, amikor kimutatja, hogy az ortológia forradalmibb a balul sikerült neológiánál. A nyelvújítás a próza nyelvére nem volt olyan jó hatással, mint kezdetben a versköltészetére. A prózába az új szavakkal idegen szólások rossz fordítása, rossz mondat szerkezetek kerültek, mind a tudományos, mind a szépirodalmi prózába. Íróink nagy részének nyelve gondatlan volt, ellaposodott. A Nyelvőr első köteteinek följegyzéseiben a nyelvrontás szörnyű példáit találjuk. Balassa József egész tömeget idéz ebből, mi most csak egy példát adunk: Egy hivatalos hirdetmény közli, hogy egy kutya elveszett, „*ellopatott, vagy eltévedt. A kutya létrehozójának 15 forint jutalom biztosítottik*“.

Gyulai Pál az Akadémia ünnepi közgyűlésén tör ki a Nyelvőr ellen, illetve a nyelvújítás ellenzői ellen. Szarvas „A Nyelvőr és a szépirodalom“ címmel válaszol egy cikksorozatban, amely a Nyelvőr nyolcadik kötetében jelent meg. E kötetben „Neológiai kurjantások“ címen felel a Vasárnapi Újság támadására is. Ne feledjük, hogy a nyelvújítás ellen való támadás eleinte szinte az egész közvélemény ellen való támadás volt. Csiky Gergely Mukányi c. vígjátékában a nyelvújítás szavait üldöző tanár torzképét viszi színpadra Zápolya nevű alakjában. De Szarvas már előbb a Nyelvőr negyedik kötetében, A nyelvújítás apológiájában, sorra vette az ortológia ellen elhangzott vádakát és kimutatta, hogy a nyelvújítás mennyire nem vette figyelembe a magyar nyelv törvényeit. Szarvas vitatkozó ereje, szellemessége, a magyar nyelv multjának és a nép nyelvének ismerete fényesen érvényesül ezekben a cikkekben. Szarvas a Nyelvjavítás ügye c. tanulmányában (Nyelvőr, 5:49) szellemesen felel az ortológiát ért támadásokra. A fővád ez: Az ortológia túllépi a kellő határt, midőn minden olyan szót ki akar irtani, melyet hibásnak tart. Szarvas elismeri, hogy ezek között a hibások között vannak olyanok, amelyek éppen úgy meghonosodtak, mint a meghonosult idegen szavak. „Ha tehát az idegen szók kegyelmet találnak, miért üldözni a náluknál semmivel sem rosszabb új szokat?“ „Az ízlés sok oly szónak megbocsát, amelyet a grammatikusok kárhoztatnak.“ És Szarvas igazságkeresésére jellemző, hogy fokozatosan enged abból a túlzónak látszó ortológus-felfogásból, amellyel elindult. A „Ballagi Mór és a magyar nyelv“ (10.) és az „Értsük meg egymást“ c. cikkben már ezeket mondja: „Kijelentjük, hogy mi nemcsak nem tagadjuk, hanem valljuk és tanítjuk, hogy a nyelv fejlődik, fejleszthető...“ „A neológizmusok közül megtarthatók azok, amelyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása sincs, vagy legfeljebb homályos sejtelmek vannak.“ Ez már jelen-

tős közeledés a nyelvújítás védői felé. És e közeledés már személyi térre is átment akkor, amikor Szarvas Gábor A nyelvhibák és teen-dőink c. akadémiai felolvasását (1883. november) a Budapesti Szemlének adta közlés végett. Szarvas tanulmánya meg is jelent ott Gyulai Pál jegyzetével. Brassaiék és Toldy Ferencék azzal vádolták a Nyelvőrt és munkatársait, hogy szegényíteni akarják nyelvünket. Toldy Ferenc (aki Fogarasi Jánossal együtt a neológiának első bajnoka volt) súlyos vádat emelt volt Szarvasék ellen: „Az új ósdi iskola nyelvünket régi szegénységébe akarja visszataszítani, azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezet a fokhagyma és a bagó; s az Akadémia szubvencióján élő Nyelvőrben harcot indít a nyelv gazdagításának és szépítésének.” Szarvas még akkor nem tudhatta azt Toldyról, amit ma tudunk, mióta a bécsi levéltár anyaga elénk tárult és elolvashattuk Toldyék besúgó Bach-korszakbeli leveleit a bécsi kormány számára. De megérezte Toldy szavain a népellenességet és a szubvenció felhánytorgatásában a kapitalista gögjét a megsegített dolgozóval szemben. Ezt az egész nagyon is nem öröndetes vita-irodalmat talán a Keresettek az igazságot c. tanulmánya zárja le a legjobban (Nyelvőr 22:440.). Ebben írta Szarvas Gábor „A tudomány célja, hogy földerítse, mi a való, mi az igazság; s e cél elérésében egyedüli kalauza, vezére az értelem és okszerűség, a szív és érzelem a tanácsadók sorából ki van zárva s e munkálkodásban egyáltalán nem vehet részt.” E témára élete utolsó évében is visszatért „Hazafiaskodás a tudományban” c. cikkében (24:1).

(Folytatjuk.)

NYOLCVAN ESZTENDŐ A MAGYAR NYELVMŰVELÉS SZOLGÁLATÁBAN

Írta: Angyal Endre

2. Komoly segítséget jelentett a nyelvművelés nagy munkájában a népi nyelv kincseinek feltárása és rendszeres feldolgozása. Ez a munka is nagy szorgalommal folyt a Nyelvőr hasábjain. Már 1872-ben „felszólítás” jelenik meg a lapban: szerzője valószínűleg maga Szarvas, címe: Gyűjtsük a néphagyományokat! A most idézendő bekezdés szépen mutat rá ennek a gyűjtőmunkának nagy fontosságára a nyelvművelés számára:

A nyelv tiszta eredetiségét népiünknek azon részénél tartotta s tartja meg leginkább, mely többé-kevésbé elszigetelve magának élt s a más ajkúakkal s a magyar civilizált osztályokkal mennél ritkább érintkezésben állott. S ilyen magyar vidékek voltak s még most is vannak; de rövid idő múlva nem lesznek; mert a vasutak ennek a hábr részleges elszigeteltségnek is bizonyára végét fogják vetni. Lássunk tehát hozzá a még hátravaló gyűjtéshez sietve, gyorsan, addig, míg a sajátságok forrása lassanként be nem kezd dugulni (Nyr 1:53—54).

A munka egy-kettőre meg is indult. Ahogy a Magyar Nyelvőr történetéről írott alapvető tanulmányában (Bp. 1941:50) Balassa József mondja: „A Nyr nem hajszolta a népiességet; de igenis, a legnagyobb gondnal és szorgalommal gyűjtötte a népnyelv mindenféle megnyilatkozását.”

Évtizedeken keresztül a folyóirat valamennyi számában ott volt a „Népnyelvahagyományok“ című rovat. Az ország minden részéből fölkeresték a gyűjtők anyagukkal a Nyelvőrt s a tulajdonképpeni „szak-tudósokon“ kívül a nép élete iránt érdeklődő vidéki értelmiség — jó-részt pedagógusok — is belekapcsolódott a gyűjtőmunkába. Olyan gazdag forrásai a nép nyelvének, költészetének, szokásainak a Nyelvőr régi kötetei, amelyekből nemcsak a nyelvtudomány, hanem a néprajz és az irodalomtörténet művelője is haszonnal meríthet. Az első évfolyamban (1:129—136) például Kriza János székely, Ferenczi János szegedi közmondásokat és tájszókat, Turesányi bakonyi, Borbás Vince nógrádi helyneveket, Ferenczi és Zámbo János egy-egy szegedi, Hamary Dániel két tatavidéki népdalt közöl. Erdemes ideiktatnunk a Ferenczi-közölte szegedi dalt, ezt a bájos népi románcot:

Virág ökröm kivezetem a rétre,
Gyöngy harmatol magam csapom előtte.
Gatyám alja minden reggel harmatos,
Nem vagyok én a rózsámmal szabados.

Virág ökröm befogom a szekérbe,
Buzát viszek vízi malom elébe;
Vízi molnár öröli a buzámat,
Más öleli az én kedves babámat.

Levél által izentet a galambom,
Hogy még egyszer vegyem vissza magamhoz,

Nem kell nékem se levele, se maga,
Ne átkozzon engem az édes anyja.

Édes anyám, ha kend tudná, a mit én,
Milyen gyenge szívű kis lány vagyok én
Ha kiállok a kis kapum elébe,
Fáj a szívem a nőtelen legényre.

Édes anyám, ha megunt kend tartani,
Vigyen hát föl a vásárba eladni;
Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,
Ezüst pénzzel fogja kendet fizetni.

Milyen üdítően hathatott ilyen friss, természetes népi szöveg olvasása a hetvenes évek előbb idézett nyelvi szörnyűségei után! Akárcsak Petőfiék korában, itt is megint a „plebejus népiesség“ egészséges levegője áramlott bele az „úri társadalom“ mesterkéltségek, erőltetett nyelvi világába. Folytatódott azután ez a nép felé való fordulás a következő években is. Ragadjuk ki a második évfolyam egyik számából a népnyelvi rovatot (Nyr 2:39—48). Ennek érdekessége, hogy a férfiak mellett már a női gyűjtők is megjelennek. Kriza János megint székely szólásmódokat közöl, Varga János szegedieket, Simonyi Zsigmond veszprémi, Zelles Ilma őrségi népi párbeszédet, Sipos Eszti őrségi népmesét, Pfeiffer Júlia göcseji találós mesét, Ferenczi János szegedkörnyéki, Fatér József hetési tájszókat, Kriza székelyföldi, Ballagi Aladár nagykovácsi helyneveket jegyez föl, végül pedig két dunántúli népdalt olvasunk: egyet az Ormánságból, Iványos Soma, egyet az Őrségből, Sipos Eszti gyűjtésében. Másutt dunántúli népdalokat olvasunk Donner Lajos, Barna Dezső és Béler Jenő följegyzésében (Nyr 2:190—191), avagy érdekes, stílusukban, verselésükben még Gyöngyösi István „magyaros barokkjára“ emlékeztető névnapi köszöntőket a szabolcsmegyei Földesről, Bakoss Lajos közlésében (Nyr 3:426 és 559). A közlők neve nélkül, csak a gyűjtött anyag gazdagságát érzékeltetve, iktassuk most ide a harmadik évf. egyik számából (Nyr 3:176—192) a „Népnyelvahagyományok“-rovat tartalmát: nagykovácsi és sárszentlőrinci szólásmódok, farkasfai (Zala megye) és őrségi népi párbeszéd, göcseji Mese egy cigán legényről, somogyi, ormánsági, szentgáli (Veszprém), kraszna-

horkaváraljai tájszók, a katonaélet szavai, találós mesék Szentgálról, húsvéti köszöntő Kislétáról (Szabolcs), székely lakodalmi mondókák, gyermekszavak Bácsfaluból, dunavecsei gyermekversikék és játékok, ceglédi mesterségszók (a lovaskocsi részeinek leírása), tési (Veszprém), rábaközi, hügyészi (Vas) gúnynevek, abaúji helynevek, végül két népdal, egyik, sajnos, a gyűjtési hely megjelölése nélkül, a másik Moldvából.

A Nyelvőr gárdája azonban nem elégedett meg a népnyelvi anyag pusztá közlésével: tudományos feldolgozására is törekedett. Megindult a komoly nyelvjáráskutatás. Maga Szarvas Gábor járt elől jó példával. Gyenge egészségével, romló látásával nem törődve, fölkereste a magyar nyelvterület két legtávolabbi szigetét, a moldvai és a szlavóniai magyarokat. Gyűjtőútja eredményeiről két cikkben számolt be, A moldvai csángó nyelvről (Nyr 3:1) és A slavóniai tájszólás (Nyr 5:9) címmel. Nemcsak úttörő tudományos jelentőségük miatt érdekesek ezek a cikkek, hanem figyelemreméltó „emberi dokumentumok” is: Szarvas vállalkozókedvének, éles megfigyelőképességének, szellemes stílusának bizonyítékai.

Népnyelvi kutatásaiban Szarvas mellett állt és támogatta a német származású nagy tudós, Budenz József. Együttműködésük sok értékes eredménnyel gazdagította a magyar nyelvtudományt: Budenz a Nyelvőrnek is szorgalmas dolgozótársa volt. 1872-ben hármasában — kísérőjük Berczik Árpád volt, az ismert író — Vas és Zala megyébe indultak, hogy az Őrség és Göcsej nyelvjárását tanulmányozzák. Berczik útijegyzetei, amelyeket később Simonyi tett közzé a Nyelvőr ünnepi, negyvenegyedik kötetében, bájos, üde emlékei ennek az útnak. Látjuk benne azt a kedves, családias levegőt, amely a hetvenes évek nyugatmagyarországi faluiiban uralkodott, s csak azt sajnáljuk, hogy Bartók vagy Kodály kísérőül ekkor még nem lehetett ott! Milyen gazdag zenei anyagot lehetett volna ekkor még az Őrség vagy a Göcsej faluiiban találni!

Budenzék megérkeznek egy őrségi faluba és gyűjteni, jegyezni kezdenek. A további fejleményeket Berczik így írja le: „Ekkor már híre futamodott a faluban a mi járásunknak. Egy elmés béres szoba áll velünk magától s igen jó rögtönzésekkel, közmondásokkal gyarapít. Öregje, apraja körünkbe gyűl, mi kiválogatjuk a legbeszédesebbeket s elhívjuk egy pohár borra... Ekkor már az egész helység lázban ég. A gyerekek — Szarvas bőkezűségétől vérszemet kapva — csapatosan vonulnak elénk, dalaikat kínálva, a cigányok megorrontják, hogy itt pénzmagot szórnak s a primás a banda élén beköszönt a csapszékbe, asszonyok, gyerekek állják körül az udvart. Ideje, hogy elkövetkezzünk, mert sok lesz a jóból... Másutt vagyunk. Az e napi aratás igen jól ütött ki. Egy pompás vénasszony egészen elbájolta Budenzet s olyan dolgokat mondott, hogy azt hittük, Budenz rögtön megkéri és elveszi a 80 éves persónát. Aztán két kis lány hatalmasan énekelt, majd meghasadt belé a föld. Kifogyhatatlanok voltak, mint az özvegyasszony korsaja” (Nyr 41:51).

Budenz és Szarvas jegyzeteit később Kardos Albert használta fel, aki maga is több hónapot töltött Göcsej földjén. Kardos írta meg a göcseji nyelvjárás alapos tudományos monográfiáját, egy könyv-

számba menő tanulmány sorozatban (Nyr 13:160, 14:163). Szarvasék törekvéseinek betetőzése ez a munka, a tudományos magyar nyelv-járáskutatás példamutató tette. Ez a munka s a többi hozzá hasonló tette lehetővé, hogy 1891-ben már előállhatott Balassa József a magyar nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről írott értékes könyvével.

Tennivaló természetesen Budenz és Szarvas, Kardos és Balassa kezdeményezései után is maradt. A Nyelvőr és a Simonyi-szerkesztette Nyelvészeti Füzetek azonban állandóan tevékeny részt vállaltak a feladatok elvégzéséből. Nyelvjárastanulmányok egész sora jelenik meg a folyóirat hasábjain. Meghatottan olvashatjuk ezek egyike alatt a Nyelvőr ma is szorgalmas, hűséges dolgozótársának, Csefkó Gyulának nevét, aki 1898-ban Molnár Sándor társaságában Szarvas szülőföldjének, a bácskai Adának nyelvjárását dolgozza föl (Nyr 27:403—415). A következő kötetben Turzó Ferenc tollából olvashatunk elmélyedő, komoly tanulmányt A nyitra-vidéki palóc nyelvjárás címmel (Nyr 28:448). A nyelvjárás hangtani jellegzetességeinek, a szlovák nyelvi hatásoknak, az alak- és mondattani sajátságoknak rendszerezése után Turzó a tájszók igen gazdag jegyzékét adja. A nyelvjárás tudományos rendszerezése mellett kedves népi mondásokat, érdekes folklór-elemeket közöl Kovách Aladár A tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása című cikkében (Nyr 33:267). A legerdekesebb, legeredetibb pedig a tragikussorsú Gencsy István hosszú tanulmánya a gyergyói nyelvjárásról (Nyr 34:80). Gencsy, akinek életét fiatalon kioltotta a tüdővész, a magyar nyelvtudomány nagy reménysége volt. A 20. század elején végezte gyergyói gyűjtését: könyvben azonban már nem tudta feldolgozni gazdag anyagát, csak ebben a cikkben, amely csak halála után jelent meg, s amelynek jegyzetében Simonyi igen meleg hangon búcsúztatja el a fiatal tudóst.

Gencsy igen alapos, amellet szellemes módszerrel dolgozott. Először a nyelvjárás régiességeiről beszél, majd az örmény és román kölcsönszavakról, a csiki nyelvjárással való egyezésekről és eltérésekről. Foglalkozik a nyelvjárás hangtanával, alaktanával, jelentés- és mondattanával, igen lelkiismeretesen. Szellemessége azután ott mutatkozik be, ahol — munkájának harmadik részeként — tájszókat közöl, még pedig úgy, hogy ezekkel a szavakkal mindjárt be is mutatja a Gyergyó életét. Íme, egy részlet (Nyr 34:263), ahol a családi élet szókinsét közli:

Csalárdot (család) úgy alapítanak, hogy miután már eleget járt *guzsajusba* (látogatóba lányhoz) az *éfi legén* (ifjú), akinek ekkor *bölegén* lesz a neve, a *jeleségire* *lőjendővel*, akinek akkor *hazai és hevezü* (menyasszony) lesz a neve, a *bőfények* (vőfélyek) és a kíséret többi tagjának jelenlétében megesküsznek; ennek az a jelentősége, hogy őket *imán* (már) csak *ásó s kapa válajsza* (válassza) el *gyymástól*, amikor egyikük *ögyvez* (özvegy) marad.

Hasonló ötletességgel mutatja be Gencsy a gyergyói hegyek és völgyek világát, az állatokat, a növénygyűjtést, a székely ember testalkatát, ruházatát, házát és házi eszközeit, étlapját, a foglalkozásokat, a „pörös atyafiakat“, a betegeket, a gyermekek játékait. A gyergyói népköltészet néhány érdekes terméke fejezi be aztán a negyedik részben a jeles tanulmányt.

Értékes tanulmányok, közlések egész sora következett még ezután is a magyar nyelvterület minden részéről. A közlők, kutatók közt — mint még látni fogjuk — nem egyszer jeles magyar írók is akadnak. Nem szünetelt a népnyelvi adatok közlése és feldolgozása Balassa szerkesztősége idején, 1919 és 1940 közt sem, bár a Nyelvőr ekkori szűkreszabott kerete nem adhatott helyet olyan hatalmas tanulmányoknak, mint Szarvas vagy Simonyi idejében. Ennek azonban nem Balassa, hanem a Horthy-Magyarország „kultúrpolitikája” volt az oka, amely gyanakvó szemmel nézte a Nyelvőr demokratikus szellemét, baloldaliságát, humanizmusát.

A felszabadulás után újra meginduló Nyelvőr hasábjaira azután széles lendülettel áramlott be megint a népiesség üdítő levegője. Ma, fokozottabb mértékben, mint bármikor, az egyszer már említett „plebejus népiesség” nyomja rá bélyegét a folyóiratra. Elég csak az 1950. vagy 1951. évfolyam bármelyik számát kezünkbe venni. A magyarázatok legnagyobb része a népi nyelv köréből meríti anyagát, cikkek szólnak új demokráciánk népi íróinak nyelvéről vagy a népnyelv irodalmi felhasználásáról, ismertetéseket olvashatunk a Tolnába és Baranyába betelepített bukovinai székelyekről, avagy a Román Népköztársaságban felszabadult, új életet kezdő moldvai csángókról. Ma a népi szellem, népi nyelv és kultúra fellelője a Nyelvőr: ezzel azonban egyúttal saját egészséges hagyományait is folytatja, azt a munkát, amelynek Szarvas és Simonyi rakta le alapját.

3. Nemcsak a népnyelv kutatása, hanem a régi magyarság íróinak és a 19. század nagy magyar költőinek nyelvi méltatása is támogatta a Nyelvőr nyelvművelő munkáját. Itt megint a nagy Budenz járt elől jó példával. Unitárius írók a XVI. századból címmel cikket írt az első évfolyamba (Nyr 1:29—38). Ebben az úgynevezett „nagyváradi disputációt”, az erdélyi unitarizmus egyik érdekes alkotását elemzi nyelvtörténeti szempontból, s egyúttal arra is rámutat, hogy mennyire fontos feladat a régi magyarság nyelvemlékeinek pontos, megbízható kiadása.

Budenz értékes kezdeményezését a követők egész sora folytatja. A már említett „Borostyánkővi” alig néhány számmal később Faludi magyarságáról értekezik, s megjegyzi, hogy mekkora az ellentét a 17. és 18. század tiszta, szép, erővel teljes irodalmi nyelve és a 19. század végének romlott magyarsága közt: „Ha ki épen Pázmány vagy Faludi nyelvének tanulmányozása közepett szórakozásul a frissen érkezett hírlapokhoz vagy fordított regényhez szegődik át figyelmével, néha mintha csak üstökénél fogva ragadtatnék egyszeriben hazája földjéről, mint hajdan Habakuk Babylonba, idegen égöv alá, ingadozó, benuult alakok, korcs szólások Babelébe, holott nemzeti czég és jegyek alatt kínálnak mindennapi táplálékul csempészett, inyt esaló kotyvalékok, mely kábulatba ejti a nyelvérzékét s nyelvünk fájának lassan gyökeréig öröl” (Nyr 1:122—123).

Hasonló szempontból értékeli Komáromy Lajos a 17. század ismert református hitvitázójának, Matkó István felsőbányai prédikátornak Bányász Csákány című munkáját. Kiemeli, hogy „azon erőteljesség, a tősgyökeres magyar kifejezések azon eredeti zamatja”, amely Matkónál és többi íróitársánál található, példa lehet a 19. század végének magyar stílusa számára is (Nyr 2:25—26). Komáromy

azután alaposan és gondosan elemzi Matkó nyelvét: erővel teljes kifejezéseit, sajátosságos szólásmódjait, közmondásait vagy közmondásszerű mondatait, ritka, régies szavait, sajátosságos szóalakjait, végül a figyelemreméltó nyelvtani alakokat. Remek idézeteket hoz Matkó művéből: ezeket valóban élvezettel és okulással olvashatta a hetvenes évek nyelvi felrissülésre vágyó magyarja. Idézzünk mi is legalább két mondatot (Nyr 2:27 és 70):

Fald bellyebb hát morgó sipodat egy kevéssé Sámbar, és számár füleidet hajcs idébb, s' im világ láttára hazugságban hadlak, moslékos tekenőd mellől gyalázatotdra elcsákányozlak. — Nézd meg s vedd eszedben, hogy addig kerengél ez kerekded hidon, miglen eszedben sem vehetéd jó szerivel, hogy ott dobbanál, a honnan elindultál volt.

Szorgalmas munkával bányássza ki a régi magyarság nyelvi kincseit a Nyelvőr lapjain Király Pál és Kulcsár Endre. Király Pál a 17. század íróival foglalkozik elsősorban: említsük itt két cikkét. Az elsőben egy katolikus hitvitázónak, Balásfi Tamás pozsonyi prepostnak nyelvét elemzi a figyelemreméltó szók és szóalakok, a nyelvtani sajátosságok, az érdekesebb jelzős viszonyok, végül pedig az előforduló szólásmondások és közmondások bemutatásával (Nyr 3:354). Három év múlva azután egy protestáns író tárgyal, Mélotai Nyilas Istvánt, Erdély református püspökét, Bethlen Gábor fejedelem udvari papját. Érdekes szavakat és nyelvtani szerkezeteket, népnyelvi hatásokat mutat ki Mélotai Nyilas szertartáskönyvében, egykorú szóval „ágendájában“ (Nyr 6:312). Mind a Balásfiról, mind a Nyilasról szóló dolgozat terjedelmes, gondos munka. Ugyanezt mondhatjuk el Kulcsár tanulmánysorozatáról is, melynek címe: Magyar nyelvűművészek. Az első kettő még 1899-ben jelenik meg és Pázmány Péterrel (Nyr 28:241—249) meg Mikes Kelemennel (Nyr 28:385—395) foglalkozik, a néhány évvel később megjelenő harmadiknak tárgya Faludi Ferenc (Nyr 30:1). Király inkább grammatikai szempontú elemzésével és adatközlésével szemben Kulcsár az írók nyelvének esztétikai értékére hívja fel elsősorban a figyelmet.

Szó esett a Nyelvőrben azokról a 17. és 18. századi magyar írókról, akik a nyelvújítás elődeinek tekinthetők. 1898-ban Gyöngyösi István nyelvét vizsgálja a nyelvújítás szempontjából Ekker J. Szende (Nyr 27:154), századunk elején pedig a Csúzy-vita zajlik le a folyóirat lapjain, Réthei Prikkel Marián és Simai Ödön közt. Réthei Prikkel, a tudós bencés szerzetes-tanár a Nyelvőr egyik legszorgalmasabb dolgozótársa. Eredeti egyéniség, aki sok érdekes megfigyelést tett a régi magyarság nyelvéről. Így jutott el a 18. század elejének nevezetes pálos szónokához, Csúzy Zsigmondhoz. Csúzy Zsigmond szavai című nagy értekezésében (Nyr 37:337), amelyet 1908-ban a Nyelvtudományi Társaságban is bemutatott és amely könyvalakban szintén megjelent, fölfedezi és értékeli nyelvi szempontból Csúzyt. Mint ilyenkor lenni szokott, kissé túlságosan nagyrabecsüli hősét. Simai, aki szintén érdemes, s szorgalmas kutatója volt a régi magyar nyelvnek, azután megbírálta — mai szemmel nézve talán kissé szigorúan — Réthei Prikkel lelkes megállapításait: végső fokon azonban ő sem tagadta Csúzy nyelvtörténeti jelentőségét (Nyr 40:308).

Kedves tárgya a Nyelvőr dolgozótársainak Csokonai nyelve. 1905-ben, a költő halálának századik évfordulóján Rubinyi Mózes ír

cikket Csokonai és a magyar nyelvtudomány címmel (Nyr 34:225—230). Az értékes kis tanulmány megállapításai ma is jól használhatók. Ugyanezt mondhatjuk Widder Salamonnak 1908-ban megjelent tanulmányáról: Csokonai mint nyelvújító. A debreceni költő helyét a nyelvújítás harcaiban ma is úgy látjuk, mint Widder: „Nem maradi ortológus, de nem is vad neológus. Nyelvújító hajlamait féken tartotta és a túlzásoktól megóvta semmi befolyásnak nem engedő erős érzéke a tősgyökeres magyar nyelv iránt“ (Nyr 37:347). Hogy pedig Csokonai nyelvének kutatását ma is kötelességüknek érzik a Nyelvőr dolgozótársai, arról szépen tanuskodik a folyóirat 1951. évfolyama. Két Csokonai-cikket találunk benne: Földessy Gyuláét (Nyr 75:224—254) és Mészöly Gedeonét (Nyr 75:254—256). Földessy szép tanulmányát (Csokonai nyelvének és stílusának hatása legnagyobb költőinkre) nem olvashatjuk meghatódás nélkül. Irodalom- és nyelvtudományunknak ez az idős, érdemes munkása, Ady Endre harcostársa és barátja, szinte vallomásszerű szavakkal tesz itt hitet Csokonai művészi nagyságáról.

Gyakran foglalkozott a Nyelvőr a 19. század halhatatlan magyar költőinek és íróinak nyelvével. Szarvas Gábor mutatott példát, amikor kitűnő értekezést írt már az első számba Petőfi János vitézének nyelvéről (Nyr 1:20—26). A magyar népnyelv sajátosságait látja meg nagy költőnk remekművében s rámutat Petőfi nyelvének eleven-ségére, frissességére. Többször találunk aztán Petőfi-cikkeket a Nyelvőrben, így 1908-ban Nyelvesztétika címen Prohászka János mutat rá Petőfi néhány nyelvi sajátosságára (37:442), az 1923-as centenáriumi alkalmával pedig Kardos Albert jellemzi rövid, de pompás kis cikkben a költő nyelvi alkotóművészetét. Ime, Kardos egyik tanulságos gondolata: „Petőfi költészete állapította meg a nyelvújítás fattyúhajtásaitól megtisztított, a népnyelv virágaival felékesített művelt magyar nyelvet, amely annyi műfajra alkalmas, annyi stílusnemnek megfelel, amely színben, hangban gazdagon változatos, de közérthetőségben egységes, amelyen írni és beszélni, társalogni és szónokolni egyaránt lehet“ (Nyr 52:3—5).

Vörösmarty nyelvéről is gyakran írt a Nyelvőr. Simonyi Zsigmond már 1874-ben alapos nyelvi elemzést ad a Csongor és Tündéről (Nyr 3:302), később Kiss Ernő értekezik Vörösmarty mint nyelvművész (Nyr 29:545—551) címmel. Ez a tanulmány — akárcsak Simonyié — sok érdekes megállapítást tesz, sok új szempontra hívja föl figyelmünket, különösen amikor Vörösmarty viszonyát tárgyalja a nyelvújításhoz, a népnyelvhez és a régi magyar nyelvhez. Napjainkban azután Bóka László szól hozzá ehhez a kérdéshez, Vörösmarty és a magyar nyelv című rövid, de magvas tanulmányában (Nyr 75:241—244).

Kossuth Lajos nyelvével is foglalkozik a Nyelvőr: itt Dénes Szilárdé, a folyóirat ma is szorgalmas dolgozótársáé az úttörés érdeme. A Kossuth Lajos nyelvművészete című tanulmány (Nyr 37:49—62), amely bővítve, könyvalakban is megjelent, nemcsak gazdag tartalma miatt érdekes, hanem úgy is, mint első alkotása egy olyan tudósnek, aki a Nyelvőr gárdájának leghűségesebb tagjai közé tartozik, egészen napjainkig.

(Folytatjuk.)

A ROKONÉRTELMŰ SZAVAKRÓL*

Írta: Balázs János

1. Ha a nyelv szavait, a szókincset — Sztálin hasonlatával élve — a nyelv építőanyagának tekintjük¹, a nyelvtant az építészeti tervhez hasonlíthatjuk: a nyelvtan teszi lehetővé, hogy a szavakat szabályos és értelmes egésszé fűzzük és a szavak segítségével gondolatainkat kifejezzük. Gondolataink, mondanivalóink kifejezésére azonban a nyelv, a szókincs és a nyelvtan többféle lehetőséget is kínál. Ha a nyelv is olyanféle merev szabotossággal körülhatárolt rendszer lenne, mint az algebra, a matematika a maga képleteivel, akkor minden gondolatot csak egyféleképpen fejezhetnénk ki. Ebben az esetben nem válogathatnánk a kifejezés eszközei, a szavak, a mondatok között. Tudjuk azonban, hogy gondolatainkat árnyalhatjuk, más és más formában fejezhetjük ki. E tényt az irodalmi alkotások ezer és ezer példával igazolják. A nyelvi kifejezés eszközei között válogathatunk. E válogatás, választás elveinek vizsgálatával a stilisztika foglalkozik. A nyelvi kifejezés eszközeinek változatosságát, gazdagságát aligha lehetne alkalmasabb példával szemléltetni, mint a rokonértelmű szavakkal (szinonimákkal). Ezért a szinonimák vizsgálata mind a nyelvtudomány, mind pedig az irodalomtudomány, az irodalom szempontjából igen fontos és tanulságos.

2. A szinonima görög szó. A magyar nyelvtudományban helyette két elnevezés is járja. Régebben sokszor *azonos értelmű*, később inkább *rokonértelmű* szónak fordították.

Szinnyei József² szerint: „Azonos értelmű szavaknak mondjuk azokat, melyeket az értelem megváltoztatása nélkül bármikor felelősközhetünk egymással.” E meghatározás igazolására Szinnyei oly szavakat hoz fel, mint *anya* és *apa*; *eb* és *kutya*; *paraszt* és *pór*; *kis*, *kicsi* és *kicsiny*. Szerinte ezek közül akár az egyiket, akár a másikat használjuk, teljesen egyre megy.

Ha azonban e megállapítást a jelentéstan és a stilisztika eszközeivel boncolni kezdjük, kiderül, hogy nem állja meg a helyét. A jelentéstan kimutatja, hogy a szavak jelentése éppoly bonyolult, összetett valami, mint mondjuk a zenei hang. Más ugyanaz a hang, például az *a* hang, ha hegedűn, zongorán vagy fuvolán szólaltatjuk meg; mások e hangot kísérő felhangok, más e hangok színezete. A különféle hangszereken megszólaltatott *a* hang rezgésszáma azonos ugyan, de a rezgésszám a zenében még nem minden; hiszen ha csak a rezgésszám számítana, feleslegesek lennének a különféle hangszerek s minden zeneművet egyetlen hangszerezen játszhatnánk. A nyelvtudomány is különbséget tesz a szó *fogalmi tartalma* és *teljes jelentése* között. *Atya* és *apa*, *eb* és *kutya*, *pór* és *paraszt* ú. n. fogalmi tartalma valóban azonos, hiszen e szópárok azonos fogalmakat jelölnek. A szavak fogalmi tartalma azonban még nem azonos teljes jelentésükkel. A szavaknak ezenfelül még más értékük is van s ezt az értéket a stilisztika szempontjából tekintve röviden *stílusértéknek*³ nevezzük. Hogy *apa* és *anya* között ilyen különbség van, azt már a magyar nyelv első nagy szótárának írói, Czuczor Gergely és Fogarasi János is érezte. Szótárukban⁴ ezt olvashatjuk: „...az *apa* és *anya* között az a különbség látszik lenni, hogy az *apa* mindennapiasabb, népszerűbb és bizodalmasabb nevezet, ellenben az *anya* úriasszony s nagyobb tiszteletre mutató s bizonyos rangú s hivatalú személyeket illet.”

A szavak stílusértékét érzelmi, hangulati velejárójuk okozza. A szavak, mikor olvassuk vagy halljuk őket, az általuk felidézett fogalmi tartalomtól kívül bizonyos, félig tudattalan s általában igen nehezen meg-

* A Magyar Írószövetség műfordítói szakosztályán 1951. szept. 19-én tartott előadás.

tározható mellékképzeteket is keltenek bennünk. Olyasmik ezek, mint a zenében a felhangok, amelyek a hegedű vagy fuvola hangjait kísérik — s a szó jelentéséhez épígy hozzátartoznak, mint a felhangok az alaphanghoz. Az *atya* szó hallatára ünnepélyes, emelkedett hangulat támad bennünk, amit nem érzünk, ha az *apa* szót halljuk; a *kikelet* költőibb a *tavasznál*, a *pór* elavultabb, ritkább a közkeletű *parasztnál*. Jogosan beszélhetünk tehát a szavak mellékkértelméről, a szavakat kísérő mellékképzetektől, a szavak hangulatáról, érzelmi értékéről. Ezért, ha a szavak *értelmén* mindazokat a képzeteket értjük, amelyeket bennünk felkeltenek, aligha beszélhetünk *azonos értelmű* szavakról, hiszen nincs két szó, melyeknek nemcsak fogalmi tartalma, hanem jelentésének egyéb mozzanata, tehát érzelmi oida is teljesen azonos volna.

De más szempontból is helytelen és elhamarkodott az a megállapítás, hogy vannak olyan szavak, „amelyeket az értelem megváltoztatása nélkül bármikor felcserélhetünk egymással”. A nyelvi tények, a szavak bonyolult összefüggő, sajátos rendszert alkotnak, amelyben semmi sincs fölöslegesen s mindennek megvan a maga helye, mindennek sajátos feladata, rendeltetése van. Ha *eb* és *kutya* bármikor felcserélhető lenne, akkor *őleb* helyett *ölkutyát* is mondhatnák; *ez a gyermek még kicsi* helyett mondhatnók: *ez a gyermek még kis; középparaszt* helyett *középpór*, *a haza atyja* helyett *a haza apja*, *honatya* helyett *honapa* is megfelelné. E példák arra hívják fel figyelmünket, hogy minden szónak megvan a maga pontosan körülhatárolt használati köre. A szavak általában csak bizonyos számú szóval összefűzve, csak meghatározott nyelvtani és stilisztikai szabályok szerint használhatók s nincs két szó, amelynek használati köre teljesen egyeznék. Legfeljebb arról lehet szó, hogy e használati körök bizonyos esetekben metszik és fedik egymást.

De ha azonos értelmű szavak nincsenek is, rokonértelműekről már valóban beszélhetünk. Finály Henrik⁵ már 1870-ben így határozza meg a *hasonló értelmű* szavak fogalmát: „...oly szokat veszünk hasonló értelműeknek, amelyeknek jelentései annyi pontban egyeznek egymással, hogy bizonyos esetekben egyik a másik helyébe léphet, a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül”. Az a kérdés azonban, hogy mik ezek a „bizonyos esetek”, amikor egyik szó a másik helyébe léphet. Logikailag tekintve a kérdést, mint erre Tolnai Vilmos⁶ utalt, egészen tág értelemben rokonértelműnek nevezhetnénk minden olyan szót, amelynek jelentése bizonyos megadott fogalmi körön belül esik: *fut* és *olvas* rokonértelműek abból a szempontból, hogy mindkettő cselekvést jelent; a kört szűkebbre vonva *fut* és *úszik* rokonértelműnek tekinthető abban a tekintetben, hogy mindkettő beleesik abba a csoportba, amelybe a „testmozgás segítségével helyet változtat” jelentésű igék tartoznak. Ha e kört még tovább szűkítem, s csak azokat az igéket veszem e körbe, amelyeknek jelentése mondjuk „sietve eltávolodik valahonnan”, akkor már csak oly igék sorolhatók ide, mint *menekül*, *fut*, *szalad*, *rohan*. Ezen a körön belül természetesen még szűkebb értelmű alcsoportokat alkothatnák. Tolnai Vilmos helyesen mutat rá arra, hogy általában csak azokat a szavakat szoktuk rokonértelműeknek nevezni, amelyek jelentésük alapján bizonyos szűkebb körbe tartoznak, amelyeknek jelentésében az uralkodó képzet nem nagyon általános és tág körű. A logika nyelvén kifejezve: ez az uralkodó képzet „a legközelebbi *nemi* fogalom, mely alá a rokon szavak, mint egymás mellé rendelt faji fogalmak tartoznak”. Ennek alapján elfogadhatjuk Tolnai meghatározását, mely szerint „...rokonértelmű szavak azok, melyek tartalmuknak egy közös, uralkodó jegyénél fogva ez alá, mint legközelebbi *nemi* fogalom alá sorozhatók; ennél fogva az értelemnek minden megzavarása nélkül felcserélhetők, valahányszor őket az uralkodó jegy jelentésében használjuk”. Vagyis: a *fut*, *szalad*, *rohan* igesor tagjai közül bármelyiket használhatom, ha csak azt akarom kifejezni, hogy

testmozgással sietve helyét változtatja'. Ebben az esetben sem beszélünk tehát azonos értelmű, hanem csupán rokonértelmű szavakról s a *szinonimát* is helyesebben inkább csak 'rokonértelmű szó'-val magyarázhatjuk.

3. A rokonértelmű szavak tehát az általuk kifejezett fogalmi tartalom bizonyos rokonsága révén, e tartalom valamely közös uralkodó jegyénél fogva sorolhatók egymás mellé. E rokonság mellett azonban mindenkor látnunk kell a különbségeket is, amelyek köztük más tekintetben feltétlenül mutatkoznak. A szinonimákat csak akkor használhatjuk helyesen, ha nemcsak rokon, hasonló vonásaikat, hanem a köztük lévő különbségeket is ismerjük.

Mielőtt azonban e különbségek természetét, mivoltát és okát vizsgálónók, még két fontos körülményt kell megemlítenünk: a) Rokonértelmű szavakról csak ugyanazon nyelvközösség nyelvkincsén belül beszélhetünk, Ez azért van így, mert — mint már említettük — a nyelv szavai, kifejezései összefüggő rendszert alkotnak s e rendszer más nyelvekkel szemben el van határolva. Ezért nem állíthatjuk tehát párhuzamba pl. az orosz, a német, vagy a francia nyelv egy-egy szavát egy-egy magyar szóval, mint annak szinonimájával, hanem az orosz szó mellé szinonimául csupán valamely orosz szót, a magyar mellé pedig csak valamely magyar szót állíthatunk.

Mit csináljon viszont a fordító? Az ő feladata, hogy megkeresse a magyar szinonima-rendszerben azt a tagot, amely az illető idegen nyelv szinonima-rendszerében a hasonló tagnak a legjobban megfelel.

Valamely adott nyelv, tudjuk, egységes; azonos szókincese és nyelvtani rendszere van, ezért nincsenek osztálynyelvek. De minden nyelven belül meg szoktuk különböztetni a köznyelvet, amelyet egymásközi érintkezésében a nyelvközösség minden tagja ért és használ, ennek irodalmi válfaját, az irodalmi nyelvet, a nyelvjárásokat, amelyek a köznyelvtől szavaik egy részében, hangtanukban és egyéb tekintetben is bizonyos fokig eltérnek; beszélünk szakmai nyelvekről és zsargonokról is. Ezek szókincesében vannak eltérések, hiszen vannak olyan szavak, amelyek egyikben-másikban nincsenek meg. A nyelvjárásokban számos oly szó van, amelyeket a köznyelv nem ismer, a szakmai nyelvekben és a zsargonokban még inkább találunk ily szavakat. Nyilvánvaló, hogy a rokonértelmű szavak vizsgálataiban a szinonima-sor tagjainak értékét valamihez, mint kiindulóponthoz mérnem, viszonyítanom kell. Az irodalom szempontjából a köznyelv, illetve az irodalmi nyelv az az alap, amelynek szókinceséhez és nyelvhasználatához mérve vizsgálhatjuk és osztályozhatjuk a rokonértelmű szavakat. Természetes ugyanis, hogy valamely irodalmi mű megalkotásakor az írónak, mikor a szinonimák között válogat, ezeket valamihez, mint mértékhez mérnie kell. Ez a mérték nem lehet más, mint a *köznyelv*, illetve az *irodalmi nyelv* nyelvhasználat.

b) E nyelvhasználatnak időbeli korlátai is vannak. A jelen kor írója az egyes szavakat nem mérheti a Halotti Beszéd, vagy Balassi Bálint korának nyelvhasználatához, hanem csak a mai nyelvhasználatához. Ez korántsem jelenti azt, hogy az író nem archaizálhat, nem használhat régi vagy elavult szavakat; csupán arról van szó, hogy mivel valójában s a legjobban nyelvünknek csak mai rendszerét ismerheti s ezt ismerik azok is, akiknek ír, szükségképpen csak a mai nyelvallapotból kiindulva tud igazán tájékozódni a szavak egymásközi viszonya s így a rokonértelmű szavak rendszerén terén is. A nyelvészet szakkifejezéseivel ezt így mondhatjuk: a rokonértelmű szavak rendszerét elsősorban szinkronikusan vizsgálhatjuk, de vizsgálhatjuk diachronikusan, tehát történetileg is. Amikor pl. azt kutatjuk, hogy a szinonimák rendszere hogyan alakul ki, miért és mikor váltak bizonyos szavak rokonértelműekké, akkor vizsgálatunk már történeti, diachronikus. Ez a vizsgálati mód a nyelvtörténeti kutatások feladata, de

eredményei igen tanulságosak az írók számára is. Az irodalom művelői, a fordítók szempontjából a legfontosabb a szinonimák jelenlegi rendszerének tanulmányozása és ismerete, vagyis a rokonértelmű szavak synchron vizsgálata.

A következőkben a szinonimákról először és elsősorban synchronikusan, tehát leíró szempontból mondunk el egyet-mást, majd röviden diachronikusan, tehát történetileg is foglalkozunk velük.

4. A szinonimákat az jellemzi, hogy köztük bizonyos jelentésbeli rokon-ság van, de ugyanekkor mindig vannak köztük kisebb-nagyobb különbségek is. E különbségek lehetnek *értelmi* vagy *érzelmi* (hangulati) jellegűek. Mint majd látni fogjuk, alig vannak olyan esetek, amikor e különbségek tisztán csak értelmi vagy csak érzelmi természetűek; az értelmi különbségek átesapnak érzelmi térre is, s az érzelmiéket egyben értelmi különbséget is takarnak.

I. *Értelmi* különbség a szinonimák jelentésében észlelhető mennyiségi vagy fokozati különbség. *Szél, szélvész és orkán*, valamint *megy, fut, rohan; zöld, zöldes* jelentése között jóformán csak fokozati különbséget érzünk. A tudományos nyelv szempontjából csak az értelmi, mégpedig a fokozati, logikai különbségek a fontosak. A meteorológiában pl., mint ismeretes, a szél sebességét fokozatok szerint minősítik. E fokozatok megjelölésére oly elnevezések használatosak, amelyek rokonértelmű szavaknak tekinthetők. Ezek értelmét pontosan, szabatosan elhatárolhatjuk. A Beaufort-féle 12 fokos skála szerint pl. 0 = tökéletes *szélesend*; 1 = gyenge *fuwallat*; 2 = gyenge *szellő*; 3 = gyenge *szél* stb., 9 = *vihar*, ... 11 = *szélvész* stb. A tudományos vagy műszaki nyelv jellemző sajátossága, hogy egy bizonyos tárgykörön belül rendkívül aprólékos, részletező megkülönböztetéseket tesz: — rossz műszóval szólva — a *tárgyközelség* folytán a köznap, köznyelvi szóhasználaton túlmenően erősen részletez.

Az irodalmi vagy költői nyelv persze korántsem dolgozik ilyen szabatos fogalmakkal. Jó példa erre a kicsinyítő, vagy némely nyelvben, mint pl. az oroszban és olaszban s néha a magyarban is, a nagyító képzők használata. *Ház, házacska, házikó* jelentése között nyilvánvaló a fokozati, mennyiségi, tehát jellegzetesen értelmi különbség. E szinonima-sor tagjai között azonban ezenkívül már érzelmi jellegű különbséget is érzünk; a *házacska, házikó* az irodalmi vagy költői nyelvben nemcsak kisebb házat, hanem rendszerint kedveskedve, tréfálkozva, lekicsinyelve vagy sokszor éppen gúnyos értelemben kisebb házat is jelölhet.

A tisztán értelmi különbség sokszor onnan adódik, hogy ugyanazt a tárgyat vagy fogalmat más szempontból jelöljük, nevezzük meg. *Paraszt, őstermelő, mezőgazda, gazdálkodó, gazdaember, földműves, szántó-vető* jelentése között a különbség egyebek között nyilván az is, hogy azt, akit e szavakkal jelölök, más-más szempontból, más-más szemlélet alapján nevezem meg.⁷ Az ilyenféle szemléleti különbségre is elsősorban a tudományok nyelve mutat számtalan példát. De az irodalmi nyelv is sokszor él ezzel a megkülönböztetéssel. Gondoljunk csak arra, hogy mily sokféleképpen nevezik az írók és költők az estét: *napesté, napszállat, naplemente, napnyugta, alkony, alkonyat, esthomály; esteledik* helyett sokszor azt mondják, hogy: *alkonyodik, estefelé jár, lemenőben a nap, homályosodik, sötétedik, közeledik az este, jön az éjjel, a nap elfekszik, elpihen, lenyugszik, leszáll, lemegy, ledldozik, nyugovóra tér, leszál az éj. A reggel helyett, megint más-más mozzanatokat emelve ki, mondhatom: hajnal, szürkület, virradat, pitymal-lat, pirkadat, napkelte. Az öregemberről mondhatom: idős, koros, hajlott-korú, elaggott, élemedett, őszhajú, deresedő, galambósz, fehérhajú.*⁸ Ily szinonima-sorokat nagy számmal találhatunk Póra Ferenc már erősen elavult művében.⁹ Az efféle szinonima-sorok egyes tagjai főleg abban különböznek egymástól, hogy megalkotásuk során az illető fogalomnak

más-más vonását emeltem ki, más-más szempontból tekintettem. Az öregségnek pl. hol időbeli, hol korbéli mozzanatait juttattam kifejezésre, hol meg az idő múlásával együttjáró testi körülményeket megnevezve közlök egy-egy szinonima-tagot.

II. Valójában azonban csak a tudományos nyelv épít egyedül a szavak értelmi vonatkozásaira. Az irodalmi nyelv szempontjából alapvető fontosságú tény, hogy a szavaknak hangulati értéke is van s így a szinonimasorok tagjai közt *érzelmi* jellegű különbségeket is tehetünk. Egyes tárgyakat esztétikai szempontból minősíthetünk s aszerint, hogy kellemes vagy kellemetlen voltakát akarom kiemelni, megjelölésükre más-más szavakat használok. A házhoz képest a *házikó* még kedveskedő s így kellemes benyomást érzékeltető elnevezés; a *viskó*, *vityilló*, *putri* viszont már feltétlenül rosszaló, elítélő, megvető vagy éppen festői, játszi, egyszóval érzelmileg színezett képzeteket keltő megjelölés.

Máskor a rokonértelmű szó használatával erkölcsi felfogásunkat, illetve értékelésünket juttatjuk kifejezésre. Az *értéktelen* vagy *dologtalan*, *rossz*, *gonosz ember* mégcsak semleges, tárgyilagos megjelölések; az ezekkel rokonjelentésű *gazember*, *léhűtő*, *mihaszna*, *semmiházi*, *pernahájder* viszont már érzelmünkötől, felháborodásunktól, megvetésünktől átfűtött kifejezések. Az ilyenfajta rosszaló megjelölések mellett rendszerint szerepel egy-egy tárgyilagos, semleges elnevezés is, s e mellett a másik póluson, egy-egy jó értelemben vett, de szintén érzelmileg színezett kifejezés is akad. *Csúnya* viszonylag semleges megjelölése annak, ami nem szép; *csunyácska* némileg enyhíti, *rút*, *csúf* viszont már növeli a megjelölés érzelmi telítettségét.

A rosszaló, elítélő, megvető vagy megrovó kifejezések mellett sokszor szépítő, enyhítő megjelöléseket is alkalmazunk. Az eufémizmus gyakori a testi és lelki tökéletlenségek, erkölcsi vétségek, bizonyos testrészek és élettani funkciók megjelölésével kapcsolatban. A *terhesség* helyett azt mondjuk, hogy *másállapot*, *áldott állapot*; a *házudik* merev szókimondását enyhíti a *kohol*, *költ*, *füllent*, *ujjából szopja*, *lódít*, *elveti a sulykot*.

Máskor az egyszerű, közkeletű szó helyett vele rokonértelmű, de színes festői, szemléletes szavakat használunk. A költői nyelvben ennek számtalan példáját találjuk. „*Azért, hogy én huszár vagyok, Kincsem, rózsám, galambom*“, mondja a népdal; a második sor a szerelmes huszár szíve választottjának érzelmes, gyengéd megnevezéseit tartalmazza.

Ismét máskor tréfás, vagy gúnyos szinonimákkal, körülírásokkal élünk. Így lesz a *villamosból* *batár*, az *ócska mozdonyból* *kávédaráló*, a *rozoga autóból* *tragacs*, a *kövér emberből* *húsos*, *dagadt* vagy éppen *dagi*. Ez utóbbi szavak már átvezetnek bennünket a bizalmas jellegű rokonértelmű szavak közé. Vannak oly szavak és kifejezések, amelyeket csak meghitt környezetben, jó barátok, cimborák között használunk. *Egy bizonyos személy, valaki* helyett bizalmaskodó megvetéssel *pasast*, még nyeglébben, tiszteletlenül, *hapsit*, *tagot*, *szivart*, *pacákot* vagy *havert* mondhatunk.

(Folytatjuk.)

¹ Marxizmus és nyelvtudomány. A szovjet nyelvtudomány kérdései. Bp. Szikra, 1950. 238—9.

² A magyar nyelv. 44. pont.

³ Tolnai V., MNy 4:114.

⁴ A magyar nyelv szótára.

⁵ Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez, Pest, 1870.

⁶ I. h.

⁷ Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez, Debrecen, 1935. 20.

⁸ I. h.

⁹ Póra Ferenc: A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. Budapest, 1907.

A MONDAT FOGALMÁNAK TANÍTÁSA

Írta: Papp István

1. Iskolai nyelvtanaink a mondat fogalmának tisztázását úgy szólnak meg sem kísérik. Talán azt gondolják a szerzők, hogy a tanulók maguktól is tudják, mi a mondat? Vagy azért nem mernek belemenni ennek a kérdésnek feszegetésébe, mert maguk sincsenek tisztában vele? Tény az, hogy ami magyarázatot vagy meghatározást nyújtanak, az pusztán szóismétlés, egy helyben topogás, felszínen mozgó semmitmondás.

Mintha az oktatásnak nem az volna a célja, hogy fellebbentse a fátylat a valóságról, hogy megmutassa a valóságot, hanem az, hogy elrejtse az igazságot, a dolgok lényegét a növendékek elől! Régen persze — nyíltan vagy burkolt formában — sokan azt vallották, hogy nem a problémák feltárása, hanem azok elsekélyesítése, a semmivé szétoldása az igazi pedagógus cselekedet. Ma már ott tartunk, hogy felvehetjük a harcot ennek az elvnek minden rejtett megnyilatkozása ellen. Ma már nem riadhatunk vissza attól, hogy a nyelv szerkezeti elemzésében mélyre hatoljunk — mégpedig nemcsak a tudományos kutatásban, hanem az iskolai nyelvtanítás gyakorlatában is.

Sztálin — tudjuk — éles szavakkal bélyegezte meg a Marr-irány nyelvtanellenességét. Ugyanő azonban nemcsak a nyelvtani szerkezet és a nyelvtani elemzés fontosságára hívta fel a figyelmet, hanem egyben a nyelvtan nehéz voltára is rámutatott. A nyelvtan nehéz, hiszen „elvonatkoztat az egyestől és konkrétól — mind a szavakban, mind a mondatokban, az általánost ragadja meg”. Továbbá: „A nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek jele” (Marxizmus és nyelvtudomány, 22—3).

A nyelvtan elvont tudomány. Azonban éppen elvontságában rejlik nevelőereje. A nyelvtani elemzés arra szoktat és arra képesít, hogy az egyestől, a konkrétól fel tudjunk emelkedni az általános, az elvont dolgok világába. A gondolkodásnak ez az útja: az egyesről az általánosra, a konkrétól az elvontra eljutni, — és viszont. S erre semmi sem képesít jobban, mint a nyelvtan tanulmányozása. A nyelvtan azonban csak akkor tölti be ezt a fontos nevelő szerepét — az egyén és a közösség gondolkodásának fejlesztését, gyakorlását és irányítását —, ha az iskolai tanításban nem riadunk vissza a nehézségektől, a problémáktól, az elvontságoktól, hanem éppen az elvontságokhoz akarunk eljutni, a problémákat a maguk valójában akarjuk vizsgálni, a nyelvi valóságot a maga bonyolultságában és teljességében igyekszünk megközelíteni.

Akkor azonban nem rekeszthetjük ki az iskolából a mondat problémáját sem.

A mondat a legbonyolultabb nyelvi alakzat. Benne — mint vízcseppben a tenger — előttünk áll az egész nyelvi valóság. A mondatban megnyilatkozik a nyelv pótolhatatlan szerepe a gondolkodásban, egyúttal azonban a nyelv társadalomszervező és társadalomfenntartó szerepe is: tehát a nyelvi szerep egyáltalán.

A módszeres eljárás azonban azt kívánja, hogy ne a mondattal magával kezdjük a nyelvtan, illetőleg a mondattan tanítását, hanem nála egyszerűbb nyelvi tényekkel. Ezekről fokozatosan kell aztán áttérni a mondat fogalmának tisztázására — annak a didaktikai elvnek megfelelően, hogy az egyszerűbből haladjunk a bonyolultabb, a könnyebből a nehezebb felé.

2. *A nyelvi jelek.* Amikor nyelvi jelekről beszélünk, nem a saussure-i nyelvfogalomra gondolunk elsősorban, tehát nem arra, hogy a nyelv a kollektív tudatban virtuálisan élő jelrendszer: hanem a sztálini nyelvtudomány tanítására, arra a sztálini tételre, hogy a nyelv a gondolat anyagi burka. A nyelv eszerint kéttényezős jelenség: anyagi burok és gondolati tartalom elszakíthatatlan egysége. A nyelv egyfelől anyagi, hallható jelenség, hanganyag, másfelől a hanganyag gondolatot takar és közvetít számunkra.

A hallható és gondolatot közvetítő nyelvet: a beszédet részekre tagolhatjuk. Így jutunk el a különféle nyelvi jelekhez. Háromféle nyelvi jel van: hang, szó és szószerkezet. Minden nyelvi jel két tényezőből áll, mint maga a nyelv: egy materiális és egy gondolati tényező szövédménye, dialektikus egysége.

Mi a hang? Külső, anyagi tényezőjét tekintve: beszédünk hanganyagának legkisebb hallható egysége. Hallásunk segítségével tovább már nem elemezhető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy más úton sem tudjuk a hangot elemezni. A *b* hang például fülünk számára elemi hangjelenség, részeket nem tudunk benne elkülöníteni. Ha azonban beszélő szerveink működését megfigyeljük a *b* képzése alkalmával, azt találjuk, hogy a *b* hangunk két hangelemből tevődik össze. Egyik eleme a gégefőben keletkezik a hangszalagok rezgése útján (a hangszalagrezgés kitapintható közvetve a gégefő porcogóin). Másik eleme pedig úgy áll elő, hogy a két ajak összezáródik, majd a kilehelt levegő az ajakzárát felpattantja, s ez valami pattanó hangot ad (az ajkak működése tükrösen vagy mások hangképzésének megfigyelése esetén közvetlenül látható). Képzelmünk most már el, hogy megütközött egy hangvillát, ugyanakkor kipukkantok egy felfújott hólyagot: a kétféle hang egységes hangbenyomássá egyesül. Pontosan ez a helyzet a *b* beszédhangnál. Ez is két különböző hangforrással bír, s így két hangelemből áll: a fülünk számára azonban szét nem bontható hangegység.

A nyelvi hangnak azonban a gondolathoz is van valami köze, hiszen a beszédben a hanganyag mindig a gondolat anyagi burka. Mi hát a hang jelölő szerepe? Mit jelez például nyelvünkben a *k* hang? Erre a kérdésre igen egyszerű a válasz: semmit. Magában egy hang nem burkol gondolatot. Egy hang csak más hangok társaságában és más hangokhoz képest vesz részt a gondolat jelölésében. A *kép* hangsorban például a *k* hangnak igenis már megvan a maga meghatározott jelölő szerepe. Hiszen ha elhagynánk, akkor a megmaradt *ép* hangsor egy egészen más gondolatmozgatót jelölne. A *k* hangnak tehát ebben a viszonylatban az a szerepe, hogy két össze nem tartozó fogalmat: a '*kép*' tárgyfogalmat és az '*ép*' tulajdonságfogalmat elkülönítse egymástól. Mint ahogy a rádió is van szelektáló készülék a különféle állomások hangjainak egymástól való elkülönítésére. Ha szelektáló nem volna, az egyes állomások adásai áthallatszanának, zavarnák egymást, és így tökéletes hangzavar támadna, a rádiókat eldobhatnánk. Ugyanígy ha beszédünkben nem volnának pontosan elkülöníthető hangok, hangelemek, hanem csak — mondjuk — tagolatlan, hangelemekre nem bontható hangkomplexusok, akkor a fogalmakat nem tudnánk egymástól elhatárolni, s így a nyelv nem lehetne olyan pompás gondolatközlő szerszám, amilyennek azt ismerjük és állandóan használjuk.

A hang tehát beszédünknek az a legkisebb hallható egysége, amely fogalmak elkülönítésére szolgál.

Hát a szó micsoda? Beszédünket értelmileg is tagolhatjuk, s ha értelmileg már tovább nem bontható részekhez jutottunk, akkor emeltük ki a beszéd folyamataiból a szokat. A szó beszédünk legkisebb értelmi egysége. *Kutya*: ez a beszédből kiszakított rész szó, mert még van jelentése, t. i. a '*kutya*' képét vagy fogalmát jelöli. Ha azonban tovább tagolnánk, csak

jelentéstelen beszéd-töredéket kapnánk (*ku...tya* vagy *k...utya* stb.). Előfordul ugyan, hogy a szóegység továbbtagolása látszólag újabb értelmi egységeket eredményez. *Kalapács* szavunk például egy tovább elemezhetetlen jelentést, a megfelelő szerszám képzetét vagy fogalmát jelöli, de ha a szót megpróbálom tovább bontani, úgy látszik, két értelmes egységre bomlik: *kalap...ács*. Iskolás gyermekek nem is haboznak ilyenféle bölcseséggel előállni. Persze, nem nehéz rámutatni, hogy itt csak véletlen találkozásról van szó. A *kalap* és az *ács* külön-külön valóban önálló szavak, de semmi közük egymáshoz, illetőleg a *kalapács* szóhoz és a '*kalapács*' jelentéshez.

A szó belső, gondolati tényezője tehát egy képzet vagy fogalom.

Azonban a szónak is van külső, anyagi, hallható tényezője. A szó — anyagi oldalát tekintve — hangoknak egységes, egy hangsúllyal egybefogott s így hangtanilag lezárt sora. *Kutya*: négy hangnak meghatározott sorrendű kapcsolata, amelyet egy nyomaték fog egybe. Hogy mennyire egységes, lezárt, a sorrendben is meghatározott a szó hangsora, azt világosan megmutatja a következő megfigyelés. Fordítsuk meg egy szó hangjainak sorát: vagy értelmetlen hangsor jön ki, felbomlik a szónak szó mivolta (*ember: rebme*), vagy pedig egészen más szóvá válik (*kutya: a tyúk*). A szó egységes, lezárt hangsorát röviden névnek mondjuk. Azaz: a *kutya* hangsor a '*kutya*' fogalmának a neve.

A szó egy névnek és egy képzetnek vagy fogalomnak elszakíthatatlan kapcsolata. Egy név képes felidézni számunkra egy megfelelő fogalmat, s fordítva: egy fogalom képes megvalósítani egy nevet, illetőleg ösztönöz bennünket egy meghatározott hangsor megvalósítására.

A szó két tényezőjének — anyagi és gondolati tényezőjének — kapcsolata nem magától értetődő valami. Hosszú begyakorlás eredményeként működik a szó úgy, hogy a névhez nyomban csatlakozik a jelentés, a jelentéshez azonnal járul a megfelelő név. Gyermekkorban s még azontúl is állandóan gyakoroljuk ezeket a kapcsolásokat, úgyhogy azok teljes biztossággal, gépies csatlakoztatással folynak le. Olykor azonban megesik még a felnőtt korban is, hogy hallunk vagy akár olvasunk egy szót, ill. egy hangsort, és nem tudjuk a jelentését — míg utána nem járunk. Máskor meg a tudatunkba lép egy képzet vagy fogalom, s nem tudjuk azonnal hozzákapcsolni a megfelelő nevet, mert valami ok miatt meglazult a kapcsolat. Ilyen esetek már az anyanyelv használatán belül is előfordulnak. Még gyakoribbak az ilyen esetek természetesen akkor, ha idegen nyelvet tanulunk. Mindenki tudja, mennyire nehéz a hallott idegen hangsorokhoz hozzácsatolni a megfelelő jelentést, de még ennél is nehezebb a fogalmakhoz megtalálni az idegennyelvi hangsorokat. Ha azonban állandóan gyakoroljuk a jelentések és a nevek kapcsolását mindkét irányban — a jelentésektől a nevek felé és a nevektől a jelentések felé, akkor az idegen nyelvet is elsajátíthatjuk annyira, hogy a szavak jól, gyorsan és gépies biztossággal működnek úgy, hogy a nevek fennakadás nélkül idézik a fogalmakat, a fogalmak a neveket...

Hátra van a szószerkezet mibenlétének és szerepének tisztázása.

Feketén bólingat az eperfa lombja: ebben a nyelvi nyilatkozatban nemcsak hangokat (*f-e-k-...*), továbbá nemcsak szavakat különböztethetünk meg (*feketén — bólingat — az eperfa — lombja*), hanem szavak értelmes kapcsolatait is kiemelhetjük belőle. Ilyen értelmes szókapcsolat: *feketén bólingat*, aztán: *az eperfa lombja*, végül: *bólingat a lomb*. Ezekben a szókapcsolatokban két szó jelentését egymásra vonatkoztatjuk. *Eperfa lombja*: ez a szószerkezet nem külön gondoltatja az '*eperfa*' fogalmát és a '*lomb*' fogalmát, hanem egymásra vonatkoztatja egymáshoz tartozóknak mutatja őket. Itt ugyanis az *eperfa* nem akármilyen eperfát jelent, például nem jelenti a lombjaitól megfosztott eperfát, hanem csak a lombos eperfát. Ugyanígy a szerkezet második tagja (*lombja*)

sem jelent általában lombot, akármilyen lombot, nem jelenti például a tölgyfa lombját, hanem egyesegyedül az eperfához tartozó különleges, sajátos lombfajtát. A szószerkezetek tehát nem egyszerűen fogalmakat idéznek, hanem fogalmak összetartozását, egymáshoz való viszonyulásait jelzik. S erre nagy szükség van. Hiszen a dolgok és azok tudati tükörképei: a fogalmak nem elszakítva élnek egymástól, hanem összefüggésben, más dolgok és más gondolatmozzanatok szövődékében. A szószerkezetek éppen ezeket az összefüggéseket, viszonyulásokat fejezik ki.

Emellett azonban van a szószerkezetnek külső, anyagi tényezője is. Anyagi oldalát tekintve a szószerkezet nem más, mint két hangsornak (névnek) többé-kevésbé lezárt, egységes kapcsolata. A szószerkezetnek az a szerepe, hogy két név kapcsolatával két fogalom egymáshoz való viszonyát jelölje, vagy fordítva: két fogalom egymásra vonatkoztatása arra indítja a beszélőt, hogy két nevet egymással meghatározott kapcsolatba állítson.

Mindebből pedig az derül ki, hogy a nyelvi jelek valamennyien a nyelvnek a gondolkodásban való szerepét szolgálják. A hang beszédünknek az a legkisebb hallható egysége, amely jelentéseket, fogalmakat különít el egymástól. A szó az a legkisebb értelmi egység, amelyben egy név idéz egy fogalmat, vagy egy fogalom egy nevet. A szószerkezet végül az az értelmes szókapcsolat, amely fogalmak viszonyítására, fogalmi viszonyoknak hanganyaggal való jelölésére szolgál. A nyelvi jelek mindegyike (hang, szó, szószerkezet) úgy szolgálja a gondolatot és a gondolkozást, hogy azt hanganyagba öltözteti. Elszakíthatatlan kapcsolatot teremt az emberi tagolt hanganyag és az emberi gondolat közt. Így nem csupán a nyelvre általánosságban érvényes az a marxi tétel, hogy a nyelv a gondolat közvetlen valósága, hanem minden egyes nyelvi jel is a maga módján érzelmeink számára közvetlen valósággá formálja, azaz hanganyagba öltözteti a gondolatot.

3. *A mondat több, mint nyelvi jel.* Minden mondat valami nyelvi jelet tartalmaz. Magában azonban egy nyelvi jel még nem mondat.

Úgy van! Ez ember! Ki az? Jó reggelt! Annál jobb. Itt lakunk stb. mondatok és egyúttal egyszerű, t. i. kéttagú szerkezetek. *Itt születtem én ezen a tájon:* ez a mondat egy többszörös szószerkezetet foglal magában. A következő egyszerű szerkezetek különíthetők el benne: *itt születtem — a tájon születtem — én születtem — ezen a tájon.* A mondat tehát igen sokszor vagy egyszerű szószerkezetet foglal magában, vagy bonyolultabb, többszörös szerkezetet. Ha azonban megvizsgáljuk a fenti példákat, azt találjuk, hogy az adott nyelvi jel csak meghatározott beszédhelyzetben vált mondatná. *Úgy van:* ez csak abban az esetben használható mondatértékben, ha a helyzetből kiderül, hogy *mi* van úgy, és hogy az *úgy* miféle tényállást vagy viszonyulást jelez. De még a bonyolultabb szerkezetű mondat is (*Itt születtem én ezen a tájon*) csak egy megfelelő helyzetben mondat: olyan helyzetben, amelyben tudjuk, ki az az *én*, s tudjuk azt is, hogy *mi* az az *itt*, ill. azt, hogy *ezen a tájon*. A mondatok nem lógnak a levegőben, hanem megadott beszédhelyzethez vannak kötve. Persze, nyelvtani példaképpen kiemelhetjük őket a helyzetből, amelyben élnek, amelyben szerepüket betöltik, de ha helyesen akarjuk őket értékelni, akkor be kell állítanunk a valóságos beszédhelyzetbe, amelyben először elhangzottak, vagy el kell képzelniük olyan helyzetet, amelyben elhangozhatnának.

Egy tetszésszerű szószerkezet, például *eperfa lombja*, önmagában még nem mondat. Mondattá csak akkor válik esetleg, ha egy megadott helyzetre vonatkoztatjuk. Rámutatunk például a valóságosan adott eperfa lombjára, s ténymegállapításként, azonosító értékben mondjuk: *Eperfa lombja* (t. i. „ez, amit látunk, eperfa lombja, nem másvalami, például nem tölgyfa lombja, ahogy valaki helytelenül vélte”). A szószerkezet — s bármely szószerkezet — mondatértéket ölt akkor, ha egy konkrét beszédhely-

zetre vonatkozik. Még az olyan egész általános értékűnek tetsző mondatok is, mint például: *Fiatalság — bolondság*, csak úgy váltak mondattá, hogy egy konkrét helyzetben alkalmazzuk őket. Valaki valamit elkövetett, s egy más valaki megfigyelte és értékelte az esetet: ennek a helyzetnek és ennek az értékelésnek eredményeként hangzik el az adott helyzetben ez a kijelentés: *Fiatalság — bolondság*.

Máskor a mondat egyetlen szóból áll. *Megvan! Szeretlek. Szabadság! Esik. Lehetetlen. Éljen! Siess! Micsoda? Hová?* stb. egyszavú mondatok. Ezeknek a szavaknak egy része szószerkezettel ér fel, mert fogalmak viszonyítását jelöli. *Szeretlek*: ez a szó például az *én szeretlek téged* háromtagú szerkezettel egyértékű. Vannak azonban olyan egyszavú mondatok is, amelyek igazi szavak, mert csak egy fogalmat jeleznek, nem két vagy több fogalomnak egymásra vonatkoztatását. *Szabadság!* — semmi viszonyító elem nincs a szón, nyoma sincs egy másik, vele szerkezetet alkotó szónak. Ennek ellenére mondatértéket ölt a *szabadság* szó akkor, ha köszöntésül használják olyan emberek egymás közt, akik hisznek a szabadság életformáló erejében. Persze, hogy itt vonatkozik valamire a *szabadság* szó, de nem egy másik szóra, ill. egy másik fogalomra, hanem a nyelvi jeleken kívüli valóságra: a beszélőre és a hallgatóra, illetőleg azoknak a dolgokhoz való viszonyulására.

Bármely szó felveheti a mondatértéket, ha egy meghatározott konkrét helyzetre vonatkozik. *Tenger*: magában, a beszédhelyzettől elszakítva csupán szó, de mondattá vált azoknak a görögöknek ajkán, akik a kisázsiai hadjáratától elcsigázva hirtelen megpillantották a szabadulást jelentő tengert, s kitörő örömmel így kiáltottak fel: *Tenger! Tenger!* Tudjuk, kik mondták, tudjuk, mire mondták; és tudjuk, milyen érzelmi értékben mondták.

Még arra is van példa, hogy egyetlen hang szerepel mondatként. Ez persze határeset, de előfordul. *Á*: egyszerű hang, önmagában nincs jelentése, csak arra való, hogy más hangok társaságában és az ellentétes hangokhoz képest jelentéseket különítsen el egymástól. A *kár*: *kar* viszonylatban például az a szerepe, hogy a '*kár*' fogalmat elkülönítse a '*kar*' fogalomtól. Az *á* tehát csak hang, jelentésselkülönítő ereje van csupán, nincs képzetkeltő szerepe, (tehát: nem szó), s nincs viszonyjelölő ereje (tehát: nem szószerkezet). Ennek ellenére ez a puszta *á* hang is felveheti a mondatértéket, ha meghatározott helyzetben lép fel, s a helyzetre vonatkoztatjuk. Nyitók váratlanul egy szobába, s ott olyan jelenet tárul fel előttem, ami meglepő, furcsa számomra. A bennlevőkhöz csak ennyit mondok: *Á!* Mindenki tudja, mit akarok ezzel mondani — fureszállást, rosszállást. Mindenki tudja, kinek, illetőleg kiknek szól. Végül mindenki tudja, mire, miféle tényállásra vonatkozik ez a nyelvi nyilatkozat. Az *á* hang tehát ebben a helyzetben mondatértéket öltött.

Mondatként tehát legtöbbször egy szószerkezet, sokszor azonban egy szó, ritkábban egyetlen hang lép fel. Így a mondat minden esetben tartalmaz egy nyelvi jelet (szószerkezetet, szót, hangot), de valami többletet is. S éppen ez a többlet az, ami a mondat lényegét, sajátos jegyét megadja. Ezt a többletet a konkrét beszédhelyzetben kell keresnünk. Egyelőre tehát azt mondhatjuk, hogy a mondat a beszédhelyzetben élő nyelvi jel. A nyelvi jelnek a beszédhelyzetre való vonatkozását, azaz a mondatnak a nyelvi jeltől megkülönböztető vonását külön is meg kell vizsgálnunk.

4. *A mondat a valóságra vonatkozik.* A beszédhelyzet nem egyéb, mint a nyelvi valóság, azaz a valóság nyelvileg tekintve. A nyelvi valósághoz, vagyis a beszédhelyzethez pedig három dolog szükséges: 1. kell valaki, aki beszél; 2. kell legalább egy másik, aki hallgatja a beszédet; 3. végül kell valami beszéd tárgy, amiről folyik a beszéd. A valóságot tehát nyelvileg, a beszéd tényével három részre tagoljuk: 1. *én*, aki beszélek (az én világa); 2. *te*, akihez szólok (a másik ember világa); 3. *ő* vagy *az*, akiről vagy ami-

ről beszélek (a dolgok világa). Ebben a hármasságban benne van, vagy legalább is belefér az egész világ. Ez másként azt jelenti, hogy a nyelvi valóság (a beszédhelyzet) terjedelme szerint azonos a valósággal: a valóság sajátos szerkezetét azonban nyelviileg formáljuk ki.

A beszédhelyzetet a mondat teremti meg. A mondat tagolja a világot három részre, egyúttal azonban a mondat teremti meg a valóság három darabja közt a kapcsolatot.

Beszédhelyzet mondat-nélkül nincs. Minden lehető beszédhelyzetben mondatokat mondunk. Lehet, hogy a mondat egy-egy helyzetben — külső vagy belső okok következtében — töredékessé válik: de ez a töredék *mondattöredék*, azaz tudatában vagyunk annak, hogy vagy teljes mondatból ér fel, vagy teljes mondatnak tervezte a beszélő. A valóságban — egy konkrét beszédhelyzetben — sohasem hangokat vagy szavakat vagy szövegszerkezeteket mondunk, hanem mindig mondatértékű hangokat, szavakat és szövegszerkezeteket.

Másfelől nincs olyan mondat, amely ne egy konkrét beszédhelyzetre vonatkoznék. Minden mondat valamilyen beszédhelyzetben született, vagy legalább is azzal az igénnyel alkottuk meg, hogy egy valóságos beszédhelyzetre vonatkozhatik. A valóságos vagy a valóságosnak elképzelt beszédhelyzetből pattan ki a mondat, a beszédhelyzet személyi és tárgyi viszonyai ösztönöznék a mondatalkotásra, egyben pedig a mondat az egész beszédhelyzetre, a valóság három darabjára vonatkozik.

Elemezzük a *Magyarország népköztársaság* mondat valóságra vonatkozását.

Ez a mondat az alkotmány megalkotójának, továbbá bármely beszélőnek — aki utána mondja — a magyar állam jelen állapotához való határozott állásfoglalását jelzi. Ha csak ténymegállapításként mondom, az már egyfajta állásfoglalás. Mondhatom azonban büszkén, az erő tudatával vagy éppen fenyegetéssel a régi rend híveivel szemben. Mondhatja azonban valaki fogcsikorgatva, rezignáltan, kétkedve stb. — már ha t. i. az illető a mai rend ellenségei közé tartozik. Azonban minden esetben — azzal, hogy egyáltalában kimondom, s azzal, hogy hogyan mondom — ez a mondat elárulja a beszélőnek a dologhoz, a beszéd tárgyhoz való sajátos állásfoglalását.

A fenti mondat azonban mindig szól valakinek. Valakihez intézzük. Az alkotmány szerzője a magyarság tagjai felé fordul ezzel a kijelentéssel. Aki ismétli, meghatározott helyzetben utána mondja, az is valakinek mondja, mégpedig azzal a céllal, hogy a hallgatóban megfelelő állásfoglalást alakítson ki a magyar állam jelenlegi helyzetével kapcsolatban. Felhívhat ez a mondat valakit arra, hogy vegye tudomásul Magyarország népköztársaság-voltát — ha eddig nem tudta volna. Szolgálhat arra is, hogy erősítse az új rendet építők önbizalmát. Másokat pedig figyelmeztethet arra, hogy változtassanak ellenséges magatartásukon — hiszen a tények ellen hadakozni veszedelmes és örült vállalkozás volna.

Végül a szóbanforgó mondat a dolgok világával is megteremti a kapcsolatot. Valamit a tudatunk síkjára vetít a dolgok világából — mint mikor a filmvetítő készülék a mozi vásznára veti a képet. Ha kimondom vagy hallom ezt a mondatot, akkor a földabrosz meghatározott darabja (Magyarország) s annak meghatározott államviszonyai — népköztársaság-volta — a beszélő és hallgató tudatának síkjára vetítődnek, s ott is a figyelem reflektorfényébe kerülnek.

A mondat — ezek alapján kimondhatjuk — olyan nyelvi jel, amely megteremti a valósággal a kapcsolatot. A mondat egy nyelvi jelet a beszélőre, a hallgatóra és a beszéd tárgyára vonatkoztat. Egyszerre három irányban létesít kapcsolatot a valósággal: ezáltal a három részre darabolt valóságot egységbe fűzi. A valóság darabjait egymásra vonatkoztatja, s így helyreállítja a valóság egységét. A mondat széttagolja a valóságot, de

a valóságdarabokat össze is fűzi. A mondat ilyenformán a világ rendjének, a rendezett világképnek formálója. Mindig viszonyít, mindig vonatkoztat, mindig állásfoglalást jelez. A nyelvi jel az emberi hanganyagot kapcsolja a gondolathoz (a valóság tudati tükröződéséhez): így megteremtí a hanganyagnak mint külső burkonak és a gondolatnak, mint belső tartalomnak dialektikus egységét. A mondat aztán ezt a dialektikus egységet — a hanganyagnak és a gondolatnak egységét, azaz a nyelvi jelet — vonatkoztatja a teljes, az egész, a közvetlen valóságra.

A nyelvi jelek a nyelvnek a gondolkozással való szoros kapcsolatát mutatják — azt, hogy a nyelv a gondolat anyagi burka, s azt, hogy nyelv nélkül nincs gondolkozás (Sztálin). A mondat ezzel szemben, ill. ezen túl a nyelv társadalmi funkcióját valósítja meg. A nyelv a társadalmi érintkezés eszköze (Lenin), egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze (Sztálin). A nyelvnek ez a fontos társadalmi szerepe a mondatban valósul meg. Hiszen a mondat teremt kapcsolatot az egyik ember és a másik ember közt, a beszélő és a hallgató közt azáltal, hogy jelzi az egyik embernek a dolgokkal szemben való állásfoglalását, s ösztönzi a másik embert ugyanolyan állásfoglalás elfogadására.

Mi hát a különbség nyelvi jel és mondat közt?

A nyelvi jel a nyelvnek a gondolkozásban való szerepét valósítja meg, amikor hanganyagba öltözteti a gondolatot. A mondat pedig a nyelv társadalmi szerepét valósítja meg, amikor kapcsolatot teremt az emberek közt azzal, hogy állásfoglalást jelez és állásfoglalásra készítet a dolgokkal szemben. A mondat a nyelvnek az a formája, amely a társadalmat társadalommá szervezi, a társadalmat a széteséstől megóvjá, a társadalom mozgását, fejlődését előmozdítja — mert hiszen a mondattal foglalunk állást és a mondattal fogadtatjuk el állásfoglalásunkat másokkal. A társadalomban elterjedt, a társadalmilag megvalósult állásfoglalás azonban a dolgok megváltoztatására, a természet átalakítására, a meglevő viszonyok felülvizsgálatára, a régi megdöntésére s új világ megteremtésére ösztönöz...

5. *A mondatnak élményjellege van.* Minden pillanatban, szünet nélkül számtalan benyomás ér bennünket. Ezek a benyomások, amelyek a valóság felől jönnek, s érzékszerveink ingereltetése útján az idegpályákon át jutnak a központba, javarészt csak átsuhanó, nyomot alig hagvó benyomások. Ezeknek a benyomásoknak tömegéből azonban egyesek kiemelkednek, jobban megmozgatnak, jobban érdekelnek bennünket. Élményt jelentenek számunkra, s éppen ezért igyekszünk őket továbbadni másoknak, hogy azokat is megmozgassák, s nekik is élményt jelentsenek.

Az élmény a benyomások tömegéből nagyobb erőfokával és érdekeltető voltával válik ki. Az élmény ösztönöz arra, hogy kimondjuk, nyelviileg megformáljuk, másoknak is tudtul adjuk azt, ami minket megmozgatott. Ha nagy öröm ér, az öröm nem fér meg bennünk: igyekszünk másoknak elmondani, hogy ők is velünk örüljenek. Ha bánat szakadt ránk, akkor meg a bánat súlya — úgy érezzük — megkönnyebbüléssel, ha megosztjuk fájdalmunkat másokkal, ha elmondjuk bajunkat másoknak. A rendkívüli, nagy erejű élmény mondattá igyekszik formálódni: arra ösztönöz bennünket, hogy nyelvi kapcsolatot teremtsünk másokkal. Arra ösztönöz, hogy állást foglaljunk és állásfoglalásra készítsünk másokat is a dolgokkal szemben.

Azonban nemcsak egészen rendkívüli élménynél áll fenn ez az eset — csak itt könnyebben megfigyelhető — hanem egyáltalában az élménynél. A mondatnak mindig olyan erejű benyomás az alapja, amely ösztönöz a kimondásra, a másokkal való közlésre. Ha nincs meg, valamely benyomásnak a kellő intenzitása, akkor az csak átsuhanó benyomás marad, nem válik élménnyé, s ennek következtében nem formálódik mondattá. A mondatnak lényeges jegye az, hogy *mondjuk*. Kell lenni olyan helyzetnek,

amelyben valóban ki is mondjuk, vagy ki is mondhatjuk a mondatot. Amikor a magyar grammatikusok a mondatot *mondatnak* nevezték el, akkor ezzel a névvel annak egyik lényeges jegyét jelölték meg: t. i. az élményjellegét, azt a sajátságát, hogy kimondásra ösztönöz.

6. *A mondat: tagolt egység.* Egy alkalommal az általánosiskola 5. osztályának fókán felvettem azt a problémát, hogy a mondat hogy felel meg a valóságnak: a mondat szerkezete és a valóság szerkezete fedik-e egymást.

Kérdésem pontosabban így hangzott.

— Ebben a mondatban: *Repül a madár* — külön van szó *repülésről* és külön *madárról*. Vajon a valóságban is külön van, egymástól elkülönítve a '*madár*' és a '*repülés*'?

A kis tudósok erre a kérdésre igen elkomolyodtak, s gondolkozóba estek. Végre felcsillant az egyik kisfiú szeme, s így szólt, szinte méltatlankodva:

— Hát hogy lehet ilyet kérdezni! Hát tán a *madár* ott gunnyasztana valahol a sarokban, ott fenn még *repülne* valami, ami nem *madár*?

— Szóval a valóságban nincs külön '*madár*' és külön '*repülés*'. Mi van hát akkor?

— A *repülő madár* van! Hiszen nem látom külön a madarat és külön a repülést, hanem csak a repülő madarat látom.

— És ha egyáltalában nem látom a repülő madarat, mégis beszélek róla: akkor vajon külön gondolom a madarat és a repülést?

— Dehogyan gondolom külön! Valamikor láttam a repülő madarat, s most visszaemlékszem rá: így is csak a repülő madár egységes képe jelenik meg előttem.

— Jól van. Tehát mindenképpen — akár látom, akár csak visszaemlékszem, hogy láttam — a '*repülő madár*' egységes képe jelenik meg a beszélő tudatában. Miért szedte hát szét a beszélő ezt az egységes képet részekre? Mert szétszedte, amikor mondatformába öltöztette, és azt mondta, hogy *Repül (1) a madár (2)*.

Ez a kérdés egészen meghökkentette a társaságot, s most még feszültebb gondolkozás következett. Végre egy fiú megszólal, s mint a világ legteremtésesebb dolgát, a következőket mondta:

— Semmiképpen sem a magam kedvéért szedtem szét a repülő madarat — madárra és repülésre.

— Hát kinek a kedvéért? — kérdeztem én tovább.

— A másik ember kedvéért, akinek mondtam.

— S miért kellett a másik ember kedvéért szétszedni szegény repülő madarat — madárra és repülésre?

— Hogy miért? Hát azért, amiért a tornatanár úr is szétszedi a tornagyakorlatokat részekre. Ha egyszerre mutat be egy nehezebb, bonyolultabb tornagyakorlatot, akkor azt egyikőnk sem tudja utána csinálni. De ha előbb szétszedi, s a részleteket egyenként mutatja meg, akkor utána tudjuk csinálni.

— Mit? Csak a részeket tudjátok utána csinálni?

— Dehogyan! Ha a részeket megtanultuk, s a részek sorrendjét is tudjuk, akkor először lassan, számolásra, később gyorsabban, már számolás nélkül is össze tudjuk rakni a részeket, s az egészet meg tudjuk csinálni.

— Nos — vettem át a szót — a mondatalkotás, a mondat megformálása valóban ehhez hasonlóan és hasonló okokból történik. A mondattal egy egész képet szétdarabolunk, szétszedünk azért, hogy részenként nyújtsuk a hallgatónak, mert így az könnyebben fel tudja fogni. Egyúttal azonban a részeket egymásra vonatkoztatjuk, összefűzzük — azért, hogy a hallgató is össze tudja állítani a részekből azt az egészet, amit tudtára akartunk neki adni. Így megtörténik az a csodálatos dolog, hogy bennem, a beszélőben a *repülő madár* egységes képe jelent meg, ezt a közlés szá-

mára széttagolom *madár*-ra és *repül*-ésre, közben jelzem a hangsúlyozással, mivel, hogy a kettő összetartozik, s így a hallgató tudatában végül mégis csak a *repülő madár* egységes képe jelenik meg.

Így vontuk le a fenti megbeszélésből a mondat legfőbb szerkezeti sajátosságát.

A mondat eszerint szerkezetét tekintve tagolt egység: egy egységes képsztérbontása s ismét egységbe való összefűzése.

A mondat tartalmának tagolásában és összefűzésében pedig megint csak a nyelv társadalmi szerepe nyilatkozik. A beszélő a mondat megformálásával előzékenyen elébe megy a hallgatónak. Illetőleg úgy jár el vele szemben, mint a nevelő a növendékkel: a bonyolult ismereteket részletekben nyújtja, de a részek összefűzéséhez is megadja az útbaigazításokat.¹

Nyelvművelés

NÉPDALSZÖVEGEINK ÉS A TÁJNYELV KÉRDÉSE

Írta: Lőrincze Lajos

Több szó esett mostanában irodalmi nyelvünkről, illetőleg irodalmi nyelvünk és a tájnyelv, a nyelvjárások egymáshoz való viszonyáról. Nemrég a Csillagban folyt vita a kérdésről írók között, majd a nyelvészek is elmondták véleményüket a Magyar Nyelvőr hasábjain. Mindaz azonban, ami ebben a kérdésben eddig történt, vajmi kevés ahhoz, amit a probléma jelentősége megérdemelne. A viták általában kis közönség előtt, kevés résztvevővel folytak le. A problémák nem bontakoztak ki a maguk sokszínűségében. A vita eredménye sem vált nyilvánvalóvá, különösen az írók részéről.

Pedig tisztáznivaló igen sok akad még ezen a téren. Sokáig várunk nem lehet, mert maga az élet, a gyakorlat sürget bennünket egyre erősebben. Az irodalmi nyelv kérdése után, vagy inkább szorosan vele kapcsolatban, hamarosan fel fog vetődni a nyelvjárások és a színpadi nyelv egymáshoz való viszonyának a kérdése. Tisztázásra vár a nyelvjárások szerepe az énekművészetben, szorosabban a népdaléneklésben is.

Ez az utóbbi merült fel az országos kultúrverseny nemrég lezajlott döntőjében. Minthogy a probléma nemcsak egy esetre, a vitát kiváltó énekkarra vonatkozik, szükségesnek látszik, hogy nyilvánosan is megvitassuk.

A vita előzménye a következő: Az egyik kitűnő pesti énekkar műsorának jórésze tájszólásban, nyelvjárásban betanult dalokból állt. A zsűri végső fokon hamisnak, mesterkéltnek, elrontottnak találta a kórus nyelvi produkcióját, kifogást emelt a dalok mondanivalója, értéke, nevelőhatása ellen; magát az előadásmódot münépiesnek, dzsentrisnek ítélte.

A kórus és vezetője méltánytalannak találta az ítéletet, minthogy meggyőződésük szerint sem nyelvi, sem művészi, sem politikai hibát nem követtek el: a *népművészeti stílust* akarták elsajátítani, amire már politikai és művészeti tényezők is nyomtatékosan felhívták a figyelmet; *népdalt* énekeltek, mégpedig úgy, ahogy azt a karmester hallotta és feljegyezte vidéken, tehát a helyességet, az *eredetiséget* sem lehet kétségbevonni.

Hogy az olvasó ne maradjon sötétben, íme néhány sor az inkriminált szövegek közül:

¹ A mondat problémájával régóta foglalkozom az iskolai tanításban és magántanári előadásaimban. Eredményemet 1948-ban írásban is megfogalmaztam. Ez a tanulmányom most van megjelenőben a Magyar Nyelvben.

Emék, emögyök, nem maradok e tájon, Mer a szívem a babámér ügön fáj,
 Hogy a szívem a babámér ne fájjon, Szókét szcre'ök, mer a barna mögesalt már.

Vagy egy másik:

De a legény egysem akar megkérni, Csak a csinos menyecskekkel cicázni,
 A mamával beszélni, Jó lesz lányok a szívekre vigvázni.

Végül a legtöbbet kifogásolt részlet:

Annai az irigyem, minni a fa levele, Ögye ki a fene, ögye kezét-lábát, ögye a
 derekát, (hun. té?)
 Aki engem irigyel, ögye ki a fenc, Ott ahol az irigyem a derekára felköti a
 szoknyát.¹

A vita eldöntésére a Népművészeti Intézet egy tágabbkörű értekezletet hívott össze. Erről számolok be, illetőleg az itt elhangzottaknak főként nyelvi vonatkozásait foglalom össze és egészítem ki az alábbiakban.

Az érdekelt kórus és vezetője, de részben a zsűri tagjai is a *hitelesség* kérdését vetették fel elsősorban. A nyelvjárási szövegű dalok (az idézetek közül az első és a harmadik) Kalocsáról valók, itt jegyezte fel őket a kórus vezetője. Kérdés, valóban sikerült-e hitelesen, az eredetinek megfelelően visszaadni a kalocsai tájszólást?

A kérdésre igen nehéz egyszerű igennel vagy nemmel felelni. A „hitelesség” megállapításának különféle nehézségei vannak.

Csak megemlítem pl., hogy a mai kalocsaiak jórészenek nyelve eredetileg nem magyar s ez nyilván nyomot hagy a mai „nyelvjárásban” is. Vagy azt az általánosan ismert és érvényes jelenséget, hogy a kötött szöveg (vers) nyelve nem minden esetben egyezik meg a kötetlennel, s ismét egyikkel sem egyezik meg szükségképpen az énekelt szövegé.

Mi lehet tehát egyáltalán a követelmény?

Azt már eleve ki lehet mondani, hogy *teljes hangtani hűséggel* aligha tudná bármelyik pesti együttes is utánozni valamelyik nyelvjárásunkat. Nem sikerülhetett tehát a szóbanforgó kórusnak sem. Csak azt említem meg, hogy pl. a zárt *ö* hangot három-négyféleképpen adták vissza, ami nem valószínű, hogy pontosan megfelelné az eredetinek.

De ilyen követelményt — mint mondtam — nem is támaszthatunk, már csak azért sem, mert a kórus produkcióját nem hangtani kutatás céljára akarjuk felhasználni. Arról lehet szó tehát, hogy a bemutatott szöveg nem mond-e ellene az *átlagos* kalocsai beszédnek. A kalocsai nyelvre a legjellemzőbb az *ö-zés*, a kórus is ezzel *jelképezi* — ha nem is egészen következetesen — a nyelvjárást. Olyan hibák, amelyek a laikus vagy akár a nyelvészetiileg is képzett hallgató művészi élvezetét zavarták volna, nem fordultak elő. Ilyen lehetett volna az *ö-zés* helytelen alkalmazása (pl. *dörökát, föne*), vagy valamilyen feltűnő más nyelvjárási jelenség (pl. *i-zés: legíny*) belekeverése. De mondom, ilyen nem történt.

De nem erről az oldalról kell a kérdéshez hozzányúlunk. A kérdés illetően feltevésében ugyanis az az elrejtett gondolat van, hogy ez a dolog lényege, s ha a kalocsai nótát valóban „hamisítatlan” kalocsai nyelven adták elő, minden rendben van. S ezzel az egész problémát mellékvágányra vinnénk.

A népdal *hitelessége* ugyanis nem a pontos hangtani hűségen múlik. Sőt, éppen ez a leglényegtelenebb része, sőt negatív része.

¹ A dalszövegeknek az éneklés után való fonetikus átírását nem kísérel'em meg, itt közlöt formájuk a vita jegyzőkönyvéből való.

Ez az, ami egy szűk közösséghez köti, s ez az, ami éppen meggátolná azt, hogy valóban népi (nemzeti) legyen.

A kérdés tehát az, hogy *elvileg* helyesnek tarthatjuk-e azt a törekvést, hogy egy kórus az egész nemzetnek énekelve (mert hiszen végeredményben ez a feladata és a törekvése: mindenkire akar szólni) olyan nyelven szólaljon meg, amelyen a nemzetnek csak egy kis része beszél.

Olyan kórus, amely ismeri a közös nyelvet, nemzeti nyelvünket, sőt *csak* azt ismeri. Továbbá olyan művet propagál ezen a nyelven (az első számra gondolok), amelyet szinte az egész ország ismer — nem tájszólásban. S teszi ezt akkor, amikor *van* közös nyelvünk, amelyet mindnyájan értünk, a köznyelven beszélők éppúgy, mint a különféle nyelvjárásokat beszélők. Hiszen a különböző vidékek lakossága ma már, azt mondhatjuk, kétnyelvű, a szűkebb környezetben beszélt tájnyelve mellett ismeri, érti és szükség esetén beszél is a közös nyelvet, a köznyelvet. S aki nem érti vagy beszél, az *még* nem érti és beszél, de a fejlődés útja feltétlenül a közös nemzeti nyelv felé vezet. A nyelvi partikulárizmus viszont éppen a szétaprózódást szolgálná az egység helyett.

Persze a kérdés nem ilyen egyszerű. Azonnal felvetődik (az értekezleten fel is vetődött) egy egész sor ellenvetés és kérdés, amelyre válaszolnunk kell.

Felmerül elsősorban az a kérdés: nem kerülünk-e ellentétbe azzal az általánosan elfogadott elvvel, hogy a népművészeti stílust kell elsajátítanunk, hogy a népi hagyományokra kell építenünk. Táncsoportjaink — a budapestiek is — az egyes vidékek népi táncait igyekeznek minél hűvebben elsajátítani. Nem ugyanezt kell-e tenni a népdalok esetében is? Utalhatnak Révai elvtárs szavaira is: „A falusi paraszt csoportoktól meg lehetett tanulni újra, hogyan kell népdalt énekelni“... továbbá: „A népdal, a népi tánc az az ajándék, az a hozzájárulás, amelyet a parasztság ad új, születőben levő szocialista kultúrának.“

Ezek az érvek persze nem ellenérvek, sőt mi is éppen ezek valódi értelmezésének helyreállításán fáradozunk.

Elsősorban nem lehet a dalok szövegét, nyelvét azonosítani sem a táncal, sem a dal zenei részével. Más a nyelv és más a tánc. A nyelv a megértés, az érintkezés eszköze, a tánc, a zene nem az, noha több mindent ki lehet ezekkel is fejezni. Továbbá: a népdalnak a hangtani hűség — mint mondtuk — nem lényeges, hanem nagyon is lényegtelen, sőt bizonyos esetben már negatív része. Azután: a „népi“ művészet, tánc, dal ápolása, terjesztése nem azt jelenti, hogy *mindent* ápolunk, terjesztünk, amit pl. a parasztság körében találunk, amit a parasztság táncol vagy énekel. Ahogy nincs „művészet a művészetért“, ugyanúgy nincs „népi a népiért“, vagy „paraszti a parasztiért“. Másszóval: nem azért szeretjük, ápoljuk, terjesztjük a népi dalokat, mert falun jegyeztük fel őket, hanem mert szépek, szebbek a többinél, színvonalasak, őszinték, egyszerűek, kifejezők, mindenki számára érthetők. A „népi“ tehát a mi értékelésünkben egyúttal azt is jelenti, hogy „művészi, szép“. Nem lehet tehát mindazt válogatás nélkül népinek nevezni, amit a parasztság énekel vagy táncol, bármennyire „hiteles“ is a feljegyzés. Erre jó példa éppen a bemutatott egyik dal is, amelyben a legény nem akar „a mamával beszélni“, csak a „csinos menyecske-kel cicázni“. Elhiszem, hogy eredeti feljegyzés. Én is hallottam már falun azt a — különben hasonló — slágert, hogy:

•Veszünk majd egy faházat, hol az ember cicázhat

Es a mama sem vigázhat.

De nem merném állítani, hogy népi, közkinccsé tételre érdemes volna. Mert bármilyen „eredeti“, lényegében hamis, hazug, éppen ezért művészietlen is. Ugyanígy a táncgyűjtők is feljegyezhetnék falun is a szvingnek egy-két változatát, de aligha teszik. Pedig a „valóságot“ adnák vissza, mert

valóban látták ezt a táncot, — ahogy a szóbanforgó kórus vezetője is hallhatta ezeket a nótákat — s mégis súlyos tévedésbe esnének, ha ezt tennék, mert a valóságot nem fejlődésében, hanem egyszeri előfordulásában ábrázolnák, fényképeznék.

Mondanom sem kell, hogy nem kevésbbé művészetlen, s a lényegest a lényegtelenül összetévesztő az az eljárás is, amely a „népi“ egy-két népiesnek látszó, de valójában álnépies, olesó, gicces külsőséggel (pl. *ögye mög a fene, hun té* stb.) helyettesíti.

De tegyük fel, hogy nem ilyen kirívó esetről van szó, hanem egy olyan népdalról, amely ellen sem tartalmi, sem zenei szempontból nem eshetik kifogás. Helyes-e, ha ezt — nyilván népi voltának és eredetiségének hangsúlyozása céljából — azon nyelvjárás hangtani sajátságait utánozva tanítaná be a kórusvezető, amelyen valamikor hallotta? A válasz az eddigiekből nyilvánvaló: nem helyes. Mi volna a célja az ilyen előadásnak? Talán jobban megértené országunk népe? Nem! Sőt, a nyelvjárás sajátságok éppen akadályoznák a megértést, a művészi hatás elérését. Gondoljuk csak el, ha pl. valaki a *Tavaszi szél vizet áraszt* kezdetű szép népdalunkat — minthogy palóc faluban is hallotta énekelni —, palóc nyelvjárásban énekeltené kórusával (kb. így: *mindén mádór tórsát vólászt* stb.)! Azt hiszem, minden vidéken nevetségesnek hatna (— ahogy a palóc nyelvjárást beszélők is nevetségesnek éreznék ugyanezt a dalt, pl. a kalocsai nyelvjárásban —), de valószínű, hogy a kórus palócos előadása a feljegyzés helyén, tehát egy palóc faluban is gúnyolódásnak látszanék.

De nézzük a kérdést az ellenkező oldalról.

Hamisítás lenne-e az, ha a tájnyelvi hangállománnyal (tehát ö-ző, i-ző vagy más nyelvjárásban) feljegyzett dalainkat köznyelvünkön terjesztenők? Választ nem is kell rá adnunk, csak körül kell néznünk, mi a valóság. Az, hogy népdalaink — akár a palócoknál, akár a székelyeknél, akár más vidéken keletkeztek —, nem az eredeti nyelvjárás hangtani sajátágaival, hanem a köznyelven lettek országosan ismertekké. Népdalkincsünk a közös magyar nyelven lesz mindnyájunk tulajdonává, ahogy a közös magyar nyelven terjednek az irodalom egyéb termékei is. Veres Péter így fogalmazta meg ezt az igazságot: „Csak egy magyar nyelv van s minden író csak azon írhat, ha mindenkinek akar írni“ (Csillag, 1950. febr.).

Mondanom sem kell, hogy az elvi kérdések általános vonalának kijelölése után még igen sok részletkérdést kell külön aprólékosan, gondosan megvizsgálni. Különösen azokra a túlzókra, betűragókra kell ügyelnünk, akik esetleg hajlandók lennének ezekután írtóhadjáratot indítani a nyelvjárások ellen. Talán nem lesz felesleges megjegyezni, hogy korántsem a nyelvjárások kiirtásáról, a köz- és irodalmi nyelv mesterséges elszűrkítéséről, elszegényítéséről van szó. Köznyelvünket a tájnyelvtől elzárni, attól függetlenül fejleszteni botorság volna, de nem is sikerülne. A köznyelvbe mindaz felszívódhatik és fel is szívódik, amire annak (a köznyelvnek) szüksége van, amivel az valóban gazdagodhatik. Felvesz például igen sok új szót, szólást, képet, hasonlatot, de pl. *hangtani* szempontból (amelyről itt főképpen szó van) már aligha van szüksége a nyelvjárásokból való átvételre. A nyelvjárásokkal ma többet foglalkozunk, mint a multban bármikor. Néhány év alatt évtizedes mulasztásokat pótolunk. Feljegyzéseink (amelyeket gépek segítségével is csinálunk) a lehető legpontosabban visszaadják az eredeti kiejtést. S ezek a feljegyzések így is jelennek meg, mert a nyelvtudomány így tudja őket hasznosítani. De ha pl. mesekönyvet adnának ki ezekből a felvételekből, aligha igyekeznénk az eredeti *hangállapotot* rögzíteni (ezt a szokványos betűjelekkel nem is lehet), sőt még a meseszöveg esetlegességeit (egy-egy szó elismétlését, közbeszólást stb.) is kijavítanánk, szóval bizonyos mértékben stilizálnánk (de nem írnanék át!). Ezzel nem hamisítanánk meg az eredetit, inkább a ráragadt és szorosan hozzá nem

tartozó elemektől tisztitanánk meg, képessé tennénk arra, hogy a megfelelő művészi és nevelő hatást elérje. Ugyanez vonatkozik a népdal nyelvi részére, sőt bizonyos fókig a zenei részére is: Kodály Zoltán régóta várt népdalgyűjteménye (amely sok ezer népdalt fog tartalmazni), nyilván ugyan-csak teljes zenei hűséggel és hangtani pontossággal kerül kiadásra, de iskoláink, kórusaink bizonyosan mindig a kielemezhető legszebb változa-tot, a művészileg legtökéletesebbet fogják kapni, mégpedig — azt hiszem — a feltűnő tájnyelvi sajátságoktól mentesen.

Befejezésül: ez a vita is azt mutatja, hogy népművészeti stílusunk (amelynek egyik részletproblémája a nyelvi forma) sok kérdése még meg-lehetősen tisztázatlan. Nagy szükség van arra, hogy a problémákat minél több hozzáértővel és minél többek előtt megvitassuk. Nyilván marad még tisztázatlan kérdés ez után a hozzászólás után is. Abban is, amit elmond-tam, abban is, amit csak említettem vagy teljesen elhagytam. Mások nyil-ván több mindent másként látnak, jó lenne, ha elmondanák. A mód és cél — Révai elvtárs szavaival: „Nyílt elvi viták, szabad elvi bírálat és kultu-rális, nemzeti egység.”

AZ ÉPÍTŐIPAR NYELVÉNEK MEGTISZTÍTÁSÁRÓL

Írta: Andrásyné Kövesi Magda.

II. Kísérletképpen legyen szabad az alábbi szójegyzéket közölni, részint a fenti szöveg alapján, részint szógyűjteményemből.¹

abzecc (< Absatz lépcső, hágcsó, padka): *beugró, padka* (K)

abzeccolni visszaugratni, szélességben kes-
kenyíteni a falat (< absetzen 'lejebb
tenni, helyezni'): *beugratni, vissza-
ugratni* (K)

akkordmunka (< Akkord 'darabbér'):
darabbérmunka, egyezménymunka (K);
darabmunka (P)

anlégn az épület alapját kitűzni (< an-
legen 'tesz. helyez vmit v. hóvá'): *ki-
tűzni* (K)

anlégn az épület alapjának a kitűzése
a megadott terv, vázlat szerint: *alap-
kitűzés* (K)

anslagol (< anschlagen 'megkezd vala-
mit'): *sört kezd* (P)

anslag ajtó vagy ablakok szabadon
maradó része (< Anschlagfläche 'ütköző
felszín'): *ütköző* (PE); *toknyúlvány* (K)

aufstikléc (v. *abstikléc*) sorbeosztást fel-
tüntető lécz (? *aufstecken* 'feltesz, fel-
tűz'): *sorlécz, sortávolságmérő* (K)

bak (< Bock állásbak): *csikóállás* (Kocsis
István km)

bakláb: ölesláb (ua.)

bakállás: csikóállás (ua.)

nagybakállás: öleslábállás (ua.)

bogni ív, íves szemöldökpárkány (< Bo-
gen 'ív, körív'): *párkányív, bottív* (K)

brokni v. *prokni* darabtégla, általában

hasznavehetetlen, téglatöredék: *csorba-
tégla* (P); *darabtégla* (K)

bretli (l. *prédli*deszka) (< Brett 'deszka'):
átlátnypalló (P)

cenkli (vagy *zenkli*) hegyes függő kúp-
alakú, hegyben végződő függő szer-
szám, kitűzésnél alkalmazzák (< Sen-
kel 'függő, mérőn'): *függő, függőző* (K)
centrum a megoldandó vonalat, síkot
irányító pont (< Zentrum): *iránypont* v.
színpont (K)

cirkli (< Zirkel 'körző, kör, karika'):
ívmagasság (K)

ciráda (< Zierat): *díszítmény, dísz* (K)

citling fa vagy falfelszín egyenetlenségé-
nek elsimítására szolgáló eszköz (< ?)
színlőpenge, vonópenge (P)

cokli (v. *zokli*) (< Sockel 'lábazat'): *lába-
zat, talpazat* (K)

colpang (< Zollbank): *könyöklőpárkány,
könyöklő* (P)

colstok (< Zollstock 'mérőpálca, mérő-
vessző'): *mérce* (K); *mérővessző, csukló-
méter* (P); N. *colostok* (Kocsis István
km.)

cug csőrlőrendszerű felvonó (< Zug 'hú-
zás, vonás'): *csőrlő, felvonó* (K)

civikkolni falazatok hibás tégláinak ki-
egészítése tégladarahokkal (< Zwickel
'férckő, ék'): *kitöltleni, betűzdelni* (K)

¹ Az ajánlott szó vagy kifejezés mellett zárójelben az ajánló P = Pintér Jenő: Magyar iparosok nyelvvédő könyve. PE = Pávó Elemér: Idegen-magyar műszaki szótár. Budapest, 1938. K = Kövesi Magda.

dragacs (v. *tragacs*) N. *dragics* (Kovács György s. munkás) (< Trage 'hordozó-állvány'): *habarcs* *hordóláda*, *hordóláda* (K)
dragicsol *hordóládával* *hordozza* a *habarcsot*: *hordóládázni*, *hordani* (K)
durpott *keresztikötés*, *áthaladó kötés* *falazatoknál* (durch 'át' + Spann 'kötés, szövés'): *keresztikötés* (K)
dursukk (?) *falkötővas átlolója*: *átloló* (K)
facsárd, *facsáta* (PE); *homlokzatvakolás* (K)
falc (< Falzen 'hornyolás, hajtogatás'): *hornyolás* v. *horony* (K)
falcolás: *horonykiképzés* (K)
falcól: *hornyol*, *beszeg*, *korcol* (K)
fandli (< Pfanne 'serpenyő, lábas'): *kőműveskanál*, *serpenyő* (P); *habarcsmerő* (K)
faszád (< Fassade 'homlokzat, homlokrajz'): *homlokzat*, *homlokrajz* (K)
(Nem mondják soha azt, hogy *faszád munka*, hanem *facsárd* (l. fent) *munka*, a *facsárd* valószínűleg az *olasz facciata* átvétele és talán az *akkor* *munka* analógiájára lett *facciata*, ill. *facsat* *munkából* *facsard* *munka* (*homlokzatvakoló munka*.)
fásni (< Fatsche): *kötés*, *szegély*, *ferdevég* (PE)
felézőlás a *dolgozók számbavétele névsorolvasás* által (keverék a *fel* és *lesen* olvasni szavakból): *névsorolvasás* (PE)
fertéfung *ablak feletti párkány* (<? Vertiefung - 'bemélyedés'): *szemöldökpárkány* (K)
fiszni *bolttívek*, *bollozatok kezdete*, *váll*, *fészke* (< Fuss 'láb, talp'): *boltváll*, *boltfészek* (Gál S. km)
flasencug, N. *flasnicug* (< Flaschenzug 'csigasor'): *csigasor*, *felvonó* (P. PE)
flancsni (< Flansche 'karima, gallér, perem'): *vastartólap* (K)
foszni v. *fosztni* (∞ *fosznyi*) *palló*, 5 cm *vastag deszka* (< Pfosten 'szárfa, oszlop, dúc'): *állványdeszka*, *pallódeszka* (K)
foz (<?) *szegély* (K)
friz *ajtó- és ablaknyílások körül haladó tagozat* (< Fries 'díszítőléce, szegély'): *képszék*, *párkánymező* (K)
fug (< Fuge 'ereszték, hézag'): *hézag*, *ereszték*, *rés* (K)
fugázni *kenőkéssel* a *téglák között lévő hézagokat* *habarccsal kikenni*: *hézagolni* (K)
fundamentum (< fundamentum 'alap'): *alap* (K)
furik (< Fuhre 'rakomány, fuvar'): *talicska* (K)
gardon *emeletek közötti osztópárkány* (< fr. cordon 'kevésbé kiugró párkány, szegély'): *osztópárkány* (K)

gér két *párkány találkozásának szögfelező vonala* (< Gehre, Gehrung 'sarkalat, sarkolás, sarok'): *szögfelező* (K); *szög*, *sarokillesztés* (P)
géreles *párkányok*, *idomok találkozásának szögfelezőbe való összedolgozása*: *szögbevágás* (K)
gibli (< Giebel 'orom, oromzat'): *oromfal* (PE)
g.aihni v. *gleihni* az *épületek falazatának felső vonala* (< Gleiche 'bokréta-ünnepe'): *faleggyen*, de *bokrétaünnepe* is *glettehni* *vaslémézzel fényesre, símára csiszolni cementet* v. *gipszet*: (< glätten 'símítani') *vassímítás* (K)
glid (< Glied 'tag, tagozat'): *párkánytagozat* (K)
gránit (< Kran 'emelődaru'): *csörlő*, *emelőszerkezet* (K)
grát v. *grót* (< Grát 'szél, fok, ferde él, tetőél'): *él*, *falél* (K); *tetőél* (PE)
greffolás *párkányok vonalvezetésének* *síkbán való megtörése* (< Greffer 'kampó, horog'): *hajlítás*, *síkbán törés* (K)
greffolt vas: *felhajlított vas*, *felvezetett vas* (K)
grund (< Grund 'alap, alapzat'): *alapvakolat*, *alapolás* (K)
gurini, *gurtli* (< Gurt, Gurte 'választó párkány'): *választópárkány* (PE)
hirnipan (< Hirnband 'végfa, homlok-lap'): *eresztődeszkázás* (K)
holker (< Hohlkehle 'homorulat, horony, vápa'): *homorulat*, *vápa* (K)
holkerli, *hólkéli* (PE): *hajlat*
hübl (< Hub 'emelés'): *habarcsoló*, *habarcsfelkenő* (szerszám) (K); *símító* (Nagy József km); *kanál* (Gál János km)
hübliz *habarcsfelkenővel felhordja* a *habarcsot*: *habarcsol* (K)
iberex (< über 'át') *átlós kötés*, *átlós falazás*: *átlózás* (K); *vápa* (PE)
irni (<?) *hajlat* (K)
kanifal (v. *gantfal*) *élére állított téglából készült fal*: *éltéglafal* (K)
kaszni (< Kasten 'szekrény'): *esslingeni redőnyszekrény* (K)
kazetta (< Kasette): *fiók*, *rekesz*, *menyegyzetmező* (K)
ken-fer *ablak- vagy ajtószekreztben* az *osztópárkány* (< Kämpfer 'boltvánkós, boltszék, boltváll'): *osztópárkány* (K)
klínkertégla: *kongótégla* (PE)
komorót (< Kamerad 'bajtárs, munkatárs'): *szaktárs*, *munkatárs* (K)
konzol (< Konsole 'gyám, gyámpolc'): *kar*, *gyámpolc* (K); *gyámpolc* (P)
konsoles: *karos* (K)
kontur (< Kontur 'körvonal, körrajz'): *körvonal* (K)
krajfcel (< Kreuzfeld): *keresztboltozat* (K)
kubikus (< Kubik 'kőb'): *földmunkás*

- kupni* (< Kuppe 'kúp, csúcs'): *taraj*, *gerinc* (K)
- kübli* (< Kübel 'kánna, veder'): *kanna*, *veder* (K)
- kvaderkő* (< Quader 'kockakő, faragott kő'): *kockakő* (PE)
- kvadrát* (< Quadrat 'négyzetmérték'): *négyzetméter*, *négyzet* (K); *négyzet* (PE)
- kvént* v. *kvend* (?): *káva*, *ajtó* v. *ablak-káva* (K)
- lájz* v. *lájztni* a megdolgozandó anyagból készített vezetőlap (< Leiste): *vezetőlap* (K)
- ler* (< Lehrbogen): *alakzó*, *mintái*, *párkányminta* (K)
- lezéna* (Bárczi szerint szláv jöv. szó): *fedőléc*
- lihthof* (< Lichthof): *világítóudvar*, *vakudvar* (K); *világítóudvar* (nagy), *légyudvar* (kicsi) (PE)
- lóf* v. *lauf* (< Läufer 'futótégla, futókő'): *futó* (P); *futótégla* (K)
- londina* (< Lohndiener 'bérszolga', mert mintegy szolgálja, támogatja a gerendákat): *gerendaoszlop* (K)
- máiler* (< Mörtel 'habarcs, vakolat'): *habarcs*
- manzárd* (< mansarde 'padlásszoba'): *tetőemelet*, *padlásszoba* (K); *padlás-emelet* (PE)
- missolni* (< mischen 'keverni, vegyíteni'): *betont keverni*
- misung* (< Mischung 'keverék'): *betonkeverék* (K)
- mittli* ablaknak, ajtónak a középvonala (< Mitte 'közép'): *középvonal* (K)
- nul* (< Nute 'horony, vájat, ereszték'): *horony* (K)
- nutfeder* (< Nute + Feder 'toll'): *horonyolt* (K)
- ornamens* (< Ornament 'díszítés, díszítmény'): *éktítmény*, *díszítmény* (K)
- palisád* (< Palisade 'cölöpsor, cölöpzet'): *cölöpsor* (K); *cölöpfal* (PE)
- pangájsni* v. *bangájsni* fatokok leeresztésére szolgáló kovácsolt szeg (< Bank-eisen 'padvas'): *padvas* (K)
- parapet* (< fr. parapet 'mellvéd'): *ablakmélyedés* (K)
- pauszpapír* (< ? Bausch 'göngyölég'): *másolópapír* (K)
- pflandli* (l. *fundli*): *cserpák* (Kovács Gy. nsz.); *serpenyő*, *kanál* (PE)
- pfoszni* (l. *foszni*): *palló* (PE)
- planíroz* v. *planéroz* egyengeti a földet az alapok kiásása után, vagy az épület kitűzése előtt (< planieren 'egyenget'): *egyenget*, *egyengetet* (K)
- plat* v. *platni* (< Platte 'lemez, lap'): *lap*, *lemez* (K)
- pláj* függővas, melyet zsinóron függesztve használnak magasságmérésre: *függő*, *függővas* (K)
- portálé* (< Portal 'kapu, kapuzat'): *kapu*, *főkapu*, *kapuzat* (K)
- prakkoló* (< Pracker 'földlapító, döngölő'): *sulykoló*, *betontömítő* (K); N. *lapogató*, *döngölő* (Kovács Gy. nsz.)
- prédiideszka* boltozatok sorainak aládeszkázására szolgáló deszka (< Brett 'deszka'): *sorideszka*
- profil* párkánytagolódás oldalnézetben (< Prof. l 'oldalnézet, körvonal, szelvény'): *párkánytagolódás* (K); *élrész* (PE)
- prokni* (l. *brokni*) darab téglá, általában hasznavehetetlen darab téglá (< Brocken 'darabka, töredék'): *csorbatégla*, *darabtegla*, *téglatörek* (K)
- pukli* v. *pukni* síkban domború vonal (< Buckel 'domborúság, domborulat'): *domborulat* (K)
- rabcifal* (< Rabitzwand 'vékony gipsz-fal'): *hálósfal* (PE)
- rabcicolás*: *hálós vakolás* (PE)
- rihtolás* v. *riktolás* (< richten 'igazít, irányít'): *mintaalvány beigazítás* (K)
- rihtolni* v. *riktolni* mintaalványt beigazítani: *beigazítani* (K)
- renoválni* (< renovieren 'újít, újjáépf'): *tataroz* (K)
- rigli* állványnál a bekötőgerenda (< Riegel 'zár, retesz, hevederfa'): *állványkötő* (K)
- riszni* falkötővas átölője részére a falban kihagyott fészkek (< Riss 'hasadék, repedés, szakadék, rés'): *falkötővashorony*, *vasfészkek* (K)
- rizarit* v. *rizalit* homlokzati részek síkban való előugrása (< ol. risalito, risalto): *kiugró*, *előugrás* (K)
- roba* v. *ropa* vakolatlanul maradó nyers-téglafal (< Rohbau 'nyers, durva vakolás'): *nyersmódor*, *nyerstéglafal* (K)
- rominat* v. *romenád* boltozatok készítésének a mintái v. (? < román 'románstílus' + ad képzőnek tartott szöveg a *faszad*, *palisád* stb. analógiájára, amennyiben a boltívek legtöbbször románstílusban készültek. ritkábban csúcsíves vagy barokk stílusban): *mintái* (K)
- rumzor* (< ?): *befejező sor*, *végzor* (K)
- sablondeszka* v. *stablondeszka* (< Schablone 'minta, alakszer'): *felső ereszdeszka* (K)
- sabrák* (PE) (< ?): *fordított pártázat* (PE)
- sabrán* ajtó vagy ablakkeretpárkány (< fr. chambrante 'ajtó-, ablak-, vagy kandallóburkolat'): *keretpárkány* (K)
- saluzás* vashetonszerkezetek mintadeszkázása (< Schalung 'burkolat, héjalás, zsáluzás'): *héjalás* (K); *héjazás* (PE)
- sikta* v. *sihta* egy csoportban dolgozó munkáscsapat (< Schicht 'szakmány, napszám, szakmányban dolgozók' pl.

Schichtwechsel 'váltás, leváltás'): 1. csoport, váltás, menet (K); 2. jelentése réteg (< Schicht 'réteg')

síhtól v. siktól (< schichten 'rétegel'): rétegel, rétegez (PE)

skicce (< Skizze 'vázlat'): vázlat, vázrajz (K)

skiccel: vázolni

sang (< Schlauch 'lőmlő, cső'): vízlőmlő, gumicső

slay: lőmlő (PE), inkább: vízszintmérő gumicső (K)

sláguéc (< schlagen 'ütni, verni'): ütköző-ec (P)

slusz bollozatok záradéka (< Schluss 'vég, befejezés'): záradék (K)

sluszstein (< Schluss+Stein): zárókő (PE)

sluszoi bollozatok bezárásának a művelete; záró sort rak (K)

smaszni v. smorcn (< Schmatzen, Freskay): csorbázat, hagyás; falazatok tovább építés céljából való csorbázatos kiképzése, lépcsőzetesen félbehagyott fal (Tóth Sándor km.) csorbázat (ua.)

sóder (< Schotter 'apró kavics, murva'): folyamhomok (K)

spájszer (< Spreitze 'kitámasztó, kifeszítő'): feszítővas (K)

spakli v. spahli (< Spachtel 'spatulya, lapátka'): spatulya (K); kenőlapát, lapátka (PE)

spícc két ferde irányú hegyben végződő szemöldökpárhány (< Spitze 'hegye, vminek'): párhányhegy, párhánytető (K)

spicccá'zni < Spitz hegy + Eisen vas): hegyesvész (P)

spiccvész: hegyesvész (P)

spriccel híg habarccsal fröcskölő le a külső homlokzatot (< spritzen 'szór, hint, locsol'): fröcsköl (K)

sprocní v. sproszni ablakosztó fafelszín (< Sprosse): borda (K)

srég (< schräg 'ferde, rézsutos'): ferde stégdeszka mintadeszka, amely a bollozatok alátámasztására szolgál (< Stieg 'palló'): mintadeszka, alátét-deszka (K)

stíikli (< Stück 'darab'): negyedes téglá, tégladarab (K)

stokkolás betonlábazat szemcsézése (< Stock 'bol'): ütögetés, szemcsézés (K)

strájhól a fal tetején a habarccsot szétkeni, hogy a téglák közötti hézagok kitöltődjenek (< streichen 'kenni'): leken, tömit, simít (K)

strájpán állványzat futógerendája (< Streichband): állványfutó (K) (szemben a rigli-vel, amelynek az állványkötő elnevezést adhatjuk, l. fentebb)

strekk (< Strecker 'kötőtégla'): kötő, bekötő(tégla) (K)

sluszni v. slucni (< Stutzen 'puska'): csőhüvely, füstcsőhüvely (K)

stule (< Sturz 'szemöldök, süvegkő'): élsor, éltéglisor (K)

stukatur (< Stukkalur 'művakolatos mennyezet'): mennyezetvakolat, nádvakolat (K)

suber meszesláda zsillipe (< Schublehre 'tolómerce' v. Schubriegel 'tolózár'): tolózáró (K)

sukk kötőtégla, kb. 30 cm hosszú téglá (< Schuh láb, régi hosszúságmérték [ilyenfajta jelzős szerkezetből: sukk téglal]): kötőtégla (K)

sveiler (< Schwelle 'mellfa, sár- vagy szügygerenda'): szemöldökgerenda (K)

tipli (? < Stoppel 'dugó'): faék, fakocka (K); falidugó, faék, légzáró (P)

tragacs (l. dragacs): hordóláda

trapper: az az eszköz, amellyel a betont betapogatták, lenyomkodták (< trappen, trappen 'dobog, döngöl'): döngölő, súlykoló, csömöszölő (K); (Nagy József km.: tapogató, szemben a prakker: lapogató szóval)

treger (tragen 'hord, visel, pl. súlyt'; Träger 'tartó áczok'): tartógerenda, tartó (K)

treppi állványzat járódeszkája (< Treppe 'lépcső'): járódeszka (Kis J. sm.)

überhand szélesebb falazatoknak egy oldalról való elkészítése (< über 'át' + Hand 'kéz'): kéztűs falazás, hátulról való homlokzatfalazás (K)

vasszernőzni (< Wasser 'víz' + Nase 'orr'): csurgó (K)

végoló lécz (< Weger 'bélésdeszka, hosszpánt'): szintező lécz, vízszintező lécz (K)

vekszolás a vízszintmérő pontosságának hibája, eltérése (< wechseln 'változik, váltakozik'): eltérés, kilengés (K)

viáelioger a bollozatoknak az anyafalon kihagyotti felfekvése (< Widerlager 'boltszék, boltgyám, gyámfal'): boltszék, felfekvés

vinkli (< Winkelmass 'derékszögmérő'): szögletező, szögmérő (K) (Varga Lajos km.: faderékszög)

víncselt (vincseft?) síkban ferde, görbe [fal, deszka stb.] (< windschief 'megvetemedett, torz'): megvetemedett, tekerpényes, tekeres (K)

voglisz v. vogrisz a padlótól 1 m magasságban meghúzódnó vízszintes szintvonal (< ?): szintvonal (K)

zenkli (l. cenkli): függő, mérőön (K)

zokli (l. cokli): lábazat; szokli (P): lábazat, talppárhány (P)

zsanir v. sarnir (< Scharnier 'csukló, sarok, forgósarok'): csuklópánt (K); sarok, sarokhajlás, csuklópánt (P)

E néhány szóból, amelyet összegyűjtöttem, íme egészen takaros német-magyar műszaki szótár lehetne összeállítani, de ennél sokkal több szó van még az építőipari munkásság nyelvében, amelyekről eddig nem sikerült tudomást szereznem. Amint látjuk, a legtöbbnek megvan a fogalmat egészben, vagy részben fedő jó magyar elnevezése (amelyeknek nem volt, ott próbáltunk kissé újítani). Ha ez az újítás nem is járt mindig sikerrel, azaz nem teremtette meg a megfelelő műszót, legalább meggondolkoztatja az illetékeseket, a műszaki értelemiséget vagy fizikai dolgozókat, akik esetleg majd idők folyamán megtalálják azt a legtalálhatóbb szakkifejezést, amelyet e cikk műszakilag képezetlen írója nem tudott eltalálni. Az ő feladatuk lesz azután a megfelelő magyar szavakat kivinni a gyakorlati életbe, a munkahelyekre a munkapadok mellé is, tudatosítani használatukat, a régi helyett.

Műszaki nyelvünk kérdéséhez. A magyar műszaki irodalom az idén jelentős művel gyarapodott. Megjelent magyar fordításban a szovjet Gépipari Enciklopédia IX. kötete, amely a szerszámgépekkel foglalkozik. Ennek a kötetnek magyar nyelvű kiadása felmérhetetlen jelentőségű, mert a magyar gépipar fejlődését nagy mértékben előmozdítja. A szerkesztőbizottság kollektív együttműködéssel végezte a fordítás nehéz munkáját, az ellenőrzést pedig a Gépipari Tudományos Egyesület tagjai vállalták.

A mű ismertetéséhez a Szabad Nép 1952. január 24-i száma a következő megjegyzést fűzi: „Nem volna teljes a magyar kiadás értékelése, ha nem emlitenék meg néhány hiányosságát. A rendkívül gazdag orosz nyelv műszaki kifejezéseit nem mindig sikerült ebben a kötetben megfelelő magyar szóval visszaadni. A magyar műszaki szókincs szegénysége nem okolja meg a helytelenül képzett vagy mechanikusan fordított szavak alkalmazását. Legyen a sorozat további köteteinek kiadása alkalom arra, hogy nyelvészeink és műszaki szakembereink együttesen kibővítsék műszaki szókincsünket.“

Rendkívül öröndetes, hogy a Szabad Nép rámutat arra, hogy a nyelv-zek közreműködése nélkül nem lehet szakkifejezéseket alkotni. De ez áll minden tudományra. Nemesak a műszaki tudósoknak, hanem a geológusoknak, a kémikusoknak, a fizikusoknak, a csillagászoknak, a matematikusoknak, a zoológusoknak, a botanikusoknak, az ásványok kutatóinak, az orvosoknak és állatorvosoknak stb. külön bizottságot kell alakítaniuk szaknyelvük kifejlesztésére, s e bizottságok munkájába nyelvészeket is be kell vonniuk. Mindennek a megszervezése a Magyar Tudományos Akadémia feladata.

A nyelvújítás helytelen alkotásait még ma is ki lehet irtani. Már többször írtunk arról, hogy mennyit tehetnek napilapjaink a nyelvünk törvényei ellenére képzett és összetett szavak kikiűszöbölésére. A bölcsőde helyett jobb a *csecsemőotthon*, a gyermekkert és az óvoda helyett a *gyermekotthon*, a tanműhely, tanhajó helyett az *iskolaműhely*, *iskolahajó*, a tárna helyett a *tárho* stb. A helytelenül alkotott összetételek közé tartozik a *jármű* szó is, melyet lépten-nyomon lehet olvasni, bár beszédében nem szívesen használja a jó magyar nyelvérzékű ember. S íme a Szabad Nép 1952. január 22-i száma hozza a hírt, hogy a szinte polgárjogot nyert torzszülötthöz is. Az 1. lap 4. hasábján azt írja: „Északi *Jároműjavító*: ... A MÁV Északi *Jároműjavítóban* Somogyi József sztahanovista esztorgályos bejelentette, hogy Rákosi elvtárs születésnapja tiszteletére eddigi 250 százalékos teljesítményét 270 százalékra emeli, egyben versenyre hívja az üzem valamennyi esztorgályosát.“

Tehát nincs szüksége nyelvünknek a *jármű* szóra, használhatjuk helyette a *jároművet*, de véleményem szerint még egyszerűbb, ha egyszerűen *kocsinak* mondjuk, hiszen a legtöbb *járomű kocsí*, még a *vasúti kocsí* is.

Az immár kiírthatatlannak látszó *-da -de* képző (*áruda, cukrászda, iroda, járda, képezde, lovarda, lövölde, nyomda, óvoda, sütőde, szálloda, tébolyda, távirda, tőzsde, uszoda, zárda*) is talán lassanként mégis eltűnik. Itt fél sem soroltuk azokat a szörnyszülötteket, amelyeket már az élet eltávolított a nyelvből, de *dohánytőzsde, dohányáruda* helyett már a cégtáblákon is olvashatjuk: *dohányosbolt, a képezde* helyett a *tanítóképző(intézet)* járja immár, a *szállodát* ki fogja küszöbölni a *szálló, a sütődét* a *pékbold, pékműhely, a tébolydát* az *elmeegógyintézet, a tőzsde* pedig eltűnt a kapitalizmussal együtt. S népünk jó nyelvérzékére vall a Ludas Matyi 1952. március 12-i számában Le a bürokráciával! rovatban közölt egyik levél eleje: „Dör községben is van Petőfi-utca. Amikor ennek az utcának két házát újjáépítették, felszedték a *gyalogjáró* köveit. Ennek már három éve. A Tanács azóta elfelejtette megcsináltatni“ (6. l., utolsó hasáb, fönt). Mit szólnak ehhez a *járda* hívei?

Éppígy elkerülhetné színházba járó közönségünk a *látcső, távcső* szót, hisz erre kitűnő szavunk a *messzelátó*. Ugyanezt ajánljuk csilagászaink figyelmébe is. Nem ártana nekik sem, ha ők is forgatnák a Nyelvőrt.

De az *üzem* szóval sem vagyunk kibékülve. A szónak tkp. kétféle használata van. Az egyik az *üzembe helyez* kifejezés. Ezt nagyon könnyű felcserélni a *munkába állít, működésbe hoz, megindít, megnyit* kifejezéssel. A másik, mikor *gyár* vagy *gyárrész* jelentése van. Igaz, hogy a *gyár* is a nyelvújítás alkotása, de ezt már teljesen befogadta a magyar nyelvérzék, míg a német *Betrieb* mintájára alkotott *üzem* szó jelentése ingadozó. Egyszer az egész vállalatot jelenti, máskor pedig csak annak egy részét. De ilyenkor lehetne helyette a *műhely* szót használni. Látom magam is a nehézséget, mert ma minden munkahelyet *üzemnek* neveznek, pl. a *bányát* is, de minek ezt *üzemnek* nevezni, mikor jobban megértjük, ha ezt régi nevén *bányának* nevezzük. A tudományos intézeteket, főiskolákat ugyan nem szokták *üzemnek* mondani, de ott is vannak *üzemi bizottságok*, tehát ott is kénytelenek használni ezt az íztelen és szagtalan, mert valójában mit sem jelentő szót. Mert mit *üznek* a gyárakban, a műhelyekben, a bányákban, a hivatalokban, a tudományos intézetekben? *Üzzék ki* a szabotálókát, a későnjövőket, az igazolatlanul mulasztókat, a lustákat és lelkiismeretleneket, szóval népi demokráciánk ellenségeit, de *ne üzzék az ipart, a kereskedelmet*, a foglalkozást, a munkát, mert *ipart, kereskedelmet* magyarul *folytatunk*, s mindenütt munkát végzünk, dolgozunk. Tudom, szükség volna egy összefoglaló névre, ezt akarja ez a szerencsétlen *üzem* szó pótolni, de talán lehetne a munkahelyek egy részét *vállalatnak* nevezni (pl. *gyárvállalat, bányavállalat, bankvállalat*), a tudományos intézetek pedig maradjanak csak meg *intézeteknek*, s akkor beszélhetünk *vállalati, intézeti, főiskolai* stb. *bizottságról*. Próbáljunk meg megenni e nélkül a rút *üzem* szó nélkül is.

Lehet jól is írni magyarul. A Tartós békéért, népi demokráciáért c. hetilap egyik cikkében ezt olvasom: „Az ember szellemi igényei, alkotó munkája, *örömmel teljes, boldog élete* és egészsége — íme erre összpontosul a szovjet tudósok és feltalálók figyelve, ez ad szárnyakat gondolatainknak“ (1952. márc. 23. 6. lap, 1. hasáb). Elállt szemem szám. Hát így is lehet írni? A Szabad Népben napról napra (nem: nap nap után) csak azt lehet olvasni: *örömteli*. Nem lehet hasábjairól kiírni. Talán kissé hosszadalmasnak tartja az *örömmel teljes* kifejezést, de ha nem a nyelvújítóktól, a német *freudevoll, freudvoll* mintájára alkotott, s a magyar nyelv szellemétől idegen összetételt akarja mindenáron használni, teljesen megfelel neki a *boldog, vidám* szó. Még nyelvészek is védelmére kelnek az *örömteli* szónak, hivatkozva Petőfinek Egy gondolat bánt engemet... c. remekművére, melyben azt mondja a költő: „S ha ajkam *örömteli* végszava zendül, Hadd

nyelje el azt az acéli zörej, a trombita hangja, az ágyudörej." De Petőfi a nyelvújítás korában élt, használ más nyelvújítás alkotta szavakat is, amiket ma már beszédünkben nem mondunk. De lehet a nagy költői művekben egy-egy szeplő is, éppen azokat kell utánoznunk?

Csak kerüljük ezeket a német szellemet utánzó összetételeket, mint a *kenetteljes* (helyesen kenetes), *szeretetteljes* (szerető), *tiszteletteljes* (tisztelő), *méltóságteljes* (méltóságos), *reményteljes* (nagyreményű), *erőteljes* (erős, hatalmas, erővel teljes), *titokteljes* (titokzatos), továbbá az ilyeneket: *színgazdag* (színes, színekben pompázó), *szellemdús* (szellemes), *bájdús* (bájos), *érdemdús* (érdemes), *vízibő* (bővízű), *vízszegény* (vízben szegény, kevésvízű), *szófukar* (kevésszavú, hallgatag), *díjmentes*, *portómentes* (díjtalan), *portmentes* (portalan), *vízhatlan* (vízálló), *tűzbiztos* (tűzálló), *híthű* (hívó, igazhitű), *betűhű* (betűszerinti), *életű* (eleven, természetes, valószerű), *szóhű* (szószerinti, szolgai), *korhű* (korszerű) stb. L. Simonyi: Heiyes magyarság, 3. kiadás, 82—83.

Nemrég olvastam az autövetetőiskola egyik kocsiján: *tanuló kocsi*. Tehát nem tankocsi, mint tanműhely, tanhajó stb. Ezeket is kijavíthatnák *iskolaműhelyre*, *iskolahajóra*. B. Ö.

Folyó bor. Az Országház-étterem ajtajánál két nagy reklámtábla csalogatja a szomjas vendéget. Jobbra ez olvasható: *Csapott sör*. Ez rendben van. Balra azonban egy új szó állítja meg az ebédre sietőt: *Folyó bor*. Hát ez micsoda? Van olyan bor, amelyik nem folyik? Azt már hallottuk, hogy a sör *folyékony* kenyér. Táplál. De itt a szilárd halmazállapotú kenyérről szembeállítva kell hangsúlyozni, hogy a sör is kenyér, csak éppen folyékony. A *folyó* melléknévet a magyar nyelv sokféle vonatkozásban használja. Mindenekelőtt a valóban „folyásban” levő „folyadék” megjelölésére. Eötvös József a Dunáról írta: „Buda, Mohács, Nándornál *elfolyó*...” A népmesékből tudtuk, hogy a nagy lakodalom alkalmából Hencidától Boncidáig foly a sárga lé... De senki sem mondta még, hogy: *folyó bor*. *Tej-jel-mézzel folyó* Kánaánról is olvashatunk bibliai történeteket. *Folyó* az is, amiből valami hiba *folytán* a víz, bor kifolyik: *folyó hordó*; *folyó homok*: átvitt értelemben: *folyó ügyek*, *folyó hó*; összetételekben, szintén átvitt értelemmel: *folyóbeszéd* (próza), *folyóírás* (összefüggő betűk), *folyóírat* (időszaki kiadvány). *Folyó bor* azonban eddig nem volt sehol... A baj ott kezdődött, mikor a *vízvezeték*et elnevezték *folyóvíz*-nek, mintha valami földrajzi tünemény lenne, amit az álló vizektől, tavaktól, tengerektől meg kell különböztetni. Persze a *folyóvíz* szolgai fordítása volt a német *fließendes Wasser* és a francia *eau courante* „vízvezeték” elnevezéseknek. A lakásokat eleinte úgy kínálták, hogy: „(van benne) *parkett*, *vízvezeték* stb”, amikor ezek a vívmányok még nem voltak magától értetődőek, mint manapság. Azután a *vízvezeték*et — ami egyébként szintén németből van fordítva (*Wasserleitung*) — helyettesítette a *folyóvíz*. Most ennek a *folyóvíz*-nek az analógiájára, mintájára keletkezett a tudákos *folyó bor*. Még nem barátkozott össze annyira a *folyó* és a *bor*, hogy egybekeljenek összetett szóvá. De hamarosan, akárci meglátja, egy *folyóbor* lesz belőlük! A cél nyilvánvalóan az volt, hogy a decinként kimérhető, olcsóbb borokat megkülönböztesse a vendég-elriasztó, drága *palackbor*-tól. A német nyelv ezeket *offener Wein*-nak, „nyitott bor”-nak hívja. Ezt mégsem merte lefordítani az étterem fogalmazója. De emlékezett a németes *folyóvíz*-re és nem emlékezett arra, hogy a magyar *kimért bor*-nak nevezi a nem zárt üvegben árult nedűt. Régebben — az *italbolt* kollektív elnevezés helyett — az üzlet megjelölése is *-mérés* volt: *bormérés*, *sörmérés*, *pálinkamérés*. Mind ebből az a tanulság, hogy hagyjuk el a *folyó bor*-t és írjuk ki azt, hogy *kimért borok*. Mint ahogy a *csapott sört* sem neveznök — helytelenül — *folyó sör*-nek.

Zolnai Béla

Könyvekről

ÚJ FINNUGOR SZÖVEGEK

A finnugor nyelvtudománynak hazánkban a század eleje óta érezhető pangása több okra vezethető vissza, melyek közül különösen kettő bizonyult hatásában igen jelentősnek és következményeiben igen súlyosnak. Az egyik társadalmi, a másik szakmai jellegű. A társadalmi ok az, hogy a finnugor tudományok iránt nálunk soha nem volt tapasztalható valami nagy lelkesedés és rokonszenv, sem a nagyközönség, sem a hivatalos tudományosság részéről. A Sajnovics korában, a Demonstratioval (1770) kapcsolatban keletkezett és szinte szállóigévé vált Barcsai-féle tiltakozás:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket!

benne élt — ha talán nem is mindig tudatosan — a magyar közvéleményben az egész 19. század folyamán, s az ellenszenv a „halzsiros atyafiság”-gal szemben nem szűnt meg még a hazai finnugrisztika fénykorában, Budenz működése idején sem. Márpedig a tudománynak ahhoz, hogy igazán szerves része lehessen a nemzeti művelődésnek, és hogy igazán ki tudja fejteni alkotó lendületét — épp úgy szüksége van a széles tömegek érdeklődésére és rokonszenvére, mint az irodalomnak vagy a művészet bármely más ágának. A finnugor nyelvtudomány a társadalomnak ezt a buzdító érdeklődését a multban fájdalmasan nélkülözte.

A pangás szakmai oka pedig az volt, hogy a kutatóknak nem állt kellő mennyiségű és minőségű friss tanulmányozandó anyag a rendelkezésére, pedig — s ez különösen fájdalmasá tette a kérdést — ily anyag kutatóink buzgalmából bőven állt volna rendelkezésre, ha kéziratos gyűjtésük közkinccsé válhatott volna. Mélyen átérezve a felelősséget, mely a mulasztás miatt a hazai tudományosságot és természetesen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémiát terheli, Zsirai Miklós professzor ismételten fölemelte intó szavát e kéziratban rejtőző, nagybecsű tudományos anyag közkinccsé tételének érdekében. „Becsületbeli köteleességből — írta 1943-ban — és tudományos érdekből ki kell végre adnunk Regulynak éppen száz éve gyűjtött s úgy négy testes kötetre rugó osztják hőségeit, Pápay Józsefnek kb. ugyanilyen terjedelmű, tán még terjedelmesebb osztják szövegeit, nyelvtani és néprajzi följegyzéseit, a Reguly és Pápay szövegeiből, illetőleg szókészleti gyűjteményéből aránylag könnyen megszerkeszthető nagy osztják szótárt, Munkácsi Bernátnak a Vogul Népköltési Gyűjtemény III—IV. kötetéhez készített nyelvi és tárgyi magyarázatait, várva-várt nagyszabású vogul szótárát és votják szójegyzékét, Beke Ödönnek értékes cseremiszi népköltészeti szövegeit és páratlanul gazdag cseremiszi szótárát, Fokos (Fuchs) Davidnak több, eddig jóformán egészen ismeretlen zürjén nyelvjárásból való kitűnő szövegeit és zürjén szótárát, végül Juhász Jenőnek házagpótló moksa-mordvin szójegyzékét.” (Osztják hősénekek I. köt., IV. 1.)

Az egyre sürgetőbben jelentkező igények kielégítésére az Akadémia végre megindította a Reguly-könyvtár c. kiadványsorozatát, melyben „az uráli népek között régebben gyűjtött, illetőleg majd ezentúl gyűjtendő nyelvi, néprajzi, történeti, régészeti és egyéb természetű” tudományos anyagot szándékozott közzétenni. De a sorozatból csupán az első kötet jelent meg 1944-ben. Az évszám érthetővé teszi, hogy a folytatás elakadt.

Az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia azonban már az első ötéves terv kereteibe beillesztette a legfontosabb finnugor gyűjtések kiadását, s nagyvonalú tudománypolitikájának eredményeként már 1951-ben három rendkívül nagyértékű kötet hagyta el a sajtót: Reguly—Pápay

osztják (chanti), Beke cseremisiz (mari) és Fokos-Fuchs zürjén (komi) szövegei.

Az osztják (chanti) hősénekek Zsirai Miklós gondozásában a Reguly-könyvtár II. köteteként jelentek meg. Reguly Antal, a leglelkesebb, legönfeláldozóbb és legtragikusabb sorsú magyar rokonságkutató több mint száz évvel ezelőtt, 1844 őszén kezdte e hősénekeket a szibériai Berjozovban lejegyezni. Alig öt hó alatt (1844 novemberétől 1845 márciusáig) több mint 17.000 sornyi (mintegy 80 ív) szöveget gyűjtött, jobbára hősénekeket. Erőltetve, lázas sietséggel dolgozott, mert úgy érezte, hogy ezek az utolsó órák, amikor még lehetőség van e pótolhatatlan, s menthetetlenül pusztulásra ítélt énekek megörökítésére. „Így gyűjtjük még, amit az idő enged — írja egy helyen —, mert néhány év multán mindez el fog tűnni. Olyan aggasztán, aki még tud énekeket, a Szoszvánál egy van, a Szigvánál kettő, és itt az Obnál is kettő. Ez emberek 70 és 100 év közt vannak, és életük, vagy csak emlékeztük is akár egy éven belül elhagyhatják őket.“ Így jegyezte föl Reguly, a mentés buzgalmában, fölbecsülhetetlen értékű anyagát, mely Steinitznek, az osztják nyelv ma legilletékesebb kutatójának véleménye szerint „maig — és valószínűleg örökre — a legterjedelmesebb osztják hősének-gyűjtemény“. — Sajnos, Reguly az erőltetett, hajszolt munkától súlyos betegen jött haza, s néhány évi vergődés után meghalt, a nélkül, hogy óriási gyűjtéséből bármit is nyilvánosságra hozhatott volna. A nagyértékű anyag „hét lakattal elzárt kincs“ maradt, mígnem a század végén Pápay Józsefnek részben az osztjákok földjén, részben az ott szerzett ismeretek alapján itthon, sikerült a hősénekeket megfejteni — sőt jelentékeny mennyiségű új anyagot is gyűjteni. Megfejtéséből és gyűjtéséből azonban mindössze két kötetet tudott megjelentetni (Osztják Népköltési gyűjtemény 1905 és Északi Osztják Nyelvtanulmányok 1910); korai halála megakadályozta tudományos tervei megvalósításában. — Az immár másodszor elárvult hagyaték közzétételével a Magyar Tudományos Akadémia Zsirai Miklóst bízta meg, aki önzetlen áldozatkészséggel vállalta ezt a nagy föladatot, mélyen átérezve a felelősséget, mely a hazai tudományosságot e páratlan értékű gyűjtés közzétételéért terheli. Fáradhatatlan munkája eredményeként a második tervében megjelent kötet ismét négy Reguly—Pápay-féle hőséneket tett a hazai és nemzetközi tudomány közkincsévé.

Az énekek tartalma lényegében igen hasonló: a hős elmondja (első személyben) nagyszerű haditetteit, pusztító harcait, melyeket „terez városai terén“ vív a sokszoros túlerővel támadó ellenséggel szemben. Az egyszerű és alig változatos eseményt a kezdetleges költészet ékességei díszítik: a részletező előadás, a gondolat-, (vagy talán inkább a ritmus kedvéért szólam-) ismétlés, az állandó jelzők, a visszatérő fordulatok. Megvannak hát az epikus elemek itt is, akár a nagy klasszikus eposzokban, csak hogy még csupán csírában, valami nehézkes, szinte gyámoltalan, kiforratlan módon. Igen találóan jellemezte ez énekek költői hatását és néptudományi becsét legnagyobb ismerőjük és műértőjük, Reguly, az Akadémiához írt egyik levelében: azt osztják hősköltészet „a nép elmúlt életét oly alakban mutatja fel, millyet annak jelenéből ítélve, feltenni soha sem bátoríthatunk volna. A legmagasb éjszaknak egy népét, melynek, melynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kelle lenni, hő lelkesedéssel látjuk ősei harcos tetteit elbeszélni, s bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségek, úgymint szürjének és szamojédekkel, részint mint fejedelmek testvéreik és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni. A nép, mely számos fejedelmek alatt állott, kik fa váraikból és földsáncokkal kerített helyekből uralkodtak vidékeik felett, osztja urainak sorsát... A tünemény, melyre itt akadunk, éppen oly új és meglepő embertanilag — mert halásznépet illy égalj alatt vitézség és harci dicsőségtől látunk lelkesedni — a milly érdekes népraj-

zilag... Az osztyák költészet, nem foglalkodva az egyének bel életével, csak társadalmak, városok és vidékek sorsát énekli meg, s mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harcok mozgalmait, viharait és viszontagságait festi le.“

Az énekek jellege, hangulata, előadásmódja jól megismerhető mindjárt a kiadvány első darabjából az „Ob-falu éneke“ című 1071 soros költeményből. A „Tokhal ütő tok-verő magasságú fejedelemhős“ és öccse, a „Keményfából készült nyílnyel felső tolla hegyét ragasztó fejedelemhős“ a „táplálékos Ob hágóján“ épült favárukban „sörítaltól vigasságos házban“, „méhsörtől illatos házban“ élte „az idős ember sok korát“, „a koros ember sok korát“. Nyugodt életüket az ifjabb fejedelemhős feleségének árulása rontotta meg, aki „lőszörhöz hasonló mennyiségű“, „állatszörhöz hasonló mennyiségű“ ellenséget zúdított rájuk. Mikor aztán hosszú napok küzdelme után az idősebb fejedelemhős ipának segítségével az ellenséget „bogyója letarolt pusztá zelnicefa módjára“, „csipkebogyója letarolt pusztá fa módjára“ megtépázták és elűzték, a hűtlen asszony is elnyerte büntetését: a hős keze-lába szárát eltörte, fél szemét kiszúrta, s „a vízivó vizes ajtó sarkához“, a „vízivó vizes állvány alá“ (azaz a ház legtisztátalanabb helyére) lökte. És miután így az igazságszolgáltatásnak elég tétetett, a két hős „az idős ember sok idejét tovább üli, a koros ember sok korát tovább fogytja“. — Hasonló módon beszéli el különböző okokból eredő harcait és viszontagságait a másik három ének hőse is.

A megjelent kötettel a Reguly-hagyaték még közzé nem tett része nagy mértékben csökkent; már csupán két terjedelmes ének vár kiadásra. Ezek a harmadik tervében — tehát a folyó évben — jelennek majd meg, s kiadásukkal a Magyar Tudományos Akadémia egy évszázados kegyeleti és tudományos mulasztást fog jóvá tenni.

Nem ilyen tragikus, de nem kevésbé kalandos és viszontagságos a megjelent másik két finnugor szöveg-kiadvány története sem. Ezeknek a szövegeknek a gyűjtése is már régen, több mint három évtizeddel ezelőtt történt, mégpedig — különösen a mából visszatekintve — igen romantikus körülmények között. Ugyanis mindjárt az első világháború elején, mielőtt az első hadifogoly-táborok létesültek, fölmerült az a gondolat, hogy az óriási orosz birodalom különböző részeiből összekerült legkülönbözőbb nemzeti-ségű embereket föl lehetne használni tudományos kutatás céljaira. Elsősorban az antropológusok, etnografusok, főleg pedig a nyelvészek ragadták meg ezt a páratlan alkalmat, mikor — mint Beke Ödön mondja — a tőlünk nagyon távol élő rokonok „akaratlan“ rokon-látogatásra jöttek hazánkba. A Magyar Tudományos Akadémia kérésére már a háború második évében, 1915-ben összeírták nemzetiségi szempontból a különböző fogolytáborok foglyait, s kiderült, hogy szép számmal vannak köztük mordvinok, cseremiszek, votjakok, zürjének. Ekkor az Akadémia megbízta az egyes rokon nyelvek tanulmányozásával azon szaktudósokat, kik a megfelelő területeken már azelőtt is működtek. Így kapott megbízást Munkácsi Bernát a votják, Beke Ödön a cseremiszk, Fokos-Fuchs D. R. pedig a zürjén hadifoglyok nyelvének tanulmányozására. A három tudós odaadó buzgalommal végezte munkáját, Munkácsi öreg kora ellenére, a két fiatalabb azokban a rövid órákban, melyeket a harcéri katonai szolgálat, sebesülés, itthoni katonai beosztás szabadon hagyott számukra. Valóban nagy és őszinte lelkesedésnek kellett annak lennie, ami a tudomány ez embereinek erőt és kedvet adott ahhoz, hogy ilyen körülmények között tudományos gyűjtőmunkát végezzenek.

Beke Ödön 1916 tavaszán kezdett munkához, s megszakítás nélkül dolgozott a háború végéig. Hamarosan megnyerte — ami ilyen munkánál az eredmény szempontjából elkerülhetetlenül fontos — adatközlői, nyelvmes-

terei bizalmát és rokonszenvét, s így hatalmas anyagot gyűjthetett tőlük a legváltozatosabb formában és tartalommal. Mesék, mondák, elbeszélések, néprajzi leírások, a néphitre vonatkozó feljegyzések, babonák, közmondások, találós mesék, dalok adják a szövegek zömét. De ezenkívül óriási szótári anyagot is gyűjtött. Ez utóbbira különösen alkalmasak voltak a gyűjtés körülményei. Minthogy nyelvmestereit (összesen huszonkilencel dolgozott) a különböző cseremiszt nyelvjárásokból válogatta össze, az egyes szókat mindjárt minden nyelvjárásban végigkérdezhetette, a változatokat följegyezhetette, megállapíthatta, mely nyelvjárásból hiányzik esetleg a kérdéses szó, s ott mit használnak helyette. — Kétségtelen, hogy a gyűjtésnek ez a módja nem pótolhatja a helyszínen, természetes környezetben végzett kutatást, de gyakorlati szempontból sok előnye van — és természetesen tudományos szempontból is teljes értékű anyagot ad.

Ebből a hatalmas és nagyon értékes gyűjtésből a két világháború közt csak részletek jelentek meg, azok is külföldi tudományos társaságok érdeméből (vö. Lakó György: MNY 42:82). Most az újjászervezett Akadémia a réginek ezt az adósságát — a tudománnyal és a gyűjtővel szemben egyaránt fennállott adósságát — is lerója: már az első ötéves terv folyamára előirányozta Beke Ödön nagyértékű anyagának közzétételét. Így jelent meg 1951-ben az első kötet, melynek szövegei a kozmogyenjanszki (hegyi) cseremiszt nyelvjárást képviselik, igen változatos műfaji tartalommal. Nyelvi szempontból mind egyenlő értékűek, de a néptudomány szempontjából talán mégis legérdekesebbek a közmondások, találós mesék, babonák és népi szokások, mert ezek vetnek leginkább világot egy nép életkörülményeire és gondolkodására.

A közmondások közt sok olyan van, amely közismert „életbölcességet” hirdet, pl. Másnak ne áss gödröt, magad esel bele; Varjú varjú szemét nem vájja ki; Nem messze esik az alma az almafától; Egy lóra két igát nem lehet rátenni; stb. stb., melyekhez nyomban oda lehetne írni a magyar megfelelőjét — nem ritkán még a kifejezés módjában is egyeznének. Van azonban bőven olyanok is, melyek a cseremiszt életkörülmények jellegzetességeiből fakadnak, s ezek célzata már nem is világos oly közvetlenül számunkra, mint az előbbieké, pl. Csendesesen fekvő tuskót senki sem megy megrúgni (azt jelenti, hogy ha én nem bántok senkit, engem sem bántanak), vagy: Ha sok leányod van, sok tehenet tarts! Ha sok fiad van, sok lovat tarts! (t. i. a leánynak tehenet kell hozományul vinnie, a ló pedig a fiúnak akkor kell, mikor különválnak a szülői családtól), stb. stb. Ily esetekben nem ártott volna kissé bővebben bánni a magyarázatokkal. Pl. Aki inni ad, nem tudja, aki az ételt főzi, az tudja; Kezaddal adod, lábaddal elveszed; Jól arass; télen nyújtsd ki a lábadat a kemencén! stb. stb.: ezek nyilván olyan cseremiszt szokásokra utalnak, melyeket nem ismerünk — örömmel vettük volna, ha a szövegek tudós kiadója ezekre vonatkozólag is fővilágosított volna bennünket. — A találós mesék talán még többet árulnak el a cseremiszt életéből és gondolkodásából. Pl. Egy seprűvel két kemencét söpör: a tehen nyelvvel két orrlyukát nyaldossa. Van egy kutyám, sem nem ugat, se nem harap, őrzi a házat: lakat. Egy karám lovam van, egyet sem lehet közülük megfogni: a tűzhelyen levő parázs (nem lehet megfogni, megégeti a kezét). A tón át görbe hársfa: az üst fogója. Fehér mezőn pohánkát vetek: levelet írok fehér papírra tintával. A háztetőről fél hótalppal ereszkedem le: a hajválaszték; stb. stb. — A babonák elsősorban az időjárásra, a termésre, az állatok szaporulatára vonatkoznak, de egyéb emberi viszonyokra is, pl. Ha a kecskefűz barkája hamar kinő, a meleg hamar jön; Ha a béka kuruttyol, korán kell a krumplit ültetni; Ha a falevél ősszel nem hull le, a népnek nehéz lesz az élet; Mikor a kemencében ég a tűz s a fa pattog és parázs esik ki, vendég jön; Ha a bagoly a háztetőn ül és huhog, abban a házban abban az évben halott lesz; stb. stb. Tehát

bőven akadnak itt is közismert, egyebüktől is használatos „jóslások”. — A népszokások közül az eljegyzés és lakodalom körüli eljárásról kapunk hosszú, részletes leírást, melyből kitűnik, mennyi körülményességgel, heteken át tartó szertartásokkal, evéssel és ivással járt a cseremiszeknél a házasság. — A szövegek túlnyomó részét mesék teszik. Ezek legtöbbször egész Európában közismert mesemotívumokból szövődik össze. Ki ne ismerne pl. a halász esetét a magát döglöttnek tetető rókával? (Ez egyébként megvan más urali népek mesekincsében is.) A cseremiszi változat szerint, miután a róka a sok halat ledobálta a kocsiról, találkozott a farkassal, s ekkor kezdődnek aztán csalafinta kalandjai a nála sokkal erősebb, de korlátolt, hiszékeny és esetlen farkas komával. Az állatmesét egyébként alig egy-két darab képviseli, hasonlóképpen a tündérmesét is. Jóval több az Európa szerte ismert motívumokból szőtt anekdóta-jellegű elbeszélés. Így pl. megvan a Lafontaine földolgozásában közismert mese a gyors meggazdagodást tervező, de pórul járt ábrándozóról — csak természetesen cseremiszi viszonyokra alkalmazva: nem a tejes köcsög esik le az örömében nagyot szökkenő parasztlány fejről, hanem a gazdag ember kertjének őre ébred föl az uborkát lopni jött szegény ember jókedvű fölkiáltására. Vagy megvan pl. a nálunk Tompa remek földolgozása alapján „Három a daru” néven emlegetett anekdóta a férjével ha kell, ha nem, örökké ellenkező asszonyról, de persze nem az engedékeny, humoros befejezéssel, hanem a nyersebb viszonyoknak megfelelően az asszony egész komoly megbüntetésével: férje intelme ellenére himbált egy szakadék fölötti pallón, az kettétört, s az asszony lezuhant (ugyanígy mondja el a történetet egy finn változat is). Azt a motívumot meg, hogy a szakadékban tanyázó ördög sem bírta ki mellette az életet, szintén igen jól ismerjük Arany Jónak ördögéből. — De a férfiakat sem kíméli a csipkelődő tanítómesé; a cseremiszek is ismerik azt a történetet, hogy a felesége munkáját semmibevevő férj egyszer munkát cserélt az asszonnyal: az ment az erdőre dolgozni, ő meg otthon maradt a házi körüli teendőik végzésére. Mulatságos viszontagságai eredményeként egy csomó kárt csinált ugyan, de legalább beismerte: „Nagyon sok az asszony dolga. A férfi dolga csak egy.” A mese vége pedig, hogy a férj „nagyon kezd szót fogadni a feleségének, nagyon kezd dolgozni. Jól, szépen kezdenek élni ketten.” — A dalok nagy része katonadal, de vannak legény- és leánydalok, fonóban énekelt és lakodalmi dalok is.

A megjelent kötet bőséges és változatos tartalma alapján fokozott érdeklődéssel várjuk a további szövegkiadást meg a nagy cseremiszi szótárt. Ez utóbbi egyenesen hézagpótló jelentőségű lesz, mert e rokon nyelvből eddig mindössze két kisebb terjedelmű tudományos (Szilasi: Cseremiszi szótár és Paasonen—Siro: Osttscheremissisches Wörterbuch), valamint elsősorban gyakorlati jellegű orosz—mari és mari—orosz szótárunk van.

A harmadik finnugor kiadvány, mely 1951-ben az Akadémia kiadásában megjelent, Fokos-Fuchs D. R. zürjén szövegei. Az anyaggyűjtés körülményeiről már volt szó; külön említésre érdemes azonban, hogy e tekintélyes mennyiségű anyag alig néhány hónapi munka eredménye, mert gyűjtőjük csupán 1916 nyaratól 1917 legelejéig dolgozhatott rajta. E rövid idő alatt csakis úgy szerezhethetett ilyen sok szöveget (s ezenkívül igen jelentős szótári anyagot), hogy nagyon hamar sikerült megnyernie nyelvmesterei bizalmát és szeretetét, s így azok készséggel álltak rendelkezésére és szívesen adták át neki mindazt, amire népiük költészetéből, szokásaiból, ősi hiedelmeiből még emlékeztek. — Gazdag anyagának néptudományi szempontból legértékesebb része: a kozmogóniai mondák, már 1920-ban megjelent a Nyelvtudományi Közleményekben. A többi — nyelvi szempontból épp oly értékes — szöveg azonban (akár a cseremiszi szövegek), 30 évig rejtett kincs volt, mígnem a Magyar Tudományos Akadémia ezt is a tudomány közkincsévé tette.

A majd 30 íves kötet anyagát Fokos-Fuchs öt közlőtől nyerte, akiknek mindegyike más-más nyelvjárást beszélt. A szövegek nyelvjárások szerint csoportosítva következnek. Bevezetésképp rövid, egy-két lapnyi tájékoztatás van az egyes nyelvjárások jellemző sajátosságairól, továbbá néhány adat a nyelvmester származási helyére, korára, tanultságára vonatkozólag; az egyes darabokat rövid jegyzetek (főleg nyelvi magyarázatok) kísérik.

Műfajilag a szövegek legtöbbször mese, monda és elbeszélés; van néhány babona, ráolvasás, népszokás (a leánykérésre és a temetésre vonatkozólag) és dal. Kár, hogy a közmondások és a találós mesék alig egy-két darabban vannak képviselve. Pedig az előbbiek a nép élettapasztalatának és életfilozófiájának rendszerint nagyon jellemző, tömör és találó kifejezései, az utóbbiak meg a nép tréfás, játékos kedvének, mókás leleményességének igen érdekes megnyilatkozásai, melyek éles fényt vetnek a nép környezetére, életviszonyaira és gondolkodásmódjára.

A mesék közt több tündérmese van, természetesen nemzetközi mese-motívumokból egybeszöve. Ilyen pl. a közismert történet az apja szavát hűséggel megfogadó legkisebbik fiúról, ki jutalmul egy csodapáripát kap, melynek segítségével legyőzi a három-, hat- és kilencfejű szörnyet s elnyeri a megmentett szép cárlány kezét. Vagy ilyen az aranyat fonó okos lány meséje, kinek az ördög segít a cártól kiszabott földadat megoldásában, s ezért díjul oda kell adni gyermekét, vagy kitalálnia az ördög nevét (ez utóbbi földadat világosan összefügg a névmágia ősi hiedelmével, hogy t. i. a név kimondásával annak hordozóját is meg lehet semmisíteni), stb. stb. A szereplők nevei (Iván, Vaszilij, Helena) és rangjai (cár, herceg, kereskedő stb.) világosan mutatják, hogy a zürjének orosz közvetítéssel kapták e tündérmeséket. — Ugyanígy európaszerte ismertek a közölt állatmesék motívumai is. — Az elbeszélések egy része anekdóta, de másik, nem kevésbé tekintélyes része kísértetes történet, mely az ördögről vagy egy-egy varázsló halál utáni nyugtalan bolyongásairól szól: hogyan rémíti halálra az erdőn járó vadászokat, hogyan üldözi őket éjtéligen vagy hajnali kakasszóig, míg végre megfelelő bűvös eljárásokkal és óvintézkedésekkel sikerül a szörnyű kísértetet megsemmisíteni. — Aránylag szép számmal vannak képviselve az eredet-mondák (nap és hold, gabona, béka, medve stb. eredete), s nem lehetetlen, hogy ezek közt akad egy-két bennszülött zürjén monda is. — A dalokat mindössze hat darab képviseli, közülük kettő gyermekdal, három pedig rövid szerelmi ének, melyek azonban inkább látszanak a pillanatnyi hangulat szülte rögtönzésnek, mint megállapodott, kiforrott, formában-tartalomban rögzített népdalnak.

Reméljük, hogy az értékes szöveg-gyűjtemény megjelenése után hamarosan sor kerül a zürjén szótár kiadására is.

E legújabban megjelent hazai finnugor kiadványok mutatják azt a felelősségérzetet és gondoskodást, mellyel a Magyar Tudományos Akadémia „legnemzetibb tudományunk” fejlesztésén működik, s a régi mulasztások jóvátételére gyors ütemben adja ki mindenekelőtt a szövegeket, az új tanulmányozandó anyagot, azután majd a szótárakat, a szöveg-tanulmányozás elsőrendű segédeszközét. Őszinte köszönettel adózunk a Magyar Tudományos Akadémiának e kiadványokért s azért az akadémiai ötéves tervben kidolgozott céltudatos tudománypolitikáért, melynek eredményeként bizvást remélhetjük a hazai finnugor nyelvtudomány fellendülését.

Sz. Kispál Magdolna

KÉT OROSZ REGÉNYFORDÍTÁS

A magyar nyelvre átültetett szovjet irodalmi alkotások hibásnak bizonyult fordításai ellen évek óta sűrűn hangzanak panaszok. Legutóbb (1951 nov. 14-én) a Szabad Nép is komoly formában tette magáévá ezeket

a panaszokat. A most ismertetendő két fordítás egyike azt bizonyítja, hogy a bírálatok többé-kevésbé még 1951-ben is megokoltak voltak, másika méltán sorakozik azok közé, amelyekre a lesújtó bírálat nem vonatkozhatott.

1. Tolsztoj Leo Anna Karenyna c. regénye az 1920-as évek óta a Gutenberg könyvkiadóvállalat kiadásában forgott közkézen. Ezt a kiadást páros kombinációkban Bonkáló Sándor, ifj. Pálóczy Horváth Lajos, Havas András Károly, Gellért Hugó, Peterdi István és Gyagyovszky Emil fordította és Trócsányi Zoltán nézte át, de a könyvpiacra már nagyon régen elfogyott s hiányát a magyar olvasóközönség nagyon is érezte. És ez egészen érthető. „Anna Karenyna egyike a legjelentősebb társadalmi regényeknek, nemcsak Tolsztoj művészi hagyatékában, hanem az egész klasszikus orosz és világirodalom történetében. Ennek a kiváló műnek soha el nem múló eszmei és művészi értéke abban áll, hogy tartalmának minden gazdagságával és sokoldalúságával az orosz életet, a nemzeti fejlődés legfontosabb problémáit, népünk történetének egész korszakát tükrözi vissza” — írja a regény 1950. évi orosznyelvű kiadásának zárószava.

A regény magyar nyelven újból való közrebocsátása tehát már égetően sürgős volt. Természetesen az is kívánatos lett volna, hogy az új kiadás új, a réginél jobb fordításban lásson napvilágot, de az előttünk fekvő új kiadás¹ arról győzött meg bennünket, hogy még ezúttal helyesebb lett volna a könyvet a régi fordításban megjelentetni.

Jól fordítani, a gondolatot is, a nyelvi szépséget is hűen és nyelvhelyesség szempontjából is kifogástalanul visszaadni különböző szavakkal, más szerkesztésű mondatokkal, egészen eltérő szöveggel is lehet. Anna Karenyna régi és új fordítása száz meg száz példát nyújt erre.

Egyformán kifogástalan például az új kiadásban: minden összekavarodott (17), vagy Gutenbergnél: nagy zűrzavar volt; nem tud tovább együttélni vele (17), vagy: nem élhet vele többé egy földi alatt; előző nap (200: tegnap).

De a jónál jobb, a hűnél hívebb, a szépnél szebb is van és az új fordítástól, amelynek mindig rendelkezésre állanak a régiben rejlő és üdvösen felhasználható tapasztalatok, mindig többet várunk. Az új fordítás azonban ilyen feljebb csigázott várakozás nélkül is mellán okozhatott csalódást azokban, akik a korábbi (korántsem túlszármahatatlannal jó) fordítást ismerik. Mert a G.-féle fordítás — legalább is az ötletszerűen itt-amott végzett összehasonlítás eredménye szerint általában sikerültebb az új kiadásénál: az eredeti szöveg tolmácsolásában hívebb, pl. van 17 (volt); időszaki 200 (ideiglenes); hozomány 465 (kelengye); valamikor 583 (régóta); loholt 680 (eljárt); tudom 786 (majd eldöntöm), Ránéz, látja, hogy a szíve megszakad a kétségbeeséstől s elmegy mellette halgatag a nyugodt közönyös arcával 786 (Ránézni, látni, hogy a szíve megszakad a kétségbeesésről és némán elmenni mellette ezzel a közömbösen nyugodt arccal), — kifejezéseiben találóbb vagy jobb hangzású, pl. házbeliek 17 (ház népe); mint az eszeveszettek 17 (fejveszetteken); az istálló szolgája 200 (az istállófiú); száraz 200 (sovány); egyet kellett értenie 465 (igazat kellett adnia); egy házban 379 (egy föld alatt); egymaga élt 381 (magának élt); szavazata 680 (választójoga); összeismertette őket 767 (bemutatta őket egymásnak); elhidegedett 786 (elhidegült); sorsot vett 786 (így okoskodott); — kifejezéseiben színebb pl. szenvedtek tőle 17 (kínosan érintette); Nyirasd le a hajad, az is nehéz, különösen a kopaszságod 200 (Jó lenne ám, ha a hajadat is lenyíratnád, mert az is nyom ám valamit, különösen ott, ahol kopasz), — nyelviileg helyesebb pl. házások 17 (házastársak); A 200 (Egy); rövid kabátú 200 (rövid zekébe öltözött); Moszkvában maradván 583 (Moszkvában maradt és); lovain 337 lovaival); sőtétellel ébredt 381 (este ébredt fel, sőtétben); — kifejezéseiben magyarosabb, pl. majd utána 200 (majd azután); Kitty szülésére 680 (lebetegedésének idejére); dologtalan 680 (tétlenül); akkora csapás 767 (valóságos csapás); — mondat szerkezetekben könnyedebb, pl. sapkáját a kopaszodására húzva (200) (kopaszodó fejére csapta a sapkáját); soha egy egész nap nem telt el haragban még 786 (Még sohasem telt el egy egész nap civódásban [haragban]); — az értelemzavaró hibák-

¹ Fordította Németh László, Új Magyar Könyvkiadó, 1951. 854 1.

tól és logikai zökkenőktől mentesebb pl. Bezzubov gróf 767 (Bezzubov gróf a neve); hogy idejében érjen oda 337 (Ki? G-nél és az eredetiben meg van nevezve Vronszkij); gyakran érezte testének örömteli öntudatát 337 (gyakran okozott neki örömet saját testének megérzése); lehet 767 (vagy lehetett-e); Anna újakat gondolt ki, amelyeket nyilván mondani akart s még mondhatott volna 786 (mintha ő maga, Anna akarta volna mondani, de G-nél és az eredetiben is; amelyeket Vronszkij nyilván mondani akart stb.); Pénzre van szüksége 786 (Ha pénzre van szüksége); megbüntesse 786 (kit? G-nél és az eredetiben világos: Vronszkijt).

Ha pedig nem elégszünk meg az összehasonlítással, hanem az itt idézett fordításrészletek önálló értékelésébe is belebocsátkozunk, sőt akkor is, ha az új fordítás olyan kitételeit is megvizsgáljuk, amelyek a G-féle fordításban nem tekinthetők sikerültebbeknek pl. nem jött ki 17 (helyesen: ki sem jött); tőle 17 (miatta); betérő fény-sáv 18 (beszűrődő); verték össze 200 (építették fel, tákolták össze); átszállítani 200 (átvezetni); magascsizmás 200 (magaszárú csizmát viselő); nem oszja meg figyelmét 200 (nem engedő másra terelődni a gondolatait); a bőjt öt hétnyire volt 465 (a bőjtig öt hét volt hátra); magabízó 381 (öntelt); olyan állapotban 383 (áldott állapotban); annyi nép volt 583 (olyan sokan voltak); szenvedélyes 583 (gondos); étvágya bőven pusztított 584 (étvágya mellett nagyon sok fogyott); nyilvánvaló 786 (szembetűnő); Azt a két órát kivéve, amibe Wilsonék meglátogatása került, az egész napot kétségek közt töltötte el 786 (amelyet Wilsonék meglátogatásával töltött el, Annát egész nap kétségek gyötörték); azt jelenti 786 (az azt jelenti); felében 805 (a közepén); — ha jobban megfigyeljük az új fordítás mondat szerkezeit, szóróját, pl. S a halál stb. 786; Kitynek is stb. 583; Akaratlanul is stb. 382; Miután stb. 766; — s ha még a fentebb találmányon innen-onnan kiragadott hibás részletek melletti lapszámok ismétlődését is számításba vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy az új fordítás nagy része nem tekinthető szerencsésnek. Joggal tarthatunk attól, hogy akik Tolsztoj stílusának szépségét, meseszövevényének logikus görbülékenységét nem ismerik, az új kiadás olvasásakor Tolsztoj írásművészetéről rossz benyomásokat szerezhetnek.

Meg kell azonban mondanunk azt is, hogy a Gutenberg-féle fordítással való összehasonlítás nagyon sok helyen (főleg a regény 5. részében és a 6. rész 1—25. fejezetében, amelyek fordítása G-nél a leggyengébb) az új kiadás javára üt ki. Pl. az új kiadásban jobb: vendégfogadóban összeverődött 17 (G-nél: postaállomáson találkozott); egymás számára 379 (egymásnak); találgatásokba bocsátkozni 379 (valamit is képezni); bőjt után meg már 465 (az időt bőjt utánra megállapítani); megharagudott Levinre 465 (bosszankodott Levinen); komoly választ adni 465 (komolyan válaszolni); a nagy kelengye darabjaira 465 (a kelengye nagyobb részére); a hűgánál, Kitynél 583 (Kity Ljevinénél); Levin meg a felesége 583 (Levin a feleségével egyetemben); Oblonszkijékon kívül 583 (az Oblonszkijakon kívül); a 13-ikat, az egyik unokát 583 (a 13-ik unokát); a kacsák 589 (a libák); — sőt az új fordítás olykor a teljesen elhibázott G-féle fordítással szemben egészen kiváló, pl. Levin feleségének voltak rokonai és barátai 583 (vagy rokonai, vagy barátai voltak Ljevinnek); — vagy kisebb hibája mellett is nagyon jónak mondható. Pl. Levin szerette őket, de a szíve mégis fájt (egy kicsit az ő leviní világáért (a Levin álarcában szereplő fró életét ismerve helyesebben: békességért, ahogyan a G-féle ford. mondja) és rendjét, amely a «Scserbackij-elem» áradásában, ahogy magában nevezte, egészen elmerült 583; Az ő rokonai közül csak Szergej Ivánovics volt ezen a nyáron náluk, de ő sem Levin, hanem Koznisev- (Koznyisev-) fajta ember volt, úgy, hogy a leviní szellem teljesen elenyészett (háttérbe szorult) 583.

Ezek a példák azt mutatják, hogy az új kiadás fordítója meg tudja találni a legkifejezőbb formákat a szerző gondolatainak a hű tolmácsolására, tud mondat szerkezetében könnyed, kifejezéseiben eleven és magyaros lenni. A hibák okát tehát csak a nekifekvés és gondosság lanyhaságában kereshetjük.

A regény szövegében az orosz nevek és szavak átírása általában helyes, csak a hősnő neve van a címbe és általában Kereninának írva Karenyna helyett. Alig érdemelnek szót a sajtóhibák, pl. Albin 18 (Alabin); csatos 766 (csattos); de annál súlyosabb megítélés alá esik a könyvkötők gondatlan munkája: a 16. ív (241—256) helyére a 48. ív (753—768) van fűzve.

2. A Nagy Honvédő Háborúban 33 éves korában hősi halált halt Krimov szovjet író A Derbent tankhajó című regénye² egy fiatal pár

² Oroszból fordította Márkus Gyula, a fordítást ellenőrizte Wessely László. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951. 215 lap.

szerelmi történetének keretében a Káspi-tengeri olajszállításról, ennek egy szocialista munkaverseny során bekövetkezett bonyodalmairól, sike-reiről, veszélyeiről nyújt megkapóan eleven képet, arról győzve meg az olvasót, hogy a szovjetek országában még a tengerészkörökben oly rossz-hírű olajszállító hajószolgálatra beosztott „szedett-vedett társaság”-nak is a nagy célok szenvedélyes, minden áldozatra kész harcosává, lelem-nyes újtívá és a veszélyben a haláltmegvető bajtársiasság kollektív és egyénenkénti hőisévé kell válnia, ha ráeszmél beosztásának népgazdasági jelentőségére és a nagy cél szolgálatában megcsapja a nemes vetélkedés szele. Egyben megmutatja, hogyan szorul háttérbe az egyéni boldogság a közérdek által megszabott kötelességekkel szemben s majd hogyan valósul meg éppen ezek nagyszerű teljesítése révén.

Krimov regényében a környezet leírása, az események túlnyomóan párbeszédekkel érzékeltetett zajlása és az emberábrázolás ízig-vérig eleven, valódi, a fordítás pedig mindebben hű mása az eredetinek. — A regény magyar változata is magával ragadja az olvasót, odavarázsolja az események színhelyére és arra kényszeríti, hogy míg a könyvet kezé-ben tartja, valósággal benne éljen a regény szereplőivel együtt a leját-szódo eseményekben. Ezt a fordítás elsősorban az eseményeknek és szín-terüeknek, a színes, zajos tengeri képeknek és jeleneteknek mesteri visszaadásával, magyar fül számára kellemesen hangzó kifejezéseinek keresetlenségük mellett is színes és ízes változatosságával, gondos szer-kesztésű, szabatos mondataival, általában stílusának csiszoltságával és magyarosságával éri el. Íme, egy pár kiragadott példa, talán nem is a legjobbak:

«Jeges, lavaszi szél füttyörészett a hajókötelek között, felkapta a hullámok tarajá-ról a tájtéket és a fedélzetre zúdította» 72. — «A kikötő lámpafényei körülölelték a hajót és aranyfűzértént verődtek vissza a víz tükréről.» — «A halványzöld hullámok — barna olajfoltokkal a hátukon, — úgy siklottak tova a kikötő mentén, mint a meg-riadt ürge vadak. Az uszályhajók himbálódzva fogadták őket, recsegték-ropogtak hajlott, rozsdás oldalukat óvatosan merítették be a vízbe. A játékszerű, fekete vontató-hajócska, nedves farával a vízbe süppedve, fűlsíketítő sípolással szelte a hullámokat és habzó, kaeskaríngós vízfodro! vont maga után» 75. — «Aztán elhalt a hajókürt bűgása, de szaggatott mély hangja még visszhangzott a távolból!» 135; laposakat pislantott 95; meghökkent 94; a papírlapra bökött 95; fikarcnyit 96; azt a mindenségit! 106; bak-lóvós 108; édeskevés 111, 123; rúncbaszedi 111; szószátyár 111; rendbeszedjük a szé-nánkat 122; foga összezsikordult 127; szutykos 129; kaptattak 134.

Azonban emberileg érthető és csak természetes, ha ilyen szokatlanul gondos mun-kába is beleszúzott imitt-amott egy-egy értelemzavaró hiba, pl.: az utolsó szolgálat le-váltása előtt 126. (Más az értelme, mint az eredetiben. Helyesen az utolsó őrségváltás előtt), engedjétek 192 (úgy értelmezhető, hogy Vologyát. Világosabban: eresszétek le a csónakot); hangzott a gyors válasz 211 (mintha Bazsov mondta volna. De itt már Muszja szólt közbe, tehát: felelte gyorsan egy hang. Szószertint így van az eredetiben is.); — logikai zökkenő: ha nem tudok 178 (Ennek itt semmi értelme, az eredetiben nincs is benne!); — nyelvilleg helytelen vagy rossz hangzású kitétel: a szerencsétlenség pillana-tában *elkövetett* parancs megszegéséért 184 (De nem a parancsot, hanem a megszegést követelték el, tehát: kiadott parancs); hihetetlenkedő 210 (hitetlenkedő); magabiztos hangnem 130 (önérzetes, bizakodó); kivitte a vizes fehéreneműt 205 (eddig még nem esett szó róla, tehát: vizes fehéreneműt vitt ki); úgy tűnt volna 126 (az lett volna a látszat); a *tűnik* igének igekötő nélküli használata a magyar nyelv nem türi); mind-addig a karján függött, amíg lábával sikerült kitapogatnia a gerendát 96 (amíg csak lábával nem sikerült); minden feszültség nélkül 124 (feszületlenül); ringtak 158 (inog-tak); veszélyeztetni az első helyet 200 (az elsőség elhódításával fenyeget); — nem találó, vagy nem eléggé magyaros kifejezés: szüntelen fájdalom 114 (szűnni nem akaró); eső-függöny borult alá 163 (borult a tájra); ne időzz 194 (ne vesztegessz az időt); kalapá-csok 7 (jelfogók); tompa dühét 111 (tehetetlen dühét); gondolatai megdermedtek 206 (gondolkoztása nem működött); az orvossal küszködik 210 (az eredetiben is, kissé tré-lásan, csatáz); — egyszerű fordításbeli hibák: hang 87 (harag); amig 207 (és); és helyét apró fehér folt foglalta el 155 (apró fehér foltját változva); személyesen 101 (az eredeti-ben hiányzik. E nélkül jobb); — idegenszerűség: egyedül 7 (saját erőnköb!); — szórendi

hiba: kénytelenek leszünk 100 (leszünk kénytelenek); — íráshiba: Dimitr 207 (Gyimitr; másolt helyesen: Vologya); — helyesírási hiba: tovaszállt 190 (egy l-lel); kipufogó 112 egy f-el); komolyabb nyomdahiba: a IV. fej. 3. bek. első sora 1. bek. első sorának az ismétlődése (191) e helyett: — A csónakban biztonságosabb, — mormogta elmosolyodva; — apró sedéshiba: sörgös 82 (sürgös); kényszeretlen 208 (kényszeredetten); tartalok (tartalak); lendített 195 (lendítette).

Ebben a jó ízlés szempontjából nagyon lapintatos és okos dolog volt, a főhős nevének árnyalatnyi módosítása.

Mikola Gyula

A TERMÉSZET ISMERTETÉSE AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

Az ember mindig csodálattal tekintett a természetre. Bámulta, szerette, igyekezett megismerni, titkait kifürkészni. Mindig sok volt a rajongója, szerelmese. Gondoljunk csak Petőfi rajongó szavaira: Ó természet, ó dicső természet! Mely nyelv merne versenyezni véled? Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz! Annál többet, annál szebbet mondasz! (A Tisza.) — A természet sohasem hallgat, tele van neszsel, hanggal. patakok csobogásától, szellők sutlogásától, fák susogásától, levelek zizegésétől, viharok zúgásától, tergetegek üvöltésétől, állatok és madarak ezerféle hangjától visszhangzik az erdő, mező. Ezt a zajt, ezeket a hangokat megörökíteni s a velük kapcsolatos, csodálatosan változatos életet a nyelv köntösébe öltöztetni az író legnagyobb feladatai közé tartozik. Az ifjúsági rajongó lelke is tele van kíváncsi érdeklődéssel a természet világa és ismeretlen élete iránt, ezért az ifjúsági irodalomban is mindig előkelő helyet foglaltak el a természet megismertetésével foglalkozó művek. Ma is napról-napra jelennek meg olyan könyvek, melyek a természet titkait, a növények és állatok életét tárják az érdeklődő ifjúság elé.

Az ifjúsági irodalom e nemének művelői közt a legelsőek közt említhetni Lestyán Sándort, akiről már elmondtam, milyen vonzó érdekességgel s helyes magyarsággal tud ismeretterjesztő munkát írni a természet titkairól (Nyr 75:441). Ezúttal is elsőül egy Lestyán könyvet keríték sorra.¹ Ebben a Bükk-fennsík erdőrengengetegébe vezet el ifjú olvasóit. E könyvében is példamutatóan jár el a tekintetben, hogyan lehet és kell a természetet vonzó érdekességgel írásban megeleveníteni. Bemutatja az erdő állandó és vándor lakóinak, vadjainak, madarainak életét, a vadászok izgalmas, kalandos tevékenységét s mindezt nem a szakszerű leírás unalmaságával, hanem a lenyűgöző elbeszélés szemléletességével.

Leírásai szemléletességének s egyben művészi magyáros nyelvének és stílusának bemutatására idézek egy-két részletet: Pl. a napkeltének leírása: Előbb csak vakító fénytől küldi el a nap. A fény megül a fák lombjain, végigcsókolja a harmatos rétet. Aztán az eddig láthatatlan, bűjőcskát játszó nap felkúszik a bérc mögött az égre. Mellette az élelésében nyújtózkodni kezdenek a fűszálak és a virágok kinyitják pislogó szemecskéiket. A nap ellopja tőlük a csillogó harmatcseppeket és magába szívja. Azért sielnek el hazulról az özek és a szarvasok, hogy még harmatos füvet, lombot reggelizhessenek. Fürgé szellő suhan át a talajon, halk fütytyentgetéssel hirdeti a reggelt (61). — A naplemente meg ilyen: Este kékes színbe burkolóztak a hegyek. A leáldozó nap sugarai betörték a lombok között, és vöröslő fényt árasztottak maguk körül. Az ég alján bíborszőnyeg terült el. Majd a bíborszőnyeg lassan lecsúszott a hegyek mögött, a búcsúzó nap fénye csendben, óvatosan visszalopakodott az erdőből. Egy darabig még ott csillogott a bércek ormán, aztán eltűnt a hirtelen felkerekedő szellő szárnyán (21). Számszó ilyen, művészi színekkel megfestett természeti képpel és leírással találkozunk még a könyvben: így pl. a holdas éj (90), a virágok (48), a madársereg (8), az erdő hangulatváltozásai (78), stb.

Köviden be sem lehet számolni arról a sok ismeretről, melyet Lestyán ebben a könyvében könnyen érthető módon közöl az olvasóval, aki észrevétlenül tanul, gyarapszik tudásban. Megismerjük pl. az erdei embereket, az erdei dolgozókat: szakmunkásokat, favágókat, gyérítőket, közelítőket, erdészeket: vadőröket, a csemetekerti lányok munkaversenyét (13). Megismerkedünk a gombákkal, minden fajtajukkal (szekfű-, gőva-, fenyő-, csirkegomba, galambica, rizike; őzláb-gomba; pófete; légyölő galóca; vargánya, 18). Megtudjuk, hogy azt a sötétbíborszínű, ernyősen tömött, haragszerű virágot a szagáról nevezték el *szurokszagú fünek*, de van neki még egy pár neve: *vadmajoránna*, *balzsamnyag*, *feketegyopár*, *kasbók*, *balzsamfű*, *vargák füve* (53). Látniuk, hogy a csemetekertben dolgozó lányok szombaton falujukba hazaindulva felkötik

¹ Lestyán Sándor: Muzsikál a Bükk. Athenaeum, 1950.

a *hätt* (a zsérciek), a *batut* (a répáshutiak), a *hampust* (a visnyóiak és malyinkaiak (20).

Lestyán számos fogalmat ismertet meg könyvében és ezeket mesterien tudja kevés szóval, röviden, de valószínűen, érthetővé, világossá tenni az olvasó előtt. Néhány ilyen fogalom, illetve az őket kifejező szavak, a nyelvészt is érdeklik. Ime néhány belőlük: *cserkészút*: fák, bokrok, sziklák között készített gyalogösvény; *dagonya*: kisebb-nagyobb mesterséges tengerszem, melyből a vadak forrás vagy patak hiányában isznak és nyári melegben fürdenek is benne; *váló*: az erdei vadak maguktaposta útja, melyen megszokott éjjel és nappali tartózkodó helyük között ide-oda «váltak»; *boksa*: boglyaformájú farakás, az erdei munkások szénégetője; *szalajka*: hamúzsírfőző telep, ahol a hamúzsírfőzők a fa hamujából állították elő régebben az üveggyártásnak és a szappankészítésnek ezt a fontos mellékanyagát; *hajkolás*: a fa törzsének néhány arasszal a föld felett két fejszével való hasogatása; ezzel helyet készítenek a fűrészek s azt a célt szolgálják, hogy a fejszeapákkal meggyöngyített fa abban az irányban zúduljon le, amerre a favágók akarják, arra az oldalra, ahol *meghajkolták*; mikor kész a *hajka*, jön a *fűrész*; *hosztoló*: az a szakmunkás, aki a kidöntött fát tövétől hegyéig megvizsgálva eldönti, hogy a fából, annak egyes részeiből mi legyen; *füledés*: az a bomlás-folyamat, amely az időjárás hatására kezdődik a kidöntött fa belsejében; *kotorék*: a borz tanyája, melyet a földbe kotor: *tizenhatos bika*: szarvasbika, melynek egy-egy agancsán nyolc-nyolc ág van (a legalsó ág neve: *szemág*, a következő *jégág*, aztán jön a *középgág*, végül az ötágú *korona*). De nem győzöm felsorolni azt a sok fogalmat és szót, mellyel az ifjú olvasó Lestyán könyvében megismerkedik.

Az ismeretterjesztésnek, a tudományos eredmények népszerűsítésének szolgálatában áll az Ifjúsági Könyvkiadó által megindított Nézetek körül c. sorozat is, amely kis, kétíves, olcsó füzetekkel népes olvasótáborra számíthat ifjúságunk körében. E sorozatban is találkozzunk Lestyán Sándorral,² aki érdekes kérdéssel foglalkozik. A már ismertetett módon ír arról a «roppant küzdelemről», melyben az ember legyőzte a vadállatot. Megismerjük mai háziállataink őseit s azt, hogy melyiket hogyan fogta be a maga szolgálatára az ember. A szerző magával visz a vadászó ősember vastag tölgyfatörzsből kőbaltával vágott lélekvesztőjén vadmadárvadászatra. E vadászat zsákmánya, az öt vadliba-fióka lesz a házilibák őse. Ilyen témáról valóban így kell írni: Reng-ring a tölgyfatörzsből kőbaltával vágott lélekvesztő a náddal, sással benőtt taven. Szorongó érzéssel kuporodunk az orrában. Ősünk tolorúddal irányítja, lódtítja előre a csónakot. Csendesen siklunk a keskeny vízi-ösvényen, a susogó nádsűrűben. Egy lép mellett elhaladva vadlibát verünk fel. Lomhán szárnyal előtünk és kétségbeesetten rikoltoz, ge-ge, ge-ge! Röpül a nyílvevő és a nagy, szürke madár élettelenül zuhan a nád közé. Vendéglátónk partnak tolja a csónak orrát. Kiszáll, hogy a zsákmányt felvegye. Hamarosan hozzá is, de még valamit hoz az ölében: öt kicsi vadliba-fiókat (22).

Ugyane sorozat 5. és 7. számában Koczogh Ákos a madarak és a halak világába vezeti el az olvasót.³ Az eleven mozgalmasságú könyvecskében ügyes gondolat a különféle madarak egy csoportban való megismertetésére az, hogy az úttörő gyerekek az erdész szobájából megfigyelhető madáretetőt akasztanak az ablak külső fájára, azonkívül egy elkészített fenyőt állítanak föl ráaggatott madáreledellel, a «madárkalács-csal» (azaz olvasztott marhafaggyúba zúzott kendermagot, tökmagot, napraforgót, fehérkőlest, kukoricadarát, bodzabogyót, mákot stb. kevernek; különféle alakba formálják, színesre festik). Ily módon egyszerre sok madárral ismerkedünk meg: A szobából figyelték az etetőt és a madárfenyőt. Még azt a sürgölődést! Cinkék, rigók, harkályok érkeztek, aztán őzlapó, királyka, zöldike, kenderike, pipiske, meggyvágó, süvöltő. csuszka: a papagájhoz hasonló keresztesőrű madár is előmerészkedett (5:20.). Ezeket és a többi sok madarat Koczogh az erdész szájába adott magyarázatokkal ismerteti, mindenhol érthetően, világosan s általában helyes magyarsággal.

A halakról szóló kis könyvről is csak jót mondhatunk. Sok-sok halról van szó benne. Ezekkel ugyanaz az András ismerkedik meg, aki a madaras-könyvben is a főszereplő. Szóbakerülnek a nagy óceánok lakói is, a tengeri durbines, a szalttyinghal, a bohóchal, csacsihal, kecskedurbines; a tarka papagájhalak; a cöpeksüllő; a nyúlodomolykó. Andrásunk e nevek halatára kissé elszontyolodik, hogy a mi halainknak nincs olyan érdekes nevük, mint a kecskedurbines! Kiderül azonban, hogy a ponty, süllő, csuka, pisztráng, harcsa, márná, kecsge, kárász, keszeg stb., valóban egyszerű nevű halak életmódja is van olyan érdekes, mint amazoké. S Koczogh élvezetes előadásban, kérdés-felelet alakjában András oktatásán keresztül megismerteti az olvasót a halak

² Lestyán Sándor: Vadállatokból háziállatok (6. sz.)

³ Koczogh Ákos: Cinkevédő brigád (5. sz.) — A halgyíktól az akváriumig (7. sz.)

ismeretlen világával, sok-sok titkával. Közben a halászás mesterségéből is kapunk némi ízelítőt: találkozzunk a hálóval, varsával, vejszével, cégével, szigonnyal, horoggal; s használatuk módjának leírásával. Megtudjuk, mit jelent a horgászok nyelvében a *csali*: Legkönnyebben akkor akad horogra a hal, mikor ívás után kiéhezve nekiront a kínálkozó csaléteknek, vagy ahogy a horgászok nevezik, a csalinak (8). Dióhéjban megvan a könyvecskében az ősember kezdetleges halászatától a legújabb halászó módig mindaz, ami érdekli az ifjúságot. A halászással kapcsolatban megismerkedünk a mély vizen használt bődönhajóval s a sekély vízre alkalmas laposfenekű csónakkal is.

Szerzőnk élvezetesen tanító stílusa világos, magyaros, úgy hogy az előforduló kisebb nyelvi hibákon észrevétlenül átsiklunk, de mégis megemlítem a tulajdonnevek előtt a határozott névelőnek elhagyását, mikor szükség volna rá, pl. Hal igen sokféle lehet, még a mi vizeinkben, *Tiszában, Dunában, Balatonban* is (helyesen: *a Tiszában... 4*); a cinkék kihúzódtak a kertekbe, *Nagyerdőbe* (helyesen: *a Nagyerdőbe, 3*).

A szovjet irodalom természetrajzi ismereteket terjesztő könyveit is mind nagyobb számban adják ki magyar fordításban. Ezek közé tartozik Mamin-Szibirják könyve.⁴ Ez címével is, tartalmával is Lestyánnak a Bükkről szóló könyvére emlékeztet. Az orosz író az Ural őserdeiben élő vadászokat szólaltatja meg, akik szeretettel beszélnek és mesélnek a természet csendes titkairól, az erdő életéről, hatalmas fáiról és állatairól. Erdei magányukban hűséges kutyájuk osztozik. E könyvben is olvashatunk a százados fenyők ledöntéséről: látjuk a fatermelés munkásainak sürgés-forgását, a fa fejszésését, a ledöntött törzsek szétfűrészelését, legallyázását, rakásba hordását. Őiwsunk vadászatról és más erdei dolgokról is, de — sajnos — a könyv nyelvén, stílusán mindig megérződik, hogy nem eredeti munkát, hanem fordítást olvasunk. Csak néhány példát idézünk állításunk igazolására: Rögtön úgy érezte magát, mint aki otthon van (*oithonosan* érezte magát, 77); itt egy lisztesládán kívül semmi sem állt (itt *csak egy lisztesláda* volt, 82); a bánatos szakácsné rákezdett a sírásra (a szakácsné bánatában *sírva fakadt*, uo); mindenki azon igyekezett, hogy megfogja a gézengűzt (mindenki *igyekezett megfogni*, vagy: mindenki *meg akarta fogni*, 81). — Sok természeti kép jelenik meg ebben a könyvben is, de az az érzésünk, hogy e képek az eredetiben szebb, művészebb színekkel vannak megfestve, s hogy a fordító nyelvünk kifejező erejét, esztétikai értékeit, szemléltető eszközeit nem tudja tökéletesen szolgálatába állítani. Hiányzik a leírásokból nyelvünk ragyogó színeinek, a rokonértelmű szók finom árnyalati különbségeinek fölhasználása. Nem elég élénk, nem elég színes, nem elég szemléltető, hanem inkább halvány, szürke, bágyadt az ilyen leírás: Hűvös reggelek jöttek, a zúzmara megsárgította a nyírfákat s a hidegtől megvörösödtek a nyárfák. A folyó vize sötétebbé vált s nagyobbak is tűnt, mert partjai csupaszok lettek, a parti növények gyorsan veszítették el lombruháikat. Fagyos, őszi szél tépdeste hervadt leveleiket s repítette százfelé. Az ég kékjét nehéz, őszi fellegek palástja borította. A felhők aprószemű esőcseppeket hullattak... (129). — Az idézett részt nemcsak költőinek nem mondhatjuk, hanem még magyarosnak sem, mert nyelvhelyesség tekintetében is több kifogással élhetnénk, — de hagyjuk!

Mennyivel más Lányi Sarolta pompás fordítása, melyben ifjúságunk Mihail Prisvin érdekes könyvét élvezheti.⁵ A könyv egy hínáros vidék állatait, főképp madarait rajzolja meg, két árvaságra jutott falusi gyerek, egy fiú és egy leány kalandjai elbeszélésének keretében. A fordítás jól érzékelteti az eredeti mű szépségeit, hűen adja vissza természeti leírásait. Talán egy kissé túlságosan is hűen. * Ez utóbbi megállapításom arra vonatkozik, hogy pl. a madarak hangjait nem magyarul, hanem oroszul szólaltatja meg. Kissé szokatlan a magyar fülnek s idegenül hat, mikor pl. a szalonka így szólal meg: *Sok-svark!*, vagy a vadlúd így: *krjak-krjak!* (21). A fajd a könyvben így rikkant: *Ruk! Si!* (31), a fajdkakas harci üvöltése: *Kar-ker-keksz!* (32); a varjú sem magyarul mondja: *kár-kár*, hanem: *Krááá* (32), a varjú-járőr meg azt kiáltja: *Dron-ton!* A szarkák így csivitelnek: *Dri-ti-ta*, meg *Dra-ta-ta* stb. Igaz, hogy ezek a madárhangok az eredetiben orosz nyelvi alakok utánzását célozzák, de költőnők, a kiváló műfordító, minden erőlködés nélkül magyar megfelelőekkel helyettesíthette volna őket. — A róka fi vékony *tyav-tyav* hangocskájaiból ered a könyvben használt *tyavkál* szó: Rögtön tudta, hogy a róka fi *tyavkál* a nyúl után (77); a róka ravaszkodás nélkül soha nem ér utól egy nyulat s csak azért *tyavkál*, hogy a nyúl fusson és fárassza agyon magát s amikor kimerülten elterül, ott van ő és ráteszi a mancsát (78).

Lányi Sarolta ebben a fordításában is ügyesen felhasználja a régi és a népnyelv kifejező erejű szavait s ezeket az összefüggés mindig érthetővé teszi az ifjú

⁴ D. N. Mamin-Szibirják: *Mesél az Ural*. Fordította: Éber Ina, Athenaeum.

⁵ Mihail Prisvin: *Csudacsulit. Ifjúsági Könyvkiadó*.

olvasó előtt. A vidéket rémítgető nagy szürke farkast egyszer *ordasnak*, máskor *topor-tyánféregnek* nevezi (92); *pagony*nak mondja a hínárosban a «sudármágas fiatal fák sűrűjével borított homokszigeteket» (17). A természet festésében nagy szerepet játszanak a fordításban a rokonértelmű szavak, pl. felzendült a madárénak, a mindenfajta állatkák *neszélése*, *nyüzsgése*, *nyüzgése* (18); feleletül *gurguláznak*, *turbékolnak*, *fűtyülnek*, *szipognak*, *csivitelnek* (2); az erdő *zúgása*, *mormolása*, *nyögése* (37) stb. — Kiemelem még a fordító kedvelt személyragos igenévi jelzős szerkezeit is, pl. *embernem-járta csalit* (15), *embervágta csapás* (60), *embertörte csapás* (63), *napbarnította arc* (64) stb.

Prohászka János

KÉT IDŐSZERŰ KÖNYV

A Szikra Könyvkiadó nagy sikerre tarthat számot azzal a két könyvével,¹ melyek Ázsiába vezetik el az olvasót és Elő- meg Hátsó-India világába nyitnak bepillantást. Ma ugyanis alig képzelhetni el olyan embert, aki ne kísérné a legnagyobb érdeklődéssel a Kelet izgalmas, mozgalmas, fordulatokban gazdag eseményeit s azokkal kapcsolatban helyzetének alakulását.

Korea mellett ma talán a legnagyobb érdeklődés tárgya: Vietnam. Az egyik könyvben Vietnamból kapunk az utóbbi négy év indokínai eseményeivel kapcsolatban pontos és hiteles leírást, illetőleg olyan érdekes jegyzetsorozatot, melyet Léo Figüeres a helyszínen szerzett tapasztalatai és személyes benyomásai alapján állított össze. — Ugyancsak közkíváncsiság kielégítésére hivatott az a hetedfélszáz lapos könyv is, mely India időszerű kérdéseit tárgyalja.

Mindkét könyv magyar fordításáról mondunk néhány szót s közöljük egynémely — olvasás közben fölmerült — észrevételünket. A francia könyv fordítása jó; eleven, gördülékeny, friss, olyan mai riporter-stílusú. Úgy hat, mintha eredeti magyar beszámolót olvasnánk valamelyik ügyes újságírónk személyes élményeiről, benyomásairól. Ez a hatás főképpen a fordító abbéli ügyességének köszönhető, hogy az eredeti szövegben az elmondottak természeténél fogva használt számos politikai és közgazdasági kifejezést a legmaibb — az újságokból és rádióból jól ismert — megszokott magyar kifejezéssel adta vissza. A könyvben egymást érik az ilyen ismert, napról-napra hallott és olvasott kifejezések: ez a politika *csődöt mondott* (151); *tekintélyét és befolyását egy ilyen terv megvalósításának érdekében vetni latba* a monarchista köröknél (114), *eladóják «gyarmati rendszer ellenes» álcukát* (151); a nehézipar *teljes kapacitással* dolgozik (12); az egész vasúti hálózat *rekordütemben történő helyreállítása* (13); *fenntartás nélkül* elhiszem (31); a világ *élenjáró tudományának* legújabb eredményei (12); számos *beszélgetést folytattam* (114). — A fordítás nyelve és stílusa még abban is a napisajtóra emlékeztet, hogy megvannak benne a nyelvhelyesség tekintetében sokszor hibáztatott szavak is, pl. *ellenállási* kormány, *lemondási* nyilatkozat, *étkezési* idő; *felelősségteljes*, *tiszteletteljes* stb. — Sajnos, még ilyen éktelen mondat is akad a fordításban: «Bármennyire szembetűnők legyenek is azok a sikerek» (44, minek ez a «legyenek» ebben a nélkülük teljesen helyes és érthető mondatban?).

Az angol könyv fordítója — ki az, nem tudni — jó munkát végzett, mert a könyv komoly, tudományos prózáját általában mindenütt világosan, érthetően és sok helyütt eredeti magyar mű hatását keltően adja vissza. A könyv nyelvének és stílusának szemléltetésére idézünk néhány mondatot: «Így a paraszt földművelő, ha még nem süllyedt le a földnélküli proletariátus soraiba, hármas teher alatt él. Hárman szorongatják, hárman szípolyozzák ki, és mindegyikük *kisajtolja* a maga részét abból a sovány hozadékból, melyet a földműves a maga szűkreszabott földjéből vagy földsáv-jából elégtelen eszközei segítségével *ki tud csikarni*, bár ez arra sem elég, hogy a pusztá létet biztosítsa a földműves és családja számára» (249). «Így tehát a ragyogó cél az ismeretlenség és a megismerhetetlenség homályába veszett» (478). «Az ismeretlen cél ilyenformán beleveszett az ismeretlen jövő végelethetetlen messzeségébe» (479). «A pénzkölcsönző a termelés területén a *finanszírozás* kiszámítógépezetének nélkülözhetetlen *kis fogaskereke*» (247). «A kormány... igyekszik megakadályozni, hogy a pénzkölcsönző megölje a *tyúkot, amely az aranytojáshoz tojja*» (uo.) «A világos politikai vonal teljes hiánya *útvésztohe, zűrzavarba és politikai zsákutcába* vezetett» (538). «Az önkényuralmi rendszer tehát Indiában minden alkotmányos *jügefalevél nélkül* uralkodott tovább (527).

¹ Léo Figüeres: Szabad Vietnam. Fordította: Kepes Tamás. 1951. 196 lap. — R. Palme Dutt: Merre tart India? (Az angol eredeti címe: India Today, Bombay, 1949.) 1951. 650 lap.

Kár, hogy ez a minden tekintetben dícséretet érdemlő fordítás sem mentes a szépséghibáktól. Sok helyütt találkozunk a könyvben pl. az ilyen, ragokhoz függesztett *-i* képzővel: *újboldi, szembeni, azonnali* stb., továbbá a többször hibáztatott, de mindjobban terjedő *össz-* előtaggal összeletti szavakkal: *összterület, összadósság, összlétszám, öszterméshozam, összindiai, összadó* stb. Kedvelt szava fordítónknak a *tényleges*, mely legelőbbször helyettesíthető a *valóságos* szóval, pl. *tényleges* uralom, *tényleges* hatalom, *tényleges* jövedelem, *ténylegesen* harcoltak, stb. (egy helyütt azonban ezt talájuk: *v.ló-ságos* adatok, 39). Meg aztán az ilyenek sem ritkák a könyvben: *teljhatalmú* (vö. a hatalom *teljében* 89); *ismérv, előjogokkal rendelkező* elemek; kimeríthetetlen tartalékát *képezte*; abban *rejlík*; lényege nagy *hatást gyakorolt* a közvéleményre stb. — Viszont nem hallgathatjuk el a fordító ama helyes törekvését, hogy az idegen szavakat a lehetőség szerint kerüli s csak a mindennapi beszédben már teljesen otthonossá váltakat használja a mindenki által megértett jelentésében, politikai, gazdasági mesterszavakként, mint *imperializmus, konzervatív, burzsoázia, szocialista ideológia, monopólium, import, export, kapitalizmus, manufaktúra* stb. — Mint érdekességet megemlítjük még, hogy a közhasználatú *illetőleg* szó a könyvben mindenütt csak *illetően* alakban fordul elő. Nem tudni, miért fél a fordító a *-lag, -leg* ragtól, talán helytelennek tartja?

Bitai András

HÁROM TUDOMÁNYOS MŰFORDÍTÁS

(V. J. Avgyijev: Az ókori Kelet története. Tankönyvkiadó, 1951. — V. Sz. Szergejev: Az ókori Görögország története. Tankönyvkiadó, 1951. — Szovjet régészeti tanulmányok. Akadémiai kiadó, 1951.)

Oroszból fordított egyetemi kézikönyveink és egyéb tudományos műfordításaink magyarságáról már ismétellen esett szó a Nyr lapjain s első tudományos műfordításaink bírálatában több volt a kifogás, mint az elismerés. Es ez érthető. Tudományos és szépirodalmi műfordítói műnyelvünk mintegy másfél századig mindig csak a nyugati nyelvekhez igazodott és — sajnos — főképpen a némethez; az újabb évtizedekben jobbadán az angolhoz és franciához, viszont a politikai rendszer nyomása következtében nyelvünk csiszolatlan és készületlen volt a sajátos orosz nyelvszellem, a gyökeres orosz szólások hiteles, magyaros és szép tolmácsolására. Az elmúlt fél évtizedben szépirodalmi műfordításaink nyelve igen szépen fejlődött, műfordítóink javarészt megtalálták nyelvünkben a legjobb megoldásokat az orosz nyelvszellem és néplélek híű és szép magyar nyelvű tükrözésére s az utolsó két évben tudományos műfordításaink is egyre tökéletesednek.

A címben írt három új műfordításról általában elmondhatom: nincs fordítás-szaguk. A két egyetemi kézikönyv magyarsága jó, érthető, világos. Az Avgyijev-kötet kifogástalan fordítása Haln István és Benkő Gyula érdeme, Szergejev könyvét Borzák István, Gyóni Mátyás, Harmatta János és Szabó Árpád fordította, nemcsak kifogástalanul, hanem kitűnő nyelv- és stílusérzékkel. A különbség a két fordítás közt: az Avgyijev-fordítás jó, magyaros, olvasható, érthető, de kissé száraz, szürke és egyhangú (lehet, hogy maga a könyv is ilyen), a Szergejev-kötet magyarsága ezenfelül még színes, ízes, változatos is, a gyökeres és jóízű magyaros szók és szólások valóságos kis kincstára. A fordítók ezúttal bebizonyították, hogy nem csupán tárgyi szempontból tudnak kifogástalan művet adni, hanem a tudományos anyagot művészi stílusban is tudják találni. Tudósaink eddig szinte a tudomány megsértésének érezték volna ilyen kifejezések használatát: *kizököknt a kerékvágásból, tekeregtek, messzetörő tervek* stb. s így ezek a fiatal tudósaink ezúttal úttörő műfordító-munkát végeztek. Tudósainknak meg kell érteniük, hogy a tudományos stílusnak egyáltalán nem lényege a nagyképi szemöldök-ráncolás, az ízetlen fűrészpohorhang, a ködös érthetelenség, a komor és szinte gyászos visszavonulás a szellem magas és megközelíthetetlen szentélyeibe, — mert az ilyen előkelő elzárkózás (arisztokratizmus) homlokegyenest ellenkezik a marxizmus-leninizmus egyik alapvetelével: a tudomány a népért van, nem pedig egyes kiváltságosokéért. Ebből következik, hogy a tudományos könyvek és műfordítások stílusa és nyelve nem lehet a kiváltságosak számára szabadalmazott tolvajnyelv, hanem mindenki számára érthetőnek kell lennie s ezenfelül színesnek, érdekesnek, magyarosnak is, hogy a tudománytól oly sokáig mesterségesen elzárt magyar dolgozók is ráédesedjenek végre a tudás rejtett forrásvizeire.

A Szovjet régészeti tanulmányok c. kötet Harmatta János fordításában öt kiváló szovjet régésznek hat alapvető tanulmányát hozza. A fordítás rendkívüli gondval készült; nemcsak érthetőségre és magyarosságra törekedett a fordító, hanem kísérletet

tett a régi száraz, fontoskodó s főleg idegenszerű archeológiai műnyelv tökéletesítésére és simítására. Kísérlete sikerült. Elegendő felsorolnunk, mutatóba, néhány tudományos műkifejezés ügyes magyartását: *munkabalta, sarlóbetét, sírleletanyag, leletegyüttés, mellékletanyag, rátemetkezés, leletlárgy* stb. Viszont még nem sikerült jobbal helyettesítenie néhány megrögzött műkifejezést (*fenntartása kitűnő, tudományos dokumentáció, tordírozott aranykarperec*). Általában maradt még a fordításban néhány zökkenő, néhány nehézkes és cikornyás kifejezés (*ritmikus szabályossággal rendelkezik; nem kelti egy kezdetleges kerámika benyomását; fenékrészének lapossága valamivel világosabban jut kifejezésre* stb.), de — szerencsére — éppen ezek a kivételek.

Mivel mindhárom műfordítás haladást jelent nyelvi szempontból, ezáltal egészen rövidre foghatom a kifogásokat: elegendő csak a jellegzetesebb szépséghibákat kipécéznem.

Mindkét egyetemi tankönyv belső címlapján megint csak ott éktelenkedik a *lektorálta* szó. Bízvást írhatjuk — és írjuk is végre! — helyette: szerkesztette, bírálta, javította. Helyes lett volna megjelölni mindkét kötetben, hogy melyik fordító mit fordított. Helyes lett volna még a tárgyi adatokat is összehangolni: ez fontos pedagógiai szempont! Pl. Nagy Sándor serege Avgyijevnél (305) 100.000, Szergejevénél (293) 30.000 főnyi! Avgyijevnél: ethiópok, Szergejevénél: aithiopsok. Mindhárom fordításnak közös hibája az igekötők és az *egy* számnév fölösleges használata; mindkét hiba lazítja és elvizenyősfíti a stílust (Avgyijev: leegyszerűsített; felnagyít; Szergejev: legyengült, lekicsinylőleg, lehanyatlás; Harmatta: elkeskenyedő, elvékonyodnak, elgömbölyödők, leszűkítette; ellaposodó, elhegesedő stb. Az *egy* túlságosan is elburjánzott mind a három fordításban).

Németességet nem sokat írhatok rovásukra. Avgyijev: az a helyzet áll elő; messze-menően felhasználta; egy évet tett ki; futottak be adatok; a rendszereket hívta életre. Szergejev: műveket mutattak fel, válfaját képezi; előfutár (= úttörő); előfeltétel; előjog; magasra értékelte; kiút; az előállt helyzet; a harc kimenetele; tekőszönt hivataláról; fölvenni a versenyt; 2 obolost kitevő összeg. Harmatta: veszik fel a harcot; más-kép néz ki; vita tárgyát képezi; a legtisztább tévedés; magasminőségű; a tudományos kutatás látómezeje.

Idegen szót legkevesebbet használnak Avgyijev fordítói (*kifinomult lineáris stilizálás*) s ez szemlátomást tudatos eljárás. Csak helyeselhetjük: íme kiderül, hogy van már elegendő magyar tudományos műszavunk is. A Szergejev-fordításból ide iktatott idegen szavakat könnyű szerezni helyettesíthetjük jó magyar szavakkal: presztizs; reagált; rekonstruál; redaktor; erős fizikum; szisztematikus; periódus; principium; autentikus; kolosszus; kolosszális; expanzió; normális; moduláció; misszió; diszciplína; kvalitás; kollegium; objektum; patriotizmus; deszpotizmus; kontingens; görög kantonok; katonai káderek stb. Két ízben is szerepel a fordításban a «deklasszáldott elemek» (323, 331), de szerepel így is: «lecsúzott» elemek. Ezt a sok fölösleges idegen szót feltétlenül ki kell küszöbölni az új kiadásból. Harmatta fordításában csak elvéve akad. Nyilván szakmai műszó a *stádium, stadiális*, sőt *stadiálisság*, bár ezt az utóbbit mindenképpen kerülni kellene, a *reprodukálnák* (ismételnek, utánoznak, mutatnak), a *plótó*, a *polirozott*, a *speciális* viszont már könnyen helyettesíthető jó magyar szóval.

Mindhárom fordítás stílusa majdnem kifogástalanul egyenletes, világos, magyaros. Persze a tudós fordítók egy csapásra nem tudnak megszabadulni a régebbi tudományos műnyelv nyúgeitől. Tühegyre szedem most ennek a kissé modoros, tömbszilárd-stílusnak néhány maradványát.

Avgyijev: A nagy folyamok által átszelt és azok által öntözött síkságok (az azok által fölösleges); ezzel történt az épületek díszítése; a bírósági jegyzőkönyv örökösödési ügy tárgyalásának jegyzőkönyvét tartalmazza. — Szergejev: az antik világ egész korában; leírta a takácsiparos... elcsajátításának szerepét; bikafejjel rendelkező szörnyeteg (bikafejú); összegörög (istenek; piac), helyesen: egyetemes, általános, közös. — Harmatta: nem került alkalmazásra; nem részesültek speciális tanulmányozásban; felett földműveléssel rendelkezett; tartósan meg volt telepedve; forrásaink elégtelen voltak; ütközünk; fejére állítják a kérdést (a feje tetejére); távol van attól, hogy kielégítő legyen; szélesebbkörű elterjedéssel rendelkeznek.

Már csak néhány furcsaságot akarok szóvátenni. Nyelvtanilag nem helytelen a multidejű melléknévi igenévből főnevet képezni (Avgyijev: felaprózottság; öntözöttség. Harmatta: lakottság). Szergejev fordításában azonban szemet szúr az efféle: idejétmúlt-ságával! S igaz, hogy van *lehetetlenség*, de nyilván ennek a fogalomkörébe tartozik ez a képzés is: széthullásának belső elkerülhetetlensége. — Még egy-két mazsolaszemet: Avgyijev: döntő támaszpont; betöréseket kezdtek végezni; a gazdasági élet vezető ága: horzskő (horzsakő); Szergejev: egyenes fenyegetés; szenzációs hír; lumpenproletár (alja

proletár); kiváltságolt (kiváltságos); megérződik (megérzik); synchronikus (szinkronisztikus); komoly nehézség. Harmatta: döntő szemtanú; részletekbemenően; kapcsolatlának a feladása (megszüntetése); rövidnek kellennem (rövidre kell fognom); tiszta rablás. A 34. lap két hosszú és bonyolult mondatára csak utalok.

Sajtóhibák, a kötetek terjedelméhez képest, igen kevés akad. De ügyelni kell egyetemi tankönyvekben a tárgyi helyességre; pl. Harmatta fordításában (85): Avdief alakban szerepel Avgijev neve: azután vorosilovi (40) és vorosilovszki (41); a 165. lapon ez az idézés: «Hieronym. 871. és 94.» érthetetlen, A Szergejev-fordításban 80. 1. 1. jegyzetben «ugyanott 112—128» helyett ezt kellett volna szedni: «Odys. VII 86—97». Nem tudom, hogy a 293. lapon a «szélső Alexandraia» fordítás helyes-e (eschaté); nem derül ki, mit jelent a 190. lapon: A. M. — A 349. lap jegyzetéből pedig arra kellene következtetni, hogy a kötet bevezetését nem Szergejev, hanem Maskin írta. Végül a 167. lapon «irodalmi művészetek» helyett «irodalmi műfajok» olvasandó. Harmatta fordításában is ott van a kis betéllap, hogy «Minőségileg rendben», de pl. a tartalomjegyzéket, nyilván utólag, külön lapon kellett kinyomni, mert kifelejtették, holott a kötet végén három teljes lap üresen maradt. Ez igazán nem nevezhető anvaglakarékosságnak. A 107. lapon a «II. tábla 3.» utalás helyesen: «I. tábla 7.» A IV. táblán (89) a negyedik ábra mellől hiányzik a 4. szám.

Mindezt csupán a kiadványok későbbi tökéletesítése érdekében mondtam el. Egyik kifogásom sem olyan súlyos, hogy bármiképpen is módosíthatná a fordítások értékéről, sőt némelyiknek kiváltságáról hangzottalott elismerő véleményemet. Révay József.

EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI OROSZ NYELVKÖNYVEINK

Az egyetemi és főiskolai orosznyelvi oktatás eredményesebbé tételére közoktatásügyünk vezetői elhatározták, hogy szakítanak az eddigi nyelvoktató segédeszközökkel. A folyó 1951/52. tanév kezdetéig az egyetemi oktatásban is a közönség széles rétegei számára íródott Nyina Potapova szerzte orosz nyelvkönyvet használták, amely azonban sem anyagában, sem menetében nem felelt meg felsőoktatásunk követelményeinek, hiszen a szerző nem erre a célra szánta. Ennek a nyelvkönyvnek egyeteminkre való bevezetése időleges, a körülményekből folyó hiba volt. Ma Pártunk irányításával felsőiskolai orosz tanítási politikánkban megtörtént az a helyes lépés, amelyci a szakosított orosz tudás megalapozásának tekinthetünk.

Ennek az alapulva a következő: az egyetemi és főiskolai hallgatók első egyetemi tanévük folyamán a «kezdők» számára összeállított, az összes karok részére egységes orosz nyelvkönyv anyagát sajátítják el, utána pedig «szakosodnak». Előbbi a célból a Közoktatásiügyi Minisztérium az elsőéveseknek szánt Bati-szerkesztette kezdők számára összeállított könyvön kívül a felsőbb évfolyamok (haladók) részére az alábbi nyelvkönyvek összeállítását határozta el:

1. Orosz nyelvkönyv pedagógiai vonatkozású szövegekkel (szerkesztette Suara Róbert). — 2. ua. politikai gazdaságtani vonatkozású szövegekkel (szerk. Bati László), — 3. ua. biológiai vonatkozású szövegekkel (szerk. Horváth Miklós), — 4. ua. műszaki vonatkozású szövegekkel (szerk. Lomb Frigyesné).

A szakosított tárgyú füzetek korszerű olvasmányanyagot, tartalmaznak, illusztrálásul csak párat említnék. Pedagógiai vonalon: Gorkij levelét, Sztálin beszédét a Komszomol VII. kongresszusán, Kalinyin szavait a nevelésről, Makarenko művéből való részleteket stb. A politikai gazdaságtani szövegek során találkozunk részletekkel a leninizmus kérdéseiről, munkából, fejezetekkel a szovjet gazdaság iparosításáról, a Szovjetország államigazgatásáról, részletekkel a magyar nép alkotmányából. Ugyanígy korszerűen tudományos anyagot ad a biológiai szöveggyűjtemény: Pavlov levelét a fiatalsághoz, megemlékezik Micsurin életművéről, mindezt persze beleágyazza a vérkeringésről, elsősegélynyújtásról szóló szakszerű olvasmányok közé. A műszaki vonatkozású szövegek tárházát egységes jó alap gondolat fűzi egybe: mit tapasztalnak a magyar ösztöndíjasok a Szovjetunióban.

Az egész tanévre szóló anyagot 24 leckére, azaz 24-hetes tanulmányi időre méretezték. Ilyen számításal egyetemi hallgatóink mai, időleges tudásszínvonala következtében az anyag elvégezhetetlenül túlméretezett és tapasztalat bizonyítja, hogy fele dolgozható csak fel. Az évi anyag kb. 1300 szótárilag regisztrált, a szerzők által ismeretlennek vélt szót tartalmaz, tehát leckénként 60 ismeretlen szót. Tapasztalatom szerint ezen felül minden olvasmányban kb. 10—20 a hallgatók részére ismeretlen szó van. Ennyi ismeretlen szót heti egyszeri foglalkozás alkalmából feldolgozni pedagógiai lehetetlenség, ezért ajánlatos, hogy az újabb kiadásban csökkentjük az anyagot. Kívá-

natos, hogy az olvasmányok módszeres feldolgozására a mostani 8—10 kérdés helyébe 20—30 kérdést adjunk, mert csak így könnyítjük meg az előadók és hallgatók begyakorlásának munkáját. Helyes lenne a II. évfolyamon még olvasmányonkénti szöszedetet adni, hiszen a hallgatóság elfoglaltsága nem teszi lehetővé, hogy leckénként 80 szót keressenek ki a betűrendes szótárból. A fejlődés további kilátásainak megfelelően bíznunk benne, hogy a III. évfolyam részére megjelenő további szövegkönyvek tekintettel lesznek a fokozatos nehezbedés szempontjára és nem előzik meg a nehezebb szövegek a könnyebbeket (pl. mint most a műszaki gyűjteményben). További szakosítás kívánatos mind a pedagógiai, mind a műszaki vonalon a szaktárgyaknak, ill. karoknak megfelelően.

A könyveket ábrák, sémák, képletek stb. díszítik, a követelményeknek megfelelően. Azonban nagyobb gondot kell vetni a korrektúrára (így pl. a pedagógiai szöveggyűjteményben laponként 10—15 sajtóhiba található) és a szótározás munkájában a pontos értelmezésre kellő figyelmet kell fordítani.

Kívánatos, hogy egységes terminológiát és jelzésrendszert alkalmazzanak a kezdő és haladó kötetekben, adjuk meg a biológiai szövegek szótárában is a főnevek rendhagyó többszámát (pl. a брат, брато és más szavaknál), adjanak a pol. gazdaságtani szövegek magyarázóit is rendszeres nyelvtani magyarázatokat. Feltétlenül szükséges, hogy a szövegekben nagyobb teret kapjon az -и-, -ы- képzős folyamatos igék használata.

A szakszövegek összeállításával egyetemi orosznyelvi oktatóink hallgatóink oroszból való fordító készségének megteremtésére fontos lépést tettek. Mindnyájan tanulni akarunk a nagy tapasztalattal rendelkező szocialista ország tudósaitól. Ehhez az írott orosz szaknyelv ismerete feltétlenül szükséges, de meg kell találni tanításában a helyes mértéket, a követelmények emelésének lépcsőzetes, nem túlzott fokozását. Így lesz a négyéves egyetemi orosznyelvi tanulmányozás gyümölcsöző munka.

E. J.

A Magyar nyelvjárási bibliográfiához. A Nyr 76:33 alatt ismertetett nagyfontosságú kiadványhoz néhány adalékot közlök.

A szerkesztők figyelmét elkerülte, hogy a Magyarország Vármegyéi és Városai c. vállalat monográfiáiban nemcsak értékes népnyelvi közlések vannak, hanem egyszersmind a vármegyék és városok területén élő nyelvjárásokról is találunk olykor igen bőséges ismertetést. Így a Szatmár és Esztergom megye nyelvjárását Móríc Zsigmond dolgozta fel. Az alapos nyelvtudományi készsütségre valló, finom megfigyeléseket tartalmazó szatmármegyei nyelvjárástanulmányt folyóiratunk is közölte nemrég (73: 288—292). Az esztergommegyei kötetnek Esztergom vármegye népe c. közleményében érdekesen ismerteti Móríc Zsigmond a népszokásokat. A házasságkötéssel kapcsolatban a következőket írja: „A fiatalok összeboronálásában, mint az egész világon, itt is része van a szerelem mellett az érdeknek, a személyes megtetszés mellett idegenek közreműködésének is. Ezt a szokást Esztergomban *gyentölés*-nek mondják. „*Gyentölök* neked egy leányt, te Jósep.” Majd a lakodalmi szokások során a menyasszony kikérésének leírásában olvassuk: „No, násznagy urajimék, má illen ajándíki csak ideaggyák a menyasszont, — ehun ni, illen piros eszimat még kéetek nem látott, ez *angyalbűrbű* van ám!”

Bihar vármegye népéről Vende Aladár cikke szól. Közleményében szintén leírást kapunk a népköltészetről s a nyelvjárásról is. Hasonlóképpen a bars megyei kötet szintén megemlékezik az ottani nyelvjárásról. A lakodalmi szokások között pl. a vőfélyek rigmusait is olvashatjuk. A Bács-Bodrog vármegyéről szóló munkában a magyar lakosságról Bellosics Bálint ad terjedelmes ismertetést. A népszokások népköltési vonatkozásain kívül a nyelvjárás leírását is megtaláljuk. A hangtani, alaktani, mondattani sajátságok közlésének befejeztével a felsőbácskai nyelvjárás szemléltetésére bemutat a szerző egy bajmoki mesét. A közlés szakszerűségének jellemzésére ideiktatjuk ennek első mondatát: „*Vót a világon ek kakas, annak vót el lába még egy szárnya.*”

Nézetünk szerint a szerkesztőknek gondoskodniuk kellene még a Magyarország Vármegyéi és Városai kötetei népnyelvi anyagának feldol-

gozásáról, s egyszersmind arról is, hogy ez az újabb adatgyűjtés munkájukhoz valamiképp hozzáilleszthető legyen.

De vannak ezenkívül is olyan munkák, amelyekben értékes népnyelvi anyag van. Így nem látom a feldolgozott művek között a külön megjelent Alsó-Fehér megye monográfiáját, amelyben nagy népnyelvi gyűjtés van. Azután vannak botanikai és zoológiai munkák, amelyekben népies növény- és állatnevek vannak.

Tévedések is kerültek a műbe. Így a Nagykúnsághoz tartozó s az alföldi nyelvjárás területén levő Kisújszállás nemcsak a maga helyén, tehát Jász-Nagykún-Szolnok megyében van a községenkénti felsorolásba fölvéve, hanem — érthetetlen módon — Pest-Pilis-Solt-Kiskún megye helynevei közt is megtaláljuk, Kisújszálláshoz azonban még más tévedés is fűződik. A helységnévtár tanúsága szerint ugyanis ennek a városnak van egy Halas nevű tanyacsoportja, külterülete, s ezt a lakott helyet a NyB összezavarja Kiskúnhalassal. Az igazi, tehát a Szolnok megyében levő Kisújszállás alatt említett Halassal kapcsolatban ugyanis négy Nyrbeli utalást találunk. Mind a négy a Szerkesztőség kérdéseire beküldött válaszokat tartalmaz. Ámde ebből három teljesen Kiskúnhalasról származó közlemény, csak a negyedikben van (Nyr 30:197) kisújszállási és halasi adat egyaránt. A Kisújszálláshoz tartozó halasi tanyacsoportról a Nyrben sehol mégcsak említés sincsen. E szerint, ha az adatgyűjtők észre nem veszik ennek a tanyacsoportnak meglétét, minden zavarunk elejét veszik.

A felcserelésből aztán többrendbeli más viszasság is származik. A „pestmegyei“ Kisújszállás adatai közt hivatkozást találunk Szathmári Istvánnak a Magyar Népnyelvben (6:127) megjelent Három íző nyelvjárás c. cikkére. Szathmári ismerteti itt egy nagyjából összefüggő területen, de három vármegyében levő helynek (Kisújszállás, Békés, Hosszúpályi) íző nyelvjárását. Az adatbesorolót nem zavarja az a körülmény, hogyha Kisújszállást Pest megyébe helyezi, Szathmári nem összefüggő területen végzi megfigyelését.

B. Ö.

Magyarázatok

Bojkott. Ez a megjelölésforma annak az évszázados elkeseredésnek a talajából fakadt, amely az íreket országuknak Angliába való bekebelezése óta (1542) az angol vallási, politikai és gazdasági elnyomással szemben eltöltötte. Az elszakadó mozgalom, mely 1921-ben a szabad ír köztársaság megalakításával diadalt aratott, a 19. században még csak apróbb, helyi jellegű megmozdulások szervezésére való erővel rendelkezett. 1880-ban, mikor Írország még az angol földesurak prédája volt, egy ilyen helyi jellegű határozatot hoztak az ír bérlők az egyik földesúr jószágkormányzója, *Charles Cunningham-Boycott* angol kapitány ellen. A jószágkormányzó kíméletlen viselkedése ugyanis az ír bérlőket módfelett felbőszítette s ezért elhatározták, hogy a kapitánnyal minden néven nevezendő érintkezést megszüntetnek, többé vele szóba nem állnak, senki nem dolgozik neki, senki nem ad el neki semmit. Ennek a határozatnak teljes következetességgel történt keresztülvitele *Boycottot* Írország elhagyására kényszerítette, a *Boycott* név pedig néhány nap alatt jelképes megjelölésévé lett minden hasonló rendszabálynak, bizonyos meghatározott, főleg gazdasági kapcsolatok szervezett szüneteltetésének, a valakivel (vagy valamely állammal, intézménnyel, szervezettel) való együttműködés visszautasításának. Az egykori дума szocialista bojkottjának kérdését Lenin tárgyalja a Válogatott művek I. kötetében.

Blokk és blokád. Azok a germán törzskötelékek, amelyek erdőrengetegekből előretörve a népvándorlás korában előzőnlőtték Európát, a fatön-

köket és kösziklákat, melyeknek egymáshoz illesztésével torlaszokat és védőműveket készítettek, *blokk* szóval jelölték. Ennek emlékeképpen az olyan erdei házat, amely egymás fölé ácsolt fagerendákból épül, *blokkház*-nak nevezzük. Akkor is ott settenkedik beszédünkben az egykori germán *blokk*ok némi emléke, amikor lefejtető lapokból álló papírtömbnek, illetve e tömb szelvényeinek *blokk* nevet adunk. Az ógermán *blokk*-építkezésnek, a tönkök, sziklák összeillesztésének a műveletét érzékelteti a nyelv olyankor is, amikor az országos politikában pártok, a diplomáciában államok időleges együttműködését *blokk*nak mondja. A burzsoá államok pártpolitikai rendszerében így nevezik több pártnak valamely megszabott időre (főleg választás idejére) kötött szövetségét, amikor is a maguk szétágazó elvei és törekvései fenntartásával egy bizonyos meghatározott cél érdekében ideiglenesen együttműködnek. Évvel szemben a Szovjetunióban, ahol a nép minden rétege erkölcsi és politikai egységben forrt össze, a kommunista párt és a pártönkívüliek blokkja szoros együttműködést, igazi, bensőséges szövetséget jelent.

A népvándorlás korabeli blokkok rendeltetésére, az eltorlaszolás, az elkerítés fogalmára gondolva teremtette meg a nyelv azt a szóhasználatot, amellyel az elektrotechnika *blokk* nevet ad a villanyáram útját torlaszszzerűen szabályozó készüléknek és a nyomdászat *blokádnak* mondja a kefélenyomat egyes szövegrészeinek súlyosabb hibákra figyelmeztető körülkerítését. És ennek a szóhasználatnak a vonalán alakult ki a *bloká*d elnevezés is, amely valamilyen területnek a külvilágtól való gazdasági elvágását jelöli.

Egészen a világháborúkig a blokádot főként a napoleoni idők történeti emlékei között emlegettük. A császár 1806 november 21-én Berlinben adta ki híres rendeletét, a „kontinentális zárlat”-ot, mely avval akarta Angliát térdrekényszeríteni, hogy blokádot mondott ki rá, az angol szigetekkel való mindennemű érintkezést eltiltott. És alig telt el száz esztendő s a *bloká*d szó újból aktualitást nyert. A szovjetellenes katonai intervenciót szervező államok (1918–1920) blokád alá helyezték a Szovjetuniót. A blokád mibenlétére vonatkozólag ma már nem szorulunk történelmi felvilágosításra, mert e szomorú idők élénken élnek még mindannyiunk emlékezetében.

† Kallós Ede

Otthagytá a fogát. Első pillantásra úgy látszik, hogy a címűl írt szólás-mód mind jelentése, mind eredete szempontjából közvetlenül érthető, nem szorul magyarázatra. Ha pl. azt olvassuk Petőfi egyik levelében, hogy a kormánynak „eszeágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbbé ott hagyni becses fogát” (1849. Arany J. Lev. 1:200), akkor — elemezve a szólás mögött rejtőző képet — arra gondolunk, hogy a kormány tagjai nem akarnak meghalni, nem akarják, hogy a csatateren porladjanak esontjaik, hogy *ott maradjon holttestükkel együtt a foguk is*. Ez a magyarázat megfelel mai szemléletünknek, a szólás legrégibb ismert előfordulása azonban arra figyelmeztet, hogy már csak azért is más szemléletet kell szólásunk keletkezése hátterében látnunk, mert a szólás régen nem éppen azt jelentette, amit ma, hogy t. i. ’odavész, meghal, elesik a harchan’.

A szólás legrégibb előfordulását Illei János *Salomon, Ptolomaeus és Titus* c. könyvében (Kassa, 1767.), a *Ptolomaeus* c. szomorújátékban talál-
tam. Szosthenes, az egyik királyi fővezér ezt mondja itt Ptolomaeusnak: „Majd el-érkezik tőle (t. i. „a’ Frantziá”-tól) a’ követ; már hírt adott íranta.” Erre Ptolomaeus: „A’ mint ide, úgy vissza is bogározhat, ha *egygyül egygyig itt nem akarja fogát hadni*” (46). Ebből az idézetből két dolog is kitűnik. Az egyik az, hogy mivel békekövetként érkező katonáról van szó, nem valószínű, hogy a király ennek megöletésére gondolna. A következőkben így is folytatja: „meg-tanítom a’ kóborló, negédes nemzetséget ember-ségre”; vagyis olyan értelemben használja a fenti szavakat, mintha ezt

mondaná: Jó lesz, ha a követ gyorsan elhordja az irháját, mert különben *póru jár*. Hogy Ptolomaeus nem halállal fenyegeti a követet, azt az is mutatja, hogy az *odavész*, *meghal* ígét és az ezekkel rokonjelentésű szólásokat nem szoktuk fokozni. Márpedig az *egygyül egygyig* (a. m. „valamennyi”) itt fokozó értelemben áll az *itt nem akarja fogát hadni* szavak mellett. A másik dolog az, hogy ha mégis használja itt az *együl-egyig* fokozást Illei, tehát mai nyelven szólva mintegy azt mondja, hogy *valamennyi fogát itt hagyja*, akkor nyilvánvaló, hogy az író tudatában élt annak a lehetősége is, hogy aki otthagyja a fogát, az csak egy vagy egy-néhány, de nem feltétlenül valamennyi fogát hagyja ott. A 18. sz. közepén tehát még kétségkívül nem a fogaknak az illető holttestével való együttes otthagyasának a képe merült fel a szólás használójának a tudatában.

Hogy pedig nem is az a körülmény a szólás eredetének a magyarázata, amire ezek után joggal gondolhatnánk, hogy t. i. a póru jár embernek a harcban, verekedés közben marad ott több-kevesebb foga, mert valamilyen fegyverrel kiverik a szájából — azt ez a Kresznerics Ferenc által feljegyzett szólás mutatja: *inkább ott hagyná orrát, hogy sem ki-vallaná* (M. T. Akad. kézírattára, M. Nyelvtud. 4r. 12. sz. 19a). Mivel ebben a szólásban egy testrésznek, az orrnak vallatással kapcsolatos *otthagyasáról* van szó, joggal fordul figyelmünk a szólás eredetének kutatása közben azok felé a kínzásmódok felé, amelyekkel a régi idők rabjait, elsősorban a török-magyar harcok folyamán fogságba esetteket vagy kezesül hátrahagyottakat kínozták. És csakugyan, a 16–17. sz. csupa harc, csupa fogság, csupa kegyetlenség világában nemcsak arra vonatkozólag találunk feljegyzéseket, hogy foglyoknak, túszoznak levágták az orrát (vö. pl. „az zegeni kezesöket pedig kínozzák, *orrokot* fűlöket *metélik* és ugi kűldik jde“ A budai basák m. nyelvű lev. Bp., 1915. 205), hanem arra is, hogy ép fogak kihúzásával, kitörésével sürgették foglyok kiváltását, és hogy így büntették a kor hatalmaskodó urai a parancsuk ellen vétőket. Balassi Bálint pl. 1577-ben ezt írta unokabátyjának: „...felette igen kérem Kegyelmedet, ...hogy azoknak az kik Hasszán agáért kezesek, *alól az harmadik zápfogokat vonassa ki Kegyelmed* és mindeniknek 75 az farán ütessen el Kegyelmed“ (Összes művei, Bp., 1951. 315). Balassi Bálint, a kíváló költő, de nem valami emberséges rabtartó, úgy akarta tehát Hasszán aga váltságdíjának a megfizetését sürgetni, hogy a szabadonbocsátott aga helyett fogságban hagyott török katonákat foghúzással kínoztatta. Hogy a törökök is kínoztak hasonló módon magyar foglyokat, arra Bornemisza Péter egyik prédikációjában találtam adatot. Bornemisza ezt írja: „...ki mondhattya meg minemő iszonyn rettenetesegec legye(n) azoknac, a' kiknec pogan Törököc auagy Tataroc feleségét, leanyat el uiszic auagy előttöc le uagyac, es ő magokat uas hegedőnel, ehseguel... czigazassal, *fog uonassal*, sozassal, es egyéb iszoniusagackal *kinozzác* (Első része az evangéliumokból... vaio tanvsagoknac, Sempete, 1573. 46b).

Van azután arra is példa, hogy nemcsak kezesek és foglyok kínzása-ként, hanem büntetésként is szokásos volt fogakat kitörni. A tokaji parasztpolgárok pl. 1599-ben így panaszkodnak Bástára: „Generális ő Nga ilyen parancsolatot adott, hogy főbiránk az szabadosoknak se ne parancsoljon, se az ő felsége dolgára ne küldjük, mert ha parancsol nekik, tehát nyavalyája leszen főbiránknak, sűt azt izente, hogy az *fogaít kitöreti főbiránknak*“ (Nyr 74:121). Ime ugyanaz a fenyegetés, amit kissé más szavakkal Illei János ad szomorújátéka hősenek a szájába, azzal a különbséggel mégis, hogy Básta komolyan gondolta, hogy a tokaji főbíró ott fogja hagyni a fogát, ha nem engedelmeskedik neki, Illei színdarabjának a hőse pedig már szólásszerűen használja ezt a kifejezést. Az a körülmény mégis, hogy Illei póru jár jelentésben használja a szólást, mint ahogy valóban póru járta azok a rabok vagy kezesek, akik *ott* (t. i. a fogságban) *hagyták a fogukat*, és hogy fokozó szót használ e kifejezés mellett, arra mutat, hogy

az ő korában talán még emlékezetben éltek a valóságos fog-otthagadások, a kínzó fogvonások, fog-kitörések.

Igazi szólássá akkor merevedett, és mai jelentését is akkor kapta meg ez a szókapcsolat, amikor a 18. sz. végén már teljesen feledésbe merült a törökvilágnak ez a kínzásmódja. Ekkor már — mivel úgy értelmezték a fogak otthagadását, hogy azok az illető koponyájával, holttestével maradnak ott — 'ottvész, meghal' jelentést tulajdonítottak a szólásnak, és ezzel a jelentéssel kezdték szöltében-hosszában használni. Ebben az új jelentésben találjuk már Kónyi János Magyar hadi román-jában (1779: „Oszmánokkal sok ifjak el-lopták magokat; De bezzeg *ott hagyták szépen a' fogokat*“ 104), Dugonics András Toldi-jában (1794: „Oh Uram bár Szabács alatt maradtunk volna, és *ott hagytuk volna fogunkat*. Ott nyilván; itt alattomosan veszünk-el“ Jeles történetek 1:148) és Szirmay Antal Hungaria in parabolis-ában (1804: „*Sokan ott hagyták fogokat*: multi interfecti“ 116). Hasonló jelentéssel és ugyanebben az alakban közli Erdélyi (M. km. kve Pest, 1851. 145), Ballagi (TeljSz.) és a szamosháti nép nyelvéből Csúry Bálint (SzHsz.). Érdemes megjegyezni végül azt is, hogy az utóbbi évtizedek népnyelvi feljegyzéseiben gyakran szerepel szólásunk a *kimutatta a foga fehérét* szólással keveredve *otthagyta a foga fehérét* alakban. Erre már több példát is idézett Csefkó Gyula (MNy 20:76) és Beke Ödön (Nyr 69:9 és 72:119).

Nincsenek otthon nála. Helyesen állapította meg Kertész Manó, hogy ez a régi magyar szólásmód: *kiszöktek a felső várból* (a. m. 'nincs helyén az esze') keletkezését tekintve a törökkori magyar végvári élethez kapcsolódik, és annak a rettenő nyomorúságnak a nyelvi tükröződése, amely miatt a rosszul vagy egyáltalán nem fizetett végvári vitézeknek az éhenhalástól menekülve nem egyszer el kellett hagyniuk örálló helyüket, a *felső várat* vagy fellegetvárat — ami azután a szólásban az üres fejre való tréfás célzássá lett (Szokásmondások 125, és már előbb is MNy 12:390). Abban azonban már tévedett Kertész, hogy ez a szólás azok közé a kihalt szólásmódok közé tartozik, melyeknek „nyoma sincs ma már az irodalomban, sem a népnyelvben“ (Szokásm. 257). Az a szólás ugyanis, hogy *nincsenek otthon nála*, ma is élő változata, vagy pontosabban: oldalági leszármazottja ennek a régi alakjának ma már csakugyan nem használatos szólásmódnak.

Legrégibb magyar szólásgyűjtőnk, Baranyai Decei Csimor János 1598-ban megjelent Adagiorum-ában öt latin szólást értelmez így: *Ki (Kü) szöktek az felső várból* (corpus sine pectore 1, 8, 7, 3; minus habes mentis, quam Dithyramborum poetae 2, 2, 3, 5; caput vacuum cerebro 3, 4, 3, 5; vacuum inhabitat 4, 6, 3, 5; exiit ex potestate 4, 8, 2, 1). Ugyanennyiszor, ugyanebben az alakban közli a szólást Kisviczay Péter (Selectiora adagia, 1713) és néhol már magyar rokonértelmű kifejezéssel is megvilágítja (Értelem nélkül való ember 91, Eszelős 207, Nints helyén az esze 355, továbbá 155, 519). Kertész az irodalomból is kimutatta a szólásnak ezt a formáját, és néhány idézettel utalt arra, hogy volt ennek a szólásmódnak más változata is. Ezek közül a változatok közül az terjedt el és gyökeresedett meg a legjobban, amelyikben a 'kiszökés' képze helyett pusztán az 'üresség' képze szerepel, és ez az *otthonról való távollét* képével van kifejezve. Így pl. „Kétségnélkül annál-is *puszta az felső vár és nincs otthon az gazda*, a ki bálványozást... álmódgya abban az könyörgésben“ (1613. Pázmány, ÖM. 4:731. id. Kertész is); *Nem voltak otthon nyilva a' felső várban*, a' mikor a' tévelygő ezt írta (1645. G. Katona: Titkok titka, 287. id. a NvSz. is); *üres a felső vár, nints otthon a' gazda* (1791 után, Kresznerics, M. T. Akad. kéziratára, M. Nyelvtud. 4r. 12. sz. 24a). Kassai szótárát kivéve (itt: *Ki-szökttenek a' felleg-várból* 2:171) tudtommal ez a legutóbbi olyan adat, amelyik ebben a szólásban *várat* említ. (Kovács Pál 1794-ben megjelent gyűjteményében: *Nem sok lakik itt a' felső várban*, 17).

A múlt század elejétől azonban, amikor már mindinkább kezdenek feledésbe merülni a várvívások, és maga a „felsővár” képzeje is kezd kiesni az emberek tudatából, a szólásmód általában rövidebb formában fordul elő. Baróti Szabó Dávidnál azonban, aki jól ismeri régi nyelvünk „virágait” is, még nyilvánvaló az eredeti, teljesebb alakkal való kapcsolat: *nintsenek mind otthonn ő nála: el-szöktek onnan hazól* (1803. MVir. 134). Erdélyi János gyűjteményétől kezdve (1851.) mint élő szólással már mindenütt csak a „felsővár” és a „kiszökés” fogalmának teljes hiányát mutató alakban találkozzunk vele: *Nincsenek otthon nála* (Erdélyi 312, CzF. stb.). Ugyancsak ilyen rövidebb alakban használja a nép is: *Nincsenek mind odahaza*: félbolond vagy tréfás emberre is mondják (Sepsiszentgyörgy, MNy 12:42), *Nincsennek othunn*: bolond, hibázik egy kereke (Csűry: SzHsz), és ugyancsak az otthonról való távollétet fejezik ki ezek is, de egészen más szavakkal: *elmentek hazulról* (Kiskúnság, Nyr 25:336, de másutt is, csaknem országszerte, bár Németh Gy. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban, Bp., 1941. könyvéből kimaradt); *Az ereszbe dugták a kücsöt*: a féleszűre mondják (Bihar m. Nyr 6:420). Ezekben az utóbbi változatokban már egyetlen szó sem azonos a régi *kiszöktek a felsővárból* szólás szavaival, a köztük és a modern változatok közötti kapcsolatot mégis nyilvánvalóvá teszik azok a 17–18. századi változatok, amelyek kifejezik egyrészt a „felsővár”, másrészt az „otthonról való távollét” képzetét is.

O. Nagy Gábor

Zsindely van a házón. Ezt a szólást szelvében használják olyankor, amikor beszéd közben olyasvalamiről van szó, amit a jelenlevők közül valaki előtt nem tanácsos vagy nem célszerű elmondani, pl. bizalmas dolgot valami be nem avatott előtt, illetlent a gyermekek előtt stb. A szólást egyes gyűjteményekben és szótárakban is megtaláljuk. Ballagi Teljes szótárában (167) a *zsindely* címszó alatt ezt találjuk: „(szój.) *zsindel van a házón*, figyelmeztetés, hogy nem kell folytatni a szót, mert olyan van jelen, kinek ezt hallani nem szabad”. — Csűry Szamosiháti Szótára a szólást így értelmezi: *zsindej van a házonn*: ne szólj róla, mert érdekelt fél van a társaságban. — Erdélyi János közmondásgyűjteményében (1851) is megtaláljuk ugyanebben az alakban. — Sirisaka Andor közmondásgyűjteményében ezt találjuk a szólásról: *Zsindely* — néhol *zsup* — *van a házón*: mondják, mikor valamit nem lehet nyíltan kimondani; gyermekek vagy nők jelenléte miatt. — Margalits Ede Magyar közmondások című gyűjteményében a szólásra két adatot találunk: 1. Ne beszélj, *zsindely van a házón*; 2. *Zsindely van a házón*, füle van a falnak. Mindkét adat a Nyelvőr régi gyűjtéséből ered; az első a szatmármegyei Patóházáról való: Ne beszíjj, *zsindely van a házón*: ne fecsej oly sokat, mert árulkodók, vagy olyanok, kik elárulhatják, is vannak jelen (Nyr 15:86). A második adat is Szatmárból való: *Zsindely van a házón*. Füle van a falnak. Kutya jár a kertbe. Mind a hármat a kémkedőre mondják (7:423). Még egy harmadik adattal is szolgál a Nyelvőr Nagyszalontáról: *Zsindely van a házón!* = jelen van valaki, aki előtt nem lehet a dologról szólni (43:264).

A Magyar Tájszótár a szólást nem ismeri, ellenben ugyancsak a Nyelvőr régi gyűjtéséből ugyanilyen jelentésben idézi Nagyváradról a következőt: *Kemence van a házba*: olyas valaki van jelen, aki előtt nem tanácsos szólni (16:522). A szólásnak ezt az alakját a Nyelvőrben régebből is megtaláljuk Szentesről: „*Kemence van a házba*: gyerek van itt, ne beszélj” (6:268). Margalits gyűjteményében is megvan: *Kemence van a házban* (gyermek: vigyázni kell a szóra). — A szólásnak ez alakját megtaláltam Gräbler Ida 1905-ös kéziratos gyűjtésében is a közszeghegyaljai (Vas m.) magyar falvakból: *Kemence van e házbo* és *Kálho van a házbo* (MTA Nyelvtud. Int. birtokában).

A szólás ezek szerint kétféle alakban, helyesebben két különböző alannyal, de azonos jelentésben használatos. Kurkó Gyárfás Nehéz kenyér

című székely regényében a szólásra most egy harmadik alannyal is ráakadtam, így: *gerenda van a házban*. A szólásnak e harmadik változatában is ugyanaz a jelentése, mint az előbbieken; ez tűnik ki a regény következő részéből, mely a szólás magyarázatát is magában foglalja: Összeverődött a fonóegyüttes is. Felváltva jártak egymás házához. Mikor rajtunk volt a sor, korán kellett fekiüdjünk, hogy lábatlankodásunkkal ne zavarjuk a „bizalmas” beszélgetéseket. Még ha a szemünket lehúnytuk, vagy fal felé fordultunk, akkor is gyakori volt a megjegyzés, hogy „*gerenda van a házban*. Eleinte nem tudtam elképzelni, hogy miért kell erre különös figyelmeztetés, hiszen minden ház gerendás volt. Csak amikor a szemünket kezdtük nyitogatni, s vizsgáltuk a gerendákat, kezdtem rájönni, hogy megmozdulásunk után változik az érdekes beszéd, tehát a gerendák egyike én volnék (34). — Kurkó Gyárfás szűkebb hazájában, Csíkszentdomokosban tehát a szólásnak ez a harmadik változata szolgál figyelmeztetésül, hogy a „bizalmas” beszédet nem folytathatni a gyermekek előtt. Véleményem szerint teljesen közömbös, hogy a szólásnak mi az alanya, mert akár a *zsindely*, akár a *kemence*, akár a *gerenda* az, konkrét jelentését a szólásban egészen elvesztette. A szólásban ez alanyok helyett pl. az ajtó vagy az ablak szó is állhatna, mert sem a szólás mondója, sem hallgatói közül senki sem gondol a zsindelyre, kemencére, gerendára, mint amelyek mindegyike természetes tartozéka a háznak, hanem mindenki csak a mondat ama figyelmeztető célját érti, hogy vigyázni kell, nem szabad beszélni, mert beszédünket avatatlanok is hallják.

Egyébként még egy alakban megtaláltam a szólást a Nyelvőr régi gyűjtésében: *ünnep van a háznál*: azaz: ne beszéljünk arról, mert más is van körülöttünk (3: 223). Itt sincs meg az *ünnep* szónak eredeti jelentése. Ez is csak ugyanolyan figyelmeztetés, mint a következő: *Csitt! gyerek van a háznál* (Veszprém m., Nyr 6: 417). Megemlítésre kívánczik, hogy azt a megállapítást, hogy valaki előtt nem lehet nyíltan beszélni, mert a hallotakat kikotyogja, kibeszéli, Békésen a következő szólással fejezik ki: *Ez előtt sem lehet az egér farkát elvágni*: ez előtt sem lehet bátran beszélni (Nyr 3: 84, 223).

Érdekes, hogy Jókai Enyim, tied, övé című regényében a *zsindely van a házon* szólást német alakban használja, amikor is két beszélgető személy mindegyike azzal szakítja félbe mondanivalóját, hogy *Schindel sind auf dem Dach*. Mivel a szólás jelentését a szövegbeli összefüggés és Jókai hozzáfűzött magyarázata is élesen megvilágítja, érdemesnek tartom a regény idevágó részét idézni. A párbeszéd megértéséhez tudni kell, hogy a szereplők egyike Hanna, a cseh grófnő, másika Áldorfa Ince, az Amerikából hazatérő honvéd ezredes, aki — mint a levert forradalom részese — rendőri felügyelet alatt áll. Vasúti kocsiban ülnek, de nem egyedül, hanem a rendőrbiztos is ott van velük. Így folyik a beszélgetés: „— Walter Leó nem azon közönséges bankárok osztályából való, akik minden utat módot jónak találják, hogy gazdaggá legyenek... Lehetne régen igazi báró is, ha épen... No de 'Schindel sind auf dem Dach'. Ezt szokták mondani, mikor hallgatózó gyerekek vannak a szobában, akik előtt nem lehet mindent kibeszélni. Ez a gyerek a coupéban ülő rendőrbiztos volt. No de tudott más oldalról is Walter Leóra fényt vetni Hanna grófnő. — Ő nem az a prózai ember, akinek csak számokról és üzletekről lehet beszélni... — Magam is jelen voltam egy operája előadásán... Annak már van tizennégy éve. — Ah, akkor ő még szegény bankár volt. — Igaz, hogy csak fél milliója volt készpénzben. — Annyi sem lehetett. — De tudom bizonyosan, hogy annyi volt, mert nekem akarta adni a felét. — Ah! És miért? — Hja, Schindel sind auf dem Dach. Ezt meg már Ince nem mondhatta el a hallgató gyerekek miatt... Hanem a második célzásra csakugyan győzött a szeméremérzet a rendőrbiztosnál a hivatali buzgalmon, s elhagyta

a coupét Akkor aztán Hanna grófnő hosszasan elmondta útitársának, hogy Walter...”

A legújabb Kelemen-Thienemann-féle nagyszótár magyar-német részében megvan a szólás: „Redensart: *Zsindely van a háztetőn!* nicht vor dem Kind!”; ellenben ugyane szótár német-magyar részében a szólás németül nincs meg. Ez könnyen azt a látszatot kelthetné, hogy a szólás a németben ismeretlen, pedig a szólás biztosan a németből került nyelvünkbe. Már az is erre mutat, hogy Erdélyi közmondásgyűjteményében a magyar szólás mellett megemlíti német alakját is: *Es sind Schindel auf dem Dache*. Viszont az sem érdektelen, hogy a fent idézett adatokban seholsem szerepel a *háztető*, hanem csak a *ház*, míg Jókai regényének német szólásában éppúgy, mint Erdélyinél is, 'Dach' van. A Kelemen-Thienemann szótár ezt a *háztető*-s alakot vette föl. Tudomásom szerint ma már általában így használják a szólást, legalább is Budapesten, ahol csak így hallottam.

Kérjük olvasóinkat, közöljék velünk, hogy a szólást milyen alannyal, melyik változatában ismerik és milyen vidékről. *Prohászka János*

Hóhányó. Ez a szó nem szerepel az eddig szótározott jassz-szavak között, de az úgynevezett „pesti nyelv” újabban mind gyakrabban használja. Többfelé érdeklődtem utána és a legtöbb alkalommal azt a választ kaptam, hogy használatos szó. A jelentését körülbelül így lehetne meghatározni: 'akinek a szavára nem lehet adni', 'hazudozó', 'szélhámos', 'széltoló', 'minden hájjal megkent'. Tekintettel arra, hogy a *hóhányó* az irodalmon kívül álló szó, amit nem köt semmiféle norma, a jelentése is ingadozik.

Honnan ered a *hóhányó*? Eredeti, tréfás magyar termék? Ennek elene-szöl, hogy a hóhányás mestersége nem alkalmas az ilyen ízetlen elferdítésre. Semmi társadalmi ok nincs rá, hogy a *hóhányó* 'szélhámos'-t jelentsen. Ilyen esetben másra nem lehet gondolni, mint a német tolvajnyelvre. A *hó* német neve: *Schnee*. Ez már megvan a magyar jassz-nyelvben (*sné*) és a német tolvajnyelvben is, más jelentéssel persze, mint a német köznyelvben. Íme a magyar jassz idevonatkozó adatai:

Jenő Sándor és Vető Imre, A magyar tolvajnyelv szótára [Bp. 1900]: *sné* 'ing'. — A tolvajnyelv szótára, kiadja a budapesti államrendőrség [Bp. 1911] *Schnee* [ejtése: *sné*], *schneeweiss* [ejtése: *snéveisz*] 'ing'. — Szirmay István és Balassa József, A magyar tolvajnyelv szótára [Bp. 1924] *sné* 'ing'.

Ennek a *sné* 'ing' jassz-szónak eredetije a német tolvajnyelvben található meg. Előfordulásait, kronologikus sorrendben, Friedrich Kluge-nak — sajnos index nélkül maradt — nagy forrásgyűjteményéből (Rotwelsches Quellenbuch, 1901) idézhetem. — Andr. Hempel, Spitzbuben-Sprache (1687): 'weisse Leinwand' *weisser Schnee*; 'Leineweber' *Schneepflanzer* (Kluge, 1901, 168–9). — Das Rothwelsche Lexicon (Dresden, 1726): 'weise Leinwand' *weisser Schnee* (Kluge, 1901, 188). — Basler Glossar (1733): 'leinenes Tuch' *Schnee* (Kluge, 1901, 202). — Actenmässige Nachricht von einer Diebsbande (Hildburghausen, 1753): *Schnee* 'das weisse Wachs' (Kluge, 1901, 231). — Rud. Frölich, Die gefährlichen Klassen Wiens (Wien, 1851): *Schnee* 'die weisse Leinwand', 'die Wäsche'; *ein Stück Schnee* 'ein Stück Leinwand' (Kluge, 1901, 411). — További adatok: 1. a bécsi rendőrség szótárában (Wörterbuch der Kochemersprache, Wien, 1854): *Schnee* 'Leinwand', 'Papier', 'Wäsche'. — 2. Avé-Lallemant (Das deutsche Gaunerthum, 1862, IV, 602): *Schnee* 'Papier', 'Papiergeld', 'Silbergeld', 'Leinwand', 'Wäsche', 'bes. Halstuch', 'Schnupftuch'. — 3. A szó még 1922-ben is él a bécsi alvilág nyelvében (W. Polzer, Gauner-Wörterbuch) tanúsága szerint: *Schnee* 'alles Weisse, z. B. Papier, Wäsche, Silbergeld, Leinwand u. dgl.'

Az eddigi adatok csupán azt bizonyítják, hogy a pesti *hóhányó* első szavának (*hó*, német köznyelvben *Schnee*) a német tolvajnyelvben a 'fehér

dolog', 'fehérnemű' jelentésű *Schnee* felel meg, amit a magyar jassz is atvett (*sné*). De még mindig nem jutottunk el a hóhányó eredetéhez.

A pontos, megfelelő már a bécsi rendőrség idézett szótárában (1854) megvan, bécsi szónak jelezve: *Schnee-Schaufler* [eredeti jelentés: 'hólapátoló'] 'Bienenkörbe-Dieb' ['méhkas-tolvaj'], 'Hängestätte-Dieb' ['ruha-, fehérnemű-akasztóhely tolvaja']. — Avé-Lallemant nagy monografiájában (i. h.): *Schneeschaufler* [eredeti jelentés 'hólapátoló'] 'Waschedieb' ['fehérnemű-tolvaj']. Polzernál (i. m. 1922): *Schneeschaufler* 'Wäschedieb'.

A hóhányó-nak megfelelő német köznyelvi *Schneeschaufler* ['hólapátoló'] tehát 1854 óta a német tolvajnyelvben 'fehérneműtolvaj'-t jelent. Ebből a jelentésből könnyen lehetett a pesti nyelv hóhányó 'szélhámos' szava, csak le kellett fordítani a szóképet, amely aztán némi jelentésváltozáson ment át. Az a társadalmi réteg, amely ma használja a hóhányó-t, már nem tartja fontosnak, hogy a fehérneműtolvajt külön szóval jelölje meg, mint régebben az alvilág tette. Megelégszik azzal, hogy a szót általánosabban, de azért megbélyegzett tulajdonságok tréfás, jasszos megjelölésére használja.

Az is lehetséges, hogy a hóhányó *rotwelsch* megfelelőjének *Schnee* szava az idők folyamán negáló, pejoráló szóvá fejlődött. Erre egyelőre csak egy bizonyítékot tudok fölhozni: a *Schneemurer* 'blinder Lärm' ['vaklárma'] német tolvajnyelvi szót, amely a *Murer* 'Lärm' ['lárma'] szóval szemben a főjelentés hamisságát, képzeleti voltát állítja elénk. (Hasonló a viszony a *betyár* és a *kapcabetyár* között, amiről más alkalommal szeretnék szólni.) A hóhányó ezek szerint 'nem igazi, nem komoly munkás'-t jelentett volna eredetileg. De megtörténhetett, hogy mindkét *rotwelsch*-motívum keveredett a magyar-jassz hóhányó létrejöttében. Így lett a 'fehérnemű-tolvaj' és az 'ál-munkás' *Schnee*... szavából a 'szélhámos' hóhányó.

Az a lehetőség sincs kizárva, hogy a hóhányó a közismert és ősi héber eredetű *hóhem* 'okos', 'ügyes', 'fortélyos' tréfás elferdítése a *Schneeschaufler* 'hóhányó' (= 'fehérneműtolvaj') szószerinti értelmének hatása alatt.

Zolnai Béla

Korpáz. Szapolyai János íródeákja, Szerémi György megírta latin nyelven emlékiratait. Az emlékiratot Erdélyi László lefordította magyarra. (Szerémi György: A mohácsi vész kora. Fordította Erdélyi László ny. egyetemi tanár. Szeged. 1941. 312. l.) Ebből a munkából Mórícz Zsigmond részletet közöl a Kelet Népe 1941. évfolyamának 18. számában, mégpedig a XII. és XIII. capitulumot. A XII. capitulum tárgya Dózsa György felkelése. Szerémi György ugyan nem tudja Dózsa György pontos nevét, s származása alapján Székely Györgynek nevezi. A XII. capitulumban olvassuk, hogy Dózsa György párviadalt vívott egy fennhéjázó törökkel, Nándorfehérvár alatt. A viadal a magyar vitéz győzelmével végződött. Megsebezte a törököt, s jobb kezét teljesen leszelte kardjával. Győzedelmes párviadaláról II. Ulászló királynak is jelentést tett. A király 200 aranyforintot ajándékozott neki, és megparancsolta Csáki Miklós esanádi püspöknek, fizesse ki ezt az összeget. A püspök azonban a rendelkezést nem teljesítette, hanem ehelyett „böcstelen szavakkal” illetve a magyar vitézt. Nem sokkal később, amikor Dózsa György már hadaival megindult, Miklós püspök előle való menekülés közben kezébe került. Szerémi György így adja elő az eseményeket: Dózsa György ezekkel a szavakkal fogadja a püspököt: „Jó, hogy megjöttél, emlékezzél rá püspök úr, miképpen ígért a minap a király Budán s adatott nekem 200 márkát az én vitézi asztalomra s te elmulasztottad, sőt illetlen szavakkal szidalmaztál mint latrot. Pedig én éretted s az árvákért, özvegyekért, ártatlanokért a pogányok ellen a véremet ontottam és irántam hálátlanságra vetemedtetek.” Dózsa György aztán ilyen parancsot adott a körülötte levő gulyásoknak: „Kor-

pažd ez bestiet (olv. bestyét)“. Mindjárt megragadták a püspököt, és nyársra húzták lábával felfelé. Mórícz Zsigmond Dózsa György parancsához csillag alatt az itt következő megjegyzést fűzi: „A levágott emberfőt korpában tartották el. Innen a különben érthetetlen közmondás: *Aki korpá közé keveredik, megeszik a disznók*.“ (Kelet Népe, 1941. 18. sz. 9–10. l.) Vizsgáljuk meg, van-e Mórícz Zsigmond szómagyarázatának nyelvtörténeti alapja. A *korpáz* ige jelentésére nézve szótárainkban teljes magyarázatot találunk. A NySz adatai közt olvassuk: Kénszerítette a szükség az embereket: a tsillánt meg-főzték *korpázták*, ha kaphatták megették (Bod). Színetlen *korpázza* vala a királyt, hogy nem jól cselekednéc (Heltai). Mérészen dorgállya és *korpázza* a romai pápát a módnélkül való uralkodásért (Pósaházi). CzF adatai: *Korpáz*. 1.) Korpával behint, kever. A disznóknak való moslékot, aprított tököt megkorpázni. 2.) Átv. ért. valakit korhol, dorgál. A népnyelvben *korpáz*: korhol, szid, gyaláz (Nagybánya MTsz). Ma már természetesen nem lehet megállapítani, hogy Dózsa György csakugyan az idézett felszólítással parancsolta-e meg embereinek, hogy a püspökön bosszúját kitöltsék. Ha a fentiek voltak is szavai, bizonyára a hangsúlyból és a kísérő mozdulatokból lehetett parancsának igazi értelmére következtetni. A *korpáz* ugyanis a szótári adatok szerint feddést, korholást, dorgálást jelentett; s így ezzel a szóval Dózsa enyhébb büntetésre is gondolhatott volna. Bárhogy is értelmezzük tehát a Dózsának tulajdonított parancsot, a puszta szavakból nem lehet arra következtetni, vajjon valóban a püspök fővételét parancsolta-e. El lehet ugyanis képzelni, hogyha a *korpáz* igét olykor testi fenyték kifejezésére csakugyan használták is, fűződhetett hozzá olyan jelentés is, mintha ma azt mondjuk: *cirógasd meg! simogasd meg!* Ilyen figyelmeztetés után is következhetik ártatlan rémítgetéstől kezdve a legdermesztőbb kínzás is. Eszerint Mórícz Zsigmondnak szómagyarázatát csak az író ötleteként lehet tekinteni.

Dénes Szilárd

Kicsinyítőképző nőnemképzőül. Beke Ödön (Nyr 75:473) ismételten utal arra, hogy a cseremis *-nő* nem a magyar *nő/né* szó megfelelője, hanem kicsinyítő képző (v. ö. Nyr 57:95). Beke utal olyan más nyelvben található kicsinyítő képzőkre, melyekkel férfit jelentő tulajdonnévből nőnevet képeznek (német: *Franz* — *Franziska*, francia: *George* — *Georgette*).

Az orosz nyelvben is megtalálható a kicsinyítőképző nőket jelző rendeltetésben. Így a *-ка* képző (himnemű párja *-к*): тракторист 'traktorvezető férfi' — трактористка 'traktorvezető nő'; машинист 'mozdonyvezető férfi' — машинистка 'gépíró'; телефонист 'távbeszélőkezelő férfi' — телефонистка 'távbeszélőkezelő nő'; москвич 'moszkvai férfi' — москвичка 'moszkvai nő'.

Ilyen orosz kicsinyítőképzők még: *-ница* (учитель 'férfitanító' — учительница 'tanítónő'), a *-щица~чица* képző (упаковщик 'csomagoló' — упаковщица 'csomagoló'), a *-ца* képző (красавец 'szép férfi' — красавица 'szép nő').

Igy láthatjuk a kicsinyítőképző funkcióváltozását, eredeti rendeltetését megváltoztatva már bizonyos női foglalkozásokat, illetve inkább a dolgozó személyek foglalkozását.

Személynevekben is használatosak ezek a kicsinyítőképzők. Itt érdekes tulajdonságuk, hogy férfit és nőt egyaránt jelentenek, tehát a becézés eredeti funkciója őrződött meg elsősorban: Петяка 'Peti', Сашка 'Alexander és Alexandra becézó alakja'; *-ша*: Саша id.

A Beke-idézte alak jelentése 'anyám öccsének felesége', tehát itt a kicsinyítőképző nemcsak nőnemű lényt, hanem *feleséget jelölő* is. Ez a funkciója hasonlít az orosz *-ша* kicsinyítő képzőéhez, mivel a mult század orosz stílusában evvel a képzővel a férfi foglalkozását képző szóból a feleséget jelölőt alkották, például

генерал 'tábornok' генеральша 'a tábornok felesége'; секретарь 'titkár': секретарьша 'a titkár felesége'. Az Októberi Forradalom, tehát a nők teljes emancipációja, egyenjogúsítása óta a -*ma* képző társadalmi viszonyok változására elveszti 'feleség'-jelző funkcióját és valamely hivatalt betöltő nőt jelöl: секретарьша jelen-tése ma 'titkárnő', ilyen még кондукторша 'kalauzjő', ассисша 'pénztárosnő'.

Erdődi József

A belviszonyragok használatához. A *lábbeli* CzF szerint 'a lábfejet, s részint a lábszárt is takaró csizma, saru, bakancs, bocskor, cipő, papucs'. Mindezeket a *lábra* húzzuk, s *-beli* képzője mégis azt jelenti, mintha a *lábba* húznók őket. S a régi nyelvben így is mondták: *Lábából* saruját leveté (VirgK). Azt se higgyed, hogy saru volt volna *lábában* (VitkK). Saruitok *lábaitokban* legyenek (MA) NySz. A népnyelvben is van rá példa: Hadd húzzam *lábamba* fejelés csizmámat (MNGy 1:150). A *lábába* húza piros patkós csidmát (3:66). Ha pediglen sánta, csidmát a *lábába*, magas sarkú piros csidmát a sánta *lábába* (3:55). A régi nyelvben a *lábbeli* első tagját még személyragozták: Az ő *lábabeli* kiszakadoza *lábából* (ÉrdyK.) Egy *lábatok bel*i meg nem szakadozott (JordK). Az frátereknek *lábok bel*it meg tisztohad (ÉrdyK). *Lábabeli* nadrága mind aranyas (ÉrdyK) NySz. Az utóbbi adat azért is érdekes, hogy e szerint a nadrág is *lábabeli*. — Ugyanígy mondták, hogy a *gyűrűt az ujjába húzza*, pl. *Ujjából* jegy gyűrőjét is ki vevé és jegyössének *ujába* tevé (TihK). Kivevé gyűrűjét *ujából* (ÉrdyK). Adjatok gyűrűt az ő *ujában* és sarut az ő *lábában* (ÉrsK). A gyöngyök, ... a gyűrűk, kiket *ujodba* viseltél (NádK) NySz. Az *ujába* húzá ezüst karikáját (Marosszék, Karácsonfalva, néprománcból, Nyr 7:191). Az első két példában a *ki-* igekötő is bizonyítja a belviszonyt. A következő népnyelvi adatok szerint a *be-* igekötő is előfordul ilyen határozókban: Adok én egy gyűrűt nekéd, azongya, *téd bé az ujjadba* ... Elvette a küzs gyűrűt és *beletette az ujjába*. Mire *beletette az ujjába* János, János lépni akár, hát a gyűrű mékfokta Jánost (Hegedüs Lajos gyűjtése moldvai csángó telepeseiktől, Lábnik).

Belül. A *belül* határozószó tudvalevőleg a *bél* főnév ablativusragos alakja. A MTsz többek közt a következő változatait közli: *bévül* (Fehér m., Csallóköz, Mátyusföld; emlékezetem szerint így ejtik Komáromban is), *bevül* (Heves m. Tiszaszőlős), *bévéül* (Palócság). Az EtSz szerint a *bévül* már megvan Baróti Szabó Kisded Szótárában (1792), Márton 1807-es kiadásában, a *bévül* Márton 1811-es kiadásában, *bévöl* pedig Sándor István-nál. Hozzáfűzi továbbá: „Horger szerint a *bévül* alakv. talán a *belül* és a *kivül* keveredése.“ A Szabad Nép 1950. III. 23. számának 6. lapján egy ismertetésben ezt olvashatjuk: Amit a történelmi háttér előtt az egyes emberek életéként látunk, az is küzdelem: a régi és az új küzdelme. S nemcsak az emberek között, hanem *bévül*, az emberben is“ (2. hasáb). A 3. hasábon pedig azt mondja: „A Diadalmas esztendő példa arra, hogyan kell az embert *kivül-bévül* megmutatni.“ Nyilvánvaló tehát, hogy az ilyen ikerszavakban az egyik tag hatása alatt változott meg a másik tag alakja, majd azután a megváltozott alak önállósult. Ismeretes, hogy így lett az *izre-porrá-ból izré-porrá*, a *toldoz-foltoz-ból toldoz-fódoz*, a *szédett-vétt-ből szédett-védett* (vö. Nyr 54:155, 71:14). Viszont a *kivül*-nek meg van *küül* (Szilágy m.), *küllül* (Vas m. Bögte), *külü* (Vas m. Örség, Szatmár m. Adorján), *küllő* (Vas m. Kemenesalja, Nemesmagasi, Bereg m. Fornos), *küllü* (Vas m. Örség, Göcsej, Somogy m. Szökedenes), *küllü* (Zala m. Hetés MTsz) változata. A NySz a Döbrentei-kódexből idéz *külvül*, Sylvesterből *kulul* alakokat, amelyeket szintén *küül*-nek kell olvasnunk. Ez meg valószínűleg a *belül* hatása alatt keletkezett a *kivül*-ből.

Csikkan (Nyr 73:384). A *csikkan* ige magában is előfordul 'megpukkad' jelentésben Móricz Zsigmond Kivilágos kivirradtig c. regényében: *Csikk!*... minden szájbán *csikkant* a sikkantó *vígság* s lélekzetvisszafojtva lesték az öreg szavát (69). — *Bele* igekötővel is: Mesélte a kockaember... minden szóba *belecsikkanó* kacagással, ami mindent agyonvert (Uri muri 180). — De legjobban szereti Móricz használni a *megcsikkan* igét. A már idézett példákat megszerzem még néhányat, tekintettel arra, hogy a népnyelvől is kevés adatunk van a szóra, az irodalomban Móricz Zsigmondon kívül, tudtommal, senki sem használja: Imre még jobban nevetett. Veres lett a nyaka, feje s úgy harsogott, majd *megcsikkant* (Rózsa Sándor 1:176). A hangja, az édes, üde *megcsikkanó* sikkantása szívig hasított (Sárára ny, 1912, 137). Kissé visszaesett a diákra, ennek a szíve *megcsikkant* a kéjtől (Tavaszi szél, 5. kiad. 197). Majd *megcsikkant* (így!) a szívem az örömtől (A boldog ember 196). Az utóbbi példában, melyben az egyik valószínűleg sajtóhiba, a szó jelentése: 'meghasad (a szív)'. Ez a jelentés még ritkább, mint a 'megpukkad', azért fontos volna a népnyelvől újabb adatokat gyűjteni a szó használatára. — Nem világos a *megcsikkan* jelentése a következő mondatokban: A szeme megcsillant, a hangja *megcsikkant* (Magyarok 42). Betyáros jányok után jártam én... Olyannak kell annak mindnek lenni, hogy *megcsikkanjon*, mint a csikó, ha ráteszem a kezem (Tavaszi szél 218).

Ellen. Már Budenz, MUSz 780, az *el*, *elő*, *elé*, *előtt*, *elől* családjába sorolja az *ellen* névutót, de ő közvetlen az *elő* származékának tartja, az *elébe*, *eleibe* 'obvium, entgegen' alak jelentésére hivatkozva. Budenz nézetét Simonyi, Magyar Hat. 2:183, is elfogadja, az EtSz azonban közvetlen az *el*-alakból származtatja, ennek lokativus -n ragos alakjának tekinti. A hosszú (ikerített) *l*-et szótaghatáreltolódásnak veszi, s hivatkozik az ilyen alakokra, *elenseg*, *elenkedes* SchlSz., *elenseg* BeszSz., bolondok *elen*, *elene* viw, *elenenkal* (ellenenk áll), *elene* ruga, Moyses *elen*, te *elened*, bwlchesegnek *elenne*, ti *elenségtek*, *elenseges* zel (ellenséges szél) SermDom., *elenec* Heltai, *elenközik* BrassóIt.

Budenz jelentéstani szempontból is támogatja a két szó összetartozását: „Az 'anticius (elő)' helyzetfogalommal szorosan érintkezik és váltakozik az 'adversus, oppositus'-féle, amint pl. a lat. *ante*, *anterior* és gör. *ἀντί*, *ἀντίος*, *ἐναντίος* mutatja”. (Vö. még: lat. *ante* (aus **anti*, vgl. *antisto*) räumlich 'gegenüber, vor', zeitlich 'vor', auch Praeverb (z. B. *antecedo*), *antid-ea*, -*hac* 'vorher', *antid-ire* 'vorangehen', *anticus* 'der vordere', *antes* 'Reihen (von Soldaten, Weinstöcken u. dgl.)', ursprünglich etwa 'Fronten'; gör. *ἀντί* 'angesichts, gegenüber, vor; für, anstatt', auch Praeverb. z. B. *ἀντίστημι*; *ἄντα* 'gegenüber', *ἀντην* 'gegenüber, entgegen', *ἀντικρό*, att. *ἀντικρός* 'geradezu, entgegen', *ἀντιάω*, *ἀντιάζω*, *ἀπαντάω* 'begegne', *ἀντιπαί* 'begegne, gehe jemanden worum an' Walde-Pokorny: Vergl. Wbuch d. indg. Spr. 1:66).

De a magyarban is kapcsolatba tudjuk hozni a két szó jelentését. A moldvai északi csángóknál *viz eleibe* 'gegen den Strom (ár ellen)', *szél eleibe* 'gegen den Wind (szél ellen)' (Wichmann). Heves m. Besenyőteleken: De a lány kötötte magát, az *annya sē áhatott elejbe* (MNGy 9:218). A lányoknak eszükbe jutott az apjuk mondása, hogy azokhoz menjenek feleségül, akik legelőször megkéretik, a két bátyjok pedig *elejít állotta* a férjhezmenetelnek azzal, hogy csak állatokhoz nem mennek el (Tiszafüred, no. 9:128). A betyárok *elejít állották* a kiráfiúnak (Máttra vid. MTsz).

Húr, hurka, hurok. Mészöly Gedeon, Melich-Emlékkönyv 262, szerint a *hurka* a *hurok* birtokoszemélyragos alakja, a *hurok* pedig a *húr* származéka. Mészöly magyarázatát arra alapítja, hogy állatbélből is készítették madárfogó hurkot. Herman József A szókincs és fejlődése c. tanulmányában (A Nyelvtud. Int. Közleményei, 2:6, 26) szintén azt vallja, hogy

a *hurka* és a *hurok* elhomályosult képzések. A *hurka* esetében igaza is van, mert az valóban a *húr* szó származéka, s eredeti jelentése mindkettőnek 'bél' volt, mind a régi, mind a népnyelvben, de a *hurok* nem származhatik a *húr*-ból, mert eredetileg *urok*-nak hangzott, s a Székelyföldön ma is *urok* (származékai: *urkol* uo. MTsz, Alsófehér m. monográfiája 586, *urkál* Moldva, Wichmann, *urkolás* Székelyföld MTsz. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a Bodroghözben, Szabolcs és Bereg megyében feljegyzett *hurkos*, *hurkós* 'tarisznya' szó is idetartozik). A régi nyelvben is *urok*-nak hangzott a szó: *Vrok*: kiben fog/yak az marhath/ Gyöngyösi Szótártör. 3840, *Vrok*: kibe az vad allatokath: Barmokath megh foghnak uo. 3874. Fogattasséék megh az önön zemeynek *vrokyaban* (Székelyudvarhelyi kódex 59, idézi Simonyi Nyr 35 : 8). Egész a 17. századig állandóan a *h* nélküli alakot használták (l. NySz). A *hurok* különben régi török jövevényszavaink közé tartozik, s az eredetiben *uruk* alakja volt (Beregszászi, Budenz, Munkácsi után Gombocz: Bulg.-türk. Lehnw. 84). Simonyi lehetségesnek tartja, hogy a *hurok* h-ja a *húr* hatása alatt keletkezett (uo. 9).

Ipadom-napadom. Nyíri Antal, Nyr 74 : 272, felhívta figyelmünket az *ipadom-napadom* adatra, melyet Nagy József közölt 1910-ben megjelent A csökölyi nyelvjárás c. dolgozatában, s megjegyzi, hogy ő 1942-ben nem hallotta Csökölyön őket, pedig nyomozott utánuk. Nem is csodálom, hogy nem találta meg, mert abból, hogy *ipadom-napadom* 'ipam, napam' kötőjellel van közölve, lehetett volna gondolni, hogy az adat nem az élő nyelvből való, hanem valami versből, szóval néphagyományból, amely a régi alakot is megőrzi. S valóban egy gyermekversben fordul elő az az adat, melyet Vikár Béla közölt Somogy megye népköltése című gyűjteményében: Ezt héjom (a. m. hívom) *Ipadomnak-Napadomnak*. Korpapazallónak (MNGy 6 : 263). Sajnos, a följegyzés helyét nem közölte Vikár, csak a följegyző nevét (Barta Erzs), de az előző versek Csökölyről valók. Mindenesetre hitelesnek bizonyul a már nem élő -d kicsinyítőképzőnek ebben a két szóban való előfordulása.

Laczkó Géza Játszi szóképzés c. munkájában a -d képzőt ragnak tekinti (NyF 49 : 32).

Késen jár. Bornemisza Anna művelődéstörténeti szempontból nagyértékű naplóiban olvassuk a következő tételt: Öreg béres ökröt, nro. 40. *Késen járó béres ökröt*, nro. 4. (1688-ból, I. Apafi Mihály fej. udvartartása I. 158). Nyelvtörténeti szótárainkban hiába keressük ezt a kifejezést, de kétségtávol azonos vele a következő népnyelvi szólás: *késen (későn) hajtani a marhát*: szabadon, kötél nélkül (Kiss Géza: Ormányság 295). Már a régi Tsz is közölte innen: *késen(n)* 'szabadon, nyűg nélkül, teher nélkül (hajtani a marhát)'. Szolnok m. Tiszaroffon is *késen* 'üresen, teher nélkül' (Nyr 8 : 569). A Székelyföldön így mondják: *késleg hajtani a marhát*: teher nélkül, szabadon v. kötéllel összekötve v. járomban, de teher nélkül (Háromszék m. Vadrózsák). *A marhákat késleg hajtja*: szekér és járom nélkül (Csík m. Magy. Nyelvészet 6 : 373). Két ökröt szekerbe fogtam s kettőt *késleg* hajtottam (Nyr 7 : 331). Szabó Dezső szerint lóra vonatkozva is használatos ez a kifejezés: *késleg* '(a felhámozott lovat v. a rúdhoz fogott, járomban levő marhákat) külön, s a szekérhez nem fogva (hajtani)' (Csíkszentdomokos NyF 9 : 29). Kétségtávol idetartozik a következő szólásmód is, melyet Katona Lajos Nagybánya régi jegyzőkönyveiből közölt: Mihent megszálltak, *kést* bocsátották lovaikat (Nyr 15 : 278). Katona úgy értelmezi: azon szerszámostul (?) elbocsátották lovaikat legelni. Szerinte Szatmár vidékén mondják azt is: *kés* lovakkal vártuk, *kés* lovakat küldöttünk elébe. A kifejezés jelentését azonban nem tudta megadni, azért fontos volna nyomozni, hol és milyen jelentésben használják őket.

Az kétségtelen, ha az ökrök *késleg* v. *késen jár*, azaz csak járomban, szekér, tehát teher nélkül, mindenesetre könnyebb neki, mintha be van

fogva a szekerbe, s még súlyos terhet is kell húznia. Szinte azt mondhatnók: *kényelmesen* jár. Mármost az a véleményem, hogy a nyelvújítók alkotta *kényelem*, *kényelmes*, *kényelmetlen* összefügghet a *késen*, *késleg* szóval. A *kényelem* és származékai tudvalevőleg a *kény* szóból alakultak, amely azonos a *kéj* szóval, mind a kettő azonban elvonás útján keletkezett a régi *ön kényén*, *maga kénye szerint*, *ön kéjén* határozókból. Az *ön kényén* alakon tulajdonképp kétszer van kitéve a határozórag, s már az első *ny* is rag, amely -n-ből fejlődött. Ezt bizonyítja a *kénytelen* melléknév (a régi nyelvben *kéntelen* is), melynek a régi és a népnyelvben *kételen* változata is van. Előfordul a régi nyelvben a fosztóképző nélkül is ikerszóban: *ké-kételen*, *nem ké-kételen* 'kénytelen-kelletlen, akarva nem akarva'. Ennek van ilyen változata mind a régi, mind a népnyelvben: *kés-kételen* (Czeglédi, Pósházi NySz, Szamoshát Csűry, Szatmár m. MTsz). A MTsz szerint ennek előrése azonos a *késen* alapszavával. Véleményem szerint azonban az *s* itt nem a szótőhöz tartozik, hanem az *s* kötőszó. Geleji Katona így is írja: *ké-s'kénytelen*, *kény s' kénytelen*. A legfontosabb adat azonban ez: *nem kén kételen* (1543, LevT 1:53), melyben az első rész világosan határozó éppúgy, mint a második. Tehát mindezek alapszava egy **ké* főnév volt, s ennek *s* képzős alakja a *késen*, *késleg*. A moldvai északi csángóknál használatos egy ilyen kifejezés: *Haggy két!* 'hagyj békében, hagyj nyugton!' *Nem haggy két* 'nem hagj békében, nem hagj nyugton'. Véleményem szerint a szólásbeli *két* is ugyanennek az alapszónak tárgyragos alakja (vö. Nyr 59:99, 73:262).

Tejes-puj. Wichmann György északi moldvai csángó szótárában a következő közmondást közölte: *Ha megíérem e Szem-Piétért, ökkör eszem tejesz-pujt* (172. sz. 210. l.) A *puj* a. m. 'kukorica', a román *pui* átvétele. Tehát *tejes-puj* a. m. 'tejes kukorica'. Komáromban, Pápán, s valószínűleg az egész ország területén *tejes*-nek mondják az éretlen, gyenge, főzni vagy sütni való kukoricát. Seberényi Lehel Napkelte című regényében *tejestengeri* (128). Móricz Zsigmond azonban *tejes*-nek mondja az éretlen, zsenge búzát is: Szikrázott a sugár a búzatóblákon s nevelte, érlelte a *tejes*, *kővér búzaszemeket* (Uri muri 89). Egy búzaszálat leszakított és a kezébe morzsolgatta. Nézte, hogy *tejesedik a szeme* (A boldog ember 119). Csűry Szamosháti Szótárában a *tejes*-nek valóban van 'tejszerű (pl. az éretlen, zsengés mag belseje)' jelentése. Így ott nemcsak a *málé* (ott így hívják a kukoricát), hanem a *búza*, a *díjón*, a *mogyorón* stb. is *tejes*. Sőt a kocsonyás, kocsonyaszerű nagyon fiatal malachús is *tejes*.

Üldöz. Molnár Albert magyar-latin szótárában olvassuk: *öldözés*: Persecutio, Caedes; *öldöző*: Persecutor; *öldözöm*: Persequor, Item: Occido. Innen vette Pápai Páriz. Molnár A. latin-magyar szótárában: Persecutor: *Kergető*, *öldöző*; Persecutio: *öldözős*, *Kergetés*; Persequor: *üzöm*, *Kergetöm*, *öldözöm*; Persequens: *Kergető*, *üző*, *öldöző*; Persequendus: *Kergetendő*, *öldözendő*. Pápai itt már nem követi mesterét, s az *üldöz* alakkal fordítja.

Mármost Budenz, MUSz 847, ezen adatok alapján az *üldöz* igét az *öl* származékának tartja, s azt mondja: „Szintígy a m. *öl*-höz tartozónak látszik a frequ. alakú *üld*-, *üldöz*-'persequi' ige, amennyiben a frequ. képzést 'de conatu' érthetjük: 'töten wollen'; hiszen rendesen csakugyan 'ölés' az 'üldözés' célja. MA. az *öldöz*-alakot is adja 'persequi' fordítással.“ Bárczi szófajti szótárában azt írja, hogy az *üldöz* eredete ismeretlen, az *öl* igéből való származtatás elfogadhatatlan, mongol egyeztetése szintén tarthatatlan.

Mészöly Gedeon az Ethnographia legújabb számában (62:277) visszatér Budenz egyeztetésére, s az *öl* ige vogul és osztják megfelelőinek 'vadászik' jelentésével igyekszik Budenz magyarázatát bizonyítani. A NySz Molnár A. szótárán és prózai művein kívül idézi az *öldöz* változatot

Zvonaricstól, Eszterházi Tamástól, *öldözés*-t pedig Félegyházi Tamástól. Az *öldöz* hitelességében tehát valóban nem kételkedhetünk. Azonban ennek ellenére én mégis Bárczi nézetéhez csatlakozom, s az *öldöz* igét az *üldöz* hangváltozatának tartom. Sem Budenz, sem Mészöly nem hivatkozik arra, hogy az *öldöz* változat 'üldöz' jelentésben a népnyelvben is megvan, mégpedig a Székelyföldön, amint a MTsz a régi Tsz-ból idézi. Az *öldöz* tehát az *üldöz*-nek nyelvjárási változata, s így a szó eredete továbbra is ismeretlen. Viszont, tekintettel arra, hogy az *öldöz* népnyelvi változatára csak egy adatunk van, nagyon fontos volna, ha olvasóink, elsősorban az erdélyiek, közölnék, hol ejtik az *üldöz* igét ma is *öldöz*-nek.

Két érdekes elvonás. 1. *Piros-pozsgás*. A régi nyelvben az összetétel utótagja magában is előfordul: Az első, aki először lón *posgás* vala (Heltai). Vala kedig az fiu *posgás*, szép ábrázatú és szép tekintetű (ua.). Nagy *pozgas* (olv. *pozsgás*) tüzláng (Mélius). Igen egészséges, *posgás* (Kis Viczay). Nagy erős *pospás* halász (Apollonius 1722).

De már a *piros* előtaggal is: Ő pedig jól megtölt *piros' pozsgás* testtel birván (Eszterházi Miklós). *Piros pozgás* emberek (Csabnaki Máté 1634).

Ma az utótagot magában nem használjuk, csak a MTsz közöl Nógrád megyéből *pozsgás* 'húsos' (növény) adatot, s ezt a szót a természettudósok műszóként használják is, s valószínűleg elvonás az összetételből. De a *pozsgás* alapszavára sincs adatunk, noha Lazicius, MNy 37, a szláv *požega* vagy *požoga* szóból származtatja.

Szeberényi Lehel A hegyek elmozdulnak c. regényében azonban többször használja főnévül a *pirospozsga* alakot, s ez kétségtelen elvonás eredménye, csak azt kellene tudni, ő alkotta-e tudatosan, vagy mástól is hallotta. Pl. Arcán a *pirospozsga* kemény vonásokat takart (128). Látva a vállalatvezető rosszaló *pirospozsgáit*, elesodálkozik (209). Az a *pirospozsga* egyenesen mosolyra van állítva (213). Matula vezér *pirospozsgái* végesvéig mosolyogtak jóindulatuan (222).

2. *Szilika*. Szeberényi említett regényében ebben az összetételben használja: *szilika-tégla*. A tűzálló *szilika-téglával* falazzák a Martin-kemencét (120). A *szilika-tégla* nem agyagból, hanem homokból készül, melynek anyaga legnagyobb részt kvarc, vagyis szilícium-dioxid, kvasav, a *szilikátok* pedig a szilícium-savak sói. A *szilika* tehát a *szilikátból* vonódott el, úgyhogy ennek végét tárgyragnak érezték.

Nyújts feléje védő kart! Kölcsey Himnuszának ezt a sorát sokáig nem jól értettük, míg Pais Károly (MNy 39 : 210) be nem bizonyította, hogy a *feléje* voltaképpen *föléje*, mert Kölcsey nyelvjárásában nem ismerik az eredeti zárt *ē* hangot, mert ez ott nyílt *e*-re változott, s így ebből nem válhatott *ő* hang, mint számos más nyelvjárásban. Tehát ezt a sort úgy kell értenünk: *Nyújts föléje védő kart!*, hisz a védő kart *nem valaki felé, hanem valaki fölé* nyújtjuk. Pais Károly értelmezését megerősítettem egy MórícZs Zsigmond idézettel: „Feltűnt előtte a kerepesi temető sírja. *Felette* a Laokoon-leány... De csak azért állíthatta a *szegény felesége koporsója felé*, mert ezzel is kizárni akarta önmagát: nem kizárni — büntetni... (Míg új a szerelem 68—69, Nyr 73 : 392). A Sáraranyban is *felé*-t használ MórícZs Zsigmond *fölé* értelemben: Vörös téglakockázással volt cifrázva a ház eleje; az *ablakok felé* háromszögek voltak rakva (1911-es kiadás, 37. l. Nyr 74 : 200, jegyz.). Bár Kallós Ede (Nyr 74 : 199) továbbra is megmarad az eredeti értelmezés mellett, most újabb bizonyítékot kaptunk a *föléje* értelmezésre. Szabó István altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Szovjet Hadsereg születésének 34. évfordulóján a Néphadsereg Színházában tartott díszelőadáson ünnepi beszédében többek közt ezt mondta: „Mi magyarok a legtöbbször kaptuk a Szovjet Hadseregtől, amit egy nép csak kaphat. Leverte kezünkről a rabbilincseket, s helyébe a szabadságot adta. *Erős védőkarját tartja felettünk*, hogy megizmosodhassunk“ (Szabad

Nép, 1952. február 24, 2. lap, 1. hasáb). Szinte a Himnusz visszhangját hallotta az ünneplő közönség.

Perzsia szőnyeg. Thaly Kálmán Esztergom megvételéről szóló, kuruc énekként közölt költeményében írja: Rákóczi táborát a Garam torokban, *Perzsiaszőnyegen* pihen szép sátorban. Tehát *perzsa* népnév helyett *perzsia* országnevet használ melléknévként. Ugyanezt írja MórícZ Zsigmond is A boldog emberben: Minden vót benne, még *perzsia szőnyeg* is (45). Hasonló Aranyánál: *Anglia-posztóján* bársonybul lesz a folt (NC. II., Ö. M. 4: 185). Ez úgylátszik a népnyelvben is megvolt, mert az *anglia*, *ánglia* a Székelyföldön már magában is angol posztót jelentett: Felöltözik ruhájába, térdig érő *angliába* (Marosszék). Felöltözik gunyájába, talpig vörös *angliába* (Udvarhely m.) MTsz. Továbbá *slésia-gyölcs* 'sziléziai gyölcs': Egy karmasin színű, selyemmel és arannyal megvarratott abrosz, körös környül és a közepén átaljában nagy virágokkal; *slésia gyölcs*. Egy *slésia gyölcs* abrosz, négysegletű forma (1799 OklSz.). L. Simonyi Nyr 38: 88.

Tized disznó. A Palócságban a kövér, de maszatos képű embert úgy csúfolják, hogy azt mondják rá: *Olyan, mint a tized diszna*. Mikó Pál (Nyr 23: 507) szerint a „*tized* bizonyosan a katonaságra céloz; ott sok mindent, sok rossz holmit falhat a disznó.” Ezt a szólást más forrásból nem ismerjük, azért kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, mondják-e más vidéken is. Nézetem szerint azonban a szólás nem vonatkozhatik a katonaságra, hisz ott nem szokás disznót hizlalni. A *tized* csakis a *dézsma* lehet, s a szólás eredetileg azt jelentette, hogy amit tizednek, dézsmának kellett adni, azzal nem sokat törődtek, nem etették, eredetileg tehát éppen nem a kövér, hanem ellenkezőleg a sovány emberre mondhatták.

Hogy valóban volt *tized-disznó*, azt a következő adatok bizonyítják: *Disznó-tizedet*, ha mikor makk terem, onnét adnak (Károlyi-család levéltára 4: 299). Mindenféle őszi, tavaszi gabonából, borból, *disznóból tized* (1652. A gyalui vártartomány urbáriumai 100). *Disznó tizeddel* nem tartoznak (1590, no. 17). *Disznóból tizből* egyet, mikor makk vagyon (1640, no. 60). Az *disznó*, juh, bárány, és rajból *dézmát* (1640, no. 63). *Hizlalt kövér disznóból tizből egyet* (1652, no. 102). Mindenekben úgy *dézmálnak*, mint az makaiak *disznajokból*, ha kitelik, *tizedet adnak* (1666, no. 156). Mikor makk vagyon, *disznajokból dézmát* adnak, ha *tizedre* nem telik, váltó pénz négy-négy pénz (1666, no. 161). *Disznajoknak* makkrul való *tizede*, váltója egyez az gyalaiakéval (1679, no. 214). *Sertésekből* hasonlóképpen *tizedet* adni tartoznak (1727, ua. 277). *Malacokból* is a *tizede* ki szokott jární (1727, ua. 303). Mikor makk terem és a sertés jól meghízik, akkor is *dézmálnak* (1737, no. 378). Mikor bőv makk terem, akkor az *sertéseket* is meg szokták *dézmálni* (1737, no. 406). *Disznajokból pázsit tizedet* adnak, ha mikor makk terem pengig, ott *tizedlik meg disznajokat* (Károlyi-család levéltára IV. 303).

Szabó Pál Őszi szántás c. elbeszéléskötetében közli ennek a szólásnak változatát: *Annyit eszik, mint a vámdisznó* (151). Ez a változat is bizonyítja, hogy a *tized* nem katonai alakulatot jelent, hanem dézsmát. A *vámdisznó* lényegében nem különbözik a *tized-disznótól*. Azonban ez a szólás sines még a népnyelvből följegyezve, azért fontos volna kutatása.

Van azonban a szólásnak olyan változata, amelyben bárány szerepel: *Szomorún néz, mint a dézsma bárány* (Béxés m. Nyr 5: 86). *Mosolyog, mint a dézsma bárány* (keservesen) (Sirisaka után Margalits).

Toszogatott kolbász. A MTsz szerint 'parasztkolbász, amely darabos hússal van megtöltve, s ezt ujjal dugdoszák belé'. A MTsz Heves megyéből közli egy 1840-ből származó följegyzésből. Megvan már Kresznerics szótárában: *toszogatott kolbász*, mely nagy falatokra metszett hússal van megtöltve. MórícZ Zsigmond is leírja Kivilágos kivirradtig c. regényében: A kolbász is kétféle volt akkor: volt rendes, apróra vágott kolbász s olyan nagyobb darabokból, ezt az ujjával nyomogatta be a hurkába, idesapám ezt szerette, ez volt a *toszogatott kolbász* (64–65). Csüry Szamosháti Sztótá-

rában nem idézi. A Hegyalján Kassai Szókönyve szerint *taszogtatott-kolbásznak* nevezték (MTsz). Hol ismerik még ezt a kolbászfélét s hogy nevezik? Alapszava: *tosz* 'taszít' (Kapnikbánya), *betosz* 'betaszít' (Csík m.) MTsz. A *taszít* igének is van *toszít*, *toszét* 'tol' (Szamoshat Csúry), *toszít* 'schieben, stossen' (Moldva Wichmann) alakja. Moldvában *toszigál* 'hin und her stossen, schieben'.

A gyöngéd asszonyi léleknek már a szó is verés, írja Móricz Zsigmond Forr a bor c. regényében (1:86). A közmondás ebben az alakban csak Móricz Zsigmondnál fordul elő, s eredetileg nem a gyöngéd asszonyi lélekre vonatkozott, hanem öreg szolgára. Arany is fölhasználta a Murány ostromában: Az ősz katonának igen fájt e beszéd. Mert *öreg szolgának a szó is vereség* (Ö. M. 3:206). Változatai: *A' régi szolgának a' szó is vereség* (Dugonics Példabeszédek 1:298). *A' vén szolgának a' szó is vereség* (2:326). Kovács Pálnál: *A' szó is vereség a' jó szolgának* (159). Erdélyi közmondás-gyűjteményében: *Szakállas szolgának a szó is verés* (7400. sz.) — A népnyelvben: *Szakállas szolgának a szó is elég* (Bodrogkeresztúr, Nyr 4:287). *Szakállas bérezsnek a piró(n)ság is verés*: szépen bánjál az idős szolgálival, felnőtt embernek a pirongatás is úgy fáj, mint a verés (Szamoshat, Csúry).

Beke Ödön

Ki hallotta, ki olvasta?

Egy új termelői mesterszavaihoz. Köztudomású, hogy népi demokráciánk oly növények termelését is megvalósította hazánkban, amelyeket eddig nálunk nem műveltek. Ilyen pl. a gumipitypang (kokszaigiz), a rizs, a gyapot stb. A Szabad Nép több érdekes cikkében is bemutatja a gyapotszedés munkáját, s eközben nem kerülheti el, hogy a munkával kapcsolatos mesterszavakat is ne szője közbe. Két egymást követő számban is ír a surjányi (Szolnok m., tiszai középjárás, székhely: Törökszentmiklós) állami gazdaságban folyó munkáról. Így az 1951. okt. 13-i számban: „Az utóbbi néhány napban igen gyors ütemben megindult a gyapot *„kovasodása“*: az érett gubók kipattanása” (2. lap, 3. hasáb). Az október 14-i számban: „Megeredt az eső, hűvös lett. Néhány napig emiatt nem haladt a gyapotszedés, nem nyílt. Nem *„kovadt“* a gyapot gubója” (6. lap, 2. hasáb). Az október 16-i számban is: „Az őszi mezőgazdasági munkák közben nagy gondot kell fordítani arra is, hogy a gyapot, a fehérarany, az éréssel egy időben kerüljön betakarításra, mert *„kovasodása“* (a gubó kipattanása) után nagy kár érheti, jelentős része kárbavész, ha megázik” (5. lap, 5. hasáb). Az okt. 21-i számban: A gyapot jórésze *kikovadt*... Több mint 40 mázsa *kikovadt* gyapot vár sürgősen leszedésre (10. l. 4. hasáb).

A *kovad* szó a népnyelvből való, ahol jelentése: 'hámlik, lehámlik, leválik (fa kérge, gyümölcs tokja, vakolat a falról)'. A M. Tájszótár csak *guvad*, *kuvad* alakban közli a Székelyföldről, pl. Érett dió könnyen *guvad* (MTsz). *Kuvad* a fa kérge, midőn lehámlik. *Kuvadóz* a szárazon szántott föld (Kriza Vadrózsák). Wichmann a moldvai északi csángóknál *kovod* alakban jegyezte föl 'sich abschälen, sich ablösen, sich abschuppen (die Baumrinde, die Haut)', a hétfalusi csángóknál pedig *kikovad* 'sich entpuppen (Kastanien, Nüssen)' jelentéssel. Megvan azonban a szó Nyugat-magyarországon is: *koad* 'válik a magjától (Zala m. Börzönce Gombkötő József közlése, Göcsej Gönczi 513), *koadu* (ebből: *kovadó*) 'őszibarack' (bizonyára a magvaváló) (Göcsej Gönczi), *koadik* (dió) (Vas m. Hegyhát Nyr 34:110). *kuhad*, *kódlík* (dió, mogyoró, gesztenye) (Rábagyarmat Musits), *kodlík* (Vas m. MTsz), *kuódlík*, *kü-*, *lë-*, *mëgkuódlík* (dió) 'zöld héjából kiválik' (Csákánydoroszló, Csaba József). — Van műveltető alakja is: *kovaszt* (diót, Vas m. Kemenesalja MNy 5:141), *kükovaszt* 'zöld burkából kifejt'

(Zala m. Boefölde, Bódei József), *kiguvaszt* 'kifejt valamit a héjából, tok-jából, foglalójából' (Udvarhely m. Bethienfalva MNy 5:45), *lekovaszt* 'abschälen (den Baum, Moldva Szabófalva, Wichmann), *kükuódlaszt* (diót) 'héjából kifejt' (Csákánydoroszló Csaba József), *kuhaszt* (diót, gesztenyét, tökmagot) 'héjától megtisztít' (Vas m. Rábagyarmat Musits Jenő), *koász-tatlan* (dió) 'melynek zöld héja még nem vált le' (Zala vid. NyF 9:46).

A Szabad Nép tudósítása azonban az Alföldről való, arra kérjük azért olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, valóban használja-e népünk ott is a *kovad* igét, hol, milyen alakban, milyen jelentéssel.

Vontató. A Szabad Nép 1951. december 28-i száma közli Erdei Ferenc földművelésügyi miniszternek a termelészövetkezetek és gépállomások élenjáró dolgozóinak országos tanácskozásán tartott beszédét, s ebben a következő részlet érdekel nyelvi szempontból bennünket: „A legnagyobb segítség a gépállomások munkája. Míg 1950 januárjában a gépállomások kereken 3500 *traktorral*, 450 *vontatóval*, 3900 *traktorekével*, 4800 vetőgéppel és 1300 cséplőgéppel segítették a mezőgazdaság termelését, addig ma 8500 *traktor*, több, mint 1000 *vontató*, 8700 traktoreke — köztük 2000 előhántós eke — a fogatos vetőgépek mellett 1200 *traktorvontatású* vetőgép... áll rendelkezésre“ (1. l. 2. hasáb). Ebből nyilvánvaló, hogy a *traktor* és a *vontató* nem azonos, mint Magyarosan 4:101, és magam is (Nyr 74:277) gondoltuk. A *vontató* t. i. kumikerekű pótkocsis vontató traktor.¹

A róna. Veres Péter megállapítását, hogy a *róna* 'tisztás' vagy 'síkvíz', igazolják a következő feljegyzések: A mai víz csupa *róna*. A 100 évvel ezelőtti népi nyelv szerint a nádas is rít, a *róna* pedig nádtalan moesár (Tikos Béla: Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez. Nyr 75:271). — A láp felszíne sokféle volt. Ahol síkvíz borította, azt a helyet *tónak*, *tisztának* nevezték. Ahol marhacsapás törte le a növényzetet, s a helyet síkvíz lepte el, az volt a *róna*. A lápi szigeteket *rónák* kötötték össze egymással... Másik karcagi pákász 1810-ben úgy vall, hogy „azon nagy tiszta, melyről vallásában emlékezetem van, a Fektó, mely akkor időben egészen tiszta volt, de már a kalakány egészen beborította. Amely *vakrónákról* a Fektó szomszédságában emlékezik a tanu, azokon marhákat általjönni sohasem tapasztalt, sőt már most éppen járhatatlanok. De a bajomiak által tisztított *rónán* és ahhoz közel levő két *vakrónán*, ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által járás volt.“ A csillogó *víztükrű rónát* tehát, ha hosszabb ideig nem járta a marha, a nád, sás, kolokány, kotú felverte, s ez által „*megvakult*“. A folytonos használatban levő *róna* pedig idővel folyásnak indult, s kimélyült (Györffy István: Nagykúnsági krónika, 1941, 39–40. l.). Különben a MTsz is 'víztükrű' jelentéssel közölte a *róna* szót a Nagykúnságról, Türkevéről, az Ecsedi-láp mellékéről.

Bányászszavak. 1. *Kutya*, *hünt*. Hegedüs Lajos, MNy 47:59, *Csille*, *kutya*, *hund* címmel érdekes cikket közölt, melyben kimutatja, hogy a *csille* német jövevényszó (vö. osztrák-bajor *zille* 'könnyű, kiesi vízi szállító eszköz') s ennek a németben *Hund* neve is volt, mert a középkori bányászatban kecskebőrzsákokban kutyák hordták ki hátukon a kitermelt anyagot. Kapnikbánya és Nagybánya vidékén nálunk is *hont*-nak hívták azt a négy apró kereken járó ladás kocsit, amelyen a bányában az ércövet szállítják, s erre a szóra már 1556-ból van adatunk: Vas tengel *hunthoz walo* (nagybányai inventáriumban) OklSz. Ugyancsak Kapnikbánya és Nagybánya vidékén *hontfutó* 'fiatal bányamunkás, aki a *hontot* (többnyire futva) tolja' (MTsz). Erre a NySz is közöl adatot *hunk-futó* alakban.

¹ Szeberényi Lehel Napkelté c. regényében (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951) is: Ma este elküldöm magához a *vontatót*, berakodik mind a tizenöt szekérrel, aztán hajnalban aló. mehetünk (53). Berci házról sietve a nyíra utárol, hadd lássák őt a *vontatóval* (57).

Mármost bányászaink nemcsak a német *Hund* szót használták *hunt* és *hont* alakban, hanem ennek magyar *kutya* megfelelőjét is. Így Holdi János így kezdődött c. bányászregényében többször használja a *kutya* szót, pl. Mi az, még mindig nem tudtátok tolerálni azt a *kutyát*, elvtársak? (27). A lábukkal kirugdossák, ha mindjárt mezítláb is, azt a tíztizenkét „*kutyát*” (62). A napi átlaghoz csak két *csille* hiányzott. Egy „*kutyára*” való anyag már volt, a másikra meg addig kívágja (126). Megraktuk a normát, sőt még egy *kutyával* többet is (129).

2. *Sikta*. Holdi János így kezdődött c. regényében gyakran használja a *sikta* szót, pl. Hát én mégis csak bemegyek éjjelre *siktába* (33). Délelőtös volt és alig hiányzott másfélóra a *sikta* végétől (36). Tudja, mennyit raktunk meg mi ezen a *siktán*, főmérnök úr? (45). Betegsiktás volt (76). A *sikta* végéig legalább még kettőt kihozunk. Ha mindegyikötök egy csillét megrakna *siktáig*, számoljátok ki, mennyivel emelkedne a termelés (89). De hát csak egy *siktát* állítottak be vasárnapra (95). Persze, ha egy kevésbé öntudatos bányász látja, hogy az aknász is *siktát* csinál már és kényelmesen elterpeszkedik a gyülekező helyen, persze, hogy követi a példáját (129). Szeőke Bányászati Szótárában: *sikt*, *sitt*, az OklSzbán *sit* (1710, deSytfa, *Schitfa* 1556), a NySzbán *sit*, *sitvágó*, a MTszban *sit*, *sitt* 'egy napszám, vagyis 8 órai munkaidő a bányászoknál' (Nagybánya vid., Torda). A szót a német *Schicht* '1. réteg, 2. munkaszünet, pihenő; 3. tägliche Arbeitsperiode bei den Bergleuten' átvétele (Nyr 24:396; a német szó származására nézve vö. Kluge—Götze: Et. Wbuch d. deutschen Spr.). A *sikta* jelentése is nyilván 'bányásműszak'. Mint láttuk, ezt a változatot eddig még nem közölték; nyilván újabb átvétel a *sitt(t)*-tel szemben, s a *sikt* alak változata járulékhanggal. (L. Boglya és társai c. cikkemet, Nyr. 58:76.)

A bányászat mesterszavaihoz. A Szabad Nép 1951. november 16-i száma írja: Délfelé elfogyott az ürescsille, mert kinn volt egy csomó a *meddő-üritőn*. (A *meddő* — a szemet nem tartalmazó kőzetanyag.)... Bajok voltak a *meddő*-szállítás körül. A *meddőhányóról* későn kerültek vissza az ürescsillék és ezért nem jutott minden munkahelyre (5. lap, 2. hasáb). A kis munkahelyek *meddő anyagának* kiszállítását is átszerveztük... Az egész háromharmad *meddőtermelését* egy műszakon ki tudjuk üríteni (3. hasáb).

Sarzsai, sarzsa. A Szabad Nép 1950. március 30-i számának egy tárcájából közöltük a *sarzsai* 'adag' szót a kohászok nyelvéből (Nyr 74:189). Révay József (Nyr 75:64) kimutatta, hogy a szó a francia *charge* 'a kemence megtöltése' szó átvétele, bizonyára német közvetítéssel. Újabban pedig a szónak *sarzsza* alakváltozatát közölte (Nyr 76:67) Déry Tibor Befejezetlen mondat c. regényéből, aki a szót ebben az alakban a Rákosi Mátyás Művekben hallotta.

Ezt az alakváltozatot megerősíthetem Szeberényi Lehelnek A hegyek elmozdulnak c. regényéből, aki a szót következetesen ebben az alakban használja: Nem veszhet kárba a fél *sarzsza*. Meg útban sem maradhat, mert jön a következő csapolás s hogy húzza ki a masina? (27). Nekem kellett odamennem, mert ezektől ott hülhetett volna ki az egész *sarzsza* (30). Úgy, fiam, hogy most ki lesz adva, hogy százötven tonna a norma s annak kilóra meg kell lenni... Az lehet *sarzsában* öt is, hat is, négy is. Aszerint, mennyi megyen az üstbe egyszerre... Egy üst egy *sarzsza*, igaz? Na, eddig csináltál négy *sarzsát*, kivolt a normád (33—34.) A nagy sztálini műszakra fokozatosan növelik a *sarzsza* súlyát harmincöt tonnáról negyvenötöre (315). Az ilyen párhuzamos alakokra több német jövevényszavunkban van példa: *bomba* ~ *bombi*, *buksza* ~ *bukszi*, *krumpli* ~ *kolompéra*, *kompéra*, *lámpa* ~ *lámpi*, *paráda* ~ *pérádi*, 'parádé', *sámli* ~ *sámli*, *josnya* ~ *foszni* 'vastag deszka' (*Pfosten*), stb. l. Nyr 60:139, jegyzet.

Medve. A Szabad Nép 1951. május 31-i számában közölte a kohászatnak *medve* szavát, amelynek jeletése 'az évek során összegyűlt és egybe-

égett vas és salak' (Nyr 75:385). A szó többször is előfordul Szeberényi Lehelnek A hegyek elmozdulnak c. regényében: Ejnye, pajtás, miért hagyják ott a másik műszaknak a medvét?... A hetes kemencénél ott-hagyták a medvét (94). Olyan nincs, hogy ott maradna valamelyik kemence alatt a medve (109). Fel kell raktározni egy helyen a samottbetétet, másutt a sarat, aztán a kész tölcésereket, aztán a szétvert, elhasznált samottot, a jölesérbefagyott medvét (182). Es Mlinárik magáramaradva veri egy lefolyó csatornáról a medvét (330).

Haz és haza. Illyés Gyula Ozorai példa című drámájából közöl az Irodalmi Ujság 1951. szeptember 7-i száma egy részletet. A jelenetben egy felvilágosodott, volterianus földesúr jobbágyával beszél, s próbára teszi, ismeri-e a *haza* szó jelentését: „No, ne ijedezz! Kivételesen munkaképpen csak egy kis elmemunkát kívánunk: hallottad már valaha, mi jut eszedbe erről, hogy: *haza*? — A jobbágy gyámoltalanul hátra-hátra nézve ezt feleli: „Sose volt *házam*, kegyelmes uram, földemről is, melyet mint magamét kapáltam, most derült ki — „tiéd“. A jobbágy válaszára a földesúr ezt a megjegyzést teszi: „Nem is olyan rossz a *haza* és a *ház* összefüzése, amit a nyelvtudós évekig nem lelt volna meg, sügta tán a rossz füle.“

Hogy az egyszerű nép fia valóban érzi-e az összefüggést a *ház* és a *haza* szó közt, érdekes kérdés. Erdemes volna ezt a kérdést föltenni a munkásnak és a dolgozó parasztnak. A tanult költő (poeta doctus) mindenestre tudja. De természetesen a nyelvtudósok is tudják. A nyelvtudósok azonban azt is tudják, hogy a *haza* eredeti jelentése nem 'Vaterland, patria' volt; tehát eredetileg nem főnév volt a *haza*, hanem határozószó, s csak a *haza megy* kapcsolatban használták régen, s ebből a kapcsolatból vált ki s lett főnévvé a *haza*. *Haza megy* eredetileg valóban azt jelentette: *házába megy*, mint a *házról*, régen *házul jön* a. m. *házából jön*. A német *Heimat* 'haza, hazai föld, szülőföld' is a *heim* szó származéka, melynek mai jelentése: 'haza, saját hazába, v. hazájába', de eredeti jelentése 'ház, lakóhely' volt.

Hasonló az eset a *hon* 'haza' szóval, amely meg a *ház* szó hol? kérdésre felelő *honn* alakjának főnévesülése. Ma a köznyelvben a *honn* sem használatos magában, hanem csak az *otthon* összetételben, amelyet szintén használnak főnévileg. A székelyek és a moldvai csángók azonban még használják egyszerű *hon*, *honn* alakjában 'otthon' jelentéssel.

A *ház* jelentésű szavak hasonló használata általános rokon és nem rokon nyelvekben. Pl. finn *kotona* otthon, *kotoa* hazulról, *kotiin* haza: *koto*, *koti* 'Haus, Heim, Wohnung, Heimat'; *koti-maa* (*maa* 'föld') Heimat, Heimat-, Vaterland. A latinban *domus* ház: *domi* otthon, *domo* hazulról, *domum* haza.

Móricz Zsigmond szavaihoz. 1. Brugattyú. Móricz Zsigmond egyik elbeszélésében (1886 februárban beteg voltam. Árverés a nádason, 1951, 32) egy játékszer nevéül említi s le is írja: „Addig faragesált, nem tudtam, mit, pedig kíváncsi voltam rá, hát íme, egy nagyszerű és csodálatos játékot adott nekem az ágyba, amelyet még nem is láttam. *Brugattyú* volt. Egy dió három helyen át volt fúrva, arra madzag volt belecsinálva s a pálcikája végén egy egész krumpli. Ha ő azt a madzagot meghúzta, a krumpli úgy pergett, de úgy, hogy nem is lehetett látni.“ A *brugattyú*, *brugattyó*, *brugatyó* Kassai Szókönyvében is megvan, az utóbbi változat már Baróti Szabónál. Változatai: *brungatyú* (Radványi: Ipolyszalkai nyelvj. 50), *brungattyú* 'dongó szerszám' (hosszú zsinegre kötnek egy lénit, azt körbe forgatják, s az a levegőbe ütközve *brung*; cserebogárnak kitépik az egyik alsó lábát s a combjába tűt dugnak s így papírtekercsre teszik, melyen keresztül fáska van dugva: a cserebogár repül s így körbe forogva *brüng*, Nyr 23:42; *brung*, *brüng* 'bűg, dong', *brungat*, *brüngtet* 'zúgat, dongat' uo. EtSz), *búgató* (Csallóköz), *búgattyú* (Kecskemét, Kiskúnhalas, Hódmezővásárhely, Csongrád m. Mindszent), *bungató* (Balaton mell.) 'bűgő

játékszer (madzagra kötött zsindey v. lénia, amelyet a levegőben gyorsan körül forgatnak), bűgő csiga'.

2. *Kenyer duca, pilléje*. „Ott van a kenyér az orra előtt, nagy félkenyér. Odamegy és két kis fekete kezével nekiáll és belemarkol és letöri a *ducát*“ (uo. 103). „Hozzáfogott megenni a cipőt, amit hozott, a kenyérnek a *ducát*“ (104). „No te rossz kutya, letöröd mégeccer a kenyérnek a *pilléjét*?“ (107). Jelentésük: 'a kenyérnek sülés közben kihasadt és kiduzzadt része, durcása, gyürkéje'. Az előbbi alak a MTsz szerint az ország nagy területén el van terjedve, az utóbbira csak három adat van, de elég messze levő területekről, Fehér, Bács és Hajdú megyéből.

3. *Erdei*. Egy történeti elbeszélésében Móricz Zsigmond ezt írja: „Az emberek szarvast lőttek és egy *erdeit*, *kit dāmavadnak híjnak*“ (uo. 215). „Hitre esküdtenek, hogy ők sem szarvast, sem *erdeit* nem lőttenek volna“ (uo.). „Megijede és úgy monda, hogy a *dāmavadat* ők lőtték meg... Öten voltak, öt felé osztották. De a szarvast nem ők lőtték“ (uo.). Eszerint Móricz az *erdeit* dāmavadnak tartja. Ez azonban tévedés. Az *erdei* nem dāmavad, hanem vaddisznó. Ime az adatok: *Erdey süldő Öreg Erdey* (1587). *Keth erdey süldőert* és egy *öreg erdeyert* (1588), *Erdey diznonak nyged reze* (1518). Három nywl *Eg' erdei kan* Hat ewz (1545) OklSz. — Levél a dajkához c. elbeszélésben meg a *porkoláb* szót használja helytelen értelmezéssel. Az elbeszélésben a dajka egy fiatal *porkolábné*, Hodásziné, aki Móricz szerint parasztasszony: „A kis férj és a kis feleség megdöbbsentek ezen a *paraszt* orcátlanságon, hogy a *porkolábné* hozzájuk meri tenni magát“ (221). Úgy látszik, Móricz nem tudta, hogy a *porkoláb* a német *Burggraf*-ból származik, tehát eredeti jelentése 'vágróf' volt, később pedig 'várnagy', s csak ma jelent börtönört.

4. *Haraszt*. A pokróc c. elbeszélésben olvassuk: A nyakában volt a barna *harasztól* (uo. 95). A Kis erdei angyalokban: A fején libeg a kötött, olesó *haraszt-sapka* (149). A Forr a bor c. regényében is: Kötött egy nagy sált, szürke *harasztból* nagy fatúkkal (1:227). A MTsz a szót nem közli, Csűry Szamosháti szótárában azonban a *haraszt* 'puhára font fehér v. színes gyapjúfonál'.

5. A probléma c. elbeszélésben írja Móricz: Ott ült az erkélyen, elbújva egy *heverőn* (185). Ingerülten csavarta be magát a sálba s elfeküdt egy *heverőszéken*. Aludni próbált (uo.). Ime a *nyugszék, nyugdígy* (Ruhestuhl) jó magyar szava.

6. *Pisszeg*. Köznyelvi jelentése: 'csitítás, elhallgattatás végett *pissz* hangot bocsát ki' (CzF). Móricz azonban más jelentésben használja: „És én elhallgattam, mint egy kis egér s csókolásokkal csillapítottam Pistát, hogy ne *pisszegjen*“ (uo. 28). A galamb papnéban is: „Úgy szepegett, mint egy gyerek. *Pisszegett* s nem mert sírni!“ (152). Népnyelvi közleményekben rövid sz-szel: *piszeg* 'szepeg, csöndesen sír' (Csűry: Szamosháti szótár). 'csendes szipogással sír, hang nélküli szepegve zokog' (Szatmár m., Szolnok-Doboka m. Domokos, Székelyföld MTsz). A szó valószínűleg a *szepeg* hangátvetéses alakja (Nyr 74:53).

7. *Tepertő asszony*. A Tyúklevés c. elbeszélésben írja Móricz: „Hogy nem akarja neki levágni a tyúkot ez a *tepertő asszony*“ (uo. 121). „De azért kutyatermészet szorult ebbe a *tepertő asszonyba*“ (122.) „Nem lehet bírni tovább ezt a *tepertő asszonyt*. *Összeaszalódott*... Nem is feleség, csak zsandár a házba. Sovány kis *tepertő*, no...“ (124). „*Annyi, mint a tepertő, úgy összeaszalódott*“ (122). Móricz maga megmagyarázza, miért nevezi az asszonyt *tepertőnek*. De mondja-e ezt a nép is, vagy csak Móricz Zsigmond egyéni használata?

8. *Aki felmarkolta*. Csefkó Petőfiből és Aranyból idézi ezt a káromkodást (Nyr 73:376), de megvan Csűry Szamosháti szótárában is (uo. 393). Használja a kifejezést Móricz Zsigmond is A sasfia meg a sasfióka c. tör-

ténelmi elbeszélésében: Mäskor meg Boldizsär hült el a kis Mátyäs vakmerő bátorságától és meglepetve kurjantott fel: — *Aki felmarkolta!* Ez már kölyök magáért! (Kispajtások mesekönyve. A huszár. 20).

Szótáraink ismeretlenjeihez. A Szovjetunió és a népi demokráciák lapjai szoros kapcsolatban állnak olvasóikkal, dolgozó népünkkel. Az olvasók levélben írják meg tapasztalataikat, a lapok dolgozótársai pedig kimennek a gyárakba, a bányákba, a gépállomásokra, a faluba, a szántóföldre, s megszólaltatják a dolgozókat munkájuk közben, vagy pihenőjük, ebédidő alatt. Ezeket a beszélgetéseket nyelvészeinknek is figyelemmel kell kísérniük, mert gyakran találunk bennük olyan szavakat, kifejezéseket, szólásokat, közmondásokat, amelyeket eddig még egyáltalán nem, vagy legalábbis nem minden vidékről jegyeztek fel. Már eddig is közlünk több ilyen szót, kifejezést, leginkább a Szabad Népből, melynek legszorosabb a kapcsolata dolgozó népünkkel. Ugyancsak a Szabad Nép 1952. január 18-i számában Fülöp Margit a Landler Jönő Járóműjavító Vállalat dolgozóival folytatott érdekes beszélgetést, s ennek a beszélgetésnek egy részlete a nyelvészeket különösen érdekli, mert egy eddig feljegyezetlen szót is tartalmaz, szerencsére nemcsak a szó jelentésével együtt, hanem körülbelül megnevezi a vidéket is, ahol a szó használatos. A bennünket érdeklő részlet így hangzik: „Bánkuti elvtárs, az osztály műszaki vezetője arról beszélt: az ellenség úgy igyekszik a munkafegyelmet lazítani, hogy a reggeli ceglédi munkásvonaton, az úgynevezett „csörgön“, pálinkával itat le egyes munkásokat“ (2. lap, 5. hasáb).

Még egy érdekes szó van a beszélgetésben: „Sokan vannak, akik a munka kezdetekor „csak még öt percet“ melegednek a kályha körül, vagy napközben anyagkeresés ürügye alatt itt-ott „csellengenek“, beszélgetnek, nem dolgozzák ki a 480 percet (uo.). A szónak a régi és a népnyelvben *celleg, celleng, cselleg, csilleg* stb. változatai vannak.

A *csörgő* szót azonban 'munkásvonat' jelentésben nem ismerjük, azért kérjük olvasóinkat, érdeklődjének, hol járatos ez a szó ebben az értelemben, s miért adták neki, bizonyára gúnyból, ezt a nevet.

A Szabad Nép 1952. február 19-i számának A dorogi VIII-as akna bányászai több szénnel ünnepelték a magyar-szovjet barátságot c. cikkében olvassuk: „Délben 2 órakor ért véget a délelőtti műszak. A 'népes' visszahozta a bánya mélyéből a munkásokat“ (4. lap 3. hasáb). A *népes* Dorogon nyilván a bányafelvonó neve. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjének, hol használják még ezt a szót, s mi a pontos jelentése.

A Szabad Nép 1952. február 20-i számának vezércikéből idézzük a következő sorokat: „A Kőbányai Textilgyár szövőműhelyének 1. alapszervezete hosszabb ideig hiába törekedett a munka megjavítására, a munkafegyelem megszüldítésére, a gépek menetközben való átadásának, 'melegváltásnak' bevezetésére“ (1. hasáb). A február 21-i számból: „Vas elvtársékhoz hasonlóan ők is *melegváltással* dolgoznak“ (6. lap, 5. hasáb).

Ez a mozgalom nyilván a bányászok *melegcsákányváltásának* követeése. E mozgalom, mint a Nyr 74:395. lapján említettük, azt jelenti, hogy az egyik szénfejtő csoport már a helyszínén várja, hogy fölváltsa a másikat, s mikor az a csoport befejezte munkáját, a másik azonnal átveszi helyét, s valósággal az előbbieket kezéből veszi ki a csákányt, amely még meleg a bányász kezétől.

Horváth Mihály Tatár Péter c. regényében olvassuk: A házak tetején fekvő puha hótakaró a kocsúton kemény jégréteggé fagyva csillogott, s ki-domborodó részeiből inkább csak sejteni lehetett az alatta lerakott *macskaköveket*“ (11). Lábukat nekifeszítették a csúszós *macskaköveknek* (13). A szót nem találtam szótárainkban. Tudomásom szerint nagy darab kavicsek neve, amelyeket a kocsit út vagy terek kövezésére használnak. Kb.

akkora nagyságú egy-egy macskakő, mint az útburkoló kockakő, s hegye, éle le van gömbölyödve, mint általában a kavicsoké. Azt hiszem, a kifejezés németből való fordítás, mert hallottam ennek *Katzenkopf* nevét, tehát tkp. *macskafejkő*nek kellene nevezni, mert alakjára nézve hasonlít a macska fejéhez: négyszögletes, de még sincs éle és hegye. Az ilyen nagy kavicsokat különösen olyan országokban és vidékeken használják kövezésre, ahol nincs kő, s a folyók medréből nyerhetnek ilyen kavicsot. A járás nem nagyon kellemes a vele kikövezett utakon, s a kocsik is nagyokat ugrálnak rajta.

Tardos Tibor Elmondta Huda Mihály ... című művében az író egy téglagyári munkás élettörténetét „állította össze” gyorsírói jegyzetekből. Az önéletrajzregény példaképe Móricz Zsigmond Egy boldog ember c. parasztregénye lehetett. Huda Mihály Békéscsabáról származott a fővárosba, s elbeszélésében több ismeretlen szóval találkozunk. Vannak közöttük huszári szölgálatával kapcsolatos szavak, amelyekről nem tudjuk egyelőre megállapítani, hogy a kaszárnnyában születtek-e, vagy szülőföldről hozta, vagy másutt szedte fel. Kérjük azért olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatosak a következőkben felsorolandó szavak.

Csikószár. Mindenkinek volt egy labdája, rá volt kötve a kezére méter hosszú spárgával. A labdázással azt akarták megszoktatni a huszárokkal, hogyha nem is fogják a *csikószárat*, akkor is rajta maradjanak a lovon (69). Este kilenc óráig pucoltuk a szerszámot, a *csikószárat* kicsontoltuk, hogy fényes legyen (66). Nyilván a. m. 'kantárszár'.

Koporsóakadály. Ugratni kellett sövényakadályon, rúdakadályon, *koporsóakadályon*. Az első kettő még csak sikerült, a véletlen segített hozzá, hogy átugorjam a sövényt és a rúdakadályt, de mire a *koporsóhoz* értem, amelyik a legmagasabb akadály volt, éppen akkor rántottam meg a ló száját, amikor velem az ugrani készült. Lovam elvesztette az egyensúlyt, lebukott velem együtt, de szerencsém volt, mert a ló teste a *koporsón* feküdt, nem rajtam (72). Fel kellett ülni, próbálni ugratni. Hogy történt, mint történt, nem tudom, valószínűleg megértettem, amit a főhadnagy magyarázott, mert sikerült átugratni a *koporsót* (73). Milyen lehet a *koporsóakadály*?

Ollózás. Később az *ollózást* tanultuk. Menetközben ügyesen meg kellett fordulni a nyeregben. Először lépésben, később ügetésben, utána pedig vágásban is meg kellett fordulni... Az *ollózásnak* az volt a fortélya, hogy mindkét kézzel el kellett eresztetni a nyeregkapát (69).

Villásnyereg. Voltak olyanok (t. i. nők), akik *villásnyerget* kértek, oldalt ültek a lóra, volt, aki férfi módjára ült meg a lovat (75). E szerint a női nyereg volt a *villásnyereg*, amelyen a nő oldalt ült.

Fej hagyma. Négyünknek együtt volt egy kis szalonnája vagy *hat fej hagymája* (84). Elég, ha *egy fej vöröshagymát* és egy darab kenyeret hoz magával (99). Ebben a jelentésben nincs szótározva.

Kazal. Ezer darab téglá *kazalbarakásának* harminckét fillér volt a munkabére (81). Az abszólálás abból áll, hogy az ember *kazalba* rakja a téglát télire (107). Ha egy helyen volna az a sok téglá, amihez az agyagot bányásztam, a szemet hordtam, amit égettem, *kazalba* raktam, lehet, hogy száz nagy pesti ház épülhetne belőle (113). Vö. *kazal fa* (Nyr 73:262).

Köpködő. Észrevétlenül gyűltünk tehát össze a piacon, amelyet *köpködőknek* hívtak. A dolog nem volt feltűnő, mert hiszen munkanélküliek folyton állodogáltak ott tömegesen (63). A következő napon megint kimentünk a *Köpködőre* (64). Érdekes, hogy a fővárosban, az Állami Munkaközvetítőt neveztek el a munkanélküliek Köpködőnek.

Vetőaratógép. A szövetkezetekben gépekkel dolgoznak. Traktorral, *vetőaratógéppel* és sok mindenféle masinával (103). Íme, a csúf *kombáj*n magyar neve!

A diáknyelvhez. 1. Dárdás. Dobos Károly A magyar diáknyelv szótára (1898) szerint a *dárdás* 'a lakótársak közt a legfiatalabb'. Lénárt József: Emlékek a régi kollégiumi életből (Marosvásárhely, 1914) c. műve szerint 'a legátust kísérő szolgatánuló' (idézi az EtSz). A szó előfordul Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig c., a debreceni diákeletet rajzoló regényében is: Reggel, hogy éppen *dárdás*, lemegy a reggeliért a szobafőnöknek (37). Egy másik hely világos magyarázatot adja a szónak: Azért *dárdás* maga, mert az ilyen kisdíákok két hosszú *dárdán* hozták a vállukon hajdanában az üstöt (130).

2. Kápsálás. A régi, 1838-ban megjelent Tsz szerint Kecskeméten *kápsál* a. m.: 'kéreget (pl. bort, búzát, eleséget deákok számára)'. Ez is előfordul Móricz Zsigmond diákregegyeiben: A *debreceni kápsálás* mintájára bizottságot küldenek ki. A gazdag fiúk hadd hozzák be az ismerőseik pénzét (Forr a bor 1:149). Úgy lett a *kápsálás*, hogy novemberben a diákok sorra jártak koldulni az egész városban és kéregettek ennivalót (Légy jó mindhalálig 131). Szekér jött az út közepén a kollégium felől és a járdán két magas feketeruhás teológus... *Kápsálnak*... Gyűjtenek... A konviktusra, a civisektől... Ki mit ad. Kukoricát, búzát, lisztet, szalonnát... — Diákok?... Koldulnak?... — Az nem szégyen, az *kápsálás* (115). A *kápsál* alapszava a latin *capsa*, melynek jelentése Calepinus szerint 'szekrény', Molnár Albert latin-magyar szótárában 'iskátola, szekrény, ládácska'. Ezt is átvettük a latinból, bizonyára csak a diáknyelvben. CzF szerint Kállay szógyűjtésében u. i. *kápsa* a. m. 'kenyeres zsák', Ballagi Teljes szótára szerint 'kenyértartó zsák, tarisznnya'. A MTsz nem közli.¹

3. Brúgó. A régi Tsz szerint szintén Kecskeméten a. m.: 'cipó'. A MTsz még Rimaszombathól is közli. Móricz Zsigmond ennek is pontosabb jelentését adja: A brúgót, a barna diákok kenyeret majszolta (Légy jó mindhalálig 20).

4. Kotró. A MTsz szerint Borsod, Szatmár és Szilágy megyében és Nagykállón a. m. 'kéményseprő'. Móricz Zsigmond azt a diákot mondja *kotró*-nak, aki reggel a diákok hálószobáját kisöpri, miután a diákok lementek reggelizni: Mikor öltözött, a *kotró* port vert a szemébe és sürgette, hogy menjen már a csudába, ne legyen itt láb alatt... Ezzel a *kotró* le is esapta a törött, nyúzott cirokseprűt, felesapta a kalapját s elment (Légy jó mindhalálig 209).

5. Kisbotos, nagybotos. A Kivilágos kivirradtig c. regényben említi Móricz Zsigmond őket: *Kisbotos* volt Debrecenben, mert én vótam a *nagybotos*! (3). Tehát ezek is a debreceni diáknyelvből valók. Szótáraink nem közlik. Barcza József Debreceni diákszők és szólásmondások c. cikkéből kitűnik, hogy ezeknek a tűzoltásnál volt szerepük: „Említi a diák tűzoltáságot is, mely 1880 április) 24-én oszlott fel. A tűzoltó zászló felirata *tűzlet a tűzet* volt s nem is hiába, mert a *villás, vedres, fejszés, kis botos, nagy botos* ugyancsak megfelelték kötelességüknek nemcsak a *kifutáson* (a tűzoltók gyakorlata teljes szerszámmal és machinával a nagyerdőn), hanem a valóságos vésznel is“ (Nyr 25:455).

¹ Trencsény Károly idézi a *kápsa* szót Arany Jánosnak Szilágyi Istvánhoz intézett két leveléből. Az egyik a Toldi utolsó két sorára vonatkozik: Mikor az ökre már le volt írva, azon gondolkodtam, micsoda rímét vegyek rá a *kápsa* örökre helyett. — A Toldi szerelméről meg ezt írják: Az ember a legszebb gondolatokat annyira megszokja, hogy végre... legeredetibb helyeit «reminiscentiáknak» hiszi valamely *kápsa* könyvből, mit már az egész világ megúnt. — Trencsény szerint a *kápsa* rímnek és a *kápsa* könyvnek az az értelme: megszokott, megúnt, elavult, ősrégi (Nyr 45:35). Simonyi ezt a székely *kápsál* 'karmot, kapargál' tájszóval hozza kapcsolatba, s szerinte *kápsa* eredetileg körmölgetést, firkát jelenthetne. Hogy a latin *capsa* szóval ez is összefügghetne, az egyelőre homályos előttem.

Kérjük diákolvasóinkat, gyűjtsék és küldjék be a Nyelvőr szerkesztőségének az iskolájukban vagy kollégiumukban használt diákszavakat, pontos értelmezéssel. Erdemes íróink (pl. Jókai, Komáromi János) műveiből is kiírni (egész mondatban) az idevágó szokat, az ott adott magyarázatokkal együtt.

6. *Kicsiny a rakás, nagyobbat kíván.* A Légy jó mindhalálig c. diákregegyben Móríz Zsigmond leírja a diákok egyik tízperci szórakozását: Óra közben tízkor „*kicsiny a rakás, nagyobbat kíván*” volt az udvaron... Kicsődültek az A-osztályosok is és nagy üvöltéssel ők is részt vettek a játéokban, ami abból áll, hogy egy fiút letepernek s rá birkózás közben, a másik, harmadik, akkor elkiáltják, hogy: „*kicsiny a rakás, nagyobbat kíván*” s akkor mint a méhek futnak elő a körüllevő fiúk, rá a csomóra, s egyre nagyobbra nő a gyerekhegy, míg csak, aki lent van, jajgatni nem kezd, akkor aztán egyszerre ijedten széteszlik az egész (183).

A Nyelvőr postája

Kérdés. Kérjük szíves értesítésüket, hogy írjuk helyesen magyarul a nagy orosz regényírónak, Горь-*nak* nevét, mert halálának 100. évfordulója alkalmából a főváros egyik utcáját akarja róla elnevezni. A napilapokban nagy zavar van a név írása körül, mert pl. a Szabad Nép állandóan *Gogoly*-nak írja, más lapok, s az Új Magyar Kiadó kiadványaiban a *Gogol* nevet használja.

Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtóbizottsága. XI. Népművelési osztály.

Felelet. A Magyar Nyelvőr 1950. évi decemberi számában közölte a Magyar Tudományos Akadémia határozatát az orosz nevek és szavak magyar átírása ügyében. Ennek idevágó része így szól: „Az orosz nyelv egyik jellemző sajátága az, hogy igen sok mássalhangzójanak van úgynevezett jésített, lágy ejtése. A magyarban is vannak mássalhangzók, melyeknek vannak *y*-nal jelzett 'jésített' megfelelőik, ilyen pl. az *n*, amelynek jésített párja az *ny*. Az oroszban tizenöt olyan mássalhangzó van, melyeket jésíteni lehet... Egyes esetekben... ezek jésített voltát külön jésítő jellel szokás jelölni: e jelnek egyébként külön hangértéke nincsen. A magyar ábécében mindössze három olyan mássalhangzó van, melyekkel orosz jésített mássalhangzókat lehet jelölni. Az orosz *А, Н, Т* hangot a magyar *gy, ny és ty* betűkapcsolattal jelölhetjük. Mivel a többi jésítő tizenkét orosz mássalhangzó jésített formáját írásunkban a megszokott betűkapcsolatokkal nem tudjuk jelölni, ezek jésített voltát az átírásban nem tüntetjük fel“ (478). E szerint a nagy orosz regényíró nevének helyes magyar átírása: *Gogol*.

Kérdés. Révai József becses Kossuth-tanulmányában olvassuk a következő Kossuth-idézetet: „Ily gyökeres változtatásokat, mint az adómentesség megszüntetése, vagy a hatalom dekretál a szabadság rovására, vagy a hangosan hirdett igazság körül gyűjtött közvélemény vív ki a szabadság oltalmára, de halkkal, lábujj-hegyen tipegő, akarom is, nem is taticsok sohasem fognak *suttomban* becsempészni a Corpus Jurisba. Az idők elmúltak, midőn a Delilák álom között nyírták meg a Sámsonokat“ (Marxizmus, népiesség, magyarság, Szikra, 1948, 135—6. l.). Vajjon a *suttomban* nem sajtóhiba-e *suttyomban* helyett? s különben miből származik ez a szó?

Kovács Endre.

Felelet. Nem sajtóhiba. A népnyelvben is, a régi nyelvben is használatos a szó abban az alakban. A MTsz Pápa vidékéről, Borsod és Gömör megyéből, a Székelyföldről közli a *suttomban, suttomba* alakokat, A NySz pedig a következő adatokat idézi: Örömet tudnám, honnan ment végére

Vithaker, hogy efféle *suttomban* lappangó lutheristák voltak (Pázmány). Voltak nem kevesen, kik *suttomban* kárhoztatták szegény fejét (ErdTörtT 1:106). Kohári ládáiban feles van nála most is, *suttomban* meghattam vizsgálni (Beresényi).

Alapszava: *suttom* (Veszprém m., Gömör m., Székelyföld), *sutton* (Balaton mell., Vas m. Kemenesalja, Baranya m.), *suttony* (Vas m. Őrség) 'sut, szurdék, kuckó, zug, szugoly, sarok, rejtekhely (a házban)', *suttyom* 'félreeső utca v. zug (a helységben)' (Veszprém m. Tés). *Égy suttyomban* laknak: sok kovács, csizmadia együtt (Veszprém m.). *Suttom*: völgyben fekvő alsó része a falunak (Veszprém m. Olaszfalu) MTsz. A régi nyelvben *suttom*, *suttony* 'Winkel, Schlupfwinkel' pl. *Suttomba* reitezuen (Telegdi). Nem mene valami *suttomban* es *reytekben* (Pécsi). Neha feiet emeluen az *sztombol* ordet (Monoszlai). *Egy sutton, egy rejtek* se légyen, mely bé-netellyék undok fesletségtekkel (Csúzi). Megkerülnek minden *suttomot*, bé-furják magokat minden magános gyülekezetbe (Faludi) NySz.

Kérdés. Sásdi Sándor nemrég megjelent regényében, a Magvetőkben, használja a *mocsila* szót: Szomszédok is odagyültek az udvarra, mindegyik hozta a maga tilolóját, a pozdorja fehéren szállt szerteszét, a levegő megtelt azzal a posványos szaggal, amelyet a kévék a *mocsilákból* hoztak magukkal (16). Azt álmodja, hogy felgyürt szoknyában állt a *mocsilákban*, segít apjának beáztatni a kenderet (17). A szövegből kitűnik, hogy a *mocsila* 'kenderáztató'. De honnan származik ez a szó?

Felelet. Sásdi Sándor Baranya megye Hegyhát járásából származó népi író, aki regényeiben gyakran használja szülőföldje tájszavait. A *mocsila* azonos a 'pocsolya, pocsolyavíz, mocsár' jelentésű *mocsolya* szóval, melynek *mocsila* változatát 'kenderáztató tó' jelentéssel már a Nyr is közölte Közép-Baranyából (2:237). A MTsz a *mocsolya* szónak is közölte ezt a jelentését a Balaton mellékéről, Veszprém, Győr és Gömör megyéből, s a Palócságból. CzF-ban is: *Kenderáztató mocsola*. A NySz Comeniusból közli: A len és kender megasztattatnac a vizálló tócsákban, *mocsolyákban*. Kresznerics Csúziból idézi: *Mocsola*: kender-áztató hely. A szó szláv eredetű. Szarvas Miklosich után közli a szerbből: *močilo* 'locus fluminis ad macerandum linum'. Miklosich szláv etimológiai szótárában ezt az alakot csak a szlovénből idézi 'Lache' jelentéssel. A csehben *močidlo* 'lenáztató, lenmocsolya, csáva; tócsa, pocséta, kátyú', a szlovákban szintén *močidlo* 'lenáztató csáva', az alsósorbban *mocylo*, *mocydlo* 'Röste'. Az az érdekes, hogy a szónak az eredetihez legközelebb álló alakját egyedül csak a baranyai nyelvjárás őrizte meg, ez a hangváltozat nincs meg a régi adatokban sem. Így az OklSz a következő alakváltozatokat közli: 1229, 1258: *Muchula* (olv. mucsula), 1252, 1277, 1324, 1330: *machala* (olv. macsala), 1294, 1334, 1340, 1392, 1425, 1429, 1465, 1512: *Mochola*, 1485: *Moczola* (olv. mocsola). Valószínűleg a baranyai *mocsila* újabb átvétel a szerbből vagy a szlovénből.

Kérdés. Sásdi Sándor Magvetők c. regényében olvasom a *kupál* szót: Ő nem morzsol kukoricát, nem *kupál* babot (27). Babot *kupált*, kukoricát morzszolt a szapuba (314). Mi a szó jelentése? Bér Endre

Felelet. MTsz ebben az alakban csak a *kikupál* 'kilábal' (betegségből) szót közli. Fejér megyéből azonban közölték a *kikupállik* (dió) 'kiesik burkából' igét (Nyr 38:474). Ennek *kopállik* változata 'kifeszlik héjából (dió, gesztenye, mandula)' használatos a Balatonfelvidéken (NyF 40:61), Zala m. Szepezden, a Csallóközben, *kopállik* alakban a Balaton mellékén (MTsz), Zala m. Börzöncén (Gombkötő József). A cselekvő *kopál* (Balaton mell. 1839 MTsz), *kopál(l)* (Veszprém m. Lovászpata NyF 34:96) '(diót, gesztenyét) zöld burkából kifejt', *divukopállás* 'a dió zöld burkának lefejtése' (uo. 64). *Babot kupál* tehát (bizonyára Baranya m. Hegyháton, az író szülőhelyén) a m. 'babot a hüvelyéből kifejt'. A szóra kevés adatunk van, érdekes volna érdeklődni iránta.

Kérdés. Tardos Tibor: Elmondta Huda Mihály... c. munkásönélet-rajzban olvasom: Behajtottam a disznókat, adtam nekik *ivóst* (33). Mit jelent az *ivós* szó?

Felelet. A népnyelvben a. m. 'moslák'. A MTsz szerint Tiszadobon, Beregrákoson, Szolnok-Doboka m. Apanagyfaluban használják ebben a jelentésben.

Kérdés. Ugyanebben a műben fordul elő a *káré* szó: Ha kész egy *káré* téglá, az a miénk. Ha egy *káré* helyett kettőt készítünk, akkor mind a kettő miénk (220). Mi a szó jelentése?

Felelet. A *káré* a Csallóközben, Bars m. Léván 'kétkerékű kocsi vagy taliga'. Érsekújvárt *káré* és *káré*, Bars megyében *káre* ejtése van (MTsz). CzF *káré* alakban szótároztta, s a szlovák *káre* szóval egyezteti. Az adatok valóban szlovák eredetre vallanak, mert mind északnyugati megyékből származnak.

Tisztelt Szerkesztőség!

Egy biblia-fordító munkaközösség céljára kérném folyóiratunk olvasóinak hozzászólását a következő kérdéshez: Az efféle kifejezések közül: *valamelyikötök*, *valamelyiketek*, *valamelyiktek* (ugyanígy: *egyikötök*, *nemelyikötök* stb.), melyik a leginkább elfogadható olyan irodalmi magyar stílusban, amely élő közösségben kíván maradni a mindennapi ember nyelvével, de annak lomposága nélkül. Vagy talán ez alakok egyike sem eléggé irodalmi s jobb a *valaki közületek* stb. fordulattal élni a fentiek helyett? Én az utóbbiakban németességet, ill. latinizmust érzek, viszont a *valamelyikötök*-ben egy kis provinciális ízt. Kérem és várom a Nyelvőr dolgozótársainak és olvasóinak véleményét.

Révész Imre

Tisztelt Szerkesztőség!

Szeberényi Lehel A hegyek elmozdulnak c. regényében olvasom a következő mondatot: „Szembe velük jön egy pár. Meszike ismételtén bizonyoságot tesz róla, mennyire otthon van a szakmában, mert könnyed mosollyal megjegyzi: — Csecse nő, bokában kicsit svájcfolt, a pali *almás*“ (17). Mit jelent itt az *almás*? Biztosan valami csibész szó. Még sohasem hallottam. Talán a Nyelvőr dolgozótársai és olvasói meg tudják magyarázni. Tisztelettel

Erdős Lajos

Tisztelt Szerkesztőség!

A Magyar Nyelvőr 1951. december 6-i számában „Az ajtóban keresztültett szalmaszál” magyarázatára szeretnék még egy adatot közölni. Gyermekekoromból emlékszem még, hogy Veszprém megye Berhida községben 25—30 évvel ezelőtt, ha az egész család elment hazulról, akkor sem igen zárták be kulcsra az ajtót. Részben azért nem, mert nem volt minden konyha-, kamraajtóhoz kulcs, részben pedig nem is tartották fontosnak, hiszen úgy sem kel semminek lába. A bezárás helyett az ajtóban keresztbe fektették a söprűt. Azt most már nem tudom megállapítani, hogy ennek volt-e valami babonás alapja, csupán annyit tudok, hogy ha valaki ismerős a házban járt, az elvette a keresztbe tett söprűt az ajtó elől, s a háziak erről tudták meg, hogy járt ott valaki. Azt is tudom, hogy ha nem fontos ügyben járt az illető, akkor nem mozdította el a söprűt. Ebből a jelenségből azt következtetem, hogy ez a tény valami kezdetleges híradás maradványa. Móricz Zsigmondnál szinte bizonyosra veszem, hogy a fent leírt szokás az ismertetett szólással (*Egy szalmaszálat sem tesz keresztbe*) keveredett, s így jött létre a magyarázat tárgyaként szereplő kifejezés.

Baja, 1952. március 6-án.

Meleg József tanítóképző-igazgató.

A kiadásért felelős: A Köznevelésiügyi Kiadóvállalat igazgatója.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Akadémiai Értesítő. 1951. december. LVIII. kötet — 490. füzet, Magyar Tudományos Akadémia. Tartalma: Az Akadémia belső tagjai. CX. Nagygyűlés. Megnyitó ülés. Erdély-Grúz Tibor: Tudományszervezésünk időszerű kérdései. A Magyar Tudományos Akadémia évi rendes közgyűlése. Záróülés. V. P. Nyikityin: A szovjet tudomány a békéért folytatott harcban.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztályának közleményei. Tartalmából: V. V. Jermilov: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája. P. D. Krajevcszkij: Gorkij, a szocializmus, a béke s a népek barátságának nagy harcosa. Trecsényi-Waldapfel Imre: Homerosi kompozíció. N. Sebestyén Irén: az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez.

J. Révay: Po sledam iscsesznuvsevo truda frontona. (Acta Ant. Hung. Tom. I, fasc. 1—2. Separatum.)

W. Steinitz: Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus. (Separatum ex Actis Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B. Linguistica: 1. — Discussion (Sonderabdruck aus: «Die Bedeutung der Arbeiten des Gen. Stalin über den Marxismus und die Fragen der Sprachwissenschaft für die Entwicklung der Wissenschaften. Dietz Verlag Berlin 1952.)

Izvesztija Akagyemii Nauk SzSzsZR. Otgyelenie Literaturi is Jazika. Tom X. vipuszk 5—6. Tom XI. vipuszk 1.

Akagyemija Nauk SzSzsZR. Voproszi Jazikoznanyija. 1. 1952. Moszkva.

A. Sauvageot: Esquisse de la langue Hongroise. (Les langues et leur structures. III.) Paris. Librairie C. Klincksieck. 1951.

Ludwik Zabrocki: Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i w ugrofinskim. (Poznanskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Filologiczno-Filozoficzny. Prace komisji Filologicznej. Tom XIII, Zeszyt 3. Poznań, 1951.)

Kalevalaseuran Vuosikirja 32. 1952. Werner Söderström Osakeyhtiö.

Akadémiai Kiadó. Borzsák István: A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája. 1926—1950. Bp. 1952.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Hegedüs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. 1952.

Tankönyvkiadó. Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete. — Kálmán Béla: A mai magyar nyelvjárások. (Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek.)

Magyar Irodalmi szöveggyűjtemény. Szerkeszti: Waldapfel József. I. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. Szerkesztette: Barta János és Klaniczay Tibor.

Erdődi József—Nyilas Vera: Szovjet-ország irodalmi olvasókönyv. A gimnáziumok IV. osztálya számára. — Dallos György—Kosaras István: Szovjet írók. (Kiegészítő füzet a szovjet irodalom tanításához a középiskolákban.)

Báti László—Lutter Tibor—Róna Éva: Angol nyelvkönyv. (Az általános gimnáziumok II. osztálya számára.)

Művelő Nép Könyvkiadó. A szabadságért mindhalálig! (Magyar katonalevelek). — A párizsi kommun. Válogatás a kortársak emlékirataiból. 1952. — Zsizska: Jemeljan Pugacsov. — M. Iljin: A természet meghódítása. 1951. — Tyimirjavez: A növény élete. 1951.

Nagy magyar írók. Révész Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály. 1951.

A kultúra mesterei. Füsi József: Leonardo da Vinci.

Ijjásági Könyvkiadó. Örvös Lajos: A forró föld küldötte.

Szépirodalmi Könyvkiadó. André Stil: Az első összecsapás.

Új Magyar Könyvkiadó. Azsajev: Távol Moszkvától (4. kiadás). — Barkova: Hét-köznapi. — Basirov: Becsület. — Groszman: Sztjepán Kolcsugin.

Szovjet Színpad. Csehov: Cseresznyés kert.

Szovjet kisregények. 30. Inber: Elbeszélések. — 31. Zsuravljov: Antypov, a köz-katon.

Szabadságharcos kiskönyvtár. 10. Linykov: Bátor szívek.

Ára: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

A közölhetőség követelményei az alábbiak:

A kézirat tartalmában legyen végleges, tehát még mielőtt nyomdába kerül, a szerkesztőség összes javításait vezesse keresztül.

A kézirat formájában:

1. Szabványos A/4 nagyságú (21×29 cm) papírlapokra kell írni. Ellenkező esetben a szerző költségére újra gépeteltjük a kéziratot.
2. Csak a papíros egyik oldalára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépi sorok hossza az egész kéziratban azonos legyen (az írógép betűmércéjének rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében, legalább egyszer ritkítandók.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi sor irandó, tehát az egyes lapok margója nagyjából egyezzen.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűhibák kijavításán felül legfeljebb 8 sorban eszközölhető utólagos javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyes szöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatót kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Klisék helye lehetőleg heragasztott levonattal, ennek hiányában féltreírhatatlanul megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása: cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszűrés esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már «a» betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül «vége» jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége)
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel, vagy gemkapóccsal kell csatolni.
15. A szabálynak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.
16. A szövegben csak a régi és tájszavakat húzzuk alá, neveket, címeket ne.
17. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arab számmal írjuk, ne rómaiival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk.
18. A kézirat végére tegyük ki a pontos címet, s a névtelen cikkek végén zárójelben legyen ott a szerző neve és címe.
19. A levonatokba ne írjunk újabb szöveget, mert ez költségdöbbletet okoz s a szám megjelenését késlelteti.
20. A hasábos levonatot postafordulával küldjük vissza a szerkesztőnek, hogy a számot minél előbb törölthessük.

FELHÍVÁS!

Felhívjuk előfizetőink figyelmét, hogy lapunk terjesztését 1952. június 1-től a Posta Központi Hírlap Iroda vette át.

Kérjük, hogy előfizetési és terjesztési ügyekben fenti időponttól kezdődően

BUDAPESTEN: Posta Központi Hírlap Irodához, V., József nádor-tér 1. (Üzlethelyiség),
Telefon: 183—022, 180—850.

VIDÉKEN: A helyi postahivatalhoz, illetve a postás kézbesítőhöz forduljanak.

Közközlésügyi Kiadóvállalat

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Példányonkénti eladási ára 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 122—044.

A KIADÁSERT FELEL: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA.

807.52/T. Révai-nyomda I. sz. telephelye, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34. — Felelős: Puskás Ferenc
Nyomott példány 1800.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Rubinyi Mózes:</i>	
A százhuszéves Szarvas Gábor. II.	161
<i>Dénes Szilárd:</i>	
Szarvas Gáborné (1852—1920)	166
<i>Angyal Endre:</i>	
Nyolcvan esztendő a magyar nyelv műve- lés szolgálatában. III.	171
<i>Balázs János:</i>	
A rokonértelmű szavakról. II.	178
<i>Herczeg Gyula:</i>	
Irodalmi nyelv és nyelvjárás Olaszországban	182
<i>Prohászka János:</i>	
A történeti regények nyelvi korszerűsíté- séről	189
<i>Révay József:</i>	
Újkeletű idegen szavaink	198
<i>Beck Salamon:</i>	
Jegí műnyelvünk fejlődéséhez	205
<i>Trócsányi Zoltán:</i>	
Gerászimovits és a magyar természettudo- mányi műnyelv	208
<i>Solymos Ede:</i>	
A velencei tó halászáinak mesternyelve I.	214
<i>Betkowsky Jenő:</i>	
A szolnoki hajósok, a csongrádi és mind- szenti superok mesterszavai. I.	219

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN.

SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILÓV-ÚT 19.

TELEFON: 297—426

A KIADÁSÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14, TELEFON: 121—215, 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Rubinyi Mózes: A százhuszéves Szarvas Gábor. II.</i>	161
<i>Dénes Szilárd: Szarvas Gáborné (1852—1920)</i>	166
<i>Angyal Endre: Nyolcvan esztendő a magyar nyelv-művelés szolgálatában. III.</i>	171
<i>Balázs János: A rokonértelmű szavakról. II.</i>	178
Vita	
<i>Herczeg Gyula: Irodalmi nyelv és nyelvjárás Olaszországban</i>	182
<i>Prohászka János: A történeti regények nyelvi korszerűsítéséről</i>	189
Nyelvművelés	
<i>Révay József: Újkeletű idegen szavaink</i>	198
<i>Beck Salamon: Jogi műnyelvünk fejlődéséhez</i>	205
<i>Trócsányi Zoltán: Gerászimovits és a magyar természettudományi műnyelv</i>	208
<i>Prohászka János: Érdekében 211. — Közel. Egybefrás — különírás</i>	212
<i>Székely Artur: Kutját a helyiségbe hozni tilos. — Behozatal, bevitel</i>	213
<i>B. Ö.: Lövés</i>	213
Nyelvjárásaink	
<i>Solymos Ede: A velencei tó halászáinak mesternyelve. I.</i>	214
<i>Belkowskij Jenő: A szolnoki hajósok, a csongrádi és Mindszenti superok mesterszavai. I.</i>	219
Könyvekről	
<i>André Stil: Az első összecsapás (Prohászka János)</i>	222
Magyarázatok	
<i>Erdődi József: Magyar szavak az orosz nyelvben</i>	224
<i>Erdődi József: Mészelve van 227. — Prohászka János: Köntörfalak 228. — Dömötör Sándor: Takarófa, csapófa, kaszavilla 229. — Beke Ödön: Sió 230. — Huzkodja a rókabőrt 232. — Porba esett a pecsenyéje. Úgy néz ki, mint kinek dinnyeföld nem jutott</i>	233
Ki hallotta, ki olvasta?	
<i>Péter László: Apró megfigyelések</i>	233
A Nyelvőr postája	
<i>Kengat. Pergelt leve 236. — Cserépcsép. Csizmavető 237. — Dévánkozik, Köp-köd 238. — Osztóz. Eltökít. Jöszmékel 239. — Hajdermennnykö. Torzs, Dudva. Levél Moszkvából</i>	240

MAGYAR NYELVŐR

6. ÉVFOLYAM

1952 MÁJUS—JÚNIUS

3. SZÁM

A SZAZHUSZÉVES SZARVAS GÁBOR. II.

Írta: Rubinyi Mózes.

1872-ben jelent meg Szarvas Gábor egyik főműve: A magyar igeidők. Mi vette rá Szarvas Gábort az igeidőkkel való foglalkozásra? Pozsonyi tanárkodásának első éveiben Szarvas még teljesen tájékozatlan és elfogult volt a magyar nyelvtudomány terén. Ő maga írja A három tanács c. életrajztörődéké-ben, hogy mikor Pozsonyba került s az ottani könyvtár gondozását rábízták, csak akkor ijedt vissza magától; mert látta, érezte tudatlanságát. „Tudatlanságom akkora volt, hogy a bajai piac közepén bátran felállíthatták volna obeliszknek“ (Nyelvőr, 22.). „Történt“, írja Szarvas az említett helyen, „hogy egy magyar-latin Gyakorló-könyv szerkesztéséhez fogtam; de még az első gyakorlat végéig se jutottam, midőn már föiakadtam. A van ige jövőjét kellett egy helyen alkalmaznom s töprengve haboztam a *lesz, fog lenni, leend* alakokkal szemben, hogy melyiket válasszam e három közül. Midőn se a nyelvtanok, se az irodalmi használat, valamint erre, úgy a *láték, láttam, látandottum* alakokra nézve sem adott útbaigazítást, egyik-másik filológus-társamhoz fordultam felvilágosításért. Egyikük a Nyelvtudományi Közleményeket nevezte meg, amelyben kérdésekre nézve tájékozódhatom. Halszágú tudomány nem kell! — válaszoltam megvetően. — Olvastad már e folyóiratot? — kérdezé a megszólított. — Nem, — volt a felelet — s nem is akarom. — S nem röstelled, — mondá ő erre — ítéletet mondani oly kérdésről s oly munkáról, amelyről tudomást se vettél, bele se pillantottál?! — E megérdemelt szemrehányás zavarba ejtett, álláttam, hogy teljesen igaza van; s legelső dolgom volt, hogy az említett folyóiratnak addig megjelent összes évfolyamait könyvtárunkból kivettem s legott olvasásához fogtam. Az első kötetnek első cikke, éppen amiről tájékozódni kívántam, az igeidők kérdésével foglalkozott.“ A Hunfalvy—Fogarasi-vitában a Hunfalvy győzelme s a folyóirat nagyszzerű anyaga végre legyőzte Szarvas Gábor elfogultságát. A fenti vallomás az önkritika egyik legérdekesebb megnyilvánulása a régi magyar nyelvtudományi irodalomban.

Igy készült el Szarvas Gábor egyik főműve: A magyar igeidők (1872). A pályamunka 1869-ben a M. T. A. huszonkilencedik nagygyűlésén az első osztály ajánlatára a Marcibányi-jutalomban részesült. A pályakérdés ez volt: „A magyar igeidők elmélete“. A három bíráló közül egy a munkát jutalomra érdemesnek nem találta, mert „a szerző sokban nem értette jól a régi irodalmat, nem is az egészet kutatta által“. Egy másik bíráló sokat helytelenít a mű fejtegetéseiben, különösen a „polémikus kifakadásokat“. A harmadik bíráló szerint a mű „nagybecsű dolgozat, az igeidők fogalmát helyesen határozza meg, a régi irodalomból a magyar igeidők valódi jelentését „számos“ példával állapítja meg. A régi irodalom nyelvében főkéletesen otthonos, előadása világos.“ Szarvas a kifogásolt részeket átdolgozta, a hézagokat pótolta, felhasznált kézíratos anyagot is.

Szarvas Gábor fejtegetései kora nyelvtudományának szintjén állanak. Ismeri kora finn-ugor, indogermán és általános nyelvtudományi irodalmának tetemes részét: Ahlqvist, Blomstedt, Boller, Böthlingk, Castren, Donner, Ewald, Gabelentz, Kellgren, Klaproth, Müller Miksa, Schiefner, Schleicher, Schott, Wiedemann, Reguly, Budenz, Hunfalvy műveit. Nyelvünk tényeiből, a nyelvi valóságból indult ki, „sem előre formulá-

zott szabálynak vagy logikai követelménynek felállítása s igájoknak egy vagy több igeidőre való ráeroszkodása, sem valamely nyelv időinek mintáiul való elfogadása meg nem engedhető". A bevezetésben kifejtett tárgyilagos elveinek kiviteleként hat magyar igealakban keresi, hogy milyen időfogalmat fejeznek ki. Ez a hat alak: *ira*, *írt*, *írand*, *ír vala*, *írt vala*, *írni fog*. E hat alakra vonatkozólag felkutatja a régi nyelv minden neki hozzáférhető adatát. Ismereti a Hunfalvy-Fogarasi-vitát, párhuzamos helyeket állít össze annyi íróból, ahányat csak el tud dolgozni, vigyáz arra, hogy idézetei a munkák különböző részeiből valók legyenek s adatait rokonnyelvi adatok rendjébe állítja be. Például előveszi Máté evangéliumának második tejezetét, azonos helyeket idéz, hasábosan egymás mellé állítva az anyagot Sylvester János, Félégyházi Tamás és Komáromi Csipkés György műveiből s az igealakokat spanyol, szerb, finn, görög, latin, német, svéd, angol, olasz, francia megfelelő formákkal értelmezi. Anyaggyűjtése szakavatott ember munkája, de nagy részében megemésztetlen anyaghalmaz. Egyszerűen leközli a kódexek, a Margit-legenda részleteit, a Pannónia megvételeéről szóló költemény teljes szövegét s e közlésekben az igeidő-alakokat ritkítva szedeti. A régi irodalomban, ahogy egy táblázatos összeállítás kimutatja, tizenegy bibliafordító így vall az *ira* és *írt* alakok viszonyáról: 1601 *ira* alakra esik elbeszélésben 17 *írt*, nyilatkozásban 591 *írt*-ra 113 *ira*.

A *fog* jövő-alakra idézi (121. lap) Petőfi versét:

Ezrivel terem a fán a meggy,	De mikor még ez az egy is sok,
Felcségem van nekem csak egy;	Előbb-utóbb sirba vinni fog.

Az idézet azért érdekes, mert nyilván a rím kedvéért használja a költő a jövő-alakot félig tréfásan. — Az *ira* elbeszélőmult alak (melyet hibásan neveztek egy időben félmult alaknak) most már teljesen kihalt az élő nyelvhasználatból s csak néhány olyan nyelvjárásban él, amelyek más régiségeket is megőriztek: a csángóknál, egyes székely nyelvjárásokban s a szlavóniai magyar nyelvjárásban. Az irodalmi prózában csak jellemző céllal, régies színezetre törekvő céllal találjuk meg ez alakot. Jókai szelvében használja, Mikszáth már csak hangulati (archaizáló) vagy jellemző célra. Simonyi a Tüzetes Magyar Nyelvtanban (626) érdekes adatokat közöl ez alak keletkezésére vonatkozólag. Vörösmarty gyakran használja. A Tündérvölgy 796 sorában százegyszer fordul elő. Hogy Vörösmartytól Aranyig milyen erős költői nyelvünk fejlődése, annak jellemzésére csak annyit, hogy a Toldi-ban (első rész), mely kétszer akkora, mint a Tündérvölgy, hetvenkilenceszer találjuk ezt az alakot.

Hogy a „régí” magyar nyelv (jórészt bibliafordítások) tanúságtétele mennyit jelent nyelvtörténeti szempontból, arra vonatkozólag Szarvas helyesen utal arra (139), hogy „a legrégebb magyar biblia híven, vagy inkább szolgailag a latinból van fordítva”. A benne hemzsegő idegen-szerűségek csakis a latin Vulgata nyelvének sajátosságaira vezethetők vissza. Ezek az adatok egyben Szarvas művének értékelését is jelentik. A mű anyagközlése források szerint történik s ezért nem mindenütt áttekinthető. Leközi például Gyergyai Albert Argirusának egy részletét (225—227), kiemeli az összes igeidőalakokat. Összefoglalása azonban (287—302) precíz és logikus. Megkülönböztet beálló, folyamatos és végzett cselekvést s a működés szemléltetőre való viszonyításának szempontjából jelent, multat és jövőt. E két szempont egybevetéséből kilenc időtípust állít fel, ezek közül három imaginárius. Hat igeidő közül három főidő (folyamatos jelen, mult és jövő) s három mellékidő (végzett jelen, mult és jövő). Ha azt mondjuk, hogy az igeidők problematikájának továbbfejlesztése céljából mindenkinek Szarvas művéből kell ma kiindulnia, akkor ez immár több mint nyolevanéves mű nagy értékére utaltunk.

Balassa József írja A Magyar Nyelvőr története c. művében (29): „Szarvas Gábor igazi mestere volt az etimológiai kutatásoknak. Széles látóköre, éles ítélőképessége ott is meglátta az összefüggést, ahol az időközviszontagságai már elhomályosították. Szellemes előadása élvezetes olvasmánnyá tette ezeket a cikkeit.” Balassa a sok közül a következő érdekes etimológiáira utal, amelyek a Nyelvőr 11—19. kötetében jelentek meg: *bitang*, *cinkos*, *trággya*, *csákó*, *filkó*, *dohányzás*, *szófia*.

A *bitang* szót Szarvas Gábor egy felnémet *beutung*-ból származtatja (Nyelvőr 11:150, 16:294). Ez ellen szól azonban, hogy a szókezdő *b* helyén *p*-t várnánk, egyébként is a szó a felnémetben csak Luther óta van kimutatva s végül magára a *beutung* alakra nincs adatunk. Így Szarvas szellemes ötlete és fejtegetése egészében elavult, de mégis jó irányba tapintott, mert a szó középnémet eredeztetése valószínű. A *cinkos*-ról az Etimológiai Szótár igen alapos, bő példatárral bizonyítja, hogy Szarvasnak fellevései és magyarázatai „elfogadhatatlanok”. Bárczi „Magyar Szófejtő Szótára sem fogadta el Szarvasnak tételét, amely a szó eredeztetésénél a „tessera, bárca” jelentésű *cinkos* és a köznyelvi *cinkos* szavak azonosságából indul ki és Bárczi a szót ma is bizonytalan eredetűnek mondja. A *csákó* szó jó példa Szarvas elragadó hatására. Szarvas a *csákó* szót elvonás eredményének véli (Nyelvőr 12. és 22. k.) a *csákós* melléknévből és a szócsoporthoz alapszavát a német *Zack*-ból származtatja. „E magyarázat” — írja az Etimológiai Szótár — „a magyar szóra vonatkozó nyelvtörténeti adatokkal ellentézik.” Bárczi is teljesen valószínűtlennek mondja a német *zack* (aszaly) szóval való egyeztetését. De ezt a hibás tudományos állítást Szarvas oly ragyogó tudományos és stílári vértetéssel adta elő, hogy évtizedekre elragadta tudósainkat és elfogadta utána Balassa, Simonyi, Szily, Weigand, Hirt, sőt régebben Melich is. (L. Nyelvőr 24. és a német jövevény-szavakról szóló munkájában.) A *filkó* szót Szarvas eseli eredetűnek vélte s véleményét elfogadta Halász Ignác (egyébként a magyar szófejtés kitűnő történetírója). Szarvas, ha véleménye ma nem teljesen elfogadott is, mert a szót szlovák eredetűnek tartják, mindenestre jó irányba tapintott, amikor az északi szláv eredet mellett kardoskodott. És beszélhetnénk többi szófejtéséről is. De az alapelve az sem változtathatna. A szófejtés talán a nyelvtudományi munka legmulandóbb alkotásai közé tartozik, egyben relativértékű is. Szarvasnál az etimológia abszolút értékénél jelentősebb a hatás, amelyet csillogó szellemességű fejtegetései olvasóira tettek s új utakra indította el őket.

A Nyelvőr első éveiben kulminál Szarvas Gábor élete pályája. Folyóirata programjának megfelelően Szarvas nemcsak a Nyelvőrben kultiválja a magyar nyelvjárásokat, hanem ő maga személyesen is meglátogatja legérdekesebb nyelvjáróterületeinket. Így 1872-ben Bereczik Árpád és Budenz József társaságában Göcsejt, 1873-ban a moldvai csánzókat és 1874-ben a szlavóniai magyar nyelvjáróterületet látogatja meg. A hetvenes évek közepén újra rászakad élete átka, a betegség, de ugyanez időtájban teszi boldoggá egy hozzá méltó nő szerelme: a Harrer Pauláé. 1877-ben megtámadott idegrendszer néhány óra az ágyhoz kötötte. Ebből a betegségből látszólag teljesen felgyógyult. 1879 tavaszán jelentkezik szembaja. Két szeme közül az egyik közzellátó, a másik távollátó. Volt orvos aki kapcsolatot látott ideg- és szembaja között. Baj és boldogság szinte párhuzamosan jelentkezett küzdelmes életében. 1882-ben házasságot köt Harrer Paulával, aki Szarvas Gábor élete utolsó tizenhárom esztendejében számára a külvilággal való kapcsolatot jelentette: látott, olvasott helyette.

1883-ban kezdi Szarvas a Nyelvtörténeti Szótár ráeső részének szerkesztését. Az egész világirodalomban párját ritkítja az a hiteles leírás, amellyel Harrer Paula beszámol arról, mint szerkesztette a megvakult Szarvas Gábor a Nyelvtörténeti Szótárt. Milyen tragédia! Szarvasé volt

a Szótár eszméje, ő dolgozta ki a tervet, ő toborozta össze és lelkesítette a munkatársakat, s mire az anyag feldolgozására került a sor, szeme anynyira elgyengült, hogy maga nem olvashatott, csak *hallás után* rendezhette az anyagot. Lássunk egy példát munkájukból, ahogy azt Harrer Paula fejegyezte: „Itt van pl. az *sz* betűben a *szer*. Mikor ezt először felolvastuk, rendezetlenül van együtt egy halmazban a kb. 1.100 adat, melyet az ő utasítása szerint rendezünk, tőszó, összetételek és származékok szerint. Most vesszük a címszóra vonatkozó 136 adatot, ezeket újra felolvassuk a szerkesztőnek, aki felolvasás-közben megfigyeli az alakbeli különbségeket, a jelentésárnyékatokat, mondatbeli szerkezeteket s aszerint rendeli el a csoportosítást; azt vesszük észre, hogy a *szer* szónak, a szólásokat leszámítva, 14 jelentése különböztethető meg az adatokból. Ezeket a szerkesztő mind emlékezetében tartja, hozzá mellékesen még azt is, hol helyeztük el az egyes cédulacsoportokat, s ha mi nem találjuk meg hamarosan, hol van a „seite, art, mal“ stb. jelentés, azt is ő mutatja meg. Azután következik a jelentéseknek pontosabb meghatározása, ahol a Duna-Tiszamenti gyermekkori emlékektől egészen a klasszikus és nem klasszikus szótárak sokaságáig mindennek kellett a szerkesztés szolgálatába szegődni. Gyorsítja a munkát, hogy ő maga viszi segítőjének dolgozás közben a szükséges könyveket; ezek t. i. oly megzavarhatatlan rendben voltak a könyvtárban elhelyezve, hogy látás nélkül is minden pillanatban megtalálhatta, amire szüksége volt.“ De persze a munka nem folyt mindig ilyen simán. Az adatgyűjtők hibás lapszámzásait óriási emlékezőtehetségével segít megtalálni és kijavítani. Néha egy félkönyvet fel kellett olvasatni, hogy meg lehessen találni a bujdosó adatot. Minden délelőtt szakadatlanul 4–5 órán keresztül folyt így a munka 10 éven át. Délután egy kis pihenő után forrásmunkák adatainak pótlása, este 8-tól éjfélig további munka. „Mennyire szerethette a magyar nyelvet, hogy ezt 10 évig kibírta.“ „Milyen munka lehetett pusztán hallás után össze nem függő mondatokat megjegyezni, kategóriákba sorozni, a sorrendet meghatározni, a homályos jelentéseket megállapítani, a hiányos idézeteket kipótolni stb. stb. És mi csoda gyötrelmem: soha egy sorát sem látni ennek a munkának.“

Szarvas Gábor 1884-ben lett az M. T. A. rendes tagja. 1889-ben kitüntetik. Olyan címet kap, amilyent középiskolai tanár még nem kapott. Úgynevezett „királyi tanácsos“ lett. Meg volt hatva tőle? Dehogy! Megmondta a tiszteletére rendezett ünneplésen 1890. márc. 8-án: „Ama kitüntetésnek, mely engemet ért, van egy reám nézve igen felemelő mozzanata s ez a ma esti ünnep.“ Neki az egészből baráti szemek feléje-csillogása volt az érték és szavai azt jelentették, hogy fütyül a „királyi kegy“-re. Ösztönösen érezhette szenvedő testével, mit köszönhet egy ilyen proletár-ivadék a „királyi kegy“-nek.

Özvegye két jellegzetes tulajdonságát emeli ki: *emberségét* és *lényének* az átlagostól eltérő *érdekes* voltát. Kapitalista korának csaknem minden jellegzetes vonása távol van az ő színes egyéniségétől. A nyelvészek között akkor némileg titokban felburjánzó reakciósjellegű tulajdonságok, mint pl. a Daday-Király Pál főiskolai tanáré, aki azzal a szesszel gyűlölködött a Nyelvőr munkatársai ellen, hogy több köztük a magyarosított nevű — távol voltak emberséges lényétől. Az efféléket ilyen lekicsinylő tréfás ötletekkel ütötte el: „Igen, a Nyelvőr munkatársai között sok a magyarosított nevű, nyilván a szerkesztőt is azelőtt Hirschnek nevezték.“

Szarvas Gábor rengeteg baja ellenére életigenlő, optimista volt. Alexander Bernát mondotta róla: „Szarvas Gábor minden pórásával szinte szitta az élet örömet.“ Ugyanő mondotta: „Az ember kedvet kapott az élethez, ha vele volt.“ S mily kitűnő tudós kádernevelő egyetemi tanár lehetett volna belőle. Egy fiatal nyelvész egy cikkekéskének megírását, amelyhez az anyag össze volt gyűjtve, folyton halogatta. Egyszer Szarvas

magához hívatta az ifjút, letette az asztalra az anyagot, a megfelelő könyveket, bezárta az ifjút a szobába s ki se engedte addig, míg a cikket meg nem írta.

Pénzt nem gyűjtött. Felesége írja róla: „Neki mindig annyi volt, amennyi kellett s annyi kellett, amennyi volt.” Saját zsebéből sokat költött a Nyeivtörténeti Szótár adatainak gyarapítására. Igen muzikális volt. Saját erejéből megtanult gitározni, zongorázni. Kellemes tenorhangja volt, mely még hatvan éves korában is üdén csegett. Láttuk, hogy ifjú korában Baján, Egerben énekkart szervezett s ezt tette Pesten is az egyetemen. Szégyenletes adat korára vonatkozólag, hogy ez a zenei ősihehetség egyetemi hallgató korában hallott először operát. „Azt hittem” — írta erről — „a mennyország nyílt meg előttem.” Emberségére jellemző a következő eset: Egy szabolesmegyei tanyán, ahol több nyarat töltöttek baráti körben, a béreseket szavalni tanította és színi előadást rendezett velük.

Igy élt Szarvas Gábor, mint az orosz Osztrovszkij és az angol Milton, akik világtalanul fényesítették műveikkel a költészet világát és mint a német tudós Friedrich Kluge, aki szintén vakon rendezte sajtó alá sok-sok kiadást ért német etimológiai szótárát. És ez a mi vak emberünk a legvilágosabb magyar stíushban írta műveit. Szarvas Gábor tagja a világtudomány amaz igazán halhatatlan nagyjainak, akik úgy vélték, hogy nem okvetlen szükséges köntöse a tudós munkának az ormóltan stílus, a dadogó szó, a nagyképpen ügyetlen mondatszerkezet, vagy az idegen szavakkal elhomályosított mondat-hieroglifa. Kitűnően író tudós volt, mint Herzen, mint Renan, vagy mint szakmájából való honfitársa, Révai Miklós. Tollából melegen, lendülettel áradt a szó és főleg napfényes világossággal. Vak szemével is messzebb ellátott nagyon sok látó kortársánál. Klasszikus filológus létére jól megértette a demokrácia szó fogalmát, értette és érezte beteg testében, amelyet a kapitalista „rend” proletársorsa juttatott számára.

Mi volt életének, halhatatlan hatásának titka? Azt hisszük az, hogy vezetőembernek született. Nem a széleskörű nagy tudása, tudományos gyakorlata tették halhatatlanná. Százhusz esztendővel születése után, a nagy szellem iránt való hódolatunk a tárgyilagos igazság kutatására int vele szemben. Mi mulandóbb, mint egy szöfejtés, mi halványul hamarabb, mint egy nyelvészeti polémia? De a vezéregyéniség, aki a Nyelvőr által megszervezte a magyar nyelvművelést, a magyar nyelvtudományt, aki pár év alatt a magyar szellemi élet élére állította a magyar nyelv iránt való érdeklődést, aki a jeles munkások egész sorát állította munkába nyelvünk virágoskertjében, melyet az ő felléptéig gyom vert fel: a vezér érdemei halhatatlanok. Az 1890. március 8-i ünneplés örömei között már ott csillogtak az elbűsűzés könnyei. De kemény lelke ritkán enged az ellágyulásnak. Ez év nyarán, a szliácsi erdőben sétálzatva, még fordítja az Iliász első énekét. Még tervez, még dolgozik. De 1893-ban már jelentkeznek a dekadencia tünetei. Már nem tervezget. És ráadásul tengersok bajára, 1894-ben a tüdővész kórságával is megtoldja szenvedéseit a balsors és így bolyong a Margitszigeten. 1895. október 12-én a halál szívészlhűdés formájában szabadítja meg kínjaitól. Művei azonban ma is élnek, hatnak és okulást, örömet jelentenek mindenkinek, aki szereti, ápolja azt a nyelvet, amelyen az édesanyja ajka szó'ott először hozzá.

Hatvan éves volt Szarvas Gábor, amikor Adán, egy másik proletár kovács-családban a világra jött népünk böles tanítója, hazánk újjáépítője, a nagy Sztálin legjobb magyar tanítványa, *Rákosi Mátyás*. A százhusz éves Szarvas Gábor emléke köszönti a hatvan éves Rákosi Mátyást, akinek áldott munkája nyomán ezentúl nem nyomorra, nem szenvedésre, hanem boldog, új, szép, egészséges életre születnek a proletárgyerekek az egész magyar hazában.

SZARVAS GÁBORNÉ (1852—1920)

Írta: Dénes Szilárd

Az 1952-ik esztendő, mint egyik megemlékezésünk már rámutatott, folyóiratunk életében több tekintetből is fontos határállomást jelent. Ünnepi alkalom számunkra többek közt, hogy ennek az évnek márc. 22. napján volt Szarvas Gábor születésének 120-ik évfordulója. Hálás kegyeletünk készlet bennünket arra is, hogy egy önfeláldozó, nemeslelkű, kiváló műveltségű asszonynak, Szarvas Gáborné Harrer Paulának emlékezetét születése 100. évfordulója alkalmából szintén felújítsuk. Simonyi Zsigmondnak Szarvas Gáborról szóló akadémiai emlékbeszédében olvashatjuk, mit jelentett Harrer Paula Szarvas Gábornak, ezen a réven a Nyelvörnek, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak, végeredményben a magyar nyelvtudománynak. „Ez a főkelt szellemű, lelkes, önfeláldozó nő — írja Simonyi Zsigmond — életét annak a magasztos főadatnak szentelte, hogy mesterünket testileg, lelkileg ápolja és gyámolítsa: fölolvassott neki, leírta, amit tollba mondott, sőt esze és műveltsége képessé tette arra, hogy maga is részt vegyen férje tudós munkásságában. S irodalmi köreink, látva Szarvas Gábor nagyszabású munkásságát s a Nyr éberségét, mely kiterjedt a nyelvünket illető összes mozzanatokra, soká alig tudtak hitelt adni a betegségéről s teste gyöngeségéről keringő híreknek.” (Nyr 26:483.) Szarvas Gábor betegségéről hitvese leírásából tájékozódhatunk. Szarvasné özvegyi éveinek nagy céljául azt tekintette, hogy férje írásait sajtó alá rendezze. Ehhez a tervéhez a siker reményében két hosszú évtizeden át állhatatosan ragaszkodott. Nemes kitartással összegyűjtötte tudományos írásait és a készülő kiadás bevezetéséül mély érzéstől, őszinte kegyelettel áthathott művészi jellemképet festett Szarvas Gáborról. Ez a jellemrajz megjelent az Új Magyar Szemle c. folyóiratnak 1900. évi okt. 15-i számában. Ebből tudjuk, hogy Szarvas két súlyos betegségben szenvedett. 1877-ben idegrendszerbeli bántalmait néhány hónapra ágyba döntötték. Tanulmányai ily körülmények közt sem szüneteltek, s a fekvő helyzetben való folytonos olvasás súlyos hatással volt gyenge látására. 1880-ban némi javulás állott be látóképességében, de a jellemrajz szavai szerint ettől fogva Szarvas „nem jut többé odáig, hogy saját szemével olvashasson”. A finomlelkű özvegy siet azonban olvasóit arról is tájékoztatni, hogy „a haladás egyideig mégis szembetűnő, legörvendetesebb pedig, hogy lelkiállapotában a csüggedtség helyét ad bizonyos filozófiai megnyugvásnak s munkakedve is kezd visszatérni”.

Szarvas Gábor és Harrer Paula megismerkedésük után 3 évre, 1879-ben akart házasságot kötni. Ez azonban Szarvas betegsége miatt csak újabb 3 év múlva, 1882-ben következhetett el. A jellemrajz egyszersmind házaseletüknek is hűséges ismertetője. De kiváló érdekessége még, hogy olvastára nemcsak Szarvas Gábornak határozott, harcias, kemény, de jósaágtól, derűtől kedves egyénisége varázslódik elénk a maga valóságában, hanem emellett látjuk az életkép mesteri íróját, Harrer Paulát is. Szavaival saját lelki világába is bepillantást engedett olvasóinak.¹

¹ Cikkem adatai Szarvas Gábornénak nem csupán az Új Magyar Szemlében megjelent említett jellemrajzából valók. Szerető kéz őrizetében más becses — kéziratos — feljegyzések is maradtak utána. Szarvasné testvéröccse: Harrer Ferenc volt fővárosi alpolgármester, egyetemi c. ny. r. tanár, összegyűjtötte a Szarvas Gáborra és feleségére vonatkozó családi erckönyvet. Az emlékek rendezése közben az írások közt előkerült egy kéziratos kis könyv, benne Szarvasnének férjéről szóló „legbensőbb jellemzése”. Ezeket a feljegyzéseket Harrer Ferenc a maga emlékezésébe is belefoglalta. Emlékezéseinek Szarvas Gáborhoz kapcsolódó részeit Harrer Ferenc volt szíves e sorok írójának felhasználás végett rendelkezésre bocsátani. A Nyr ezen az úton is hálás köszönetet mond Harrer Ferencnek figyelmességéért. Cikkemben az Új Magyar Szemlére J. a kéziratban levő emlékiratra E jelzéssel hivatkozom.

A két egyéniségnek a házaseletben való összehangolódása szinte önmagától oldódott meg. Harrer Paula finom lelkével megérezte Szarvas Gábornak minden téren megnyilvánuló nagyságát, s amiben Szarvas tehetsége fejlettebbnek mutatkozott, tanítványként igyekezett ily irányú felfogását magáévá tenni, és saját lelki világát Szarvaséhoz hasonlóvá alakítani. Feljegyzéseiben olvassuk: „ugyanazt a zenét hallgattuk s ha kezdetben inkább csak tudtam, mily érzéseket keltenek e hangok, Gábor kitarító fáradsággal iparkodott a szépnak ezt a birodalmát kitárni előttem, hogy itt is vele érezhessek“ (E). Ez az egy adat is igazolja, hogy egymásnak megértése egész természetes módon, ösztönszerűen következett el. Mindketten tanítók, nevelők voltak a szó legnemesebb értelmében. (Mindkettőjük életének jelentős része az iskola falai között pergett le.) Szarvas művész volt abban, hogy az igazat, a helyest necsak véleményként fogadtassa el, hanem amellet az ily módon való cselekvésre is ösztönzést igyekezett, s tudott is kelteni. Szarvasné feljegyzése szerint „nem oktrojálta a maga akaratát miránk, inkább velünk is azt akartatta, amit ő akart“ (E). Másrészt azonban Szarvasné sem azt érezte ily esetben, hogy önállóságán esorba esett, s máshoz kellett igazodnia. Egy akaratuk volt mindkettőjüknek: közös törekvésük, hogy Szarvas zavartalanul végezhesse tudós munkásságát. Harrer Paula segítő közreműködése során soha arra nem gondolt, hogy magatartását s törekvéseinek megvalósítását önfeláldozásnak tekintse. Feljegyzései ebben a tekintetben is tájékoztatnak bennünket. Elmondja Szarvasról, hogy „a tréfát nagyon szerette, s mindig készen volt reá. Munka közben is ritkán hagyta el jókedve. Mennyit kacagtunk a kódexeken, mily szellemes megjegyzéseket fűzött Gábor olvasmányainkhoz. Rokonaink sokszor sajnálkoztak rajtam, hogy oly keveset jutok emberek közé; nem tudták megérteni, hogy én sehol sem találok azt a kedves és szellemes társaságot, mely fölérne Gábor társaságával“ (E). „Nem tudták — mondja más helyütt — a boldogságnak mily forrása fakad oly gazdag lélekből, mint amilyen az övé volt“ (E).

Együttes munkálkodásuk csendes folyamatában zavaró mozzanat sohasem jelentkezett. A szerény életfelfogást valló hitves természetesnek tartotta Szarvasnak anyagiakkal nem bajlódó természetét. „Anyagi érdekeit — írja az emlékirat — rosszul védelmezte, s nagyon tudott haragudni, ha valaki tudományát helytelen módon pénzszerzésre használta. Ilyenkor azt szokta mondani: vagy legyen valaki tudós, vagy kereskedő; a kettő nem fér össze. Könnyen szerezhetett volna kétszerannyit, mint amennyi jövedelme volt, de ő beérte szerény jövedelmével“ (E). „A Nyelvtörténeti Szótárra, melyért tíz éven át [évenként] 800 forintot kapott az Akadémiától, annyit költött, hogy nekünk megkönnyebbülés volt, mikor befejezte, nemhogy veszteségünk lett volna a tiszteletdíj elmaradása“ (E). Ezek a lehiggadt, csendes folyású szavak azt bizonyítják, hogy a tudományért hozott anyagi áldozatot mindketten természetes kötelezettségnek tartották. Tagadhatatlan azonban, Szarvas betegsége miatt nehéz helyzetek is mutatkoztak. De a hűséges hitves tapintatos gyengédségével minden alkalommal igyekezett nemcsak a változhatatlanba való békés megnyugvást, hanem a csendes derűt is biztosítani. Ennek egyik megnyilvánulását olvassuk az emlékiratokban. „Két évvel halála előtt történt. Délután rokonaival kártyázott, de már alig tudta a képeket és számokat megkülönböztetni, folyton meg kellett halkan mondanom, mi van a kezében, mit adtak ki. Végre irtózatossal elkeseredéssel az arcán, felugrik és kimegy a szobából. Akkor vett búcsút az utolsó szórakoztató eszköztől, melyben cselekvőleg részt vehetett, akkor vett utoljára kezébe kártyát. Hangulata igen szomorú volt. Estére meg voltunk hívva egy nagyobb társaságba és én mindent elkövettem, hogy Gábort rávegyem, keressük fel ezt a kedves kört. Végre engedett. De kezdetben alig szólt. Egyszerre föl-

élénkült, beleelegyedett a társaságba, oly játékokat hozott javaslatba, melyek valamennyiünket összehoztak, összetartottak, tréfás énekeket adott elő, szelleme csak úgy sziporkázott és senki se sejtette, milyen borzasztó napja volt“ (E). Kedves figyelemre vall a jellemrajznak itt következő aprósága is. „S eljött az az idő is, mikor a tavaszt csak sejtette abból az első kifakadt levélből, mit újjai közé tettem“ (J 80). Szarvas Gábor azonban tudományos munkásságának végzése közben nemcsak felesége odaadó támogatására volt ráutalva; más segítő erő is volt környezetében, s nem mindenikben volt meg a hitvesét megközelítő, természetes, könnyedén, ösztönösen megnyilvánuló alkalmazkodó készség. Az az érzék, amelyről Szarvasné úgy nyilatkozik, hogy nem ismerhette más „az alkalmazkodásnak azt a sokféle módját, amihez csak feleség érthet“ (J 75). Előfordult, — beszél a felesége — mikor Szarvas „egy adatra, melyre biztosan emlékezett, egy egész logikai eszmeláncolatot készít s a forrás pontos idézése végett fölkeresteti a helyet, segítője pedig véletlenül elsiklik a helyen s konokul azt állítja, hogy nem található sehol s hivatkozik a szerkesztővel szemben ép szemére. Ilyenkor nehezedett rá szerencsétlenségének súlya legnyomasztóbban! Meg volt róla győződve, hogy neki van igaza, de nem bírta bebizonyítani, mert nem tudta lerántani a fátyolt szeméről. Ilyen esetekben szinte megkönnyebbültünk, ha egy kissé zsörtölődött; ez nem fájt annyira, mint a néma kétségbeesés, mely ott ült az arcán“ (J 77). Szarvasné kedves nőiességére vall, hogy amikor egyrészt nagy erőfeszítéseket kellett Szarvas lelkiégysúlyának biztosítása végett kifejtenie, gyöngédségében azon sajnálkozik, hogy mily gyötrelmeket okozhatott olyan esetben, amikor a szótári munkák folyamán latin szövegeket kellett az ő rossz hangsúlyozásával felolvasnia. Tagadhatatlan, Szarvasnak kiváló érzéke volt a lüktető latin hangsúly iránt, s ebben az irányban igyekezett tanítványaiában is érzéket fejleszteni (Simonyi emlékbeszéde. Nyr 26 : 482).

Megható módon jelentkezik Szarvasné finom tapintatossága minden oly alkalommal, amikor Szarvas világtalanságáról kell említést tennie. Az e tekintetben felmerült nehézségek eloszlatására irányuló fáradozását legszívesebben elhallgatja, vagy csak a sorok közt sejteti. A jellemrajzból pl. így tudjuk meg, hogy Szarvasnak kiterjedt levelezését is ő intézte. „A tizenhárom éven át, mialatt a külvilággal való érintkezését közvetítettem, a számanélkül érkező levelekben a személyét dicsőítő helyeket nem engedte fölolvassom“ (J 58). Egy többes szám első személyű igealak tudatja velünk nagy szerénységgel, hogy a szemevilágától megfosztott Szarvas hogyan tartotta fenn olvasmányaival való kapcsolatát. Bizalmas feljegyzéseiben írja hitvese: „Petőfit és Aranyt szinte szakadatlanul olvasta. Modern írók közül olvastuk még Jókait, akinek Sárka rózsája a lelkese-
désnek valóságos extázisába sodorta; Mikszáth Kálmán volt különösen az utolsó években sokat olvasott írója; a legújabbak közül legjobban Tóth Bélát és Ambrus Zoltánt szerette“ (E). 1895 nyarán Homerosz Iliásának fordítása foglalkoztatta. Hitvese megírja, hogyan oldották meg a terv kivitelét. Az Új Magyar Szemlebeli jellemrajzban olvassuk, hogy magukkal vitték az Iliászt szliácsi üdülésükre. Felesége felolvasott belőle egy-egy részletet. Séta közben ezt Szarvas átrondolta, s amint a magyar fordítás szövegében önmagában megállapodott, Szarvasné szavai szerint „leültünk egy padra s lejegyeztük“ (J 78). A hitvesi szerénység még a fordítás papírra vetését, a lejegyzést is kettejüknek tulajdonítja. Az alkotó munkában való segédkezés értékelésében hasonló szerénységgel igyekszik magától minden érdemet elhárítani; úgy érezte, mint már rámutattam, hogy a sors bőségesen megjutalmazta őt azért, hogy Szarvas tudós munkásságának részese lehetett. Amellett azonban szerinte férje „megtartotta élete végéig teljes függetlenségét. Óráá senki nem volt befolyással, neki senki nem volt tanácsadója, neki csak szemre volt szüksége, mely helyette

lásson“ (E). Testi fogyatékosága mellett is teljes embernek tartotta Szarvast. Több alkalommal is így finomlelkűen beszélt világtalanságáról. A segítő dolgozótársat egy ízben idegen szemnek, máskor meg kíséző kéznek nevezi, és siet megjegyezni: *jobb kézre* Szarvasnak nem volt szüksége (J 75). Egy-két alkalommal csak akkor ejti ki vele kapcsolatosan a *vak* jelzõt, amikor a Szótár szerkesztésében megnyilvánult emberfeletti munkát a valóságnak megfelelően akarja elképzeletetni. A jellemrajzban így szemlélteti Szarvas szótárszerkesztői eljárását: „Emlékezzünk csak, mily fáradtságos egy hosszabb felolvasást végighallgatni, anélkül, hogy figyelmünk lankadna, s mily nehezünkre esnek a felolvasásnak minden álitására, legyen az bár összefüggő szöveg, megtenni észrevételeinket. Mennyivel nehezebb pusztán hallás után össze nem függõ mondatokat megjegyezni, kategóriákba sorozni, a sorrendet meghatározni, a homályos jelentéseket megállapítani, a hiányos idézeteket kipótolni, a körülbeül hatszáz forrásmunka rövidítését s időrendi egymásutánját emlékezetben tartani, a szedõnek szóló jelzésekre utasítást adni, egyszóval, szem nélkül véghezvinni azt, amihez tíz szem sem volna sok. És soha egy sorát sem *látni* ennek a munkának!“ (J 76.) A kéziratos emlékiratban pedig ugyanezt az érzését így önti szavakba: „Tehetségének mértékét két körülmény szabja meg és hivatott méltatója kénytelen lesz a körülményekkel számolni: az egyik, mily rövid időt engedett neki a sors szellemi tökéjének gyűjtésére (1865—1879) s mily gazdagon kamatoztatta õ e tökéjét; a másik pedig, hogy a Nyelvtörténeti Szótárt vakon meg tudta csinálni.“

Rámutattunk már, egyetértõ házaseletüket tökéletes összehangolódás jellemezte. Egymás megértése azonban nem csupán érzelmi vonatkozásokban jelentkezett. Még tudományos kérdésekben is kialakult a közös felfogás; ezen a téren is az volt a helyzet, hogy egy-egy odavetett szó, egy-egy kifejező jeladás mindkettõjükben ugyanazt a gondolatsorozatot indította meg, s a velejáró érzelmet keltette. A jellemrajzban olvassuk, a szótári adatok rendezése közben „hány új eszmét vetett oda munka közben! S õ nem jutott hozzá, hogy gondolatait kellõ formába öntse, se más, hogy legalább pongyolaságukban följegyezze azokat; s hányszor olvastam föl neki külföldi, feltûnést keltett munkában oly új elméletet, mellyel õ régen tisztában volt“ (J 76). Szarvasné ugyanerrõl még feljegyzéseiben is megemlékezik, de ennél még megindítóbb módon. Szavai szerint, ha olvasás közben Szarvasnak gondolataival, kialakult nézeteivel másnak írásában találkozta, „ilyenkor megálltam egy pillanatra, ránéztem, õ fejével intett, megérilettük egymást. Tovább, és semmi panasz!“ (E.)

Harrer Paula Szarvas nyelvtudományi gondolatait nemcsak hogy megértette, hanem jelentőségükben értékelni is tudta. Ő ugyan túlzott szerénységében önmagát csak megértõ, segítő munkaerõnek tartja. Akaratlanul azonban maga is elõsegíti, hogy pl. a NySz szerkesztése közben végzett munkásságát jelentőségének megfelelően tudjuk értékelni. A jellemrajzban elmondja a szer szó adatai tudományos rendezésének lefolyását. Itt mintegy 1100 adat állott rendelkezésre. Ezt elõször sorra *fõlolvastuk* — mondja Szarvasné. Szarvas utasítására rendezzük tõszó, összetételek és származékok szerint. Magának a címszónak, a vele kapcsolatos különféle alaktani, jelentésbeli s mondattani használatok szemléltetésére 136 adat áll rendelkezésre. Ezt most a szükséges szempontok szerint kell csoportosítani. Kiderül, hogy idõk folyamán ez a szó tizennégyféle jelentéssel felruházva teljesítette nyelvünkben hivatását. Minderre azonban csak a nagy pontossággal rendezett adatok világítanak rá. A munka folyamatát nem zavarja az sem, ha közben a jelentésfejlõdésnek megvilágítására, forrásmunkákra, pl. régi szótárakra van szükség. A könyvek oly megbonthatatlan rendben sorakoznak Szarvas könyvtárában, hogy a világtalan szerkesztõ kellõ biztosságérzettel maga megy érte, s maga adja

a segítő kezébe. Ezt a megbízható rendet azonban csak az a háziasszony biztosíthatta, aki az efféle látszólagos külsőségekben a lényegét is meglátta. Elmondhatjuk, Szarvasné csak azért felelhetett meg a ráváró feladatoknak, mert egyesült benne a tudományos érzék az aprólékosságig menő külső rendszeretettel. Mindez azonban annyira vérében volt, s annyira természetesen tartotta, hogy értékelésére egyáltalán sohasem gondolt. Érdekes bizonyítékát találjuk Harrer Ferenc emlékezéseiben Szarvasné megható szerénységének. Szarvas Gábor a NySz első kötetének megjelenésekor tiszteletpéldánnyal ajándékozta meg feleségét. A kötetben reszkető betűs aláírással ilyen szövegű ajánlás volt: „A szerkesztésben segítőtársamnak, Paulának, 1889. nov. 22.” Mikor 15 évvel később, a Szótár ellen Ballagi Aladár támadása viharzott, a kegyeletében mélységesen megbántott özvegy a kötet címlapjából ezt az ajánlást kivágta, borítékba helyezte ily magyarázó írás kíséretében: „Kivágtam abból a Nyelvtörténeti Szótár tiszteletpéldányból, melyet Gábortól kaptam a segítségért a szerkesztésben. — Miért vágtam ki? — Elkeseredésből az igazságtalan bírálatokért. Nehogy halálom után azt olvassák ki ebből a kedveskedő dedikációból, hogy énvelem szerkesztette Gábor a Szótárt. Paula.” Ime az egyéni bosszútól fűtött, elfogult, tudománytalan írásnak egyik megrendítő következménye.

Ma már nem vitatjuk, s nem kutatjuk, hogy *milyen mértékig* volt Szarvasné Szarvas Gábornak dolgozótársa. Simonyi Zsigmond nyilatkozatai s Szarvasné vallomásai kellőképp eligazítanak bennünket ebben a tekintetben. Több mint egy félszázad elmúltával mi annak tulajdonítjuk a legnagyobb fontosságot, hogy Szarvas számára felesége minden lehetőséget megadott a zavartalan tudományos munkásságra. Szerető gondoskodásával, odaadásával feleltette vele, vagy legalább is elviselhetővé tette testi fogyatékoságát. A hűséges hitves férje szellemi nagyságának mindenkor tudatában volt úgyannyira, hogy neki mindenkor az volt a meggyőződése, de egyszersmind tapasztalata is, hogy a betegsége miatt teljes visszavonulásra kényszerített Szarvas Gábor elegendő szellemi táplálékot talál önmaga, de még hozzátartozói számára is, felhalmozódott ismereteinek gazdag tárházában. Boldog tudattal érezte továbbá, hogy ebből a kincsesházból bőséges ajándékok jutnak neki is, a hűséges feleségnek. Nagy hatást tett még hitvesére Szarvas Gábor kiváló emberi tulajdonságaival, a becsületes erkölेशöz szigorúan ragaszkodó puritán életfelfogásával. Ezért hangsúlyozza többször is Szarvasné lakásuknak megnyugtató csendjét s tiszta levegőjét. „Csöndes utcánkban, csendes lakásunkban néha úgy éreztem magamat, mintha nem is e földön, hanem más csillagon élnénk” (E). „Oly tiszta volt a levegő, melyet közelében szíttunk, mintha nem is e porlepte városban, hanem erdőkoszorúzza magas hegyen éltünk volna” (J 60). Ez a meghitt, halk csendesség még a nehéz napokban is ott honol hajlékukban. „Kevés embert ismertem — írja Szarvasné bizalmas feljegyzéseiben —, akinek az igazi, a mélyebb jelentésű udvariasság annyira a vérében lett volna, mint neki. Mikor már súlyos szenvedések gyötörték, mikor a járás már annyira nehezeze esett, hogy támaszra volt szüksége, még akkor sem tudtam rávenni, hogy előttem lépjen be egy ajtón” (E). Szarvas nagy önuralma, akaratereje mindvégig, mindenben fenn tudta tartani az évek folyamán kialakult családi rendet. Hiszen úgy olvassuk a jellemrajzban, „1895-ben már alig hagyta el szobáját. Oly gyöngye volt, hogy az egész napot, bár ágyon kívül, de fekvé töltötte, s fekvé mondta tollba a Nyelvőrbe szánt cikkeit. Halála előtt öt héttel a szeptemberi számot még egészen ő szerkesztette” (J 80). Vizsgáljuk meg a Nyr 24-ik kötetét, s ebben is a Szarvas szerkesztésében megjelent kilenc füzetet. Nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy maga a szerkesztő még tizenöt cikkel gazdagítja a közlemények sorát, hanem látjuk egyszersmind

azi is, hogy tudományos okfejtése, írói készsége teljesen a régi. A kötetet megnyitó vezércikkben az az ismert fontos életelve jut kifejezésre, hogy a tudományos igazság érvényesülését semmiféle mellétekintet sem befolyásolhatja. Az 5-ik számban megjelent Haragos levél című, s ezzel a vezércikkkel összefüggő terjedelmesebb írásában a régi vitatkozó hévvel s eleven okfejtéssel száll sikra igazáért. Sőt évődő humorának derűje sem hiányzik utolsó alkotásaiból. Simonyi valamikép elfeledkezett róla, hogy egy alkalommal a *himpellér* szó eredetével már foglalkozott a Nyrben (7:105). A NyK-ben (24:404) t. i. azt a megjegyzést teszi: „a szónak eredete tudomra nem volt még kimutatva”. Szarvas megállapítja Simonyi feledékenységét (Nyr 24:41) s szelid tréfával minden magyarázat nélkül ezt a kedves kis történetet is hozzáfűzi szavaihoz: „Sz. M. országszerie ismert, nevezetes ember volt; nevezetes egyebek közt ritka szórakozottságáról és feledékenységéről. Pozsonyi követ korában egy alkalommal a sétatéren végig menve szembetalálkozik egy dajkaleánnyal, aki egy kis gyermeket tartott a karján. — Minő kedves kis fattyú ez! — mondá a követ úr, megállítva a dajkát s megcsipkedve a kicsinynek arcát. — Kinek a gyereke ez a kis kedves? — Ejnye — válaszol a dajka. — Hát tekintetes úr saját fiát se ismeri?” Ennek a szelid évődésnek megdöbbentő mozzanata, hogy utána 9 hónappal s a Nyr-nek ugyanebben a kötetében Simonyi a hálás tanítvány mélységes gyászával, igaz fájdalomával búcsúzik Szarvas Gábortól (24:433).

Az itt említettek is azt igazolják, hogy Szarvas töretlen szellemi ereje az utolsó pillanatig sem adta fel a testi fogyatékossgal folytatott elszánt küzdelmet. Nem áitatta ugyan magát, mert utolsó születése napján böles megnyugvással jelentette ki: „Tudom, hogy közeledik a vég; csak azt nem tudom, napokig, hetekig vagy hónapokig fog-e elhuzódni” (J 81).

De még végső útjára való készülődésében is hitvesének sorsa foglalkoztatta. „Tudom, a válás nehezedre fog esni; de bele kell nyugodni a megmásíthatatlanba” (J 81). A megmásíthatatlan néhány hónap múlva valóban elkövetkezett. A hűséges hitves azonban még ekkor sem szakadt el házastársától. Sajgó fájdalomnak nehéz óráiban égő sebére Szarvas írásainak olvasásával igyekezett gyógyító írt találni. Jellemrajzának bevezető soraiban elmondja, hogy ettől kezdve egy nap sem múlt el anélkül, hogy az elköltözöttnek emlékével ily módon ne társalgott volna. Hátrahagyott íásaival foglalkozva, nemcsak a megírott szavak kaptak újra életet, hanem egyszersmind a sorokhoz fűződő közös emlékek is felelevenedtek. Harrer Paula özvegyiségének negyedszázadra terjedő magányos, csendes napjai továbbra is Szarvas Gábornak meghitt társaságában múltak el.

NYOLCVAN ESZTENDŐ A MAGYAR NYELVMŰVELÉS SZOLGÁLATÁBAN.

Írta: Angyal Endre.

4. Arany János és a Nyelvőr viszonyának fejtegetése már átvezet tárgyalásunk negyedik pontjába, ahol a folyóirat és az élő magyar irodalom kapcsolatáról esik szó. Hiszen a Nyelvőr megindulásakor Arany még élő író, szorgalmas olvasója, sőt dolgozótársa az új folyóiratnak. Részletkérdésekben vannak ugyan ellentétek Arany és Szarvas közt: a nagy költő néha meg is bírálja a Nyelvőrt, az érdeklődést és a barátságot azonban ez nem csökkenti. Saját nevén vagy Szalontai J. álnéven gyakran találkozik Arany kisebb-nagyobb íásaival a folyóiratban. Érdekes, hogy ő is — akárcsak nyoleven év múlva az ugyancsak tisztántúli Veres Péter — kedveli a levélformájú hozzászólásokat a nyelvhelyesség és nyelvtudomány egyes kérdéseihez. A hozzászólások mellett aztán elvi

fejtegetéseket is ír Arany: említsük ezek sorából A szórend című kis tanulmányát, ahol okos megjegyzéseket olvashatunk az állító és tagadó mondatok helyes szórendjéről, a hangsúly és a nyomaték szórend-alakító szerepéről (Nyr 2:7—11). A költő hagyatékából is értékes anyag jelenik meg a Nyelvőrben, így az 1876-ban írt Taliózás az idegen szókötés mezején című cikk, ahol az újságok, a címtáblák és a köznyelv egyéb ágainak idegenszerűségeit pellengérezi ki Arany (Nyr 28:17—18).

Arról, hogyan bírálta a Nyelvőr Jókait és hogyan fogadta el nagy elbeszélőnk a bírálat igazságait, már szoltunk. Hozzátehetjük még azt, hogy a dolgozótársak közt is ott találjuk Jókai nevét. Többször olvashatunk tollából szó- és szólásmagyarázatokat, így 1897-ben, amikor az *abcug* szó eredetét a kártyajátékból származtatja (Nyr 26:371—372), vagy 1899-ben, amikor Sutor ultra crepidam címmel tárcaszerű mulatságos kis cikkben néhány cipészeti mesterségstót közöl, kiegészítésül a Frecskay János szerkesztette Mesterségek szótárához (Nyr 28:468—470). Jókai élelművének nyelvi jelentőségével pedig maga Simonyi foglalkozik a költő halála után. Jogosan állapítja meg: „Jókai kidöltével nemesak irodalmunk, hanem nyelvünk géniusza is gyászba öltözik. Jókai első sorban áll a magyar nyelv művészei közt, és újabb irodalmi nyelvünk egészségesebb fejlődéséért talán ő neki tartozunk legnagyobb hálával“ (Nyr 33:249). Simonyi nem tagadja ugyan a nagy elbeszélő egyes „nyelvi szeplőit“ sem, mégis felmérhetetlenül nagynak mondja jelentőségét a magyar nyelvi fejlődésben, főként pedig a népi nyelv irodalmi felhasználásában. — Simonyi nyomdokaiban haladhat aztán napjainkban Goda Géza is, aki még személyesen ismerte a költőt, s aki Jókai-szó- és szólástár összeállítását készíti elő (Nyr 75:321—324).

Modern magyar költészetünk majdnem valamennyi nagy alakjának volt kapcsolata a Nyelvőrrel: akár úgy, hogy a dolgozótársak sorában szerepelt, akár, hogy stílusát, nyelvét a folyóiratban méltatták. Mikszáth Kálmán esetében például mindkettő megtörténik. Nyissuk csak ki az 1910-es évfolyamot: ott olvashatjuk benne Mikszáth figyelemreméltó kis cikkét A népmese címmel (Nyr 39:63—64). A magyar nyelv romlásáról elmélkedik benne a költő s orvosszerűl azt ajánlja: olvastassanak, tanulassanak minél több népmesét ifjúságunkkal. Ugyanebben az évfolyamban Rubinyi Mózes, a „nagy palóc“ költészetének legkiválóbb ismerője, Mikszáth nyelvművészete címmel értekezik (Nyr 39:49—57), a később inkább műfordítói pályán tevékenykedő, de nyelvésznek induló Biró Sándor pedig Mikszáth mondatszerkesztéséről ír tanulmányt (Nyr 39:57—63).

A Nyelvőr egyike az első magyar folyóiratoknak, amelyek érdeme szerint méltatják Mórícz Zsigmondot. 1911-ben Dénes Szilárd közöl tanulmányos értekezést Mórícz Zsigmond stílusa címen (Nyr 40:254—259). Di-eséri az író kitűnő megfigyelőképességét, amely ott is megmutatkozik, ahol szereplőit beszélgeti. Megmutatja, mint változik a nyelv az életköriülményekkel, megtele a megfelelő kifejezéseket a népi szokások leírására. Örömmel olvassuk — állapítja meg Dénes — Mórícz tősgyökeres magyar-ságú írásait.

Adyt is szereti és megérti a Nyelvőr gárdája. Több cikk foglalkozik vele már az első világháború előtt és alatt. Emeljük ki sorukból Turóczy-Trostler Józsefnek kis cikkét: Vélemény a nyelvújításról (Nyr 40:127—128). Adynak a nyelvújítás hibáiról és a régi magyar nyelvi hagyományok értékéről írott két Nyugatbeli cikkét ismerteti és kommentálja itt is Turóczy-Trostler. Ady költőbarátja és harcostársa, Juhász Gyula is szerepel utalás formájában: rá hivatkozik egyik kis közleményében a háború alatt Galambos Dezső (Nyr 45:186). Az Ady körül fellépő újhangú magyar irodalom egyik érdekes költő-egéniségéről, Oláh Gáborról pedig tudjuk, hogy képzett nyelvész is volt. Szülővárosának.

Debrecennek nyelvjárásáról írott szép tanulmányát Simonyi adta ki a Nyelvészeti Füzetekben. Nem csodálhatjuk tehát, ha a Nyelvőrben is találkozzunk a „debreceni poéta“ nevével. 1907-ben debreceni népi nyelvi hagyományokat közöl Oláh (Nyr 36:329), majd érdekes népi irodalmi szövegeket: egy hortobágyi csikós, Juhász András költői hangulatú három levelét „kedves babájához“, Nagy Esztkéhez (Nyr 36:489—490).

Azok a költők, akik tanulmányozták és fölhasználták a magyar népi nyelv szépségeit, mindig közel álltak a Nyelvörhöz. Így volt ez Gárdonyi Gézával, aki maga is a dolgozótársak között szerepelt, akinek nagy nyelvészeti felkészültségéről pedig fia, Gárdonyi József tesz 1927-ben egy érdekes cikksorozatban tanúságot (Gárdonyi Géza lapszéli jegyzetei, Nyr 56:13). Gárdonyinak és egy másik, méltatlanul elfelejtett népies-hangú írónak, Móra Istvánnak jelentőségét már 1897-ben felismeri Sebestény Károly (Nyr 26:69—72) s igen helyesen rámutat a nyelvi érdemek mellett Móra István elbeszéléseinek szociális problematikájára is. A másik, ismertebb Móra, Ferenc, a dolgozótársak közt szerepel Népies növénynevek a Kis-Kúnság t. órájában című cikkével (Nyr 29:16—20). Szülőföldjéről írván, Móra meleghangú lirizmusa a tudományos téma feldolgozásában is megmutatkozik:

A puszták mindig kisebbek lesznek, a töretlen szűzgyep nap-nap után fogy, eke vasa eltemeti az árvalányhajas, szegfüves legelőt, dolgoz kezek lecsapolják, kiszáritják a bujkáló cseket, a semlyékeket, a tocsogókat, a pákás, lilomos nádasokat és a szántóvető kiszorítja az ős-pásztort, aki életibe kétszer-háromszor ha volt a városba (úgy lehet, akkor se a maga jószán. ábul) és aki legjobb ösmerője volt fünek, madárnak, csillagoknak.

A dunántúli népi nyelv tolmácsolója, a dunántúli tájak megszólaltatója, Eötvös Károly szintén közel áll a Nyelvörhöz. Több cikk foglalkozik műveivel, így Szentmartoni Fausztiné (Nyr 36:74—77), aki dicséri Eötvös mintaszerűen magyaros nyelvét, elemzi dunántúli tájszavait és stílusának sajátosságait, végül rámutat arra, mennyire óvakodik a költő a „neológia“ torz alkotásaitól. Alapos fejtegetésben méltatja Eötvös újabb munkáit. Csefkó Gyula is (Nyr 38: 349—354), stílusának népies ízét, érdekes szóhasznait és hasonlatait, gazdag szókészletét.

Figyelemmel kíséri és elismeréssel szemléli a Nyelvör a vidéki irodalom ébredését a 19. század végén. Tudjuk, hogy a század folyamán Budapest volt az irodalmi központ: a régebbi vidéki központok lassan elsorvadtak. A század végén aztán újból öntudatosulni kezdenek a vidéki kulturális központok, s ezt a Nyelvör érthető örömmel üdvözlí, hisz a vidék ekkor jóval közelebb van a népi nyelv egészséges forrásaihoz, mint az idegen hatásoknak kitett főváros. Sassi Nagy Lajos, akit már említettünk, lelkesedéssel emlékezik meg a Vidéki Költők Albuma című kötetéről, amely 1896-ban jelenik meg Kassán. Justh Béla, Kovács Zsigmond és Sárosi Árpád szerkesztésében: „Vidéki Költők Albuma! Micsoda érdekes, eredeti vállalat ez. Három író összebeszél, hogy Magyarország ezredéves fennállása évfordulóján egy 405 lapra terjedő kötetet bocsát a nagy közönség elé az ország különböző vidékein élő, körülbelül másfél száz író verses műveiből. A könyv létrehozatalának célja az volt, mint azt a tulajdonképpeni szerkesztők, Kovács Zs. és Sárosi Á. az előszóban kifejtik, hogy a vidék írói között ilyen úton létesítsenek összekötő kapcsolatot s hogy ezen kívül megmutassák a vidéknek, ennek a jogtalanul lenézett barbár területnek, szellemi előhaladottságát... E vállalatnál két tapasztalat ötlík szemünkbe. Az egyik az, hogy a vidék irodalma igyekszik lépést tartani a fővárossal; a másik pedig, hogy a budapesti sajtónak nincs oka olyan vállveregető leereszkedéssel beszélni a vidékről, mint ahogy rendszeren szokott... Leszámítva néhány általános hibának nevezhető idegenszerűséget, nyelve méltó kifejezője a kötet tartalmának, sőt nem egy he-

ilyen feltűnően gazdag és színes is" (Nyr 25 : 221). — Hosszasabban idéztük Sassi Nagy figyelemreméltó megállapításait, hogy láthassuk: mennyire egységben szemlélték a Nyelvőr dolgozótársai a nemzeti nyelv és irodalom, a nemzeti élet és kultúra nagy kérdéseit.

A magyar nyelv védelmezői, műveiői körébe tartozott Kosztolányi Dezső is. Joggal állapítja meg róla Karinthy Ferenc, hogy működésének „tán legértékesebb oldala az a kötet, amelyet a nyelv tisztaságáért küzdő, egész életében írt cikkeiből állítottak össze" (Nyr 75:335). Hozzátehetjük: ezeknek a cikkeknél jelentős része a Nyelvőrben látott napvilágot. Találkozunk aztán a dolgozótársak sorában Szabó Dezsővel, aki tulajdonképpen nyelvésznek indult. 1903-ban a Nyelvőrben jelenik meg A csíkszentdomokosi nyelvjárás című tanulmánya. Rövid általános bevezetés után alapos áttekintést közöl a nyelvjárás sajátosságairól. Tudományos igényű tanulmány ez a munka s az egyik jegyzetben, ahol a székely falu kulturális elhanyagoltságáról van szó, mintha már fel-felcsendülne a lázadó „szabó-dezsői" hang, az Elsodort faru hangja: „A tanulókötelesek száma felülmúlja az 1200-at, s ezek közül csak 300 fér be a róm. kat. iskolába. Az állam szívesen átvenné és megfelelő karba helyezné az iskolát, de az egyház visszautasította. A nép, amely enélkül is nagy nyomorban van, sokat zúgolódik ezért, mert fiait még inasoknak sem fogadják fel a városokban, mivel írni és olvasni nem tudnak" (Nyr 32 : 270). — A nép ellen elkövetett nagy bűnökről vallanak ezek a keserű megállapítások!

A felszabadulás után pedig a „népi írók" egész sora áll be a Nyelvőr dolgozótársai közé: Kamjén István, Rideg Sándor, Hunya István s a két legjelentősebb: Szabó Pál, Veres Péter. Szabó és Veres levélformában gyakran teszik meg észrevételeiket, szellemesen és talpraesetten szólnak hozzá a felvetett problémákhoz és nem egyszer új népnyelvi anyagot is hoznak. Ezekkel a hozzászólásokkal újjáéledt az Arany Jánostól megindított hagyomány és bezárul az a nagyszerű kör, amely a Nyelvőr gárdáját az élő magyar irodalom nagyjaival kapcsolja össze.

5. Nemcsak az irodalom, hanem a magyar és európai tudomány nagyjai is megszólalnak a nyelvetanésztendő Nyelvőr hasábjain. Olyan hatalmas e tolyóirat tudománytörténeti jelentősége, hogy valójában csak külön tanulmány tudná méltatni. Ez a jelentőség már a megindulás pillanatában megnyilvánul. Helyesen mondja Szarvas Gáborról írott cikkében Rubinyi Mózes: „A Nyr bölesőjénél valóban mindenki ott volt, aki akkor nyelvészeti tekintetben számított valamit: Arany János, Ballagi Aladár, Barna Ferdinánd, Brassai Sámuel, Budenz József, Halász Ignác, Fogarasi János, Greguss Ágost, Hunfalvy Pál, Marczali Henrik, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Ponorí Thewrewk Emil, Bánóczy József stb." (Balassa-émlékkönyv, 122). Ez a fényes névsor mindennél többet mond, s tanúskodik egyúttal Szarvas „szervezőerejének, lelkesedésének nagyságáról is.

Szarvas maga — mint ez nyelvművelő harcából kiderül — hatalmas egyéniség volt. Ezt barátjai, dolgozótársai és tanítványai, de ellenfelei is elismerték. Idézzünk két véleményyt. Az egyik, Alexander Bernáté, Szarvas nagyságát, a magyar nyelv megvédésével kivívott érdemeit emeli ki: „Ha a mai állapotot összevetjük a Szarvas Gábor előttivel, azt látjuk, hogy lejtőn álltunk, melyen csak ilyen hatalmas egyéniség tudott bennünket megállítani és visszarántani... Igen, mi öregebbek egy egész történeti evolúciónak tanúi, részben tényezői voltunk. Láttuk feltűnni Szarvas Gábort, néztük küzdelmeit, zászlaja alá siettünk, segítettük győzelemre vinni az ő ügyét, kitűztük örök birtokbavétel jeléül az ő zászlaját. Ilyen nagy dolgot nem a tudomány, az ügyesség, a szorgalom, a kiartás tud végezni, ilyesmi csak az egyéniségtől, a történeti egyéniségtől telik. Szarvas Gábor az volt" (Nyr 41:43). Mai szemmel olvasva még

érdekesebb azonban Riedl nyilatkozata. Riedl, aki nemcsak nagy irodalomtudós, hanem a Nyelvőr szorgalmas dolgozótársa is volt, helyesen látja meg, hogy Szarvas Gábor nagy nyelvi reformmozgalma végső fokon Petőfi és Arany plebejus népi forradalmának következménye és folytatása: „Szarvas Gábornak nagy reformtörekvése, úgy hiszem, irodalomtörténetileg összefügg azzal a nagy költői forradalommal, mely Petőfi és Arany nevéhez fűződik. E két költő ugyanis visszavezette a magyar költészetet a népi forrásokhoz, a népi tárgyakhoz, formákhoz, kifejezésekhez. Mily ellentét Petőfi és a 40-es években divatos szalon-líra közt! E népies iránynak egy később jelentkezett hatása Szarvas orthológiája, mely a magyar nyelvet az úri világban divott magyartalan zsargon helyett a magyar nép nyelvére és gramatikájára utalja. A nagy népies forradalom utolsó harcosa — Szarvas“ (Nyr 41:45—46).

Méltó örököse és jogos folytatója Szarvas örökségének Simonyi Zsigmond. Ha a Nyelvőr Simonyi-szerkesztette köteteit lapozzuk, egyre lenyűgözőbb mértékben bontakozik ki ennek a hatalmas szellemnek csodálatra-méltó emberi és tudományos nagysága. Nemcsak terjedelmes nyelvtudományi monográfiái, hanem Nyelvőrbeli kisebb-nagyobb írásai is hűséges tükröképét adják munkásságának. Ezeket az írásokat olvasgatva, meg kell győződnünk: Simonyinál nagyobb képviselője a magyar nyelvtudománynak eddig nem volt s talán még sokáig nem is lesz!

Már csak a feldolgozott tárgyak sokrétűsége is milyen csodálatra-méltó! Nyelvhelyességi és nyelvtörténeti cikkek, az irodalmat és a népnyelvet méltató értekezések váltogatják egymást. Akár kisebb, akár nagyobb a cikk: mindegyikben ott él Simonyi eleven szelleme, tudományos lelkiismeretessége és alapossága, s nem utolsó sorban kitűnő stílusa. Minden sorával megcáfolja a nyelvtudomány „unalmasságáról“ terjesztett hiedelmeket. Az olyan Simonyi-cikkek, mint az Elévtűlt hibák és látszólagos hibák (Nyr 28:193), Az udvariasság nyelvéről (Nyr 40:1), a tömörségében, népszerűsítő célzatában is sokatmondó Magyarok és finnek (Nyr 45:49—52), vagy a Riedl Friggyessel vitázó Ragozás és hajlítás (Nyr 45:116—119) valóságos tudományos remekművek! Csodálunk kell Simonyi rendkívüli éleslátását, amely például A magyarság veszedelme című cikkében mutatkozik meg (Nyr 36:49—54). Nyelvünk elidegenedése mögött világosan felismeri a német hódító törekvések veszélyességét! Megérti és méltányolja viszont a Nagy Októberi Forradalom vívmányait: Ukrán és orosz nyelvművelés című kis cikkében (Nyr 47:190) elismeréssel regisztrálja Leninnek és a fiatal szovjet államnak helyesírási és népművelési reformjait. Hozzátehetjük: ez a kis cikk még a magyar forradalom kitörése előtt, 1918 szeptemberében készült. Mariánovics Milán álnévvel szignálta ezt a kis cikkét Simonyi: nem azért, hogy véleményét elrejtse, hanem mert ezt a nevet használta mindig a Nyelvőrben, amikor szláv vonatkozású tárgyakról írt. A Mariánovics-cikkek száma pedig eléggé nagy, s érdemük, hogy egy sovinizmussal átfert korbán a magyar-szláv nyelvi és művelődési kapcsolatok tudatát ébren tartották.

A két szerkesztő-utód, Balassa József és Beke Ödön, szintén Simonyi nevéltjei és dolgozótársai voltak. Balassa, aki a „legnehezebb időben, az ellenforradalom korában vette át és tartotta fenn a Nyelvőrt, sokoldalúságában mentő követője Simonyinak. Bár érdeklődésének középpontjai a hangtan és a nyelvjáráskutatás, egyéb kérdésekkel is kimerítő alapos-sággal foglalkozott. Milyen szép például az a tanulmánya, ahol Budenz József pályáját rajzolja meg (Nyr 65:33—42), vagy A szavak halála a magyar nyelvben című kis értekezése! (Nyr 63:1—7.) Nagy érdemei vannak a nyelvművelés terén is. Méltán jellemzi egyéniségét, működését Rubinyi Mózes a következő elismerő szavakkal: „...Simonyinak leghűségesebb és legkiválóbb tanítványa, Balassa József. Ő a mester törekvéseit több

irányban vitte tovább: megalapította a magyar nyelvtudománynak két új ágát: a fonetikát és a dialektológiát: széles nyelvi ismeretével évtizedeken keresztül mutatta be kora általános nyelvtudományi törekvéseit; ha pedig ehhez hozzávesszük nyelvtörténeti, nyelvt statisztikai jellegű pozitívista alkotásait, bízást mondhatjuk, hogy szerepe jelentős nyelvtudományunk történetében.“ (MNY 43:237.) — Ugyanezt mondhatjuk a jelenlegi szerkesztőről, akinek nagy érdeme, hogy 1946-ban reorganizálta és újra megindította a Nyelvőrt. Beke munkásságának középpontjában a gondos nyelvtörténeti és népnyelvi felkészültséggel végzett szófejtések, valamint a finnugor tanulmányok állanak: újabban pedig egyre többet foglalkozik költőink, elsősorban Arany János nyelvével.

Beke első írása 1905-ben jelenik meg a Nyelvőrben: ismertetés Kertész Manónak A zalavidéki nyelvjárás c. tanulmányáról (Nyr 34:270). — Kertész, a nyelvtörténet és művelődéstörténet határterületének érdemes kutatója, egyébként maga is a folyóirat szorgalmas munkatársai közé tartozott. — Es mindjárt itt kell említenünk Simonyi gárdájának négy másik, ma is élő, tevékenykedő tagját: Csefkó Gyulát, Rubinyi Mózes, Dénes Szilárdot és Prohászka Jánost. Lehetetlen megilletődést nem érezni, amikor nevüket először látjuk felbukkanni a Nyelvőr hasábjain, azokon a lapokon, amelyeket évtizedeken át fognak majd fölkeresni értékes írásaikkal! Legrégebben, 1897-ben, Csefkó Gyula jelentkezik, két kis szómagyarázattal (Nyr 26:557): egy évré rá megjelenik már említett tanulmánya az adai nyelvjárásról, majd egymást követik, egész napjainkig, kisebb-nagyobb, de mindig elmemozdító értekezései. — Rubinyi Mózes mindjárt nagyobb tanulmányorozattal lép fel 1901-ben: a moldvai csángók nyelvéről értekezik, igen alaposan (Nyr 30:57). Mikszáth és Csokonai nyelvéről írott kitűnő tanulmányait már méltattuk; még említsük meg azt a munkát, amelyet Révai és Verseghy nyelvtudományi munkásságának értékelésében végzett, jórészt szintén a Nyelvőr lapjain. — 1908-ban két, mindmáig aktív munkatárs jelentkezik: Dénes Szilárd már említett Kossuth-tanulmányával, Prohászka János pedig Adatok irodalmi nyelvünk szótárához című összeállításával (Nyr 37:33). Kossuth és Móricz nyelve, népnyelvi és nyelvesztétikai problémák állanak ezentúl Dénes, illetve Prohászka érdeklődésének tengelyében, de a nyelvtudomány egyéb ágaiban is értékes munkát fejtenek ki.

Idézzük most legalább röviden fel a nyolcvanesztendő's Nyelvőr dolgozótársainak hatalmas sorából néhány érdekes egyéniség alakját. Ott van Joannovics György, aki Szarvas, Volf, Komáromy mellett a legélesebb harcot vívta a hetvenes évek „koros magyarsága“ ellen. Ott Munkácsi Bernát, aki a magyar népnyelvnek, a néprajznak és a finnugor nyelvtudománynak egyaránt lángeszű kutatója volt s akinek híre messze túl szárnyalta az ország határát. Ott a szeretetreméltó Kardos Albert, aki élvezetes cikkeiben olyan érdekes problémákról írt, mint a nyelvújítás szóalkotásainak és a helységneveknek összefüggéséről (Nyr 41:103), Kiss Bálint szentesi református esperesről (1772—1853), a magyar-zsidó nyelvrokonság utolsó bajnokáról (Nyr 59:86—92), vagy Budenz és a tudós debreceni polihisztor, Lugossy József baráti kapcsolatáról (Nyr 65:43—47). Említenünk kell a legnagyobb magyar szlávistát, Asbóth Oszkárt, aki Budenz »русский ружок«-jából nőtt ki — tudjuk, mennyire fontosnak tartotta már Budenz a magyar tudomány számára az orosz nyelv ismeretét! — s akinek szláv-magyar szófejtései a Nyelvőr lapjain méltó emlékei Asbóth nagy tudásának, széles látókörének. Említsünk aztán néhány különleges, néha már külön arcot: a tragikussorsú, életét elmeegógyintézetben végző Edelspacher Antalt, aki ugyancsak széleskörű szlávisztikai és általános nyelvészeti tudással rendelkezett, s néhány cikkében főként régi magyar szavakat fejtegetett; Kicska Emilt, aki orvos létére a nyelv-

vészettel is alaposan foglalkozott, s a maga eredeti, sok szempontból helytelen, de sok jó szempontot is fölvető mondattani elméleteiért heves harcot folytatott. Említsük Nagy Sándort, a szegedi, majd budapesti ügyvédet és iapszerkesztőt, aki Dugonics s az al-tiszai nyelvjárás című cikkében az alföldi ö-ző nyelvjárás szépségét fejtegeti s ezt kívánná megtenni a jó magyar kiejtés alapjának (Nyr 3:250—253). A dolgozótársak sorában látjuk Géresi Kálmánt, a debreceni kollégium egykori tudós tanárát, aki az orosz-magyar kulturális kapcsolatok egyik úttörője volt, s aki — mint erről Pusztaszer című kis szövejtő-cikkében maga tesz említést (Nyr 7:21—22) — 1874-ben a moszkvai Rumjancev-múzeumban, a mai Lenin-könyvtár őseben tudományos kutatásokat végzett.

Csak néhány kiragadott név ez: felsorolást, méltatást azonban ívcken keresztűl lehetne folytatni. Épp így csak néhány kiragadott névről szólhatunk, amikor a Nyelvőr kapcsolatait akarjuk méltatni a nemzetközi tudományossággal. Ebből a szempontból az 1912. évfolyam, az ünnepi 41. kötet jelenti a Nyelvőr pályájának zenitjét. A Simonyi köré csoportosuló, Szarvas és Simonyi munkáját ünneplő fényes tudós-gárdából a korabeli finn, dán, svéd, német nyelvészet legkiválóbb nevei emelkednek ki: Paasonen Henrik, Setälä Emil és Wichmann György, Thomsen Vilmos és Wiklund K. B., Behaghel Ottó, Brugmann Károly, Lewy Ernő és Winkler Henrik. — Ünnepi seregszemlét jelent az 1930. év, az 59. évfolyam Balassa-szerkesztette Munkácsi Bernát- emlékkönyve is. Setälä és Wichmann, Winkler és Lewy nevei ebből az ünnepi kötetből sem hiányzanak, de ott találjuk több más kitűnő finn, német, osztrák, francia tudós nevét is (Kannisto, Toivonen, Donner, Brockelmann, Sauvageot, Lach) és ott találjuk immár a szovjet nyelvtudomány képviselőjét, a finnugor nyelvészet kiváló művelőjét, Lytkin Vaszilijt. — A szovjet nyelvtudománnyal azután, különösen 1946 után, Beke szerkesztése idején, mélyülnek el a kapcsolatok.

Befejezésül még egy-két szót szólnunk kell a Nyelvőr két legszorgalmasabb külföldi dolgozótársáról, az 1928-ban elhunyt Schuchardt Hugóról és a ma is élő, működő Spitzer Leóról. Mindketten a 20. századi nyelvtudomány vezető egyéniségei közül va.ók s mindkettőjüket büszkén sorolhatjuk a Nyelvőr gárdájának hűséges tagjai közé. „Senkisé tagadhatja, hogy Schuchardt a nyelvtudomány egyik klasszikusa, ha ezen az elnevezésen az olyan írórt értjük, aki az élet minden helyzetében meg tudja nekünk mondani a helyes szót, akinek írásaiban lapozunk, ha egy probléma megoldhatatlannak látszik, akit idézünk, ha tudományos állításaink támogatásra szorulnak“, — írja Spitzer Leó (Nyr 51:3). Ez a valóban „klasszikus“ tudós, a gráci egyetem nagyhírű professzora, aki német ember léteére kitűnően megtanult magyarul, felismerte, milyen fontos szerepe van a keleteurópai nyelveknek az általános nyelvtudomány nagy kérdéseinek eldöntésében. Tulajdonképpen szakmája a romanisztika volt, de szívesen mozgott a román-szláv, román-magyar, román-német vagy akár román-baszk nyelvi határterületen. Ilyenirányú munkájának gyümölcsei Nyelvőrbeli cikkei, elsősorban a híres, külföldi nyelvtudósoktól ma is sokat idézett *Geschichtlich verwandt oder elementar verwandt?* (Nyr 41:3—13), vagy az igen nagy tudással megírt, a magyar és az újlatin nyelvek mellett Európa csaknem valamennyi nyelvének anyagát felölelő *Halászati műszók* (Nyr 29:56). De ezeken kívül is gyakran olvashatjuk a gráci tudós nevét a Nyelvőr régebbi köteteiben: az ünnepi 41. évfolyamban pedig arra is alkalmat talál, hogy a magyar tudomány iránt érzett szeretetét és elismerését kifejezze (Nyr 41:211—212).

Spitzert akár a magyarok közé is sorolhatnók, hiszen e sorok írójához intézett levelében (Baltimore, 1951. július 27) maga írja ezeket a szavakat: „...weil ich wie mein Vater Ungar war“. (...mert én, mint

atyám, magyar voltam.) A bécsi egyetem magántanára volt, az első világháború idején Pozsonyban és Zágrábban katonáskodott, s magyar állampolgárságáról csak akkor kellett lemondania, amikor a weimari Németország egyetemére, Marburgba, majd Kölnbe nyert meghívást. A hitlerizmus őt is, mint annyi haladó tudóstársát, elűzte Németországból: 1933 után előbb az isztambuli egyetemen, majd a baltimorei Johns Hopkins Universityn kapott katedrát. Hűséges kapcsolatát a Nyelvőrrel azonban állandóan megtartotta. 1915-ben jelenik meg első írása, A Magyar Etymologiai Szótár latin-román szófejtéseihez címmel (Nyr 44:31—22), majd az Ófrancia jövevényszavainkról című kis közlemény (Nyr 44:317—372). Ettől kezdve Spitzer nevét majdnem minden évfolyamban ott találjuk. Kisebb-nagyobb cikkei, magyarázatai mindig talpraesetten világítanak meg egyes magyar nyelvészeti kérdéseket a romanisztika szempontjából. Még 1949-ben is megjelenik egy kis magyarázata az *ujjából szopta* kifejezésről (Nyr 73:25—26).

Áttekintésünk végére értünk. Bármennyire hosszúra is nyílt ez a fejtegetés, mégis sokat nem mondhattunk el, vagy éppen csak érinthettünk. Vastag könyvet kellene írnia annak, aki a Nyelvőr munkásságát, jelentőségét a maga igazában méltatni akarná. Nagy és tanulságos élmény a folyóirat hetvenöt kötetének tanulmányozása, s az élmény öröme még fokozza az a tudat, hogy mindez nem holt töke, nem elporosodott emlék. A feldolgozott adatok, közzétett eredmények a magyar tudomány eleven részévé váltak s él és működik a Nyelvőr maga is: biztos lépéssel halad új eredmények és új sikerek felé.

A ROKONÉRTELMŰ SZAVAKRÓL. II.

Írta: Balázs János

5. Ezzel máris elérkeztünk a rokonértelmű szavak vizsgálata során feltétlenül felvetődő fontos kérdéshez, melyet így fogalmazhatnánk meg: honnan ered a szinonima-sorok egyes tagjainak érzelmi hatása? Miért keltenek bennünk egyes szavak eféle érzelmi hatást?

E kérdésre felelve mindenekelőtt utalnunk kell arra a közismerti, lélektani tényre, hogy a mindennapos, megszokott, bevett közkeletű jelenségek gyakoriságuknál fogva elcsépeltté, szürkévé válnak számunkra. Ezek a minden alkalomra megfelelő köznyelvi szavak, mint *jön, megy, ház, víz, föld* stb., annyira közkeletűek, oly semleges színezetűek, hogy bennünk semmiféle érzelmi hatást nem keltenek. Ha csak ilyen szavaink lennének, akkor csupán a szavak megválasztásával érzelmi, hangulati hatást nem tudnánk elérni.

A köznyelv legáltalánosabb, legegységesebb s ezért legszintelenebb szókincse mellett azonban bőven merítünk egyéb nyelvrétegek szókincséből is.

Az irodalmi nyelv első és legfontosabb forrása, illetve tápláló mellékfolyója a tájnyelv, a nyelvjárások. Ismeretes, hogy ugyanannak a fogalomnak a kifejezésére az egyes nyelvjárásokban más és más szót találunk. A *burgonya* neve pl. az egyes nyelvjárásokban: *krumpli, krumpi, krumper, kolompér, gruja* stb.; a *kukoricáé: tengeri, törökbúza, málé* stb.; a *hajdináé: hajdén, haricska, pohánka*; a *reteszé: tolózár, szegező, fürgető, kizárás, rigli, závár, fordító, tolóvas, tolóscsukó* stb.; a *tornácé: folyosó, gádcz, pitvar, gang, hambut, ambit, ambitus, ercszalja, kölláb, veranda ház-alja*; a *napraforgó* a Dunántúl sok helyen: *lányérbélvirág*; így Vörösmartynál is: „*Kis szemem már úgy kinyílt, Mint a lányérbélvirág.*”

^o L. a Magyar Nyelvtanász munkatársai által a fenti szavakról készített, egyelőre még csak kéziratban táblázatok a M. Tud. Akadémia Nyelvtud. Intézetében.

Ugyanazon tárgy nyelvjárásenként megfigyelhető más és más elnevezései egy-egy szinonima-sorba állíthatók. E sor tagjai közül rendszerint találunk egyet, amely viszonylag a legismertebb, amely ennél fogva köznyelvinek s talán egy másikat is, amely emellett irodalminak tekinthető. *Burgonya* is közkeletű, *krumpli* is, de burgonya feltétlenül irodalmibb, krumpli köznyelvi. A hivatalos nyelvben a *burgonya* egyelőre még gyakoribb. *Burgonyavészről* és *burgonyabogárról* beszélünk, viszont *krumplikukorról*; vendéglőben sültet adnak *burgonyával*, otthon viszont *krumplit* eszünk, *krumplilevest*, *krumplisnudit*, s nem *burgonyásat*. E két köznyelvi elnevezéssel szemben a felsorolt többi népi név már ritkább s ha valahol halljuk vagy olvassuk, talán megértjük, de hallatukra mindannyiszor valamiféle sajátos érzelem, hangulat támad bennünk. Ennek az az oka, hogy tudjuk: ez és ez az elnevezés ritkább, csak egyes vidékeken használatos s helyette megvan a közkeletű, az országos érintkezésben általánosan használt vagy legalább is ismert elnevezés, amelynek ennél fogva érzelmi velejárója sokkal kevésbé van, vagy egyáltalában nincs. A ritkán hallott s az irodalom, a köznyelv hatósugarán kívül eső szó mindig kelt bennünk valamiféle érzelmi hatást, ugyanúgy, ahogyan jobban megnézzük az ismeretlen, színes népviseletű falusiakat, mint a megszokott városi ruhát viselőket, akiknek ruhája már fel sem tűnik. Az irodalmi nyelv színet, ízét, savát, borsát sok esetben úgy nyeri, hogy íróink műveikben tájszavakat használnak. A közkeletű, köznyelvi szavak helyett vagy mellett ezek népi szinonimáját.

A tájnyelvi szavak azonban idővel az irodalmi nyelvben, illetve a köznyelvben való meggyökeresedésük folytán közkeletűekké s ennél fogva színtelenekké válhatnak. Rokonsértelmű szavaink sorozatában számos oly szót találhatunk, amelyek a tájnyelvből váltak köznyelvvé. A Magy. Tudós Társaság Budán, 1838-ban megjelent Magyar Tájszótára még tájszóként tüntet fel oly, ma már közkeletű igéket, mint *ácsorog*, *bámul*, *kiabál*, *acsarkodik*, *guggol*, *cibál*, *fitymál*, *pepecsel*, *bőszít*, *sóvádrog*, oly névszókat, mint *cafát*, *bendő*, *kelme*, *rügy*, *fickó*, *gombolyag*; oly mellékneveket, mint *lucskos*, *mohó*, *hűs*, *csunya*, *ádáz*, *rozzant*, hogy a sok közül csak néhányat említsünk.

Annak a számára, akinek a nyelvjárásában nincs meg valamely, egyébként köznyelvi szó, e szó irodalmibb, tehát érzelmileg többet mond, mint annak a számára, aki e szót nemcsak az irodalomból, az iskolában elsajátított köznyelvből, hanem saját nyelvjárásából is ismeri. A dunántúli nyelvjárásokban a *dőf* általában ismeretlen; a bika itt nem *dőf*, hanem *bök*; ennél fogva a legtöbb dunántúli emberben a *dőf* szó hallatára az irodalmiság képzeete merül fel. Keletmagyarországon, így pl. a Tiszaháton, Móríz Zsigmond szülőföldjén, viszont teljesen ismeretlen a *bök*, helyette szinonimája, a *dőf* használatos.¹⁰ Már most: tiszántúli ember számára a *dőf* nemcsak irodalmi, hanem már gyermekkorából ismert s teljesen közkeletű szó; a dunántúli számára azonban feltétlenül irodalmi. A Dunántúl sok helyén a nép sohasem használja a *hajít*, hanem helyette mindig csak a *dob* igét. A Szamosháton viszont *dob* teljesen ismeretlen; helyette *hajít* vagy *lök* járja. Ez az oka annak, hogy Móríz Zsigmondnál pl. sokszor még az állandósult szókapcsolatok, szóások is e szerint módosulnak. Egy helyütt pl. ezt olvassuk nála: *kihajítja a pénzt az ablakon*, s nem *kidobja*. Dunántúl a nép *gyereket* mond: a *gyermek* szót csak az irodalom révén s a köznyelvből ismeri; a Szamosháton viszont a *gyerek* szó teljesen ismeretlen s helyette mindenki *gyermeket* mond. A szamosháti nép sohasem *nevet*, csak *kacag*, a dunántúli nép ajkáról viszont a *kacag* szót sohasem hallhatjuk; ott ez csupán irodalmi. A Dunántúlon a nép sohasem használja a *tengeri*

¹⁰ Csúry Bálint: Szamosháti Szótár. Lásd különösen az előszót.

szót, hanem csak a *kukoricát*. Arany János viszont *tengeri-hántásról* ír s Toldi is azt mondja: „Máskor a tűzhelynél *tengerit* morzsolva Itélet-napig is elhaligattam volna.“ Ismeretes, hogy Arany szülőföldjén, a nagyszalontai nyelvjárásban *kukorica* helyett *tengeri*, ill. *tengiri* járja;¹¹ ez a szó viszont a dunántúli nyelvjárásokban teljesen ismeretlen s ezért ott e szó irodalmi. A Szamosháton a nép nem ismeri a *kalász* szót; helyette ott *fű*, *buzafű*, *gabonafű* (azaz *fő*, *fej*, *buzafő*) stb. járatos; a Dunántúl viszont a *kalász* szót használja a nép.

Mindebből az is következik, hogy oly nyelvekben, mint a miénk is, amelyeknek irodalmát ezer szál köti a nép nyelvéhez s amelyek rengeteg színt, ízt nyerne a népnyelvi változatok felvétele révén, az *irodalmisság* vagy a *köznyelviség*, ill. a *népnyelviség* keltette érzelmi hatás változó; a rokonértelmű szavakhoz fűződő érzelmi, hangulati elemek megállapítása éppen ezért igen nehéz. Másként van ez oly nyelvek esetében, amelyek — mint pl. az olasz és francia irodalmi nyelv — kimutathatóan egyetlen nyelvjárásból fejlődtek ki; nálunk, noha sejtjük, hogy irodalmi nyelvünk kialakulásában a tiszántúli nyelvjárásoknak volt jelentős szerepük, korántsem ilyen egyszerű a helyzet, hiszen irodalmi nyelvünk szókincse, mint a szinonimák futólagos vizsgálata is mutatja, rendkívül sokrétű, sok táj elemeit olvasztotta magába.

6. A szinonimák számát jelentősen növelik azok a szavak is, amelyek valamely foglalkozás vagy szakma nyelvéből kerülnek be a köznyelvbe. A 'rendetlen' szinonimája, a 'rakoncátlan' a földművelés műszókincséből került a köznyelvbe: *rakonca* a nép nyelvében 'a szán vagy szekér oldalát tartó vagy támasztó rúd', ha a szekéren ilyen rúd nincsen, akkor a szekér 'rakoncátlan' s ilyenkor nem lehet rá oly takarosán felrakni a szénát vagy szalmát, mintha rakoncát tesznek rá. *Szélhámos* eredetileg a 'lógós ló', s csak azután lett a *bolondos, csaló, szédelgő* köznyelvi szinonimája; *fáradt* mellett *elcsigázott* eredetileg a csigára vont elitéltről s a középkori bíraskodás nyelvéből lett köznyelvi szóvá; hasonlóképpen a *bűnös* mellett a *ludas* is: 'akinek a nyakába ludat, azaz megszegényítő fatáblát akasztottak'; a 'szeszélyes' jelentésű *bogaras* a bogarak által csipett és ezért nyugtalanító állatról, tehát az állattenyésztés köréből; ugyaninnen *nyügös* a nyüggel fékentartott állatról. *Buta* mellett *tökfilkő* a kártyások nyelvéből, az egyik kártyafigura nevéből; *elkallódik* a gubacsapó mesterség szókincséből; *komisz* a ném. *Kommissionsbrot*-ból, tehát a katonaság nyelvéből; *pompás* mellett *remek* a céhek nyelvéből; *utód* mellett *ivadék* a halászok, *érzék* mellett *szimat* a vadászok nyelvéből. A szakmák műszókincséből került szinonimák jórészenek ma már nincs érzelmi, hangulati értéke, mivel a legtöbbjük teljesen közkeletűvé, köznyelvivé vált. Egyesekhez azonban, mint amilyenek *bogaras, ludas, szélhámos, komisz*, bizonyos rosszszaló, tréfás vagy bizalmas mellékjelentés tapad, amit másokról, mint pl. a *rakoncátlan, elcsigázott, latolgat* szóról már nem mondhatunk el.

7. Szólni kell a zsargonokból eredő szinonima-tagokról is.

Mint Sztálin mondja: „...a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt. Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekében felhasználni, reá kényszeríteni saját szótárukat, saját különleges szavazukat, különleges kifejezéseiket.“¹² Nálunk a nemesi osztály, a táblabíró-világ szavai és kifejezései között rengeteg volt a latin, a 18. szá-

¹¹ Nyr 42 : 458.

¹² Marxizmus és nyelvtudomány. A szovjet nyelvtudomány kérdései. Bp. Szikra, 1950.

zadtól kezdve a francia, a polgárság bizonyos rétegei körében pedig a német szó és kifejezés, melyek mintegy szinonimái voltak a nép nyelvében használt közkeletű szavaknak és kifejezéseknek. A kuriális latin táblabíróvilág hangulatát idézik oly nemesi zsargonszavak, mint *titulus* 'cím' helyett, *dubiosus* 'kétes', *domine spectabilis* 'tekintetes úr' helyett. Jókai egyes regényeiben számtalan ilyen latin szót és kifejezést találunk. A nemesség és polgárság zsargonjából ered pl.: *nörsz, bonne, frajejn* 'nevelő-nő' helyett, *szerviz* 'készlet', *charmeur, viveur* 'kellemes ember, életművész' helyett. A csibésznyelvből való a *haver, strici, pacák, hapsi*, a tolvajnyelvből a *dohány, szájré* stb. E szavak, köznyelvi megfelelőjükkel szemben, mindig érzelmi hatást keltenek; mint egyik nyelvtudós írta, *környezetfelidéző* hatásuk van.

8. Az idegen nyelvekből eredő szavak, mint egyes szinonimasorok tagjai, ióként, ha még nem honosodtak meg egészen, ünnepélyesebb, komolyabb, emelkedettebb, máskor tréfásabb, gúnyosabb hangulatot keltenek. Máskor a meghonosodottak, mint a latineredetű *juss* a *jog* mellett, *teketória* a *huzavona, kertelés, okuláré* a *szemüveg, dirigál* a *vezényel, móres* a *tiszteesség, summa* az *összeg, uprehendál* a *megneheztel* mellett népibb zamatúak, bizalmasabb, tréfás hangulatúak. Sokszor az idegen eredetű szinonima-tagok teljesen meghonosodtak, mint *rakás* mellett a szláv eredetű *garmada, ágy* mellett a *nyoszolya*, s ennél fogva semmi érzelmi hatást nem keltenek. Máskor a szláv vagy német eredetű szavak is a törölmetezett népi szavak zamatosságát keltik, mint a *betegség* mellett a szláv eredetű *nyavalya*, az *őr* mellett a német eredetű *bakter, strázsa*, a *kedv* mellett a német eredetű *andung*, a *gép* mellett a francia eredetű *masina, udvarol* mellett a *kurizál*. Máskor az idegen eredetű szó ünnepélyes, fenséges hangulatú, mint Berzsenyinél a görög eredetű *zenith* 'delelőpont' és az arab eredetű *nadir* 'talppont'. Sokszor viszont éppen ellenkezőleg, az idegen szó használata csak a bizalmas jellegű beszédben, társalgásban helyénvaló. Így pl. nemigen írunk *cvekedliről, csuszpájról, smucigról, stelázsiról*; ezek használatát legfeljebb a bizalmas társalgásban engedjük meg magunknak, egyébként megfelelő magyar szinonimájukat használjuk, tehát *káposztáskocskát, főzeléket, fősvényt, állványt* mondunk. Az irodalmi ízlés fejlődésének, a nyelvművelő és nyelvtisztító mozgalom terjedésének köszönhető, hogy ma már íróink nagyobb körültekintéssel járnak el az idegen szavak használatában. A század elején divatozott a francia, korábban a latin szavak használata; bizonyos alsóbb nyelvi rétegekben, főként a kispolgárság körében tömördek német eredetű szó járta. Ma már inkább *készletet* mondunk, mint *szervizt*, inkább *magatartást*, mint *attitűdöt*, inkább *csiszoltat*, mint *cizelláltat*, s már gyakrabban *derülátást* és *borulátást*, mint *optimizmust* és *pesszimizmust*. Persze, senki sem kívánja az idegen szavak teljes kiirtását; ez nyelvünk tudatos elszegényedésére vezetne. A jó ízlés és mértéktartás vezet mindnyájunkat, amikor rokonértelmű sorok idegen tagjait megfelelő magyar szóval helyettesítjük, pótoljuk vagy végleg kiszorítjuk.

9. Szólnunk kell még a régi nyelv oly szavairól is, amelyek mint kihalóban lévő elemek, egyelőre még egyes szinonimasorok tagjai. A régies, különösen pedig az elavult szavak tengődő létüket jórészt csak az irodalomnak köszönhetik, az élő nyelv, a beszélt köznyelv ugyanis nem érintkezik közvetlenül a múlttal. Annál inkább az irodalom, az írott nyelv. Az irodalmi alkotások sokszor régi korok nyelvhasználatát őrzik [természetes *archaizmus*]; másrészt viszont az írók felújítanak régies vagy esetleg már egészen elavult szavakat is [művészi *archaizmus*]. Arany a Toldi Szerelmében *alít*-ot használ 'vél' szinonimájaként. *apol*-t 'esókol', *hítet* 'eskütétel' értelmében; ugyancsak előfordul nála *imette* 'ébren', *ír* 'rajzol', *joházik* 'enyhül' szinonimájaként. Mindezek elavult, illetve régies szavak. Haszná-

latuk az irodalmiság képzetét kelti bennünk; hallatukra emelkedett, komoly vagy ünnepélyes hangulatot érünk. A régi szavak azonban elvesztik ezt az érzelmi színezetüket, ha valaki felújítva újból közkeletűvé teszi őket. Ismeretes, hogy *év* szavunk, az *esztendő* szinonimája, a 16. században kihalt s hogy ma újból él, Baróti Szabó Dávidnak köszönhető, aki a 18. sz. végén felújította. Felújítás eredményeként él újból *haza* mellett *hon*, bár némi emelkedett, költői színezettel; *mese* mellett *rege*, *levél* mellett *lomb*, *zivatar* mellett *vihar*, *őriz* mellett *véd*, *szoba* mellett *terem* stb. Ezek némelyike csak a költői nyelvben vert gyökeret [mint *hon*, *rege*, *lomb*]; mások, mint *véd*, *terem*, *vihar* teljesen közkeletűvé váltak.

10. A rokonértelmű szavakról még sok mindent mondhatnánk. Elemezhetsénekn érzelmi velejárójuk egyéb okait, foglalkozhatnánk történelmi változásaikkal. S jóval több irodalmi példát adhatnánk. De talán ízelítőül ennyi is elég. A rokonértelmű szavak igazolják talán legjobban egyik híres nyelvtudós ismert megállapítását, mely szerint: „...a nyelvben csak különbségek vannak.“ E különbségek ismerete, az árnyalatok vizsgálata, számontartása a nyelv művelés egyik fontos feladata s ezért a szinonimákkal való foglalkozás írónak és nyelvésznek egyaránt tanulságos foglalatosság.

Vita

IRODALMI NYELV ÉS NYELVJÁRÁS OLASZORSZÁGBAN.

Írta: Herczeg Gyula.

Domokos Sámuel a tájszavak irodalmi nyelvhasználata kérdésében (Nyr 75: 264) a román nyelvre vonatkozóan megállapítja, hogy a román írók gyakorlata e téren azonos a magyar írókéval. Tájszavakat legfeljebb személyeik beszédében, jellemzőképpen használnak az irodalmi kiejtés hangtani sajátosságai szerint és tájnyelvi hangalakú szavak csak ritkán fordulnak elő náluk. A cikk csak a legmodernebb írókkal foglalkozik, hiszen köztudomású, hogy a román irodalom büszkesége, a moldvai Creanga még román olvasó számára is csak glosszáriummal élvezhető, és az irodalmi nyelv szavai közül számtalan éppen dialektális mezben jelenik meg műveiben. Ez a magartatás a mult század számos, Románia legkülönbözőbb vidékeiről származó írójára jellemző. Ma is pl. Sadoveanura, akinek nyelve sokszor erősen dialektális jellegű, amit cikke elején Domokos is elismer; a moldvai tájnyelv, akármennyire is szépen zengő, „akárcsak nálunk az erdélyi magyar nyelv“, mégiscsak nyelvjárást képvisel a havasalföldi tájszólásból kialakult román irodalmi nyelvvel szemben; aki azon ír vagy onnan számos kifejezést, szót és szólást kölcsönöz, mégiscsak a tájnyelv felé tesz engedményeket a nemzeti nyelv rovására. Domokos álláspontja elsősorban az egészen modern írókra lehet érvényes.

Jelen cikk meg akarja vizsgálni a dialektus és nemzeti nyelv viszonyát Olaszországban, ahol a történelmi fejlődés természete módot ad nekünk, hogy a Nyelvőr vitájához újabb szempontok felvetésével járuljunk hozzá. — Az olasz irodalmi nyelvben minden korban — a 13. századtól kezdve, amikor az olasz irodalmi nyelv kialakult — minden műfajban bőségesen érvényesülhetett a nyelvjárás. Ez történelmi tény, amit e helyütt nincs módunkban igazolni, de közhelynek számít. A nyelvjárások intenzív megléte Olaszországban és másutt, a nyelvjárások erős behatolása az irodalmi nyelvbe, ellentétben van Deme Lászlónak a Nyelvőr 1951. jan. számában a nyelv és nyelvjárások kérdésében vallott álláspontjával. Deme cikke azt tételezteti fel, hogy egyetlen megoldás lehetséges és az a teljesen uniformi-

zált, egyöntetű irodalmi nyelv javára szól. Ez a nézet részben érthető, mert kifejezetten a jelenről beszél és megmarad a különleges magyar viszonyok mellett, amelyek azonban a kérdés eldöntésében nem lehetnek teljesen mértékadók.

A társadalmi fejlődés, noha a nyelv nem felépítmény és nem osztályjellegű, mindazonáltal mély nyomokat hagyott az egyébként saját belső törvényei szerint fejlődő nyelvi rendszerben és alapszókincsben. A párhuzamosság és az alaptól való szabályos függés nincs meg a nyelvfejlődés folyamataiban; lehetetlenség lenne azonban a nyelvfejlődést légüres térben elképzelni vagy esetleg csupán az egyén vagy közösség belső, lélektani tényezőire visszavezetni. Elképzelhető tehát, hogy a társadalmi fejlődés különböző törvényszerűségei a különféle társadalmi-gazdasági alakulatok korszakában a nyelvek és nyelvjárások különböző fejlődését váltják ki. Egyes korszakok túlnyomóan a nyelv szétaprózódását, sok egymáshoz közelálló nyelv kialakulását váltják ki; más korszakokban, ellenkezőleg, a nyelvek kisebb-nagyobb mértékű egybeolvadása, koncentrációja megy végbe. Ennek megfelelően az egyik korszakban nagy mértékben keletkeznek nyelvjárási különbségek, a másokban viszont a nyelvjárások kiegyenlítő-désére, elmosódására, a nép vagy nemzet nyelvébe való felszívódásra kerül sor. Bizonyos történelmi feltételek mellett a nyelvjárások élő, pozitív kategóriát képviselnek, vagyis az adott korszakban meglévő társadalmi viszonyok hozzák létre vagy tartják őket életben; más feltételek mellett, ellenkezőleg, kiháló, maradványszerű, meghaladott, csökkenő tendenciájú kategóriát képviselnek, vagyis olyant, melyet nem az adott korszakban meglévő társadalmi-gazdasági viszonyok hívnak életre, hanem igyekeznek még tovább fennmaradni, tekintet nélkül arra, hogy ebben a korszakban már más, az előbbitől eltérő társadalmi-gazdasági viszonyok vannak. Az utóbbi feltételek mellett azért léteznek a nyelvjárások, mivel az új társadalmi-gazdasági viszonyok még nem tudták őket teljesen felszívni, az új társadalomnak megfelelő új nyelvi egységben feloldani. — Az elmondottakból nyilvánvalóan következik, hogy egyrészt számolnunk kell olyan korokkal, amikor a nyelvjárások még pozitív értékek, másrészt pedig a nyelvjárások létezését bizonyos időkben retrográd, hanyatló jelenségnek kell tekinteni. — Mindezeket a megfontolásokat az irodalmi nyelv és nyelvjárások kölcsönhatására átvive, mondhatjuk a következőket: vannak korok, amikor a társadalmi fejlődés olyan természetű, hogy a nyelvjárások nyelve az irodalmi nyelv alapjául szolgálhat, viszont más korokban a nyelvjárás jelentkezése, ill. betörése az irodalmi nyelvbe, határozottan retrográd, reakciós célok szolgálatában áll, mondjuk valamely tartomány szeparatista mozgalma jelentkezéseképpen, a nemzeti nyelvvel szemben hangsúlyozni akarja a kérdéses terület önállását, függetlenségét.¹

Az elméleti szempontok felvetése után vizsgáljuk meg az olasz nyelvfejlődés néhány idevágó tényét. A római birodalom felbomlása után a latin nyelv további sorsa szoros összefüggésben van a nyugateurópai társadalmi és politikai történelemmel. A kialakuló feudalizmus korszakában a (népi) latin nyelv fejlődése területileg tagozódott, a hűbéri felaprózódtságot tükröző viszonyok közt ment végbe. A római birodalom idejében megszilárdult gazdasági és politikai kapcsolatok felborulása a nemzeti nyelv felbomlásához, az egyes elkülönült területek saját helyi, csak rá jellemző nyelvjárási vonásainak megerősödéséhez vezetett. A tulajdonképpeni középkor századaiban az Itáliában beszélt latin nyelv fejlődését (de ugyanez áll Gallia vagy Hispania latin nyelvére is) jellemzi a különböző feudális egységek területi nyelvjárásainak mindegyre nagyobb elkülönülése, illetve új nyelv-

¹ R. I. Avaneszov: I. V. Sztálin a nyelvek és nyelvjárások fejlődéséről (A Nyelv-tudományi Intézet Közleményei. 1951. április 4).

járási sajátságok kifejlődése, amely sajátságok különböző feudális egységek területén mások és mások.²

Természetes, hogy a nyelv a feudalizmus korában az adott területi egységeken belül egységes és közös a társadalom minden tagja számára, tehát a fejedelem vagy a feudális réteg és a parasztok is egyaránt beszélik. Az esetleges különbségek a szókincsre vonatkoznak, de magát a nyelv szerkezetét és az alapszókincset nem érintik. — Ez a felfogás megdönti a német filológusok kedvelt tételét, amely szerint az olasz vagy neolatin nyelvjárássok kialakulásában a római birodalom területére beözönlő barbároknak döntő szerepük lenne. Erről szó sincs és legutóljára éppen az egyik legnevesebb olasz nyelvész, a firenzei egyetem olasz nyelvészeti professzora, Bruno Migliorini mutatott rá, hogy a humanisták régi, sok német filológus által felújított elmélete, amely szerint az olasz a latin és a barbár nyelvek keveredéséből jött létre, teljesen helytelen és a humanisták latinista restaurációs törekvéseinek szolgálatában áll (ezzel akarják bizonyítani, hogy az olasz nyelv elvetendő, mert barbár behatások miatt megromlott); a germán törzsek jelentősége csupán indirekt és abban áll, hogy gyorsították a római birodalom társadalmi berendezkedésének felbomlását (allentare la compagine sociale) és vele együtt az új hűbéri rend megszületését.³ A nyelvjárások kialakulása a germán törzsek aktív közreműködése nélkül megy végbe, hiszen közismert, hogy az újlatin nyelvek germán elemei az alaktant és mondattant egyáltalában nem, a szókincset is csupán felszínesen, az olaszt pedig éppenhogy alig-alig érintették. Márpedig a lényeges nyelvi változások a nyelvi rendszer és az alapszókincs területén folynak le. — A középkor első századaitól kezdve még csak olasz törzsek és népek léteznek, amelyek a fentebb vázolt fejlődés értelmében az egyes feudális egységeken belül nyelvjában egységes nyelvet beszélnek. Ez az illető feudális egységre vonatkoztatva, nemzeti nyelvnek számít.

Mi történik azonban a hűbériség meggyengülése idején? Hogy alakul ki az egységes olasz nemzeti nyelv és maga az olasz nemzet? Ezideig legfeljebb olasz törzsekről vagy népekről lehetett beszélni. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején alakulnak ki a nemzetek. A hűbériség felszámolásának és a kapitalizmus megjelenésének idejére esik a nemzet megjelenése, amikor a feudális tagoltságban élő törzsek vagy népek nemzetté egyesülnek. A nemzettel együtt véglegesen kialakulnak a nemzeti nyelvek. A kapitalizmus megjelenése és a hűbériség felszámolása Olaszországban nagyon korán, az összes európai államok közt a leghamarabb kezdődik. Előjátékként a lombard városok küzdelmét kell tekinteni, amelyet azok a német császárok ellen folytattak és amely ligához, szövetséghez vezetett. Előzménynek tekinthető a kereszteshadjáratok kezdete óta megerősödött, az egész félszigetet behálózó, az ismert világ minden tájával (beleértve Ázsiát is) folytatott élénk kereskedelmi forgalom, mert a nemzeti piac kialakulása a népek nemzetté válásának egyik döntően fontos feltétele. De a kapitalizmus igazi megerősödése Olaszországban méris a dicsőséges firenzei köztársaság nevéhez fűződik. A 12. században a Firenze körüli dombokon emelkedtek a feudális urak várai. Az urak gyakran kirabolták a messi utakra induló kereskedőket és erősen hátráltatták a kereskedelem megerősödését, mígnem a firenzeieknek sikerült a feudális urak hatalmát megtörni és kényszeríteni őket, hogy hagyják el hegyi váraikat. Ezek akkor beköltöztek magába a városba és hosszú időn keresztül részben okai voltak az ott lezajlott számos párt- és politikai vil-

² Nyilvánvaló, hogy egyidőben az egyes feudális egységeken belül bizonyos kiegyenlítődő folyamat is végbemegy. A még korábban (különböző kisebb területek vagy helységek között a nagyobb feudális egységek keretein belül) kapcsolatok létesülnek és ez a régebbi nyelvjárási eltérések elmosására vezet.

³ B. Migliorini: *La questione della lingua*, 1949. 81.

longásnak. A 13. században már megtörték a nemesek még megmaradt hatalmát, és a hatalom a magasabb céhek tagjainak kezébe ment át. Meg-erősödtek a pénzváltók, bankárok, és a nemesség hatalmának megdöntésével egyidejűleg alakultak ki a tőkés termelés első, de hamisítatlan formái. előbb, mint Európa bármely más országában. 1300-ban Firenzében 300 szövővállalat működött. A gazdag vállalkozók a gyapjút Flandriából, Angliából vagy Spanyolországból hozták be. A Firenzébe érkezett gyapjút bér munkások megmosták, megszáritották, megfésülték. Következett a gyapjúfonás, amelyet helyi önálló iparosok vagy környékbeli parasztok végeztek pénzért. A kapott fonalat kiadták a takácsmestereknek, akik azt megszőtték. A nyers szövet továbbment a szakműhelybe kidolgozásra. Itt bérért felvett munkások a szövetet megnyírták, megfestették. Így keletkeztek a nagyvállalatok. Sok iparos teljesen a nagy posztóipari vállalatoktól függött. A szövőszék és a nyersanyag nem az iparos tulajdona volt, hanem a vállalkozóé. Az iparos a bér munkástól csak abban különbözött, hogy nem a gazda műhelyében, hanem otthon dolgozott.⁴

A gazdasági előfeltételek adva voltak ahhoz, hogy a firenzei polgárság nyelve, a toszkán nyelvjárás firenzei változata, az olasz nemzet nemzeti nyelvvé emelkedjék abban az esetben természetesen, ha a feudális tagolt-ságban élő Itália egységes állammá alakul. Egyes helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek. Ez állt fenn a firenzei nyelvjárás esetében, amely a feudalizmusnak a kapitalizmusba való átmenetel korában úgy látszott bizonyos ideig, hogy ezt a feladatát meg fogja való-sítani és miként az Ile-de-France-i, párizsi nyelvjárás a francia nemzeti nyelvvé emelkedett, ugyanúgy képes lesz a firenzei nyelvjárás az olasz nemzeti nyelvvé válni. A firenzei köztársaság ereje, a polgárság gazdag-sága, ipari, kereskedői és pénzváltói tevékenysége, a hallatlanul fellendült irodalom ragyogása, mindez követendő példakép gyanánt szolgált az egyes feudális olasz területiális egységek írói előtt és a 14. századtól kezdve egyre jobban háttérbe szorul több olyan helyi nyelv, amely már irodalmi nyelvként kezdett szerepelni, mint bizonyos északolasz dialektusok, egyes eposzok franco-veneto nyelvjárása vagy a volgare siciliano illustre.

Azonban az olasz nemzeti állam létrejötté nem következett be akkor, amikor ez mindenütt Nyugat-Európában végbement. Az olasz egység, a 16. század egyik legnagyobb gondolkodójának, Machiavellinek nemcsak álma volt, hanem — ma már tudjuk —, hogy az egység követelése és a harc érte a kor politikai és társadalmi viszonyainak helyes kiértékeléséből fakadt. Az ok keresése és megtárgyalása nem ide tartozik. Fogadjuk el tényként, hogy Olaszországban a feudális rendszert nem tudta megbuk-tatni a kialakuló kapitalizmus, noha egy ideig úgy látszott, hogy ez sike-rülni fog. A feudális szét daraboltság megmaradt, sőt évszázadokra szente-sítődött.⁵ És ebben a tényben keresendő az olasz nyelvjárások döntően vitális volta. Miről van szó? Tragikus összeütközésről, melyet a formális nézőpontból kutató olasz tudósok a questione della lingua néven foglalnak össze. A firenzei dialektus felkészült arra, hogy a vázolt politikai tények folytán az egységes olasz nemzeti nyelvvé váljék. A 15. században ez semmi ellenvetéssel sem találkozott. Egyik igen kiváló középkori novellista, Masu-cio Salernitano, aki délvidéki léte és sok nápolyi hangtani sajátság meg-őrzése ellenére boldogan és önként erőlteti bele magát a firenzei nyelvjárás rendszerének és szókincsének keretei közé. A 16. század első felében nyil-vánvalóvá vált, hogy az olasz nemzeti állam nem jön létre és így tulajdon-képpen egységes olasz nemzeti nyelvre sincs szükség. A nagy trecentisták

⁴ L. Koszminszkij: A középkor története (1949).

⁵ Természetes, hogy az egyes feudális államok határaikon belül központosításra törekedtek és ez magával hozta az illető nyelvjárás belső egyenlősödését.

által kidolgozott és örökösen hagyott, az egész félszigeten osztatlan megbecsülésnek, általános tekintélynek és széleskörű irodalmi és kancellársta használatnak örvendő firenzei nyelvjárás tekintélye vészesen megingott. A nyelv megvolt, de a politikai viszonyok, amelyek között reá szükség lett volna, egyszerre hiányozni kezdtek. A párizsi nyelvjárás aránylag könnyen lett Franciaország nemzeti nyelvéné, hiszen felemelkedése párhuzamos volt a Párizsban székelő királyi hatalom megerősödésével, a feudális réteg megtörésével és a centrális monarchia kiépítésével. Ez elmaradt Olaszországban és sokan jönnek rá a 16. század elejétől, hogy a nyelvi fejlődés bizonyos értelemben megelőzte a politikait és a firenzei nyelvjárás nem követelheti azokat a kiváltságokat, amelyek megillették az előző századokban. Egyre erősebb hangok emelkednek tekintélye ellen és egyre többet beszélnek holmi zsarnokságról, a toszkán nyelv erőszakos felülkerekedéséről. Egyre inkább vitatják központosító szerepét és — el kell ismerni — akármilyen fájdalmas is volt ez számos kiváló kortárs számára, — akik legalább közös nyelven keresztül élő virtuális olasz egységet szerettek volna létrehozni, ha már a valóságos, politikai nem következhetett be, — hogy e viták az élet és a társadalom valóságában gyökereztek és az lett volna csodálatos, ha nem következtek volna be. — A hagyományos álláspont képviselője, a firenzei nyelvjárás osztatlan tekintélyének következetes védelmezője Pietro Bembo, akinek álláspontja évszázadokra megővta az olasz nemzeti nyelvet nagyobb katasztrófától s akinek végeredményben köszönni lehet, hogy az olasz nemzeti nyelv mégis a toszkán nyelvjáráson alapszik. Bizonyos kompromisszumot azonban neki is kellett kötnie, mert a fejlődés már túl volt azon a ponton, hogy az élő toszkán nyelv tekintélyére lehetett volna hivatkozni. Nem maradt más hátra, mint visszanyulni az általában nem vitatott auctoritásokhoz, a nagy trecentistákhoz, és azok nyelvét egységes nemzeti nyelvvé deklarálni, minthogy a nagy triász tekintélye osztatlanul és vitatlanul élt az olasz népközösség széles rétegeiben. — A dolog nem ment nagy harcok nélkül. A toszkán nyelvjárás tekintélyének csökkenése valóság volt. Az egyes helyi egységek saját nyelvjárásának használata a közbeszédben, de levelekben, udvarok, államférfiak levelezésében és jelentéseiben (pl. amiket a Gonzagák mantovai udvarába vagy a velencei köztársaságnak küldtek) egyaránt történelmi tény.⁶ Nem meglepő, ha írók, esztéták, irodalmárok szenvedélyesen támadják a dicsőséges multa visszatekintőt, de az akkori jelen politikai és társadalmi viszonyainak szempontjából csökkent jelentőségű firenzei nyelvjárást és különféle helyettesítő megoldásokat ajánlanak. A jobbik eset az, ha szemük előtt lebeg még a virtuális Olaszország, melynek, ha politikai egysége nincs is, de nyelvi egysége mégis csak legyen. Ebbe a táborba tartoznak az ú. n. *lingua cortegiana* szószólói, akik egységes nyelvet akarnak ugyan, de olyat, amelybe minden tájék és területiális egység beleviszi a maga sajátosságait. Így az urbinói Castiglione, a délvidéki Equicola. Igen sokan vannak azonban olyanok, akik egyszerűen elvetik valamilyen egységes nemzeti nyelv szükségességét és az egyes helyi egységek nyelvét egymással egyenlő jogú, önálló nyelvneknek óhajítják. Nyilván ezek azok, akik a politikai helyzet realitásával számot vetettek és levonták annak nyelvi és grammatikai következményeit. Nevezetesen ezen a ponton a filozófiából ismert Pomponazzi, a bolognai egyetem tanára, aki szerint: „ha a filozófiai tudás nem nézi le, hogy lombard agyakban lakják, azt sem szabad rossz néven vennie, ha lombard nyelven foglalkoznak vele”.⁷ Az ellentétek fennállnak századokon keresztül, alkalmakat adva tüzes és személyeskedő vitáknak, amelyek lassan-lassan csak a 19. század elejével csitulnak el, amikor Manzoni lom-

⁶ Carlo Calcaterra: *L'Università di Bologna nella storia della cultura e della civiltà*, 1949. 201. l.

⁷ Idem, uo. 199. l.

bard létére a firenzei nyelvet kívánja Olaszország egységes nyelvévé tenni, mégpedig — mennyire megváltozott viszonyok! — nem a klasszikus, a nagy trecentisták által megszentelt hagyományos nyelvjárást, hanem az élő, beszélt nyelvet és ennek a gondolatnak a jegyében tintát és papirost nem kímélve küzd az élő nyelv jogaiért, sőt a magyarra is több ízben lefordított főművét, a Jegyeseket, kétszer is átírja, hogy minden alkalommal jobban közeledjék a hagyományos (firenzei) klasszikus stílustól az élő beszéd szókincse, fordulatai és nyelvhasználata felé. — Miért van mindez? A legkömolyabb politikai és társadalmi oka van Manzoni egész nyelvész-tevékenységének és ez Olaszország egységének kialakulására, amely a múlt század második harmadától feltartóztathatatlanul halad előre. Manzoni többször is leírta, hogy most, amikor megvan a nemzeti, politikai, katonai egység, meg kell teremteni a nyelvi egységet; amely a sokszázados előzmények után nyilvánvalóan nem nyugodhat más nyelvjáráson, mint azon, amely virtuálisan addig is nemzeti nyelvként szerepelt.

A kérdés napjainkban általában nyugvópontra jutott. Egyetlen terület van, ahol bizonyos polarizálódás észlelhető és ez a rádióbemondók ejtése egyes hangsúlyos *e* és *o* hangokkal kapcsolatban. Az olasz rádió elrendeli a bemondók számára a római ejtés követését, amely annyiban tér el a firenzei ejtéstől, hogy bizonyos *e-k* és *o-k* nyíltan hangzanak, amelyek Firenzében zártak és megfordítva. Az olasz köztársaság létrejötte utáni évek normatív jellegű nyelvészvitáinak jórésze *e* pont körül forog, de döntés nincs a kérdésben.

Ha most emlékezetünkbe idézzük a dialektusok haladó vagy retrográd jellegének megállapítását, az elmondottak alapján könnyűszerrel meg tudjuk állapítani, hogy a nyelvjárások ereje, a nyelvjárások behatolása a nemzeti nyelvbe az olasz nyelv fejlődésének különféle korszakaiban különféle módon bírálendő el. Az olasz irodalom első évszázadaiban, a 14. század végéig a nyelvjárások megléte társadalmi és politikai szükségszerűségeből folyik. A 14. sz. végétől a 16. sz. elejéig a dialektus jelentkezése irodalmi műben retrográd jelenség, amelynek kihaló, maradványszerű, csökkenő jelentősége van. A 16. századtól a 19. sz. közepéig a dialektus jelentősége ismét haladó, élő nyelvi jelentőség, amelyet Olaszországban a legkevésbé sem szabad elítélni, eltérően Franciaországtól, ahol a dialektus megjelenése ugyanabban az időben kifejezetten reakciós célokat szolgál és — többek között szeparatistikus, feudális restaurációs kísérletek melléklétejeként jelentkezik. A múlt század közepétől napjainkig a helyzet ismét más: a dialektus ismét és most már valószínűleg végérvényesen háttérbe szorult a nemzeti nyelv mögött. Ebben a korban az írók és költők túlnyomó többsége az olasz nemzeti nyelven ír és még az olyan, erősen vidéki környezetben lejárászó regénynek, mint Verga szicíliai vagy Fogazzaro északolasz, Veneto-tartományi háttérrel felhasználó művei, nem haladják meg azt a mértéket, amit Deme és Domokos cikkeikben magyar és román írók tájnyelvi használatával kapcsolatban észleltek.

Nagyon tanulságos ebből a szempontból szemügyre venni a Magyarországon is ismert Luigi Russo, pisai egyetemi tanár monumentális Verga-könyvének Verga nyelvéről szóló fejezetét. Azért választottuk éppen Vergát, mert köztudomású Verga mély gyökerezése a szicíliai népi talajban és senki, az utolsó 6—8 évtized népi írói közül, nem nyúl oly mélyen a népnyelvhez, mint éppen ő. Russo az 1941-ben megírt egyébként is kitűnő fejezetet szenzációnak szánta Verga népi gyökereinek felderítése szempontjából. Bennünket azonban meglep az, hogy aránylag milyen kis mértékben él Verga a dialektális hangtani alakok és a dialektális szókincs alkalmazásával. Amint ezt Russo meggyőzően kimutatja, Verga írói pályafutása folyamán a nyelvi kérdésben állandó változást mutat. Első regényeiben erősen igyekszik, hogy kifogástalan toszkán nyelven írjon, sőt any-

nyira megy, hogy korabeli, népiesnek ható és magában az irodalmi nyelvben nem is kötelező toszkánizmusokat is bőségesen alkalmaz, pl. *-ino* kicsinyítővel képzett főneveket, ami lépten-nyomon használva erős toszkánizmus. Később azokban a regényeiben és elbeszéléseiben, amelyek szicíliai környezetben játszódnak le, így elsősorban a magyarrá is több ízben lefordított "I Malavoglia" c. nagyhatású társadalmi regényében, eltávolodik a toszkán irodalmi nyelvtől és bő engedményeket tesz a szicíliai dialektusnak. Melyek ezek az engedmények? — A kérdés döntő tanulmányunk szempontjából, mert az olaszok legjelentősebb népi írójáról van szó, de abban a korban, amikor a társadalmi és politikai viszonyok olyan természetűek — Olaszország egyesítése után —, hogy népnyelvi jelenségek maradványnak számítanak, haladást gátló jellegük kétségtelen és lassan kiszorulnak a nemzeti irodalom köréből. Szándékosan idézzük Russo álláspontját, akit célzatossággal nem lehet vádolni, legfeljebb ellentétes értelembe, tekintettel arra, hogy ő, mint vérbeli szicíliai, inkább azt szeretné bizonyítani, hogy a szicíliai nyelvjárás igenis élő valóság volt Vergánál. A Malavoglia szerkesztése alkalmával számos, az írásmű technikájára vonatkozó levele őrződött meg Vergának, többek között nem egy olyan, amelyben nyelvjárásban író köllökekkel és írókkal polemizál és világosan leszögezi álláspontját az irodalmi nyelv egysége és a nyelvjárás alakok nagyon körülhatárolt használata mellett. És valóban, hangtanilag a legritkább esetben fordulnak elő szicíliai alakok, még maguknak a beszélő személyeknek a száján sem. A szókinész nem tekintve néhány környezetfestő, a tengeri életre vonatkozó műszót, az irodalmi nyelvet tükrözi. Egyetlen vonal van viszont, amely kifejezésre juttatja az író szándékának megfelelően a környezet és a szereplők kifejezetten népi jellegét. És ez a stílus. Ebben keresendő az a kompromisszum, amelyet Verga kötött a nemzeti nyelv egységének megtartása mellett egyrészt, a realista és verista törekvések érvényesítése érdekében másrészt. A szereplők nyelve tele van közmondásokkal, népies bölcseségekkel, amelyeket azonban a legtisztább nemzeti olasz nyelven ír le Verga. Gyakori a parataxis, az *e* (és) köztöszavas mondatkapcsolás, amely szintén a népnyelv sajátja az irodalmi nyelv „gondosabb”, bonyolultabb szerkesztésével szemben. S végül az író közléseiben állandóan jelen vannak a szereplők. Egyes történetek elmondása oly módon történik, hogy az író maga háttérbe szorul, még akkor is, amikor nem dialógusban beszélnek, hanem puszta író-tényközlés forog fenn. Ez az eljárás, amely áttöri az igei mód- és időhasználatnak az olasz nemzeti nyelvben meglehetősen szigorú, a latinra emlékeztető merev rendszerét, gyakori a Malavogliában, kitűnően visszaadja a népies hangulatot és levegőt, viszont nem határozottan nyelvjárás sajátja, hanem stílárius, sőt alkalmazása nagy írói technikai tudásra vall.

Ez a megoldás jellemzi az utolsó 80 év nagy íróinak állásfoglalását a nemzeti nyelv és nyelvjárás évszázados vitájában. Ha van eltérés ettől a felfogástól, az rezidiumnak, haladást gátló törekvésnek számít és kiveszőben van. S ezt a tételt még az oly valóban nagy nyelvjárású költők létezése sem tudja megcáfolni, mint amilyenek voltak az elmúlt évtizedekben elhunyt Cesare Pascarella, aki római, és Salvatore di Giacomo, aki nápolyi dialektusban verselt. Ezek nagy művészek és elvitázhatatlannul az egyszerű nép problémáinak, érzelmeinek, kizsákmányoltságából folyó törekvéseinek adnak kifejezést műveikben. Sokszor azt gondolná az ember, hogy íme a nyelv mégis osztályjellegű, mert az urak, a polgárok, a középosztály nyelve a firenzei nyelven alapuló olasz nemzeti nyelv, míg az elnyomottak, a kizsákmányoltak nyelve ezzel ellentétben a római, nápolyi stb. nyelvjárás. Persze, a valóság más. Bebizonyítható többek között, hogy mindketten, akiknek a művészete — hangsúlyozzuk;

a legnagyobbak közé tartozik, — azért is folyamodtak a dialektushoz, mert mondanivalóik szociális tartalma olyan volt, hogy nemzeti nyelven való kifejezése az olasz polgárság és a nagytőke konszolidációja korában: a század végén és később is, igen merész cselekedetnek számított volna, amitől idegenkedtek. — Azt sem szabad elfelejteni, hogy mindketten a múlt század közepe körül születtek, olyan korban, amikor még az elmúlt századokból örökölt és retrográdnak nem számító dialektikus írói beállítottság rendkívül erős volt. A haladást azonban a kortárs Verga képviselte és az ő eszméje győzelmeskedett is századunkban.

Nemzeti nyelv és nyelvjárás küzdelme Olaszországban befejezettnek tekinthető. Láttuk, hogy helyes ítéletmondáshoz szükséges volt az olasz politikai és társadalmi fejlődés egyes alapvető tényeiből, elsősorban az újkor kezdetén elmaradt, azután a múlt század derekán bekövetkezett olasz állami egyesítésből kiindulni, olyan tényből, amely döntően befolyásolja bárki álláspontját a nyelvjárások megítélésével kapcsolatban. Nem minden korban mondhatjuk azt az olasz nemzeti nyelvről, hogy kizárólagos használata kötelező lett volna, ill. hogy nemhasználata reakciós állásfoglalás vagy beállítottság következménye, és nem minden korban szabad lebecsülnünk a nyelvjárások létezésének és erejének egyébként vitathatatlan tényét. Biztos azonban az, hogy az utolsó évtizedekben a nyelvjárás és nemzeti nyelv közötti kapcsolat tart a felé az állapot felé, amelyet Deme a magyarra, Domokos a románra vonatkozóan megállapított, tart mégpedig a nemzeti nyelv egyedüli kizárólagos uralma és megingathatatlan megszilárdítása irányába.

A TÖRTÉNETI REGÉNYEK NYELVI KORSZERŰSÍTÉSÉRŐI.

Írta: Prohászka János

Darvas József A törökverő című regényének nyelvi ismertetésében (Nyr 75:370) nemrégiben rámutattam arra, hogy az író a múlt ábrázolásában a korfestés, a nyelvi korszerűsítés elérésére nem szorul a tisztán formai archaizmusra, — kifejezésekben és fordulatokban gazdag nyelvünk különféle sajátosságait is fölhasználhatja a nyelv régies színezetű hatásának fokozására.

Könyvkiadásunk az utóbbi időben olyan bőséget mutat föl történeti regényben, amely talán még sohasem volt tapasztalható a múltban. Különösen az ifjúság kezébe adnak számos olyan könyvet, mely a magyar történelem többé-kevésbé ismert — de mindenesetre kevésbé jól ismert — korába vezeti az olvasót. A sok enemű regény ráterelte a figyelmet a történeti regény egyik kellékének, az úgynevezett archaizmusnak, kérdésére. Számos kifogás hangzik el ennek a túlzott hajhászása ellen. Egyik ismerősöm szellemesen azt mondta, hogy némely író könyvének olvasása közben a Nyelvtörténeti Szótárra van szükség, hogy az olvasó a számára érthetetlen szavakat, kifejezéseket és fordulatokat kikeresgélhesse.

Kétségtelenül elérkezett tehát már bizonyos megállapítások ideje: meg kell határozni, hogy az író a régiesség tekintetében milyen határok közt mozogjon. E fontos kérdés megvitatására természetesen maguk az érdekelt írók illetékesek, de a nyelv és stílus bűvárlóit is megilleti a szó. Az Ifjúsági Könyvkiadó egy pár legutóbb megjelent történeti regénye olvasása közben szerzett tapasztalatom alapján néhány észrevétellel kívánom a kérdés tisztázásához szükséges vitát megindítani.¹

¹ A regények a következők: Gárdonyi Géza: Az egri csillagok. — Geréb László: Kiált Patak vára. — Hegedűs Géza: Az erdőntúli veszedelem. — Hegedűs Géza: Kicsi küldetés. (Fiatalkor Könyvtára.) — Körössényi János: Vándorévek. — Szántó György: Esze Tamás talpasai.

Csak abból lehet kiindulni, hogy mi az archaizmus (ódonyszerűség, vagy inkább korszerűség). Ez a műszó általánosságban a nyelvnek és stílusnak a mű cselekménye korához való alkalmazását jelenti, tehát az írónak azt a törekvését, hogy műve nyelvét is az ábrázolt kornak megfelelővé, azaz korszerűvé tegye. A történeti regényben nem elég, hogy az író a szereplők cselekedeteit, gondolkodásmódját, gondolat- és érzésvilágát, továbbá a színhelyet, az épületeket, ruhákat, fegyvereket stb. rajzolja meg a cselekmény korának megfelelően, hanem nyelvhasználata tekintetében is korszerűsége kell törekednie. Amiképpen anachronizmus (kortévesztés, korszerűtlenség) az, ha az író a regény cselekménye korában még ismeretlen tárgyat, eszközt, fogalmat szerepeltet, azonképpen hasonló hiba az is, ha olyan szavakkal, kifejezésekkel él, amelyek az illető korban még ismeretlenek voltak. A nyelvi kifejezés korszerűtlenségét ugyan nem minden olvasó veszi észre, de föltétlenül szemet szúrnak a teljesen maias, újszerű és úikeletű szók és kifejezések a régi korok embereinek ajkán. A korszerűséget ugyanis elsősorban a párbeszédekben követeljük meg, ahol a szereplők közvetlenül fejezik ki gondolataikat, míg az író a maga mondani valójában a mai nyelvet is használhatja azzal a meggyőződéssel, hogy óvakodják a feltűnően mai, modern szavak és kifejezések használatától.

Képzeli csak el, milyen hatással volna az olvasóra, ha pl. Hunyadi vagy Rákóczi a mai pesti utca nyelvén beszélne, vagy az író a régi korok emberének a szájába a mai új társadalmi rendnek és politikai fogalmainak megfelelő új kifejezéseket adná. Viszont annyira sem mehet az író, hogy hőseinek beszédjét telezsúfolja a mai olvasó előtt érthetetlen ómagyar szavakkal, esetleg ál-régiességekkel, maga alkotta hibás szavakkal. Mindig helyén és helyesen kell archaizálni, mert a mai szavak a régiek ajkán nevetségesen hangzanak, a régi nyelv formai utánzásának túlzói pedig könnyen abba a hibába eshetnek bele, amit Mészöly Gedeon — Kodolányi János Julianusának archaizmusára vonatkoztatva — jólsikerült szóval *regieskedhetnémség*-nek nevezett el (Nép és Nyelv 1:33).

Az archaizmus legművészebb alkalmazására Arany Buda halálát szokták fölhozni és méltán, mert ebben a remekműben Arany a Vörösmarty megteremtette magyar költői nyelvet olyan régi magyar szavakkal, kifejezésekkel és fordulatokkal vezévelte, főképp pedig olyan képekkel és hasonlatokkal gazdagította, melyek pompásan illelnek az ábrázolt hún nép lelkivilágához. Persze nem remélhetjük minden magyar írótól, hogy Arany remekművéhez fogható alkosson, mégis vannak bizonyos irányelvek, elmondások, melyek az archaizálás normáit tekinthetők. Ezek megállapítása szerintem a most megindítandó vita végső célja.

Az archaizálásnak két határa van, melyek között az író leghelyesebben a középuton haladhat. Az alsó határ — s ez az archaizálás legenyhébb alakja — az, mikor az író semmi mást nem tesz, mint szigorúan kerüli a túlságosan mai, tehát anachronizmusként ható szavakat és kifejezéseket. Nem beszélheti a régieket mai nyelven. Ez az eljárás persze a korszerűsítés szempontjából nem elegendő: ennél többre van szükség. A felső határ — s ez az archaizálás legtehezebb formája — az ábrázolt kor nyelvének valóságos rekonstruálására (felújítására, megújítására) való törekvés. Ez az eljárás viszont meg már sok, tehát szintén kerülendő. Ehhez különben is olyan alapos nyelvtörténeti tudás, készség és érzék szükséges, melyet minden írótól nem is várhatunk el. Ezzel az archaizáló móddal irodalmunkban eddig is csak nyelvész-írók próbálkoztak; így Babits Mihály: A literátor (Kazinczy nyelve), Laczkó Géza: Német maszlag, török áfium (17. század, Zrínyi nyelve), Trócsányi Zoltán: Az ördög meg a leányzó (16. sz. nyelve).

A két szélső határ között a legjobb középutat megtalálni: a történeti regény írójának a legnehezebb feladata. A helyes archaizálás annál nehe-

zebb, mennél régebbi korból meríti az író a tárgyát. Legnehezebb dolog nyelvben az Árpádok korába illeszkedni, mert e kor nyelve úgyszólván teljesen ismeretlen. Mennél közelebb esik hozzánk a kor, annál ismeretesebb a nyelve, mert tanulmányozására több a lehetőség, több az irodalmi minta: Tinódi, Balassa, Zrínyi, Gyöngyösi, a Károli-biblia, Pázmány, Faludi, Mikes stb. Mellesleg megjegyezzük még, hogy az archaizmust más-más módon kell érvényesítenie az írónak a szerint, hogy művét az olvasóközönség mely rétegének szánta. Másként kell írni a felnőtt olvasók és másként az ifjúság számára. Az utóbbi réteg számára írt könyveknél komolyabb megszorítások érvényesítendők, mert itt az olvasóknak (természetesen csak a serdültebb ifjúságot vehetiük számításba) márcsak koruknál fogva sem lehet akkora történelmi, nyelvi és irodalmi tájékozottságuk, mint a felnőtteknél.

Ez utóbbi oknál fogva hibáztatjuk legfőképpen Körössényi János archaizáló módját. Véleményünk szerint ifjúsági regényben nem szabad a korszerűsítésben annyira menni, hogy Hunyadi Mátyást, népünk «igazságos» királyát, a regényben mindvégig *Mahtias rex*-ként emlígessük. *Testőrzők* veszik körül s ezek *vizslatók*, mert «*vizslató szemmel*» (73), *vizslatón* kulatják a határt (7). Körössényi nagyon kedveli a *vizslat* szót: a lovasok *vizslatják* a menekülés útját (8), egy céhmester üveget és tésztát vesz a kezébe s egyszerre *vizslatja* mind a kettőt (89), a bég *vizslatva* jön (154). A regényben annyi a *vizslató*, hogy nem csodálkozunk azon, hogy a törökök «*kappan vizslatókat*» tartanak, «akik a szép hurikat vizgázzák és szolgálgják» (136). Adhat-e a hárcmörző eunuchnak találébb korszerű elnevezést egy ifjúsági regényíró?

Ugyanílyan kedvelt szava írónknak a *mível*, de amit evvel «*mível*», az már sok. Ez az ige előszörban a *míves* tevékenységét jelenti nála. Könyvében *míves* a kódexmásoló, kódexfestő, miniátor, aki *mível*, *kimíveli* a könyvet; *mívelkedik*; munkája a *mívelés*. De *míves* nála minden kézműves is, aki készítményeit a *kalmárokkal* együtt árulja a vásárbán, ahol sok a *szépmívű munka* (20); ilyenek például a *lábbélti művek* (75), azaz a csizmák (készítőjük, *mívesük* a *vargal*). A regénynek úgyszólván minden lapján előfordul ez a kedvelt szó s ezen ne csodálkozunk, hiszen hazánk a «*kétkézi művesek országa*» (95) s e kifejezés úgy értendő, hogy a földművelők országa; ezek a «*serény műveők*» szintén *mívelnek*, «a földön az ember két kezével *mívelkedik*» (63), népünk «*mívelkedő nép*» (67), de akad olyan *mívelő* is, aki csak «a talpalatnyi gyümölcsös kertet *mívelheti* magának» (61). S a regény egyik hőse a magyart *kimíveltnek*, igaznak, erősnek ábrázolja (118) és *kimívelt*, gondolkodó fejekre gondol (119). — E néhány soros példa-idézésünk is eléggé érzékeltetheti, hogy a *mível* szóval való élés, ill. visszaélés nem írható e regény jelességeinek rovatóba.

Azt sem tudjuk, mire való a *magyar* szó helyett a *magyeri*, a *török* helyett meg a *türk* használata (pl. *magyeri* 145, *magyeri* urak 264, a nyírségi *magyeriak* 184 stb.; *türkök* 117, szóltam *türkül* 144, gaz *türk* bégek 121, *türkösen* 128; 143; stb.). — Aztán meg mire jó a külföld helyett a *kü-hon* használata, s miért kell *latin-honi* dolgokról meg *frank-honi* királyról beszélni, s miért kell hazánkat *Magyar-honnak*, *magyeri* országnak (187), Olaszországot meg hol *Latin-honnak*, hol *Itáliának*, Franciaországot pedig *Frank-honnak* nevezni? — A helynevekkel egyébként is baj van, mert míg Fiume, nem tudni miért, mindig *Fumen* néven szerepel, addig a *Firenze*, *Fiorenza*, *Fiorenca* nevek használata össze-vissza keveredik. S vajjon érti-e az ifjú olvasó, mit jelent az «*árkádiás*» Pannónia (21, 118)? Bizonyosan nem is gondol arra, amit Körössényi e jelzővel ki akar fejezni: az egyszerű, békés földművelésre és állattenyésztésre.

Hibásan értelmezett jelentésű szóhasználat is akad Körössényi regényében: [János apát] nyírott fején *skapuláré* van (39). Az olvasó e mondat olvasásakor nyilván valami fejrevalóra gondol, pedig a *skapuláré* (lat. scapularium) olyan 'vállruha', melytől a szerzetes a kézimunkánál a ruhája fölött viselt, ma pedig egyes vallásos társulatok tagjai ugyancsak viselnek, de ruháik alatt viselnek. Ez az értelmezés minden magyar lexikonban megtalálható (így I. Pallas, Révai stb., világos értelmezését l. még a képes kis-Larousse szótárban is).

Kortévesztés is előfordul a regényben, pl. az *ónkupák* mellett szerepelnek benne «*kü-lhoni porcellánedények*» is (64), holott közismert dolog, hogy a kínaiak által főtallalt porcellánt Európában (a meissneri gyárban) csak 1709 óta gyártják. — Ugyancsak olvasunk a Mátyáskorabeli regényben *korhelykézfőrről* is (97), pedig a *korhely* szó csak 1686 óta van kimutatva (vö. Nyr 74:279). S milyen korszerűtlenül hat, hogy ezen

a héttől a mivesek *macskajajosan* mívelnek (ez a szó a Katzenjammer újszerű, rossz magyartása).

Körössényi sok helyes nyelvi használatot áfit a korszerűség szolgálatába, s ezek, ahol az író nem esik túlzásba, nagyban emelik is a régies hatást, az ódon szinezetet. E részben kiemeljük egyes régi szavak új, es alkalmazását, ilyenek: *szerelműes, szorgalmas, keüeme.es, bekesséy, bátorság* (biztonság), *nyugoda.om, sokada.om* (sokaság); *anyyniarha, anyyökör, draga marha* (kincs), *szerzemény* (piéda), *könyvesház* (konyvtár), *világ* (világosság), *asszonyi áuat, nember; füles* (füles, nyúl), *tiznaggy; száznaggy; téüdre, vízőn.o hava, jertüyesziendő* stb. — A korfestést jól szolgálják a régies igelalakok: *ejejedéd, megmondám, eieügedém*, — továbbá a szenvedő formák: *üeltetett, eltörötte nek, üpláltaunk* állá.a stb., — úgyszintén az ilyen tárgyas ige-használatok: a király parancsolat.a, hogy *vigyázzata* s *téltselek* (153), a kontyosok *jéük* Mathias rex erejét (135), — valamint az ilyen egyeztetések: *tizenkét esziendökig* tartott (186).

Jó korszerűsítő eszköznek bizonyulnak az ilyen régies öszetett melléknév-ek: *boldog-szomorú* dal 130, *szelid-haragos* 130, *durva-nehezen* 179, *gúnyos-keserűn* 116, *ábrándos-jancsalin* 233, stb. Szintén régies hatásúak azok a fosztóképzős melléknév-ek: ből képzett mód- és állapotjelzők, melyeknél Körössényi elhagyja az *-ul, -ül* ragot: *gondtalan* poroszkal 157, *fáradhatatlan* fújja és *végeérhetetlen* 125, *gyanútlan* jön 157, *lovatlan* verekszik 163, ilyenek még: *fejetlen, szólan, hangtalan, zavartalan, mozdu-tallan, eszméletlen, váratlan, esetlen, sib*. — A régies használatú latin eredetű szók is korfestők: *disputa, bönüm* (birtok), *kisillabizál, istápol, dedk* stb.

Elenben a regény nyelvének hibájául kell felrónunk azokat a feltűnőbb nyelvjá-táskori szókat, melyek korszerűtlenségükkel zavarják az olvasó élvezetét, pl. *iszony, zsará, gyöngyör, szemöld, torz, v gyor, bán ész, visszfény, szerelemteü, ürszék* (árnyék-szék), stb. — No és mit szóljunk a történeti regényben az ilyenekhez: *csibész, csibész-mosoiy, széltoló*; «még most is a *frász tör*, ha a képére gondolok» (262). — S meg kell kérdeznünk az írótl, hogy mi az a sokszor használt *fegyveres tömény* (126, 154, 181; 190 stb.)? Azt sem hallzathatjuk el, hogy bizony kissé unalmas hatást tesz az olva-sóra a lépten-nyomon előforduló, sok *mikoron, egykoron, immáron* alak is. Végezetül még csak azt kérdjük Körössényitől, mit jelent a következő mondatban a *fűszerszám* szó: Gergely csak ment a mívelkedő nép közt, megállt minden sáros gyermeknél, min-den *fűszerszámnál* és minden cigánytekenőnél (171).

Körössényi regényétől azzal a megállapítással veszünk búcsút, hogy ha tévedéseit és a korhűsége való törekvéében elkövetett túlzásait leküzdi, akkor az archaizmus tekintetében igen jó munkákat alkothat.

Hegedűs Géza két regényét vesszük sorra, akinél meg éppen a korsze-rűsége való törekvésnek csaknem teljes hiányát állapítjuk meg. A Kievi küldetés című kis regényében egy Kálmán király korában faluról-falura járó „vénséges énekmondó“ énekel a maga élményeiről, a Péter ellen küzdő Endre seregében. Az erdőntúli veszedelem pedig az 1438-ban levert Budai Nagy Antal-féle lázadás idejében játszódik. A két regény egyikében sem találunk nyelvi korszerűsítést. Hegedűs sem az Árpádok korabeli regényé-ben nem kísérletezik az archaizálással, sem a 15. századi nyelvállapotot nem igyekszik valamelyest megközelíteni.

Hegedűs nemcsak a maga mondanivalóit beszéli el teljesen a mai nyelven, hanem mindkét kor szereplőit is e nyelven beszélteti. A 11. századi vénséges énekmondó is, a 15. századi huszita barát, a biblia első magyar fordítója is ugyanegy nyelven beszél. Sőt írónk még az egészen modern, többször nyelvhelyesség tekintetében is kifogásolható szavak és kifejezé-sek használatától sem riad vissza.

Pl. az Árpádok korában ilyeneket olvasunk: *belháború, túlsok, túlpárt* stb., a 15. században meg ilyeneket: *érdekeüentélek* és az ezekből következő *ellenszeny* (43), *bonyolult közeledési forma* (uo.), ügyesen *gyártott jogcímek* (46), *lőfegyver, köteg* stb. — Írónk már nemcsak a ma igen divatos *nap mint nap* kifejezést használja mindkét regényében, hanem még a *hét mint hét* alakot is (E. V. 106). A kievi küldetésben a sze-replők nem *megölelik* egymást, hanem *átölelik*, pl. Endre *átölelt* engem (48), *átöleltük* egymást és akkor megcsókoltam harmadszor is őt (60), tárt karokkal *ölelték át* a szá-badító orosz vitézeket (58); és a regényben még vagy négyszer-ötször hasonlóképpen *átölelik* egymást azok, akik örülnek egymásnak, üdvözlik egymást vagy búcsúznak egymástól, ahelyett, hogy *megölelnék* egymást. (A birkózók, viaskodók *ölelik át* egy-mást, mint Dugovics Títusz a törökötl).

Talán egyetlen archaizáló kísérlete Hegedűsnek — ez is sikerületlen — az *erdöntült* szó, mely regénye címéül is szolgál. Az olvasónak legalább nyolc lapot el kell olvasnia a regényből, míg tudatára ébred, hogy itt nem holmi erdőre kell gondólnia, hanem az *Erdöntül* annyi, mint *Erdély*. (Nyilván a latin Transsilvania szolgaj tordítása.) A regényben ilyeneket olvasunk: Egész *Erdöntúlon*, de odaát Magyarországon, vagy túlnan Moldvában (57); *Erdöntúlra* tart (25) stb.

Keresve kereshetjük Hegedűs regényeiben a régi nyelv szavait, alig akadunk egypár ilyesmire: *időtlen időknek előtte*; *ágyasház*, *fűszerszám*; *akkoron* pedig *irtak* *vala* 1047-et. Eppen ezért megállapíthatjuk, hogy Hegedűs Géza két regénye példa arra, hogyan ne járjon el a történeti regényíró. Véleményem szerint minden történeti regényírónak legalább az archaizálás legalsó határát át kell lépnie s a korszerűsítést legalább abban a negatívumban meg kell közölnie, hogy nyelve, különösen a párbeszédekben, ne legyen feltűnően mai.

Szántó György regényének cselekménye, mint azt már a címe is elárulja, Rákóczi kurucainak életét állítja elénk. Írónk igyekszik regénye szereplőit nemcsak külsejükben, ruházatukban, kezdetleges fegyverzetükben, nemcsak belső mivoltukban, egyszerű, paraszti ésjárásukban, gondolkodásukban, viselkedésükben, hanem nyelvükben is a lehető legkorszerűbben bemutatni. Ez az igyekezete sikerül is. A kurucok ajkán a régi nyelv s az erdélyi ízes, magyar népnyelv szavai szerencsésen keveredve szólnak meg ódon zamatossággal s jöllehet előfordulnak a regényben itt-ott maias, újkeletű szavak is, mégis érezzük a nyelvben és stílusban a kuruc-kor levegőjét és hangulatát.

Első helyen kell kiemelnünk Szántónak azt az ügyes korszerűsítő eljárását, hogy a régi kurucdalokat, mint az ábrázolt kor nyelvi emlékeit, beleszővi művébe. A dalokat a regény hőseivel, Balog Ádámmal, a két Csinom testvérrel, Tyukodi Andrással, Kuczug Balázsszal énekelte; Buga Jakab a táborban rögtönözve költi énekeit s ezeket bajtársai legott megtanulva vele együtt éneklék (68, 156, 167, 187, 202, 219). Hogy e dalok szövegei korszerűek, az nem lehet vitás.

Régies hatást keltenek az ilyen országnevek is: *Erdélyország* (22), *Lengyel*, pl. Rákóczi *Lengyelben* bujdosik (27, 28), kimegyünk érte *Lengyelbe* (44), zászlókat küldött *Lengyelből* (91).

Szántó nyelvében fontos korszerűsítő eszköznek bizonyulnak a helyén alkalmazott és mindig érthetővé tett idegen, főleg latin és német szók magyaros kiejtésű alakjai, pl. *kontraktus* (szerződés), *paktál*, *rebellió*, *rebellis* náció, *rebelliskednek*, *instanciázó levél*, *paksaméta*, *nótárius*, *fiskus*, *szekretárius*, *tógátus*; *peregrinus diákok*, *traktál* vele (tárgyal), *cimeres ármális*, *asszeszorok*, *fényes szála*; *egzécérozás*; *strázs*; *mustra* (szemle) stb.

Korfestő hatásúak a Szántó használt régi igealakok s főként a szenvedő igeragozásbeli formák, pl. *kiengede*, *méne*, *jövének*; *tett vala*, *keletik*, *szükségeltetik*; *találótott*. Ide sorolom az ilyen régies hatású alakokat is, mint *tudván* *tud*, *futvást*, *nézvést*.

Esze Tamás talpasai ízes magyar népnyelven beszélnek. A tájnyelvi alakok használatában az esetleges anachronizmusok sem tekinthetők stílushibának, mert az olvasó nyugodtan elhiheti, hogy a mai tájnyelvi formák már bármilyen régi korban éltek. Szinte halljuk Szántó parasztjainak a hangját, mikor mondják, hogy «*van ükel-mének* elég sütnivalója. Mindnyájunk *esze ü*» (5), «*Bíza* nem akármilyen ember *ü*» (uo.). S mindig ilyenformán beszélnek: *Oszt mér sajnálja kend a rusnya fajtáját?* (48), *Bévinnelek* az faluba, adnék rád *gúnyát* (11).

Régi krónikáink részletező modorát érezzük a ruhák, fegyverek, seregek felsorolásában s ezért régies hatással vannak az olvasókra az ilyenek: [A Lengyelben élő Rákóczi ruházata] Kócsagforgós nyestsüvegje, nyusztos, gyémántbogláros aranymentéje, setétlék kamukabárony dolmánya; piros szattyáncsizmája, rubinttal meghányt kardja (olyan, mint a mesék tündérkirályfiájé!); [így mentek] a talpasok vállukra vetett cséphadaróval, csákánnyal, kapával, kaszával, szeges fűtykössel, rongyosan, mezítláb, de mindenre elszántan (52). Látott ez a falu kékkaftános, veressüvegű janicsárokat; barnaruhás, zöldturbános bosztandzsikat, sárgaturbános derviseket, báránsüvegű anatóliakat, fehérburnuszos arab lovasokat, hajdúkat és vörösköpenyű rác martalókat, jezsuita atyákat és nagybajszú kálvinista prédikátorokat, darabontokat és palo-

táslovasokat, székely kopjásokat és oláh fejszéseket, csillogóvértű vallonokat és strucc-toilas németeket, svédeket, dánokat és skótokat, akik hol a császár, hol az erdélyi fejedlem zsoldjában állottak, hol a religió szabadságáért, hol az eretnokség elnyomásáért küzdöttek. Jártak czekek a seregekkel kupecék, cigánylányok, kártyavetőnők és vajások asszonyok, diákok és barátok, szemfényvesztők és markotányosok, lókupecék és rabszolgakereskedők, ki tudná felsorolni még, kik és mik (104).

A regényben több helyütt alkalmazza Szántó az illetén felsorolásokat, valamint igen gyakran használja a rokonértelmű szavak egymásra halmozását, mely a felsorolásokkal hasonló hatású, amint azt a következő, mindkét nemből vett példák bizonyítják: [A zsoldos vagy paraszt] hol szakadt nyeret, szíjat varr, hol a lovat viszi patkoltatni a kovácshoz, hol a *pulhákot, kaballért, muskétát, pisztolyt* javítani... (218). Kereskedik, kupckedik *disznyóval, barommal, lóval, fával, birkával, gnapjuval*. Viszi Bécsbe, aztán gyűjti az *aranyat, ezüstmarhát, pillangós, virágos kelyhet, násját, boglárt, teméntelen kénset* (18). *Zuhogás, locsogás, recsegés, zúgás és csobbanás* töri meg a tél csendjét (3). *Rablásból, ödöklésből, gyujtogatásból, karóbahúzásból, csigázásból, akasztófából* [állt a nyomozás]. Lángoltak a *szívek, a fák, az arcok, az ég; a felhők és a lelkek* (44). Körülöttük *rajzott, lármázott, viháncolt, kiáltozott* már az egész falu apraja-nagyja (23). *Dúló, fosztogató, gyujtogató* vasasnémetek (41). *Zsibongó, lármázó, ujjongó* tömeg (29) stb.

Még sok mindent lehetne mondani Szántó György archaizálásáról, de a főhozottak is eléggé bizonyítják, hogy nagy érzéke van a nyelv korszerűvé tételére és ez az érzék megfelelő tudással párosulva nyelvünket jól fel tudja használni a régies hangulat keltésére. Nemcsak a párbeszédekben, hanem a maga mondanivalóiban is hatásosan érzékelteti a regény korának nyelvallapotát. Jó példát ad a nyelv eszközeinek az archaizmus szolgálatába való állítására.

Geréb László regényének kora megegyezik a Szántóéval. Ez is a kuruc-kort eleveníti meg. Korszerűsítés tekintetében is egyértékű vele. Geréb is ugyanazokkal az eljárásokkal és eszközökkel éri el regénye nyelvének ódonszerű, régies hatását, mint Szántó. A regény olvasása közben szinte halljuk a *töröksíp* (tárogató) szomorú hangját s a kurucok dalolását. Geréb is ügyesen beleszövi a régi, egykorú szövegeket a regényébe (18, 52, 68, 118, 124, 132). Egy vak öregember pl. a gyászos kimeneteli hegyaljai fölkelést éneklí meg (68) s a korabeli szöveg érdekességét még az is emeli, hogy a szomorú nóta képes beszédében az allegóriákat az énekes köré csoportosulókkal együtt mi is megértjük. Tudjuk, hogy a *galamb* az ártatlan magyar szegény népet, a *sas* a császár címerének madarát jelenti, s kell-e magyarázat a *hárpiákra* ebben a versszakban: Ártásunkra küldé fene Hárpiákat. *i* kik a Hegyek-alatt minden városokat / és falukat, házakat, barmokat, prédálnak drága jószágokat (uo.).

Igen helyesen jár el, hogy ifjú olvasói számára a maitól eltérő jelentésben használt magyar szavakat, úgyszintén az idegen kifejezéseket a szövegbeli összefüggéssel vagy esetleg más, azonos jelentésű szóval megvilágítja, érthetővé teszi, pl.

kerengő = folyosó: Tamás kilépett a kerengőre, mely a szalmári főispán házat az udvar felől körülvette. A szépen fehérre meszelt, hosszú folyosó boltozatát zömök oszlopok tartották (15); *palánk* = végvár: Ardó nemrégén még végvár volt. Csak afféle palánk, földsáncsal körülvett község, de mégis végvár (19); *kazamata* = bástyafolyosó: Lépcső vezetett a pincébe. Ezen lementek. Nem is pince volt ez, hanem bástyafolyosó: kazamata (43); *manifesztum* = köz-tudomástétel: [Rákóczi «Reerudescunt», kezdetű kiáltványának idézete után olvassuk:] Manifesztum volt ez, vagyis köz-tudomástétel (108, a szó írónk alkotásának látszik a 'nyilatkozat, kiáltvány' kifejezésére); *korba* = hintó: ... úri hintó vágat a lengyel országúton. Az üvegablakos korba hintázik a szíjakon. A bakon áll a kocsis (104); *frajcimmer* = szobalány: ... a frajcimmer, vagyis szobalány megragadta Mika kezét (64) stb.

Geréb regényében számos régi szóval találkozunk nemcsak a párbeszédekben, hanem az elbeszélő és leíró részekben is, de ezek használata sohasem esik az érthetőség rovására, pl. sok ilyen szó van a regényben: *módi, abajgat, tűzser, szárnyék, dib-dabság, lantorna, füstély, átalag, pást* stb. — Kellő érzékkel más-más nyelven beszél-

teti a parasztlakat, a Rákóczi környezetét, a tanultabb szereplőket, az írástudókat, a «betűvetés mesterségében» jártasakat. Míg pl. a parasztlak, a kuruc sereg egyszerű katonái izes magyar nényelven beszélnek, addig a tanultabbak beszéde latin szavakkal tarkított. Előfordul az is, hogy jellemzés végett nemcsak egyes latin szavakat, hanem néhány rövidebb latin mondatot is beleszó pl. a «jezsuita» atyák beszédébe, de az ilyeneket magyarul is megismétli: Nem ettem bolondgombát, édes fiam, *Quod deus avertat! Mentseu isen!* (32); *Per amorem dei* — az isen szerelméért, mi újság tekintetes uram! (uo.). Károlyi Sándor, a szatmári főispán is így kiált rá Esze Tamás latinul: «*Cur stat ipse hic, Sedeat!*», de zárójelben utána teszi Geréb: «*Miért áll itt, Üljön le!*» (14).

Geréb is szereti az ilyenfajta felsorolásokat: Volt ott mindenféle kutya: karsú, vékonylábú agár, lógófülű, barnaórrú vizsla, hosszútűstű, kurtalábú tacsó, bozontos juhászkutya. Egyik szebb, mint a másik (38). Marhával, bűzával, miegymással áruskodom és többet szerettem eddig, mint amennyire világeletemben csak gondolhat is holmi rongyos rektor, prókátor, írnök vagy prédikátor (8).

Végül még egy jellemző stílusbeli sajátására mutatok rá Gerébnek, ami ugyan nem archaizmus, de nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a regény olvasását élvezetessé tegye s a stílus szépségének élvezése által az olvasó régies hangulata fokozódjék: ez pedig az elbeszélő és leíró részekben a Gárdonyira emlékeztető, részletező, aprólékos, rövid, könnyen érthető mondatokban való előadásmód. Íme: A balsai erdők felett eloszlott a hajnali pirosság. Ragyogóan tört át a nyári napfény a zöld lombokon. A fák alatt, a köves pázsiton még nem száradtak fel a harmatcseppek, csillogva függtek a fűszálakon. — A vastag csiga kibuggyant házából, elnyújtózott és mászni kezdett. Fényes nyál jelezte nyomát, amerre elhaladt. Előtte meredt egy magas ökörfarkkóró, telve virágokkal. Erre felmászott. Tetejére érve, kidugta szárvacskáit, forgatta szemét és csodálkozott, milyen változás történt itt tegnap óta. Itt valami óriási újság van, amit még sohasem látott! — Az erdei tisztáson sátor állt. Tágas, bíborszínű. Távolságban a tisztás szélén néhány kisebb sátor, de ezek csak szürkék. A bíborsátor előtt asztalka. Mellette fiatalember ült. Zöld brokátu volt rajta, feszes nadrágja kurta, sárga csizmában, kabátja nyakán csipkegallérka. A fiatalember barna haja vállára omlt. Valószínűs haj ez, nem szorult parókára. Apró bajusza felfelé kunkorodik szépen ívelt szája felett. — Egy inas reggelit tálat elébe, melyet a tisztás szélén, nyílt tűzön készítenek a szakácsok. Ifjú Rákóczi Ferenc ez, Felső-Magyarország legnagyobb birtokosa... (37). — E leíró részleten kívül még egy elbeszélő részletet is idézek: Esze Tamás az ablakhoz lépett. Kinézett. Az udvaron egy kakas kukorékkolt. Az ég alján derengett a hajnal. — A ház előtt a gémeskút nyikordult. Alvók heverték mindenféle. Évetke vizet húzott és a sötétben mosdott. A vályúra ülte vizet öntött a lábára is. Hosszú út előtt állt. Felhúzta csizmáját. A tiszta kapca simán, kellemesen szorult lábára. Begombolta kabátját és eligazította ráncait a szíj alatt. Háromszögletű német tisztai kalapot borított nyakába omló barna hajára. Kalapja mellett a veres toll mutatta kurucváltát. — Még korán volt. Visszament az udvarházba. Leült a kapu alatt egy sarokba és a falnak támasztotta fejét. Még aludt is egy kicsit... (143).

Geréb regényében tehát a Szántóéhoz hasonlóan a párbeszédék, leírások, elbeszélő részek egyaránt úgy vannak megírva, hogy nyelvünk kifejező eszközeinek felhasználásával tökéletesen beleviszi olvasóját a rajzolt korba, annak levegőjébe, hangulatába. Ez az igazi korszerűség!

Nunc venio ad fortissimum! Most térek rá a legderekabbra: Gárdonyi Gézára, akinek Egri csillagok című remek történeti regénye most egyszerre kétféle kiadásban is napvilágot látott: az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásával egyidőben a Szépirodalmi Kiadó is megjelentette a Magyar Klasszikusok sorozatában. Gárdonyi archaizmusa a legtokéletesebb; úgy vagyunk vele olvasás közben, mint Arany Buda halálával, sehol, egy pillanatra sem jut eszünkbe arra gondolni, hogy az író keresi a szavakat, a kifejezéseket, a képeket, a hasonlatokat, hogy bennünket a multba ragadjon. S mégis mindig a legjellemzőbb valóságossággal vetíti elénk a több évszázados multat s ezt nemcsak az Egri csillagokról mondhatjuk el, hanem többi történeti regényeivel is ugyanígy vagyunk. A láthatatlan ember és nomád lovasai, az Isten rabjai, a kolostor rideg falai közé vonult aszkéták, Dobó és az egri-véghegyi vitézek, más-más idők emberei nemcsak külsőleg, hanem szívük-lelkük szerint is, gondolkozásukban, beszédjükben is korszerűek. S az író legnagyobb művészete éppen abban rejlik,

hogy ezt a remek korszerűsítést úgyszólván észrevétlenül, gazdag szókincse segítségével éri el.

Az egri csillagok nyelvét Bóka László igen jól jellemzi a Magyar Klasszikusok kiadásához írt magvas előszavában. Mivel ez a jellemzés jelen dolgozatunk tárgyát a legközelebből érinti, ideiktatjuk: A regény nyelve méltó a regény tárgyhöz. Népi ízű, de nem népieskedő, nem egyetlen tájnyelvet tükröző, provinciális nyelv, hanem maga az ízes, színes élő magyar köznyelv. Népisége nem sajátos nyelvi fordulatok, tájszótár után kívánczoló különösségek halmozásában nyilvánul meg, hanem a próza nagyobb kötöttségében, ritmikus, rövid mondatainak a népdalok és a közmondások nyelvére emlékeztető szerkezetében, az átgondolt eszme világos, egyszerű megfogalmazásában, mely megfontolt szavú népünk sajátja s a legnagyobbak, a Petőfik, Mikszáthok irodalmi öröksége. Nem stilizál a mult felidézése kedvéért sem, nem halmoz régies fordulatokat. A régiséget gazdag szókincsével érzékelteti, régi szerszámnevek, fegyvernevek használatával érezteti, hogy a messzi multba ragadja magával az olvasót, de ezeket mindig leírásokban s úgy használja, hogy meg is magyarázza, nem válnak tehát a megértés akadályává. A török és magyar világ egymástól való idegenségét nyelvilleg is érzékelteti, legtöbbször megmagyarázza a regényébe szőtt idegen kifejezést, de nem mindig: egy-egy fel nem oldott idegen szó homályban maradt jelentésével az olvasó számára is élménnyé teszi az idegen zsvajt, mely körülözhönl az egri várat (XXXIX—XL).

Ez az idézett jellemzés voltaképpen magában foglalja a Gárdonyi-féle archaizálás nyelvi módszereit s közelebből nézve csak azt kell vizsgálnunk, miképpen fest Gárdonyi eljárása a gyakorlatban, vagyis példákra kell bemutatnunk nyelvi korszerűsítését. Határozottan állítjuk, hogy Gárdonyi regényében az eddig ismertetett eljárások mindegyike érvényesül, művészi felhasználásban: megvannak benne a régi, régies és régiesen használt szavak, különösen a hadi kifejezések, ruházat- és fegyverelnevezések, felsorolások, részletezések, eposzi seregszemlék, az ezekkel sokszor hasonló hatást keltő rokonértelmű szavak halmozása, idegen szavak használata (természetesen legtöbb a török szó), festői jelzők stb. De Gárdonyi az egyik legjellemzőbb nyelvi sajátosságát, a rövid mondatok rendkívüli kedvelését is sikeresen szolgálatába tudja állítani a régies hatás elérésére való művészi törekvésének. Páratlan nyelvgazdaságából e kis dolgozat keretében szinte lehetetlen még csak ízelítőt is adni; külön kellene vele foglalkozni. Néhány felsorolások részlet idézését is elegendőnek vélem.

Pl. Benne volt a jegyzékben minden fegyver: kopja, gerely, paizs, mindenféle golyó, csáklya, csákány, buzogány, kanóc, dárda és minden harci készség (267). A falak mellé köröskörül oda volt támasztva minden kopja, lándzsa, bomba, csáklya, furkó, ami csak fegyverkészlet volt a várban (327). — Ezek fegyver-felsorolások, amilyenekkel többfelé is találkozunk a regényben, de sokkal jellemzőbbek pl. a gyűlevész tábori népek felsorolása (352), az ostrom részletezései, leírásai (389, 405, 423, 434, 442, 336; 340 stb.), foglalkozások (352), török zene leírása (134, 152), sütés-főzés (ökörstítés) leírása (164). A régi eposzok fontos kellékének, az ú. n. seregszemlének is remek példáját látjuk a regényben, ezt be is mutatjuk, mert egyben frönk nyelvi korszerűségére is némi fényt vet: Az asztal egyik végén Dobó ült, másik végén Mekcsey. Dobó mellett jobbfelől Bálint pap ült, balfelől Cecey. A pap mellett Pető, szinte laposra viaszolt szürom-bököm bajszú, hej-az-appa-teremtésit ember. Petőt különben is meg kellett becsülni azzal a hellyel. A bátyja, Pető János udvari frönk nyelvi korszerűségére. Annak a révén jutott a várba, a puskaport, meg az öt tűzmestert is ő küldte Bécsből. Csak azután következett vagy kor, vagy rang szerint részint Mekcseytől, részint Dobótól számítva a sort: Zoltay, a szöke, nyúlánk ember, szeme afféle dárda-dobásra célzó, de az ajka mindig mosolyog. Bornemissza, Fügedy, a farkas-üstökű zömök ember. Azán Koron Farkas, az abaújmegyei gyalogosok hadnagya, fiatal vasrágó-álú barna ember. Kendy Bálint és Hegedűs István, Serédy György hadnagya, akik ötven drabantot hoztak; Fekete Lőrinc, aki Regéből jött tizenötöd magával, piros-

arcú, nyalka ember, a borbély rútul rövidre nyírta *koránszürkültő haját*. Lőkös Mihály, akit száz gyaloggal küldtek a szabad városok, gyermekies tekintetű, *tagos, nagy ember*, Nagy Pál Batori György harminc drabantjának hadnagya, *bikaerejű merész ember*; Jászay Márton, a jászai prépost negyven drabantjának hadnagya, *kétfelű fésült fekete hajával inkább valami csendes íródeáknak látszik*. Szency Márton szepesi hadnagy, aki negyven gyalogost hozott, *kissé pockos, vastagnyakú úr*, kék mentében, *de afféle öklelő szemű*. Bor Mihály, *kitűnő puskás*, Sáros megye küldte hetvenhat gyaloggal, *ritkás-szőke bajszú, melázó arc, mintha a címerében holdvilág és zenélő óra volna*. Ugocsából ott volt Szalacsy György, *vastaglábú tokás ember*, a tekintete szigorú és Nagy Imre, *kedves-udvarias fiatal ember*, mindenkire tisztelettel néz. Őt Homonnay Gáborné küldte tizennyolc gyaloggal. Eperjesről Blaskó Antal jött el, *egy harapós tekintetű, göndörszakállú erős ember*, kék mentében, *nehéz kard az oldalán...* (272).

Néhány határozót is bemutatok: *mindjárt, rohanást, üstölést*; a hold *másfél kopjányira állt* már az ég alján (83), *emberfértényire bővült* a nyílás (387), *talán tojásfőzetnyi ideig álldorgált ott* (205), a török *gyűlön gyűlt* (429), *bent többültön többült* a forgáccsal, kénnel, faggyúval, szurokkal töltött hordó (412), *rohanást rohant* (451) stb.

Gárdonyi nyelvi gazdagságát legjobban talán a rokonértelmű szavak halmazása mutatja, pl. *görgött, südőlt, csattogott, pattogott, ugrált* a golyó (319), *öltöztetjük, ringatgatjuk, táncoltatjuk, áttatgatjuk* (15) stb. A sok régi, de mindig megmagyarázott szókat megelőzőm s még csak a népi-régi túlzó kifejezések használatát említem meg, az ilyeneket: *világot tépő viharvész* (431), *világot rendítő* dördülés (388), *egyet hasító* sikoltás (436) stb.

Gárdonyit az ikerszavak használata tekintetében is nagymesternek mondhatjuk. Nincs lap a könyvében, melyen néhány ilyen ikerszóval ne találkozánk: *bőzsőgnyűzsőg, díbeg-dobog, eklet-bakiat (kiekietett-baklatott a szobából, 11) settegetés-sugdosódás* stb.

Néhány ifjúsági történeti regényt vizsgáltunk meg abból a szempontból, hogy miben és mennyiben felelnek meg annak a követelménynek, melyet az archaizmus, azaz a nyelvbeli korszerűség tekintetében elengedhetetlen kellékként szoktak velük szemben felállítani. Láttuk, hogy a megvizsgált művek némelyike többé, némelyike kevésbé felel meg e fontos követelménynek, és láttuk, hogy az egyes írók a korszerűség elérésére milyen nyelvi eszközöket használnak föl. Az elmondottak alapján az archaizmus fontos és időszerű kérdésében a következőket állapíthatjuk meg:

1. A történeti regényeknek elengedhetetlen feltétele a korszerűség. Ennek nemcsak a mű cselekményének külső és belső ábrázolásában, a szereplők külső és belső rajzában, jellemzésében, hanem a nyelv használatában is érvényesülnie kell.
2. A nyelvi korszerűség a párbeszédekben, mint a szereplők gondolatainak közvetlen kifejeződéseiben, föltétlenül szükséges.
3. Az író az elbeszélő és leíró részekben e tekintetben szabadabban járhat el és a maga korának nyelvét is használhatja. Azonban a rajzolt kor történeti hatásának fokozására leghelyesebben teszi, ha itt is igyekszik a korszerűség megközelítésére.
4. A nyelvi korszerűsítés kezdő, legalsó foka az — s ezt minden írónak el kell érnie —, amikor gondosan és óvatosan kerül az író a teljesen újszerű szavakat és kifejezéseket, amelyek az olvasót a cselekmény korának hangulatából kizökkenthetik.
5. A nyelvi korszerűsítés legmagasabb foka a rajzolt kor nyelvének teljes nyelvi rekonstruálása (felújítása). Ez alig közelíthető meg, de nincs is rá szükség, mert az olvasó nem nyelvtörténettel akar foglalkozni; hanem olvasmányát élvezni akarja. Az ilyen mű olvasása nehéz, unalmas és megértéséhez szótárra van szükség. Ilyent egyes nyelvész-írók is csak kuriózumként írtak.
6. A regényíró a leghelyesebben jár el, ha az archaizálás két szélső határa között megpróbál a középúton járni. Ezt úgy teheti meg, ha a pár-

beszédesebb részekben lehetőleg törekszik a korszerű hatás elérésére, a leíró és elbeszélő részekben pedig kerül minden mai, feltűnően újszerű kifejezést és ízléssel beleilleszt mondanivalóiba olyan régiességeket, régi hatású nyelvi eszközöket, amelyek nem esnek az érthetőség rovására.

7. Az archaizálás leggyakoribb eszközei: *a)* régi nyelvmélekek, szövegek, korabeli dalok, énekek beleszövése a regénybe; *b)* régi, régies, vagy régiesen használt szavak, kifejezések használata, különösen a hadi-, céh-, étel-, foglalkozás-elnevezések stb. Ezek azonban úgy alkalmazandók, hogy a szöveg érthető, világos legyen; ahol szükséges, a régi szót meg kell magyarázni (esetleg jegyzetben, mint ezt többek között Arany is tette); *c)* hatásosak a régies, hosszadalmas szavak (bizodalmas, békességes, diadalmas, nyugodalom stb.); *d)* latin és más idegen eredetű szavak magyaros alakjainak használata; *e)* régies igeragozásbeli alakok, elsősorban a múlt idők alakjai, továbbá a szenvedő igealakok használata; *f)* országnevek és helynevek régi formáinak alkalmazása; de itt következetességre van szükség; *g)* felsorolások: különösen ruhák, fegyverek, seregek (ú. n. eposzi seregszemle), részletezések: cselekvések aprólékos leírása, ostrom, sütés-főzés stb.; *h)* a felsorolásokhoz hasonló hatású szinonimák (rokonjelentésű szavak) halmozása; *i)* régies hatású szavak a beszélők ajkán, régies kifejezések, szólások, közmondások (az e használatban előforduló anachronizmust, kortévesztést az olvasó legkevésbé veszi észre).

Fejtegetéseink, megállapításaink az archaizmus kérdésében vitát kívánnak megindítani. Várjuk tehát az illetékesek, elsősorban az érdekelt írók hozzászólásait!

Nyelvművelés

ÚJKELETŰ IDEGEN SZAVAINK

Írta: Révay József

Jó félévvel ezelőtt olvastam egy hivatalos közleményben: „A megyei kádereképző iskolákat nem egységes tematikával, hanem a pártkáderek egyes kategóriái számára specializált programmal kell megszervezni”. Helyes-e hivatalos (párt-)közleményt így fogalmazni? Nem helyes.

Aki ezt a közleményt fogalmazta, nyilván megfedkezett róla, hogy pártirodalmunk klasszikusai, Lenin, Sztálin, Kalinyin, Zsdánov, Rákosi, Révai elvtárs stílus-eszménye az egyszerűség és a világosság. Ha erre gondol, bizonyára nem tűzdeli meg ezt a mondatot ily bőven idegen szavakkal. Hiszen a népnek írunk, tehát írunk a nép nyelvén, azaz tisztán, érthetőn, egyszerűn, világosan s ne kényszerítsük az olvasót az idegen szavak tudóskodó halmozásával fölösleges fejtörésre.

Az egyszerűség és világosság elvét pártunk klasszikusai elméletben és gyakorlatban tudatosan érvényesítik. Ez az egyöntetűség arra mutat, hogy ez náluk nem egyéni felfogás vagy adottság, hanem a párt álláspontjának tükröződése, a „néppel a népert” politika természetes következménye. A pártnak ezt az álláspontját világosan mutatják az itt következő (és csak hirtelenében kiragadott) elvi jelentőségű nyilatkozatok.

Gorkij írja: „Az írók ne fedkezzenek meg a tősgyökeres orosz nyelvről. Altalában jól kell ismerni a tömegek nyelvét. Igen sok zengzetesség, tagasság van abban. Hatalmas országunk minden körzetében most megy végbe a nyelv átszervezésének folyamata; egyes szavakat eltöröl, teljesen megsemmisít ez a folyamat, helyükbe új szavak jelennek meg” (A szovjet nyelvtudomány kérdései: 219).

Sztálin elvtárs írja Leninről: „Csak Lenin tudott a legbonyolultabb dolgokról ily egyszerűen és világosan írni“ (uo. 221). És Kalinyin ugyanezt állapítja meg Sztálin elvtárs nyelvéről: „Ha megkérdeznék, hogy ki ismeri mindenkinél jobban az orosz nyelvet, azt felelném: Sztálin. Tőle kell megtanulni a nyelv tömörségét, világosságát és kristálytisztaságát“ (uo. 221). Egyik mai szovjet tudós, E. Galkina-Fedoruk, ugyanezeket a jellegzetességeket ismeri fel e két nagy klasszikusunk nyelvében: „Lenin és Sztálin művei a tömör és reális, egyszerű és pontos, világos és igaz orosz nyelv valóságos mintaképei“ (uo. 326).

Ebben a szellemben fejezi ki a párt álláspontját Zsdánov, mikor nem éri be a pusztá megállapítással, hanem harcot hirdet a nyelv tisztaságáért: „Aktívan kell harcolnunk nyelvünk tisztaságáért“ (A művészet és filozófia kérdéseiről: 93). És hogy ezt a harcot hogyan kell megvívni, arra világító példa Rákosi elvtárs minden írása, minden sora. 1945-ig a magyar politikai stílus csak úgy hemzsegett az idegenszerűségektől, főképpen az idegen szavaktól: a grófi és dzsentrí szónokok és politikai írók, valamint esatlósaik, ezzel is meg akarták mutatni „magasabbrendű műveltségüket“, vagyis magyarán: ezzel is elkülönítették magukat a néptől. Rákosi elvtárs gyökeresen szakított ezzel a nagyképű, tudálékoskodó és osztályszellemű hagyománnyal; stílusa egyszerű, világos, ízes, minden mondata érthető, mindig fején találja a szöveget. S a nép annál könnyebben megérti, mert nyelvét tösgyökeres magyaros szólásokkal, sokszor közmondásokkal fűszerezi (esküdt ellensége; megérették az ujjukat; könnyű Katót táncba vinni; nem fenékgig tejfő; vizet prédikál és bort iszik; fejétől bűzlik a hal; kutyából nem lesz szalonna; verte a mellét, stb.). Idegen szavakat csak akkor használ, ha a politikai fogalmat éppen az az idegen szó fejezi ki legszabatosabban; sohasem kérkedik idegen nyelvtudásával, sohasem tudálékoskodik. Halgatósága éppen ezért nemcsak érti, hanem élvezi is ezt a nyelvet: a magáéra ismer benne.

A párt harcat a nyelv tisztaságáért Lenin kezdte, mikor erélyesen kikelt az idegen szavak fölösleges használata ellen. Ide iktatom azt a híres nyilatkozatát, amely máig is alapelve a párt harcának a nyelvtisztaságáért: „Rontjuk az orosz nyelvet. Idegen szavakat használunk. Helytelenül használjuk őket. Minek defektusokat mondani, mikor mondhatunk hiányokat vagy tökéletlenségeket, vagy fogyatékosságokat? Annak, aki nem rég tanult meg olvasni, megbocsátható, hogy neki újdonság számba menő idegen szavakat használ, íróknak ezt nem lehet megbocsátani. Nem volna-e itt az ideje, hogy hadat üzenjünk a fölösleges idegen szavak használatának?“ (Az irodalomról: 166—167).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a párt, egyéb értékes hagyományaink ápolása mellett, a nyelv épségének és tisztaságának megőrzését is fontos feladatának tekinti.

S a cikkem elején idézett példa mutatja, mennyire időszerű ép ma a nyelvünkben egyre jobban elterpeszkedő idegen szavak ügye. Es itt emlékezetünkbe kell idéznünk Sztálin elvtársnak a Marr-vitában elhangzott egyik alapvető tételét: „A nyelv, különösen szótári szókészlete, majdnem szakadatlan változás állapotában van. Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szótárának kiegészítését oly szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához. És a nyelv, amely közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát“ (A szovjet nyelvtudomány kérdései: 228.).

Ezt a tételt csattanósan bizonyítja a mi nyelvünk mai helyzete is. Özönével tódulnak be politikai, gazdasági, tudományos és irodalmi életünkbe az új fogalmak és mivel ezekre még nincsenek szavaink, vagy még nem kíséreltük meg kikeresni és összeállítani meglévő szókincsünk-

ből a megfelelő jelentésű magyar szavakat és szólásokat, — sok politikus, közgazdász, szónok, újságíró, író, tudós a könnyebb ellenállás irányában halad s kényelmesen úgy teszi túl magát a nehézségen, hogy átveszi az idegen szót, bármily éktelen vásári csiricsaré is nyelvünk tiszta szövetén.

Helyesen hangsúlyozza Beke Ödön (Nyr 75:281), hogy a nép a maga nyelvéből is alkothat új szót az új fogalmakra és „számtalan olyan idegen szó van, amit jó és megfelelő magyar szóval lehet helyettesíteni“. Helyes az az elve is, hogy az idegen szó sokszor jobban és teljesebben fejezi ki azt, amit az író mondani akar, valamint az is, hogy „ha nincs megfelelő szó az új fogalomra s nem is tudunk helyette új szót alkotni, akkor nem kifogásolható az idegen szó“. „A közhasználatú újabb idegen szavakat is el kell fogadnunk, de a nyelvművész sokszor tud ezekre is jó magyar szavakat találni vagy alkotni“.

Az alább következő rövid s egyáltalán nem teljes szójegyzékbe nem vettem fel olyan szavakat, amelyek már rég beszivárogtak nyelvünkbe s ma is szívósan élnek benne, bár fölöslegeseek. Ilyenek: *brošúra* (röpirat, füzet), *individuum* (egyéniiség), *intervenció* (közbelépés, beavatkozás), *konferencia* (tárgyalás, értekezlet), *konzultáció* (tanácskérés, tanácsadás), *struktúra* (szerkezet), vagy a legújabban meghonosodott *adminisztrátor* (ügyintéző). Ismeretes azonban, hogy ma a pártoktatásban a *konferencia* a. m. megbeszéléssel és vitával egybekötött beszámoló, a *konzultáció* pedig: kétes és homályos kérdések megvilágítása és magyarázata. A helyettük használható jó magyar szavak nem fejezik ki tökéletesen a két szó új értelmét s mivel ezek már a pártnyelv műszavai, bízvást megtarthatók.

Még egy megjegyzést: az alább felsorolt szavak java része latin eredetű (csak mutatóba akad köztük görög és angol), de nem a latinból, hanem az orosz tudományos, politikai, gazdasági és irodalmi műnyelvből kerültek nyelvünkbe. Lenin már az orosz nyelvben is kifogásolta a sok (és sokszor helytelenül használt) idegen szót, de az orosz nyelvben még hagyján: indoeurópai nyelv, mint a latin vagy görög, tehát úgyszólván a közös szókincsből merít, ha latin szavakat iktat be nyelvébe. A mi nyelvünk azonban ép oly távol van a latintól, akár a némettől, mert évszázados konyhalatinságunk nem jogcím arra, hogy ennek az ál-latin nyelvnek torz képződményeit beiktassuk nyelvünkbe. Lenin és Sztálin szellemében dolgozunk tehát, ha az új fogalmakra mindenekelőtt a magunk nyelvén igyekszünk megfelelő, jó és kifejező szavakat találni vagy alkotni. Mert ha valahol, akkor igazán ezen a területen jogos a szüntelen nyelvújítás.

Az itt következő szójegyzékkel és hozzá fűzött megjegyzéseimmel szeretném fejtörésre és — mondjuk ki — nyelvújításra serkenteni lapunk olvasóit, barátait és főleg a tudós nyelvészeket.

Agregát. Az *aggrego* latin szó jelentése: felhalmoz, tömörít, csatlakozik. A címszó nyilván feltételezi az *aggregatum* latin szót, ilyen azonban sem a klasszikus, sem a késői latinságban nincs. Mi 1945 után vettük át az orosz műnyelvből, oda pedig az angolból került (*aggregate*). Jelentése: „sok egynemű dolog együttese“; a mai gazdasági szaknyelvben ajánlatos helyette ez a jó magyar összetett szó: géprendszer.

Agresszió, agresszor. A latin *aggressio* jelentése: támadás, az *aggressor* a. m. támadó, rabló. Ha nem valóságos támadásról, hanem politikai harckeverésről van szó, akkor az 'uszító' fejezheti ki a fogalmat helyesen. Mivel azonban mindkét szót a diplomácia nemzetközi szókincsébe tartozik, s ma már közkeletű és érthető, mindkettőt meghonosodott idegen szónak tekinthetjük.

Aspirantúra, aspiráns. Tudományos műnyelvünk legújabb vadhajítása az *aspiráns* szó. Az *aspirare* latin szó csak a közép- és újlatinságban szerepel a köznyelvünkben meghonosodott *aspirál* (vágyódik, sóvárog, pá-

lyázik, számot tart valamire) értelemben. Az *aspiráns*-ból képzett *aspirantúra* latin mintára gyártott önkényes alkotás. Mindkét szót az oroszból vettük át, de egyikre sincs szükség, mert *aspiráns* a. m. tudósjelölt, *aspirantúra* pedig: tudósképzés. Hogy mennyire elburjánzott már ez a szó újabb műnyelvünkben, mutatják továbbképzései: *aspiránsfelvételek*, *aspiránsképzés*; *táv aspiráns*; *táv aspiránsképzés*. Idevág a *kandidátus* szó is, a doktori fokozatot megelőző tudományos fokozat új elnevezése. Mondhatjuk helyette: *doktor-jelölt*, de mivel ez a megjelölés (*cand.* alakban) világoszerre régóta használatos, ép úgy megtarthatjuk, mint a *doktor (dr.)* szót.

Allamapparátus a. m. államigazgatás, államgépezet, az államigazgatás szervezete. Ez a felemás idegen szó fölösleges.

Brigád a. m. csapat. Tudjuk, hogy *brigád* (eredetileg: 'dandár, két ezred') 5—10 tagú kisebb munkacsoportot jelent s mivel az ilyen csoport fokozott és lendületesebb munkára vállalkozik, bizvást nevezhető katonai műszóval *csapat*-nak. Ma széltében-hosszában elterjedt, persze fölösleges módon, sőt már a *brigád* tagjának új elnevezése is felbukkant: *brigadéros*, sőt *brigádós* (Irodalmi Újság 1952. jan. 31). A Szabad Nép már 1951 júniusa óta többnyire a *csapat* szót használja a *brigád* helyett. Használjuk mi is!

Dekád. A *brigád*-dal együtt ezt is nyilván az orosz nyelvből vettük át s ez is ép oly fölösleges, mint amaz. Az egyetemi ú. n. Gólyavár múltévi építkezésének versenytábláján láttam először a *dekád* szót s a Szabad Nép 1952 január 19-i számában ezt olvastam: „november első *dekád*-jában“, „az első két *dekád*-ban“. Kétségtelen, hogy a jelentése: 'november első harmadában', 'a hónap első két harmadában'. Miért kell tehát a görög *dekas* szónak németre torzított alakját kölcsön vennünk az orosz nyelvből, holott van a fogalomra jó magyar szavunk?

Diszpécser. Az angol *dispatch* a. m. 'gyors elintézés, sietség, távirat', a *dispatcher* pedig: 'feladó'. A *diszpécser* szó újabban bukkant fel gazdasági műnyelvünkben s ma még legfeljebb csak az érdekeltek tudják, hogy mit is jelent. Egyes munkahelyeken és a Szabad Népben halljuk és olvaszuk: *diszpécser-rendszer*, *diszpécser-hálózat*, *diszpécseroktatása*, *fődiszpécser*. A Társadalmi Szemle egyik cikkéből (Kummer Ferenc, 1951: 11—12. sz.) tudjuk meg, hogy a *diszpécser* feladata a sürgetés, tehát magyar jelentése: 'sürgető'. Teljesebb értelmű, a fogalmat világosabban kifejező jó magyar szó kellene helyette (intézkedő, irányító?).

Diverzáns, diverzió. Az előbbi mondvaesinált latin szó, az utóbbinak jelentése: 'kitérés, eltérés'. Ma mind a kettő politikai műszó: „...ezeket az UDB küldte Romániába kémkedés, provokáció és diverzió céljából“ (Szabad Nép 1951 júl. 29). A *diverzáns* szó is rendszerint együtt szerepel a *kém* szóval. Valószínűleg rokona a *szabotőr*, *szabotázs* szónak és fogalmilag ugyanazt jelenti: 'kém, romboló, rongáló, merénylő'. Nme lehetetlen, hogy a *diverzió* szót az új orosz prózai nyelv a katonai műnyelvből vette át; ebben a szó olyan hadműveletet jelöl, amely az ellenség figyelmét a valódi támadásról eltereli. Eszerint ez volna a jelentése: 'leplezett tevékenység, vagyis politikai értelemben: kémtevékenység, kémkedés'. Mivel azonban mai értelme főképpen: romboló, rombolás, viszont a kém, kémkedés szó ennél kevesebbet mond, vagy meg kell tartanunk, vagy jobb magyar szót kell alkotnunk helyette.

Energetikus. A Szabad Népben olvasom: „A vállalat *energetikusa* gondoskodik a motorok elosztásáról“ (1952 ápr. 10). Helyes magyar szót csak technikai szakemberek segítségével alkothatunk helyette.

Fetisizál. A Csillag c. irodalmi folyóiratban olvastam: „Az ilyen kritika *fetisizálja* a lektort, elvonatkoztatja mai irodalmunk általános színvo-

l. A rossz *táv-* előtaggal. Ehelyett a *levelező* jelző megfelel a fogalomnak. Hisz az egyetemen is *levelezőoktatás* van.

A szerk.

nalától" (1951:907), — magyarul: elefántonítoronyba, légüres térbe helyezi, bálvánnyá merevíti. Más vonatkozásokban is használatos ma ez a szó, de mindenkor helyettesíthető jó és megfelelő magyar szavakkal.

Gigánt. Egyik kíváncsi írónk több ízben is ezzel a szóval jelölte meg a Szovjetunió óriási méretű gyárait („ipari *gigántok* születésének hőskölménye"; „a sztálini *gigántokban*"). Az orosz nyelv, mint mondtam, nemcsak könnyen, hanem jogosan is iktatja szókinésébe a görög és latin örökség szavait, de a magyarban ez a módszer (hacsak nem elkerülhetetlenül szükséges) jogtalan is, fölösleges is. A *gigant* magyarul: *gyáróriás*. Ugyanebből a szóból valaki új szót alkotott: „közel érzem magamhoz a kommunizmus építésének *gigantizmusát*" (Irodalmi Újság 1951 júl. 16), — vagyis: 'nagyszerűségét, hősiességét, emberfeletti arányait'. Ne alkossunk új görög és latin szavakat!

Instruktor a latin nyelvben a. m. 'műves, köműves'; a késői latinságban: 'tálaló, aki ügyesen állít össze ételeket a tálon'; nyelvünkben a múlt század óta 'házitanító' értelemben honosodott meg, jelentése tehát ez volna: 'oktató'. Ezt igazolja a latin *instruo* szó jelentése is: 'megtanít, kioktat'; ma aztán az *instruktor* szó jelentése visszakanyarodott ehhez az alapigéhez és oktatással, tanítással foglalkozó egyént jelöl. Csak hogy a szó mai párt-használata inkább a 'tájékoztató', mint az 'oktató' szónak felel meg és rendszerint az időszerű feladatokkal kapcsolatos tájékoztatással függ össze. A párt-oktatás munkáját végző elvtárs neve nem *instruktor*, hanem *propagandista*, a szó lenini-sztálini értelmezésében. Eszerint az *instruktor* a. m. 'tájékoztató'.

Kollégium. A latin *collegium* szó jelentése: 'testület, társulat, társaság, egyesület, céh'; a magyar köznyelvben: 'intézet', mert a magyar (lőleg református) kollégiumok több intézményt egyesítettek (középiskola, jogi, teológiai, bölcseleti főiskola). Legutóbb azonban ezt olvastam: „A Szovjetunió legfelsőbb katonai *kollégiuma*" (Szabad Nép 1951. dec. 20). Miért kellett átvenni a *kollégium* szót? Bármilyen hivatása annak a legfelsőbb kollégiumnak, bizonyára illik rá a *testület*, *bizottság*, *bíróság*, vagy egyéb jó magyar elnevezés.

Kombájn. Az angol *combine* (kiejtése: kombájn) ige jelentése: 'egyesül, összefog, társul'. Az új orosz nyelvben a szó olyan gépet jelöl, amely egymaga több gép, pl. az arató és a cséplőgép munkáját végzi egyszerre, mivel több gép ügyes összeépítéséből, összeállításából (*kombináció*) keletkezett. Helyes magyar neve tehát: arató-cséplőgép.²

Kombinát. Sűrűn olvasunk mostanában a szegedi *textilkombinátról*, *kohókombinátorokról* és a Szovjetunió mindennemű *kombinátjairól*. Nyilvánvaló, hogy a *kombinát* nagyszabású, nagyméretű, egyesített, összetett gyártelepet jelent, vagyis olyan hatalmas gyártelepet, amely több rokon és egymást kiegészítő, egymással együttműködő gyárat egyesít magában. Ennélfogva bizvást nevezhetjük *gyáróriásnak*, vagy akár *óriásgyárnak*. A Béketervünket ismertető szép könyv már le is írta ezt a szót (*gyáróriás*) Sztálinvárossal kapcsolatban (Szabad Nép 1951 szept. 21). Kövessük példáját!

Komprádor. A Szabad Nép egyik cikkében olvastam: „Kínában a *compradore* hűbérurak zsákmányolták ki a népet" (1951 febr. 10). A szó a gyarmatosító spanyolok és portugálok *comprador* (olasz: *compratore*) szavából származik, de nem kizsákmányoló hűbérurat jelent, hanem (az Idegen Szavak Szótára szerint) „bennszülött kereskedő, aki a múltban Kínában, jelenleg a Fülöp-szigeteken és még néhány keleti gyarmati és függő államban a külföldi tőke és a helyi piac között közvetít." Kuo Mo

² Van azonban más összetett gép is, pl. a bányában; ezekre természetesen nem illik ez a szó, tehát más neveket kell alkotni a fogalomnak megfelelően. A szerk.

Zso is ilyen értelemben használta a szót a Magyar Tudományos Akadémiában tartott előadásában: „Csang Kai Sek *komprádor-klikkje*“. A Szabad Nép elírásáért persze a cikkíró felelős. A *komprádor-klikk* nem a hűbérurakat jelenti, hanem a gyarmatosítókkal való kapcsolatok révén gyorsan gazdagodó, főként kereskedő nagytőkéseket. Mivel az átlagos olvasó nem ismeri a *komprádor* szónak ezt az összetett jelentését, szükség-es és érdemes volna jó (akár összetett) magyar szót alkotni helyette.

Konspiráció. A latin *conspiratio* (a *conspirare* 'egyetért, megegyezik, együttműködik, összeesküszik' szóból) jelentése: 'egyetértés, megegyezés, összeesküvés'. Ha új politikai nyelvünkben is csupán ennyit jelentene, bizvást mellőzhetnők és a megfelelő magyar szót használhatnók helyette. Azonban az illegalitás (a földalatti mozgalom) évei alatt a szó jelentése gyökeresen megváltozott, mint a következő példák mutatják: „Kiment a városba, hogy ott szigorú *konspiratív* körülmények között találkozzék embereivel“ (Irodalomtörténet 1950: 61); *konspirációs* összekötőhely (uo.); nagyszerű *konspirátor* (uo.); „a budapestiek vidékre utazással *konspiráltak el* az utat“ (Szabad Nép 1951 febr. 18); „nem történt semmi, amit el kellene *konspirálni*“ (Déry: Befejezetlen mondat 2: 296). A szónak és származékainak jelentése tehát, — túl az „összeesküvés“-en, — ma már a leplezett, titkos, földalatti tevékenység és szervezkedés fogalmát fejezi ki s ezért, különösen, mivel drága történelmi hagyomány szentesíti, bizvást megtartható és használható.

Patronál a. m. támogat, pártfogol, segít. *Patronare* ige ugyan csak a középkori latinságban van meg (jelentése: 'a *patrónus* jogait gyakorolni'), de a *patronus* szónak is 'pártfogó' a jelentése. A *patronál* szó, mai jelentése szerint, a. m. valaki pártfogásába, védelmébe vesz egy-egy kisebb irodalmi, színjátszó, önművelő vagy tánc-csoportot, tanácsokkal látja el, irányítja őket, együtt dolgozik velük, stb. Ilyen értelemben használják lapjaink: *patronáló csoportok*, *patronázs-csoport*, *patronálás munkája*, *patronázs-munka*, *patronáltam* stb. Itt csak az a baj, hogy az e.süllyedt burzsoá-világban bizonyos ál-népjóléti intézmény megjelölésére használ-ták és ezért félreérthető. Ma a *patronálás* helyett jobb a *tanácsadás*, *irányítás*, *vezetés*, *támogatás* szót használni. S talán még jobb magyar szót is lehet találni helyette.

Plénium: ez is egyike teljesen fölösleges új idegen szavainknak. A Párttörténetben olvassuk: „A Központi Bizottság *plénuma*“ (147. l.); Hrennyikov szovjet küldött beszédében pedig legutóbb: „A zenei *plénium* nagyjelentőségű“ (Szabad Nép 1951 nov. 20); az Irodalmi Újság írta: „Író-szövetségi *plénium*“ (1951 okt. 11); a Csillag pedig: „A szovjet írók szövetségének *plénuma*“ (1952: 487). Nyilván szükségtelen átvennünk ezt az újonnan gyártott szót (eddig csak a szintén légbőlkapott *plenáris* szót — *plenáris ülés!* — ismerte a nagyképűsködő és szívesen latinoskodó politikai műnyelv), mikor tökéletesen kifejezik az érteimét jó magyar szavak: *teljes ülés*, *közgyűlés*, *taggyűlés*.

Potenciál, a latin eredetű angol *potential* 'lehetséges' és a francia *potentiel* 'feszültség' szó alakja szerint képzett, de valószínűleg az eredeti latin *potens* 'erős, hatalmas' és *potentia* 'erő, hatalom' jelentését őrző politikai-katonai műszó. Nem lehetetlen, hogy a fizikai műnyelvből került bele a politikai-katonai szókincsbe. Minden nehézség nélkül helyettesíthető a *felkészültség*, *erő* szóval.

Premizálás. A latin *premium*-ból (jutalom) származó kores képződmény; jelentése: 'ju'almazás' vagy „prémiumos időbér-rendszer szerinti fizetés“. Világos, hogy a *jutalom*, *jutalmazás*, *pótlék* szó bármelyike helyettesítheti.

Provokátor. A *provocare* latin ige jelentése: 'izgat, felizgat, kihív, ingerel'; a középkori latinságban *provocator* az az alkalmazott, aki a

peres feleket a tárgyalásra beszélítja. Mai jelentése: 'beugrató, áruló.' Nincs szükségünk rá. S annál kevésbbé van szükségünk az ilyen magyarságra: „...akarják *kiprovokálni* az új világháborút“ (Szabad Nép 1951 aug. 5); helyesen: *kirobbantani, lánggra lobbantani, kierőszakolni*.

Sematizmus. A görög *schéma* 'testtartás, alak, viselet, ruházat, látszat' szó származéka. Nálunk a felszabadulásig 'táblázat, címtár, névtár' értelemben használták, viszont a szovjet kritikai irodalomban a vázlatos, képletes, gépies, szokványos ábrázolásmód megjelölése. Származékai: *sematikus*, a. m. 'vázlatos, kaptafaszerű, szokványos, üres stb.' és *sémaszerű*, *sémaszerűség*: 'kaptafára dolgozás' (Szabad Nép 1951 febr. 4). A *sematizmus* szó, ebben a meglepő jelentésváltozatban, ma már szívósan él nyelvünkben, bár úgy érzem, hogy — ha már mindenképpen épp erre a szóra van szükség — még mindig jobb volna helyette: *sematikus ábrázolás, sematikus írásmód*.

Szektariánus a latin *secta* 'párt, iskola, felekezet, banda' szóból erőszakosan képzett torzalak; sem a klasszikus, sem a késői latinság nem ismeri: újkori képződmény; a latinban csak a *sectarius* 'herélt' szó van meg. A mai pártnyelvben a latin alapszó jelentésének megfelelő 'pártoskodó, felekezetieskedő' közhasználatú szó az: *elhajló*. Azonban ezt a szót így egymagában nem használhatjuk a *szektariánus* helyett, mert ez mai jelentésében: baloldali elhajló, aki lazítja a párt kapcsolatait a tömegekkel, merev dogmatikus politikát folytat, aminek következtében a párt, az élesapat, elszigetelődik, szűk szektává válik.

Szpartakiád. Nem is sejtem, mi lehet a *szpartakiád* és honnan eredhet. Talán *Spartacus* nevéből? Vagy talán a német *spartacus*-ok emlékére neveztek el bizonyos versenyeket *szpartakiádok*nak?

Tematika. Kétségtelenül a görög-latin *thema* 'retorikai tétel, csillagkép' szó származéka, illetőleg továbbképzése, bár a szót a klasszikus görögség nem ismeri. A *thema* görög szó jelentése azonos a latin *thema* jelentésével. A középkori latinságban a *thema* a. m. 'a színész szerepkönyve'. Máig a szó jelentése araposan eltolódott, a. m. 'tárgy, a beszéd, az írásmű tárgya (témája)'. A főlöszleges *tematika* helyes magyar kifejezése tehát: *tárgykör, tárgyi összefoglalás, tárgyi csoportosítás*.

Vulgarizál. A latin *vulgaris* 'köznapi, általános, közönséges, durva, népies stb.' szó tehát továbbképzése a görög -izo képzővel, amely cselekvést jelentő szokat képez. Eszerint *vulgarizál* a. m. 'egyszerűsít, elsekélyesít, felhígít, ellaposít, népszerűsít'. Tehát nincs szükségünk az idegen szóra sem, származékaira sem: *vulgarizátor, vulgárszociológia* (Sztálin és a szovjet tudomány: 232). Főlöszleges a *vulgarizáló* szó ebben a kifejezésben: „*vulgarizáló, egyszerűsítő tendencia*“ (Irodalomtörténet 1950: 50—51). Mondanom sem kell, hogy a *tendencia* helyett is van jó magyar szavunk.

Egyszerre talán elég is ennyi. Csupán két furcsaságra szeretnék még utalni. Az egyik a *szektor*, változatos jelentésű latin szó (vágó, elvágó, bandita, vásárló, körceikk), amely ma is többféle jelentésben használatos: 'szelvény, rész' — vagy ahogy újabban kicifrázzák: '*részleg*' — 'csoport, terület, művelési ágazat, érdekkör, stb.' Bizvást mellőzhető, mert minden egyes összefüggésben más-más jó magyar szóval kifejezhető az érteime. A másik a *konkrétég* szó (Irodalmi Újság 1951 febr. 14 és júl 5), valamint a *civilség* (Csillag 1951: 504). Tagadhatatlan, hogy melléknemekhez, tehát a mult idejű melléknévi igenévhez is, szabályszerűen járulhat a -ság, -ség képző (*éberség, adottság* stb.), de idegen szavakhoz inkább ne ragasszuk hozzá, mert ez, úgy érzem, a jóhangzás rovására megy.

Szeretném, ha a Nyr olvasói és munkatársai hozzászólnának újkeletű idegen szavaink kérdéséhez és — ha szükséges — kiegészítenék, módosítanák, helyesbítenék megállapításaimat.

JOGI MŰNYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ

Írta Beck Salamon

„Ady Endre a magyar irodalom késői kifejlésének azt az okát, hogy „latinütemben szállt a dal“, panaszolta el Mátyás király diákja személyében, aki „néha titkos éjjeken írt és eltépte, ha magyarul írt“. Már régén magyarul zengett Balassi Bálint olvadékonyan hatalmas lírája, kuruc-költeszetünk tárogatósan öblöshangú éneke, amikor számra is ritka jogi munkáink a középkori latinság idiomájába kényszerültek. Irodalmunkban már Csokonai könnyű, csipkeveretű stílusának pallérozottsága szólalt meg, amikor még természetszerű volt, hogy jogot és jogról csak latinul lehet írni. Romantikusan hazug magyarázat volna, ha a latin nyelv használatát, az Európában értett nyelv használatát a nemzetközi kultúrába való bekapcsolódásra irányuló törekvésnek tudnók be. Közelebb jutunk a nyers valósághoz, ha a latin nyelvben a papírendre bízott jus fetiale rokonságára, amely a jogot, a jog ismeretét, a papságnak fenn tartott titkos tudománynak tekintette, a jognak a nemességre való korlátozottságát látjuk.

Mindennapos életükben mégis csak magyarul beszéltek az emberek; az anyanyelv, a megszokott nyelv inkább kínálta magát a gondolatok kifejezésére, mint a megszokottsága mellett mégis csak idegen nyelv. Ennek külső, bár gyér jele, hogy az amúgy sem klasszikus latinságba beszüremkedtek magyarul fogant, de latinosra átformált szavak. A latin szövegbe ojtott magyar szavak az első csirái a magyar jogi nyelvnek. Szegedy Tyrociniumában, amely 1767-ben jelent meg, említést tesz a latin szókincs ilyen gyarapításáról. „Magyarizátus“ a honosított külföldit jelentette és még kedvesebb a *Hamaritudo*, amely szót a latin szótárakban hiába keresnők. A magyar *hamar* szóra hamarosan rábukkanunk Szegedy könyvében, aki hozzáteszi, hogy *Hamaritudo* „probreuitate temporis“ jelzéseire vált otthonossá a hazai latin nyelvben. Országgyűléseink, törvényeink nyelve még a latin volt; a perlekedés is, ha nem is Horatius nyelvén, de latinul folyt. Az a néhány ember, aki jogról írni kívánt, egyre inkább érezte, hogy a latinírás dadogóvá teszi, hogy gondolatai anyanyelvén öltének formát és értékük csorbát kap a latin nyelvre átültetésben. A gondolat kifejezés egyéni könnyebbségét körülbecsomázták a hazai nyelv művelésének hazafiúi kötelességteljesítésével. És ne feledkezzünk meg arról sem, hogy irodalom nem teremhet írás és közönség nélkül. Tinódi Lantos Sebestyénnek az elmondott irodalomra nagyobb hallgatósága volt, mint az írott mű alkotójának olvasótábor.

A Tripartitum tekintélye, népszerűsége szinte törvényszerűen alakult ki. Valamikor Mocsáry Lajosra, akit ellenzéki pártelnöksége idején szigetelt el a nemzetiségi kérdésben elfoglalt európai látóköri, sovínizmustól mentes álláspontja, melyet saját pártjával sem tudott elfogadtatni, noha mögötte állott Kossuthnak az emigráció alatt hangsúlyozottan kifejtett álláspontja, gyártották a személyileg talán meg sem érdemelt gúnynevet „Pesten *mokra* (demokrata), otthon *Tokra* (arisztokrata), menjen haza Andornokra“. Az álláspont kettőssége, elvi ellenmondásossága Mocsáry esetében már váddá sűrűsödött. Verbóczy kora és az utána következő századok rövidlátása ebből az ellenmondásosságból faragta Verbóczy hírének alapkövét, aki a főnemességgel szemben a nemesi egyenjogúságot hirdette, míg a jobbágy számára a glebae adstrictust tette parancsá. Ahogyan a jobbágyrendszer a robotmunkával nyíltan, leplezetlenül tártá fel a kizsákmányolást, épúgy Verbóczy Tripartituma is leplezetlenül osztályjellegű volt. A Tripartitum a maga latin nyelvével, Babicsra emlékeztetően, „aranykulcs“ volt, „zárd el szívemet erősen, hogy csak rokonom nyithassa“. A latinnyelvű jog a „van, de nincs“ tréfáját tette komoly valósággá. A jog nemesi jog volt, amelynek az alsó nép-

osztály inkább tárgya, mint alanya volt. A műveletlenség, ezáltal a latin nyelv nemtudása segített a műveltség terjesztésében. Magyar fordítások jelentek meg a Tripartitumból, de távolról sem jutott közkézbe a magyar fordítás, és hogy a közkézrejutás veszedelme ne következze be, arról a jobbágyi tömegek írástudatlansága gondoskodott. A fordításoknak mégis megvolt az a történeti érdeme, hogy elindították a magyar jogi műnyelv kialakulását. De ezek a fordítások nem vezettek magyarnyelvű jogi irodalom keletkezésére.¹ Csak a 18. század utolsó évtizede, a magyar reormkorszak megnyitója jezi a magyarnyelvű jogi irodalom elindulását. Nánássy Benjámín egymástkövető két könyve: Testamentom a magyarországi törvények szerint, 1798-ban jelent meg és ezt követte a Magyar polgár törvénye szerint való örökösse. Jellemző, hogy az első könyv még címében is kénytelen volt a latin szót megtartani. A végrendelet szó ismeretlen lehetett. Geörrh Illés könyve már beszél *Végső intézetéről*. Nánássy „Elöljáró Beszéd”-jében inkább foglalkozik a jogi ismereteknek a laikusok részéről való megszerzésével és ennek szükségét szélesebben bizonygatja, és csak röviden szól a jognak „nemzeti nyelvünkön” való kidolgozásáról. De hangsúlyozás híján is érződik a könyvön a bátor igyekezet, a magyar jogi nyelv kiképzésére, hajlékonnyá tételére. Stílusa a mai fülnek sem idegenszerű — itt-ott akad egy-egy szó, mondatfűzés, aminek csengése erősebben archaisztikusnak hat. Geörrh stílusával szemben, akinek négy kötetes „Honnyi törvény”-e 1804—1808 között jelent meg, Nánássy stílusa modernebb, s ez talán annak következménye, hogy Nánássy egyszerű akart lenni. Geörrhöt irodalmi ambíciók fűtötték, s ez a szokatlan felé vonzotta. Nánássy is törekedett a nyelv fejlesztésére. Jellemző, hogy egyik másik műszónak szánt szava gyökeret vert nyelvünkben, de nem jogi műszóul. A megtakarított vagyont *takarmány*-nak nevezte és amit ma hozománynak hívunk, Nánássy *hozadélc*-nak nevezte, ezt aztán a nemzetgazdaság foglalta le a maga számára. Érdekes, hogy a *takarmány* képzésmódja Nánássyt még nem vezette rá, hogy a *hoz* igéből ő is *hozományt* formáljon. A reciprok szó egyenértékűül a *viszontagló* kerül Nánássy szótárába. *Levél Tár*-at említ, amely szó akkor nem lehetett közkeletű, mert Nánássy szükségesnek érezte, hogy magyarázatul zárójelbe odabiggyessze az *archivum* szót. Az organizációt *lelkesítés* szóval magyarosítja, ami ma ugyancsak elűtő értelmet kapott. A nyelvfejlődésben is megismétlődik Columbus esete, aki az Indiába vezető utat kereste és Amerikára bukkant rá.

Geörrh Illés a sorban következő magyar jogi író, aki már sokkal tudatosabban érezte írásainak nyelvi jelentőségét, nemcsak politikai, de szakszerű nyelvészeti szempontból is. Előbeszédje lapokon keresztül nyelvészeti fejtegetést nyújt, az előbeszéd hősei Dugonich és Pécey, és nem Kitionics vagy Szegedy. A *honnyi* szót, amelyet a könyv címében is használ, külön is szóvá teszi az előbeszéd és annak létjogosultságát magyarázza, de amint a következmények mutatták, nem sok sikerrel, bár egyideig a *honnyi* szó fennmaradt és még Arany János is használja Széchenyi emlékezetében: „S az édes *honni* szót selypíti nyelve”, — azóta a *honi* szót is nagyjából kiszorította a *hazai*. Geörrh Révai Miklós nevét is említi. A nyelvész Révai érdeklődést mutatott a jogi nyelv iránt is. Eckhardt Ferencnek „A jog- és államtudományi kar története” c. munkája, amely a pesti egyetem 300 éves fennállása alkalmából íródott, érdekesen számol be Révai Miklós kezdeményezéséről (317—318). Révai, aki a filozófiai karon a magyar nyelv tanára volt, a jogi karhoz intézett beadványában azt javasolta, hogy a jogi kar a magyar nyelvtan és a magyar

¹ Bakoss Gábor alább még említendő akadémiai előadása bizonyító anyag nélkül azt írja, hogy a 16. század fejlett jogi szókincset alkotott, közel 3000 jogi műszóval, és ezt a kezdeti virágzást követte a 17—18. században a hanyatlás.

irodalom és stílus tanítására két évfolyamon át heti 2—2 órát fordítson. A jogi kar tárgyalás alá vette Révai indítványát, amelynek előadója Kelemen Imre, a jogtanári kar akkor nagy tekintélyű tagja volt, aki elismerte ugyan „a cél dicséretességét“, de végeredményben a javaslat ellen foglalt állást, és álláspontjához a kari ülés csatlakozott. Révai javaslata egyébként igen szerény volt. Az előadásokat a tanárok latin nyelven tartották és Révai nem merészkedett el odáig, hogy az előadások magyar nyelven való tartását kérje. Hiszen még róla is fennmaradt első előadásának latin nyelven fogalmazott panasz: „nescimus Hungarice loqui“. Ugyancsak Eckhardt könyve (359) számol be arról, hogy a rendi országgyűlés 1840-ben a magyar nyelvű oktatást kívánta törvényileg szabályozni, s ennek nyomán a helytartótanács 1841-ben a kartól javaslatot kért, hogy a magyar nyelvű előadásokat mikor és mely tárgyakkal kell kezdeni. A kar előadója Frank Ignác, a korszak legjelentősebb jogtudósa volt. Egy-két tárgyat már magyarul, vagy magyarul is előadtak, de a kar a magyar nyelvű előadások kiterjesztése ellen nyilatkozott, s ennek nyoma maradt az 1844. évi II. tc. megalkotása után is, amely a kötelező magyar nyelvű oktatásról intézkedett és a törvény alapján kibocsátott rendelet egyes tárgyakra elrendelte a magyar nyelvű előadást, ellenben a büntetőjog magyar nyelvű előadását a tervezett kódex elkészülése utáni időre tartotta fenn. A kar több tanára nem is vállalhatta a magyar nyelvű előadást, mert magyarul vagy egyáltalán nem, vagy nem jól tudott. Jogi könyveink ugyan szaporodtak, de jó részt latin nyelven. Kövy Sándor, Kossuth jogtanára, Kelemen Imre, koruk híres tanárai latinul írták könyveiket, de a magyar nyelvű könyv utáni vágyakozást már mutatja, hogy Kelemen könyve alapján írta meg 1822-ben Czövek István négy kötetes munkáját és ugyancsak 1822-ben jelenik meg Sárospatakon „A magyar polgári törvény“ szerző megnevezése nélkül, nyilván Kövy Sándor vagy valamelyik tanítványa tollából. (Érdemes megemlíteni, hogy Kelemen hallgatóinak szánt könyvét az előszóban „a Törvénytudományt szomszédhozó magyar *nemes* ifjúságnak“ dedikálta.) Frank Ignác első könyvét még latin nyelven írta meg „Ius civile“ címen, amely 1829-ben jelent meg és amelyet 1846-ban követett már magyar nyelven írott „Közigazság törvénye“. Érdemes megemlíteni, hogy a „Ius civile“ a korabeli konyha-latinság egyénietlen, erőt nem mutató, ízt nemadó stílusával szemben a magyar nyelvű „Közigazság“ stílusa már erőből duzzadó, ízes, egyéni; nyilvánvaló bizonyossággal annak, hogy a latin nyelven való írással szemben a magyar nyelv a gondolatok kifejezésére mennyi akadályt hárított el, mennyivel könnyebben bocsátotta rendelkezésre a megfelelő szavakat. A festő sóhajtajására kell gondolnunk: „mennyi szépség megy veszendőbe a szemtől a kézigt“.

Közből folyt a harc a magyar nyelv érvényesülése iránt. Egymásután hozta meg az országgyűlés a magyar nyelv érdekében a különböző törvényeket. Bakoss Gábor a magyar jogi műnyelvről az Akadémiában 1883-ban tartott előadásában emlékezik meg az idevágó törvényekről, amelyeket Kun László a magyar ügyvédség történetében ugyancsak feldolgozott. Az 1791. évi XVI. törvény rendeli el, hogy a gimnáziumokban, az akadémiákon és az egyetemen a magyar nyelvnek és irodalomnak külön tanára állítassék. Ugyanez évi LXVII. törvény az Akadémia létesítését határozza el, „a hazai nyelv művelése érdekében“. Az 1792. évi VII. törvény bátorítanul azt rendeli, hogy közhivatalokat *lassanként* csak azok nyerjének, kik a hazai nyelv tudását igazolják. Ugyanez a törvény elrendeli, hogy a helytartótanács a hozzá magyar nyelven küldött felterjesztésre magyarul válaszoljon. Az 1805. évi IV. törvény már általánosságban elrendeli, hogy a feliratok hasábosan latin és magyar nyelven készüljenek és hogy a magyar nyelv használata szabad a bíraskodásban is, de a Kúria a magyar nyelven bevégzett perekben „még most ezen nyelven ítélni ne tartozzék“. Csak

az 1830. évi VIII. törvénycikk rendelte el, hogy a Kúria is magyarul ítélezzen. De a magyar nyelv használata a bíróság előtt még ekkor sem volt kötelező; ugyanez a törvény mondotta ki, hogy 1834. január 1-én túl ügyvédi vizsgára nem bocsátható, aki magyarul nem tud. Az 1844. évi II. törvénycikk rendeli el, hogy az országgyűléshez intézendő királyi leiratok egyedül magyar nyelven szövegeztessenek és hogy a törvények is egyedül magyar nyelven hozzassanak; de még ez a törvény is az országgyűlés magyar tárgyalási nyelvének elrendelése mellett hat évi átmenetet engedett a kaposolt részek követői számára. Ugyanez a törvény rendelte el, hogy a helytartótanács nyelve a magyar, s hogy a tanítás nyelve is magyar.

A törvényalkotásokkal kapcsolatban megemlítjük, hogy az Akadémia 1846-ban új fordítást készíttetett a Tripartitumról és ennek a bizottságnak tagjául Vörösmarty Mihályt is kiküldötte, nyilván nem mint jogászt, hanem mint író. Az abszolutizmus idején, szinte rendszerré vált, hogy horvát és az osztrák örökös tartományok valamelyik egyetemén már működött tanárral töltötték be a pesti egyetem jogi katedráit; ez a rendszer a magyar jogi nyelv fejlődésére természetesen kedvezőtlen hatású volt. Eckhardt Ferenc már említett könyve beszámol arról is, hogy a tanári karon belül szinte pártok alakultak ki a magyar nyelv barátaiból és ellenzőiből. Értethető, ha ily körülmények között Vörösmarty, Petőfi és Arany nyelve alig termékenyítette meg a magyar jogi irodalmat. De még a kiegyezés után megindult magyar jogi irodalom is stílusában, nyelvében a maga nehézségével, mondatszerkesztésével inkább emlékeztetett Jósikára és Kemény Zsigmondra, mint Vörösmartyra vagy Petőfire. Még a későbbi évtizedek jogi íróit is, mintha fogvatartotta volna az a szellem, hogy a jogi könyvek nem a népnek vannak szánva, és nem egészen alaptalan egyes jogi írókkal szemben az a vád, hogy a sokszor érthetlenségig menő homállyal vélték a tudományos tekintélyt megszerezhetőnek. Évtizedeken át nem volt „szempont” sem a jó stílus, sem a helyes magyarság. Igen ritkán találkoztunk olyan igyekezettel, hogy a jogi írás tartson kapcsolatot és tartson lépést fejlődő irodalmi nyelvünkkel. A nyelv egyszerűségét, világosságát pedig ellentétbenállónak érezték a tudományos kifejtéssel. A német jogtudomány szolgái követése nemcsak tartalmilag nehezedett a magyar jogtudományra, de nehézkes stílusával is.

A népi demokrácia jogi nyelvének kell leküzdeni ezt a terhes örökséget. Fel kell számolni a „jogászi stílust”, egyszerűvé, világossá, érthetővé kell tenni jogi irodalmunk nyelvét. Meg kell szüntetni a jogi nyelv különállását és mennél szélesebbre építeni a csatornákat, amelyek az irodalmi nyelv, irodalmi stílus vizét átvezetik a jogi nyelv szigetére, de a nélkül, hogy ezzel a jogi nyelv vizenyősségét idéznék elő.

GERÁSZIMOVITS ÉS A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MŰNYELV

Írta: Trócsányi Zoltán

Az előző magyar irodalomtörténész-nemzedék tanítása szerint a 18. század Magyarországon „nemzetiellen kor”, melyben magyar szépirodalmi művek a testőrírók felléptéig alig jelentek meg, a tudomány nyelve a latin nyelv volt s a hazafias gondolat csak szórványosan nyilatkozott meg.

A magyar nyelv háttérbe szorultságát s lenézetttségét érezték a 18. sz. írói is s egy jezsuita író, Dévay András „Nap után forgó virág” című, fordított művének előszavában annak az aggodalmának ad kifejezést, hogy „Lesznek talán némellyek, a kik ezen könyvet csak azon okból is, hogy született Anyai Magyar nyelven szól, megvetik és semmisnek tartják”.

„A 18. sz. magyar nyomtatványainak meghatározása“ c. művemben (Budapest, 1938) kimutattam, hogy ebben a „nemzetiellenes korban“ annyi magyar nyelvű vallásos tárgyú mű és iskolakönyv jelent meg, mint soha azelőtt s hogy csak a bécsi udvar fényében sütkérező mánások s a tudományos kozmopolitizmusban hívő tudósok hanyagolták el a magyar nyelvet, de ezek száma az ország lakosságához képest elenyészően csekély volt.

E cikkünk is azt igyekszik bebizonyítani, hogy a 18. században még latinul tudó papi személyek is magyar nyelven írták nemcsak prédikációs könyveiket, imádságaikat, hanem — bármily nehéz volt is új fogalmakat magyar nyelven kifejezni — még természettudományi művet is. S ami a magyarnyelvű természettudományi műben a legfeltűnőbb, a szerző, Molnár János jezsuita, elismeri, hogy a természettudománynak hazai nyelven való előadására orosz példát lát maga előtt.

Molnár János „A Természetiokról, Nevvton tanítványainak nyomdoka szerint hat könyv (Pozsonyban és Kassán, Landerer betűivel, 1777)“ — az első nyomtatott fizika magyar nyelven — úttörő mű is a magyar természettudomány előadása, oktatása területén. Nem szolgai fordítás, hanem szabad átdolgozás, amit egy Sajnovics Jánossal kapcsolatos, alább idézendő megjegyzése is bizonyít.

Nem ismeretlen e mű a magyar nyelvtörténészek előtt. Megemlékezik róla Szarvas Gábor „Tömkeleg“ c. cikkében (Nyr 17:365), Pintér Jenő: „Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában“ c. nagyobb tanulmányában (Nyr 40:388), Simai Ödön a nyelvújításról írott cikkeiben továbbá Munkácsi Bernát is (Nyr. 11:390). Műszavainak szótárát pedig összeállította az újabb fizikai műszavakkal egybevetve L. L.: „Az első magyar fizika műszavai“ címen (Nyr 26:252—255).

Molnár János nyelvújítása ezek alapján eléggé ismert a magyar nyelvészek előtt, mégis, hogy fogalmat adjak a kezdő és kezdetleges természettudományi műnyelvről, néhány meghatározását idézem itt, elől zárójelben közölvén a ma használatos műszót:

(atom): A' testek eredeti, apríthatatlan pitzinkeségek (13), — (molekula): Azok a' foglalt testek, a'mel melyek az ilyen együgyű pitzinyekből állanak öszve (14), — Nintsen a' foglalt testben egyéb, hanem merő együgyű pitzinke rész: mert ezek foglaltatnak öszve a' testnek elé-állítására: ... ha tehát emlétett erővel bir a' foglalt test, azzal birnak annak pitzinykéi-is (15); — (vonzó és taszító erők): A' vonó, és rugó erőkről Vannak vonó erők, melyek együgyű egyik részt a' másikhöz köz alatt közelítik (21). — Vannak rugó erők, melyek bizonyos köz alatt az az együgyű részeket, s testeket egymástól el-távoztattják. Ihol az ide tartozandó szám'álás... (24); — (tehetetlenségi erő). ... tehetetlenség erejének hivattatik (37); ... Még a' legkisebb testnek is vagyon mekkorasága. Az a' mekkoraság a' mennyire helyet foglal, a' test nyalábjának mondatik. A' mennyire pedig több vagy kevesebb együgyű pitziny részeket magában visel, a' test vagyonnyának hivattatik.

S végül lássunk egy példát: Szaladgyon két inas. Töltsön a' futásban mind a' kettő egy azon időt, az az légyen az idejek állandó, egyező; az egyik inasnak, a' Péternek gyorsasága, annál nagyobb a' Pálénál, mennél nagyobb hely-hosszszon nyargalt által, mint Pál (47).

«Bé-mutatásom, s Bé-vezető Tudósításom» című, Farádi Vörös Antalhoz az országos hely-tartó fejedelemnek királyi személy viselőjéhez, és a budai nagy megyében a fő és alaton iskolák királyi fő vezéréhez» intézett ajánlásában oly adatot említ, amelyet — tudomásom szerint — a magyar tudománytörténetben eddig nem emeltek ki, talán nem is vettek észre.

Molnár János, a kor divata szerint kacsaringós, keresett, cikornyás stílusban elmélkedik arról, hogy neki, mint a budai fő és kisebb iskolák igazgatójának mi a kötelessége az ifjúsággal szemben és hogy a természettudományi ismereteket mimódon közölje a tanítványokkal. Minden erejét megfeszíti, hogy hódolatát és tiszteletét men-

nél hatásosabban juttassa kifejezésre «örök emlékeztet érdemlő felséges Asszonyunkkal» és az iskolák «fő vezérével» szemben, akik az ifjúság nevelését és tanítását rábízák, és hogy bebizonyítsa lelkiismeretességét a rá bízott feladat elvégzésében.

«...össze nézván az ott elé-forgó Tudományok mivoltát, nehezét, örömét, haszonra terjedését, hol ékesen szállókhoz, hol a külelmenyesekhez, hol a Tudákosok, és Böltek elkedők részéhez édesedtem; de emezeknek vonó erejek mellé csak ugyan le- tsatolt; úgy, hogy előbbi igyekezéssel szerzett tudományomat amazok hasznára; ú iparkodásom gondoskodását pedig emezek örömére kezdenem fordítani. Így lévén a dolog; hogy könyveiket, és azokhoz tartozandó írásaimat ne csak forgassam aluszékony motozással, hanem, hogy mostani, s jövőendő haszonra-is fordítsam a' miket olvasok, fogám a' tollat, s hivatalomat tetéző egyéb dolgaim közt ez a' munka kerekedő-elé Nevvton Tanítványainak nyomdoka szerént.»

«Ujság még ez a' mi nyelvünkön; s azért ama köz mondáshoz tartozandó: 'Tsekély mindennek a' Kezdése: mert ki gyalulhatná a Magyar szokat egy végben, egy toll vonással az illy Bölteknek illy felséges rendü elme képeihez? görögöböl, deákbul, szeretsen nyelvből szedett szózatához? Ki merné a' szokatlan olvasót a Támeszis vizének mellé, ére vezetni, 's ott torkig usztatni?...»

«Vigyázzván tehát erre-is, egyébre-is, nem messzire tettem ki a' tárgyat, 's azon voltam: ...hogy nem nagy tudákos mesterség elegendő legyen ezen kezdeteknek..., értésére... léssen olyan idő, hogy megköszönjék hazám jövőendő növendéki, buzgóságom merességét, mely valóban nem tsekély volt, hogy illy időben, melyben ez Ország teli vagyon az illyenek deákos értésével, Magyarul-is mertem hasonlókkal köztök előállni: Léssen olyan idő, hogy a' virág gyümölcét őt vessen; akkor, mikor a' Királyi Főiskolák valamelyik új Udvar-helyében a' Gépleyek mestersége ithon való nyelven fog fejtetni, 's meg-fogjuk a' külső nyelvű mestereknek köszönni, hogy minket-is a' mi nyelvünkön a' külső nyelvűek Mesterivé tettek;...»

E nehezen érthető, barokk stílusú magyarázkodás érthetőbbé válik a következő sorokban, melyekben Molnár János egy, időben hozzá közeli orosz példára hivatkozik:

«akkor, mikor a' Lengyel Országon túl való Péter-vári minapi inneplés pompája szerént elé-áll ma holnap Budán a' Tudományok közönségességének új Várában Váradi, Fejérvári, vagy Győri új némelly GERÁSZIMOVITS, ki, a' mit az amott Országló Felségnek hallattára Muszka nyelven mondott, a' természetnek tulajdonságiról, s annak vizsgálójai új leleményiről, azt mi nálunk, a' mi nyelvünkön fejtegesse; Országlónk örömére...»

Lefordítva a régi, nehezen érthető barokk szöveget mai, érthető magyar nyelvre: lesz olyan idő, amikor nálunk is megjelenik egy olyan tudós, mint az orosz Gerászimovits, aki a természettudományi vizsgálódások legújabb, külföldi eredményeit magyar nyelven fogja előadni. „a' Tudományok közönségességének új Várában“ azaz az új universitáson, a Budára helyezett egyetemen. Az új tudományos eredményeknek hazai nyelven való előadására s ennek nagy hasznára például első helyen az orosz Gerászimovitsot említi meg, s csak azután hivatkozik Herodotosz nyomán Tálesz példájára, aki Egyiptomtól vette át a „földmérés tudományát“ és Pál római pápát, aki Pipinusnak, Nagy Károly császár atyjának Arisztotelesz könyveit küldte meg ajándékol s ezzel kezdődött a tudományok francia nyelven való művelése.

Molnár János (1728—1804), a jezsuita, a 18. századnak Lomonoszovhoz hasonló sokoldalú, bár lángelméjűségben és új eredményekben hozzá nem mérhető polihisztorja és igen termékeny magyar írója (több, mint negyven magyar és latin nyelvű művet írt és lefordította Homérosz Iliaszát), az orosz példa követésében épp úgy szakít a Magyarországon a tudomány nyelvül használt latin nyelvvel, mint Lomonoszov az egyházi szláv nyelvvel, mely azelőtt Oroszországban a tudomány és irodalom nyelve volt. Sajnos, Molnár nem közli, honnan vette Gerászimovitsról szóló adatát és hogy ki ez a Gerászimovits. E sorok írója hiába kutatott utána irodalom-, művelődés-, nevelés-, fizikai történetekben, a MSzT könyvtáraiban, lexiko-

nokban, nem sikerült megtudnia kilétét. Ennek felderítésére további kutatások szükségesek.¹

Érdekében. Három évvel ezelőtt rámutattam a Nyelvőrben (71:74) annak az újdivatú célhatározónak térhódítására, melyben az *érdekében* kifejezés névutó szerepben áll az igéből -ás, -és képzővel alkotott eivont főnév után. Az ilyen célhatározók „megvilágítása érdekében” szoltam létrejöttükről, kifejlődésükről és rámutattam arra, hogy ezek mesterkétek, papirosizűek, mivel sem a mindennapi beszédben nem járatosak, sem az irodalomban nem használatosak; a régi nyelvben és a népnyelvben ismeretlenek. Azonban azt a véleményemet is kifejeztem, hogy az *érdekében* divatja nem fog megállni, jóllehet minden esetben könnyen el lehet kerülni akár a -ra -re ragos határozóval, akár *hogy* kötőszós célhatározó mellékmondatdal, akár a *végett* névutó segítségével. A divat ugyanis a nyelvben is nagy szerepet játszik, az újszerű megtetszik és hamarosan lábrakap. S csakugyan ma már napról napra mind sűrűbben olvassuk a sajtóban, halljuk a rádióban, politikusok beszédében, tudósok előadásában ezt az új célhatározót. Ma már hiábavaló erőlködésnek minősülne az *érdekében* használatának meggátlására irányuló törekvés, mert ez már a népi demokrácia politikai, gazdasági kifejezőkészletének rendes tagjává lépett elő. Állításom igazolására csak egyetlen bizonyítékra hivatkozom: a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének a szénbányászat fejlesztéséről kiadott határozatára (Szabad Nép 1950. nov. 23.). E határozat szövegében a szóban lévő szerkezetet pontosan egy tucatnyi előfordulásában találjuk meg. Nincs helyünk arra, hogy mind a tizenkét előfordulást idézzük, csak egy-két adatot ragadjunk ki közülük, pl. a szénbányászat növekvő munkaerősükségletének *biztosítása érdekében*; a szénnel való takarékos *gazdálkodás érdekében*; az új munkamódszerek *bevezetése érdekében*; az önköltség *csökkentése érdekében*; a gazdaságosság *fokozása érdekében* stb. — Az ilyen *érdekében*-féle célhatározók használatának térfoglalását tehát már el kell ismernünk, de továbbra is kerürendőnek tartjuk az *annak érdekében* és az *ennek érdekében* kifejezést, mivel ez teljesen fölösleges szöszaporítás. Az *annak érdekében* kifejezést ugyanis a *hogy* kötőszós célhatározó mellékmondatra utaló főmondatbeli *azért* helyett használják s így bátran elhagyható, mint pl. az idézett határozat e mondatában: „*Annak érdekében*, hogy a bányászok bérében, a nekik juttatott kedvezményekben és egyéb területeken is kifejezésre jusson a nehéz bányászati munka kiemelkedő népgazdasági jelentőségének megbecsülése...” Az *ennek érdekében* kifejezést olyan megállapítások előrebecsátása után használják, amelyek bizonyos teendőket tesznek szükségessé: ilyenkor szebb, de helyesebb is az *ezért* vagy esetleg a *tehát* használata, pl. ugyancsak a szóban forgó határozatban ez van: „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége megállapítja, hogy a népgazdaságunk rendelkezésére álló eszközökkel a szénbányászat fejlődésének viszonylagos lemaradását fel lehet és fel is kell számolni s ezért úgy határoz, hogy 1951-ben, 1950-hez képest, 20 százalékkal kell a széntermelést növelni. *Ennek érdekében* meg kell gyorsítani a szénbányászat gépesítését...”

¹ Hogy Molnár János műve nem fordítás és nem is egyszerű átdolgozás, annak bizonyítására idézzük a VI. könyv tizedik részének egyik mondatát, amelyben a magyar Sajnovics Jánosra, rendtársára, a «Demonstratio idioma Hungarorum et Laponum idem esse» c. mű szerzőjére hivatkozik. E rész a tengerről és a kutákról szól. A benünket Sajnovics személyénél fogva érdeklő mondat a következő: «Apad szemlátomást a' tenger VARDEHUSZNÁL és egyéb helyeken, a' mint onnét HELLEL meg-fordulván, SAJNOVITS beszéli; úgy hogy a' régi magassága a' mostanyitól sok öllel különbözzék» (167).

Közel. A Szabad Nép heteken át napról napra hosszú közleményekben számolt be a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének zászlajáért indított kongresszusi verseny állásáról. Ezek a beszámolók az egyes munkahelyeken elért eredmények ismertetésében állandóan, de helytelenül, magyartalanul ilyen mondatokat használtak: a dolgozóknak *közel 70 százaléka* tett kongresszusi felajánlást; az elfogadott újítások egyévi értéke *közel 600 000 forint*; az újítási héten *közel 800 újítást* adtak be a gyár dolgozói; felajánlásukat eddig *közel 130 000* forintra teljesítették stb. Ezek az idézett mondatok kivétel nélkül mind a Szabad Nép egyetlen számának egyetlen cikkéből valók (1951. febr. 13. 1—2. l.), s a versenybeszámoló befejezésében ezt olvassuk: „A kongresszusig *még közel két hét van hátra*“. Azt hiszem, minden ép nyelvérzékű embernek szemébe ötlík és fülébe szökik a *közel* szónak ez a kirívóan németes használata (= nahezu, beinahe). A szó az idézett mondatokban nyilvánvalóan azt akarja kifejezni, hogy „nem egészen annyi, de majdnem annyi“ (százalék, forint, újítás stb.), mint amennyit kimutatunk, amennyit ki akarunk emelni, tehát jelentése ugyanaz, mint a magyar *csaknem*, *majdnem* határozószóé. Próbáljuk csak az idézett mondatok bármelyikében a *közel* helyébe a *majdnem*-et tenni, mindjárt kitetszik, mennyire helyénvalóbb, találóbb és mindenekfölött magyarosabb hangzású lesz a mondat; pl. „a kongresszusig *még majdnem két hét* van hátra“; a dolgozóknak *csaknem 70 százaléka* tett kongresszusi felajánlást stb.

Ugyanitt szóvátesszük, hogy a begyűjtőversenyben mutatkozó elmaradást a Szabad Nép szerint *behozzák* (pl. a megyének sikerült a begyűjtésben mutatkozó kezdeti elmaradást *behoznia*, 1950. aug. 27. l.), holott a hibát, mulasztást a magyar ember *helyrehozza*, *kipótolja*, *helyreüti*, *jóváteszi*.

Egybeírás — különírás. Az utóbbi időben sok szó esett, esik és még fog is esni helyesírásunk egyik kényes kérdéséről, a szavak egybeírásáról. E kérdésben általános irányadó elvként mindig az érvényesült, hogy egy szóba írjuk az olyan összetartozó szavakat, melyek egységes fogalom jelölésére szolgálnak. Ennek az elvnek szem előtt tartása az érzéki és elvont fogalmak jelölésére szolgáló szavaknál nem nehéz, de egyes kötőszók és határozószók írásánál már gyakran gondolkodóba esünk, vajjon egybeírjuk-e vagy különírjuk-e őket, mert sokszor sem a hangzás, sem a jelentés, sem a használat nem ad határozott útmutatást az egybetartozás szorosabb, lazább volta tekintetében. Pedig nem is mindig mindegy, két ilyen szót egybeírunk-e vagy két külön szóba, mert a kétféle írás esetleg más-más jelentésű. Így pl. a *habár*, *hanem* kötőszó egy szóba írandó, ha egységes kötőszó, de kettőbe, amikor a *ha* külön, önálló kötőszó, pl. sajnálom, *ha nem* jön el. A *hoggyha* általában egy szóba írandó, de két szó, ha a *hoggy* egymaga a kötőszó, pl. azt mondta, *hoggy ha* te is eljössz, akkor...; a *mint-hoggy* mint okhatározó kötőszó egy szóba írandó, de két szóba az ilyen kapcsolatban: nem akart egyebet, *mint hogy* te is eljőjj. (Balassa: Az egységes m. helyesírás, 1929. Bev. 8.)

Az akadémiai helyesírási szabályzat az igen gyakori használat következtében egységes szóvá vált határozók és kötőszók között az *is* kötőszónak a következő alakjait sorolja föl: *úgyis*, *igenis*, *mégis*, *ugyanis*, *vagyis*. Ez az egységes szóvá válás azonban nem tekinthető befejezett folyamatnak, hiszen napról napra, úgyszólván szemünk láttára szaporodnak az *is*-sel összeolvadt és ezért egy szóba írt kötőszók és határozószók. Az újabban kiadott könyvekben, meg napilapjainkban is számos ilyen egybeírást találunk: *legalábbis*, *máris*, *csakis*, *dehoggyis*, *különbenis*, *végülis*, *amúgyis*, *csakazértis*. A felsorolt adatok előfordulása helyének megemlítését helykímélés céljából mellőzöm, de mindenki megfigyelheti ezeket pl. Gergely Márta: Gyárváros, előre!, Sándor András: Huszonnégyen kezdtek c. regényében, vagy akár a Szabad Népben is (pl. *különbenis*, 1951. I. 21.). Felhív-

juk azonban a figyelmet arra, hogy az egészen összeolvadtakat is külön szóba kell írni, ha más a jelentésük, pl. az *ügyis* különírandó e jelentésben: így is jó, *ügy* is jó!

Prohászka János

Kutyát a helyiségbe hozni tilos. — **Behozatal, bevétel.** Fábrián Pál egyébként helyes és meggyőző cikkének (Nyr 76 : 15) egyik példájával nem értek egyet. Fábrián helyteleníti ezt a fölíratot: *Kutyát a helyiségbe hozni tilos*. Ezzel ellentmond az általa idézett Arany-féle szabálynak, amely szerint „ami a beszélő felé közeledik, az *jő*, ami távozik tőle, az *megy*.” Az étterembe bevitt kutyát a beszélő, tehát a fölírat szövegezője szerint hozzák vagy behozzák. Talán még helyesebb volna így: „Kutyát behozni tilos”. De persze a másik fogalmazás is helyes, mert míg az utóbbi szöveg a bentlevők szemléletét fejezi ki, mint Fábrián helyesen állapítja meg, a „Kutyát a helyiségbe vinni tilos” mondatot a kintlevők szempontjából fogalmazták.

Ezzel kapcsolatban föl szeretném hívni a figyelmet arra, hogy azok az íróink és újságíróink, akik néha napján külkereskedelemről írnak, úgyszólván kivétel nélkül, nem ismerik a *bevétel*-t és az *import* szót állandóan *behozatal*-al magyarázzák. Pedig nyilvánvaló, hogy *behozatal*-al csak hozzánk, Magyarországra behozott árukat, tőkét jelölhetünk meg, míg más államok saját importja csak a *bevétel* szóval fejezhető ki. A helytelen szóhasználat következtében szerkesztődnek azután olyan félreértésre alkalmat adó mondatok, aminekkel legutóbb Leontyev egyik munkájának (Lenin Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka című művéről. Szikra, 1950) magyar fordításában találkoztam. „Azokban az országokban, amelyek tőkét hoznak be, [a tőkekivétel] siettetni a tőkés viszonyok fejlődését...” (60). „Azok az országok, amelyek tőkét hoznak be, függő helyzetbe kerülnek az uzsorás országgal szemben” (61). Ezeket a mondatokat, ha az összefüggésből nem derülne ki az ellenkezője, úgy lehetne érteni, hogy *hozzánk* tőkét behozó országokról van szó. Nyilvánvaló, hogy mindkét helyen a *visznek be* szavakat kellett volna írni.

Székelly Artúr

Lövés. A Szabad Nép 1952. márc. 26-i számában, A három Juhász-testvér versenye c. cikkben olvassuk: Először is megbeszélték, úgy intézik a munkát, hogy a munkahelyet „*ellőve*” — tehát *robbantás után* — hagyják ott a következő csapatnak (2. lap, 2—3. hasáb). Ebből a rövid idézetből is kitétnik, hogy bányában vagyunk. Holdi János így kezdődött c. bányászregényében többször is használja a *lövés* szót. Pl. Még vagy öt percig mentek, amikor meghallották az első kapesolást. Halványan felcsillant előttük egy gombostűfejnyi fény is. A paxit-füst édeskés íze szétmállott a szájukban és furcsa, hánytató érzést keltett bennük. — Most *lőttek*, ahogy a kettes szinten jöttünk, — lépett ki a sorból Lukács, aki megúnta a néma menetelést (41). — *Lövés* lesz, elvtársak? — Még hozzá hat lyuk... — Mind a két munkahelyen *lőttök*? — Persze. — Gatta hátranézett. — Így legalább egyszerre kimegy és nem kell annyit várni a füstre. — Megvárhatatok volna engem is. Nálam is lesz három lyuk. Amaz a kezében tartott lőszeresládára mutatott: — Hiszen attól még betölthetünk. Úgyis van fennmaradó *robbantóm*. Adok kölesön, majd holnap visszaadod. Mire ideér a füst, akkorára te is *ellőheted*. A három fejtesen hatan dolgoztak összesen, és a *lövések* után mindannyian kint ültek a ládákön (71). A *lövés* után néhány perenyire már marta torkukat a füst... A bányászok nagyrésze már *robbantott*, és a ládáján ülve evett (103). Sándor bosszúságára éppen ez a *lövés* nem dolgozott elég jól, de nem volt szíve még egy patront elporcokolni (126). Röviddel utána megremegett megint a bánya. *Robbantottak*. Ilvenkor a délutáni műszakban, hat és hét óra között szoktak a legtöbbet *robbantani* (72).

Az idézetekből kitűnik, hogy a bányában *nem lőnek, hanem robbantanak*. A magyar nyelv törvényei ellenére alkotott *lőmester* szót tehát fel kell cserélni a *robbantómester* szóval. B. Ó.

Nyelvjárásaink

A VELENCEI TÓ HALÁSZAINAK MESTERNYELVE. I.

Írta: Solymos Ede

1. *Halásztopográfia*. Tudjuk, hogy a halászok a víz felszínét felosztják és minden részt megneveznek. Szükséges ez, hogy tájékozódhassanak rajta, a sűrű nádasban és a síkvízen egyaránt. A Velencei tó halászaik egyrészt a növényzet és fenék minősége szerint, másrészt a halászó *tanyák* szerint nevezik az egyes részeket.

A nagy sima víztükrök a *tiszták*. A magas náddal határolt csatornák a *sikátorok*. (Ezt a kifejezést halásztól nem hallottam, csak Bezdek említi.¹⁾ A *csapás* ugyancsak a sűrű nád között vezető keskeny csatorna. A tisztákat észekető keskenyebb vagy szélesebb, de minden esetben nagyon rövid csapás a *kapu*. Vízalkalmatossággal nehezen járható, pusztuló nádtorzsákkal és vékony nádszállakkal tarkított összefüggő vízfelszín a *rigya*. Ezek kipusztult nádasok helyei. A ritka nádat *lengésnek* nevezik, ilyen a nád szélén lévő is, ahol *hajóval* járhatnak. *Köpölle* vagy *köpöllék* a nádasban lévő tisztás, melyben ritka nád van.

A rég elpusztult nád maradványa a *gyökér*. A hal szereti az ilyen helyet, felette sokszor 2 m-es víz is van.

Különösen a pákozdi részen gyakori jelenség, hogy a sűrű nád gyökere elér a vízfelszínre, és fű veri fel. Vastagságuk 80–120 cm között van. Erős nádgyökök kötik a fenékhez. Gyakran azonban felszakadnak, legalább is részben, és ilyenkor ingóláp keletkezik. Ezeket *szakatt*-nak nevezik. Mivel a hal szeret alattuk tanyázni, a halászat szempontjából fontos jelenség. Sokszor gunyhót is építenek rá, és a szerszámokat is ott tartják.

Sédi Károly írja: „Télen a Velencei tó jegén több helyen be nem fagyott helyet láthatunk, mit a nép *heves*-nek nevez. Ez nem meleg forrás helye, hanem a nád tövében összegyűlt rothadó szerves anyagok melegétől megolvadt foltok.”² Adatközlőim közül egy sem hallotta még a *heves* kifejezést, viszont Sédi által közölt tanyanevek közt a pákozdi részen szerepel. Ismerik azonban a *kifördést*. A *bandába verődött hal* maga felett vagy nem engedi befagyni a vizet, vagy mozgásával kiolvasztja. A téli halászatban nagy szerepe van, mert itt nagy mennyiségű halra találhatnak. Érdekes, hogy a *kifördést* csak 1920 óta ismerik, amikor is *nádverés* közben az egyik halász kutyája ilyen *kifördésre* találva a vízbe ugrott és szájában hallal tért vissza.³ Ezen felbuzdulva kezdtek benne halászni.

Ha hó borítja a jeget, gyakran látni vizes foltokat. A halász messziről felismerik ezeket az *ázalgások*at. Ha hal van alatta, fejszével megkopogtatva kong. Ilyen helyen léket vágnak és halásznak.

Időnként feltör a fenékről a mocsárgáz. Egyes években jelentős károkat is okoz a halállományban. Az ilyen helyeket, hol a hal elpusztul, az iszap pedig egész fehér lesz, *gáz*-nak nevezik. Ilyen mocsárgáz-mérgezés magyarázza az 1916 és 1929 telén bekövetkezett *vízromlást*, mikor a döglött hal szaga messzire érződött, és a hatóságok járványtól tartottak.

Mint már említettük, tájékozódás végett földrajzilag is megnevezik a tó egyes pontjait. Ezek azonosak a *tanyákkal*. Így nevezik egyrészt a

halfogásra alkalmas helyeket, ahol varsákat rakhatnak le, vagy nagyhálóval halászhathatnak, de *tanya* a hálóval való egyszeri húzás is. („Egy *tanyában* fogtunk 100 mázsát”, azt jelelti, hogy egy húzásra.)

Herman Ottó közli az oklevelekben előforduló neveket: „*Huzetony* (1193) *Hosszútanya* ma is van a Velencei tavon. *Pentele tanyája*, *Zalk tanyája* (1414).“⁴⁴

1864-ből valók az alábbiak: „*Velencei vízről: Öregtisztás, Hosszútisztás, Templom-tisztás, Téglaházi tisztás, Kárászos tisztás* — itt egykor sok kárász hal volt fogható. — *Csanád alja tisztás, Öreg Rigya, Borjú víz* — a borjúk itatásáról. — *Szücs halála* — Szücs nevű halász haláláról, hol ő befűlt. — *Ló halála* — a köznépnek rosszhangzású elnevezése a lónak befulladásáról. — *Fischter halála* — e nevű halász befulladásáról. *Kenderáztató* — a kenderáztatásról. — A *Szoros torka* — ez egy a tóban 5 ölnyi széles, mintegy 50—60 öl hosszú éjszokról délnek hullámozó két nád falazat közt elvonuló mintegy csatornaforma vízszoros, itt a víz, a hullámozás által a fenéket kimosván, igen mély, és kisszerű széllel is a nem járatos ladikosnak ezen keresztül ladikázni életveszéllyel jár.“⁴⁵

Herman a múlt sz. végéről így írja le „Magyar Velence község“ halásztanyáit: „*Főszeg-tanya, Szücs halála, Templomtanya, Erősrigya, Ló halála, Bognár rigya, Halialan, Szerencsés, Meszleny rész, Vesd-be, Csukás tó, Szárcsa csapás, Öregtisztá, Kárászos, Lengeteg, Fertőfenék, Szigonyos rész, Pontyfogó*.“

Agárdról: „*Déllő, Kertalja, Hosszú, Nádajla, Burgyán, Határ, Kaszás, Pörös, Eklézsia* stb. Az utóbbi tanyán fogott halakat mindig az egyház kapta.“⁴⁶

Sédi összesen 115 tanyát jegyzett fel és térképezett.⁷ A Herman által közöltekből nem találta meg a gárdonyi részen *Kertalja, Nádajla, Eklézsia, Kaszás*, a velencei részen a *Főszeg tanya, Szücs halála, Erős rigya, Bognár rigya, Haltalan, Szerencsés, Vesd-be, Csukás tó, Szárcsacsapás, Lengeteg, Szigonyos* és *Pontyfogó* nevű tanyákat.

Ezt nem is csodálhatjuk, ha ismerjük e nevek eredetét. A hely jellemző tulajdonságáról, vagy valami különleges eseményről nevezik el. 1866-ban a tó kiszáradt, csak egy gödörben maradt víz, ahol kendert áztatnak, azóta *Kenderáztatónak* hívják azt a helyet.

1929 telén a Kenderáztatóban 100 mázsa halat fogtak egy tanyában, azóta *Százasnak* is nevezik.

Az *Ugrálóban* mindig ugrál a hal. A *Halálkapuban* több haláleset volt. Itt ugyanis két kapu van és a hullámverés könnyen felborítja a hajót. Talán azonos a fentebb említett *Szoros torka* nevű hellyel.

Alább közlöm a Sédi által gyűjtött tanyaneveket, utánuk azokat, melyeket én találtam.

Velence község tanyái: 1. *Alsó-tó*, 2. *Bimbó tanya*, 3. *Böggő tanya*, 4. *Bumugya*, 5. *Büdösnád*, 6. *Felső tó*, 7. *Fertőfenék*, 8. *Fürdető*, 9. *Gyári rigya*, 10. *Kárászos*, 11. *Külső tisztás*, 12. *Lakner kapu*, 13. *Lójáró*, 14. *Lucskos*, 15. *Meszlenyi rész*, 16. *Öregtisztás*, 17. *Papkert alja*, 18. *Sikátor*, 19. *Széles kapu*, 20. *Téglaházi-csapás*, 21. *Templom tisztás*, 22. *Tésur-baba*, 23. *Tizedes tanya*, 24. *Tóbiró csapás*, 26. *Vadászhely*.⁸

Kisfok, Sziget, Gunyhó, Hosszú, Sáros, Csatak, Kárászos, Partalja, Klaj köz eleje, Szücskert alja, Lakatos, Tószeg, Belső víz, Szücs halála, Hunyadi, Tizes (újabbban *Szeckavágós*, mert a „front után“ egy szeckavágót fogtak benne), *Borgyú vize, Kukorica tanya, Kapueleje, Határi, Kárótanya, Százás* (*Kenderáztató*), *Jótanya, Lóhalála, Kiskarós, Brumrigya, Ferenc tanya, Hosszútisztá tanya, Lucskos, Böggő, Lójáró*.

Gárdony község halásztanyái: „27. *Árkos föle*, 28. *Burján bokra*, 29. *Belső tisztás*, 30. *Csárda oldal*, 31. *Cserepes*, 32. *Delő oldal*, 33. *Égett nád*, 34. *Halas nád*, 35. *Hármas bokor*, 36. *Keszeges*, 40. *Kis delő*, 41. *Konvenció*s

bokor, 42. Közös bokor, 43. Külső tisztás, 44. Nagy Sándor nád, 45. Nem fogó tisztás, 46. Öreg tisztás, 47. Pörös nád, 48. Sor nád, 49. Szeles kapu, 50. Sziget, 51. Tizenegyes bokor, 52. Vörösbokor.”⁸

Zöldnád alja, Halasbukrok, Sáros, Svíndtő, Déllő, Hosszi tiszta kapu, Hinaras, Határi.

Sukoró község halásztanyái: „53. Bagolyfészkes, 54. Bárkás bokor, 55. Büdös nád, 56. Cserepes, 57. Feles bokor, 58. Gyökeres, 59. Harmadik nádas, 60. Hollósi tisztás, 61. Hosszú bokor, 62. Kigyó nyelve, 63. Nagy tisztás, 65. Nádas tó. 66. Óriás nád, 67. Pankás bokor, 68. Ránic, 69. Szessziós tisztás, 70. Zöld nád.”⁸

Kenderáztató, Kis bagó fészkes, Óriás nád, Geci kas, Pörös, Nagypontyos, Száraz nád tiszta, Hollósi tiszta, Kovács nád. Ezekben mindegyikben van 3—4 tanya, ahol nagyhalóval lehet dolgozni.

A Pörös nádon összevesztek a gárdonyiak meg a sukoróiak. A Nagypontyosban mindig a legszebb halakat fogják. Feles bukornak fele a káptalané, fele a polgároké. Száraz nád mejjéke, mindig szokott lenni száraz nád.

A sukoróiak ismerik még: Akszmony tó, Szessziók (telkeseké volt), Zsellér tó, Büdös nád, Hajden tiszta, Pap tiszta, Közös bokor, Hosszi bokor, Pajor bokor, Ránic, Bagófészkes, Kis bagó fészkes, Nagy tiszta, Nagy tuskós, Körül szaros, Pontyos bokor, Kiskert kapu, Kiskert bokor, Schäffer sarok, Száraz nád tiszta, Száraznád kapu, Lóhalála kapu, Lóhalála bokor, Hollósi kapu, Kiscerepes, Cserepes kapu, Zöld nád szakattak, Gallai, Picsa, Pöcök (ez egy bokor a Picsában), Rigya, Rigya kapu, Gallai kapu, Leán nád, Ugráló. A halósoknak, ha valaki kommandál, hogy ezt húzzák meg, ha sikerül, elnevezik róla.

Pákozdi község halásztanyái: „71. Alsóéri tisztás, 72. Andrásvíz, 73. Atkelő, 74. Bánki bokor, 75. Bibic tó, 76. Bokros, 77. Cigánytanya, 78. Cseh nád, 79. Csonka ér, 80. Dellő, 81. Fekete víz, 82. Felsőéri tisztás, 83. Fertő tó, 84. Gallér, 85. Gyökeres, 86. Heves, 87. Mély víz, 88. Híndros, 89. Hosszú tisztás, 90. Kerek víz, 91. Kis Mihály tisztás, 92. Kissarok, 93. Kis sziget víz, 94. Kopolya, 95. Kopolyás, 96. Kóhalas, 97. Lányi kapu, 98. Lányi tiszta, 99. Lányi rész, 100. Mély láp, 101. Mély víz, 102. Nagy tó, 103. Német tisztás, 104. Öregsarok, 105. Pöcesarok, 106. Récelik, 107. Rigya, 108. Riggymellék, 109. Sárosvíz, 110. Szarvas föle, 111. Szigeti nád, 112. Tari tisztás, 113. Turós zsák, 114. Vaskapu, 115. Vendel tisztás.”⁸

Végezetül lássuk a szövetkezet által nyilvántartott nagyhalóval halászható tanyákat: Kísfok, Partalja, Lucskos, Szücskert alja, Lakatos, Dérlő, Gunyhó, Hosszú, Kútalja, Sáros, Csatak, Kárászos, Lóhalála, Kislóhalála, Brumrigya, Öregtiszta, Köpönyeg, Böggő, Szücs halála oldal, Főszeg, Hunyadi, Kukoricás tanya, Szecskavágós (Tizes), Kapu eleje, Jó tanya, Lójáró, Ferkó tanya, Hosszútisztaalja, Káró tanya, Határi, Szakatt, Kenderáztató (Százás), Karrós tanya, Bagó fészkes, Pipás tanya, Pörös kapu, Nagypontyos, Schäffer sarok, Leánynád alja, Paradicsomos, Halálkapu, Széles kapu bokor, Nagy Sándor bukrok, Schvíndtő, Gárdonyi sarok, Gárdonyban is van Dérlő, Sáros. Új tanyájuk a Félnótás Salabert tanyája (ő kommandálta), Kárászos, Brinyó tanya (csúfneve annak, aki ott halászik). Pákozdi felé van: Gallai, Kispicsa, Nagypicsa, Vaskapu, Rigya, Vendel, Kissarok, Cigány, Határi.

2. A tó halai. A tó halállománya nemesak mennyiségileg, de fajták szerint is változik. Nagyobb dunai áradások hoztak be folyóvízi halakat, melyek idővel kipusztultak. Ma már a Halbiológiai Intézet felügyelete alatt nagyarányú halnemesítés folyik.

A halászok a következő nevű halakat ismerik: sügér (*Perca fluviatilis* L.), dürgencs vagy barátfasz (*Acerina cernua* L.), tőponty (*Cyprinus Carpio* L.), nemesponty v. tükrősponty (*Cyprinus rex* *Cyprinorum* Bloch), vad-

ponty v. *nyurgaponty* (*Cyprinus hungaricus* Heck.), *compó* (*Tinca Vulgaris* Cuv.), *dévér* (*Abramis Brama* L.), *piroszsárnyú keszeg* (*Leuciscus rutilus* L.), *csík* (*Cibitis fossilis* L.), *csuka* (*Esox Lucius* L.), *harcsa* (*Silurus Glanis* L.), *süllő* (*Lucioperca Sandra* Cuv.), *naphal* (*Eupomotis gibbosus* L.), *törpeharcsa* (*Amiurus nebulosus* Gthr.), *balint* (*Aspius rapax* Ag.).

A halnak van: *feje, szeme, szája, kopétyúja*, a hátán *sörénye*, a hasán *uszonya, farka*. Testén *pikkely*. A *kopétyú* alatt van a *szílvány*, hasában *pattantyú*, bél, *ikra* v. *tej*. Ezenkívül van *gerince* és *oldalbordái*. Farka alatt van a *bélvég*.

A csuka február végén *ívik* v. *fördik*, Mátyás-nap körül. Ezt nevezik *Mátyás-csukának*. Mátyás-nap az időjárás szempontjából is fontos, mert jeget „*Mátyás ha nem talál, csínát, ha talál, ront.*”

A ponty ívását a *varacskos béka* jelzi, mert mikor az ívik, akkor kell a pontynak is. Magát az ívást így mondta el egy öreg halász: „*Ha földik a hal, locsol, kijön a szélire, egymást zavarják. Ót-hat jön egy csoportban. Elöl jön a tejes hal, mellette az ikrás, Mikor kiér, hogy a hasa földet ér, vagy a torzsát, ott visszavág, megfordul, folyik a teje, a vizet megzavarja, a többi az ikrát ereszi. A víz megzavarodik, olyan, mintha tejes lenne. Amelyik ikra a tejjel érintkezik, az kikel.*”

Eső után a hal *föladja magát*, de a nagy meleg is *fölhajtja*, mert a víz *fölforr*, ilyenkor aztán *megindul*, *üti* a nádszálakat, vagy *ugrik*, sokszor egyesemóiban *bandázik*.

Ősszel *elteszi magát a hal, elgödröl*.

A pontyot, harsást, süllőt nevezik *jó halnak*.

3. *Közlekedő eszközök*. A halász nélkülözhetetlen közlekedő eszköze a *hajó*. Herman is leírta *ladik* néven.⁹

A régebbi típusú, melyet ma már csak a pákozdiak használnak 4 m hosszú és 1 m széles. *Bókony* nincs benne, fenekét *agárcafából való hevederek* tartják össze. Az oldalak összetartására pedig a három *tattydeszka* szolgál. Ezek egyúttal egy *kis tattyot* vagy *kis fiókot* és egy *nagy tattyot* vagy *nagy fiókot* alkotnak, melyekben a halat viszik haza.

A hajót *körmös csákllyafával* (Herman: *körmös rúd*) vagy *síma tolórúddal* hajtják, de egész egyszerű *evedzőt* is használnak.

A századvégén megjelenő *cérnaháló* megváltoztatta a *hajót*. Az oldalához *kolompot* szegeztek, melynek felálló *vasa* van, erre lehet az *evedzők pántját* akasztani. Ehhez hasonló a balatoni *kolonc*, de azt nem az oldalhoz, hanem a *pórfához* erősítik. Míg a régibb típusú *hajóval* mindig a nád között *bujkáltak*, ezzel főleg a tisztákat járják. Az erősebb hullámozás miatt nemcsak nagyobb a *hajó*, hanem gyakori, hogy a peremére léceket erősítenek, a *vágót*, ami a becsapódó hullámokat fékezi.

A hajó felszereléséhez tartozik a cigányok által nyárfából, fűzből, jegenyéből készített *vízhányó*. A *szapoly* elnevezést sporthorgászoktól hallották, de nem használják.

Minden hajóban megtaláljuk a *nyesellőt*, amivel a varsák helyét tisztogatják.

A *nagyhálóhoz* használatos *hajók* bizonyos fokig különböznek a fentiekől.

Legnagyobb a *hálós hajó*, melyben van: *orrtőke*, 3 *ülés*, 7 *bókony*, 2 *kolomp*, *csigatartó*, *csiga*, a *kormány evedzőnek* van *mankója* is, a többinek csak *nyele* és *tolla*. Ennek is van *vízhányója*, de van *vasmacska* is. Az oldalán *hadvágó* léc. A hajó orrán *villa*.

Kisebb a *csigáshajó*. Ebben nincs már *bókony*, csak *heveder* és *fiók*. Az orrán *csigatartó* és *csiga*; ennek, mint az előzőnek is *tekerő karjai*. Evedzője nincs, csak *csákllyafája*. Fontos kelléke, melyről a nevét is kapta, a *nyomócsiga* vagy egyszerűen csak *csiga*. Ennek nyelén lyukak vannak a *csiganyomórúd* számára.

A nagyhalóhoz használják még a *bárkás hajót*, melyben a halat szállítják a partra. Ez nagyobb halászhajó.

Aki komolyan veszi a halászatot, az a hajót 3 év alatt *séjjel tiporja*.

Ha jégről halásznak, eszímájuk alá *jégpalkót* kötnek, szerszámaikat *szánkón* szállítják.

4. *Hálókötés*. A hálókötés szerszámai a *tű* és a *béce* vagy *bécefa*. Pákozdon „*lapockának*” nevezik, míg a Dunáról bevándorolt halászok *börcnek* vagy *börcfának*. A tűnek van *hegye*, *nyelve*, *dereka* és két *tartólába*.

A *béce* szabja meg a háló szemének *bőségét*. *Csomótól csomóig* mérik, hogy a háló hány *milis* (milliméteres).

A kötés azzal kezdődik, hogy a tűt *megszedik fonallal*. A velenceiakiak *nyakkötést* használnak, a dunaiak *necckötést*. Ez utóbbit a velenceiek *dunai kötésnek*, *dunai módnak* nevezik. A *nyakkötés* hátránya, hogy könnyen kaphatnak *futószemetet*, *csúszószemetet*. Ez ellen úgy védekeznek, hogy a csomót *ráfordítják*.

Kötnek *folyóméteres hálót*, ahol szükség szerint *szaporítanak* vagy *fogyasztanak* is, és *kvadrát hálót*, *pádimentumhálót*, melynél egy szemmel kezdenek, *soronként felszaporítanak* a kívánt méretre, aztán újra egy szemre elfogyasztják.

Zsákszerű hálók nyeresére két mód van. A dunai halászok *vezérszálasan körbekötnek*, a velenceiek *lapba* kötik és utólag *varrják*, *réformozzák* vagy *formérozják*. E három kifejezés ugyanazt a műveletet jelenti, t. i. hogy zsákalakúvá összevarrják. Ennek előnye, hogy varsánál könnyebb az *állítás*, vagyis a *karikákra* szerelés, hátránya, hogy a szélső szemek negnyúlnak, és így az *összeréformozás* után „*sántít*” a háló.

A halászat közben elszakadt hálót, ha nem érnek rá, csak *összehúzzák*, később aztán *foltozzák*, vagyis a hiányzó részt bekötik.

5. *Rekesztő halászat*. A halászok emlékeznek még rá, hogy 20–30 éve használatban voltak még a *vejszek*, melyek nádból készült rekesztékek voltak. Nemcsak a velenceiek, de a bajai halászok is így vélekedtek: „*az nyilván valami német szó. Vejsz-nek mondjuk, de az olyan németnek gyűn ki*”.

Vesszőből font *csíkkast* csak a pákozdiak használnak télen jég alatt. A *hálóvarsák* közül legrégebbi típus a *kosárvarsa*, *sapkavarsa*, *kisvarsa*. Többen még a *verse* kifejezést használják, sőt egyazon személy is változtatva *versét* és *varsát* mond. A magyarázat szerintük: *Versének hívtuk, de már én is varsát mondok egy év óta, írásban is varsa*.

Herman ezt a formát *egyhagyású varsának* nevezi.¹⁰ A Mesterszótárból megtudjuk, hogy Bodrogközben nevezik *hagyásnak* a két kávaközét.¹¹ Ő ezt a kifejezést alkalmazza minden varsa-leírásnál. A Velencei tayon és a Dunán még nem találkoztam ezzel a kifejezéssel.

A sapkavarsát két nádból készült *rekesz* közé szúrják le, melyek a szárnyat pótolják és a halat terelik. Herman ezt *verse babának* nevezi, melyre szárítani borítják a versét.

Néhányszor próbálkoztak a *dobvarsával* is, melynek mindkét oldalán volt *vörsökje*, de az nem vált be.

A huszas években terjedt el a tavon dunai hatásra a *szárnyas varsa*. Használnak *ötkarikás* és *négyskarikás* varsát. Tulajdonjeggel nem látják el őket, mert mindenki megismeri a sajátját az *állításról*, vagyis a készítés formájáról.

Ezeknek a varsáknak két *vörsöke* van, a *belső vörsök* és a *külső vörsök*, a dunaiak *kisverskének* és *nagyverskének* mondják. A vörsök végét *nyelvbe* kötik, dunai névvel *spíccfogyasztással*, *nyelvfogyasztással*. A nyelvet *spéklíkkal* kötik hátra. A hálót *orgona* vagy *erdei iszalag* vagy *vörös gyűrű* vesszőkre, újabban drót karikákra feszítik ki, *állítják*. A

harmadik karikától, amit a csúctól számolnak, a csúcs felé eső részt nevezik a varsa *csúcsának*, *hátuljának*, *valagának*, a másik részt „*derekának*“. A dunaiak *kisfelének*, *háltartájának* és *nagy felének* mondják. Ehhez kötik a *terelőt*, vagyis a szárnyat. Tartozéka még két *varsa* — vagy *verse karró*.

A varsákat használják *fehéren* vagy *kátrányozzák*, újabban cser-savas fürdőben impregnálják, *föstik*. Egyesek a kátrányozásra is használják a *föstés* kifejezést.

A varsa *egész éves szerszám*, tehát minden időben használható. Este *leteszik*, reggel *felnézik*, négy naponként szárítják. (Folytatjuk.)

- ¹ Bezdek Imre: A Velencei tó. Székesfehérvár, 1934:2.
- ² Sédi: A Velencei tó vízrajza. Vízügyi Közlöny, 1936:3.
- ³ Vö. Nyárády: Halászat kutyával. Népr. Ért. 1940:203.
- ⁴ Herman: A Magyar Halászat Könyve, Bp. 1887. 78.
- ⁵ Pesty F. kéziratos gyűjt. 266—267. l. Széchenyi knyvt.
- ⁶ Herman i. m. 74—75. l.
- ⁷ Sédi Károly: A Velencei tó. Bp. 1944:89—90.
- ⁸ Sédi: Velencei tó 89—90.
- ⁹ Herman i. m. 237—238. l.
- ¹⁰ Herman i. m. 239.
- ¹¹ Herman i. m. 2:781.

A SZOLNOKI HAJÓSOK, A CSONGRÁDI ÉS MINDSZENTI SUPEROK MESTERSZAVAI. I.

Írta: Betkowski Jenő

A tiszai fahajózás ma már — mondhatni — teljesen megszűnt. Szolnokon pl. a 3—4 évtizeddel ezelőtt még virágzó fahajózásnak hírmondója sincs. Az utolsó fahajók mostanában pusztultak el. A mesterség pusztulásával együtt semmisül majd meg, legalább is legnagyobb részében, rövid egynehány év alatt ez ősi foglalkozás szókincse is. Hiszen nem lesz, aki örökölje. Ettől a biztosan elkövetkező pusztulástól szeretném megmenteni az alábbi szójegyzékben található mesterségszokat, melyek a ma még élő egy-két szolnoki hajósnek és Mindszenti vagy csongrádi supernek (hajóácsnak) eleven szókincséhez tartoznak.

A hajósok mesterségszavait valamennyit tősgyökeres szolnoki hajós ajkáról gyűjtöttem.¹ Superok 1920 óta, amióta gyűjtésemet megkezdtem, Szolnokon már nem voltak. Az azóta épült egyetlen hajóhoz s a második világháború előtt még meglévő egynehány hajó javításához Mindszentről vagy Csongrádról kerültek a mesterek.² Így hát a supermesterség szavait tőlük tanultam meg, bár e szavak éppúgy tulajdonai voltak a szolnoki hajósoknak is s ez az egykor gyakori és állandó érintkezés mellett természetes is.

¹ Az egykori szolnoki hajótulajdonosok közül, akikhez évtizedes ismeretség fűzött, ma már csak kettő van életben, persze hajó nélkül: Balta György (82 éves) és Bede István (70 év körüli). Ők ketten ennek a valamikor olyan nagy tekintélynek örvendő foglalkozásnak utolsó élő tanúi Szolnokon. A többiek, kedves ismerőseim valamennyien, mind elhaltak: így Bede Pál, Lévai János, Gvenge István, a mindig vidám Balázs András, meg a többiek. Nekik köszönhetem, a még élőknek és a meghaltaknak, a tiszai fahajózásra vonatkozó adataimat.

² Super-ismerőseim közül még életben vannak: az öreg Bánfi Pista Csongrádon (80 éves elmúlt), Kurucsai János, legfáradhatatlanabb tanítóm (mindszenti, 52 éves), Gémes János és Huszka Sándor (mindszentie, az első ötvenen, a második hatvanon túl). A többiek: Papp Árpád (mindszenti) és Rekvinszki János (csongrádi) s még egynehányan már meghaltak. Az ő szívességüknek és türelmüknek köszönhetem a supermesterségre vonatkozó kifejezéseket.

Tekintve, hogy a csongrádi és mindszei superok mesterségszói tökéletesen azonosak, eredetüket külön nem jelzem. A címszó után zárójelbe tett S azt jelenti, hogy az illető kifejezés az említett superok szókinészéhez tartozik, illetve: tőlük gyűjtöttem.

A hajóra, hajózásra s a hajósokra vonatkozó kifejezések után semmi-féle jelzést nem tettem, mivel e mesterségszókát, mint már említettem, egytől-egyig szólnoki hajósoktól hallottam. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lettek volna használatban a Tisza többi szakaszán is, s ez — tekintve a tiszai hajósok örökös ide-oda vándorlását — nagyon is valószínűnek mondható.

Szójegyzékről lévén szó, a címszók után itt csak a legszűkebbre szabott magyarázatot adhatom. Az anyag kimerítő tárgyalására másutt kerül majd sor.

Azokat a szavakat, melyek nem kerültek be a köznyelvbe, fonétikusan írtam. Az egyes kifejezések eredetéről ez alkalommal nem szólok.

Abranyica: egy kb. 60 cm hosszú, 2—3 ujjnyi széles, lapos, kissé ívbe hajló faléc, olyasféle, mint a hámfa, melynek a gyalogvontató nekifeszíti a mellét, mikor a hajót húzza.

Akasztfőja (S) Három gerendából tákkolt kapualakú alkotmány, a keresztgerendáján csigával az orr- és fartőkék beállítására.

Alattság v. dobókötél: vékonyabb kötél, mellyel a dobót v. körtét röpítik.

Anyamacska: a hajóorron levő, lehoronyzó vasmacska.

Ágas v. állvány, cölöp: a tetőt tartó tölgyfagerenda a hajó belsejében.

Ágyallás: a járódeszka alá tett föld, agyag, gerenda- v. deszkadarab.

Ágyazás (S): a sóják (l. ott) alatt keresztben fekvő erős deszka, mely megakadályozza, hogy a sója a földbe süppedjen.

Állvány: l. ágas.

Ásás: a Tisza kanyarainak, kengyeleinek átvágása, azaz a mesterséges meder.

Baba: földhányás a járódeszkák alá v. pedig a kubikok által meghagyott földoszlopok, melyek segítségével a kitermelt földmennyiséget kiszámítják.

Bajusz: az oldalmederdeszka (l. ott) orr felőli végére kívülről erősített, a végén bajusz-szerűen felkunkorodó vastag deszka, mely a palamárléc (l. ott) horzsolása ellen védi a hajót.

Bak: a kikötő kötelek rögzítésére szolgáló fix fahenger a barokon (l. ott).

Bakfészek: a bak rögzítésére szolgáló alkotmány. Benne áll a bak.

Balkony: a hajó bordája.

Balkonyvas: a fenék- és oldalbordák összeerősítését erősítő vasalás.

Bas: a hajó orrának és farának fedett része. Van: *első bas* és *hátsó bas*.

Basajtó: a basok fedélzetén lévő két-két ajtó, mely levezet a hajó belsejébe.

Basnica: a basok peremdeszkái, melyek az orr- és fartőke felé egyre magasodnak s afféle korlátot alkotnak.

Bastábla: a basajtó fedele.

Bálvány: a hajónak felülről számítva harmadik s a többinél kétszeresre vastagabb oldaldeszkiája. A hajóoldal erősítésére való.

Becigliz (S): a hajón valamilyen okból fúrt lyukakat beveri.

Begy: az orrtőke kihasadósága.

Begyül: a nedvesen felvert deszka a kátrányozás alatt hamar begyül, azaz rothad.

Beköt: a hajót téliszállításra viszi.

Belőröz (S) v. bevág: az összeillesztendő deszkavégek v. deszkaszélek egyenetlenségeit egy arra szolgáló fűrészszel, a *karnic*-cal (l. ott) elegyengeti.

Benéz: (S): az építendő hajó állványát beszüntet.

Beöt (S): pl. az orrtőkéből kivágja a korhadót részt s helyette újat tesz, beötja.

Besung: a homokprizmának egy méternyi, ferdén ereszkedő széle.

Beszabás (S): a foltok pontos kifaragása, a befoltozandó lyuk v. nyílás méretéhez való szabása.

Bizalmaszt: a hajót a támasztócsáklyával (l. ott) löki, taszítja.

Bevág (S): l. belőröz.

Bevétel: a hajó: beereszti a vizet.

Bibic (S): 1. valahová fölérősített gerenda, melynek végén csiga van; 2. kis tutaj-féle, mely egy kiálló rudjára erősített csigája segítségével a széles Tisza-mederben magasan tartja a révköteleket.

Bicke, büszke, vasasbüszke, vasashorgas: egy kb. 1½ méteres, vasaltvégű és vasalttheggyű dorong, melyen vasgamó van.

Borjuszájú hajó: kicsi hajó, orr- és fartőkéje vízszintes.

Bögő: a hajó orrtőkéjének a nagybögő fejére emlékeztető dísze. Innen a neve.

Bubora v. gájspil: csavaró szerkezet kemény fából a hajók partra vontatására.

Bukorszák: hálófajta a parti bokrok alatti halászatra.

Buktatás: A hajó egyhelyben való megfordítása, hogy a másik oldalával álljon a parthoz.

Burcsuja: a kicsi, kb. 20 méternél rövidebb hajó neve.

Burkony, l. balkony.

Burkonyderék: rönk, melyből burkonyt faragnak.

Burkonyvas, l. balkonyvas.

Butykol: a hajóba nagy erővel beszivargó víz bugyborékoló hangot ad.

Buzgár: a víznek a zátonyos helyek fölött való fodrozódása.

Büszke, l. bicke.

Cigány-iszkába: apró iszkába (l. ott).

Cigánytekerő v. száraz tekerő (S): egy lyukba állított vastag fenyőszál, melynek segítségével, ill. forgatásával a hajót kitekerik a partra.

Cigli: fadugó.

Cölöp, l. ágas.

Cövekpénz: a hajó kitötőjogáért fizetendő városi illeték.

Cuca: a timonszárnak (l. ott) csuklón járó toldaléka.

Cucavilla: a timonszáron levő kis kétágú vasvillaféle, melybe használat után a visszahajtott cucát fektetik.

Cugjárás: vontatóút a folyóparton.

Csapat: a folyónak az örvények, forgók után következő rendes folyása, árja.

Csapózsínór: festékbe mártott zsinór, mellyel a fűrészt útját jelölik a felfűrészelendő rönkökön.

Csarnokgúzs: kötélhurok, mely a csarnokkötél (l. ott) kifeszítésére való.

Csarnokkötél v. csarnakkötél: az őrfá (l. ott) biztosítására használt kötélzet.

Csarnokpálca v. csarnakpálca: a csarnokkötél megfeszítésére való, kb. 80 cm hosszú keményfa-rudacska.

Csárda: a hajó farán lévő házikó, mely főként alvóhelyül s az ételnemű, ruha megőrzésére készült.

Csendestű: hosszú, vastag lánc, melyet ereszkedéskor (l. ott) a hajó után kötnék.

Csigaház: az őrfának az a része, melyben a paránkakötél (l. ott) csigája van.

Csókafészek: keményfadeszkában a csomó (göres) körül rothadó rész.

Dánguba: henyelés a rossz időjárás miatt.

Deszkavágás (S): A rönk emberi erővel való felfűrészelése deszkává.

Deszkavágó fűrés: három ember által vont nagy fűrés. Neve magyarázza.

Dobó: fabáb v. fakörte, melyet az alattsággal pörgetnek meg s dobznak ki a partra, ha egy kötelet ki akarnak juttatni.

Dobókötél: l. alattság.

Domentát: a hajó orránál és faránál magas lábakon fektetett deszka, mely két szál deszka; a kormányos helye.

Domentát-láb: a domentát lábai; minden oldalon 2—2.

Döböcke (S): a super (l. ott) szerszám mos ládája.

Dögág: a Tisza holtága.

Dögfogó: a kikötött hajó elé a folyóba ferdén s élére fektetett deszka, mely a szemetes hordalékot téríti el.

Drumó: a vontató lovak rúdjának (l. ott) végén levő fakolonc, melyet a vontatókötél hurkába dugnak.

Dül a víz, vagyis rohan, sebesen folyik.

Egérfogó (S): egyesével egymásra tett, 3—4, laposra faragott tuskó; az épülő hajó állványa alá teszik támasztéknak.

Elcsapják a kötelet: a parton megerősített kötélvéget szabaddá teszik.

Eleven (S): a faragandó fadarabnak az a része, amelybe a bárdnak nem szabad belcavágni.

Elfujt (S): a deszkaközökbe beléverni az első réteg mohát.

Elhányja a horgokat: kiveti, kiteszi.

Első kötél: a kikötött hajó orrát a parttal összekötő kötél.

Elül: elsüllyed (a hajó).

Emel: a hajó sokat emel, vagyis nagy a teherbírása.

Ereszkedés: a megterhelt hajónak a víz sodrával való utazása.

Fakopáncs (S): a super csúfnév.

Fakoptató: l. fakopáncs.

Faragóbárd (S): szélespengéjű bárd, mellyel a finom faragást végzik.

Faragófejsze: durvább faragásra való. Csak kinagyolják vele a holmit.

Farhegy: a fartőke felső vége, melyen a timonfarki (l. ott) csiga van.

Farkaskötés: a csarnakkötelet az őrfára v. a kikötő kötelet a bakokra hurkoló kötésmd.

Farkötél: a hajófart a parthoz köti.

Farokgúzs: a fenék két hegyes végénél hosszában a fenékre szögezett, kb. 1½ méteres, domborúra faragott vastag deszka.

Fazolin: hosszában kettőfűrészelt fenyőszál, melyet a legfelső oldaldeszka helyett tesznek peremnek.

Fecskefarok-toldás: a fenékdesszkák végeinek speciális összeillesztése.

Fedetlen hajó, melynek nincs teteje, tehát kényesebb áru (pl. búza) szállítására nem alkalmas

Fejelés (S): egyesek szerint az újonnan épült hajó varrásának (l. ott) 2—3 év múltán való újravarrása; mások szerint csak az a fejelés, ha új oldalt kap a hajó.

Fejlánc: az anyamacska fejére kötött lánc, mellyel fölhúzzák v. leeresztik.

Fejpárna (S): L-alakra össze zögezett két deszka, melyre a superek hanyattfeküsznek, ha a hajófenék alatt kell dolgozniuk

Felékesíti a horgot: ráteszi a horogra a csalt.

Feljenekel a hajó: zálonyra fut.

Felöltözteti az őrfát: fölszereli az őrfát a rávaló kötelekkel.

Felső habláb: 100—120 cm hosszú függőleges gerenda, melyhez a habdeszkákat (l. ott) szögezik.

Felső mederrigli: két vízszintes deszkasor, mely az oldalbordák felső végéhez szögezve belül körben fut.

Fenek-hambárdeszka: a hajó rakodóterének fenekét borító és kiszedhető deszkatáblák.

Fenek-mederdeszka: a hajófenék két legzsúlsó deszkája.

Fenekriglik: a fenékburkonyokon a hajó hosszában végigfektetett négy tölgyfadeszka-sor a hajófenék erősítésére.

Ferdek: a basok erős, vastag deszkákból készült fedélzete.

Festékes (S): kicsi, nyeles favályucska a piros festék számára.

Féjfolt (S): a vizen javított hajó fencének rothadó részeit csak félmélységig lehet kivésni (ha egészen átvésnék, beömlene a víz) s e félig kivésott helynek befoldozására készítik a félfoltot.

Félkézi fejsze (S): kisebb, könnyű fejsze apróbb holmák faragására.

Felétára: a tetővel ellátott búzáshajó tetején és a csárdatetőn is körülfutó alacsony léceperem, mely 5—6 cm magas lábacskákon áll.

Fogja a vizet, szokták mondani a nagygon szügyesre (l. ott) sikerült hajóról, vagyis túlságosan széles elejével sok vizet tűr s így természetesen lassúbb járatú.

Fog (S): «ide fogjatok el» utasítja a super az embercét, mikor azt mutatja, hogy hová illeszkék a hévér (l. ott) fejét.

Fok: keskenyebb vízfolyás, mely rendszeren a belvizeket vezeti le a Tiszába.

Folyás: annak a lyuknak v. repedésnek a helye, ahol a víz a hajóba folyik.

Fózozás (S): l. *letaszít*.

Fúrás v. védülés: egy evezővel való evezés a csónak farán állva, háttal a menetiránynak, az evezős afféle propeller-mozdulatokat végez jobbra-balra.

Furkó: fakalapács, mellyel a mohozót (l. ott) verik.

Fűrő: a fűrőnyélhez hasonló T-alakú fa, melyre a kötelek végét csavarják, hogy le ne bomoljon. (Folytatjuk.)

Könyvekről

ANDRÉ STIL: AZ ELSŐ ÖSSZECSAPÁS.

Szépirodalmi Kiadó. 1952.

André Stil-nek, a párizsi l'Humanité főszerkesztőjének az 1952. évi Sztálin-díjja kitüntetett Az első összeecsapás című regényét dícséretes gyorsasággal adta a Szépirodalmi Könyvkiadó a magyar olvasók kezébe, úgyhogy ez a haladó francia irodalmat képviselő regény a kitüntetés nyilvánosságra jutásával csaknem egyidőben már megjelent a könyvesboltok kirakataiban. A Szabad Nép is sietett a regényre felhívni olvasóinak figyelmét és április 20-i számában (8. lap) Somlyó György háromhasábos ismeretében méltatja a regény irodalmi, esztétikai, politikai jelességeit, egyben megismer-teti az olvasót magával az íróval is. Az ismertető cikkből kitetszik, hogy a kiváló regény fordítása a bíráló meglegedését nem tudta kivívni. A következőket írja ugyanis: „De meg kell mondani, hogy a könyv magyar kiadása nem mindenben méltó Stil regény-nek jelentőségéhez. A regény fordítását két fordítóra bízta: az első részét Hubay Miklós, a másodikat Révay József készítette. Ez természetesen nem szolgálja a regény stílusának egységes és művészi magyar visszaadását. Így Sti egyik legnagyobb írói erénye, az egyszerű emberek mindennapi beszédének közvetlenségét és melegségét híven őrző stílus a magyar szövegben, különösen a második részben, eléggé elsikkad.”

Somlyó Györgynek a regény fordítására vonatkozó eme véleményével nem érthetünk egyet, mert olvasás közben a regény nyelve és stílusa úgy hat ránk a maga elevenségével, a szereplők mindennapi életében használt beszédének közvetlenségével, az egy-

szzerű emberek, dokkmunkások párbeszédeinek természetességével, hogy egy pillanatra sem érezzük a regény fordítás voltát, hanem eredeti magyar munka hatása alatt állunk. Ezt a megállapításunkat néhány nyelvi és stílusbeli jelesség bemutatásával igazoljuk. Előre bocsátjuk, hogy a fordításon azt sem lehet érezni, hogy két ember munkája, mert a stílus egységét semmi sem bontja meg. Akár az első részt olvassuk, akár a másodikat, ugyanaz a hang, ugyanaz a magyaros, zamatos szó- és szóláskészlet jelentkezik a maga természetes üdeségével. Úgy látszik a két fordító tökéletesen összehangolták fordító-munkáját s alighanem valami egységesítő eljárás is történt a kéziratok nyomdába adása előtt. Erre mutatnak pl. az ilyenek: I. részben: *Fütyülnek azok a rakodó-munkásokra! Kutyába se vesznek bennünket!* (74); II. rész: *Sőt ezek az emberek meg is vetnek minket, dokkmunkásokat. Kutyába se vesznek bennünket* (112). I. rész: *Ha éppen ebben a sejtben akad el a munka, ezen köszörülik a nyelvüket* már az első alkalommal a *többiek mind!* (70); II. rész: *a többi asszonyok mind azonnal rajta köszörülik a nyelvüket* (164); I. rész; *Fütyülnek azok a rakodómunkásokra!* (74); II. rész: *fütyülők* rájuk, az ilyen rongy emberekre (172), a nép akaratára igazán *fütyülünk* (uo.). I. rész: behurcolkodtak ide háztartásuk *minden cókómókjával* (25); azon nyomban indult *egész cókómókjával* (207) stb.

Bárhol üttük föl a könyvet, hegyin-hátán leljük a pompás, népies szólásokat, melyekkel a fordítók kitűnően érzékeltetik a regény egyszerű embereinek mindennapi, népi és kikötővárosbeli francia nyelvének ízét, zamatát. Garmadával idézhetnénk ilyeneket: magasan hordja az orrát, fönn hordja az orrát; pofát vág; behúzzák a fülüket, farkukat; nem érik fel ésszel; benőtt már a fejük lágya; nem kötötték az orrára; orránál fogva vezet; nincs bőr a pofájukon; eszük ágában sincs; szemmel tart; fejébe száll; faképnél hagy, cserben hagy; csávába kerül; kelepcebe csal; kivágta a rezet; elevenébe vág; szavai kétszeres súllyal esnek latba; inába száll a bátorsága; tűzbe teszem a kezem érte; engem az hoz ki legjobban a sodromból; nem vagyok tökkelütött; érti a csiziót (de így is: érti a dolog minden csinját-binját); valamit forgat a fejében; szedik a sátorfájukat; beletörik a bicskájuk; rossz fát tesz a tűzre; dögróváson van; beléjük fojtja a szót, kifogy a szuszából; fünek-fának elmondja; eben gubát cserél; megmentette a veszett fejszének a nyelét; kereken kimondja, amit gondol, stb.

Az egyszerű emberek mindennapi beszédének közvetlenségét hiányolja Somlyó a fordításban. E megállapítást hibáztatnunk kell, mert a könyvből számos részletet idézhetnénk, amelyek éppen az ellenkezőt bizonyítják. Íme mutatóba egy ilyen részlet. Mikor a regényben négy munkás egy őrmerően veszedelmes éjszakai vállalkozásnál a kikötő vasgerendáin a sötétben kézzel-lábbal tapogatva akar fölfelé kapaszkodni, többek között ilyenformán suttag: „— Ha egyszer feljutunk, akkor megúsztuk... S mit akarsz? Más mód nincs rá... — Nem szólva arról — dörmögi Pillangó —, hogy ha megköpkéztattuk a dologt, a minden irányban kiálló vasgerendákon úgy összeverjük magunkat, hogy minden csontunk összetörik, pedig már nem vagyunk húszévesek! Főképpen én, a fazekammal meg az ecsetemmel! [T. i.: Egy festékkel telt fazekat és egy ecsetet vitt magával.] — Add ide nekem — mondta rá Kléber. — S még hozzá ezekben az óriási, vaspatkós bakancsaimban megcsúszhatnak odafönt és még csontom törik. — Valld meg, hogy félsz — szólta rá Kléber. — Fogd be a szád, hallod-e! Ha én is olyan tejföldrösszájú legényke volnék, mint te! Csakhogy nekem három gyermekem van ám! Majd meglátod, félek-e! Annyi szent, hogy egy hajótulajdonosnak semmi áron nem végezném el ennek a munkának felét sem!...“ S mikor négykézláb, libasorban kapaszkodnak, Kléber, a sereghajtó, kezében a festékesfazékkal és az ecsettel, így biztatgatja az előtte kúszó Pillangót: „Ha megállsz — mondta neki tréfásan és fejével beledöfött a fenekébe — belenyomom a fenekedet a festékbe, vigyázz! — Előbb megállsz talán te, mint én — vic sorog rá Pillangó.“ (154—155).

S nem közvetlenek-e, mindennapiak-e az ilyen szavak, kifejezések, mint pl. annyi baj legyen! a teherautó bedöglött; dutyiban ül; egy pofa bor; ríptyára tör; fogd be a szád! nyisd ki a csipád! otthon kuksol; a te fatornyos hazádban; egész éjjel kutyagolt; azok rá se hederítenek, kutyafuttában lerakodnak; fintorgatják az orrukat, mintha budiba léptek volna be; megtollasodtak (= meggazdagodtak); potóm pénzen elkótyavetyélték; viccelni akart, de rosszul sült el; nem tűri, hogy packázzanak vele; majd megpukkadtak neveltükben; nem olyan fából faragták, hogy otthon kuksoljon, stb.

A mindennapi nyelv közvetlenségének vajjon ártanak-e az ilyen népi szók, tájszók, mint pl. leghátul *csámborgott* a többiek mögött (20), azelőtt egy furcsa *kulipintyóban* éltek (23), elmondta az elmúlt hét minden *herechurcáját* (136), úgy *vedeli* a tejet, mint egy borbú (137), úgy látszik, a borbélyod *bugylibicskával* dolgozik (148), az ilyen állat többet *zabál*, mint mink (215), ha nincs más *zabálni*, az is jobb a semmi-

nél (152), (vö. látnák a mi *zabánkat* reggelente 67), az öreg *bóklászva* kereste az utat (18), legtöbbjük az egész délelőttöt ott *toporogta végig* az emberpiacon (18), *összeeszkábált* egy ajtót is (25), megértik egymást, nem kell *köntörfalazni* (71, vö. kertelni), *degeszre* tömött pénztárcával a zsebében (99), mindössze néhány mondatot *habogott* (117), elkezdődött a mindenféle huzavona... egyéb *hókusz-pókusz* (198), szinte négykézláb *iszkoltak* a drótkerítés felé (163), mint a nyúl, úgy *iszkolt* (uo.), stb.

A fordítók igen jó stilszták, ezt mutatja többek közt pl. az is, hogy a *henceg* kifejezésére csak egyetlen lapon is a következő szinonímákat találjuk: *pöffeszkedik, pávaskodik, hetvenkedik* (61). De ezt mutatják pl. az ilyen leírások is: Hárman-négyen ültek az asztalnál, a „Szár az Gége“-ben, egy üveg kadarka mellett. Beszélgettek. És többről többre, szóról szóra, miután tücsköt-bogarat összebeszéltek, végre a legszemélyesebb, legkényesebb dolgokra lyukadtak ki... (145). — Nem mászunk ki mi abból [a nyomorúságból] addig, míg egyszer úgy istenigazában a képükre nem mászunk ezeknek az *amerókáknak* (80). Ezek az *amerókák* mindent bajt hoznak a nyakunkra (61). Az „amerókák“ az *amerikaiak* sikerült elferdítése, mint ahogyan a francia eredetiben is „les amerlocks“-ot mondanak a beszélők gúnyosan elferdített alakban.

Akármit is mond Somlyó György, véleményünk szerint így kell fordítani!

Prohászka János

Magyarázatok

MAGYAR SZAVAK AZ OROSZ NYELVBEN

Írta: Erdődi József

A kultúra terjedésének fontos bizonyítékai a különböző nyelvekben található vándor jövevényszavak, vándor tükörszavak, melyek a fogalmak és tárgyak terjedésének hű tanúi. A mai időben szemünk láttára terjednek a gyakorlati és tudományos élet eszközei, halljuk az őket jelölő szavakat, fülünk hallatára terjednek a politikai élet fogalmait jelölő kifejezések: *traktor, kolhoz, rádió, rádium, ötéves terv, tervgazdálkodás* és társaik.

A magyar művelődésnek is volt olyan korszaka, amikor sajátos *hadi* életének tárgyait, szervezetit, fegyvernemeit és az ezeket jelző szavakat a tőlünk a szélrózsa minden irányában lakó európai népek — szerbek és bolgárok, németek és franciák, osztrákok és csehek, lengyelek és oroszok — átvették.

Az ilyen szavak, mint *pandur, huszár, szablya, kantár* kerültek tőlünk nyugatra és északra, mások, mint *tábor, sátor, harc, seregbontó, katona, bátor* és egyéb szavak tőlünk délre a kaj-horvátban találhatók meg. Ezenkívül sok olyan szavunk van, amely a magyar hadseregszervezet és felszerelés keleten való elterjedéséről bizonyít.

Jellegzetes magyar fegyvernem a huszárság, amely Magyarországon már Mátyás kora óta fellelhető (hazai latin *hussarones* néven), mint a nehéz páncélosokat kiegészítő könnyű lovasság. Kitüntek a huszárok nyugati harcainkban, így a schmalkaldeni háborúban 1547-ben, amikor elfoglalt János Frigyes szász választófejedelemet. Tudjuk, hogy az osztrák hadseregen belül Nádasdy és Hadik huszársjai szerelték meg rajtaütés-szerűen Berlint a 18. században. Ezt a hareba könnyen bevethető, üldözésre jól felhasználható fegyvernemet másutt is alkalmazták. Ismeretes, hogy XIV. Lajos kurucvezérekkel szerveztette meg a francia huszárságot, neki szolgáltak Ráttky, Beresényi, Dessewffy, Eszterházy, Polereczky, mint az első huszárezredek szervezői.¹

Ez az oka, hogy a német nyelvben ott találjuk az ilyen magyareredetű szavakat: *Husar, Kandare* (kantár), *abkandaren* (lekantározni), *Säbel* (szablya), *Tschako* (csákó), a franciában *hussar* (huszár), *hussarde* (huszártánc), *à la hussarde* (huszárosan, gorombán), *soutache* (súítás)², *sabre* (szablya), *sabrer* (kaszabolni), *sabretache* (kard mellett függő táská).³ Ezek

a francia szavak nagyrészt már az 1600-as évektől megtalálhatók a franciában, hiszen már a 17. sz.-tól vannak francia szolgálatban álló magyar katonák.

Nézzünk keletre! Kniezsa István rámutatott arra, hogy a lengyel nyelvben milyen mély nyomokat hagyott a magyar hadiélet ismerete. Kifejti, hogy a lengyel lovassági elnevezések sorában magyar szavak lelhetők fel: *paiz*, *tarcza*, *forkiel* 'íorgó', *doloman* < *dolmány*, *kopienek* < *köpenyeg*, *sziszak* (olv. sisak), *szereg* < *sereg*, *karwasz* < *karvas*, *eiear* < *előjáró*, *dobosz*, *szyposz* stb. (MNY 38:344). Kniezsa alapos és nyelvésetileg mintaszerű cikke folytatásra ösztönöz a kutatásban.

Ebben a cikkben mi az oroszországi katonai terminológia néhány, elsősorban a huszársággal kapcsolatos magyareredetű szavára mutatunk rá.

A hazánkban a 15. sz. óta bevezetett huszárság ismerete az orosz szótárak szerint a 17. században jut el Oroszországba, ekkor jelenik meg a *rycap* szó, mint a könnyű lovasságban szolgáló katonák jelölése.⁴

Milyen módon juthatott el a huszárság ismerete az oroszokhoz? Nyelvíleg nyilvánvalóan lengyel közvetítéssel, mert a magyar *huszár* szó ebben a nyelvben *huzar*, *husar*, *usar*, *uzar* alakban található és a szókezdő *h* > *g* hanghelyettesítés szabályos az oroszban (Berneker).

Történelmi háttére valószínűleg az, hogy Báthori István, mint lengyel király (1576—1586) a magyar hadseregszervezet némely formáját lengyel földre plántálta át (így talán az erdélyi darabontokat is). Ő szervezte meg az első lengyel huszáralakulatokat. Ezek inkább nehézfegyverzetű vitések voltak, nagyon kitűntek a IX. Károly svéd király elleni harcokban (1505). Ilyen nehézfegyveres formában kerültek a huszárok IV. Iván orosz cár hadseregébe is.

A régi huszárok támadó fegyverzete: *kopja*, *szablya*, *fokos*, védőfegyverzetük: *társcsapás* és *sisak*. Jellegzetes viseletük: *mente*, *csákó forgóval*, *oldaltáska*.

Nézzük meg, milyen nyomai vannak ennek az orosz nyelvben.

A *huszármente* jelölésére két szó is akad az orosz nyelvben. A *ментик* jelöli a huszár könnyű, prémmel szegélyezett mentéjét. A szó nem származik közvetlenül a magyarból, hanem lengyel közvetítéssel jutott az oroszokhoz, mint erről a lengyel *mentlik* tanuskodik.⁵ A *mentét* a *dolmányra* vetve hordták, megvolt az oroszban is a *долман* szó e ruhadarab jelölésére. A hangalak bizonyossága szerint a közvetítő a lengyel *doloman* szó volt. (Érdekes, hogy régebben ezzel a szóval jelöltek az oroszok egy női ruhafajtát is; l. Usakov). A huszárok zsinóros (vitézkötéses rövid köpenyének orosz neve: *венгерка*, ami világosan a katonai ruhadarab magyar eredetére mutat.⁶ A *венгерка*-t zsinórok, sujtás, kötés ékesíti, a varrások mentén keresztzsinórzat szolgál gombolásra. Magas dereka van.⁷ Anyaga gyakran kék szövet. A *шнур* 'kötés, zsinór' szó kétségtelenül a németből származik (*Schnur*), azonban található egy *красы* szó (többes-szám), amely a csákó zsinórdiszítését jelöli, így pl. Tolsztoj Háború és béke c. művében. Ebben kétségtelenül felismerhető a magyar *kötés* ~ *kütés* szó, azonban a közvetítő nyelvre nem tudunk rámutatni.

A huszárok öltözetéhez tartozott még a *táska*, amely a zsebet helyettesítette és borszíjon függött a szablya mellett. (Vö. német *Säbeltasche*, francia *sabretache*.) Az orosz husároknál ennek a táskának a neve *ташка*, ami világosan mutatja magyar eredetét, hiszen ez a hangalak szemmel láthatóan nem származhatik a német *Tasche*-ből, mint Usakov magyarázza. Zsebjelentésben nem ismeretes ez a szó az orosz nyelvben, csak speciálisan a huszárok felszerelése jelölésekép. A magyar *táska* szó ismerhető fel a cseh és szlovák *taška*-ban is (vö. Beke Nyr 70:105).

Mint feljebb láttuk, a huszárok fegyverzetéhez tartozott a *kopja*. Ez a szó szláv eredetű a mi nyelvünkben is. Megvan már az óbolgárban:

копье 'Lanze', az orosz копье is valószínűleg innen származik (Berneker).

A magyar huszárok kardjának a neve *szablya*. A *szablya* szó nyelvünkben már 1487 óta kimutatható. Miként katonai terminológiánk más szava, ez is a lengyel nyelven át kerülhetett az oroszba, bár a lengyel alak *szabla*, tehát kezdő s hanggal, az orosz meg сабля, tehát szókezdő sz-szel. Hogy mióta használják ezt a szót az orosz nyelvben, arra a rendelkezésemre álló források alapján nem tudok felelni.

A huszárok lejét hegyesvégű, kúpos *sisak* védte, amelynek a homlok elé ereszkedő fémrésze volt. Ezt a sisakot jól ismerjük a történeti témákat megörökítő orosz festményekről. Kniezsa István már említett tanulmányában utal arra, hogy a lengyelben 1570-től kimutatható, „lovaskatona csákója” *szyszak* szó átkerült az oroszba, ahol szintén lovassági csákót jelent. Kniezsa források hiányában csak 1704-től tudja kimutatni (MNY 38 : 344).

Ismerünk az oroszban egy másik katonai fejét védő felszereléstárgyat, neve кивер. Az orosz szótárak szerint a magyar nyelvből ered.⁸ A szó valóban megvan a lengyel nyelvben: *kiwier* (s'sak), megvan a Magyarországtól délre fekvő szlávok nyelvében: bolgár *kivur*, szerb *kiver*, azonban a magyar nyelv emlékeiből tudomásom szerint nem mutatható ki és régi fegyvereink szakértői sem ismerik.⁹

Feltehető, hogy volt egy közvetítő magyar *kiver* sisak szó, bár ebben az esetben feltétlenül megtalálhatnók a szót a szlovák és cseh nyelvben. Valószínűbb azonban, hogy a délszláv szó közvetlenül került az orosz nyelvbe a magyar nyelv kikapesolásával.

Az oroszban magyar eredetű fegyvert jelentő szavak sorába kell iktatni a на ам 'pallas' szót, amely szintén lengyel közvetítéssel kerülhetett az oroszokhoz, mert lengyel alakja: *palasz* (Trócsányi Nyr 75:217).

Viszont nem találok az orosz nyelvben nyomát *kantár* szavunknak, pedig ez nemcsak a német *Kandare*-ben lelhető fel, hanem megvan az ukrán *kantar* és a lengyel *kantar* szóban (Berneker).

A lovasok lovának takaróját nyelvünkben régebben a *csáprág* szóval illették, amely nyelvünkéből és katonáink életéből eljutott Nyugatra, Németországba, vö. német *Schabracke* 'lótakaró' és Franciaországba, vö. francia *chabraque* ua. Amint erre Gombocz Zoltán alapos cikkében utal (MNY 9 : 414), a magyar *csáprág* szó egyike a magyar nyelvből vándorútra kelet európai szavaknak (l. még: Beke, Dunántúli Szemle 8 : 97). Eljutott az oszmanli török birodalomba, mint más tőlünk eredő kultúr szó is, *čaprak* alakban. (Ugyanakkor utal Gombocz más, az oszmanli törökhöz jutott magyar szavakra, többek közt: *koču* < *kocsi*, *kočas* < *kocsis*, *salas* < *szállás*, *hintov* < *hintó*, *varoš* < *város* stb.)

A magyar *csáprág* szó csak tőlünk juthatott a csehbe *capraka* alakban, a lengyelbe: *czaprak*, *czaprag* és lengyel közvetítéssel az oroszba: чарпак ~ чепак 'bőr v. szövét nyeregtakaró'.

A tábori élethez tartozó szavak közül lengyel közvetítéssel jutott nyelvünkéből az oroszba a *matép* szó, amely semmikép sem lehet a perzsa *čātr* átvétele az oroszban (Usakov).

Nagyon fontos átvétel a magyar nyelvből az orosz *матеря* 'hadi-rend', 'sor' jelentésben, amely szintén a magyaroktól befolyásolt lengyel hadiszervezet útján hatolt el az oroszokig; lengyel alakja *szereg*.

Tisztázandó még, milyen nyelvből ered az orosz *табор* szó, amely jelenti 1. a kozákoknál a hadbaszállt katonaság ideiglenes szabad szállását vonatjával (trénjével); 2. nomadizálók, vándorok szekér (szán) karavánja szálláshelyét; 3. a cigányok együttesen vándorló (наст) családját. Ez a szó származhatik a lengyelen keresztül a magyar nyelvből, de talán a török *tabur*-ból ered.

Nem világos előttem, hogy a sisakforgót jelentő orosz *султан* szó milyen eredetű. Van u. i. nyelvünkben egy *csotár-csótány* (1552-től) < *csoltany* szó, amelynek jelentése 1. 'lóiakaró', 2. 'lőszerszámot ékesítő cafrang, sallang'. Ez átkerült délszláv nyelvekbe is: szerb *cottar*, bolgár *col.arъ*; eljutott a lengyelbe is: *czoldar*. Mindenütt tehát -r véghangzós alakokat látunk. A 'sallang, cafrang' jelentésen kívül a 'forgó', 'tollbozréta' jelentés nem található meg a szláv nyelvekben. Ezért jelentés- és hangtani akadályokat látok a magyar szónak az orosz *султан* 'sisak forgója' szóval való egyeztetésében.

A *huszár* szón kívül a magyar *hajdú* szó is elkerült az oroszba, amint erre Trócsányi Zoltán rámutatott (Nyr 75: 217; 460, 461). Trócsányi u. alt arra, hogy az orosz *гайдаук* lengyel közvetítéssel került az oroszba. Már a lengyel *hajduk* szóban megtalálhatjuk ezt a jelentésbővülést, amire ez a szó még magyar földön szert teti. A magyar szó jelentése: 1. marha-hajtó, 2. zsordoskatonája, 3. bírósági szolga, 4. magyar mánások darabontja. Így a lengyelben is: 1. könnyűfegyverzetű gyalogos katona, 2. szolga, 3. magyaros öltözetű lakáj. Ugyanezen jelentéseket találjuk az orosz szóban, mert ez a parizántól kezdve a lakájig jelöli a felsorolt fogalmakat. Tol-sztoj Hábort és béke c. művében, jelentése *выездной лакей*, azaz gazdáját utazáskor, lovaglaskor kísérő lakáj. Ez a magyar szó tehát nagy jelentéserőtelkesedésként szenvedett az orosz nyelvben a 19. században.

Láthatjuk, hogy a magyar katonai szervezet az orosz szókinésben elég jelentős rétegben nyilvánul meg. Végső eredetükben a magyar nyelvből erednek: *huszár*, *hajdu*, *sisak*, *szabtya*, *pallos*, *dolmány*, *kötés* (?), *táska*, *csáprág*, *sátr*, *screg* és talán a *tábor* szó.

Összefoglalólag kijelenthetjük, hogy az orosz nyelv régebbi magyar-eredetű szavainak tárgyalásához feltétlenül fel kell derítenünk a történeti hátteret is. Ugyanakkor ügyelnünk kell arra, hogy milyen közvetítő forrásokon át jutottak szavaink az orosz nyelvbe. Rámutattunk arra, hogy számos esetben a lengyel nyelv közvetítő volta világos. Azonban nem foglalkoztunk eddig kellőképp a magyar nyelv ukránban fellelhető és az ukrán nyelv közvetítésével oroszba került szavaival.

A közvetítő nyelvre való utalás módszertani elvét elhanyagolnunk nem szabad, mert csak így láthatjuk világosan szavaink vándorútját.

¹ B. Lovas: Mots d'origine hongroise dans la langue et littérature françaises. Szeged 1932. 26. l.

² Balassa József: A nyelvek élete. Budapest 1938. 79. l.

³ B. Lovas id. műve 19. 21. és 129. lap.

⁴ И. В. Лёхин—Ф. Н. Петров: Словарь иностранных слов. Москва, 1949.

⁵ Д. Н. Ушаков: Толковый словарь русского языка. Москва. 1938.

⁶ Ennek a szónak még más jelentései is vannak: 1. magyar nő, 2. magyar tánc, 3. utcai nő, 4. szilva fajta.

⁷ Словарь современного русского литературного языка. Москва—Ленинград. 1951. 2:154. — Bár későn szóárazták a венгерka szót ebben a jelentésében (a 19. sz. végén), mégis tudjuk, hogy a Napoleonn elleni háborúban венгерka-t hordtak az orosz huszárok.

⁸ Így Usakov. Régebben Miklosich: Etymologisches Wörterbuch. Innen vette át А. Преображенский szóátára Этимологический словарь русского языка. Pétervár, 1910—1916. Innen került Л. А. Булаховский: Курс русского литературного языка (Лев. Чарков 1938.) c. műbe. 17. l.

⁹ Ez utóbbi Tóth Zoltán, a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője szíves közlése.

Meszelve van. Nemcsak a budapesti lakosok, hanem más városok lakóinak nyelvéből is ismeretes előttem a címszóként jelzett kifejezés. Mintegy két éve Szegeden is hallottam, többek közt egy villamosvezető szájából. Jelentése ugyanaz, mint némely más, tréfásan mondott, 'nincsen' jelentésű szavunknak, pl. a románeredetű *nuku*-nak vagy a pesti utca zsar-

gonjában használt, ismeretlen származású *alma* v. *ez almás* kifejezésnek. Utóbbi pontosabb értelmezése 'ez nem is lesz meg, ebből nem eszei'.

Úgy vélem, hogy a *meszelve van* kifejezés katonáink beszédjéből, gyakorlataikkal összerüggő életükből származik. Ez akkor világított meg előttem, amikor a fentemlített villamosvezető a *meszelve van* kifejezést karját nyeles meszelőkefeként felemelve jobbra-balra ringatta. Ekkor eszembe ötlött: így jeleztük a katonaságnál a céllovészeten a semmit, az eredménytelenséget. A céllovészeten u. i. — legalábbis a régebbi időkben — tehát immár harminc éve, a lövőállás (lövőcsarnok) és a többszáz méterre lévő céltábla között nem volt telefonösszeköttetés és a céllovő lövéseinek eredményét az ú. n. 'éleslovészet'-en *meszelőnyél-lel* jeleztük. A nyéllel a nagy feketekörös céltábla közepére mutattunk, ez volt a legjobb eredmény: a lövész a célpont közepébe talált. Viszont ha a fekete célkör kisebbértékű, tehát a cél közepétől kijebb eső körívbe jutott a lövése, akkor a nyelet előbb ráhelyeztük a találat helyére, majd a pontszámnak megfelelően a céltábla jobb vagy bal, felső ill. alsó sarkához értettük a rúd végét és pár pillanatig ott is tartottuk. Ebből a lövőállásnál tartózkodó tisztas tudta, hogy a céllovő milyen eredményt ért el, lövőlapjára a megfelelő pontszámot jegyezte be. Viszont ha a céllovő egyáltalában nem talált a célkörbe, akkor ezt a rúd meszelésszerű csóválásával, a céltábla előtt ismételt jobbra-balra való ingatásával jelöltük: azaz *meszeltünk*. Ez annyit jelentett: nincs eredmény. Ezért gondolom, hogy a szótárainkban és másutt fel nem jegyzett *meszelve van* kifejezés katonáink beszédéből eredhet.

Erdődi József

Köntőrfalak. József Attila egyik versében olvassuk: „Világtalan anyalaink sugárlábakon | Átugranak a világi *köntőrfalakon*” (Minden rendű emberi dolgokhoz; Cserépfalvi-kiad. 115). E sorok olvasása közben fölmerül a kérdés: mi az a *köntőrfal*? Kétségtelenül összetett szó: előtagja *köntör*, utótagja *fal*. Az utótagot még csak értjük; a *fal* (többszámú: *falak*) főnév jelentése világos, de mit jelent az előtagbeli *köntör*? József Attilának e furcsa szavára csak egy magyarázat lehetséges, mégpedig az, hogy a költő a *köntőrfalaz* igét félreértette, utótagjában a *falaz* igét látta s a *falaz* igének a *köntör* előtaggal vélt összetételéből vonta el a -z ige-képző elhagyásával a *köntőrfal* szót. Költőnk tehát ugyanúgy tévedett, mint az a Balassa József könyvében említett író, aki a *köntőrfalaz* szót szintén nem értette meg s a *falaz* ige jelentésétől félrevezetve ezt írta: „úgy körül van *köntőrfalazva*” (A magyar nyelv könyve 273). — De hát voltaképpen mi is az a *köntőrfalaz*, ami ilyen félreértésekre ad okot? A MNy 2:96 a szóval foglalkozva cáfolja egy vidéki olvasójának amaz állítását, hogy a *köntőrfalaz* „a pesti aszfalton termett szó”, mert bizony ez tösgyökeres székely szó s már 1843-ban följegyezte a Székelyföldről Andrassy Antal, azóta pedig még sokan, mint azt a MTsz adatai bizonyítják. Kriza Erdélyi Tájszótárában ezt találjuk: *Köntőrfalaz* v. *köntőrfalaz*: fog ide is, tova is, fortélyoskodik. Ugyanezt a jelentést találjuk a MTsz-ban is: *Köntör-falaz* (*köntör-falaz*): hímez-hámoz, kertelget, kerülgeti a szókimondást, csúri-csavarja a dolgot, kifogásoskodik, vonakodik, oldalog. Bárczi Szófejtő Szótára szerint a *köntőrfalaz* talán a *köntöl-farol* módosulása, de ilyen ikerszó nincs kimutatva. A Bodrogközéből azonban van *köntör-farol* adatunk; jelentése ugyanaz, mint az erdélyi *köntör-falaz* igéje: Mit *köntör-farolsz* a munkától? (MTsz.) A *köntör-farol* alighanem *köntöl-farol* alakból lett, a *köntöl* ige pedig ugyanazt jelenti, mint a *farol*. Erre mutat Sándor István adata (1808): „*Köntölés* = szekér hátuljának tsavarodása, kotsi hátulsó kerekének az útból oldalt letsúszása” (MNy id. h.). Ez az, amit a *farolás* szóval szoktunk kifejezni. A *köntöl* szót a MTsz is szótároztta, de megkérdőjelezi, adatot, jelentést nem idéz rá; a Magy. Tudós Társ. Zsebszótára (1838) is fölvette s jelentés tekintetében

a *farol* szóra utal: „*Köntől*, l. *farol*“, viszont a *farol* szó jelentését így adja: „*Farol*: mit dem Hintertheile seitwärts oder rückwärts gehen, rutschen.“ Mivel a *köntől* és a *farol* ige jelentése ugyanaz, a *köntől-farol* olyanféle összetétel, mint a sűrög-forog, izeg-mozog stb. A fölhozottak szerint a *köntőrfalaz* szónak a *falaz* igéhez és a *fal* főnévhez semmi köze sincsen, tehát József Attila is, az említett író is tévedett, amikor a *köntőrfalaz* igében a *fal*-at látta, de tévedett már CzF is, amikor a szót ilyen naívu értelmelte: „Első alkatrésze *köntől*, a csavarodást, második *falaz*, a mentegetési védelmezést látszik kifejezni, ha ugyan nem idegen nyelvből csúszott be.“

Prohászka János

Takarófa, csapófa, kaszavilla. A Mezőgazdasági Kiskönyvtár (Növényterm. sorozat 10. sz. Bp. 1950.) Aratás-Betakarítás című füzeté szerint „a gabona aratásának legegyszerűbb és ma még leghasználatosabb eszköze a kasza. Évszázadok óta ezzel végzik az aratást. Ilyenkor a kaszára *gereblyét*, *takarót*, *csapót* szerelünk és ezek segítségével a levágott szálakat a még álló gabonára döntjük“ (8). Talán Bátky Zsigmond közöl először rajzban kaszát „a rendek egyenletes borítására való *rámával*“ (Úmutató népr. múzeumok szervezésére, 38. és 3. tábla, 5. ábra). A Bátky által *rámának* elnevezett takaró tulajdonképpen egy ívalakúan meghajlított faág, melynek egyik vége a kaszamankó tövéhez van kötve, másik végére pedig zsineg van kötve, melyet a takarófa hűrszerűen feszít ki, mivel a zsineg másik vége a kaszavas sarkához van kötve. Valóban keret- vagy ráma-alakú ez az egyszerűen elkészített része az aratókaszának, amely a kasza által levágott rendeket egyenletesen borítja le a földre.

Az egyszerűen elkészített, a természetből nyert anyag, a „faág“ mutatja, hogy kezdetleges szerszámmal van dolgunk. Györffy szerint aratáskor *takarót* vagy *csapót* kötnek a kasza nyelére. Ez az egyszerű szerszám az alföldön 1—2—3 ágú vessző vagy faág, mely a nagy kacs fölött van a nyélhez kötve. Innen hajlik a kasza pengéje felé derékszögben, a kasza nyakánál negyedkör alakban, s a kasza nyakához szíj vagy erős zsineg köti (A Magyarság néprajza 2:214). Ennek megfelelően a *takaró* vagy *csapó* eredeti neve *takarófa*, *csapófa*, *takaróvessző*, vagy *gamó* volt (Ethn. 52:136). Beke Ödön *takaru*, *takaró*, *takaruó*, *takaruluó*, *takaruvélla*, *aratuvélla*, *aratóvélla* változatait ismeri ennek az elnevezésnek Vas, Veszprém és Zala megye vidékeiről (Dunántúli Szemle 10:43.)¹ A *csapó* szó sokféle jelentése között Győr megyében és Debrecenben „aratáskor a kasza nyelére erősített görbe pálca“ is szerepel, mely „a gabona szarát szépen *letakarja*“ (MTsz).

A kasza eredetileg a fűvágás szerszáma volt: csak a múlt század közepén lett általános aratószerszám. Aratáson ma általában a szemes gabonát termő növényeknél gyökerekről töben való levágását, kérékbe való összekötözését és behordásra kész állapotba való összerakását értjük. A szó tehát nemcsak a levágás műveletét, hanem azt az összetett munkafolyamatot jelöli, amelyben a kaszán kívül a takarónak is fontos szerepe van. A *takar*, *takarás*, *takarat*, *takarodik*, *takarodás* szó igen sok helyütt a szénagyűjtés, az aratás és a behordás műszavaként szerepel. Jelentésük alapja tulajdonképpen csak részben a *lefedés* művelete, részben pedig a széna- és szalmaszálak összehengergetése, tekerése, összegyűjtése. A *takarófa* ugyanazt a munkát végzi el a kaszára szerelten, mint a villa vagy a gereblye önállóan. A *takarófa* kezdetleges változatai pontosan mutatják a villa és a gereblye mai alakjának megfelelő primitív változatokat is: elvétele, szükségből faágakkal és botokkal is kapargatják

¹ K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében *kaszacsapó* nevet használ: A múlt héten hozta a Hangvából, mikor a *kaszacsapót* csinálta... A *kaszacsapót* is alig tudta megerősíteni vele (279).

a levágott gízgázt, füvet. Györffy szerint a *takarás* tulajdonképpen „a szénabetakarítás műszava“, ha *aratás* jelentéssel használják is újabban az ország egyes részein (A Magyarság néprajza 2:215).

A negyedkör vagy derékszög alakban a kasza pengéjéhez hajlító faág helyébe a Dunántúl és a Felsővidéken gereblyét vagy villát szerelnek a kaszára. Az önálló gereblyétől vagy villától ilymódon eltérő rendeltetésű és formájú szerszámokat is egyszerűen *takarónak* vagy *csapónak*, de a legváltozatosabb összeállításoknál *kaszavillának*, *kaszavillának*, *kaszagrablának*, *kaszagereblyének*, *gereblyés csapónak*, *villás takarónak*, *gereblyés takarónak* nevezik. Ugyanegy alakú takarófának egy községen belül is változó az elnevezése ennek a szerszámnak, tapasztalatom szerint. Magyarszombatia községen általános a négyágú, hasított villaalakú *takaru*; van azonban néhány *gráblastakaru* is, melyet néhányan *hajdina-takaru*-nak neveznek. (A *csapó* kifejezést Vas megye általam bejárt részein az aratással kapcsolatban nem használják, nem ismerik.) A szombathelyi múzeumban lévő *takarófák* közül egy nagyrákosi, hasított négyágú favillának *jószággtakaru*, ugyanolyan kotormányi, dávidházai, kiclédi, vasnyiresi favillának *gabonatakaru* ('rozstakaró'), egy alsórákosi természetes háromágú göcsörtös faágból készített favillának *kaszavilla*, több négyágú hasított, laposra faragott faágból készült favillának *vellás takaru* (Magyarszombatia) vagy *aratuvela* (uo.) a neve. Egy muraszombati kétágú természetes favillának *kaszagráblo* a neve. A kercaszomori háromágú, toldott favilla neve is *kaszagráblo*, bár gereblyével semmiképpen össze nem teveszthető. A *gereblye* elnevezésnek ez a mai napig megmaradása ezekben a kapcsolatokban igazolja Gunda Bélának azt a fel fogását, hogy a peremvidékeken a *gereblyés csapó* használata megelőzte a *villás csapók* használatát. Óriszentpéteren a *gráblás takaru*-val hajdinát aratnak főként, mert „a grábla a rövidebb szárazakat is befogja“; a *vellás takaru*-t az öreg jószág (lábou álló búza) aratásnál használják, mert „nagyobbat lehet vele fogni és nem fontos, hogy a földig érjen, mert a szárazakat a derekán is megfogja“.

Adalékaink szemléltetően mutatják, hogy újabb szerszámaink elnevezéseiben is a jelentés állandóan bővül és szűkül, váltakozik, hullámzik. Épp ezért nem lehet jelentésük vizsgálatát egyoldalúan, formalisztikusan végeznünk, hanem be kell hatolnunk magának a munkának a részleteibe, mozzanataiba, hogy a jelentést dialektikusan tudjuk értelmezni.

Dömötör Sándor

Sió. A Balatonból kifolyó *Sió* nevének történetét úgyszólván teljesen tisztázta Lukács Károly *Fok — Sár — Sió — Siófok* c. tanulmányában (MNy 47 : 255—266). Adataiból kitűnik, hogy a folyó nevének a régi nyelvben *Sivó*, *Sijó* változata is volt. A név eredetileg közzzó volt, mint a következő adatok bizonyítják: *Sió*, *Sijó* 'canalis, effluvium' (Sándor István: Toldalék). *Sió* (Felső-Somogy, Közép-Baranya), *séjő*, *sijó* (Baranyaszentlőrinc), *sivó* (Dunántúl), *siu* (Somogy m.) 'malom melletti zsilipes árok, amelyen áradás idején a vizet lebecsátják, hogy a malmot el ne vigye' (MTsz). Baksay Nyr 31 : 98 szerint *sió* 'az a mellékág, melyen a felesleges vizet lecsapolják'. Úgy látszik, CzF is ismeri a szó köznévi használatát, mert a *Sió* folyóról ezt írja: „A Balatonból kifolyó vízesatorna, mely Siófok nevű helységnél kezdődik. Szélesb. ért. suhogva folydogáló vízfok, vízer vagy patak.“ Már egy 1792-i jegyzőkönyvben olvashatjuk: „A csurgói malom *siója* még el sem készült és már is fel kelletik bontani, mert a víz erősen foly alatta... A tisztartó igyekezzen a megbomlott *siót* maga opiniója szerint igazgatóni.“

Bél Máttyás 1736 táján latin nyelven írt és 200 évnél tovább kézirat-

ban maradt művében így magyarázza a folyó nevét: A név (*Sivó*) eredetét a Balatonból hatalmas erővel kiözönlő vizek *zúgásávil* (fremitu), némely folyónál természetes *sivítással* (mugientem) hozzák a magyarok összefüggésbe.

Mórocz Dániel 1840 körül írt, de csak 1854-ben megjelent, Felsőörs és prépostsága c. tanulmányában hasonlóképpen nyilatkozik: „A *Sió* nem tulajdon, hanem közönséges név, melly Zala- és Somogyvármegye nyugoti szélein, úgy Hevesmegyében, s tán más vidéken is *zugót* (cataracta) jelent... Egy ideig a Balaton Siófoknál épített *zugóval* vagy *sióval* meg volt rekesztve... Sok ideig *zugó* vagyis *sió* állván... fen a Balaton kifolyásán, az azon *átsivító* víz igen természetesen *Sióviznek* neveztetett, melly nevezet a *sió* leron-tása után is divatban maradt és van.“

A *sió* tehát ugyanazt jelentette, mint a *zugó* (*zuggó*). A *zu(g)gó* a MTsz szerint 1. 'gátról, zsilipről lezuhogó víz, zuhatag, vizesés'; 2. 'gát, zsilip'. Ez a jelentése megvolt már a régi nyelvben. Így Calepinusnál (1585) *emissarium* — *Szuggo* (360). *Emissarium* Calepinus szerint „Locus, per quem aqua è lacu aut stagno emittitur“ (olyan hely, melyen át a víz a tóból kibocsátatik). Molnár Albertnél: *Emissarium* — *Zuggo*, *Halastonac kifolyó torka*. A magyar-latin részben *Zuggo* — *Emissarium Piscinarum*. Pápai Páriznál: *Zúgója a' tónak*: *Emissarium*. A latin-magyar részben: *Effluvium lacus*: *A' tó zúgója, a' hol belőle a' víz kifoly*. Az OKLSz adatai: 1362: *Zwgo*, 1399: *Zwgojoka*, 1493: *Carpentariis qui ad ipsas piscinas nouas cisternas et meatum aque wlgo zwgo fecerunt*, 1553: *Waghyon egy halastho, kyth ez iden el bochathothak, hogh meg epeechek gatthyath, sylpeth, zugoyath*.

Hogy a régi nyelvben a *zúg* és *siv*, *zugó* és *sivó* azonos jelentésű szó volt, arra nézve a következő adatokat idézhetem: *Anhelator*: qui Id vicij patitur: *mellyebe szwgho*: *Sywo* (Gyöngyösi Szótártör. 1445); *anhelo* — *Zuggok*, *pihók*, *lehók*; *anhelator* — *Zuggo*, *pihó*, *azky nehezen veszón lélegzetet*; *anhelus* — *nehezen léhó*, *zuggo* (Calepinus 70); *peripneumaticus* — *Nehezen lehó auagy, igen zuggo* (783); *spiro* — *Lehók zugok lelegzetöt vezó fuok*; *spiritus* — *Lelek, zel, zugas lehes, fuas*; *spiritualis* — *Lehó lelek zet(1) veuó, zuggo* (999); *suspirosi* — *Szugo, az kik nehezen veznek lelket* (1038).

Mindezekből az adatokból nyilvánvaló, hogy a *sió* közszó és a *Sió* folyónév a *si*, *siv* ige melléknévi igeneve, s így azonos egy madárnévvel, amely ugyanennek az igrének a származéka, és ugyancsak hangjáról kapta nevét. Ez a madárnév Nagykanizsán *sió* 'kánya', mégpedig egy értesítés szerint a 'barna kánya (Milvus migrans)'. Más adatokban a *sió* és változatai jelzője a *kánya* madárnévnek: *sióhkánya* 'Buteo communis' (Zala m. Bucsuta), *si(j)ó-ri(j)ó kánya* (Zala m. Botfa), *siu-riu kánya* (Csatár) 'kékes réti héja (Circus cianaeus)'. Gönczi szerint is *siu-kánya* 'héja' (Göcsej 574). A zalamegyei Szepezden az olyan gyermekre, aki mindig sír, azt mondják: *Hágass, te rióhkánya!* (Nyr 17: 284). Magában is mondják az ilyen gyerekekre: *rióka* (Alföld Nyr 15: 188), *rióka* (Fejér m. Nyr 10: 188, Háromszék m. Kriza) *Vadrózsák*, MNGY 12: 269). (Vö. Nyr 67: 53, 68: 9.) A *siu* alak csupán hangváltozata a *sió*-nak, a nyugatmagyarországi -ó > -u hangváltozással, tehát felesleges egy nem létező igenévszót fölvenni *siv* > *siu* hangváltozással, mint Pais teszi (MNY 47: 264).

Abban igaza van Paisnak, hogy a *sivó*homok és a *sivatag* is a *si*, *siv* ige származéka, de itt nincs szó hangjelenségről „a viharban mozgó homokkal kapcsolatban“. Először is nemcsak *homoksivatag* van, hanem *kősvivatag* is,

már pedig a kő nem mozog a viharban. Másodszor a *sivatag* eredeti jelentése nem is pusztaság 'Wüste' volt. A *sivatagnak* ez a mai jelentése csak a 19. sz. első felétől kezdve jött használatba. Még máig sincs kimutatva, ki használta először földrajzi műszó értelemben a *sivatag*-ot, csak annyit tudunk, hogy Jósika egyik, 1843-ban megjelent regényében már ebből alkotta a *sivár* melléknevet. A kézikönyvek, útleírások, térképek, első sorban pedig az iskola meg az újságok révén vált általánossá a szónak ez a jelentése. Sőt nemcsak jelentését köszönte a nyelvújítóknak, hanem főnévi használatát is, mert, mint a legtöbb *-atag eteg* képzős szavunk, eredetileg melléknév volt. Még a 18. sz. végén is Baróti Szabó Kisded Szótárában (1792) 'iszonyu. rettenetes, zordon (p. o. helység, tartomány)' s még előbb valamivel, Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadásában (1767) 'horrendus; schrecklich. entsetzlich' jelentése volt. Összefüggő szövegekben még előbből vannak melléknévi használatára adataink: *sivatag és sovány scythiai Tatárország* (Lisznyai 1692), *rettenetes sivatag erdők* (uo.), sőt ember is lehet *sivatag*: Az indusok és számtalan *sivatag pogányok* (Czeplédi 1659), *sivatag parasztok és egyéb alávaló emberek* semmi nemesi erkölccsel nem bírnak (Miskolczy 1702). Mindezek az adatok megtalálhatók a NySzban, s a NyUSz is közöl még hasonló későbbi adatokat. Még Berzsenyi is azt írja: A *jövendőnek sivatag homályát* Bíz az istenség vezető kezére. A népnyelvben is: *sivatag szél* 'zord szél', *sivatagul*, *sivatag módra fú*, *sivatag hely* 'puszta, kietlen hely' (Székelyföld Nyr 1: 200, MTsz). Van aztán a *sivatag* szónak 'sívó-rívó' jelentése is a népnyelvben, a MTsz a Nagykovácsból, Hódmezővásárhelyről és Hajdúnánásról közli. Hasonló képzés a rokonértelmű *ri*, *riv* igéből a *rivatag* szó, 'hideg és szeles (idő)' (Háromszék m.). A szóra még egy adatunk van: *Bizony csúnya, rivatag idő*, állítólag az Alföldről, de a MTsz ennek alföldi eredetét kétségbe vonja.

A *sivatag* szó 'puszta, kietlen, zord' jelentése az 'iszonyú, rettenetes' jelentésből fejlődött. Eredeti jelentése azonban kétségkívül 'sívó, rívó' volt, tehát a nyelv a lelkiállapotot a vele járó testi változás nevével jelölte, ez a jelentésváltozás tehát az ú. n. komplikációs jelentésváltozások sorába tartozik. Mindezt pedig már többször is megírtam (l. Nyr 53: 67, 58: 154. 61: 42, 66: 25, 74: 184), azonban úgy látszik, a Magyar Nyelv szerkesztője a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének cikkeit nemcsak közlésre, hanem még csak olvasásra sem tartja érdekessnek.

Húzkodja a rókabőrt. Sásdi Sándor Szívre hulló kő c. regényében írja: Örzi segített kifogni a lovakat. Az apja úgy horkolt a pajtában, mintha a gerendát akarná elfűjni. Péter arrafelé intett fejével. — *Húzkodja a rókabőrt* (53). A horkolás szemléletes kifejezése. A népnyelvben számos változata van: *Húzza a bőrt a fagyon* (Debrecen, Tokaj, Szatmár m. Koltó, Szamoshat NyF 26: 36, Nyr 20: 336, Szabó István 33, Csüry). *Ugyancsak húzza a bőrt a fagyon* (Nagybánya Nyr 10: 568). *Húzza a bőrt a fagyon: hogy ne kopogjon nagyon* (Zilah vid. Nyr 28: 376). Nemsokára úgy aludt, mint a juhászbunda; mikor már javában *húzta a nyers bőrt a fagyon*: János oldalba bökte a gazdát (Csongrád m. MNGy 2: 422). *Húzza a bőrt v. lóbőrt a fagyon*: alszik, mélyen alszik (Makó Nyr 43: 143). *Húzza a lóbőrt a fagyon* (Baja Nyr 39: 185). *Húzza e lubőrt e fagyon* (Vas m. Hegyhát, MNy 9: 378). *Húzza a lóbőrt* (Kiskúnfélegyháza Nyr 1: 180, Dongó O. 32). *Úgy aluszik, mintha ökör bőrt vonnának a fagyon* (Kovács Pál közmondásgyűjt., 1794. 109. l., Baróti Szabó NySz). Legrégibb előfordulása Kis Viczai közmondásgyűjteményében (1713): *Úgy aluszik, mint ha ökör bőrt vonnának a fagyon* (hortyog), 128. l.

Porba esett a peccsenyője: haszontalan munkát végzett (Szatmár m. Kőmörő Nyr 19 : 286); meghíúsult a reménye (Nyr 2 : 232); elvesztette állását, keresetét (Szamosshát Csúry). Már Káldinál: Az ördög szorgalmatos, hogy álnokságát titkon tartsa, tudván, ha kitudódik, *porba esik peccsenyője* (Nyr 9 : 329). Dugonicsnál: *Porba esett sülttye* (2 : 283). Máriafinál: *Porba esett a Kontza* (137, Szirmai 133). Máriafinál így is: *Porba ejtette a' peccsenyőjét* (uo.). Hont m. Kovár vidékén: *Hamuba esett a peccsenyője*: rosszra fordult a dolga (Nyr 22 : 93). Gyakoribb tagadó alakban: *Nem esik porbu peccsenyője* (Erdélyi 6278): jutalmát veszi (Baranya m. Bélye Nyr 15 : 372): jól számított, mikor behízelegte magát vkinél (Veszprém m. Karakószörösök SzegF 3 : 79). *Nem esik porba a peccsenyőd*: a leánykérésre fölhasznált asszonyok (ú. n. gügyük) mondása, ha t. i. a leány vonakodik az ajánlott legényhez feleségül menni; egyszersmind annyit is jelent, hogy a legény apjának szép vagyona van (Szeged Nyr 1 : 178). *Nem is esik ott porba a peccsenyője*: házasság által szép vagyonra tett szert (Nagybánya Nyr 10 : 473). *Nem esett porba a peccsenyője*: világra való (Somogy m. Szókedencs Nyr 4 : 470). Bővebb alakban: *Aki velem föltesz, nem esik porba a peccsenyője*: (Veszprém m. Nyr 6 : 417; a *föltesz* jelentésére nézve vö. Kertész: Szokásmondások 206). Rideg Sándor Urak országa c. elbeszélés-kötetében: *Nem esik a kenyered a porba* (120).

Úgy néz ki, mint kinek dinnyeföld nem jutott (Erdélyi VÁIK 1097). Eredetileg természetesen nem a németes *úgy néz ki* volt benne: *Úgy níz, mint akinek gyinyeföld nem tellett* (Kiskunfélegyháza Nyr 27 : 336). *Úgy tesz, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (Debrecen Nyr 10 : 134). *Úgy búsul, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (Érmellék Nyr 3 : 334). *Úgy é vá(n) szontyolodva, mint akinek dinnyeföld nem jutott v. Úgy elszontyolodott, mint akinek nem jutott dinnyeföld*: hirtelen elkomorodott; elereszti fülét-farkát, mint akinek az orra vére foly (Szamosshát Csúry). *Úgy áll a szája, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (Szatmár Nyr 18 : 184, Debrecen Nyr 4 : 420). *Úgy áll a szád, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (Zemplén m. Szürnyeg Nyr 12 : 378). *Görbiti a száját, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (uo. Nyr 10 : 524). *Szomorú, mint akinek dinnyeföld nem jutott* (Nagybánya Nyr 8 : 325). *Né níz úgy, mint akinek dinnyeföld nem jutott!* (Szaboles m. Földes Nyr 3 : 319). *Ún níz, mind akinek kendőrföld nem jutott* (Szeged Nyr 7 : 179). *Ollan arcot vá, mint akinek kendőrföld nem jutott* (Somogy m. Csurgó Nyr 25 : 286). *Un níz, mint akinek kukoricaföld nem jutott* (Sopron m. Bágyog Nyr 14 : 517). *Uh busút, mind akinek kánosztaföld nem jutott* (Vas m. Órég Nyr 2 : 84). *Félre áll az orra, mint akinek krumpliföld nem jutott* (Kiskúnhalas Nyr 19 : 91).

Beke Ödön

Ki hallotta, ki olvasta?

APRÓ MEGFIGYELÉSEK

Dénes Szilárd ajánlotta (Nyr 71 : 163, 72 : 126), s a szerkesztő is meg erősítette (Nyr 73 : 160), hogy érdemes följegyezni a nyelv életének apró mozzanatait is, amelyek önmagukban nem adnak alaposabb nyelvészeti fejtegetésre elegendő anyagot. Alkalmi jegyzeteimből most felsorolok néhányat, s mindjárt az első én is a rádió címére (vö. Nyr 74 : 307) küldöm. Bár régen volt, de érdekessége kedvéért megemlítem a képzavarnak egy pompás példáját: 1948. július 24-én az esti sportadásban hangzott el a következő képtelen mondat: „A magyar lóspornak Széchenyi István vetette meg a bölcsőjét...” Ma is előforduló hiba a bemondók kiejtésében a betű szerinti olvasás: valami erőltetett pontosság következtében tagoltan ejtik

az él-jen, hall-juk féle szavakat, noha ezeket bátran lehet, sőt kell *éjjen*, *hajjuk* alakban ejteni.

Prohászka János Katájev könyvének fordításáról — méltán — dicsérő szavakkal emlékezik meg (Nyr 74:299). Olvasása közben még megjelenése idején kiírtam azonban egy értelemzavaró s a mellett jellegzetes hibát: „valami szökött matroz a «Potyemkinről» gyűjtötte le!” (Katájev könyvében 22) — fordítja Gyáros László az egyik szereplő mondatát. Ez azt akarja mondani, hogy egy matroz — aki a Potyemkin nevű hajóról szökött meg — gyűjtötte föl. Így viszont úgy is érthetnők, mintha a Potyemkinről dobtak volna csóvát a partra, s abból lett volna a tűz! S ha már a fordításnál tartunk, hadd említsem meg, hogy Erenburg híres Viharjának fordítója, a nyelvi gazdagsága miatt már nyelvészeink érdeklődését több ízben fölkelte Lányi Sarolta szintén használja az illegális mozgalom nyelvét tükröző *röpcédula* szavunk játszi módon képzett alakját (Nagy Istvánnál *röpcse*, vö. Beke, Nyr 74:308) *röpcsi* alakban (Vihar, 1949, 126). Nem tudom, mennyire társadalmi érvényű elnevezés ez, s mennyire a fordító alkotása. A *röpcsi* egyébként a diáknyelvben a repülőgép becéző-rövidítő neve is. Nem ennek analógiája hatott-e Lányira? Szerintem helytelenül használja a fordító a *légó* szót a következő mondatban: „mindenki kitódult a légókból, fedezékekből” (205). A *légó* „óvóhely” jelentése helytelen, mert a *légó* általában légottalmat jelentett. Helytelen, hogy — nem tudni, mi célból — fölleveníti a mult századvég ’állomás’ jelentése *indóház* szavát (90). Érdekes viszont, s az *ordibál*-féle szöveggyűlésre ad jó példát (vö. Beke, 74:319) a *romladék* szóval (Vihar, 17), mely nyilván a *rom* és az *omladék* kontaminációja. Érdekes kontamináció él a szőregi (Torontál m.) népnyelvben is, közösségi érvénnyel: *pocsár* (*mocsár* × *pocsolya*) és *csokréta* (*csokor* × *bokréta*), Endrődön (Békés m.) pedig a járda nélküli utcaoldalt, a járdátlan oldalt — mivel ott rendszerint nem járnak, tehát egyben járatlan is — kontaminációsan *járdatlan* oldalnak hívják.

Steinbeck világhírű regényének fordításában Benedek Marcell elköveti azt a pesties jassznyelvi hibát, amely a határozatlan névelő fölösleges kitételében nyilvánul meg: „*Egy frászt!*” — mondja a regény egyik szereplője (Érik a gyümölcs, 1948, 411), akár valamelyik vicclap jampece szólna. Magyarul — ha már a *frász* mellett kitartunk — egyszerűen így hangzik ez: „*Frászt!*”

Olvasom az egyik lapban a következő kifejezést: „az ország legnagyobb *hazafia*”. (Népszava, 1950. már. 9.) A *hazafi* — mint ismeretes (vö. NyUSz. SzófSz) — a *hazafia* alak nyelvújítási elvonásából született, de azóta félig-meddig elavult már, s így az ember az ilyen birtokviszonyos alak esetében — mint pl. *kccsi* *kocsija* esetében — a *hazafija* alakot várná. S erre — ha némiképp más eredetű, de alakilag azonos — más szó esetében van is analógiánk: *baromfi* *baromfija*. A *hazafia* annyi, mint a hazának a fia, de az ország *hazafia* esetében arról van szó, hogy az illető az országnak a legnagyobb *hazafi*-ja, éppúgy, mint jelentésbeli különbség van — s nem kicsi! — a közt. hogy valakinek *barom fia*, vagy *baromfija* van! Ugyanez az eset persze fönnáll minden hasonló összetételnél is; Móricz is írja egyhelyt: a város minden *férfia* (A fáklya, 1939 129), pedig itt is következetesen *férfi*-ja lenne. Petőfi nevében már elhomályosult a *fi*, *fia* eredet, így írhatjuk: ennek a népnek volt *Petőfije*. Az előbbi esetekben (vö. még *atyafi*) pedig meg lehetne kerülni ezt a kettős birtokviszonyt; a Népszava mondata tehát helyesen így hangozhatnék: *országunk, hazánk legnagyobb fia*.

Népi demokráciánk új szavai közt (vö. Beke, Nyr 74:277) vannak olyanok is, melyek nem teljes egészükben újak, csak sajátos használatauk tette őket alakilag is némileg a szokottól eltérővé, s így új jelentéstartalom hordozására alkalmassá. Ilyen pl. az *éber* szavunk határozói alakja, melyet

addig — emberre értve legalábbis — *éberen* alakban, nem *alva* jelentésben használtunk, míg most a harcos kommunista éberség azt a követelményt támasztja, hogy minden párttag *éberen* figyelje az ellenség magatartását, lepezze le mesterkedéseit. Ugyanígy: az emberek eddig *felelősek* voltak tetteikért, de azok a partmunkások, akik egy-egy főosztály végrehajtásaért felelősek, azok a *felelősök*. Ez az utóbbi kifejezés aztán lassan mar kezdi kiszorítani az előbbit is. Fehér László a nagyszénási Dózsa-szecs munkájáról írja: „A brigádok számára állandó földterületet jelöltek ki, amelyek gondos megműveléséért ők a *felelősök*” (Társadalmi Szemle, 1949: 404). Régebben ezt úgy mondtuk volna: ők a *felelősek*. Az új alak persze ennél többet mond: magában foglalja a régi jelentést is (felelősek vmért), s az újat is (ők a földterület megbízott felelősei, felelősök!).

A Magyar Ifjúság Népi Szövetségének az egységes ifjúsági szervezet megalkotására fölszólító nyilatkozatában van egy nyelvi szépséghiba: „Olyan ifjúsági szervezet megteremtésére *hívunk fel, mely...*” (Szabad Nép, 1950. márc. 10. vezércikk). Nincs azonban kitéve: kit? Helyesen: olyan ifjúsági szervezet megteremtésére *hívjuk föl ifjúságunkat*, vagy: *hívunk föl minden dolgozó magyar ifjút*, stb.

Az íróknak a nyelvművelésben betöltött szerepére legjobb példa, hogy tudósok és műkedvelők kísérletei után író találta meg — szerintem — a legjobb magyar megfelelőjét a *korrektúrának*. Tolnai Vilmos (PH Nyelv-őre) csak *javítónivalónak*, Szécsi Ferenc (Új MSzavakSz) *javítónyomatnak* javasolja, de a legjobbnak mégis Illyés Gyula „Két férfi” c. filmregényében elejtett szavát tartom: *nyomdai javítólap* vagy egyszerűbben *javítólap*. (Csillag, 1950. febr., 33. lap). Illyés Gyula nyelvtisztító munkája — helyesen — egybeesik irodalmi munkásságával: ő műveiben csinál „propagandát” ötletes szóajánlásainak (vö. Msn. 14—15: 48, Nyr 74: 320), amint erre műveinek nyelvi méltatásánál Kovalovszky Miklós is rámutatott (Msn. 10: 151).

Érdemes tisztázásra a *dialektika* és a *dialektus*, *dialektológia* szavak nyelvesaládja. Az Országos Dokumentációs Központ egyik jegyzékén (1949 végén) Avanyeszov szovjet nyelvtudós művét, „Az orosz dialektológia vázlata”, a cím után ítélve a filozófia rovatába sorozták, nyilván a *dialektikával* véve azonosnak a *dialektológiát*. Az országos nyelvészgyűlésen is az egyik fölszólaló nyelvész (!) egy kérdést nyelvjárási szempontból — ahogyan mondta: *dialektikusan!* — kívánt fölvetni. A Magyar Nemzet egy régebbi száma is a *cseh* és a *tót* nyelv közötti *dialektikális* különbségről írt (Loványi Gyula, Msn. 11: 46. jegyz.). Ezek a tévedések arra intenek, hogy mindkét szó családját tisztáznunk kell.

Tanulságosan fejtegeti Nagy J. Béla a kiejtéssel kapcsolatos megoldatlan kérdéseket (MNY 44: 308). Ennek a kérdésnek van két gyakorlati jelentősége is: egyrészt a nyelvjárástudomány, másrészt a nyelvjárást írói eszközül fölhasználó írók számára (Vö. Nyr 73: 292). Azt kell ugyanis eldönteni itt: hogyan jogosult visszaadnunk írásban a kiejtett szót. Gombocz szerint pl. a *ronguszedő* kiejtése *roncedő* lenne: helyesen javítja ezt Nagy J. Béla *rontuszedőre* (uo. 309). Épígy: Móricz Zsigmond szokta használni az *eccer*, *eccóval* alakokat, holott ennek még népnyelvi ejtése is inkább *etyszóval*, *etycer*. Kérdéses pl. a *nagysága* szó ejtése: *naccsága* vagy *natysága*?

Fontos dolog ezeket tisztázni, mert a jellemzésül használt népnyelvi alak íróinknál sokszor nem egyéb, mint az irodalmi vagy köznyelvi alak fonetikus írásmódja (pl. *éjen*, *álaja*, *aagyon*, stb.). Ennek az írói írásmódnak sajátos helyesírási problémája — amellyel nyelvészeink még nem foglalkoztak! — a fonetikus írásmód tisztázása alapján oldható meg. Móricz Zsigmond a Róssa Sándorban pl. ilyeneket is fonetikusan ír: *haccójon* a. m. hadd szóljon. Ez természetesen nemcsak túlzott, de az értelem rová-

sára is megy. Nyelvészek dolga lenne, hogy e téren tanácsokkal lássák el az írókat.

A népnyelv írói használatának, melyet Veres Péter vetett föl legutóbb (Csillag, 1950. februári szám, 62), nem főkérdése a tájszavak használata, amint azt — válaszából kitetszően — Komlós Aladár véli (Csillag, 1950. április, 64). Veres Péter viszontválaszában (Csillag, 1950. május, 62) ezt hangsúlyozza is. A tájszavak használata is része természetesen az írói jellemzés nyelvi eszközeinek, s ezzel a szovjet írók is bőségesen élnek. Solohov a Csendes Don című művében pl. kozák tájszavakat használ. Ezt a magyar fordító — Makai Imre — tudatosan tisztántűli magyar tájszavakkal próbálta visszaadni. Az olvasónak azonban ezzel meglehetősen nagy gondot okozott, mert nem mindenki értette meg. A panaszok alapján a fordító elhatározta, hogy a következő kiadáshoz kis tájszótárt mellékellet, mint az eredeti orosz kiadás (vö. Szikra Híradó, 1950. 1—2. sz. 25. l.), s amint azt Tamásitól már a mi nyelvművelőink is kérték (Msn. 7:119). Ez még akkor sem fölösleges, ha a szövegösszefüggésből egyébként is kitűnik a tájszó értelme. Bármilyen tudóskodó benyomást is kelt ez az eljárás, a mellett, hogy szükséges, legjobb magyar hagyományainkban gyökerezik: Csokonai és Arany sem röstelltek nyelvi jegyzeteket fűzni műveik egy-egy szavához.

A realiztikus nyelvi ábrázolásnak van még egy nyomdatechnikai feltétele is, még pedig a rövid, zárt *ë* jelölése. Lőrincze Lajos megállapításai (Msn. 18:18), amellyel elparentálta ezt a hangot, csupán a köznyelvre és beszélt irodalmi nyelvre vonatkoznak: valóban semmi értelme sem volna a nyelvi egységesülés természetes folyamatának ellenállni próbálni, s a zárt *ë* írásbeli és kiejtésbeli megkülönböztetéséhez általában ragaszkodni. De nem így a népnyelv írói fölhasználása esetében, ahol ez ízt, színt ad a népi nyelvnek. Az ilyesfajta mondatok *se te ne mönny* (Móricz: Rózsa Sándor), *eggyikőtökebe se lögyön sömni* (Kamjén István: Mihály), s hasonlók: felemásak, s ha fölolvadni próbáljuk, mindenki érzi, csak így lehetnek helyesek: *së tē nē mönny, ëgyikötökebe së lögyön sömni* (vagy *sëmni*). Ez tehát azt jelenti, hogy az olyan író, aki az *ë*-ző népnyelvet használja művében, követelje meg a nyomdától az *ë* használatát. Ha nem is regényben, de daloskiadványokban szép példáink vannak már e betű nyomdai használatára: Kodály iskolai énekgyűjteményei és ma is használatos általánosiskolás énekkönyvei, Vích Rudolf „Népek dala” című daloskönyve mindenütt következetesen jelöli a rövid, zárt *ë*-t. Követendő példa!

Péter László.

A Nyelvőr postája

Kérdés: Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében írja: A fiatal csikók ebben a kedves korányári hajnalban fickándozva habzsolnak a vízben, a csikósok meg *kongatnak* utánuk (193). Ugyanezen a lapon: Egyszer a *kongatás* nagyon közel kezd már hallatszani. Mit jelent itt a *kongat* szó?

Felelet: Szamosháton *kongat* azt is jelenti: 'az ostorral hangosakat pattant'. Pl. Ment az ökrök után szét az ostórnagyokat *kongatott*. — A vele egy töről fakadó *kondit* pedig azt is jelentheti: 'hangosakat csördít, nagyot csattant'. Pl. Ojanokat *konditottam* az ostorral, mint a puskát (Csűrű). Békésen az ismert közmondást: Végin csattant az ostor. így mondják: *A végén kondul az ostór* (Végh József: Sárreai népmesék 20). Vö. Nyr 72: 35. 263.

Kérdés: Móricz Zsigmond az Uri muri c. regényében elmondja, milyen a *pergelt leves*: Volt az a jó pergelt leves. Pirosra p'ritott tarhonya volt benne, szalonnán felelesztve (80). Mit jelent tulajdonképpen a *pergelt* szó?

Felelet: Csúry Szamosháti Szótárában a *pergelt-leves* 'árpaleves, melyet nem hússal főznek, hanem szalonnát pörkölnek bele'. A MTsz szerint Tiszadobon és Zemplén m. Szürnyegen a *pergelt leves* 'rántott leves'. Tokajban csak egyszerűen *pergelt* a neve. A Szamosháton *pergelt-tészta* 'zsíros laska, amelyre szalonnát pörkölnek' (Csúry). Zemplén m. Szürnyegen *pergelt* (hús, tészta, gombóda) 'pörkölt, piritott' (MTsz). Szamosháton *pergél* 'pörköl, pirit' (például kávé, szalonnát a lábosban). A MTsz szerint a *pergel*, *pérgél* ugyanebben a jelentésben használatos Csongrád megyében, Zemplén megyében Szürnyegen, Szolnok-Doboka m. Apanagyfaluban, Alsófehér megyében és a Székelyföldön. Háromszék megyében *lepergel* 'lepirongat, leszid', Túrkevéen *rápergel* 'rápirít vkire' (MTsz); *rápergel* 'rápirít' jelentésben a Szamosháton is használatos; pl. Szász Jouskára *rápergelek* (Csúry).¹ Ezek az alakok már a régi nyelvben is megvoltak; pl. *pergelt* búza fejet (Heltai), *pergelt* búza fejek (MA), tűznél *pergelt* kenyér, polenta (MA), az *pergelt* héját mosd le, *meg is pergeljed*, *pergeltség*, *had pergelődjék meg* (Radvánszky: Szakácskönyv), *pergellyenek össze* (Pápai Páriz: PaxC) NySz. Molnár A. magyarlatin szótárában: *Pergelem*: Torreo, *Pergelt*: Tostus és *Pörgölöm* Aduro, Torreo, Asso, *Megpergelem*: Torreo, Aduro és *Megpörgölni*: Torrerre. Cseh Márton Lovak orvosságos könyvecskéje c. fordított műben is: *pörgöllyed*. További alakváltozatok: *megpergelődic* (Károli), *pergelődnének* (Geleji Katona), *perkelődni* (Mikes²), Landovicsnál (1689) *pörköletlenül* (a NySzban sajtóhibával), tehát már a mai köznyelvi *pörköl* alakban. Nyilvánvaló tehát, hogy a *pergel* csak hangváltozata a *pörköl* igének, s leginkább olyan nyelvjáráásokban használatos, amelyek nem ismerik a zárt *ē* hangot s az ebből fejlődött özést.

Kérdés: Móricz Zsigmond írja A boldog ember c. regényében: Már úszott a kendere, úgy *cserépcsépb*... Elszakadt a *cserépcsep* kötele, vitte a víz a kender (16). Még akkor is kender, mikor eláztatják *cserépcsépb* (!) rakva s kiszedik és újra felálogatják. De aztán megtörik, kigerebenezik, akkor már nem kender többet, hanem *szösz*... Kérem Lieb úr, e mán nem kender, e csak vót kender. E mán *szösz* (183). Mit jelent a *cserépcsep* szó, s honnan származik?

K. J.

Felelet: A Szamosháton Csúry szerint a *cserépcsep* 'egymáshoz gúzsolt két hosszú, erős pózna, melyek közé az áztatni való kenderkévéket szorítják'. A MTsz ebben az alakban csak Szatmár megyéből közli, másutt különböző változatai vannak, leggyakoribb a *cserépcsik* változat. Mindkettő megvan már az OklSzban egy 1710-ből származó borsodmegyei jegyzőkönyvből idézve. A szó különböző célokra szolgáló csiptetőfa neve, származását azonban még nem sikerült kideríteni. Az EtSz összetételt sejt a szóban, a mi véleményünk szerint valószínűleg szláv eredetű.

Kérdés: K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében írja: „Dühösen rúgta arrább a *csizmamvetőt*, amely valami érthetetlen oknál fogva a lába elé került és majdnem keresztülesett rajta nagy bosszúságában. — Hogy a fene ett volna meg azzal, aki itthagytott — mondta mérgesen, de nem lehetett tudni, hogy a *csizmamvetőnek-e* vagy a lányának, mert mind a kettőt itthagyták. Az is lehet, hogy mind a kettőnek. A lányának is meg a *csizmahúzó*nak is“. Az utolsó mondatból kitűnik, hogy a *csizmamvető*: *csizmahúzó*. Hol használják a *csizmamvetőt* ebben a jelentésben?

Felelet: A M. Tájszótár nem közli a *csizmamvető* szót, azért olvasóinkat kériük, érdeklődjének, hol használják. A Czuczor—Fogarasi-féle Nagy szótár különbséget tesz a két szó jelentése közt. A *csizmamvető* ott 'különféle

¹ Már Baróti Szabó Dávid: A Magyarság virági c. 1803-ban megjelent szőlősgyűjteményében; Észre vevé, hogy igen *rá pergeltek* (NySz).

² Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében is: Lementünk a vendéglőbe *perkellet* enni (250).

alakú eszköz, melynek segédelmével a csizmát lábunkról lehúzzuk', a *csizmahúzó* ellenben 'fanyélbe csinált kis kajmós vaseszköz, melyet a csizmafülbe akasztva a csizmát könnyebben föl lehet húzni.' Komáromban a *csizmahúzó* vagy *cipőhúzó* fából készült eszköz a csizma vagy cipő lehúzására. A felső végén ki van vájva félkör alakban, ebbe teszik a csizma vagy a cipő sarkát, s éppen ezért magasabban áll, hosszában pedig a másik lábat helyezik, mikor lehúzzák.

Kérdés. K. Nagy József Nehéz esztendő című regényében használja a *dévánkozik* igét: „Kertész Jóska egy darabig még ott *dévánkozott* a kerítés mellett. Egyszer csak gondolt egyet és átlépett a kerítésen“ (81). Mit jelent a *dévánkozik* szó és honnan származik?

Felelet. A *dévánkozik* ige jelentése itt 'tünődik, tanakodik, haboz'. Ezt a jelentést közölték a Nagykünságról, Félegyházáról, Kiskúnmajszáról, Csongrád megyéből és Szabolcs megye Földesről. Azonban a szó eredeti jelentése 'tanácskozik'. A Czuczor—Fogarasi-féle Nagy szótár szerint *divánkozik* a. m. 'tanácskozás végett összejövetelt vagy összejöveteleket tart, s hosszadalmasan többnyire eredmény nélkül tanácskozik'; *divánkozás, devánkozás* 'lású, hosszadalmas és többnyire eredménytelen tanácskozás'. A régi nyelvben: Mit mondana a muszurman nemzet, ha előbb *diványkoznék* velem, mint sem az tatár chámmal (Monfrók 15:441). Azok a dolgok az vezérnek is szívében voltak, azért azokról a dolgokról ma *divánkozik* (570). Ma sok dolgokban voltak implicatusok és *dévánkozásokban* töltötték el az napot (259 NySz). Alapszava a *divány* szó, amelynek átvitt értelmű jelentése: 'országos tanács a törököknél, minthogy azt rendszeren *divánokon* ülve szokták tartani' (CzF). A régi nyelvben 1. 'török államtanács', pl. Az *diványban* tavaly elvégezték. Erdélybe törököt hozzanak tizenhat ezért (1668, LevT 2:253). A' Tatárok addig *Dévánban* gyűlenek (Gyöngyösi: Kemény János, Badiés-kiad. 2:81), ő-is *Dévánnyát* gyűletti (89). A' *Déványos* házhoz a' mikor érkezik (88). A *diván* vagy *főtanács* végez mindenekről (Faludi NySz). 2. 'tanácskozás', pl. De Chászár... Egy rőitök sátorbul *diuánt* titkon nézte (Zrínyi: Szigeti Vezedelem 8. én. 21. vsz.). Ti Bassák, ti Bégek, ti okos vezérek, Kik most ebben helben *diuánra* gyűltetek (22. vsz.). Ludak vagy darvak *devánnyának* szoktuk nevezni az olyan gyűléseket, a kiből mindenek rendellenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez (Miskolci 1702 NySz).

A népnyelvben is megvan a *diványnak* 'gyűlés' jelentése: Bizony sokszor megfordozt réám a feleségem korábbi időkben mikor még a vármegye *diévannyaira* is eljártam (Zala m. Hetés, Dobronak). *Diéványoz* 'gyűlésez' (Zala m. Egerszeg, Kustánszeg, Paisszeg MTsz). A *divány* szónak mai jelentésében is van *déványu, deván* alakja. Így a NySz Zrinviából idézi a *deván szönyeg*-et. Faludiból a *déványszönyeg*-et, *déványvankost*. a MTsz pedig Szegedről a *déványt*.

Kérdés. Kamjén István Emberpiac c. regényében a *Köpködő* nevet használja: A józsefutcai „*Köpködőben*“ ismerkedtek össze: mind a ketten többször megfordultak ott, reménykedve mindig, bátha sikerülne elhelyezkedni valahol (9). A józsefvárosi „*Köpködő*“ előtt a járdán csoportokban beszélgettek a munkanélküliek (10). Hogy kerültél a munkaközvetítőbe? — Hát úgy, hogy a Teleki-téren sem igen lehet munkát kapni. Gondoltam, hogy a *Köpködőben* majd csak kerül valami munka... — Hol? — kiáltott rá a rendőrtiszt. — A József-utcai *Köpködőben*. — M'f'ő *Köpködőben*? — ordított a rendőrtiszt. — Te, te... gazember! Az állami munkaközvetítő, az neked *köpködő*? — Hát akkor legyen munkaközvetítő, — mondta nyugodtan Mihály. — Mindegy az, hogy minek híjják... (15). Az utolsó idézetből kiderül, hogy az állami munkaközvetítőt nevezték a munkanélküliek *Köpködőnek*. De miért?

Felelet: Nyilván gúnyból, mert ott hetekig, hónapokig kellett várniok, míg munkát kaptak. Az időt hát beszélgetéssel, dohányzás-al töltötték el, s bizonyára az intézmény iránt való megvetésükben is teleköpködtek a hivatalos, s a gúnynev lassanként oly általánossá vált, hogy hivatalos neve eszükbe sem jutott. Rákosi Mátyás is használja Népi demokráciánk útja c. cikkében: „A dolgozók politikai érettsége e színvonalemelkedéssel együtt nőtt s a kardcsörtető imperialista háborús gyújtogatók propagandáját nemcsak újabb háború borzalmai miatt utasították el, hanem meglátták mögötte azt a politikai célkitűzést is, amellyel a földhözjuttatott parasztoktól vissza akarták venni a földet, és az újgazdák százazreit újra a nincstelen koldusok, *köpködők* és embervásárok reménytelen tömegei közé lökték volna” (Társadalmi Szemle, 1952: 146; l. még Nyr 76: 156).

Kérdés: Kamjén István Emberpiac című regényében többször előfordul az *osztóz* ige a köznyelvtől eltérő értelemben. Pl. Végül csak Barna és Szabó Mihály maradt ott, *osztóztak* egy darabig a pallérral, de eredménytelenül (23). Ne *osztózzanak* itt a mérnök úrral, — vágott közbe a pallér — itt van a pénzük, vigyék! (159). Oltsd már el azt a lámpát! — kiáltották valahonnan. — Aludni akarok! — Aludj! Ne ringassalak el? — neve'ett rá egy másik. — Ne *osztózzatok* már! — türelmetlenkedtek mások (164). Mi itt az *osztóz* szó értelme? Bársony Anna.

Felelet. A mondatok értelméből is kiderül, hogy az *osztóz* ige jelentése az idézett mondatokban 'veszekszik'. A MTsz az *osztózik* igét Pápa vidékéről, Félegyházáról, Kecskemétről, Szegedről, Szentendréről és a Székelyföldről közli 'civakodik, veszekszik, pörlekedik' jelentéssel: *osztózik* Zilahon a. m. 'civakodás, veszekedés, pörlekedés', *osztózkodik* Vas és Baranya megyében 'az enyém- és tiedről vitatkozik, verseng, veszekedik', *osztózkodik* Torontál m. Szőregen 'veszekedik, pörlekedik', *osztózik* a Székelyföldön 'veszekszik, pörlekedik', *osztópör* Szegeden, a Csallóközben 'civakodás, veszekedés', *osztópörösködik* 'veszekszik, felel' (Csallóköz). Már a CzF is közli: *osztózik* átv. értelemben felesel, perel, veszekedik valakivel, mint gyakran azok szoktak tenni, kik *osztóznak*; *osztózik*: cselekvő állapot, midőn valamely jószágból pl. örökségből, nvereménvből, zsákmanyhól a hozzá köz jogot tartók kiveszik illető részeit... Mint-hogy e cselekvés gyakran perre, veszekedésre ad alkalmat, az illetők között: innen átv. ért. jelent pert, veszekedést, ortályozást is.

Kérdés: Sarkadi Imre Rozi című művében írja: Ezt a katonaruhát... jó lenne *eltökíteni* valahová (66). Mit jelent az *eltökít* ige?

Felelet. Itt nyilván azt jelenti: 'eldugni'. A MTsz a Nagykünságról és a Székelyföldről közli 'eltesz (úgyhogy nem lehet megtalálni), eldug, elrejt, elemészt, elhány' jelentésben. A MTsz a szónak más jelentéseit is ismeri. Valószínűleg a *tesz* ige származéka.

Kérdés: Kamjén István Emberpiac c. regényében használja a *jöszmével* igét: A talicskák körül *jöszméltek* (6). Mi a szó jelentése és származása?

Felelet. Szegeden *gyüszmél* 'jön-megy' (Nyr 44: 187, 46: 295), Oroszán *gyüszmél* 'jár-kel üzlet végett' (Nyr 39: 237). A szót följegyezték még Jászksíeren *gyüszmél* (MNy 30: 120), a komárommegyei Szilason *gyüszmél* (MNy 29: 60) alakban, Félegyházán *Mit gyüszmélő'sz?* kérdésben (Nyr 36: 350), Kecskeméten *elgyüszmélők* 'el-vagyok valahogy ébren' (Nyr 34: 222). Nagyon érdekes összetétel a *gyüszmél*, a *gyüszsz* 'jöszsz' és a *mék* 'megyek' összetétele -l képzővel. Nyilvánvalóan tréfás szóalkotás, bármennyire elterjedt is. A fejérmegyei Velencén más alakban fordul elő ugyanennek a két igének össze'étéle: *gyüsménkedni* 'tesz-vesz' pl. Az ispán ur szokott *gyüsménkedni* (Nyr 46: 70). Ebben a *jön* (jó) és *megy* (mén) ige 3. személyét kell látnunk, az s (és) kötő zóval. Ilyen ellentétes jelentésű igékből alkotott összetétel Nagyszalontán *agy-*

vigyéznék 'játék előtt a gyerekek *adj! végy!* (*aggy-vígy*) szóval választanak a csoportjukba' (Nyr 42:256). Ezt a választást Zentán úgy nevezik: *aggyvégyezés* (Nyr 38:375).

Kérdés: Kamjén István Emberpiac c. regényében előfordul a *hajdermennykő* szó: Itt is dolgoznak (a nyilasok). Zsidóznak már úgy, mint a *hajdermennykő!* (202). Mit jelent ez a szó? *Kápolnai Erzsébet.*

Felelet: A szó jelentését eddig nem sikerült megállapítani. A MTsz Somogy m. Mesztegnéről közli: A bunda pittegett-pattogott, mint a *hajderménkű*. Kecskeméten *hajder-fene* is járja: Úgy költött a gazember, mind a *hajder fene* (Nyr 25:44). Mind a három adatban a szó csak összetételben fordul elő. Olvasóinkat kérjük, érdeklődjenek, hol és milyen kapcsolatban használatos ez a szó, s mi lehet a jelentése.

Kérdés: Sarkadi Imre Rozi c. regényében olvasom: S áztatta a lábát a laborban, csakugyan olyan volt az, hogy ha *torzsba* hág, vagy a marha tapossa össze, akkor se lehetett volna rosszabb (66). Mi a *torzs* szó jelentése?

Felelet: A *torzs* az Alföldön a gabona, fű, nád szárának földben maradt, a földből kiálló része. Arany János és Veres Péter *tors* alakban használja (l. Nyr 74:295, 75:55). Szeberényi Lehel Napkelte c. regényében is: Most, hogy felnyúlik s nyugtalanul kutatja a Vereserdő-dűlő felszántott tábláit, látja, hogy még maradék is van jócskán. No nem olyan rettenetesen sok, de szürkélnek rajta bántón a *tors* (118).

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A Magyar Nyelvőr legutóbbi számában (76:52—53) a *dudva* jelentéséről írva kéri a lap olvasóit, hogy érdeklődjenek a szó jelentései felől.

Türkevén (Keviben) a *dudva* használatos, 'trágya, gané' jelentésben, de csak akkor, ha az istállótrágyát növényi részekkel, alommal keverik. Így *dudvának* nevezik a ganéból készített tözegtéglát is. Gyakran hallani: „Meg kell *dudvázni* a kertet“, „Kevés az idén a *dudva*, nem lesz mit kihordani“, „*Dudvavetés* lesz a héten“, stb. — Azonban a *dudva* ilyen értelemben való használata nem általános. Elterjedtebb a *trágya*, *trágyázni*, illetve *gané*, *ganézni* szóhasználat.

A *dudva* nem egyenlőjelentésű a *gazzal* sem. A *gaz* aljgabona. Értik minden lábonálló gabonafélére is. *Gaz* a búza, az árpa, a rozs. Csak a mag búza, árpa, illetve rozs. A szár, a levelek: *gaz*. „Nagy *gazza* van az idén mindennek; lesz mivel fűteni“, „Jó *gazos* az idei árpa, mert kapott esőt“, stb.

Szerény véleményem szerint a *dudvának* 'trágya' értelemben való használata nem innét Türkeve—Kisújszállásról kerülhetett Móricz nyelvébe, hanem Debrecen, Hajdúszoboszló, Nádudvar, Hajdúszovát, Földes, Kaba környékéről, ahol általánosabb, mint itt.

Türkeve, 1952. IV. 22. Tisztelettel hűséges olvasójuk: *Dankó Imre* múzeumvezető.

Kedves Barátom! A Nyelvőr két évfolyamát megkaptam. Nagyon köszönöm szíves ségedet. El sem tudod képzelni, mennyire megörültem nekik, hiszen oly sokat tanulok belőlük. Nagyon tetszik nekem, hogy a lap most annyira közel áll az élethez, olyan kérdéseket vet fel és tárgyal, amelyek valóban fontosak a magyar nyelv tisztaságának kérdéseire, nem is szólva politikai jelentőségükről.

A „Voproszi jazikoznanyija“ c. orosz nyelvészeti folyóiratnak írtam a Magyar Nyelvőr jubileumáról. Remélem közölni fogják, ha nem is az első számban, mert abba valószínűleg már elkéstem, de legalább a másodikban.

Moszkva, 1952. márc. 26. Maradok őszinte barátod: *Oldal Géza*.

A kiadásért felelős a Tankönyvkiadó vezérigazgatója

9812.52/T. Révai nyomda I. sz. telephelye, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34.

Felelős: Puskás Ferenc — Nyomott példány 2500

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Akadémiai Kiadó. Knieszsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952. (Nyelvészeti Tanulmányok. II.)

Akadémiai Értetítő. 1952. március—április. LIX. kötet — 492. füzet. Tartalma: A. Neszmejanov: Az alkotó együttműködés hatalmas ereje. Ju. Zsdanov: A kritika és önkritika a tudományos munkában. Rusznyák István: Öt hét Kínában. T. Pavlov: A Bolgár Tudományos Akadémia munkája az 1951. évben és feladatai az 1952. évben.

Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae. I. 1—2. 1951. Tartalma: I. Trencsényi-Waldapfel: La composition homérique. K. Marót: Die Trennung von Himmel und Erde. E. Kallós: Gloses pour Archiloque. A. Szabó: Herodotea. J. Harmatta: Mythical Northern Peoples in Hellenicus. J. Gy. Szilágyi: Ein wiedergefundenes Vasenfragment. J. Andor: Die römische Episode bei Kallimachos. E. Ferenczy: Critique des sources de la politique extérieure romaine de 390 à 340 avant notre ère. J. Révai: Un ouvrage perdu de Fronton. J. Szilágyi: De duabus inscriptionibus Aquincj nuper repertis. I. Borzsák: Aquis submersus. Gy. Moravcsik: Komenton: est-ce un mot petschénégue ou russe? M. Gyóni: Les Vlaques des Annales de Bari. G. Dévai: Manuscrits en notation byzantine dans les bibliothèques publiques de Budapest.

Acta Orientalia. A Magyar Tudományos Akadémia orientalisztikai közleményei. I. 2—3. 1951. Tartalma: K. Czeglédy: Zur Meschleder Handschrift von Ibn Fadlāns Reisebericht. J. Harmatta: Studies in the language of the Iranian tribes in South Russia. S. Telegdi: Nature et fonction des périphrases verbales «verbes composés» en persan. L. Ligeti: Un épisode d'origine chinoise du «Geser-qan». V. Diószegi: Le miroir des chamans mandchous-tongous.

Akagyemija Nauk SzSzSZR. Voproszi jazikoznanyja. 2. 1952. Moszkva.

H. Grundström: Lulelappisches Wörterbuch. Fasc. 10. (Skrifter Utgivna Genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:1.)

Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Incorporated. The first ten years 1941—1951 as the Viking Fund, inc. New York.

E. A. Tunkelo: Muutamia Pohjois-Pohjanmaan karjalaisperäisiä paikannimiä. Eripainos Kalevalaseuren Vuosikirjasta 32/1952.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Hegedüs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. 1952.

Radnóti Aladár és Gerő László: A Balaton régészeti és történeti emlékei. 1952.

Babes—Zsinka: Az orosz ige alakjai. (Igeszótár.) 1951. — Csisztyákov: Az orosz nyelv iskolai oktatásának módszertana. 1951. (A Szocialista Nevelés Könyvtára, 20. szám.)

Művelt Nép Könyvkiadó. Györi János: Victor Hugo. 1952. (A kultúra mesterei)

Székra. V. I. Lenin művei. 24. kötet, 1917. április—június, — I. V. Sztálin művei. 8. kötet, 1926. január—november.

Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tökefelhalmozás Magyarországon.

Népszava. Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata. Soós Magda: A vörös hajó. (A Ganz Hajógyár története.)

Új Magyar Könyvkiadó. M. Nejman: Lenin és a művészet.

Lácisz: Zúg a vihar. II.

Tengerészek. (Elbeszélések.)

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 48. Puskin: A kapitány leánya. — 51. Radnóti Miklós: Válogatott Versei.

Ara: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

A közölhetőség követelményei:

A kézirat tartalmában legyen végleges, tehát még mielőtt nyomdába kerül, a szerkesztőség összes javításait vezesse keresztül.

A kézirat formájában:

1. Szabványos A/4 nagyságú (21×29 cm) papírlapokra kell írni. Ellenkező esetben a szerző költségére újra gépettetjük a kéziratot.
2. Csak a papíros egyik oldalára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépett sorok hossza az egész kéziraaton azonos legyen (az írógép betűmércéjének rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében, legalább egyszer ritkítandók.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi sor irandó, tehát az egyes lapok margója nagyjából egyezzek.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűhibák kijavításán túl legfeljebb 8 sorban eszközölhető utólagos javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyes szöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatott kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Klisék helye lehetőleg beragasztott levonattal, ennek hiányában félreérthetetlenül megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása: cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszúrás esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már «a» betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül «vége» jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége)
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel vagy gemkapoccsal kell csatolni.
15. A szabályzatnak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.
16. A szövegben csak a régi és tájszavakat húzzuk alá, neveket, címeket ne.
17. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arabsszámmal írjuk, ne rómaiival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot tegyünk.
18. A kézirat végére tegyük ki a pontos címet, s a névtelen cikkek végén zárójelben legyen ott a szerző neve és címe.
19. A levonatokba ne írjunk újabb szöveget, mert ez költségdöbbletet okoz s a szám megjelenését késlelteti.
20. A hasáboos levonatot postafordultával küldjük vissza a szerkesztőnek, hogy a számot minél előbb tördelthessük.

FELHÍVÁSI!

Felhívjuk előfizetőink figyelmét, hogy lapunk terjesztését 1952. június 1-től a Posta Központi Hírlap Iroda vette át.

Kérjük, hogy előfizetési és terjesztési ügyekben fentj időponttól kezdődően

BUDAPESTEN: Posta Központi Hírlap Irodához, V., József nádor-tér 1. (Üzlethelyiség).
Telefon: 183—022, 180—850.

VIDÉKEN: A helyi postahivatalhoz, illetve a postás kézbesítőhöz forduljanak.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Ara példányonként 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 121—215, 128—580.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATÓJA

9812.52/T. Révai-nyomda I. sz. telephelye, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34. Felelős: Puskás Ferenc

Nyomott példány 2500.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Dénes Szilárd:

Szarvas Gáborné írásai 211

Trócsányi Zoltán:

Círill-betűkkel írt magyar szövegek 245

Kerékgyártó Imre:

A helyesírás tanítása 249

Fónagy Iván—Soltész Katalin:

A mozgalmi zsargonról 255

Rideg Sándor:

Íróink és fordítóink nyelvéhez 269

Kallós Ede:

Baktérium 287

Csefkó Gyula:

Szakállszárító 289

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN.

SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.

TELEFON: 297—426

A KIADÁS ÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉREGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON: 121—215, 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dénes Szilárd</i> : Szarvas Gáborné írásai	241
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Cirill-betűkkel írt magyar szövegek	245

Nyelv és iskola

<i>Kerékyártó Imre</i> : A helyesírás tanítása	249
--	-----

Nyelvművelés

<i>Fónagy Iván—Soltész Katalin</i> : A mozgalmi zsargonról	255
<i>Rideg Sándor</i> : Íróink és fordítóink nyelvéhez	269
<i>Révay József—Fábián Pál</i> : Lektor és családja	272

Könyvekről

<i>Erdődi József</i> : A fonetika új szemléletéről	276
<i>Prohászka János</i> : Utletirások, útinaplók nyelvéről és stílusáról	280
<i>Prohászka János</i> : Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések	284
<i>Herczeg Gyula</i> : Colombi: Az ellenség kezében	285

Magyarázatok

<i>Kallós Ede</i> : Baktérium	287
<i>Csefkó Gyula</i> : Szakállszárító	289
<i>N. Bortha Károly</i> : A tarvarjú egy gyermekmondókában	293
<i>Bakos Ferenc</i> : Klérus, klerikális 294. — <i>Dömötör Sándor</i> : Lécskálás és gyűjtögetés 297. — <i>Zolnai Béla</i> : «Alma» és a tagadás kifejezései 298. — <i>Beke Ödön</i> : A ragadványnevek szórendjéhez. Gyalogszarka. Szerelmeslevél 300. — Sajt	301

Ki hallotta, ki olvasta?

<i>Rubinyi Mózes</i> : Olvasás közben 301. — Adalék az irodalmi pátosz nyelvi elemeihez 304. — <i>Angyal Endre</i> : Hetes vászon. Kiverte szemét az ág. 304. — <i>Zolnai Béla</i> : Szevasz, szia, szí 305. — <i>Tr. Z.</i> : Cserebogár-pástétom. 305. — <i>Csatkai Endre</i> : Sorba megy, mint Tápén a bíróválasztás. Menjen a sóhivatalba! 305. — Mondd már! Szóficamítás. Felemelé Kádár szeméit az égre. Farsang farkán 306. — Magyar Tenger. Vihadar, Pá! Arany János — Dugonics-egyeztetés. «Qui s'excuse, s'accuse» magyarul 307. — <i>Beke Ödön</i> : Kicsinyítőképzből nőnévképző 307. — Egy ismeretlen közmondás. Hosszú és rövid 308. — Egy ismeretlen szólás. Tollhegy. Zajlik 309. — <i>Prohászka János</i> : Számosállat 310. — <i>Scheiber Sándor</i> : Disznóorra arany perec. Krisztus palástja. Újból az omnibusz 311. — <i>Székelly Artur</i> : Tóth Árpád Aucasin és Nicolette fordítása	311
---	-----

A Nyelvőr postája	311
-------------------------	-----

MAGYAR NYELVŐR

76. ÉVFOLYAM * 1952 JÚLIUS—AUGUSZTUS * 4. SZÁM

SZARVAS GÁBORNÉ ÍRÁSAI

Írta: Dénes Szilárd

Szarvas Gáborné csendes munkában töltött életének egyik oldalával már volt alkalmunk megismerkedni. Láthattuk, mint tette odaadó hitvesi önfeláldozásával lehetővé Szarvas Gábornak tudományos munkásságát. Ez a gazdag lelkű, sokoldalú nő azonban saját egyéni — s hozzá tehetjük — eredményes életét is élte. Nemcsak hűséges hitves, gondos háziasszony, hanem hivatásszerető, lelkes, izig-vérig nevelő-tanító is volt. Harminckettől hosszú esztendőket töltött a tanári pályán. 1875-ben lett a budapesti VI. ker. áll. tanítónőképző tanára, majd az ennek az intézetnek átszervezésével keletkezett Erzsébet Nőiskolában működött tovább 1907-ben elkövetkezett nyugdíjazásáig. Akkori igazgatója, Lázárné Kastner Janka, így jellemzi tanári egyéniségét: „Fájdalmasan érintett Szarvas Gáborné nyugalomba vonulása; ez az anyagi szívű és finom lelkületű nő áldása volt az intézetnek, melynek 30 évig állt szolgálatában. Tudásával mérkőzhetett bármely tudóssal a német nyelvben és irodalomban. Páratlan buzgósága és türelme és tanító művészete bámulatos eredményre vezetett a fárasztó német nyelvtanítás területén.“ Harminckettévi munka után, 55 éves korában, az az aggodalom készítette tanári munkájának abbahagyására, hogy „sok fáradsággal járó hivatását kötelességértetének s a kötelességről táplált magasztos felfogásának“ megfelelően nem tudja tovább betölteni.“ (Nemz. Nőnevelés 1907: 415.) Az bizonyos, hogy az ő iskolai munkája nem szorítkozott egyetlen szakmának egyoldalú tanítására, tanításában a jellemképzésnek, tanítványai lelki kiképzésének, egyszerű nevelésének, ugyanannyi szerepe volt, mint a tudományos anyag közlésének. Néhány értékes cikke igazolja a tanításról vallott eme felfogását. Az intézetiük szerkesztésében s kiadásában megjelent változatos s eleven tartalmú folyóiratban, a Nemzeti Nőnevelésben olvasható cikkeiből láthatjuk, bármiről írt is, sohasem a pedagógiai életnek egy kiszakított jelenségével foglalkozott, hanem a tárgyalt kérdést minden alkalommal kapcsolatban, összefüggésben vitte olvasói elé. Ezek az írások arra vallanak, hogy tanítványainak tanítója volt nemcsak szóval, hanem, közeléből való eltávozásuk után, írásaiban is igyekezett rájuk hatással lenni. Életpályáján mindvégig tanult, hogy tanítványaival továbbra is kapcsolatban maradjon.

Egyéniségének teljes elképzeltetése végett, arról sem szabad megfeledkezni, hogy az oktatásügy helyzetével, a múlt századvégi nőnevelés terén csak elvétve jelentkező kísérletezésekkel, a magyarság gazdasági életének a széles néprétegekre kiható megnyilvánulása módjával korántsem volt megelégedve. Többszörösen tanulságos ebben a tekintetben az említett folyóiratban „Dolgozzunk!“ címen (1889: 283) megjelent felolvasása. Gondolatainak folyamata ekképpen indul meg: „Szegény Magyarország! — Sokszor halljuk e sóhajtást elkeseredett hazafiak ajkáról. Szegény Magyarország! — Így sóhajtok föl én is önök előtt; de nem gondolok e sóhajtás mellett se szerencsétlen kiegyezésre, se káros dualizmusra,

se közös vámterületre, amint hogy való igaz, hogy nem is illenék nő ajkára a politika. Ha tehát azt mondom: szegény Magyarország! akkor a 'szegény' jelzőt a szó legközönségesebb, legáltalánosabb jelentésében veszem, nem értek rajta erkölcsi, ideális, hanem konkrét javakban való szegénységet. Azt értem rajta, hogy Magyarországnak igen kevés pénze van". Ennek a kis korképnek egyik érdekessége, hogyan nyilatkozik Szarvasné a nők közéleti szerepléséről. Ami 60 évvel ezelőtt elképzelhetetlen volt; demokráciánk megvalósította: súlyának megfelelő tért biztosítva a női nemnek egyebek közt a közéletben való érvényesülésre is. Ez a felolvasás még egy másik nagyjelentőségű megállapításra is alkalmat ad Szarvasnének. „Nem tudom, — mondja szavai során — melyik részen van a hiba, de az tagadhatatlan, hogy szülők és tanítók közt még nincs meg az a viszony, melyet a tanulóknak érdeke megkívánna. A tanítókat szeretjük a *nép nevelőinek* mondani; e szép címet azonban szószerint kellene érteni, t. i., hogy a tanítók és tanítónők ne csak közvetve a gyermekek által neveljék a népet, hanem közvetlenül is hassanak rá jó tanáccsal, figyelmeztetéssel.“ A nőnevelésnek egyik nagy fontosságú oldalával foglalkozik „A leányiskolák egészségügye“ c. cikke (Nemz. Nőnev. 1884:598). Egy elszász-lotharingiai szakbizottság munkálatait ismerteti s tárgyalása folyamán rámutat, mennyire kívánatos volna, hogy a leányiskolákban nálunk is érvényesüljön az a felfogás, hogy egészen a legfelső osztályokig férfi tanítókon kívül nemcsak a kézimunkára, hanem más tárgyra is alkalmazzanak tudományosan képzett tanítónőket, akik finom modorukkal, jóságukkal és lelki műveltségükkel minden tekintetben a nő példaképeként állhatnak a fiatal leánykák elé. Az elszász-lotharingiai szakbizottságnak ezt a javaslatát Harrer Paula a fővárosi tanács figyelmébe ajánlja.

Simonyinak A magyar nyelv c. könyvéről szóló ismertetését hasonlóképpen felhasználja egy nagyon érdekes hazai tudományos jelenségnek megvilágítására. Magyarázatot keres rá, hogy a tanítónők nem érdeklődnek a népszerű nyelvtudomány iránt. Az okot a nyelvtanítás meg nem felelő voltában keresi. „Még a művelt nők is, — írja cikkében — ha nyelvről hallanak, megborzadva legott egy csomó száraz szabályra s még több kivételre gondolnak. Nem tudják, hogy a nyelvnek van élete, telve érdekesnél érdekesebb jelenségekkel, van tanulságos története, s míg például a *növénytanban nem szorítkozunk az egyes növények leírására, hanem a növények életét is ismertetjük*, addig a nyelvtani oktatásban nemigen emelkedünk magasabb szempontokra.“ Ily gondolatok felvetése után ajánlja Simonyi művét olvasói figyelmébe. Azt tartja róla, hogy ebben mindazt meg lehet találni, amit a tanítónőnek s a művelt magyar nőnek anyanyelvről tudnia kell. Elismeréssel hangsúlyozza, hogy a szerző magas tudományos színvonalon álló fejtegetéseit mindenkinek könnyen érthető világossággal írta meg (N. Nőnev. 1891. VII. füzet). Egyik nyelvpedagógiai cikke, „Megjegyzések a német nyelv tanításáról a polgári leányiskolában“ címen (N. Nőnev. 1883.) tapasztalatai alapján gyakorlati tanácsokat ad az idegen nyelvnek kezdő fokon való tanítására. Itt is megtaláljuk tanítói felfogásából következő helytálló útmutatását. Véleményt nyilvánít pl. arra nézve, milyen tárgyú olvasmányokat tartalmazzon az ily fokú tanítás céljára készült olvasókönyv. Ne ismeretközlés vagy természeti leírás legyen a cél, inkább elbeszéléseket kell az e korbéli tanulókkal olvastatni. Fontos, hogy az olvasmány alkalmat adjon a tanítás folyamán tárgyának elbeszélésére. „Legjobb volna — írja — a párbeszéd alakjában írt olvasmány, mivel ez az élő beszédnek legtermészetesebb utánzása.“ Fejtegetései során azt a kérdést is felveti, miképpen kell a tanulókat a német olvasásra és írásra megtanítani. Helytelennek tartja, hogy ezt a készséget a tulajdonképpeni nyelvtanítás előtt, *külön* sajátíttassuk el. Amint a gyermek egy szónak a német jelentését megtanulja, tanítsuk meg

aztán annak leírására és elolvasására. Ha apró lépésekkel sikerült vele egy olvasmányt megértetni, akkor aztán tanulja meg értelmesen el is olvasni s helyesen leírni. „Minek tanuljon olvasni oly nyelven, melyet nem ért? És hogyan tudjon értelmesen olvasni, ha nem érti, amit olvas?” Nyelvészeti érdeklődését tanúsítja még folyóiratunk lapjain megjelent néhány érdekes, apró hozzászólása s adatközlése is. Így a *pálya* szóról írt cikkében (16:183) Goethe Italienische Reise c. művének egy adatával megerősíti Kőrösi Sándornak erről a szóról írott szöveftését. A „Külföldi magyarok” c. közlés (23:417) arról ad számot, hogy a Deutsche Rundschau 1876. évfolyamának egy elbeszélésében ezek a magyar nyelvű szók fordulnak elő: *huszár* (Leibhusar), *attila*, *csizma*, *dolmány*, *pallos*, *szállás*, *délbáb*. Ennek a jelenségnek magyarázatára megjegyzi: „hisz tudjuk, hogy az idegen tárgyakkal az idegen nevezetek együtt vándorolnak.” A „Magyar németiség” c. írásában (24:371) azt a megfigyelését közli, hogy tanítványai németből való fordítás közben egy-egy esetben nem igyekeznek eléggé a magyar nyelvszellem megkívánta jellemző szerkesztésmódokra s ilyeneket hallani tőlük: „Esténként elbeszéltek egymás élményeit, míg a harang megszólalt.” Ezzel szemben ugyanezt a gondolatot a magyaros észjárás tartva szem előtt németül ekkép fejezik ki: „Sie erzählen ihre Erlebnisse, bis nicht die Glocke ertönt.” Fejtegetéséből megállapíthatjuk, hogy német tanítása során igyekezett a két nyelv szellemében rejlő jellemző sajátosságokat tanítványaiban tudatosítani.

Ezek a cikkeksekék jórésben Harmat Paula néven jelentek meg. A *Harmat* név használatának magyarázatát megtaláljuk Harrer Ferenc emlékezéseinek egyik közlésében. Harrer elmondja ugyanis, hogy első éves jogász korában egy kis nyílt levelet tett közzé a Nyrben (20:475). Azt teszi itt szóvá, hogy az egyetemen, az egyik előadó teremben, ahol Simonyi Zsigmond a helyes magyarság elveit hirdeti, ezt a hivatalos figyelmeztetést lehet olvasni: „a terembeni tisztaság és a bútorzat kímélése az egyetemi polgárok figyelmébe ajánltatik”. A nyílt levél Harmat Ferenc aláírással jelent meg. Az emlékezés azt is elbeszéli ugyanis, hogy Szarvas Gábor *erre* szeretne volna Harrer Ferenc nevét megmagyarosíttatni. A Harmat Paula név használatára tehát az özvegyet férje iránti kegyellete vezette.

Igen nagy jelentőségű Szarvasnének egy angol fizikai földrajzból készült, a levegőről szóló fordítása (N. Nőnev. 1880:165). A mű egy alsó iskolai Science Primers című iskolakönyvsorozatnak egyik száma, s a belőle készült fordítással Szarvasné rá akar mutatni, hogy a kis mesterműben az előadás módja mennyire művészi, könnyed, gyakorlatias, s mily finom pedagógiai tapintatra vall.

A Geikie nevű szerző munkájából vett fordítás pontosan 70 éve jelent meg, s érdemes abban a tekintetben is megvizsgálni, mily eredménnyel tudott volna Szarvasné a természettudományi nyelvnek az iskolai életben való egyszerűsítése érdekében hatni, ha a tudománynak ezt az ágát művelte volna hivatásszerűen. Egy pár sor mutatót közlök is Szarvasné fordításából. „A levegőt ugyan nem láthatjuk, de azért mégis érezzük, ha mozog. A gyöngye szellő, vagy a bősziült orkán ép oly kevésbé látható, mint a teljesen nyugalomban lévő levegő; de azért mozgását mégis érezzük...” „De hogyha a nap folytonosan sugározza hőségét a földre, honnan van mégis, hogy a légkör néha oly hideg? — Ha kályhaellenzőt teszünk közénk és az égő tűz közé, azonnal megérezzük, hogy a hőségnek egy részét mintegy elvágtuk magunktól. Tartasuk csak kezünket egy kis ideig, midőn nap süt, ennek sugarai elé; azután meg tegyük egy könyvet közénk és a nap közé...”

Irodalmi munkásságának fénypontja, dísze Szarvas Gáborról és a magyar nőnevelés egyik alapvető munkásáról, Zirzen Jankáról szóló emlékezése. Ezekben mutatta meg Szarvas Gáborné művészetig menő írói

készségét. Neki köszönhetjük, hogy többek közt Szarvas Gáborral, az emberrel, ilyen sok oldalú, mélyreható, részletes leírásból ismerkedhetünk meg igazában. Ez az írás még ma is eleven élettől lüktet, s ha megjele-
nése után fél évszázaddal gondoskodunk — legalább is a nyelvtudomány számára könnyen hozzáférhetővé-tételéről — késő nemzedékek is példaképét láthatják a tudományért önzetlenül lelkesedő, minden egyéni érdektől mentes, a nehéz körülményekkel állandóan küzdő (és megküzdő), ön-feláldozó, elszánt tudósnak. Hitvесе is nagy mértékben biztosította Szarvas Gábor emlékének a méltán megérdemelt hosszú életet.

A Zirzen Jankáról szóló emlékezés olvastára, fájó érzéssel kell arra gondolnunk, hogy ez a mesteri életkép ma már csak a könyvtárak porosodó köteteiben él tovább. Elegendő ebből az írásból néhány sort idéznünk, hogy elképzeljük, miképpen tud Szarvas Gáborné meleg érzésének, kegyeletének, egyszerűségében művészi hangon kifejezést adni: „A még szárnyai alatt lévőket is nagy szeretettel gondozta; de a melegebb érdeklődés mégis azoknak jutott, akik már kiléptek az életbe. Amazokért még nem kellett aggódni, folyton szeme előtt voltak. Az édes anya is azt a gyermekét félti legjobban, akit az imént bocsátott szárnyára, így Zirzen Janka is különösen ama tanítványait kísérte legszeretőbb figyelmével, akik már elfoglalták helyüket a népnevelés mezején. Vajjon boldogulnak-e? Milyen viszonyok közé kerültek?” (Nemz. Nőnevelés 1905).

Már a közölt idézetek magukban is elevenen szemléltetik, milyen gyakorlott, fejlett stílusérzékkel írta meg Szarvas Gáborné mindig tartalmas, komoly, tanulságos cikkeit. Előadó készsége könnyen folyó, természetes, bármilyen tárggyal foglalkozik is. Tanári hivatásának lelkiismeretes szolgálata szükségessé tette az idegen tudományos irodalmak állandó tanulmányozását is. Tiszta magyarsággal, fejlett érzékkel készült fordításai igazolták, hogy a más nyelvű olvasmányok egyáltalán nem hatottak károsan jól megalapozott, biztos nyelvérzékére. Nem véletlen, hogy „Magyar németiség” című kis cikkének fejtegetése (Nyr 24:371) ezzel a megállapítással kezdődik: „Szinte hajlandó vagyok azt állítani, hogy eredeti magyar mondattani sajátosságok megfigyelésére a német nyelv tanárának jobb alkalmá van, mint a magyarénak”. Ebből is arra tudunk következtetni, hogy Szarvas Gáborné nyelvtanításában egyaránt igyekezett az anya- és az idegen nyelv szellemébe behatolni és a nyelvi kifejezőmódban következetesen kutatta az illető nyelvet beszélő nemzetek gondolkodásának megnyilvánulása módját. Sajnálhatjuk, hogy közleményei csak szűk körben hathattak, mert nagyobb nyilvánosság esetén, világosságukkal, nemes egyszerűségükkel jótékonyan befolyásolhatták volna a tanítói (s általában a pedagógus) köröket. Írásainak tisztasága, finoman kidolgozott volta, hosszú évtizedek elteltével még ma is megkapja az olvasót. „A Szótár elkészült, szerkesztőjének ereje összeomlott — olvassuk Szarvas Gáborról írott művészi jellemképében. — Mondhatni attól a naptól kezdve, melyen (fájdalom, itt ezt képletesen kell érteni) megtette az utolsó tollvonást, nem volt többé a régi.” Újszerű ellentéteivel nemcsak a személyekre, jelenségekre tud erős fénnel rávilágítani, hanem saját gondolatvilágával, nemes tulajdonságaival is megismertet bennünket.

Rámattunk, voltak a nyelvtudománynak, nyelvpedagógiának, természettudománynak, nemzetgazdaságtannak köréből vett írásai. Érezzük, hogy véleménye minden alkalommal megfontolt gondolkodás után jutott kifejezésre. Erre vallanak a gondolatmenetet élénkítő, sűrűn jelentkező ítéletei. De ezek a szentenciák természetesen illeszkednek mondanivalói folyamatába. Mintegy megerősítései hosszú idők folyamán szerzett tapasztalatainak.

A Szarvas Gáborról szóló jellemkép különösen gazdag érett megfontoltságának ilyen megnyilvánulásaiban: „Helyeslése jutalom volt, amelyre érdemes törekedni... Sokan megütköztek az éles hangon, melyet polé-

miában használt. Én azt hiszen, nem a hang volt éles, hanem a szem, az ítélet... De volt az én zsarnokomnak egy zsarnoki tulajdonsága is: zsarnoki kitartással szokott másnak örömet okozni, mást kellemben meglepni." Ahol pedig szüksége mutatkozik, Szarvas Gáborné a vitázó hangot is mesterien tudja alkalmazni. Finom gúnyal vág vissza a támadásra, anélkül, hogy nemes ízlésén csak némi kis esorba is esnék. Egy vitáratát ilyképen fejezi be a Nemzeti Névelésben: „B. úr, mint mondja, megtanulta, hogy nő nem való bírálónak. És is megtanultam kettőt. Az egyik, hogy még is valótlán az a sok százados s a Névelés mai számának megjelentéig igaznak hitt mondás, hogy a *böles* nem haragszik. A másik: hogy az *attikai só* nem lehetett — darabos.” (Nemzeti Névelés. 1884: 58.)

Bizonyára, elsősorban emberi, egyéni tulajdonságaik tették, hogy Szarvas Gábor és Harrer Paula egymás iránt felmelegedett. Emellett mindkettőjük tudományos hajlandóságának iránya is elősegítette köztük egymás megértését. Házascételük mindössze tizenhárom évre terjedt. De ilyen tartalmas életszakaszoknak, esztendőknak megfigyelésekor láthatjuk, az időmértékek mennyire mást és mást jelentenek az egyes emberekre nézve. Szarvas Gábor és Harrer Paula életében — eredményekben megállapítható módon — ez a tizenhárom év hosszan tartó, boldog életet jelent. Szarvas Gábornak lelkes, tudományos harcát megvívni, hivatását teljesíteni, csak Harrer Paulának odaadó, megértő készségével sikerült. Harrer Paulának pedig Szarvas Gábor halála után is egész élete fogytáig, tehát még egy negyed évszázadon át, az életélt legnagyobb mértékben Szarvas Gábor jelentette. A sors ugyan nem engedte meg, hogy minden fáradozása mellett is megérhesse Szarvas Gábor műveinek gyűjteményes kiadását. S emellett a Nyelvtörténeti Szótár ellen indított kíméletlen, tudománytalan — hajszának is nevezhető — támadás fájdalmas hatását is el kellett viselnie. Akik Szarvas Gábor nemes emlékének rendületlen kegyelettel adóznak: Szarvas Gáborné emléket is szívükbe zárják. Ha a most következő ünnepi évfordulók során a magyar nyelvtudomány Szarvas Gábor emlékének az őt ért méltatlan támadásokért elégtételt szolgáltat, ezzel egyszersmind Szarvas Gáborné egyénisége iránt is tiszteletadást tanúsít.

CIRILL-BETŰKKEL ÍRT MAGYAR SZÖVEGEK

Írta: Trócsányi Zoltán

Magyarország területén a honfoglalás óta sokféle írás volt használata: az ősi rovásírástól kezdve a görög, latin, germán (fractura), török (a török hódoltság korában), cirillika (talán a glagolita is), a héber és az örmény írás. A görögöt a Veszprémvölgyi apácák adománylevele (1002 előtt) után hosszú ideig csak szórványosan látjuk, a könyvnyomtatásnak hazánkban való meghonosodása után azonban több, görög betűkkel nyomtatott könyv jelenik meg s a 19—20. században a görög nyelv tanításával kapcsolatban nagyobb számban jelennek meg görög auktorok új kiadásai, nyelvtanok, szótárak és preparációk; a latin írás mindjárt a 11. században, a magyarságnak a latin szertartású egyházhoz és a nyugati kultúrához való csatlakozása után általánossá válik, oklevelekben, kódexekben és később nyomtatványokban; a germán (fractura) a németajkú polgárság körében él, talán a 11. század óta, s fractura betűkkel nyomtatott könyvek jelentek meg Magyarországon a 16. század óta; a török írást a török hódolattalók használták, de nyomtatott török-betűs könyvek nem jelentek meg. A törökök tiltották a könyvnyomtatást; ez a magyarázata annak, hogy a

hódoltsági területen, az állítólagos szegedi nyomdán kívül, magyar nyomda sem volt; a héber betűk használata a magyar zsidóknál már az Árpádok korában megvolt; a héber írás kezdete hazánkban mindenesetre ősrégi, egyidejű a zsidóságnak Magyarország területén való megjelenésével; az örmény írás az erdélyi és Magyarország területére átszármazott örmények között élt; a cirill-betűket használták mindenütt, ahol görög-keleti vallású lakosok és egyházak voltak; a glagolita írás használatáról szűkebb magyar területen, (Horvátországot és Dalmáciát nem számítva) nincs tudomásunk.

Felsorolásomban a szláv betűket hagytam a végére, mert ezekhez kapcsolódik dolgozatunk további menete, a cirill-betűkkel írt magyar szövegek vizsgálata.

1. *A mohácsi nyelvemlék.* Hunfalvy Pál „Aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek” című akadémiai értekezésében (Ertekezések a nyelv és széptudományok köréből XV.) ismertette az Aranyosszékből fekvő Mohács falu Gergely (Grigor) nevű pópájának, aki 1580—1620 között működött ott, fordított és gyűjtött (korábbi kéziratos) munkáit. Ez a kézirat-kötet „Codex Sturdzanus” néven ismeretes és ma Bukarestben van, — írja Hunfalvy. E kódex 153. lapján található a „mohácsi nyelvemlék”, a cirill-betűkkel írt magyar miatyánk, melyet Thallóczy Lajos magyar történetíró lefénnyképeztetett, megküldött Hunfalvynak és ezzel lehetővé tette számára a nyelvemlék tanulmányozását és közzétételét. A mohácsi nyelvemlék hasonmása Hunfalvy értekezésének 11. lapján olvasható. Szövege a következő:

mi agiagaka, ki vagi menegebene; szeteletesek te nevede; Jujun te oroszogod; legen te akaratudod mikipen menimekibán azonoikipán e felden is; i mi kirnjärükät emden napiat adgiad nikik mo; a se bucseasd meg nekik — one a mi buneinket mikipen mi szi mege bucsetunk alenik veteteknek; isi ne vegi keseteter, de szabaducsi gonosz-tolo; merte teteded a roszaqu, atalom a deseg med oreki amen.

A szöveg leírója nyilván nem értette a magyar szavakat, amit elsősorban a betűk helyeinek elcserélése mutat (emden — minden helyett), valamint szükségtelen betűk betoldása (kirnjärükät — kenyérünket helyett), egyes betűk elhagyása (kesetet — kísértet helyett) és a szükségtelen szóttagok (akaratudod — akaratod helyett, teteded — tiéd helyett).

Magyar emberek — szükségből, nem lévén papjuk, — a román pópához folyamodtak, hogy tartson náluk isteni tiszteletet s az, nem tudván magyarul, a fenti másolati szövegből mondta el a „mi atyánk” kezdetű imát (l. bővebben Hunfalvy művét).

2. A második cirill-betűs magyar szöveg szintén kéziratban maradt fenn. Ez újabb keletű: kereken százötven esztendősen lehet. Ennek a kéziratnak, mely a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, vándorútja a következő:

Miklosich Ferenc, a múlt század második felének jeles szlavistája, aki a szláv-magyar nyelvi kapcsolatok és kölcsönhatások kutatása terén halhatatlan érdemeket szerzett, a szarajevói Glasznik 1889-i évfolyamában egy cirill-betűkkel írt magyar szöveget közölt, írástörténeti megjegyzések kíséretében. Hol fedezte föl és hogyan került hozzá a kézirat, nem tudjuk. Miklosich 1891-ben meghalt. Hagyatékából a kézirat a kor egy másik nagy szlavista nyelvtudósához, Jagie Vratoszlávhoz került, aki 1915-ben megküldte azt Asbóth Oszkárnak, a szlavisztika budapesti professzorának, azzal a kéréssel, hogy juttassa el azt a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A kéziratot itt Melich János vizsgálta meg és még ugyanebben az évben akadémiai felolvasást tartott róla. Értekezését a cirillbetűs magyar szöveg közzétételével, latin betűs átírásával s két lap hasonmásával az Akadémia Értesítő 1915. évi decemberi számában adta ki. A szöveget tartalmazó kézirati füzet nyolc számozott lap, ezek közül kettő üres.

Miklosich megállapítása szerint e kézirat igen valószínűen a 18. század végéről vagy a 19. század elejéről való. A szöveg írója „kisorosz (rutén)” ember volt, amit az bizonyít, hogy a *ja* szótagot farkos *A*-val írja. Melich szerint Miklosich tévedett, mert a *A* olvasása az összes görög szertartású szlávoknál ugyanaz, ami az oroszoknál: *ja*; a kézirat betűi között a döntő írásjel az áthúzott *h*, amely a 19. század elejéig egyformán jele volt a szerb nyelvben a körülbelül magyar *ty*-nek és a körülbelül magyar *gy*-nek megfelelő szerb hangoknak. Minthogy e kézirat a magyar *gy* hangot egyképpen — áthúzott *h*-val jelöli, a szerző, illetőleg e kézirat lejegyzője kétségtelenül szerb ember (pap) volt. A „Milos Becein 3 fl(oreni)” bejegyzés — szerintem a füzetke tulajdonosának a bejegyzése ugyan, de a név szerb hangzása miatt ez is a szerb eredet mellett szól. Melich alföldi nyelvjárásúnak tartja ezt az *i*-ző, *ö*-ző, — szerintem csak *i*-ző szöveget, Giesswein Sándor (MNY 12:20) felsődunántúlinak. E kérdés eldöntése kívül esik cikkünk keretein. Más alkalommal még visszatérünk rá.

Lássuk a cirill betűkkel írt magyar szöveg néhány sorát:

(A gyónásról)

Ides fiam gyönd meg mind a mi van a te sziveden, hogy az isten ne kirdze a te bűnéidet, ha in tülem eltagadod, az istentül nem tagadhatod. Ha valamit ifjuságod-

ban bűnösztül, is szigyenleted, mast (atyádnak) a lelki atyádnak megmondani. (L. egész terjedelmében Melich János: Czirill-betűs magyar szöveg. Akad. Ért. 1915. 649—661.)

Ritmikus formájából következtethetünk-e arra, hogy eredetije vers volt s egyéb kérdésekre legközelebb próbálunk megfelelni.

3. A harmadik cirill-betűs magyar szöveg nyomtatott szöveg. Deskó Endre Vengerszkaja Grammatikájában jelent meg 1855-ben, Szimbirszkben. E művet „Magyar nyelvtan orosz nyelven 1855-ből” című cikkemben (Nyr 74:7) részletesen ismertettem s ezért itt most nem foglalkozom vele hosszabban, csak cirill betűkkel átírt szövegének néhány sorát mutatom be, latin betűkkel átírva:

Ozъ emberъ ejreъ s gondolkodikъ. Ő közleni kívánъjъ masokkolъ isъ őnъejrejeiseitъ s gondoloiteitъ; melj őknálъ főgro szovokro vödēnъ szüksejge.

Ozъ emberekъ udēnъ ozonъ edj nēmetetъ kejepevínъ, ovodj udēnъ ozonъ ed nēmettőlъ szármozvanъ, edenlő szovokkolъ ejlnekъ.

Amint e kis szöveg-mutatványból látjuk, a magyar a hangot o-val; a gondolatjait gondoloiteitъ-nak, a vagyont vödēnt-nak, az ugyan-t udjēnъnak írja, a *tj* és *dj* után a *jo* ejtésű cirill *ë*-t használván. Nyelvtani (hangtani) magyarázataiban meg is mondja, hogy a magyar hangot úgy kell ejteni, mint az orosz o-val írott hangot; (az *á*-t, mint az orosz *a*-t); a magyar *é*-t, mint az orosz *ej*-t; a hosszú *ó*-t, mint az orosz *ou*-t. A magyar szavakat cirill-betűkre átírva, a nem palatalizált mássalhangzóval végződő magyar szavak végére odafüggeszti a mai helyesírásban szó végén már nem használatos tvjördij znakat, aъ-t: halál—holálъ, lyukas—ljukosъ, roppant—roppontъ.

4. Az ebben a pontban említendő cirill-betűs magyar szöveg csupán kuriózum értékű.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár budapesti gyűjteményében van egy harminckilenc kötetes, kézíratos napló (1883—1933-ból), melynek szerzője Lovetinszky János — élete végéig napidíjas kistisztviselő.

E naplóra Sárváry Elek könyvtári tisztviselő hívta fel figyelmemet.

Családi, társasági és kaland napló. Szerzője egyes mondatokat, melyeket felesége kíváncsisága elől el akart rejtteni, vagy Morse-jelekkel (pont, vonal), vagy cirill-betűkkel, de magyar nyelven jegyzett fel. Például:

Libling anyja Rézivel bejött, hosszasan elbeszélgettünk... sajnálom szegényt" — írja 1901. július 23-án. — „A fővároshoz beadtam kérvényemet, adja isten, hogy egyszer eredménye legyen.” (1898. okt. 9.) Csintalankodásait általában Morse-jelekkel vagy cirill betűkkel jegyzi fel életének legaprólékosabb eseményeit is megörökítő naplójában, amely a ranglétra legalacsonyabb fokán rekedt kistisztviselő (díjnok) életének hű krónikája. A napló írója, Lovetinszky, neve után s cirill írástudása alapján ítélve, — kárpátaljai ukrán lehetett.

5. Ha a személy-, család- és város-, falu-, hídneveket figyelembe vesszük, cikkünk e fejezete igen hosszúra nyúlnék, mert az újabb szovjet-regényekben, különösen a második imperialista világháborúról írt szovjet-orosz regényekben, még ha nem magyar tárgyúak is, gyakran történik említés Budapestről, városokról és magyar államférfiakról. Az említendő két szovjet-regény közül az egyik részben Magyarországon játszódik, a másiknak egyik regényhőse magyar ember, aki részt vesz a vörös katonákkal együtt a forradalmi harcokban.

Gonesár Znamenoszei (Zászlóvivők) című regényének egyik hőse egy Ferenc nevű magyar festő; előfordul a regényben Janos, Maricska keresztnev, Ferenc Iozef, Horti (eli-val írva), Szalasi; Budapest, Kispest, Esztergom, Csepelj, Pest, Buda, Kafe Balaton, Dunaj (Duna) stb. Erzsébet-híd, Ferenc Iozef-híd (eli-val); továbbá a következő magyar közszavak: „Habor! prokljaj-tij Habor! (Jegyzetben: vojna veng., azaz: háború, magyarul). szejp! (prek-raszo! veng.: azaz szép, magyarul). kenir. — hleb, Istenem! Istenem! (Bozse mojl!). Tütiin van? (Tabak jesztj? azaz van-e dohány, — ami nyilvánvaló félreértés, mert a *tütü* = itóka). Ninesen (Netu). Keszenem szejpen. Aviszontlatas! Tesik! — Jov! Jov! (Jó! Jó!) Kovaes! Kovaes! Van! Van!

Amint e pár szóból is látjuk, a felszabadító orosz katonák több magyar szót megtanultak nálunk. Érdekes volna megfigyelni, vajjon megmaradt-e ezek közül és elterjedt-e az orosz népnyelvben egyik-másik?

Egy magyar népdal, ha szűkebb körben is, talán megmaradt. Ez a népdal: „Nem búsulok, búsuljon a ló”; ebben a változatban dalolta a súlyos forradalmi időkben Bachmetjev: Iz plena let (A fogság éveiből) című regény főhőse, Laszlo Szanto (Vladiszlav is) a „Nagy a feje, búsuljon a ló” kezdetű, közismert népdalt, melyet a regény szerzője többször is idéz. Bachmetjev átírásában az első két sor a következő:

„Nem busulok, busulej an alo...”

Edj kis larnet busulni a jo.”

Csak az első két sor van meg cirill-betűs átírásban, de orosz fordításban megvan az egész versszak (47).

A Szláv könyvek sorsa Magyarországon című tanulmányomban rámutatok arra, hogy nálunk mily kevés becsé volt a múltban a régi cirill-betűkkel írt könyveknek és kéziratoknak. Sok régi, vallásos könyv és kézirat pusztult, mert könyvtárak, magángyűjtők, antikváriusok nem érdeklődtek irántuk. De ami régiségénél vagy díszesebb kiállításánál fogva megmaradt is könyvtárainkban, áttanulmányozatlan. Az a két nemzedék, amely Magyarországon szlavisztikával tudományosan foglalkozott, nem tanulmányozta át a Magyarországon még meglévő szláv kéziratokat úgy, mint a történészek, egyháztörténészek, nyelvészek a régi latin-nyelvű kéziratokat. Mit tartalmaznak, senki sem tudja. Lehetséges, hogy a cirill-betűs kéziratokban éppúgy akadnak magyar nyelvű szövegek, mint a latin nyelvű Pray-kódexben (a Halotti Beszéd), vagy mint a cirill-betűs román Codex Sturdzanusban (a magyar nyelvű „miatyánk”). Ma már a cirill-írást olvasó, tudományosan képzett nyelvész nem fehér holló, mint a múltban volt, — s nem megvalósíthatatlan feladat a régi, cirill-betűs kéziratok gondos áttanulmányozása.

A HELYESÍRÁS TANÍTÁSAírta: **Kerékyártó Imre**

1. Az általánosiskola alsó tagozatának tantervéhez kiadott Módszertani Útmutatás a magyar nyelv tanításának öt fejezetét jelöli meg: az olvasást, az írást, a fogalmazást, a nyelvtant és helyesírást, s végül a beszélgetést. „Az általánosiskola alsó négy osztályában az oktató-nevelőmunka alapja a magyar nyelv tanításán nyugszik” — olvassuk az Útmutatásban. E tanítás keretében tanul meg a gyermek tudatosan, folyékonyan és értelmesen olvasni, helyesen, folyamatosan, olvashatóan írni, gondolatait szóban és írásban szabatosan és helyesen kifejezni. Tanításunk során és eredményeképpen a későbbi években a fejezetek száma egyre csökken, a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy csak a fejezetek maradnak el, a problémákat magukkal viszik a tanulók a felsőbb osztályokba s még érettségi előtt álló tanulóink jellemzésekor is hallhatunk olyan véleményeket, hogy gyenge a kifejezőképességük és rossz a helyesírásuk. Gyakran találkozhatunk ezen a területen is azzal a vádsorozattal, amely a fő gyakorlati élet részéről a főiskolákat, a főiskolák részéről a középiskolákat, a középiskolák részéről pedig az általánosiskolák felső tagozatait éri azért, hogy nem tanították meg növendékeiket erre az alapvető ismeretre. Egymás vádolása, a felelősség áthárítása azonban nem viszi előbbre a kérdést, napirendre kell tűznünk ehelyett annak alapos megvitatását. Hogy közösen találjuk meg az eredményhez vezető megoldást.

A megoldás megtalálásához szükséges azonban, hogy mindenekelőtt leszámoljunk néhány helytelen nézettel. Nem fogadhatjuk el azt a véleményt, amely a helyesírás terén mutatkozó eredménytelenséget azzal a burzsoá elmélettel kívánja igazolni, amely szerint a helyesíráshoz a tanulók veleszületett készsége szükséges, ennek hiányát semilyen nevelői eljárás pótolni nem képes. Valljuk és tudjuk, hogy a helyesírás, mint bármely más ismeret, rendszeres és tervszerű munkával mindenki számára elsajátítható.

Nem oszthatjuk azonban azt a nézetet sem, amely a helyesírás elsajátítását valamilyen különlegesen bonyolult, nehéz feladatnak tartja. A Pedagógiai Lexikon szerint pl. „a helyesírás tanítása nehéz feladat... a helyesírást csak a középiskola végén érhetjük el” (1: 826). Véleményünk szerint ép az a hiba, hogy eredményes módszertani tapasztalatok közzététele, egyszerű eljárások keresése helyett kimerültünk abban, hogy hogyan tudnánk akaratlanul is bonyolultabbá tenni a kérdést. Elsőrendű feladatunk, hogy szétoszlassuk azt a szinte „misztikus ködöt”, amely a helyesírást körülveszi. Bele kell vinnünk a köztudatba, hogy a helyesírás a könnyű ismeretek közé tartozik annak, aki nem sajnálja azt az utat, amelyet megismeréséhez végig kell járnia. Éppen az a tény, hogy a helyesírás nem velünk született képesség, utal arra, hogy nem tudhat helyesen írni az, aki nem tanulja meg a helyesírást.

S ezen a ponton kell elutasítanunk azt a nézetet, amely szerint a helyesírás mindentől független, önálló ismeret. Voltak, s még ma is vannak, akik azt hirdetik, hogy mechanikus begyakorlás biztosíthatja egyedül a helyesírás ismeretét. Ezt a gyakorlatát legfeljebb megkönnyíti, ha jól emlékeztetbe vésztjük, betanítatjuk a helyesírási szabályokat. Találkozhatunk olyan helyesírási tankönyvvel, amely ennek érdekében egyenesen versikébe foglalta ezeket a szabályokat.

„A függelékben közölt tréfás szabályokkal kapcsolatban, — írja Kiss József 1942-ben helyesírási könyvében, — csak annyit legyen szabad meg-

jegyezmem, hogy valamikor a középfokú oktatásban is nagy szerepet játszottak az ilyenféle szabályok. Később megmosolygott és divatjamúlt esz-közhalként kerültek az oktatástan lomtárába, újabban azonban ismét több iskolakönyvben kezdenek feltűnedezni...“ Nézzünk néhány ilyen helyesírási versikét:

A toronyban felet ütött az óra,
S a parancsnok jelt ad a riadóra;

• Akár jelet, akár jelt,
A tárgy ragja csak egy -- t.

A tárgy ragjának és a mult idő jelének szétválasztására szolgál a másik versike:

A nápolyi kikötőben
Láttam egy vén mulattot;

Keresett egy mulatót,
S ott hajnalig mulattott.

A mult idő tt-jére:

Megáll ige mult ideje
Megállt vagy megállott,
Ezen a napsütött helyen

A friss víz oly sokáig állt,
Hogy már egész állott.

És így lehetne folytatni hosszú-hosszú sorban e „művészi“ versikéket, amelyek a helyesírás tanulásának megkönnyítését voltak hivatva szolgálni (28—30).

Azt már többször leszögezték módszertani útmutatók, hogy nem sokkal jobb az sem, ha az értelem munkáját olyan szabályokkal akarjuk alátámasztani, amelyek a valóságban nincsenek: áll: két l, mert két lábon állunk, ugyanakkor szalad: egy l, noha azt is két lábbal szoktuk cselekedni.

Fel kell tehát vetnünk a kérdést, van-e valami sajátos célja, rendeltetése életünkben a helyesírásnak, vagy csupán írásunknak külső díszé. De ezzel a kérdésfelvetéssel nem elégedhetünk meg, mert ha van célja, akkor meg kell állapítanunk, hogy mi az, mert csak így, a cél ismeretében jutunk el az elsajátíttatásához vezető legeredményesebb módszerekhez.

Sztálin elvtárs két alaptétele szerint „a nyelv a gondolat közvetlen valósága“ és éppen ezáltal a gondolatcsere eszköze az emberi társadalomban. Gondolatainkat azonban kétféleképpen közölhetjük: szóban és írásban. Mindkét esetben a nyelv eszközeit használjuk, mégis az élő nyelv, a beszéd sokkal több segítséget nyújt ahhoz, hogy minden gondolatközlés célját: hallgatóink pontosan arról értesüljenek, amit mi gondolunk, amit mi közölni akarunk velük, — elérjük vele. A beszélt nyelv a világ egyik leg-tökéletesebb hangszerét, az emberi beszélő szervezetet hozza működésbe, amely a szavak mellett a hangejtést (artikulációt), a hangszínt, a hangsúlyt, a beszéd ütemét és a hanglejtést, a beszéd dallamát is segítségül hívja a megértés megkönnyítésére. Szükség esetén azonban még máshonnan is segítséget kap beszédünk, amikor arcjátékkal (mimika) vagy taglejtéssel (gesztikulálás) kísérjük mondanivalóinkat. Az írott nyelv ezeket a segítségeket nem veheti igénybe. Ezért íráskor fokozottabban kell ügyelnünk mondataink szerkesztésére, a szórendre, s mindezekon felül arra az eszközre, amely a megértést biztosítja: a helyesírásra. A helyesírás tehát nem öncélú dísz írásunkban, határozott célja van, s ez az, hogy biztosítsuk, hogy a gondolatcsere eszköze, a nyelv, írott formájában is betöltse feladatát, az olvasóban olvasás közben félreérthetetlenül azt a gondolatot ébressze fel, amelyet az író írásával vele közölni akart.

Az értelem, az értelmi nevelés tehát, s nem a merő mechanikus gyakorlás a helyesírás tanításának útja. A megértés megköveteli, hogy megfelelő helyen megfelelő írásjelet használjunk, hisz a hírhedt sybillai jóslatoktól a magyar történelemből ismert érseki nyilatkozatig¹ számtalan tör-

¹ A királynőt megölni jó lesz félnekem nem kell, ha mindnyájan beleegyeztek én nem ellenzem.

ténelmi példa is igazolja, hogy a mondat értelme is megváltozik, ha az írásjelek helyét változtatjuk. Nem öncél a hangok hosszúságának vagy rövidségének a jelölése sem. A *ara—ára, hat—hát, ver—vér, vet—vét, irt—irt, por—pór, örült—örült, bájos—bájós, ara—arra, halom—hallom, szál—száll, ál—áll, meggy—meggy* szópárok is igazolják, hogy ugyancsak a megértés miatt kell gondosan ügyelnünk ezen a téren is a pontos írásra. De hasonló az eset az egybe- és különírással is. Mindenki világosan látja, hogy más a *kis asszony* és a *kisasszony*, *apró pénz* és az *aprópénz*, *három szög* és a *háromszög*.

De más a *jegygyűrű*, mint a *jegy+gyűrű*, a *kút-ágas*, mint a *kút+ágas*. Az összetett szóra jellemző, hogy jelentéstartalma nemcsak az összetétel tagjainak egyszerű összege, mindig valami többlet is van benne. Ha képszerűen gondolkodunk, akkor úgy érzékeltethetjük ezt a legjobban, hogy nem két kép kerül egymás mellé az összetett szóban, hanem az összetétel által egy új kép jön létre.

Az a tény, hogy a helyesírás megértéséhez értelmi úton juthatunk el, magában foglalja azt is, hogy a helyesírás elsajátításához a nyelvtan megtanulásán vezet keresztül az út.

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának 1932. augusztus 25-én kelt határozata kimondja: „Iskoláinkban olyan művelt embereket kell nevelnünk, akik teljes mértékben elsajátították a helyes olvasást, írást és beszédet.” Nem véletlen, hogy a Párthatározat együtt említi a nyelvi kifejezés, a gondolatközlés háromféle módját, hiszen ezek a valóságban is szorosan összetartoznak: a helyes, rendszeres gondolkodásnak a következménye, hogy gondolatainkat szóban és írásban egyaránt helyesen tudjuk kifejezni. Mindenki előtt ismeretes Jakovlev önéletrajzának az a részlete, amelyben a híres repülőgéptervező elmondja, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonított Sztálin elvtárs a helyes mondatszerkesztésnek és helyesírásnak. Aki nem tud helyesen írni, annak a gondolatai nincsenek rendben, s ezért arra nehéz felelősséges feladatokat bízni, mondta olyankor, ha hibás iratot tettek eléje. Igen fontos tehát, hogy mindannyian világosan lássuk ezt az összefüggést, amely a nyelvi kifejezés különböző formái között, s rajtuk keresztül a nyelv és a gondolkodás között van. A nyelv kultúrája a gondolat kultúrája, a helyes beszéd és a helyesírás pedig a nyelvi kultúra eredménye. A Szovjet Tudományos Akadémiának és az OSzFSzK Neveléstudományi Akadémiájának közös határozata azért szögezi le, hogy az iskolai nyelvtanítás a helyesírásnak, a nyelvtan elmélete a helyes kifejezésnek elválaszthatatlan alapja. Eppen ezért nem érthetünk egyet ebben a kérdésben Simonyi Zsigmonddal, aki azt írja: „A helyesírás a nyelvtannak nem igen jelentékeny függeléke, hisz a nőknek is semmit könnyebben meg nem bocsátunk, mint a sok bájos, kedves ortográfiai hibát.” Nyelvtanításunkban lényeges helyet kell biztosítanunk a helyesírás tanításának, mégpedig úgy, hogy tanítványaink helyesírási készsége alapos és tudatos nyelvtani ismereteken nyugodjék, és sok gyakorlás útján valósággal vérükké váljék. A nyelvtani alapokra épülő helyesírási ismereteket kívánja meg a szovjet iskolák tanmenete is, amikor elvi részében külön kiemeli, hogy nincs külön helyesírási fejezete, mert a helyesírás szervesen kapcsolódik a nyelvtan alapfejezeteihez.

2. Ugyanakkor fel kell azonban ismernünk azt a körülményt is, hogy a helyesírás mai állapota hosszú történelmi fejlődés eredménye; mert csak a történelmi változások ismerete érteti meg velünk azokat a változásokat, amelyek velünk egyidőben játszódnak le. Kezdetben minden fejlett írás arra törekedett, hogy megfelelő szavakat láthatóvá tegyen. Ehhez az volt szükséges, hogy a szavakat hangelemekre bontsák s ezeket egyezményes, meghatározott jegyekkel, betűkkel írják le. Ezt az úgynevezett fonetikus elvet a magyar helyesírás napjainkig megőrizte, a Magyar Tudományos Akadémia 1950-ben kiadott helyesírási szabályzata is megállapítja: „A

magyar helyesírás elsősorban a kiejtésen alapul, tehát lényegében fonetikus írás." A történelem során igen sokszor találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek a magyar helyesírást éppen erre az elvre hivatkozva akarták egyszerűsíteni. A javaslatok azt kívánták, hogy a szavak ejtésében bekövetkezett változásokat kövesse az írás a jelölésben is. Utalhatunk itt arra a heves harcra, amely egyik részről Verseghy, másrészt pedig Révai és hívei között dúlt hosszú éveken keresztül, s amely Révai győzelmével végződött, tehát *kertjét* írunk, s nem *kerttyét, látját* s nem *lattyát*. De már Verseghy előtt akadt a fonetikus elvnek szélsőségesebb képviselője is, Tótfalusi Miklós személyében, aki szerint: „Minden kész szó eredetére, létrejöttére való tekintet nélkül képzőstül, ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével irandó." A fonetikus elv alapján kívánt gyökeres helyesírási reformot jóval később Simonyi Zsigmond is, Simonyi reformja a kettős betűk egyszerűsítésére is kiterjedt volna, ebből ugyan csak hosszú harcok után csak *cz*-ből a *z* eltűnése valósult meg. Érdekes egyébként, hogy a kettős betűk egyszerűsítésére a 19. században számos javaslat lát napvilágot, a reformerek sorában ott találjuk Vörösmarty Mihályt is, aki a *gy, ty, sz* stb. helyett ugyancsak új betűket javasol.

A fonetikus írás hívei azonban komoly problémával kerülnek szembe, mielőtt el kell dönteniök, hogy hogyan kell tehát leírni egy olyan egyszerű szót, amilyen az *egyszer*. El lehet a kiejtés alapján dönteni, — teszi fel a kérdést Simonyival vitatkozva Hunfalvy Pál —, hogy az *etcer, eccer, a játszik, a jádzik, a játéik* vagy a *jáccik* a helyesebb? A helyesírásnak meg kell közelítenie a köznyelvi kiejtést, de a fonetikus elv mellett alkalmaznia kell az etimológiát, a szófejtést is, ha nem akar az egyéni önkény játékszerévé válni. Az etimológikus elvre már a legrégebbi nyelvműveinkben is találunk példát, az Erdy kódexben pl. ugyanazon a lapon az *ymachag* alak mellett találkozunk a *seteetseg*-féle alakokkal is. A szófejtő helyesírás híve Geleji Katona István is, aki „Az igaz magyar írásnak módja feloeol való Observatiotskák" c. munkájában írja: „A *d* után a *j* úgy ejtődik, mint a *gy*, de azért ugyan nem kell úgy írni." Révai Miklós volt az, aki a minden esetben kiejtés alapján való helyesírás helyett végérvényesen érvényt szerzett az etimológiának, s ezzel megszüntette azt az állapotot, amelyben minden magyar ember másféleképpen írt. Helyesírásunknak a kiejtés mellett ma is a szóelemzés a másik alapelve.

Valóban vannak mai helyesírásunknak olyan esetei is, amelyben a hagyományhoz ragaszkodunk csupán, ezeket a legnehezebb tanítani, ilyenek a régi családnevek írása és a *ty*, ez utóbbi tanítására vonatkozólag a Nyr-ben jelent meg igen értékes tanulmány (75 : 332, 407).

3. Helyesírásunk alapelvei biztos útmutatást adnak a helyesírás tanításának módszerére vonatkozólag is. Az a körülmény, hogy helyesírásunk lényegében fonetikus helyesírás, figyelmeztet bennünket arra a mulasztásra, amelyet tanításunkban a helyes kiejtés, a helyes olvasás fejlesztésének elhanyagolásával követünk el. A nagy feladatok mellett megfigyeltünk az apró munkákról, s ez a feledékenység erőfeszítéseink eredményességét tette kétségesse. Az iskolában és az életben egyaránt igen gyakran találkozunk egyhangú, egybemosódó beszéddel. Növendékeink valami szürke egyformasággal olvassák és mondják a nagy költők verseit és a sporteredményeket. Elvész a mindennapi beszédünkben a helyes hangsúlyozás, s ugyanakkor, mikor ezt tényként vesszük tudomásul, 'csodálkozunk, hogy az írásban küzdenünk kell az írásjelek pontos használatáért. Gyermkeink kiejtésében összeolvad a hosszú és a rövid hangzó, legfeljebb azoknak beszédében marad meg, akik ezt tájnyelvi örökségként helytelen formában hozzák magukkal, és *halladót, ellemeket* ejtenek. Igen komolyan fel kell figyelniünk erre a jelenségre, és a jobb helyesírásért folytatott küzdelmünk érdekében is nagy teret kell biztosítanunk oktatásunkban a

szavak és szövegek helyes olvasásának és kiejtésének. Golubkov irodalomtanító módszertanából messzemenően meg kell valószínűsítanunk magyar tanító gyakorlatunkban a kifejező olvasás rendszeres oktatását.

Ugyancsak helyesírásunk alapelveiből következik, hogy nyelvtanítási-sunkban jelentős szerepet kell biztosítanunk az elemzésnek, még pedig egyes szavak önálló elemzésének is. Dobromiszlov a „Középiskolai orosz nyelvtanítás módszertani kérdései” c. cikkében külön hangsúlyozza, hogy a szavak önálló elemzésének elhanyagolása nem marxista törekvés, s megnehezíti az iskolai helyesírástanítás megszervezését. Sok-sok alaktani elemzés szükséges ahhoz, hogy növendékeink világosan lássák, hogy a jóhangzás miatt helyenként más a kiejtés, s mást kíván a helyesírás. Gondoljunk itt elsősorban az olyan esetekre, mint amilyen

nagy-o-bb	boldog-an	leszek	egyet
boldog-a-bb	vidám-an	eszel	egynek a
kis-e-bb	világos-an	lesz	egy, együtt...

amelyeket csak a hasonló, analóg esetek sorozatának elemzésével érthet meg növendékünk. De ez vonatkozik a

szabad-ság	ad-tam	játszik
------------	--------	---------

s a hozzájuk hasonló szavak helyesírására is. Az alapos, óráról-óra-ra tervszerűen végzett elemző munka döntő mértékben hozzájárulhat tanítványaink helyesírásának javulásához.

Az alaktani elemzés fejleszti tanítványaink helyesírását, szükséges azonban, hogy néha külön helyesírási elemzést is végezzünk. Kész, az életből vett vagy irodalmi szövegeken figyeltessük meg tanítványainkkal a szavak helyes leírását, kérjünk tőlük elvi megokolást a kettőzősekre és az írásjelek használatára vonatkozólag. Egyes, nehezebb versek interpunkciós elemzései sokszor még a versek megértését is megkönnyítik. Az ilyen helyesírási elemzéssel kapcsolatos szövegolvasás azért nagyon fontos, mert így tanítványaink a látás útján találkoznak a helyesírás szabályaival. A helyesírás terén annyiszor hangoztatott, s valóban szerepet játszó mechanizmust helytelen lenne ugyanis kizárólag a szavak ismételt leírására szűkíteni, legalább ugyanilyen fontos, hogy a nehezebb szavakat sokszor lássák is növendékeink. Ugyanezért fontos, hogy tanítványaink gyakran forgassák a szótárakat, elsősorban a helyesírási szótárt, szinte napról-napra a gyakorlatban szemléljék a nehezebb szavak írását. Mindenki meggyőződhet arról, hogy diákjaink közül azok a legjobb helyesírók, akik sokat, rendszeresen olvasnak épp azért, mert vizuális úton fejlesztik olvasásukkal a helyesírási készségüket is.

Természetesen sem a helyes kiejtésre nevelés, sem az elemző munka nem teszi feleslegessé a helyesírás tanításának egyik legjelentősebb mozzanatát: a gyakorlást. Ezzel kapcsolatban épp Dobromiszlov már említett tanulmánya alapján nekünk is fel kell vetnünk, hogy a tanterv nem határolja körül a helyesírási készségek körét. Nincs pontosan elhatárolva, hogy mikor, melyik osztályban mennyit követelhetünk meg tanítványainktól, mindig globálisan értelmezzük a fogalmat, s az egész helyesírás megjavításaért folytatott küzdelemünkben elveszítjük a részletesatakat. Igen fontos követelmény ezért, hogy a helyesírás tanítása területén osztályokra és az egyes tananyagi egységekre lebontva pontosan állapítsuk meg, mi az, amit ezen a fokon és abban az időben a gyermeknek már feltétlenül tudnia kell, s mi az, amit Dobromiszlov szerint elnézhetünk neki: „Kétségkívül előfordulhatnak olyan esetek, — írja D., mikor a tanulók megsértik a helyesírási szabályokat, s mégsem kell ezt hibának tekinteni.” Igen fontos azonban, hogy a helyesírási tananyagnak ilyen alapos kidolgozása után meg kell állapítani a határozott helyesírási normákat is, hogy a

helyesírás terén a tanulók lehető legegységesebb elbírálását biztosíthatjuk. Ilyen feltételek mellett azután a gyakorlás eléri majd a célját, mert osztályonként és tananyagonként minden nevelő ismerni fogja azoknak a problémáknak meghatározott körét, amelyeket a gyakorlásban figyelembe kell vennie.² Igen jelentős ugyanis, hogy a gyakorló szöveg valóban mindenben a céltudatos gyakorlás eszköze legyen, s ne mechanikus, öletszerű mondatdiktálás, amelynek valódi értéke gyermekeink fejlődése szempontjából nincs. Meg kell látnunk azt is, hogy a gyakorlás történhetik egyes szavak, önálló mondatok, vagy külön e célra összeállított és a helyesírási problémát sűrűn tartalmazó szöveg tollbamondása útján egyaránt. Teljesen felesleges azonban hosszú szöveget iratni növendékeinkkel csak azért, hogy a szövegben megbújó egy-két problematikus szó helyesírását megbeszélhessük velük. Szoktassuk hozzá a tanulókat a fegyelmezett gyakorlómunkához, célszerű ezért, ha a helytelenül írt szavakat a helytelen leírás szerint olvastatjuk el velük, hogy szemükkel lássák, fülükkel ugyanakkor hallják, hogy miért hibás az, amit írtak, s szemük és fülük is segítse értelmi munkájukat, amikor a tanult szabály alapján a hibát kijavítják. Meg kell egyébként jegyeznünk, hogy az értelmi nevelés és a helyes gyakorlás összekapcsolásának megoldására sokat várunk attól a kutatástól, amelyet jelenleg Gerhauser A. (Petőfi gimn. Budapest) kartárs végez Pavlovnak a feltételes reflexre vonatkozó tanítása alapján.

A gyakorlás azonban csak akkor éri el valójában a célját, ha gondosan ügyelünk arra, hogy a tanuló otthoni és iskolai füzetekben ne maradjon javítatlan hiba. Magyar szakos nevelőink vállára ez a követelmény igen komoly terhet ró, a dolgozatok és füzetek száma miatt a legjobb tanárokkal is előfordul, hogy a sietve javított dolgozatokban javítatlanul marad egy-két helyesírási hiba.³ A helyesírási gyakorlatok terén épp ezért van igen jelentős szerepe az egységes típusú feladatoknak, amelyet először tollbamondás útján diktálunk, azután a táblára felírva közösen javítunk. Jól alkalmazhatjuk a helyesírási gyakorlatoknak azt a típusát is, amikor a tanulótlól azt kívánjuk, hogy megtanult szöveget vagy verset írjon le emlékezetből.

Igen fontos, hogy minden nevelő alaposan ismerje növendékeinek helyesírási tudását. Ezért szükséges, hogy mindjárt az iskolaév elején felmérő dolgozatot írassunk tanítványainkkal, s ennek alapján az év első percétől kezdve vezessük az „egyéni hibák nyilvántartását”. Csak ez teszi lehetővé, hogy a helyesírás tanításának terén elengedhetetlen egyéni foglalkozást helyesen tudjuk megszervezni.

A helyesírás tanításának alapelveiről azonban nem beszélhetünk a nélkül, hogy meg ne állapítanók, hogy a helyesírás nem a magyar szakos nevelők magánügye. Jelentős feladat vár ezen a téren az igazgatókra is, akiknek gondosan kell ügyelniük arra, hogy az iskolai feliratokban, faliújság cikkekben ne maradhasson helyesírási hiba. Az ő feladatuk azonban az is, hogy az egész tanítótömeget mozgósítsák a helyesírási hibák elleni harcra, szüntessék meg az egyes tantárgyakban dívó gyors jegyzetelést, a helyesírási készség fejlesztésének gyilkosát. Nem kevésbé fontos azonban az is, hogy a testület számtan-, biológia- és egyéb szakosai is ügyeljenek arra, hogy óráikon a tanulók helyesen beszéljenek, a szaktárgyi füzetekbe és a táblára helyesen írjanak. Az ideai iskolaév tapasztalatai azt mutatják, hogy növendékeink helyesírása jelentős mértékben javult. A helyesírás-tanítás alapelveinek tisztázása, a jó gyakorlati eljárások ismeretése és általánosítása, az egész tanítótömeget összefogása ezeket az eredményeket fokozni fogja, s el fogjuk érni a kívánt eredményt: növendékeink helyesen fognak írni és beszélni.

² Erre vonatkozóan is javaslatokat adott az említett cikk.

³ Egy-egy magyarszakos nevelőre átlagban 160—200 dolgozat jut havonta.

Nyelvművelés

A MOZGALMI ZSARGONRÓL

Írta: Fónagy Iván és Soltész Katalin

1. Az a hatalmas változás, amely a felszabadulás óta népünk életében végbement, nyelvünkben is visszatükröződik. A gazdasági alap és a felépítmény megváltozása a szókincs bővülését, gazdagodását tette szükségessé, új szavak alkotását, a már meglévő szavak jelentésváltozását, szűk körben használt szakkifejezések széles elterjedését. Százakra tehető azoknak a szavaknak a száma, melyek néhány esztendővel ezelőtt még ismeretlenek voltak (vagy csak igen kevesen ismerték és használták őket) és ez a szám napról-napra nő. Ha csak a napisajtót kísérjük figyelemmel, szinte minden számban felbukkan egy új szó, amit gazdasági, politikai, kulturális életünk gyors fejlődése hozott létre — a beszélt nyelvről nem is szólva. Ezeknek a szavaknak nagy többsége helyes alkotás, megfelel nyelvünk szerkezetének. Mindenki megérti őket, nagy tömegek használják, és ami a legfontosabb: új fogalmakat fejeznek ki, hiányt pótolnak. Idegen szavak is kerülnek ilyenformán szókincsünkbe, de éppen a napi használat olvasztja ezeket is szókészletünk anyagába.

Az új, új értelmű, vagy újonnan elterjedt szavak jelentéstartalmuk szerint túlnyomórészt három tárgy köré csoportosulnak; ezek: a termelés, a pártélet és a világpolitika. Már ez a csoportosítás is rávilágít a fejlődés jellegzetességére: a termelés, a pártélet és a nemzetközi helyzet nem egyes szűk csoportokat, rétegeket foglalkoztat csupán, hanem egész népünk ügyévé vált.

Maga a *termelés* szó új értelmi árnyalattal gazdagodott.¹ Ipari termelés' értelemben még néhány évtizede is hibáztatták, ma pedig általánosan elterjedt; sőt nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munkára is vonatkoztatják. Újabban terjedt el a *többtermelés* és a *termelékenység*. A *terv* — amelyet ma elsősorban a nép gazdasági terv és ennek felbontásából származó üzemi tervek, egyéni munkatervvek megjelölésére használunk — számos újonnan képzett szó alapjává vált: *tervszerűség*, *tervteljesítés*, *tervfelbontás*, *üzemterv* stb. Számos új szó tükrözi a technika fejlődését: *gyorsvágás*, *gyorsolvasztás*, *melegcsákány-váltás*, *előregyártott* (épület-elemek); a gépállomások szaporításával egyre szélesebb körben terjed el a *mélyszántás* szó. A termelőmunka szocialista megszervezésére vonatkozik az új jelentéssel felruházott *verseny* és családja: *munkaverseny*, *versenyszerződés*, *versenyfelhívás*, *versenynyilvánosság*; új összetétel; a *munkamódszerátadás*, *tápasztalatesere*, *újítás*, *élmunkás*, *élüzem* stb. A válságokkal, munkanélküliséggel küzdő kapitalizmus nem ismerhette a *munkaerőgazdálkodást* és az ezzel kapcsolatos fogalmakat: *munkaerőtoborzás*, *munkaerőtartalék*, *átképzés* stb. Nem régen került nyelvünkbe és a falusi osztályharc kieleződése óta vált csupán közkeletűvé a *kulák* szó, amelyre szükségünk van, ha a falusi kizsákmányolót élesen el akarjuk határolni a dolgozó paraszttól. Ennél is fiatalabb a *bércsalás*, mely azáltal, hogy a jogosulatlanul magas munkabér felvételét ilyen megbélyegző módon fejezi ki, az államosított iparban dolgozó munkásosztálynak

¹ Az itt felsorolandó szavak nem újak a szó szoros értelmében. A magyar nyelvű marxista irodalomban, a magyar mozgalmi nyelvben jórészt már 1945 előtt is ismeretes volt. A magyar marxista terminológia, a magyar mozgalmi nyelv kialakulása nem volt még kutatás tárgya. Az idézett szavak első előfordulását nem tudjuk megadni. A felsorolás célja csupán érzékeltetni, milyen jellegű szavakkal gazdagodott a köznyelv.

a munkához és a dolgozó nép államához való megváltozott viszonyát tükrözi. Kitünő új szó a *szénesata*, mely kifejezi azt, hogy a termelés harci kérdés. A meghonosodott idegen szavak közül megemlíthetjük a *brigádot*, a *norma* és a *plafon* új jelentését (a termelésnek az a %-ban kifejezett színvonala, amelyet ha valaki túlhalad, nem kap teljesítményének megfelelő magasabb bért), a *kombájnt*, amely mellett ott a magyar, de hosszabb *arató-cséplőgép* (semmikép sem helyettesítheti a *bánya-kombájnt*), a *traktoristát* (a *traktor* régebben ismert), amely már sok helyen *traktoros*-ra magyarosodott, végül, de nem utolsósorban a *sztahanovistát*.

Nagy változást hozott szókincsünkbe az, hogy mind szélesebb tömegek kapcsolódnak be az aktív politikai életbe, a párt és a tömegszervezetek munkájába, mind többen ismerkednek meg a párt céljaival, munkájával, szervezeti felépítésével, s ezáltal számos régebben alig ismert szó válik közkeletűvé, s nem egy új összetétel vagy új értelmű szó alakul. Számos új összetétele van magának a párt szónak: *pártmunka*, *pártmunkás*, *pártélet*, *pártépítés*, *pártnap*, *pártiskola*, *pártszerű*, *pártvonal* stb. A pártéletben naponta találkozunk az *alapszervvel*, *tagjelölttel*, *bizalmival*, a sokféle *felelőssel*, az agitátort helyettesítő *népnevelővel*, a kritika — önkritikát helyettesítő *bírálat* — *önbírálattal* (állandó összetétel!) stb. Új szó, mert új fogalom a *tömegszervezet*, új jelentéssel gazdagodott az *úttörő* szó. Az ifjúsunkásból játszi képzéssel rövidült *ifi* nemakármilyen, hanem valamilyen szervezethez tartozó fiatal jelent. Új képzés a bővült jelentéstartalmú *éber* mellett a gyakran hallható, de nyomtatásban még nem igen olvasható *ébertelen*: más fosztóképzős melléknévek mintájára alakult.² Szabálytalan, „csonkösszetétel“, de igen kifejező, népszerű új szó a *röpggyűlés*.

A mozgalmi nyelvben sok az idegen szó. Már magát a *politikát* is hiába próbálták megmagyarosítani, de meghonosodott népes családjával együtt a *propaganda*, *aktíva*, *szeminárium* stb. is, úgy, hogy nem is érezzük a magyar megfelelő hiányát.

A nemzetközi politika szavai közül először a *béke* szó számos új összetételére kell utalnunk, a *békeharca*, *béketáborra* stb. A nemzetközi proletár szolidaritás szép szava a *testvérpárt*. Az imperialista politikára vonatkozik a régebben keletkezett, de most ismertté vált *hidegháború*, a *bábkormány*, az idegen, de meghonosodott *agresszió* és *agresszor*, az *atom* ilyen összetételei, mint *atomfegyver*, *atomháború*, *atomdiplomácia*.

Új szó a *nyugatos* is, a felszabadító szovjet hadsereg elől Németországba szökött személy jelzésére, és a jelentésváltozáson átment *disszidál*³ latin eredetű ige, amely eredetileg csak olyan diplomáciai személy cselekvését jelentette, aki kormánya politikájával szembehelyezkedve megszakította hazájával a kapcsolatot, ma a proletárhatalom elől külföldre szököst jelent, útlevelemmel vagy a nélkül. Mint tréfás képzés, megjelent a *visszidál* szó is, amely a visszatérést jelentette. Hadd említsünk meg még egy jelentésváltozás útján keletkezett új szót, a gyerekek és fiatalok vidám körtáncát jelentő *zakatolást*; nevét a játékkal kezdő sorától kapta: „Hegyek között, völgyek között *zakatol* a vonat.“ Ennek a szónak még születési dátumát is meg tudjuk állapítani: az 1949-es Népfront-választások idején hallhattuk először, amikor az előkészületek ünnepi hangulatában a jobb jövőben bizakodó vidám ifjúság országos népszerűvé tette ezt a játékot.

Egy nyelvtani gyarapodásról is számot adhatunk. Az *iskola* szó „pártiskola“ jelentéssel más határozóragokat vesz fel, mint eredeti értel-

² L. a szó képzésének helyes vagy helytelen voltára nézve a szerkesztő *Ébertelen* cikkél (Nyr 76:19). A szerk.

³ De a *disszidens* régebben csak a pártjából kivált képviselőt vagy képviselőcsoportot jelentette. Néha ez is párttá alakult. A szerk.

mében. A gyerek *iskolába* jár, *iskolában* van, most jön az *iskolából*, de N. N. elvtárs (párt)*iskolára* került, *iskolán* van, most tért vissza az *iskoláról*.

2. De sokkal többet kapott a magyar nyelv a munkásmozgalomtól, a marxizmus-leninizmustól egyes szavaknál.

A tőkés társadalom nem vesz és nem vehet tudomást a társadalmi fejlődés valóságos természetéről, rúgóiról, nem tudatosíthatja a tőkés termelőviszonyok és a termelőerők közötti kiengesztelhetetlen ellentétet, hiszen ezzel saját halálos ítéletét írná alá. A polgári tudomány nem mutathat rá például a válság, a munkanélküliség, a háború igazi okára, nem tudatosíthatja a társadalmi fejlődés valódi természetét. A burzsoázia tudata meghamisított tudat. A polgári társadalom a leglényegesebb kérdéseket kénytelen „jótékony“ ködbe borítani. A burzsoáziának ezt a riadt valóságiszonyát tükrözik a burzsoá társadalmi tudományok, a közgazdaságtan, történettudomány, filozófia stb. és a közgazdasági, történettudományi, filozófiai terminológia is. Fogalom- és szókincsének egyrészét a homályosság, a körvonalak bizonytalansága, a valóságtól való eltávolodás jellemzi. Hegel meghatározása szerint például az *állam* az „erkölcsi eszme valósága“... Vagy vessük össze Sztálin elvtárs *nemzet* meghatározását Eckhardt Tibor definíciójával: „A nemzet elsősorban lelki egység, másodsorban akarategység, amely így szól: Aki magyar akar lenni, az magyar, aki nem akar az lenni, az nem magyar...“ (Pesti Hírlap 1940. március 15.) A burzsoá történészek, filozófusok munkáiban, a nagy lexikonokban seholsem találunk olyan meghatározásra, mely az állam lényegére világítana rá: gondosan titkolják a polgári tudósok önmaguk előtt is, hogy az állam az uralkodó osztály erőszakszerve.

A burzsoá filozófia és publicisztika hasonlóképpen igyekszik elhomályosítani a materializmus és idealizmus közötti valóságos ellentétet a szavakhoz tapadó vagy tapasztott érzelmi melléklöngye segítségével. Célja, hogy a köztudatban az *idealizmus* a nemes törekvések, a *materializmus* pedig a szűkkeblűség, korlátoltság vagy élvezet-hajhászás képzetét keltse. A *Bilder Brockhaus*-ban pl. *Materialist* címszó alatt a következőket találjuk: 1. a materializmus híve [ezzel egy olyan másik címszóra utal, mellesleg szólván, ahol a m. gyökeresen hamis meghatározását találja az olvasó], 2. az élvezetek embere, 3. gyarmatárúkereskedő.

A marxista tudomány mindig elsőrendű feladatának tekintette ezért, hogy élesen rávilágítson a polgári áltudomány terminológiájának zavarosságaira és az emögött rejlő elhomályosító szándéokra. Emlékezzünk arra, hogy Lenin mennyi helyet szentel Materializmus és empiriokritizmus című munkájában a terminológiai kérdéseknek. Rámutat arra, hogy a *realizmus* szó a materializmus és idealizmus közötti alapvető ellentétet akarja a terminológus segítségével egy harmadik fogalom közbeiktatásával összezavarni, hogy a *tapasztalat* szó, körvonalainak elmosásával, jelentésének elhomályosításával, hogyan válik alkalmassá arra, hogy mögötte megbújhassék „mind a materialista, mind az idealista vonal is“. (148.) Rámutat arra, hogy az *elem* szónak hogyan tulajdonítanak olyan jelentést, mellyel sikerült eltüntetni a tárgyak és érzetek közötti különbséget. A nyelvi csalást Lenin elvtárs a machizmus fő ismertetőjelének tartja. „Kétségtelen, hogy az egész machizmus, tág értelmében véve a szót, nem egyéb, mint a *tapasztalat* szó igazi értelmének észrevehetetlen árnyalatok útján való elferdítése“ (i. m.).

A marxizmus a felemelkedőben lévő osztálynak, a munkásosztálynak filozófiája, azé az osztályé, melynek elemi érdeke a termelőerők társadalmi jellege és a tőkés kisajátítás között lévő ellentét feloldása, a tőkésosztály uralmának megdöntése, államhatalmának szétzúzása. Eleve ellensége tehát a valóság elkendőzésének. Olyan tudományra van szüksége,

mely a valóságot, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit lehetőleg híven ábrázolja, és ennek megfelelően pontosan és a valósághoz híven körülhatárolt fogalmakra, melyek megkönnyítik a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek tudatosítását és a hatékony cselekvést. Ez az oka a polgári és a marxista terminológia alapvető különbözőségének. Ez a magyarázata annak, hogy a marxizmus újjáteremtette és újjáteremti a tudományos műszók jelentékeny részét. Tisztánlátásunkat, filozófiai, történettudományi, politikai gazdaságtani, irodalomtörténeti, nyelvtudományi fogalmaink és kifejezéseink pontos körülhatárolását, egyértelműségét köszönjük tehát a marxizmusnak. Az érték, a pénz, a munkaerő, a tőke, az áru, az állam, a nemzet, az osztály, a forradalom, a termelőerők és termelőviszonyok, az alap- és felépítmény, a materializmus és idealizmus, az anyag, a gondolkodás, a fogalom, a nyelv tudományos meghatározását.

Lenin rámutatott arra is, hogy a politikai pártok komolyságának legfontosabb, legbiztosabb ismertető jele az őszinteség. A burzsoá pártok, a burzsoá kormányok „mindenütt becsapják a tömegeket, a demokratikus Franciaországban, Svájcban, Amerikában és Angliában százszor nagyobb mértékben, mint a többi országban“ (Válogatott művek, II. 432). Ez nem is lehet másként, hiszen uralmukat csakis így tudják fenntartani. Az őszinteségnek ez a teljes hiánya tükröződött a Horthy-korszak burzsoá sajtójának nyelvén is. Mindannyian jól emlékszünk azokra az új esztendőt köszöntő vagy március 15-én tartott beszédekre, azokra a politikai programnyilatkozatokra, melyek végén a hallgató semmivel sem lett okosabb, mint az elején volt. Ezeket a beszédeket véges-végig ilyen mondatok töltötték meg, mint: „Az ifjúságnak csak egy célja lehet: a nemzeti öncélúság jegyében dolgozni a nemzetért és a magyar faj boldogulásáért. Ha programot vagy munkatervet akarnék adni, így kezdeném: Nemzeti öncélúság a magyar faj teljes kiművelésével“ (Gömbös Gy. Pesti Hírlap 1933. március 15).

Hogy politikai kérdésekről lehet egyszerűen, világosan beszélni és hogy így is kell közérdekű kérdésekről beszélni, ezt pártunktól és a párt vezetőitől tanultuk. Ettől az elvtől nem szabad eltérni. Ha a nyelv, az érintkezés eszköze, veszít tisztaságából, eleveenségéből, ez nem marad hatás nélkül az emberek egymás közötti érintkezésére, s a mozgalmi nyelv esetében a párt és a tömegek közötti kapcsolatra káros hatással lehet. Alighanem azért tartotta Révai elvtárs a mozgalmi nyelvben jelentkező egészségtelen fejlődést elég jelentős problémának ahhoz, hogy az MDP II. Kongresszusán foglalkozzék vele.

A Párt ráirányította ezzel a figyelmet köznyelvünk fejlődésének egyik nyugtalanító tünetére. A nyelvészek feladata kielemezni: mi teszi szintelenné és élettelenné a pártzsargon, miben áll, hogyan keletkezett (és keletkezik) általában ez az új „tolvajnyelv“, s mennyiben veszélyezteteti a köznyelv egészséges fejlődését.

A mozgalmi nyelv helytelen fejlődésével már a kongresszus előtt a Szabad Nép 1950. október 22-i számában foglalkozott Lőrincze Lajos „Nyelvünk tisztasága és a nyelvtudomány felelőssége“ című cikkében. A kongresszus óta eltelt idő folyamán nem egyszer foglalkozott a sajtó a „pártzsargonnal“, az Írókongresszus felszólalásában Karinthy Ferenc is.⁴ Ennek ellenére nem haszontalan talán, ha a további vita számára a napi és üzemi sajtó, dolgozatok, felszólalások, beszédek, beszélgetések

⁴ A felszólalás megjelent kivonatolva „A szép magyar nyelv“ címmel a Szabad Nép 1951. május 6-i számában és teljes terjedelmében a Nyelvőr 1951. évi 5. számában is „Nyelvünk tisztasága“ címmel.

által szolgáltatott anyagunkat közkinccsé tesszük és igyekszünk egyúttal levonni az anyagunkból adódó néhány tanulságot.

A mozgalmi zsargonra elsősorban nem az jellemző, hogy a magyar nyelvtani szerkezettel össze nem férő, a magyar szóképzés szabályaitól eltérő formákat használ. A zsargont a köznyelvtől elsősorban sajátos szókincse különbözteti meg.

Egyes szavak feltűnően gyakorivá váltak a mozgalmi nyelvben. Helyes kifejezésekről, kifogástalan magyar (vagy magyarral alig helyettesíthető nemzetközi) szavakról van szó, melyek szokatlan és felesleges gyakoriságuk révén tűnnek fel elsősorban; nemzeti irodalmi nyelvünk szavai, de mintha lassanként „ízteleníténé, szagtalanítaná“ őket a zsargon. Helyes magyar szavak válnak számunkra egyre idegenszerűbbé. Különös jelenség ez, melynek inkább az ellenkezője fordul elő a nyelvek életében. Lassanként bántóvá, zavaróvá válik olyan kifogástalan szavak használata, mint *tudatosít, fordulat, lazaság, lemorzsolódni, döntő, komoly, hiányosság, súlypont, keresztmetszet, mozgósítás, harc, éberség* stb., olyan meghonosodott idegen szók, mint *kritika, objektív, konkrét, kampány* stb. Nem tudjuk első pillanatban megmondani, miért, de bosszankodunk, ha ismételt hallunk ilyen mondatokat, mint: A felajánlás megmutatkozik az órákon is a javuló munkában. — A dolgozók alulról jövő kezdeményezése. — Fordulat az instruktori munkában. — A vezetőség tagjai a maguk területére konkretizálták a tanultakat. — Nem volna jobb, ha úgy néznéd a kérdést... — Fejlődésemben itt új körülmények következtek be. — A szakmai és politikai oktatásnál irányt kell venni arra, hogy a lemorzsolódások megszűnjenek. — Tárják fel a hiányosságokat. — Lazán fogtam fel az ellenőrzés kérdését stb. Határozottan zavarólag hat, ha valaki egy hasábon belül három-négy ízben biztosít arról, hogy „gyökerelesen kiküszöbölik a hibákat“, ha a cikkíró egy 200 betűnyi szövegrészben háromszor használja a „kritikát gyakorol“ kifejezést, ha tehát ez az egy kifejezés foglalja el a szöveg egyötöd részét (Pártmunkás VI. 10. 10: PM), vagy ha valaki kilenc sorban hétszer teljesíti a felajánlást (T. A. 18 éves leány dolgozatában).

Erthető, hogy egyesekben ellenérzést kelt, ha valaki lépten-nyomon használja az önmagában kifogástalan *az helyes* kifejezést. Elképzelhető, hogy másokat a *persze* szó zavar, nem azért, mert latin eredetű, hanem mivel derűre-borúra, okkal, ok nélkül használják.

Csaknem ugyanilyen gyakran állapítják meg valamiről, hogy *nem véletlen*. Igen gyakorivá vált a „kérdés felvetése“ is. „*Felvetem a kérdést Sz. elvtárs felé...*“ (H. J. tudományos tisztviselő). Hasonlóképpen divattossá vált a fentiekén kívül a *no* szócska is: *No*, elvtársak... és a — többnyire dorgáló értelemben használt *Ezek az elvtársak...* (PM VI. 10: 10.) Különösen feltűnő bizonyos jelzők, határozók forgalmának megnövekedése. Felsorolunk néhány zsargon-ízűvé váló jelzőt és határozót (gyakoriságuk sorrendjében): *komoly* — bármire vonatkozhatik: eredményre, munkaerőre, javulásra, hiányosságra, hibára, tanulásra, munkafelajánlásra, előrehaladásra, feladatra, hatásra, visszasságra, anyagpazarlásra, változásra, veszteségre, vállalásokra (a példák a Forint 51. II. 13., 23., 24-i számában fordulnak elő; a felsorolás a teljesség igénye nélkül készült), *jelentős* — beszélhetünk: jelentős eredményekről, anyagpazarlásról, hibákról, változásról, arról, hogy valamivel jelentősen hozzájárultunk valamihez, hogy valami jelentősen emelkedett (forgalmát tekintve) stb. (Népszava, 41. 1.17 és 12: NSz), *döntő* — döntő javulás, változás, jelentőség, jelentőségű eredmény (Kereskedelmi és Pénzügyi Alkalmazottak Lapja 50. XI. 14. 1: Ker. és Pénz.) döntő feladat döntő mértékben, döntő része, döntő módon (NSz 51. I. 18. 1.), *döntően* pl. „Pártszervezeteink döntően megerősödtek“ (Pártépítés. V. 22. 19), *konkrét, konkrétan*, pl. „meg-

kapják konkrét munkájukat“ (PM VI. 9. p. 11.) „Anélkül, hogy még *konkréten* jelentkezett volna, visszalépett“ (Sz. hadnagy), *éles, élesen*, pl. „erre élesebben kellene rámutatni, mint ahogy eddig történt“ (H. P. tudományos tisztviselő), „Azt hiszem, helyes lenne élesen beállítani az Élelmezésügyi Minisztérium felállítását a történelmi perspektívába“ (D. Gy.-né 24 éves tisztviselőnő), *fokozott* pl. „fokozott erőfeszítés“, „az eddiginél fokozottabb munkát akarok végezni“, „a dolgozók fokozottabb bírálatra nevelése“ (NSz 51. I. 17.), „fokozottabban bevonni“, „fokozott éberség“ (NSz 51. I. 18.), „fokozott szüksége van minden bányászra“, „az egyéni felelősség fokozott megvalósítása“ (SzN 51. II. 11.), a *széles* jelző tömegekkel, tagsággal kapcsolatban állandósul (NSz 51. I. 17. 4.), a *súlyponti* pedig 'feladattal', 'kérdéssel'.

Mi az oka annak, hogy önmagukban véve helyes szavak és kifejezések ilyen fokú népszerűsége ellen tiltakozik a nyelvérzékünk? Nem könnyű erre megfelelni. Talán több oka is van. Az egyhangú ismétlést általában nem szereti a nyelv. Ezért ontja bőven a szinonimákat, a többé-kevésbé egyértelmű szavakat, fordulatokat.

A kinos egyformasággal fülünkbe kopogó *komoly, fokozott, döntő* szó ezért az esetek túlnyomó részében korántsem nélkülözhetetlen. A jelzett szó elfogadna, sőt szívesebben látna más jelzőt.

Komoly javulás helyett mondhatunk *számontervő, lényeges javulást, komoly veszteség* helyett *súlyos, tetemes veszteséget, komoly méretek* helyett *tekintélyes, hatalmas méreteket, komoly haladás* helyett *nagy, figyelemreméltó, jelentős haladást, komoly felajánlás* helyett *értékes felajánlást, komoly hiba* helyett *súlyos hibát, komoly eredmény* helyett *szép eredményt, nagy eredményt* vagy *jó eredményt* is. A *fokozott* szó alapján helyesen érzékelteti a szóbanforgó dolog mértékének állandó növekedését, de e helyett is lehetne olykor más jelzőt használni, pl. „a kongresszusi verseny alatt az eddiginál *fokozottabb* munkát akarok végezni“ (NSz 1951. jan. 17. 2.) helyett: az eddiginél *több, jobb* munkát; „*fokozott* erőfeszítés“ (i. m. 1.) helyett „*egyre nagyobb* erőfeszítés“-t; „a dolgozók *fokozottabb* bírálatra nevelése“ (i. m. 5.) helyett „a dolgozók *állandó v. szakadatlan v. szüntelen* nevelése“-t (a nevelés mindig fokozott!) stb. A „felsőfokot“ a *döntő* szóval fejezzük ki és ezzel kizorítjuk a *legnagyobbat, a legjobbbat, a legfontosabbat, a legértékesebbet, a legsúlyosabbat* stb., a *döntő mértékben* határozói kapcsolattal a *leginkább, legjobban, nagyrészt, nagyrésztben, jórészt, jórésztben, javarészt, javarésztben* határozószót és a *nem kis mértékben*-féle fordulatokat. Néha még a *döntő* is elveszti felsőfokú funkcióját és ilyen alakban fordul elő: *legdöntőbb*. „A tanács *legdöntőbb* feladata a dolgozók bizalmának fokozott megnyerése“ (NSz 1951. jan. 17. 4).

Könnyen kicserélhetők ezek a szavak, a nélkül, hogy az értelem rovására menne a csere. Nem azért halljuk olyan gyakran a *persze*-t, a *helyes*-t, a *nem véletlen*-t, mintha nálunk már minden a legnagyobb rendben lenne (a *helytelen* is divatszó), és mindenki olyan világosan látná mindig az ok-sági viszonyokat. Egyszerűen modorosságról van szó. És a modorosságot nem szeretjük. Tudjuk ilyenkor, hogy az illető nem azért használja ezt vagy azt a kifejezést, mert így tudja legpontosabban kifejezni gondolatát vagy érzését, hanem azért, mert „ez így szokás“. A szó kedvéért használja és nem a gondolat kedvéért. Ha valamilyen mozgalmi kérdésről ad elő vagy ehhez szól hozzá, csak úgy rajzanak elő a mozgalmi zsargon-szók, be sem várva, hogy az előadó vagy felszólaló összeszedje gondolatait. Nem egyszer az az érzésünk, hogy a beszélő nem sokat keresi a megfelelő kifejezésformát, szinte nem is gondol még semmire, amikor a szót kimondja, várja, hogy megjöjjön utána a gondolat is; és ez a gondolat vagy megjön késve (a szótest uszályában kullogva), vagy nem érkezik meg. Így válik egyre gyakoribbá és egyre üresebbé a kifejezés.. S hozzá-

tehetjük: minél üresebb, minél homályosabb, általánosabb a szó jelentése, annál jobban megkönnyíti ez a használatát, annál több alkalommal veheti be a beszélő.⁵ Azaz minél jobban elveszítik jelentésüket, tehát létjogosultságukat a szavak, annál inkább eluralkodnak a mondanivalón. A zsargon-szó igazi élőski módjára tapad rá minden mondatra, kiszívja a vérét, elsápasztja, élettelené teszi.⁶

Nem a gyakoriság maga okozza tehát a divatszavak hamis csengését, hanem a gyakoriságukkal szorosan összefüggő elértéktelenedésük, eltorzulásuk. Csöppet sem bántó az olyan gyakori szó, melynek használata tökéletesen megokolt, jelentése pontosan körülhatárolt és állandó. Gyakran használjuk a *terv*, az *elvtárs*, a *munka*, az *ipar*, a *traktor* szót is. Ennek ellenére senki sem érzi ezeket zsargonszerűnek, elcsépeltnak. Nem érezheti annak, mert gazdag, élményszerű és ugyanakkor pontosan meghatározott tartalommal tölti meg őket mindennapi életünk.

3. Nem olvasunk közvetlenül senkinek a gondolataiban, nincsen olyan eszközünk, mellyel mérni lehetne a szavak jelentésének súlyát. Hogyan beszélhetünk akkor mégis szavak elértéktelenedéséről, honnan tudjuk, hogy mi rejlik az egyes szavak mögött?

Sokszor valóban nem is lehetünk ezzel pontosan tisztában. Máskor azonban elárulja ezt a mondat maga. Ha pl. valaki azt írja: „Csak úgy lehet eredményes a tagszervezés terén végzett munka... ha állandóan figyelemmel kísérjük az új tagok *összetételét*“ (PM VI. 9. 1. 4.), világos, hogy nem az új tagok fizikai vagy kémiai összetételére gondol, hanem elhomályosult már számára az *összetétel* szó jelentése és teljesen egyértelműnek tartja a 'származás'-sal, 'osztályhelyzet'-tel. Nem egyetlen cikkíró tudatában homályosult el a szó jelentése. Elég gyakran fordul elő, hogy a tagság szociális összetétele mellett egyes emberek szociális összetételéről beszélünk. „Nincsenek tekintettel az új olvasók *szociális összetételére*“ (PM V. 22. 1. 20). Hasonló elferdülést, kopást figyelhetünk meg a legtöbb zsargonszónál. „Pártbizottságaink döntő feladata, hogy *tudatosítsák az elvtársakkal*: mindezeknek a feladatoknak végrehajtását csak úgy tudjuk biztosítani, ha...“ (PE VI. 9. 10.). Ezekben a mondatokban nyomtalanul feloldódik a *tudatosítás* tulajdonképpeni jelentése és jelentősége. Mit jelent a *tudatosítás*? Bennünk homályosan, megfogalmazatlanul, csírában meglévő gondolatokat napfényre hozni, világosan, egyértelműen megfogalmazni. Tudatosíthatom magamban, tudatosíthatom másokban, mit jelent országunk népi demokratikus átalakulása, mit jelent az imperialista környezet stb., olyasmit tehát, amit magunk saját bőrünkön tapasztalhatunk, de a marxista elmélet segítségével nélkül nem tudnók érzéseinket, tapasztalatainkat egységbe foglalni, a történelmi összefüggéseket meglátni. Amikor azonban valaki az *elvtársakkal* „tudatosít“ valamit, akkor nyilvánvaló, hogy mindekre nem gondol, hanem — amint a vonzat mutatja — valójában 'közölni' értelemben használja már a szót, és ezzel egy fontos marxista terminust vizenyösít el. Így fordulhat elő, hogy egyesek már összetévesztik a *tudat* és *tudatosít* igét: „Tudatosítani kell az elvtársakkal, hogy holnap pontban ötkor ott legyenek“ (D. S.-né pártfunkcionárius).

Eredetileg *hiányos*, ami nem hiánytalan; a *hiányosság* pedig hiány. „Mi bajod öcsém? Mi hiányosságod van?“ (Jókai Tarka Élet 2:95). Miben

⁵ Míg a *döntő* szó azt jelenti, hogy egy ügy kimenetelét, egy személy sorsát eldönti; *döntő fordulat*-ról a szövetségi mozgalom diadalával, vagy más valóban «döntő» győzelemmel vagy vereséggel kapcsolatban beszélhetek csupán. Minél jobban elhalványul azonban a szó eredeti jelentése, annál kevésbé kell ilyen ritka alkalmakra várnia a beszélőnek, ha ezt a szót akarja használni.

⁶ Az egyszeri ember mindig akkor hagyja abba a pipázást, amikor úgy érzi, hogy most már nem ő kívánja a pipát, hanem őt kívánja a pipa. Így kellene tennünk nekünk is a divatos szavakkal.

szenvedsz hiányt, minek vagy hijján? Teleki D. így ír a 18. sz. végén: „Ezekben is (t. i. a jegyzetekben) a' *hiányosságokat* keresők eleget fognak találni czéljokra.“ A mai olvasók egyike-másika hajlamos lenne talán azt hinni, hogy hibákról, tévedésekről beszél a szerző, holott a szó szoros értelmének megfelelően arra céloz csupán, hogy sok minden kimaradt a jegyzetéből, nem alkotnak teljes egészet, hiányosak. Amikor hiba, ha valami nem teljes, a 'hiányosság' (alkalmilag) egybeesik a 'hibá'-val. Mivel ilyen esetek viszonylag gyakoriak, a szűkebb jelentéskörű *hiányosság* eredeti értelme elhomályosulhat és egybefolyhat az általánosabb jelentéssel bíró *hiba* szó jelentésével. Ma már sokan egy regény vagy színdarab hiányosságain nem azt értik, ami a regényből vagy színdarabból hiányzik, hanem azt, ami benne van (és jobb lenne, ha nem lett volna benne). A mozgalmi nyelv felkapta a *hiányosság* szót, s egyre gyakrabban, egyre szélesebb körben, egyre tágabb értelemben használja. Gyakran nemcsak elmosódik, hanem egyenesen elvész az eredeti jelentése, s a mondat értelmetlenné válnék, ha ehhez ragaszkodnánk. Amikor valaki arról beszél, hogy „az agitációban *hiányosságok* vannak“ (Sz. Gy., tudományos tisztviselő), gondolhat arra is, hogy sok tennivaló lett volna még, hogy a népnevelők figyelmé sok mindenne nem terjed még ki stb. Amikor azonban „a *hiányosságok* kiküszöböléséről“ beszélünk (Ker. és Pénz. 51. II. 24. 1.), vagy arról, hogy „ezek a *hiányosságok* nem elszigetelt jelenségek“ (uo. 50. XI. 14. 1. 3), amikor valaki azt kifogásolja, hogy: „Elmondjuk a hibákat, aztán megint elkövetjük a *hiányosságokat*“ (K. J. tisztviselő), olyasmire gondol a beszélő, ami megtörtént, nem arra, ami meg kellett volna, hogy történjék. A PÉ VI. évf. 21. sz. 14.-ben egymás mellett olvassuk a *hiányosság* és a *hiba* szót, mint egyértelmű szokat, melyeket a szerző csak azért használ, hogy színesebbé, ritmikusabbá tegye a mondatot: „Amint elmondotta, sok hibát, a munkában megmutatkozó sok *hiányosságot* sikerült így kiküszöbölnie (az alapszerv munkájában).“ Még jobban kitűnik a szó jelentésének megváltozása ilyen mondatokból: „Kétségtelen, hogy itt *hiányosságot* követtem el.“ Ha ide a szó eredeti jelentését ('ami hiányzik') akarjuk behelyettesíteni, teljesen értelmetlen mondatot kapnánk.

A két szót egyre gyakrabban használják kötőszóval egybefűzve, mint valami egységes értelmű szópárt. „Az ő (az üzemi bizottságokról van szó) feladatuk, hogy föltárják a végrehajtás során mutatkozó *hibákat és hiányosságokat*.“ (SzN 1948. V. 9.)

A szó jelentésére fényt vet az is, amikor ellentétpárban használják az *eredmény* szóval szembeállítva. „*Eredmények és hiányosságok* a legutóbbi taggyűléseken“. „*Eredmények és hiányosságok* gyárunk első negyedévi tervének teljesítésében“, olvashatjuk a MÁVAG MDP pártbizottsága lapjának, a Kalapácsnak 1951. ápr. 13-i sz.-ban. Amint a cikkekből kiderül, részben hiányosság számba menő, részben más természetű hibákról van szó mind a két esetben. Hiányosság például az, hogy a titkári beszámoló „nem szabják meg a feladatokat a következő havi taggyűlésig“, nem hiányosság, hanem hiba azonban, hogy az üzem egyik alapszervének taggyűlése kizárt párttagot vett fel. Ha tehát hiányosságról is, más jellegű hibáról is szó esik a cikkben, helyesebb, ha a címben „*Eredményekről és hibákról*“ beszélünk, amint ezt a Kalapács ifije tette, aki „*Eredmények és hibák az ifi-műhely munkájában*“ címet adta cikkének.

Megsínylette a *felajánlás* szó is a beszélők gondatlanságát. A szocialista munkaverseny egy eredetileg régibb szavunkon keresztül új szóval ajándékozott meg itt. Czuczor—Fogarasi: A Magyar Nyelv Szótára szerint „valamit magasabb lénynak, nagyobb rangú embernek vagy nemesebb célból némi öntagadással oda nyújt, odaszán“. A következő példákat hozza: „Felajánlani Istennek szándékainkat, életünket. Hazánknak erőnket, vagyonunkat felajánlani.“ A múlt század második felének irodalmában

ilyen értelmi árnyalatokkal találkozunk, mint: „szívét és kezét egykori választottjának hűségesen felajánlani“ (Jókai), „szolgálatot felajánlani“ (Arany).

Ma elsősorban munkafelajánlást értünk rajta. A dolgozók eredményesebb munkával járulnak hozzá ahhoz, hogy hamarabb érkezzünk el a szocializmushoz. Ezt a szót is felőrléssel fenyegeti a pártzsargon, a pontatlan, pongyola használat. „Ez a *felajánlás* nemcsak szóban történt, hanem tettben is“ (V. M. szakérettségiző lány). A felajánlás csak szóban vagy írásban történhet; más kérdés, hogy teljesíti-e valaki azt, amit felajánlott vagy nem. Ez azonban nem változtat azon, hogy a szó jelentéshatárát helytelen önkényesen kibővíteni és a szóba bekebelezni a 'munka' (vagy 'tett') szó jelentésének jelentékeny részét. Hasonló jelentésingadozásra, határtúllépésekre utalnak a következő mondatok is: „Megnyilvánul *felajánlásunk* a reggeli tornánál is, ami igen gyenge oldala minden kollégistának“ (B. D.-né szakérettségiző). „Az üzemekben nagy lelkesedéssel végzik dolgozóink *felajánlásait* a kongresszus sikeréért“ (Z. I. szakérettségiző hallgatónő).

A *teljesíteni* szó halványulására mutat a következő mondat: „Mi meg jó tanulással... fokozott fegyellemmel (készülünk a kongresszusra). Ezt a fegyelmet idáig még *teljesítettük*“ (Z. M. érettségiző lány). 'Befejezni' értelemben használja a beszélő ebben a mondatban: „...előrehozom valamelyik felajánlásomat. Ezt a jegyzetet előbb *teljesitem*“ (H. Gy. pártnapil előadó).

A *javasolni* ige is halványul, általánosul. Nagyon gyakran használják 'az a véleményem, hogy', 'én azt mondom, hogy' értelemben, sajátos, tulajdonképpeni jelentésének elmosásával.

„*Javaslom*, Elvtársak, hogy kezdjük el az értekezletet“ mondja K. S. népnevelő felelős minden népnevelő értekezlet elején, 10 perccel a kitűzött időpont után. Világos, hogy nem vitatható javaslatról van szó. A mondat lényeges tartalma nem változnék, ha K. S. egy ízben azt mondaná például, hogy: „No, Elvtársak, kezdjük meg az értekezletet.“

Ugyanígy az a *javaslatom*, hogy kifejezést is gyakran használgák 'az a véleményem, hogy' értelemben. Halljuk már magánbeszélgetésben is, amit különösen bántónak érzünk, mert ülésteremmé változtatja a szobát, bürokratikus ízt ad a beszédnek.

A 'vélemény' szó jelentését veszi fel kopása során a *meglátás* szó. Egyre gyakrabban hallunk ilyen mondatokat, mint: „X. elvtársnak erre a helyes meglátására azt mondhatom csak...“ (D. S.-né pártfunkcionárius). „Nekem az a meglátásom...“ (D. S.-né) (értsd „véleményem“).

A *kifejteni* igét olykor egyszerűen a 'mondani' szinonimájaként használják. Különösen világos ez olyan mondatban, ahol mind a kettő előfordul és a beszélő egyértelműeknek, egymással helyettesíthetőknek érzi őket: „azt a zárszót, amit el akartam mondani, azt L. elvtárs *kifejtette*“ (H. Gy. pártnapil előadó).

Hasonlóképpen a *vizsgáljuk meg* kifejezés mögött sem húzódik meg minden esetben tüzetes vizsgálat. „Amikor a békeharc soronkövetkező feladatait vizsgáljuk, akkor elsősorban azt kell *vizsgálunk*, vajjon...“ (L. L. egyetemi tanár). Gyakran felszínes pillantást kíván vetni a beszélő a vizsgálat tárgyára. Félreérthetetlenül 'látni' értelemben fordul elő például a következő mondatban: „Petőfi idejében két tábor volt, az elnyomók és elnyomottak. A mai nemzetközi helyzetben szintén ezt *vizsgáljuk*“ (Zs. I. szakérettségiző lány). Mivel a dolgozat tárgya Petőfi Sándor 'János vitéz'-e volt és nem a mai nemzetközi helyzet vizsgálata, nem fér kétség ahhoz, hogy a szóban nyoma sincsen eredeti értelmének.

A *lemorzsolódn*i szó különleges népszerűsége ugyancsak nyomot hagyott magán a szón is. Eredetileg szemléletes képet vetít elénk. Valami-

lyen száraz étel a használat folyamán, a surlódás következtében morzsolódní kezd, felszínéről részecskék válnak le. Ha valamilyen közösségről azt mondjuk, hogy morzsolódik, ezt a képet akarjuk felkelteni. Ezért mulatságosak az olyan mondatok, mint: „18 nő akar lemorzsolódní“ (pártnapon felszólaló bölcészshallgató). „Akkor lemorzsolódom“ — mondják gyakran a gyerekek is, ha valamilyen okból ki akarnak maradni az oktatásból. A leváló részecske, morzsa ugyanis nem saját elhatározásából szakít a testtel, melyről lemorzsolódik. Ha szándékolt cselekvésre alkalmazzuk a szót, különösen első személyben, furcsán vegyítjük az önkéntelen történést és a szándékot, tehetetlen, lehulló morzsához hasonlítunk valakit (vagy saját magunkat), ugyanakkor cselekvő szándékkal ruházzuk fel a fenti morzsát.

A *kihozni* szó új, metafórikus értelme sokunknak idegenszerű. Nem szívesen halljuk az ilyen mondatokat, mint: „A felszólalók *kihozták*, hogy az alapszerv vezetősége elnyomja a kritikát“ (Kalapács 1951. IV. 13. 2). Új értelemátvitel esetében helyességről vagy helytelenségről bajos volna beszélni. A világos, kifejező metafora általában népszerűvé, általánossá válik; mindenki megérti, átérzi, hogy mit fejez ki. (Leszáll az éjtszaka. Érett asszony. Gondolatban messze jár stb.) A 'kihozni' ige új értelmét nem érezzük olyan kifejezőnek, szépnek, mint a népi metaforákat, nem is éreztük képszerűnek egy percig sem: mintha kopottan, szürkén jött volna világra.⁷ Éppen ezért sokkal gyorsabb ütemben folyik további kopása is. Gyakran 'mond'-ot jelent már csupán. „Még azt szeretném *kihozni*, hogy a legközelebbi faliújságban én fogom azt *kihozni*, hogy ki nem jár el a Szabad Nép Baráti Körre“ (Cs. J. gépkocsivezető felszólalásában). „Még azt szeretném mondani...“ helyett használja a felszólaló. De miért fejezze ki magát ilyen „szürkén“, amikor a pártzsargon lehetővé teszi, hogy ilyen „pártszerű“ formát adjon a mondanivalójának? Homályossága miatt kényelmes és ezért gyakori a pongyola beszédben a *viszonylani*, *viszonyulni* ige. Használják részben a jó vagy rossz, helyes vagy helytelen viszony, kapcsolat kifejezésére. „A professzorok jól *viszonyulnak* a hallgatókhoz“ (B. J.-né pártfunkcionárius). Ez lényegében azt fejezi ki, hogy a professzorok és hallgatók között jó a viszony, de ezen belül éppen a professzorok szerepére világít rá a jó viszony kialakításában. Máskor a valamivel kapcsolatos helyes vagy helytelen magatartást fejezi ki. „...maga is rosszul *viszonylott* a nagyjelentőségű kérdéshez“ (Pártmunkás 1950. V. 22). Hogy az illető miben követett el hibát, az még ebből természetesen nem derül ki. Éppen ezért a kevésbbé konkrét bírálatokban halljuk gyakran a szót: *rosszul viszonyul a munkához, rosszul viszonyul a munkatársaihoz*. A fogalom szükségképpen általánosít. A fontos jegyek megragadásában, az esetleges, másodlagos elem elhanyagolásában rejlik éppen a lényege. A *viszonyulni* ige esetében azonban nagyon gyakran az az

⁷ Cikkünkben nem foglalkozunk a mozgalmi kifejezések eredetével, kialakulásával. Hogy azonban a *kihozni* mozgalmi használatának sajátosságát lássuk, szembe kell állítanunk az irodalmi nyelvben élő metafórikus használatával. A nagy egyszeregy körbe tartozó számítási művelettel kapcsolatban írja Jókai: «A világért sem tudtam kihozni» — «De mit is akarok csak kihozni?», írja Mikszáth. — Elmékedéseit «majd cselekvényből hozza ki mint tanulságot...» olvassuk Aranynál. A szó eredeti, konkrét jelentésének és metafórikus értelmének kapcsolata különösen világos ilyen mondatokban mint: «Mindezt az öreg úr, nem mintha kihozná kopogójából — csak képzeli hozzá» (Arany).

A fenti példákban a szót részben 'rájön, kitalál' értelemben használják a szerzők, akárcsak a 'kihámoz' szót; részben 'vmi érvényrejuttat, vmit kifejez, vmire kilyukad' értelemben. A mozgalmi nyelvben az ettől nem elütő, de aligha ebből kialakult 'nyilvánosságra hozni' jelentéssel használják elsősorban a szót. Ezenfelül az irodalmi használattól eltérően, tárgyias mellékmondatot vezethet be.

érzésünk, hogy a beszélő nem a lényeg megragadása érdekében kerül a közelebbi meghatározást, a további részleteket, hanem — mert maga sem tudja pontosan, hogy mire gondol, mit is helyesel vagy mit kifogásol. Úgy „globálisan“ lát vagy érez valamit és örül, hogy van egy olyan nyelvi forma, mely lehetővé teszi, hogy lemondjon benyomásának további elemzéséről. Előfordul már az is, hogy a *viszonyulni* igét vonzata nélkül használják, tehát olyan esetben, amikor a viszony egy tagból áll: legalább is a mondatba a másik tag nem kerül bele. „Vagy így, vagy úgy, de mindenképp *viszonyulnia* kellett volna; vagy úgy, hogy elfogadja, vagy úgy, hogy visszautasítja, de nem hallgatásba merülni“ (H. P. tudományos tisztviselő).

A mozgalmi nyelvben felbukkanó homályosító, kényelmi törekvéseknek egyik jellegzetes megnyilvánulása a *felé* névutó használata pontosabb megjelölés helyett. „Egy dolgot szeretnék megmondani L. elvtárs *felé*“ (K. É. tudományos tisztviselő). De miért nem L. elvtársnak? Vagy: „Ezen a téren van sok segíteni való a szakszervezet *felé*“ (S. Gy. tudományos tisztviselő). Nagyon gyakori a *kivissz* igével kapcsolatban: *kivissz* a párttagság *felé*, a tömegek *felé*. Ha már kivisszük, akkor a tömegek, a párttagság *elé* viszem ki, azaz nem használok olyan határozószót, mely ellentmond az igekötőben kifejezésre jutó befejezettségnek. Más értelemben, de ugyanolyan feleslegesen használta a felszólaló a *felé* szót ebben a mondatban: „Ez nemcsak a vezetőség *felé* áll, ez a többi elvtársak hibája is“ (bölcészshallgató felszólalása). Azaz ez nemcsak a vezetőségre áll, ez nemcsak a vezetőség hibája. A közös elem az idézett példákban, a *felé* mozgalmi használatában a kódosítás. A *felé* eredeti jelentésének elhomályosulása lehetővé teszi, hogy olyankor is alkalmazzák, amikor hagyományos eszközökkel nem teremthető kapcsolat az egyes mondatrészek között, amikor olyan tárgyatlan igét használunk, melynek nincsen vonzata. „Mivel agitáljunk akkor a tömegek *felé*?“ (K. É. tudományos tisztviselő). Mik lennének itt a hagyományos lehetőségek? Kérdezhetnénk, hogy: Mivel agitáljunk?, elhanyagolva azt, hogy az agitáció kiket érintene, kiknek az agitálásáról lenne szó. Az 'agitál' igét más szóval kellene helyettesíteni akkor, ha súlyt vetünk az agitáció tárgyának megjelölésére: Mit mondunk akkor a tömegeknek? A beszélő e helyett megtartja mind a két elemet, az agitált és a tömegek-et is és „illegális“ kapcsolatot épít ki a kettő között a zsargonban többnyire részhatározói értelemben használatos *felé* segítségével. Hasonló motívumok játszhatnak közre ilyen esetekben is, mint: „Itt megint ellenvetést kell tennem K. P. *felé*“ (U. E. tanársegéd), vagy a gyakori „kritikát gyakorlok X. Y. *felé*“. A *felé* névutó ilyen alkalmazása hozzájárul további elhomályosításához és lehetővé teszi, hogy eredeti jelentésétől teljesen függetlenül, nehezen meghatározható értelemben szerepeljen a beszédben. Ilyen mondatokra gondolok, mint: „Nagy fellendülés mutatkozik ezen a ponton a szakszervezet munkája *felé*“ (K. É. tudományos tisztviselő). A beszélő homályos, bizonytalan mozdulatot ír le, egyenes rámutatás helyett. Ugyanezt a gesztust érezzük ilyen mondatokban is: „Foglalkozott a határozatokkal a népnevelétszolgálat *kapcsolatban* is“ (K. É. tudományos tisztviselő). Ez sok mindent jelenthet. Jelentheti azt, hogy a népnevelő megbeszélte a vezetőség határozatait egyes kartársakkal. Jelentheti ezenfelül azt is, hogy gondolkozott azon, hogyan hajtsa végre a határozatokat a maga területén stb. Ilyen formában azonban sem az egyiket, sem a másikat nem jelenti még.

A *konkrét* szó bejárta egész Európát. Latin szó, eredeti értelme: 'összeállott, megsűrűsödött' (vö. *lac concretum* 'aludttej'). Átvitt értelemben használják elsősorban számos európai nyelvben, mint az *absztrakt* szó ellentétét. Szinonimái: 'kézzelfogható', 'tárgyi', 'érzéki'. Jelentése napjainkban gyorsan módosul. Egyre jobban halványul, egyre bizonytalanabbá, meghatározatlanabbá válik. „A kongresszusi felajánlások legyenek

konkrétak." Ebben a mondatban a szó világos, egyértelmű. Azt jelenti, hogy pontosan meghatározott feladatot kell magunk elé tűzni, hogy ne olyasmit ajánljunk fel, amiről magunk sem igen tudjuk, hogy mit jelent majd a napi munkában, ami megfoghatatlan, ellenőrizhetetlen. Ilyen értelemben használja a szót a köznyelv, ez a szó alapjelentése más nyelvekben is. Ha egy cikkben többek között azt olvassuk, hogy „*konkrétábbá* válik a verseny” (Ker. és Pénz. 51. II. 24. l.), már nem egészen világos, hogy mit értsünk rajta. Ha világosan előttünk áll a szó eredeti jelentése, akkor gondolatban kiegészítjük a mondatot talán ilyen formán: a versenypontok gondos kidolgozásával sikerült szilárd alapokra fektetni, áttekinthetővé, ellenőrizhetővé tenni a versenyt. Így egészíti-e ki, így értelmezi-e a mondatot minden olvasó? Világosan látta-e a szó körvonalait a cikkíró? Vagy csak odavetette, úgy emlékezőn, hogy nagyjából hasonló esetekben szokták mások is használni? Halványulásra mutatnak ilyen mondatok: „Nem tér ki a *konkrét* hiányosságokra” (Ker. és Pénz. 1950. XI. 14. 3. l.). Miben különbözik itt a 'konkrét' szó jelentése az 'egyes' szóétól? Mindenki számára érthető és egyúttal világosabb lett volna „egyes hiányosságok”-ról beszélni. „Egy-egy *konkrét* filmmel kapcsolatban fokozni kell a kulturális érdeklődést” — mondta K. I. tisztviselő. A *konkrét* szó alkalmazása azonban nem teszi konkrétábbá az egyes könyvet vagy filmet, halványítja azonban, éppen a tautológia folytán, magát a 'konkrét' szót. Minél gyakrabban használjuk a 'konkrét' szót olyan összefüggésekben, melyek egy másik, általánosabb értelmű szó jelentésére csökkentik, annál bizonytalanabbá, általánosabbá válik a szó jelentése. „Nem tudok ehhez *konkrétan* hozzászólni, mert nem tudom, hogy volt-e már erről szó”, mondta D. Gy.-né tisztviselő, aki késve érkezett az értekezletre. Bajos lenne a mondatot szavakra tagolva meghatározni, hogy milyen jelentés jut benne a „konkrét” szóra. Még bizonytalanabb a szó jelentése ebben a mondatban: „Senki sem jött *konkrétan* oda hozzám.” K. Zs. tudományos tisztviselő mondta ezt egy felszólalásában, helytelenítve, hogy a szakszervezeti választásokat nem készítették megfelelően elő. A *konkrétan* szó előfutára talán a következő gondolatnak, jelen esetben annak, hogy kevés adatszerű tájékoztatást kapott a felszólaló. Az is lehet azonban, hogy nyomatékot kíván adni a mondottaknak, mintegy: 'egyetlen népnevelő sem jött el hozzá'. Vagy: 'általosságban esett szó a választásokról, de eljönni senki sem jött el hozzá'. És hányszor használják beszéd közben a szót ilyen „értelemben”! „Szeretném *konkrétan* megkérdezni...”, „Elvégezte *konkrétan* a munkát” stb. stb. Végül már a jószándék sem segít, mert a szó egyszerűen nem jelent majd többet egy általános jellegű (cseppet sem konkrét) megerősítésnél vagy még annál is kevesebbet.⁸

Szemünk előtt zajlik (és részben zajlott) le bizonyos gyakori jelzők és határozók fokozószóvá válása. Gondolunk a fent említett *komoly*, *döntő(en)* szóra. Semmi köze a komolysághoz a „*komoly* eredményeknek”, „*komoly* feladatoknak”, „*komoly* méreteknak”, a *komoly* szó eredeti és más összefüggésekben ma is meglévő jelentésére (komoly ember) akkor sem gondolunk már, ha „*komoly* veszteségek”-ről vagy „*komoly* veszélyek”-ről hallunk. Világosan mutatja a szó jelentésének módosulását, hogy (orosz nyelvórán) valaki *bolsoj sag*-ot 'komoly lépés'-sel fordította (I. S. tudományos tisztviselő).⁹

⁸ A halványulás kiterjedt a *konkrétum* főnévre is, vö. «Tény az és *konkrétum*, hogy komoly hiányosságok vannak a ...-s alapszerv kultúrmunkájában (L. tisztviselő).

⁹ A *komoly* szó jelentésének halványulása nem a pártzsargonban indult el. A *komoly* melléknév jelentése a Ballagi M., A magyar nyelv teljes szótára szerint: szóra vagy tette vonatkoztatva «nem tréfából mondott vagy véghezvitt», emberre vonatkoztatva «a dolgot tréfára nem vevő, tréfától, nevetéstől tartózkodó». Ezzel a jelentéssel

Értelmetlenné válnék a mondat, ha a *döntő* szót köznyelvi jelentésében (kidöntő, megdöntő, eldöntő, sorsdöntő) helyettesítjük be: „Pártszervezeteink *döntően* megerősödtek“ (PÉ V. 22. 19.), azaz nagy mértékben. Gyakran 'főként, elsősorban' jelentésben használják a zsargonban a szót, pl. ebben a mondatban: „Gondolok *döntően* arra az ábrára, amit az elvtárs felrajzolt“ (R. L.-né tisztviselőnő).

A felkapott szók javarésze hasonló, kisebb-nagyobb mértékű kopást, torzulást mutat. A *szűk keresztmetszet* gyakran teljesen egyértelmű már a „hibá“-val. Nem minden alap és előzmény nélkül ad a Nők Lapjában (1951. IV.) megjelent pártzsargon-karikatúra ilyen mondatot a párttitkárnő szájába: „Megigérem, hogy alapvetően felszámolom ezt a szűk keresztmetszetemet.“ A *kampányszerű* szót 'rövidlejáratú', 'múló' értelemben használják gyakran, mint az alábbi mondatban: „Igazi jó eredményt azonban csak akkor érünk el, ha ez a fellendülés nemcsak a kongresszusi héten tart, hanem lesz *kampányszerű*, hanem állandósul“ (N. M. szakérttségiző lány). *Kampányszerű* — a szó eredeti értelmében — csupán valamilyen termelő vagy mozgalmi munka lehet, mozgalom lehet: „kampányszerű“ a szó szoros értelmében az, ami olyan, mint egy kampány (a *kampány* jelentése 'hadjárat'). Ha azt mondjuk, hogy a munkaverseny nem kampány, akkor ezen azt értjük, hogy nem elegendő, ha egy-egy hadjáratot folytatunk a termelékenység emelése, a selejt csökkentése érdekében, hanem a dolgozók állandó, versenyszerű erőfeszítésére van szükség a szocializmus építéséhez, melynek a szocialista verseny alapvető formája. A munkaverseny, a békeharc hasonlítható egy-egy hadjáratához, a fellendülés azonban semmiesetre sem. Nyilván nem is ez volt a dolgozatíró szándéka, csupán felötlött benne a „kampányszerű“ szó, amint valami rövidéletű, múló jelenségre gondolt és habozás nélkül fel is használta ebben az értelemben.

Elhomályosult a *célkitűzés* szó jelentése is az ilyen mondatokban: „A szocialista *célkitűzések* a munkaverseny számos területére kiterjednek (NSz 51. I. 17. 5. l.). Bajos lenne elképzelni a kitűzött célok terjeszkedését. Nem is világos, hogy a cikkíró mire is gondolt tulajdonképpen. A *beütemez* szó 'tervbe vesz' értelemben használatos. „T. elvtárs megígérte, hogy beütemezi magának (az elintézésre váró ügyet)“ (H. J. tudományos tisztviselő), azaz felírja a noteszébe az elintézendő ügyei közé. A *kidomborít* pedig 'elmond' jelentésben. „Itt az elvtársak már *kidomborították* azt, hogy az ellenség szerepét semmiképpen sem szabad lebecsülni“ (B. J.-né pártfunkcionárius). Amikor azt mondja valaki, hogy: „*elmélyítsük el* a békeharc feladatait“ (L. L. tisztviselő), akkor világos, hogy a szót nem eredeti értelemben használja, csupán alkalmoszerű ígét keres. Aki hallja a mondatot, az egyenlőségjelet tesz az 'elmélyít' és az 'elvégez' közé, hiszen a feladatokat elvégezzük.

Ilyen alkalmoszerű ige lehet egyebek közt a *felszámol* is, ha a gondolatunk teljes kifejtése helyett beérjük azzal, hogy körülbelül érthető, amit mondunk, és megszokottan, „pártszerűen“ hangzik: „Sz. elvtárs ismeri legkevesebbé az Intézetet. Jó lenne, ha Sz. elvtárs gyakrabban jönne és ezt *felszámolná*“ (K. K. tudományos tisztviselő). Voltaképpen megértjük, hogy a beszélő mit akar mondani. Kiviláglik a mondat értelméből, a helyzetből, hogy nem a látogatások 'felszámolására', megszüntetésére gondol

használják íróink a 19. sz. végéig, «komoly figyelem»-ről (Vörösmarty), «komoly tanácsról» (Arany), «komoly szándékról», «komoly aggodalomról» (Jókai) olvashatunk. Mikszáth azonban már «komoly fagy»-ról, «komolyabb rendetlenség»-ről (Pernye) is ír. A melléknév eredeti jelentésének elhalványulása után is főként komoly, fájdalmas, kellemetlen jelenséget kifejező főnevekhez járult. Ettől a korlátozástól csak napjainkban kezdi magát függetleníteni.

a beszélő. Megértjük, hogy a negatívumot kell 'felszámolni', azt, hogy kevéssé ismerik Sz. elvtársat, éppen azért, mert eddig nyilván ritkán járt az Intézetbe. Sz. elvtárs ezzel hibát követett el és ennek a hibának a felszámolását tartaná fontosnak a felszólaló. Ez azonban csak sejthető. Helyesebb lett volna mindezt megmondani és a kritikát nem a 'felszámol' szó hangulati értékére bízni.

Az értelmetlen, helyesebben a használt szót értelmetlenné tevő szerkesztés gyakran elárulja, hogy a beszélő csupán a fülében csengő frázisokat keveri a nélkül, hogy számottevő mondanivalója lenne. „Dolgozónk az üzemben több és jobb munkával *készülnek* a Kongresszus sikeréért“ (Z. M. szakértettségiző). Néhány kész szókapcsolat olvadt itt össze magától. A szavak fölébe kerekedtek a dolgoztatirónak, önállósultak és önkényesen helyezkedtek egymás mellé. „Több és jobb munkával készülnek a Kongresszusra“ az egyik készáru, „Harcoljunk a Kongresszus sikeréért“ a másik. Kliséket, kész fordulatokat kever a cikkíró — és ez nem ritka eset — amikor „a dolgozók *alulról jövő* kezdeményezéséről beszél“ (PÉ VI. 21. 5.). Az 'alulról jövő kezdeményezés' és a 'dolgozók kezdeményezése' keveredik itt.

A beszédben leggyakrabban használt *persze* és *helyes* szinte semmit sem jelent már. A *persze* szokványos mondatkezdő formulává változott, akárcsak a *no* szócska. A *helyes*-t leggyakrabban egyszerű igenlés esetében, beleegyezésünk kifejezésére használjuk 'jó', 'nem bánom' értelemben. „Ott leszel?“ kérdésre is hallani már a „helyes“ választ. És ugyanígy, ha a beszélők a *nem véletlen*-t akkor használnák csupán, amikor valamilyen, eddig ismeretlen, okozati kapcsolatra akarnak rámutatni, akkor a kifejezés forgalma a tizedére csökkenne. A *kérdés* szó nem egyszer teljesen tartalmatlanul cselleng a mondatban. Pártépítés helyett *pártépítés kérdése*-ről, munkaverseny helyett munkaverseny *kérdése*-ről beszélünk. „Lazán fogtam fel az ellenőrzés *kérdését*“, hangzik egy önkritika (Forint 51. I. 13. 2). A hiba bizonyára az volt, hogy az ellenőrzést végezte lazán a cikkíró, nem tulajdonított talán neki elég fontosságot. Többnyire nem is a változatosság keresése (a 'probléma' szó ismétlésének elkerülése) ösztönzi a beszélőt. „Az új értelmiség *kérdéseivel* kapcsolatban néhány olyan *kérdést* vet fel, ami elég komoly *kérdés*“ (K. I. intézeti tanár).

A *front* szó is gyakran homályos és felesleges. Ha „a tudomány frontjáról“ beszélünk, akkor az ott lezajló ideológiai harcokra gondolunk, s így a szó használata jogos. De mit jelentsen „az állami vezetés *frontja*“? Gyakran visszaélünk az *éberség* szóval is. „Amilyen nagy nálatok az *éberség*, nem volt valami nehéz végighallgatni a röpgyűlésteket“ (üzemi beszélgetés). Hallottuk az *éberséget* emlegetni égve felejtett villannyal kapcsolatban is. Az 'éberség' szó elkoptatása korántsem fokozza az éberséget. A sokat támadott *irányt vesz* kifejezés nem nevezhető eleve helytelennek. Helytelen azonban, ha egyszerűen 'igyekszik, törekszik, azon lesz' értelemben használjuk. „*Irányt vesz*ek arra, hogy pontosan ott legyek holnap“ (H. I. tisztviselő).

Nem helyeselhető a *fordulat* szó lejárata sem. Sztálin elvtárs akkor beszélt fordulatról, a mezőgazdaság szocializálásában, amikor eldőlt a Szovjetunióban a szocialista nagygazdaság és a tőkés kisgazdaság harca az előbbi javára. Rákosi elvtárs a fordulat évének nevezi az 1947/48-as évet, amikor eldőlt, hogy „ki kít győz le“. Nem járattuk-e le a szót, ha az „instruktori munkában bekövetkezett *fordulatról*“ beszélünk egy pártszervezetben belül (Ker. és Pénz. 51. II. 24. 2). A szavak elértéktelenedésének, elgyengülésének világos példája, amikor a Forint arról számol be, hogy a kongresszusi munkaverseny a Magyar Nemzeti Bankban is *hatalmas tömegeket* mozgatót meg“ (51. II. 23. 1).

Az *élenjár* igénk elkopására utal ilyen megjegyzés, mint: „nem hogy *élenjár*nak, hanem legjobbak voltak a tanulásban“ (N. Z. egyetemi hallgató felszólalásában).

A beszélők, cikk- és dolgozatírók lassanként arra a meggyőződésre jutnak, hogy a tartalmatlan szavak használata hozzátartozik a hivatalos vagy mozgalmi témához. „*S látjuk azt*, amíg az üzemekben hatalmas felajánlásokat tettek, nekünk sem szabad lemaradnunk“, írja valaki dolgozatában (C. I. szakérettségiző lány). Itt a „*s látjuk azt*“-nak az égvilágon semmi jelentése sincs, csak „díszíti“ a mondatot. (Folytatjuk)

ÍROINK ÉS FORDÍTÓINK NYELVÉHEZ

írta: Rideg Sándor

Nyelvészeti kérdésekben nem vagyok szakember, ilyen dolgokkal sohasem foglalkoztam és a szavamat sem tartottam elég súlyosnak ahhoz, hogy véleményem e nagyfotossági kérdésben szellőztessem.

Ezúttal sem azért írok, mert időközben fejembe szállt a dicsőség, vagy pápább akarnék lenni a pápánál, amikor nehéz szívvel megállapítom, hogy édes anyanyelvünk nyilvánvalóan zátonyra került. Azt is mondhatnám, hogy nyelvünk Csáki szalmája lett, amelyből bárki annyit pusztíthat, amennyit akar.

A nyelvtisztaság láthatóan gazdátlan terület, ahol sem a lektorok, sem a szerkesztők nem kívánnak bővebben széjjeltekinteni. A kritika pedig, amelyre a nyelvtisztaság ügye legalább oly mértékben tartoznék, mint a bükkfanyelven készült művek fölmagasztalása, szintén elkerüli a gazdátlan területet, ahol hova-tovább felhőkig ér a bozót. Magam ezideig még nem olvastam olyan kritikát, amely a nyelvtisztaságnak valamilyen fontosságot tulajdonított volna. S így nem esoda, hogy a céhbeli ifjak tollforgató seregében egyre többen azt gondolják, hogy már az is írás, ha egymás mögé írjuk a mondatokat, miként az iskolában szokás. Fő, hogy sokat írjunk s nevünk ott legyen minden használatra való papírdarabon. Elretentő példák után nem érdemes kutatni, mert azok máris olyan tömegben jelentkeznek, hogy Dunát lehetne velök rekeszteni.

A közelmúltban egy sűrűn író régi ifjú azt írta az Irodalmi Újságban, hogy írónak lenni „boldogság“, s bár magam nem vagyok valami hiszékeny lélek, nyomban elhittem, hogy írónak lenni boldogság. Egyetlen alkalom volt ez arra, hogy magam is boldog legyek, sajnos az író hamarosan lehűtötte oktalan lelkesedésem. Ugyanekkor azt írta legfontosabb hírlapunk öt egész hasábján egy szovjet regény alakjairól, hogy *példás családi életet élnek*. Ez még magabavéve nem lett volna olyan elviselhetetlenül borzalmas körülmény, hanem a szóban lévő család egyik bűbajos tagját, a tizenhat éves Tanya nevű leánykát, szépsége és ifjúsága miatt, *különösen megrázó jellemnek* nevezte az író. A „megrázó“ jelző magyarul borzalmast, iszonyatost jelent, olyasfélét, amilyen a notredami toronyőr lehetett a maga idején, s így engem is annyira megrázott a regénybeli szelidarcú Tanya írói méltatása, hogy a kritika olvasását éppen a közepén abbahagytam. Arról tudunk, hogy a villamosság megrázza az embert, a szekér is ráz, kivált rögzös úton és annak idején maga Krisztus is megrázta a vargát, de a gyanútlan olvasót azért mégsem illik össze-vissza ráncigálni.

Más esetben a járókelő ember könyveket láthat a boltok kirakatában ilyen címszók alatt: „Mire kitavasodik, Mire a fák kivirágzanak, Mire a győzelem napja elérkezik“, és így tovább. A járókelő diák vagy intelligens olvasó fanyalgva elolvassa a könyvek címét és csendesen továbbhalad, mert az olyan könyvet, amelynek már a címe is magyartalan, nem

szokás megvásárolni. Hogy az olvasnitudó könyvolvasó milyen vélemény-nyel van a magyartalan írásokról, bárki megítélheti. Ilyen könyvet csak a teljesen naív és kezdő olvasónak lehet a nyakába sózni. Magyarország felnőtt munkássága, amely a világirodalom legnagyobb alkotásainak ismeretében nevelkedett, nem kezdő olvasókból áll s méltán elvárhatja, hogy érthető nyelvű, és éppen a tiszta magyarossága miatt értékálló könyveket írjunk róla és számára.

Nem titok, hogy az igazi írók minden korban a nép életéről írtak. Az író az eszme hordozója volt, aki a nyugtalanító gondolat, a szépség és az igazság biztos ismeretében vett részt a tömegek küzdelmében és boldogságkeresésében, de ezt nem a bazárok zagyva nyelvének fölhasználásával tette, amelyben a gondolat elértéktelenedik és a szépség csúfsággá válik, hanem azonosulva a nép küzdelmével, a népnyelv fölhasználásával végezte munkáját. Az olvasó számára alig képzelhető ellenszenvesebb vállalkozás a gyatra nyelven megírt könyv olvasásánál. A rossz magyarsággal megírt könyv mindenképpen hitelképtelen s azt minden valamirevaló olvasó értéktelennek tekinti.

Abban a kérdésben, hogy a tömegek művelődésének és a szocialista államszervezésnek milyen fontos eszköze a nyelv tisztasága, amelyen az írott szó hitele nyugszik, ma már csupán régóta ismert közhelyeket lehetne ismételni. Például a Nagy Októberi Forradalom idején, amikor a fehérhadsereg Pétervár ellen vonult és az orosz munkásságnak fegyverre volt szüksége, Leninnek egyik fontos intézkedése volt, hogy a tőle megszokott nyomatékkal megüzente a Moszkvában dolgozó szerkesztőknek, hogy ideje lenne, ha sürgősen megtanulnának oroszul írni. Mostanában nálunk sem ártana, ha felső vezetőink megvonnék a nyelvrontás határait. Mert a dolgok mostani állapotában nemcsak a magyar irodalom régen kialakult hírneve szenved csorbát, de elsikkadnak a lefordított szovjet regények minőségi és eszmei értékei is. A szovjet írók műveinek legnagyobb részét olyan vékony magyarsággal fordították, hogy alig lehet teljes bizonyossággal megérteni. A hibák legnagyobb része ebben az esetben is, a népnyelv és vele együtt a klasszikus formák elhanyagolásából ered. Mostanában igen sokan úgy írnak és fordítanak, mintha Petőfi, Arany, Mikszáth, Móricz, Gárdonyi és a magyar klasszikusok óriási serege soha a világon sem lett volna. S nemcsak a realista irányt mutató nagy fényjelek hiányoznak legtöbb prózánk megírásából, hanem helyettük föllelhetők a formalista izmusok és az idejétmúlt proletkult fogásai is. A regények és elbeszélések bekezdései például ilyen egy-két szavas formulával kezdődnek: „Künn lövés dörren“, „Hajnal“, „Nagy csönd“, „Zaj“ stb. A fönt látható szép bekezdések után következnek a pacal java, amellyel a szerző ismét az olvasóra bizza mindazt, amit az írónak kellett volna megírnia. Alig van olyan természeti jelenség, amelyről előttünk nem írtak avatott írók. A hajnalt is leírták néhányezerszer, leírták vérrel, korommal, emberi jajszóval és állatok bögésével vegyítve, mindaddig festve a színeket, amíg az olvasó is elhíhette, hogy valóban a hajnalt látja és nem valami olcsó kohl-mánnyal találkozott. A csendről sem úgy beszél a magyar ember, hogy *Nagy csönd*, aztán befellegzett az egész magyarázatnak, hanem megmondja világosan: *A hodályban akkora volt a csönd, hogy a pókhálóban vergődő légy zümmögését is hallani lehetett.* Sok munkából nemcsak a népnyelv, a munkás, a paraszt és a polgár beszédmódja és észjárása hiányzik, hanem az idézett frázisformulák özöne hovatovább megrontja a népnyelvet is. Az egyszerű ember, ha sokszor olvas ilyesmit, azt hiheti, hogy a fehér lapra hajigált frázisformula magasrendű irodalmi nyelv szüleménye. A kezdő írók pedig azt gondolhatják, hogy a regénynek és elbeszélésnek egyszavas formulával kell kezdődnie és ezt a frázist minden

bekezdés és valóságábrázolás helyett éppen oda kell csapni, ahol legkevesebbet, vagy éppen semmit sem jelent.

Mikszáth a „Fekete folt”-ban nem úgy jelenítette meg a tavaszt, hogy egyetlen szóval leírta, hogy Tavasz s utána Lapaj, a hegyi pásztor nyomban kihajtotta nyáját legelni, hanem gondosan megfestette a rétet, a felhőfoslányokat s nem feledkezett meg a szeme előtt lévő árva fűszálakról sem. Móricz Zsigmond a gyárról írt, de nem egy nagypuffanású szóval, hogy „Nagy zaj”, aztán higgyük uram, hogy lencse, mert lapos. Szerintem a frázisformulával szerkesztett irodalmi termék semmiféle rokonságban nem áll a természetes emberi beszéddel. Ebből következően bármilyen témában szóljon hozzánk, csak annyira hasonlít a valódi irodalomhoz, mint a mesterséges és nemzés nélkül létrehozott csikó hasonlít az arabs paripához. Hasonlít a csikóhoz, mert négy lába van, mint az asztalnak, de hiányzik belőle a nemzés extázisa, őshevülete és az intelligencia. Senkinek nincs oka azt képzelni, hogy a munkás a műcsikóhoz hasonló sematista vagy formalista irodalmat valaha is elfogadja.

Mindezzel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a régi vaskalapos világban, a spányolnátha elvonulása után egy különös betegség kínozza a súlygyedésben lévő polgári világ irodalmát. A nyavalyát kubizmusnak, dadaizmusnak és expresszionizmusnak nevezték. A zeneakadémia termében egymást követték az irodalmi estek, ahol a költők elképzelhetetlenül értelmetlen verseket szavaltak minden megszokott forma és szabály nélkül. A költők nem mondtak ki egyetlen érthető szót sem, s talán éppen ez volt a szerencsájük: a közönség nem tudhatta, hogy mennyire lebecsülik. Valahol a járvány közepe táján Palasovszki Ödön adatta elő legújabb verses kötetének tartalmát. A kötet címe korszerű értelmetlenséggel így hangzott: „Puna luna”. Magam ekkoriban a vasas szakszervezet könyvtárában tanulgattam, mint munkanélküli kohómunkás, ahol egy bölényhomlokú vasas oktatót módszeres irodalomolvasásra. Tanítómtól legutoljára azt kívántam, mondaná meg, mit jelent az a két szó, hogy Puna luna? A tanítóm háromheti gondolkozási időt kért, és a határidő leteltével ekként magyarázta meg Palasovszki Puna lunáját:

„Eltárs, te, amint hallottam, faluról kerültél Pestre, tudhatod, hogy a tehén farka alatt két különböző formájú lyuk van, nyilvánvaló, hogy Palasovszki ezt a két lyukat akarta érzékeltetni könyve címével.”

Talán nem szükséges bővebben bizonyítanom, hogy a vasmunkás magyarázata tökéletesen kielégített és ezt a magyarázatot a mai napig sem tudtam elfeledni. Azóta, ha gyatra magyarsággal megírt könyv, avagy értelmetlen írás kerül a kezembe, ezzel a méla megjegyzéssel hajítom a kályhasutba: Bizony, ez is csak puna luna... Magam mindezzel azt akarom mondani, hogy a munkások már harminc évvel ezelőtt is tudták, hogy mit tekintsenek irodalomnak és művészetnek.

Nálunk mostanában a népies írók munkáját kíséri legnagyobb elismerés, mert vitathatatlanul beleszülettek népünk életébe és a nép nyelvén írnak. A népiesek sikeréből kapott lábra az a balhiedelem, hogy könnyebb regényt írni a parasztokról, mint a munkások életéről. Ebből egy árva szó sem igaz, mert Lengyelországban nagy számban jelennek meg könyvek a munkásság életéről s a paraszti élet irodalmát inkább a régi írók fennmaradt művei képviselik új meg új kiadásban. Az igazság földerítése fáradságos dolog és a népiesek nyomán jó egynéhány író, akinek osztályélménye alapján kevés kilátása lehetett egy jó parasztregeény megírására, nekihasált a könnyű munkának. Szerencsére Szabó Pál már évekkel ezelőtt fölfedezte a szocialista és a régi világ között ingadozó parasztot és a példa nyomán azóta parasztságunk fele, sőt több mint fele, úgy ingadozik a regények és elbeszélések lapjain, mint Mohamed koporsója az ég és a föld között. Mohamed esetében valahogyan még érthető az ingadozás, mert

Mohamed, a hajdani számárhajcsár, nem is lehetett annyira tisztességes, hogy az anyaföldbe kerüljön, viszont mint próféta nem volt olyan gyalázatos, hogy az égbe juthasson. De miért ingadozik szinte megszakítás nélkül a parasztság? Bizonyára azért, mert az íróknak kedvük telik benne.

Tapasztalásom szerint a parasztságunk igen mélyen átérzi a mai élet és a törvényes rend igazságosságát és ahol meggyőző példával találkozik, igenis fől sorakozik a szocialista termelő szektorokba.

Fölfogásom szerint a parasztság és a munkásság életéről szóló írásokat nem egyedül a sematizmus bagatellizálja. A nagyobb veszély a népnyelv és a valóság hiányából ered. Ez teszi egyformán testetlen lényekké a kifogásolható regények alakjait. Nem lehet megelégedezni arról, hogy a munkásnak nemcsak értelmes nyelve, de sajátosságosan érdekes észjárása is van, amely nem hasonlít sem a parasztok, sem az angol lordok, sem a jasszok észjárásához. Az már régen ismert körülmény, hogy az íráshoz egymagában a tehetség sem elegendő. Az osztályélmény, a szakadatlan megfigyelések tömege, amely MórícZ Zsigmond írásaiban éppen úgy jelen van, mint Solohov Csendes Don-jában, elkerülhetetlen kellék a valóságos élet leírásában.

Végül, aki a népnyelv és a valóság ismerete nélkül szól a néphez, az kínai nyelven beszél. Sem a népet, sem a valóságot nem lehet megközelíteni az elefántesonttorony magasságából.

LEKTOR ÉS CSALÁDJA

1. Legutóbb egy szovjet tudományos mű magyar fordításának belső címlapján ez a szó ütötte meg a szememet: *lektorálta*. Kétségtelenül azt akarta vele jelezni a kiadó, hogy a könyvet a felsorolt három személy olvasta, bírálta és javította. Az Irodalmi Újság 1951. évi ápr. 26-i számában pedig ezt a mondatot olvastam: „A fiatalok verskötetéit legjobb költőink *lektorálják*.” Bizonyos, hogy ez is ú. n. lektori munkára (bírálat, javítás) utal. Az Irodalmi Újság idézett cikkében találtam a *lektorátus* szót is, sőt valahol olvastam már ezt is: *lektorizál*. Ez nyilván a német *moralisieren*, *politisieren* stb. mintájára képzett ige; rendszerint idegen szavakhoz ragasztják; tudtommal csak egyetlenegy magyar szó van, amelyhez ezt a görögbe ojtott, németből magyarra torzított képzőt odattették: *urizál*. (A *kurizál* a francia-német „die Cour machen”-ból ered).

De a lektor-család még ezzel a helytelenül képzett szóval sem teljes; van *lektúra* és *superlektúra* is! Jelentésük nyilván: 'bírálat, felülbírálat', bár a klasszikus latinság nemhogy *superlectura*, hanem *lectura* szót sem ismer. A *lectura* 'olvasás' szó a középkori latinság virága, de a *superlecturá*-ig még a stílusromboló középkor sem merészkedett el.

2. Ha már a latin *lector* szó befurakodott nyelvünkbe, sőt származékai is keletkeztek, érdemes belenézni a történetébe. A klasszikus latinságban *lector* 'olvasó, könyvolvasó, felolvasó'. Mai alakjainak (*lektorál*, *lektorátus*) az ókorban nyomuk sincs. A középkori latinságban jelentései: jegyző, írnok, tanár, felolvasó, de mai értelmének még ebben a laza és újfajta latinságban sincs nyoma. Egyik középkori származéka a *lectoratus* 'a *lector* állása és hivatása', tehát nem lektori intézmény, lektori munkahely (Du Cange: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* 5:52; Forcellini—De Vit: *Totius Latinitatis Lexicon* 3:719). Hogy a *lector* és szabálytalanul alkotott származékai így be tudtak szivárogni nyelvünkbe, annak okai bizonyára a 19. sz.-i, német anyanyelvű és latinos műveltségű első magyar könyvkiadók, akik vállalatuk irodalmi szakértőjét, kéziratolvasóját és bírálóját *lektor*-nak nevezték el; nyilván úgy érezték, hogy így tudo-

mányosabb, rangosabb, előkelőbb és tekintélyesebb látszatot adnak ennek az újfajta hivatalnak.

3. Megírtam Egy könyvkiadó regénye c. könyvemben (1937), hogy a Breslauból származó Lampel Róbert (1821—1874) 1853-ban megvette a híres Lantossy (Leyrer)-féle könyvkereskedést és hamarosan úgy felvirágoztatta, hogy könyvkiadásra is gondolhatott. Mivel nem tudott magyarul, kénytelen volt magyar kéziratolvasókat és bírálókat szerződtetni: ezeknek a *lektor* nevet adta. Így tehát ő a lektori intézmény megalapítója Magyarországon. Előbb Zilahy Sámuel, később Kertész János olvasta és véleményezte a magyar kéziratokat, javította a kefelevonatokat (i. m. 90). Ine a lektor munkaköre: olvasás, bírálat, véleményezés, javítás.

Mikor az 1873-ban alakult Franklin Társulat megvásárolta a Lampel-vállalatot, birtokába jutott a lektori intézmény is. 1904-ben Kónig Gyula lett a Franklin Társulat vezérigazgatója s első dolga volt megszervezni a Lampel-cégtől átvett lektori intézményt; ugyanakkor a lektornak az *irodalmi titkár* címet adta. Első lektora Mikes Lajos volt, őt követte Wildner Ödön, majd Rózsa Miklós; 1909 óta Schöpflin Aladár volt a vállalat irodalmi titkára.

4. Ezzel tisztázódott az újlatinban új értelmet nyert *lektor* szónak igazi jelentése: *lektor* az az irodalmi alkalmazott, aki a könyvkiadó vagy lapszerkesztő megbízásából kéziratokat vagy idegen nyelvű könyveket (általában írásműveket) olvas, bírál, véleményez, továbbá a kiadásra elfogadott műveket javítja és sajtó alá rendezi. Ezt az egész fogalomkört (irodalmi tanácsadás: olvasás, bírálat, véleményezés, javítás, sajtó alá rendezés) pontosan kifejezi egy rég bevált jó magyar szó: *szerkesztő*.

Szótáraink ennek ellenére szentesítik a *lektor* szót. Szécsi Ferenc szerint (Idegen szavak nagy szótára) *lektor* a. m. 'olvasó, felolvasó, irodalmi tanácsadó'; ez a meghatározás Balassa Józseftől származik (A magyar nyelv szótára): a kiadó irodalmi tanácsadója. Szécsi Új magyar szavak szótára c. füzetében az *elolvasó* szót ajánlja a lektor helyett. Szerencsétlen magyarítás! A *szerkesztő* szó persze eszébe sem jutott.

Egyébként a lektor származékait — szerencsére — nem is ismerik szótáraink. Valóban ezeket a képződményeket kíméletlenül el kell vetnünk. Vegyük őket sorra.

Lektorál. A magyar *-ál, -él* gyakorító igeképző nyelvünkben csak ígéhez járulhat, főnévhez nem (*dob-ál, ugr-ál, met-él*). Újabb kiadványainkon mégis lépten-nyomon ezt olvassuk: *lektorálta, lektorálást végezte!* (Helyesen: bírálta, szerkesztette, javította). Ha helyes volna a *lektorál* képzés, akkor helyes volna ez is: doktorál — gyógyít értelemben, holott mai jelentése: leteszi a szigorlatot. Sok „magyar” szót alkotnak — s mindig idegen szavakból! — az *-ál, -él* képzővel, de *-or* végzetű, cselekvőt jelentő latin szóhoz sohasem ragasztották még ezt a képzőt. Nincs direktor-ál (igazgat), prókátor-ál (ügyvédkedik), inspektor-ál (felügyel), instruktor-ál (oktat), diktátor-ál (hatalmaskodik, zsarnokoskodik) stb. Eppen ezért helytelen a patronál (támogat, segít, véd, irányít), numerál (számít), trafikál (fondorkodik, alattomoskodik, összeszűri a levelet) stb. Múzeumba való a *lektorizál*, de szerencsére még csak elvétve halljuk vagy olvassuk: könyven kiírható.

Lektorátus. Évtizedekkel ezelőtt olvastam már ezt a szót a régi Athenaeumban, a lektorok ajtaján; nemrégiben újra felbukkant az Írószövetség székházában. A Csillag-ban még tovább képzett alakját is fölfedeztem: *lektorátusi* (1951: 905, 909). A *triumpvirátus* már történelmi műszó, a *protektorátus* politikai fogalom elfogadott megjelölése, a *doktorátus* (doktori fokozat, doktori szigorlat) viszont fölösleges. Épp ily fölösleges a *lektorátus* is.

Lektúra. Nyilván az irodalmi művek elolvasása és bírálata; a középkori szónak önkényesen adott ilyen értelmet a mai nyelvhasználat, szükségtelenül. A *szuperlektúra* eredeti magyar alkotás, még pedig vadonatúj. Gyorsan ki kell irtani, — helytelen is, fölösleges is, — mielőtt még valaki csücsbírálatra magyarátaná!

Ha valaki amellett kardoskodnék, hogy a *lektor* már meghonosodott műszó, ám tartuk meg, bár nyelvérzésem azt súgja, hogy a *szerkesztő* szó pontosabban és teljesebben fejezi ki a lektori tevékenység fogalmát. Megtartását javallja és felfogásomat igazolja a Szépirodalmi Kiadó újabb gyakorlata: kiadványai belső címlapján mindig ott szerepel valamelyik lektor neve, ezzel a hozzáadással: „A szerkesztésért felel”. Ha pedig a *lektor* szerkesztő, akkor a *lektorál* (lektorizál) a. m. véleményez, szerkeszt; a *lektúra* a. m. bírálát; a *szuperlektúra* a. m. felülbírálás, felülvizsgálat, a *lektorátus* pedig a. m. szerkesztőség, irodalmi titkárság.

A lektori intézmény szemünk láttára terebélyesedik, munkaköre egyre tágul, hivatása dúsul (vö. Simó Jenő: Hozzászólás a lektori munka kérdéséhez. Csillag 1951: 905—912), tehát műszavait is egyre gyakrabban használjuk majd. Hát akkor használjunk jó magyar műszókat!

Révay József

Örömmel kell fogadnunk, hogy a *lektor* szó történetét Révay József felderítette és kutatásainak eredményét olvasóink számára hozzáférhetővé tette. Nem értünk azonban egyet vele abban, hogy a „lektor és családja” kiírtandó idegenszerűség. A nyelvben jelentkező új szavakat, új fordulatokat abból a szempontból kell nézni, hogy szükségesek-e a nyelvben, és hogy szabályos alkotások-e, nem sértik-e a nyelvszokást. Vizsgáljuk meg ezt a két szempontot a *lektor* szóra és családjára vonatkoztatva.

Lássuk először azt, hogy szükségesek-e ezek az új szavak! Szerintünk a *lektor* szóra és származékaira nyelvünknek szüksége van. A *szerkesztő*, a *szerkesztőség*, a *szerkeszteni* szó ma főképp az újságkiadásra vonatkoztatva használatos, de a könyveket is kell *szerkeszteni*, a könyvek *szerkesztését* is *szerkesztő* végzi. Feladata egészen más, mint a *lektor*-é, aki a kiadóhoz benyújtott kéziratokat elolvassa, véleményezi, s a kiadás előtt a szerzővel megbeszéli az esetleges módosításokat. A *lektor*, a *lektorál*, a *lektorátus* szó tehát a könyvkiadás egy olyan feladatkörének jelölésére szolgál mai nyelvhasználatunkban, amely a *szerkesztéstől* erősen különbözik.

A kétféle munkakört tehát jól elkülöníti, ha a *szerkesztő*-t is, a *lektor*-t is megtartjuk. Csak a *szerkeszt* igéből képzett alakokkal azért nem lenne szerencsés dolgozni, mert ezeket a szavakat feleslegesen terhelnének meg egy más jelentéssel is, félreértések támadnának, amelyeket csak jelzős körülírásokkal lehetne elkerülni. A kiadók valószínűleg nem is fogadnának el ilyen javaslatot, nem menne át a gyakorlatba a *szerkesztő* szónak a *lektor* fogalmára való alkalmazása. A magunk részéről tehát elfogadjuk a mai szóhasználatot.

A másik dolog a szabályosság vagy szabálytalanság kérdése. Ennek tisztázása végett a szót meg kell vizsgálni jelentés, hangalak és képzésmód szempontjából.

Eltérően Révay álláspontjától, az a véleményünk, hogy a magyar nyelv szempontjából teljesen közömbös, hogy a *lektor* szó megvolt-e már a klasszikus latinságban a mai magyar nyelvben használatos értelmében, vagy nem, a „stílusromboló” középkor adott-e már neki új értelmet, vagy csak mi. Nyelvünkbe *lektor* alakban, a mai értelmével, a németből került be, s minket csak ez érdekelhet. Ennél messzebbre a szó jelentésének helyes vagy helytelen voltának vizsgálatakor nem mehetünk. Furesza és megvalósíthatatlan kívánság volna ugyanis azt követelni a szavaktól, hogy abban a jelentésben használják őket mindörökké, amellyel pályafu-

tásukat elkezdtek. Különösen nem lehet ezt várni a jövevényszavaktól, amelyekről köztudomású, hogy rendszerint más jelentést vesznek fel, amikor átkerülnek egyik nyelvből a másikba. Elég csak arra utalni, hogy a *hordár* nem *tróger* a mai magyar nyelv használata szerint, jóllehet a *tróger* szó német eredetijének a németben minden pejoratív árnyalat nélkül csak *hordár* a jelentése. Dengl könyve (387) erre a jelenségre sok példát hoz. Természetes mármost, hogy mivel a régi rómaiaknak nem voltak mai értelemben vett *lektoraik* és *lektorátusaik*, az átvevő nyelvekben a társadalmi szükségletnek megfelelően e szavak jelentésváltozáson mentek keresztül.

Ugyanez áll a *lektorátus* szóra is. Igazán nem kellett nagy utat tennie a szó jelentésének addig, amíg a mai a 'lektorok munkahelye, lektori intézmény' jelentése ki nem alakult a középkori 'lektor állása, hivatása' jelentésből. A fogalmak érintkezésén alapuló névátvitelről van szó, amilyennel a nyelvek életében számtalanszor találkozunk.

A *lektúra* szóról felesleges a fent mondottakat elismételni. Nem kell azon sajnálkoznunk, hogy egy klasszikus latin szó a magyarban más jelentésben használatos. Ettől még a klasszikus latinság nem szenved kárt, a mi nyelvünk viszont gyarapodott egy új szóval.

A *superlektúra* szó sem szokatlan, sem alak, sem jelentés szempontjából. Latin szavaink között gyakori a *super*-rel való összetétel a 'felső, végső' jelentés érzékeltetésére.

Hangalak szempontjából mindegyik szó nehézség nélkül illeszkedhetett bele szavaink sorába, mert mindegyiknek sok hasonló hangzású társa van. A *lektor* a régi *prókátor*, *instruktor*, *doktor* stb., a *lektorátus* pedig a *triumvirátus*, *doktorátus*, *proletariátus*, *magisztrátus* stb. közül egy cseppet sem rí ki. A *lektúra* sem társtalan, hiszen ott van a *diktatúra*, *temperatúra*, *literatúra*, *karikatúra* szó.

A *lektorál* szó képzése ellen sem lehet különösebb kifogás. Balassa (A magyar nyelv könyve, 191) ezt mondja a *lektorál* típusú igékről: „Az idegen nyelvekből átvett igék, ha meghonosodtak, teljesen beilleszkedtek a magyar nyelv hangrendszerébe, hogy az összefüggő beszédben elfoglalhassák helyüket. A meg nem honosodott idegen igéknek is olyan alakokat kell felvenniök..., hogy magyarul ragozni lehessen őket... A latin és francia szavak képzője rendszeren -*ál*: *apellál*, *apprehendál*, *citál*, *disputál*, *kántál*... stb.” A példák számát Dengl könyvéből (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 123) még bővebben szaporíthatjuk: *retusál*, *telegrafál*, *bojkottál*, *telefonál* stb. Az analógiás hatás eléggé megmagyarázza a *lektorból* a *lektorál* alakot. Hétköznapi a *dirigál*, éppúgy mint az *instruál* és a *diktál*, s éppen ezért befogadhatjuk a *lektorál* igét is.

Ha a *lektor* szót meg a *lektorátus*-t elfogadjuk, nem lehet kifogásolni a belőlük alkotott -*i* képzős származékokat sem, amelyeknek magyáros képzését, úgy hisszük, nem fogja kifogásolni senki sem. Megkegyelmezhetünk hát a *lektori* és a *lektorátusi* szónak is. Sőt! Azt a következtetést is levonhatjuk alapszavukra vonatkozólag, hogy azok már annál is inkább a magyar szókinész tagjának tekinthetők, mert vannak továbbképzett alakjaik.

A *lektorizál* szó nekünk sem tetszik, de nem is valószínű, hogy megmarad, hiszen a *lektorál* sokkal jobb alakulat, sokkal több analógia támogatja. Ezért a szóért tehát valóban nem kár.

Reméljük, kissé hosszúra nyúlt fejtegetéseinknek lényege mégsem sikkadt el. A nyelvben jelentkező újjal szemben való állásfoglalásunk kialakításakor nagyon óvatosan kell eljárunk, hogy a túlzás veszélyeit minden irányban elkerüljük.

Fábián Pál

Könyvekről

A FONETIKA ÚJ SZEMELETÉRŐL

R. I. Avanyeszov: Az irodalmi kiejtés, Moszkva 1950. (Р. И. Аванесов: Русское литературное произношение, Москва — Учпедгиз — 1950) 8° 160 lap.

1. A fonetikai kézikönyvek tudományáguk rendeltetését általában így határozzák meg: a hangképzőszervek és működésük ismertetése, az emberi beszédben használt hangoknak és azok kapcsolatainak a leírása. Ezzel a fonetika (magyarul: hangtan) képviselői a leíró tudományok csoportjába sorozták tudományágukat, eleve elhárítva maguktól a gyakorlatiáság legesekélyebb — szerintük talán kompromittáló — jellegzetességét is, ezt a tudományt szinte magának a tudománynak a kedvéért teremttették és művelték: a l'art pour l'art nyomán hirdették a «tiszt» tudományt, az önmagáért valót. Nem arra gondolok, hogy fonetikusaink határozottan a gyógyítópédagógia és az orvostudomány területére utalták a beszédhibák javítását (a dadogást, akadozást, rcccsolást. stb.), mert ezt érthetőnek és helyesnek tartjuk, hanem arra, hogy a fonetikának nem jutottak tevékeny szerepet sem az anyanyelvi oktatásban, a helyes irodalmi ejtés megszervezésében, sem pedig az idegen nyelvek tanításában, amelynek területén — tudomásom szerint — nincs egyetlen, két nyelv artikulációs rendszerét összehasonlító hangtanunk sem. Azt hiszem, érvényes a fenti megállapítás nemcsak a régi, felszabadulás előtti honi — az oszlálytársadalomban működő — fonetikusainkra, hanem a fonetika nyugati művelőire is. Pedig a fonetika így, önmagában véve, sivár tudomány, életet éppen az adhat neki, ha célok szolgálatába állítjuk: elősegítjük, hogy az anyanyelvi kiejtés érthetőbbé váljék, nyelvjárást beszélő társaink elsajátítsák az irodalmi ejtést, és idegen nyelvek tanulásában azt követeljük, hogy a hangtan a helyes idegen kiejtés, a beszédőszerveknek az idegen nyelv hangjainak megfelelő ejtéséhez szükséges beállításában, ennek az artikulációs bázisnak a beidégzésében segítsen minket.

Példákkal világosabban mutathatjuk be a fent mondottakat. A Dunántúl egy részén a szóvégi zöngétlen mássalhangzó a következő szókezdő zöngés mássalhangzó hatására enklitikus helyzetben, vagy inkább úgy mondanám, egy szintagmán belül, zöngésül, pl.: *itt van* ejtése: *idvan*, *Vasvár* ejtése: *Vazvár*. Más, ú. n. palóc vidékeken ajakműködéssel képzett rövid *a* helyett ajakműködés nélkül képzett (illabiális) *ä* hangot ejtenek. Ez az ejtés az irodalmi normáknak nem felel meg, a művelt embernek törekednie kell az ú. n. irodalmi kiejtés megtanulására. Ebben kell őt a fonetika ismeretének segítenie, és akkor jók az iskolai (alsó- és középfokú) iskolakönyveink, ha ezzel a követelménnyel is számolnak. Ugyanúgy törekedni kell a budapesti beszéd némely, az irodalmi normától eltérő sajátosságainak megszüntetésére, pl. fogajakhangok utáni *ü* ejtés *i* helyett, pl.: *fizet e* helyett: *fizet*. Ha tudatosítjuk az így — helytelenül — beszélőben, hogy az ajkak működését kell megakadályoznia *f*, *v* után következő *i* ejtésében, akkor segítségül hívjuk a tanult fonetikát, mert iskoláink nyelvtankönyvei foglalkoznak hangtannal, azonban pusztá leírásként.

Érdekes, hogy a helyes ejtésért folytatott honi küzdelem nem nyelvészeinktől indult ki, hanem a nyelvészet táborán túlról Kodály Zoltán és társai indították meg, folytatták egy ideig rádióban, egyetemen. Kodály Zoltánék küzdelme helyes harc volt a német behatás ellen nyelvi területen, sajnos nem tett szert harca tömegekre, nem vált széles mozgalommá (nem jutott el iskoláinkba) és nem kapcsolódott a politikai küzdelemhez.

2. Tudományunk művelődésében célul tűzzük ki magunk elé, hogy a haladott, a régi béklyóktól megszabadult, az idealizmustól mentes szovjet tudománytól akarunk tanulni, hogy módszerét és eredményeit a hazai tudomány művelésében felhasználhassuk. Nyelvészeink is kitzítették maguk elé ezt a feltétlenül megvalósítandó feladatot, különösen amióta a marizmus gúzsbakötő hibás tételeinek érthetetlen homályából kiszabadultak. Azonban a szovjet nyelvtudomány követéséhez ismernünk kell a szovjet nyelvtudomány igazi képviselőit, akik még a marizmus teljes virágzása idején sem adták be derekukat, akiket nem riasztott meg semmiféle araksejevi uralom terrora, hanem művelői voltak a haladó szovjet nyelvtudománynak, mint pl. V. Vinogradov, S. Vinokur, Sz. Obnorszkij, Bulahovszkij és mások. Meg kell ismerkednünk a szovjet nyelvjáráskutatás módszereivel, a szóárkésztés munkájával, a magyarzó és a nemzetiségi szótárak szerkesztésmódjával, a szovjet nyelvészet tematikájával, az orosz nemzeti nyelv fejlődésének kutatásával, a szovjet nyelvészeknek a nyelv tisztaságáért folyta-

tolt harcával; meg kell állapítanunk, hogy a szovjet nyelvészek sokkal szorosabb kapcsolatot tartanak a szépirodalommal, hogy közelebb állnak az élő nyelv vizsgálatához. Legnagyobb nyelvészeik, pl. L. Scserba, szívesen álltak az iskolai tankönyvírás szolgálatába. És ehhez kapcsolódik az is, hogy nyelvészeik szívesen foglalkoznak «gyakorlati» problémákkal. I. Pulkina, bár módszertani kérdéseket tanulmányoz, mégis az orosz nyelv külföldiek számára készülő nyelvtanán dolgozik munkatársaiakkal nagy csoportjával; pszichológusuk, V. Artyomov gyakorlati lélektani kísérleteket folytat az idegen nyelvek tanítása kérdéseinek tisztázására, s i. t.

Ezeknek a munkáknak a sorába kapcsolódik be Avanyeszov könyve is: Az orosz irodalmi kiejtés.

3. Avanyeszov R. I. neve nem teljesen ismeretlen a hazai nyelvészek előtt. 1945-ben Szidorovval együtt Az orosz nyelvtan vázlata című műve hagyta el a sajtót, egyike a legszellemesebb munkáknak az orosz nyelv alaktanáról. Nyelvtani kategorizálása megszabadulást jelent a formális betűképtől és szervezettebb egységbe foglalja az orosz nyelvtant, ugyanakkor meg fejlődésében ragadja meg. Másik nálunk ismeretes műve az orosz nyelvjárásokról szól (Az orosz dialektológia vázlata, 1949).

4. Az orosz nyelvterület hatalmas és nem egységes. A Szovjetunió majd kétszázmillió lakosságából több mint százmillió beszél az orosz nyelvet. A Szovjetunióon belül elterjedtebb másik két nyelv szintén szláv: az ukrán és a bjelorusz. Ezek egy nyelvet alkottak együtt az oroszral, csak történeti okok következtében hasadtak ki a 10—13. század folyamán az egységes keleti szláv nyelvből, amikor idegen betörések és feudális viszályok hatására politika-gazdasági elkülönülés ment végbe. Ez a nyelvi egység azóta sem állt helyre. A Szovjetunió területén a fenti három szláv nyelven kívül számtalan más nemzeti nyelv virágzik: a kazah, üzbek (türök) nyelv, az indoeurópai eredetű örmény, oszét, lett, litván, moldvai nyelv, Grúziában a grúz, továbbá számos finnugor eredetű nyelv: manysi, hanti, komi, udmurt, mari, lapp, karéliai finn, észt és végül sok-sok más nyelv. Körülbelül 200 nemzetiség él a Szovjetunióban és mindnek megvan a szabadsága, hogy nemzeti formában fejlessze műveltségét. A nemzeti nyelveken a szocialista kultúra kap hangot. De érintkezésre — a nemzetiségek közötti kapcsolatok realizálásához — nyelvi eszköz szükséges és ebben a soknemzetiségű államban nagyon fontos az orosz nyelv, amely ugyan nem államnyelv, de — mivel nagy kultúrkincs hordozója, mivel ezen a nyelven írták klasszikus műveiket a marxizmus továbbvivői: Lenin és Sztálin, — feltétlen tekintéllyel rendelkeznek a nem-orosz népek közt. Az orosz nyelv a Szovjetunióban a nemzetiségek közti kulturális kapcsolat eszköze, a népi demokráciák felé pedig a nemzetközi kapcsolat egyik megvalósítója és természetesen világviszonylatban is egyenrangú érintkező eszköz.

5. Az orosz nyelvterület nem egységes: az «orosz nyelv» kifejezés jelöli egyrészt az orosz irodalmi stílust és a közbeszéd stílusát, másrészt az orosz nyelvjárásokat.

Az orosz nyelvjárásokat három nagyobb csoportban foglalják össze:

a) Az északorosz nyelvjárás-terület, ide tartoznak Novgorod, Olонец, Arhangelszk, Vologda, Vjanka vidéke, a Volga északi és középső folyásának környéke, az Ural-hegység nyelvjárásai és Szibéria legtöbb nyelvjárása. Ennek a nyelvjárás-területnek közös mert sajátossága az o-zás, azaz itt megőrződik az o hang hangsúlyos szótag előtt is és nem változik a-vá, pl.: вода kiejtése megfelel az írott képnek. Viszont lágy más-salhangzók közt a helyett e-t ejtenek pl.: пять ejtése p'etj. Nyelvtani sajátossága főképp az, hogy a többesszámban itt alakilag nem tesznek különbséget eszközhatározó és részeshatározó eset közt, он гулял с девушкой. Természetesen a szókincsben is van különbség, itt боронава-ь 'boronálni', délen meg скородить itt баско 'szépen, jól' хорошо helyén.

b) A délorosz nyelvjárás-területhez tartoznak Tula, Kaluga, Arjol, Kurszk, Rjazany környéke déli részének, a Tambov, Voronyézsvéide, a Donmente, a Volga alsó folyásának a nyelvjárásai. Jellegzetes sajátossága a hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzók közti különbségtétel, ezek közül a legfeltűnőbb az á-zás, az a nyelvi sajátossága, hogy a hangsúlyos szótag előtt lévő szótagban található o hang helyén rövid illabialis á-t ejtünk, pl.: вода ejtése vada. (Innen került az a sajátossága az orosz irodalmi kiejtésbe.) Más hangtani sajátossága, hogy lágy mássalhangzó után á (írva я) és e egybeesik, vagy á-nak, vagy i-nek hangzanak, pl.: весна, беда ejtése вясна, бяда (pl.: Kujbisev vidékén), ill. висна, бидна. Közismert sajátossága még a délorosz nyelvterület hangtanának, hogy r zárhang helyett x hangot ejtenek, pl.: ropa helyett xapa, род helyett xor stb. Alaktani sajátossága többek közt, hogy itt a melléknév rövid alakja nem használatos.

c) A középorosz nyelvjárás-terület a két fentebb ismertetett terület sajátosságainak keverékproduktuma. Területe sávszerűen húzódik északnyugatról — délkeletre, kb.

Pszkov vidékétől Kalinyin városán keresztül, Moszkva vidékén át húzódik a Volga déli folyása felé. Területe Penzától délre ér véget. Megjelenik itt a délorosz nyelvterület *á*-zása, azonban a *r* hang *nem* változik *x*-vá.

Ezen az óriási nyelvjárásterületen alakult ki az idők folyamán az orosz irodalmi nyelv, amelynek végső alapjai az ó-orosz időkre mennek vissza. Az ó-orosz írott nyelv telve van nyelvjárási sajátosságokkal; Kijev, Novgorod, Rjazany, Pszkov, Moszkva stb. nyelvjárási vonásaival. A közös orosz nyelv ott keletkezett, ahol az orosz állam centruma volt, azaz Moszkvában, még pedig a 17. század második felében, de alapjai már a 15. sz-tól lerakódnak.

6. A helyes orosz irodalmi kiejtés alapját a moszkvai nyelvjárási kiejtése adja, hiszen a 15. századtól kezdve Moszkva a politikai élet centruma. Nem ártott ennek a nyelvi kanonizálásnak az sem, hogy a fővárost egy időre Pétervárra (mai Leningrád) helyezték át, mert ennek lakossága nem volt egységes és a 18. században nem is az eredeti orosz kultúra hordozója volt. A 19. században, illetve egész az Októberi Forradalomig az egységes kiejtésmód legfőbb irányadója és terjesztője a Moszkvai Kis Színház (Московский малый театр) volt.

A szovjet korszakban, a munkások és parasztok államában, az élő beszéd nagyobb funkcióhoz jut, nemcsak azért, mert hihetetlen módon megszorodtak azok a kulturális intézmények, amelyekben az élőszónak nagy a szerepe (színház, klub, mozi, rádió), hanem azért is, mert a beszélt nyelv fontos, elismert politikai eszközzé vált a széles tömegek számára, Sztálin szavaival: «a fejlődés és a harc eszköze» lett, mert az agitáció — meggyőzés és legyőzés — fegyvere, s nem csupán az érintkezés eszköze.

Az orosz nyelv irodalmi kiejtésében az Októberi Forradalom óta lényeges változások mentek végbe, a régi kiejtésformák vagy eltűntek, vagy bizonyos stílusokban maradtak meg, gyakran különböző variánsok használatosak párhuzamosan. A dolgozók nagy tömege — a régebben a művelődéstől elzártak — bekapcsolódott a közéletbe. Fontos tehát az egységes ejtés szabályainak megállapítása, a variánsok értékelése, útmutatás a tanárok és leendő tanárok, valamint a széles szovjet intelligencia számára. Fontos olyan segédeszköz összeállítása, amely a fenti kérdéseket megválaszolja. Ezt a feladatot vállalta magára R. I. Avanyeszov, aki tagadja a burzsoá nyelvtudomány azon tételét, hogy nincs a nyelvtudománynak tudatos halóereje a nyelv fejlődésére. Szerinte a szovjet nyelvtudomány a gyakorlat — a szocialista építés szolgálatában áll, «folyton növekvő segítséget nyújt a nemzeti-kulturális építkezésnek, a nemzetiségi irodalmi nyelvek fejlődésének». Könyvével célja, hogy «hozzájáruljon az orosz nyelv kiejtési kultúrájának a tökéletesítéséhez». Tehát orosz anyanyelvük számára írta könyvét. Szerinte más nyelvet beszélő népek számára külön segédkönyveket kell szerkeszteni, bár művét, véleményem szerint, nagy haszonnal forgathatja minden a hangtannal foglalkozó, hiszen a szerzőnek a Moszkvai Állami Egyetemen folytatott sokéves gyakorlatából nőtt ki és tételeit, megállapításait jól felhasználhatjuk.

Melyik stílus kiejtésének a szabályai az irányadók? Hiszen a környezetnek megfelelően másképp beszélünk családi körben, másképp egy emberhez szólva, gyűlésen előadva vagy hozzászólva, ismét másképp gyermekkel beszélve, másképp felnőt barátunkkal. Ezért a beszélőnek különböző stílusai vannak, amelyek szókinésben, frazeológiában és kiejtésben is különböznek. Bár ezt a kérdést elég kevésbé tanulmányoztuk, tudjuk, hogy van a művelt emberek beszédében használt stílusunk (rossz szóval nevezve: köznyelv), e főle emelkedik a szónoki, irodalmi (akadémiai) stílus és van egy stílus, az egyszerű, a köznyelvinél kevésbé gondozott, a hétköznapi életben használt stílus. Természetesen lehetetlen merev határokat vonni e stílusok közé, hiszen szókinésben és frazeológiában állandó kölcsönhatásban vannak, sőt az irodalmi stílus és a «köznyelv» igen nagy mértékben közeledik egymáshoz. A beszéd tempója is jellemző: az akadémiai stílus rendszerint mértéktartóbb, érthetőbben ejtett, a köznyelvi beszéd «futó», gyorsabb tempójú, hiszen a mondanivaló fontossága is meghatározza a beszéd tempóját.

Az állami és kulturális életben lényeges, hogy a helyes ejtés művelése (orthoepia) magas fokot érjen el, megtartsák az egységes irodalmi ejtés normáit, mert az ettől való eltérés stilisztikai értéke így nő meg. Ha van szigorúan meghatározott irodalmi ejtés, akkor a nyelvjárási, foglalkozásbeli, zsargonbeli sajátosságok ezen az alapon még jobban kiülnek és kifejező, jellemző sajátosságuk fokozódik.

7. Melyek az irodalmi kiejtéstől való eltérés főforrásai?

Avanyeszov az anyanyelvben kettőre mutat rá: 1. az írott szókép, 2. a nyelvjárási. Az orosz nyelvben szemünk láttára folyik az írott szókép hatására a melléknevek kiejtésének változása. A «*r*» hang után a helyesírási szabályoknak megfelelően «*n*» betűt írnak, azonban a melléknév hímnemű egyszámú alanyesete -*n* végződésének ki-

ejtése -*ny* szerű volt a fent felsorolt *к, г, х* hang után. Ez volt még nemrég a kiejtési norma. Azenban az írott kép hatására megváltozott a kiejtés: az orosz írásrendszerben az *и* jegy azt jelenti, hogy az előtte lévő mássalhangzó lágyítva ejtendő (indirekt jelölés). Ezért manapság a *звонкий, тихий, убогий* stb. szóban a *к, г, х* hangot lágyan, tehát kissé előbb és szélesebben képezve ejtjük, mint két évtizeddel ezelőtt. Ma ez az ejtés számít irodalminak, tehát az írott kép hatott a hangképre és megváltoztatta. Ugyanígy hat, bár még nem győzött, a *ч* hangképe az orosz *конечно, что, скучно* szavakban. Itt az írott *ч* helyén *м(s)* hangot ejtenek, de elterjedőben van a *cs*-ejtés is, normává azonban nem lett.

Másik ferrás, amely befolyásolja az irodalmi ejtést: a nyelvjárás. Így az orosz beszédben közismert, hogy a délorosz *х* ejtés *р* helyén gyakorta megjelenik művelt orosz emberek kiejtésében is. Másoknál az északorosz sajtóságok hatására megmarad az *o*-zás, vagy magánhangzók kapcsolatában *e* (je) helyett *э*-t (nyílt közép *э*-t) ejtenek, tehát a *знаер* írott képet *знаэ*-nek mondják.

Az idegen anyanyelvűek számára ezekhez a helyes ejtéstől eltérő okokhoz még egy járul: az anyanyelv artikulációs bázisa. Ezért a nem-orosz anyanyelvűeknek az orosz nyelv tanulásában még nagyobb mértékben kell őrizkedniök a belülszerinti ejtéstől és igen fontos, hogy jól ismerjék az alkalmazott hangtánt, hogy tudatosítsuk bennük az eltéréseket az adott nyelv (a mi esetünkben a magyar) és az orosz nyelv hangrendszere közli.

8. Avanyeszov szerint az orosz helyesírás természete és az orosz nyelv fonetikai rendszere közli viszonyt fel kell tártani a tanuló előtt. Be kell vallanunk, hogy erre a magyarországi orosz tanításban csak az utolsó év folyamán fordítunk nagyobb gondot.

Igen fontosnak tartom, hogy a magyarban nem létező, de az orosz nyelv sajátos hangjait gondosan magyarázzuk meg hangtanilag (képzésük módját és helyét), vessük egybe a mi hangjainkkal, pl. a kemény *л* és az *и* ejtését, valamint egyes betűk többszörös hangértékét (pl. orosz *е* nyílt *е*-t jelöl hangsúlyos helyzetben lágy mássalhangzó után, kemény előtt, pl. *сел* = sz'el, de zárt, ha két lágy mássalhangzó közé kerül, pl. *цел* = sz'öl'). Pontosan le kell írunk az *и* ejtésének jellemzésére, hogy nem ajakhang, képzésekor tehát nem szabad az *и* hangból kiindulni, nem elülső hangrendű, hanem a szájüreg középső részében képzett. Hasonlít a *mindig* szó második szótagbeli *i*-jére. Le kell írni, hogy az orosz kemény hang hasonlít az *u* hanghoz, tehát csaknem magánhangzószerűen hangzik, képzésekor a nyelv kanálszerűen begörböd, a levegő a nyelv két oldalán távozik. Meg kell mondani, hogy hasonlít a magyar *talp, holt* szavakban ejtett *i*-hez.

Veszélyes befolyást jelent az orosz nyelvet tanuló magyarok számára az orosz szavak betűinkkel történeti helytelen átírása.

Igy sokáig divatos volt az orosz *и* betűt *ü*-vel átírni, pedig ez ajakesücsörítés nélkül képzett hang. Még a tavaly kiadott Gáldi—Hadrovics szótár is így említi: «a magyarban gyakran *и* betűvel jelölik» (952 l.) és ezzel tévedésbe ejti — akarata ellenére — a tanulókat. Ugyanígyen helytelenül befolyásoló körülmény, hogy az orosz redukált magánhangzókat a hangsúly utáni helyzetben és a hangsúly előtti «gyenge» pozícióban gyakran nem jelöljük egyértelműen. Ezért az átírás is lehet hibaforrás, az irodalmi kiejtéstől való eltérés okozója.

«Az irodalmi kiejtés kultúráját tudatosan kell beoltani és fejleszteni» — mondja Avanyeszov. «Senki sem veheti birtokába külön erőfeszítés nélkül.» Speciális tudást, megfigyelést és mindennapos gondos munkát követel, a beszélőnek ellenőriznie kell beszédjét és gyakorlatát. Így a tanulóknak állandóan dolgozniök kell anyanyelvi ejtésük tökéletesítésén. Avanyeszov erre a célra azt ajánlja, hogy mások — helyesen beszélők — kiejtését figyeljük meg és kövessük. Nagyon ajánlja a beszéd mestereinek előadásairól felvett hanglemezek hallgatását, elemzését és ezen az alapon saját ejtésünk javítását. Nem elegendő hallgatni: a hallás után újból fel kell idézni a hallottat, utánamondani a szöveget, tehát aktivizálni a hallott szöveget. Automatikus megszokássá kell tenni beidegzéssel a megfigyeltet. Gyakran szükséges, hogy speciálisan összeállított szavakkal, mondatokkal gyakoroljuk be a helyes kiejtés sajátosságait. Így tehetünk szert biztos és helyes artikulációra.

A magyar anyanyelvű oroszul tanulók számára nagy segítségét nyújt az orosz nyelv helyes kiejtésének pontos elsajátításában a Magyar-Szovjet Társaság által kiadott hangmezsorozat. Ezek a hangmezezen (egy hangtani és tizenhat szöveglemez) fixálták a Potapova-fele nyelvkönyv kiválasztott szöveganyagait. A Szovjetunió

¹ Tehát a hangsúlyos szótag előtti második, harmadik szótagban, pl. *молоко* itt a *мо*-szótag *о*-ja van ú. n. «gyenge» helyzetben.

Külföldi Kultúrkapcsolatok Intézete pedagógiai osztálya elismerőleg nyilatkozott a hanglemezek fonetikai értékéről. Ezek a hanglemezek a tiszta moszkvai ejtést adják tanulni akaró dolgozóink számára. Igen fontos, hogy ezt az Avanyeszov professzor által is fontosnak vélt módszert, a hanglemezek hallgatását használjuk orosz kiejtésünk *aktív* javítóeszközeként.² Így válik a fonetika «alkotó» tudománnyá a nyelv-
oktatásban.

Újabban a magnetofont is bevezettük a hangtani oktatásba (pl. a budapesti Egyetemi Orosz Intézetben). Felhasználására l. *Иностранные языки в школе* 1952:1. sz.

Az irodalmi ejtés tanításában az adott személy egyéni kiejtési sajátosságaiából kell kiindulni — írja Avanyeszov. Gyakran a rossz sajátosságok megszüntetésére túl-
zásba kell mennünk, m. k. egy meghajlott bádoglep kiegyenlítésekor ellenkező irány-
ba kell előbb hajlítani, hogy egyenessé — helyessé váljék. Így az ejtés javításakor is. Lehet, hogy a hangsúlytalan *e* hang *i*-szerű ejtéséhez előbb *i*-t kell ejtenünk, hogy
átformáljuk a helytelen *e*-ejtést az *e* és *i* közötti ejtésre.

Ezért Avanyeszov az írott (helyesírási) képből kiindulva szabályokban és gyakor-
latszerűen állítja össze az orosz nyelv hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzóinak,
a magánhangzókapcsolatoknak, a mássalhangzóknak ejtését, foglalkozik a hangsúlyos
magánhangzók kettős-, ill. hármashangzóvá válásával. Az utóbbiaknál felsorolja a kü-
lönféle helyzeteket (szóvégi, magánhangzók közt, zöngés, ill. zöngétlen előtt, torlódás-
ban). Majd egynémely nyelvtani alak ejtésével foglalkozik: a melléknév him- és sem-
legesnemű egyszámú birtokos esetének -oro, -ero végződésével, az igék jelenidejű
többesszámú 3. személyének ejtésével, a visszaható és gyakorító -ива képzősek
hangoztatásával stb. Külön fejezetben tárgyalja az idegen eredetű szavak kiejtését.

9. Avanyeszov könyve új szemléletet ad a fonetikának. Nála a hangtan beleavat-
kozik a napi életbe, az emberek beszédének helyesebbé tételét célozza. A szocializmus
országának hatalmas területén ez a gyakorlatiság jelentős. Avanyeszov nézeteinek ter-
mékenyítőleg kell hatniuk nemcsak a Szovjetunió idegennyelvi tanítására, hanem a népi
demokráciák orosznyelvi oktatására is: nekünk is gyakorlati, segítő tudománnyá kell
tennünk a fonetikát.

Erdődi József

ÚTLEÍRÁSOK, ÚTINAPLÓK NYELVÉRŐL ÉS STÍLUSÁRÓL

Általában mindig kedvelt olvasmány az érdekesen megírt útinapló, útirajz, út-
leírás, ha írója eleven, színes előadásban tudja olvasói elé tárni a nagyvilág, a ter-
mészet változatos képeit. Ebben a műfajban a sikerült írásműveket gyönyörködtetve ta-
nító mesternek mondhatjuk, hogyha írójuk az okoskodva tanítani akarás helyett tapasztalatait s utazása közben szerzett benyomásait megfelelő formában és megfelelő módon
adja tovább olvasóinak, mintegy a maga szemüvegét téve szemükre. A siker titka a megírás
módjában van: a megtett út egyes szakaszainak száraz leírása, az utazónak a bejárt föld-
részekben szerzett új ismereteinek, tapasztalatainak tárgyilagos közlése csak a szakembe-
reket érdekelheti, de a nagyközönség olvasókedvének kielégítésére nem alkalmas. Az
olvasóközönség zömét csak vonzó, eleven, érdekes előadással, szemléltető leírással,
egyéni benyomásokon s egyéni érzetmeken alapuló élénk, élvezetes stílussal lehet ki-
elégíteni.

Az alábbiakban a Művelt Nép Könyvkiadó néhány ilyen irányú kiadványát muta-
tom be s közlöm nyelv és stílus tekintetében feltett megfigyeléseimet. A sort egy ere-
deti magyar munkával nyitom meg, amely a 19. század nagy magyar utazóival fog-
lalkozik.¹ Sietek kiemelni, hogy ez a munka a föllállított követelményeknek minden-
ben megfelel: előadása érdekes, vonzó; stílusa könnyed, élvezhető; nyelve érthető, egy-
szerű, magyar. A könyv célja: «főbb vonásokban ismertetni a 19. század nagy ma-
gyar utazóinak munkásságát». E nagy magyar utazók: Körösi Csoma Sándor, Reguly
Antal, Magyar László, Xántus János, Teleki Sámuel, Bíró Lajos. Mind a hat utazóról
fotográfiát kapunk a könyvben, nemcsak Vajda László leírásából, hanem maguknak a
nagy utazóknak eredeti írásából vett idézetekből is. Ezek az idézetek is nagyon jól
élvezhetők, mert mai nyelvre vannak átírva, példamutató ügyességgel: «Az utazóink
írásából vett idézetekben tudatosan mellőztük a pontosságot. Az elmúlt, régies kifeje-

² Szövegkönyv a hanglemezes orosz nyelvoktatáshoz. Összeállította: Erdődi Jó-
zsef és Pokrovszkij Valentyin Nyikolajevics. Budapest, 1950. Kiadja a Magyar-Szovjet
Társaság.

¹ Vajda László: Nagy magyar utazók. (19. század.)

zések helyett — a könyv olvasását megkönnyítő — velük egyértelmű, ma használatos szavakat és kifejezéseket használtunk. Minden esetben ügyeltünk azonban arra, hogy az idézetek értelme ilyen módon még árnyalatnyi változást se szenvedjen.

A könyvben lépten-nyomon találkozunk olyan szubjektív megnyilatkozásokkal is, amelyek minden szónál ékeesebben mutatják az írónak a tárgyalt utazó iránt érzett legbensőbb együttlérzését. Egy ilyen mondatot idézek, márcsak azért is, hogy a könyv nyelvéből és stílusából is ízelítőt adjak. Kőrösi Csoma Sándor útjának ismertetésében többek között ezt olvassuk: «Ki tudja, észak felé gyalogolva milyen gondolatok forrtak a hajdani nagyenyedi diák fejében, aki Descartes tanaitól Buddha bölcselétéig annyi kulesot próbált bele a szabadságra vágó, alkotó emberi szellem börtönének makkcsul kilarító zárába, — aki aszkéta módjára élt, hogy megőrizze függetlenségét, s íme, kereskedőcégek és kormányzati klikkek kényének van menthetetlenül kiszolgáltatva» (31). — S ide kívánczok ez a mondat is: «Íme, a szirampuri szótár kudarca egyszeriben „lángelméré” léptette elő a nemrég még kutyába sem vett tudóst!» (34.)

Az idézetben azt olvassuk, hogy a nagy utazó észak felé «gyalogolt». Hát akkor miért *utazó* és nem *gyalogló*? Azért, mert Kőrösi Csoma az *utazó* szó fogalmát testesíti meg. S itt rá kell mutatnunk arra, hogy Vajda László magyarázatát az *utazó* és a *felfedező* szó értelmezésére a most készülő Értelmező Szótár is jól felhasználhatja. E magyarázat szerint az igazi utazó öntudatos: tisztában van azzal, hogy fáradságos munkával, alapos kutatásokkal az emberiség tudományos ismereteit kell gyarapítani, a haladást kell szolgálnia. Célja nem a kalandkeresés, hanem az addig ismeretlen országok és népek tanulmányozása, megismertetése. E céljának elérése érdekében kora színvonalának megfelelően felkészültnek kell lennie számos tudományágban: földrajzban, térképészetben, néprajzban, természetrajzban, nyelvészetben és még egy sereg szakban. Az *igazi utazó tehát távoli, ismeretlen vagy kevésbé ismert földek és népek tudományos kutatója*. Ilyenformán az *utazó* fogalma nagyon közel jár a *felfedező* fogalmához. A különbség valóban nem éles. Nagy magyar utazóink számos jelentős felfedezést tettek s felfedezéseik alapvetően fontosak nem egy tudomány számára. Kialakult szóhasználatunk azonban *felfedezőnek* inkább az olyan utazót nevezi, *aki addig nem is sejtett földségek, szigetek stb. léteéről ad hírt a művelt világnak*. Kolumbusz, Cook vagy Livingstone felfedezők tehát; és felfedező a magyar Benyovszky, Magyar László vagy Xántus János is, hiszen olyan szigetcsoportok, folyók stb. első megismerői ők, amelyekről a tudománynak addig sejtelve sem volt. De pl. Biró Lajos nagy utazó, de nem felfedező, mert jól térképezett területen dolgozott.

Folyóiratunkat elsősorban Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal útjának, kutatásainak, nyelvészeti gyűjtésének, gyűjtmunkájuk eredményének ismertetése, valamint a rokonépek bemutatása és a nyelvükre vonatkozó megállapítások közlése érdekli. Mindezek világosan, népszerűen vannak megírva. Vajda stílusának magyaroságára egy-két jellemző vonást megemlítek. Így pl. gyakran használja a *neki* igekötőt: *nekiindul* az útnak 19; *nekiindág* Oroszországnak 49; *nekiindág* első nagy belsőafrikai útjának 88; *nekiindag* az Ural térségének elkészítéséhez 71; *nekiind* a tanuláshoz 48; *nekiind* a tibeti irodalom tanulmányozásának 25 stb. — A *nélkül* névutó és annak *-i* képzős dívatos alakja helyett írónk magyarosan a *-talan*, *-telen* képzős alakokat használja: pénz nélkül h. *pénztelenül* 19, munka nélkül h. *munkátlanul* tölti idejét 78, a sereg *akadálytalanul* nyomul előre (akadály nélkül h. 101), a hárem esztendő *szakadatlan* munkája (megszakítás nélküli h. 52), gondosan gyűjti a nép hagyományait, feljegyzi *irástalan* költészetének remekét 61 stb. — *Gyalog* helyett a magyaros *gyalogosszerrel* alakot használja: kész lenne bátran *gyalogosszerrel* nekiindulni az útnak 19, *gyalogosszerrel* elindul az Elba partján 103. — Még egy pár idézettel óhajtom bemutatni a könyv tudománynépszerűsítő stílusát: ez a jó hír *kis híján dugába döntötte* egész kutatását 55, egy *óvatlan pillanatban kerekelt old* 103, *eszeágában sem volt megtartani* ígéretét 10, *rohanvást* kell hazatérnie 97, délamerikai kutatóterve az Akadémiától várt segély elmaradása miatt *füstbe ment* 83, egymás után kiváló hét tábornok *mondott csődöt* a szemínolok elleni harcban 109, *jaképnél hagyja* az egész expedíciót 140, a mohavék... a korábbi utazók műveiben is *említettnek* 121 stb. — Végezetül nem hagyhatom megemlítés nélkül Vajda találaton festő jelzőinek illetően használatát: misztikával *leöntött*, *dekadens*, *patópáli életbölcsélet* 12; a turáni romantika fajelméleti főpapjainak *zagyva bölcselkedése* (uo.); a daliás szittya ősapák naív meséjével *kérkedő nemesség* 45; a magyar nemesség délibábos történelmi meséje (uo.); a zord, hideg szépségükben *leenyűgöző*, *csendes tájak* 43 stb.

A könyvben előforduló kisebb szépséghibákat bátran mellőzhetjük. Mindössze a határozatlan névelő használatában elterjedt azt a helytelen szokást említjük meg, hogy írónk is elhagyja az *egy* névelőt ott, ahol a magyaros észjárás megkíváná, pl. Csoma

fillér nélkül, elkezeredetten gyalogol vissza, india felé (egy fillér nélkül 20), *percnyi pihenő nélkül* (egy percnyi pihenő nélkül 92).

A következő könyvet oroszból fordította Gellért György.² Ez a könyv két tanulmányt tartalmaz: 1. I. P. Magidovics: Kolumbusz felfedezései, 2. I. M. Szvet: Amerika felfedezése és gyarmatosításának kezdetei. Mindkét tudományos művel népszerűen, érdekesen és jól ültette át nyelvünkre a fordító. Kolumbuszt, a «nagy tengerjárót» jól látjuk a «könnyű haszon lovagjai», a «tengerentúli szerencselovagok» közt forgolódni, vesződni, viaskodni, különféle akadályokkal küzdeni. Az érdekes olvasmányban a különbnél külön jelzők ragadják meg elsősorban figyelmünket, az ilyenek: *kétségbeesett* helyzet, *megdöbbenő* erő, *tömör* megállapítás, *józan* megállapítás, *ravasz* fortély, *csillapíthatatlan* aranyszomj, *forrongó* szenvedély, *alaptalan* feltételezgetések, *terjengős* fejtegetések, *kurta* híradás, *pusztá* álarc, *kényelmes* álarc, *képmutató* pártfogó, *méltatlan* bánásmód, *nyomós* bizonyíték, *ürességtől távolgó* királyi kincstár, *mesébeillő* rablőhadjáratok *csalogató* kilátásai stb.

A könyvben Kolumbusz utazásaira vonatkozóan természetszerűen sok a fellevés. Figyelemreméltó a fordítónak a fellevések és megállapítások körüli kifejezésekben való gazdag nyelvhasználat, az e körbe vágó kifejezések megválogatásában való ügyessége. Ilyenek pl.: *feltételezhető*, hogy...; *fellehetőleg* hamisak azok a regék; *minden valószínűség* szerint: *nem valószínű*; *igen valószínű*; *valószínűleg*; *mindenesetre*; *elképzeltetellen*; a *képzeltet* szüleménye az az állítás; *nem ismeretes*, hogy...; *állítógaz*; *kétségtelen* azonban; az *mindenesetre kétségtelen*; ahhoz *sem fér kétség*; alaptalan lenne *kétkedni* abban; egy *feljegyzés* arról *tanuskodik*; csak *igen gyér* adataink *vannak* rá; *nyomós bizonyítékok* állnak rendelkezésre; *nehéz megállapítani*, mennyire felel meg az igazságnak; *már köztudomásúvá vált igazság*; *alaptalan feltételezgetések*; *minden jel arra mutat*; *nem tartották kizártnak* azt a *lehetőséget* sem, stb. — Szólásokban is gazdag a fordítás: csak mulatóba sorolok föl néhányat: *beadta a derekát*; *hanyatt-homlok rohantak*; *kardre hány*; *ki akarják ebrudalni*; *kévtelen-kéltelen envernie* kellett; *nem óhajtották kikaparni a gesztenyét* sem a királyok, sem pedig helytartóik. Kolumbusz számára; *arcuk verejtékével keresik meg mindennapi kenyereiket*; a tárgyalások *szükutába jutottak*; *kesztyűs kézzel bírnak*; stb. — Akadnak a fordításban könnyen mással helyettesíthető hibás nyelvjárási szók is, mint *kétely*, *szégyenteljes*, de mivel ilyenek nem nagy számmal vannak, a fordítás jelességei mellett elenyésznek.

Gellért György fordítói erényeit és kiválóságát még inkább bizonyítja Garin útinaplójának pompás fordítása.³ Ebben a könyvben még élesebben megmutatkozik Gellért György nyelvhasználatának minden kiválósága. Az orosz nyelv alapos ismerete mellett igen jól tud magyarul és gazdag szó-, szólás- és kifejezéskincsrel bíró stílusza, aki híven s egyszerűsággal élvezhetően, eredetinek tetsző módon tudja visszaadni a fordított mű minden gondolatát és kifejezésbeli árnyalatát.

Garin könyve is útinapló: időszakonként, néhány naponként papírra vetett friss benyomásokat, úti élményeket örökít meg. Írójukat világos látás, a természet rajongó szeretete, bensőséges, egyéni érzelmekkel teli megnyilatkozások jellemzik. A könyv bevezetésében, V. Zajcsikov tanulmányában többek közt ezt olvassuk: «Garin éles megfigyelőkészsége azzal a képességgel párosul, hogy megfigyeléseit és benyomásait könnyedén tudja szavakba formálni vonzó leírásokban, vázlatokban, elbeszélésekben. Ha olvasni kezd, nem tudod abbahagyni, amíg végére nem érsz. Minden tárgyat, minden eseményt és gondolatot szemléletesen, színesen, lebilincselően ír le... Garin alkotás-művészetének ez a táviratszerű gyorsasága, az, hogy élményeit azonnal papírra vetette, frászmódját kivételes lendülettel, stílusát frissességgel, könnyed szárnyalással ruházta fel. Igen gyakran rövid, szaggatott mondatokban ír, előadását indulatszavakkal, kérdő- és felkiáltójelekkel élénkíti» (6). — Garin lebilincselően érdekes, gyorsan pergő előadását, magával ragadó, művészi közvetlen stílusát, rövid mondatait Gellért kiváló ügyességgel ülteti át nyelvünkre. Felhasználja nyelvünk kifejező erejét, sokszínűségét, kifejezésbeli gazdagságát s a rokonértelmű szók árnyalati különbségeinek finomságát. A fordítás jelességeinek példákkal való illusztrálásáról csak azért mondunk le, mert Gellért fordítói jelességeit a Kolumbusz-fordítás már eléggé szemléltette. Ezek a jelességek ebben a műben talán még fokozottabb mértékben megvannak.

A könyvet a fordítás kiválóságán kívül azért is különös érdeklődéssel veheti kezébe az olvasó, mert benne a ma általános érdeklődésre számot tartó Korea földjére és népére vonatkozó, közvetlen tapasztalaton alapuló, sok és érdekes adatot talál-

² Magidovics — Szvet: Kolumbusz utazásai. Fordította: Gellért György.

³ Ny. G. Garin: Utazás a Távolkeleten. Fordította: Gellért György.

hat. Ezeket pedig vonzóbb, clevenebb s érdekesebb előadásban, úgy hiszem másutt hiába keresi. A fordítás élvezetesen üde stílusából izelítőül ideiktatok néhány mondatot: Az öserdő vén zsugori lim-lomára emlékeztet; mohával benőtt faóriások hevernek a földön, süppedékes, járhatatlan rengeteg nyúlik a magasba; fa fa hátán, fent már szárazak, de idelent poshadt mocsárban korhadognak: nyirkos, rothadt szag terjeng. A száraz dombokhoz közelebb azonban csodálatosan szép erdő tárul elénk; mélyen az égbe fúródnak a fák koronái. Sárga fenyőtörzsek nyújtják ágaikat a magasba, zsenge vörösfenyő ágaskodik sudár, ezüstös törzsével, hatalmas, sötétzöld, bozontos cédrus tornyosul. Valóságos ligetet alkotnak a szebbnél-szebb cédrusok: a nagyok sudárai nyúlnak az égbe, a kicsinyek, mint a gyermek, körülveszik apjukat... (34). — Az apró mondatokkal szaggatott stílus ilyenféle: Hét óraker ébredtem. Sűrű, szürke, tömör köd borít mindent. Velőig hatol a nedvesség. Mindenki alszik még. De nekem nincs alhatnékom: a tehetetlenség keserűsége marcangol. Jobb, ha felkelek. Felkelek, felöltözöm, kinégyek. Holminkat már kivitték a partra. Lisztet raknak be a hajóra. A munkások mind kínaiak. Elhalad egy kínai evezőshajó. Széles fekete bárka, lehet vagy négy százenseny. Közepén vitorlavászon tető... Négy kínai evez, kettő kormányoz... stb. (45). — A fordítás szinonimákban való gazdagságára is egy-két példa: Most pusztá, csendes, elhagyatott a táj. Éhes farkas sompolyog, szökött fegyenc kószál, medve kőborol az erdők sűrűjében (37); tékoznai, elherdálni, elkótyavetyélni a koreai javakat (21); némán, zordan, gondterhesen sietnek a habok, apró fodrokban gyűrűznek; kergelik egymást (41) stb.

Egy jókora vastag kötet,⁴ csaknem 500 lapos, foglalkozik a nagy természettudósnak, Darwinnak világkörüli utazásával. Hogy a könyvet az angol eredetiből ki fordította, a kiadás nem tünteti föl, csak az derül ki, hogy «Az előszót írta, a fordítást szakmailag felülvizsgálta, helyesbítette és magyarázatokkal kiegészítette» Boros István, az Országos Természettudományi Múzeum főigazgatója.

A könyv nem a nagy természetbúvár útinaplójának átfert ismertetését adja, hanem az eredeti útleírás szubjektív érzelmekben és gondolatokban bővelkedő tudományos prózáját ülteti át hü fordításban nyelvünkre. Darwinnak ez a munkája megérdemelte ezt a teljes egészében való kiadást,⁵ mert kevés ilyen útinaplót olvashatunk, amely tudományos jellege mellett ennyi élvezetet tud nyújtani. Ahol Darwin az utazás élményeit, egyéni érzéseit mondja el, ott gyakran a lelkes elragadtatás hangja szól. Írjai megnyilatkozásokkal találkoznak, ahol pedig valamely természeti jelenségnek, geológiai alakulatnak, növénynek, állatnak leírása, ismertetése kerül sorra, ott a szakszerű, de mindig érthető és világos, tudományos megállapítások hangja szólal meg. Különösen az állatnemek és fajok ismertetése Brehmre emlékeztető alaposággal, tisztes részletességgel, apró megfigyelések elmondásával érdekessé téve, mintegy megfigyelve történik. Helyesen állapítja meg Boros István az előszóban: «Darwin útinaplója olyan kiválósága az útleírások műfajának, melyre a világirodalomban kevés akad. Korántsem kalandos történetek és izgalmas események elbeszélése. — csupán Darwin Föld körüli útjának elfogulatlan leírása a természetbúvár szemüvegén keresztül —, de olyan formában, hogy soha el nem évülhet.» (VI.) «Ha nem írta volna meg a Fajok eredetét és az Ember származását, ha elsősorban nem az ezen munkában kifejtett gondolatok szereztek volna részére világhírnevet — még ebben az esetben is azok közt tartozna, akiknek csupán útleírásai miatt emlegetik még ma is a nevét.» (VIII)

Az ismeretlen fordító általában elég elfogadhatóan adta vissza Darwin élvezetesen vonzó stílusának sajátosságait, de okvetlenül szóvá kell tennünk a könyvben nem kis mennyiségben található nyelvi hibákat és idegenszerűségeket. A könyvben előforduló germanizmusokat nem kívánjuk itt mind kitergetni: egy pár csunya igehasználatot azonban idézzünk: A kúszónövényekkel befutott fák sora a sajátosan rideg külsőt *kölcsönöz* a csatornának (helyesen: ad, v. rideg külsejűvé teszi a csatornát, 120): szájjal, testtel és lapogatókkal *rendelkezik* (helyesen: szája, teste és lapogatói vannak neki 87); más pókok fiataljai *rendelkeznek* azzal a képességgel (helyesen: fiataljainak megvan az a képességük 141): milyen nyomorúságos *életet folytatnak* ezek az emberek! (helyesen: nyomorúságosan, élnek v. nyomorúságos életet élnek 98): két tiszt a partra szállott, hogy a teodpittal szögméréseket *eszközöljön* (végezzon 247): mikor fészket épít, szemléletmást *előnyben részesíti* a szigetek magas fáit minden más hellyel szemben (helyesen: jobban szereti v. többre becsüli 121); jó áttekintést *nyertünk* az egész erdősegről (kapunk, szereztünk 262); komoly, sőt szigorú, sok jellemet *árul el* (mutat, v. jellemre vall 265), stb. Ide sorolhatjuk a *tűnik* és a *képez* igék helytelen használatát is. — Egyéb nyelvi és stílusbeli hibák is gyakoriak a fordításban: így az

⁴ Charles Darwin: Egy természettudós utazásai.

⁵ Nem teljes kiadásban Fülöp Zsigmond fordításában már 1913-ban megjelent.

-i képzővel ellátott ragos alakok (pl. emberrel szembeni vadság 355), a névelő helytelen elhagyása, mégpedig mind a határozotté (pl. fenti tények alapján, e h. a fenti tények 355), mind a határozatlané (pl. szinte megijeszített pár embernek a sápadtsága, e h. egy pár embernek v. néhány embernek 235), a páros testrészek többszámának használata egyszám helyett (pl. három madarat tatálunk Dél-Amerikában, melyek a szárnyaikat nem repülésre használják, e h. szárnyukat 177), a nyelvújítás szembeszökő iurcsa alkotásai pl. vízharmenház 387, famentes e h. fátlan: «a lánók az ország legtermékenyebb részei, minthogy megvan az a roppant előnyük, hogy csaknem famentesek», 264, «a hullámos erdőterületen gyakran meglepetve láttam, hogy a sík részek famentesek uo.) stb. — Néha egész mondatok az érthetetlenségig eltorzulva kerülnek elénk, mint pl. ez: «Bár valamely tárgy szemlélete révén keltett gyönyörűséget ritkán okozza azok hasznossága, ezeknél a szép fáknál a csodálat érzéséhez mégis bizonyára hozzájárul hasznosságuk tudata» (357); ennek az összetett mondatnak első részében a valamely névmás elé az a névelőt kívánjuk, a révén helyett a -val, -vel ragot v. által névelőt, az azok mutatónévmás elhagyandó és a hasznossága h. hasznosságuk írandó, v. az azok helyébe a tárgyak teendő stb.

Hátra volna még, hogy Darwin előadásmódjának jellemzésére a fordításból idéztek néhány részt, melyek részben az élmények lírai hangjára, részben a tudományos fejtegetések szakszerű prózájára jellemzők, e helyett azonban megelégszem az Ausztrália elhagyásakor leírt e néhány sorának bemutatásával: «Ég veled, Ausztrália! Viruló gyermek vagy s valamikor kétségtelenül a Dél királynője leszel: már túl nagy és becsüvagyó vagy arra, hogy szeressenek, de nem elég nagy ahhoz, hogy tiszteljenek. Bánat- és sajnálkozás nélkül hagyom el partjaidat!» (400).

Nem feledkezhetünk meg annak megemlézéséről, hogy a könyvek végéhez jegyzetek, magyarázatok, kommentárok vannak függesztve, amelyek az olvasókat az előforduló ismeretlen szövegről és fogalmakról felvilágosítják s így az útinaplók olvasásának zavartalanását megkönnyítik.

Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Közközlésügyi Kiadóvállalat. 1952. — 352 lap.

A Közközlésügyi Kiadóvállalat a magyar nyelvjárastanulmányozás számára hasznos szolgálatot tett Hegedűs Lajos csángó népnyelvi gyűjtésének kiadásával. A népnyelvi tanulmányozásával foglalkozó nyelvészek gazdag anyaghoz, meséket és beszélgetéseket tartalmazó szöveggyűjtéshez jutnak kutatómunkájukhoz, mégpedig nem akármilyen anyaghoz. A közölt szövegeket ugyanis Hegedűs Lajos a legkorszerűbb eszközökkel hangfelvételre vette föl és lekiismeretes, fonetikus átirásban tette közzé őket, ezért hamisítatlan, eredeti, teljesen megbízható szövegeket bocsátott a kutatók rendelkezésére.

A gyűjtés az 1941-ben a Bácskába áttelepített, majd onnan a felszabadulás után a baranyamegyei hegyháti járásban otthonhoz és földhöz juttatott moldvai csángó telepek körében történt. Ennek az értékes eredménnyel kecsegtető gyűjtésnek a megindításáról és szorgalmas folytatásáról Hegedűs Lajos már hírt adott folyóiratunk 1950. évfolyamában (Nyr. 74:137—145). A most kiadott kötet az 1946—1951. évben a Dunántúli Tudományos Intézetben (Pécs) és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében (Budapest) végzett gyűjtőmunka eredményét tartalmazza.

Hegedűs a kiadott szöveggyűjtemény bevezetésében röviden ismerteti a gyűjtés helyét és népét. Ebből kiderül, hogy a baranyai négy községben letelepített 159 családnak mintegy ezer tagja mind a romániai Moldva Bákó körül fekvő községeiből való, tehát ú. n. déli csángó. Rövid összefoglalást ad a vonatkozó irodalom felhasználásával a csángók gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetéről a multban és a jelenben. Megismerteti a gyűjtésnél használt eljárást, valamint a hangfelvétel céljait szolgáló elektro-akusztikai készülékeket is. A legmaibb technika eme fejlett eszközei lehetővé teszik a «ténylegesen elhangzott nyelvi nyilatkozatok hangfelvétel formájában» való megörökítését és eredeti, teljes hűségükben (hanglejtés, időtartam, hangsúly, hangszín stb. szempontjából) való visszaadását.

Általános tájékoztatást kapunk a bevezetésben a gyűjtött szövegek átirásának mikéntjéről is. Hegedűs a csángók beszédét a maga eredetiségében és valóságában megrögzítő hangfelvételről sokszori lehallgatás és megfigyelés után írta át fonetikusán, mégpedig a magyar nyelvtanászgyűjtésen használt fonetikus jelekkel, kiegészítve a finn-ugor nyelvészet jelöléseivel. Példákkal megvilágítva mutatja be a moldvai csángó nyelvjárás magán- és mássulhangzóit, változásait, a hasonulást és egyéb hangtani sajátosságait. Itt, a hangtani sajátágok fejtegetésénél hiányoznak, hogy Hegedűs nem

említi meg Rubinyi Mózes cikksorozatait, melyekben két moldvai csángó tanulmány-útjának értékes eredményeiről számol be a Nyelvőr 30. és 31. kötetében.

A csaknem 300 lapra terjedő szövegközlés nyolc moldvai csángó községnek Baranyába áttelepített férfiaiával és nőivel folytatott beszélgetéseket és meséket tartalmaz. Pontosán megjelöli a beszélő nevét, életkorát, foglalkozását, továbbá születésének helyét, mostani lakóhelyét, valamint azt is, hogy a felvétel a beszélő tudtával vagy tudta nélkül történt-e. A beszélgetéseknél — amelyek a foglalkozásokról, a mindennapi élet körül előforduló ügyes-bajos dolgokról, babonákról, kuruzsló gyógyítómódokról stb. folytak — Hegedűs párbeszédes formában közli a közte (H. betűvel és kurzív szedéssel) és a megszólaltatott csángó között váltott kérdéseket és feleleteket. A közlés illetően módjának szemléltetésére bemutatok néhány sort a moldvai Somoska község-beli, jelenleg Egyházaskozáron lakó Demse Dávidné 53 éves földművesasszonnyal folytatott beszélgetésből: H. *Es hallott ojan esetet, hogy valakivel történt valami?* | Igén, igen. H: *Hát mondja el kivel? Hogy történt? Mit hallott?* Hád, B. Istvánnéról is hálтам, de nem mesélem el, mert asztán ebben mékhalya és akkor H: *Nem halja meg, mert mi eszt csak az intézedbe visszük el. Na, mongya el!* Nekém és meséllék. hogy hëzza járt az a — mennyém pusztákra! — az a lüderc. Embër képihe és járt vele H: *Igen? És sokáig járt hozzá?* Igén. Mongyák, hogy, nem tudom makkora üdöt, de mongyák, hogy járt hozzája. Ulyan hijábavaló asszon vót, stb. (130).

Ezt, a nyelvészeken kívül az etnográfusok számára is jól felhasználható szövegközlést egy 45 lapos betűrendes szójegyzék követi, melybe Hegedűs «a köznyelv szókincséből teljességgel hiányzó» vagy pedig a köznyelvi alakoktól «hangalakban és jelentésben lényegesen eltérő» szavakat vette föl. Ez a szójegyzék értékes kiegészítéssel szolgál a MTsz anyagához, s jelentős szerepet kér a most készülő új tájszótárban is. Meg vagyok győződve, hogy Hegedűs legkorszerűbb módon gyűjtött szövegkiadásának haszna csak hamar jelentkezni fog, mert ennyi eredeti, a valóságos beszédet híven tükröző népi szöveg nyelvjáráskutatóinkat remélhetően lázas munkára fogja serkenteni. Így az értékes szövegek hang-, alak-, jelentés- és mondattani feldolgozásaival bizonyára rövidesen találkozni fogunk szakfolyóirataink hasábjain.

Prohászka János

A. Colombi: Az ellenség kezében. Szépirodalmi kiadó. 1951. Olasz eredetiből fordította: Lányi Viktor.

Hálások lehetünk a Szépirodalmi Kiadónak, hogy gondolt ennek az 1950-ben megjelent olasz műnek a lefordítására. Szükséges és ideje, hogy a magyar közönség, amely — nyilván még az első világháború idejéből származó osztrák propaganda máig sem egészen eltűnt hatására — hajlandó időnként lebecsülni az olasz nép harcias és hősi erényeit, tudomásul vegye, hogy az olaszok, semmivel sem kisebb mértékben, mint a franciák, nem egyszer állottak az emberi haladás élén és a haladó gondolatokért és eszmékért mindig, legutoljára a Mussolini fasizmus két évtizede alatt, a fasizmussal szemben, de különösen az 1943–45. évek északolasz véres partizánháborúinak során a németek ellen (I. Renata Viganó magyarra is lefordított: Ágnes halála c. regényét), — készek voltak rendíthetetlen bátorsággal életüket áldozni. — Kevésbé ismeretesek nálunk a szovjet történelemtudományak az olasz reneszánszsal kapcsolatos, részletekbe menő kutatásai, amelyek a legnagyobb határozottsággal szögezik le az olasz reneszánsz élenjáró, haladó jellegét, kimutatva, hogy annak társadalmi gyökerei a feudalizmussal szemben megerősödő és azzal kegyetlen harcot vívó városi polgárságban keresendők. — Gondoljunk a 17. sz. számos spanyolelleses nemzeti, de egyúttal társadalmi szempontból is jelentős népi felkelésére, arra az időre, amelyet a nagy multszázadi író, Manzoni, — akit Lukács György is a legnagyobbak közt emleget A történelmi regény c. művében — olyan megyőző erővel elevenít meg magyarra többször is lefordított Jegyesek c. regényében, arra a korra, amely látta Giordano Bruno vértanúhalálát a római Campo dei Fiorin és szemlélte Galilei perének sokszor vígjátékba fulladó tárgyalásait. — A mult század nagyobbik fele pedig tanúja volt a történelem egyik legnagyobb szabású államteremtő tevékenységének, az annyiféle reakció ellen vívott olasz Risorgimentónak, amelynek első évtizedeiről megkapó és lelkes képet fest az orosz Vinogradov nemrég lefordított, gyönyörű Stendhal-könyvében. A Risorgimento számos kiemelkedő mozzanata közül nem szükséges bemutatni Garibaldi vállalkozását, amelyhez annyi magyar szál fűződik. — Nem kelthet meglepetést az sem, hogy a Mussolini-fasizmus ideje alatt az olasz ellenállás az olasz vitézség legjobbjait állítja csatasorba az önkény és elnyomás, az imperializmus és a társadalmi visszafejlődés ellen. — Ennek a minden rétegre kiterjedő harcnak példamutató és egyik legkiemelkedőbb alakja, az akkor föld alá kényszerített olasz kommunista párt vezető tagja, ma az olasz Felsőházban szenátorként beüfoglalt Arturo Colombi, aki 1933-tól 1943-ig tartó börtönbüntetésének különböző élményeit mondja el Nelle mani del nemico (Az ellenség kezében) c. művében.

örök és megkapó emléket állítva az olasz nép és az olasz kommunisták rendíthetetlen bátorságának.

Colombi művének magyar nyelvű fordítása gondos munka eredménye; a fordító többször felkereste egy-egy problémájával az Egyetemi Olasz Intézetet. Ami a szép és gördülékeny stílus illeti, Lányi Viktor nem szorul bemutatásra vagy ajánlásra. Ennek ellenére szükségesnek tartok felvetni fordításával kapcsolatban egyetlen problémát, amelynek elvi síkon is elég nagy jelentősége van.

A fordító helyenként argot szavakat, ill. kifejezéseket használ, sokszor minden különösebb ok nélkül. Az, hogy elég sokszor *zsaru*, *hekus*, *főhekus* szerepel, talán még érthető és magyarázható azzal, hogy a fasiszta rendőrség tagjai nem érdemelnek jobbat pejoratív árnyalatú argot szónál. De mi szükség van az alábbi szavakra: *zúr*, *lebukik*, *abcug*, *az istenit*, *lunipenproli* (hatása egészen más, mint a néhányszor előforduló lumpenproletárnak), vagy akár az alábbi kiszólásnak: Ne nézzen hülyébbnek, mint amilyen vagyok (Colombi felkiáltása egy vállalat alkalmával)? — Az eredeti szövegben ezek az argot szavak és kifejezések nincsenek benn, használatukat a magyarban sem az eredeti szöveg tekintélye, sem a *couleur locale* megvalósítására való törekvés, sem egyéb körülmény nem követeli.

Ami az argot használatát illeti, a különféle nyelvek különféle módon viselkednek, és ebben a tekintetben az olasz nyelv élesen eltér a franciától, ahol az argotnak a 13. századig visszanyúló hagyományai vannak és amely az argot használatát számos modern műben megengedi a nélkül, hogy ez az olvasóban kellemetlen benyomást keltené. Az utóbbi évtizedek számos nagy francia regénye tanúskodhat erről. Cervantes néhány művében, különösen egy-két novellájában is vannak argot szavak és hasonlóképp néhány 17. századi pikareszk regényben is. Az olasz nyelv azonban másképp viselkedik az argotval szemben. A klasszikus, konzervatív hagyományok ereje, a nagynehezen megszerzett és szinte napjainkban megvalósult nyelvi egység feltő megőrzésére irányuló törekvés szigorú gátként mered az olasz prózaíró elé, s ezt a szabályt a modern neorealista regények sem lépték át. Az argot, vagy ahogy olaszul mondják: a gergo használata nem megengedett, és még a humores lapok is okkal-móddal hoznak csupán néhányat a közheszből egyébként jól ismert fordulatok közül.

Van tehát a fordításban használt argot-kérdésnek egy nyelvtani-történelmi oldala: az t. i., hogy az eredeti nyelv, amelyből a fordítás készült, hogy viselkedik az argotval szemben. Nincs helyén argot szavakat erőltetni a magyar fordításban akkor, amikor az eredeti nyelv általában elutasító álláspontra helyezkedik, még ha történetesen a fordításra került műben vannak is ilyen szavak.

Ezen felül van egy stilisztikai szempont is. Colombi könyvének esetében: az emelkedethangú elbeszélés, egy kiválasztott ember szenvedése, hősiessége és végig töretlen állásfoglalása, hűsége az ügy iránt kötelezővé teszi a komoly hangot és az irodalmi nyelv hagyományos szavainak tiszteletben tartását annak ellenére is, hogy börtönnaplóról, személyes élmények elsőszemélyű elbeszéléséről van szó.

Végezetül pedig szembe kell néznünk a magyar nyelv problémájával is, függetlenül az eredeti nyelv nyelvtani kötöttségétől és elvonatkóztatva a stilisztikai milieutól. Tegyük fel, hogy az az idegen nyelv, amelyből a fordítás készült, megengedné az argot használatát, és az egyébként stílisz szempontból is többé-kevésbé megokolt lenne. Mi akkor a teendő? Automatikusan használjuk-e fel a lehetőségeket és — arra törekedve, hogy az idegen argotkifejezéseket minél megfelelőbb magyar «pesti jassz» szóval adjuk vissza — egyszerűen beiktathatjuk magyar szövegünkbe a helyesnek vélt argot szavakat, avagy ilyen helyzetben is élhetünk fenntartással és — esetleg — az ilyen kedvező esetben is, elkerülhetjük a magyarban az argot használatát? — A válasz elutasító. Nézetünk szerint írónk, és méginkább fordítónk bánjanak nagyon óvatosan a magyar argotval és ne engedjenek felszínes csábításoknak. Legjobb a teljes tartózkodás álláspontjára helyezkedni, annak ellenére, hogy egyes újabb polgári írónk olykor, különösen a század első évtizedeiben, bizonyos engedelményeket tettek, bár e szavak idézése inkább a kuriózumhajszolás béléget hordja magán. Egyet ne felejtünk el. A francia argot nyelve jóval közelebb került a francia ember mentalitásához, gondolkodásmódjához, mint ez Magyarországon lehetséges lett volna. A történelmi fejlődés is hosszabb alkalmat engedett erre. Aztán még egy fontos szempontot kell mérlegelnünk. Bárzsi ismeretes dolgozatában: A pesti nyelv. MNv 27:228. foglalkozik a jassznyelvek kialakulásának és eredetének kérdésével. A magyar argot szavainak a legeslegnagyobb része idegen eredetű, többnyire német, tiddis és cigány, erősen eltérő elemek a magyar nyelv hagyományos szókészletében. Más a helyzet a francia argotval, ahol viszont sajátos törvények szerint képzett, gyakran az eredeti szavak különös kifordítása révén nyert, de nem bántóan idegen eredetű származékokról van szó, melyek ezen felül, a hosszú

történelmi fejlődés folyamán jobban elfranciásodhattak, mint a mi jassznyelvű szavaink. Végső elemzésben tehát a kérdés lényege az, hogy a francia inkább sajátjának, franciának érzi az argot-szót; ezzel szemben nem kell parasztszármazásúnak lenni, hogy a teljesen idegenes hatású *zsarú*, *hekus*, *abcúg* szavak irodalmi használata ellen a legteljesebb viszolygással ne viseltessünk, még akkor is, ha — nem úgy, mint az idézett fordításban, ahol semmi szükség rájuk, — előfordulásukat számos ok, esetleg a *couleur locale* fokozott mértéke, megmagyarázhatóvá tenné.

Bárczi idézett tanulmánya az argot konkrét írásművekben való használatának stíláriis oldalával nem foglalkozott. Úgy vélem, érdemes lenne pedig ennek nagyobb figyelmet szentelni, mert jelentősége nem marad sokkal a nyelvjárás irodalmi nyelvi használata mögött.

Herczeg Gyula

Magyarázatok

BAKTÉRIUM

Írta: † Kallós Ede

Az amerikai imperialisták minden emberi képzeletet felülmúló elvegemültsége folytán a koreai háborúról szóló tudósításokban nap nap után találkozunk egy olyan szóval, amely egészen a legutóbbi időkig csak tudományos vonatkozásokban került eléink. Ez a szó a *baktérium*, s az új kapcsolat, amelyben manapság szerepel, az amerikaiak által alkalmazott új kegyetlen harci eszköz, a *baktérium-fegyver*.

Nézzük meg közelebbről, milyen életpályát futott be a *baktérium* szó, míg mostani szomorú aktualitásáig eljutott!

Alig száz esztendeje, hogy e szó forgalomba került, s ennél is jóval kevesebb ideje, hogy azok a szabad szemmel nem látható apró szervezetek, amelyek ma ezt a nevet viselik, bepillantást engednek életük és működésük titkaiba. S mégis kétezer esztendő távolából csillog felénk az első fény sugar, amellyel az emberi elme e titokzatos világba belevilágított. Marcus Terentius Varro, az i. e. 1. századbeli római tudós *De re rustica* (Mezőgazdaságtan) című művében a következő kijelentést tette: „Moesaras vidékeken mindenütt tenyésznek bizonyos apró állatkák, amelyeket a szem nem tud felfedezni. A szájon és orron át a levegővel együtt a szervezetbe jutnak és súlyos megbetegedéseket idéznek elő.” Varro után 18 századon keresztül nem volt szó ezekről az „apró állatkákról”. De mielőtt a 17. század, a barokk százada, megteremtette a mikroszkópot, a tudomány rögtön nekilátott ezeknek a legapróbb szervezeteknek a felkutatásához. Athanasius Kircher német tudós már mikroszkópot irányított oda, ahol Varro még csak tündéseinek és elképzeléseinek homályos sejtelmeivel járt. Egyik munkájában (*Scrutinium physicomedicum*) avval a megállapítással lepte meg a világot, hogy minden rothadó anyagban szabadszemmel nem látható férgeknek számtalan sokasága nyüzsög s hogy ezek a férgek okozzák a pestist és egyéb ragályos betegségeket. Persze a „féreg”, amelyeket Kircher látott, nem baktériumok voltak, hanem vér- és gennytestecskék, mert a 32-szeresen nagyító mikroszkóp, mely Kircher rendelkezésére állt, nem volt elegendő ahhoz, hogy e parányi szervezeteket észrevehesse. A legelső ember, akinek megadatott, hogy igazi baktériumot lás-on, a németalföldi Antony van Leeuwenhoek volt. A maga köszörinte nagyítója segítségével 1675-ben esővízben különféle parányi „állatkákat” pillantott meg, melyek között voltak pálcaszerűek, csavarszerűek, gömbölyűek; — Leeuwenhoek le is rajzolta valamennyit.

Minthogy ez „állatkák” tanulmányozására az olyan álló vizek nyújtották a legalkalmasabb területet, amelyekben oszlásnak indult szervezetek áznak, a latin *infusum* („amire rá van öntve” — tehát ázik) alapján ez „állatkák” azt a nevet kapták, hogy infuzorius állatok, vagy röviden

infuzóriumok. E szó mindaddig használatban maradt, míg a *baktérium*, illetve *mikróba* elnevezés vissza nem szorította. Magyar fordítása is keletkezett az infuzóriumnak: *ázalékállatka*. A baktériumok növényi mivoltának tisztázódása óta az infuzórium és az ázalékállatka elnevezés vissza-szorult a maga eredeti területére, ma már csak a vízben vagy nedves helyen található állati véglények nevéként szerepel.

A „kukacok és férgek” tanulmányozása azonban a gyanakvó hitetlenség következtében a 18. század folyamán csak lassú léptekkel haladt. A magyar orvostudomány világhíres büszkesége, Semmelweis Ignác indította meg annak a csodálatos birodalomnak a meghódítását, amelybe Leeuwenhoeck szeme vetette az első pillantást. Semmelweis 1847-ben a gyermekági láz kórokozóiként leplezte le e parányi lényeket. Őt követték, hogy csak a legeslegnagyobbakat említsük, Koch, Mecsnyikov, Pasteur és a többiek. Nekik és tanítványaiknak köszönhető annak a felismerése, hogy a Leeuwenhoeck felfedezte apró szervezetek a fertőző betegségeknek és a vérmérgezésnek okozói, másrészt a természet háztartásában oly nagy fontosságú anyagesere forgalomnak a hordozói, a korhadás, rothadás, erjedés intézői, a föld termőképességének adományozói, s számos ipárnak (kenyérsütés, sajtkészítés, szeszfőzés, cukorgyártás stb.) alapvető tényezői.

Mire a 19. század utolsó évtizedeiben a tudomány ennek a felismeréséig eljutott, mulhatatlanul szükségessé vált, hogy a Leeuwenhoeck-féle élőlények végre egyöntetű tudományos elnevezésben részesüljenek. Ezek közül a nagyközönség körében leginkább a *bacillus* elnevezés terjedt el, ez azonban a tudományos szaknyelvben csak egy csoportnak, a pálcikaalakú baktériumoknak a megjelölésére szolgál. A latin *bacillus* 'pálcika' szót Ottó Müller dán természetbúvár vezette be a bakteriológiába. Ő ugyanis a 18. századbéli általános felfogáshoz híven szintén az állati véglények közé sorozta az egysejtű hasadó-gombákat, s így nála a *bacillus* szó egyszerűen annyit jelentett, mint „pálcikaalakú mikroszkópikus lény”. Ma a parányi szervezetek világában a növényi és állati szervezeteket szorosan elválasztjuk egymástól és ezért a Müller-féle elnevezést csakis a *baktériumokra* alkalmazzuk, mégpedig a pálcika alakúakra, szemben a gömbalakúakkal (*kokkusok*) és a csavaros formájúakkal (*spirillumok*). Minthogy a kórokozó baktériumok közül azok, amelyekről a nyilvánosság a legtöbbet hall, bacillus formájúak (ilyen a tüdőbaj baktériuma, a Koch-féle bacillus), tehát a közönség tudatában a *bacillus* szó abban az értelemben használatban helyezkedett el, hogy: fertőző betegségek kórokozója.

Maga a *baktérium* szó 1838-ban kelt világgá. Akkor jelent meg G. Ehrenberg német tudósnak: *Die Infusorienstierchen als vollkommene Organismen* c. műve. A görög bakterion 'bot' alapján a merev vonalú mikrobák kapták ezt a nevet, amely azonban csakhamar kiterjesztette érvényterületét és a mikrobák összefoglaló nevévé lett. Ma a baktérium szóval az egysejtű növényi szervezeteket, a hasadással szaporodó gombákat jelöljük. De a köznyelv, amikor baktériumokról vagy bacillusokról beszél, azokra a mikrobákra gondol, amelyek fertőzést okoznak s arra ügyet sem vet, hogy a mikrobák milliárdjai mily áldást jelentenek a növényi, állati, emberi életnek. Ezért használatos a *baktérium* vagy *bacillus* szó a fertőző anyag, a metely jelképes megjelölésére. Ilyen mérték az emberiség számára az imperializmus, amely a baktériumokat nem a haladásba, a termelésbe, az emberiség javának szolgálatába állítja, hanem a pusztítás, az öldöklés eszközeivé teszi.

A *mikróba* elnevezéssel Charles-Emanuel Sédillot francia orvos a párizsi Tudományos Akadémián 1878-ban tartott felolvasásában ajándékozta meg a világot. A felolvasás címe: Pasteur fölfedezésének hatása a sebéstet fejlődésére. „Pasteur kimutatta — így kezdi előadását Sédillot

—, hogy az erjedést, amelyet azelőtt a levegő hatásának tulajdonítottak, a levegőben szállongó mikroszkopikus szervezetek okozzák. Ezek a szervezetek, amelyeknek a levegő ilyképen csupán szállító közege, önálló nagy röplülő világot alkotnak." A tudós szerző ezután azokat az elnevezésmódokat tárgyalja, amelyek a parányi lényeknek a megjelölésére forgalomba kerültek s ennek kapcsán a maga szóalkotására tér át: „Az eddigi elnevezéseknél egyszerűbbet tudok, a görög mikros 'kicsiny' és bios 'élet' egybekapcsolásával: *mikróba*." (Ő persze franciás alakban mondja: *microbe*.)

A *fagocita* elnevezés viszont a Nobel-díjas nagy orosz zoológus és természetrajztudós, Ilja Meesnyikov nevéhez fűződik, aki először állattani, majd bakterológiai kutatásaival vonta magára a figyelmet. 1884-ben közölte azt az észleletét, hogy az ú. n. vándorsejtek, melyek alsórendű állatok testében találhatók, a szervezetbe került baktériumokat felfalják. Ezért adta a vándorsejteknek a *phagocyta* nevet (görögül *phagēin* a. m. megenni, *kytos* a. m. edény, újkori használatban: *sejt*). Ma a *fagocita* (magyarul *falósejt*) az idegen testek, baktériumok, porszemek stb. bekebelezésére képes sejteknek (az emberi szervezetben a fehér vérsejteknek) összefoglaló neve.

Ha Ilja Meesnyikovról beszélünk, feltétlenül utalnunk kell egyik népszerű tejtermékünknek, a yoghurtnak nevére is. A török *yoghurt* szó aludttejet jelent, csak hogy nem a közönséges aludttejet, amelynek megavadását magának a tejnek a baktériumai, a tejsavbacillusok okozzák. A török-tatár népek a tejet különböző erjesztőgombák segítségével alvasztják meg. Az így készült aludttejek egyike — a *kefir* és a *kumis* társa — az az ital, amelyet a Balkán török hódoltságának idején a bolgárok és románok is néptáplálékká fogadtak, s amely ma a török szót a bolgár *yoghurt* alakban világsszerte ismertté teszi. A *yoghurt* szó szintén Meesnyikovnak köszönheti világjáró pályafutását. Meesnyikov az öregedés lehető kitolására és az élet meghosszabbítására vonatkozó elmelkedései és kísérletei közben 1900 körül arról értesült, hogy Bulgária egyes falvaiban nagy számmal vannak száz évesnél idősebb emberek, akik majdnem kizárólag valamely speciális, élesztővel készült aludttejből élnek. Meesnyikov nagy tudományos és gazdasági mozgalmat indított ennek az italnak a megismertetésére és terjesztésére. A mozgalom eredménnyel járt: a *yoghurt* szó minden európai nyelv szókincsébe bejutott, a finom, savanykás ízű tejtermék mindenütt népszerűvé vált, s az orvosok e bolgár italt számos betegség esetén táplálékul rendelik.

SZAKÁLLSZÁRÍTÓ

Írta: Csefkó Gyula

Ezt az érdekes és elég nagy multra visszatekintő szavunkat, melyre legutóbb Beke Ödön hívta fel a figyelmet (l. Nyr. 75: 471—2), Jókai nemcsak a MNy. 21: 145. lapján hivatkozott helyen, vagyis a Nemz. Kiad. 98: 344, a Mátyás diák és Bente úr c. elbeszélő költeményében használja, hanem másutt is, pl. a Damokosok c. regényében. Az előbbi helyen így szól róla:

„Bente úr ott ült a kis lóczán, a melyet Munkavégeztével itt töltik a deket,
Szakállszárítónak hínak a székelyek; A vándor utas is talált ott kész helyet.”

Az utóbbin pedig így: „Ebéd után Apor István uram, meg Czirják Boldizsár hadnagy kiülének a *szakállszárító*ra pépányozni” (Nemz. Kiad. 56: 81).

Jókai valószínűleg valamelyik erdélyi útján hallotta és jegyezte fel. De megismerhette Orbán Balázs A Székelyföld leírása c. munkájából is,

mely a nagy írónak nemcsak kedvelt olvasmánya volt, hanem forrásul is szolgált némely székely tárgyú regényéhez. Orbán szerint: „Az ülő padok a székely lak előtt sohasem hiányoznak. Ezek az úgynevezett *szakállszáritók*, hol ünnep napokon és munka szünetkor ki szoktak ülni a háziak s összejönnek a rokonok, szomszédok beszélgetni, a fiatalok enyelegni, de amelyek a gyalogutazóknak is kedves nyughelyet adnak. Az ily ülő padok — ha az udvart kókerítés veszi körül — a fal vastagságában vannak fülkeszerűleg bemélyítve, s a fedélzet felettük kirugtatva, hogy esős időben is használható legyen. Másutt, hol csak deszka- vagy sövénykerítés van, ott az ülő pad vagy ahhoz támasztott két nyitott erkélye, díszesen faragott oszlopkákon nyugvó fedéllel: háttámas löczával ellátva.” (1:19).

A *szakállszáritó* valamikor kedvelt helye és kedvelt szava volt a vitézi életnek. Történetíróink többször megemlékeznek róla, amikor régi várainkról, kastélyainkról szólnak.

Kövári László írja: „Berekesztésül emlitenünk kell még egyet, a *szakáll száritót*, hová a régi magyar, ha hazatért báránylegelte rétei, kalászos mezejéről, félrevonult, száritá ebéd után tisztára mosott szakállát. Félfedelel ülőpadok voltak ezek, oly helyre építve, honnan legszebb volt a kilátás, melyeket a Vécsi vár, a Szentpáli kastély *szakállszáritói* a Maros völgyére engednek” (A magy. családi és közéleti viseletek és szokások. Pest, 1860. 11—12). Ehhez a magyarázathoz Radvánszky Béla csak annyit fűz hozzá, hogy a keresdi várban is látható egy ilyen helyiség (Csal. és háztart. 1:6—7).

Könyöki a középkori várakról készített munkájában csak ezt a keveset mondja róla: „Lapos födél (Lapos tető, *Szakállszáritó*, Solárium, Söller) ... Mothes a Solariumot így magyarázza: Hochliegendes Zimmer, welches von der Morgen- und Abendsonne beleuchtet wird“ (110). Sokkal többet tud a magyar várak, kastélyok *szakállszáritóiról* és ennek a szónak a szinonimáiról érdemes történetírónk, Takáts Sándor. Íme: „Szokás volt a magyar várakban, hogy a rendes bástyák fölé deszkából rekeszték féle épületkét emeltek. Ezeknek hol *nyári ház*, hol *filegória*, hol meg *szakállszáritó* volt a nevük. Néha nem a bástyán, hanem a kapu előtt, vagy a kapu közben építettek ilyen alkotmányokat. Ezeknek a deszka-épületeknek különös céljuk — a szórakozáson kívül — nem igen volt. A mikor a végbelieknek egy kis pihenőjük akadt, ide gyűltek össze s itt elmélkedtek és beszélgettek nyomorult sorsukról. A *szakállszáritóknak* igazi jelentését találóan fejezi ki a szó, a mivel több végházban nevezték: *morgó szín*, vagy *henyélők helye* volt a nevük” (Századok 1907: 739).

„A magyar módra épült várak és kastélyok falán több oly alkotmány akadt, a hol a virrasztók és strázsálók örködtek. Ilyen volt mindjárt a kapu felett vagy előtt álló vártaház, aztán a *szakállszáraztó*, vagy *szakállfüstölő*. Itt üldögéltek és örködtek nappal a kapunállók” (Rajzok a törökvilágból 2: 98).

Szakállszáraztó, morgószín, nyári bástya, nyári ház és filegória minden magyar várban volt. A sok közül megemlítünk egy néhányat. Sümeg 1592. évi összeírásában: in propugnaculo ligneo *zakall zarazto* nuncupato, az 1669-ben pedig: „in moeniis *zakal zarazto* vocatis”. Ungvár 1685. évi összeírása meg ezt mondja: „Az ház (t. i. a végház) közepén egy *szakáll száraztó* fedél alatt, abban asztalos löczák, két oldalról karfák (uo. 2: 53). Vö. még: „1628. In propugnaculo *Zakalszarasto*” (MNY 8: 228).

„Ilyenkor az elkeseredett katonák a *górék*¹ előtt való padokon, az úgynevezett *szakállfüstölőben* (avagy *morgószinben*) hatalmas káromlással

¹ Takáts szerint a *góre* eredetileg nem gazdasági építmény volt, hanem katonai őrhely, rendszerint a váraktól bizonyos távolságban. «Vigyázó helyek voltak az úgynevezett *górék* is» (Rajzok, 2:98.).

eresztették meg nyelvüket s a császárnak és a bécsi uraknak ugyancsak nemsokát jót kívántak“ (Szegény magyarok 254).

„A *szakállfürösztőben*, amit másképp *morgószínek* is hittak, szokták volt (a németről mondogatni a végbeliek): farkasnak nem kell berket mutatni... Egy mutot² hazudnak s egy gyűszűnyit el nem hisznek“ (A régi Magyarország jókedve 64).

Takáts műveiből került bele a *szakállszáritó* Herczeg Ferenc és P. Gulácsy Irén némelyik történeti regényébe: „Ily gondolatok bugyborékolnak a koppányi bég úr agyában, midőn a kapubástya futóbabos *szakállszáritója* alatt csendesen iszogatta a dörgéseit“ (A fogyó hold 6). „Estebéd után kiültek a bástya nyitott pitvarába, amelyet a magyar várakban hol *morgónak*, hol *szakállszáritónak* szoktak nevezni“ (uo. 54). „A szöbeliek künn ültek a *szakállszáritó* alatt (uo. 62). „A négy torony között kettőnek Lőrincz úr már régebben kiütötte a mellső falát. Ülőpadokkal látta el és csinált belőlük *szakállszáritót*. Itt tanyázott a vén sas legszívesebben, ahonnet szabadon ellátott messze, az erdőborította szép bihari hegyekre“ (Fekete völgyének 26). „Lőrincz úr lehordatta a padokat a *szakállszáritókból* és pattantyukat vitetett a helyükre“ (uo. 27). „A *szakállszáritóról* mint fehér galambszárnyak, keszkenők küldték utána a késői bucsu titkolt könnyeit“ (uo. 60).

Persze hogy a *szakállszáritó*~*szakállszáraztó* bejutott szótárba is, így pl. az OKiSz-ba egy 1685-ből való adatnak ezzel a megkérdőjelezett értelmezésével: 'locus ubi viri post cibum meridianum se quieti dabant; ort, wo die männer nach dem mittagessen der ruhe pflegten', de a szerkesztő közli azt a Szilády Árontól származó magyarázatot is, mely szerint a *szakállszáritó* Halason és másutt is az a pad a községháza előtt, melyen a polgárok el szoktak üldögelni, beszélgetni. Csaknem ugyanígy magyarázza szavunkat Baksay Sándor is: „A város — vagy községháza előtt (s egyebütt is a köztereken) hosszú padok állanak a közönség kényelmére. Ezek a padok (*szakállszáritók*, *csúfolók széke*) hétköznapiakon a községi tisztviselők és *élteőbb egyének gyűlőhelye“ (Összegyűjt. irod. dolg. 3: 106).

Szavunk ebben az utóbbi, t. i. 'házelőtti ülőpad', továbbá 'tornác, veranda' jelentésében számos írónknál előfordul. Úgy látszik, megszerették ezt a humoros hangulatú szót és olyanok is használni kezdték, akiknek tájnyelvében ismeretlen. Juhász Gyula *Szakállszáritó* címmel nemcsak rovatot vezetett a Délmagyarországban (vö. Nyr. 75: 472), hanem van *Szakállszáritó* c. szép verse is: „Az öreg gazda ül a ház előtt | És nézi, hogy a nap mint áldozik | Pipál nem moccan“ (Összegyűjtött versei. Szukits-kiad. 1943, 279). Ilyen csendes eltűnődésre alkalmas pad lehetett az is, melyről Krúdy Gyula írja, hogy „a szőlőben, lábatlan malomkő körül *tölgyfapad*, *amilyeneken a régi tekintélyes emberek növesztették szakállukat*“ (Az utolsó gavallér 166). Hogy a ház előtti ülőpadnak, amilyenén Juhász Gyula öreg gazdája tünődött a világ folyásán, volt-e valamilyen, vagy van-e most is valahol *szakállnövesztő* neve: nem tudom. Talán olvasóink meg tudnák mondani. Krúdyban nem találtam meg ezt a szót. Egy novellás kötetének *Szakállszáritó* a címe. Szövegben is használja: „A formátlan bekecske nagyon megfeszült rajta (a nőn) és Kozs-niczay... egyszer sokáig utána pislogott a *szakállszáritóból*“ (Az Újság 1905. szept. 21). A Nyr 1902. évi folyama idézi szavunkat Péter Dénes Jókedvemből c. munkájából mint halasi tájszót: „A mi — hajdan — privilegizált nemes városunk közházának zöldre festett kapuja mellett, egy lombos akácának árnyékában, a kapufélnél levő kerítés falának támasztva

² Takáts jegyzete szerint: a *mut* német mérték, 31 magyar vékának felel meg (uo.).

nyújtózkodik a kanadai jegenyéből fűrészelt *szakállszáritó*. Allukat minden szombati napon beretváló redemptus polgártársaink azért nevezték el e padot *szakállszáritónak*, mert ezen a privilégizált közösségben lakó, *szakálltviselő* birtokos intelligencia a padon üldögélve, vagy előtte ácsorogva szokta megvitatni a belügyi és külügyi politikát; változatossá téven ezen szöszaporító változást közbetoldott helybeli emberszólással“ (117). Az erdélyi származású Petelei István egyik munkájában olvastam: „Még egyszer szolt hozzám, az apám udvara előtt a kis tanítói porta *szakállszáritóján*“ (Vidéki emberek 32). Szalay László írja a Künságból a Magyarországra című napilap egy tárcájában (1930. márc. 5): „Kinn üldögéltek a városháza előtt a *szakállszáritón*: Kovács Ferenc rendőrkapitány, Molnár János városi főorvos meg még néhányan, mikor elkeszegelt előttük Korhely Nagy Janesi.“ Ugyancsak a Magyarországra (1928. szept. 16) Krúdy Gyuláról írván említi, hogy „a családi kuriák tornácaira, a *szakállszáritókra*... menekültek ebből a mai robotos hétköznapiakból.“ Móricz Pál szerint Dunavecsén *csúfolódók padja* volt a *szakállszáritók* neve (l. fentebb Baksaynál *csúfolók széke*): „A kis kapunál ugyan a *csúfolódók padja* már nincsen meg, ahonnét Petőfi és tiszteletes barátja oly sokszor szemlélték, szapulták pipaszó mellett a falu, helyesebben „mezőváros“ életének előttük zajló csendes hullámlását“ (Magyarországra 1928. júl. 25). Hogy Móricz Zsigmond is ismeri és használja a *szakállszáritót*, arra l. egy példát a Barbárok c. kötetből (Nyr 75: 471).

A *szakállszáritó* jelentése és népiyelvi elterjedése iránt kb. félszázaddal ezelőtt a Nyr szerkesztősége is érdeklődött. A 31: 164 megkérdezte olvasóit, hogy hol és milyen értelemben használja a nép ezt a szót. A válaszokból kitűnt, hogy a *szakállszáritó*, mely Halason a városháza előtti ülőpad, Maros-Torda megyében napos ülőhely a szabadban; egy marosvásárhelyi értesítés szerint valamely köztérnek az a része, ahová időnként innen-onnan összejönnek s a napon sütkérezve beszélgetéssel töltik az időt, más gúnys neve *naplopó*. Faluhelyen és kis városban a házak előtt levő födeles avagy födetlen ülőpadoknak is *szakállszáritó* a nevük, másként *mosó-padnak* is hívják. Mondják, hogy régente a dombtetőn álló, állandó akasztófának is *szakállszáritó* volt a tréfás neve. Egyéb népiyelvi előfordulását és néhány itt nem említett szinonimáját l. Nyr. 75: 472.

Pótlólag megjegyzem, hogy Abafáján (Maros-Torda megye) és vidékén a *szakállszáritó* szintén a. m. a házelőtti kispad. (Incefi Géza: Abafája és vidékének nyelvjárása 32.). Ennek a *plettykapadnak* Mezőkövesden *pofaszáritó* a neve (MNY 3: 332). Kisújszálláson a *szakállszáritó* éppúgy mint a *görgingyafakasztó*, *vesékigérő* a hideg szél jelölésére szolgál (Nyr 31: 217). Bodnár Béla Hódmezővásárhely és környékének vízrajza c. dolgozatában olvastam, hogy a nevezett város határában *Szakállszáritó* rét is volt. A Barezi réttől délkelet felé a Tere és Sár tó között elterülő rétet nevezték így, míg a partosabb részét *Szakállhátnak*. Jó kaszáló volt, melyet csak áradáskor öntött el a Tisza“ (Föld és Ember 6: 178).

Érdekes jelentése van a *szakállszáritónak* Gömör-Kishont megyében: „Az ereszek alatt kenderkőből sodort kötélgáton szinte a ház hosszában 5–6 cm. vastag rudak, ú. n. *szakállszáritók* függenek alá; ezekre teregetik ki száradás céljából a hirtelen és rendes mosáson kívül öblített ruhadarabot, szatyvafonalat és ősszel arra aggatják fel a párbakötött kukoricaesőveket, no meg a gazda csuromig ázott szüret“ (Városok és vármegyék monograph. Gömör-Kishont megye 166). Máshol az ilyen rudnak *száraztórúd* a neve (l. MTsz.).

A TARVARJÚ EGY GYERMEKMONDÓKÁBAN

Tikos Béla a hortobágyi és Debrecen vidéki népi állatnevekkel foglalatoskodva hívta fel figyelmemet egy régi debreceni gyermekmondókára, amelyben érdekes használatban szerepel a nyelvészeinket is nemrég tüzetesebben foglalkoztató *tarvarjú* madárnév. A Tikos családban jól emlékeznek rá, hogy amikor valamelyik gyermek, akár leányka is, frissen vágott hajjal jött haza, édesapjuk (aki Debrecenben 1841-ben született) félkézzel megsímogatva a rövidre, kopaszra nyírt gyermek fejét ezzel a játékos mondókával kedveskedett, következő ritmikus taglalással ejtve:

Kopaszi | kákó | tarvar | jú!

Volt, amikor ugyanilyen esetben csak ezzel a rövidültebb változattal mondotta: *Na, kopaszi kákó!*

Tikos Béla szerint bennszülött debreceniek száján manapság is járja ebben a változatban: *Kopaszi kákó | Jön a javágó.*

A régibb változatban a *tarvarjú* a kopaszfejűség szemléletesebb, élelesebb, mulatságosabb érzékeltetéséül színesíti a mondókát. (Ez a változat adataim szerint Tiszafüreden is ismeretes.)

A *tar* melléknévről tudvalevő, hogy régi török jövevényszavunk, jelentése 'kopasz, kopár, csupasz' stb. melléktneveinkkel hasonló értelmű. Czuczor—Fogarasi idézi ezt a közmondást: „*Tar* gyermeknek mely megnől a haja“, s hozzá is fűzi: „Némileg különbözik tőle 'kopasz', melyről a haj, szőr vagy növény tövestől kivesszett vagy lekopott, elszáradt.“ Ez a *tar* melléktnevről már kikopott a közhasználatból, legfellebb mint családnév járatos, vagy összetételekben használatos.

A *tarvarjú* madárnév régebben általános használatú volt nyelvünkben. Nyelvemlékeinkből, régebbi irodalmi forrásokból számos adatunk van róla. Értelmezésével többen foglalkoztak, így Herman Ottó (Nyr 32 : 551—558 és Aquila 10. k.), Tolnai Vilmos (Nyr 31 : 501—2), Fokos Dávid (Nyr 67 : 109—113) és mások. Tolnai és Fokos főleg a szólás megfejtésével kapcsolatosan vizsgálják, u. i. a fentírt szólás Baranyai Decsi óta (1598) ilyen alakban ismeretes: „Egyébkar is láttam karón *tarvarjút*.“

Herman Ottó ornitológiai és nyelvtudományi alapon kereste a magyarázatot. Szerinte a magyar *tarvarjú* azonos lehetett a Geronticus eremita Linné madárral, mely valamikor Európában is élt, idővel azonban kivesszett innen, de Afrikában és Ázsiában még megtalálható. Míg Európában előfordult, különösen hegyes vidékek sziklás tájait és a váromokat kedvelte. Utal arra, hogy Ulysses Aldrovandus (1603) Phalacrocorax (a. m. tarfejű + holló, varjú) név alatt írja le ezt a madarat, ábráját is közli hozzátevé: „ex Illyrico missus.“ Herman O. rámutat, hogy a régi Illyricum a Duna és Száva folyóig, tehát Magyarorszáig terjedt. Értekezésében felsorakoztatott nyelvtörténeti adatok közül igen jellemző e madárnév életszerűsára a Gvadányi Falusi nótáriusából vett idézet (1790), amelyben szereplő *tarvarjú* már másfajta madárra értendő, s melyhez Herman O. megjegyzi: „Itt már az országból kipusztult madár nyomán keletkező nyelvi és értelmi ingadozás és bizonytalanság teljes mértékben jelentkezik.“ Fejtegetése végén ezt a tanulságot szűri le: „A nyelvemlékek és források kétségkívül azt a tanulságot szolgáltatják, hogy a madár kivesszésével ismerete halványult, a hozzáfűzött értelmezések ingadozókká, bizonytalanokká, végre sokszorosan helytelenekké váltak, sőt a jellemző *tar* elejtésével egyszerűen *varjú*-ra, tehát más fajra és merőben helytelenül alkalmazták.“

Nem ritka jelenség, hogy a gyermekjátékok, gyermekversek körében találunk meg olyan műveltségelemeket, amelyek a felnőttek használatában már alig ismeretesek, vagy abból már egészen kivessztek. A játékok színes szövedékében meg-megesillannak népünk hiedelmeinek, politikai és művelődéstörténetének töredékei, népköltészetünknek és népi táncainak régi elemei, s igen természetesen nyelvünk avult maradványai is.

(Erre szemléletes példákat és az alábbi megállapítások részletes kifejtését l. A magyarság néprajza, IV. k. Játék fejezet.) Érdekes és érdemes a gyermekjátékokat, a csacska gyermekmondókákat vizsgálgatni, mert ezek az elemek a felnőttek egykori szellemi és tárgyi tulajdonából szálltak alá a gyermekjáték világába, a néplelek ama rétegébe, hol minden elkopott szemlélet, értelemvesztett képzet és szó a játék naív színpompás együttesében él. Egy-egy ritmikus verssorba rögződve, hagyományos játékszabály szívós foglalataiba foglalva vagy valami játékszer kedvelt tárgyi alakjába formálva birkózik az enyészettel.

Ime, a *tarvarjú* nevezetű madár régesrégén kiveszett egész Európából, nevének jelentéstartalma jó ideje elhomályosodott, ezt a madárnevet a 18. században már a jó öreg Gvadányi is hibás értelemben használja, s ugyanakkor egy igénytelen gyermekmondóka ezt az elavult szavunkat tiszta eredeti értelmi vonatkoztatásban — ha már elenyészőben is — de napjainkig fenntartotta.

N. Bartha Károly

Klérus, klerikális. 1. A *klérus* szót akkor használjuk, ha a papságot, mint egészet akarjuk említeni, ha az egyházzal, mint testületről akarunk beszélni. A szó maga nagyon régi. A régi görögben a *klérosz* szó sorsot, kockakövet jelent. A későbbi idők folyamán sorsolást, az örökösödéssel kapcsolatban a sorshúzás által juttatott birtokrészt jelöli, majd újabb jelentésváltozással magát a birtokot értik rajta. Az egyházi nyelvben az egyháznak adományozott, az egyház által örökölt birtokot határozzák meg a szóval. Az új-testamentum egy helyén a szó többesszáma az egyes presbitereknek és papoknak juttatott vagyontárgyak összességét jelenti (l. Péter 5, 3). A görögből ment át a latinba, onnét a többi nyugati nyelvbe. A kereszténység, mint ismeretes, a negyedik században a rabszolgatartó római birodalom államvallásává vált, az elnyomottak és kizsákmányoltak valóságából elnyomásuk és kizsákmányolásuk eszközévé vált. Ez a szerepe csak fokozódik a középkorban. Ekkor a *clerus* szó már az „egyház” jelentést vette fel és a néptől elszakadt főpapság számára kollektív elnevezésének eredeti értelme kellemetlenné válhatott. Valószínűleg korábbi keletűek, de ekkor erősödhetek meg a szó ilyen értelmezései, mint „az Egyház hívóinak közössége”, „a hívők Krisztusban való öröksége”.

A *clerus* szó hazai latinságunkban igen régi, de jelenlegi jelentése későbbi fejlemény. Az egyházzal kapcsolatos jelentés hiánya kultúrtörténeti és politikai okokban rejlik. A latin *clerus*nak megfelelő magyar „papság” szó eredetileg a papi hivatást jelentette. Később a hitvitázó irodalom idejében kezdenek beszélni a protestáns prédikátorok, többnyire megvető értelemben, a *pápista papságról*. Ebben a szóhasználatban, amely a 17. század közepe táján jelenik meg, a „papság” a papok összességét jelenti, tehát azonos a mai gyűjtőnév értelmével. Ez az oka annak, hogy Szenci Molnár Albert 1621-ből származó latin-magyar szótára a latin szó magyar megfelelői között nem említi a „papság, papi rend” kifejezéseket. Meg kellett születnie a magyar nyelvben is a megfelelő értelemnek, hogy átvehessük a *clerus* szó nyugati jelentését: „papi rend, az egyházi funkciót betöltő férfiak összessége”. Az előbbi már megtaláljuk Pápai-Páriz 1708. kiadású szótárában, mint a latin *clerus* szó egyik magyar értelmét. Mint magyar szót először az 1807-ben megjelent „A’ tisztbéli írás saját szavai” című szójegyzékben találtam meg. A szóátvétel egyenesen a latinból történhetett, bár lehetséges a német *Klerus* „papi rend” hatása is.

Politikai színezetet a szó az 1848-as forradalom és szabadságharc idején nyert. Hazánk történelmének e dicsőséges időszakaszában már első pillanattól kezdve ott találjuk a klérust a haladás ellenségei között. A következő forradalmi lapok hasábjain gyakran találkozunk a *clerus* szóval, amelynek jelentése itt „hivatalos egyház”, például „miért hagyta a catholikus kormány magukra a protestánsokat, hogy megvonván tőlük

a státusz joggal igényelt segélyét, amelybe a r. c. *clerust* nyakig fullasztotta, ezáltal is gyengít-e" (Népelem 1848. szeptember 5). A szabadságharc kiélesedésével együtt egyre világosabb lesz a katolikus egyház kétféle magatartása. A hazaáruló Hám János érsek vezérletével a főpapság mindent megtesz, hogy Magyarországot sikerüljön újra sárbataposni. Ezzel szemben a nagyjából népből származó és a nép ügyével együttérző alsópapság derekasán kivette részét a nép ügyének támogatásából. Valószínűleg ugyanekkor jelenik meg a kisebb *clerus*, magasabb *clerus* kifejezés szoros kapcsolatban a reakciós felsópapság és a lelkeskedő alsópapság különböző állásfoglalásával. 1862-ben főispáni levél közli a helytartótanáccsal, hogy a fennálló rend legfőbb képviselője a „magas Clerus”. Az irodalmi nyelvbe is csakhamar bekerül a szó. Politikai értelemben használja Jókai 1870-ben megjelent regényében, a Fekete gyémántokban: „Tudom jól, hogy a miniszter fiókjában készen áll a törvényjavaslat, mely azt az állam javára secularizálja. Csak egy kis ürügy legyen rá a magyar *klerussal* összeveszhetni Bécsnek.”

A múlt század kilencvenes éveiben komoly visszhangot váltottak ki az egyházpolitikai törvényjavaslat vitái. A polgári házasság kérdésének parlamentári vitáiról így emlékszik meg a szocialista sajtó: „A javaslat ellen szavazott a nemzeti párt, amelyben az arisztokrácia és a *klerus* dominál” (Népszava, 1894. április 27). Ady Endre az elkésett polgári forradalom feladatairól a következőket írja: „A rangokkal, kiváltságokkal, ösdurvaságokkal, arisztokráciával és *klérussal* s a kiszípolozó tőkével egyszerre kell végezni.” A Vatikán és az imperializmus méregkeverője azóta is gondoskodtak, hogy a *klérus* szót mindmáig gyakran kelljen használnunk: „A katolikus *klérus* reakciós vezető köreiből kerülnek ki igen jelentős részben a reakció agitátorai” (Szabad Nép 1950. június 13).

2. A *klerikális* szó eredetét tekintve az előbb tárgyalt szó latin alakjának melléknévi továbbképzése: *clerus* > *clericalis* 'egyházi, az egyházhoz tartozó'. Mint ilyen már a 12. században megtalálható a francia nyelvben, amelyben a 19. század közepéig ilyen értelemben él tovább. Mai nyelvünkben eredeti jelentése, ha elhomályosult értelemben is, de még megvan, azonban a *klerikális* szót leggyakrabban az egyház politikai törekvéseit támogató értelemben használjuk.

A feltörekvő burzsoázia, amely meg akarja dönteni a tevékenységét gátló feudalizmust, szembetalálja magát az egyházzal. Már a 18. századi francia materialisták éles támadásokat intéznek ellene, a *clérical* 'klerikális' szó azonban megmarad régi értelmében. Helyette az 'egyház, papság' majd később a 'jezsuiták' kifejezést találjuk az antiklerikális írásokban. A századforduló táján érezhető, hogy szükség van egy, az egyház világi törekvéseit megbélyegző szóra. Erre mutat egy 1797-es hír, mely szerint a francia nemzetgyűlésből kiűzték a theo-frenetikusokat (theo-frénétique!). Ez a szó torz összetétel a görög *theos* 'isten' és a francia *frénétique* 'őrült, elvakult' elemből. Napoléon az egyház politikai tendenciáinak megbélyegzésére a *pêtre* = pap szó megvető jelentésű származékát használja (*pré-traille*). Egy, a 19. század elején élt nyelvész, Lemaire, a rokonértelmű szavak hosszú sorozatait kapcsolta össze és közéjük iktatta saját szóalkotásait is, amelyeket az új fogalmak kifejezésére gyártott. Egy ilyen láncban, amely a különböző politikai csoportosulásokat sorolja fel, találjuk az *ekkléziasztikus* és *monasztikus* (ecclésiastique, monastique) szót. Láthatjuk tehát, hogy az egyház politikájának kifejezésére új szó vált szükségessé, különböző szavak alkotásával próbálták a beállott hiányt pótolni.

Az 1848-as francia forradalomban születik meg a *klerikális* szó mai értelme. A Gondolatszabadság című újság köré zárkózott radikális csoport terjesztette a *klerikális párt* (le parti clérical) kifejezést, amellyel a klérust és támogatóit jelölték. A proletariátustól megrémült burzsoázia ekkor már összefog a klérussal, ez ellen harcol az említett lap. Az 1850-ben megszava-

zotti népoktatási törvény vitájában, amely a tanítókat az egyháznak rendeli alá, Victor Hugo, a nagy francia költő, is felszólalt, amikor többek között a klerikális pártól beszélt. A szó tehát továbbra is meliéknev, de már új értelmet kapott. Főnévként 1860-ban jelenik meg, főként többszámúban. 1864-ben egy franciaországi püspök panaszkodik, hogy a hívők számára a legnagyobb sértés, ha azokat *klerikálisoknak* nevezik.

Hazai szótárirodalmunkban az 1847-ben az Akadémia által kiadott Törvénytudományi műszótárban találtam meg először a szót. Jelentése itt még annyi mint „papi”. Mai értelmét az 1848-as újságokban nem találtam, az egyházi reakcióra „papság, egyház, jezsuiták, jezsuitizmus” kifejezéseket használják. A szó nálunk majdnem bizonyosan francia jövevényszó. Ezt támogatja az, hogy 1867-től kezdve a baloldali újságokban gyakran találkozzunk a *klerikális* szóval, főleg külföldi híradásokban; pl.: „A szajnaparti oraculum.... hangoztatta, amit a *klerikálisok* belefűjtak” (Magyar Újság, 1867. január).

A külföldi, főleg francia eseményekkel kapcsolatban hozzánk elkerült jövevényszó csakhamar szerepet kap a belpolitikai események leírásában. 1868-ban terjeszti be Eötvös József akkori kultuszminiszter a népiszkolai törvényjavaslatot. A 48-as párt kemény harcot vív az egyházi iskolák államosításáért. Evvel a harccal kapcsolatos a Magyar Újságban 1868 májusában megjelent cikk, amelyben a következő mondatot találhatjuk: „Nem *klerikális* lidérenyomás alatt görnyed-e egyetlen tudományos intézetünk, egyetemünk?” Elterjedése a széles néprétegekben a 90-es évek elejére tehető. Ekkor tárgyalja az országgyűlés az egyházpolitikai reformok kérdését, amelyet minden oldalról igen heves érzelmekkel kísérnek, és amelyben erősen érdekelve van az ország dolgozó népe.

A klérus, természetesen körömszakadtáig harcol a polgári házasság ellen, a legátlatásőbb mesterkedésektől sem riad vissza. Nagyon tanulságos a Népszava 1894. június 8-i száma, ahol „Főmagasságú és főméltóságú népbolondítók” cím alatt hírt olvashatunk arról, hogy Szeged környékén röpiratot terjesztenek a nép között. A röpirat földet, pénzt, adóelengedést stb. ígér, csak szavazzanak a polgári házasság ellen. A Népszava jogosan jegyzi meg: „Ezen röpiratok terjesztői valószínűleg nem állanak távol a főrendiház *klerikális* többségétől.” A Népszava ügyel arra, hogy a nép által érthető nyelven írjon; ha tehát a *klerikális* szót használja, az szavunk bizonyos mértékű elterjedtségét bizonyítja.

Ady Endre, a magyar haladás nagy költője, nagyváradi újságíró korában hatalmas harcot folytat a sötétség, az egyházi reakció ellen. Az ő tolla alatt válik igazán fegyverré a *klerikális* szó, ő az, aki összekapcsolja egyéb fogalmakkal és a klerikális szó mai használatát megindítja. Néhány példa Ady újságcikkeiből: „A *lelketlen klerikálisok* leigázzák a munkások százezreit” (Ha hív az acélhegyű ördög. 171), „*klerikális veszedelem*” (uo. 250), „Az *iszonyú klerikális megpróbáltatások*” (Jóslások Magyarországról, 104).

Ady jól látja, hogy a klerikális uszítás egy húron pendül a reakció egyéb erőivel: „a városok intelligens elemeire vetik hát most magukat a *klerikális* sajtó megerősített hálói a reakció emberei” (Ha hív... 35). A szándékosan terjesztett vérvádakkal kapcsolatban Ady már nyíltan klerikális reakciót emleget: „A feudális, *klerikális reakció* ránk nehezedett egészen” (Ha hív... 59).

Magyarország történetének ragyogó korszaka az 1919-es proletárdiktatúra. A munkásosztály akaratát végrehajtó kormánynak a nehézségek közepette is gondja van közoktatásunk gyökeres átszervezésére. Új egyetemi tanrendet dolgoznak ki, új professzorokat neveznek ki. Evvel a kérdéssel foglalkozva a Vörös Újság így ír: „A bölcészkar exponált *klerikális* fészkek volt, ahol remegőfejű ősz bácsikák papolták az ő ezeréves igazságait” (1919. ápr. 3). A Tanácsköztársaságot a bel- és külföldi reakció esel-

szövényei legyőzték és 25 éves sötétség borult hazánkra. A feudálkapitalista Horthy-uralom egyik támasza éppen a klerikális reakció volt, így azt nyíltan támadni nem lehetett.

Végignézve szavunk történetét, fejezzük be egy mai példával: „A *klerikális reakció* aknamunkája arra irányul, hogy aláassa dolgozó népünk egységét, munkakedvét, fegyelmét, a Népköztársaság kormánya, a párt iránti bizalmát és ily módon segítse az imperialista háborús uszítók terveit. A *klerikális reakció* háborús rémhíreket terjeszt, uszít a szocialista munkaverseny ellen, ócsárolja a Sztahanov mozgalmat.” (Az MDP Központi Vezetősége 1950. május 31. határozatából.)

Bakos Ferenc

Lécskálás és gyűjtögetés. A községkörnyéki hegyekben Mindszentek után, a gesztenyeszüret befejeztével jogosan szedhető a más fája alól is a gesztenye. Ilyenkor már nem szól senkinek se a hegyőr. Úgy nincs, hogy ne maradna a fán és a gyerekek minden hajnalban megnézik, hogy van-e frissen hullott gesztenye. Némelyik egy mázsát is összeszed az őszön a határban. A cákiak, velemliek, bozsokiak szerint a szegény emberek és a gyerekek szüret után *lécskállni*, *lécskázni* szoktak. A cákiak szerint, ha valaki jogosan leszedheti a maga hasznára, használatára a más termését, az a *lécska*: aki ilyet tesz, az *lécskál*. A *lécskállás*, *lécskállás* jogos volta olyan erős az itteni népben, hogy sokszor még a kerítést is kidöntik *boszseubul* Mindszentek után, ha elkerített helyen van a gesztenyefa és a gazda a kert kapuját lezárja.

A *lécskálás*, a *lécska* tehát olyan szokás, amely a „közös” gyűjtögetés ősi gazdálkodási módjára utal, csökevényeiben állandóan megújul: a szegények, a nincstelenek, a kizsákmányoltak tiltakozása a magántulajdonba vett létfenntartó termőfák birtoklása ellen. Vas megye 1881. évi szőlőhegy rendtartása szerint „a szüret utáni *böngészés* (*lécskálás*) 1 frt büntetés terhe alatt tilos”. A MTsz szerint a *lécskál*, *léskál*, *lécskáz* alakváltozatokban ismert szó sopron- és vasmegyei tájszó „böngész” jelentéssel.

A MTsz Mihályi és Kisfalud községből is idéz adatot előfordulására. Kérdezősködésem nyomán kiderült, hogy ezekben a községekben a legöregebb emberek sem ismerik már a szót; egyedül a tanító ismerte olyformán, hogy az vasmegyei szó. Mihályiban, amikor a babot kiverik a *hölébül* (= hüvelyből), felmerik a kiveri babszemeket egy kosárba. Utána a hüvelyt még egyszer kiverik, hogy kijöjjön belőle mind, ami még benne maradt. Erre azt mondják, hogy *áttapogattuk*, Göcsejben meg azt mondják, hogy *me glécskáztuk* — mondja adatközlőm. Egész Sopron meg Vas megyében akárkinek szabad összeszedni a földön maradt termést a termés betakarítása után, nemcsak a föld tulajdonosának. Ilyenkor mondják, hogy szabad már *lécskállni*. Leginkább a szegény emberek gyerekei szoktak kukoricát, répát, szőlőt, babot, krumplit, diót *lécskállni*. Azt a földet, ami már meg van szedve, a gazda is át szokta nézni, hogy nem maradt-e el a munkások hanyagságából vagy szándékosan sok termés, közben ő maga is szedgeti a nagyját. Azt mondják rá ilyenkor, hogy *me glécskálta* a földet. Nagyunyomban és környékén, ha valamiből nem jó volt a termés és csak nagyjából, az *öregibül* a javát szedik le, azt szokták mondani, hogy *lelécskálltják* (pl. mákot, répát stb.) Azt a gabonát, amit a mezőn elhagy a kasza, *össze lécskájják*, *összegyűjtik*. Simon István Szombathelyen kis gyereket látott gyümölcsöt enni; kelleflenül faragcsálta apró darabokra az almát, erre mondták, hogy *csak úgy lécskájjo*. A tokoresziak szerint a husta ember *csak úgy lécskájjo a munkát* — kerüli, mellőzi, válogatja.

CzF szerint a *lécskál* szó jelentése „a szőlő-, gyümölcs- vagy kukoricaszedés után *keresgélve járkál*, s az elmaradott fejeket összeszedi”. A magyar tájnyelvi *lécska* „böngészés” változat alapszava a szlovén *lécska*, *lécska* alakváltozatú „apró mogyoró” jelentésű szó lehetett. A horvátban

leşka, a szlovénban *leşka* vagy *leşča* „Haselnussbaum“; mindkettőben *leşnák* „mogyoró“ jelentésű szó közismert. Pável szerint az általános szlovén nyelvhasználattól eltérően magyarországi vend nyelvjárásokban gyakran találunk *č*-t *s* helyett *k* előtt. Feltételezhető, hogy a valóban közismerten szegényes körülmények között élő vend lakosság ma már talán kevésbé használt szava és gyűjtögető gyakorlata volt az alapja a *lécskál* szó meghonosodásának Vas megyében. A gyűjtögetés gyakorlata a kultúra régi elemeit őrzi és joggal tételezhetjük fel, hogy a *lécskál* szó mogyoró, makkos gyümölcs szedését jelentette eredetileg nemcsak Vas megyében, hanem jóval nagyobb területen is. Idővel csak a gesztenyének a mogyoróhoz hasonló módon való összeszedését értették rajta. Az egész megye területén ismerik „szabad gyűjtögetés“ jelentését. A konkrét, meghatározott munkát érzékeltető „utószüret, utószedés“ jelentés a magántulajdon előtérbe helyeződését, minden morzsa betakarítását a gazda részére, ennek fontosságát emeli ki. A „keresgélés, szedegetés“ jelentés magát a tevékenységet, a munkát jelzi csupán.

Megemlítem még, hogy a Kemenesalján (a sárvári, celldömölki és a vasvári járásban) a *lécskál* szó használata már nem általános. Igen sokan használják a *kórészál*, *kórél*, *kórész* szót a *lécskál* jelentéseiben. Már a régi Tájszótár is (1838) kemenesali szónak ismeri *kórész*, *kórász* alakban, s jelentését is a *lécskál* és a *böngész* igék jelentésével hozza kapcsolatba. A gyűjtögetés tehát mint létfenntartó mód a fejlettebb termelő formák között is a kizsákmányoltak körében állandóan megújult. *Dömötör Sándor*

„Alma“ és a tagadás kifejezései. 1. A tagadás kifejezése érzékeny pontja a nyelveknek. A latin tagadás-rendszer fölbomlott és átalakult a franciában: pozitív jelentésű szavak szerepelnek a negáció kifejezésére (*pas*, *point*, *rien*, *personne*), tagadószó (*ne*) néha funkció nélkül áll. A magyarban: kettős tagadás (*senkisé*m) az egyszeri tagadás nyomósítása; az ellenkezőnek tagadásával való szemléletes állítás. Az argot-szóhasználatra és a familiáris köznyelvre mindenütt a tagadás kifejezéseinek nagy száma jellemző. Ha Renan arra hivatkozik (De l'origine du langage, 1848), hogy arab szerzők szerint az arab nyelvben állítólag 500 szó van az *oroszlan* és 1000 szó a *kard* kifejezésére: érthető, hogy a tolvajnyelvnek a tagadás szinonimáira van fokozott szüksége... A familiáris-városi nyelv átveszi ezeket az új, idegenszerű, expresszív szavakat, részben a nyelvhumor, a szándékos pongyolaság kedvéért, részben, mert az irodalmi nyelv tagadás-eszközeit nem érzi már eléggé kifejezőknek. A francia társalgó nyelvben a *non* helyett elterjedt a familiáris *nenni* szó. Az argot idegenszerűségeket keres itt is, mint más alkalmakkor annyiszor. A francia hangrendszerből kiütköznek az ilyen tagadó szavak: *nib*, *nisco*, *nix* (vö. A. Bruant, Dictionnaire français-argot, Paris 1905). Az utolsó: átvétel a németből, nálunk is elterjedt (*niksz!*). A tagadás körébe tartozik a visszautasítás is. Ennek nem kevesebb, mint 72 szinonimáját idézi Bruant szótára! Említsünk néhányat: *gniente!* (olaszból), *nada!* (spanyolból), *nibél!*, *niberguel!*, *niberte!*, *niente!* (olaszból). A rotwelsch (német tolvajnyelv) nem ilyen gazdag ezen a ponton, de azért van néhány különös tagadó szava: *jung* 'unsicher', 'schlecht' [vö. magyar: *fiatal!*]; *lau* 'nichts'; *leer* 'nichts'; *lo* 'nicht', 'nein'; *ma* 'nicht'; *na* 'nein'; *nikana*, *nikda* 'nie'; *niko* 'niemand'; *noves* 'nichts' (Polzer szótára, 1922; Kluge forrásgyűjteménye, 1901). A magyar jassz nyelvben is elég sok variációja van a 'nem', a 'semmi', 'senki' fogalmának és a jelentések az argot szeszélyes és kötetlen szemantikájában összekeverednek: *alma*, *almás*; *da repete* 'semmi'; *fiatal* 'nem jó', 'nem igaz', 'nem hiszem'; *nikhaj* 'senki-ember'; *nimand*; *nimandovics*; *nimó* 'nem', 'nincs'.

¹ Vö. még: spanyol *nada* 'semmi' <latin *rem natam*. Vendryès, Le langage, 1921, 198.)

'semmi'; *nimolé* 'semmi', 'soha', 'nincs'; *nimolista* 'nincstelen'; *nista* 'ua.'; *nyimó* 'nincs'; *nuku* 'semmi', 'nincs', 'nem'; *őne* 'nem'; *simon* 'nincs', 'nem'. *najó* 'nem jó', 'rossz'; *ó* 'nem'.

2. Ebből a diszes társaságból ragadjunk ki ezúttal egyet, a legmagyarosabban hangzót, az *alma* jassz-szót. Honnan ered az *alma*? — kérdezheti joggal mindenki, aki ezt a — bár valamikor török — izes, mondhatnám falusi magyar szavunkat nehezen képzei el a nagyvárosi humor eszközeinek.

Nézzük meg mindenekeelőtt az *alma* szótári adatait.

Béldy Mihály (A tolvajnyelv, 1897. Nyr. 26:212): *alma* 'ne' 'nem'; *almával* 'nem', 'nem kell'. — Jenő—Vető (A m. tolvajnyelv, 1900): *alma* 'ne', 'nincs'; *almával* 'nem', 'nem kell'. — Tábori—Székely (A tolvajnép titkai, 1908): *alma* 'nem', 'nincs'. — Államrendőrség (A tolvajnyelv szót., 1911): *alma* 'ne!' 'ne tedd!', 'vigyázz!' 'nincsen'; *almával* 'nem', 'nem kell'. — Kabdebo (Pesti jassz-szótár, 1917): *alma* 'ne', 'nem'; *almával* 'nem'; *almasiker* 'józan' [= 'nem részeg']; *almafázik* 'derék', 'bátor' [= nem fázik, nem fél]; *almaflanc* 'egyszerű' [= nem + flanc]; *almahadoválni* 'elhallgatni' (= nem hadoválni, nem beszélni); *almahaver* 'ellenség' [= nem haver, nem barát]. — Szirmay—Balassa (A m. tolvajnyelv szót. 1924): *alma* 'nem'. — Kálnay—Benkes (A tolvajny. szót. 1926): *alma* 'nincs', 'nem'. — Kemény Gábor (Magyar Rendőr, 1937 jan. 1): *alma* 'ne', 'nem', 'nincs'. — Saját gyűjtésem (1950): *alma* 'semmi' 'nincs'; *alma duma* 'hazugság'; *almás* 'nem létező'.

Az *alma* megfelelőjét *Apfel* alakban hiába keresnők a rotwelsch szótárakban. A jassz szó nem fordítás, hanem népetimológia a rotw. *Almoni* szóból. Ime az *Almoni* szótári adatai:

W. Polzer (Gauener-Wörterbuch, 1922): *Almon* 'Witwer'; *Almone* 'Witwe'; *Almoni* 'der «Unbekannte», der bei Aussagen der Gauener vorgetauscht wird' [nemlétező személy, akire a bűnöző hivatkozik]; *Almoni zinken* 'dem Vernehmenden von einem solchen «Unbekannten» erzählen d. h. vorlügen'. — Naschér (Buch des jüd. Jargons, 1910): *Almen* 'der Witwer'; *Almone* 'die Witwe'. — Avé-Lallemant (Das deutsche Gaunerthum, 1862 4:517 és 328): rotw.; *Almon* 'der Witwer'; *Almone* 'die Witwe'; *Almoni* 'ein Ungenannter' 'N. N.', 'X. Y. Z.', 'spöttische Bezeichnung der unbestimmten, nichtexistenten Person'; *einen Almoni oder Ploni zinken* 'dem Inquirenten die Beschreibung einer Person machen, welche nicht existiert', 'den Inquirenten äffen, verhöhnen' <jiddisch-héber *almon* 'der Witwer'; *almone* 'die Witwe'; *almoni* 'Bezeichnung der unbestimmten Person und Sache'; *ploni almoni*, *palmoni* 'der und der'.

A föntiek alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk az *alma* keletkezését: *Almoni* 'nemlétező személy' 'nemlétező dolog' > (tréfás népetimológia) *alma* 'semmi', 'nincs', 'nem'. (Lehetséges, hogy a magyar-jassz *alma* kifejezést a héber *al* 'nem', *al na* 'mégsem' szavak is befoiyásolták.)

Az *almás* az *alma* továbbfejlesztése.

Az összetételekben az *alma*- azon az úton van, hogy prefixumként fosztóképzővé váljék. A nem „beavatottak“ előtt azonban szintetikus értelmet alkot (*almafázik* 'bátor' > 'nem fél'). A két szó a homályos összetételnek egy új, nem „elhomályosult“, hanem még föl sem világosult formája...

Említsük még meg, hogy a tagadás és visszautasítás argotikus kifejezéseiben az idegenszerűség-keresés nyelvenként természetesen különböző módon jelentkezik. A francia argot spanyolból, olaszból, németből vesz magának pótszavakat. A rotwelsch a héber-jiddischből merít. A magyar-jassz a rotwelschből vett szót tovább idegenszerűsíti (*nimand* ~ *nimolista* ~ *nimandovics*) vagy magyar *almát* termel az idegen tőken.

3. „*Alma* és a tagadás kifejezései“ című fönti cikkem kéziratát már elküldtem a szerkesztőnek, mikor a Nyr 76, 1952, 2-ik száma megjelent. A füzet utolsó (160) lapján olvasom Erdős Lajos kérdését az *almás* szóra vonatkozólag. A kérdésből kitűnik, hogy az *almás* szó, amely egyébként eddig szótározva nem volt (az egyetlen adat: saját gyűjtésem), nyomtatásban már szerepel, még pedig Szeberényi Lehel „A hegyek elmozdulnak“ (1951) c. regényében. Erdős Lajos idézi ezt a mondatot: „Csece nő, bokában kicsit svájfolt, a pali *almás*.“

Az eddigi adatok (*almás* 'nem létező') alapján nem fejthető meg a kérdéses („a pali *almás*”) kifejezés. A *pali* közismert szó, 'balek', 'udvarló' értelemben. Az *almás* 'nem létező' jelentése azonban nem illik ebben a mondatban melléje. A jassz szavakra és a világ valamennyi argot-szavaira éppen az a jellemző, hogy gyorsan változnak, hangalakban és jelentésekben mindenfelé szétfurkásznak, norma nélkül lévén és az élet sokféleségét fejezve ki: ezért sokszor igen zavaros egy-egy jassz-szó szeman-tikája.

A kérdésnek a Nyr-ben való megjelenése óta érdeklődtem az *almás* szó felől többeknél és a következő gazdag anyagot sikerült összegyűjtenem:

Almás 'rosszhangulatú', 'rossz', 'unalmas', 'link', 'hamis', 'nem igaz', 'nincs', 'semmi különös', 'átlagos', 'egyszerű', 'jelentéktelen': *az ügy almás* 'nem lesz belőle semmi'; *almás vagyok* 'rosszkedvű vagyok', 'míszem van'; *almás vizsga* 'könnyű vizsga'; *almás pali* 'únott, érdektelen, rosszkedvű pofa', 'mísz alak'.

Ezzel az *almás* jelentésanyagát ki is merítettük volna és Szeberényi Lehel szövegének értelmét is megállapíthatjuk: „a pali *almás*” = 'a nő udvarlója jelentéktelen alak'. Egyébként talán legjobb volna magát a szerzőt megkérdezni...

Említsük még meg, hogy van egy *olmiss* 'örökös', 'életfogytiglan' jassz szó is. Ennek semmi köze az *almás*-hoz. Rotwelsch-jiddisch-héber eredetű, mint kerülő úton és más tőből az *almás* is.

Zolnai Béla

A ragadványnevek szőrendjéhez. Az erdélyi származású Asztalos István Szél fuvatlan nem indul c. regényében nagyon sok személynek van ragadványneve, s ezek mindig a név után következnek, pl. *Kocsis Jóska Kicsi*, *Bálint Pali Könyves* stb. (l. Nyr 74:311). Ugyanígyen ragadványnevek vannak Sándor András: Huszonnégyen kezdték... c. regényében: *Vágó Mihály Sütő* (168), *Horváth Pál Szürke* (169). A regény színhelye a dunántúli Fejér megye, azonban az új honfoglalók közt Hevesből, Mátraaljáról idetelepült sommások is vannak, ezek hozták tehát régi hazájukból a ragadványneveknek ezt a típusát. Ismételten felkérjük olvasóinkat, tájékoztassanak, hol használatosak az ilyen ragadványnevek, s közöljék adataikat a község és a megye megjelölésével.

Gyalogszarka. Sándor András Huszonnégyen kezdték c. regényében írja: „Még *gyalogszarka* leszek — gondolta magában. — Leendő ipamuram érdeklődik leendő vőm iránt...” (350). Móricz Zsigmond is használja a *gyalogszarka* szót egyik elbeszélésében, Oláh Gábor pedig A debreceni nyelvjárás c. művében megadja a szó jelentését is: *Gyalog szarka*, *gyalog sátán* 'híradó asszony, aki a lányt kéregető legénynek hírül viszi, mit üzennek a lány szülei'. A Magyarság Néprajza szerint a *gyalogszarka* és a *gyalogsátán* a Hajdúságban a házasságközvetítő öregasszony neve (Nyr 74:292). Mármint a szóbanforgó regény szereplői fejér- és hevesmegyeiek, viszont a *gyalogszarka* név eddig egyik helyről sincs följegyezve, azért kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatos a Hajdúságon kívül a *gyalogszarka* szó.

Szerelmeslevél. Bizonyára csodálkoznak olvasóink, hogy erről a szóról is ír a Nyelvőr, pedig mindenki tudja, mi az a szerelmeslevél, aki már írt vagy kapott ilyent. De azt bizonyára sokan nem tudják, hogy van más-fajta *szerelmeslevél* is. Mi is csak most olvastunk róla, a Szabad Nép 1952. március 26-i számában, A három Juhász testvér versenye c. cikkben. Azt olvassuk itt: És hogy ne tudta volna Lajos felesége végig felsorolni a Rákosi elvtárs születésnapjára folyó verseny szinte mindennapjának eredményeit. Ő is csak frontkor járt a bányában, de amíg a „*szerelmeslevelet*” lekvározta (finom foszlós téstája lesz, látszott már nyersen), még azt is elmondta, hogy miért tört be az iszap a szomszéd frontfejtésből (2.

lap, 2. hasáb). Nyilvánvaló, hogy a *szerelmeslevél* valami levelestészta. A Juhász-testvérek az egykori Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. annavölgyi bányatelepén dolgoznak, tehát ott használatos ez a tészta név. Kérdjük olvasóinkat, ki ismeri ezt a leveles tésztát, s hol hívják *szerelmeslevél*-nek. Erdemes volna készítmódját is megírni.

Sajt. Budenz, Munkácsi és Gombocz szavunkat egy ócsuvas čyyt szóból származtatja, tehát bolgár-török eredetű jövevényszavaink közé sorolja. Moór Elemér MNy 47:290 szerint, „hogy a magyar és a csuvas szó egy ősalakból származik, aligha kétséges. Csak hogy a csuvas szóbólak előzménye semmiképp sem lehet *sajt* szavunk forrása.” Moór Elemérnek igazat kell adnom, hogy a magyar *sajt* szó nem származhatik egy bolgár-török, vagy, mondjuk, ócsuvas szóból. Moór Elemér azt írja: „meg kell állapítanunk, hogy ez a szó a csuvasban csak valami ismeretlen nyelvből származó, újabbkori jövevényszó lehet.” Ha Moór Elemér megnőzte volna Räsänen-nek Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen c. munkáját, látta volna, hogy Räsänen is ezen a véleményen van azzal a különbséggel, hogy Räsänen nem valami ismeretlen nyelvben keresi a csuvas szó forrását, hanem megállapítja, hogy tatár jövevényszó. S a csuvas *š'əGət* nem is igazi *sajt*. Paasonen leírja, hogy készül: „leszedett, forralt aludttejből a savót kinyomják, az így nyert túróhoz nyers tojást vegyítenek, e vegyületet tenyér között összegyúróják, hársfakéregből készített öntőformába elhelyezve a kemencében megsütik és végre a sütőformából kivesszik.” Hogy a szó nem tartozhatik a csuvas nyelv ősi elemeihez, az is bizonyítja, hogy nincs meg valamennyi csere-misz nyelvjárásban, hanem csak az ú. n. erdei csere-misz nyelvben, a Trojekij és a Reguly tanulmányozta nyelvjárásban. Én is csak egy nyelvjárásban jegyeztem fel, az eddig ismeretlen csebokszariban, *tš'əGət* alakban. Elkészítését nyelvmesterem így írta le: a tejet a szobában megaltatják, zacskóba öntik, a savó kifolyik, a túró a zacskóból kivesszik, összegyúróják sóval, nyers tojást kennek rá, formába teszik, aztán kemencében megsütik.

Beke Ödön

Ki hallotta, ki olvasta?

Olvasás közben

1. Déry Tibor „Jókedv és buzgalom” című novellás könyvét olvasva (Szikra, 1948. 220. l.) mindenekelőtt egy történeti adat jut eszünkbe. Déry Tibor volt az, aki közvetlenül a felszabadulás után a Magyar Írók Szövetségében, írókból, nyelv művelőkből nyelv helyességi bizottságot szervezett, amely alapos tárgyalások és jelentős gyűjtések után szép munkát végzett. Emlékeztet e bizottság felhívása, amely folyóiratainkban (a Nyelvőrben is), napilapjainkban megjelent, a rádióban is elhangzott, s megint egyszer anyanyelvünk nagy ügyére irányította íróink és olvasóink figyelmét, szép adalékul a magyar nyelv művelés történetéhez. Ez egyben adalék az *írói nyelvbéli tudatosság* jelenségéhez, melynek tünetei érdekesen nyilvánulnak meg egyes alább közölt följegyzéseinkben.

Az író nyelvi kultúrájának gazdagságával rakja fel a szocialista realizmus színeit hatalmas vásznaira. Gondoljunk például A költő dolga c. szimbolikus novellában a nyomortanya lakóival kapcsolatban a különféle *vísketések*, *vakaródzások* részletes frazeológiájára (35. l.) vagy A porban c. novellában (amely egyébként a *pócspetri* eseménynek költői parafrázisa) a korcsma belső berendezésének leírására. Ez a leírás bizonyos szociális vonásokkal kiegészülve nem kisebb mintára, mint Petőfire emlékeztet. A könyv címét adó Jókedv és buzgalom c. elbeszélés egy zabráló gyermek-

bandának éjszakája a cukrászdában. Jelszavuk: „Jókedv és buzgalom”, lelőnek egy cukrászt s aztán betegre eszik, isszák magukat. Ez a novella a magyar írás mikszáthi magaslatán van és igen jó volna bevezetőnek, magyarázónak egy magyar Makarenko-tanulmányhoz.

De minket itt jobban érdekel az, hogy Déry Tibor nyelvében van több, részben szótározatlan jassz és másféle szólás- és szóhasználat. „Vigyázz, engem nem lehet *meghintázní*” (becsapni, 159). „Nem szeretem a csúnya szavakat” — mondta a kis bandavezér és mint a boxbajnok, lassan meghimbálta keskeny vállát, „de egyből egy *olyan nyaklevest kapsz, hogy a taknyódon csúszol hazáig*” (uo.). „*A helyzet ki van értékelve...*” „Ha lebu-kunk, minden *manusz* zokog, hogy éhes volt. *Meg vagyok értve!*” „Már megint *csapolják* egymást” (verik, 169). „Hát akkor gyűtünk az ágyba, *apafej*”, mondja a züllött kislány éji lovagjának (171). Ugyane lapon így szól a lányka lovagjához: „Hallja, *itt nincs mese*, mennyit ad?” Még adatok a pesti stílusra: „*Sok a szöveg*, bácsi” (52), „*tulaj*” (157), „*kirámol*” (műszó az ostrom után való zabrálás korából 157), „*szemez az eső*” (173) és a kislány *szemezett* a tömötten buggyanó ugorka-paradicsom és paprika-hegyekkel (172). A legény a tisztelendő úr parancsára így vélekedik: „*Teszek rá*. Gyere hátra cigarettázní”. A könyv egy hőse a *lepke* szót *lepe* alakban használja, ez a hős nógrádi ember és ez alak megfelel a nógrádi nyelvjá-rásnak. A kóborló fiú vándorlótársát tréfásan így nevezi: „*Te földre-tojó*” s ugyanő használja a kóborlásra ezt a szót *valcol* (11).

Alakjai bizonyos egyéni nyelvsajátsággal beszélnek, kedves vissza-térő szavaik, kifejezéseik jellemzik őket (l. „A humor nyelvi eszközei Mik-száthnál”. Nyr 74:351). E jelenség felbukkan újabban Babajevszkij Aranycsillag lovagja c. regényében is. Rubcov-Jennyickij szavajárása: „*hogy tisztázzuk a dolgot*”. Déry Tibornak a „Békés szőlőhegy 1938-ban” c. rajzában Gruber úr kedvelt szava: *lelkem, Adja ide lelkem, Várjon lel-kem, Ha én mondom magának lelkem*. A Jóska kishíró A porban c. elbe-szélésben mindig azt mondja: *igenis. A tisztelendő úr elindult a templomba, igenis. Ha én szülő volnék, én is elmennék, igenis* (202). Déry Tibor hason-latai, metaforái egy eredeti és érzelmmel teljes nyelvi fantázia megnyil-vánulásai. Pl. „A lepkék valamennyien felszálltak s *mint szíromhullás a szélben*, csillogva s keringve tovasiklottak” (9). Ugyancsak egy lepkéről írja: „Visszaereszkedett a trágyára és izgatottan, lehelletkönnyen tovább-remegett, *mint egy anyjali üdvözlét*.” „A frissen lemosott tájké ragyogott körülöttük, *mint egy reggeli leányarc*” (10). „Távolabb a szőlődombokon túl két *kúpalakú* hegy emelkedett egymás felett a tengerké égbé és *egy-egy bárányfelhő levélpapírján üzengetett egymásnak*” (10). Egy májusi szeles, esőmosta délelőtti leírásából (uo.): „*A virágzó akácok, mint két sor illatoshajú magas szűz, kiknek fehér ruhája olykor megre meg a szélben, susognak egyet és hallgatva tovább várakoznak*” (17). Realizmusának érde-kes megnyilvánulása *hasonlatainak szakszerűsége*. A porban c. novellában írja, hogy a cukrász hangja hirtelen úgy elvékonyult, mint a *fújtatott cukorszálak* (162). „Mit csináltok itt, Jóska fiam”, kérdezte a tisztelendő úr kissé tompafényű, szelid hangján, mely úgy hatott mindig, *mintha olaj-jal kenték volna ki* (193). „Énekeljete fiam, mondta a pap *illatos olajjal kikent hangján*” (212). De hasonlataiban nemcsak szakszerűség mutatko-zik. „A templom előtt, melyet balról a plébánia, jobbról a községháza választott el a *paraszti házak birkanyájától*, több száz főnyi tömeg állt” (203). Már Arany azt írta a debreceni kollégium épületéről a Vándorcipő-ban: „Égő homokban itt a város”, Amott a nagy kollégium Hátall ki, *mint számár a nyájból*.

Déry írása virágoskert. Az ember nem tud benne járni anélkül, hogy kosarát meg ne szedje. Egy fiatalasszony kacagása: „*A nevetés úgy sivi-tott ki apró fogai közül, mint egy kés*” (23). „Lassú csobogás hallatszott, a Duna vize a szelid partok közt folydogálva *könyörűletes verseket mor-*

molt" (37). „Az egyik földszintes házban hirtelen felszaladt a redőny a ki-
világított ablak elől, *mintha a ház kinézne az éjszakába* (37). „A rácsos
konyhaablakon *behullt az alkonyat korállvörös színe*" (46). „A folyó bal
partján lassan besötétedett, de túlhan a *Rózsadomb vállára a napfény még
sűrű arnykoszorúkat vetett*" (31). „*Csuromvízes kutyaugatás*" (53). Különös
specialitása Déry Tibornak az eső szemléletes leírása, amit ebben a köteté-
ben is sok formában megtalálunk. Pl. 10, 54, 60; 61. l. „Elza néni kövér
arcán oly édesen csillogott mindig az eső, *mint a frissen sült brióson a
tojás fénye*" (63). „*A gyertya lángja lefeküdt a huzatiól*" (161). „*A falusi
éjtszaka nagy kérdezősködése: a távoli kutyavonítás*" (210). „*A szélroham
beleszájalt a délutáni csendbe*" (169). „...*kérdezte egy betelt zsiros hang,
amelyből már-már kikunkorodott a nevetés*" (169). „A felvonó sárgán ki-
világított üvegdoboz *kiborította fényhálóját a homályos lépcsőházba*" (171).
Szavak, mondatok ékszerésének nyelvbéli tudatosságára érdekes az
a mondat, amelyben *hasonlatának tárgya nyelvtani*: „A főbíró szűk mel-
lével, görnyedt hátával úgy festett tagbaszakadt nagyhasú asszonynővére
mellett, *mint egy mellékmondat*, melyet akár el is hagyhatna az ember,
a falu mondanivalója attól nem igen változnék meg."

2. Gereblyés László: Egyenes út c. verskötete (Szépirodalmi Könyv-
kiadó, 1951, 103) egy kitűnő, fiatal poéta első jelentkezése válogatott gyűj-
teménnyel. Ez a kötet az író 1928—1951 közt megjelent verseiből alakult.
A jó lírikus lírája a legjobb életrajza. Így Gereblyésről is költészete által
tudjuk meg, hogy már 1929-ben jeles mozgalmi ember volt. 1930-ban írta
a Munkanélküliek dalát, melynek refrénje: „Munkát! Kenyeret! Munkát!
Kenyeret!” Valami zavar van azonban a Gereblyés kronológiájában, mert
1949 május elsején betegen a Szent István-kórházban írta Egy beteg dala
c. versét. Ebben ezt mondja: „A lét határán élek én, *ma, épp ma lettem
huszonhárom éves*.” Ha 48-ban huszonhárom éves volt, akkor 29-ben mind-
össze 4 éves volt, bár Gereblyés nagyon tehetséges ember, 4 éves korában
mégis alig írhatott olyan szép verseket, s azonkívül, ha ez a helyzet, mikor
ült a „Pestvidéki”-ben (Séta 1932) s mikor volt a Toloncházban (1933) és
hová tüntette franciaországi ellenállási mozgalmi éveit?

Minket itt azonban jobban érdekel *nyelve*, mely sok erővel teljes vagy
értékes vonást mutat. A *röpcsi*-t (a repülőgép becéző alakja), már 1930-ban
és 32-ben írja. A Munkanélküliek dalában még idézőjelbe teszi, az Augusz-
tus elsején c. versében már idézőjel nélkül írja róla: „Röppen a *röpcsi*,
messze száll, | hallod-e zsellér, proletár? | tüntetünk elsején.” Már 1934-ben
beviszi verseibe az üzemi műszavakat. Ezt éneklí a „nyersáru”-ról (nyil-
ván textilmunkás is volt! „Üzemben”): „Hosszú az útja s poklos mint a
sivatagban | a „perzselő-fehérfű-nyomó | festő, simító-nyíró-főlvonó” |
átadogatja egyre súlyosabban.” Szép és nyelvileg eredeti, mikor kedvesének
szemét így jellemzi: „Fűszálak közül meglessem | meleg sötét szemét, |
mely mint a csillag éjtszaka: | fényt *csillant* szerteszét”. Mi a nép? c.
versében (Párizs, 1944), melynek a címe a refrénje is, ezt írja: „S ki lesz
süke-bóka kövek oktatója? Még néhány érdekes szava: a Dal a romokon-
ban (Párizs, 1944): „Ki súgta meg? | Egy viskó ablakán | vallotta meg |
a muskátlí talán? | Súgta a lég | e *cselfes*, tiszta bor | Súgta a nép
most földjére hajol.” Az imperializmusról azt írja: „Úgy tör a létre, mint
a bányalég | yúl akár a *felhő-csajvadék* | Mi volna neki egy nép?
Martalék... De mintha új robajt is hallanék.” Érdekes kontaminációs
alak, midőn a hozzá kedvesével a kórházba *beloppant illat*-ról beszél (be-
toppan + belopódzik).

Külön dícséretet érdemel Gereblyés költészetének őszinte pártos hangja
és stílusa, mely Majakovszkij vers- és sortechnikájának némely vonásai-
val gazdagodva friss új hangokat hozott a magyar költészetbe. Idézzük a
Place de la République-ből (Párizs, 1948.): „De telt a tér: a magtár s

gyűlt a búza, gyűlt a tüntető Vitte a szél: Eljen a Párt... Az éltető... a magvető!"

Adalék az irodalmi pátosz nyelvi elemeihez. Közismert Petőfi útileveleinek az a gyönyörű részlete, mikor Debrecen szellemes leírása-közben egyszeresak kitör belőle a magyar pusztá rajongó szeretete és a patetikus elragadtatás lelkes szavaival megszólítja, dicsőíti és egyben megjeleníti a Hortobágy szépségét. „Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az Isten homloka! Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a svájci az Alpeseiken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem. Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár s olykor mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van. Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fel dalán, mint fonalán a pók.” A közismert rész többi mondatait felesleges idéznünk, csak utolsó mondatait lássuk: „Némán, merengve ül az ős nyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át. Mily egyszerű a pusztá és mégis mily fönséges! De lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?” A mi Petőfinknek e nagyszerű stílus-képe, „apostroféja” jut eszünkbe, amikor elmerülve Mihail Solohov Csendes Don c. regényének nagyszerű részleteibe, a 2. kötet 64. lapján az író lelkesedése egyszerre csak kitör a plasztikus leírások tárgyilagos hangjából és az alábbi színes, elragadó apostroféval szólítja meg a doni pusztát. „Drága pusztá! Magkancák, csődörök sörényében turkáló, kesernyész szél! A ló száraz orrcimpája sziksós ízű a széltől és a paripa, ha beszívja a kesernyésziksós illatot, megmozgatja bársonyos fekete ajkát és nagyot nyert, mert a nap meg a szél ízét érzi benne. Drága pusztá, ott a doni ég alatt! Kanyargós szárazerek, völgyek, vörösgagyagos, szakadékos partok, árvalányhajás végtelen tér, fészekformájú, fülepte patanyomokkal; elhantolt kozák-dicsőséget őrző, bölesen hallgató strázsahalmok!... Mélyen meghajlok előttetek. Én, hű fiad, im megcsókolom édeskésízü földedet, sohasem rozsdásodó, kozákvér öntözte doni pusztaság!”

Két név, két költő, két világ. Petőfi—Solohov! De íme, a véletlen irodalmi találkozás e patetikus nyelvi formái a két nép haza-szeretetének, föld-szeretetének, pusztá-szeretetének rendkívül érdekes példái, egyben az apostrofének világviszonylatában is legpompásabb példái. *Rubinyi Mózes*

Hetes vászon. „Arany János nyelvéhez” című cikkében (Nyr 75:56) Beke Ödön említi a *hetes vászon* kifejezést, amely vastag szállal szőtt vásznat jelent. Arany János „Elveszett alkotmányán” kívül a régiségből és a népnyelvből hoz fel példákat a kifejezés előfordulására. Meg is kérde: „Hol ismerik még a *hetes vásznat*”? Kiegészítésként ezért még két példát szeretnék fölhozni a régi magyar irodalomból. Az első példa a 17. századi költő, Beniczky Péter (1603—1664) „Az Aszszonyok Jóságokról” írott verses példabeszéde (a szöveget az előttem fekvő köv. kiadás alapján idézem: Benitzky Péter: Magyar rhythmusok, avagy versek. Debretzenben, 1756:261): „Tsalárd a' kedvesség, Hivságos a' szépség, Noha tűnik szemedben: Urát félő aszszony, Mint a' drága bársony, Marad ditséretiben; De a' gonosz aszszony, Mint a' *hetes vászon*, Szapulást vár mindenben.” — A másik példa pedig a 18. század elejéről való híres kuruc vers, a „Csinom Palkó” egyik szakasza: „Pátyolat az a kuruc, Gyöngy az felesége, *Hetes vászon* az labancság, Kőd a felesége”.

Kiverte szemét az ág. A népnyelvben — Csefkó Gyula adatai szerint (Nyr 75:53) — ennek a kifejezésnek értelme „nehéz a sora, nyomorba jutott”. Utal azonban Csefkó a bujdosók világára, akiknek az erdőkben, bokrok közt valóban veszélyben forgott a szemük világa: az ő keserves

sorsuk jellemzéséből vonódott el ez a képes kifejezés. Ebből a képzetkörből szeretnék még három példát felhozni, mindhármukat Gyöngyösi István gazdag, színes nyelvéből (a szöveget Badics Ferenc kiadása nyomán idézzük): A Murányi Vénusban (2:240), amikor Wesselényiek az erdőkön át lopóznak, hogy Murányt lehetőleg észrevétlenül megközelítsék, „*Van az ágok miatt gondgya szemeknek-is*“. Ugyanott Szécsi Mária — óvatosságot, ajánlva — így üzen Wesselényinek: „*De félek, hogy az ág ne törjön kezemben*“ (2:208). Hasonló kifejezés fordul elő a Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról írott költeményében: „*De tartván, fog az ág markokban szakadni*“ (139). Az erdő, bozót ágai nemcsak a szemet veszélyeztetik, hanem a kapaszkodó kezében is maradhatnak, eltörhetnek. Amint a Csefkótól magyarázott kifejezés a nehéz sorsot, nyomorúságot jelenti, úgy az utóbbi változat az ügyetlen viselkedés miatt meghiusult terv sikertelenségét.

Angyal Endre

Szevasz, szia, szí. Alig jelent meg a Nyr 1951. okt. számában (75:363) „Szevasz“ c. közleményem, amelyben azt az észlelést voltam bátor tenni, hogy a mai fiatal nemzedék a már „klasszikusnak“ mondható, talán elavultnak is érzett *szervusz!* helyett *szevasz!-t* használ, — máris arról értesít Zolnay Vilmos, nyelvünk új hajtásainak érdemes gyűjtője és magyarázója, hogy a *szevasz* túlhaladott álláspont: a legfiatalabb nemzedék már a *szia!* üdvözlést használja, sőt ez is lerövidült a *szi!* indulatszószerű alakká, bizonyosságául annak, hogy — miként a természetben — a nyelvben is csak a változás ténye állandó, mert mindig és minden változik, korhadt fán moha zöldül és szópárját megleti a fejlődésnek látszólag zsákutcájába került nyelvi változat is.

Zolnai Béla

Cserebogár-pástétom. Sárospatakról, gyermekkoromból ismerem. Tep-siben, sütőben süttöt, sima kalácsalakú egybensült darált hús. Fölszeleltelve tálalják fel, mártással vagy anélkül. Nevét nyilván a cserebogár háttára emlékeztető alakjától nyerte.

Tr. Z.

Sorba megy, mint Tápén a bíróválasztás. A Nyr 74. évfolyama kétszer is foglalkozott ezzel a közmondással (49, 192). Kiegészítésként megemlítem, hogy Arany János is beszötte a közmondást az Elveszett alkotmányba: „Sőt a királyság is sort jár, mint jár a bíróság“ (Franklin-kiadás, 616), Dugonics András 1820-ban kiadott gyűjteményének I. kötetében így szerepel: *Sorba jár, mint a tabányi bíróság.* Tabánt értette-e vajjon? Margalits Dugonics idézetét azonban nem adja hüen, mert tabáni-t ír.

Menjen a sóhivatalba! A régente Sopronban megfordult vendégek nagy derűtséggel szokták olvasni a piacon az egyik későbarokk ház homlokzatán ezt a feliratot: M. kir. sóhivatal. Emlegették is, hogy íme, ez hát az a hely, ahová gyakorta küldik az embert, ott aztán alaposan elintézik a hivatalos dolgát. Újabban lekerült a ház faláról a felirat és úgy gondolom, hogy országsszerte más intézmény viseli gondját a sónak. Így hát a gyakorta használt tréfás szólás is idejét múlja. Csodálkozva látom, hogy Margalits Ede nagy szólásgyűjteményében hiányzik. Ez alighanem annak a jele, hogy a korábbi szólásgyűjtők figyelmét is kikerülte, vagy Margalits kötetének megjelenése idejében, a millennium esztendejében nem használták még a shakespeare-i hivatalok packázásának ezt a magyar kiadását. A lexikonok szerint csak a Bach-korszakban hozták be a só állami egyedárusítását, tehát akkor keletkeztek a sóhivatalok. CzF ugyan már említi mind a sóházat (Épület, raktár, melyben a vágott, vagy főzött

¹ Bekerült már az irodalomba is; pl. „Szevasz, kenyeres, — fogadja egy élénk, muzsikáló hang a konyha torkából.“ (Szeberényi Lehel: A hegyek ehmozdulnak, Szépirod. Kiadó, 1951, 13. l.).

A szerk.

sót, mint árueikket lerakják, és amennyiben az árulást maga az állam kezeli, nagyban eadják), mind a sóhivatalt („1. Az állami sóstisztek testülete. 2. Azon terem, melyben a sóstisztek mint olyanok működnek.”), de a szolást még nem hozza.

Mégis nyilván korábban is lehetett sóhivatal és már hozzá tapadt a jó hír. 1848-ban Vas Gerebennek megjelent egy röpirata, valószínűleg Győrött, ezen a címen: Ki adta a szabadságot a népnek? Császár-e vagy a király? vagy a magyar országgyűlés! Ebben a királyra vonatkoztatva olvassuk: „Már most ha valaki azt hiszi, hogy erre az atyai szeretetre kap valamit, menjen el a Sóházhoz, próbálja meg, de tudom, hogy csak egy verdung — sőt sem kap érte.”

Érdekes volna megállapítani, 1848 előtt is szerepel-e már a szolás és mi az eredete?

Mondd már! Kinek nem viszolygott a háta, ha ugyan jó nyelvérzéke volt, amikor a pár éve annyira divatos „mondd már” megzendült a fővárosi, sőt vidéki művelt társalgók ajkán? Mindannyian tudjuk, hogy a *sag schon* szolgálai átvétele, mintha nem tudnók boszankodásunkat a magyar *ugyan*-nal, vagy hosszabban így: *ugyan ne mondd*, kifejezni! Attól tartok azonban, hogy a *mondd már* visszatérő bűnös a köznyelvben. Farádi Vörös Ignác Visszaemlékezéseiben (1778—1822) olvasom: „Ezen történetet nékem pozsonyi németh lakosok is almlétkodva beszéltek. *Monddgyad már*, ha merészeled: Nintsen magyarok Istene.” Bár a már teljesen fölöslegesen jelenik meg, mégis enyhébb a régi fordulat a most már mindinkább letűnő jelenkorinál.

Szóficamítás. Ilyenekben a diákok voltak mindenkor a nagymesterek. (Nyr 75 : 362). Löw Frigyesnek, a soproni ev. liceum egykori tanulójának emlékkönyve 1716-ban tartalmáz effélét: *Jobb nyak tyuknyak ludnyaknál*. Ezen Magyar Példával ajánlja magát további barátságába ez Album Bir-tokossának Somogyi Ferentz mp. Szirmay Antal 1805-ben ilyen formában jegyezte fel: *Jobb egy ludnyak két tyuknyaknál* (Margaits); mégis azonban a korábbi tűnik fel talpraesettebbnek, jobban is pörög és nem annyira az értelmet keresi, mint a mulatságos hangzást.

Felemelé Kádár szeméit az égre. A Felelet a Mondolatra egyik helyén olvasom: Nálunk a vak koldusok vásárcor a hegedü mellett ezt éneklék: „*Felemelé Kádár szeméit az ágre*”. Sem nyelvész, sem irodalomtörténettel foglalkozó barátaim nem tudták megmondani, idézet-e ez, vagy valamiféle szolás, bár mindannyiuknak ismerősnek hangzott. Hogyisne! Hamarosan még két, valamivel későbbi színdarabban találtam rá. Kisfaludy Pártütők c. vígjátékában mondja a kántor: Kádár históriáját szó nélkül tudom. (I. felv. 13. jel.). Gaál Peleskei nótáriusában Zajtay éneklé: *Fölemelé Kádár szeméit az égre*. Mire a második vasas: Az is nem szép. (II. szak. 11. jel.) Végre néprajzos barátaim írtak rajtam és közölték, hogy valóban népi énekből való töredék. Utoljára 1949-ben gyűjtötte fel Pesovár Ernő néprajzos Bátaszéken az odatelepitett józseffalvi székelyek között egy kb. 60 éves asszony ajkáról. A nóta címe Pannónia. Az idézet a kilencedik strófából való: *Fölemeli Kádár szeméit az égre* (S mondván: Uram Jézus légy segítségemre | Nosza jó katonák harcoljunk két kézre Mert nem látok embert jönni segítségre).

Farsang farkán. Ezt a kedves kitélt a Hazánk című győri napilapban olvastam (1848 : 654), még pedig közmondásszerűen: *Farsang farkán csúszik a szán*. Ismeretes, hogy igen sokszor éppen februárban van a legtöbb hó, amikor egyébként a farsang is a végére jár. Vas Gereben Zalogos köpenyeg című novellája (Remény 1851:97) is szerepelteti a fordulatot: Épen a *farsang farkán* voltunk. Már-már azt hittem, hogy mivel Vas Gereben az 1840-es években sokat dolgozott Győrött az ottani lapnak, tán az ő találománya, de látom, hogy a Magyar Hírmondó 60 évvel előtte már használja: A *Fársáng farkán* meg-jelent vólt a Követ a Ráduthban. (1792 I : 272).

Magyar Tenger. Általánosan ismert és használt kifejezés a Balatonra, de vajjon mi az eredete és kora? Legkorábban eddig a Magyar Hirmondó 1796-os évfolyamában a II. kötet 373. lapján találkoztam vele.

Vihadar. A Magyar Hirmondó nem ellensége a tájszavaknak, sőt nyilván szívesen is látta megjelenésüket a tudósításokban, nem javította át a közhasználatú szóra, legfeljebb megmagyarázta. Az 1793. II:125 olvasható zalamegyei tudósítás a Balaton közelében dühöngő szélvészről szól. „A nagy szélvész (vagy a mint nállunk különösen neveztetik: *vihadar*)”. A sujtott falvak Ederics, Zsid és Tomaj. A *vihadar* szó szinte úgy hangzik, mintha a nyelvújítás terméke lenne, azonban CzF szerint is használatos a hasonló hangzású *viheder* Göcsejben, az Őrségben, a Balaton mellékén és Baranyában. [MTsz. szerint még *viatar* (Abaúj m.), *viheter* (Somogy m. Kál-mácsa), *vihetör* (Baranya m.). *A szerk.*]

Pá! A Nyr 74:429 ismertette a *pá* gügyögő búcsúzás előfordulását Kazinczy levelezésében és első ismert jelentkezését (Nyr 28:116) 1793-ból. Azonban már Dugonics András is használja az Etelkában. Az első kiadást nincs módomban megkeresni, de a másodikban, amely 1791-ben került ki a sajtó alól, a II. könyv első szakaszában a 22. lapon szerepelteti a szót; Etelka így búcsúzik Budára induló vőlegényétől és a főpattól: „*Pá! édes Etelém, Pá! édes Kádárom!*” Ez az adat tehát legalább is két évvel elébe szökik az eddig ismert legkorábbinak.

Arany János — Dugonics-egyezés. Arany Családi körének ezt a két sorát: *Isten áldja meg a kendtek ételét is, (Így végzi a szót), meg az emberét is, a szavalók kellő hangsúlyozással érthetővé tudják tenni, hogy a beszélőről van szó.* Arany ritkított szedéssel az olvasóval érteti ugyanezt meg. Felszínes olvasó azonban nincs egészen tisztában a sor értelmével. Érdekes, hogy Dugonics az Etelkában (1791:104) világosabban használja ezt az udvariassági formát: *Uraimék! Isten áldgya a kelmetek ebédgyét és a hozzáült emberét is.*

„**Qui s' excuse, s' accuse**” magyarul. Nem sikerült megállapítanom a nálunk is igen gyakran franciául idézett mondás szerzőjét, sem korát. Annál érdekesebb, hogy Dugonics András 1794-ben Toldi Miklós c. darabjában magyarul használja. Az egyébként darabos és Dugonicsnál olvasható talpra-esett közmondásokkal szemben idegenül hangzó fordítás ez: *A kéréstlen védelmezés vétekljelentés.* Csalkai Endre

Kicsinyítőképzőből nőnévképző. Nemrég említettük, hogy a *-ka -ke* kicsinyítőképzővel újabban férfinevekből női nevek keletkeztek, pl. *István—Istvánka, Feri—Feriike, György—Györgyike*. Ezek a nevek azonban idegen nevek utánzásai. De ez a képzésmód, úgy látszik, a középkorban nálunk is divatban volt, mert Berrár Jolán Női neveink 1400-ig c. dolgozatában idéz néhány ilyen példát. Ezek a következők: *Martinca* (Martinka, 1276), *Myhalka* (Mihályka, 1355), *Peturka* (Pétúrka, 1273) (MNY 47: 188—189). Azonban *Péterke* (1277: *Peterke*, 1322—94: *Petirke* OklSz), Berrár Jolán szerint *Peturka* is, egyben férfinév is. Éppígy a *Janka*, amely ma csak női névként használatos, a régi nyelvben férfinév volt (1092: *Ianca*, 1447: *Thomas Janka*, 1694: *Janka János* OklSz). Érdekes még a *Jakoba* (*Iacoba*, 1369) női név, a *Jakob* 'Jákob' párja. Hogy a *-a* vég ebben és más neveken magashangú megfelelőjével, az *-e*-vel együtt kicsinyítőképző-e, az szerintem bizonyítatlan, mert a rokonnelvevekből nem mutatható ki, s tárgynevekben sem használatos.

A török nyelvekben rokonságnevek vesznek fel kicsinyítőképzőt női jelentő nevek képzésére, a finnugor nyelvek közül csak egy esetet ismerek hasonló alkalmazásban a cseremiszi nyelvből (Nyr 57:95). Az oroszban a kicsinyítő képző nőnévképzőül közszavakhoz is járulhat (Erdődi Nyr 76:143).

Egy ismeretlen közmondás. A Szabad Nép 1952. május 18-i számában közölte Urbán Ernő Góczán bácsi utat téveszt e. tárcáját, amelyben a következő, még más forrásban nem ismert közmondást találtam: „A szó-lásmondás szerint *a tartatlan ember a bort, a tartatlan marha meg a vásárt nem bírja*“ (6. lap). Az elbeszélésből nem lehet megállapítani, hol használatos ez a közmondás, de a benne előforduló *tartatlan* tájszó arra vall, hogy a Dunántúlról származik. CzF azt írja a szóról: „Túl a Dunán, kivált Szalában mondják baromról, melyet nem tartottak, azaz nem tápláltak, hízlaltak, sovány, görhes. Értelmemre összefügg ezen kifejezésekkel: *jól tartani*, azaz táplálni, és *föltartani* valakit, azaz fölnevelni, mi a székelyeknél divatos, valamint *tartó ember*-nek nevezik, kit ingyen kell tartani, azaz táplálni.“ A *tartó* címszó alatt pedig ez áll: „A székelyeknél *tartó ember* v. csak *tartó*, akit, semmit sem keresvén, táplálni kell (Ferenczi János), t. i. szenvedőleg értve: aki tartatlik.“ A MTsz szerint: *tartatlan* 'rosszul tartott, sovány, görhes (marha)' (Göcsej, Balaton mell. Tsz, Pápa Nyr 16:576); *tartott* 'joltartott, kövér'. *Tartott marha* (Székelyföld); *tartó* 'erőtlen, dologtehetetlen, ügyefogyott, kivénült csatlátag, akit tartani, gondozni, élelmezni kell' (Székelyföld Tsz). Nekem is van egy *tartóm*. Belöllem is mahónap *tartó* lesz (uo.). Mivel a közmondásra egyáltalán nincs néprajzi följegyzéseinkben adat, s az idézett tájszavakra is kevés adatunk van, kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek. hol használja őket népünk.

Van a tárcában még két tájszó, amely szintén a Dunántúlra mutat. Az egyik a *farkapénz* szó. A tárcában többször is előfordul, s kiderül a szó jelentése is. A szövetkezet marháját vitték eladni a vásárra, el is adták. „Alig kapcsolta be Góczán Sándor az elnöki táskát, azt mondta neki a hosszabbik kísérő, Czirkos Mihály: — Hát a *farkapénz*? Azzal mi lesz, te Sándor? — Az ám, a macska rugja meg! A *farkapénz*! De többet egyelőre nem szólt, csak épp a szövetkezeti vendéglő felé intett, hogy mehetünk tagtársak, megihatjuk azt a kis áldomást, ami a hajtásért jár.“ A MTsz szerint *farkapénz*, *farkapénz* (*farkapíz*): 'borravaló, amelyet a ló- v. disznókereskedő cselédje az állat hazavezetéséért v. hajtásért kap' (Rábaköz, Bősárkány, Csallóköz).

A másik tájszó: *bongyor*: „Az a két kis ártatlan *bongyor-malac*!... a két *bongyort* eladta s vett helyettük két kesét.“ A MTsz szerint a *bongyor* (a mezőtúri *bondor*-ral együtt) a *bodor* alakváltozata. Ez a Rábaközben, Bősárkányban (Sopron m.) használatos, a régi Tájszótár Vas megyéből közli. A szót már Kresznerics följegyezte (1831) *bongyor* alakban: 'Habens capillos crispas, cincinnatos', s azt a megjegyzést fűzi hozzá: „Hallottam Ságbon 1829. Ján. 26.“ Ság is vasmegyei község Celldömölk mellett. A MTsz szerint Keletmagyarországon is ebben az alakban ejtik, mégpedig Szatmár m. Nagybányán és Ugocsa megyében. Csúry is följegyezte a Szamosháton: *bongyór* 'göndör (haj), göndörszórú' jelentésben.

Hosszú és rövid. Rákosi Mátyás Népi demokráciánk útja c., a Társadalmi Szemle idei évfolyamában megjelent előadásában a következőket olvassuk: *Néhány rövid nap alatt* ez a kísérlet meghiúsult (7:139)... *rövid három esztendő alatt* hogyan tudjuk végleg eltakarítani végleg a háborús romokat (uo. 15)... még a proletáriátuson belül is, *hosszú esztendőig* megtartották sovíniszta előítéleteiket, babonákat, bizalmatlanságukat a kommunistákkal szemben (uo. 142). A Szabad Nép 1952. május 16-i számának vezércikkében is: ...*hosszú évek óta* selejt nélkül dolgozik (2. hasáb, alul).

Nincs tudomásom róla, hogy fölfigyelt-e valaki már eddig a *hosszú* és *rövid* melléknév itt idézett jelentésére. Hogy lehet hosszú vagy rövid napról vagy esztendőről beszélni? Hát nem minden nap 24 órából áll, és nem minden esztendő 365 napos? Hogy a szököév eggyel több naphból áll,

az csak csillagászati számítás dolga, s nem változtat a tényeken. Szóval, egyik nap sem rövidebb, mint a másik, s egyik esztendő sem hosszabb, mint az előző vagy a következő. Hát akkor hogy lehet hosszabb vagy rövidebb napokról és évekről beszélni? Ha gondolkodunk, mit akarunk azzal mondani, hogy *hosszú évek, rövid napok*, rájövünk arra, hogy nem igazán hosszú vagy rövid napokról és évekről beszélünk, hanem csak hosszúnak vagy rövidnek tetsző napokról vagy évekről. Hivatkozhatom a zsidók legnagyobb ünnepére, az őszi nagybőjtre, melyet *hosszúnapnak* neveznek, mert alig várják, hogy az égen feltűnjön a három csillag, amely a bőjt befejezését jelzi.

Még egy melléknév érdekes jelentésére van példa Rákosi Mátyás idézett előadásában: A Magyar Népköztársaságban *jó három esztendőig* tartott, amíg ezek a munkástömegek elhatározásra jutottak és a mi oldalunkra léptek át (uo. 142). Itt sem a *jó* melléknév általános 'bonus; gut' jelentéséről van szó, hanem arról, hogy ez a három esztendő nagyon hosszúnak tetszett, vagy csakugyan valamivel hosszabb is volt, mint három év. CzF is a *jó* egyik jelentéséről ezt írja: „Jelent nagyságot, sokaságot, kiterjedést; s határozók előtt a. m. nagyon, igen.“ Pl. *Jó darab kenyér. Jó sokan, jó messze, jó sokáig*. Ez a jelentés megvolt már a régi nyelvben is, mint a NySz adatai mutatják: Pronuper: *Minap. Már jó ideje* (PP). *Jó része* (Melius). Eltemettettel *jó vénségben*: sepultus in senectute tua (MA). A darvak az idő változást *annak előtte jóval* megérzik (Miskolczy). — *Jó hosszan* (Bornemisza). A dolgot *jóeleve* el-látod (Czeglédi).

Egy ismeretlen szólás. Napilapjaink gyakran közölnek beszélgetéseket gyári vagy bányában dolgozó munkásokkal, a termelőszövetkezetek tagjaival, s e beszélgetésekben gyakran találunk olyan szavakat, kifejezéseket, amelyeket nem ismerünk, amelvek még nincsenek szótározva. A Szabad Nép 1952. márc. 30-i számába Csontos Gábor érdekes cikket írt Tavasz Turkevén címmel. Ebben a cikkben olvassuk a következőket: Az idén sokáig váratott magára a tavasz. Március elején még hó borította a határt. Különösen a csillagos hajnalokon és reggeleken van hideg, ahogy iti mondják: „*kinn hál az idő*“. Nem tudok róla, hogy ez a szólás föl volna valahol jegyezve, azért kérjük olvasóinkat, hol használják ebben az értelemben még Turkevén kívül.

Tollhegy. Babajevszkij: Aranycsillag lovagja (helyesen: Az aranycsillag lovagja) magyar fordításában (Új Magyar Kiadó, 1951) olvassuk: ...megigazította orrán a pápaszemet és figyelmesen vizsgálta a *tollhegyet* (431). A *tollhegy* szó megvan szótárainkban, s jelentését így adják meg: CzF: 'az író tollnak vékony csúcsa, vége'. Ballagi: *toll-hegye*: 'az író toll, hegye, hegye vége'. Ballagi: Magyar-Német szótár (1881): *tollhegy*: Federspitze. Ugyanígy Simonyi—Balassánál. Mármint mindezekből a meghatározásokból nem világos, hogy a lúdtollról van-e szó, vagy az acéltollról. Úgy látszik, csak a német szó egyszerű fordítása. A diákok azonban *tollhegynek* az acéltollat nevezik, amit a tollszárba tesznek. Nevezik ezt *tollszemnek* is. A *tollszem* tudomásom szerint nincs szótározva. Az én kortársaim *tollnak* a tollszárat és a tollhegyet együttesen nevezték, de mi a tollhegyet vagy tollszemet '*magánostoll*'-nak neveztük, s így is kértük a papírkereskedésben.

Zajlik. Babajevszkij: (Az) aranycsillag lovagja c. regényének magyar fordításában ez van: Az árkokban, szakadékokban sebesen zúdult lefelé a hólé, egyetlen éjjel megtört és *le is zajlott* a Kubany jege (507, Makai Imre fordítása). A fordító nyilván azt akarta mondani, hogy a Kubany jege nagy *zajjal* folyt le. Bizonyára ismeri a fordító azt a kifejezést, hogy *zajlik* a folyó, azt gondolta, hogy a *zajlik* ige a köznyelvi *zaj* főnév származéka. Valóban a *zaj*ból származik, de nem a 'láрма'

jelentésű *zaj*-ból, mert van egy másik *zaj* főnevünk is, ennek a jelentése azonban már elhomályosult. CzF szerint ez a *zaj*: 'jégdarabok, melyek egymáshoz surlódva, néha egymásra torlódva, némi tompa morajjal, zajogva huzódnak alá a folyón vagy tolódnak a partra. Pl. *A Dunán sok, sűrű a zaj. A zaj között nehéz átvergődni a folyón.* Származékai: *zajos* 'jéggel borított'. *Zajos folyó*, melyen jégdarabok uszkálnak; *zajosodik* 'zajló jég keletkezik rajta'; *zajosodás* 'a víz színének jégdarabokkal ellepése, jegesedése'; *zajlik* 'friss fagyású jégdarabok uszkálnak rajta'. *Zajlik a folyó, sűrűen zajlik a Duna, nemsokára befagy.* Udvarhelyszéken: *szaajlik*; *zajlás* 'a víznek, vagyis folyónak, tónak, tengernek azon állapota, midőn jégdarabok keletkeznek s uszkálnak rajta'; *zajló* 'friss fagyású vagy töredezett jégdarabokkal lepett'. A *zajló Dunán veszély közt vergődünk által*. Balassa: A magyar nyelv szótárában: *zaj* 'a jég megindulása a folyón; a mai nyelven *zajlás*; *zajlik* 'a jég megindul a folyón': *a Duna zajlik; a zajló Duna.* A népnyelvben *szaajlik* is.

A népnyelvben következő változatai vannak: 1. *zaj* 'úszó jég'. *Ez a zaj Füredről jön* (Tiszaroff). *Nagy zaj mën a Dunán* (Torontál m. Szőreg); 2. *szaaj* (Székelyföld), *saj* (Tolna m. Decs) 'első jégképződés, vékony jégkéreg a víz színén'. *Van már a vizen egy kis saj.* (MTsz). 3. *szaaj* 'Eis-schlamm (im Herbst; nicht: Eisrinde)', *szaajos* 'mit Eisbrei gemischt (Wasser)', *szaajlik* 'das Wasser erstarrt zu Eisbrei, Eisbrei bilden, matschig werden und infolgedessen steigen (vom Wasser)' (nur im Herbst und Winter, nicht im Frühjahr) (Brassó m. Hétfalu, Wichmann), *szaajlik* (Székelyföld), *sajlik* (Tolna m. Decs), *bészaajlik* 'vékonyan bejégedzik, vékonyan be kezd fagyni (a víz)' (Székelyföld), *megszaajlik* ua. uo.; *szaajos* 'jégzajlásos (folyóvíz)' (Brassó m. Hétfalu, a megbízhatatlan Király Pál feljegyzése); *szaajzik* 'vékonyan bejégedzik, vékonyan be kezd fagyni (a víz)' (Székelyföld).

A régi nyelvben: *Zaj*: Glacies, in superficie fluviorum frustatim natantes (Molnár A.), Glacies cum fragore labens in undis (Pápai Páriz). A víz is *zajosodni* kezdvén követ hozzám be nem jöhetett (Monrók 15: 319 NySz).

Beke Ödön

Számosállat. Folyóiratunk Ki hallotta, ki olvasta c. rovatában (Nyr 75:146) a szerkesztő azt kérdezi, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának az állattenyésztés és takarmánytermelés 1951—1952. évi fejlesztéséről szóló határozatában mit jelent a *számosállat* és hol használja népünk e kifejezést. — H. Fekete Péter értesítése szerint (uo.) a *számosállat* Hajduböszörményben használt kifejezés és mondják *számosjószág*nak is (tehén, ökör, ló). Az ő magyarázata szerint a szarvasmarha fiatal korban borjú, 1—2 éves korban növendékmарha (üsző, tinó), azután, mikor már teljesen kifejlődött, *számosállat* vagy *számosjószág*. A tehén, mikor már fejik, az ökör, mikor már igába fogják, *számosállat* számba megy. Ez még hivatalosan is elfogadott megkülönböztetés. Pl. régebben a hatóság a közmunka alá csak az olyan gazdát vette fel, akinek az állata már számosállat számba ment. — A *számosállat* kifejezés népi voltát H. Fekete Péter bizonyosságán kívül a Magyar Tájszótár is igazolja egy Heves megyéből közölt adattal, mely 1840-ből származik: *számos marha*: teljes idejű marha, a mellynek egyes darabjától a pásztornak v. a bérelt pusztá tulajdonosának egész bért fizetnek. — A kifejezés nem lehet régi, mert régi szótárainkban nem találunk rá adatot. A NySz nem ismeri, de nincs meg a CzF szótárban sem. — Most véletlenül rábukkantam egy 1804-beli előfordulására az Ethnographiában (43:172), ahol a *számosló* fordul elő egy érdekes idézetben. 1804. szept. 4-én a monori számadó pásztorok kérvénnyel fordulnak Monor akkori földesurához, az egri káptalanhoz Földi János csikós kártétele ügyében, aki gondatlanságával sok kárt okozott nekik. A csikós hibájából elvesztett lovak közt szerepel két *számos ló*. „A

rossz gondviselés által elemésztett" lovak felsorolásában 3 fű, 4 fű csikók és öreg kancák között ezt olvassuk: „Viling Györgyét végképpen elvesztett két számos lovat, melyek betsültettek 70 f.” — Az „insiancia” közlöje, Borzsák Endre a kérvényben előforduló „régies” szavakat magyarázva így ír: „*Számos ló* = az a ló, amely teljes korú, tehát a legelőbér szempontjából egy egész számot teszen”. — Ez a magyarázat megfelel a MTsz-beli értelmezésnek.

Prohászka János

Disznóorra arany perez. Amikor Aranyt 1867-ben — a koronázás alkalmából — Szt. István-renddel tüntetik ki, egy sorozat csipős epigrammában vezeti le bosszúságát (A csillag-hulláskor). A VIII. darabban írja a következőt (ÖM. VI. Bp., 1952. 141. l.): Minek nekem ez a kereszt? | *Disznóorra arany perez?* Ez a Példabeszédek könyve XI. 22.-nek hasonlata: „*Mint a disznó orrában az aranypercz:* olyan a szép asszonyiállat, akinek nincsen okossága” (Károli Gáspár fordítása).

Krisztus palástja. (Nyr 76 : 64). A szólásmak Beke Ödön felsorolta változatai közül az eredeti alakhoz a Móríc Zsigmondé áll a legközelebb: *Elperelék ezek még a Krisztus palástját is.* Magyarázatát az Újtestamentum adja meg. A Krisztust keresztrefeszítő poroszlókról itt a következő olvasható: „Minekutána pedig megfeszíték őt, megoszták az ő ruháit, sorsot vetvén azokra” (Máté XXVII. 35, s párhuzamai). Az Egyház a XXII. Zsoltár 19. versét is erre vonatkoztatja: „Az én ruháimat magoknak elosztották és az én köntösömmre sorsot vetettek.” A Szépművészeti Múzeumban Memling szárnyasoltárának középső képén látható e jelenet megábrázolása.

Újból az omnibusz. Arany János az *omnibuszt* nemcsak az Epilogusban (1877) említi (l. Nyr 74 : 17; 75 : 464), hanem már korábban „Tinódi Redivivus” c. töredékében (a hatvanas évekből) a következőképpen: „Rötentő hadakban ki forogtál akkort: | Dúdolsz mai napság *omnibuszt*, fiakkert” (ÖM. VI. Bp., 1952. 151).

Scheiber Sándor

Tóth Árpád Aucasin és Nicolete fordítása. Helyre kell igazítanom Herczeg Gyulának a Nyr-ben legutóbb (75 : 381) megjelent azt a közlését, hogy Tóth Árpád Aucasin és Nicolete fordítása már 30 éve elfeledve hever a Monumenta Literarum (nem Literaria) egyik kötetében. A szóbanforgó fordítás ugyanis legutóbb a Tóth Árpád összes versfordításai című gyűjtemény *második* kiadásában jelent meg. (Sajtó alá rendezte és bevezette Szabó Lőrinc. Révai, 1949.) Az első kiadás 1942-ben látott napvilágot.

Székely Artur

A Nyelvőr postája

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája. A Társadalomtudományok Alapkönyvtára. Moszkva, Frunze-u. 11. 1952. június 6.

A „Magyar Nyelvőr” szerkesztősége. Budapest. Magyarország.

Tisztelt Elvtársaim!

Felhasználom az alkalmat, hogy köszönetünket fejezzem ki azért, hogy rendszeresen eljuttatják nekünk folyóiratukat, melyet nagy érdeklődéssel figyelünk. Reméljük, hogy rendszeresen megkapják folyóiratunkat: A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közleményei. Irodalmi és nyelvi szakosztály. Kiegészítésül megküldjük Önöknek „A Nyelvtudomány Kérdése” című új folyóiratunkat, amelyet a jövőben is rendszeresen meg fogunk küldeni.

Kérjük Önöket, tegyék meg nekünk azt a szíveséget, hogy a sorozatunkból hiányzó folyóiratszámokat (1950: 1., 2., 3. sz.) elküldik, s ezért igen hálásak leszünk Önöknek.

Öszinte tisztelettel

V. I. Sunkov igazgató.

Kedves Barátom! Eleget teszek a megújuló felszólításnak és megint teszek néhány észrevételt a Nyelvőr cikkeihez.

A Nyelvőr 1951. 6. számához:

Bóka László Csokonai válogatott műveiről írva megemlíti, a Dorottya-ból idézve: „A csintalan betyár, ha a szél mentében Süveg mocskot éget a szalmán vagy pipán.” Jókai — Bóka szerint Csokonaitól — tovább viszi és regényes gulyaszalasztást épít erre a furesa kis tényre. Jókai egyébként is hajlamos volt arra, hogy a nagyobb érdekesség kedvéért — hadd álmélkodjanak a pesti — és bécsi — olvasók, úgy írt a magyar falusi és pusztai népről, mintha Afrikáról írna.

Legyen szabad hát végre erről a furesa gulyaszalasztásról elmondani a „tényállás”-t. Mint hajdani gulyásbojtár és hortobágyi öslakos tapasztalatból tudom, hogy mi ez.

Először is: az *összebögés* és a *megszaladás* két különböző dolog. Csokonai két pásztor-drámát hoz össze egy sorban. Az *összebögés* ugyanis azt jelenti, hogyha — például — az anyagulyában egy borjút megfogunk és az az ijedelem vagy a rémület sajátos hangján bődül el (a játékból való bögésre vagy az anyja után való sírás-bögésre nem „reagál” a gulya), akkor elsősorban a tehenek — és nemcsak a borjú saját anyja — segítségül rohannak. Utánuk pedig az egész gulya, még a meddők, üszők, bikák, de még a nagyobb borjúk is. (Ugyanígy összeröffen a disznókonda is, ha visít a malac. A ménes és a juhnyáj már csak összeszalad ijedten, de nem védekezik. Legfeljebb, ha nagy a veszedelem, futásnak ered a ménes is, a juhnyáj is.)

Egészen más jelenség a gulya *megszaladása* vagy *megszalajtása*. Ez nem védelmi roham, mint az *összebődülés*, hanem ijedelem, sőt rémület. Talán ez a „páni rémület”.

És itt van igaza Osokonainak és Jókainak. Mert ha a gulyára olyan füstöt hoz a szél, amelyben égett zsírszagot, égett bőrszagot, szőr, csont, szaru, pata égett szagát érzi a marha, akkor csakugyan felfigyel, szaglász, végül megriad és rémült futásnak ered. És addig fut, amíg ki nem ér a füst járásából, illetve amíg dögpre nem fárad. Ha az állást, a tanyahelyet a közelben és a szél alatt éri, akkor elsősorban odaszalad és ott megáll, esetleg meg is lehet előzni, de ha útjában nem talál ilyen menekedéket, akkor csakugyan szétszóródik, elszéled szerte a határban, vagy akár a „hetedik határban áll meg”. Ilyenkor aztán a betyárok könnyen foghattak és hajthattak belőle, nem kellett az állás körül settenkedni vagy a gulyásokkal és a kutyákkal harcolni.

Csak hogy persze ehhez a kalapzsír nem elég erős szer, bár valamelyes ugrasztó hatást avval is el lehetett érni.

De nemcsak a betyárok, hanem az egymással haragban levő vagy a másiknak a legelőjére lopakodó és orvul legeltető pásztorok is szoktak így kibabrálni egymással. Mert a megszaladt gulya ritkán kerül elő az utolsó lábíg, de ha előkerült is, akkor is sok gazdának kártérítést kellett fizetni a legázolt terményért. S még ezenfelül a pásztor becsülete is veszélybe került, mert micsoda gulyás az, akitől elszalad a gulya!

Ami pedig Jókainak azt a megjegyzését illeti, hogy: „mi összeköttetése van a kalapzsírfüstnek a tulkok biotikai rendszerével” s hogy „azt nem mondja meg sem Oken, sem Cuvier” — arra legyen szabad nekem a következő észrevételt tennem: A szarvasmarha az őpuszták, a sztyeppék és szavannák lakója volt és valami atavisztikus visszaérzés van még benne a nagy sztyeppetüzek és erdőtüzek idejéből, amikor egész gulyák s általában egész állatvilág égett meg egy-egy nagy tűzvészben.

Ez persze csak feltevés, de úgy érzem, van benne „ráció”.

A Nyelvőr 1952. 1. számához:

1. *Csűrös*. Ez a Tiszántúl is ismert és a Nyelvőrben is többször ismertett tekejáték. A Szolgátság első fejezetében is ezt játsszák a tanyai gyerekek.

2. A *döfleg* nálunk, Balmazújvároson, de az egész Hajdúságban is ismeretes. De nálunk a *dubbancs* nevét használják. Leginkább a kenyértésztából szakítják ki, mint a lángost és a célja az, hogy ha „kifordult a héjából a kenyér”, vagyis ha későn kezdett a sütéshez a gazdasszony és nem győzik kivárni az éhes gyerekek a kemencében a két óra hosszáig süllő kenyeret, tudjon nekik az édesanyjuk valamit adni. Annál is inkább, mert a kemencében süllő kenyér szaga amúgyis nagyon felébreszti az étvágyat.

Később már szokásba jött a fehérlisztből és tejjel keltetett *dubbancs* is. Nyújtás közben különben mindegyiket megpaskolják zsírral — ha van — és úgy hajtogatják újra össze többször is. Így jó réteges lesz, mert a zsírral pacsomagolt tészta nem kel újra úgy össze, mint a kenyértészta.

3. *Fütyülő*. Féldecis pálinkásüveg. Szűk nyaka van és csakugyan fütyülni lehet vele. Az ország összes kocsmáiban ezt használják. Én úgy tudom, mindenütt ismerik is a *fütyülő* nevet. Csudálnám, ha a Nyelvőr még nem hallott volna róla.

4. *Kotymány*. Azt hiszem, nagyon is sokat magyarázunk bele ebbe a szóba és nem jól. Eredete nyilvánvalóan a szekérkerék kottyanásától van. Mert a szekérkerék egyszerre kemény és lágy hangot — *kotty!* — ad, amikor a *kottyanóba* esik. A *kottyanó* ugyanis a szekérúton levő kisebb, de azért sárral-vízzel telt lyukakat jelenti. Ezekben mindig megütődik a tengely az agyban, mert a keréktalp egyszerre éri a gödröcske másik partját is. És ha sok ilyen gödröcske van az úton, az egyik kerék az egyikbe, a másik kerék a másikba *kottyan* bele. Ilyenkor adja a *kitty-kotty* hangot. Persze mivel e miatt az agyak kikopnak, kitágulnak, már kátyú nélkül is *kotyognak* a szekerek. Annál is inkább, mert az agyban vastagon szekérkenőcs van és ez is meglágyítja a vasak, — a tengely, a „puska” és a száraz kerékagy hangját.

A *kátyú* a nagyobb kottyanó, a *kotymány* pedig az egész útrészeket elfoglaló sáros és vizes útszakasz.

A Nyelvőr 1952. 3. számához:

1. *Ott hagyta a fogát*. Érdekes, hogy én ma már csak a szószerinti jelentését értem, vagyis azt, hogy verekedés közben kiütötték a fogát és jómaga elszaladt, vagyis „otthagya a fogát”.

Másik érdekesség ebben a cikkecskében az Illei János Ptolomaeus c. szomorújátékából közölt idézetben ez a szó: *bogározhat*. Azt hiszem, nagyon kevesen értik ma már, hogy mit jelent ez a kifejezés. Én még tudom. A pásztornyelvből került az akkori köznyelvbe és tulajdonképpen árkon-bokron keresztül való szaladást jelent, mert amikor a szarvasmarha hátabőrébe furakodott és ott kikelt férgek, az *imely*-ek ki akarnak bújni, az annyira izgatja őket, hogy farkukat felemelve árkon-bokron szaladnak, amíg az apró daganatokból a bogarak ki nem furakodnak.

2. A *hóhányó* ma már a legtöbb vidéken használatos szó és szélhámos, lóditó, „fineszes” embert jelent, de nem a súlyosan elítélő „rongyember”, hanem inkább a tréfásabb értelemben. A megadott magyarázatok közül azonban hiányzik egy eléggé valószínű értelem, t. i. a *valóságos hóhányó*. Tudvalevő, hogy sok ilyen „egzisztencia” télidőben, ha a nyári keresetek megszűntek a padonhálásnak is befellegzett, alkalmi hóhányásra is vetemedett.

3. *A belviszonyragok használatához*. A mi vidékünkön (a Hajdúság-

ban), de gondolom, sok más vidéken is még ma is azt mondják, „a *fejembe* teszem a kalapot vagy a kucsmát“.

4. *Tejes puja*. A kukoricára, búzára helyes az értelmezés, de a *tejes malachús* egészen más dolog. *Tejes malachús*nak, *tejes borjúhús*nak, *tejes bárányhús*nak nem azért nevezik az ilyen húst, mert kocsonyaszerű, hanem azért, mert még szopós korukban vágták le ezeket az állatokat. Mint hajdani pásztorgyerek, ezt egészen biztosan tudom.

7. *Tized disznó*. Semmiféle probléma nem lehet. Az uraságnak beadandó dísznőről van szó, amelynek nem adnak enni, éljen meg a maga kenyerén, hisz úgys a másé lesz. Hízalni csak a magunkét kell és különben is, annak is kevés az árpa meg a kukorica.

8. ...a szó is verés. Gyerekekre is mondják. *A jó gyerekeknek már a szó is verés.*

Veres Péter

Még egyszer a „gondolkodni — gondolkozni“ kérdéshez. A Nyr 75:69 l. közölte kis írásomat arról, hogy az én nyelvérzéke szerint a címben jelzett két szó nem teljesen azonos értékű gondolati aktust jelent s így a helyes érzékű magyar részére nem lehet közömbös, mikor használja az egyiket és mikor a másikat. Én azt hiszem, hogy a Nyr-nek egyik főfeladata, hogy a magyar művelődés munkásainak, tehát a lap olvasóinak és íróinak alkalmat és ösztönzést adjon arra: vigyázni, hogy a magyar nyelvünkben semmi veszendőbe ne menjen, hogy azok a szavak, melyek nyelvünket gazdagabbá és árnyalatosabbá teszik, valahogy el ne kallódjanak és el ne kopjanak az élet küzdelmei közt eltompult figyelem hibájából. Igen csodálkoztam tehát, mikor a szerkesztőség azon felhívása, melyben a kérdéshez az érdeklődők hozzászólását kéri, nemleges eredménnyel járt; egyedül Veres Péter reagált igen kedvesen, a *köszönöm* szóval jelezvén, hogy fölvetésemet nem tartja abszurdumnak.

Az ugyanott megadott szerkesztői válasz szerint a két szót illetőleg szótáraink különbséget nem tesznek, egyiket úgy fordítják, mint a másikat. De a válasz is fölemlíti, hogy a *gondolkozni* alakot a régi nyelvben — úgy látszik — ritkábban használták. Ez lehet esetleg véletlen, de lehet az is, hogy a régi nyelvet ebből a szempontból még nem tanulmányozták át eléggé. Sőt úgy vélném, hogy nem annyira a régi írók nyelvét kellene áttanulmányozni, akik a klasszikus nyelvek hatása alatt magyar nyelvüket is kissé denaturalizálják, hanem az egyszerű emberek leveleit és beadványait, kik ügyes-bajos dolgaikat igyekeztek minél hatásosabban előadni; szóval a levéltári anyagot. A materialista tanítás szerint az ember és az emberi nyelv, sőt maga a nyelvérzék is természeti erők terméke, de — ugyebár — nem lehet ugyanezt mondani a grammatikusokra vonatkozólag, akik szabályaikhoz spekulatív úton jutottak el.

A sikertelenségtől el nem csüggesztve e napokban újra kezdtem gondolkozni az általam fölvetett kérdésről. Az a gondolatom támadt: ha a *gondolkodni—g...kozni* alakok ugyanazt jelentik, minden árnyalati különbség nélkül, akkor a mi szép és gazdag nyelvünkben kell más hasonló analógiákat is találni, hiszen van elég olyan szavunk, melyek *-kodik, -kedik, vagy -kozik, -kezik* képzővel végződnek és kezdtem keresni, találok-e még akárcsak egyetlen egy szót, mely az értelem megváltozása nélkül ilyen kettős alakba hasadt szét. De sem emlékeanyagomban, sem kéziszótár átböngészése után nem találtam ilyet. 82 szóból, miket e célra kikerestem, 55 volt olyan, mely *-kodik, -kedik* végű volt, 27 olyan, mely *-kozik, -kezik*-re végződött, de egyetlen egyet sem találtam olyant, amelyhez ezeket a képzőket föl lehetett volna cserélni. A *tudakoz* szónak van *tudakol* formája is (megtudakol), de *tudakodik* nincs.

Már egyedül ez az én à posteriori megállapításom is igazolja az én a priori érzésemet, hogy a *gondolkodik—g...kozik* nem két külön alakú.

de két külön virtualitással bíró, tehát két külön jelentést magában rejtő szó. Akiknek ez nem elég világos, azoknak bátor vagyok említett kis írásmat szíves figyelmükbe ajánlani.

Mosonyi Albert

Tisztelt Szerkesztőség!

A Magyar Nyelvőr 1951:4. számának egyik cikke Csokonai *kalamajka* kifejezését tárgyalja. E szó szülőföldemen, a Tiszaháton mindenütt használatos. Legalább is gyermek- és ifjúkoromban, ezelőtt jó 40–50 esztendővel használatos volt. Jártam akkortájt a Nyírségen, Szatmárban, Ugocsában, Ungban, de a *kalamajka* mindig és mindenütt csak ebben az értelemben forgott szájon: 'felfordulás, zűrzavar, perpatvar, veszekedés', egyszóval: 'cirkusz'. Legtöbbször efféle szólásokban fordult elő: No hiszen volt is ott *kalamajka*! Jókora *kalamajkát* csapott. Ne csinálj itt *kalamajkát*! stb. — A másik szó: a *kacabajka* is közszájon forgott ugyanott, de mindig lenéző, lekicsinylő vagy tréfás mellézköngével. Így: Felkaptam egy rossz *kacabajkát* s rohantam. — Vedd föl legalább ezt a *kacabajkát*! — Csak nem még az utcára ebben a *kacabajkában*. — Csokonai tévedése kétségtelen. Nyilvánvaló, hogy összeeserézte e két hasonlóhangzású szót, ami nem ritka jelenség, pláne ha idegeneredetű és hangzású szavakról van szó. Az efféle szócsereének kirívó példájával találkoztam egyik barátom válmelyik írásában, ahol is a közismert *pampuskaleső* helyett, amely tudvalevőleg a száj tréfás elnevezése, a *gyíkleső*t használta. Nem kis fáradságomba került meggyőzni őt arról, hogy a *gyíkleső* a baka oldalfegyverének hasonlóképpen tréfás elnevezése.

Ugyancsak ebben a számban volt szó a *kimicsodás*-ról is. Szolnokon és környékén mindenütt általános használatnak örvend. Egyszerű és természetesen felelet az efféle kérdésre: Hogy mondja a dinnyét? (vagy más válogatva vásárolt portékát). A felelet ilyenkor erre mifelénk nem is lehet más, mint: *Kimicsodás!* azaz: melyik milyen.

Éppilyen mindennapos használatú itt a Nagykúnságon az *egyremásra* kifejezés is, ha azt akarja az eladó vele mondani, hogy válogatás nélkül adja vagy veszi az árut.

A *Záklyás fene* c. cikkhez: A Tiszaháton közkeletű volt a „*lábik*”-tréfa, még pedig ebben a rövid, numerózus formában: *A négybotlú is meglábik!* Valamint ugyancsak ott használtuk ezt a tréfás szófacsarást: *borot- és hajtválkozó*s.

A *Padra viszik a bőrit* c. cikkhez: E szólásmód ilyen alakban élt a Tiszaháton: *Padra kerül a bőre hamarosan!*, azaz rövidesen meghal.

Betkowskí Jenő

Kérdés. Nagy István Egy év a harmincből c. regényében írja: Másnap az örök kékrefagyva vezették elő a munkásokat, akiknek uralkodniok kellett magukon, hogy foguk vacogását elrejtseék. Szorosan egymás mellé ültek a fapadokra, s testük melegével *engesztelték ki* dermedt tagjaikat (5–6). Ott az ember nekiveti a hátát a jó meleg csempekályháának és *kiengeszteli* fagyos csontjait (11). Mit jelent az *engesztel* ige itt.

Felelet. Hunyad m. Lozsádon *engesztel* a. m. 'olvaszt, leolvaszt (vmi oda-fagyottat)', *engeszteld ki* az ajakát, adafagyott az ablakra (MTsz). Egy nyugatmagyarországi népdalban is: Tarcis ki kislány azt a gyertyát, *engeszteld föl* az ajakát (Zala m. Nyr 23:48). *Engeszt* alapszavának is megvan ez a jelentése a moldvai csángóknál: *megengeszt* 'kiolvaszt (szalonnát)' (Rubinyi Nyr 30:174), 'schmelzen (tr.); auslassen' (Wichmann). A baranyamegyei Ormányságban: *Kiengesztöltök* a jeget meleg vízzé (Kiss G.). Göcsejben: Kinek fülö, kinek farka fagyott e; itt akargyók *engesztenyi* (regös énekben, Gőnczi 274). Zala m. Osonkahegyháton: éfa-fagyott kinek fülö, kinek farka. A maguk böcsületös házukná akargyuk

föengesztenyi (MNGy 4:188). A szlavóniai nyelvjárásban csak származékszóban: *engesztő tigany* 'zsírolvasztó lábos', *engeszték* 'zsír' (Nyr 23:311).

A visszaható *enged* igének is van 'olvad' jelentése: *megenged* 'megolvad' (Udvarhely m. Bögöz Nyr 34:220); *enged* 'schmelzen' (Brassó m. Hét-falu), *élengeted* 'durch Wärme od. Hitze schmelzen (intr.)', pl. *e hó tavaszval enged el* 'der Schnee schmilzt im Frühling' (Wichmann). Már *engedett* e kicsit a főüt fagya (Szamoshat Csűry). Haty próbálom, *mögengett-é* a rokka! (Fagyos volt, és a szobában megengedett) (Somogy m. Szenna, Nyíri); *engedelmes* (idő) 'lágý, enyhe' (Vas m., Heves m. 1840, Fejér m. Csákberény Nyr 45:140), *e. az üdö* 'olvad a fagy, (Tiszadob MTsz); mostán *engedelmesebb* idői van ide be: be van fűtve (Szamoshat Csűry). A szónak erre a jelentésére már a 18. századból van adatunk: *fölengeted* 'degeler' (Thomas Jánosnak 1763-ban Sopronban megjelent francia nyelvtanában, Nyr 32:92). CzF-ben *enged* 3. jelentése: 'meglágyul (a hideg v. fagy, hideg által megmerevült test)', pl. *enged a fagy, a tél, a hó, a jég*, midőn elolvad; az idő; *engeszt* 'lágýa tesz, olvaszt', pl. a déli szelek *meg- v. fö- engesztik* a havat, jeget. Már Faludinál van a szónak 'lágýít, puhít, olvaszt' jelentése, pl. a viaszt *engeszteli és lágýítja*; a kemény vasat, ha tűzhez tartjuk, úgy *megengesztellyük és lágýíttjuk*, hogy gyenge vas fonalokra lehet nyújtani (NySz).

Kérdés. Sásdi Sándor Magvetők c. regényében írja: *Korán megtaposta őt is a fekete ökör* (251). Mit jelent ez a kifejezés? Kis Antal

Felelet. Ipolyi Magyar Mythológiája szerint Hont megyében *nem hágott még a fekete tehén sarkára* annyit tesz: hogy még nem érte nagy baj és szerencsétlenség. Hivatkozik Grimm kérdésére, hogy mit jelent: *die schwarze Kuh drückt ihn, die schwarze Kuh hat ihn getreten*. Ipolyi úgy magyarázza, hogy a fekete tehén levágása szerencsétlenséget okoz (1:323, jegyz.). Az Őrségben is mondják: *Annak is rálépett a fekete tehén a lábára*: szerencsétlenség érte (Nyr 5:31). Vácott: *Sarkára hágott a fekete tehén* (NyF 10:50). Schrader szerint a fekete tehén a pokol állatát, sőt talán magát az ördögöt is jelenti (Nyr 23:209). Csefkó kimutatta, hogy a szegedi boszorkányperekben a fekete bika valóban az ördög (Nyr 75:299). Régen azt mondták: *A csörsz ökör a lábára hág*. Ez megmaradt a népnyelvben, de *csörszökör* alakban, népetimológiával, mint Csefkó kimutatta (uo.). Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használják ezeket a szólásokat, milyen értelemben, s hogy magyarázza őket a nép. Sásdi Sándor szíves értesítése szerint *megtaposta a fekete ökör* szólás a Völgységben (Baranya m. Hegyháti j.) azt jelenti: 'sok baj érte'.

Kérdés. Kamjén István Emberpiac c. regényében használja a *simle*, *simli* szót. Pl. Pedert egyet a bajuszán, sipkája *simlijét* hátrafordította (24). Ott állt ő is az emberesoportban, nyűtt, foltos nagykabátban, gyűrött *simlájú* micisipkában (6). Nyilván ez a szó van a *simléder*-ben is: Gyorsan lekapta maga is *simléderes* egyensapkáját (70). Nyakát összehúzta, mint egy fázós liba, hogy sipkája *simléderéről* bele ne csepegjen a víz (103).

Felelet. A *simléder* a német *Schirmleder* 'bőrellenző' átvétele, a *simle*, *simli* pedig ennek *Schirm* 'ellenző' előtagjáé. A *Schirmleder*-ből a magyarban hasonulással **simléder* keletkezett ebből aztán kiesett az első *l*. A *simle*, *simli* valószínűleg ebből a *simléder*-ből vonódott el **siml*, **silmi*, **silme* alakban, s ezekből hangátvétessel jött létre a *simli*, *simle* változat.

Kérdés. K. Nagy József Nehéz esztendő című regényében olvasom: „Egy este, amikor már Kövesné sem győzte cérnával, bosszúsan kifakadt”. Mit jelent az, hogy *nem győzte cérnával*? Használják másutt is ezt a kifejezést? Kerekes Péter,

Felelet. Szegeden is mondják: *Nem győzi cérnával*: nincs elég pénz valamely vállalathoz (Nyr 1:324). A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár-

ban: *Elfogyott a cernája v. nem győzi cernával*. Megvan már Baróti Szabó D.-nál: *Már nem győzi magát tzerénával, felelettel* (NySz). Változata Pintér palóc meséiben: *Má nem túrhette cernávaó* (178). A szólás jelentése tehát: elfogyott a türelme. Vácott állító alakban is: *Győzste cernává*: szóval (NyF 10:51). Kiskúnfélegyházán is: *Győzi cernává*: van ereje hozzá (Dongó Orbán 32). Hol és milyen értelemben használják ezt a kevéssé ismert szólást, amely nyilván a szabómesterség területén keletkezett?

Kérdés. Szeberényi Lehel Napkelte című regényében írja: Az udvart gyom veri fel foltosan. Kamilla és papsajt. Szőnyeg ez így, fölteregetve. Sárka süppedez a kamilla *szövetnekében* (183). Az író itt nyilván *szövet* értelemben használja a *szövetnek* szót. Én még sohasem hallottam a *szövetnek* ezt a nevét. Hol mondják és hogy függ össze a *szövet* szóval? U. L.

Felelet. A *szövetnek* soha és sehol sem jelentett szövetet. Az író tévedésből használja 'szövet' jelentésben. A két szó hasonló hangzása tévesztette meg. A *szövetnek* régi magyar szó, s jelentése 'fáklya'. Szláv jövevényszavaink közé tartozik. Eredetije *svetnik*, régebbi alakja *svetbnik*.

Kérdés. Nagy István Egy év a harmincből c. regényében használja a *vackorfa* nevet: Ott egy beépítetlen, gidres-gödrös telek volt, terebélyes *vackorfával* a közepén (142). Milyen fának a neve ez? Bihaly Katalin

Felelet. A *vackor* székely tájszó, jelentése 'vadkörte', tehát *vackorfa* 'vadkörtefa'.

Kérdés. Nagy István Egy év a harmincből c. regényében¹ olvasom: A fűben *tücsökciripelés* zengett (133). Én még sohasem hallottam, hogy a *tücsök ciripel*, csak azt hogy *ciripel*. Nem sajtóhiba a *ciripel*?

Felelet. CzF nem ismeri a *ciripel* igét, csak a *cirpel*-t, de szerinte nem a *tücsök ciripel*, hanem apró madarak, kis madárfiak, „midőn vékony *czir* hangon szólnak. Másképp *csiripel*.” Simonyi—Balassa magyar-német szótára a *cirpel*-nél utal a *ciripel*-re, melynek jelentése: *zirpen*, *zirpeln*: *schrillen*. A német-magyar szótár szerint azonban *zirpen*: *cirpel* (a *tücsök*), *csiripel* (a *veréb*). A *schrillen* címszó alatt azonban a *tücsök ciripel*. Véleményünk szerint a *ciripel* a *cirpel* és a *csiripel* keveredéséből keletkezett, s mivel ma már nem mondjuk, hogy a madárfióka *ciripel*, helyesebb, ha a *cirpel* igét használjuk a *tücsök* hangjára, a *csiripel*-t pedig a *veréb*re.

Kérdés. Nagy István Egy év a harmincből c. regényében használja a *megtikkad* szót: Váratlanul egy láncon csörgő szőrcsomó pattant eléjük. Fogát vicsorgatva olyan fent kezdte az ugatást, hogy majd *megtikkadt*. Alig győzte kiköhögni a torkába rekedt hangokat (128). Mit jelent itt a *megtikkadt* szó? Sándor Jenő

Felelet. *Tikkad* a MTsz szerint Zilah vidékén a. m. fullad; *megtikkad* Kolozsvárt, Csíktusnádon 'megfullad'; *tikkadoz* Dunántúl 'fulladoz'. E szerint *tikkasztó meleg* a. m. 'fullasztó meleg'. Ebbe a szócsaládba tartozik: *tikol* 'fuldokol' (Szatmár m. Patóháza), *tikog* 'fuldokol, fuldokolva köhög (pl. füsttől), fuldokolva szaggatott csuklásszerű hangot ad, levegő után kapkod, el-elfullad (pl. szélfúvástól)' (Bihar m. Pocsaj, Zilah vid., Torockó. Székelyföld MTsz. Szamosháti Csúry), *tikácsol* 'fuldokolva köhög, *tik* hangot ad (pl. mikor a gégeből kiköhögni igyekszik az odakerült ételfélét)'. A régi nyelvben a *tikkad* jelentése 'elbágyad'. A CzF szerint 1. a nagy fáradtság miatt v. más okból ellankad; 2. lankad, fonnyad, lekonyul (gyöngye növény és levele a nagy forróságtól). A CzF szerint már Baróti Szabó és Gyarmathi feljegyezte 'fullad' jelentését.

¹ Szépirodalmi Könyvkiadó 1951.

Kérdés. Engels A természet dialektikája c. munkájának A munka szerepe a majom emberré válásában fejezetében olvassuk: „A kifejlődőben levő emberek odajutottak, hogy mondanivalójuk volt egymásnak. A szükséglet szervet teremtett magának, a majom fejietlen gégeje moduláció által lassan, de biztosan átalakult egyre fontosabb modulációkra és a száj szervei lassanként egyik tagolt *betűt* a másik után tanulták meg kiejteni.” (Ford. Gáspár Endre. Szikra, 1950, 50–51. l.) Helyes-e itt *betűről* beszélni, hisz az ősember még nem tudott írni? Sárvári Ernő

Felelet. Valóban nem *betűt*, hanem *hangot* kellett volna írni. Hisz a *betű* csak írásban vagy nyomtatásban látható, hallani vagy kiejteni nem lehet. Erre sokan nem gondolnak, mikor *betűt* mondanak *hang* helyett.

Kérdés. Sásdi Sándor Magvetők c. regényében írja: Mint a mennyből szállt angyalt, úgy nézik a szárnyával csapkodó gunarat... Sokáig volt tömőben. *Pászog*, ebből viszont az következtethető, hogy nagy mája lesz (321). Mit jelent a *pászog* szó? Ág Endre

Felelet. A MTsz Nagybányáról közli a *pászog* igét 'lassan, lömhán jár, mozog, dolgozik' és műveitetőjét: *pászogat* 'dologra, munkára hajt, ösztönöz, gyorsabb járásra kényszerít'. CzF is közli Szatmárból: *pászogtat* 'lassan hajtogat'. Ez a jelentés nem illik ide. Véleményünk szerint a *pászog* jelentése itt: 'piheg, liheg, lelkendezik', mint a következő hangutánzó igéké: *páhog* 'erősen piheg, liheg' (Szamoshát Csűry, Nagybánya, Szabolcs m. Besenyőd, Bodroghöz), pl. *páhogva jött*: lélekszakadva (Szabolcs m. Kisbesenyőd); *páhog, mint a dugott liba, úgy jóllakott, alig páhog* (Zemplén m. Szürnyeg); *piheg-páhog* 'liheg-piheg, lelkendez (nagy melegtől, erős fáradtságtól)' (Nagybánya MTsz, Szamoshát Csűry), kelletlenül, szuszogva tesz vmit' (Szatmár m.); *pápog* 'liheg, piheg' (Baranya m. Kopács) MTsz. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hogy a *pászog* ige ebben a jelentésben hol használatos. Sásdi Sándor szíves értesítése szerint a Völgyességben *pászog* a. m. 'nehezen léleklizik'.

Kérdés. Sásdi Sándor Magvetők c. regényében írja: „Meleg és *parázs* a sülttök” (65). Milyen lehet az a *parázs sülttök*, s van-e ennek a *parázs* szónak valami köze a köznyelvi *parázs* szóhoz?

Felelet. A *parázs* szó itt azt jelenti: 'omlós'. Az adat azért becses, mert eddig csak a Tiszától keletre és északra levő területekről volt kimutatva. Éppen azért kérdést intéztem a baranyamegyei Völgyesgből származó íróhoz, hogy használják-e ott is a szót a szóban forgó jelentésben, s Sásdi Sándor szíves értesítése szerint valóban megvan ott is ez a jelentés. Mindenesetre felhívjuk olvasóinkat, figyeljék meg, hogy hol használatos ez a jelentés a Dunántúlon.

Ami mármost a szó származását illeti, a MTsz különválasztja ezt a *parázs*-t a köznyelvi *parázs*-tól, s *parás* címszó alatt közli. A NySz is *parás* alakban idézi a Radvánszky-féle Szakácskönyvből, de ott is előfordul *parázs* alakban. Viszont CzF a 'porhanyó' jelentést (pl. *parászföld, parászkő*) a köznyelvi *parázs* átvitt értelmű jelentésének tartja. Magam sem tartom ezt lehetetlennek, tekintve a köznyelvi *parázs* CzF adta értelmezését: 'izzó tüztől általégett test, mely egészen tüzzé lett, s már bomladozóban van'.

Kérdés. Sándor István Huszonnégyen kezdtek... c. ifjúsági regényében (Ifjúsági Könyvkiadó) írja: A verébesapat megint ott szállongott a *szotyola* felett (71). Mi az a *szotyola*? Végh István

Felelet. A *szotyola* a. m. napraforgó, fejmegyei tájszó. A MTsz egy adata szerint a Balaton mellékén is használják, sőt a megbízhatatlan Király Pál Somogy megyéből is közölte. Kérjük olvasóinkat, értesítsenek, hol használják ezt a nevet. A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Inté-

zete Nyelvatlaszának eddigi gyűjtése szerint Fejér megyén kívül Veszprém, Komárom-Esztergom, Tolna megyében is használatos, sőt Dunapatajtól délre áttekint a Duna balpartjára is.

Kérdés. Kamjén István Emberpiac c. regényében *szűzlebbencslevest* emleget: Mindjárt kész lesz a vacsora! Igaz, hogy nagyon szegényes, mert csak egy kis *szűz lebbencslevest* főz az asszony. Nincs egy szikra zsírunk se. — mondta Csipes (136). Itt is sokszor megesszük a *szűz lebbencslevest* (241). Mi az a *szűz lebbencsleves*? *Bálint Jenő*

Felelet. Már az első idézetből kitűnik, hogy a *szűz* jelző azt jelenti itt, hogy zsírtalan. Hunya István is használja Kubikosok c. elbeszéléskötetében a *szűzleves* szót (9). A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint is a *szűzleves* 'tisztá leves, sovány (zsírtalan) leves'. A Tájsszótár szerint a *szűzleves* a Székelyföldön 'vékony leves'. Dömötör Sándor közli, hogy Tolna m. Dunaszentgyörgyön a *szűzleves* 'zsírtalan, üres, tartalmatlan, sovány leves' (Nyr 75 : 315). A Székelyföldön *szűzétele*-t is mondanak 'sovány, bőjtös étel' értelemben.

Kérdés. Babajevszkij: (Az) Aranyesillag lovagja c. regényének fordításában a fordító, Makai Imre, ezt kifejezést használja: szép *lámpás homlokú*, tűzvörös szőrű ökör (5). Milyen a *lámpás homlokú ökör*?

Felelet. A választ megadja maga a fordító néhány lappal később, a 7. lapon, ahol ezt olvashatjuk ugyanazon ökrökről: „Az ökrök dühösen tekergették a szarvukat jobbra-balra, hátra-hátravillantották a *hókás homlokukat* és megsziporázták a lépést.“ CzF szerint *hóka* olyan állat, melynek homlokán fehér folt van. *Hóka ló, hóka kecske*. Máskép *hódas, hódos, holdas*. De a MTsz is közli a *lámpás* v. *lámpásos ló* kifejezést a Székelyföldről. Olyan lóra mondják, amelynek hosszúkás fehér homlok-jegye van. Mivel a szóra csak egy adatunk van, kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol és milyen állatra mondják a *lámpás, lámpásos* jelzőt.

Kérdés. Babajevszkij: (Az) Aranyesillag lovagja c. regényének fordításában olvashatjuk: Minden *talpalatnyi* helyet bejárt (411). Rendszeren egy t-vel *talpalatnyi*-t írnak. Melyik a helyes alak?

Felelet. Az egy t-vel való írás a helyes, a *talpalatnyi* írás helytelen etimológizálásból származik. A *talpalatnyi* a *talpal* ige származéka. A NySz közli a *talpalat* főnevet Baróti Szabó Dávid: A Magyarság Virági c. műből 'fundamentum; Grund' jelentéssel: Fundamentumból, *talpalattyából* ki fordult vala az ország. A *talpalatnyi* származékokra még régebb adataink vannak: *Talpalatni* föld (Mélius). E romlandó földön semi örökünk egy *talpalatné* nincs (ua.). A *talpalat* alapszavának, a *talpal* igének nemcsak 'cipőt talpal' jelentése van, hanem 'sietve megy, jár, gyalogol' értelemben is használják a Palócságban, Szatmár m. Nagybányán, Marosvásárhelyt (MTsz), a Szamosháton pedig a. m. 'talpon van'. A régi nyelvben is volt 'gyalogol' jelentése: Az halál utánunk *talpal* és kullog (Mihálykó, 1603). Romában *talpallónak* ma is bucsu járni (Geleji Katona). Vö. Simonyi, Nyr 26 : 464. Melius még ezt is írja: Nem vala egy *talpalat* való föld is. Hogy azonban az *alatt* névutót mily könnyű a már elhomályosult *talpalatnyi* szóba belemagyarázni, bizonyítja Decsinek ez a szólása: Egy *talp allyané földvel* nem bír (Simonyi, Nyr 36 : 97).

Kérdés. Kérjük szíves közlését annak, hogy magyarosság szempontjából az alább felsorolt mondatok közül melyik helyes: 1. *Kinyitom az ajtót*, vagy *kicsukom az ajtót*? (Szerintem az ajtónyitás a kilinccsel történik, éppúgy, mint az ajtó becsukása). 2. *Bezárom az ajtót* vagy *kizárom az ajtót*? (Szerintem az ajtó bezárása kuleccsal történik, de nem kicsukjuk, hanem kinyitjuk.). 3. *Felgyújtom* a villanyt vagy *feloltom* a villanyt? (Szerintem: leoltom.). 4. *Felőltözöm*, de nem *leöltözöm*, hanem *levetkőzöm*).

5. *Nagyobb tölem* vagy *nagyobb nálam*? (Az összehasonlításnál középfok után a *-nál, -nél* rag, s nem helyhatározórag a helyes). 6. Általában az ajtó mellett melyik igét használjuk? (A kilincsel történő használat kinyitás, illetve becsukás, a zárral és kulccsal való bánás pedig bezárás, illetve kinyitás?)

Zsuffa Tibor. *Sárospataki pedagógusok.*

Felelet. Kilincsel az ajtót kinyitjuk és becsukjuk, kulccsal bezárjuk és kinyitjuk. A villanyt felgyújtom vagy felesavarom, eloltom vagy lecsavarom. Felöltözöm és levetkőzöm. A hasonlító határozó ragja a köz- és irodalmi nyelvben *-nál, -nél*, tehát: *nagyobb nálam*. Viszont a *-tól, -től* ragos határozó volt az eredetibb. Sok nyelvjárás ezt használja, a régi nyelvben is gyakori, de elég régi a *-nál, -nél* rag használata is. A rokon nyelvek is ablativust használnak összehasonlításnál.

Kérdés. A Tartós békéért, népi demokráciáért hetilapban olvasom. A szocializmus építkezései a Román Népköztársaságban című cikkben: Az ötéves terv több, mint 100 új gyár és üzem építését tűzi ki célul (7. l. 1. hasáb, fönt). Javulnak Kína munkásosztályának anyagi és kulturális életfeltételei e cikkben pedig ezeket: 1951 május 1-én, Kína történetében első ízben, rendszerezítették a társadalombiztosítást minden olyan *üzemben*, gyárban és bányában, amely legalább száz munkással dolgozik (8. l. 2. hasáb). Kína gyáraiban és bányáiban azelőtt nem volt semmiféle munkavédelem. Most az ország *üzemeiben*, gyáraiban és bányáiban ezt is megszervezték. Az elmúlt két esztendőben a központi népi kormány illetékes hivatalainak irányításával minden *üzemben*, gyárban és bányában kétszer is ellenőrizték az általános munkavédelmi rendszabályok végrehajtását... Nem teljes statisztikai adatok szerint az országban több, mint 1.300.000 *üzemi*, gyári és egyéb vállalati munkás meg bányász tanul szabadidejében az általános műveltség emelésére szervezett tanulókörökben (uo. 3. hasáb). Kérem, szíveskedjenek megmondani, mit jelent az *üzem* szó, milyen munkahelynek a neve.

K. A.

Felelet. Sajnos, mi sem tudjuk megmondani. Az *üzem* szónak nincs határozott jelentése. Egyszer mindenféle munkahelyet jelent, máskor egy gyár valamelyik részét, de mindenképpen ellentétben áll Sztálin elvtársnak azzal a megállapításával, hogy: „A nyelv szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást” (A szovjet nyelvtudomány kérdései 238). Az *üzem* szó különben német szellemből fakadt, a *Betrieb* szó magyar megfelelőjéül. Ketten is versenyeznek az apaságért. Körösi József, a Pesti Napló nemzetgazdasági szerkesztője, (Nyr 25:307) a maga alkotásának tartja, s azt írja, hogy 1868-ban alkotta, s Ballagi magyar-német szótárának 1880-i kiadásába már föl is vette. Lukács Lőrincz azonban kimutatta, hogy az *üzem, üzemmód, üzemszervezés* erdészeti *Be-rieb* értelmében már az Erdészeti Lapok 1862. évfolyamában megvan (Nyr 25:508; l. még NyUSz).

A kiadásért felelős: A Tankönyvkiadó Vállalat vezérigazgatója.

11417:52/T. — Révai-nyomda I. sz. telephelye Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34.

Felelős: Puskás Ferenc.

BEKULDÖTT KÖNYVEK ÉS FOLYÓIRATOK

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. 1—4. 1952.

Nyelvtudományi Közlemények. 53. kötet (1951). Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1952.

A Nyelvtudományi Intézet Közleményei. III. évf., 2. sz. 1952. július.

Izvesztija Akademii Nauk SzSzsZsR. Otyjelenije Lityeraturi i jazika. Tom. XI. Vipuszk 2—3. 1952. Moszkva.

Voproszi Jazikoznanyija. 3—4. 1952. Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SzSzsZsR. Moszkva.

M. Haavio: Väinämöinen. Eternel sage. FF Communications No. 144. Helsinki 1952. Academia Scientiarum Fennica.

Virittäjä. 1952. 1—2. Helsinki. Kotikielen Seura.

L. K. Kovács: Die ungarischen Dreschflügel und Dreschmethoden. Separatum. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungariae. I. 1—4. 1950.

Rubinyi Mózes: A százhuszéves Szarvas Gábor. (Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1952. évfolyamából.)

Tarnóczy Tamás: A magyar hangzókapcsolatok eloszlása Ady költői nyelve alapján. Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények 1952. évi kötetéből.

Tankönyvkiadó, Budapest. Zsirai Miklós: A finnugorság ismertetése. (Egyetemi nyelvészeti füzetek.) 1952.

Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény. Szerkeszti: Waldapfel József. I. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. II. rész. Szerkesztette Barta János és Klaniczay Tibor. 1952. — Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából. I. rész. Szerkesztette: Waldapfel József.

Világirodalmi Antológia. Szerkeszti: Trencsényi-Waldapfel Imre. II. kötet. Középkor és renaissance. Szerkesztette: Ifj. Horváth János és Kardos Tibor. 1952.

Typlov: Pszichológia. (2., átdolgozott kiadás. Sajtó alá rendezte Kardos Lajos.) 1952. (Egyetemi tankönyv.)

Gruber József—Blahó Miklós: Folyadékok mechanikája. 1952. — Jegorov—Serevszkij—Smanyenkov: Szervetlen vegyipari technológia. 1952. — Kasirin: A gépgyártás technológiája. 1952. (Egyetemi tankönyv.)

Akadémiai Kiadó. Petőfi Összes Művei. IV. (Szépprózai és drámai művei.) 1952. Sajtó alá rendezte Varjas Béla.

Arany János Összes Művei. III. (Elbeszélő költemények.) Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. 1952.

Herczeg Gyula: Olasz-magyar szótár. I., II. 1952.

Szikra. Marx—Engels: A német ideológia. 1952.

Szépirodalmi Kiadó. Gellért Oszkár: Ötven év verseiből. — Illyés Gyula: Ozorai példa. — Keszi Imre: Alapkő. — Courtade: Jimmy. 1952.

Szépirodalmi Könyvtár. 53. Sárosi Gyula: Arany trombita. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. A bevezetést írta Pándi Pál. — 54. Juhász Gyula: Válogatott versei. Szerkesztette és a bevezetést írta Bóka László.

Népszava. Kósa Lajos: Pintér András öregvájár.

Művelt Nép Könyvkiadó. Barg: Cromwell és kora. — Finogorov: Az új Kínában. — Ognyev: Élet az erdőben.

A kultúra mesterei. Lutter Tibor: G. B. Shaw. — Sós Endre: Zola.

Ara: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

A közölhetőség követelményei:

A kézirat tartalmában legyen végleges, tehát még mielőtt nyomdába kerül, a szerkesztőség összes javításait vezesse keresztül.

A kézirat formájában:

1. Szabványos A/4 nagyságú (21×29 cm) papírlapokra kell írni. Ellenkező esetben a szerző költségére újra gépettjük a kéziratot.
2. Csak a papíros egyik oldalára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépett sorok hossza az egész kéziraaton azonos legyen (az írógép betűmérésének rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében, legalább egyszer ritkítandók.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi, sor irandó, tehát az egyes lapok margójára nagyjából egyezzenek.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűh. b. k. kijavításán felül legfeljebb 8 sorban eszközölhető utolag. javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyes szöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatott kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Kísérő helye lehetőleg beragasztott levonattal, ennek hiányában félreérthetetlenül megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása: cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszúrás esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már «a» betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül «vége» jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége)
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel vagy gemkapoccsal kell csatolni.
15. A szabályzatnak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.
16. A szövegben csak a régi és tájszavakat húzzuk alá, neveket, címeket ne.
17. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arabsszámmal írjuk, ne rómaiival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk.
18. A kézirat végére tesszük ki a pontos címet, s a névtelen cikkek végén zárójelben legyen ott a szerző neve és címe.
19. A levonatokba ne írjunk újabb szöveget, mert ez költségtöbbletet okoz s a szám megjelenését késlelteti.
20. A hasábas levonatot postafordultával küldjük vissza a szerkesztőnek, hogy a számot minél előbb tördeltethessük.

FELHÍVÁS!

Felhívjuk előfizetőink figyelmét, hogy lapunk terjesztését 1952. június 1-től a Posta Központi Hírlap Iroda vette át.

Kérjük, hogy előfizetési és terjesztési ügyekben fenti időponttól kezdődően BUDAPESTEN: Posta Központi Hírlap Irodához, V., József nádor-tér 1. (Üzlethelyiség), Telefon: 183—022, 180—850.

VIDÉKEN: A helyi postahivatalhoz, illetve a postás kézbesítőhöz forduljanak.

Tankönyvkiadó Vállalat

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Ára példányonként 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 121—215, 128—580.

A KIADÁSERT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATÓJA

11417.52/T. Révai-nyomda I. sz. telephelye, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34. — Felelős: Puskás Ferenc

Nyomott példány 2500.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Krajevskij, P. O.:</i>	
A szépirodalmi művek nyelvének elemzéséről	321
<i>Marosfy Szabolcs:</i>	
Módszertani irodalmunk	326
<i>Fónagy Iván és Soltész Katalin:</i>	
A mozgalmi zsargonról. II.	330
<i>Imre Samu:</i>	
Másodanyag és hulladék	337
† <i>Brüll Emánuel:</i>	
Szószaporítás	339
<i>Bakos Ferenc:</i>	
A román nyelv	342
<i>Domonkos Sámuel:</i>	
A román helyesírás reformtervezete	347
<i>Dankó Imre:</i>	
A termelőszövetkezeti mozgalom nyelvi hatása Túrkevéen	353
<i>Solymos Ede:</i>	
A velencei tó halászáinak mesternyelve. II.	357
<i>Kovács Lajos:</i>	
Kazalrakás a zalamegyei Kustyánban	361

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN.

SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.

TELEFON: 297—426.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON: 121—215, 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Krajevskij, P. O.</i> : A szépirodalmi művek nyelvének elemzéséről	321
Nyelv és iskola	
<i>Marosfy Szabolcs</i> : Módszertani irodalmunk	326
Nyelvművelés	
<i>Fónagy Iván és Soltész Katalin</i> : A mozgalmi zsargonról. II.	330
<i>Imre Samu</i> : Másodanyag és hulladék	337
† <i>Brüll Emánuel</i> : Szószaporítás	339
<i>Dénes Szilárd</i> : Műlik	340
<i>Angyal Endre</i> : Hengerde, forrasztár és társaik. Teremtsünk rendet az ázsiai tulajdonnevek írása körül!	341
<i>Székely Artúr</i> : Helyesen idézik-e napilapjaink a nyugati újságok címét?	342
Népek és nyelvek	
<i>Bakos Ferenc</i> : A román nyelv. I.	342
<i>Domonkos Sámuel</i> : A román helyesírás reformtervezete	347
Nyelv és munka	
<i>N. Bartha Károly</i> : Mesterműszók és szókapcsolatok egy 17. századeleji gombkötő csehlevélből	350
<i>Dankó Imre</i> : A termelőszövetkezeti mozgalom nyelvi hatása Túrkevéen	353
Nyelvjárásaink	
<i>Solymos Ede</i> : Velencei tó halászáinak mesternyelve. II.	357
<i>Kovács Lajos</i> : Kazalrakás a zalamegyei Kustyánban	361
<i>Betkowski Jenő</i> : A szolnoki hajósok, a csongrádi és Mindszenti superok mesterszavai. II.	363
Könyvekről	
<i>Zsirai Miklós</i> : A finnugorság ismertetése (<i>Kálmán Béla</i>)	367
<i>Bárczi Géza</i> : A magyar szókincs eredete (<i>Hajdu Péter</i>)	368
<i>Bárczi Géza</i> : Fonétika (<i>Hegedüs Lajos</i>)	369
<i>Kálmán Béla</i> : A mai magyar nyelvjárások (<i>Imre Samu</i>)	370
<i>Bányászregények</i> (<i>Prohászka János</i>)	372
<i>Csinosomdrága. Magyar népmesék</i> (<i>Prohászka János</i>)	374
<i>Új Gogol-fordítások</i> (<i>Révai József</i>)	376
<i>Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle</i> (<i>Prohászka János</i>)	379
Magyarázatok	
† <i>Kallós Ede</i> : Demokrácia 381. — <i>Zsoldos Jenő</i> : Állomány, állam 388. — <i>O. Nagy Gábor</i> : Szállj le Balázs a hintóból! Piros, mint a cseppentett tők-mag 386. — <i>Dénes Szilárd</i> : Belül van a tarkája 388. — <i>Beck Sámuel</i> : Füstén, talptörvény, kerülő 389. — <i>B. Ö.</i> : Kerülő	390
Ki hallotta, ki olvasta?	
<i>Péter László</i> : Szélgjegyzetek a Nyelvőr olvasása közben 390. — <i>Dobcsányi Ferenc</i> : Gaggancs 391. Disznó-szugla 392. — <i>Dömötör Sándor</i> : Szállik, Szállik 392. — <i>Zolnai Béla</i> : Micsináljunk 393. — <i>Hajdu Teréz</i> : Kesztyűben dudálni 394. — <i>Scheiber Sándor</i> : Zsidómise — Judenmesse 394. Bortul verve 395. — <i>H. Fekete Péter</i> : A duttyán a Hajdúságon 395. — <i>Péter László</i> : Duttyán és társai 396. — <i>Prohászka János</i> : Csók, csöki 396. Egyem 397. — <i>B. Ö.</i> : Köpködő. Számosállat. Vérmesedik. Vető 398. — <i>Angyal Endre</i> : Racsit. Hőzöng 398. — <i>Csaba József</i> : Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert 398. Sarlósbúcsú. Csarit	399
A Nyelvőr postája	399

Imre Samu

(1017-1000)

MAGYAR NYELVŐR

76. ÉVFOLYAM * 1952 SZEPTEMBER—OKTÓBER * 5. SZÁM

A SZÉPIRODALMI MŰVEK NYELVÉNEK ELEMZÉSÉRŐL*

Írta: P. O. Krajevskij professzor

1. Sztálin nyelvtudományi munkái igen jelentősen gazdagítják a hadadó szovjet tudományt. Ezek a munkák sok elméleti probléma megoldását tartalmazzák nemcsak a nyelvtudomány, hanem a társadalomtudományok minden más területén is; hatalmas elvi—módszertani jelentőségük van minden tudós, az ideológiai front valamennyi munkása számára.

Előadásunkban csak egy problémát fogunk tárgyalni: hogyan alkalmazzuk Sztálin lángeszű tanítását a nyelvről az író mesterségbeli tudásának, a nyelvben való újat alkotás művészi gyakorlatának elemzésében.

Sztálin nyelvtudományi munkái a leghatározottabban megkövetelik az irodalmi kritika, az irodalomtudomány művelőitől, hogy honosítsák meg az alkotó marxizmust az irodalomtudomány területén, hogy könyörtelenül harcoljanak mindenfajta áltudományos, vulgarizáló felfogás ellen ezen a téren, hogy leplezzék le a sematikus, primitív nézeteket, amelyek még élnek „egyes eltévelyedett elvtársaink fejében“¹

Kétségtelenül az ilyen primitív, vulgarizáló nézetek közé tartozik, amikor lebecsülik a szépirodalmi művek nyelvi tanulmányozását, pedig a nyelv ilyen tanulmányozása nélkül nem érthetjük meg még csak valamennyire kielégítően sem a művek eszmei lényegét.

Nem mondhatjuk, hogy irodalomtörténeti előadásokban ezelőtt nem foglalkoztak az irodalmi művek nyelvének tanulmányozásával. Természetesen foglalkoztak, de a nyelvnek ilyen tanulmányozása vagy az író és az alakok nyelvének primitív, felszínes, impresszionista értékelése volt, vagy csupán az egyes írók által műveikben használt nyelvi kifejezési eszközök felsorolásából állt. Egyes kutatók vagy előadók, amikor az író nyelvének sajátosságát tárgyalták, csak általánosságokat mondtak a jelzők és hasonlatok „találó“ mivoltáról, a nyelv „zamatosságáról“ és „kifejezőerejéről“, de nem magyarázták meg pontosabban, miben áll ez a zamatosság vagy kifejező erő; mások tovább mentek és alapvető feladatuknak tekintették, hogy leírják, feltárják az író által használt nyelvi eszközök rendszerét. De sem az egyik, sem a másik módszer nem adott valódi képet az író mesterségbeli tudásáról, mint a legteljesebb és legtökéletesebb rendszerről, amely az adott konkrét tartalom feltárására, kifejezésére irányul. Ahhoz, hogy az író mesterségbeli tudásának, nyelvi eszközeinek elemzése ne legyen formális és elvont, hanem igaz képet adjon az író alkotó arculatáról, feltétlenül szem előtt kell tartanunk a következőket: Az író mű-

* Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái megjelenésének második évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia I. és II. osztálya és az Eötvös Loránd Tudományegyetem tudományos ülészekén tartott előadás.

Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Szikra. 1950. 18. l.

vészi műhelymunkája, az író nyelve nem önmagában való, nem független az író egyéniségétől.

Az író világnézetét, gondolat- és érzésvilágát, emberi tulajdonságait — az ő egész lelkivilágát nem választhatjuk el alkotói profiljától, tehetőségétől, és következésképpen írói művészetétől sem. Ezért a nyelv elemzésének arra kell irányulnia, hogy feltárja az író alkotó egyéniségét, amely mintegy ebben a nyelvben él.

Ily módon a szépirodalmi művek nyelvének tudományos alapon történő tanulmányozása előtt nem az a feladat áll, hogy impresszionista elemkedéseket tartalmazzon a nyelvi sajátosságokról, és nem is az a feladata, hogy egyszerűen leírja az író használta nyelvi eszközöket, hanem az, hogy feltárja a nyelvi eszközökön keresztül azoknak az eszméknek, érzéseknek, élményeknek az összességét, amelyeket az író művében kifejez. Ezért rendkívül fontos, hogy a kutató figyelmet fordítson egyik vagy másik nyelvi eszköz megválasztására és céljára, arra, hogyan használja fel az író egyik vagy másik eszmei—alkotói feladat megoldására, arra, hogy milyen az író viszonya ezekhez a nyelvi eszközökhöz.

Ezt a tételt egyaránt lehet alkalmazni a nyelv minden aspektusára, a lexikára és a mondatnagra, a stílusbeli módszerekre és a nyelvtani alakra. Éppen ez hiányzott gyakran az irodalmi elemzésekből, pedig az író nyelvi eszközeinek éppen ilyen módon való vizsgálata kétségtelenül emeli az irodalmi kutatás és a közép- és főiskolai irodalomtanítás valóban tudományos színvonalát.

Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” c. lángeszű művében megmutatta a nyelvnek a társadalmi felépítményektől való gyökeres különbözőségét, meghatározta a nyelv és a felépítmény működési körét. A felépítmény működési köre szűk és korlátolt, ami a nyelv működési körét illeti, ez — Sztálin szavai szerint — „majdnem határtalan”.²

Ha általában ilyen széles a nyelv alkalmazásának területe, ha a nyelv annyira fontos és nélkülözhetetlen a társadalom élete, minden egyes ember élete számára, akkor elképzelhetjük, milyen hatalmas szerepe van a nyelvnek az író alkotó munkájában. Az író számára a nyelv minden, hiszen a szépirodalmi műben valóban mindent a nyelv segítségével, a nyelven keresztül, a nyelv közvetítésével mutat be.

Amikor az egyik vagy másik író nyelvéről beszélünk, akkor csak az író nyelvének egyéni sajátosságaira gondolunk, azokra a sajátosságokra, melyek ugyanakkor alá vannak vetve az egységes népi nyelv törvényeinek is. Az az író, aki egy külön, a nép számára nem érthető nyelvet akarna létrehozni, azonnal feledésre ítélné önmagát.

Bármely író nyelvének gazdagsága attól függ, milyen mélyen ismeri és milyen szélesen, célszerűen alkalmazza azokat a végtelen lehetőségeket, amelyeket a népi nyelv magában foglal. Ezért, kell minden írónak mindenekelőtt arra törekednie, hogy alkotó módon elsajátítsa a nyelv gazdagságát, annak minden sokoldalú tónusával és feltónusával, minden árnyalatával és átmenetével. El kell hogy sajátítsa elődei és kortársai nyelvét is, a nyelv különböző irodalmi és társadalmi stílusait, és miután mindezt megtanulta, magába szívta, nem szabad, hogy bárminek is alávesse magát, hanem e nyelvi gazdagság teljesjogú urává kell hogy váljék, hogy azt az ábrázolt valóság minden oldalról való feltárására használja fel. Hiszen ez a valóság maga megsűgja az érzékeny lelkű művészeket, milyen nyelvi eszközöket használjon fel a valóság életes ábrázolására.

A nagy író mindig a megelőző és a korabeli nyelvi kultúra szintézise; de nemcsak szintézise, nemcsak elsajátítja a nép multbeli és jelen-

² U. o. 11. l.

kori nyelvi kultúrájának vívmányait; az író maga is aktív részvevője annak az élő, nyelvalkotó folyamatnak, amely a népben sohasem szűnik meg. Éppen ezért az írók és költők harca a magasszínvonalú mesterségbeli tudásért nemcsak a szépirodalmi mű nyelvének gazdagságáért és sajátosságáért folytatott harc, hanem annak a nyelvnek továbbfejlesztéséért és gazdagításáért folytatott harc is, amelyen az író műveit írja.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái minden íróra emlékeztetnek, mekkora felelősséggel tartoznak műveik nyelvért, mivel alkotó munkájukkal közvetlenül részt vesznek a nép nyelvi kultúrájának kialakításában. Sztálin elvtárs műveiből a kritikusoknak is le kell vonniuk azt a következtetést, hogy a mű művészi értékelése nélkül nem tárhatjuk fel teljes mértékben annak mély eszmei tartalmát sem. Az a kritika, amely kimerül a mű tartalmának más szavakkal való elmondásában, a szereplők jellemzésében és a mű „leleplező” vagy „igenlő” eszméjének felszínes feltárásában — az ilyen kritika nem tárja fel a mű egész mélységét és művészi erejét, hanem csak szegényessé teszi az irodalmat. Gorkij már több, mint húsz évvel ezelőtt rámutatott a kritikának „megengedhetetlen egyoldalúságára”, amely nem arra tanít, hogyan kell az írónak kidolgoznia mondanivalóját, hanem csak a „szociális-forradalmi pedagógia” tanításával foglalkozik. Sztálin elvtárs műveiből tudjuk, hogy a nyelv elképzelhetetlen a társadalmon kívül, hogy a társadalom születésével együtt születik és a társadalom széthullásával együtt hal el. A nyelv a nép életének leghűségesebb, legteljesebb krónikája.

A nyelv határtalan, és ha a nép arra hivatott, hogy évezredekken keresztül éljen és fejlődjék, akkor vele együtt fog élni és fejlődni az a nyelv is, amelyen a nép beszél. A nyelv, amely olyan élő, mint maga az élet, minden pillanatban gazdagodik, bonyolultabbá válik a nép életének gazdagodásával, bonyolultabbá válásával együtt. A különböző nyelveken óriási területeken élő emberek milliói, százmilliói beszélnek. Ezek az emberek dolgoznak, küzdenek, gondolkodnak, éreznek és mindez a nyelv „örző határain” belül történik. Az anyanyelv mély és minden oldalról való megismerése nélkül nincs író, mint ahogy nincs irodalmi kutatás sem az író nyelvének tanulmányozása nélkül.

„A nyelv — mondotta Gorkij — az irodalom első eleme. Az irodalomtudósok a szépirodalmi műveket tanulmányozzák, amelyeknek kifejező eszköze az irodalomnak ez az első eleme: a nyelv; ezért az irodalomtudósok első kötelessége, hogy tanulmányozzák a szót, mint esztétikai ábrázolóeszközt”.

Az irodalmi művek tanulmányozásában nem annyira a nyelv természete, felépítése és fejlődésének törvényei érdekelnek bennünket, mint inkább a nyelv alkalmazása, az a cél, amelynek érdekében az író a nyelvet használja, az író elgondolásának megtestesítése a nyelvben, eme elgondolás minden sajátosságával együtt.

Az író, amikor kialakítja a maga nyelvét, felhasználja a nyelv alapszóincsét és nyelvtani szerkezetét. Ily módon a különböző írók stílusa a közös nemzeti nyelv alapján alakul ki. A legfontosabb módszertani következtetés, amelyet Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból az írók nyelvének tanulmányozására vonatkozóan le kell vonnunk, a következő: Amikor az irodalomtudós egy író egyes műveinek vagy akár egyes alakjainak nyelvét tanulmányozza, akkor ezeket nem úgy kell tekintenie, mint önmagukban zárt önálló nyelveket, hanem mint egy egységes népi nyelv alkalmazásának egyéni formáit.

Sztálin azt mondja, hogy a „nyelv mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi o-z-

tályát és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt. Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet saját érdekükben felhasználni, reákenyszeríteni saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket”.³

És amikor az író az egyes társadalmi csoportok, osztályok vagy akár egyes emberek életét megrajzolja, meg kell mutatnia, hogyan és mi célból használják ezek az emberek a beszéd egyik vagy másik — nevezzük feltételesen így — egyéni formáját, és mit vegyenek át az egész nép által használt nyelvből.

Ily módon az író tolla alatt a nyelv nem közömbös anyag. A nyelv az író gondolatának megtestesítője, bekapcsolódik az ideológiai harcba és az író eszmei-alkotói feladatait szolgálja. Következésképpen az irodalomtörténetben a nyelv kérdései mindig ideológiai formát öltenek.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül meg kell jegyezni a következőket: az irodalmi mű elemzésében a kutatók gyakran azt a hibát követik el, hogy figyelmen kívül hagyják az író értékelésének a műben megnyilvánuló elemét. Az írói értékelés eleme elválaszthatatlan az író által létrehozott alaktól. Az értékelés elemét nemcsak a hős viselkedésének, tetteinek leírása tárja fel, az értékelés elemét jelentős mértékben feltárja az a stilisztikai légkör, amelyben az alakok megjelennek.

Egy alak elemzése nem lehet teljes értékű, ha nem világítjuk meg két oldalról: a) hogyan értékeli az író hősét, milyen az író viszonya a hősökhöz, — b) hogyan értékeli maga a hős az őt környező valóságot, mi a hős viszonya ehhez a valósághoz.

Gyakran azonban lehetetlen ezt a kérdést tisztázni a nyelv elemzése nélkül. Ily módon a nyelv a hősök jellemzésének hatalmas eszköze. A nyelv gazdagságáért folytatott harc ugyanakkor a tartalom gazdagságáért folytatott harc is. A hősök gazdag lelkivilága, sokrétű érdeklődési körük, a műben érintett eszmék jelentős volta, egyben a nyelv gazdagságához is vezet. És fordítva, ha a nyelv szegényes, ha valamennyi hős egyformán beszél, ha az író rendelkezésére csak a gyakori használattól elkopott szavak állanak, akkor az író képtelen elérni, hogy olvasói állandó érdeklődéssel kísérjék a hősök sorsát, hogy higgyenek az ábrázolt helyzetek igaz, életes mivoltában. Az írónak, amikor ilyen vagy olyan környezetet ír le, vagy különböző foglalkozású embereket ábrázol, jól kell ismernie e környezetet és hőseinek jellemét, akik az adott területen dolgoznak. A környezet jellegét és a hősök jellemét az írónak azon a nyelven keresztül is kell érzékeltetnie, amely jellemző az adott környezetre vagy az adott hősökre. Az igazi művész megragadja azokat az alapvető sajátosságokat, amelyeket a hősök társadalmi mivolta, foglalkozásuk, általános kulturális színvonaluk, koruk, vérmérsékletük stb. eredményezett, és általánosított, tipizált vonásokban mutatja be őket. A hősöknek beszédjükkel való jellemzése — vagyis az, hogy az író kiválaszt mindent, ami tipikus és jellemző a beszédben, és elhagy mindent, ami véletlen és nem jellemző, — szintén az író által a hős alakjának létrehozásában használt eszközök rendszerének elválaszthatatlan része kell, hogy legyen.

Például Voropajev ezredes beszédében (Pavlenko „Boldogság” című regénye) az olvasó megismeri a bolsevik vezető tipikus vonásait. Az ő beszédében a legjobbat hallhatjuk, ami az olyan agitátor nyelvét jellemzi, aki képes arra, hogy tüzes szavaival rohamra hívja az embereket. Az ő beszédében egy olyan propagandista hangját halljuk, aki ért ahhoz,

³ U. o. 13. l.

hogy bölcs és átgondolt szavakkal mozgósítsa a tömegeket a nehézségek leküzdésére.

Batmanov beszédében (Azsajev: „Távol Moszkvától“ c. regényében) a nagyipari vállalat vezetőjének jellegzetes vonásait láthatjuk. Batmanovnak, a nagy építkezés parancsnokának nyelvére jellemző a gondolat pontossága és fegyelmezettsége, a bőbeszédűség iránti undor, az a képesség, hogy kiemelje és világosan megfogalmazza a fő nehézségeket. Sem Voropajev, sem Batmanov beszédét nem választhatjuk el tetteiktől; szavaik mögött rögtön megérezzük tetteiket. A szó és a tett egysége a szovjet irodalom hőseinek legfőbb sajátossága.

2. A mesterségbeli tudásért, a pontos, világos, kifejező nyelvért folytatott harc mindig minden író figyelmének középpontjában áll. Ha az eszmei tartalom hibás és szegényes, ez mindig és elkerülhetetlenül maga után vonja, hogy a mű művészileg nem teljesértékű. Helytálló ez a tétel fordítva is. A mű formája, nyelve, mint a tartalom elszakíthatatlan, elválaszthatatlan része, sohasem semleges és gyakran hatást gyakorol a mű eszmei tartalmára. Ezért az írók harca a magas művészi, mesterségbeli tudásért ugyanakkor harc műveik magas eszmei tartalmáért is. A nyelv szerepét a mű eszmei tartalmának feltárásában a következő példával lehet alátámasztani.

A múlt évben a szovjet sajtó élesen reagált V. Szoszjura: „Szeresd Ukrajnát“ c. eszmeileg hibás költeményére. Ez a költemény erős visszhangot, sőt egész vitát váltott ki, amelynek során fény derült e szerző igen durva nacionalista eszmei hibáira és más írók eszmei fogyatékoságaira is.

Természetesen senki sem tételezi fel, hogy V. Szoszjura szubjektív, káros szándéktól vezette akart olyan művet létrehozni, amellyel az ukrán nép ellenségeinek, a szovjet nép ellenségeinek malmára hajtja a vizet. De mégis így történt. Mivel magyarázhatjuk ezt?

Kritikánk megjegyezte, hogy Szoszjurát, többek között, szemmeláthatólag nem hatotta át eszmeileg igazán a szocialista haza témája, nem töltötte el igazi hazafiság szülőföldje, Szovjet-Ukrajna iránt. Az ilyen érzések hiánya odavezetett, hogy a szerző, amikor Szovjet-Ukrajnáról beszélt, gondolatainak és érzelmeinek kifejezésére a líra régi, elavult, elcsépelt elemeit használta fel. Az új Szovjet-Ukrajna életét, történelmének dicső útját, a szenvedéseket, melyeket átélt, a nehézségeket, melyeket leküzdött, — mindezt a szerző kész, a régmúlt költészet szellemének megfelelő sablonos formába öntötte. A formának és a nyelvnek az elemeit a szerző nem a mai életből, hanem a költészet valamilyen régi, elavult példáiából vette, sőt lehet, hogy a költészet burzsoa-nacionalista maradványait dolgozta fel. Ily módon a szerző versében a nyelvnek olyan költői formáit és elemeit használta fel, amelyek nem voltak összhangban szándékaival. Ez határozta meg jórészt a költemény eszmeileg hibás tartalmát is.

Szoszjurát A. Prokopfjev, a tehetséges költő fordította oroszra, de Prokopfjev művében a forma és tartalom erőtlenségét figyelhetjük meg. A. Prokopfjev igyekezett kijavítani és kiegészíteni V. Szoszjura költeményét és belevette a mai Ukrajna elemeit — a traktort, kolhozt. De ez a mai valóságnak gépies előráncigálása volt, és csak még inkább felfedte a költemény hibás lényegét. A. Prokopfjev számára a kolhoz és traktor említése csak bizonyos költői formaság volt; semmi egyéb, mint adózás a mai valóságnak, amely azonban nem következett a vers egész felépítéséből.

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az író mesterségbeli tudása nemcsak technikából, rutinból, szokásokból áll, ez annak az életnek mély ismeretét is jelenti, amely az író alkotásra lelkesíti. Az író

művészete nemcsak egyéniségével áll összefüggésben, amiről már beszélünk, hanem a korrall is, amelyben él. Egy költemény bármely versszaka vagy verssora, bármely hősének alakja nem a világűrben jelenik meg, nem valamilyen légüres térben, hanem mindig a népi élet alapján és sok olyan esemény alapján, amelyekről az író vagy költő ír. Nem lehet a művészet nagy mestere az, aki nem ismeri a nép életének minden feltételét abban a korban, amelyről ír. Rendkívül fontos, hogy az író ismerje annak a kornak a nyelvét, amellyel foglalkozik, mivel a kor jellemző sajátosságát a nyelv útján is fel kell tárnia. Amikor pl. A. Tolsztoj I. Péter c. regényét írta, mélyrehatóan tanulmányozta Nagy Péter korának nyelvét.

(Folytatjuk)

Nyelv és iskola

MÓDSZERTANI IRODALMUNK

Írta: Marosfy Szabolcs

A felszabadulás után hosszú éveken keresztül iskoláinkban nem volt komoly nyelvtanítás. A hivatalos rendeletek és az Útmutatók megemlékeztek ugyan arról, hogy a magyar nyelv tanítása keretében a nyelvtannak is helye van, a hivatalos látogatók azonban, ha véletlenül nyelvtanórát akarunk tartani látogatásuk során, rendszerint megkértek, hogy tartsunk inkább irodalmi órát, mert inkább arra kíváncsiak. A hivatalos látogatásoknak ez az iránya a nyelvtanórák fokozottabb elhanyagolását okozta. Az irodalmi órákhoz az olvasókönyvek olvasmányai, az alattuk található kérdések még a kevésbé gondosan készülő nevelőnek is támaszpontot adtak az óravezetéshez. Viszont használható nyelvtan tankönyv nem jelent meg, a nevelők régi iskoláskönyveikből készülhettek csupán, módszertani Útmutatás nem volt, nem kellett tehát különlegesebb biztatás, hogy az irodalom javára elhanyagoljuk a nyelvtanórákat. Nagy szerepe volt ebben annak is, hogy már a képzőben, a főiskolán és az egyetemen megszoktuk, hogy a nyelvtan nem is olyan fontos, mint az irodalom. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy idősebb kartársaink körében még elevenen élt a mult öröksége, amely nyíltan hirdette, hogy a nyelvtan nem való az iskolába, érthető, hogy mindezekből azt a következtetést vontuk le, hogy iskoláinkban nincs szükség rendszeres nyelvtan-tanításra.

Az első figyelmeztetést az 1950. márc. 29-én megjelent párthatározat jelentette számunkra. A párthatározat az iskolai oktatómunka hiányosságaival foglalkozva kiemelte, hogy elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatásra van szükség. Darvas József miniszter a Köznevelés 1950. ápr. 1-i számában a párthatározattal kapcsolatban megállapítja, hogy tanulmányi vonalon a túlterhelés elleni küzdelem és a tanulmányi színvonal emelése a két összefüggő feladat, s ez röviden azt jelenti; hogy azt tanítsuk, amit kell és jól tanítsuk, amit kell. A hibák felmérése során vettük észre, hogy iskoláinkban az anyanyelv oktatásában szilárd tárgyi ismeretek tanítása helyett az irodalmi olvasmányok ürügyén politikai tárgyú beszélgetéseket folytattunk, ezzel azonban nem fejlődött tanítványainknak sem kifejezőkészsége, sem helyesírása.

A nyelvtanítás területén a döntő változást azonban csak Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak megjelenése hozta meg. Sztálin elvtárs azáltal, hogy rámutatott, hogy „a nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú

elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek jele“, bebizonyította, hogy a nyelv szilárd magját a nyelvtan alkotja, hogy a nyelv éppen a nyelvtan segítségével kap lehetőséget arra, hogy az emberi gondolatokat anyagi nyelvi burokból öltöztesse, felhívja a figyelmet arra is, hogy az anyanyelv tanításában is központi, döntő szerepe van a nyelvtan tanításának. Sztálin elvtárs így azáltal, hogy rámutatott a nyelvtan hatalmas jelentőségére a nyelv életében, nemcsak a nyelvészet, hanem az iskolai nyelvtanítás számára is kijelölte a követendő utat.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak és a parthatározatnak hatására tanügyi hatóságaink irányító és ellenőrző munkájukban központi kérdéssé tették a nyelvtanítást, aminek következtében az 1950/51-es iskolai évben komoly fordulat volt tapasztalható iskoláinkban. „Számunkra, magyar nyelvtan tanítók számára, fordulat éve ez a tanév — írja Baksay Sarolta pilisborosjenői tanító. — Közoktatásunk figyelme a nagyon elhanyagolt nyelvtanítás felé fordult. Úgy érzem, akik igazán szeretjük szakmánkat, ezt a legnagyobb örömmel vesszük tudomásul, s közös erővel igyekszünk azon, hogy a nyelvtanítás napról-napra eredményesebb legyen.“

A legnagyobb hiányosság az egységes módszertani útmutatás terén mutatkozott. A nevelők a nyelvtan és a vele szoros kapcsolatban lévő helyesírás tanításában a rendeleteken kívül sokáig nem kapták meg a szükséges módszertani útbaigazítást. Éppen ezért szerzett igen nagy örömet nevelői körökben a KM Nevelésügyi Főosztályának „Az oktatás és nevelés kérdései“ sorozat VII. köteteként megjelenő „*A nyelvtani óra vezetése*“ (Kérékgyártó Imre—Takács Etel, Bp. 1950.) című kiadványa. Ez a kiadvány jelentette ugyanis az első komoly segítséget a mindennapi oktató munkában. A kiadvány négy részben foglalkozik az anyanyelvtanítás elvi kérdéseivel: a nyelvtan és a helyesírás tanításával, egyben közvetlen segítséget nyújt mintaóratervek közlésével és különböző típusú házi feladatok bemutatásával. A kiadvány óratervei, különösen az általánosiskolára vonatkozó részben, még erősen magukon viselik az első kezdeményező lépések jellegzetességeit. Egy óra anyaga néha túlméretezett, a példamondatok mesterkélték, de e hibák ellenére a kiadvány mutatott először példát az elvileg és módszertanilag helyes nyelvtanóra vezetésére. Jelentős volt az is, hogy a munka határozottan leszögezte, hogy helyesírást csak nyelvtani alapokon lehet tanítani, valamint, hogy a nyelvtanórákon a felismert és megértett nyelvi törvényszerűségek szavakba öntését, a szabályok tanulását is meg kell kívánnunk. „Különösen érdeme ennek a résznek az, hogy végérvényesen lerántja a leplet arról a pedológias módszerről, mely az új anyagot szinte be akarta csempészni a tanulók tudatába — írja ugyancsak Baksay kartársnő a könyvről írt bírálatában. — A múlt szinte zsákmacskát csinált a nyelvtanból, hiszen a tanuló csak az óra végén tudta meg, hogy mi is a lényeg, azaz a lényegyet nem is tudta meg soha, mert az már régen elsikkadt a sok öncélú beszélgetés közben.“

A legnagyobb hiányosság azonban a jól felépített, sztálini elveken nyugvó, könnyen tanulható nyelvtankönyv terén mutatkozott. Mind az általános, mind a középiskolában a sztálini cikkek után néhány hónappal megjelenő Szabó Árpád féle magyar nyelvtankönyvet használtuk. Ez a könyv a nyelvre vonatkoztatva már érvényesítette a sztálini útmutatásokat, a nyelvtani anyag feldolgozásában azonban még a helytelen mondat-tan—szótan—hangtan sorrendet követte. Komoly jelentősége volt annak, hogy végre nem az olvasókönyvek függelékeként, hanem egy önálló, teljességre törekvő nyelvtankönyvben együtt találhattuk meg a leíró magyar nyelvtan legfontosabb kérdéseit. Az elvi hibákon kívül azonban a könyvet

használhatatlanná tette, hogy tanítványaink számára megoldhatatlan rejtvényt jelentett, hogy a hosszú, bőbeszédű fejezetekből tulajdonképpen mit kell megtanulniok. Ennek az eredménye az lett, hogy bár nagy lépésnek tekinthetjük az első egységes nyelvtankönyv megjelenését, az első pillanattól kezdve a legsúlyosabb, jogos kritikával használtuk és nyelvtanításunk fejlődéséhez a könyv leginkább a körülötte kialakuló vitával járult hozzá.

A tankönyv hibáin időnként módszeres útmutatók, egyes rendeletek, majd a kiegészítéséül megjelent Helyesírási Tankönyv (Benkő—Rácz—Takács) igyekeztek segíteni. Ezeknek alapvető hibájuk maradt azonban az, hogy kiinduló alapjukul kénytelenek voltak a tankönyvnek már forgalomban lévő és elvi, valamint módszertani szempontból hibás felosztását és gyakorlatát elfogadni.

Nyelvtanításunk terén döntő lépést jelentett az 1951 őszére megjelent új középiskolai „Magyar nyelvtan” (Benkő—Kálmán—Deme—Kerégyártó). Az új középiskolai nyelvtankönyv Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak alapján a nyelv építő anyagából halad a nyelv nyelvtani rendszerének tanítása felé. A hangtani, majd egy rövid jelentéstani fejezet tárgyalása után sorra veszi az alaktan és a mondattan kérdéseit. A jelentéstan és az alaktan együtt szótan cím alatt szerepel a könyvben. A legjelentősebb az új könyv példa- és feladattára volt, amely jó mintát szolgáltatott mindannyiunknak arra, hogy miként lehet irodalmunk legnagyobb alkotásait mesterkélttség nélkül belevonni a nyelvtan tanításába. Ha nem is tökéletes, de kezdeményező megoldást jelentett ez a nyelv- és irodalomtanítás annyira nélkülözött kapcsolata terén, ugyanakkor rámutatott arra is, hogy példamondatainkkal, elemző szövegeinkkel hogyan tudjuk a szocialista nevelés szolgálatába állítani nyelvtani óráinkat is. Nagy fejlődést jelentett a könyv világos, egyszerű, jól tanítható és könnyen megtanulható szabályaiival is. Egyes kérdésekben, például a szófajok elhatárolásában, heves vitákat indított a könyv, alapjában véve igen komoly szolgálatot jelentett nyelvtan-tanításunk színvonalának emelése érdekében.

1952 februárjában a Pedagógiai Szemle 1—2. számában terjedelmes tanulmány jelent meg „A logikai gondolkodás fejlesztése a számtan és a nyelvtan tanításának keretében” címmel. Az a körülmény, hogy ennek a nagy tudományos apparátussal, de kétségtől elavult nézetek és módszertani elvek alapján megírt műnek a megjelenését már nem a nyelvtani kérdésekkel szemben megszokott közömbösség, hanem éppen a gyakorló nevelők részéről eleven elvi vita kísérte, azt mutatja, hogy a nyelvtan a sztálini cikkek megjelenése óta már nemcsak a hivatalos tényezők, hanem a magyarszakos nevelők érdeklődésének is a középpontjába került.

Sajnos, a tanulmány a gyakorlat számára semmi újat nem tudott mondani, módszertani szempontból mégis nagyjelentőségű az a vita, amelyet tévedéseivel, majd a szerzők válaszaiban lévő ellenmondásokkal indított, s ezzel lehetővé tette, hogy a magyar nyelv-tanítás módszertanának néhány kérdése nyílt vitában tisztázódjék előttünk.

A kétéves pedagógustovábbképzésben az 1951/52-es iskolaév során az irodalomtanítás módszertanának tanulmányozása mellett a magyar nyelvtan tanításának kérdéseivel is foglalkoztak az általános és középiskolai magyarszakos nevelők. „A magyar nyelvtan tanítása” (Fábián Pál—Kerégyártó Imre—Rácz Endre, Bp., 1952.) c. kiadvány alapján a kartársak tanulóköri foglalkozásokon részletesen feldolgozták a sztálini útmutatásnak a magyar nyelvtan tanítására vonatkozó elvi tételeit. A nyelvtannal való foglalkozás során épp az előző korszak burzsoá elveivel szemben olyan

problémákat kellett tisztázni, mint amilyen a nyelvtan-tanítás jelentősége, a tudatos nyelvhasználatra való nevelés, a nyelv és a gondolkodás viszonya.

A másik nagy kérdéscsoport, amellyel a kiadvány alapján a magyar szakos nevelők foglalkoztak, a nyelvtanítás módszerének kérdései. Különösen két kérdés köré csoportosították megbeszéléseiket, az egyik az elemzésnek, a másik a szókinészfejlesztésnek eddig elhanyagolt területe volt. Az elemzésre a kiadványban részletesen kidolgozott gyakorlati példákat is tanulhattunk.

Az elméleti anyagot a bemutató tanítások gyakorlati vitái egészítették ki az iskolaévben (Az anyanyelv tanítása. Köznevelés. VIII. 13. sz. 426. l.). A beszámolóból megtudjuk, hogy a bemutató tanításokon igen sok elvi módszertani kérdés került megvitatásra és tisztázásra.

a) A kifejezőképesség fejlesztésében jelentős szerepe van annak, hogy a tanulóktól a számonkérés során összefüggő feleleteket kívánjunk. Kerek mondatokban számoljanak be a nyelvtani szabályokról és saját maguk is mondjanak példákat rájuk.

b) A nyelvtanórán írásbeli és szóbeli számonkérés is legyen, az egyik az elméleti anyag elsajátításáról, a másik a gyakorlati alkalmazó készségről ad képet a nevelőnek.

c) A számonkérés az órának kb. egyharmadát foglalja le, egyes tanulók, felelete mellett az egész osztályt foglalkoztassuk.

d) Igen fontos, hogy időnként a tanuló füzetét kijavítsa a nevelő. Javítatlan helyesírási és fogalmazási hiba egy tanuló füzetében se maradjon.

e) Felsőbb osztályokban a számonkérésnek helyes módszere az elemzés.

f) Az új anyag közlése tudományos alapon nyugodjék, alkalmazkodjék a tanulók életkori sajátosságaihoz, és ne legyen túlméretezett.

g) Egy-egy érdekes nyelvtörténeti adat felvillanyozza a tanulók érdeklődését, mérsékelten felhasználhatjuk őket óráinkon.

h) Egyetlen nyelvtanórán sem hiányozhat a tanult anyag gyakorlása. A gyakorlás alkalmat ad a nevelőnek arra is, hogy meglássa, magyarázatának mely részeit nem értették meg elég világosan a gyermekek s ezeket gyakorlati példákkal vigye közelebb hozzájuk. Fontos a gyakorlás a helyesírás tanulása szempontjából is. A helyesírás tanítása ugyanis nem történhet mechanikusan, mindig az egyes nyelvtani fejezetekhez kapcsolódva kell megtanítanunk a helyesírási szabályokat.

j) Szemléltetésre elsősorban az előbeszédet használjuk, segédeszközaink lehetnek azonban különböző ábrák és sematikus rajzok is. Nagy gondot kell éppen ezért fordítanunk a magunk és tanítványaink beszédére.

k) A tanulók életkorának és teljesítőképességének megfelelő házi feladatokat adjunk fel. A házi feladatot készítsük elő. Helyes, ha szorgalmi feladatok megoldására ösztönözzük a könnyebben tanuló gyermekeket, nem helyes azonban, ha eleve más feladatot adunk fel a jobb és a gyengébb tanulóknak.

Igen hasznos volt a bemutatott tanításokon az az eljárás, hogy a résztvevő kartársak saját maguk is tervet készítettek az óra vezetésére, s így a bemutatást követő vita során saját óravázlatukhoz hasonlíthatták a látott óra menetét. A bemutatott tanításoknak, ahogy a beszámolókból megtudtuk, nagy szerepe volt annak a tisztázásának is, hogy a nyelvtan-tanítás szocialista módszerének kialakításában aktív szerepe van a magyar pedagógusoknak. Ne várjuk tehát a felülről jövő utasításokat, kritikával, egyéni kezdeményezéssel magunk is járuljunk hozzá a nyelvtan-tanítás színvonalának emeléséhez.

Módszertani szempontból a kiadványok és bemutató tanítások mellett segítséget jelentettek a gyakorló pedagógusok számára a folyóiratokban megjelent módszertani cikkek is. A Köznevelés mellett a Magyar Nyelvőr az egyetlen magyar folyóirat, amelynek hasábjain a nyelvtanítás kérdései helyet kaphatnak. Igen jelentős tehát, hogy ezekben a folyóiratokban gyakorlatilag felhasználható, elvileg helyes iránytmutató cikkeket kapjunk.

A Köznevelés idei évfolyamában igen változatos és gazdag nyelvtani cikkeket találunk. Ezek a cikkek részben a módszeresen felépített nyelvtanórával, részben a régi módszerek bírálatával foglalkoznak. Igen érdekes az a közlemény is, amely a magyar nyelvtan tanítását a diákok számára veszi vizsgálat tárgyává. Gyakorlati útmutatást ad az iskolaév végével kapcsolatban a nyelvtani ismétléssel foglalkozó munkaközösségi cikk, végül Csákvári Endréné gyakorlati tapasztalatairól számol be a folyóirat levelező rovatában. Jelentősek nyelvtani szempontból is a Gyermeklélektani Intézet munkatársainak a pavlovi tanítással foglalkozó írásai. A Magyar Nyelvőrben részben a nyelvtanítás helyzetét felmérő tanulmányt olvashattunk, részben a helyesírás tanításához kaptunk gyakorlati segítséget, a nyelvtan szempontjából felhasználható cikkek többsége íróink és költőink nyelvhasználatával foglalkozott.

Módszertani irodalmunk jelentős állomása az új általánosiskolai tankönyv: „A magyar nyelv tankönyve, I. rész” (Rácz Endre—Takács Etel—Wéber Mihály). Ebben a tanévben egyébként a továbbképzés során is több új nyelvtani kiadvány fog megjelenni, így „Bevezetés a nyelvtudományba”, „A magyar nyelvtan tanulása”, és az általánosiskolák alsó tagozatának nyelvtanításához részletes módszertani útmutató.

Mindezeket egybevetve elmondhatjuk mi is Dobromiszlovval: „Joggal remélhetjük, hogy a módszertan tudományának szakemberei minden erejükkel és tudásukat latbavetve, baráti együttműködésben a gyakorló pedagógusokkal, előmozdítják az orosz nyelvtanítási módszertan legfontosabb kérdéseinek kidolgozását, megkönnyítik az iskola számára annak a feladatnak a megoldását, hogy teljes mértékben művelt és kulturált embereket képezzen.”

Nyelvművelés

A MOZGALMI ZSARGONRÓL. II.

Írta: Fónagy Iván és Soltész Katalin

4. A mozgalmi zsargon „szintelen, szagtalan” jellegét annak köszönheti másfelől, hogy egyszerű és közérthető magyar szavak helyett a mozgalmi életben, sokszor ezen kívül is, két vagy több szóból álló, gyakran igen nyakatekert és magyartalan kifejezéseket használ. Nem új találmány ez. A hivatalos nyelv ilyen módon kívánt a köznyelvtől, a beszélt nyelvtől eltérni, ezzel is meg akarván könnyíteni az uralkodó osztályoknak, hogy a nép ügyeiben a nép tudtán kívül döntsenek. A hivatalos nyelv ismeretében állt az államapparátusban működő bürokrata egész szaktudása, ez volt büszkeségük legfőbb tárgya, nélkülözhetetlenségük, felsőbbségük záloga. Ma a törvények és rendeletek nyelvéből éppúgy ki akarjuk küszöbölni a bürokráciát, mint magából az államapparátusból. Nincs szükségünk olyan tisztviselőkre, akik a nép fölébe akarnak helyezkedni, nincs szüksé-

günk olyan nyelvre, mely csak megnehezíti, hogy a dolgozók megértsék saját törvényeiket.

Még értelmetlenebb, még veszedelmesebb a bürokratikus módszer, a bürokratikus nyelv a munkásmozgalomban. És ez a veszély, az elbürokratizálódás veszélye a mozgalmi zsargon esetében kétségtelenül fennáll. Egészen természetesnek érezzük már az ilyen mondatokat, mint: „minden szakszervezeti bizottság... *tegyen javaslatot* a... szakszervezeti munkában jártas kartársak *személyére*“ (Ker. és Pénz. 1951. II. 24. 2. l). Holott ezt a kifejezést nem ismeri sem az irodalmi nyelv, sem a népnyelv. Helyesebb lett volna, ha a fenti bizottságok egyszerűen „a szakszervezeti munkában jártas elvtársakat javasolnak“. A PM (V. 22. 19.) így ír a sajtótevékenységről: „A megyék jelentős részében a sajtómunka *gyenge pontja* az ellenőrzés hiányos megszervezésében *mutatkozott*.“ Ezt a mondatot is meg lehetett volna egyszerűbben fogalmazni. Semmit sem veszít a mondat értelméből, ha azt írjuk, hogy: „A megyék jelentős részében a sajtómunka gyenge pontja az ellenőrzés hiányos megszervezése volt.“ Vagy még egyszerűbben: „a megyék jelentős részében különösen a sajtómunka ellenőrzésének megszervezése volt gyenge“.

A bürokratikus nyelv különös szeretettel ragaszt felesleges nyúlványokat a mondathoz, olyat, mint: ezen túlmenőleg, arra vonatkozólag stb. „A Kerékpár III. alapszervének vezetősége nem veszi igénybe az üzemi lapot *olyan szempontból*, hogy üzemi problémák tisztázásával, kritikai cikkek leközlésével új munkahőstettekre mozgósítsa a Kerékpár III. dolgozóit“ (PE VI. 21. 14). Ez a hivatalsítás legegyszerűbb módja. Írjunk le egy egyszerű magyar mondatot: „A lezajlott pártértekezleteken azt tapasztaltuk, hogy a titkár elvtársak nem minden esetben készültek fel elég alaposan az értekezletre.“ Könnyen hivatalos ízt adhatunk a mondatnak, ha a közepébe belecseppentünk egy bürokratikus szócskát, pl. az 'arra vonatkozóan'-t: „A már megtartott pártértekezletek tapasztalatokat adtak *arra vonatkozóan*, hogy a titkár elvtársak nem minden esetben készültek fel megfelelő alapossggal az értekezletre.“ És valóban ilyen formában találkozzunk vele a PM-ban (V. 9. 9).

A bürokratikus nyelv szívesen helyettesíti az egyszerű igei állítmányt igenévzsós állítmánnyal, hogy ezzel is szaporítsa a mondatot egy szóval. Így például ahelyett, hogy „a pártszervezetek erősen összefonódtak a közigazgatással“, azt írja: „Országunk minden területén... *nagymértékű volt a pártszervezetek összefonódása* a közigazgatással és a szövetkezetekkel“ (PM VI. 9. 12). Sémája is támadt már az ilyen átszerkesztésnek. A „szabály“ körülbelül így hangzanék: „Ha egy mondatot magyarból bürokratikus zsargonra kívánunk lefordítani, a magyar mondat egyszerű igei állítmányából igei névszót képezünk és kiegészítjük a „történik“ ige megfelelő ragozott alakjával; a magyar mondat alanyából pedig határozót formálunk. Tehát: „A tanárok már közeledtek felénk“ mondat ennek alapján így hangzanék: „A tanárok *részéről már történt közeledés felénk*,“ vagy kis módosítással: „A tanárok *részéről már történt közeledő lépés felénk*“ (H. P. tud. tisztviselő). Ilyen mondatokat szép számmal hallhatunk, sőt olvashatunk is. „*Előfordul azonban még egy-egy pártfunkcionárius részéről is az a helytelen nézet*, hogy bizonyos határt szabnak a szervezet taglétszámának“ (P. M. VI. 9. 4). „A jó titkári beszámoló nyomán számos *hozzászólás történt*“ (Kalapács 1951. IV. 1. 13).

Azzal is nyújtható időnként a mondat, hogy a ragot ragos főnévvel helyettesítjük. Különös népszerűségnek örvend a mozgalmi zsargonban a *terén, területén*. „A kritika és önkritika *terén* igen komoly javulás észlelhető. A tagság egyre bátrabb ezen a *területen* és igen helyes bírálatok

hangzanak el" (Kalapács IV. 13. 2). „Felajánlásainkat már nagyrészt teljesítettük a tanulás *terén*," — írja dolgozatában J. A. szakérettségiző lány. „A felkészülésem *terén* hiányosság volt, hogy visszafelé nem készültem el." „Itt a kollégiumon belül is folyik a verseny a tanulás és fegyelem *terén*." (G. I. szakérettségiző lány dolgozatában). Egy konferencia végén az egyik résztvevő többek között ezt mondja saját szerepléséről: Hiányosságok találhatók még nálam a mult anyag *terén*." S ez nem jelent mást, mintha azt mondta volna, hogy „nem tudtam eddigi mulasztásomat pótolni." Furesán hangzott, amikor egy bölcsészkarri aktíván az egyik egyetemi hallgató megállapította, hogy „lemorzsolódás éppen a nők *terén* következett be."

Az utóbbi időben gyakoriságban eléri a 'terén'-t a 'vonalán'. Igen ismerősen csengenek mindannyiunk fülében az ilyen mondatok: „a gazdasági munka és a munkaverseny *vonalán*" (Ker. és Pénz. 1950. XI. 14. 5), „műszaki *vonalon* is sok még a tennivaló" (NSz 1951. I. 20. 5). „Sportunk szakszervezeti *vonalon* nem volt eléggé megszervezett." (NSz 1951. I. 18. 8). Kissé szokatlanabb — de már sajnos az sem ritka — ha a vonal embeerekre vonatkozik: „...az egyéni felelősség hiánya a műszaki vezetők *vonalán* (NSz 1951. I. 17. 5). Ritkábban előfordulnak más határozók is. „Bizonyos javulás tapasztalható a kerületi pártbizottságok munkájában az építőipar *irányában*" (PM. VI. 11). Különösen megnehezíti a megértést, ha a bürokratikus kifejezésekkel megtűzdelt mondat bürokratikus méreteket ölt egyúttal, mint pl. a következő, mintegy kétharmadára rövidített mondat: „Az a feladat áll pártszervezeteink előtt, hogy a sajtómunkának ... helyes irányítást adjanak, kiküszöböljék az agitáció mechanikus vonásait, új olvasórétegek megszerzésére törekedve javítsák meg megyei lapjaink előfizetőinek szociális összetételét, döntő súllyal a falu, a tanya-világ felé fordulva, szervezzük meg a kampány utolsó szakaszát és az azt lezáró vasárnapnak eredményes és lendületes sajtómunkáját, biztosítsuk hogy a kampány méltó befejezésével ne csak lapjaink tömegbefolyása növekedjen meg jelentős mértékben, de megteremtjük a szívós, folyamatos sajtómunka szilárd alapjait is" (PM V. 22. 20). Nem kívánatos, hogy ilyen nyelven írjunk, ha „döntő súllyal a tanyavilág felé fordulunk."

A túlzott körülményeskedés különösen idegenszerűen, kellemetlenül hat, ha az illető ezzel mintegy — formálisan legalább is — túlzott jelentőséget tulajdonít valaminek, amit tesz vagy mond: „Koreában első sorban ki szeretnék térni az amerikaiak agressziójára" (Sz. M. tisztviselő). Ha csak ezt halljuk, hajlandóak lennénk feltételezni, hogy részletes külpolitikai beszámolóból vagy párt napi előadásból idézünk, holott hozzászólás volt csupán valamelyik Szabad Nép Baráti Körön, és alig volt hosszabb az idézet a mondatnál. Egy pártrendezvényen önbírálatában egyebek között ezt mondta egy tudományos tisztviselő: „Szeretnék rámutatni a saját személyemben mutatkozó önelégültségről" (sic! H. P.).

Úgy öltik fel igen sokan ezt a különös beszédmodort, mint valami szebb, ünnepibb ruhát. Holott ez a nyelv se nem szebb, se nem jobb annál, mint amit akkor használunk, ha a munkánkról vagy más napi kérdésekről beszélgetünk egymással. Nem is szólva arról, hogy ezeken a gyűléseken is a munkánkról, céljainkról, eredményeinkről tárgyalunk. Felesleges és káros tehát, ha valamilyen kellemetlen csengésű, magunk számára is idegenül hangzó nyelven törekszünk beszélni. Ez a nyelv könnyen meghamisítja azt is, amit mondani akarunk. A dagályos és homályos mondatok elködösítik a gondolatot, amit egyszerűen és tisztán kellene kifejeznünk. Néha az a benyomásunk, hogy a beszélő nem is nagyon bánja, ha nem egyértelmű az, amit mond. „Ez tette számomra azt a körülményt

nehézzé, hogy nem tudtam foglalkozni Sztálin elvtárs cikkeivel“, — mondta egy népnevelő, Cs. L. gépkocsivezető, aki népnevelő letére nem olvasta el több napon át Sztálin elvtárs békenyilatkozatát.

5. A bürokratikus szótöbblethajhászás gyakran képtelenebbnél képtelenebb fordulatokat szül. Többnyire képtelen képek ezek a szó szoros értelmében. Olyan „képes“ kifejezések, melyek semmit sem vetítenek elénk, vagy legfeljebb a formalista képzőművészet alkotásaira emlékeztető torzképeket. Nem olyan képes kifejezésekre gondolunk most, melyek elvesztették már képkelő hatásukat és pusztá fogalomká egyszerűsödtek. A „súlyt helyez“ (helyesen: *súlyt vet*) kifejezés teljesen egyenlő értékű a „fontosnak tart“-tal, az a kép, mely eredetileg a beszélő szeme előtt lebeggett, régen elhalványult, szétfoszlott már. (A magyar anyanyelvű beszélő sohasem érezte talán képes kifejezésnek, hiszen készen vettük át a német nyelvből.) Ha magunk elé képzeljük azt, amit a szó eredetileg ábrázolt, kómikusnak, groteszknek éreznénk ilyen mondatokat: „Különösen nagy súlyt helyezünk a bizalmicsoportok megbeszéléseire“ (NSz 1951. I. 18. 3). Csakhogy sem a beszélőnek, sem annak, aki hallgatja, ilyesmi nem jut már eszébe: a kifejezést nem érzik ábrázoló erejűnek, nem gondol sem ő, sem a hallgató a *súlyra* (egy test *súlya* vagy *súlyegység* értelmében), nem elemzi a kifejezés a két összetevőt (*súly* és *helyez*), egységnek érzi és a „lényegesnek, fontosnak tart“ szólással azonosítja. A „metafora“ tehát nem zavaró, mert nem érezhető, nem metafora már. Végkép nem gondol senki arra, hogy a *fontosnak tart* szólás mögött az eredetileg meglévő, hasonló jellegű képet keresse. (A *fontos* melléknév a *font* főnév származéka).

Egészen más a helyzet, ha a szavakat újonnan illesztjük össze. „Azt a *lendületet*, mit tagságunk ezen a héten *kinyilvánított*, tovább kell *fejleszteni* szocializmusunk és boldog békénk megvédéséhez“ (A. K.-né szakérttségiző). A magyar nyelvben nem ismerünk olyan szólást, mint „lendületet kinyilvánítani“, de még olyat sem igen, hogy „lendületet fejleszteni“. Ezek a szavak nem kapcsolódtak egybe a köznyelvben és nem is valószínű, hogy a jövőben egybekelnének. A beszélőt nem kötheti meg teljesen a régebbi nyelvhasználat — vethetné ellene valaki. Valóban nem. A beszélő, akárcsak a költő, az író, teremthet új fordulatokat, új szóképeket. De akkor ezek beszédes képek, eleven fordulatok legyenek, ne értelemtelennül egybenyomorított papírszagú formulák. Ne írjuk azt, hogy „A kongresszusi hét *lendületét tovább fogjuk vinni*, hogy ezzel is segítsük a szocializmus építését“ (K. A. szakérttségiző lány). A lendületet nem lehet elválasztani az embertől vagy a géptől, amelyik lendül. A lendület minket visz és nem megfordítva. Milyen képet vetít elénk az ilyen mondat?: „Az ellenség új *csapást próbál ránkirányítani* a lemorzsolódás *terén*“ (egyetemi hallgató felszólalása). Semilyet. Csupán a *tér* szó szerelme és a bürokratikus nyelv tisztelete vitte rá a beszélőt. Példás képtelen képet „rajzolt“ az az előadó is, aki megállapította, hogy „ennek a fegyelemnek megvan az a *másik oldala* is, hogy ez a fegyelem nem tartós“. A fegyelemnek egy oldala sincs, nem hogy kettő lenne. De az *oldal*, *vonal*, *tér*, *terület* szó olyan könnyen, minden fáradság nélkül odailleszthető bármihez, feltéve, ha semmit sem képzelünk hozzá és ez nem nehéz.

A gyakran és egyre tágabb körben alkalmazott képek elerőtlenednek akkor is, ha nem is olyan régen még erősek, dinamikusak voltak, lendületet adtak a mondanivalónknak. Ilyen a *harc*, *győzelem* szó, melyet a mi harcunk természetének megfelelően a békés építéssel, a szocializmus építésével, az osztályellenséggel folytatott küzdelmünk során használnunk nem egyszer. Ha túlviszük a harcra kapcsolatos kifejezéseket jelentésük eredeti körén, ha torz képekbe kényszerítjük őket, akkor foko-

zatosan elveszítik minden erejüket. Hallani már ilyen mondatokat is: „Az angol dolgozók támadnak a háború ellen és *támadnak a béke felé*” (Cs. L. gépkocsivezető). Ezek a mondatok gyengítik, koptatják a *harc* szó erejét, jelentőségét olyan kifejezésekben is, mint a *békeharc*. Hasonlóképpen a *visszaver* igét világosan 'válaszolni', 'megfelelni' értelemben használja a PÉ VI. 20. számában a cikkíró: „A pártönkívvüli agitátorok nem egy helyen igen *helyesen verték vissza* a reakció ellenséges aknamunkáját”, különben nem tette volna hozzá a *helyesen* határozót, mely nyilvánvalóan nem illik oda. *Visszaverni* határozottan, sikeresen, energikusan stb. lehet valamit, de helyesen *válaszolni* szoktak csak. A szó jelentésének megváltozására utal olykor a vonzata is. „Ez a kongresszus jelentőségében *túlnő az eddigieknél*”. (Forint 1951. II. 23. 1.) A *túlnő* itt egyszerűen 'nagyobb', 'jelentősebb' értelemben szerepel és ennek megfelelően valamin „*nő túl*” a kongresszus.

A teljes elkopásnak indult kifejezéseknek se szeri se száma (és az elkopást nem a használat gyakorisága okozza, hanem a helytelen használat). Szüntelenül *lépéseket teszünk, aláhúzzunk*, terjesztjük a polgári időkből ránkmaradt bürokratikus selejtet. Az *aláhúzni* ige ennek következtében annyira eltávolodott eredeti jelentésétől, hogy „mondta”, „kifejtette”, „nyomatékosan kijelentette”, „hangsúlyozta” értelemben használjuk és ennek megfelelő szerkezetekbe illesztjük: „Rákosi elvtárs igen *élesen aláhúzta, hogy...*” (PÉ VI. 21.) Helyes és szemléletes, ha „a szocializmus útján megtett első lépésekről” beszélünk. De disszonánsan, zavaróan hat az ilyen „kép”, mint: „Az OSH... megtette az első lépéseket” a szocialista testnevelés alapjainak *lerakása felé*” (NSz 1951. I. 17. 5). Vagy: „Éltünk azzal a joggal, amit a dicsőséges Szovjet Hadsereg hozott el hozzánk, és *felépítettük az alapot a szocializmus felé*” (K. E. szakérettségiző). Ha valaki „a szocializmus felé” épít alapot, akkor se alapra, se építésre nem gondol, gondolatlanul használja, csorbítja őket.

Ha felbontunk egy elhalványult képes kifejezést, visszaadjuk eredeti képkelő erejét. A költők gyakran élnek ezzel a lehetőséggel. Előfordul a mozgalmi nyelvben is. Csakhogy itt a beszélő önkéntelenül támasztja fel a képet és csak a hallgatók veszik olykor észre, hogy az akaratlanul megelevenített kép milyen zavart okoz. Ha azt halljuk, hogy „elégedetlen hangok ütök fel fejüket” akkor nem jut eszünkbe a *fej* szó eredeti értelme, nem látunk például trükkfilmszerűen megelevenedett hangjegyfejeket. Ha egy könyvről, levélről szólva megállapítjuk, hogy ezt és ezt mondja, akkor nem képzeljük azt, hogy a könyvnek vagy levélnek szája van. Amikor azonban két ilyen képet szokatlan módon egybekapcsolunk, mindig felrázunk kissé nyugalomból. „Nem lepleztük le elég hamar azt a nézetet, mely felütötte fejét és amelyik azt mondja, hogy...” (H. Gy. párt-napi előadó). Ebben a mondatban határozottan zavaróan érezzük az akaratlan megszemélyesítést, a fejét felütő és megszólaló nézetet. Többnyire nem érezzük képszerűnek a *vaj van a fején* szólást, nem érezzük annak a *fennforog a veszély*-t. Képszerűvé válik és ennek következtében kómiкус hatást kelt azonban az ilyen mondat: „Ki kell *teregetni azt a vajat*, ami minden kulák *fején fennforog*” (felszólalás egy pártaktíván).

A leggondatlanabbul és gondolattalanabbul használt kifejezések kómiкус hatást keltenek. Leleplezik, nevetségessé teszik azt, aki használja őket. A nevetségesség tehát bizonyos fokig korlátozza a képekkel elkövetett visszaélések hatékonyságát. Nem igen általánosulhat olyan kifejezés, mint: „Aki nem tud *élére állni a fiatalság növekedő aktivitásának* és nem tudja azt a szervezettség erejével megsokszorozni, — az ilyen vezető nem számíthat arra, hogy az ifjúság legértékesebb része vezetőjeül fogadja el, támogatja munkájában”, (PÉ VI. 20. 1. 14). Az aktivitás élére állni — elég

nehézmutatvány. Jó lett volna, ha a szerző legalább megkísérelné elképzelni. „Az az építkezés, melyen nincs pártszervezet, az *elélnség vadászterülete*” (PM VI. 9. 1. 11) Vagy: „A Kerületi Pártbizottság ennek az *elvtársnőnek helytelen felkarolásával* kádermunkánkat persze, ha közvetve is — rontotta.” (PM VI. 9. 23). Továbbá: „Foglalkoznak-e azzal, hogy a *felszínre került aktivákat*... feladatokkal bizzák meg” (PM VI. 9). Talán a felszínre került hal analógiájára készült a kifejezés. Furesén hangzik az ilyen mondat is: „A verseny, elvtársak, nem az a lejtő, amin meg lehet állni” (N. I. ÜB titkár). A „levetette kispolgári csökevényeit” vagy hasonló mondat csenghetett a fülébe annak a fiatal lánynak, aki közölte, hogy „azóta már *levetette valláserkölcsei alapját*” (Z. M. tanárnő). Villamoson hallottuk, amint valaki türelmetlenül így vágja el a vitát: „Most már hagyja, *kalauznó, nehogy túllőjön a lovon.*”

6. Kevésbé feltűnőek a pártzsargonra ugyancsak jellemző, igen gyakran tapasztalható kisebb pongyolaságok, pontatlanságok, kisiklások. Keletkezésüket annak köszönik, hogy a beszélő kényelmességből odaveti a fülében csengő szokványos fordulatot, anélkül, hogy ellenőrizné, illeszkedik-e a mondat többi részéhez, kifejezi-e azt, amit gondol, kifejez-e egyáltalán valamit. Eközben megpihen egy szempillantásra vagy előkészül a következő mondatra. „A terv teljesítésének döntő feltétele, *hogy az eddigi hibákat és hiányosságokat, a begyűjtés lebecsülését kiküszöböljük*” (PE VI. 20). A mondat eleje alkalmat ad a cikkírónak, hogy tulajdonképpeni közlendőjét előkészítse, mivel erre csak a mondat végén kerül majd sor. Közbeveti még a tervteljesítés általános feltételét, mely mindig és mindenütt feltétele a terv teljesítésének, a hibák és hiányosságok kiküszöbölését és most valamilyen formában be kellene szűrni a közlés tulajdonképpeni tárgyát. Beszorítja az előző tárgy és az ehhez tartozó állítmány közé, nem törődve azzal, hogy az állítmány ehhez nem illik, hogy kiküszöbölni csak hibát lehet, hiányosságot csak akkor, ha ezen is hibát értünk (de akkor minek kellett ismétlésbe bocsátkozni), és lebecsülést még kevésbé. „Arra kell törekednünk, hogy *eddigi eredményeinket megtartsuk, sőt azokat fokozzuk,*” — írja dolgozatában I. I. szakérttségiző lány. Elképzelése világos: az eredmények túlszárnyalását tűzi ki célul. A két állítmány közül azonban csak az első társulhat az 'eredmény'-hez. Fokozni csak a munkát, az erőfeszítést lehet. Az eredmény már elért, meglévő és ezért változtathatatlan. Jobb eredményt el lehet érni és igyekezni is kell elérni, de a megelőző eredmény nem fokozható.

Általában gyakori hiba, hogy ugyanahhoz az alanyhoz (vagy tárgyhöz) két olyan állítmányt, vagy megfordítva két tárgyhöz vagy alanyhoz ugyanazt az állítmányt akarjuk kapcsolni, anélkül, hogy előzetesen nyelvérzékünket meghallgatnók. „Továbbra is meg akarjuk tartani nevelőmunkánkat és az elért eredményeket. De mindezzel nem elégszünk meg, hanem ezt tovább fokozzuk.” (C. I. szakérttségiző). Az eredményt megtarthatjuk, de mit értsünk a nevelőmunka megtartásá'-n. Valószínűleg azt, hogy az illető 'folytatni kívánja'. De akkor nem kellett volna takeréskodni az állítmányokkal.

A hibákról szólva meg kell említeni az ú. n. *suk—sük* jelenségeket is, a *lássá, tudhassa, tartsa*-féle jeelntő módbeli tárgyas ragozású alakokat. A tárgyas ragozás jelentő módjának és felszólító módjának egyes alakjait igen sok igénk azonos képzéssel fejezi ki: ő *hozza* a táskát és kérem, *hozza* a táskát; *nézzük* a képet és hadd *nézzük* a képet; *tudjátok* a leckét és tanuljátok, hogy *tudja* ok a leckét; *vállalják* a felelősséget és kell, hogy *vállalják* a felelősséget. Ugyanakkor számos ige különbözőképpen képezi ezeket a módokat: *viszi* és *vigye*, *látjuk* és *lássuk*, *nézitek* és *nézzétek*, *emelik* és *emeljék*. Az analógia következtében a hiányos iskolázottságúak nyelve

a felszólító móddal azonos jelentőmódbeli alakokat hozott létre a *-t* tövű igéknél, a mélyhangúaknál az egyesszám, 3. személyében és a többesszám-ban, a magashangúaknál a többesszám 1. személyében, tehát azokban az alakokban, ahol *-tj* hangkapcsolat van. Ez a hibás paradigma így hangzik: látom, látod, *lássa, lássuk, lássátok, lássák* (látja stb. helyett); szeretem, szereted, szereti, *szeressük, szeretitek, szeretik*. A baj az, hogy ezek az alakok egyre nagyobb mértékben terjednek el értelmiségiek nyelvhasználatában, akik elsősorban nyilvánosság előtti felszólalásaikban ezzel a „proletár” ragozással akarják bebizonyítani a munkásosztályhoz való hűségüket. A műveltségi monopólium felszámolása azonban nem azt jelenti, hogy szentesítsük és terjesszük a volt elnyomott osztályok hiányos iskolázottságából eredő nyelvtani hibákat, hanem ellenkezőleg azt, hogy egyre szélesedő iskolahálózatunkkal, a kultúra terjesztésével, a tudomány eszközeivel egész népünket megtanítsuk nyelvünk helyes használatára.

7. A mozgalmi élet kifejezései gyakran mennek át az értelmük némi módosulásával az élet más területére; átmennek olykor még a mesébe is. Egy lészpedi születésű moldvai csángó férfi, aki jelenleg egy mekényesi (Baranya megye) termelőszövetkezet tagja, mesemondás közben a *kégyők vezetőségük*-ről beszélt. (Hegedüs Lajos gyűjtéséből.) Néhnány évvel ezelőtt, aligha beszélt volna vezetőségről mesebeli kígyókkal kapcsolatban.

Hasonlóképpen a zsargon-szavak sem korlátozódnak párt- vagy tömegszervezeti rendezvényekre. Kopásuk folyamán nem csupán a szó eredeti jelentése homályosulhat el, hanem annak tudata is, hogy „mozgalmi” kifejezésről van szó, s ennek következtében más, hétköznapi tárggyal kapcsolatban is használják őket. „Házasságot *irányzott élő*”, — mondta valakiről egy idősebb gyárimunkás, s közben maga is észrevéve, hogy szokatlanul cseng, amit mondott, elmosolyodott és egy mozdulatot tett, ami nyilván azt akarta jelenteni, hogy manapság így szokás beszélni. „*Irányt vesznek arra*, hogy pontosan ott legyenek”, — mondta egy pártfunkcionárius, amikor pontos megjelenésre kérték. „Először *kaptam kritikát* az anyósomtól két év óta”, — jegyezte meg beszélgetés közben P. Gy.-né könyvtári tisztviselő, minden tréfás célzat nélkül. M. M. kilencéves fiú levélben azt írta nagybátyjának, aki jó bizonyítványáért megdicsérte: „Megigérem, hogy *eddig elért eredményeimet fokozom*”.

Szembeszökö olykor egy-egy szó értelmének módosulása a gyerekek beszédében, írásaiban. „Ez a *tudat* erről a hatalmas országról elég kevés volt”, — írja V. Z. 11 éves fiú a Népi Kínáról szóló dolgozatában. „Mao-Ce-Tung *kezdeményezte* a felszabadulást” (P. L. 11 éves fiú). „Ezek a *problémák* voltak a forradalom *céljai*. De ezeknek a *céloknak* meg is volt az *eredménye*” (Gy. I. 11 éves fiú). A felnőttek beszédében mutatkozó ingadozás, jelentéselmosódás okozza ezeket a félreértéseket, aminthogy ugyancsak a felnőttek felelősek a dolgozatokban keveredő, fonák hangzó szövegekért: „Ezt a szabadságot nekünk meg kell védenünk és *erősíteniünk*.” (V. Gy. 12 éves fiú). „Arany *megfeszített erővel* Petőfi szellemében írta további buzdító verseit” (B. L. 11 éves fiú). Még a zsargonhoz edzett fülek számára is meglepő, ha Toldi Miklósról és Toldi Györgyről azt olvassuk, hogy „a két testvérpár (!) *munkához való viszonya is élesen különbözött egymástól*.”

A gyakran használt szavak jelentésének módosulására, a módosulás mechanizmusára mutat rá, amikor B. Gy. 11 éves fiú Petőfi: „A csonkatorony” c. verséről beszélve arra a kérdésre, hogy milyen most a csonkatorony, azt feleli, hogy „a boszorkányok kiigényelték”. És további kérdésre, hogy miért, azt feleli, hogy „gyűlésekre”. (Folytatjuk)

MÁSODANYAG ÉS HULLADÉK

Népi demokráciánk hatalmas gazdasági, politikai és kulturális fejlődése érezteti hatását az élet minden területén. A felszabadulás óta bekövetkezett hatalmas változások nem maradtak hatás nélkül nyelvünk szókincsére sem, s ez természetesen, hisz — mint Sztálin elvtárs írja: „a nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alapig, az alaptól a felépítményig.“

A nyelvnek a szótári szókészlet az a része, amely a legérzékenyebben reagál a gazdasági, politikai és kulturális életben beállott minden változásra. A technika fejlődésével, az új szocialista termelés, a munkához való új szocialista viszony kialakulásával, a szocialista kultúra megjelenésével, a munkásosztály számbeli és kulturális megerősödésével a szókincs többféle módon változik. Egyrészt számos új kifejezéssel bővül. Szemünk láttára született nyelvünkben a *munkaverseny*, *élmunkás*, *gépállomás*, *pártmunkás*, *tervmunka*, *túlteljesítés*, *diákszálló*, *állami áruház*, *termelőszövetkezet* stb. szó, mint a termelőmódban beállott alapvető változás szükségszerű következményei. Másrészt szemünk láttára hal el nyelvünkben sok olyan szó, amely az általa jelölt fogalom eltűnésével feleslegessé vált. Az eltűnő feudális-kapitalista rendszer megdőltével elhal számos, a kapitalizmus talajából kinőtt fogalom neve is. A *főszolgabíró*, *körjegyző*, *főjegyző*, *csendőr*, *földesúr*, *intéző*, *ispán* ma még élő tagjai szókincsünknek, de egyre inkább a passzív szókincsbe tolnak. A ma felnövő fiatal nemzedék már csak a szépirodalomból és a történelemből fogja ismerni őket. *Ipartestület*, *cég*, *cégtárs*, *cégvezető*, *cégtábla*, *cégjelzés* stb. szavunknak néhány éve még igen aktív szerepe volt, s gyakran használt tagjai voltak szókincsünknek. Vajjon ma hányszor használjuk őket? Vagy nem hasonló-e a sorsa a címetek jelentő *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes* szónak? Ezek a szavak ma elhaltak vagy legalábbis elhalóban vannak.

A szókincs változásának másik megnyilvánulása, hogy a szónak, a kifejezésnek módosul a tartalma. Pl. a *munka*, *gyárigazgató* szó tartalmi köre ma nem ugyanaz, mint volt a kapitalista társadalomban. A *munka* fogalmához szervesen hozzátartozik a kapitalizmusban az érték-többlettermelés, a kizsákmányolás, a munkásosztály nyomorának a fogalma is. Kapitalista viszonyok között a munka a munkás számára tartalmatlan, lélekölő folyamat; a szocializmusban az egyén s a dolgozók közösségének az érdekében végzett tevékenység. Az *gyárigazgató* szóhoz kapitalista viszonyok között nemcsak az a képzet kapcsolódik, hogy a gyár vezetője, hanem egyúttal az is, hogy a munkásság elnyomója, a tőkésosztály kizsákmányolásának a megszemélyesítője.

A szókincs fejlődésében mai viszonyaink között nem egyszer tapasztalhatjuk azt is, hogy a fogalom tartalma bővül vagy szűkül, értelme megváltozik, s ez sokszor szükségessé teszi a fogalomnak új névvel való megjelölését. Ez a helyzet például *hulladék* szavunk esetében.

A közelmúltban az Anyagtakarékossági Gazdasági Iroda azzal a kéréssel fordult a MTA Nyelvtudományi Intézetéhez, hogy javasoljon az Intézet egy olyan szót, mely a *hulladék* és *melléktermék* fogalmakat magában foglalja, s amely megfelel a hulladékok és melléktermékek fokozottan megnövekedett jelentőségének.

Ötéves tervünk hatalmas beruházásai, a dolgozók igényeinek egyre

tökéletesebb kielégítésére való törekvés s a dolgozók vagyonával való célszerű gazdálkodás szükségessé teszi a lehető legnagyobbfokú takarékosságot, hogy maradéktalanul feltárjuk és felhasználjuk nyersanyagtartalékainkat. Ez teszi szükségessé, hogy intézményesen és szervezeten bonyolítsunk és felhasználjunk minden olyan nyersanyagot, mely a természetben még hasznosítható.

Mint az Anyagtakarékossági Gazdasági Iroda átirata rámutat, a kapitalista gazdasági rendben a melléktermékek és hulladékok felhasználását elhanyagolták, felhasználásuk a profitra termelés érdekeivel nem volt összeegyeztethető.

Ebben a kapitalista szemléletben alakult ki *hulladék* szavunk jelentése, illetőleg a kapitalista társadalomban tapadt a *hulladék* szó által jelölt fogalomhoz a jelentéktelenség, értéktelenség, használhatatlanság fogalma is.

Dolgozóink nagy része még a kapitalista társadalomban nőtt fel, itt alakult ki a szókinése, s fűződött az egyes szavakhoz bizonyos érzelmi, hangulati jelentés is. Természetesen, mint fentebb már láttuk, az egyes szavaknak megváltozhat és meg is változik a jelentése. Ez vonatkozik *hulladék* szavunkra is, azonban a változás üteme aránylag lassú, nem történik meg egyik napról a másikra, s ez éppen *hulladék* szavunk esetében, súlyos gazdasági és politikai károkat okozhat. Hogy gyárainkban sok helyen még ma is mázsá-, sőt tonnaszámra találhatók a hulladékgyűjtő telepen fontos nyersanyagok, hogy ezek összegyűjtését sem a gyár dolgozói, sem a gyár vezetősége nem találta fontosnak, s ezzel sok esetben súlyosan károsodott népi demokráciánk, nem utolsósorban a *hulladék* szó jelentésének a velejárója. Ezért szükséges, hogy *hulladék* szavunkat ma már új szóval helyettesítsük.

Mielőtt azonban a *hulladék* szó sorsáról döntenénk, vagy legalábbis erre javaslatot tennénk, vizsgáljuk meg a szó által jelölt fogalomnak a tartalmát.

Hulladékon az Anyagtakarékossági Iroda meghatározása szerint általában „a nyersanyagnak azt a maradékát értjük, amely a nyersanyag nem teljes, nem kellő kihasználásából adódik. A hulladék tehát általában csak méreteiben és mennyiségében különbözik a nyers- vagy alapanyagtól”.

Az Értelmező Szótár (ÉSz) nyers kéziratában viszont a következő értelmezést találhatjuk: 1. a feldolgozás alatt álló anyagnak a termelő-folyamat során visszamaradt része, melyet felhasználni vagy egyáltalán nem, vagy csak megfelelő átalakítással lehet; 2. mindenféle elhullott, elszóródott, használhatatlan anyag, szemét.

Hulladék szavunk ma aktív tagja szókincsünknek. Teljes kiküszöbölésére törekvésünk valószínűleg eredménytelen lenne, de nem is volna célszerű. Hulladék ugyanis a termelésben ma is van. Minden iparágban van a nyersanyagnak olyan maradéka, amely ipari célokra tovább már nem használható fel. Éppen ezért mind gazdasági, mind politikai szempontból helyes volna, ha szűkítenénk a hulladék szóval jelölt fogalom körét, s általában azoknak a már valóban értéktelen anyagoknak az elnevezésére használnók, amelyek már újabb feldolgozással sem hasznosíthatók. Az ÉSz meghatározását véve tehát alapul, jelentése így alakulna: *hulladék*: 1. a feldolgozás alatt álló anyagnak a termelés folyamata során visszamaradt része, melyet felhasználni már egyáltalán nem lehet. 2. Mindenféle elhullott, elszóródott, használhatatlan anyag, szemét.

A *hulladék* szűkebbre szabott meghatározásából kimaradt az ÉSz 1. értelmezésének egyik fele. Ennek, valamint a *melléktermék* fogalmának közös elnevezésére új szóra volna szükségünk. Ilyen szavunk ma

nincs. Milyennek kellene lennie ennek az új szónak? Kétségtelen, hogy alaki és tartalmi szempontból is követelményeket kell felállítanunk vele szemben. Alaki szempontból a legfőbb követelmény, hogy szabályos származéka legyen szókincsünknek, hogy a dolgozó tömegek ne érezzék idegennek, s így használata a lehető legrövidebb idő alatt elterjedjen.

Tartalmi szempontból: élesen elkülöníthető legyen a *hulladék* fogalmi körétől, ugyanakkor meg lehessen vonni a határvonalat az új szó és a *nyersanyag* fogalmi köre között. Legfontosabb követelmény azonban az, hogy az új szó érzékeltesse, hogy nemzetgazdasági szempontból fontos anyagokat jelöl.

Ezeknek a követelményeknek véleményem szerint megfelelne a *másodanyag* szó, melynek jelentése így alakulna: 1. a feldolgozás alatt álló anyagnak a termelés folyamata során visszamaradt része, mely bizonyos esetekben átalakítás nélkül, más esetekben megfelelő átalakítással újra felhasználható; 2. az anyag felhasználása során a főtermék mellett képződő új termék (pl. kohósalak).

A *másodanyag* szó alaki szempontból szabályos számjelzős összetétel. Az összetétel mindkét tagja közismert, aktív tagja szókincsünknek. A *másod* szó, mint alárendelő összetétel előtagja, elég gyakori az élő nyelvben is, pl. *másodpéldány*, *másodvirágzás*, *másodvetés*, *másodéves* stb. Ezekben az összetételekben bilágosan érezhető az összetétel előtagjának sorszámnév volta.

Az összetételek egy másik csoportjában a számjelző jelentéstanilag nem a sorrendet jelöli elsősorban, hanem inkább minősítő szerepet tölt be.

Az ÉSz kéziratában erre vonatkozólag a következőket találhatjuk:

másod: hivatali, szervezeti tisztségek neve előtt: rangban az azonos tisztség után következő (másodispán, másodelnök, másodjegyző, másodkapitány stb.),
másodrangú: értékelés szempontjából az elsőrangúnál egy fokkal gyengébb,
másodrendű: minőség szempontjából az elsőrendűnél egy fokkal gyengébb.

A *másod* szó továbbképzett vagy összetett alakjainak hasonló jelentésével a nyelvjárásokban is találkozunk pl.: *másoda*: aljabúza (Vas m., MTsz.); *másotká*: szösz, a feldolgozott kender másodrangú terméke (Bocsárlapujtó, A Magyar Nyelvtanász kérdőíve II, 174/b); *másodliszt*: a legfehérebb liszt kivétele után kapott liszt.

Ebbe a csoportba tartozik a *másodanyag* szó is.

Az előbb elmondottakon kívül megfelelőnek tartom a fentebb körülírt fogalom megnevezésére azért is, mert

1. a *hulladék* szóval szemben nincs pejoratív mellékíze, nem csökkenti a vele jelölt fogalom gazdasági jelentőségét;

2. érzékelteti azt a körülményt, hogy valamely nyersanyag bizonyos irányú feldolgozásának még hasznosítható terméke;

3. elég tág ahhoz, hogy akár a kohósalak és a fonógyári melléktermék, akár a nehéz- és könnyűipar még hasznosítható hulladékainak a fogalmát magába foglalja;

4. nem túlságosan tág; az elsődleges feldolgozásra kerülő nyersanyagok fogalma nem fér beile;

5. alaktanilag szabályos és megszokott összetétel, nem érzik erősen a műszó íze.

Imre Samu

SZÓSZAPORÍTÁS

A gyors és felszínes munka eredményeképpen olykor megesis, hogy egy kifejezésnek kétféle alakja összekeveredik. Hasonlít ez a jelenség az alakkeveredéshez, a kontaminációhoz; ugyanaz a lélektani magyarázata is, hogy t. i. a kétféle forma együtt jelenik meg a tudatban. Világosabban be-

szél egy-két példa: Egyre *inkább dühödtebbek* lettek (Utunk III—1948. 18. sz.); helyesen: Egyre *inkább dühödtek* lettek vagy: Egyre *dühödtebbek* lettek. — *Ezzel mindinkább elviselhetetlenebbé* teszi a proletárság helyzetét (Engels Frigyes: A kommunizmus alapelvei 11); helyesen: *mindinkább elviselhetetlenné*, vagy: *mind elviselhetetlenebbé*. — A küzdelem napról napra *mindinkább elkeseredettebbé válik* (Erdély 1947. VIII. 22) — Ez *annál is inkább különösebb* és főleg meggondolkoztató (Világosság 1947. IV. 3); helyesen: *annál is inkább különös*, vagy: *annál különösebb*. Mindenikben az a hiba, hogy a nyomósító fokozás kétszer van meg benne.

Kétszer van meg a lehetőség kifejezése az alábbiakban: Akkor nyilvánvalóan *érvényesíthető lehetne* a szövetségesek terveiben az az elgondolás (MNemzet 1943. X. 27); helyesen: *érvényesíthető lenne*, vagy: *érvényesíteni lehetne*, vagy egyszerűen: *érvényesülhetne*. — Hasonlóképpen szószaporítás van ebben a címben: A sztálini alkotmány *tízéves évfordulója*; helyesen: *tízéves fordulója*, helyesebben: *tizedik évfordulója*. — *Egyedül* Anglia lehetne *csupán* Európa sorsának döntőbírója? (MNemzet 1942. XI. 27); helyesen: *Csupán* Anglia lehet... is elegendő volna, ha *egyedül* ilyen értelemben nem volna régi németesség a magyarban). — A következő mondatban két rokonjelentésű jelző közül fölösleges az egyik: Mindez és még *sok más egyéb* körülmény felvilágosításra szorul (Utunk I—1946. 8. sz. 10); helyesen: *sok más*, vagy *sok egyéb* körülmény.

Más természetű, de rokon hibák az alábbiak. A nyitott ajtón át beszűrődnek hozzám a csöndesen ejtetett szavak, *hosszáig* érnek... (Darvas József: Egy parasztesalád története 120); a személyragos *hozzám* szóhoz hozzátoldott *-ig* rag fölösleges, menthető, ha tájnépies. Más: Nem erőlteti *közibéjük* vagy beléjük saját egyéniségét (Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság 9). A szabályos *közéjük* helyett még hallani a *közibük* alakot is, *közibéjük* azonban valószínűleg csak az utána következő beléjük hatása alatt keletkezett hiba. Akkor is kerülendő volna, ha netalán népi alak, annyira szabálytalan és szokatlan. — Eredményünk már az iskola *hibájainak* és tévedéseinek figyelembevételét jelenti (Jászi Oszkár: A történelmi materializmus állambölcselete 9); az aláhúzott szóban a *-ja* birtokos személyrag fölösleges. A birtokos személyragozásban sok régebben és újabban keletkezett szabálytalanság van, olyik már nem is számít hibának, ez a legújabb azonban — úgy hiszem — nem tartozik a kímélendők közé.

Ezeket a hibákat a klasszikus stilsztika pleonazmusnak, tautológiának nevezi, mi, egy szóval, szószaporításnak mondjuk őket, és a pongyola stílus fogalomkörébe sorozzuk.

Kolozsvár.

† Brüll Emánuel

Műlik. Természetünkben rejlik: hibáinktól nehezen tudunk szabadulni. Nem régen mutattunk rá a *műlik* szavunk használatában — félreértés miatt — gyakran elkövetett nyelvi vétségre (Nyr 75 : 340). A Szabad Nép f. é. febr. 22-i számának 5. lapján („Vaszilij Kucser szénkombájnkezelő a herbolyai bányászok között“ c. cikkben) olvassuk ezt a két mondatot: „Úgy kell megszervezni a munkát, hogy a gépek minél jobban segítsenek minket, minél jobban összehangoljuk az egyes részek munkáját. Ez pedig, barátaim, elsősorban nem a gépeken s nem minisztériumi határozatokon *műlik*, hanem rajtunk, a mi munkánkon.“ Így tolmácsolja a cikk Vaszilij Kucser Sztálin-díjas szénkombájnkezelőnek a herbolyai bányászokhoz intézett szavait. A szovjet bányász minden valószínűség szerint arra figyelmeztette magyar szaktársait, hogy az eredményes munka nem annyira a géptől, sem a minisztéri rendeletektől függ, hanem a munkások buzgalmatól. De ha azt mondotta volna, amit a tudósításban olvasunk, az bizony lehangoló volna bányászainkra. Az újságcikk ugyanis úgy önti szavakba Vaszilij Kucser kijelentését, hogy igazából akkép lehetne értelmezni: az el-

várható eredmény bányászainknak nem elég buzgó munkája következtében marad el s válik kétségessé. Vagyis ha hiányok vannak, ezt a buzgalomnak, kötelességtudásnak elégtelensége okozza, s a siker a munkásság miatt válik kétségessé, miatta múlik el. Márpedig ilyesmivel a szovjet látogató nem akarta társait megbántani. Ismételjük tehát multkori megálapításunkat. A *múlik* semmiképpen sem jelentheti, hogy tőlünk függ, rajtunk áll, hanem az az értelme, valami elmaradt, megszűnt, megsemmisült. Hadd erősítsem meg állításomat a Toldiból és a Toldi Szerelmétől vett egy-egy idézettel: „Toldi György veresebb lón a főzött ráknál. Homályosan látott a szép napvilágnál. | A faragott képek táncoltak körüle. | Csak kicsibe mult el, hogy le nem szédüle“ (8. é. 14. sz.). „Maga Lajos király nyájas vala, vidám. | Minapi barátság poharát újítván: | Tréfája Piroskát is készíti mosolyra: | Szerelmes-e még jó *Csuta Györgybe?* mondja. | Komolyan szól aztán: „Semmise’ mult rajtam: | De nem úgy ütött ki, ahogy én akartam.“ (T. Sz. 2. é. 59. sz.). Az egyik helyen azt írja Arany, hogy amint Toldi György Nagy Lajos szavát meghallotta, rémületében kis hija volt, kicsiben múltott, hogy le nem szédült. A Toldi Szerelmében pedig Nagy Lajos kijelenti, ő másképp tervezte Rozgonyi Piroska sorsát, nem Tar Lőrinenek szánta; szerette volna szándékát megvalósítani, és nem is *mult* rajta semmi sem, hogy nem úgy ütött ki, mintahogy ő akarta. Ha tehát a Nyr szerény szavának nincsen foganatja, talán Arany János példája a közömbösökre is lesz némi hatással. A fent közölt második mondatot e szerint magyaros nyelvérzékkel így kellett volna fogalmazni: Ez. barátaim, elsősorban nem a gépektől és nem minisztériumi határozatoktól függ, hanem mitőlünk, a mi munkánktól. *Dénes Szilárd*

Hengerde, forrasztár és társaik. Amennyire öröndetes dolog szocialista iparunk fejlődése, annyira sajnálatos, hogy az ipari nyelvben még mindig bántó magyartalanságokat találunk, s ezek a sajtó útján egyre jobban terjednek. A Szabad Nép 1952 július 16-i számának mindjárt első lapján például a következő címet olvashatjuk: „Új csúcseredmény az ózdi *durvahengerde* triolemezsorán“. Egy címben három nyelvi hiba! A *csúcseredmény* (testvérével, a *csúcsteljesítménnyel* együtt) a német *Spitzenleistung*, *Spitzenergebnis* szolgai fordítása. A *durvahengerde* a kései nyelvújítás szerencsétlen *-da*, *-de* képzőjével alkotott nyelvi korcs (Beke Ödön ép legutóbb bélyegezte meg újból az így képzett torz szavakat, Nyr 76:116), s idegenrendszerű, rosszul hangzó, sőt érthetetlen a *triolemezsor* is. Nem lehetett volna így is megfogalmazni a címet: „Kimagasló új eredmények az ózdi durva hengerműhely hármastelemezorán“? Így érthetőbb, szebb, magyarabb lett volna. — De magában a cikkben is akadnak bőven magyartalanságok. A *hengerde*, *triolemezor* és *csúcseredmény* szó a szövegben természetesen visszatér, s mellettük ott van két másik nyelvi korcs: a *hengerész* és a *forrasztár* (utóbbi méltó párja az ugyancsak szerencsétlen képzésű *olvasztár*-nak). Azon már nem is csodálkozunk, hogy a *csúcseredményt* produkáló gyárat „Ózdi Kohászati Üzemek“ címmel jelöli a cikk, pedig Beke az előbb idézett helyen arra is rámutatott, hogy az *üzem* szót, a német *Betrieb* szolgai magyarosítását, nagyon jól lehetne más szavakkal helyettesíteni. Ehhez mi azt fűzzük hozzá, hogy a *hengerész* helyett jobb és szebb volna a *hengeres* vagy *hengerlő(munkás)*, az *olvasztár* és *forrasztár* helyett az *olvasztó* és *forrasztó* szó. Szocialista iparunkat és derék dolgozóinkat becsüljük meg, ha rendes magyar nyelven beszélünk róluk és mellőzzük a Helmezy—Bugát—Toldy-féle „műkedvelő szógyártás“ termékeire emlékeztető nyelvi fattyúhajításokat.

Teremtsünk rendet az ázsiai tulajdonnevek írása körül! „Lemondott Moszadik iráni miniszterelnök“ — olvassuk újságjainkban. Gyakran szerepel a lapokban Dél-Korea fővárosának, Szöulnak és hírhedt diktátorá-

nak, Li-Szin-Mannak neve is. Ha azonban németnyelvű újságokat veszünk kezünkbe, legnagyobb csodálkozásunkra Mossadegh, Seoul, Syngman Rhee alakban olvashatjuk ezeket a neveket. Magyar kiejtésre áttéve a német írást, Moszadeg, Szeoul és Szigman Ré (esetleg angolos ejtéssel Szingmen Ri) formát öltének ezek a gyakran szereplő személy- és helynevek. Melyik hát most a helyes ejtés és írás? Észak-Korea fővárosának és a koreai fegyverszüneti tárgyalások helyének írásában még a magyar sajtóban is ingadozást találunk. A ma használatos Phenjan (miért nem Fenjan?) és Panmindzson név mellett nem is olyan régen még a Phöngjan és Panmentien alak is szerepelt újságjainkban. A kínai nevek ingadozó, sokszor helytelen átírásával már foglalkozott a Nyr is, Oldal Géza egyik moszkvai levelében. Ideje volna tehát, hogy orientalistáink, nyelvészeink és újságíróink együttes munkával végre tisztázzák az ázsiai hely- és személynevek pontos, hű magyar átírását. *Angyal Endre*

Helyesen idézik-e napilapjaink a nyugati újságok címét? Mindig sérti a szememet és a nyelvérzékeimet, ha a Szabad Nép és a többi napilap a Francia Kommunista Párt lapját úgy idézi: „a l'Humanité“. Ez helytelen és illogikus, mert magyar és francia névelőt rak fölöslegesen egymás mellé. Mintha a régi magyar polgári lapokat így idéznék: az Az Est, az Az Újság. A főnév elé csak egy névelő, mégpedig ebben az esetben a magyar az kerülhet, így „az Humanité“. Lapjainknak ez a kettős névelőhasználat egyébként nem is következetes, mert nem írják: a *The Times*, a *The Manchester Guardian*, a *The New Statesman and Nation*, és azt sem írják, hogy a *l'Unita* stb. Hónapokkal ezelőtt levélben hívtam föl a Szabad Nép szerkesztőségének figyelmét a véleményem szerint helytelen névelőhasználatra. Álláspontomat a szerkesztőség nyilván nem tette magáévá, mert újabban már „a *Le Monde*“-ot, „a *La Croix*“-t ír, de ugyanabban a cikkben (ápr. 10. 3. lap) a *Figaro*-t helyesen francia névelő nélkül idézi, és az angol lapcímek elől továbbra is következetesen elhagyja az angol névelőt.

A Nyr talán rendet csinálhatna ebben a zavaros és következetlen névelőhasználatban és rábírdhatná napilapjainkat, hogy a Tartós békéért és népi demokráciáért példájára helyesen idézzék az *Humanité*-t és a többi francia és egyéb külföldi lapot. *Székely Artur*

Népek és nyelvek

A ROMÁN NYELV

Írta: Bakos Ferenc

Révai József az írókongresszus befejezésekor megtartott előadásában hangoztatta, hogy az eredmények mellett a kongresszus egyik hiányossága abban állott, hogy a felszólalók nem igen kísérik figyelemmel a szomszédos és baráti népi demokráciák irodalmi életének problémáit. Révai elvtárs megjegyzése rávilágít arra, hogy a baráti népek életével többet kell foglalkoznunk. Ez nemcsak az irodalomra, hanem a művészet és tudomány minden ágára vonatkozik. A békevilágtanács döntése is arra kötelez bennünket, hogy szorosabbra fűzzük a népek közötti kapcsolatokat, hogy a népek behatódiban ismerjék meg egymás életét.

Ez megköveteli, hogy foglalkozzunk szomszédaink nyelvével, így a román nyelvvel is. A mult kizsákmányoló osztályai uralmuk fenntartása érdekében elhintették a sovinizmus mérget a román és a magyar nép ke-

vésbé tisztánlátó elemei közt és a két nép között mesterségesen gyűlöletet igyekeztek szítani. Céljuk az volt, hogy szembefordítsanak egymással két szomszédos népet. A történelem feljegyezte e két nép történelmi kapcsolatait, közös küzdelmét a török és német elnyomók ellen, a magyar és román parasztok együttes harcait a földesurak ellen. Ezekben a küzdelmekben jött létre és szilárdult meg népeink barátsága.

Egy dolgozat keretében lehetetlen a román nyelvet teljes egészében bemutatni, ez nem is célom. Feladatom nem lehet más, csak az, hogy a román nyelv kialakulásának, történetének és nyelvtani szerkezetének néhány sajátosságára mutassak rá.

A román nép és nyelv kialakulása. A román nép kialakulásáról nincsenek pontos adataink, így a román tudósok maguk is többféle nézet hívei. Ma már egyre kevesebb azoknak a száma, akik elfogadják a „dákóromán elmélet”-et, amely szerint a román nyelv az ókori Dáciában, vagyis Erdélyben alakult ki. E kérdéssel legutóbb Petrovici román akadémikus foglalkozott, aki a kérdést Sztálin nyelvtudományi műveinek alapján új szempontból világítja meg. A kérdés megoldásában egyrészt abból kell kiindulni, hogy a román nyelv az újlatin nyelvek közé tartozik, amelyek nem a konzervatív, megmerevedett klasszikus latin nyelv, hanem a köznap életben használt népi latin nyelv folytatásai, másrészt azonban számolni kell azzal is, hogy olyan területen jött létre, ahol az őslakosság nyelve töle gyökeresen elütő volt. A népi latin nyelvet azok a római katonák, majd később telepések terjesztették el ezen a területen, akik meghódították, illetve gyarmatosították. Ahhoz azonban, hogy az egyik nyelv legyőzze a másikat, elfoglalja annak helyét, hosszú évszázadok kellenek. A mai Román Népköztársaság területének csak egy kis részén volt tartós a római uralom. Erdélyben, az ókori Dáciában nemcsak aránylag rövid ideig állott fenn, hanem emellett Erdély keleti és északi részén csak névleges volt, tehát a legtávolabbi részekre nem terjedt ki. Világos tehát, hogy a román nyelv alapját tevő népi latin nyelv nem jöhetett létre ezen a területen, hanem olyan vidéken, ahol tartós és erős római közigazgatás volt. Sokkal alkalmasabb volt erre a Duna alsó folyásának két partja, ahol a római uralom huzamosabb ideig, mintegy 600 évig, tartott. Ez a terület az, ahol a népi latin nyelv legyőzhette az őslakosság által beszélt trák és esetleg illír nyelvjárásokat. Így a trák nyelvjárásokat fokozatosan kiszorította a latin nyelvnek a Balkán-félszigeten beszélt változata és alig-alig maradt fenn emlékü. Ma már csak egyes folyónevekben és helynevekben keresik a trák nyelvjárások maradványait. Ezek szerint fel kell tennünk, hogy az a történeti, gazdasági stb. körülmények folytán módosult újlatin nyelv, amely a román nyelv alapja, később terjedt el a Duna mellékétől északra és délre eső területekre, olyan területekre, ahová a római hatás vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben terjedt ki. Ez a helyzet Északkelet-Erdély, Moldva, Havasalföld keleti része és a görögországi Pindosz hegység esetében. A kialakulóban lévő román nyelv kiterjedésének és további fejlődésének azonban útjában állott számos, ezen a vidéken beszélt szláv nyelvjárás, amelyeket feltehetően az említett kiterjedéssel egyidőben győzött le. Az egykor a mai Román Népköztársaság területén élt szláv népekre vonatkozóan már jóval több adatunk van, mint a trák-illír elemre. A szláv népek emlékét őrzi igen számos szláv helynév, amelyek megtalálhatók Erdélyben csakúgy, mint Havasalföldön vagy Moldvában. Az ilyen szláv helynevek száma lényegesen több, mint a latin eredetre valló helynevek száma. Ez egyben figyelmeztetés arra nézve is, hogy ezek a szláv népek nagy számban és évszázadokig éltek ezen a területen és hogy ezeket a nagyszámú szláv népeket is a mai románok ősei közé kell számítanunk. A román nyelv újlatin jellege és a helynevek szláv, de magyar, kún stb., jellege is kétségtávol ellentmond

egymásnak. Ezt az ellenmondást csak úgy lehet megszüntetni, ha feltesz-
szük, hogy a román nyelv később terjedt el ezeken az eredetileg szláv
területeken.

Az eredeti nyelvterületről, a Duna alsó folyásának két partjától, a
román nyelv nemcsak északra, hanem, mint említettem, délre is kiterjedt.
Erre vall a balkáni románság is, amelyről később lesz szó. Ma még nem
látjuk világosan, melyek voltak azok a gazdasági, társadalmi, politikai
stb. okok, amelyek közrejátszottak abban, hogy a Dunától északra az új-
latin nyelv győzedelmeskedjék, míg a délre eső területeken a szláv nyelv
kerüljön ki győztesként a két nyelv harcából.

A román nyelv rokonsága. A román nyelv az újlatin nyelvek közé
tartozik. Ez a meghatározás azonban nem tárja fel sajátos tulajdonságait,
nem mutat rá arra, hogy miben egyezik a többi újlatin nyelvvel és miben
különbözik tőlük. Általában véve leginkább az olasz nyelvvel, főleg a dél-
és középolaszszal s a ma már kihalt dalmát nyelvvel szokták együtt emle-
getni. Ezek a nyelvek Bartolini olasz nyelvész meghatározása szerint az
újlatin nyelvek appenini-balkáni csoportját alkotják. Valóban, az olasz-
ban és a romában számos hasonló hangfejlődés található; így szemben
más újlatin nyelvekkel, a román a magánhangzóközi zöngétlen zárhang-
okat megőrzi, pl. latin *rota* 'kerék', románul *rotă*, olaszul *rota*, viszont spa-
nyolul *rueda*: latin *pecurarius* 'marhatenyésztő', románul *păcurar* 'pásztor',
olaszul *pecoraio* ua., viszont portugálul *pegureiro*. Ugyanez a helyzet a
magánhangzóközi *p* esetében is. Egy másik hasonló közös sajátosság a
latin *cl* hangcsoport fejlődése a két nyelvben, ugyanis a *cl* csoport máso-
dik tagja eltűnik és palatizálja a *k* hangot, tehát latin *clavis* 'kulcs' romá-
nul *cheie*, olaszul *chiave*. Az alaktan területén is kimutatható néhány kö-
zös sajátság az olasz és a román nyelv között. Ezek közül a legjellemzőbb
a többesszám képzése. Míg a nyugati újlatin nyelvek megőrizték a latin
többesszám *s* jelét, addig a romában és az olaszban ez eltűnt, helyette
-i a többesszám jele.

Amikor a román nyelv rokonságáról beszélünk, figyelembe kell ven-
nünk Szerebrennyikov megjegyzését: „A mai balkáni nyelveket, a bolgár,
albán, román és úgörög nyelvet lehetetlen úgy tanulmányozni, hogy nem
veszük figyelembe azokat az övezeti nyelvi sajátosságokat, amelyek az
összes, egészükben vett balkáni nyelvekre jellemzőek.”¹ Nézzük meg tehát,
hogy jött létre ez a nyelvcsoport és melyek ezek a „balkanizmusok”.
A fentebb említett, egyébként különböző nyelvesaládokhoz tartozó négy
nyelv fejlődése azonos történeti viszonyok között és azonos nyelvi kör-
nyezetben ment végbe. Így ezek a nyelvek kisebb-nagyobb mértékben be-
folyásolták egymás fejlődését és, mivel azonos körülmények között kelet-
keztek, néhány közös sajátosságot fejlesztettek ki. Ezeket a tulajdonságo-
kat általában a szubsztrátum-elmélet alapján szokás magyarázni, vagyis,
hogy a közös fejlődés alapja a balkáni latinság és az egykor ezen a terü-
leten beszélt trák—illir nyelvjárások. Világos azonban, hogy ez csak a rész-
ben magyarázza meg ezeket a jelenségeket, amint erre Szerebrennyikov
is rámutat. Ezek a „balkanizmusok” nem azért figyelemreméltók, mert
különleges jelenségek, — hasonló jelenségeket más nyelveknél is találha-
tunk, — hanem azért, mert a kölcsönös egymásrahatás eredményei. Sok
esetben a közös tulajdonság kifejlesztését szolgáló tendencia ezekben a nyel-
vekben külön-külön is megvolt. Ilyenkor ezeknek a nyelveknek a szomi-

¹ Szerebrennyikov, B. A.: K voproszu o nyedosztatkah szravnyityelno-
isztericseszkovo metoda v jazikoznanyiji, Izvesztija AN SzSzSZR, OLiJa, IX/3. 1950.
183. l. (A nyelvtudomány összehasonlító-történeti módszerének fogyatékosságáról,
A Nyelvtudományi Intézet Közleményei, II/2. 1951. 19. l.)

szédsága elősegítette a közös nyelvi sajátságok kifejlődését. Ilyen például a jövő időnek az 'akarni' segédidővel történő képzése. Ez a sajátság megvan a románban, az albánban, az újjörögben, a bolgárban, sőt a szerb nyelvben is, de megvan egyéb újlatin nyelvekben és részben az angolban is. Ugyanez az eset a hátratett, agglutinált (a szótesthez simuló) névelő, az ú. n. végartikulus esetében, mely a románban a latin *ille*, *illa* névmásból származik: *homo+ille>omul*, 'az ember'. Az albánon kívül ez a jelenség megvan a bolgár nyelvben is, de egészen más fejlődés eredményeképpen. A hátratett, névelői funkcióval rendelkező mutatónévmás egyébként megtalálható néhány orosz nyelvjárásban és a svédben is. A mondatban szintén találunk azonos sajátságokat. Talán legérdekesebb a főnévi igenév fokozatos eltűnése és kötőmóddal szerkesztett mellékmonddal való helyettesítése. Így az említett négy nyelvben nincs meg a magyarban ismeretes *elmegyek sétálni*-szerű szerkezet, helyette csak az *elmegyek, hogy sé.áljak* szerkezet használatos. Az alakban és mondatban található közös tulajdonságok száma igen csekély, ha azt a szótári szókészlet közös elemeinek számához viszonyítjuk. Néha azonban a balkáni sajátságok közé sorolnak olyan fordulatokat, amelyek más nyelvekben, így a magyarban is megvannak. Ilyen pl. a magyarban is meglévő *hasad a hajnal* kifejezés, amely a bolgáron, újjörögön és románon kívül az ófranciában is megvan; ilyen a *venni* ige, amelyet nemcsak mi használunk 'vásárolni' értelemben, hanem a balkáni nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek közül az egyik rétoromán nyelvjárás is, de megtalálhatjuk a német nyelvben is (*nehmen*).

A román nyelvjárások. A román nyelvnek négy nagy nyelvjárás-csoportja van, valamennyi több-kevesebb kisebb nyelvjárási egységre oszlik.

Románul nemcsak a Román Népköztársaság területén beszélnek, hanem, mint látni fogjuk, kisebb-nagyobb, elszórt csoportokban az egész Balkán félszigeten. Ezeknek néhány jellegzetes sajátosságuk van, és így elütnek a dákoromántól. Valamennyi között ez a legkiterjedtebb, ezt beszéli a Román Népköztársaság román ajkú lakossága. A dákoromán anyanyelvűek száma körülbelül 15.000.000. Jellegzetessége nyelvüknek, hogy — bár több helyi változatát beszéljük, — lényeges eltérés nincs a helyi tájszólások között, a moldvai minden nehézség nélkül megérti az erdélyit, a havasalföldi a máramarosit. Ha saját anyanyelvünket tekintjük, ezen nincs mit csodálkoznunk, de nem ez a helyzet pl. a német nyelvjárások esetében. A dákoromán nyelvjárásai között külön kell megemlíteni a Szovjetunió egyik szövetséges köztársaságában, a Moldován SzSzk-ban beszélt román nyelvjárást. A Moldován SzSzk nyelvészei újabban felvetették azt a kérdést, hogy a köztársaságukban beszélt nyelvet nem kell-e önálló moldován nyelvnek tekinteni. Az erre vonatkozó tanulmányok, sajnos, még nem érkeztek meg.^{1a} Az előbb említett nyelvjárások között lényegesebb különbség ma már csak a moldvai és a havasalföldi között van, ez is csak szóföldrajzi és helyesírási eltérésekben mutatkozik. Annak, hogy ekkora területen ennyire egységes nyelv alakult ki, megvannak a maga történeti okai. Havasföld és Moldva a történelem folyamán ugyan külön fejedelemség volt, amelyek csak a 19. század második felében, 1859-ben egyesültek, de állandó politikai, gazdasági, kulturális stb. kapcsolatokat tartottak fenn egymással. Az erdélyi románság szintén érintkezett a Kárpátokon túli testvéreivel. A közös nyelv kialakulásában fontos szere-

^{1a} Tanulmányom 1951. év elején készült el. Azóta ennek a kérdésnek a megoldására Kisinevben, a Moldován SzSzk fővárosában tudományos ülésszakot tartottak. Ennek eredményeit már nem állott módomban cikkemben beledolgozni. Az ülésszakon elhangzott előadások közül nyomtatásban megjelent Sismarev akadémikus. elvi jelentőségű tanulmánya. Az ezzel foglalkozó ismertetésemet lásd: A Nyelvtudományi Intézet Közleményei III/2. 1952. 185—190. l.

pük volt azoknak a jobbágyoknak is, akik az emberibb élet reményében tömegesen szöktek át az egyik fejedelemségből a másikba. Erdélyből a fejedelemségekbe. A dákoromán az egyetlen román nyelvjárás, amely fejlett irodalommal és irodalmi nyelvvel rendelkezik. Ez a nemzeti irodalmi nyelv a Havasföld északi és középső részén, valamint Erdély déli részén beszélt román népnyelven alapul.

A román nyelv másik legnagyobb nyelvjárása az *aromán* vagy más-kép *makedoromán*. Az aromán név onnan származik, hogy ebben a nyelvjárásban a román szavak egy szöleji *a* hangot kapnak; pl. dákoromán *cumpăr* 'vásárolok', aromán *acumpăr* ua. Az arománokat kisebb-nagyobb csoportokban elszórva a Balkán-félsziget valamennyi államában megtaláljuk. Érdekes nyelvi sajátosságai vannak az Albánia délkeleti részén élő, kereskedéssel foglalkozó *farserótáknak*. Az arománoknak szerbekből kapott *cincăr* gúnynevük Magyarországon is ismeretes. Ez onnan ered, hogy a dákoromán *ce, ci* (ejtsd: es) hangot *c*-nek ejtik. Pl. dákoromán *niciun* (e.: nicsun) 'egy sem' aromán *nițiu* (e.: nicun) (l. a fejezet végén közölt szövegösszehasonlítást). Az arománok számát pontosan nem ismerjük, statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre. Weigand német nyelvész számukat 100.000-re becsüli, Capidan, neves balkánkutató 300.000 arománról ad számot. Az arománok száma állandóan csökken, a lakosság elveszti anyanyelvét és beolvad a környező népekbe.

Jóval kevesebben, néhányezren beszélnek a másik két román nyelvjárást, a *meglenorománt* és az *isztrorománt*. A meglenorománok Macedonia Meglino nevű területén laknak és sajátos kétnyelvűségben élnek a bolgár-macedonokkal. Rendszerint macedon nőket vesznek el feleségül, társalgási nyelvük is a bolgár-macedon nyelv. Érthető tehát, hogy a meglenita nyelvjárásra erősen hat ez a nyelv. A megleniták másik jellegzetessége, a válásuk: eredeti görög-keleti vallásukkal szemben a török uralom alatt a környező népekkel együtt felvették a mohamedán hitet. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy beolvadjanak a szomszédos szláv népek közé.

Az *isztrorománok*, mint nevük is mutatja, az isztriai félszigeten élnek. Számuk évről-évre csökken, a fiatalok már a környező olasz vagy horvát nép nyelvét beszélik, eredeti nyelvüket leginkább az idősebbek használják beszédjükben. Vallásuk is hozzájárul ahhoz, hogy beolvadjanak a környező népek közé: katolikusok, mint az őket körülvevő szlovének és horvátok.

Összehasonlítás végett álljon itt egy román népmese egy mondatának négy nyelvjárási változata:

dákoromán	isztroromán	aromán	meglenoromán
Era odată un împărat care nu avea niciun fiu	O votë fost-a un crăl' cârle n'ă vut naņeun fil'	Eară nă oară un amiră, țe no-avea nițiu hil'ū	Ra ună oară un ampirat cari nu vë nițiu il'ū

A mondat magyar fordítása: „Volt egyszer egy fejedelem, akinek nem volt fia.” Jól látható itt a nyelvjárások közötti eltérés, pedig itt az isztrorománban lévő két szón (*votë, crăl'*) kívül nincs is idegen elem.

A hangfejlődés irányára egy példát mutatok be. A latin *filius* 'valakinek a fia' a dákorománban szabályos hangfejlődés eredményeként *fiu* lett. A román nyelvterület jórészen a szöleji *fi* hangcsoportból *j*, (a magyar *j* hang zöngéften párja, pl. *lépj, rakj*) lesz: aromán *h'il'u*. (A kemény *l* csak a dákorománban tűnt el.) Ez a szökezdő *h* a meglenorománban *i*-vé fejlődik: *il'iu*. Az isztroromán *fil'* viszont egy nem palatizált alakra megy vissza; ebben a nyelvjárásban a szövégi hangsúlytalan magánhangzók lekoptak.

A négy román nyelvjárás mostani állapotában erősen elüt egymástól,

úgy, hogy a különböző nyelvjárásokon beszélők csak igen nehezen, vagy egyáltalában nem értik meg egymást. Az elszigetelt helyzetben lévő három dialektus újabb fejlődésében önálló tulajdonságokat fejlesztett ki és többé-kevésbé hasonul nyelvi környezetéhez. Ezek a román nyelvjárások előbb-utóbb be fognak olvadni a mellettük beszélt nyelvekbe, hiszen az osztálytársadalmakban a „nemzetek és nyelvek békés és baráti együttműködésének feltételei még nincsenek meg... nem a nyelvek együttműködése és kölesönös gazdagodása van soron, hanem egyes nyelvek asszimilációja és más nyelvek győzelme”.² Rendkívül jellemző a Tito-fasizmus nyelvi politikája, amely Macedóniában a macedon lakosságot nyelvétől igyekszik megfosztani, így „két év folyamán háromszor változtatták meg a macedon (ez nem azonos a makedorománnal, hanem szláv nyelv) ábécét, hogy fokozatosan a szerb ábécével tegyék azonossá”.³ Az itt előadottak természetesen nem vonatkoznak a Bulgáriában és Albániában beszélt román dialektusokra, ahol a sztálini nemzetiségi politika szellemének megfelelően a románoknak joguk van anyanyelvük használatához.

(Folytatjuk)

A ROMÁN HELYESÍRÁS REFORMTERVEZETE

Írta: Domokos Sámuel

Sztálin nyelvtudományi cikkei nemcsak a szovjet nyelvtudományban nyitottak új korszakot, hanem a népi demokratikus országok népeinek nyelvtudományában is. A román Akadémia új helyesírási reformtervezete a sztálini nyelvelmélet igen jelentős gyakorlati alkalmazását jelenti, amelynek következtében a dolgozók széles tömegei könnyebben és helyesebben közölhetik gondolataikat írásban.

A Román Akadémia még az elmúlt évben megbízta Emil Petrovici akadémikus professzort új helyesírási reformtervezet kidolgozásával. Az elkészített reformtervezetet aztán, még a múlt év őszén, a Nyelvtudományi Osztály vidéki fiókjai vitatták meg a szakemberek bevonásával. A vita folyamán szerzett tapasztalatok alapján került aztán kidolgozásra az új román helyesírási reformtervezete, amelyet június 20. számában közölt a Contemporanul c. hetilap, azzal a felhívással, hogy az olvasók hozzászólásaikkal, javaslataikkal segítsék az Akadémiát a reformtervezet hiányosságainak pótlására s a végleges tervezet kidolgozásában.

Röviden összefoglaljuk azokat a szempontokat, amelyek szükségessé tették az új helyesírási reformtervezet elkészítését és azokat a szempontokat, amelyeknek figyelembe vételével elkészült.

A helyesírási reformtervezet a bevezetőben emlékeztet Sztálin megállapítására, amely szerint „a nyelv az érintkezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének eszköze”. Kiemeli, hogy: „A nemzeti nyelv, amely egységes az egész nemzet számára s amelyet a nép alkot évszázadokon keresztül, megköveteli az egységes írást is, az egységes helyesírást. A helyesírás a világos, pontos és egyszerű beszéd eszköze kell, hogy legyen, hogy megkönnyítse az érintkezést a társadalom tagjai között. Ezért a helyesírást pontosan kell rögzíteni, hullámozások és ellentmondások nélkül, egyszerűvé és észszerűvé kell tenni, hogy könnyen elsajátítható és alkalmazható legyen”. A bevezető foglalkozik a régi román helyesírással és megállapítja, hogy annak hiányosságai „a nyelv lebecsüléséből, kozmopolitizmusból erednek, s abból a törekvésből, hogy távol-

² Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. — A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. (Melléklet: Válasz az elvtársaknak.) Bp. 1950. Mellékl. 9. l.

³ Berci Andor: A Tito-banda nemzeti gyűlölködést szít. Szabad Nép 1951 május 26. 5. l., 3. hasáb.

tartsák a tömegeket a műveltségtől, mindezek jellegzetes vonásai voltak a földesúri-burzoá rendszernek. A Román Akadémia régi helyesírási szabályai nem váltak egységesé az egész nemzet számára abból a reakciós felfogásból kifolyólag, amely az Akadémia alapját képezte. Ezzel a reakciós felfogással magyarázható meg az Akadémia által megalkotott helyesírás első hibája, az etimologizmus, amely hibától nem mentesek a 19. és 20. század folyamán készült helyesírási reformok sem (sem a legutóbbi, az 1932-ben készült)“. Megállapítja, hogy az etimológián alapuló helyesírást csak azok tudták elsajátítani jól, akik ismerték a latin és a francia nyelvet. Az ellentmondásoktól hemzsező helyesírást hiába próbálta megreformálni Lambrior és Tiktin. A munkássajtó azonban, valamint a Román Kommunista Párt kiadványai, amelyek a munkásokhoz szóltak és azok felvilágosítását tűzték ki célul, a fonetikus írást használták, amely nemcsak gyakorlatibb volt, hanem észszerűbb is. Kiemeli, hogy a jelen reformtervezet összeállításához nagy segítséget adott az orosz helyesírás megoldásának példája a szovjet állam részéről, amely még 1918-ban összeállította és közzétette a régi szabályok egyszerűsítését és megkönnyítette az írás elsajátítását“.

Ezután a bevezető pontokba foglalva összegezi a reformtervezet fő szempontjait, amelyek a következőkben foglalhatók össze.

Az új reformtervezetnek nem célja radikális helyesírási reform, mert ez nagy zavart okozna és megnehezítené az embereknek egymással való érintkezését írásban. A reformtervezet célja, hogy egyszerűbbé, észszerűbbé és egységesebbé tegye a helyesírást. Ezért olyan jelek alkalmazását ajánlja, amelyek nem ismeretlenek a román írásban és így lehetőséget adnak a hibák elkerülésére. A tervezet kiemeli, hogy a helyesírás alapjául a fonetikai elvet vette, mert ezáltal az írás megközelíti a kiejtést. De az írásjelek halmozásának elkerülése végett a tervezet azokban az esetekben, amikor a kiejtés bizonytalan, illetve változó, alkalmazza a morfológiai elvet is. Példaként említi bizonyos igeidők alakjait, amelyekben megmarad az *ea* kettőshangzó, jóllehet azt az esetek többségében, az egyszerűség kedvéért csak *a*-val jelölik. A tervezet kiemeli, hogy az irodalmi kiejtést vette alapul. Olyan esetekben, amikor bizonyos hangzóknál a kiejtés bizonytalan (pl. hol *ea* kettőshangzót ejt, hol csak *a*-t) lehetőséget ad a hangzó kétféle írására. Végül megemlíti, hogy a román nyelvben vannak még bizonyos fluktuációk vagy éppen ellentmondások a kiejtésben és a nyelvtanban, s ezek természetesen visszatükröződnek a helyesírás új reformtervezetében is.

Az elvi szempontok kifejtése után, a helyesírási reformtervezet 22 pontba foglalja össze javaslatát. Ezeknek részletezésére nem térünk ki, csupán néhány olyan esetet említünk meg, amikor a reformtervezet megmutatja, milyen nagymértékben alkalmazkodik a kiejtéshez, a közhasználatához s a nép széles rétegeinek igényeihez.

Egyik lényeges javaslata a reformtervezetnek az *i* írására vonatkozik. Eddig ugyanis a kiejtéstől eltérőbb *i*-vel jelölték a szó elején vagy végén szereplő félhangzó *i*-t is, amelyet tulajdonképpen a kiejtésben a magyar *j*-nek megfelelően ejtettek. Az új tervezet szerint, amikor a kiejtésben nincsen *i*, az írásban is ennek megfelelően félkörrel írott *i*-t (*î*) kell használni. Ez az egyszerűsítés teljes mértékben igazodik a kiejtéshez, magával hozza a kettős *i* használatának megszüntetését is a főnevek alanyesetében és *e* helyett egy *i* írását vezet be (pl. eddig emberek: *oameni*, két *i*-vel, ezután: *oameni*, egy *i*-vel, a kiejtésnek megfelelően).

Másik újítása a reformtervezetnek, hogy általánosítja a *î* alkalmazását minden olyan esetben, amikor *â*-vel jelölték. Eddig ugyanis az volt a

szabály, hogy a szó elején és végén *î*-t használtak, a szó közepén pedig ugyanazt a hangot *â*-vel jelölték s ez természetesen zavart okozott a gyakorlataiban.

Igen jelentős újítása a reformtervezetnek a hiányjel (') eltörlése. Helyébe bevezeti a kötőjel alkalmazását minden olyan esetben, amikor a hangzó kiesését akarjuk jelölni. Mindezek az újítások jelentékeny mértékben megkönnyítik, egyszerűbbé teszik az írást, mert a régi szabályokat kifogástalanul csak az tudta alkalmazni, aki járatos volt az alaktanban.

De közelebb hozza a tervezet az írást a kiejtéshez azzal is, hogy szabályozza, mikor kell *s*-t és mikor kell *z*-t írni a szóban. Eddig ugyanis szintén csak az alaktant ismerők tudták eldönteni, mikor kell az egyiket vagy a másikat írni. A tervezet szerint, ahol a kiejtésben *s* van, ott azt is kell írni. Az újítások között szerepel az idegen nevek írásának szabályozása is. A tervezet szerint az idegen neveket a kiejtésnek megfelelően kell írni, kivételt képeznek azok az idegen nevek, amelyeket eredetiben latin betűvel írnak. Tehát Ceaikovschü, de Molière, Shakespeare. Szintén a kivételekhez tartoznak a román történelmi nevek, pl. Negruzzi, Russo, amelyekben megmaradnak a kettősmássalhangzók, eltérően az új tervezet javaslatától, amely szerint a kettősmássalhangzók használata megszűnik.

Végül az újítások közül megemlíti a tulajdonnevek, hónapok és napok elnevezéseinek kisbetűvel való írását. Ezeknek eddig nagybetűvel való írása egyáltalán nem volt okszerű, hiszen a többi nyelvekben is kisbetűvel írják őket.

A reformtervezetnek fentebb ismertetett néhány újítása még számunkra is világossá teszi, hogy az új helyesírási szabályzat milyen nagymértékben igyekszik kiküszöbölni mindazokat az ellentmondásokat, amelyek a régi helyesírásban megvoltak s közelebb hozza azt a kiejtéshez, a gyakorlathoz.

Még röviden arról szeretnénk szólni, milyen volt a Román Akadémia helyesírás tervezetének visszhangja, hogyan fogadta a közönség.

A Contemporanul-ban közölt sok hozzászólás azt mutatja, hogy a helyesírástervezet iránt nagy az érdeklődés és általánosságában a tervezet kedvező fogadtatásra talált, s ez azt bizonyítja, hogy azokat a rendellenességeket törekszik eltüntetni a román írásból, amelyek már régóta esedékesek. A hozzászólók általában hangsúlyozzák, hogy a reformtervezet javaslatai szükségesek, ésszerűek s nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az írás közelebb kerüljön a kiejtéshez. A hozzászólások részleteire nem térünk ki, azokat bizonyára fontolóra veszi a Román Akadémia. Megállapítható az eddigi hozzászólásokból is, milyen helyes, ha a készülő tervezetet a közönség előzetes bírálatára bocsátják.

Úgy hisszük, hogy a román helyesírás új reformtervezete, annak szempontjai és javaslatai megkívánják részünkre is. A mi helyesírásunk is reformra szorul, mert sok esetben elmaradt a gyakorlattól, a közhasználatától s a nép széles rétegeinek beszédétől. Ezért készülő helyesírási reformunknál jól felhasználhatók azok a tapasztalatok, amelyek a Román Akadémia helyesírástervezetéből szűrhetők le. A vita a román helyesírás reformtervezete fölött tovább folyik, annyi azonban máris tanulságképpen megállapítható, hogy csak olyan helyesírási reform számíthat a nép széles rétegeinek támogatására, amely követi Sztálin nyelvelméletét, figyelembe veszi a közhasználatot s a nép igényeit.

Nyelv és munka

MESTERMŰSZÓK ÉS SZÓKAPCSOLATOK EGY 17. SZÁZADELEJI GOMBKÖTŐ CÉHLEVELBŐL¹

Írta: N. Bartha Károly

A debreceni ref. kollégium nagykönyvtárának kéziratára örzi Komárom város gombkötő céhének 1613-ból való céhlevelét. Bőrrre írt kézirat, elejéről hiányzik az articulushoz szokásos feje, a végén nincs rajta sem pecsét, sem aláírás. Az 1—24. céhszabályt tartalmazó szöveg csakély törődéseket nem tekintve ép és elejétől végig magyar nyelvű, csupán a záradékot követő keltezés latin szövegezésű. A gombkötőinkről eddig ismert céhiratok közül ez egyike a legrégebbieknek, s így ez a csaknem 350 éves² magyar nyelvű szöveg a szókincskutatók részéről is érdeklődésre számíthat. Erre a mesterségre vonatkozóan az Oklevél-szótár legrégebbi adata 1597-ből való: „*gombkötny való szekeczke vasaiual.*“

Az egykor virágzó céhes gombkötő-mesterségünk elterjedettségére és fejlettségére vetnek fényt Szádeczky céhtörténeti munkájának adatai is. Az ország területéről 97 helyről sorol föl gombkötő céhet, közülök 25 már a 16—17. században működött. A céhlevelek keltezése alapján könyvében lajstromozott céhek közül a legrégebbi: Kőszeg 1438. Szádeczky adata szerint „Nagykőrösön és Kecskeméten a gombkötők 1642-ben Debrecenből is kölcsönöztek céhszabályokat.“ Valószínű, hogy a komáromi céhlevelének ez a fejet, aláírásokat, pecsétet stb. nélkülöző példánya is — a céhek közt szokásos módon — lemásolás, átvétel végett kerülhetett Komáromból Debrecenbe.

A mult századdal lehanyatlott, sőt le is tűnt a gombkötő-mesterség csillaga. Sorsukat általánosan példázza a debreceniek sorsa. Ssücs István szerint Debrecenben a 17. században 16 céhtársulat volt, köztük sorolja el a „kalaposok, süvegesek, gombkötők“ mesteregyletét. A 18. században 39 gombkötőmester dolgozott Debrecenben. Balogh István kimutatása szerint 1849-ben a céhes mesterek sorában 9 gombkötő szerepelt. Zelizy Dániel az 1880. évi népszámlálás eredményeül csupán „2 vállalkozót, 3 segédet és 2 tanoncot“ említ. A ma még élő egyetlen mester Barcza Ferenc gombkötő és paszományos 1908-ban telepedett meg Debrecenben, a felesége, Bagdi Róza, debreceni származású és nevelkedésű szakmunkása a mesterségnek. Azóta más mester ebben a szakmában Debrecenben már nem volt. Akik azóta itt gombkötő és paszományos munkákat végeztek, inkább a készítményekkel foglalkozó kereskedelmi vállalkozóknak tekinthetők.

A gombkötő mesterség tehát már jó ideje kihalt, elsorvadt mesterség. Elsorvadását az idő hozta magával. Az iparfejlődés iránya, a viseletben és lakásberendezésben bekövetkezett változások meghaladták ezt az iparágat, s készítményeiknek igen nagy részére a közszükséglet már nem szorult rá. Ugyan kevesen vannak manapság falvainkban és városainkban, akik még tisztában volnának azzal is, hogy kik voltak a gombkötők, mi volt e mesterség munkaköre.

Eppen mivel egy már-már lezártnak tekinthető hazai mesterség szétmálló tulajdonairól, elődeinknek örök feledésbe hulló ismeretanyagáról

¹ A gombkötő mesterségre vonatkozó adatokat részletesebben l. a szerzőnek «A néhai debreceni gombkötők» c. dolgozatában (megjelenik az Ethnographia legközelebbi évfolyamában).

² Már ez az 1613-ból való céhlevél is a záradékban «az régi mod szerent fel vet tiztessges articulushoz»-nak emlegeti.

van szó, szorgos feladatunk a tudományos bűvárlat számára felderíteni és összehordani ennek a multba merülő kézművességnek a munkásairól mindazt, ami ma még lehetséges.

A mesterség történetének, anyagbeszerzésének, munkamenetének, szerszámainak és készítményeinek tüzetesebb vizsgálata után is helytállóan és szabatosan kell elismernünk Czuczor-Fogarasi Szótárának világos meghatározását: „gombkötő mesterember, ki selyemből, szorból gombokat köt, sinórokat ver, sodor, vitézkötéseket, öveket stb. készít”. E meghatározáshoz ma csupán ez a módosítás kívánczik: „Gombkötő mesterember volt az, aki egykoron elődeink számára selyemből ... kötött, ... vert, sodort, ... készített”.

A komáromi céhlevél szövegéből összeállított szójegyzék (az idézetek után zárójelbe írt számjegy a céhlevél articulusainak sorszámát jelzi):

bokor tollkötés: «Az Mester remek penigh ez egy szöves szár gomb es egy bokor tol kötes...» (1). — «Ha valahonnet tol kötes találkoznek Uraknak vagy fő embe reknek ital penz jar az legennek...» (12). — A fejevaló díszül szolgáló **tollkötés** valamikor fontos készítménye lehetett a mesterségnek, mert pl. a rozsnói gombkötők díszes behívó tábláján (1653), céhpecsétjén, céhkelyhén és -kancsóján mindenütt a mesterség jelvényei közt főhelyen ábrázolták. (L. Népr. Ért. 5:185—201.)

céhbe megyen, céhbe beadja magát: «ha peniglen munkalkodni akar, tartozik az Czehben be adni magát, ha igassaga vagyon hozza» (13). — «Az meli Inas Czehetlen helen tanolt, s ki tölti idejet s Czehben megyen, tartozik esztendeigh szolgálni Czehes helen...» (17).

céhen kívül munkálodni, céhben munkálkodás: «Ha legény az varasra jön, avagy Mester, ne legyen szabad munkálodni az Czehen kívül, ha munkaloszik, Mestersegtől megh fosztassek, ha peniglen munkalkodni akar, tartozik az Czehben be adni magát, ha igassaga vagyon hozza» (13). — «Ha Czehes helen tanolt legény, hely adassek az Czehben az munkálkodás-ban...» (14).

céhes legény, céhetlen legény: «... az Czehes legény rea erőltesse az Czehetlen hogy megh adgia az tars pohart» (14). — «Az meli Inas Czehetlen helen tanolt, s ki tölti idejet s Czehben megyen, tartozik esztendeigh szolgálni Czehes helen, ha szinten masut ki töltötteis esztendőjét, hivattatik osztan azis Czehes legennek...» (17).

céhes hely: «... ha szolgált volna két esztendeigh czehes helen, tartozik az az inas ujonnan czehes helyben be menni...» (15). — L. még: **céhes legény.**

céhes helyen tanult, céhetlen helyen tanult: «Ha vanderlo legény jön az Czehben, ki nem czehes helen tanolt...» (15). — L. még: **céhbe megyen és céhen kívül munkálodni.**

esztendejét kitölti, apródesztendejét kitölti: 1. **idejét kitölti.**

fél hetibér: «... ha kitelik esztendője, tartozik [az inas] Uranak félheti bért ki töltetni, teszen az fél heti ber tel esztendőth, az utan ha ki telik az fel heti bér, egész heti bére jár» (6).

gomb: apró gomb: «... az apro gombnak tizta selyemből kilencznek az ára dr. 25. külömben ne legyen szabad el adni; gombház nekul, ha penigh gombházat kívannak hozza, dr. 32. az ár-ra» (19). — «... tiz gombot penigh aprot tizta arany fonálbol es ezüstbol egy forint az ár-ra...» (22).

duplaszárú gomb: «Ugyan azon Mestersegeben dupla szárú gombot tizta selyemből, akar mitsoda fele színő legyen, ne legyen szabad el adni külömben dr. 18...» (20). — «Tizta arany fonálbol akar ezüstből dupla szaru gombot ne legyen szabad külömben el adni egy forintnal» (22).

duplaszárú csipkés gomb 1. **félszerszárú gomb.**

félszerszárú gomb, csipkés félszerszárú gomb: «... az ki szep s jo az félszer szárú gombot tizta selyemmel ár-ra legyen dr. 10, ha czipkes legyen dr. 12, ha dupla szárú czipkes leszen dr. 20. az arra, ha penigh az fejeben üst fonal leszen dr. 25...» (20).

elegyes gomb: «... az elegyes gombert kilenczert dr. 70, ha ezüstel elegy leszen avagy arannal kilenczert száz huszon öt penz az arra...» (23).

rózsás-szárú gomb, félszerszárú rózsás gomb, duplaszárú rózsás gomb: «Az rózsás szárú gombot felszer szárut párjat dr. 33. ha dupla szárú leszen es rusas szárú, akar arany fonállal legyen s akar ezüstből kilenczet dr. 35. külömben ne legyen szabad el adni» (21).

szövés szár gomb, szövés szárú gomb: «... ha szép az szövés szárú gomb flor. 4 az ár-ra...» (19). — L. még: **bokor tollkötés.**

vont ezüst gomb: «... ha penigh vont ezüst gombot hoznak tiszteltani, es sinorra vonni, az az Mester legenie...» (12).

gombot köt zsinórövre l. zsinóröv.

gombot zsinórra von l. vont ezüst gomb.

gombküz l. apró gomb.

gombkötő miv: «...hol penigh az szállást nem szeretne [az inas], es szegődött szolgálja nem volt volna, es az mesterseget mégis szeretne, úgy mint az *Gombkötő miveth*, szabad legyen megh tartani...» (18). — «Az *gombkötő mivnek* szabot árra mi legyen...» (19).

hivatal (a. m. kötelesség): «...az Mester legyenek, es az ő Uranak tartozik [az inas] minden szombaton labat megh mosni, merth az az ő *hivatallja*» (7).

idejét kitölti, ideje kitelik: «Mi legyen az legennek jutalma ha jámborul ki tölti *esztendejeth* es levele vagyon rola dr. 35 az ki jól munkalkoszik, ha penigh *idejét ki nem töltötte*, tartozik *idejét ki tölteni*» (5). — «Tartozzek az Mester negy esztendeigh az inast be fogadni, hogy ha szakallal lenneis de negy esztendőnel különben ne fogadja, ha *kitelik esztendeje*, tartozik Uranak fél heti bért ki tölteni...» (6). — «Ha vándorlo legyen jön az Czehben, ki nem Czehes helen tanolt szabad legyen munkalodni, úgy hogy az ő *idejét*, úgy mint az ő *aprod esztendejét*, igazán ki töltötte...» (15). — «Ha *ideje kitelik* esztendeje, tartozik öt forintot fizetni az Czehben...» (17). — «...ha jámborul ki tölti *aprod esztendejét*, mas Czehben be vétessék az a tanetvány...» (18). — L. még: *céhes legény*.

italpénz (a. m. borraivaló): «...hol penigh oly szorgalmatos dolga, erkezik a Mesternek valahonnet, az legennek tiztessége az, ha segítés az kilencz ora kivöl, ha seget tartozik az Mester *ital penzei*» (10). — L. még: *bokor tollkötés és zsinóröv*.

jámbor, jámborul: «Ha jámbor tiztességbeli leghen jön az Czehben, es ha magának akar lenni, tartozik igassagát megh mutatni az az tanulo levelet es nemzetségh levelet...» (1). — «...ha találkozik oly jámbor iffiu Mester, kinek igassaga legyen, tanulo levele es nemzetségh levele tartozik fel czehe...» (2). — «...ha jámbor Mester legeniek jönnek az mi rendünken levők, úgy mint gomb kötő legéniek, tartozzanak leghelsőbbbenis az Attia Mestert megh keresni...» (3). — «...tartozik ismegh az Mester *jámborul* föl szabadelteni az Czeh előtt...» (5). — «...tartozik az *jámbor* es bötsületes Czehnek megh mondani...» (8). — «...ha *jámborul* ki tölti *aprod esztendejét*, mas Czehben be vétessék az az tanetvány...» (18).

hatos török kanicsa: «...az *hatos Török kaniczának* karmasin selyemből, ket forint az árra, koz selyemből ugyan azon *kaniczának* száz hatvan penz az árra» (24).

— Vö. *kanicsa* 'texti genus, art kleiderstoff?' NySz.¹

kapcafűző: «...ha valamikor *kapcza* fűzőt kernek, szabad legyen [a legénynek] megh czinalni az Ura selyemből, aztis úgy hogy az Uranak hirevel legyen» (11).

karmazsin selyem, köz-selyem: «Az sellem övet az kiben arany fonal vazon, ha *karmasin seliimmel* vagyon száz hatvan penz, ha *köz selyemből* vagyon, száz negyven penz...» (24). — L. még: *hatos török kanicsa*.

kivetni a céhből: «...azt a Mestert, az ki az Inast gonoszra tanettana, illendő Mesterségétől megh fosztanni, es az *Czehből ki vetni*, hogy ne legyen szabad munkalodni» (8).

magának akar lenni (a. m. önálló akar lenni) l. *jámbor*.

megfosztatik mesterségétől: «...ne legyen szabad munkalodni az Czehe kivöl, ha munkaloszik, *Mestersegetől megh fosztassék*...» (13). — «...valaki ezeknek a regi mód szerint fel vet tiztességes articulusoknak ellene vét, melto az mestersegetől es munkajától *megh fosztatni*, es soha többbe nem munkalodni» (záradék).

munkálkodik: «Az legénnek tizti mi legyen, kellyen negy orakor föl, Sz. Mihaly naptol fogva husvethig, es kilencz oraign *munkalkodgyek* este...» (10). — L. még: *céhen kívül munkálódni*.

munkálkodik l. idejét kitölti.

munkálódni: «...ha penigh *munkalodni* akar [a legény] neminemő barattianak, aztis úgy hogy az maga selyemből legyen, ne az Uraéból...» (4). — L. még: *céhen kívül munkálódni, idejét kitölti, és megfosztatik mesterségétől*.

munkaloszik l. céhen kívül munkálódni, nemzetséglepél l. jámbor.

szegődött szolgál: «Ha az inas elszökik az Czehből valamely jámbor Mestertől, ne legyen szabad megh tartani masut, ha *szegődöt szolgálja* volt, hol penigh a szállást nem szeretne, es *szegődöt szolgálja* nem volt volna, es az mesterseget mégis szeretne, úgy mint az *Gombkötő miveth*, szabad legyen megh tartani...» (18).

tanulólevél l. jámbor.

társphárral tartozik, megadja a társphárt: «Ha vándorlo legyen jön az Czehben, ki nem Czehes helen tanolt szabad legyen munkalodni, úgy hogy ha az ő *idejét*, úgy mint az ő *aprod esztendejét*, igazán ki töltötte, de az legenieknak *tartoz-*

¹ Az OKISz első adata 1542-ből való: *Kanycza*. Ebben az alakban még 1588-ból: *kanycza*, 1555-ben két adatban: *tkanycza*. Közli szláv eredetijét is: szerb *tkanica* 'ein gewebter Gürtel, Schärpe', szlovák *tkanica* 'szalag'. A szerk.

zek társpharral...» (15). — L. még: *céhes legény*.

tiszte (a. m. köteleessége) 1. *munkálkodik*.

tollkötés 1. *bokor tollkötés*.

üst alá való majc: «Az *üst alá való máicznak* az ki szép egy forint réfi...» (23), — *üst* a. m. 'ezüst'; *vő, majc, majs* a. m. 'kantárnak drágább szerbői készült szára' NySz. CzF.

üstfonal a gomb fejében 1. *jélszer szárú gomb*. *Vő, üst alá való majc*.

zsinór, karmazsin zsinór: «... az *sinor-*

nak réfi *öt* penz *karmasin sinornak* az arra dr. 6...» (19). — «... az *sinornak* ezüsttel es selyemmel elegy réfi huz penz, ha penigh tizta arany fonalboll es ezüsthöl réfi dr. 32...» (23).

zsinóröv: «ha pedig *sinor övet* hoznak czinalni, hogy gombot kössenek rea, ital penz jar neki [a legénynek], ha ujonnan czinallia, ha peniglen oh leszen, szabad legyen az Mester selyméből egy gombot reá kölni, ha töb köl rea az egynel, azt az magaebol czinallia, az mindenestől éve legyen» (12).

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM NYELVI HATÁSA TÜRKEVÉN

Írta: Dankó Imre

Türkeve nagykünsági város 1951. februárjában városaink közül elsőnek lett *termelőszövetkezeti várossá*. A nagy átalakulást méltó sajtóvisszhang kísérte. Története abból eléggé ismeretes. Türkeve például szolgált a termelőszövetkezeti mozgalomban szintén jól álló környező városoknak, melyek közül *Karcag, Kisújszállás* és *Mezőtúr* hamarosan Türkeve után szintén termelőszövetkezeti várossá alakult.

Türkevén az első termelőszövetkezeti csoport 1948 őszén alakult. A mai helyzet tehát már majd négyéves előzmény eredménye. A termelőszövetkezeti csoportok közül már a termelőszövetkezeti várossá alakulás előtt kivált nagyságával, gazdagságával az ország „*legjobb*” és „*első mil-lió*” termelőszövetkezeti csoportja, a *Vörös Csillag*.

A termelőszövetkezeti mozgalom átalakítja parasztságunk egész életét, következképpen nyelvét is. A termelőszövetkezeti mozgalom, ha Türkevén szervezetileg teljesen meg is valósult, fejlődőben van. Jövője beláthatatlan, nyelvi hatása is még átmeneti, illetőleg arra a viszonylag rövid multra épül, ami 1948 ősze óta napjainkig eltelt.

Keviben — mert itt csak így hívják ezt a várost — tíz termelőszövetkezet, illetve termelőszövetkezeti csoport van: *Vörös Csillag, Harcos, Tán-csics, Ady, Szabadság, Kossuth, Béke, Lenin, Petőfi* és a *Haladás*. Az öt utóbbi csak termelőszövetkezeti csoport, azaz első vagy második „*típusú*” szövetkezet.

Közhasználatban mindegyiket csoportnak nevezik. *Csoportban vagyok, csoportban dolgozom; melyik csoportban vagy?* — mondják. Gyakori a rövidítés szóként való használata is: *téesz vagyok én, téeszben vagyok én, téesz tag az én uram stb.*

A *harmadik és első (második) típusú* szövetkezetek között úgy tesz-nek különbséget, hogy a harmadik típusúakat *téeszeknek* vagy *szövetke-zeteknek*, az első (második) típusúakat pedig *tszcséeknek* hívják. A fejlődés iránya itt az, hogy az első típusúakat *csoportoknak*, a harmadik típu-súakat pedig *szövetkezeteknek* nevezik.

A csoportok neveit rövidítik vagy az artikuláció kedvéért átalakítják. Így a *Vörös Csillag* csak *Csillag* (*megyek a Csillagba, a Csillag földje, a Csillagban dolgozunk stb.*). A *Táncsicsot* következtessen *Táncs*nak mond-ják. Ha a csoport nevét használják, soha nem teszik utána a csoport, téesz vagy téeszcsé szavat (*a Haladásnak hordunk, a Kossuth búzája a szép, a Harcos gyűlésén is beszélték stb.*).

A csoportokat annakidején *alapították*. Az alapítók erre öntudatosan vissza-visszaemlékeznek s emlegetik: *én is csináltam, én is alapítója vol-*

tam, én is hozzátettem a magamét stb. A későbbiek *beléptek (belépett a Csillagba, a belépés nem minden, dolgozni is kell stb.)*. Belépéskor a leendő tag *aláírta* a belépő nyilatkozatot. Sokan az aláírást azonosítják a belépéssel (*aláírt a csoportnak, a Harcosnak írt alá; sőt Gönczinek írt alá, azaz a Harcos elnökének, vagyis a Harcosba lépett be stb.*). A felvételekre jelentkezőt a *taggyűlés* veszi fel (*gyűlésen dől el, gyűlésre megy a felvétele, gyűlés ad tagokat stb.*). A felvett neve a felvétel után: *tag*. A tagok alkotják a *tagságot*. A földetlen szegényparaszt csak munkarejével *jött be* a csoportba, a földdel rendelkezők pedig földjükkel, gazdasági felszerelésükkel, állataik felesleges részével (*bevitte a földjét, bevitte a jószágját, vetőgéppel jöttem én be, egész családjával bejött stb.*). 1951 koratavaszán, amikor a „föld megmozdult”, Túrkevéen egész utcasorok egyszerre jöttek be. Ez volt a *fölfejlődés (Kevi januárban fejlődött fel, Rákosi elvtárs látogatása nagy lendületet adott a fölfejlődésnek, a mi példánkon fejlődött fel a többi város, a fölfejlődéskor én is sokat agitáltam stb.)*.

Az élet azóta továbbfolyt s ma már szép számmal vannak, akik sem nem voltak alapítók, sem nem léptek be a csoportok valamelyikébe, hanem *beleszülettek (beleszületett az új világba, beleszületett az Adyba stb.)*.

A *tagság* elnevezés általános (*a tagság szépen dolgozik, a tagság egy részével baj van, majd a tagság dönt stb.*). A tagok fontos funkciója a *taggyűlés*. A taggyűlés a csoportok legfőbb fóruma. Többek között ez választja a csoportot minden mozzanatában irányító *vezetőséget (a vezetőségbe választottuk, a vezetőségre bizzuk, vezetőségbe való, ki kell dobni a vezetőségből, válasszunk rá stb.)*. A gyűléseken a tagság *hozzászól* a kérdésekhez (*szólganak hozzá a tagtársak, na majd lesz hozzászólásom, én hozzá akarok szólni stb.*).

A vezetőség tagjai különféle *tisztségeket* viselnek (*tisztségre választottuk*). A csoport feje az *elnök*, helyettese az *elnökhelyettes*. Nagyon fontos szerepe van mellettük az üzemi *pártszervezet titkárának*, akit röviden csak *titkárnak* hívnak (a csoportnak nincs titkára!). A pénzügyeket a *pénztáros* intézi. Tulajdonképpen csak ennyi tisztség van, ezekhez sorakoznak még a különféle *felelősök* és a brigádok vezetői. A felelősök a csoport termelő és szervezeti viszonyai szerint mások és mások (*gyapot, rizs, állattenyésztő, behordó, szervező, kultúr stb.*). A különféle munkák elvégzésére a tagság *brigádokba* tömörül. A brigádokat a *brigádvezetők* vezetik, ellenőrzik. A brigádok elnevezése különböző szempontok szerint történik; elnevezik őket munkájukról (*építő brigád, hordó, cséplő brigád stb.*), vezetőjükről (*Dina, Béres, Sallai stb. brigád*), a helyről, ahol dolgoznak (*Szelesi brigád a Szelesháton, Gástyás brigád a Gástyás érnél stb. dolgozik*) és történelmi nagyságokról (*Rákóczi, Kossuth, Dózsa stb.*). Ez utóbbi csoport állandóbb jellegű alakulás az előzőeknél, melyek tagjai rövid idő alatt cserélődhetnek.

A csoportokon kívül álló parasztokat *egyénieknek* hívják. Ilyen Kevi-ben mindössze 5 van. A tagságuk előtti időre mint egyéni idejükre emlékeznek vissza (*sokat küszködtem egyéni koromban, nem érdemes egyéninek maradni stb.*).

A csoport vagyona *közös, „a mienk“ (az enyim vót, most a mienk, mienk a vagyon, minket illet stb.)*. A közös vagyon alapja a föld. A hatalmas földterületek régi egységei felbomlottak. 1951 tavaszán a határt az új helyzetnek megfelelően újra is tagosították. A birtok kifejezés teljesen eltűnt, helyébe a *terület* lépett (*kimegyek a területre, kint van a területen, mekkora az Ady területe?, a gyapot területe stb.*). A területekbe eső tanyák elnéptelenednek, többet tervszerűen le is bontottak már. Eltűnőben van sok helynév, különösen olyan, amelyik volt birtokosához kapcsolódik. Egyes birtokoshoz kapcsolódó régi helynév azonban megmarad, sőt

jelentősége megnő, ha egy-egy területi egység központjában állva központként kiépíti valamelyik csoport (ilyenek a Vörös Csillagnál a *Nagy Sándor*, a Harcosnál a *Karmazsin tanya* stb.).

A brigádokba osztott tagság munkája közben *teljesít*. Ez a kifejezés szoros kapcsolatban van a termelőszövetkezetek sajátos jövedelmező, fizető rendszerével. A termelőszövetkezetek a földművelésügyi minisztérium által előírt munkafajtákban teljesített bizonyos megállapított munkamennyiséget egy *egységnek* (*munkaegységnek*) vesznek. Az egységek értéke az egyes termelőszövetkezeteknél a szövetkezet vagyona, jövedelme, évi munkája szerint más és más. Az egységeket a gazdasági év elteltével, ősszel összeszámolják és kifizetik. Nem minden munkafajtában lehet jól teljesíteni (*a rizs jó, mert sokat lehet benne teljesíteni, nem teljesítettem az egységet* stb.).

A tag *tagsági könyvet* kap. Ebbe a brigádvezető *beírja* a teljesített egységek számát. A brigádvezetőt ezért egyes esetekben *normásnak* is nevezik (*jó normásom legyél, írd be, amit teljesítettem!* stb.). Az egységek számának növekedését izgalommal figyelik (*hány egységed van már?, hány egységet csináltál ma, az idén többet fizetnek egységenként, mint tavaly, nincs ki az egységem* stb.).

Az egységekben való számolás nem egyszerű dolog; hogy minden tag értse, a csoportok *egységsszámító tanfolyamokat* tartanak. Az *egységsszámolást*, az *elszámolást* a vezetőség intézi, az év folyamán a már teljesített egységekre *egységelőleget* fizetnek ki. Sokan azonban azon a véleményen vannak, hogy nekik *nem kell apródonként, egészben kell, nem veszek ki előleget* — mondják.

Az egység értéke nemcsak pénz, hanem meghatározott mennyiségű természetben való *juttatás* is. A tagok azt mondják, hogy *ráadnak* az egységekre például 10 dkg rizst. Az egységek értékreváltása a *kifizetés* (*összszel lesz a kifizetés, a kifizetésnél persze ott lennél* — mondják a munkából elmaradó tagtársaknak).

A csoportok minden eszközzel könnyebbé és eredményesebbé akarják tenni a munkát. Nagy kérdése volt minden csoportnak a brigádok kiszálítása a területre. A legtöbb csoport ma már teherautóval oldja meg ezt a kérdést. Ezért mondják: *na berregjünk haza, vagy berregnének már vissza, pedig csak most jötték* stb. A tagság így jár ki dolgozni. A munkákból egyesek nem veszik ki a részüket, ezek *nem járnak ki*. Ezeket és a családtagokat igyekszik minden egyes csoport *bevonni* a munkába.

A területre kiment tag *felveszi a munkát*. Ha néha (főleg sürgős évadmunkáknál: cséplés) több *műszakban* dolgoznak, *átadják*, illetve *átveszik* a munkát. *Nyolcóráznak*, azaz nyolc órát dolgoznak, nyolc órai munka után *leteszik* a munkát.

Egyes fontos munkáknál a csoportok étel biztosításával is igyekeztek eredményesebbé tenni a munkát. A *menázsit*, azaz az ételt rendszerint odaszállították a dolgozókhoz (*jön a menázi, ma jó menázi lesz, juhtest lesz benne* stb.).

A munkák irányítói az *agronómusok*. Az ő nevüket is elferdítik, általában *agromónusnak*, tréfásan *agromókusnak* nevezik őket. Tekintélyük általában nagy s ezt annak köszönhetik, hogy nagyobb távlatokban látják a csoport gazdasági életét, mint a nagyobb távlatokhoz nem szokott tagság. Ezt ki is fejezik: *az agronómus tudja a tervet*.

Az agronómusok első és talán legfontosabb dolga a *talajvizsgálat*. *Felfedik a talajhibákat* s ha szükséges, *megjavítják a talajt*. A talajjavítást a *talajosok*, a talajjavítók végzik (*a talajosokkal dolgoztam Balán, jó munka a talajosoké* stb.). A talajjavító munkálatok, de egyéb munkák nagy részét is *gépek* végzik. A gépek zömét a *gépállomás* biztosítja a csoportok részére. A gépi munkák következtében átalakulóban van az állat-

tenyésztés, az állati erővel végzett munkák nyelvi anyaga. *Gépekkel dolgozunk, neki a gépet!, nagy segítség a gép* — hajtogatják. Gépes a gépekkel dolgozó ember, legtöbbször *gépállomási dolgozó*. A sok gép, gépalkat-résznév lassan kezd átmenni a közhasználatba. *Traktor, vontató, traktoros, vontatós* stb. az idevonatkozó leggyakoribb szavak.

A gépek segítsége ellenére is az egyik munkafajta nehezebb, mint a másik. Általában a *rizsmunkát* tartják a legnehezebbnek. A *rizseseknek* jól is megy, mert a *rizsben jól lehet keresni, mocskos, de kifizető munka*. Szeret is a tagság a rizsben dolgozni, pedig *benne kell lotyogni egész nap*. Eleinte mindenki *vakaródzott* tőle, de azért csak *kivakaródzott* a dolog.

Kezdetben hasonlóképpen idegenkedtek a *gyapottól* is. Pedig *jó a gyapot, csak szaporátlan*. Rájöttek, hogy *üyesmit csak csoportban lehet termelni*. Könnyebb munkákat, mint például a gyapotszedést is, *fentartják* a gyöngéeknek, betegeknek, öregeknek.

A nagygazdaság, a gépi munkamenetek majd teljes egészében feleslegessé tették az egyéni szerszámok használatát. Ezeket egyre inkább a jövedelem kiegészítésre szolgáló *kertföld*, azaz háztáji gazdálkodás (*háztáji föld*) megművelésére használják. A háztáji gazdaságok 800—800 négyeszőgölét szükség szerint újra- és újramérik (*nekem is kimérték a kertföldemet, kertföldszomszédok vagyunk* stb.). Sokan a lehetőséghez képest a kertföldjük megművelését is gépekkel végeztetik (pld. szántás). Így az egyéni földművelő eszközök, eljárások, munkamenetek fogyóban vannak, nyelvi eszközük is szegényedik, illetőleg átalakul.

A közösségi és a gépi erővel megkönnyített munka időt biztosít a tagságnak arra, hogy közösségi ügyekkel, kulturális kérdésekkel foglalkozzék. A munkában kiváló tagok legtöbbször *iskolára kerül*. A csoport *küldi oda őket (tanul, iskolázik; iskolán van, visszajött az iskoláról, jól éreztük magunkat az iskolán* stb.). Visszajőve felelősegebb beosztásba kerülnek. Legtöbbször különféle mezőgazdasági tanfolyamot végez. Hazajőve az ott tanult szakkifejezéseket használják. Ezek a kifejezések lassan bár, de átmennek a tagság közhasználatába (*nagyüzemi gazdálkodás, növényápolás, növénytermesztés, talajelőkészítés, állattenyésztési szaporulat, tejhozam* stb.) és kifejezik, hogy a földművelés is mindinkább szakmunkává lesz.

A csoportok életének az *irodák* a központjai. Minden csoportnak van külön *székháza*, ahol a *tisztségviselők*, a *hivatalnokok* és az agronómusok dolgoznak. A tagok minden ügyes-bajos dolgukat az irodán keresztül intézik (*megyek az irodára, majd az irodára adom az ügyet, az iroda majd elintézi* stb.). Igen büszkék a tagok, ha fiúk vagy lányuk *az irodán van*, ott dolgozik.

A termelészövetkezeti élet átalakította a társadalmi formaságokat, szokásokat is, bár ezek némelyike szívósan tovább akar élni. Megváltozott a megszólítás, a köszöntés (*tagtárs, szabadság*), levetette patriarkális vonásait. A társadalom patriarkális vonatkozásain különösen a nők munkába való bevonása ejtett legnagyobb csorbát. A családi élet mindjobban a szűk családra szorítkozik és a régi, csak gazdaságilag összetartozó rokoni kapcsolatok elszintelenednek, elcsenevésznek. Ezért a régen nagyon gazdag rokonsági meghatározás kopóban van. Az érintkezés formái leegyszerűsödtek, szertartásos részüktől megszabadultak. Ezek régi nyelvi képlete rohamosan fogy.

Az osztályellentét a csoporton belül megszűnt. Csökevényei foglalkozási (a csoportok iparos tagjainál észlelhető) és egyéb sovinizmusban élnek tovább. Így például az öregebb nemzedék a fiatalok előretörését némi irigykedéssel nézi és el-elmondogatja, hogy: *az aktatáskások szaladgálnak, mi (öregebbek) pedig dolgozunk*. Az aktatáskások azok a kiváló fiatalok, akiket a közösség *kiemelt* s kiemelve majd teljesen szakítottak ősük korszerűtlen életével.

A termelőszövetkezeti mozgalom nyelvi hatása legkevésbé a hangtan területén észlelhető. Továbbra is érvényes a dialektus hangtana. Szótanilag már nagy a változás. Rengeteg új szó vált közhasználatúvá: Köztük sok az idegen, a mozgalmi, szervezeti, ideológiai, közgazdasági, mezőgazdasági szakkifejezés. Mondattanilag differenciálódási irány figyelhető meg. A népnyelvi sajátosságok átalakulóban vannak és átmeneti szegényedés után az új állapot gazdag nyelvi felleltározása várható.

Már most megállapítható, hogy az átalakulás iránya első sorban terminológikus. A földművelés tanult szakma lesz s mint szervezett üzemi munka fog folyni. Ki fog tehát fejlődni terminológiája s mivel az átalakulás a társadalmi formát is megváltoztatja, a társadalmi élet nyelvi vonatkozása is változáson megy át. Ezek gondos leltározása nyelvtudományunk egyik legközelebbi feladata.

A változás élesen szembeszökő, mégpedig azért, mert a szervezetlen, korszerűtlen műveltségben élő, kulturálisan elmaradt parasztságunk gyorsan, sietve alakul át, hozza be lemaradását.

Nyelvjárásaink

A VELENCEI TÓ HALÁSZAINAK MESTERNYELVE. II.

Írta: Solymos Ede

6. *Nagyháló.* A *nagyháló* 400 m hosszú, 3 m mély, a közepén *zsákkal* ellátott gyalom. A *léhést* (háló) 50 m-es darabokban kapják, és maguk *állítják*. Ez úgy történik, hogy a *léhés* és az alsó sorát *vastag islingre*, vastag fonatra fűzik. A dunaiak *inslégnék* nevezik. Felső részét a *para-kötélhez* erősítik úgy, hogy minden negyedik szem után *ütést* csinálnak, azaz a kötéltre hurkolják. Minden harmadik *ütés* után egy *parát* húznak rá. Az alsó részt hasonló módon állítják az *inkötélre*, mely kettős, hogy a szalmából font kötelet, a *póst* belefonthassák, ezzel megakadályozva a háló *elválasztását* a sárban.

A zsák végén fent kettős para van, a *bujár*, alul pedig a *zsákkő*. Ezek hátul tartják nyitva a zsákot, míg elől a *sűrű para*, mely egy parával sűrűn teleszedett köteldarab a zsák szája felett a parásínra erősítve.

A szárnyakon fent egyenlő távolságban 3—3 islingre kötött para van, melyeket *lógósnak* neveznek, és elhelyezésük szerint *egyes*, *kettes*, *hármás*, *lógósnak* hívják. Főleg éjjeli halászatnál ezekről állapítják meg, hogy egyformán jön-e a két szárny. A lógósokat, főleg Sukorón, *csöngőnek* is mondják. Ezzel kapcsolatban K. Kovács László és B. Bene Zsuzsa a következőket hallották „régén csöngő volt az ínra kötve, ami a hangjával jelzett”. Ennek alapján több öreg halásznál érdeklődtem, de csöngőre egy sem emlékezett, de egybehangzóan azt mondták: „*csöngő, mert csüng*”.

A hálószárnnyak végén egy-egy *apacs* van, mely karvastagságú 1 m hosszú rúd.

A hálóval szemben állva jobbkézre eső rész a *kijáró fele*, balra pedig a *bejáró fele*.

Száradni a *tericsfára* akasztják. Ez gerendákból összeácsolított téglalap alapú építmény, két hosszanti oldalán fent sűrűn tele faszögekkel, amire a háló inát akasztják.

A nagyhálóval a *hálós banda* dolgozik. Egy bandában hét ember van, egy *kormányos*, ő a banda feje, egy *csigás*, egy *bárkás* és négy *hajóhúzó*, vagyis evezős.

Tavasszal, ahogy a *jég kimegy*, elkezdik a *vízről való halászatot*.

Ennek két formája van, a *belső halászat*, mikor a hajóra szedik fel a hálót, és a *partrahúzás*.

Belső halászatkor a hálót a hálós hajóból *bevetik*, majd a hálófalra derékszögben állva egyik oldalon a csigás hajó, másikon a hálós, a *húzókötelet* kezdik a *tekerőcsigákra* feltekerni. Mivel a két hajó *le van macskázva*, a háló húzódik, *előrehúzatnak*. Ha nagy a tanya, ezt többször megismétlik, miután az apacsok elérték a hajókat. Ezt követi a *keresztbehúzás*, mikoris a hajók *összemennek* és a csigás hajó a hálós felett húzza a kötelet. Így a háló két szárnya összezárul.

A *tekerőcsiga* alkalmazása előtt a kötelet kézzel húzták, és hogy ne horzsolja a tenyerüket, rossz kalapdarabokkal fogták. Ezt *kalapolásnak* nevezték.

Mikor a két apacs már közeledik egymáshoz, a bárkás a szárnyak közé csáklázik és azzal *üti a vizet, locsol*, hogy a halak ki ne szökjenek. Közben a hálóshajó a hálóra merőlegesen fordul, a csigás pedig rácsákláz a szárnyakra, és a két hajót a *kikötő rudakkal*, melyek 4 m-es fenyőrudak, összeerősítik. A *csigás* a két hajó között lenyomja a *nyomócsigát* és *csukja a hálót* azáltal, hogy az inakat a fenékre szorítja. A forgó csigák alatt az inakat könnyen tudják húzni, de azok mégis a fenéken jönnek. Az inakba kapaszkodva húzzák be az egész hálót, és *szedik* a hálóshajóba, míg a csigás *merítővel* meregeti a szárnyak között jövő *szárnyazott halakat*. A fogás zöme a zsáokban szorul meg.

Az utolsó tanyahúzás után az egész hálót bedobálják a vízbe, majd csapkodva szedik vissza, *fölmossák*. A partra érve a bárkás átadja a *telepkezelőnek* a zsákmányt, külön mérve az *egyes halat*, ami kilón felül van, külön a *kettes*, ami kilón aluli *jó hal*, végül a keszeget és a kárászt, a „*szeméthalat*”.

Éjszakai halászatnál szoktak használni *viharlámpát* is, de csak akkor gyújtják meg, mikor már a háló *csiga alá gyűtt*, hogy a halakat el ne riassza a fény.

Partra húzásnál a bejáró véget a parton hagyják, és bevetés után a kijáró véget is kihozzák. A kötelet *cibékkel* húzzák, mely *gürtniből* vagy *slág-ból* készült hám. A nyomó csigát sem használják ilyenkor, hanem *láb alól szedik*, úgyhogy a kormányos és a bárkás rajta áll az inon.

Télen, ha már elég vastag a jég, *jégről* halásznak. Indulás előtt a hálót számkóra *szedik*, tetejére teszik a csigát, a két *rohonyfát*, *rohony hajtókat*, *germeneket*.

A *rohony* 11–12 m hosszú fenyőrúd, egyik végén átfúrva, ide fűzik be a húzókötelet, melyet a rohonnyal *továbbítanak* a jég alatt. A *rohony* hatócsákláéhoz hasonló vas szerszám, melynek élei fogazottak. A *germenes* félkör alakban hajlított vasrúd, végén kis gumó, nyélre szerelve. Célja, hogy a jég alatt eltévedt *rohonyt* megkeressék.

Minden halász felkötí a *jégpatkót*, vállára veszi a *cibéket*, melynek leírását már láttuk, és a *jégellő fejszét*. Ez *féderacélból* készült kovácsmunka, 50 cm hosszú, éle 8–10 cm. Elkopott fejszét is szoktak *kinádatni*, meghosszabbítani. Ha nagyon vastag a jég, használnak még vasalt rudakat, *lekelőket*.

A kormányos jelöli ki a tanya helyét, *nem maradhat el a nádtól, mert nem kap halat*. Első a 2×3 m-es *beadó lék*. Ettől két oldalt 11–12 50 cm átmérőjű félkör alakú léket vágnak, majd valamivel nagyobb *sarok-lukat*. Erre a sorra derékszögben 25–30 *oldallukat*, itt újra *sarok-lukat*, még 10 lukat és végül a *kiszedőt*, mely másfélméter átmérőjű, félkör alakú lék.

A *kijegelés* után mindenki a beadóhoz siet. A *rohonyokat* a húzókötéllal a jég alá tolják, és a rohonyhajtóval *továbbítják*. Mikor a kötél fogytán van, a hálót *bedöntik* a lékbe. A saroknál húzzák a kötelet, a kormányos *elengedi* az apacsokat, vigyáz, hogy a háló *össze ne akadjon*, és

végül *elereszti a zsákot* is. A zsáknak utána köp: „Püh, az anyád istenit, hozzál vagy 10 mázsát“. A kötelet minden ötödik luknál kiemelik, és a hálót *cibék* segítségével előrehúzzák. A *kiszédőhöz* érve a *rohonyokat* kiszedik, kihúzzák az apacsokat és a csigával *lecsukják* a hálót. A többi úgy megy, mint a *víztől való halászatnál*.

7. *Tapogató halászat*. Ívás idején kedvelt, de tiltott szerszám a *burító*, melyet 2—3 m-es nyélre szerelnek. Herman *burító*-nak írja.¹² A halászok ősi szerszámnak tartják a tapon.

Sokkal fejlettebb az 1912-ben kialakult irodalmi nevén *zsákos tapogató*.¹³ Sukorón és Gárdonyban *tapogató*, Pákozdon *burogató*, *nyomogató* és *tapogató*, Velencén pedig *duda* névvel nevezik. Eredetileg az egész tapon *burított*nak nevezték. Velencén az öreg halászok ma is *duda-burított* néven emlegetik. Újabban mindinkább tért hódít a *duda* név. A fiatalabb halászok már az egész tapon *dudának* hívják, sőt az öregek is kezdik átvenni. Ez valószínűleg a Velencén működő halászszövetkezet hatása.¹⁴

A *burított*, *burogató*, *nyomogató* és *tapogató* név szemléletes elnevezésmód, a szerszám, használati módjából ered: a borítást, nyomogatást és a tapogatást tükrözi. A *duda* elnevezés nem ilyen magától értődő, ezért a halászok számos népetimológiát ismernek róla. A velenceiek azt mondják, hogy a sukorai *kukák* nevezték el *dudának*, nem tudtak mást mondani, mint *duda-duda*, s így rajta maradt a *duda* név. A gárdonyiak szerint azért nevezik *dudának*, mert, mikor mennek le a tóra, akkor kötélénél fogva hátukon viszik, és olyan, mint egy *hangszer*, olyan, mint egy *oláh duda*. A pákozdi Szőke Ferenc szerint a *duda* név a Balatonon használt *s dudának* nevezett *buffogatótól* származik. Ez a balatoni *buffogató* vagy *duda* felfordított sajtárhoz hasonlít, aminek fenekéhez még egy függőlegesen álló bot van hozzáerősítve. Mivel a *buffogató* és a *zsákos tapogató* használata közben a mozgási folyamat részben azonos — mindkét esetben a szerszámot függőleges helyzetben a vízbe csapkodják — könnyen válhatott a balatoni *buffogató duda* neve a velencei *zsákos tapogató* nevévé. A *buffogató* természetesen *buffogó* hangja miatt kapta *duda* nevét.¹⁴

1925-ben a magas vízállás miatt kialakították a két méter magas *nagyburított*t. Pár évig használták csak.

1935-ben a velenceiek elhagyták a szerszám nyelén lévő fogantyút, a *kamót*, s csak Sukorón maradt meg a *kamó*, *gamó*, *nyomdikó*. Három év múlva tovább fejlesztik, és vessző helyett *vasrámás tapogatót* készítenek. Ma ezt csak Pákozdon használják.

A *duda* használata úgy a legeredményesebb, ha látják a halat. Leborítják vele, vigyázva, nehogy *megugorjon*. Ha a hal alatta van, a szerszámot kicsit felemelik, és gyorsan újra leszorítják, *zöcsköli-zöcsköli*. A hal megijed, nekimegy a tapogató falának. A halász *megérzi* az ütést, leengedi a zsákot, hogy a hal abba belemenjen. Ha vaktában *tapogatnak*, *böködőt* is használnak, evvel *bökődik* a zsákba a halat. Ha a hal a zsákban van, a szerszámot kissé megdöntve kiemelik.

A *zsákos tapogatót* sokféle módon használják, így: „*zöldnádon, gyökéren, hínáron, szakatton, gödrön, kifördésben, ázalgáson*“.

A *duda* a tó *legfogósabb* szerszáma.

8. *Allító halászat*. A tó halászáinak kedvelt szerszáma a *cérnaháló* különböző változata. A régibb típusú 25—40 m hosszú *öregszemű* vékony *cérnából* készült háló, melyet gyékény *póták* tartanak a víz színén, két

¹² Herman: Magyar Halászat Könyve. Bp. 1887. 337. l.

¹³ Kovács Elemér: A velencei zsákos tapogató, NÉ 1938. 323—324. l. és Diószegi Vilmos: A zsákos tapogató kialakulása a Velencei tapon, Ethn. 1950. 208—221. l. 1950. 208—221. l.

¹⁴ Diószegi: i. m. 208. l.

végén kövel súlyozva. Újabb a *karikás cérna*, mely apró fém karikákon zsinórról függ. A fogás lényege, hogy a lebegő hálóbba a hal belekeveredik.

A hálót *állva kötik*, úgy ahogy az a vízben áll. Széleit *ínra* szedik. Gyékény darabokat *szorító madzaggal* két végükön megszorítanak, összekötik, és a *pótakat* 50—60 cm távolságra az *ínra* kötézzük.

A karikásnál, a hálót *felfűző zsinorra* avatják, az *ütéseknél* 20—25 cm hosszú zsinorra rézkarikát kötnek, melyeket a *vezérzsinorra* fűznek. Van olyan is, aki *módlara állítja* a hálót. A *módl*a kis fadarab, mellyel az *ütések* távolságát mérik ki.

A pótás hálót csak *eleresztik* a vízben két végén egy-egy *végkövel*. A karikásat két *cérnakarró* közt kifeszített *vezérzsinórról* lógasztják. Egyik végét le szokták kötni, hogy a *kóborló hal*, ha nekimegy és belegabalyodik, össze ne húzza, *kaput ne csináljon*.

Télen is használják egyesek, úgy, hogy léket vágva engedik le. Ilyenkor könnyen *lefagy*.

Pár év óta használnak *tükrös hálót*, *harsa hálót* is. Ez hármasszerű, a *szakat.akat* kerítik be vele, melyeken ugrálnak, *dobolnak*, hogy a harsát a hálónak ugrasszák. *Szakatozáshoz* többen összeállnak, a zsákmány is *összemegy*.

9. *Horgászás*. Herman a horgászatról, mint a tó halászáinak kedvelt halászati módjáról ír, *kikötő horognak* nevezi, melynek van *blinckéje* és drótból *cserkéje*.¹⁵ Ma is használják a *csukahorgot*, de részeinek nevét nem tudják.

A 20-as években tanulták el sporthorgászoktól a *fenékhorgot*. 50—200 m-es *vezérzsinorra*, *eresztőzsinorra*, *főzsinorra* 30 cm-es *spéklikkel* kötik fel a horgokat. A horgokra főleg kukoricát tesznek, míg nincs új, addig *ó kukoricát*, de használnak *málét* is vagy *csuszát*. A zsinór végét *karróhoz*, vagy nádból csavart *babához* kötik. Napjában többször *eleresztik* és *felnézik*, attól függ, milyen a *harapás*. A horogra akadt halat *szákkal* segítik kiemelni a vízből. Horgászó helyeiket gyakran *beetetik*.

Ragadozókra használják a *lógózsínort*, *lógóhorgot*. Ez is véghorog, de rövidebb és a *vízderékon* kötik át vele a kapukat.

10. *Emelőhalászat*. A lógóhoroghoz a csalétket az 1 m²-es *teszihálóval*, *teszivel* fogják.

Elvéve használják a *tauplit* is, ez csónakra szerelt emelőháló. Nem válik be, mert itt a hal nagyon *sörény*, *fegyelmes* és a legkisebb koccánásra menekül. Néhányan próbálkoznak még *emelővel*, ha nem is sok sikerrel. Ez is négy *kávára* van akasztva, a kávékhoz egy rúd van kötve, melynek egy hegyes *tartója* van. Ezt a hajó fara mellett a fenékbe szúrják és egy *faparákkal* ellátott kötélel emelgetik a hálót.

Meleg nyári napokon a hal *rakásra megy*, a víz tetején *pipázik*, *forog*. Ilyenkor használják a *forgószakot*, melynek átmérője 100—120 cm, 2—3 m mély és 3—5 m a nyele. Két ember hajóval *szél után* közelíti meg a *forgóhalakat*, hogy a hajó *ne kotyogjon*. Közelbe érve a *szákkal* kimerítik, amit tudnak.

Van úgy, hogy a *forgó hal* nem a tisztán van, hanem a nád között *jádzik*. Ilyenkor kisebb méretű *szakot* használnak.

Itt említjük meg a *merítő szakot*, ami minden halásznak állandó segédeszköze.

11. *Dobóháló*. A tó mederviszonyai nem alkalmasak a dobóhálózhoz, ezért nem is használják. Az egész tavon 3—4 db van. Ezek azonban két típusba tartoznak. Az egyik a *karikás dobó*, *dobó*, *dobóháló*, ennek *összehúzó inai*, *spéklíjei* vannak. A másik a *rácháló*, *rácdobó*, melynek alul *öble*, *zsákja* van.

12. *Szűrő halászat*. A *fördő* hal mindig könnyű prédája az *órhalásznak*.

¹⁵ Herman i. m. 363 l.

nak. Ma már csak ők használják a *cigonyt*, ami a *régi világban* a legáltalánosabb szerszám volt. A velencei *cigony* külön típus, egy kovácsdinasztia készítette. Egy *cigony* ára egyenlő volt egy pár csizma árával. A halat *bökték*, vagy úgy *dobták a vasat* utána. Ha talált, az acél *ágak* átjárták a hal testét, és az hiába *rugdalódzott*, a *szakák* nem engedték lecsúszni.

13. *Halászélet.* A századfordulón még minden halász külön bérelte a *vízet*. Sukorón mindenkinek volt egy darab *vizes páskomja* is. A bérösszeget sokszor *ledolgozták*. A *varsás halászok* leginkább a *csapásokat* bérelték.

A fogott hal nagyobb részét a *fisér* vette meg, aki *lajtban* szállította el. 1912-től a halászati jog egy bérlő kezében volt. A halászok csak *segédmunkások* voltak, és csak a bérlő volt *halázmester*. A fogott halból a *kisszerszámúak*, *kishalászok* a *harmadikat* kapták, a *hálósok* a *negyediket*. Ezenkívül hetenként 2 kg *vacsora-halat*.

Ha nagy volt a fogás, nem *bárázták*, hanem a *telelőkben* helyezték el. A kifogott hal gondozása a *telepkezelő* feladata volt.

A felszabadulás után a velencei halászok is szövetkezetbe tömörültek. Most 3 évig *segéd halász*, aztán pedig mester lehet mindenki. Halászhatnak az egész tavon, csak *csukafördés idején osztják ki a tanyákat*. Aki előzőleg már *nyeselt* valahol, azt a tanyát megtarthatja. Ha valaki *kimarad a halászatból*, helyét új ember kapja meg.

Nádra, halra, vadra felügyelni a *tóbíró, tópásztor* kötelessége.

Aki a halászatot hivatásának érzi, az az *igazi halász, jó halász*. Aki csak kedvtelésből halászik, és a fősúlyt a földművelésre veti, az nem is *halász*, hanem *paraszt*, még akkor is, ha a szövetkezet tagja.

Télen szoktak *nádat verni*, ha halászni nem lehet.

Több halász beszélt, hogy első szerszámaikat *böngészett kukoricából állította*.

Mikor a szabadban főznek, *versekarrókból kecskelábat* csinálnak (3 karót összeerősítenek gúlában) és arra akasztják a bográcsot.

Vízen mindig *halászlét* főznek, a halat az *evedző tollán* tisztítják, ha megfőtt, *vízhányóra szedik hűlni*, és ilyenkor *bepergetik* (sózzák). Akkor van megfőve, mikor *kocsonyás a párája*.

Pörköltet, sülthalat csak *háznál* készítenek.

KAZALRAKÁS A ZALAMEGYEI KUSTYÁNBAN

Írta: Kovács Lajos I. éves bölcsészhallgató

Má fön jár a nap, amikor az *eső fordulóvā* megérnek a szekerek. Nyikorogva fordulnak be az udvarra. A szürűn *lőfognak*. A marhákat kikötik valami árnyékosabb helre. Má van erejé a *napnak*, Ugy mutatkozik, hogy mára *mégint befűttenek* a szegények fájáva. Má *igén* korán *kivilágosodott*.

A szürűn *mégcsinállák* a kazóhelet az *eső rakoddók*, mire a többijek *bejérnek*. A legeső dolog, hogy ollan *gondolom-formán* kilépik, mekkorába is *akargyák kezdeni*. E kő talányi, mer *külömbenn* *igén* nagyba vagy *igén kicsinbe* *talállák raknyi*.

Az allába *gērēndafēlēt cölömpnek* még *karrónakvalót* *raknak*. Ere kerü a *szóma*. Így asztán, ha *beszökik* is a víz a kazó allába, *nēm tēs* kárt a fejekbe.

Még *csinyágattyák*, amikor *bejérnek* a többi szekerek is. *Ēkezdődik* a *lőrakóddás*. Ha *kissebb* a kazó, *kettenn* is *raktyák*, ha *nagyobb*, egy *raktya*, egy még *kēzre aggya*.

A kazó elején *kezdik* a *rakást*. Az *eső kēvéket* is *mingyár lőfoglallák* *vőgyelēssē*. Asztánn *ekezdődik* a *falazás*, a *kazórakás tudományának leg-*

nehezebb része. Ollan egyenésre köll huznyi a falat, mind a zsinyor. Külömbenn az ódala bekupásodik, az egész kazó écsámpásodik. Vagy igen bennmarad, vagy igen kitógyel éggy-egy sor vagy sarok, ha nem ollan egyenésre raktyák a falkévéket, mind a kívánat.

De persze maga a rakás még nem elégségös az üdvösség-hő, anná inkább egy jó kazóhó. A falkévéket jó szorossan kő odavágnyi, még mingyár lē is foglónyi a vőgyelässē. Csak vőgyenyi, vőgyenyi! (emlékszēm rá, szokták mondogatnyi a kazórakók). De így is van ez. A falkévének maj-nem lőgnyi kő, de mégis erőssenn ányi. A közepét még vőgyelässē ollan magasra kő vetnyi, amillen magasra csak lehet. Így asztánn az essőt nem engedī a besejébe. A kazó szélibe a rakónak is, még a kézreadónak is vīgyáznyi kő, hogy ki nē tiporgya a kēvéket, mer ha lē nem foglótt kēvére lēp rá, mingyár meglőgg kinek vagy előre.

Közbe asztán csak megérnek a második még a többi fordulóva is. A kazó emekēdik. Má akkorába nem szabad raknyi, mind a fenekén. A felē tájáig killebb kő eresztényi. A kazórákó maga nem láttya, hogy mennyire köll kieresztényi vagy beszēnnyi, ezér a munkáját a kazómestēr (aki rakattya) dirigálja.

— Kazómestēr! — hangzik a kiáltás. Am-még a kazó közepivē szēmbē megáva komondéroz.

— Ereszd ēk-kicsint killebb! Még jobban, szēgre. Ugy. Jó. Lēfogló-hatod.

— A másik sarka nincs kinn igen?

— Nincs. De ott egy kēve igen meglógott előre. Boncs fő, asztán vēdd be ēk-kicsint. Ugy! Még jobban. Egészen rud alá. Élég. Raléphetsz.

A közepē tájáig mindig csak killebb kő eresztényi az ódalát, a közepétű egy darabig egyenässen kő raknyi főfelē. Ahogy emekēdik, mindig nehezebb lēsz fōdobányi a kēvéket, még ekapkonnyi is. Ha magas a kazó, akkor a kézre-adó az ódalába áll (vagy az állétásra), asztán onnadj szēdi ē. A kazótető attu függ, mennyi mēnt bele a kazóba, még mekkorára keszték a fenekét. Ha még sok kērēst van lēnn, csak lassan lehet beszēdegetnyi, ha keves, hamar tēto alá kő rántanyi. A tetőzēsna a falkēve már a szó legszorosabb értelmében kinek lejesēn. Csak így szalad ē rajta a viz. A legfőső sorokná má ugy burogattyák a kēvéket, hogy azok a kazó élit alkossák. Erre kerū az élkēve, amit végig kő huznyi a tetőn, hogy a kazónak éli lēgyēn.

Ére kerū a szóma, a fōdēs. A szómázást annyira lē kő eresztényi, amennyire csak lehet. A fōdēs lēfoglalása póznáva történik, a szómát még vēllaszám horgtyák. fēl. (Lajtērgyázni csak szómakózóna vagy igen magas kazóna lajtērgyáznak.)

A kazót utánna lē kő gráblányi, — ha attu fēnek, hogy ehuzódik — még is kő támogatnyi.

Esses üdőbe csurgást huznak körülötte, hogy a lēfoló esső be nē mēnnynē az allába.

A kazó megrakását nem lehet akárkire biznya, mer ha kupás, fēvallas, benek lejt, lies-poccosos üdőbe kész szērēncsētlenség. A meglógott kēve, a kitógyett sarok, a bennmaradt sor a gödrös óda még csak szépség-hiba. Ha benek lejt, a tetejē lapos, nincs jó lēfōdvő, komol baj oka lehet. Egōrbühet, ehūzódhat, beleszōkik a viz, fenekēig beázik. Illenkor asztán kicsirázik a fej. Sok lēssz a csīros kēve — mondják.

Persze a rossz kazórákó sēm maradhat nyugton, szēkállak örökkétig.

— Eriggy a szomszēdba, az udvarba ussē talász elég fāt támaszték-nak. Kirū vettē mintát? Hogyan mertē megmarrannyi rajt, iszēn csak az imáccság tartya.“

A jó kazó szépfalu, felēig szélēsēdik, hogy a viz bele nē ázzon az allába. A tetejē hēgyēs, jó fōdött.

Ha közbe váratlan eső szanaszét éri vagy ékaptya a szekereket az úton, sokszor megesik, hogy újra lő kő kepényi, a hordást még elhalasztani.

Szójegyzék

válltás: a kazal oldalfalába tűzött cölöpökre helyezett deszkák, amelyekre az áll, aki a szekérről feladott kévét a csúcsra dobja. Inkább csak az uradal-makban alkalmazták.

beázik (fenekéig): az esővíz a kazal aláig lejut.

bekupásodik (a karó ódala): rossz falazás esetén előfordul, hogy egyik része a sornak beljebb marad az egyenletes felszíntől.

bennmarad (a sor): a kazal falának szintjénél beljebb marad.

beszénnyi: a felső sorokat úgy rakni a megelőzőkre, hogy a felső sor beljebb essék.

beszőkik (a víz a kazó allába): befolyik (a kazal alá).

burogat: lejtős helyzethen fejjel léfelé fekteti a kévét.

cölömp: kerítés készítésénél felhasznált cölöpfá.

csurgást húz: csatornát vág.

écsúmpásodik (a kazó): elgörbül.

éhuódik: a súly a kazal egyik oldalára tolódik el.

ékaptya az eső a szekereket: az úton, vagy rakodás közben éri az eső a szekereket.

emékedik (a kazó): magasabb lesz.

esses idő: esős idő.

falazás: a kazal oldalát alkotó kévesorok lerakása. (Mint a kőművesmunkánál.)

févallas (kazó): a kazal egyik oldalára aránytalanul eltolódott a súly.

födés: szalmaréteg, mely a gabonakazal tetejét védi az eső és az időjárás ellen.

grábjányi: gereblyézni.

igén befűttenek a szégények fájává: meleg van, erősen tűz a nap.

karrónakvaló: szőlőkaró készítésére szolgáló karó-hosszúságúra fűrészelt fa.

kézeaggya: kezeügyébe dobja a kévét.

kinek lejszén: oldalt lejtse.

killebb eresztényi: a felső sorokat úgy rakni az alsókra, hogy a felső sorok kiljebb essenek.

kitöggel: a kazal falának szintjénél előbbre vagy oldalt csúszik a kéve vagy a sor.

lajtörgyáznyi: a létrára egymás fölé többeni felállnak, és a felbökött szalmát a villával együtt adják kézről-kézre a tetőig.

lőfoglal: az egyik kévét úgy helyezi a másikra, hogy a felső kévék összefogják az alsókat és megakadályozzák a szétcsúszásukat.

le nem foglót kéve: olyan kéve, melyre még nem került biztosító kévesor.

lics-poccos idő: sáros, esős idő.

lőgg: a falkévének egészen lejtősen kell a kazal felső részén feküdnie.

mégér: megérkezik, hazaér.

mēglőgg: megcsúszik; **mēglőgg** a kéve kinek vagy előre: megcsúszik a kéve oldalt vagy előre.

ollan lēgyēn mind a kívánat! olyan legyen, ahogy kívánják.

rakóddó: aki a szekéren lévő szekér-rakónak a kévét feladja és a kazalra a kévét felszórja; aki le- és felrakódik.

rud alá: középre, befelé.

szēgre: sarokra.

tető alá ránt: betetőz.

vēllaszám: villánként.

vet: magásra veti a kazó középit: a kazal közepét úgy rakja, hogy a két oldalánál állandóan magasabb legyen.

vőggelés: a kévék lefoglalására használt kévesor vagy sorok, melyek a kazal középső részén, illetve a szekéren a két oldal szélességében, a falkévékre a derékszög felé hajló ferde irányban kerülnek. Feladata az alsó kévesorok szilárd állásának biztosítása.

A SZOLNOKI HAJÓSOK, A CSONGRÁDI ÉS MINDSZENTI SUPEROK MESTERSZAVAI. II.

Írta: Betkowski Jenő.

futás (S): «Hagy gyűjjön még egy futás!» — mondja a supermester, ha azt akarja, hogy a buborával v. cigánytekerővel még egyet forduljanak.

futró: l. őrfajészek.

fűrészelő állás (S) a neve annak a kel-

lően előkészített helynek, ahol a deszkává fűrészrendő rönköt görgőn tologatva feldolgozzák.

fűrészelő gödör. a fűrészelő állás alá olyan mély gödört ásnak, hogy két ember a fűrészelő rönk alatt állhasson s ott húz-

hassa a fűrészt, míg a harmadik a rönkön haladva fogja a fűrészt másik nyelét.

fűzfalevél-iszkába: a rendes, csónakhoz való iszkába neve. Alakja ugyanis az össze-hajlítás előtt fűzfalevéltre emlékeztet.

gájspil: l. *bubora*.

gérlec, srégvinkli, srégmósz: egy hosszabb meg egy rövidebb, csuklón forgó szárból álló eszköz, mely különböző hajlásszögek mérésére való.

gojba v. gujba: l. *csárda*.

golyafészek (S): kissé laposra faragott s kettesével keresztben egymásra rakott rövid fenyőrönkök, melyekkel az épülő hajó állványát támasztják alá.

gránitemelő: az anyamacska felhúzására s leeresztésére való fogaskerekes szerkezet.

gúzs: kötélhurok, melybe az evezőt dugják.

gúzsfarok: l. *farokgúzs*.

görgő v. gürgő: fahenger, melyen a megdolgozandó rönköket görgetik tovább.

gyalog-vontatók: a hajó víz ellen való vontatására felfogadott emberek.

hab: hullám. Ezt a szót a hajósok nem használják.

habdeszka: két deszkasorból álló, kb. 50 cm magas palánk v. kerítésféle, mely a hambárt (l. ott) futja körül s erős habjárás (hullámozás) esetén védi a becsapódó hullámoktól.

habjárás: hullámozás.

habláb: l. *felső habláb* (l. i. az oldalbordákat is szokták hablábaknak nevezni, még pedig alsó hablábaknak).

hab támad rá: erős hullámverés támad a teher alatt levő hajóra.

hajólevél: hatósági jogosítvány arra, hogy az illető hajó a Dunán, Tiszán és mellékfolyóin terhet fuvarozhat («fuhart» vállalhat», mint itt mondják).

hajósnépe: a dänguba (l. ott) alatti kényszerű, de a fáradt vontatóknak várvavárt pihenése s a gazda bosszúsága. Az emberek ilyenkor belátogatnak a közeli falvak kocsmáiba.

hajtja a varrást (l. ott): tovább folytatja, gyorsabban végzi a varrást. «Hajtsátok azt a varrást!» — ripakodik a mesler a superokra, ha azt hallja, hogy lustábban zörögnek.

hajtófa v. tekerőfa: erős fenyőszál, melyet a hajóra kötött kivonókötéllel keresztbe kötnek a cigánytekerőre, hogy vele körbe forgathassák; egy ilyen tekerőfára 5—6 ember is ráfog.

hajtószár: a járgány (l. ott) v. a bubora fején keresztben átdugott két erős rúd, melyel a járgányt és buhorát körben forgatják; ugyanaz a szerepe, mint a hajtófának a cigánytekerőnél.

hám: a gyalog-vontatók vontatókész-sége, mely lehet egyszerű, jó széles kőchevederből v. pedig egy darab falécből (l. *abrányica*).

hambár: a hajó rakodótere, ahová a terhet öntik; tetejes hajónál főként búzát; innen a hambár elnevezés a tetejelen hajóknál is, bár rajtuk búzát nem igen fuharoztak.

hambárablak: a búzáshajók tetején kétoldalt levő s majd két méter magas ablaknyílások, melyeken át a búzát beöntötték v. zsákkal együtt beadogatták.

hambárdeszka: a hajó fenekének kibélelésére való, kiszedhető, s két lécdarabbal egybefoglalt, 3—4 deszkadarabból készült tábla.

hambárluk: l. *hambárablak*.

hambárlábla: a hambárlukak v. hambárablakok befödésére való fatáblák.

harkály (S): a superok egyik gúnyneve.

hasítvány (S): a faragáskor lehulló forgács.

hévér (S): nagy súlyok emelésére való szerszám; közismert.

horgas v. horgas csáklya: csáklya; vízbe hullott holmit, kötelet kapnak el vele v. szálfákat igazgatnak.

horvát-toldás (S): a fenékdeszkák összetoldásának egyik módja.

hossziravágó fűrész (S): három ember vonta fűrész; régebben deszkákat fűrészelték vele a törzsekből.

húzódik: «Mos már jól neki húzódott az apadásnak» — mondják, ha a Tisza rohamosabban kezd apadni.

húzóléc v. simítóléc: hosszú, síma léc, melyel a homokprizmát egyengetik, simítgatják.

iszkába (S): erős vaspléhből készült, közepén domborúan kettéhajtott, s két végén hegyesre kalapált rombus. Hosszabbik átlója kb. 6—7 cm. A színvesszőket (l. ott) szögezik rá vele a varrásra (l. ott).

iszkabás fiók (S): kis, fogantyús faláda, melyben az iszkabát viszi magával a super, mikor a varrást vasalja (l. ott).

jánis: a hajó két oldalán körülfutó, korlátatlan szabad hely, mely a habdeszkától a peremig tart; szélessége kb. 50 cm.

járgány: a két bason lévő, két helyen átluggatott fejű, függőleges helyzetben forgó fahenger, melyel kötelet feszítenek v. macskát, timont (l. ott) emelnek, v. eresztenek; a hajtószárral (l. ott) forgatják.

járgányfészek: a bas fenekén levő igen vastag tölgyfadeszka, melynek lyukában a járgány lába forog.

járó: l. *járás*.

járódeszka: igen vastag fenyődeszka.

melyen pakkoláskor (l. ott) a taligát tolják; a hambárban használtakat *belső járódeszká*-nak hívják.

járódeszka-tartó: a járódeszka szélességének megfelelően hosszú lécdarab, mely a hajó belsejében kellő helyre szögezve, a járódeszka végét támasztja alá.

jegel: a befagyott hajó körül futó léket vágnak, hogy a folyó állandó víz-szint-változása közben baj ne érje v. a meginduló jég magával ne sodorja.

jégvágó: egy erős nyélre szerelt, kb. 30 cm hosszú s 8—10 cm széles vasvéső, mellyel a jegelést véglik.

kakasülő: a hajó teteje alatt 2—2 gúzsa dugott rudak, melyeken keresztben rudakat, csáklványakat v. egyéb hosszú holmit tartanak.

kalafántol (S): a vizet eresztő repedésbe olajos kócot ver.

kalap: az őrfá (l. ott) tetején lévő fakorong.

kalicka: l. *gólyafészek*.

kallanttyú: a csapózsínór felcsavarására való készség; egy nyél (mint tengely) körül forgó vékony lécnégyszög.

kanalas: a gojba falára akasztott, kilyuggatott deszkácska, melybe a kanalakat duggatják.

kapa: a vasmacska nyílhegyalakú hegye, kapaszkodója. Így mondják: *háromkapás, négykapás macska*, aszerint, hogy hány ágú.

kapacs v. *kecer* (S): a superok egyik lefontosabb szerszáma; csáklányalakú, kétkézi faragófejsze, mely különösen vízszintes v. homorú felszín kifaragásánál nélkülözhetetlen.

karnic (S), nagy és kis *karnic*: hajlítót nyelű, félkézfűrés; a belőrozésnél (l. ott) használják; a kis *karnic* hegyesvégű.

karpánt: két vékonyabb gerenda, mely a süvegfa (l. ott) végeit az ágas törzsével kapcsolja össze.

kasza: a terhelt hajó merülését mérő, kb. 2½ méteres, colos beosztású lécz; végére egy derékszögű vasléc van szerelve, melyet a hajó feneke alá szorítanak, hogy pontosan leolvashassák a hajó merülését.

kazalgerenda v. *rengő*: a hajótest felső széleit átkötő erős gerenda, mely megakadályozza, hogy a teher szétnyomja a hajót.

kecer (S): l. *kapacs*.

kecsgeorú hajó, melynek nincsen bőgője (l. ott), hanem az orrtőkéje csak ferdén van lefűrészelve s némiképp emlékeztet a kecsge hegyes orrára.

kerek véső (S): a nagy, kovácsolt szögek fejének a helyét vésik ki vele a kemény fában; éle erős ívben hajlik meg.

keresztkötél: a bakra kötött s a parton megerősített kötél, mely megakadályozza, hogy a kikötött hajó a meder felé elmozdulhasson.

kereszt-tőke (S): l. *gólyafészek*.

kerítő(-háló): két ember halászik vele lapos partoknál.

kiapad a hajó: javítás előtt olyan helyen kötik ki a hajót, persze lehetőleg magas vízálláskor, hogy apadáskor a hajó szárazon maradjon, vagyis kiapadjon; így takarítják meg a hajó kitekerésének tekintélyes költségeit.

kifagy: a folyó, beállása (befagyása) miatt a hajó ottragad valahol a Tiszán. «Dőgoztunk, míg be nem köttünk (a. m. kötöttünk) vagy ki nem fattunk», mésték gyakran.

kígyófej v. *sárkányfej*: a hajó orráról majdnem vízszintesen előrenyúló kettős vasléc; a végén csigát tart, mellyel az anyamacskát fölhúzzák v. leeresztik.

kinagylol: a faragó fejszével nagyjában kiformál valamit.

kinevel: «Ki kéne eddig nevelni el», azaz: Ki kellene eddig hozni v. meghosszabbítani, pl. a járásdeszkát.

kipaklizás (S): ha pl. öreg hajón valamelyik habláb *bebukik*, hogy az oldal deszka nem fekszik rajta, közéjük egy deszkadarabot (paklit) tesznek s úgy szögezik össze, *kipaklizzák*.

kis habláb: a basnicákat (l. ott) tartó kis függőleges gerendák, ugyanaz a szerepük, mint a felső hablábaknak a habdeszkánál.

kitekerés (S): a javítandó hajó partra vonzólása a buborák és cigánytekerők segítségével; innen az elnevezés.

kivonó kötél: vastag drótkötél, mellyel a hajót kitekerik.

kobela: l. *farokgúzs*.

kócol (S) v. *lajfántol*: beverés előtt a szögek nyakát rossz hajókötélek beléből kiszedett s megolajozott sodrott szállal, a *spógat*-tal körületekrik, hogy a szög mellett ne vizeljen a hajó.

kocsis: a hajóvontató lovakat hajtó ember.

kormányos: néha maga a gazda, máskor meg szegődött ember, aki a hajón parancsol s kormányoz; kitűnő ismerője a Tisza egész hajózható részének.

köböztet: a hajó úrtartalmát, teherbírását hivatalosan megállapíttatja.

Körmös iszkába: hajóhoz való nagy iszkába; széleinek a két hegye felé eső részeit mindkét oldalon peremszerűen visszahajlítják s karomszerűre kalapálják, hogy keményebb legyen.

körte: a hógő két oldalán lévő faragott dísz.

kötélvetés: kukázáskor (l. ott) a kötelet előre viszik s végére kötött könnyebb macskával a vízbe vetik; innen az eljárás neve.

középrigli: a hajó közepén s a hajó egész hosszában a fenékburkonyokra keresztben erősített igen vastag és széles keményfadeszka.

ködök-fót: a kivágott csókafészek (l. ott) helyére tett folt.

krancmajster: a hajósokat összeverbuváló, őket vezető s nevükben a gazdával egyezkedő úgynevezett *bandagazda*.

kuku: az őria (l. ott) két oldalán levő fagámó. Kukázáskor a vontatókötelet tartja. Különbön ez a neve minden éles szögben összehajló ágas fának, mely hasonlít a kézzel írt egyeshez (1). Ugyancsak *kuka* a neve a superok egyik szögmérőjének.

kukajáró: a hajótetőn egész hosszában végigmenő, kb 2 m széles lapos rész, melyet a filelétra keretez. A kukások vontatás közben a *kukajárón* mennek.

kukás: a kukázást (l. ott) végző ember.
kukásmacska: az a vasmacska, melyhez a kukáskötél végét erősítik (l. *kötélvetés*).

kukázás: a vontatás egyik módja, melynél a vontatók a kukajárón járnak végig. A hajót tk. a lábukkal tolják ki maguk alól.

kurját üt: nagy hűhót csap valamiért.

kun-kötés: a kötélvég hurkolásának egyik módja.

kutu: a tiszta homokrétegben itt-ott előforduló sankos (l. ott) rész, mely valami ág v. szemét körül halmozódott fel s aztán úgy vette körül a homok.

lajfántol (S): l. *kócol*.

langó: lassúbb parti víz, különösen hirtelen kanyaroknál, melyek lefékeznek a víz futását (l. Nyr 76:59).

lángli: vékonyabb kötél, mint pl. az, amely a lovasdereglyét (l. ott) a partra fanoltatáskor a kellő helyzetben megtartja.

lecsatol: váltáskor (l. ott) a rúd (l. ott) végén levő drumóról (l. ott) a lovas-kötél (l. ott) gúzsát leveszik, lecsatolják.

lefogató deszka v. patkó (S): ha a deszka hajlítás közben megdurran (l. ott), hogy a repedés tovább ne terjedjen, egy darab vékonyabb deszkát, patkót szögeznek rá. A patkó mindaddig rajta marad, míg a deszka *meg nem szokik*.

ler (S), **srégvezető v. kuka:** egy kis darab deszkából egy alkalomra faragott hajlás-szögmérő.

letaszít (S): a deszka élet egy-két gyalulókéssel leszedi, letaszítja; úgy is mondják: *fózol*.

letaszítás (S) v. *fózolás*: l. *letaszít*.

leül a hajó; elsüllyed. Az utóbbit erre nem igen használják.

leveti (a kötelet): eloldja.

limán: sebes, örvényes, forgó víz, mely rendszeren visszafelé folyik.

linta: hat—hétméteres, vastag fenyőrúd. A végén egy kb. másfélméteres és tompaszögben hozzáerősített széles deszkadarab van. Szakasztott olyan, mint a tutajosok kormánylapátja. Ereszkedéskor eveznek vele a basokról.

lintaszeg: a linta rúdja át van lyukasztva. E lyukon halad át a lintaszeg s belé megy a basnicán levő lyukba. E szeg körül forog a linta.

lovasbak: a kukajáró végén, a gojba fölött álló s fűrővel (l. ott) ellátott bak, melyhez a vontatókötelet hurkolják.

lovasderegje: nagy 10—12 méter hosszú, sőt igen nagy hajók mellett még hosszabb, laposfarú ladik, melyen a vontató lovakat szállították egyik partról a másikra.

lovaskötél: lóvontatásnál használt vastagabb kötél, melynél fogva a hajót vontatták.

macska: vasmacska.

macska (S): bemetszésekkel ellátott vastag deszkadarab, melyet a meghajlítandó oldaldeszka szögeznek, s neki vetik a hévér fejét, hogy a deszkát meg ne rongálja.

maták: a gyalogos vontatók hámjának zsinórján levő kis fapecek, mellyel a vontató magát a vontatókötélhez kapcsolta.

mecsár: napos 24 órás szolgálattal. Legfontosabb feladata a víz szivattyúzása. Ezenkívül takarít, a főzéshez tüzet rak, stb.

mederdeszka: a hajó oldalának legalsó, fenekének pedig a legszélső deszkája. Van tehát *oldalmederdeszka* és *fenékmederdeszka*.

mederrigli: l. *fenékrigli*.

megcsap (S): hosszabb deszkák v. rönkök faragásakor a piros festékbe (*piros föld*) mártott csapózsínór rápöccentésével jelölik meg a fűrész útját. A lepattanó zsinór megcsapja a fát.

megdurran (S): hajlításnál a deszka néha meg szakott pattanni, durranni.

meghág: «Meghágta, he!» — mondják, ha a járgányon kétszer-háromszor rácsavart s mozgásban levő kötél rászalad az előbbi menetre.

meghúz (S): a színvesszőt (l. ott) a sniccerrel (l. ott) szép laposra faragja.

megizgel: ha kemény földre vetik ki pl. a kukásmacskát, valaki rááll s beléfogózza ide-oda ing rajta, azaz *megizgeli*, hogy a kapák a földre nyomuljanak.

meglapol (S): a tuskót, fatönköt a két

párhuzamos oldalán laposra faragja, hogy a tökézésre (l. ott) alkalmas legyen.

megorrol (S): az oldaldeszákak tökefelőli végeit olyan ferdére faragja, hogy jól beleilleszkedjék az orr- és fartőke zsilipelésébe (l. ott).

megszegi szaladóra a hajót: átkelésnél hirtelen a túlsó part felé irányítja, hogy a meglevő lendülettel mentől közelebb jusson a túlsó parthoz.

megvallat (S) egy tőkét v. rönköt: ki-spekulálja, hogy adná ki legjobban a kívánt darabot.

megvállalt (S): csapófával, azaz emelő-rúddal megemeli.

melles v. szűgyes hajó: olyan hajó, melynek az eleje, kissé szélesre sikerült.

mellékrigli: a két oldalrigli (l. ott) és a középrigli (l. ott) közé a hajó hosszában lefektetett s a fenékburkonyokhoz erősített két erős deszkasor.

menyecskecsalogató: a partról a hajóra vezető s a szokottnál szélesebb járődeszka. Rendesen dáguba alatt teszik ki, hogy ne féljen a menyecske rajta végig-menni.

mérőléc: egyméteres lécs, mellyel a homokprizma magasságát mérik.

müller: afféle vízfolyások, mint a *fok*, csak szélesebbek.

mohozó (S): kemény fából faragott arasznyi, nyeles vésőféle; a mohát verik vele a deszkaközökbe.

nagy karnic (S) v. **összeeresztő fűrész**: kb. 80 cm hosszú, egyenlű fűrész. A másik végén lyuk van, szeget dugnak át

rajta, hogy az össze nem illő deszkaközöket ketten lörözhessék: egyik a hajótesten kívül, a másik belül. Olyan nyele van, mint a régi pisztolyoknak.

nagyolás (S): a faragó-fejszével először csak úgy nagyjában adják meg az illető holmi alakját. Csak *kínagyolják*.

nyereg v. tetőnyereg: a búzáshajó tetejére szerelt, L-alakúra összerótt lécdarabok; hosszabb szerszámokat, rudakat, stb. tartanak rajtuk.

olájfurkó (S): egy darab fából kínagyolt bunkó; vasszerszámokra ütnek vele, mert a vaskalapács rongálná a szerszámot.

oldal-hambárdeszka: a rakodótér oldalát bélelik ki velük, az oldalburkonyok elé álogatva. Éppúgy kiszédhetők, mint a fenék-hambárdeszák.

oldal-mederdeszka: a hajó oldalának legalsó deszkája.

oldalrigli: az oldalburkonyok mentén s a hajófenéken körülfutó vastag, erős deszkasor. L. **középrigli** és **mellékrigli**.

orgona: régenté a mai gránitemelő (l. ott) helyett használták. Olyasféle készség, mint amilyen a kútások csavarják föl a kiásott földdel tele dézsát.

orom: az orrtőke két oldalán végigfutó kiemelkedés.

orrtőke: egyetlen hatalmas keményfatorzsból faragott, kb. 3 m magas, s a hajóorron függőlegesen álló oszlopféle. Az oldaldeszákak végét szögezik hozzá.

(Folytatjuk)

Könyvekről

Zsirai Miklós: A finnugorság ismertetése. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. 8° 68 l.

Zsirai Miklós hatalmas munkája, az 1937-ben megjelent «Finnugor rokonságunk» c. kötet már régen elfogyott és antikvár-példányt is csak nagy szerencsével lehet kapni. Mivel pedig ez az egyetlen komoly tudományos összefoglalásunk a finnugorságról, különösen az egyetemi oktatásban mutatkozott a második kiadás hiánya. A most ismertetett füzet természetesen nem lép fel egy második, átdolgozott kiadás igényével, hanem csak az eredeti könyv egy részletének átdolgozott kivonata. Nem szól ez a füzet a finnugor rokonság bizonyításáról, sem a finnugor nyelvhasznítás történetéről, noha ezek a részletek az 1937-ben megjelent könyvben tekintélyes helyet foglalnak el.

Rövid bevezetés után ír a szerző a «finnugor» elnevezés történetéről, majd finnugor őstörténeti kérdésekkel foglalkozik (a finnugor «őshaza», az ősi finnugor műveltség körvonalai, a régészet tanulságai, az ősi finnugorság érintkezése idegen népekkel, a finnugorság szétválása). Utána sorra veszi a finnugorság tagjait, az ugrorságon kezdve. A permieket és volgakakat letárgyalva, a finnségi népekkel fejezi be a könyvet. Mindenütt először a csoport elnevezését, történetét és szétválását boncolgatja, majd rátér az egyes népek elnevezéseire, mai elhelyezkedésére, számára, nyelvjárási tagozódására, történetére, anyagi és szellemi kultúrájára. A füzetet térképek egészítik ki.

Nemcsak az egyetemi hallgatók igényeinek kielégítésére alkalmas ez a füzet, hanem a finnugor tudományok művelői is érdeklődéssel forgathatják. Itt találjuk meg összesítve a legújabb adatokat nyelvrokonaink számára vonatkozólag, megláthatjuk.

milyen hatalmas anyagi és kulturális fellendülést hozott a szovjeturalom e kis népek életébe. Nagyon helyes és fontos újtásnak tartjuk azt is, hogy a nagy, összesítő térképen kívül megtalálható benne a hanti-mansyi nemzeti körzet, a komi, udmurt, mari és mordvin autonóm szocialista köztársaság térképe, valamint Fennoskandia térképe Finnországgal, a karjalai-finn és az észti szövetséges szocialisták köztársaságával.

A könyv stílusa a szerzőtől megszokott, könnyen gördülő, kifejező, élvezetes. Olvasása tehát nemcsak szakembernek tanulságos és élvezetes, hanem a laikusnak is.

Egy ilyen szűkre szabott terjedelmű és elsősorban egyetemi igények kielégítésére szolgáló műben természetesen lehetetlen lett volna azt kívánnunk, hogy minden finn-ugor nyelvről részletes ismeretést kapjunk. Mégis kevésnek látszik az az egy-két nyelvészeti utalás, mint pl. a komi (zürjén) nyelvjárási tagozódás (21). Így a könyv elolvasása után az olvasó alig kap valamilyen útmutatást a finnugor nyelvek hangtani jelleméről, a nyelvtani rendszer egyezéseiről stb. A rokonság fokáról is csak egy helyen találunk felvilágosítást (44), a finnségi népek nyelvének tárgyalásakor. A szókészlet összetételére vonatkozólag már jóval több adatot találunk, főleg a finnségi népek közfinn korának tárgyalásában, az obi-ugor műveltség rajzában és a mari (cseremiszi) nép történetében.

Ezzel szemben kissé túlságosan részletezőnek tartjuk a különböző népcsoportok és népek neveinek tárgyalását, amely összesen a könyvnek majdnem egyhatedét teszi ki. Érthető, hogy ez a terület jobban foglalkoztatta a szerzőt, hiszen itt saját tudományos eredményei vannak, amelyek először az 1937-es kiadásban láttak napvilágot. Ott föltétlenül helyes volt, a terjedelemhez is arányosan illeszkedett a népnevek részletes megvitatása. Itt azonban elég volna csak a legvalószínűbb magyarázatra kitérni, nem kellene sorra venni az érdekes, de régen elavult magyarázó kísérleteket is.

Mindent összefoglalva, Zsirai Miklós munkája fontos, időszerű összefoglalás. Stílusa kitűnő, szerkezete jól tagolt. Nagy hasznára lesz nemcsak egyetemi oktatásunknak, hanem általában az egész finnugor nyelvtudománynak. Kálmán Béla

Bárczi Géza: A magyar szókinés eredete. Budapest, 1951. Tankönyvkiadó.

Az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek elnevezésű sorozat 2. számaként jelent meg Bárczi Géza fenti munkája. A mintegy 100 lapos mű egyetemi tankönyvnek készült, s ez nem kis feladatot rótt a szerzőre. A magyar szókinés kutatás sokrétű, különböző kutatási területeken művelt, gyakran ellentétes értelmű problematikáját kellett összefoglalni egy oktató szempontokat figyelembe vevő, szintetikus áttekinthető. A szerző törekvéseinek eredményeképpen jó átfogó képet kapunk a magyar nyelv szókészletének különböző rétegeiről, ezen túlmenőleg a velük összefüggő hangtörténeti, művelődéstörténeti és általános történeti kérdésekről.

A könyv beosztása a következő: az eredeti szókinés finnugor, illetőleg ugor rétegének tárgyalása után a magyar nyelv külön életében keletkezett szavakat tárgyalja. A könyvnek ez a része azért is jelentős, minthogy a belső szóteremtés által a magyar nyelven belül keletkezett szavakra, állathivogatokra, gyermeknyelvi szavakra vonatkozólag összefoglaló munkával még nem rendelkezünk.

Ismeretlen eredetű szavaink rövid tárgyalása után a magyar nyelv idegen elemeit veszi sorra. Általános jellegű megjegyzései után iráni jövevényszavainkkal foglalkozik. Külön fejezetben tárgyalja mongolos jövevényszavaink kérdéseit, majd a kaukázusi kölcsönzések lehetőségét. Ezek után áttér egyik legjelentősebb jövevényszórétegünkre: a török jövevényszókra. Ezen a fejezeten belül együtt tárgyalja a honfoglalás előtti, valamint a kún-besenyő és oszmán-török jövevényszavakat. A következőkben a szláv, német, latin, francia, olasz és rumén jövevényszavakkal foglalkozó fejezetek sorakoznak az eddigiekhez.

A szerzőnek a munka folyamán követett eljárása a következő: az egyes fejezetekben először a kérdés történetét foglalja össze. Tárgyalja a jövevényszavak átvételének történeti hátterét, az átvétel nyelv kérdését, az ezekkel kapcsolatos hangtani és egyéb kritériumokat (bemutatja pl. azokat a hangtani kritériumokat, amelyek segítségével a honfoglalás előtti csuvasos jellegű jövevényszavakat és a kún-besenyő eredetű vagy oszmánli eredetű szavakat egymástól elválasztják, vagy amelyeknek a segítségével a szláv réteg különböző eredetű elemei szétválaszthatók). Az egyes csoportok kronológiájával is foglalkozik. Végül pedig a jövevényszók tárgyi csoportosításával azok kulturális szerepére is fényt derít. Az egyes fejezetekben közli a legfontosabb részlettanulmányok irodalmát.

Bárczi könyve sorra veszi a magyar szókészlet eredetének legfontosabb kérdéseit, igen jó áttekinthetést ad. Vigyáz arra, hogy mértéktartó legyen, és hogy a tudománynak ezen a területen elért általánosan elfogadott eredményeit foglalja össze. Így

pl. kétkedő, illetőleg elutasító álláspontot foglal el az uráli-török érintkezés, vagy az urál-altaji és uráli-indoeurópai rokonság elméletével szemben. Talán csak egy-két hely van, ahol újabb, s kellőleg talán még nem bírált véleményt közöl. Pl.: az uráli őshazából származó török jövevényszó-réteg kérdésében, vagy az iráni jövevényszavaknak ősráni, szkíta-szarmata, alán és perzsa rétegre osztásában.

Egy-két hiányosságot azonban szeretnék megemlíteni. A *fék* szót a finnugor nyelvészetben általában nem a *fej* szóhoz kapcsolják már, hanem Toivonen etimológiáját elfogadva (osztj. *pek* 'Zaum', FUF 21:123) az ugorkori lovasműveltség egyik emlékének tartják. A *pegyvet* valószínűleg nem finnugor, hanem talán ugor eredetű szó (l. Kálmán B., Obi-ugor állatnevek 23–24.) — A *holtó, emik, holnap* nem ugor, hanem finnugor, illetőleg uráli eredetűek. — A *szer* szó eredeti jelentése nem 'mód, sor, fajta', hanem valószínűleg 'nemzetség' volt.

Sajnálatos módon nyelvtudományi irodalmunknak ezt a becses újdonságát egy elég zavaró technikai hiba ekeleníti. A könyvben 91 számozott lap van a valóságban, a tartalomjegyzék szerint 121 lap. Ebből következőleg a tartalommutatóban feltüntetett lapszámok seholsem egyeznek a könyv tényleges beosztásával. Hajdú Péter

Bárcei Géza: Fonetika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. 39 lap.

Az egyetemi magyar nyelvészeti oktatás céljaira készült Bárcei Géza Fonetikája. Céljának megfelelően röviden összefoglalja a hangképző szervekről, a hangképzés egyes mozzanatairól, a hangok osztályozásáról és tulajdonságairól szóló alapismereteket, melyeket nyelvvel foglalkozó leendő pedagógusoknak és kutatóknak ismerniük kell. Munkája a következő fejezetekre oszlik: I. Bevezetés (3–11 lap), II. A hangképző szervek (11–17), III. A hangok osztályozása (17–29), IV. Az időtartam (29–32), V. A hangnyomaték (32–34), VI. A hangmagasság (34–35), VII. A hanghossz (35–36), VIII. A szótág (36–38), IX. Fonológiai alapfogalmak (38–39).

A bevezetésnek egyik igen tanulságos fejezete «A beszédhangok fölfedezése», melyben a szerző az írás fejlődésének útját ismerteti. Az írásrendszerek kialakulásának egyes mozzanatait a gondolkodás és absztraháló képesség fejlődésével állítja párhuzamba: «Csak a gondolkodás fejlődésével, az absztraháló képesség kifejlődésével érte el az ember, hogy a mondatot alkotó hangsorból először a szót, majd a szót alkotó hangsorból a szótágot s végül a legkisebb akusztikai egységeket, a hangokat el tudta vonni» (4). A gondoskodásnak és elvonó képességnek ezt az évezredekig tartó fejlődés-útját híven követik az írásrendszerek, melyek a tulajdonjegytől, a fogalomábrázoláson és képiráson keresztül, a betűírásig jutnak el. Lényegüket a szövegek közé helyezett ábrák ügyesen szemléltetik.

«A fonetika története» c. fejezet az i. e. 6. századtól kezdve (Rig-Véda) tájékoztatja az olvasót mind a külföldi, mind pedig a magyar fonetika kiemelkedő műveiről. Itt, a megszábotott terjedelem ellenére a nevekhez fűződő ismereteket néhány mondattal bővíteni kellett volna, mert csak így lehetett volna elkerülni az általánosításokban mozgó megjegyzéseket. A 16. századi Madsenről, azaz Jacobus Matthiae Arthusiensisről pl. csak ennyit tudunk meg: «rég, nagytekintélyű tévedéseket kiigazítva, helyesen állapítja meg a magánhangzók és a másálhangzók közötti hangképzéssel különbséget» (7). Madsennek jelentős érdeme, hogy elsőnek tesz határozott különbséget *betűk* és *hangok* között, a hangok rendszerezését a beszélő szervek működésén, azaz a fiziológiai alapon igyekszik meghatározni, a magánhangzók jellegzetes hangszínének kialakításában nem csupán a *zöngé* (vox), hanem a szájjüreg-változó alakjának fontosságát is észreveszi. A másálhangzók képzésében pedig egészen bámulatra méltó finomságokat is leír: pl. a *tenuis*—*media* különbségei között az artikuláció erőfokbeli eltérését. Molnár Albertől szólva a szerző ezt írja: «az ő képzésére tesz fonetikai megjegyzést». Helyes lett volna megjegyezni, hogy Molnár a magyar ő artikulációs jellemzőjének az ajakkerekítést mondja. Hasonlóképpen általános természetű a Révaira vonatkozó megjegyzés is: «tévedései vagy fogyatékos megfigyelései mellett vannak meglepően pontos és nagy éleselműjségre valló megállapításai» (8).

A «Hang és helyesírás» c. fejezetben a *hang* és *betű* megfelelésének problémáit ismerteti, amelynek hiányossága csaknem minden helyesírásban visszatükröződik. A hang és betű közötti egyensúlyt már korán megbontották a nyelvcserek, a különböző idegen nyelvi hatások s így a kettő közötti szakadék csak mindig nagyobb lett. A nyelv fejlődését az írásrendszerek legtöbbje nem tudta nyomon követni és gyakran elmaradt tőle. Az egymáshoz való közeledést meggátolja a helyesírások konzervatívizmusa, amely viszont az írás-olvasás lélektani mechanizmusából érthető. Az olvasó ugyanis nem az egyes betűket olvassa, hanem az egész szó frott képét. A hang és betű megfelelés egyensúlyát a fonetikus írás igyekszik helyreállítani. Brücke, Dunay,

Lepsius, Jespersen és Setälä fonetikus írásrendszerének lényegét röviden és világosan kapjuk meg. Hasznosan egészíti ki és summázza a hangjelölésre való fonetikus tudnivalókat azután a III. fejezet 9. pontja is.

A hangképző szerveknek: tüdő, gégefő, garat-orr-szájüreg anatómiáját és működését világos formában adja a szerző és megemlíti azokat a modern lehetőségeket is (kymográf, röntgen, oscillográf), amelyekkel az egyes artikulációs mozgásokról pontos képet nyerhetünk. A tüdő közreműködése nélkül képzett ú. n. *csettintő hangokról* (avulsiva) Bárczi azt írja, hogy «A nyelv tulajdonképeni hangrendszerre... ezeket nem használja» (12). Az európai nyelvekben valóban nem fordulnak elő másként, mint empfatikum kifejezésére. Busmanok és hottentották nyelvében azonban a fonémrendszer rendes tagjai (vö. Stopa, R., Die Schnalzlaute im Zusammenhang mit den sonstigen Lautarten der menschlichen Sprache. Arch. f. Verg. Phonetik 3:89—108).

A hangok osztályozásában a mássalhangzókat a képzés módja, a nyelvcsap állása, a képzés helye, a hangszalagok működése és az egyes artikulációs kísérő mozzanatok szerint határozza meg, elfogadván a következő hagyományos csoportosítást: zárhangok, réshangok, affrikáták és liquidák. A liquidák tárgyalásában a bibliai tremuláns képzéséről a szerző helyesen azt írja, hogy «az ajkak laza zárt alkotnak, a kitóduló levegő ezt feltépi, de az ajkak újra meg újra összezsapódnak» (22). Ehhez hozzáteljük még azt is, hogy gyakran a nyelv hegye egyidejűleg zárt alkot az alveolák területén (a moldvai csángóknál). Éppen ez az oka annak, hogy a nyelvtörténet folyamán bilabiális tremulánsok helyébe a magyar nyelvterület nagy részén *i* lépett: *füsszög*. > *tüsszög*, *füfü* 'víz, itóka (gyermeknyelven)' > *tütü*.

Zárhangoknál a mediák és tenuisok közötti különbségei valóban a hangszalag-állás helyzete és a záralkotást, ill. nyitást kísérő izommunka erőssége, ill. gyengesége szabja meg. Ezekhez azonban hozzájárul még egy harmadik, kvantitatív tényező is: az időtartam különbség. A zöngé rövidebb (media), a zöngétlenség (tenuis) pedig hosszabb artikulációs időtartammal kompenzálódik (vö. Vox 1934:67—107).

A magánhangzók meghatározását és jellemzését rövid, világos fogalmazásban adja, meghatározásuknál a nyelv- és ajakműködést, valamint az artikuláció helyét veszi figyelembe.

A hang tulajdonságainak: az időtartamnak, hangnyomatéknak és hangmagasságnak kérdéseit főleg Gombocz nyomán adja. A fonetikai vázlatot fonológiai alapfogalmak dióhéjban való ismertetésével egészíti ki.

Bárczi Fonetikája az alankérdésekben jól lájékoztatja az olvasót, fogalmazása mindvégig világos és érthető. Helyesnek kell tartanunk azt a törekvést is, hogy az idegen kifejezések (latin-, görög és más nyelvű szakkifejezések) magyar értelmezését megadja. Hasznos kézikönyv minden egyetemi és főiskolai hallgató számára.

Hegedűs Lajos

Kálmán Béla: A mai magyar nyelvjárások. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. 36 l.

Az egyetemi oktatás egységesebbé tétele céljából a Köznevelési Minisztérium az egyetemi hallgatók számára kézikönyvek sorozatát adja ki «Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek» címmel. Ebben a sorozatban jelent meg Kálmán Bélának a mai magyar nyelvjárásokról szóló tanulmánya.

A munka terjedelme 36 lap, s hét fejezetre oszlik: I. A nyelvjárások kialakulása (3—4). II. A magyar nyelvjárástudomány vázlatos története (5—10). III. A mai magyar nyelv rétegződése (10—13). IV. A magyar nyelvjárások osztályozása (13—15). V. A magyar nyelvjárások hangtani, alaktani és mondattani sajátosságai (16—23). VI. A nyelvjárások felosztása és jellemzése (23—29). VII. A magyar nyelvjárási irodalomban használt fonetikus átírás (29—30).

I. Az első részben a szerző rámutat arra, hogy Sztálin elvtárs nyelvtudományi nyilatkozatai a nyelvjárások kialakulásának és miben létének a kérdését is megvilágítják. Kifejti, hogy «a nyelvjárások létezése sem magyarázható a nyelv belső fejlődéséből, ennek is társadalmi okai vannak. A ma ismert nyelvek és nyelvjárások történelmi kategóriák, nem mindig léteztek. A különböző gazdasági-társadalmi viszonyok között más és másképp fejlődtek és alakultak» (3).

Az általános bevezető után a magyar nyelvjárások keletkezésére vonatkozó elméleteket tárgyalja. Ismerteti Balassa József elméletének a lényegét, mely szerint a magyarság nyelve a honfoglalás előtt egységes volt, s az első nyelvjárási jelenségek a honfoglalás korában keletkeztek, az idegennyelvű népekkel való keveredés következtében. Ismerteti Melich, Gombocz és Bárczi idevonatkozó kutatásainak az eredményeit. Ezek az eredmények megdöntötték Balassa elméletét, s bebizonyították, hogy már

a honfoglalás előtt is voltak nyelvjárási különbségek a magyarság nyelvében, melyek a törzsi szervezetre vezethetők vissza.

Tárgyalja ezek után a nyelv és nyelvjárási különbségét, s azt írja: «Az elhatárolást tehát nem nyelvi, hanem gazdasági és társadalmi alapon kell megtennünk, mégpedig az illető kor viszonyainak megfelelően» (4). Kálmán Béla meghatározása alapján véve helytálló, helyes lett volna azonban, ha ezt a kérdést bővebben kifejti, rámutatva arra, hogy a nemzeti nyelv, nemzeti kultúra megléte vagy hiánya döntő szerepet játszik e kérdés eldöntésében.

II. A második fejezetben vázlatosan tárgyalja a magyar nyelvjárástudomány történetét. Rámutat arra, hogy a tájszólások iránti érdeklődést világszerile divatossá tették a francia forradalom eszméi. Bővebben foglalkozik a neológusok és ortológusok szerepével a nyelvjárások iránt való érdeklődés felébresztésében.

Ebbe a részbe — sajnálatos módon — egy értelemzavaró sajtóhiba csúszott be. Az 5. lapon ezt olvashatjuk: «... az a népnyelv iránti érdeklődés, amely jellemzi a 17. század végét és a 19. század első harmadát.» Itt nyilvánvalóan a 18. század végéről van szó.

Fejlődésében ismerteti a szerző a nyelvjáráskutatás különböző módjait, a tájszógyűjtést, a tájszótárakat, a tárgykör-monográfiák szerinti gyűjtést, a nyelvjárási szövegek gyűjtését és a nyelvatlasmunkálatokat. Bőven foglalkozik ebben a részben a Magyar Nyelvőr úttörő szerepével.

Komoly hiányossága ennek a résznek, hogy keveset foglalkozik a nyelvjáráskutatásnak a felszabadulás utáni helyzetével. Nem mutat rá arra, hogy kormányzatunk komoly anyagi támogatása mellett új lendületet kapott a nyelvjáráskutatás is. A Nyelvatlasz munkálatai mellett — amelyet röviden ismertet — meg kellett volna említenie az új Magyar Tájszótár anyaggyűjtését, amelynek során eddig több, mint százezer adat gyűlt össze Szinnyei Magyar Tájszótárának a megjelenése utáni gyűjtésekből, továbbá nem lett volna szabad megfeledkeznie azokról a nagyméretű szöveggyűjtésekről, amit a MTA Nyelvtudományi Intézetének kutatója, Hegedűs Lajos végzett a

III. A munka harmadik fejezete a mai magyar nyelv rétegződését tárgyalja. A magyar nyelv különbségeit három síkban vizsgálja. 1. Földrajzi különbségek vagy *nyelvjárások, tájnyelvek*. 2. Foglalkozás szerinti különbségek vagy *csoporthelyelvek*. 3. Műveltségi különbségek vagy *rétegnelvek*.

IV. A negyedik fejezetben a «Magyar nyelvjárások osztályozása» címmel a nyelvjárások eddigi osztályozásának a történetét adja. Ismerteti Verseghy Ferenc, Simonyi Zsigmond, Balassa József, Horger Antal, Laziczius Gyula elméleteit, s Deme Lászlónak eddig nyomtatásban még meg nem jelent osztályozó kísérletét.

A különböző osztályozó kísérleteket nemcsak leírja, hanem kritikával is illeti, rámutatva hiányosságaikra, fogyatékságaikra, s végül rámutat arra is, hogy «... a nyelvjárások osztályozó szempontjai még ma sincsenek megnyugtatóan kidolgozva» (15).

Nem egészen érthető, hogy a nyelvjárások osztályozására vonatkozó elméletek tárgyalását és a nyelvjárások felosztását és jellemzését miért választja ketté a szerző, s a kettő közé miért iktatja be a magyar nyelvjárások hangtani, alaktani és mondat-tani sajátosságainak a vizsgálatát. Így a könyv felépítése megtörik. Ahhoz, hogy a nyelvjárások felosztásáról, jellemzéséről beszélhessünk, kétségtelenül ismernünk kell a felosztás alapjául szolgáló hangtani, alaktani és mondat-tani sajátosságokat. Éppen ezért — véleményem szerint — helyesebb lett volna, ha ez a rész megelőzi a magyar nyelvjárások osztályozását tárgyaló fejezetet, s a felosztásra vonatkozó eddigi elméleteket és saját felosztását — amely lényegében Balassáéra támaszkodik — egymás után tárgyalja.

Az V. fejezetben igen nehéz feladatra vállalkozott a szerző: hét és fél lapon összefoglalja a magyar nyelvjárások hangtani, alaktani és mondat-tani sajátosságait, sőt foglalkozik a szókinccsel is.

Ezt a nehéz feladatot Kálmán Béla — figyelembe véve a könyv célját — jól megoldotta. A különböző nyelvjárásokban található legfontosabb sajátosságok közül azokat ismerteti, amelyek nagyobb területen elterjedtek.

Ismerteti a magánhangzók különbségét időmérték szempontjából, zártság—nyíltság szempontjából, a labiális *a* és illabiális *á* elterjedését, az *é* hangok kétféle viselkedését, az *ő*-zés és a kettőshangzók elterjedését.

A mássalhangzókval kapcsolatban kitér a palatalizálódás, az affrikálódás, az asszimiláció, a hiátus és a gemináció elterjedésére.

Az alaktani keretében szintén csak a legfontosabb jelenségeket tárgyalja, a szóképzéssel, határozóragokkal, az igeragozással kapcsolatban.

Az alaktan körébe felvett kérdések közül — mint a szerző maga is említi — több már inkább hangtani vonatkozású, pl., hogy a névutókból fejlődött határozóragok nagyrésze bizonyos nyelvjárásokban nem illeszkedik, vagy hogy az egyes határozóragok a legkülönbözőbb változatokban fordulnak elő (Dunántúl *bül—bül bü—bü*, nyugaton *bu—bü*).

VI. A nyelvjárások felosztásában Balassa felosztását fogadja el a szerző alapul, bár a terminológiában kissé eltér tőle, amennyiben *alföldi* helyett *déli*, *dunai-tiszai* helyett *tiszai*, *északnyugati* helyett *palóc*, *királyhágóntúli* helyett *mezősegi* elnevezést használ. Az elnevezések területén történt változtatást csak helyeselhetjük, jobban rámutatnak az egyes nyelvjárasterületek lényegére, mint Balassa elnevezései.

A nyelvatlaskutatás eddigi adatai alapján a szerző az egyes nyelvjárasterületek Balassa megrajzolta határait módosította. Különösen jelentős módosítás történt az alföldi és a duna-tiszai nyelvjárás elhatárolásában. Az újabb kutatások alapján ugyanis kiderült, hogy a *ő*-zés, a déli terület egyik legjellemzőbb sajátága, az Alföldön egészen Budapest közeléig felnyúlik. Az egyes nyelvjárasterületek elhatárolásában azonban a nyelvatlask-gyűjtés és regionális atlaszgyűjtések során még újabb módosítások várhatók.

Mind egyik nyelvjárasterülettel kapcsolatban közli a szerző a legfontosabb hangtani és alaktani sajátságokat, egyúttal — többnyire — röviden össze is hasonlítja a környező nyelvjárással.

Igen jó megoldás az, hogy minden nyelvjárasterülethez közöl néhány soros jellemző nyelvjárási szöveget is.

A munka VII. fejezete a nyelvjárási irodalomban használt fonetikus ábrást tárgyalja. Itt is rövid történeti áttekintést ad, ismerteti a ma is használt jelrendszert, majd közli az egyes magánhangzósorokat.

Nem érthetünk itt egyet a szerzővel abban, hogy az *á* hangot a labiovelárisok közé s nem az illabiálisok közé sorozza. Ha tudományos érvekkel talán védhető is az az álláspont, hogy az *á* mint határeset helyet kapjon a labiális sorban is, az illabiális sorból való kihagyása teljesen megokolatlan, s egyetemi kézikönyvben csak zavart okozhat.

Valószínűleg csak sajtóhiba, hogy az *ē* a magas illabiális hangok között a hosszúak sorában is helyet kapott, nyilván az *ē* helyett.

A szerző közli a magyar nyelvjárasterületek térképét, azonkívül négy hangtani és három szóföldrajzi térképet is ad. A térképek több esetben módosítják eddigi ismereteinket, összeállításukban ugyanis Kálmán Béla a nyelvatlask-gyűjtés eddigi eredményeit is figyelembe vette, s ennek következtében az egyes jelenségek határai — Horger megállapításaival összehasonlítva — meglehetősen eltolódtak. Horger pl. az *l*-ezésre vonatkozólag a következőket írja: «Ezzel szemben Dunántúl nyugati felében (az egész nyugati nyelvjárasterületen, a dunántúli nyelvjárasterület nyugatiabb vidékein és az alföldi nyelvjárasterülethez tartozó Somogy megyében) s innen északra a felső Duna balpartján, Pozsony, Nyitra megyében, a Mátyásföldön, szabályosan depalatalizálódott a rövid és a hosszú *ly*.» (A magyar nyelvjárások 106). Ezzel szemben Kálmán Béla kimutatja, hogy az *l*-ezés kiterjed Somogyon kívül majdnem egész Baranyára, sőt Tolna egy részére is, és az *l*-ezés keleti határa kb. a Balaton északi része — Mohács vonal. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonban meg kell azt is említenünk, hogy a szerző az *ly* változatainak a kérdését csak két példán (*golya*, *folyik*) vizsgálta, az *l*-zés elterjedése azonban szinte szavanként más és más.

Kálmán Béla könyve egyetemi segédkönyvnek készült. A legújabb nyelvjárási kutatások eredményeiből felhasználta mindazt, ami egyetemi segédkönyvben felhasználható, a régebbi felfogásokat több esetben módosította, Felhasználta és alkalmazta Sztálin elvtárs nyelvtudományi nyilatkozatait. Módszerében is igyekszik követni a dialektikus materializmus tanításait. A kérdéseket fejlődésükben, összefüggésükben vizsgálja. Sikerül alkalmaznia ezt a módszert az I., II. és V. fejezetben, kevésbé meggyőzően a mai magyar nyelv rétegződéséről írott részben.

Az egész munka világos, jól tagolt, tanulható, alkalmas arra, hogy felkeltse az érdeklődést az egyetemi hallgatókban a nyelvjáráskutatás iránt, s emelje egyetemi oktatásunk színvonalát.

Imre Samu

BANYÁSZREGÉNYEK

Nemrégiben «építőipari» meg «faipari» regényeket mutattam be folyóiratunkban azzal a megállapítással, hogy az ilyen «szak»-regényeknek különleges nyelvük és stílusuk van, mert szerzőik a maguk foglalkozásának, mesterségüknek szavait, kifejezé-

seit használják. Ezúttal «bányász»-regényeket mutatok be: két oroszról fordítottat és egy eredeti magyart.¹

Mindhárom igazi «bányász»-regény a szó legszorosabb értelmében. Mindegyik nemcsak hűen tükrözteti a bányászok életét, a bányászmunkát, a «széncsata hőseinek» a föld alatt vívott nehéz, de lelkes küzdelmét, hanem mindegyik telve van a bányászok foglalkozásának olyan szavaival, amelyeket a köznyelv nem használ, sőt sok olyannal is, amelyet nem ismer, s ezért nem is ért meg. Ezek a regények mutatják legjobban, hogyan kerülnek be az egyes foglalkozások, mesterségek különleges szavai nemcsak a róluk szóló irodalomba, hanem még a szépirodalomba is. Ezekben a regényekben annyi a műszó, a bányászmesterszó, hogy az olvasó ezek ismeretének hiányában helyenként egészen értetlenül áll a szereplők beszédével szemben; keresnie kell egyes szavak jelentését, egyes kifejezések értelmét, hogy megértse és átélje a párbeszédék súlyát. Mint minden szakregény szakszereplői saját szaknyelvükön beszélnek, úgy ezeknek a bányászregényeknek bányászszereplői is bányásznyelven beszélnek s ez természetes is, ha figyelembe vesszük, hogy ezek a vérbeli bányászok mindent bányászszemüvegen át néznek, hiszen életüket a bánya tölti be, s minden gondolatuk a bánya körül forog. Hogy beszélhetnének a bányáról és a bányászmunkáról másként, ha nem a saját nyelvükön? A bányászat szavai közül persze sokat megtanultak már azok, akik velük érintkeznek, de a kívülállók legnagyobb része nem ismeri és nem használja őket.

Tudták, érezték ezt a nehézséget a regények írói, illetőleg fordítói is, s ezért a szakkifejezések és mesterszók magyarázatával nem maradtak adósok. Így a Kuznyecki föld fordítói a regény végére egy ötlapos függelékkel illesztettek «Szakkifejezések és idegen szavak magyarázata» címmel, az így kezdődött c. regény írója pedig a szöveg alatt jegyzetekben adja meg a szükséges szómagyarázatokat. Ezt az utóbbi eljárást követik a Donyeci bányászok fordítói is.

Az eredeti magyar regény írójának, Holdi Jánosnak nyelve gördülékeny, élvezhető s általában magyaros. Ahol a köznyelvben nem használatos szavak érthetetlené tennék a szöveget, ott jegyzetekhez folyamodik. S erre szükség is van, mert ilyen mondatok kerülnek az olvasó elé: Az alsó szint eresztékei légvágatát ugrasztottuk be az öreg Szabóval. Szépen belefűrtünk és beeresztettük a főtét (117). Zami az ereszke baloldali osztójában egy strekára tette őket (135). Seres a forgatólécmeznél segített befordítani az üreset (107) stb. Aztán meg telve van a regény ilyen szavakkal: *zsomp*, *urma*, *sikla*, *stomp*, *ort* stb. Ki értené meg az olvasók közül az ilyeneket magyarázat nélkül? Holdi azonban ilyen magyarázatokkal szolgál: *urma*: a vágat oldalfala; *berabolni*: beomlasztani; *főte*: tető; *pazit*: robbanóanyag; *revir aknász*: egy bányarész (revir) ügyeletes vezetője; *kisarolni*: kivájni a fa végét; *stomp*: odaltámfá; *vető*: színér felfelé vagy lefelé való elhajlása; *felozőlő*: az a terem, ahol a munkába való beosztást csinálják és felolvassák; *bunker*: szennyűjtőhely, szennyűjtő medence; *streaka*: bányafolyosó; *baliga*: csillejegy; *ort*: vágat vége.

Ott, ahol egy-egy szó jelentését az összefüggés, a szöveg maga is megérteti, írónk nem csatol a szóhoz jegyzetet. Annak a magyarázatával azonban írónk adós marad, hogy mi az a *csákózás*, mert csak annyit mond, hogy «Sándor abbahagyta a *csákózást*», de hogy ez milyen munka, milyen művelet, az az összefüggésből sem derül ki (135).

Az oroszról fordított két bányászregény áttüztetői is kiváló munkát végeztek s ezen nem csodálkozunk, mert hiszen mindegyikük elismert, szakavatott műfordító és ismert stilszta. Pedig ilyen szakregényt lefordítani nem is olyan könnyű és egyszerű munka, mert csakúgy hemzsegnék bennük a szakkifejezések, amelyek csak a szakemberek által ismert fogalmakat jelölnek. Az olvasó minden pillanatban ilyen szavakba ütközik: gyorsított feltárás és elővájás; többvájvágés kihajtás, meddő beágyazás, többfejtvájvágés módszer, több vájvágrendszer, fejtési pajsz vázlata, önrakodás, oldaltám, frontfejtés támfái, gyorsfejítő grafikon, telepcsapás, ereszke, fekü, gurító, osztóközle, stb.

A mesterszók és szakkifejezések közül soknak magyarázatát, megvilágítását is megtaláljuk részint a szövegben, részint a jegyzetekben, sok helyütt részletesebben, bővebben, mint Holdi János regényében. Pl. Holdi a *főte* szóra csak annyit mond: tető, a Kuznyecki földben viszont ezt találjuk: *főte*: a széntelepet fedő meddő kőzet,

¹ A. Volosin: Kuznyecki föld. Sztálin-díjas regény. Második átdolgozott kiadás. Fordította: Urbán Eszter és Palotás Magda. Új Magyar Könyvkiadó 1951. — 2. Gorbátov: Donyeci bányászok. Fordította: Makai Imre és Kovai Lőrinc. Új Magyar Könyvkiadó 1951. — 3. Holdi János: Így kezdődött. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951.

amelyet a jövesztési munkahelyeken nem fejtenek le; *lejáró főte*: a szénteleg fölött települő, aránylag nem vastag közetréteg, amely a szénteleg kifejlése után a főtéről a rétegeződés síkja mentén leválik. — Ugyanilyen, sőt még részletesebb magyarázatot kapunk sok más bányász kifejezésre a regényekben. Egyes munkafolyamatok leírásának könnyen érthető fordításával is találkozunk imitt-amott. Pl. Urbán Eszter és Palotás Magda fordításában a ciklusos munkamenetről ezt olvassuk: — Ha a dolog lényegét nézzük, ez a ciklusos munkamenet roppant egyszerű dolog — mondotta Rogov. — De különösen egyszerű akkor, ha elemeire bontjuk. Három műszak naponta. Egyik ezek közül a frontfejtést készíti elő a termeléshez. Ha a télep vízszintes vagy lapos dőlésű, aláreseljük, lyukakat fúrunk benne a robbantáshoz, előremozgatjuk, helyesebben át-helyezzük a szállítószalagot, megerősítjük a főtét. Végül lerepesztjük, lelőjük a szenet. A következő két váltás meg csúzdára rakja és kiszállítja a szenet (20). — Világos, érthető fordítás.

A Donyeci bányászok eleven lüktetésű, magyaros és könnyen folyó fordításában is sok munkamenet, munkafolyamat leírása vonja magára a figyelmet. Pl. a süritett levegővel működő fejtőkalapácsról egy helyütt (Kovai Lőrinc fordításában) ezt olvassuk: Eles, határozott mozdulattal összekapcsolta a kalapácsot és a gumitömlőt, türelmetlen sietséggel kinyitotta a süritett levegő vezetékcspajját, mintha nem is a kalapácsnak volna szüksége a levegőre, hanem neki magának; mintha lélekzeni se tudna anélkül. Nyugtalanul tapogatta a gumitömlőt és érezte, amint a levegő rugalmas áramlással végigtömlött a vezetéken, — mint a forró vér az erekben. Érezte, amint pillanatról-pillanatra összesűrűsödött a levegő a tömlőben, amely most féktelen erővel telt meg. Végre megremegett, élettelt telt meg a fejtőkalapács. Elő lett és türelmetlen. Már maza rángatta Viktort a szénréteg felé új küzdelemre és a bányász vele együtt, parancsoló hívásának engedelmeskedve tör be, egyre nagyobb hévvel, az évszázados mélységekbe és omlaszt, fejt, dönti a szén falát... (181).

A három bányászregény nyelvének és stílusának taglalását mellőzöm s csupán azt óhajtom megállapítani, ismételt, hogy az új regényformák születésével és fejlődésével a regények nyelve és stílusa nagy változáson megy át. Olyan szavak és kifejezések kerülnek bele a szépirodalomba, amelyek nemrégiben még elképzelhetetlen képtelenségnek tunktek volna föl a polgári társadalom frői és olvasói előtt. A mai «szakregények»-ben megfigyelhetjük a népi írók munkáiban már észlelt folyamatot, hogy miként, milyen módon s milyen mértékben áramlanak át a népnyelvnek, a tájnyelvnek, a csoportnyelvnek, az egyes ipari foglalkozások nyelvének jellegzetes szavai és kifejezései az irodalmi nyelvbe. Az eddig csak az egyes vidékek népe és a dolgozók egyes csoportjai által ismert s a kívülállókra nézve csak szólárak segítségével érthető szavak és kifejezések lassanként általánosan ismertekké, használtakká válnak, s köz- és irodalmi nyelvünk szókészletét gazdagítják. Itt azonban résen kell lennünk. Védennünk kell nyelvünket az idegen hatások, a hibás, helytelen kifejezések elterjedése ellen. Ne tévesszük szem elől, hogy éppen ipari nyelvünk van tele szemenszedett idegenszerűségekkel, főként germanizmusokkal, valamint nyelvünk «épsége és szépsége» ellen irányuló merénylettekkel. A mesterszavakat nyelvünk szellemének megfelelően helyesen megválogatni, a gyomot kiirtani, a fattyúhajtásokat lenyesegetni, a munka, az ipari, a termelés nyelvét magyarrá tenni: a nyelv művelők elsőrendű feladata.

Csinosomdrága. Magyar népmesék. Összeállította: W. Petrolay Margit, Kovács Ágnes, Szántó Piroska rajzaival. Ifjúsági Könyvkiadó, 1951. — 196 lap.

Ez az ügyesen összeállított meséskönyv 26 hosszabb-rövidebb eredeti népmesét tartalmaz. A meséket az ország különböző vidékeinek régibb és újabb mesegyűjteményeiből válogatták össze a könyv összeállítói. Vannak benne Kálmány Lajos alföldi, Kovács Ágnes kalotaszegi, Berze Nagy János hevesi, Kriza János székelyföldi, Horger Antal hétfalusi csángó, Török Károly csongrádmegyei, Végh József sárréti gyűjtéséből, továbbá Arany László és Bözdi György gyűjteményeiből vett mesék, végül a Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamaiból válogatottak. Folyóiratunk 10 mesével van képviselve a könyvben. Ezek a többiekhez hasonlóan a nép ajkáról történt följegyzéshez híven, a maguk természetes egyszerűségében adják a népmeséket, átírás, áttílizálás nélkül. Ez így is van rendjén! A kiadás a nyelvi kifejezésmódot, a fordulatokat, mondat-szerkezeteket, szórendet is híven követi, mindössze a tájnyelvi kiejtést írták át a kiadók köznyelvre s helyenként egyes tájszókat helyettesítettek a megfelelő köznyelvi szóval, hogy ilymódon a mese érthetőségén lemdítsenek, a mese megértését megkönnyítsék.

Egészen teremészetes változtatások az ilyenek: *mengyek* h. megyek, *ripát* h. rópát, *kimin* h. kémény, *messzirű* h. messziről, *píz* h. pénz, *betülle* h. befőle; *aszt* t. h.

azt, értyi h. értyi, vadkörfe h. vadkörte, mondi h. mondja, báni h. bánja, kapó h. kapsz, ré h. sír, édös h. édes, tehentü h. tehéntől, ószik h. aluszik, visszagyütt h. visszajött, kaatozi h. kiáltozza, tunnád h. tudnád, noobb h. nagyobb, tejsét h. tejcskét, komrába h. kamrába, mán díltre járt h. már délre járt, készét h. készit, leét h. lett, esmént h. ismét, osztég h. aztán, intést h. egyenesen, tössze magát h. tettei magát stb. Az ifjúságnak szánt meséskönyvben ilyen tájnyelvi hangalakokra semmi szűkség.

Helyénvalók azok a szövegváltoztatások is, amelyek a megértés megkönnyítésének szolgálatában állnak, mint pl. az alábbiak: A Cserneki című mesének a Nyelvörben Sepsi-Uzonból közölt eredeti szövegében (Nyr 8:373) ez van: *a hammat kotorta a gócba*, — ez a meséskönyvben így van: *a hamut kotorta a suiban* (87); ugyanígy pl. a Nyr-ben: De Cserneki a kicsid ujjával egy mícze úgy belévágta a földbe a kirájfijút, — a meséskönyvben: De Cserneki a kisujjával egy pillanat alatt úgy belevágta... (88); a Nyr-ben: hát rejik kiadtottak a szógákra, hogy ménem tesznek e kicsit tüzet, hiszen lássák, hogy fagynak meg! — a meséskönyvben: hát rákiadtottak a szolgákra, hogy mért nem tesznek egy kicsit a tűzre, hiszen látják, hogy majd megfagynak (91); a Nyr-ben: Cserneki s a kirátleány csak magikra mentek, — a meséskönyvben: csak maguk mentek (uo.); a Nyr-ben: a hátán hetvenhét kozsók volt, — a meséskönyvben: a hátán hetvenhét suba volt (91); a Nyr-ben: a kenyeret a nagy-étü csak úgy kuffogtatta bé mind egy takarós szálíg, — a meséskönyvben: a nagyétkü csak úgy fálta föl mind egy szálíg (91).

Erdekes, hogy a Nyr-nek ugyancsak a 8. kötetében a szintén Sepsi-Uzonból közölt A varróto című (itt: A varrótü) mesében szereplő *berbécs* helyett a meséskönyv a *kecske* szót használja, jöllehet a *berbécs* ('ürü, kos') és a *kecske* nem azonos állat. Egyébként ebben a mesében a *kokiska*, *kokis* helyett a *kokaska*, *kokas* szót használják a kiadók; a *pest* helyett az *ágy* szót alkalmazzák, holott a székeleyknél a *pest* 'nagy terjedelmű és két oldalt alul nyílt szobai fűtő kemence' (MTsz), nem pedig *ágy*; a mondat így hangzik a Nyr-ben: A macska bément a *pest alá* (8:420), — a meséskönyvben: A macska bement az *ágy alá* (153). Ugyanebben a mesében olvassuk: a Nyr-ben: Ók bizon lassan bémennék az egész, — a meséskönyvben: bémennék *mindnyájan* (153), osztán bémentek az egész (uo.), — bémentek *mindnyájan* (uo.). Az eredetiben a *berbécs* azt mondja, azért megy hetedhét országra, mert: egy gazdának *berbéce vótam s örökké mindegyiket leüttem s elcsaptak* (429), a mesében a *kecske* így okolja meg vándorlását: egy gazdának *kecskéje voltam s örökké mindent megettem s elcsaptak* (150); a Nyr-ben: Nízem a lovat, megörte az egér (3:280), — a meséskönyvben: Nézem a lovat, megette az egér (83); a megör jelentése: megöröl.

Nagyobb szövegváltoztatást csak ott végeztek a kiadók, ahol az eredeti szöveget nem tartották ifjúsági könyvbe valónak. Így pl. A szegényember és a kigyókirályfi c. népmese eredeti szövegében egy helyütt ezt olvassuk: Azután félkészültek a vásárra. Az asszony ült kanca lóra, az embér pegyig csödörre. Hát az asszony émaratt éty kicsit; a csödör ekkor rá nyerített a kanczára, hogy mé nem gyün hamarább. Em még aszt monta: könnyü nekéd, mikor tē magad vagy; de én magam is nagy hasú vagyok, mēg a kit hordozok, az is nagy hasú (Nyr 3:228); — a meséskönyvben a kanca így felel a csödörnek: Könnyü nekéd, te csak azt a sovány embert viszed, én meg ezt a kövér asszonyt itt-e! (86).

A meséskönyvben átirás nélkül meghagyott, köznyelvi szóval nem helyettesített tájszavak között vannak olyanok, melyeket a könyv olvasóközönsége, az ifjúság nem ismer, nem ért vagy félreért; ezeket jegyzetben föltétlenül meg kellett volna világítani. Ilyen pl. a *cseplesz* szó, melynek jelentése: 'vézna, csenevész, sovány, erőtlen, apró v. gyenge fölfogású, fejletlen eszű v. haszontalan, szavahihetetlen, hazudozó, fecsegő, hitvány, alávaló ember' (MTsz), a szó jelentésének megvilágítására a MTsz éppen a meséskönyvben előforduló mondatot idézi: Oh mennyetek el, te *csepleszek*, tám aszt gondoljátok, hogy ingem elvisztek innét! (Háromszék m. Uzon Nyr 8:374), — a meséskönyvben a mondat minden magyarázat nélkül így van: Menjete el, ti *csepleszek*, tám azt gondoljátok, hogy engem elvisztek innen! — Az egyik mesében többször is előforduló *sőmjék* szóhoz is elkelt volna némi jelentésmagyarázat; az ifjú olvasó nem igen értheti meg az ilyen mondatokat: Mentek, mendegéltek, elestettedtek, a *sőmjékben* egy kis házat találtak (118), mentek, mendegéltek a fiúk a *sőmjékben*, lúdat, mezőt találtak (121); vajjon a meséskönyv hány olvasója tudja, hogy a szó jelentése: 'süppedékes, ingoványos hely, vizenyős kaszáló v. legelő', más alakja: *semlyék* MTsz. — Azt bizonyára megérti az olvasó, hogy mit jelent: [Butuk Miska] törté a *butuk* fejil (70), de azt nem tudja, hogy a *butuk* jelentése 'tuskó, vastag tőke', sőt 'kaloda', továbbá: 'áristom, tömlőc'. — Véleményem szerint a könyv újabb kiadásában okvetlenül

jegyzetet kell csatolni az ilyenekhez: *csurdé* (= meztelen) 68, *eregél* (mendegél) 132, *megsimakodott* (megfésülködött) 142, *csutak* (tuskó) 73, *elcimbórál vmit* (összebeszéléssel elhatároz) 70, *malomkeringő* (szárazmalom nagy kereke) 7, *bajol* (bajlódik, vesződik) 145, *hajkurász* (hajsza, ide-oda kerget, űz, hajt) uo., *piszkol* (szid, dorgál) uo.; *sodor-mánkodik*, *peszterkedik*, *sündörög* (mind a három ige a m. ácsorog, ténfereg, ólálkodik, settenkedik, lábatlankodik, sürgölődik-forgolódik) 145, 146, 147 stb.; de jegyzet kell az ilyen szólásokhoz is: *most vágd ki a balingujját*, sokat nyerhelsz egy kis ügyességgel! (vö. *Kivágja az ingujját*: gavallérosodik, Zala, Somogy MTsz) 93; *egy fancsika nem sok, de ánnyt sem találsz* 68; a kis kondásba *nem szaladt bele a madzag* (= nem ijedt meg) 98; hanem *most kuc kerekedjék*, lapos domborodjék 33, stb. — Az ilyen és hasonló tájszók és szólások magyarázatával, megfelelő apró jegyzetek alkalmazásával az értékes meséskönyv még értékesebbé válik a remélhetőleg nemsokára soron következő újabb kiadásában. *Prohászka János*

ÚJ GOGOL-FORDÍTÁSOK¹

Az Új Magyar Könyvkiadó méltóképpen ünnepelte meg Gogol emlékét, — halála százéves fordulóján, — a Holt Lelkek és a Tarasz Bulba új fordításának kiadásával. Mindjárt előljáróban megmondhatom, hogy mindkét művet helyes volt újra fordíttatni. A Holt Lelkek először 1874-ben jelent meg magyarul (ford. György Aladár), eddig közkézen forgó fordítása (Szabó Endre) 1905-ből való s azóta még két kiadást ért (1928, 1944). A Tarasz Bulba 1860 óta kereken tíz kiadást ért; Trócsányi Zoltán-féle fordítása 1924 óta még négy ízben jelent meg.

Szabó Endre a maga idejében valósággal hitbizományosa volt az orosz irodalmi művek magyar fordításának. Sajnos, nem volt író, csak nagyiparos: ezért minden fordításának egyforma a hangja és a stílusa; az ő fordításaiban a magyar Dosztojevszkij, Gorkij, Gogol, Turgnyev vagy akár Lermontov — kísértetiesen ugyanazon a színtelen, jellegtelen, száraz, szinte hivatalos hangon szólal meg. Szabó Endre jól tud magyarul, de magyarsága ódivatú, sőt szándékosan régieskedő, ezenfelül pedig modoros, és — ez a legnagyobb baj — papos-kenetes-urambátyámos ál irodalmi magyarság. Ideje volt újra fordíttatni Gogolt, mert Szabó fordítása elszürkíti a Holt Lelkek csillogó humorát, elvizenyősíti szúrós szatírját, meghamisítja realista színeit és szándékait.

Devecseriné fordítása fején találta a szöveget: Gogol szándékait Gogol eszközeivel szolgálja, ezért egyszerű, természetes, világos, ezért érvényesül az ő stílusában Gogol fölényes humora és gyilkos szatírja. C' est le ton qui fait la musique (a hang teszi a zenét) — Devecseriné megéreztte, megtalálta és hűségesen a nyelv muzsikájába foglalta a Gogolhoz méltó hangokat. Ezért fordítása könnyed és sima, csak nagyritkán zökken s akkor sem nagyot.

Néhány példa világosan megmutatja Sz. fordításának fogyatékságait: a takaró el volt már denczelve; divatosságra törekvő frakk; bronztűvel megütödt ing; utasításokat mellékelve hozzá a kezelést illetőleg; (D: használati utasításokat); kollégiumi asszessor, kollégiumi tanácsos (D: miniszteri tanácsos); világot és embereket látni nyitott könyv és második tudomány; ledörzsöltek az útasok hátairól; mi egyébire gondolja őket használni?; nem ér egy kivevett tojást (D: lyukas garast); arcának oválja; nem véve ki magát a kocsist sem; olyan fehérsége volt; éhen halatja; többféle kívánságokkal; koszt (D: kenyér); a rigó csőrének a fakalitkán véghezvitt kopácsolása; nyitva maradt szájjal (tátott szájjal); akkor kezdé vala meg pályáját; mondá; mondok; lehült karakterű ember (higgadt); mindezen tulajdonságait a kormányzósági városokban föltalálható lehető legfinomabb udvariasság alá rejtette; egyébaránt jól fölvéve a dolgot; hogy esett ki a friss hayon a nyomozás? (D: hogy sikerült a vadászat?); bejött

¹ Holt Lelkek. Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet. Tarasz Bulba. Ford. Áprily Lajos. Új magyar Könyvkiadó, 1952. — A bírálathoz a fordítókat nevük kezdőbetűjével jelölöm (Sz., D., T., Á.).

a dohány is (elterjedt); kendtek; sötét haja öcsötösségével (D: sűrű fekete hajával); a beszélgetés ezek némelyikével aranyat ér; támogattaiván szolgájától.

Persze D. fordításának is vannak kisebb-nagyobb szépséghibái: látnivalóan (szemlátomást); mindet megfizeli; fogta meg figyelmét; nagy korhely mindenfajta mulatozásra; mi ebben a nevetnivaló? (Sz: mi van ezen nevetnivaló?); vettem cserébe (Sz: cseréltem); bolond jószág (bolond ember); szállóigét (Sz. helyesen: mondókája); legokosabb lenne (volna); a szűnyog megáll a falon (ül, leül); egyenesen tagadott; a fejzet szerkesztése korábban készült; inkább a kísértés okozta kárt (Sz: a nyilvános botrány); egyenesen a nemes urak számára; a segédek invitálgatták az urakat.

A szerkesztő és az ellenőrző szerkesztő még gondosabb munkája könnyű szerrel kiküszöbölhette volna ezeket és az egyéb efféle szépséghibákat is.

Néhány összehasonlítás meggyőzött arról, hogy Devecseriné jobban megértette és hívebben, világosabban, Gogolhoz illőbben tolmácsolta az orosz szöveget; Sz: zbityencsik (faedény) — D: szörpárus; Sz: a cifrázatok egy sámfát és egy sült csirkét mutattak — D: sámfákat és sült csirkét hoztak be; saját, különös büzt, amely közös volt az azután behozott s különféle, inasi mesterséghez tartozó kellékeket tartalmazó zsák-batyúval is — D: a maga jellegzetes egyéni szagát, majd behurcolta a személyes cókmojkját tartalmazó kis zsákot; abból is ugyanaz a bűz áradt; Sz: méltóságos — D: kegyelmes; Sz: az ő ismeretes egy pohár teájukat — D: néhány csésze teát; Sz: édes tészta, amely mindig savanyú — D: édes levelespogácsa, amely mindig készen kapható; Sz: víg betérő — D: jó szórakozás; Sz: csosszantott! a lábával — D: összeültötte a bokáját; Sz: bírói büntető eljárás — D: a kormányzósági pénzügyi kamara nyomozása; Sz: a borszesz készítése — D: a pálinka minősége; Sz: a söreges halleves, az ikrás potyka csak úgy ropog és rotyog a fogai között — D: mohón szüresölik a menyhalból, kecskéből és haltejből készült hallevest; Sz: vékonypénzü — D: nyüzöttképű; Sz: nagy tus! — D: De nagyra vagy velel; Sz: hadnagy — D: főhadnagy; Sz: szesgyár-bérlőnk — D: adóbérlőnk; Sz: anyatej — D: tejszín; Sz: kicsoda fontos dolgokat lehet nektek együtt — D: hisz a fontos dolgot lényegében majd együtt csináljátok; Sz: eredj haza hábozni a feleségeddel — D: menj haza a feleségeddel cicázni; Sz: szörpapus a talpa — D: földet sem érintő gyors lábúak; Sz: rendkívüli szép másolat — D: mester készítette képmás; Sz: becézésre tart igényt, mert sokat dolgozott — D: jutalom nélkül, azt mondja, nem lehet annyit fáradozni; Sz: néhányszor levegőhöz jutott — D: néhányszor elulladt; Sz: milyen víza kegyeskedett hozzánk fáradni — D: milyen hatalmas tokhalat, milyen óriási pontyokat fogtunk; Sz: rendőrkapitány — D: polgármester; Sz: nagyüléses székébe — D: négyüléses zsöllyébe; Sz: lesüllyesztett halászhálók — D: keresztben kifeszített halászkötelek; Sz: Csicsikov is meg volt hatva — D: még ő is érezte, hogy orosz; Sz: a tőlük fölvert por — D: a nyomukban felkavarodott por; Sz: ugyancsak megdolgozott — D: jól elintézte a frakkomat; Sz: maga a harag — D: a megtestesült felháborodás; Sz: saját kiváltságai — D: jó tulajdonságai; Sz: kompromittálhatták volna — D: bajt hozhattak volna rá; Sz: százados iszprávníyk — D: kerületi rendőrkapitány; Sz: töltött húspástétom — D: túróstáska; Sz: hőkölj vissza, te nízsninovgorodi varjú — D: hátrálj, te mafla; Sz: olyan masina volt — D: kicsoda vasgyűrő volt; Sz: kitermett az isten markából — D: kuláknak szokás nevezni; Sz: a (szövet) földje kék — D: kék alap; Sz: ettől meg attól a tótól — D: ettől a távoli zugtól; Sz: égbe kancsalgó — D: naplopó; Sz: a mi mind az ő felvigyázatára volt bízva — D: amelyeket mind ő tartott zár alatt; Sz: éléskamrai patkány — D: hörsög; Sz: a délszaki származás epés jellege — D: délszaki származásra valló lobbanékony jellege. — Végül a hangulati hitelesség rovására megy az orosz nevek megmagyarítása (Pál, Elek, Andris, István stb.): Szabó fordításának egyik lényeges hibája.

Vannak a két fordításnak közös hibái is, pedig D-nek tudatosan ki kellett volna javítania ezeket. Ilyenek: Sz: amelybe való lábat — D: hogy abbavaló lábat; Sz és D: tiszteletteljesebben; rüs meg trüs (mi ez?); passzázs; cliquot matradura (?); Sz: ugyan tehet-e kárt az ilyen gyerek az ő arany-korában — D: tönkre tehet-e valamit az ilyen apróság az ő arany korában (ezt az orozosságot egyik fordítónak sem sikerült megfelelő magyaros szólással tolmácsolnia). Végül: a regény egyetlen vers-idézetének fordítása mind a két fordítónál (Sz 175 — D 151) igen gyenge.

A két fordítás összehasonlításának legfeltűnőbb eredménye az a megfigyelés, hogy mindegyik fordítás más-más eredeti alapján készült. Bizonyos, hogy D. fordítása újabb, mégpedig kritikai kiadás alapján készült: számos részlete (6: hivatali rangját; 58: aztán adott még...; 59: de még a sapkádát is...; 270: Csicsikov, két kezét... fel-emelte fejét; 271: mi történt...; 345—346: A herceg... megint lesz; 349: De egy órával előbb... stb.) nincs meg Szabónál, más részek viszont hiányzanak D. fordításából (Sz. 67, 69, 215—216, 375 stb.). Más szöveg alapján fordított D., s általában teljesebb

szöveg alapján a 272, 277, 278, 320, 339, 348 stb. lapon; Sz. 378. lapon új fejezet kezdődik, D-nél ugyanazon a helyen (320) nem; az utolsó fejezet (D. 322—351) egészen más szöveg alapján készült, mint Sz. fordítása; Sz. 380—387 lapjainak szövege nincs is meg D-nél de ezen túl is eltérő a szövegük; D. 273. lapján a fejezet eleje egészen más, mint Sz.-nál (321); D. 284. lapjának első bekezdése teljesen elüt Sz. (336) megfelelő helyétől. És ezeket a kirívó különbségeket és ellentéteket könnyű volna kétennyivel megtévesztő.

Külön ki kell emelnem egy eltérést, mert ennek világnézeti jelentősége van. D. 72: Csicsikov hazudik valamit, s Nazdrjov ezzel torkolja le: «Jezsuita! Jezsuita!» Sz.-nál a megfelelő helyen (83) hiányzik a «Jezsuita» szó; a kiadó (Révai Testvérek), íme, ennyire tapintatos volt! A világért sem engedte meg ennek a szónak használatát megbélyegző értelemben; a kapitalista kiadó ilyen érzékenyen vigyázott a politikai egyházra, amely — bölcsen tudta — gazdasági rendszerének legfőbb támasza. Hogy 1905-ben Oroszországban forradalom volt s kezdődött valami, arra persze ügyet sem vetett.

A szövegbeli jelentős eltérések miatt fel kell vetnünk a kérdést: miért nem közli a kiadó a könyv zárószövegében (az ú. n. kolofonban), hogy a fordítás melyik orosz kiadás alapján készült? Még jobban kíváncsi voltam erre az alkalom a könyv belső címlapján, a könyv eredeti orosz címe alatt. Mért nem gondol ilyesmire sem a kiadó, sem a szerkesztő, sem az ellenőrző szerkesztő? A felszabadulás óta mindössze annyira jutottunk, hogy most már a kiadók bátran kiteszik a megjelenés évszámát (a kapitalista kiadó ezt majdnem mindig eltitkolta, hogy a könyv mindig «új» maradjon), de még most sem hajlandók nébányorosos tájékoztatást adni az íróról, vagy a fordítóról, évszámokkal s egyéb fontos adatokkal, pl. ugyancsak a belső címlapon. Ennek bibliografiai fontosságát nem is kell külön hangsúlyoznom. Pedig ilyen javaslat elhangzott illetékes helyen, de úgy látszik, eleresztették a fülük mellett.

A Tarasz Bulba sok magyar fordítása közül csak Trócsányi Zoltáné irodalmi értékű; méltán ért őt kiadást. Trócsányi magyarsága kifogástalan, fordítása tehát magyaros, ízes, helyenkint szép is, de többnyire csak hiteles, tárgyilagos, rideg és száraz, ritkán mesterkélt (94: az orgona bűgása a mennydörgés komor dörgésébe ment át); néhány lapjának elolvasása meggyőző, hogy jól olvasható, nincsenek nagyobb hibái és zökkenői. Miért volt szükség tehát a Tarasz Bulba (vagy ahogy T. helytelenül írja: Bulyba Tárász) új fordítására?

Azért, mert a Tarasz Bulba romantikus költői mű, prózája ritmikus próza s ezt eddig egyetlen fordító sem vette figyelembe, T. sem. A mű epikus áradását, nyelvének ritmusát, csillogó költői szépségeit az eddigi fordítások elsikkasztották. A fordítására tehát szükség volt: ezúttal végre költő szövegeztette meg magyarul Gogol romantikus eposzának eddig rejtett zengő szépségeit.

Ha összehasonlítjuk a két fordítást, könnyen megállapíthatjuk, hogy mind a kettő érthető, jó magyaros, síma. Mindkét fordító kifogástalanul tud magyarul, de T. mindig pontos, hibátlanul magyaros, viszont Á. nem egyszer vét a nyelvhelyesség és nyelvtisztaság ellen [adjál; hadd látom, nem botlik bele (botlik-e); ablaknál (ablakban); pisztolyok álltak az őv mögött] és ha az ilyesmire talán némileg mentség is a prózaritmusz kényszere, semmi sem menti az idegen szavak sűrű használatát (fabrikáltat; kosztjuk; prima szemű búza, T. kövér tiszta búza; koncertjét; figura; pózokban, T. helyzetben; alsó traktus, T. emelet; galéria; kerékráfot javítottak, T. kerekeket pántoltak; ráfok helyesen: kerékabroncsok; aktus, T. szertartás. Kifogásolható szavak és kifejezések: Egy-egy kozák minden bajrák; lócsorda (ménés); elköpjék (leköpjék); kiköp; magas az én korom. Á. vegyesen használja a hetman és atamán szót; azt hiszem, helyesebb volna mindenütt az atamán szót használni. Viszont helyesen nevezi a kozákok tanyáit szállásoknak (T.-nál helytelenül: falu). Nem tudom, hogyan magyarázzam a két fordítás néhány feltűnő eltérését: Á. cickafark — T. gólyahír; Á. piszkosakat — T. pogányokat; Á. istenadta — T. szerelmes lány; Á. sarabolni — T. aprítani; Á. 71: hatan — T. 172: négyen; Á. áj, áj — T. áj, váj. Ezek épp úgy nem magyaros indulatszók, mint az u, pedig sajátos módon Á. is, T. is használja (U., u, olyan bölcs, mint Salamon); itt a hü, hüü indulatszó volna helyén.

T.-nál ezt olvassuk: «Sápadtsága nem homályosította el csodálatos bájait»; ez Á. fordításában így hangzik: «Nagyon sápadt volt az arca, de ez babonás szépségét el nem

homályosította». Ez a példa szemléltetően mutatja: mi az igazi különbség a két fordítás közt. A fordításában Gogol epopeája úgy él, lüktet és zeng, mintha régi kobzos hősi éneke simogatná fülünket. A felismerte a Tarasz Bulba költői elemeit és fordításában művészi tudatossággal megőrizte Gogol művének minden költői szépségét, képeit, hasonlatait, verses lüktetését, gondolatrítmusait, ismétléseit. Az eposz 9. fejezetében háromszor ismétlődik ugyanaz a kérdés és felelet (Á. 67—68: Mi az, urak? stb.); Á. mind a háromszor pontosan ugyanazt a szöveget adja; T. nem ismeri fel az epikus költészetnek ezt az ősi művészi fogását s mind a háromszor más-más fogalmazásban adja a mindig-egy kérdés és felelet szövegét.

Néhány példán szeretném szemléltetni Á. ritmikus prózájának szépségét: Jól van, édes fiam! Bizonyisten jól van; megszokta, hogy velük farkasszemet nézzen; férjét minden évben két napig ha látta; drága szép fiait most elveszik tőle, elveszik azért, hogy soha se is lássa; feketeszemű volt s fehér, akár a hó, melyet hajnalsugár fest rózsaszínűre; sarkantyút a lónak, aztán úgy repülünk, hogy még a madár se érjen utól minket; éjjeli tanyának helyet választottak, tüzet raktak, a tűz fölé üstöt akasztottak s abban vacsorára köleskását főztek; végre a földszínek felét átfoglta; ropta ott a táncot a csoport közepén, a fején fickósan félrecsapott sapka, lengette a karját s mind ezt kiáltotta; lábfejétől térdig a bőrét lenyújták; majd szemébe nézett és elfakadt sírva, de Tarasz Bulbának ez a szó kedvét nem találta, szeme felett ívelődő, fekete és fehér szálú, komor szemöldökét mélyebbre hajtotta; olyan volt az, mint a hegyek magas ormán növekedett bokor, melynek ághegyeit a tűzhegyes északi hóharmat sűrűn beporozta (T.-nál: De Tárász Bulyának nem szíve szerint valók voltak a szavak és még jobban lecsüggesztette szeméire komor őszbecsavarodó fekete szemöldökeit, amelyek anna cserjékhez voltak hasonlatosak, amelyeket a hegy magas, sötét erdőiben a tűzhegyű éjszakai dér sűrűn behintett). A magyar fordításban is egészen homéroszi ízű ez a hasonlat: Mint mikor hirtelen jégeső zúdul a batárra, ahol aranytallér-súlyú kalászkok ringanak, úgy verte le s fektette le őket (T.-nál: Ahogy a jégeső egyszerre elpusztít egész mezőseget, amelyen mint teljessúlyú cservonec vöröslött minden kalász, úgy pusztult el a törzs fele). És hadd idézzem még ezt a néhány szép sort: Buzogva felszökött a nemesúr vére, piros volt, mint patakparti kányafa bogyója s vörösre festette arannyal hímezett sárgaszín mentéjét (T.-nál: mint a forrásból, úgy hűgyogott fel a bíborvörös előkelő nemesi vér, vörösre festett mindent, arannyal sujtásozott sárga kaffánját is).

Á. fordítása igazi költő műve s éppen áradó, csillogó, játékos költőisége, ritmikus prózájának ízes népi zamata emeli ezt a fordítást Gogol romantikus remekművének minden eddigi magyar fordítása fölé.)

Révay József

MAGYAR-SZOVJET KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A Magyar-Szovjet Társaság közgazdasági szakosztályának ilyen című folyóirata 1947 júniusában indult meg, az idén júniusban tehát hatodik évfolyamába lépett. A folyóirat élete ötödik évének betöltését jubileumi alkalmként fölhasználta a Szabad Nép, hogy a folyóirat fontos hivatására rámutasson és irányát röviden ismeresse (1952. július 26.). Ez az évforduló a Nyrekn is alkalom arra, hogy olvasói figyelmét ráirányítsa a folyóirat és a magyar nyelv helyes használata között fennálló viszonyra.

A tekintélyes terjedelemben (számoneként kb. 6 ív) és még tekintélyesebb (16—18.000) példányszámban megjelenő havi folyóirat már eddig is nagy érdemeket szerzett — s bizonyára a jövőben is szerezni fog — a szovjet közgazdaság állandó figyelemmel kísérése, tanulmányozása és eredményeinek ismertetése terén. Kötelességünknek tartjuk hangsúlyozva kiemelni azt az öröndetes megállapításunkat, hogy a folyóirat dícséretes törekvése többek között, mégpedig nem utolsó sorban, az is, hogy mindenkor nagy gondot fordít nagy súlyt vet a magyar nyelv helyes használatára. A szerkesztőség igyekszik a közölt cikkeket érthetően, egyben magyarosan is, megírni, átírni; s ebbeli igyekezte általában sikerültnek is mondható. Olvasás közben itt is, ott is ráeszmélünk, hogy a folyóirat szerkesztősége a helyes nyelvhasználat és a magyaros stílushasználat szemmel-tartásában nem sajnálja a fáradságot. De ezt bizonyítja az is, hogy gyakran fölkeresi a Nyr szerkesztőségét telefonon vagy írásban, mikor a nyelvhelyesség tekintetében valami kétes kérdésben eligazításra, felvilágosításra szorul. A folyóirat szerkesztőségének ez az eléggé nem dícsérhető eljárása eredményezi azt, hogy sokoldalúságában, többféle «szemle»-rovaiban (tervezgazdasági, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, pénzügyi, világ-gazdasági, könyvszemle stb.) a tökéletes szakszerűség mellett helyes és jó fordítások-

ban, valamint helyes magyarsággal írt eredeti cikkekben tárja nagyszámú olvasóközönsége elé a legidősebb kérdések fejtegetéseit.

Természetes, hogy egy ilyen szakirányú folyóirat a közgazdasággal kapcsolatos szakkérdések fejtegetését, ismertetését nem teheti meg anélkül, hogy sok szakkifejezést, műszót, mesterszót (terminus technicus) ne használjon, köztük persze számos idegen szót is. Ezek a szóhasználatok azonban nem teszik a folyóirat nyelvét magyarul talánná, mert a helyes magyar mondatszerkesztés s a magyar gondolkodásmód nyelvi kifejeződése ellen való vétés általában meglehetősen kevés. Állapoztam a folyóirat ötödik évfolyamának minden számát, olvastam bennük orszból fordított cikkeket meg eredeti magyar közleményeket s biztos állíthatom, hogy a közlemények legtöbbször mindegyik magyar nyelvérzékének zavartalanságával olvashatja.

A folyóirat cikkeiben előforduló idegen szavak legtöbbször nem akad fenn az olvasó, különösen a közgazdasági és a politikai kérdések iránt érdeklődő és az ilyenekben jártas olvasó. Minden nehézség nélkül megértjük pl. az ilyen mondatokat: Az Egyesült Államokban a *monopolkapitalisták* a háborús *inflációs konjunktúrának* ezt a mesterséges előidézését úgy tekintik, mint az újabb *profitok* biztosításának legjobb módját (158). A jobboldali *opportunisták* azt hirdetik, hogy ... a falu a tőkés rendben *spontánul, automatikusan* követte a várost és a kapitalista város képére alakult át (303). Az amerikai *imperialisták* ... az egyes tőkés országok *burzsoá* és jobboldali szocialista vezetőinek segítségével szovjetellenes, *agresszív blokkokat* kovácsolnak össze... (659). A *rayon* nem lehet *abszolút homogén*, de éppoly kevésbé lehet csak egyszerűen *heterogén* (402). ..., engedélyezték nekik a szén- és acéliparban nemcsak a *horizontális*, hanem a *vertikális koncentrációt* is, amit a *konszernek* felosztásának kezdetben meg kellett volna akadályoznia (99) stb. A például idézett mondatokban aláhúzott idegen szavak legtöbbször nem helyettesíthető olyan magyar szavakkal, melyek tökéletesen fődnek a kifejezni kívánt fogalmakat, de ezek a szavak egyébként sem csak úgy odavetve fordulnak elő a szövegben, hanem mindenütt részletes fejtegetés és magyarázat teszi érthetővé őket.

Különben az is meglátszik a folyóirat olvasása közben, hogy a szerkesztőség az idegen szavakat megfelelő magyar szavakkal igyekszik helyettesíteni mindazokon a helyeken, ahol csak lehetséges. Azt olvassuk pl. az egyik helyen: A közéleti [helyesen: közéleti] hálózat fejlődése során *szakosított* [tehát nem: *profilozott*, sőt *profilizott*] étekezőüzemek [jobb volna: intézmények, vállalatok] létesültek (444). Egy cikkben a szocialista és a tőkés *felhalmozás* különbségeiről olvasunk, tehát az *akkumulációt* látjuk jó szóval kifejezve (537). Ugyanígy gazdasági *mutatószámok* vannak a folyóiratban a szokásos *index* szó helyett, továbbá *árjelzőszámok* is előfordulnak, sőt még a *büffe* helyett is *falatozó* szerepel. A termelés igazgatásának *észszerűsítése* kerül szóba a *racionalizálás* helyett; az ipar különböző ágazatainak *jövedelmezősége* a *rentabilitás* helyett; a költségek és kiadások *csökkenése* a *redukálás* helyett stb.

A Nyrben hibáztatott *-ási, -ési* képzős szokat is számos helyen igyekszik a folyóirat *-ó, -ő* képzős alakokkal helyettesíteni, de ez nem mindenütt sikerül s ezért egyes helyeken tarkaságot, keveredést találunk. Pl. leginkább szembeütő ez az ingadozás a *termelés* szóval kapcsolatban: *termelőerők, termelési eszközök, termelőképesség, termelési viszonyok, termelési mód* stb. A *termelési eszközökről* van egy helyütt szó, s itt a következő mondatot olvashatjuk: Kutatja, hogyan idézi elő a *termelőerők* növekedése a régi *termelési viszonyoknak új termelési viszonyokkal* való felváltását és hogyan hatnak vissza a *termelési viszonyok* a *termelőerők* fejlődésére (207). Ugyanígy ingadozás tapasztalható az *étkezés* és *étkeztetés* szó használatában: *közéleti hálózat, étkeztetési* üzemek mellett előkerülnek az *étkeztető* helyek és *étkezőüzemek*.

Aránylag meglehetősen ritkán találkozunk a folyóiratban a már rendkívül divattossá vált *érdekében* szóval szerkesztett célhatározó szerkezettel is, amelyet a Nyr több ízben is szóváltott. Természetesen akadnak benne ilyen mondatok: ... mindent megtesz *annak érdekében*, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok megszűntetésében és felszámolásában (206). Az *annak érdekében* ebben a mondatban teljesen fölösleges cifraság, nyugodtan elhagyható az értelem módosulása vagy megcsorbulása nélkül. A folyóiratban találunk kísérletet ennek a divatszólamnak kerülésére, de helyett, hogy egészen elhagyná, egy másik fölösleges betoldással pótolja: Tény továbbá, hogy az amerikai imperializmus latba veti hatalmi eszközeit *annak elérésére*, hogy Nyugat-Németország betölthesse az USA-imperializmus fő szövetségeseinek szerepét... (111); minek ebben a mondatban az *annak elérésére* kifejezés?

A stílus érthetőségére és világosságára a folyóirat nagy gondot fordít. Ez különösen abból tűnik ki, hogy lehetőleg felbontja a túlságosan hosszú mondatokat, a megmaradt hosszabb mondatokban pedig ügyel arra, hogy az összefüggés könnyen átte-

kinthető és érthető legyen. Pl. elég hosszú a következő mondat, melyben nincs is ige, s mégis könnyen érthető névszói állományával: Az élelmiszerkereskedelmi hálózat hűtőberendezésekkel való ellátása *nagyjelentőségű* a termékek megővése, a kereskedelem kultúrájának emelése, az árvesztések csökkentése, a forgalmi költségek leszorítása és a fogyasztás idényjellegének mérséklése szempontjából (445). Elegendő hosszú és mégis könnyen érthető a következő mondat is: A főkönyvelők munkájának eredményessége nagy mértékben függ attól, hogy a dolgozók, elsősorban a számviteli dolgozók mennyire aktívan és mennyire tudatosan segítik elő a főkönyvelők számára megszabott feladatok teljesülését, milyen mértékben valósul meg a számviteli és a műszaki dolgozók együttműködése s ezen a réven a műszaki és gazdasági vezetés egysége (593). — Akadnak természetesen imitt-amott olyan mondatkigyók is, amelyek tekervényességüktől megszabadítva érthetőbbé válnának. Csak egyetlenegy ilyen mondatot mutatok be: A kollektív sztahanovista munka megszervezése, a mozgalom a magas színvonalú termelési kultúráért, a termékek kiváló minőségéért, a berendezések és a munkahelyek legjobb kihasználásáért, a legjobb munkamódszerek elsajátításáért, a harc a gazdaságosságért, a tervenfőlüli felhalmozásért, s az eszközök forgási sebességének meggyorsításáért, az üzemek fölötti védnökség különböző formái, valamint a szoros együttműködés a tudomány és a termelés munkásai között — ez csak néhány forma a sok közül, amely a tömegek háborúutáni termelési lendületét jellemzi (158). Ez a mondat egyszerűen érthetőbbé válik, ha a kigyó farkát tesszük a feje helyébe, ilyenformán: A tömegek háborúutáni termelői lendületét jellemző sok forma közül megemlítnék néhányat. Ilyenek: a kollektív sztahanovista... stb.

Mindenesetre örömdetes dolog s nyereségként kell elkönyvelnünk, hogy egy nagy példányszámban megjelenő, szakirányú folyóirat is beállt azok közé a tényezők közé, amelyek igyekeznek a nyelvromlást megakadályozni és tervszerűen küzdenek a nyelvhiység területén nyelvünk épségéért és szépségéért. *Prohászka János*

Magyarázatok

Demokrácia. A maga tulajdonképpen nyelvi tartalma szerint a görög *démosz* annyi mint: 'nép' és a görög *kratosz* annyi mint 'hatalom, erő') a nép erején felépülő államrendet jelent, de a történelem folyamán a szó jelentése annyiféleképpen át meg átalakult és a politikai élet gyakran oly önkényesen fordít, forgatja a szó használatát, hogy — Rudas László találó megjegyzése szerint — ha pontosan meg akarjuk magunkat értetni, a *demokrácia* szó elé mindig egy-egy megkülönböztető jelzőt kell raknunk: az olvasó vagy hallgató csak úgy tudhatja meg, hogy miféle demokráciára gondolunk.

A *demokrácia* szóval jelölt kormányformák leglényegesebb fajtái a következők: 1. az antik demokrácia, 2. polgári demokrácia vagy „nyugati demokrácia“, 3. népi demokrácia, 4. szocialista demokrácia.

A *demokrácia* szó az i. e. 7. században született, azoknak a forradalmaknak a során, amelyek abban az időben a görög városokban és szigeteken végigúgtak.

Súlyos politikai, társadalmi és gazdasági visszasságok robbantották ki e küzdelmet. Görög földön akkoriban minden hatalom a nagybirtokosok korszakú csoportjának kizárólagos tulajdona volt: csak a földesurak vehettek részt a kormányzásban, csak ők hozták a törvényeket, csak ők bíráskodtak és ők döntöttek a háború és béke kérdésében. A forradalmak, melyek a *demokrácia* elnevezést megteremtették, ennek a lehetetlen állapotnak a megszüntetéséért törek ki.

A rendi kiváltságok birtokosai természetesen nem könnyen voltak hajlandók hatalmi állásaik feladására, s ezért vonakodásuk igazolására azt hirdették, hogy őket nemcsak származásuknál és vagyonuknál fogva illeti meg az államhatalom, hanem azért is, sőt elsősorban azért, mert ők testileg és lelkileg, gondolkodás, ízlés és erkölcs dolgában egyaránt különböttek azoknál, akik most támadni merészelik őket, — ők a haza legkülönb fiai, az ő uralmuk a legkülönbek uralma. Minthogy pedig legkülönb görögül

a. m. *arisztosz* és uralom a. m. *kratosz*, a görög földesurak nyelvhasználatában az ő kiváltságos hatalmuk azt a nevet kapta, hogy: *arisztokrácia*.

Ennek az öntelt, hivalkodó elnevezésnek ellenpárjaként teremtettk meg a forradalmi hadaktól szorongatott főurak a *demokrácia* szót, mint annak az államrendnek rosszáló, becsmérlő megjelölését, amelyet a forradalom megteremteni igyekezett. Mert *demokrácia* eredetileg, a 7. század izzó társadalmi harcaiban annyit jelentett, hogy a nagytömegnek, a köznépnek, az alsó néposztálynak az uralma. A görög *démosz* szó ugyanis — akárcsak a magyarban a *nép* — eredetileg csupán a nincsteleneknek, a kezük munkája után élőknek volt az összefoglaló megjelölése. A *demokrácia* elnevezés eszerint tulajdonképpen megtevesztő, hazug jelszóként indult útjára. A harc valójában azért dúlt, hogy az öröklött vagyon és az előkelő származás előnyeit élvezők mellett — de csupán mellettük — a dolgozók is hallathassák hangjukat s ők is beleszólhassanak akkor, amikor életükről, megélhetésük lehetőségeiről volt szó, de a reakció azt hirdette, hogy a műveletlen, ostoba, piszkos, csűf tömeg a műveltség, tisztaság, szépség helyére tör: a legjobbak, legkülönbek uralmát a hitványak uralma akarja kiszorítani. Ezt fejezte ki az *arisztokráciával* szembeeszegezett *demokrácia* elnevezés. Ezt *akarta* kifejezni. Ezt akarták a főurak vele jelölni.

Nem sikerült nekik. Mert azoknak a nyelvhasználatában, akik természetes jogaikért harcoltak, a *démosz* szó nem hitvány, műveletlen tömeget jelentett, hanem az *egész népet* jelentette. S mire a forradalom száz évi súlyos küzdelem után diadalmaskodott, vele együtt diadalmaskodott a *démosz* szónak ez a jelentéshasználata is, úgy, hogy a *demokrácia* szó ettől fogva annak az államformának a jelölését vette át, mely szemben a levitézlett osztályuralommal, a nép egészét részesítette az államhatalomban. Az i. e. 5. században a görög politika már kizárólag ebben a megújított értelemben használta a szót. Arisztotelesz az államformákról írt klaszszikus fejtegetéseiben a népuralomnak már csupán elfajulásaként tárgyalja a csöcselék uralmát, melyet *ochlokráciának* nevez. Azóta is így nevezzük azt, amit a rendi alkotmány hajdani görög védelmezőinek gőgös szűkkeblűsége a demokráciával azonosnak próbált feltüntetni.

Ma persze már senki sem nevezné igazi demokráciának azt az államrendszert, amelyet a 7. századbéli görög forradalom kivívott. Nem nevezné annak, mert hiszen benne a jogegyenlőség csak a szabad polgárookra vonatkozott és a lakosságnak jelentékeny hányadát, a rabszolgaosztályt ki-rekesztette magából.

A görög társadalmi forradalom nagyszerű szóöröksége a középkorban sohasem szólalt meg. Az „Isten kegyelméből való“ királyságoknak és a hűbérrendszernek gondolatvilágával oly idegenül állt szemben az egykori görög államok népuralma és jogegyenlősége, akárcsak valami ősi pogány mítosz. A középkorban még a köztársaságok is (Velence, Firenze s egyéb olasz városállamok) mereven arisztokratikus alakulatok voltak. Az újkor eleje óta Európa közepén már virágzásnak indult ugyan egy kis álam, mely a demokrácia alapján állt s ha a renaissance államböleselői alkalmat kerestek volna arra, hogy élő példával szemléltessék a görög irodalomból feléjük csengő *demokrácia* szónak a jelentését, rámutathattak volna a svájci parasztköztársaságra. De nem kerestek rá alkalmat. Csak a 17. században megindult angol, majd francia politikai irodalom szerzett az ókori szónak lehetőséget arra, hogy újra szerephez juthasson. És a szó derekasan kihasználta a lehetőséget. A 18. századbéli angol alkotmánytörténeti átalakulások folyamán fokozatosan, majd az északamerikai Unió szabadságharcában és a nagy francia forradalomban eruptív erővel szétőrté azokat a korlátokat, amelyek az ókorban jelentéstartalmát megszűkítették, egymás után megvalósította a haladás ígéhirdetőinek követé-

léseit, s végül is azt a jelentést vette fel, mely mai közéleti helyét megszerezte számára.

Mindez nem ment zökkenő nélkül. A hatalomféltés e szót már bölesőjében fojtogatta és soha nem szűnt meg ellene áskálódni. S érdekes megfigyelnünk, hogy az ellentábor mindig ugyanavval az eljárásmoddall próbálkozott, amelyet már a 7. századbéli görög földesurak alkalmaztak: a szót, mely arra volt hivatva, hogy zászlón ragyogjon s büszke harcra jelszóként harsogjon, mindig úgy próbálták lejártni, hogy becsmérő gyalázkodássá, megbélyegzéssé aljasították.

Így történt ez már a nagy francia forradalmat megelőző évtizedekben is, amikor a párharcok az ókori *demokrácia* szóformából a *demokrata* elnevezést fakasztották. Ez a ma oly közkeletű és oly kitűnő hangzású elnevezés nem egészen 200 évvel ezelőtt gúnyszóként született. Franciaországban látott először napvilágot. A régi rend burnótszelencés, copfos védelmezői ugyanis gúnynevet kerestek azok számára, akik a korhadtt rendi alkotmány megdöntésén fáradoztak s ugyanolyan becsmérően, ugyanolyan rosszmájúan nevezték el őket demokratáknak, ahogy hajdani görög elődjeik magát a *demokrácia* szót teremtették. És a forradalom hősi előharcosai ugyanolyan dacosan, ugyanolyan elszántsággal vállalták a megjelölést és ugyanolyan felsőbbiséggel lepergették róla a tehetetlen düh méreganyagát, ahogy a 7. századbéli forradalmárok tették.

Alig néhány évtizeddel utóbb újabb megpróbáltatást kellett a küzdelmes életsorsú szónak kiállnia. Ez az úgynevezett „Szent Szövetség“ idejében történt. A szentszövetség kormányai és politikai titkos rendőrségei minden olyan gondolatban, amely az önkényuralom alatt nyögő nemzeteket a szabadság visszatérésével biztatta, a francia forradalom visszajáró kísértetét látta. A nagy és kis Metternichiek szakmai műszótárában ez a kísértetjárás kapta a *demokrácia* nevet. E sötét évtizedekben *demokrata* hivatalosan felforgatót, bűjtogatót jelentett. Minthogy pedig a szentszövetség kormányai atyai gondoskodással órkodtek népeik nyugalomán, a görög nyelv szokincsének alapos elferdítésével a *demokrata* szót ép úgy használták, mint a *demagógot*, a népbolondító görög nevét. Várbörtönök sötét kazamátaiban rabbilincsek csörgése kísérte ezt az önkényes szóferdítést.

Amióta a szentszövetséget a történelem árja elsöpörte, már-már úgy látszott, hogy a hajdani görög szabadságharcok remek öröksége, melyhez a magyar tudatban a 19. században a legszentebb nevek kapcsolódtak — Kossuth, Petőfi, Ady — nem fog újabb jelentés elferdítést szenvedni. Azt remélhattük, hogy e szó most már háborítatlanul tündökölni fog az egyenlőséget, a gondolat- és szólás szabadságát, az emberi méltóság tiszteletben tartását egybefoglaló elnevezésként. Keserűen csalódtunk. A szó az utolsó évtizedben gyalázatos meghurcoltatásnak lett részesevé. Még ott zúgnak mindnyájunk fülében a hitleri beszédek, a kirendelt szavalókórusok dübörgő tetszésnyilvánításaitól kísért szónoklatok, melyek civilizációnk legmagasabb alkotásának nyelvi foglalatát úgy alkalmazták, mint elvénhedt nemzetek ősi államrendjének a nevét, melyet az „ifjú nemzetek“ fasizmusának diadala végleg sutba fog dobni.

E szónoklatok tévedtek. A fasizmus csúfosan megbukott s a *demokrácia* szóra új fény derült. A Szovjetunió, dicsőséges Nagy Honvédő Háborúja befejeztével egymásután születtek a *népi demokráciák* (hazánkban és a környező államokban), de legmagasabb kiteljesedését a Szovjetunióban érte el, ahol a *szocialista demokrácia* már egyenes vonalban vezet a legmagasabbrendű társadalmi forma, a kommunista társadalom felé.

† Kallós Ede

Állomány, állam. A NyUSz szerint *állam* szavunk már 1836 óta ismeretes, de mai jelentésében csak Ballagi szótározta először 1851-ben,

illetve Kemény Zsigmond és Csengery Antal használta először ugyanebben az évben. Nyelvünk az 'állam' fogalmát a latin *status* szóval jelölte, vagy magyarul Barczafalvi 1786-ban alkotott *álladalom* szavával fejezte ki. Emellett használta 'állam' értelmében az *állomány* szót is. A NyUSz ennek a Benyáknál még *állmány* (1777), Dugonicsnál (1784) már *állomány* alakban előforduló szónak 'állam' jelentését nem említi, csak a *közállományra* utal (II. 410).

A 48-as forradalom előtt feltűnően megsaporodtak köz-előtagú szavaink. Ennek nyomán politikai nyelvünkben váltakozva fordul elő az *álladalom* (*állodalom* alakban is) és a *közálladalom* szó. Vannak szövegeink, amelyekben a *köz-* összetételű alak gyakrabban szerepel, mint az *álladalom* (Széchenyinél pl. egyazon cikkben hatszor: *közálladalom*, egyszer: *álladalom*. 1843. Viszota: Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, Bp. 1930: 94). A *köz-* előtagú összetett szavak megnövekedésének kell tulajdonítanunk, hogy *közállomány* szavunk előbb lett általánossá, mint maga az *állomány* szó. (*Közállomány*: Széchenyi 1841. A kelet népe. Szily-kiad. 124; Eötvös 1841. Kelet népe és Pesti Hírlap 52; Kossuth 1844. Viszota: i. m. 304; Pulszky F. 1845. Kisebb dolg. 115; Kemény Zs. 1847. P. Hírl. 93 stb.). Az *állomány* szóalak 'állam' jelentéssel a forradalom előtti években ritkán fordul elő. Széchenyi szókincsében megvan: Ha már a legjelesebbek, köztük Deák Ferenc is pártolja a védegyleti eszmét, „akkor 'jaj' az *állományra*...” (1845. Viszota kiad. 594). Eötvös Rómára vonatkoztatja: „... a szabadság veszte az ó kor ezen leghatalmasabb *állományában* azon perczen kezdődött, melyben a római polgárság jogai Olaszország más népeire kiterjesztettek” (Reform. Lépese. 1846: 186). „Mondjátok ki, hogy mindenki vagyonaránylag vegyen részt az *állomány* terheiben...” — olvassuk a Pesti Hírlapban (1848: 203). A szó kezdeti 'Substanz, Bestand' jelentése mellett egyre inkább 'birtok, földtulajdon' értelemben szerepel. Így használja Wesselényi Miklós 1846-ban: „A föld vagy *állomány* egy részének többivel megváltása... még legkivihetőbb lenne” (V. Waldapfel E. A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp. 1950: 9.); Tánácsics 1847-ben: „... a paraszt szintű tulajdonának mondhatja a telket, a jobbágyi *állományt*...” (Nép szava Isten szava. Bp. 1848: 52); Kossuth 1848-ban: „... a községnek vannak közös földjei, melyek az egyes jobbágyságok úrbéri *állományához* nem tartoznak...” (Barta I.: Kossuth Lajos 1848/49-ben. Bp. 1951. I. 637) stb. A forradalom után a szó szinte kizárólagosan azonosul az *álladalom* fogalmi tartalmával és kiszélesedik a használata. A *status* szótól hódít el területeket. A „Magyar törvénykönyv, melynek rövid alaprajzát összeállítani megkésértette Dinnyésy Mihály” címmel megjelent röpiratban (Bp. 1848) már csak itt-ott kísért vissza a *status* és *álladalom* szó. Az író törvénykönyv-tervezetének csaknem minden tételét az *állomány* szó segítségével fogalmazza meg. A szó egyre gyakrabban bukkan fel hírlapjainkban (Népelem I. 44, 67, Radical Lap 145, Jövő 38 stb.), magánlevélben is nyomára akadunk (V. Waldapfel E. i. m. 315). Szeberényi Lajos már „*Állomány (Státus)*” címmel ír cikket a Munkások Újságában: „... azt hiszem, hogy nem lesz káratokra munkás atyámfiai, kedves véreim, ha egy keveset megmagyarázom, mi és hányféle az az *állomány*, vagy mint deák szóval mondják, *státus*” (1848. I. 210).

Az *állomány* szó értelmezése a 'status' szóra utalással még 1848 időpontjában is szükségszerű követelmény volt. 48 gazdag 'status'-szócsládot örökölt. Szótárszerű összeállításra volna szükség, hogy számbavehessük a 40-es évek *status* előtagú szavait. Termékenységet mi sem mutatja jobban, mint hogy Széchenyi a *statusszekér* mellett a *status-bárka* összetételt (1845. Viszota-kiad. 563, 564), a *statusgépezet*-en kívül (1843. uo. 208) a *státusgép* alakot is használja (1845. uo. 547, 548), hogy *status-hyperbolák*-at

(1843. uo. 104) és *status-lexiconok*-at (1845. uo. 520) említ. Kossuth a *status-pyramis*-től (1843. uo. 260) a *statusboltozat*-ig (1846. uo. 995) és a *statuscsin*-ig (1847. uo. 864) számos változatban felhasználja az összetétel lehetőségét. A *statushivatalnok* mellett feltűnik a *statushivatalos* is (Szeberényi L.: Politikai szónoklattan. Pest. 1849: 294, 295. Az előszó kelte: 1848. november). 1848 márciusa után újabb összetételekre akadunk: „magyar szabatu *statusruha*“ (V. Waldapfel E. i. m. 167), *statusbank* (Rad. Lap. 1848: 28) stb. Gáldi László megállapítása szerint: nyelvünk az „állam” szó fogalomkörében az összetett szavak képzésére csak a latin szót tartotta alkalmasnak (Nyr 72: 155). Valóban ritkaságzámba megy az efféle összetétel: *álladalomszerkezet* (Munk. Újs. I. 87).¹ Íróink jelzős szerkezetekkel kísérleteznek. Így lesz a *status-gazdaság* (1839. Pulszky i. m. 4) megfelelője a *közálladalmi gazdaság* (1843. Széchenyi. Vízota-kiad. 32), a *statusgépezet* (l. fent) egyértékese a *közállományi gépezet* (1845. Széch. uo. 587). A *statusépület* (1844. Széch. uo. 408) kifejezésére az *álladalmi épület* (1847. Kossuth. Szeberényi i. m. 358), a *statustanács* (Március Tizenötödike. 1848: 26, 32) jelölésére az *álladalmi tanács* (Elefánty Ferenc: Magyarország 1848. Buda. [1848] 39) vagy *közállodalmi tanács* (1848 Kossuth Szeberényi i. m. 379) stb.; szolgál. Dinnyésy Mihály azonban már csak az *állomány* szót juttatja szerephez, ha magyar szókapcsolattal akarja megközelíteni a latin előtagú összetételeket: *állományi papír* (27; Kossuth: *statuspapiros* 1844, Vízota-kiad. 409; *statuspapír* Radical Lap 1848 17), *állományi jog* (34; Kossuth: *statusjog* 1847, Vízota-kiad. 664; B. Híradó 1848: 117) stb.

A forradalom köznyelve az *állomány* szón kívül az *állam* szót is harcba indítja a *status* ellen. Vasvári Pál már 1848 februárjában használja az *állam* szót, s megalkotja az *államférfi* összetételt (Gáldi László adata. Nyr 72: 156). Az *államcél* is Vasvári szerzőségére utal (Életképek. 1848. I. 198). A szó lassanként polgárjogot nyer. A Pesti Hírlap 1848. márc. 5-i vezércikkében már újabb összetétellel szembesíthetjük magunkat. (185): Egymás mellé kerül a „magyar *statusjog* elvei“ kitétel és a „közönseges *államjog* elvei“ megjelölés. A Reform 1848. ápr. 9-től kezdve folytonlagosan közölt Sajtószabadság c. cikkében valamennyi „állam” jelentésű szavunk találkozót ad egymásnak. A *status*, *álladalom*, *állomány* (25) mellett felbukkan az *állam* szó is: „Azon író, kire bebizonny, hogy valamely hivatalnokot, legyen bár az *állam* legfőbb tisztje... ott véd, hol azt bevádolni kellene: mint orgazda és *statusáruló* büntettség (34). Midőn pedig a lap 1848. június 4-én mutatványszámot ad ki, s benne közli irányelveit, a szövegben már csak az *állam* szó (tízszer) és az *államigazgatás* összetétellel fordul elő. Petőfi Sándor is használja a szót (1848. jún. 26). A „Programmja az egyenlőségi club név alatt alakulandó társulatnak“ c. nyilatkozat egyik tételét így fogalmazza meg: „Meg vagyunk győződve, hogy mint minden *államnak*, ezentúl úgy a magyaroknak is csak úgy lehet jövődjője, ha a nép a szó tiszta, fertőzetlen értelmében behelyeztetik azon jogaiba, ... melyekből mind e napig ki van zárva“ (Népelem. 1848: 11). Deák Ferenc 1848. aug. 9-én az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor elhangzott országgyűlési beszédében egy helyütt a szóismétlés elkerülése végett biztosít helyet a szónak: „... még akkor is, midőn a státus által állított iskolák közösek, az alapítványokat lefoglalni, nincs az *államnak* jogában“ (Könyi: Deák Ferenc beszédei. Bp. 1903, 2: 290). Deák ugyanebben a felszólalásában még *státusreligiót* említ (292). De ugyanebben az időpontban köznyelvünk már ismerte a szóösszetétel magyar megfelelőjét is: „... a keleti és nyugoti császárságok a keresztény vallást emelék fel *állam-vallásnak*...“ (Nyári Albert: A magyar forradalom napjai. Pest. 1848: 62).

¹ A NyUSz is csak az *álladalomtudomány* = statistica összetételt idézi 1818-ból.

Állam szavunk történetének további szakasza végső ponton ismert: fokozatosan kiszorította mind az *álladalom*, mind az *állomány* szót. Multja azonban még felderítetlen. Gáldi László szerint: „Egyelőre... Vasvárit kell *állam*=*státus* szavunk megteremtőjének tekintenünk“ (Nyr 72:156). A szóazonosítást azonban nem tulajdoníthatjuk Vasvári Pálnak. A Pesti Hírlap 1847. január 31-i számának Sz. I-n. aláírású vezércikkében már találkozunk vele: „Mi a közteherviselés és a városi képviselőt rendezése mellett legsürgetőbbnek találjuk a jövő 1847-i orsz. gyűlésünk teendői közt az örökváltságot, — mire tehát megkívántatik, hogy vizsgáljuk meg mind a jog, mind a politica szempontjából azon helyzetet, melyet a magyar *államban* jelenleg úgynevezett parasztjaink elfoglalnak“ (P. Hírl. 1847: 69).

Zsoldos Jenő

Szállj le Balázs a hintóból. Jókai Politikai divatok c. regényének az olvasója mindjárt a könyv elején egy különös, ma már a legtöbb ember számára ismeretlen szólásra akad. Ime a kérdéses hely: „... azt mondod, hogy hiszen igaza van? De köszönöm én az ilyen igazságot! Ha ez megtörténik, akkor minekünk aztán csak '*szállj le Balázs a hintóból*'“ (Nemz. díszkiad. 17: 45). A szöveg összefüggéséből kiderül, hogy az idézőjelbe tett szókapcsolatnak 'vége a jómódunknak, oda az uraságunknak' jelentése van. Szólásgyűjteményeink hosszabb, teljesebb alakjában, de jelentés nélkül közlik ezt a szólást. Erdélyi közmondásai között így találjuk: *Szállj ki Balázs a hintóból, mert nem pénzéd ára* (M. közm. kv. 25), és innen átvéve azonos alakban szerepel Margalits gyűjteményében is (M. közm. 41).

Több olyan adatot, amelyben a *Balázs* név és a *hintó* szó együtt szerepel, nem sikerült találnom, de az Erdélyitől közölt változat második, Jókainál hiányzó része olyan kapcsolatra utal, amely a szólás eredetének a megtalálásához is közelebb vezet. A Hódmezővásárhelyről közölt *Szárj le barát a hintáról, nem a pénzéd ára* (Nyr 2:143) és a Sirisaka Andortól talán éppen innen átvett és az Erdélyi-féle változathoz valószínűleg önkényesen hozzásimított, ugyancsak hódmezővásárhelyinek jelzett alak: *Szállj le barát a hintóról* [!], *nem pénzéd ára* (M. közm. kv. 216) éppen a szólás második felének az Erdélyitől közölt változatnak való megfelelése miatt vonható a címül írt szólás rokonságába. Ez a népi változat mutatja meg az utat a szólás forrásához is. A váci nyelvjárásról írt tanulmányában Nagy Sándor a következő gyermekversikét közölte: „*Szárj le barát a hintárú, himbolintó himbókárú, mer nem pizéd ára! Pizém ára, pizém ára, aranpizém ára! Széplős légyen a mátkája, aki többet himbókállya, hopsza állóka; szárj le, szárj le, barátocská.*“ A közlő szerint akkor mondják ezt a kis mondókát, amikor a kis gyermeket hintáztatják (NyF. 10:56). A hódmezővásárhelyi változat alapján nem kétséges, hogy a szólás és a gyermekversike a legközelebbi kapcsolatban vannak egymással. A kérdés csak az, hogy a szólás került-e bele a versikébe, vagy épp ellenkezőleg egy ilyen gyermekversből alakult-e a szólás. A magam részéről ez utóbbi feltevést tartom valószínűbbnek nemcsak azért, mert számos példa van arra, hogy versből szólásmód lett (vö. pl. *otthagyt a papot*, *papot* Petőfi Csokonai c. költeményéből, valamint számos más szólásként használt szállóigénket Tóth Béla Szájruj szájra c. gyűjteményében), hanem azért is, mert a szólásban eredetibbnek tartható *barát* szónak a *Balázs* névvel való felcserélése könnyen érthető abból, hogy a *Balázs* keresztnév sok más szólásunkban is előfordul, mégpedig nem egyszer hasonló hangulati tartalommal, mint a címül írt szólásban (vö. *megbecsüli, mint Balázs a hurkát; eltálatla, mint Balázs pap a vecsernyét; Balázs vitéze; adósa Balásznak; Hábele Balázs módjára*).

Piros, mint a cseppentett tökmag. Ha nem lenne erre a szólásra több adatunk, méghozzá az ország két távoli vidékéről (Debrecen, Nyr 4:420,

innen NyF 26 : 39 és Göcsej, NyF 6 : 267; szótárban is: Ball: TeljSz 1 : 174), könnyen azt hihetnénk, hogy pusztán helytelen közléssel van dolgunk, hiszen a tökmag tudvalevően nem piros és nem lehet cseppenteni.

Ami a piros színt illeti, arra vonatkozólag a szőlás számos változata hamar eloszlatja a kétségünket: a *piros* szó itt épp olyan gúnyos-tréfás használatban szerepel, mint pl. a *jó* szó a *jó firma, jómadár* féle kifejezésekben. A Hegyalján pl. azt mondják: *Olyan sápadt, mint akár egy cseppentett tökmag* (Nyr 5 : 324), egy Bakonyaljáról származó közlés szerint (NyF 34 : 132) pedig szőlásunk egyik alakváltozatát sápadt, sárgás arc-színnel kapcsolatban használják, vagyis olyan emberekre mondják ezt a szóláshasonlatot, akiknek éppúgy sárgás fakó színük van, mint ahogy a tökmagnak is ilyen a színe. Ezek szerint tehát jelentés és a *piros* szó használata szempontjából egészen megegyezik szőlásunk Dugonicsnak ezzel a hasonlatával: *Piros, mint a liszteszsák* (Etelka, lapsz. nélk. id. Nyr 8 : 320) és ezzel az Alföldről közölt szólással: *Piros, mint a lisztes zacskó* (Nyr 1 : 370).

Valamivel bővebb magyarázatra szorul a szőlásban szereplő *cseppentett* szó. Mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy a régi nyelvben és a népnyelvben is meglehetősen gyakori ez a szóláshasonlat: *piros, mint a cseppentett vér*. Az első adatom 1724-ből van rá: „Szörnyi Istvánné elrontá az katlan kórót és bele tette a hangyabolyba, kivette onnét, *olyan volt mint a cseppentett vér*“ (Komáromy: Boszorkányperek 328). Közli ezt a szólást — nyilván valami régebbi írásból idézve — Szabó Dávid: „Néhol *vereslett, mint a cseppentett vér*, néhol *pettyezetve... mint egy feketéllett*“ (MVir.407). És vannak rá népnyelvi adatok is: *Olyan mint a cseppentett vér*: piros (Hajdú m., Nyr 7 : 179), *piros, mint a cseppentett vér* (Nagykún-ság, Nyr 3 : 367), *olyan veres, mint a cseppentett vér* (Zemplén m., Szürnyeg, Nyr 12 : 428). Ezek az adatok arra utalnak, hogy a címül írt szőlás ennek a közvetlen szemléletből fakadó és ezért kétségtelenül régibb, eredetibb szóláshasonlatnak a mintájára keletkezett. Ebbe a szókapcsolatba t. i. magától értetődően beleillik a *cseppentett* szó fogalmi tartalma. Azt jelenti, hogy olyan vérről van szó, amelyet megvágott vagy megszárt testrészről valaki éppen elcseppentett, tehát a friss, még meg nem alvadt, élénk piros színét még el nem vesztett vér színével vet össze valamit a szóláshasonlat. Egy másik képzet, amelyik ugyancsak hozzákapcsolódhatott a szőlás *cseppentett* szavához az, amire Erdélyi (i. m. 64) és az ő nyomán CzF utal: „*Mint a cseppentett vér, azaz legtisztább vér*.“ A közvetlenül a testből cseppentett, csepp alakban leeső vér ugyanis még nem keveredhetett el semmi más anyaggal, pl. a föld porával, és ezért nem is vesztette el eredeti színét.

Erdemes megemlíteni, hogy a *cseppentett* szónak valószínűleg éppen ebben a szókapcsolatban, az itt nyert 'tisztá' jelentés révén alakult ki a ritka, szótárainkban még nem is szereplő 'ugyanolyan, mint...' és 'teljesen' jelentése. Azért a 'tisztá' jelentés révén, mert magának a *tisztá* szónak is megvan ez a jelentése az ilyen kifejezésekben: *tisztá anyja ez a leány*¹ 'ugyanolyan, mint az anyja' és *tisztá bolond, tisztá süket* 'teljesen bolond, teljesen süket' stb. Hogy a *cseppentett* szót is használják ritkán ilyen értelemben, azt jól szemlélteti ez a Jókai-idézet: „— De hát mi a te vallásod, vajda? — Éppen az, *cseppentett ugyanaz*, a mi a méltóságos úré“ (Nemz. diszkiad. 92 : 297). Az élő nyelvből is ismerem a *cseppentett* szónak ezt a jelentését. Nemrég hallottam egy hajdúböszörményi születésű, Debrecenben élő fiatal leánytól: „*Cseppentett tanár úr ez a gyerek*“.

A *cseppentett tökmagra* visszatérve, úgy gondolom tehát, hogy a *tökmag* szóval alakult szőlás csak játékos-tréfás változata az eredetibb *piros, mint a cseppentett vér*-nek. A *vér* és a *tökmag* játszi felcserélését

¹ En csak így hallottam: *tisztára anyja ez a leány*.

A szerk.

nemcsak az az ellentét tette lehetővé, ami a két tárgy színe között van — az előbbi a duzzadó élet, az utóbbi a sápadt, beteges külső jellegzetes színe — (és ez adja a szólásnak a tréfás jelleget), hanem talán még az is, hogy a tökmagnak az alakja emlékeztet valamennyire a csepp alakjára, ami a tréfa szintjén megokoltá teszi az előtte álló *cseppentett* jelzőt. Ott persze, ahol nem értették meg ezt a nyelvi humort, nem ismerték a *piros, mint a cseppentett vér* szólást vagy a komoly kifejezés szándékától vezetve „értelmes” hasonlatot akartak mondani: nem hozták kapcsolatba a tökmagot a piros színnel, hanem így mondták a hasonlatot: *Ojjam mind a csöppentett tökmag* (Bakonyalja, NyF 34:132); ahol pedig még a *csöppentett tökmag*-ot is sületlenségnek érezték, így tették értelmessé a szólást: *Olyan, mint a csöppentett tökmagolaj* (Makó, Nyr 45:241).

Érdemes megemlíteni végül, hogy az eredeti *cseppentett vér* kapcsolatban szereplő *vér* szót nemcsak a *tökmag*, majd a *tökmagolaj* szóval cserélték fel, hanem alkalomadtán más tárgy nevével is. Ime egy példa erre: „Két szempár összevillant. Az egyik: világosszürke..., a másik: *fekete, mint a cseppentett szurok*” (Bródy S., Emberek 109). O. Nagy Gábor.

Belüi van a tarkája. (Néhány apró emlékem Móricz Zsigmondról.) Móricz Zsigmondnak a Pacsirtaszó c. kis regényében a következőket olvassuk: „Hát mi történt veled, kedves gyermekem... — tudom is én... Nem olyan a világ, amilyennek kívülről látszik... Igaz a... Kivülről szép, de *mindennek megvan belül a tarkája*...” Megtaláljuk ugyanezeket a sorokat ennek az alkotásnak Egi madár¹ c. alatt változatlanul megjelent kiadásában is. Az itt előforduló szólást (*mindennek megvan belül a tarkája*) a Nagykúnságból közölte a Nyr is (2:274) a címül írott alakban; ismeri aztán a Nyr közlése alapján a MTsz is.² (L. a *tarka* címszó!) A Nyr közleményéből s a közlő nevéből azt is megállapíthatjuk, hogy az adatközlés a nagykúnsági Kisújszállás városából való. A közleményt aláíró Szabó Imre ugyanis folyóiratunk első kötetében (1:230) Kisújszállás megjelölésével, „Helynevek Kisújszálláson” címen tett közzé népnyelvi adatokat. Valami sűrűn azonban ma már nem használják a szólást. Bár életem jó részét Kisújszálláson töltöttem, emlékezetem szerint mindössze egy ízben hallottam. Mégpedig oly módon, hogy ezelőtt vagy 45 éve egy nekem kedves öreg, paraszt ember egyéniségéről beszélgettem a feleségével. „Úgy-e, hogy jó ember Bálint bácsi”? — kérdeztem társalgás közben. Az összetöppörödött, kesernyős természetű néni rámnéz nagy komolyan, s aztán panaszos hangon megjegyzi: „Jó ember Kis Bálint, jó ember, csak *belül van a tarkája*.” Ehhez az életbölcseletnek is beváló megállapításhoz bővebb magyarázatot is fűzött, amelyből az derült ki, hogy házastársa kérges, kemény, makacs természetű ember. Az volt tehát szavainak értelme, hogy férjét csak ismerősei mondják jó embernek, mert nem tudják, mi rejlik benne, milyen a *tarkája*. A szólás magyarázata, értelmezése végett, a jelentés alapját, a szemlélet kiinduló pontját, úgy gondolom, a szöveg fogalmának jegyeiben kell keresnünk. A szövegnek belsejére, fonákára (nagykúnsági elnevezés szerint:) tarkájára, szemünk előtt lévő külsejéből gyakran nem lehet következtetni. Az eltakart belső nem mindig felel meg a külsőnek.

Kevéssel a szólás megismerése után hivatásom teljesítésére a fővárosba kerültem, s itt a Móricz Zsigmonddal való diákkori ismeretségem egyre közvetlenebb, melegebb lett, s végül is barátsággá erősödött. Vala-

¹ Egi madár. Szépirodalmi Kis Könyvtár 41. Megtalálható továbbá: a M. Zs. válogatott elbeszélései c. műben: Szépirod. Könyvkiadó 1951, a M. Klasszikusok sorozatában.

² Érdemes volna érdeklődni, ismerik-e a szólást másutt is. Valószínűnek tartom, hogy nagyobb területen használatos, legalább is erre vallanak a következő népnyelvi adatok: *tarkalelkű* 'álnok, kétszínű' (Zenta); *tarka-ember* 'álnok, kétszínű ember' (Székelyföld Tsz.) MTsz.

hányszor felmentem hozzá, igyekeztem mindig valami diákkorunkbeli eseményt feleleveníteni, vele érdekes kisújszállási történeteket közölni. Ha éppen ilyesmi nem akadt, legalább is jellemző mondásokat, érdekesebb tájszókát ajánlottam figyelmébe. Így került sor egy alkalommal a címül írt szölésra. Mórícz Zsigmond azonban úgy találta, hogy nincs benne semmi érdekesebb, s megjegyezte, ilyesmit özönével lehet hallani. Nem sok idővel beszélgetésünkre, olvasom az említett Pacsirtaszó c. könyvecskéjét, s meglepődve látom benne a kedvezőtlen fogadtatásra talált szölést. Lehet, hogy megváltozott róla felfogása. De arra is gondolhatunk, hogy amit egyszer látott vagy hallott, emlékezetéből többé ki nem esett. Írás közben ez a szölés tudatának előterébe lépett s mégis csak bekerült elbeszélésének folyamatába. Nem ez az egyetlen szölés, amely az én révemen jutott Mórícz Zsigmond műveibe. Átadtam neki egy alkalommal rövidke feljegyzéseimet a kisújszállási nyelvjárásról, s ebben ez a tréfa szölés is bennvolt: *somolyog, mint a rudas ökör*. Ezzel pedig a Magyarok kötetének Ki a tanyára c. — megállapítható módon kisújszállási tárgyú — elbeszélésében találkoztam újra. A tanyai élettől húzódozó ifjú asszony aggódó rémülettel gondol rá, ha gyermekeik lesznek, milyen tudatlanságban nőnek fel a városon kívül. „Olyanok lesznek, mint a bornyúk. Ha bejönnek a városba, csak eltátják a szájukat. Annál jobb, — veti oda a férj — legálabb *somolyognak, mint a rudas ökör*.”

Arra is volt eset, hogy egy zamatos beszédű s egyébként is érdekes egyéniségű kisújszállási kiskazda ismerősömet valamilyen ürüggyel felküldöttem Mórícz Zsigmondhoz a lakására. Legközelebbi találkozásunkkor meggyőződtem róla, hogy Mórícz Zsigmond egyáltalán nem sajnálta, hogy ismerősömrre egy kevés időt áldozott, s így róla való leírásomnak s jellemzésemnek valóságáról is meggyőződhetett. Emlékeim bő tárából ezzel az alkalommal ezt a néhány apró esetet óhajtottam feleleveníteni.

Dénes Szilárd

Füstén, talptörvény, kerülő. 1822-ben jelent meg Sárospatakon, szerzőjét meg nem nevezve, „A magyar perjogi törvény”, nyilván Kövy Sándor híres sárospataki jogtanár könyve. Ebből a könyvből emeltük ki a címül írt három szót.

1. *Füstén* idegenül hangzó szó és idegenül hatott 1822-ben is, amit a szerző is érzett, mert rögtön utána jön két magyarázó szó 'hevenyébe' és zárójelben 'flagranti', de ezenfelül a lap alján (a könyv 34. lapján) olvasható: „*füstén* előfordul a régi magyar könyvekben”. Forrásait Kövy nem nevezi meg, de éppen a régi könyvekre való hivatkozásból az tűnik ki, hogy Kövy idején a szó nem volt használatos. Közélesik a feltevés, hogy a *füstén* a *füst* szó ragozott alakja. A magyarázóként hozzákapcsolt két szó a 'hevenyébe' és a 'flagranti' erősíti ezt a föltevést. Az *in flagranti* ma szokásos szóhasználat a klasszikus, a Justinianus kódexében használt körülírás szerint „adhuc flagranti crimine comprehensus”. 'Még égő bűncselekmény', a 'hevenyébe' pedig ugyancsak rokonságot tart az égéssel, a hővel. (A *hevenyébe* szó egyébként értelmi áttolódáson esett át, ma a hirtelenséget, gyorsaságot, elsietettséget jelenti.) Az égéshez rokonul a füst is, az égés terméke, az égéssel együttélő, de az égést túlélő tűneménye. s ez jogilag pontosabban is fedi a helyzetet, mint az égés, mert „*in flagranti*” az is, akit bár rögtön a tett befejezése után kapnak rajta, amikor az égés megszűnt, de a füst még őrzi a friss tett nyomát. Érthető, hogy a jogász Kövy szeme látta meg a régi szót és érezte meg a jogászai használat számára való nagyobb alkalmasságát. Kár, hogy Kövy a régi könyveket nem nevezi meg. Valószínű, hogy a mi etimológiai értelmezésünket a régi példák megerősítenék. Sajnálatos, hogy a magyaros ízü — és jogilag szándékolatlanul is szabatos — szó felújítása nem vert gyökeret. A szó hasz-

nálata mai nyelvünket is gazdagítaná, a nyelv magyarosságát is növelné.¹ [Vö. Beke: Füstén kap. Nyr 60:92.]

2. *Talptörvény*. A lex fundamentalis magyar fordítása, amit a könyv 11. lapja zárójelben említ meg, annak külső jeleként, hogy a szó ismeretlen új alkotás. Berzsenyi is még *minden ország talpkövééről* énekelt. Azóta a *talp* szó az összetételekből kivonult, *alaptörvényről*, *alapkőről* beszél a mai ember. A *talptörvény* a *talp* átvitt értelmű hasznosítása, ugyanúgy mint a mai napig elevenen maradt *talpig becsületes*-ben és a *tetőtől-talpig*-ban. A példák mutatják, hogy a *talptörvény* magyaros szellemű szó.

3. *Kerülő*. A könyv 232. lapja összetétel nélkül használja a szót, amint ezt a könyv idejében általában így használták. Ma már csak az *erdőkerülő* őrzi, az egyedülállásban ma már alig használt régi szót. Az értelmi eltolódás a *kerülő* szó ma szokásos egyéb összetételében élesen kiütöközik — iskolakerülő, dologkerülő. Az *erdőkerülő* átvitt értelem nélkül, a pozitív munkateljesítésre utal — az iskolakerülő, dologkerülő negatív értelmű, a munka elvégzése helyett a semmítetésre utal. Az értelmi átalakulás útját egyengethette a *kerülő út* — legalább eredetileg —, ami pozitív tartalmú, de már valami negatív mellékízzel. Beck Salamon

Kerülő. A MTsz szerint a *kerülő* 'csősz' jelentésben használatos Szatmár megyében. Az adatot megerősíti Csüry Szamosháti Szótára is: *kerüllőü* 'mezőör, csősz'. Itt magát a *kerüll* igét is használják 'felügyelő körútra megy (csősz) jelentésben. Az OksZ szerint is nemcsak az erdőkerülőt hívták *kerülőnek*. Pl. Az *kerülő* oly karban találván valaki marháját (1613—96). *Varos kerülője* (1668). Mikoron az méltóságos földesurnak akar-nak az hites *kerülok* szállót vagy akármely gyümölcsöt szedni, vagy magam szedek, vagy jelenlétemben szedetek (1700). Szőlős Ardó falujának *szőlőkerülőinek* hitinek formája... Tartozik akkorbeli szőlő bíró akár melyik esküdtnek vagy *szőlő kerülőnek* igaz igyében mellette fogni és gondját viselni (1694). — *Erdőkerülő* jelentése van egy 1760-ból való adatban: A *kerülőket* mind tilalmas, mind pedig más egyéb erdők vigyázására az ott volt udvarbíró ő vele együtt állíttassa föl. B. Ö.

Ki hallotta, ki olvasta?

Széljegyzetek a Nyelvőr olvasása közben.

Helytelennek tartom, hogy Szabó Pált „parasztírónak“ (Nyr 74:468, 75:393), Rideg Sándort „munkásírónak“ (Nyr 75:78) nevezzük. Mi teszi az író-t ilyen vagy olyan íróvá? Származása vagy írásainak tárgya? Akármelyik, de Rideg Sándor nem „munkásíró“, hanem legalább olyan joggal „parasztíró“ is. Egyáltalán: Szabó Pál is, Veres Péter is, Rideg Sándor is *írók*, minden egyéb megkülönböztető jelző nélkül. Valaha, az irodalom polgári és népi kettéosztottsága idején, volt értelme a *népi író* kifejezésnek, ma már ez is elavult. Mint Révai elvtárs kifejtette az írókongresszuson, a mi irodalmunk egységes, népi és nemzeti irodalom, akkor is, ha társadalmunk bármely rétegéről is szól (Kongresszusi jegyzőkönyv, Művelt Nép kiadás, 1951, 284). Hagyjuk el tehát íróink e megkülönböztetését.

Beke Ödön úgy véli, hogy gyári munkásaink között használt kifejezés: *ráverünk* a *munkára*, az állat ösztökélésének képzetéből támadt. (Nyr. 74:279). Méltatlannak érzem ezt az összevetést, de nem is helyes. Sokkal valószínűbb, hogy az üllőre való ráverés ütemének gyorsításából keletkezett ez: ha jól, erősen és gyorsan vernek rá az üllőre, jobban megy a munka.

Rubinyi Mózes új műszóként könyvelte el a *begerjed* igét, melyet a *bereked* és *felgerjed* összevonásából származtat (Nyr 74:48). Téved,

ment ez már rég használatos villamossági műszó, szakkönyveink és dolgozók is rég ismerik. (Vö. pl. Új Idők Lexikonával.)

Beke Ödön kérdi, honnan vehette Móricz Zsigmond a vonat hangutánzását Kerek Ferkó című regényében: *Bencsik József megszakadok, Bencsik József esz a fene* (Nyr 74:297). Idézi Beke saját tanulmányát, ahol ez szó szerint ugyanezzel a névvel (Bencsik József, vasúti őr volt a vasmegyei Simonyiban, ahol Beke gyűjtötte adatát), csak hangtanilag elváltozva előfordul. Nagyon érdekesnek és tanulságosnak tartom, hogy Beke Ödön nem vette észre: Móricz *tőle vette* ezt a hangutánzást (Beke tanulmánya kevéssel a Kerek Ferkó előtt jelent meg!), s a nagysimonyi vasútiőr nevével együtt fölhasználta, éppen csak hogy a nyelvjárásán igazított valamit, minthogy a Tiszántúlon nem palatalizáltan ejtik a *fenét*, nem használják a zárt *é*-t. Így lett az *ész a fenyé* helyett *esz a fene*, Móricz szokása szerint egybeírva. Újabb adat ez ahhoz, hogy Móricz mennyire tudatosan, szinte tudományos gondossággal és hitelességgel használta föl műveiben nyelvjárási irodalmunk fölhalmozott anyagát (vö. Nyr 74:55 is).

Veres Péter érdekesen írja, hogy terjednek el széles körben sokszor értelmetlen, de divatos kifejezések, szólások. Gyerekkorában mindenre azt mondták: *nem baj tán?* (Nyr 75:159). Pár esztendeje mifelénk a gyerekeknek mindenre az volt a válaszuk, sokszor tréfásan, néha szemtelennül: *nem hiszem!* (Úgy ejtették, hogy a *hiszemet* nyomták meg, idegensek.) Hogy honnét vették, nem tudom, de hónapokig szinte patológikus mértékben elterjedt volt. Nemrég meg az divatozott (tán még néhol most is hallható), hogy mindenre azt mondták: *ezen már ne muljon* (vagy *muljék*). Erdemes lenne megfejteni az ilyen divat-szólások eredetét, de ha nem is tudjuk, nem árt följegyezni őket.

Csefkő Gyula szellemesen fejti meg a *padra viszik a bőrit* szólásunk eredetét (Nyr 75:295). Csak annyi a hozzáfűznivalóm, hogy nemcsak a bőrkereskedő padján (padlásán) száradt a bőr, de már a tímármesterén is. Szegeden még megvan az utolsó, jellegzetes tímárház (fényképét sajtó alatt lévő Kálmány-életrajzom közli), amelynek padlása sajátosan a bőr szárítására volt készítve. Gondolom, sokkal közvetlenebb a nép kapcsolata a tímáréval, mint a kereskedőével, s így a szólás a tímármunkára utalhat: *padra viszik a bőrit*, vagyis a tímár padlására kerül kicserezve! (Vö. a hasonlóértelmű *kicszerzik a bőrért* szólással, amit fenyegetésként szoktak emlegetni, éppúgy, mint újabban: *lepedőben viszik el, kanállal szedik össze* stb.).

Péter László

Gaggancs (Nyr 76:76). Kamjén István regényében előforduló *gaggancs* szót Magyarhomorogon (Bihar m.) is ismerik. Itt azonban más jelentésben használják: nem a marokszedő szerszám neve, hanem a *szalmahúzó horgot* nevezik *gaggancs*-nak. A markot fából készült horoggal, káköval szedik (Kovács Gyula). Nagyszénáson szintén ez a jelentése ismeretes: *Ott van a gaggancs a szalmáná* (Kunstár János). A szót ebben az alakban eddig két jelentéssel közölték: 1. 'marokszedő szerszám' (Mezőtúr); 2. 'lánccon fityegő kampó a tengelyen' (Komádi). Ez volna a harmadik jelentése: 'szalmahúzó horog'. Annál is inkább kíváncsi volna összegyűjteni nyelvjárásainkban élő valamennyi jelentését, mivel egyik szótárunk (MTsz, CzF, Szhsz) se közli. Adatközléseinkkel pedig nagyban elősegítenénk az új tájszótár összeállításán dolgozók munkáját.

[A *gaggancs*-csal kétségkívül összefügg a szintén 'marokszedő szerszám'-ot jelentő *gagucs* szó, melyet még nem szótároztak, de a balmazúvárosi (Hajdú m.) származású Veres Péter használja Három nemzedék. II. Szegények szerelmé c. regényében: A gyepsori leányok is kiállottak hétfőn reggel kis batyujukkal, egész heti tarisznnyával, kezükben a *marékverő gaguccsal* az elektanyai csengő alá, a magtár végéhez. 488. l. Kérjük

olvasóinkat, érdeklődjenek, hoi ismeretes még a *gagucs* szó és milyen értelemben használják. Mindkét szó kétségtől a *gagó* 'szénvonó' (Zemplén m.), *gágó* 'fahorog' (Bodrogköz), *kákó* (Álföld) ua., *kakó* 'zsüpfödél farába szúrt pózna v. karó' (Székelyföld) származéka; l. a MTsz-ban *kajkó* cím-szó alatt.

B. Ö./

Disznó-szugla. *Kata szegletéhez* (Nyr 76 : 58)¹ hasonló érdekes kifejezést Érsekújvárott is ismernek. Gyermekkoromban én is igen gyakran hallottam, a parasztok között pedig közismert kifejezésként élt: *Disznuó-szugla felü ború, gyűrünk, mēr esső lēssz.* A földeken serényen dolgozó parasztok bizony több ízben tapasztalták, hogy a *disznuó-szuglábú gyűtt* felhők elől nincsen menekülés, ha onnan jött, biztosra vehető az eső vagy a zápor. Ha megjelent a sötét, koromfekete felhő az ég nyugati alján, — mert az égnek nyugat felé eső részét nevezték nálunk *disznó-szuglának*, és innen mindig biztosra vették az esőt — szaporán be kellett fejezni a munkát, összeszedni a cókókat és menedéket keresni a földet, embert és állatot egyaránt bőrig áztató eső elől. Tavasszal, amikor a vetést éltető föld már igen szomjas volt, az innen jött felhők láttára felcsillant a parasztok szeme. Nyáron pedig, amikor vágták a gabonát, s jó nagy darabon markon hevert a búza vagy a rozs, ugyancsak meg kellett ugrálni, hogy összerakják, mire megjön az eső. Hordás alkalmával, ha úton kapta a jószágért induló szekereket a *disznó-szuglából* erősen nyomuló záport hozó felhő, nem volt más megoldás, mint megfordulni és hazavágtatni.

Dobesányi Ferenc

Szállik, számlik. A vas megyei Órségben több helyen is hallottam a *szállik* szót, mire megkérdeztem, hogy mit is jelent tulajdonképpen. Balogh Jenő 54 éves óriszentpéteri kisparaszt szerint az egész környéken azt mondják, hogy *a földem északnak, keletnek, délnek vagy az útnak szállik.* Azt jelenti, hogy „arrafelé szokták szántani, boronálni, megmunkálni, hogy abban az irányban fekszik, arra van a hossza.“ Szvétécz István 86 éves középparaszt szerint *keletnek vagy északnak szállik a föld* azt jelenti, abban az irányban fekszik, arra van a hossza“. Szvétécz István 86 éves középparaszt felvilágosítása szerint *künek* (északnak), *benek* (délnek), *lenek* (keletnek), *főnek* (nyugatnak) *szállik a föld*, „arra szokták szántani.“ Világos, hogy a *számlik* szó előrehatóan hasonult alakú változatával van dolgunk. Ennek a szónak a jelentése a MTsz szerint 1. szántódik, 2. nyulik, terjed. Bátky Zsigmond írja a Füzesgyarmat (Hont m.) határában levő *Számla-pusztá* helynévről, hogy valószínűleg a *számlani* ige származéka (Föld és Ember 1924 : 52). Bátky szerint a föld *számlik*, amikor szántják, engedi magát *számtani* (szántani; vö. *hímt—hint, omt—ont* stb.)

Beke Ödön hívta fel újabbra a figyelmet arra, hogy vannak olyan szavak, melyekre a nyelvtörténeti szótárak nem közölnek adatot a régiségből, azonban a helyi levéltárak anyagában megtalálhatjuk a történeti adatokat (Nyr 73 : 348). Ilyen szó a *szállik* szó is, melynek jónéhány változatára találtam a vas megyei közlevéltárban. 1754. évi tanuvallomásokban Papp György 62 éves jobbágy vallja, hogy „vagyon még az Hollófánál három hold Szántó föld, Napkeletről Gérnyi János földi *számlának* *reá*, nap nyugotrul pedig Gérnyi András megyés szomszédgya...“ (Inqu. 1754 : 16 : 42). Más kifejezések is igazolják, hogy a szó jelentése „bizonyos irányban elterül“; *reaszámlik* 'érintkezik vele'. Ugyancsak Papp György szerint van „a Pap parragába az Tilosra *Számló* Tábla“, egy „másik az *Falu felé Számlik*“, a Fenyőtelekben is két dűlő van, „Egyik az Sós-kútra,

¹ Zsrai Miklós följegyzése szerint Sopron m. Mihályiban *katiszég, katiszéglet, rohattszég, rohattszéglet* = a körülbelül nyugatnak megfelelő irány, amerről az esőfelhők szoktak járn. (Még in igen barnállik ez a *katiszéglet*, vügyünk valami vastagab ruhát magunkú,) MNy. 9:428.

az másik az *Falu felé számlik*“. Novák Ádám 76 éves jobbágy szerint egy másik föld „az Kereszt Völgyin az Viz foláson innend mely az Ráhotáru számlik“ (Inqu. 1754 : 16 : 74).

A vitás ügyben Papp György, Rimanóczy Ádám 65 éves jobbágya néhány év mulva még részletesebben nyilatkozik, s így a *számlik* szó jelentése élesebben körülírva jelenik meg. Papp György szerint „Magyarórdi Helségben azon darab Hel, mellen most fenyős Teleki Papp Ferencz és Péter (kik az Attyok kovács Mesterségéről *kovácsoknak* hivattatnak) Jobbágyok laknak, ugyan Magyarórdi Helségbe való Kastél heléhez tartozandó fenyős Teleki Táblából szakasztatott el néhai Hollós Gáspár Ur Magyarórdi falu bíróságában, mely darab föld csak ollas árkos Tüskés föld volt, s nem is *számlott le* az víz folásigh... Azon darab Helnek végibe levő Völgyben volt Egresesnek egy darabját, amint az nevezett Kovácsok földő *reá Számlik*, tudgya, hogy az Kovácsok irtották ki...“ Az adatból nyilvánvaló, hogy a műveletlen földdarab nem *számlott*, csak a művelés, szántás alá vett terület. Gernyi András 61 éves jobbágy vallja, hogy „emlékezetitül fogva mindenkor ezen kovács nemzetség birta a táblát, de *nem számlott az vízfolásra*, hanem *amint mast számlik az vízfolás, hosszátába számlott*, s az előtt fenyves volt, de ugyancsak az közök megh ismérhettek rajta, s ezen kovácsok irtották és tisztogatták ki, és Percsák Dávid Ur engedelmevel építtetett föl az rajta fönt álló ház rész... Az Uton tul az Rahotáigh emlékezetitül fogva mindenha rétek voltak, s kinek mint az földgyő mellett vagyon, vagy *reá számlik*, az réteket is úgy bírják, mivel Házhel számra úgy osztották föl...“ (Az utóbbi adatok mind: Inqu. 1757 : 88).

Dömötör Sándor

Micsináljunk? Az Irodalmi Ujság 1951. okt. 11-i számában Majakovszkij „Üzenet a proletárköltőknek“ című versét közli Somlyó György fordításában. A fordításból idézzük a következő két sort: „ha ti | nem velünk vagytok | s mi | nem veletek, | az ördögbe is, | akkor | *micsináljunk?*“ Ez a nyelvi alakzat, az egybeírt két szó, a tárgyrag kiesésével (*mi: mit* helyett), tudtommal most először jelenik meg nyomtatásban, pathetikus-költői fogalmazással. Az élőbeszédben közismert, sőt szinte kizárólagos a *mi* kérdőnévmás tárgyesetéből és a *csinál* igének alakjaiból alkotott *mit csinál?* mondatnak „micsinál“ ejtése. Pongyola, köznapi beszédben mindenki így ejti. De ha leírásra kerül a mondat, akkor *mit csinál?* lesz belőle. Somlyó Zoltán azonban, a ditirambikus ihletű tárgyhoz és szabad formájához illő helyes megérzéssel fonetikusán leírja a *micsináljunk?* mondatot, szankcionálva ezzel a nyelvnek egyik tényleges, életből vett formáját. Az élő kiejtés helyet kér magának az irodalomban, mert az „irodalmi“ formával szemben bizonyos esetekben érzi a maga jogosultságát. Ez a jelenség nem az első eset nyelvünk és a nyelvek történetében. Fokos Dávid írt róla *Metszek, meggyek* címmel (Nyr 64:114). A *metszék?* ma már nem használatos. A régiségben 'mit tesztek?' 'quid facio?' jelentéssel bírt: a *mit tesztek* összerövidüléséből keletkezett... Ismertebb, a kódexek nyelvéből és a tizenhatodik század költeményeiből, a szintén elavult *meggyek?* 'mit tegyek?'. Balassi írja „Aenigma“ c. versében a társától megfosztott hattyúról: „Széllyel ballagván az tóban, | Nem tud meggyen [mit tegyen?] nagy buvában.“ A mai *gazdasszony* már irodalmilag is elfogadott összerövidülése a *gazda-asszony* összetett szónak. Czuczor és Fogarasi szótára a mult század közepén (1864) megjegyzi róla: „szebb hangzat kedvéért országos divat szerént az egyik a elhagyatik“. Továbbképzéseiben (*gazdasszonyi*, *gazdasszonykodás*, *gazdasszonykodik*, *gazdasszonyosság*) már nem is érezzük a hangkiesést és a *gazdasszony* szó a képzésekkel szemben egységes, változhatatlan alapszóvá lett. Hasonló lerövidülés volt a huszadik század elejének nyelvében az *alászolgája* (<*alázatos szolgája*), amely a familiáris nyelvben még továbbrövidült a — néha pejor-

ratív, pongyola — *ásszuá!* alakká. Több szónak hangváltozással járó össze-
rövidülése ritka a nyelvekben. Karl Brugmann a Nyelvőr hasábjain írt
erről a kérdésről (41 : 214), de csak olyan példákra tud hivatkozni, mint a
német *'ntag<guten Tag*, a francia *monsieur<mon seigneur*. Egy szón
belül történő lerövidülésre Arany Jánosból idézhetünk esetet, a Toldi
Szerelme 5. énekének 106-ik strófájából: „Am Toldin erőt vesz keserű jó-
zanság, † Az előtte *verdő* nemes ártatlanság.“ Arany maga is szükséges-
nek tartja, hogy jegyzeteiben megmagyarázza ezt a morfológiailag szokat-
lan alakot: a. m. *'vergődő'* [népiesen: *verdődő* is MTsz, CzF]. A nyelvvel
szuverén módon bánó Ady Endre egyik versében (Hunn új legenda, 1914)
szintén találhatunk példát a szó belső lerövidülésére: „Ki voltam öreg
grammás-diák korban“ (vö. Szóhangulat és morphologia, NyK. 1936, 50 :
496). A *grammás* itt nyilván azt jelenti: „én, aki már öreg voltam gramma-
tikát tanuló, *gramma*.ikás-diák koromban...“ Fokos Dávid említett cik-
kében mordvin és török többszavú példákra is hivatkozik (pl. az oszmánli-
ban: *niledi* 'mit csinált?' (<*ni ejledi* helyett). Arról, hogy ezek irodalmi
formák-e vagy csak familiáris beszédben élnek, nem nyilatkozik a cikkíró.
Mindenesetre, Somlyó György Majakovszkij-fordítása óta elkönnyvelhet-
jük azt az örvendetes tényt, hogy az irodalom sorompója bebocsátott egy
új, népies jövevényt: a *micsináljunk* alakzatot.

Zolnai Béla

Kesztyűben dudálni. E szólásunk eredetét Csefkó Gyula magyarázta
meg Szállóigék, szólásmódok című könyvében, mégpedig a szólás telje-
sebb változata segítségével, melyet Csokonaiban talált (Harsányi—Gu-
lyás kiad. 2 : 209). Ez a teljesebb változat így hangzik:

Ráncos szemmel körülnézte

A korhely mágnásokat.

No hisz, mondta, teremteték,

Megtanítottak, szedtevedték,

Vas kesztyűbe fűtyölni.

Ez a *vaskesztyű* pedig Csefkó szerint a kínzóvallatás egyik, annak-
idején jól ismert eszköze volt: a *hüvelyk*- vagy *körömszorító*. Ezt szorí-
tották sróffal a vádlott ujjai hegyére, hogy *kisrófolták* belőle a vallomást.
Persze ezt a kínzást nem lehetett némán tűrni, és az így kínzott egyén
fájdalmában sirt, kiabált, jajgatott. Ezt nevezték tréfásgúnyosan dudálás-
nak vagy fűtyülésnek. (A gyermeknek ma is mondják: *Ne dudálj!* — Aki
kínjában fűtyül, az fűtyszerű hangokat hallat.)

A szólásnak fentebb említett teljesebb változata tudtommal eddig
csak Csokonaiból volt idézhető. Talán nem fölösleges, ha az alábbiakban
egy másik forrásra is rámutatok. Szemere György Két világ című regényé-
ben olvastam, hogy mikor a kastélyba betörni szándékozó úri betörő
személye és terve felől már tájékozódtak a nyomozók, azzal biztatták
a kastély tulajdonosát, hogy nyugodtan alhatik felölük, mert mire hazaér,
azok már *vaskesztyűben fognak dudálni*, vagyis már bilincsbe lesznek
verve. Itt a *vaskesztyű* nem hüvelykszorítót jelent ugyan, de a keményen
megbilincselte embernek csaknem annyi oka van a jajgatásra, *dudálásra*,
mint a körömszorítósnak.

Hajdu Teréz

Zsidómise—Judenmesse. Enyedi György 1574-ben szerzett Gisquardus
és Gismundájában fordul elő első ízben a *zsidómise*: „Gyakran esik *zsidó*
mise fejedén“ (RMKT 8 : 250.; Enyedi György Gismunda és Gisquardus
széphistóriája. Ed. Varjas Béla. Kolozsvár, 1942, 67). Gvadányi A' mostan
folyó ország gyűlésének satyrice criticé való leírása-ban pedig így említi:
Zsidó mise volt e', és nem Ország Gyűlés.

Az első hely értelme a zsidó istentisztelet fogalmához tapadó kiátko-
zás szertartásával lehet összefüggésben, a második a zsidó istentisztelet
hangos imarecitálására céloz.

Az előbbi helyre Katona Lajos (MNy 1 : 80), az utóbbira Csefkó Gyula

(uo. 17:216) hívta fel a figyelmet. A kifejezést Beke Ödön hozta újból szönyegre (Nyr 73:266) és ehhez kapcsolódva vetettem fel a gondolatot, hogy a *zsidómise* talán a *Judenmesse* fordításából született meg (Nyr 46:371). Most a *Judenmesse* kifejezést „zsidó istentisztelet” jelentésben magyarországi forrásban megtaláltam.

A Magyar Nemzeti Múzeum aprónyomtatványai között van egy 6 leveles füzet (Nr. 95.) a bazini zsidók 1529-es megégetéséről: *Ain erschrockenlich geschicht und Mordt so von den Juden zu Pösing ain Marekht in Hungern gelegen...* Hely és év nélkül, de valószínűleg 1529-ben nyomva (Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi könyvtárban. 1480—1718. Bp., 1948. 26. Nr. 95.; magyar fordítása: Ballagi Aladár, Vasárnapi Ujság 29:637—640). Ebben olvasható a zsidó templomszolgáról a következő (10. l.): „Item am Mittwoch mir hat der *juden Mesner* Isaac gennant bekhennt Dass Er dabey gewesen.“ A „*juden Mesner*” világosan utal a *Judenmesse* megletére is, aminek szolgái fordítása a *zsidómise*.

Bortul verve. Arany János Murány Ostromában (ÖM. Bp., 1952. 3:76) írja ezeket a sorokat: „Mintha meg lett volna verve kemény bortul | És most józanodnék zavaros mámorbul.” A dült betűkkel szedett kitétel is a biblikus hatás számlájára irandó. Jezsajas XXVIII. 1. a részegeket „hálumé jájin” szavakkal illeti. Szó szerinti fordítása: „A bor megvertjei.” Innen az Arany használta kifejezés. *Scheiber Sándor*

A duttyán a Hajdúságon. Prohászka János említi (Nyr 75:129), hogy a *duttyán* Szegeden a piaci ételkiszolgáló hely neve (lacikonyha, kávé-duttyán), s ott 'sátor' jelentése van. D. Sz. a *duttyánt* sajátos szegedi elnevezésnek (Nyr 75:362) s Móricz Zsigmond után *színnnek, levelesszínnek* mondja, melyben hurkát, kolbászt, szóval élelmiszert árulnak, bort is mérnek, s nemcsak alkalmi gyülekezésekkor (búcsú, vásár), hanem állandóan is. Hogy az ilyen *levelesszín* a sátozt helyettesíti, az nem kétséges.

Ez adatokat ki kell egészíteni és helyesbíteni is. A *duttyán* nem sajátos szegedi kifejezés, mert régen ismert és használt volt a Hajdúságon is, s itt 'raktár', mépedig 'gabonarakár' jelentése volt. Ezt igazolják a hiteles levéltári feljegyzések. Már Györffy István említi (Hajdúböszörmény települése 1927), szóbeli közlésből, hogy Hajdúböszörmény város a 17. században a *duttyánban* búzát tartott, s ez alkalmasint a városházában lévő biztonságosabb bolthajtásos helyiség volt, melyet esetleg tömlöcnek is használtak. A boltot jelentő török *dukján*-ból származtatja.

Györffy feltevését, melyet ő adatokkal igazolni nem tudott, helyesnek kell venni. A hajdúböszörményi régi városháza épülete alatt bolthajtásos pincék voltak, amelyek egyrésze a városháza helyén alakított tér rendezése alkalmával, 1934-ben, napvilágra is került, mert az alapfalat a városház lebontásakor nem szedték ki. E pincék részben az utcára, részben az udvar felé nyíltak. Az épület négyszög alakú lévén, az északi oldalon lévő utcára nyíló pinceboltokat a város a lebontásig (1906) kirakodó árusok (edényes stb.) részére bérbeadta, a befelé nyílot pedig saját maga raktári használatára tartotta fenn. E raktárhelyiség volt a *duttyán*.

A szó használatára Györffy által említett egy 17. századi adatot nem sikerült megtalálnom, de annál többet idézhetünk a 18. századból. Íme: 1743-ban a harangozók sallariumában szerepel „Buza Köből a *Duttyánbul* 10”. Ugyancsak egy dajka fizetésében van: „3 köből buza a *Duttyánbul*” (Prot. A. 169). 1747: „Az Uj Orának igazgatására a Nms. Tanács rendeléséből Matkó Lakatos György praeficiáltván” munkadíja a többek között „Köből Buza 6, melynek hárma az Egyházi keze alól, hárma pedig a *Duttyánbul* fog megfizetödni” (Prot. A. 193). 1758: A város hajdúja conventiója „A *Duttyánbul* Köblös Élet No 6” (Prot. A. 562). Ugyanez évben

az órásmester conventiójában van „Hét köből *Duttyánbeli* Élet“. 1782: Determináltatott, hogy ez Esztendőbeli és Restantiában lévő *Duttyánbeli* Árpát, Rost“ ...kiszedjék (Prot. I. 155). 1794: „A Déli *Duttyán* is kerítessen a Város (háza) udvarához“ (Prot. G. 272); ez az adat a déli *duttyán* külön épületben való elhelyezését igazolja.

Ez adatok tanúsága szerint tehát Hajdúböszörményben a *duttyán* raktárhelyiség volt, mégpedig gabonaféléket tartottak benne, tehát magtár volt. Hogy más raktári célra is használták volna, arra nem ismerünk adatot, valamint arra sem, hogy áristomnak, tömlőcnek használták volna.

A szó mai használatára nem sikerült adatot szerezni; úgy látszik, hogy az objektum megszűnése után a név használata is kiment a forgalomból.

H. Fekete Péter

Duttyán és társai. Íróink nyelvének tanulmányozása hasznosnak bizonyult nemcsak a sajátos írói stílus megismerése szempontjából, de sokszor megesett, hogy íróinknál találtunk meg egy-egy ritka tájszólást is, mely nyelvjárási irodalmunkban alig, vagy egyáltalán nem is volt ismeretes. Ez a tapasztalat teremtette meg a gyakorlatot, hogy nyelvészeink szinte kizárólag népnyelvi nézőpontból tanulmányozták egyes íróink — különösen a „népi írók“, „parasztírók“ műveinek nyelvét. Ennek a módszernek, hadd mutassak rá egy-két példával, van azonban egy bökkönyje, amely óvatosságra inthet bennünket ilyen vonatkozású vizsgálataink során. D(énes) Sz(ilárd), Móricz műveinek, nyelvének kitűnő ismerője (vö. Nyr 40 : 254, 73 : 38, 41, 293) legutóbb egy alföldi tájszónak, a 'laci-konyha' jelentésű *duttyán*-nak egy ismert adatát (Nyr 51:129) kiegészítve, új adalékokat közölt Móricz Zsigmond Rózsa Sándorából (Nyr 75 : 362). Szólas-magyarázatai között Beke Ödön is közölte ugyancsak a Rózsa Sándorból *baranyi kocsi-ra ültették* 'fölültették, becsapták' szegedi szólást is (Nyr 73 : 107). Az érdekes — s íróink nyelvében talált tájszavaink tekintetében óvatosságra intő — mostmár az, hogy ezeket a szavakat, szólasokat Móricz tudatosan használta föl művében, mégpedig nem saját gyűjtése alapján, hanem a tudományos kutatás eddigi anyagának fölhasználásával. Ismeretes, hogy Móricz forgatta, sőt ki is jegyezte nyelvtudományi folyóiratainkat, különösen a Nyelvőrt (vö. Nyr 55 : 61, és Dénes Szilárd cikkét *Móricz és a Nyelvőr* kapcsolatairól, Nyr 73 : 284). Amikor a Rózsa Sándort írta, nehéz probléma elé került, mert a szegedi nyelvjárást, melyet az ő-zés tudományosan még földolgozatlan, s így számára megismerhetetlen törvényszerűségei megnehezítenek, nem ismerte. Mint a „Rózsa Sándor nyelvéről“ írott hosszabb, kéziratban lévő tanulmányomban ismertetem, Móricz ekkor is nagy kedvvel látott neki a szegedi népnyelv tanulmányozásának. Bálint Sándornak már akkor készülő Szegedi Tájszótárát nézte át — nyomtatásban megjelent adatok híján — s ebből írta ki a regénybe beleszólt szólasok, tájszavak, hasonlatok javát. Ebből írta ki a *duttyánt* is, a *baranyi kocsi-ra ültették* szólást is, mely utóbbit egyébként Bálint Sándor régebben már közölte is (MNY 35 : 333).

A tájszavak, egyáltalán a népnyelv írói fölhasználásának vizsgálata során tehát általában, de Móricz Zsigmondnál különösképpen, számolnunk kell a népnyelv tudományosan földolgozott anyagának ilyen tudatos alkalmazásával is. A további ilyen irányú vizsgálódások helyes módszeréhez kívántam ezzel a tanulsággal hozzájárulni. Remélem, hogy a népnyelv írói fölhasználásának kérdéséhez — melyről a Nyr hasábjain a közelmúltban érdekes, s régen várt vita indult — épp a Rózsa Sándor tanulságai alapján módomban lesz még néhány más szempontot is fölvetnem.

Péter László

Csök, csöki. Takáts Sándor A régi Magyarország jókedve című munkájában (Budapest, 1921) két helyütt is említi a *csök*, *csöki* szót 'pénzbírság' jelentésben. Egyik helyen ezt olvassuk: A birság java része a birák

uraimék zsebébe vándorolt, a maradék meg jobbára a közös kasszát gyarapította. Így állván a dolog, jámbor bíránk százával hozták az ilyes ítéletet: „*csöki neki* 100 forint... *csöki neki* 200 forint” stb. (33). A másik helyen meg ez az ítélet-szöveg van: „Kövesse meg a tanácsot, és a dolognak száz forint legyen a *csöki!*” Ennek az utóbbi ítéletnek közlésében Takáts zárójelben ezt írja: „Ez a *csök*, *csöki* szó minden ítéletben szerepel, ahol pénzbírságról van szó” (51). Csodálatos, hogy bár Takáts szerint ez a szó minden régi pénzbüntetéses ítéletben benne van, sem az OklSz-ban, sem a NySz-ban nem találjuk meg. A Czuczor—Fogarasi Nagyszótár ismeri a szót, de *czöki* alakban s azt írja róla: „A régi nyelven tett bírságot, pénzbüntetést. Alsó-Örs és Lovas között (Szala vármegyében) való határlevél 1611-ről mart. 2. többi között így szól: 'Valamelyik fél pedig a megkötött dolgot felbontja, száz forint a *czöki*, melylyel megtartozzék'. Tisza mellékén a főntebbi szavakat (10, 20, 100 forint a *czöki*) ma is hallhatni a köznépnél...” — A Nagyszótár tanúsága szerint tehát a szó ebben a jelentésben a Tisza mellékén a népnyelvben is használatos, azonban a szónak ez a jelentése a MTszban és Csúry Szamosháti Szótárában ismeretlen.

Kérjük olvasóinkat, közöljék velünk a szóra vonatkozó ismereteiket.

Égyem. Egy nyolcvan évvel ezelőtt az Ormányságból közölt mesében a pipike a *gegéjénél noób* (nagyobb) *vadkörfe* nyelése közben fuldokolni kezdván elküldi a kakaskát: „Mönj üstöllést kakaskám, hozzá egy kis vizet, merd mögfulok.” A kakast a kút a szép lányhoz küldi koszorúért, a szép lány meg a tehénhez tejért. A tehén így válaszol a kakas kérésére: „Addég nem adok *égyem* tejcsét a szögény kokaskának, mondi a tehén, még nem hozó szénát a rétrü.” A rét viszont így felel a kokaskának: „Addég nem adok *égyem* szénát, mondi a rét, meddig a bóthó é nem mész kaszáért.” A bolt pedig imígyen szól: „Addég nem adok *égyem* kaszát, mondi a bót, meddig nem hozó pész” (Nyr 2: 87).

Malmosi Károly is közli ormánysági szók közt *égyöm* alakban 'azt mondják (néha izé)' jelentésben (Nyr 3: 182). — A Magyar Tudós Társaság magyar-német zsebszótárában szintén megtaláljuk az *egyem* szót 'nämlich' jelentésben, de ugyane jelentésben megvan már a szó Molnár Albert szótárában is, ahol azonban a *nempe, scilicet* értelmezés mellett ott találjuk az *inquam, mondok* jelentést is. — Czuczor-Fogarasi Nagyszótára azt mondja a szóról, hogy az *egyem* ih. (igehatározó) „régies és tájdivatos szó” s „úgy látszik az *ügymint* hangmódosulata, máskép *igym*”. — A NySz-ban is megvan ez a furesza szó, de érdekes, hogy míg a *nempe, scilicet* jelentésre a régi nyelvből egész sor példát idéz, az *inquam* jelentésre a Molnár Albert szótári adatán kívül egyet sem. Ez arra mutat, hogy a szó a régi nyelvben járatos volt, de csak 'nempe, scilicet' (tudniillik, ugyanis) jelentésben, az 'inquam, mondok, inquit (azt mondja, úgymond)' jelentés csak a népnyelvben lehetett meg s Molnár Albert a szót onnan vette föl a szótárába.

A mai népnyelvben az *égyem* szó elég gyakori használatúnak látszik, mert hiszen a MTsz nem kevesebb, mint 27 példában idézi 'azt mondja v. mondják, úgymond (használják, mikor másnak a szavait idézzük)' jelentésben, s idézi még mint 'jelentés nélküli pótlékszót' is. A MTsz adatai és példái mind a Dunántúlról, mégpedig a Dráva vidékéről, a baranya-megyei Ormányságból, egyesek Eszék vidékéről valók. Eppen ezért meglepő Simonyinak az 1528-ból való Székelyudvarhelyi-kódex ismertetésében tett eme megállapítása: *égyem*: ezt a különös szócskát igen gyakran alkalmazza a második rész írója, még pedig eredeti 'úgymond, azt mondja, inquit, inquam' jelentésében is, pl. sokszor egymásután 286—8. l. (ered. *iggyen* azaz 'így szól, úgymond') a Dráva vidékén *iggyem, iggyöm* alakja is

¹ A szót Kiss Géza nem vette föl az Ormányság tájszavai közé.

van, l. MTsz)“ (Nyr 35 : 7). Ez a székely kódex, valamint az ugyancsak székely Teleki-kódex, mely a szót szintén sűrűn használja, arra mutat, hogy a szóbanforgó népnyelvi szó nemcsak a Dunántúl, hanem Erdélyben is használt tájszó volt. Erre utal Aranka György, erdélyi írónak egy 1791-ben kelt írása is, melynek tanúsága szerint az *égyém* szó a Molnár Albert följegyezte 'inquam' jelentésben mint „provincialis“ szó a 18. században Erdélyben még járatos volt (l. Nyr 27 : 574). Különösnek látszik, hogy a szó az erdélyi népnyelvben kipusztult, viszont a Dunántúl déli részében használatban maradt.¹ Vagy talán ma is használják Erdélyben s csak feljegyzése hiányzik? Mindenesetre kérjük olvasóink hozzászólását!

Prohászka János

Köpködő (Nyr 76 : 156). Szeberényi Lehel is a falu piacát nevezi *köpködő*-nek, ahol az emberek munkaalkalomra vártak: Jászárokszálláson ma nem lehet kapni aratómunkást, mert akik azelőtt a „*köpködőn*“ árulták magukat, azok javarészt, mintegy kétezren, gyárakban dolgoznak, másrésztük az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben talált biztos kenyeret (Szabad Nép, 1952. júl. 13. 8. l. 1. hasáb).

Számosállat (Nyr 75 : 146). A fejérmegyei Baracs-káról szóló tudósításban: A népnevelők a Vörös Csillag nagy terveiről beszéltek az embereknek: 1200 *számosállat* részére építenek istállót, ólakat (Szabad Nép, 1952. jún. 14. 2. l. 2. hasáb).

Vérmesedik. A. m. 'átnyirkosodik': Az idejében hántott tarló még csapadék híján, sőt aszályban is átnyirkosodik — ahogyan nálunk egyes vidékeken mondják: *átvérmesedik* — 'és így száraz ősszel is idejekorán elvégezhetjük a mélyszántást (Szabad Nép, 1952. júl. 12. 8. l. 2. hasáb). Hol használják a *vérmesedik*, *átvérmesedik* igét és milyen jelentésben?

Vető. Az elmúlt héten szorongatott helyzetbe kerültünk: 72 méteres frontfejtésünk teljes hosszában „*vetőbe*“ akadt: mint vastag függöny, úgy állt előttünk a meddő anyag. Áttörni nem tudtunk volna — meg kellett hát kerülnünk... Ha mi is úgy tartanánk „beesben“ szállítógépeinket, mint Tatabányán meg Komlón, akkor nem mi győznénk le a vízbetöréseket, a nagy nyomást, a sorozatosan útunkat álló *vetőket*, hanem azok bennünket (Szabad Nép, 1952. júl. 12. 2. l. 4. hasáb).

B. Ö.

Racsít. A Nyelvőr január-februári számában (Nyr 76 : 72—73) Székely Artur és a szerkesztő ír a Csendes Don magyar fordításában lehelhető ismeretlen és szokatlan szavakról és szófüzésekről. Ezek közt szerepel a *racsít* ige is, amely — mint a szerkesztő közli — 'lármáz, pöröl' értelemben az Ermelléken használatos. A szó azonban a Tiszántúl egyéb területein, így Debrecen környékén is ismeretes. 1951 nyarán, amikor debreceni diákokkal nyári munkán vettem részt az elepi állami gazdaságban (Balmazújváros mellett), az egyik konyhalány ebédosztás alkalmával így kiáltott rá a zajongó fiúkra: *Ne racsícsoatok mán annyit!* — Hallottam aztán a szót másoktól, más összefüggésben is, és pedagógus-kollégáktól szintén azt a felvilágosítást kaptam, hogy a *racsít* igét a jelzett értelemben az egész Hajdúságban használják.

Hőzőng. Debreceni és debrecenkörnyéki diákoktól, de felnőttektől is gyakran hallok ezt az igét, „dicsekszik, büszkélkedik“ (rossz magyarsággal: felvág) értelemben. A MTsz és a Nyr nem emlékezik meg róla: itt az ideje, hogy beillesztjük a Tiszántúl tájszavai közé.

Angyal Endre

Zsidó is megverte fiát, amikor először nyert (Nyr 73 : 168). Csákánydoroszlóban így mondják, kártyajátékra érve. Ezenkívül ebben a faluban következőképpen is hallottam: *Cigány is megverte a fiját, amikor először nyert.* Azt tartják, hogy aki kártyán először nyer, az rendszerint elbizba magát, nem eléggé óvatos és a végén sokat veszít. Ezért sokkal jobb, ha a játékos először veszít, mert utána jobban vigyáz.

Sarlósbúcsú. Beke Ödön a zemplénmegyei Szürnyeg községből említi, hogy Sarlósboldogasszony, vagyis július 2-a táján, az aratás kezdetén tartott vásárt *sallósvásár*-nak mondják (Nyr 72:86). Vas m. Gasztonyban ezen a napon, illetve ha július második hétköznapra esik, akkor a legközelebbi vasárnapon búcsú van, amit *sarlósbúcsú*-nak mondanak.

Csarit (Nyr 75:466). Osákánydoroszlóban (Vas m.) a lomblevelű fák-nak ősszel elszáradó, lehullott levélhalmazát, amit tavasszal az erdőben összegereblyéznek és szarvasmarhák almozására használnak fel: *csarit*-nak mondják. Amit viszont a kőszegiek *csalit*-nak neveznek, — vagyis a bózó-tos, tüskés, gázos hely, itt *csádié, csepüőte, túske*. Egy száraz falevél még nem *csarit*. Csaba József

A Nyelvőr postája

A Magyar Nyelvőr Szerkesztőségének.

Mint a Magyar Nyelvőr lelkes olvasója néhány nyelvészeti adatot, szólást, mondást közlök a szerkesztőséggel.

1. *Meglopta a hideg.* Ezt Csallóközben a szülőfalumban, Nagykeszin így mondják: *Ellopta a pap tőpörtyűjét.* — A gyomorrontásokozta sebes-szájú gyereket így csúfolták az iskolatársai: *No, te is elloptad a pap tőpörtyűjét?* — Nálam lakó erdélyi menekültek így mondják: *Tőpörtyű van a száján.*

2. *Kecskefejfő.* Csallóközben is él az a babona, hogy az éjjeli fecske kiszívja a tehén tőgyét. Ugyanott azt is tartják, hogy a tejbe nem szabad késsel szelni a kenyeret, s a fecske fészket nem szabad bántani, mert különben véres tejet ad a tehén. — Erdélyből származó lakóim (Désről) így tartják: *Ne bánts a fecskét, mert különben parazsat hoz szájában a házra.*

3. *Kirántják alóla a gyékényt.* Csallóközben is mondják: *Elment gyékényt árulni,* vagy: *elment deszkát árulni.* Mindegyik azt jelenti: meghalt. *Kirántották egymás alól a gyékényt,* a. m. összevesztek, leleplezték, tönkretették egymást.

4. Csallóközben így: *Elmegyek, ha banyák esnek is.*

5. *Köpködő.* Hajdunánáson így nevezik a városháza előtti padot. Ide jártak az öreg urak beszélgetni, politizálni. Pipázgattak, köpködtek. Talán innen a *köpködő* elnevezés.

6. *Eltalálta szarva között a tőgyét.* Csallóközben is gyakran mondja a nép. A. m. valamit rosszul csinált vagy mondott.

7. Csallóközben az alma *hulló*-ját külön kosárba szedik. A. m. a fér-gesét, a romlottját.

8. Csallóközben gyakran halljuk a köv. szólásokat is: *A kútágast is megfejné két garasért.* A kapzsi emberről mondják. *A tehénből is kihúzná a borjút.*

9. A nagyokat lóditó emberre: *Majd megellik még ennek a tehene kisebb tőgygel is.*

10. *Eldúlt benne a borjú.* A. m. elfogyott a türelme, megharagudott, s elégtételt szerzett magának.

11. *Hét köre szállt:* elfogyott, mindent fölettek-ittak.

12. A gonosz, csipős nyelvűre mondják: *Tetű, mert csíp.*

13. Süss már egy kis mákos rétest! — mondja az ember. Feleli az asszony: Óh, te szegény! — *nagy anyja van annak!* A. m. sokba kerül.

14. *Susogóba járni.* Mielőtt a legény nyiltan föllépne udvarlónak vagy kérőnek, öreg asszonyt küld a leányhoz kipuhatolni, hogy szívesen veszik-e a látogatását. Így is mondják: *csoszogóba járni*, talán azért, mert az öreg asszonyok csoszogva járnak a papucesban. A papucset *csoszogónak* is nevezik, tréfásan: *mennyeballagónak*.

15. *Majd elvállik, hány zsák telik.* A nagy és merész terveket szövő emberre mondják.

16. *Kutyaszorítóba került:* a. m. nehéz helyzetbe, ahonnan nincs kiút.

17. Kásonújfaluban (Csík m.) *káposztacikát* ettünk a peccsenyéhez, vagyis egészben savanyított káposztafejet cikkekre (cikákra) szelve.

Pápa, 1952. márc. 29.

Tisztelettel: *Lux Lajosné* ny. tanárnő

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

A Magyar Nyelvőr egyik idei számában szóba került a *dudva* szó jelentése. Dankó Imre múzeumvezető levelében tájékoztat arról, hogy Túrkevéen ez a szó 'trágya, gané' értelemben használatos. A Felvidéken, Abaúj-Torna megyében, valamint Gömör és Szabolcs megyében a *dudva* szót csak gyomnövény értelemben használják.

Ugyancsak ebben a számban (76:3) kerül szó a *csizma*-, ill. *cipőhúzó*-ról. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy sok helyen hallottam csizmahúzó helyett *fakutyá*-t. — *Hozd ide a fakutyát!* — vagy — *Hozd ide a csizmahúzó kutyát!* — Kétségtelen, hogy e szónak tréfás jellege van, de igen gyakran használják. Feltételezem, hogy innen ered az a mondás, hogy: — *Nevet, mint egy fakutya!* — azaz szélesre kitárt szájjal állandóan vagy sokáig nevet.

Mint érdekességre, szeretném felhívni a Szerkesztő Úr figyelmét, hogy a 76. évfolyam 2. számában említett *karé* szót a diákok sajtóságtól nyelvükben használják kerékpár, bicikli vagy „*bringa*” helyett. Tekintve, hogy amint a cikk említi, a MTsz szerint, a *karé* Csallóközben és még más helyeken kétkerekű kocsis vagy taliga, vajjon feltételezhető-e, hogy ebből a tájszóból ered a diákok *karé* szava? Ezt annál is inkább említésre méltónak tartom, mivel éppen a diákság, tehát a jövő értelmisége, törődik legkevesebbet a nyelv tisztaságával és szépségével. Éppen ezért az ilyen jelenségek felismerése és méltányolása a magyar tanárok segítségével eredményes lenne.

Remélem, hogy szerény megjegyzéseim nem teljesen hiábavalók.

Öszinte tisztelettel

Köteles György

A Magyar Nyelvőr Szerkesztőségének,

Budapest,

A Magyar Nyelvőr, f. évi 4. számának 318. lapján közölt *parázs sült-tökkel* kapcsolatban közlöm a Szerkesztőségnek, hogy ezt a kifejezést én Somogy m. Büssü községében számtalanszor hallottam. A jó porhanyóra megsült tököt hívják *paráznak*.

De nemcsak a porhanyó tökre vonatkoztatva használják, hanem a jó porhanyóra megsült burgonyát is úgy mondják: *parázs krumpli*. Pl. *De jó parázs ez a krumpli!*

Somogynak azon a vidékén (Igali járás) hasonlóan használják. Vagy legalább is használták ezelőtt 20–30 évvel.

Pécs, 1952. október 27.

Szabó Ferenc ált. isk. igazgató.

A kiadásért felelős: A Tankönyvkiadó Vállalat vezérigazgatója.

12333.52/T. — Révai-nyomda I. sz. telephelye Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34.

Példányszám: 2500 — Felelő: Puskás Ferenc.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK ÉS FOLYÓIRATOK

Akadémiai Értesítő. Szerk. Erdey-Grúz Tibor főtktár. 1952. május—június. LIX. kötet — 493. füzet. Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1952. A tartalomról: A. V. Topcsijev: A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1952. évi tudományos kutatási tervéről.

E. Moór: Studien zur Früh- und Urgeschichte des ungarischen Volkes. Separatum. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus II. Fasciculi 1—4. 1951.

Bárczi Géza: Török jövevényszavaink legrégibb rétegének kérdéséhez. Vitaülés a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén 1951. december 11-én. Hozzászólások: Sz. Kispál Magdolna, Lakó György, Moór Elemér. A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. kötet 1—4. számából.

Simonyi Zsigmond levelei Budenz Józsefhez. Közl. Rubinyi Mózes. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. Bp. 1952.

Sanastaja. Aikakauslehti sanatietoja ja -tiedusteluja varten. N:o 63. 10. X. 1952. Helsinki.

B. Munkácsi: Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. Herausgegeben von D. R. Fuch. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 102. Helsinki, 1952.

U. Harva: Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen. FF Communications 142. Helsinki, 1952. Academia Scientiarum Fennica.

Akadémiai Kiadó. Magyarországi Szláv nyelvemlékek. I. Szerkeszti: Kniezsa István. Középkori cseh oklevelek. 1952.

Szikra. Lenin Művei. 26. kötet. (1917. szeptember—1918. február.) 1952. — Sztálin Művei. 9. kötet. (1926. december—1927. július.) 1952. — 10. kötet. (1927. augusztus—december.) 1952.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Jókai Mór: Fekete gyémántok. (Magyar Klasszikusok. Sajtó alá rendezte Harsányi Jenő. Nagy Miklós bevezetésével.) 1952. — Thury Zsuzsa: Egy fedél alatt. 1952. — Új termés. Fiatal költők antológiája. Összeállította Hajnal Anna. Zelk Zoltán előszavával. 1952.

Új Magyar Könyvkiadó. Männik: Szívek próbája. Elbeszélések. 1952. — Solohov — Szinyavszkij: Meghódított föld. 1952.

Kolcov: Dalok. Szerkesztette: Gábor Andor és Gáspár Endre. 1952.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 55. Turgenyev: Költemények prózában. 1952.

Tankönyvkiadó. Egyetemi Magyar nyelvészeti Füzetek. Kniezsa István: A magyar helyesírás története. 1952.

A magyar nyelv tankönyve. I. Az általános iskolák V—VI. osztálya számára. Rácz Endre, Takács Etel, Weber Mihály munkája. A szerkesztést Kálmán Béla és Imre Samu végezte.

Magyar irodalomtörténet. III. rész. Az általános gimnáziumok számára. Bóka László, Dallos György, Kardos László, Király István, Koczás Sándor, Pándi Pál munkája. — Szöveggyűjtemény a XX. század magyar és szovjet irodalmából.

Ara: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

A közölhetőség követelményei:

A kézirat tartalmában legyen végleges, tehát még mielőtt nyomdába kerül, a szerkesztőség összes javításait vezesse keresztül.

A kézirat formájában:

1. Szabványos A/4 nagyságú (21×29 cm) papírlapokra kell írni. Ellenkező esetben a szerző költségére újra gépettetjük a kéziratot.
2. Csak a papíros egyik oldalára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépelt sorok hossza az egész kéziraaton azonos legyen (az írógép betűmértőjének rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében, legalább egyszer ritkítandók.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi sor irandó, tehát az egyes lapok margója nagyjából egyezzek.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűhibák kijavításán felül legfeljebb 8 sorban eszközölhető utólagos javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyes szöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatott kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Klisék helye lehetőleg beragasztott levonattal, ennek hiányában félreérthetetlenül megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása: cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszúrás esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már «a» betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül «vége» jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége)
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel vagy gemkapoccsal kell csatolni.
15. A szabályzatnak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.
16. A szövegben csak a régi és tájszavakat húzzuk alá, neveket, címeket ne.
17. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arabszámmal írjuk, ne rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot tegyünk.
18. A kézirat végére tegyük ki a pontos címet, s a névtelen cikkek végén zárójelben legyen ott a szerző neve és címe.
19. A levonatokba ne írjunk újabb szöveget, mert ez költségtöbbletet okoz s a szám megjelenését késlelteti. A javításokon kívül semmit sem szabad a levonatba írni, mert akkor már nem nyomtatványnak, hanem levélnek számít, s a szerint portózandó.
20. A hasábos levonatot postafordultával küldjük vissza a szerkesztőnek, hogy a számot minél előbb tördelthessük.

FELHÍVÁSI

Felhívjuk előfizetőink figyelmét, hogy lapunk terjesztését 1952. június 1-től a Posta Központi Hírlap Iroda vette át.

Kérjük, hogy előfizetési és terjesztési ügyekben fenti időponttól kezdődően BUDAPESTEN: Posta Központi Hírlap Irodához, V., József nádor-tér 1. (Üzlethelyiség), Telefon: 183—022, 180—850.

VIDEKEN: A helyi postahivatalhoz, illetve a postás kézbesítőhöz forduljanak.

Tankönyvkiadó Vállalat

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Ara példányonként 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 121—215, 128—580.

A KIADÁSERT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATOJA

12333.52/T. Révai-nyomda I. sz. telephelye, Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34. F. v.: Nyáry Dezső

Nyomott példány 2500.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Dénes Szilárd :</i> Kossuth Lajos szónoki és közírói stílusa	401
<i>Angyal Endre :</i> Asbóth Oszkár	407
<i>Szegedi Péter :</i> Kálmány Lajos	419
<i>P. D. Krajevszki professzor :</i> A szépirodalmi művek nyelvének elemzéséről II.	420
<i>K. E. Majtyinszkaja :</i> A nyelvtudomány fejlődése Magyarországon Sztálin: „Marxizmus és nyelvtudomány“ c. mű- vének megjelenése után	426
<i>Péter László :</i> Népdalaink tájnyelvi előadásáról	428
<i>Lőrincze Lajos :</i> Népdal — tájnyelv — nemzeti kultúra	430
<i>Bakos Ferenc :</i> A román nyelv II.	440
<i>Fónagy Iván és Soltész Katalin :</i> A mozgalmi zsargonról III.	444
<i>Erdődi József :</i> A szovjet nyelvtudomány elméleti és gyakorlati munkájáról	451

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 19. TELEFON: 297-426

A KIADÁSÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10-14. TELEFON: 121-215, 128-580

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dénes Szilárd</i> : Kossuth Lajos szónoki és közírói stílusa	401
<i>Angyal Endre</i> : Asbóth Oszkár	407
<i>Szegedi Péter</i> : Kálmány Lajos	419
<i>P. D. Krajevski</i> professor: A szépirodalmi művek nyelvének elemzéséről II.	420
<i>K. E. Majtyinszkaja</i> : A nyelvtudomány fejlődése Magyarországon Sztálin: »Marxizmus és nyelvtudomány« c. művének megjelenése után	426

Vita

<i>Péter László</i> : Népdalaink tájnyelvi előadásáról	428
<i>Lőrincze Lajos</i> : Népdal — tájnyelv — nemzeti kultúra	430
<i>Turi Károly</i> : Rag-c a birtokos személyrag	440

Népek és nyelvek

<i>Bakos Ferenc</i> : A román nyelv II.	440
--	-----

Nyelvművelés

<i>Fónagy Iván és Soltész Katalin</i> : A mozgalmi zsargonról III.	444
<i>Inczédy Miklós</i> : Hadüzenet.	448
<i>R. M.</i> : A Párt nyelvünk tisztaságáért	449
<i>B. Ö.</i> : Még mindig azok az össz-összetételek!	449
Nyelvművelő osztályt szerveznek a moszkvai Nyelvtudományi Intézetben	450

Irodalom

<i>Erdődi József</i> : A szovjet nyelvtudomány elméleti és gyakorlati munkájáról ...	451
--	-----

Magyarázatok

† <i>Kallós Ede</i> : Sportszavak	460
<i>Erdődi József</i> : Szláv eredetű tükörszavakról	462
<i>Beke Ödön</i> : Szárcsa 466. — Egy elavult kicsinyítőképzőről 469. — Világszép. Három halmév 470. — Fél, feleség 471. — Félszer, fészér. Púp. Szarufa 472. — Eddig, addig, meddig	473

Ki hallotta, ki olvasta?

<i>Zsoldos Jenő</i> : Munkáspárt és társai. <i>B. Ö.</i> Veres Péter szavai 474. — Szótáraink ismeretlenjeihez. Egy ismeretlen közmondás. Az édes melléknévnek egy ismeretlen jelentése. — <i>Prohászka János</i> : Farkas farkán 476. — Kecskelő. — <i>Zolnai Béla</i> : Minőség, minőségi 477. — <i>R. M.</i> : Arslán. — <i>H. Fekete Péter</i> : Szótáraink ismeretlenjeihez 478. — Zsindely van a háztetőn — <i>Szántó Tibor</i> : Röpcsi — <i>E. J.</i> Röpcsi, repcsi, röpké — Tutun	479
---	-----

A Nyelvőr postája

Elkésztett válasz egy levélre	480
Kérdés — Felelet: Üllő, tüstöllést	480

Imre Samu

(1917. 1000)

MAGYAR NYELVŐR

76. ÉVFOLYAM * 1952 NOVEMBER—DECEMBER * 6. SZÁM

KOSSUTH LAJOS SZÓNOKI ÉS KÖZÍRÓI STÍLUSA

Írta : Dénes Szilárd

Kossuth Lajos egyként kiváló mestere volt a szónak és az írásnak. Szónoki nagysága azonban jobban belevesződött tudatunkba ; közírói jelentőségéről kevesebben beszélnek. Pedig ezen a téren kifejtett munkássága is teljes mértékben méltó Kossuth Lajoshoz. Elragadó szónoki tehetségével nemcsak hazánkban tudott a történet folyására döntő, mélységes hatást gyakorolni. Volt rá alkalom, amikor külföldi országokban is az ő ékesszólásával kifejezésre jutott felfogásához igazodtak az események. (Bécsben 1848-ban s Angliában 1859-ben). Többször is felvetődött már, miben találhatjuk Kossuth Lajos szinte megrendítő szónoki hatásának magyarázatát. Megkérdezték erről már őt magát is, s ilyképpen elégítette ki az érdeklődést : »Ha volt idő, midőn az én invita Minerva tartott szónoklataimat némi hatás kísérte, ezt nem szónoki tehetségnek, mellyel nem bírok, hanem csakis annak a valaminek kell tulajdonítani, amivel akkoron a levegő telítve volt, s tulajdonítani kell annak, hogy együtt éreztem nemzetemmel, csont voltam csontjából, test testjéből, tehát ajkaimról bent a hazában nemzetem joga, vágya, öntudata, honszerelme, künn pedig nemzetem panasza, keserve szólt (Szana Tamáshoz intézett 1882-i leveléből).

Ilyes magyarázatot másoktól is hallhattunk, de egymagában az mégsem elegendő megokolás, hogy a sors Kossuth Lajost ritka szellemi és testi adományaival kora közérzéseinek határozott kifejezőjévé alkotta. Nehéz elősorolni ragyogó emberi tulajdonainak összességét, kezdve a külső megjelenésen. Egyik legnagyobb politikai ellenfele : Kemény Zsigmond ezt a jellemzést adta róla : »Organuma csodálatosan szép volt, melynek a suttogástól kezdve a legélesebb hangokig saját varázsa volt, ellenállhatatlan s majdnem bódító.«

A Vajda János emlékezéseinek sorába beillesztett »Egy honvéd naplójából« megállapíthatjuk, hogy a költő többször is hallgatta Kossuth beszédét. Ott szorongott 1848. júl. 11-én a képviselőház zsúfolt soraiban, s együtt lelkesedett a nagy tömeggel a haderő megajánlását indítványozó Kossuth szavain. Aztán 1849 februárjában, midőn már hanyatlólélben volt a magyar szabadságharc szerencsecsillaga, szintén hallgatta Kossuthot, egy csapat Lehel-huszárnak Debrecenben való hadrabocsátásakor s buzdításakor. Ennek a búshangú lírikusnak szavai ódai szárnyalásba csapnak, amint Kossuth szónoki egyéniségét meg akarja rajzolni, s amint érzékelhető szavakba igyekszik mindazt önteni, ami csak a hallgatóság egész belsejében a július 11-i beszéd elmondásakor végigviharzott. Vajda szerint »minden egymásra következő mondata gyújtott, elragadt, meghatott, a közönség mintegy fuldokolt a hatás alatt, mert lelkesedése küzdött a figyelemmel, s elnyomta tetszése kitéréseit, hogy meg ne zavarja a szót, s nehogy a zajban egyetlen szótag rá nézve értetlen maradjon.« A Kossuth búcsúztató szavaival útnak induló huszárcsapatról aztán ilyen megfigyelést tett Vajda : »Az előbb oly csendesen, mozdatlan álló csapat egyszerre mozogni, valósággal rángatózni kezdett. Némelyik sarkantyúját döfte akaratlanul lova oldalába, mások kardjaikat nyújtogatták a levegőbe, mintha az egész egy zongorát képezett volna, melynek csappantyúit egy virtuóz végig rohanó keze billegteti ; volt, aki egyet káromkodott, kardos öklével törölgette szemét, mások bele kiáltottak, s mintegy feleltek a szónoknak s szinte megkönnyebbültek, midőn a beszéd végén a tömeg éljenét túlharsogtatták.«

De mindez csak a tüzes beszédek elragadó hatásáról ad mozgalmasságot. Amikor azonban arról van szó, mik voltak Kossuthban ezt a hatást elősegítő vagy éppen előidéző tulajdonságok, Vajdának csak ilyen általános szavai vannak: »Ő bírta mindazon tulajdonok összegét, melyek a nagy szónokot alkotják, azokból benne semmi sem hiányzott, sőt mindegyik a maga legtökéletesebb minőségében találkozott össze benne.« Felmerül azonban bennünk, melyek hát azok a sajátosságok, amelyeknek együttsége a nagy szónokot alkotják. A mai nemzedék Kossuth beszédeit már csak írott közlésekből ismerheti meg, s csak következtetni tud a nagy szónok előadó sajátosságaira. Nem szándékozunk most a retorika megkövesedett szabályait ezekre a szónoki alkotásokra ráhúzni, hanem azt szeretnénk megvilágítani, milyen lélektani eszközök segítségével tudta Kossuth kíváncsi célját elérni. Törekvéseiben elősegítő néhány mozzanatról már szóltunk. Említsük meg, milyen kiváló érzéke van az érdeklődés lekötését biztosító legelső lépésnek, az ebbe az irányba vezető első gondolatnak megválasztásában.

Nem emlékeztetünk a július 11-i beszédnek amaz öntudatra döbrentő, súlyos gondolatára, hogy az az irtózatosságon ünnepélyes perc következett el, amelyben a képviselők határozatától a veszélyben lévő hazának megmentése függ. Csak éppen rá akarunk villantani a Részek visszacsatolása érdekében, 1848. jan. 14-én mondott nagyhatalmú beszédének helyzetismertető kezdő szavaiból ama megdöbrentően újságként ható axiómájának megállapítására: »a megszaggatott törvény felmutatott rongyai hangosabban szólnak, mint minden panasza.« Inkább arra akarjuk a figyelmet ráterelni, hogy angol és amerikai beszédeiben mily nehéz feladattal kellett megküzdenie, hogy az ottani anyagias, szűkkeblű emberekkel megértesse a magyar kérdés jelentőségét. Az Ohio állam parlamentjében elmondott beszédében pl. ily gondolatok fejtegetésével közeledik a magyar ügyhöz: »A mi korunk szelleme a *demokrácia*. Mindent a népért és mindent a nép segítségével, de semmit a nép nélkül. Ez a demokrácia és ez a kor szellemének fő iránya. Ezen szellem ellentéte a zsarnokság elve, amely uralkodni kíván az emberiség fölött és az öntudatos, önmagukért élő nemzeteket a becsvágy vak eszközeivé degradálja.«

Egyáltalán megállapíthatjuk, hogy Kossuth beszédeinek kezdetén azonnal kifejezésre jut jellemének egy kiváló tulajdonsága: a határozottság. Első fennmaradt beszédét Zemplén vármegye törvényhatóságának közgyűlésén, 1832-ben ezekkel az axiómaszerű megállapításokkal kezdte: »Aki meggyőződését principiumokra nem alapítva, gondolkozásában a szél változása szerint ingadoz, nem érdemi a férfi nevet. Csak az érdemes ezen nevezetre, aki, bár maga maradjon is egy ellenséges világ közepette, csügghetetlen bátorsággal védi azt, amit igaznak lenni lelkében eslemt.« Ugyancsak ifjú korában, 1840-ben, Sátoraljaújhelyen mondott beszédének kezdőszavaiban hangoztatja: »A gondolat szavakban születik, Uraim, s azért nincs gondolat, melyre szavunk is ne találkozónék. De az érzelmekkel ez másképp vágyon. Vannak érzelmek az ember kebelében, melyeket szeraphok nyelve sem képes szavakba foglalni. Ily kimondhatatlanok az érzelmek, miket e helyen s barátkörben érezek, hol ily barátilag fogadtatom.« Szónoki beszédeiben sűrűn találkozunk kiélezett, csiszolt axiómával. A francia forradalom kitörésekor, 1848. márc. 3-án elmondott szenvedélyes országgyűlési beszédének csak egyetlen körmondatában hallatta az itt következőket: »Természet elleni politikai rendszerek is soká tarthatják fenn magukat, mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszú út van; de vannak politikai rendszerek, melyek azáltal, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem veszítettek, s végre elkövetkezik a perc, midőn azokat tovább tartogatni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalassanak, halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem.« Mint a honvédelmi bizottmány elnöke 1848. dec. 14-i képviselőházi felszólalásában mondja: »Meggyőződésem szerint az élet philosophiája az: felhasználni tudni a perceket.« Kossuthnak ez az axiómaszerű mondasókat tartalmazó szerkesztésmódja határozottságából következik. A szólásszabadságról mondott ifjúkori beszédében életfolyásáról megjegyzi, hogy »a gondolkozásban gyakran kedvtelve« szokott elmerülni. Az elmélkedés szoktatta rá, hogy gondolatait önmagában ilyképpen formálja, mintegy összegezve; s íme ez a tulajdonsága is egyik elősegítőjévé lett nagy szónokká fejlődésének.

Kossuth szónoki készségének természetadta határozottságát még az abból eredő érzés is nagymértékben növelte, hogy mindig pontos készüléttel lépett a szószékre.

Már szerkesztő korában érezte olvasóival szemben a mélységes felelősséget, állításainak, közléseinek valóságát, megbízhatóságát illetőleg. Idéztük vele kapcsolatosan más alkalommal Széchenyinek a Kelet népében hangoztatott itt következő kívánságát: »azért rimádkodom az egekbe szűkszívűleg: Bár volna [Kossuthnak] rosszabb szíve, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakítna éjjeli rövid nyugalmaiból annyi órákat el, és alunná magát egészen ki.« Barta Istvánnak »Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen« című nagyértékű munkája arra is szemléletes adatokat szolgáltat, miként illeszti belé Kossuth beszédeibe előző alkalmakkor hatásosaknak bizonyult gondolatait, érveit. Kossuthnak [1847. évi] júniusi programtervezetében olvassuk: »Azonban idők folyamán e viszony megváltozott; az örökös tartományok történelmi alkotmányossága a kormányzási mechanizmus egységének — mit hibásan birodalmi egységnek neveztek — feláldoztatott; hasonló sors érte a monarchiához később csatolt tartományokat is, s az Auszriai kormányhatalom az abszolút kormányok sorába lépett.«

Kossuthnak e munkálatából kiírott követutasításban ugyanezeket olvassuk: »Ezen biztosító állapot azonban idők folytával megváltozott. A tartományok történelmi alkotmányai elenyésztek, s ezeknek elenyészésével a korlátlan monarchia elv alapján emelkedett fel a birodalom mostani kormányzatának egységi mechanizmusa, amit némelyek balul a birodalom egységének szeretnek nevezni.« Kossuthnak 1847. nov. 22-én elmondott felirati beszédébe így alakban kerültek belé a fenti szavak: »És kétségtelen az is, hogy ha e viszony változatlanul eként marad vala, a múltak sok keserű emlékét nem találunk történeteinkben, a jelennek sok baját nem ismernők, s a jövőnek sok aggodalmait nem léteznének. Azonban idő folytában e viszony megváltozott. a birodalmi tartományok történelmi alkotmányossága a kormányzati mechanizmus egységének — mit hibásan birodalmi egységnek neveznek — feláldoztatott.« E sorok írója rámutatott már, hogy ugyanilyen párhuzamos részek vannak egy — bizonyly Kossuth készítette 1848. július 4-i s — a nádorhoz intézett feliratban és a nagyhatású július 11-i beszédben.

Júl. 4-i felirat.

A hajdani Vendée szerepe ez, Fenséges Úr! De melyet részünkről terrorizmus nem provokált, s melyben a fejedelem iránti hűség csak reakciónális irányzatok s trónfelforgatási céltzatok lepleül szolgál.

Erős meggyőződésünk szerint itt urunk királyunk részéről a bocsánat és feledés, báró Jellachich részéről pedig a hűséghez és törvény iránti engedelmességhez való visszatérés, nem pedig a paritativus alkú foroghat egyenvalban.

Júl. 11-i beszéd.

Ez Uraim, a hajdani Vendée szerepe, de melyet részünkről terrorizmus nem provokált, hanem mely megszületett, mert Horvátországban a fejedelem iránt affektált hűség leple alatt csak reakciónális ármány lappang.

Mi Horvátország irányában minden méltányos és igazságos kívánatokra hajolni készek vagyunk, de Jellachichot nem tekinthetjük a magyar királlyal paritativus állásban. A magyar király megbocsáthat, de Jellachich szerepe az engedelmisség.

Ez a magyarázata, hogy Kossuthnak azonos vonatkozásokban, kapcsolatokban sűrűn ismétlődő állandó idézetei, célzásai vannak. Amikor ránkötő ellenségnek hirtelen kiszorításáról van szó, Kisfaludy Károly szántójának ismeretes pár sorára szokott gondolni: »S ha csatára trombitáltak, Mint a sasok vinni szálltak.« Ezt mondja a szegedieknek: »Hajdan, midőn a hazát veszély fenyegette, hős apáink véres kardot hordoztak körül az országban, s ennek láttára, mint a sasok repültek harcmezőre a vitéz magyarok.« S nagyfontosságú július 11-i beszédében is ezt a kijelentést teszi: »... ezen pártütő lázadást is felfelé terjedésében megállítottuk, s le a szélekre szorítottuk, megóván az országot az elborítástól addig, míg elég erőnk gyűlt össze, mint a sas reájok ütni, s a rabló csapatokat semmivé tenni.« A tenger fenséges voltát több ízben is Byronnak megkapó szavaival igyekszik olyképpen elképzelteni, hogy rajta tízezernyi hajóhad nyomot nem hagyva hömpölyög tova.¹

¹ Jellemző Kossuthnak az átvételben is jelentkező eredetiségére, hogy amint a Tengerhez magyar! el a tengerhez! című cikkében Byronnak ezeket a szavait idézi, csattanó ellentét-kép azt is hozzáfűzi, hogy ezzel szemben a földnek vizenyős sarában nyomot hagy hátra minden gyáva nyúl.

Ez az idézetekben mutatkozó megállapodottság főképpen azt bizonyítja, hogy Kossuth, mint hatásra törekvő szónok, nem akar elszakadni attól, ami már meggyőződése szerint érvelésében addig is segítségére volt.

A tenger képeinek szemünk elé vetítése is mutatja, mennyire ért a jelenségeknek s az eseményeknek nagy vonásokban, mesteri módon való megvilágításához, elképzeltetéséhez. A júl. 11-i beszédben szónoki hatáskeltő mozzanatok inkább a kezdő és záró szavakban vannak. Maga a szónoki beszéd az általános helyzetnek szemléletes ismertetése. A Habsburg-háznak a tróntól való megfosztását javasló, 1849. ápr. 14-i beszédét is akkép igyekszik előadni, hogy szavai szerint a személyes ingerültség, a személyes indulat és szenvedély minden gondolatát »esküim szerint kötelességemnél fogva keblemből a nemzet nagy kérdéseinek megítélésénél száműzni kötelesnek vallom magamat, miért is mindezt mellőzve, higgadtan, szárazon, nem akarva szólni az indulatokhoz, veszem fel röviden az eseményeket, mint előttünk állanak.« Bocskai szabadságharcának előzményeit s megindulását egy pár sorban így sikerül neki 1849. jan. 13-i képviselőházi beszédében hallgatósága elé tárni: »Azon időkben, midőn a német császár zsarnokai szívták a nemzet vérért, s Erdély a szomszéd Magyarország szabadságharcainak biztos menhelye volt: felállott egy férfiú és a Tiszának népe, a vitéz hajdúk őt körül seregelték és megszerezték a nemzetnek politikai és vallási szabadságát.«

A beszédek hatásának mértéke sok tekintetben függ a szónok érvelő s cáfoló készségétől. Vizsgáljuk meg Kossuthnak 1848—49-i jelentősebb beszédeit: a Részek visszacsatolásáról, az adminisztrátori (a főispáni helytartói) kérdésről, a monarchia pénzügyeinek megvitatásáról, a haderő megajánlásáról, a trónfosztásról: valamennyiben látni fogjuk a felsorolt jelenségeknek, helyzetképeknek szerves összefüggését, amely természetesen, önmagától alakul ki a szónok kívánta végső következtetésé, kívánalomma. Cáfoló érveke közirói hivatásának teljesítése során fejlett ki s erősödött meg igazán. A szenvedélyes Kossuthot azonban ezen a téren indulata soha el nem ragadta; jó ízlése mindvégig biztosította, hogy vitáiban tisztas hangan érveljen igaza mellett. Széchenyi-vel szemben is igazodott ehhez a fogadalmához: »Részemről biztosíthatom a nemes grófot, hogy folytassa bár, ha úgy tetszik, megtámadását, s tépje ügyemet és személyemet amint tetszik, mégis valahányszor a nemes gróf honunk boldogságának épületén »*positív*« munkálkodandik, s homokhordó napszamosókra szüksege lesz (lesz pedig, mert oly nemzetnek vagyunk tagjai, melynél semmit rólunk, nélkülünk) a százezrek között, kik a gróf vezéri szemére örömet függesztik tekinteteket, sok erősbet igen, de hübb napszámot nem talál, mint én.« (Őszinte nyilatkozat. P. H. 1843. 309. sz.)

Kossuth személyének közvetlenségét, nemes egyéniségének természetes egyszerűségét is ott érezzük beszédeiben és ez a körülmény is segíti abban, hogy szónoklatának hallgatóságát megkapja, s benne törekvésének megfelelő gondolatokat, elhatározást keltsen. Ha tárgya úgy kívánja, szava az ódai lelkesülésig fennköltségéig emelkedik, de egyszerű életkörülmények kifejezésére elegendő neki a mindennapi megszokott beszéd-mód is. Nagy elfoglaltságának elképzeltetésére pl. azt a megjegyzést teszi, hogy minden miniszternek annyi a dolga, hogy az ember arra is lopja a percet, hogy él. Máskor pedig, 1848. dec. 14-i felszólalásában azon sajnálkozik, hogy »nincs több 24 óránál egy napban, s ezért nehéz feladat is egy törvényjavaslatot készítnie a kormánynak.« Mondanivalói tehát nem elvont általánosságként hatnak, hanem szoros, benső, közvetlen kapcsolat teremődik a hallgató és az előadó között.

Az elragadó hatás többször is drámai erővel akként jelentkezik, hogy a hallgatóság s az előadó valóságos párbeszédet folytat egymással. Felesleges a haderő megajánlásáról szóló beszéd befejező jelenetére hivatkoznunk, elragadó példája ennek szegedi toborzó beszéde is. Csak példakép lássuk belőle ezeket a sorokat: »És most, miután Szeged népét látom, látom szemeiben a lelkesedés szikráit, nem késem megírni a fővárosba, hogy Szeged népe az árulóval való minden alkudozás ellen ünnepélyesen tiltakozik. Megíratom-e ezt?« (A nép: »Meg!«) »Én esküszöm a mindenható Istenre, ki védi az igazságot és a hitseggő árulót megbünteti, esküszöm, hogy hazánk szabadságából egy hajszálnyit utolsó csepp véremig elraboltatni nem engedek; esküszöm, hogy hazánkat védeni fogom, míg karomat felemelhetem. A magyarok istene úgy segélyjen és áldjon meg engemet!« (A nép e szavakat lefedett fővel s fölemelt kezekkel lelkesülve mondotta el a szónok után).

Jellachich betörése s a Batthyány-kormány lemondása után a képviselőháznak

1848. szept. 11-i ülésén Kossuth felszólalásában ezt a jelenetet olvassuk.: »És ezen iratot [a nádornak az országgyűléshez intézett levelét] nem kontrasignálta senki, Íme én, ki lemondtam hivatalomról, e széket ide, a miniszteri asztal mellé teszem s ráülök (Éljen!) (a miniszteri padra ül) s azon erónél és hatalomnál fogva, melyet nem egyéniségem gyengesége, hanem melyet nekem, a törvény nyújt, akarom látni azon embert, ki tagadni merje, hogy itt, azon körben, melyet a törvény a pénzügyminiszterre ruházott, én parancsolok.« (Hosszas éljenzés, miközben szónok a szószekekre lép.) Íme itt sem csupán szavakat hallunk, cselekvés kíséri a szónok szenvedélyes szavait.

A beszédek alaphangja nem mindig egységes; de a szenvedélyes lelkesültség még a változó viszonyok közt sem engedi Kossuthon a lemondást úrrá lenni. Vesztett csata után, 1848. dec. 14-én mondott beszédében olvassuk az itt következőket: »Soha nyugodtabb nem voltam, mint most, legalább én, mondhatom ezt, ki az ország helyzetét a ház parancsolatából rajtam fekvő kötelességemnél fogva ismerem. Én valóban e részben semmi veszélyt fennforogni nem látok, csupán egyet óhajtanék, hogy azok, kik ily baj közepette vannak, ne veszítsék el lelki jelenlétüket, s ne ijedjenek meg annyira, mert ütközetet elveszteni nem oly nagy dolog, az Napoleonon és a világ első seregeivel is megtörtént.« Az elégia csak öreg korában járja át szavait, s ez is oly művészien jut kifejezésre, mint évtizedekkel előbb a mindenkit magával ragadó és bizalomkeltő lelkesültség. A ceglédi küldöttekhez 1877-ben megrendítő módon önti szavakba a honvágy érzelmét: »Tudják-e Önök, mi az, amit honvágynak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, aki benne szenved, csak azáltal fejezhet ki, hogy »fáj szívem, lelkem, fáj minden tagom.« Oh! én ismerem! velem jár magános bolyongásaimban, melyeknek fáradalmában az érzékek eltompulását keresem; velem virraszt az éjnek csöndében éjféle mécssem mellett; velem fekszik le, hogy csak szagगतott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fáradt tagjaimra.«

A sokféle érzésnek, hangulatsornak kifejezésére Kossuthot választékos, de emelt természetes nyelvkészsége segíti. Szegedi toborzó beszédéből látjuk, milyen közvetlen keresetlenséggel tud a néphez szólni. Ugyan, melyik szegedi hallgatójában volt az az érzés, hogy a következők hallatára gondolkozóba kellett volna esnie, hogyan értette a szónok ezeket a szavakat, amelyekkel most feléje fordult? »Oly hatalmasnak hiszem én a népet, hogy ha felkel és összetart, a ropogva összerogyó ég boltozatait is képes fenn tartani a győzes karjaival.« »... a népre minden esetben szükségünk lesz: ha győzünk, hogy a győzelem gyümölcseit learassa; ha veszünk, hogy a veszteséget győzelemmé változtassa.«

A szegedi és a többi toborzó beszédében Révai József egyik erős bizonyítékát látja Kossuth Lajos demokratizmusának. »Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára« című cikkének szavai szerint: »[Kossuth Lajos] 1848—49-ben rá merte bízni a haza megvédését a tömegek erős karjára, nem riadt vissza a nép mozgósításától, mert a tömegekre támaszkodni« (Társadalmi Szemle f. é. aug.-szept.).

Kossuth Lajos az 1841—44. év végéig terjedő időben volt a Pesti Hírlap szerkesztője. Magasztos hivatást szánt az »időszaki sajtó«-nak, a hírlapirodalomnak. Az időszaki sajtó — írja a P. H. 1844. évi 365. számában — »... szabad nemzetnél hivatva van, hogy legyen óramutató a nemzet életében; legyen hajnalcsillaga a világosság napjának; legyen a jelének izzadó munkása, mely a jövőndőt előkészíti; legyen fuvalma a rejtekben csillámló szellemszikrának; legyen őre a jogszerűségnek, reményhorgonya a szenvedőnek, a bűnnek ostora, a szerény érdem koszorúzója; legyen zászló, mely körül szellemi tábornok üssenek, kiket egyenlő elvek vezetnek, kiknek szívökben egyenlő érzelem ég. És az időszaki sajtó mind ez nem vala. Énnekem mindig töretlen, rögös pálya volt életem osztályrésze.«

Ismerős hang ez Kossuth beszédeiből. Csaknem hat évig szerkesztette az Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításokat, s ezalatt a hosszú idő alatt állandóan beszédekkel kellett olvasnia, részben hallgatnia, közlésre alkalmassá tennie; ez a körülmény máregymagában is fejlesztette volna benne a szónoki érzéket. Ne feledjük aztán, a szónoki és hírlapírói hivatás bizonyos tekintetben egyező sajátságot is mutat. Érti is ezt Kossuth, s vezércikkeinek írása közben egy-egy alkalommal úgy látja, mintha hallgatóság előtt élőszóval fejtegetné gondolatait, s a körülötte lévőket meg akarná győzni felfogása helyességéről. Hírlapi cikkeinek kötetében lapozgatva, a P. H. 1841. 81. számában, Szűköl-

ködés címen megjelent vezércikkében, olvassuk az itt következő szavakat: »Azért hát szabad föld, Uraim! és ismét ezerszer ismét szabad föld! bármit károgjon is a feudális oppositio.« Néhány számmal továbbat, az 1841. évf. 89. sz.-ában az Iparegyesület című vezércikk ezt a mondatot tartalmazza: »Im az iparegyesület is e sorompónál! azért hát, Uraim! kérünk, olvassátok munkálati tervét a tenni-akarás figyelmével.« Ilyen kijelentések láttára könnyen megállapíthatjuk, mint ahogy a szónok Kossuth közvetlen egyéniségével tud hallgatóihoz közeljutni, vezércikkírással közben sem ragadja el a nagy készségű közíró felsőbbsege; olvasóiban is jóindulatú barátokat akar látni. Készségesen irányítja lépteiket, hogy helyes úton haladjanak, s emberbaráti érzéssel nézi korának változatos eseményeit.

Hírlapi cikkei szónokias hangjuk mellett is több szempontból elősegítették a nyelv fejlődését. Arra törekedett ugyanis, hogy írásainak alaphangját a tárgy természete szerint változtassa. Amikor »A szegény vakok« ügyében írja vezércikkét (P. H. 1841. 38. sz.) az egyetemes magyar közönséghez intéz felhívást: »Adjon pénzt, kinek pénze van; fát, követ, téglát, cserepet, meszet, aki ezekben bővelkedik; segítsen munkával, mesterségével, aki ezekhez ért (a pesti céhek már több ily alkalommal emberszeretetüknek szép jelét adták).« Mielőtt azonban ezeket a szavakat közli, megjegyzi: »szívünk melegét szeretnénk tollunkba önteni, hogy szavunk el ne hangozzék sikertelenül.« Ugyanazzal az óhajtással kezdi a kisdédovással érdeklődésében megjelent vezércikkét is: »Szívünk melegébe szeretnénk mártani tollunkat, hogy az ismeretet, mit e tárgyról tudunk, hogy a meggyőződést, mit keblünkben táplálunk, ájtatos buzgalom szent ihletével adjuk át mindenkinek.« (P. H. 1841. 16. sz.) Az ősiségről közölt vezércikkeiben meleg érzéssel gondol e kérdésnek az országgyűlésen állhatatos harcosára, Kölcsyre. A P. H. 1841. évi 23. sz.-ába írt vezércikkben még csak ezt a baráti megjegyzést találjuk: »Mintha Kölcsynek árnyékát éreznék körülünk lebegni; őt, kihez minket a polgári hő tisztelet mellett még baráti emlékezetek is csatolnak.« Az 1842-i évf. 105. számában azonban a Régi baj új körjele c. cikkében ez a gondolat, t. i. a Kölcsyről való megemlékezés, már teljes művészi, kerek képpé alakul ki. »Egy erős lélek, törekény test láncai közt. Tar agyát össze vegyült kevés hajszálak lengték körül, színtelen arcán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült, egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulat legfőbb hevében szállongott alá, s lón még tompább, még ércetlenebb, még siriasabb...« (Megállapíthatjuk, hogy Kölcsy iránt érzett nemes tisztelete hogyan finomodik. Az Országgyűlési Tudósításokban az 1833. évi május 21-én tartott kerületi ülésről szóló beszámolójában így vezeti be Kölcsy beszédét: »Nevelí ezen figyelmet a szónok külső alakzata, mellyen s tar agyán a lélek, szellem, és azon magába vonulás el öntve látszik, mely a léleknek s csak a léleknek élő férfiút ki tünteti«).

Kilenc év alatt, amint láthatjuk, Kossuth stílusa nagy mértékben fejlődött s művészi készsége is tetemesen erősödött. Az Iparegyesületről közölt vezércikkét (P. H. 1842. 114. sz.) tárgyhöz alkalmazottan, egészen más hangon [írta], mint midőn pl. legdrágább kincsünk, megyei szerkezetünk fölött felvonuló fellegek az országos nyilvánosság magasabb régióiha intenek.« Így váltogatja tehát Kossuth Lajos nagy gonddal cikkei hangnemeit. Fájtalja aztán, ha mégis előfordul, hogy a más újságokban foglalt hozzászólások arra vallanak, félreértették gondolatait. Hajlandó ilyenkor a hibát önmagának tulajdonítani és érte »nem igen szerencsés tollának« homályát okolni. (P. H. 1841. 32. sz.) Mászor pedig azon töpreng, miként történhetik, »hogy, amit pl. gyöngé tollal bár, de a meztelen életből kölcsönzött vonásokkal »szelíd tortura« s »nyilvánosság« cím alatt írtunk, semmi gyűmölcsöt sem termett.« (P. H. 1841. 45. sz.) Kossuth, mint látjuk, tudatos gondossággal fogalmazza cikkeit.

S amint szónoklatairól is megállapíthatjuk, hogy a néphez egyszerű, teljesen világos, közérthető nyelven tud szólni, ugyanennek írásban is meg tud felelni. A »Pest, szept. 18-án« cím alatt a Kossuth Hírlapjában közzétett cikknek dermesztő, komor hangjában halljuk ezeket a félreérthetetlen, kemény szavakat: »A magyar nem érdemelne meg, hogy isten napvilága reá siísson, ha reggel első s este utolsó gondolata nem volna az ocsmányi hitszegésnek, a rút árulásnak eleven emlékezte, mellyel a magyarnak az élők sorából kiirtására oly példátlan alávalósággal összeesküdtek... Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyan-

azonossá lesz a szegény s gyalázat névvel, akkor a magyar oly gyáva, nyomorult nép, mely megfertőztette szent emlékét, melyre maga az örökkévaló Isten azt fogja mondani : »*Bánom, hogy teremtettem.*« (Kossuth Hírlapja : 1848. 68. sz.)

A nyelv használatát, művelését, fejlesztését, tudományos munkálását Kossuth gyakran választja fejtegetésének, elmélkedésének tárgyául. A P. H. 1841. évi 3. számának vezércikkében már Nyelvünk ügyéről hallatja szavát. Itt hangoztatja egész pályája alatt mindig szem előtt tartott felfogását, tudatos s mérsékletes elvét a nyelvújításról : »A nyelv mindig csak annyira bő, amennyire szükség van reá. Neveld a szükséget és nevelted a bőséget.« A nyelvújítás viharai közt is meggyőződése mindig a nyelvérzék megszabta korlátok közt maradt. Sajtó című vezércikke (1843. 304. sz.) híven tájékoztat bennünket a túlzásokkal szemben vallott elitélő véleményéről. Nyelvhasználatában nemcsak a szónok választékosságára törekszik ; alkalom adtán egyszerű, keresetlen, közvetlen hangon is szokott írni. Barta Istvánnak Kossuth Lajos 1848—49-ben című, az elmúlt évben megjelent kötetében két baráti levelét találjuk Kossuthnak ; mindkettőt Wesselényi Miklóshoz intézte. Ezek az írások új oldaláról mutatják be Kossuthot ; baráti érzéssel telt hangulatos levelei többek közt böven ontják a törülmetszett népies szólásokat is. 1847. dec. 23-án kelt soraiban pl. ezeket olvashatjuk : »En e részben minden bűnt a kormány nyakába fogok hárítani.« »En saroknak szorítom e kérdésben a kormányt, mint még szorítva soha nem volt.« »Ennyi gyávaságot, ennyi botrányt és bűnt gyomrom láz nélkül nem bírhat meg.« »A KK. és RR. teremében mi vagyunk a gazdák.« Ezeket pedig 1848. febr. 17-i levelében találjuk : »De hiszen te tudod, hogy a haza sorsának ebédjét nem nyilvános ülésekben főzik.« »Aztán jött három-négy apostata, s ama jó emberek azon vették észre magokat, hogy a szegény hazára ugyancsak reá van terítve a vizes pokróc.« »Ne félj, egyszerű eszem józan tapintata nem veszíti el velem a kengyelt.« S az idézett szólások könnyedén, természetesen illeszkednek be a gondolatmenetbe.

Jól tudjuk, Kossuth stílusa sem ment az akkori időknek szokásos, hatalmas körmondaitól. Hanem az ő nagyterjedelmű mondatai annyira szabályos szerkesztésűek, s oly lüktetők, hogy az írásjeleknek, interpunkciónak egyszerű megváltoztatásával szabályszerű kis mondatokká alakulnak. A Sajtó c. vezércikkének ezt a gondolatsorát a szöveg minden megbántása nélkül, hat mondatra is lehetne tagolni : »A journalist a pillanatnak embere ; | mint a játshi hab egy pillanat alatt egy másik által teremtvé van : úgy az ő műve, röpké ephemer ; | a sötét múltnak titokaknáit az antiquárok országa ; a jövő sejtelve, a dálnokoké ; | mienk a jelen röppenő perce.« A jogtudományi s politikai művek olvasása nyelvérzékének épségét nem veszélyeztették, írásaiban a nyelvhelyesség kívánalmait is igyekszik töle telhetően figyelembe venni.

Mint az elmúlt napok is meggyőztek róla bennünket, Kossuth Lajosnak kegyeletes emlékét a magyar nép beláthatatlan hosszú időre magába zárta. Az ünneplés fényét kétségkívül emelik a demokráciánk bőséges támogatásával megjelenő Kossuth-kiadványok, amelyeknek mielőbb remélhető teljességével Kossuthnak nemcsak történelmi hivatását látjuk még tisztábban, hanem nyelvművészetének, nyelvkészségének további tanulmányozására is mindtöbb anyagot nyerünk. Nyelvújítói munkásságának alapos s teljes tanulmányozása pedig csak akkor válik lehetővé, ha írásai a maguk egészében rendelkezésre állanak. Egyéniségének teljes megismerése végett munkásságának ezt a részét is híven meg kell világítani.

ASBÓTH OSZKÁR (1852—1920)

Írta : Agyal Endre

Nyelvtudományunk és az egyetemes szlávisztika haladó hagyományainak sorában előkelő helyet foglal el Asbóth Oszkár munkássága. Most, 1952-ben van születésének századik évfordulója : illő tehát, hogy a jubileumon megemlékezzünk róla, hogy felidézzük alakját és alkotásait. Tesszük ezt azért, mert folyóiratunknak hosszú éveken át hűséges, lelkes dolgozótársa volt, s tesszük azért is, mert a két világháború közti Magyarország kultúrpolitikájára szándékosan feledésbe hagyta merülni a nagy tudós emlékeztét, azét a tudósét, aki a Tanácsköztársaság idején vállalta a budapesti egyetem

bölcsészeti karának dékáni tisztjét, s akit ezért az ellenforradalom — a nagy Simonyi Zsigmonddal együtt — olyan gyalázatosan meghurcolt. Mint Simonyit, Asbóthot is megtörte az igazságtalanul rá mért szenvedés: egy évvel a proletárdiktatura bukása után, 1920 augusztusában meghalt. Mélyen jellemző az ellenforradalom korára, hogy a temetésén megjelentek ugyan a bölcsészeti kar professzorai, a gyászbeszédet tartó professzornak, Bonkáló Sándornak azonban csak egyszer volt szabad a kar nevét említenie: Angyal Dávid dékán — aki pedig néhány év múlva maga is a fasiszmus üldözöttjeinek sorába került! — úgy utasította Bonkálót, hogy csak a tanítványok és a barátok nevében beszéljen.

Ezek a tanítványok és barátok azonban — ellentétben a Horthy-Magyarország »hivatalos tudományosságával« — annál hívebben megőrizték szívükben-lelkükben Asbóth Oszkár emlékezetét. Megőrizték elsősorban a Nyelvőr dolgozótársai, akik a nagy szlávistában egyik legjobb harcosukat veszítették el. Megrendítő még ma is azt a néhány sort olvasni, amelyben az Alföldi Mihály álnéven író Rubinyi Mózes — tőle, Bonkáló Sándortól és Benigny Gyulától e tanulmány írója is sok értékes adatot kapott köszönettel — a Nyelvőrben (Nyr 49 : 122—123) Asbóthról és élete munkájáról megemlékezik :

Folyó évi augusztus 24-én meghalt Budapesten a szláv nyelvek és irodalmak budapesti egyetemi tanára, a nagyhirű szlávista, Asbóth Oszkár. Hatvannyolc esztendő volt (1852 aug. 10-én született). Ezúttal sem terünk, sem időnk nagy tudományos egyéniségének jellemzésére nem lehet. Jagić és Leskien mellett emlegették nevét, mert a külföldön is nagy tekintélynek örvendett. Azok közé a nagy tudósok közé tartozott, akik többet zárnak a lelkükbe, mint amennyit megírnak, többet tanulnak, mint amennyit kiadnak. Ezért maga sem ragaszkodott azon nyelvtörténeti tanulmányai összes eredményeihez, amelyek a magyar nyelvtudomány szláv határkérdéseire vonatkoznak. De így is a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv elemeire (1884) s általában szláv eredetű szavaink szövegtérítésére vonatkozó kisebb-nagyobb tanulmányai között sok van, amelyek nyelvtudományunk legszebb lapjaira emlékeztetnek. Éles elméjű vitatkozó volt, igen sokat tudott s egyetemes érdeklődésének köszönheti nyelvtudományunk azt, hogy ő alapította meg és szerkesztette oly korai megszűnéséig az első magyar indogermanisztikai és általános nyelvtudományi folyóiratot, a Nyelvtudományt (1906—1917, 6 kötet). A Nyr-nek Asbóth kora ifjúsága óta lelkes és hű barátja volt, sokat dolgozott bele s hűsége e folyóirat nagy alapítói : Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond iránt soha egy pillanatra meg nem emlegett. Augusztus 27-én volt a temetése : társai és tanítványai közül sokan álltak körül oly váratlanul megnyílt sírját.

Rubinyi tömörségében is sokatmondó jellemzésének nyomán akarunk elindulni, amikor most, a népi demokratikus Magyarországon, a megújult Nyelvőr hasábjain méltatni akarjuk Asbóth hatalmas munkásságát, jelentőségét. Persze, néhány lapos tanulmány nem meríti ki azt a csodálatos kincseshányát, amelyet Asbóth tudományos hagyatéka a magyar nyelvészet, a szlávisztika, sőt az irodalomtörténet és néprajz számára is jelent, mégis megkíséreljük, hogy legalább valamit éreztessünk ennek a nagy szellemnek egyetemességéből. Szólni akarunk mindenekelőtt Asbóth családjáról, egyéniségéről.

1. Ha az Asbóth-család történetére rövid pillantást vetünk, észre kell vennünk, mennyire a haladás, a szabadságmozgalmak oldalán álltak mindenkor a család tagjai, s milyen intenzíven érdeklődtek a tudomány, az irodalom kérdései iránt. (Vö. Szinnyei, Magyar írók élete és művei, I : 267—274). Az első magyarországi Asbóth, akinek keresztnevét Szinnyei, sajnos, nem említi, a 16. század végén Angliából származott hazánkba, ahol hadi szolgálatba állt. Aligha tévedünk, ha az angol eredetű család magyarországi megtelepedését azzal hozzuk kapcsolathoz, hogy a protestáns Asbóthok a reformáció »plebejus« balszárnyához tartoztak s így szembekerültek az egyre inkább a feudális Anglia államvallásává merevülő, az ellenreformáció szertartásosságát és erőszakos térítő-szenvedélyét utánzó anglikánizmussal.

Nyugatmagyarország városainak sajátos német-magyar polgári világában látjuk száz éven keresztül az Asbóthokat, mint evangélikus papokat. Haladó szellemükre azonban mélységesen jellemző, hogy a család egyik papi tagja, Asbóth János, a 17. század végén Thököly udvari prédikátora! Az angol eredetű, a barokk-korban kissé elnémetesedő Asbóthok tehát megtalálják útjukat a magyar szabadságmozgalmakhoz! Ez a fényes hagyomány azután folytatódik a családban. A kuruc prédikátor unokájában, Asbóth Gottfried Jánosban (1735—1784) pedig már az irodalmi érdeklődés, az önálló alkotás vágya is felébred. Sopronban születik, Tübingában tanul, majd nemescsói, községi és

soproni evangélikus lelkész, korában kedvelt németnyelvű prédikációk szerzője. Fia, Asbóth János (1768—1823) már világi ember s bár a teológia őt is foglalkoztatja, elsősorban mint természettudományos munkák, latin szónoklatok és német ódák írója válik ismertté. Göttingában végzi tanulmányait — itt doktorál majd 1875-ben unokája, Asbóth Oszkár is! —, Lőcsén és Késmárkon liceumi tanár, 1801-től a keszthelyi Georgikon igazgatója, élete végén pedig a Délvidékre kerül állami beosztásban, Zomborba.

Asbóth János három fiában, Lajosban, Sándorban és Jánosban azután magasra lobban újból a szabadságszeretet lángja. Leghíresebb közülük Asbóth Lajos (1803—1883), 1849 dicső emlékezetű tábornoka, a peredi győztes, a szolnok—tokaji Tisza-vonal elszánt védelmezője, Budavár ostromának egyik hőse. Világos után halálra, majd tizennyolcévű várfogságra ítélik: ebből nyolcat ki is tölt az aradi várban. Az osztrák önkényuralom még kétszer elfogja, 1861-ben és 1864-ben, »összeesküvéssel« vádolja és hónapokig börtönben tartja. Asbóth Lajos azonban nemcsak szabadsághős, hanem tudós és író is, hadtörténelmi tanulmányok és érdekes emlékiratok szerzője, 1863 óta az Akadémia levelező tagja.

Asbóth Sándor († 1870) szintén résztvevett a szabadságharcban mint honvédezredes, a Bach-korszak idején pedig Északamerikába emigrált, ahol tábornoki rangban Lincoln oldalán harcolt a polgárháborúban a rabszolgotartó Dél ellen s mint az Egyesült Államok buenos-airesi követe halt meg. Tudósunk apja, Asbóth János pedig, ugyancsak Kossuth ügye mellé állt: miniszteriumi osztályfőnök volt az 1848-as magyar kormányban. Érthető tehát, hogy ilyen családból tudósunk is a szabadság szeretetét, a haladás rendíthetetlen hitét hozta magával.

Asbóth Oszkár (családi nevét sokáig Ásbóthnak is írta), mint már említettük, 1852 augusztus 10-én született Újradon. (Vö. Szinnyi, 1: 274 és Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái, 1: 863—865.) Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte meg, s minthogy szakjának az indogermán filológiát választotta, az indogermanisztika szempontjából akkortájt élenjáró német egyetemeken folytatta: 1872-ben Lipcsében, 1873-ban Berlinben, 1874-ben Göttingában, ahol 1875-ben latin nyelvtudományi disszertációjával (*Die Umwandlung der Themen im Lateinischen*) bölcsészdoktori oklevelet is nyert. De adjuk át a szót magának Ásbóthnak, aki egyik vitacikkében (Nyr 32: 172) így emlékezik meg németországi tanulmányairól, indogermán bűvárműködéséről:

Öt évet töltöttem az egyetemen, négy éven át foglalkozva a szanszkrit nyelvvel, a negyedik, Berlinben töltött évet meg éppen kizárólag az árja nyelveknek szenteltem: hallgattam Webernél Rigvédát, Atharvavédát, a hétfői estéken szeretett tanárunk lakásán órákig olvastuk a szanszkrit nyelv begyakorlására a Pancsatantra meséit, otthon is olvastam sok szanszkrit szöveget, különösen színműveket, amelyeknek teljes megértéséhez mulhatatlanul szükséges volt a prákrit nyelv ismerete is, amelyet első sorban Hémacsandra szanszkrit nyelven írt nyelvtanából merítettem; de foglalkoztam ugyancsak Berlinben a zend nyelvvel is és olvastam Weber vezetése alatt az Avestából részleteket. A következő évben hallgattam Göttingában Benfeynél Rigvédát, doktorátust is tettem nála szanszkritből és indogermán nyelvészetből; Benfeynek a Rigvéda nyelvéről akkor és később megjelent híres értekezéseit nagy figyelemmel elolvastam. Itthon is sokáig foglalkoztam még a szanszkrit nyelvvel, ezzel kapcsolatban érdekelt a cigány nyelv is, amellyel hónapokig igen komolyan foglalkoztam.

A legjobb mestereknél tanult tehát Ásbóth, alapos indoeurópai nyelvészeti képzésben részesült, s ennek későbbi kutatásaiban is igen jó hasznát vette. Bizonyítéka ennek az olyan nagyszabású munka, mint a *Nyelvtudomány 1. kötetében* 1907-ben közzétett tanulmánya a szláv torokhangok változásairól. A magyar nyelvészeti vonatkozásai miatt is figyelemreméltó, könyvnyi terjedelmű értekezés a legszélesebb indoeurópai nyelvi alapról kiindulva, összehasonlító módszerrel mutatja be a $k > \epsilon$ és $k > c$ -féle hangváltozás egész matematikáját a szláv nyelvekben.

Weber Albrecht, a berlini egyetem nagy szanszkritistája adta a fiatal Ásbóthnak az első ösztönzéseket szláv filológiai kutatásokra is. Ásbóth, aki szeretett cikkeibe néhol önéletrajzi részleteket is beleszőni, erről így emlékezik meg (*Nyelvtudomány 2: 2*): »Weber Albrecht, a nagy szanszkritista... ettől hallottam először életemben Jagié nevét emlegetni; felejtethetlen tanárom arra akart bírni, hogy még egy második évet töltsék Berlinben és J.-nál szlávisztikai előadásokat hallgassak.« A tervezett második berlini évből ugyan nem lett semmi: a fiatal tudósjelölt Göttingába ment át és folytatta indoeurópai tanulmányait, végső fokon azonban mégis a szlávisztikánál kötött ki.

Ebben — mint hálás szívvel maga említi — döntő ösztönzéseket kapott Jagié Vatrosláv-tól (1838—1923), a horvát származású nagy tudóstól, az egyesszai, berlini, szentpétervári, majd bécsi egyetem professzorától, a modern szlávisztika megalapítójától: »En, a ki véletlenül lettem szlávista — az egyetemen szanszkrittal és összehasonlító indogermán nyelvészettel foglalkoztam — el sem képzelhetem, mikép sikerült volna nekem beledolgoznom magamat e rengeteg tudományba, ha Jagié folyóiratában folyton útmutatást nem ad, ha nagyobb dolgozatain kívül számtalan ismertetéséből, a melyek csak úgy ragyognak a szellemességtől és frisségtől, nem meríttem volna folyton-folyvást okulást, biztos irányítást» (Nyelvtudomány 2:2—3).

A fiatal tudósból tehát a szláv filológia művelője lesz: ez irányú elmélyedését az is elősegíti, hogy 1882-ben és 1889-ben oroszországi tanulmányutat tesz. 1880-ban már budapesti egyetemi magántanár, 1881-ben a szláv nyelvészet helyettes tanára, 1885-ben rendkívüli, 1892 óta rendes tanára a szláv filológiának. Közben — s ez jellemző Asbóth sokoldalúságára, szellemének rugalmasságára — 1893-ig a német nyelvet is előadja a budapesti kereskedelmi akadémián. Egyetemi és főiskolai működése mellett egyre-másra jelennek meg értékes tudományos dolgozatai, s ezekre a belföldi és külföldi fórumok is felfigyelnek. Levelező, majd rendes tagja lesz a Magyar Tudományos Akadémiának, levelező tagja a szentpétervári orosz, a zágrábi délszláv akadémiának és a helsinki Finn-Ugor Társaságnak, tiszteleti tagja az újvidéki szerb Maticának. Magyar, német, orosz nyelven megjelenő értekezései az egész tudományos világban ismertté és becsültté teszik nevét s 1908—09-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karának dékáni méltóságát is viseli.

Ellenfeleinek rosszsindulata és gyűlölete, párosulva az ellenforradalom fanatizmusával azonban gondoskodott e ragyogó tudós-pálya kettőtöréséről, gondoskodott arról, hogy Asbóth osztályrésze ne a nyugodt, békés öregkor, hanem a tragikus bukás legyen. Említettük már, hogy 1919-ben, a Tanácsköztársaság hónapjaiban újból a dékáni tisztelet töltötte be a budapesti bölcsészeti karon. Tanártársai kérésére tette ezt, s nyilván azért is — bár nem volt kommunista —, mert családjának szabadságharcos hagyományai fogékonyra tették a szocialista forradalom eszméi iránt. Az ellenforradalom ezt persze »bűnéül« róta föl, »igazolóbizottság« elé akarta állítani, legjobban pedig azért haragudott rá, mert a forradalom alatt egy orosz kommunista plakátot a Népbiztosok Tanácsának kérésére magyarra fordított. Asbóth, amikor az Akadémia egyik ülésén ezt »fejére olvasták«, férfiasan megfelelt a vádaskodónak: »Igen, lefordítottam azt a plakátot nemcsak azért, mert szép volt a plakát és tanulságos, hanem azért is, mert a kormány kért rá és én, az orosz nyelv tanára, nem mondhattam azt, hogy nem tudom vagy nem akarom lefordítani.« A zaklatások persze folytatódtak s 1919 őszén az ellenforradalmi Akadémia egyenesen arra vetemedett, hogy a világhírű tudóst törölje tagjai sorából! Érthető, hogy a gonosz hajszá felőlre Asbóthnak ekkor már úgysem nagyon erős szervezetét: 1920 nyarán bekövetkezett a tragikus vég, a hatvannyolc éves férfi halála. S a Horthy-korszak »tudománypolitikája« bizony nagyon is azon volt, hogy letagadja vagy legalább elfeledtesse Asbóth nevét, nagyszerű tudományos alkotásait.

Milyen volt Asbóth mint tanár és mint ember? Benigny Gyula, aki 1910 körül tanítványa volt Asbóthnak, kedves, szeretetreméltó embernek jellemzi, aki azonban komoly tudást követelt a vizsgákon és éles vitatkozó tudott lenni. Amikor Benigny az egyetemre járt, leginkább ósláv nyelvtant és bevezetést a szláv nyelvészetbe adott elő, azonkívül orosz irodalomtörténeti kollégiumokat tartott és kétévenként orosz nyelvtannal is foglalkozott. Előadásainak ideje a koradélutáni órák voltak, rendszerint 3 és 5 óra közt. A magyar közvélemény, de még a tudományos élet is akkor eléggé keveset tudott Oroszországról: Asbóthnak viszont rendszeres orosz tudományos kapcsolatai voltak, állandóan kapott orosz könyveket s ezeket szívesen bocsátotta tanítványai rendelkezésére. Puskin Anyeginját, Gogoly Revizorát, Krilov meséit, Turgenyev elbeszéléseit olvasták a szemináriumi órákon s az anyagot alaposan, igen lelkiismeretesen feldolgozták. A következő szemináriumi órára feladott »lecke« aztán néha eléggé kiadós volt, hallgatói azonban éppen így tanultak Asbóthtól sokat, hiszen velük — ha érdeklődést mutattak — egyénileg is szívesen foglalkozott.

Benignynek Asbóthról adott jellemzését jól kiegészítik azok a vonások, amelyeket magának a nagy szlávistának írásából állíthatunk össze. Iktassuk ide mindenekelőtt

egyik kiadatlan levelét, melyet 1880 január 11-én Géresi Kálmánhoz intézett, s amelyet ma a debreceni Kollégium nagykönyvtára őriz. Géresi ezidőtájt a Kollégium magyar-történet-szakos tanára volt: történeti érdeklődése őt is elvezette a szláv világhoz, s tudományos kutatásokkal közel félesztendő töltött Szentpétervárott és Moszkvában. Asbóth és Géresi a »ruszskij kruzsok«-ban, a nagy Budenz József baráti asztaltársaságában ismerkedett össze: érthető tehát, hogy amikor Asbóth a »garabonciás diákról« írott nagy cikkéhez keresett magyar néprajzi adatokat, bizalommal fordult Géresihez, s rajta keresztül Lugossy Józsefhez, a jeles debreceni nyelvtudóshoz és orientalistához. De íme maga a levél:

Budapest 1880-iki jan. 11-én
sugárút 100 III 17

Tisztelt tanár úr!

Mi ugyan csak egyszer találkoztunk életünkben, de tanár úr, reménylem, megteszi a *крузокъ* egyik tagjának azt a szívességet, hogy mellékelt levelet Lugossy József úrnak átadja. Nem tudván az ő címét, ezt az expedienst választottam s bocsánatot kérek, hogy így cselekedtem. Én szeretnék t. i. valamit arról megtudni, mit beszél a nép Debrecen környékén a Garabonciás diákról s azt hallottam, hogy Lugossy József úr legjobban fogja azt megmondani. Ha netalán tanár úr is hozzáférhetne ilyen adatokhoz és velem azokat közölné, kétszeres hálával tartoznám érte.

Mégegyszer bocsánatot kérve maradok tanár úr alázatos szolgálja

Dr. Ásbóth Oszkár

Nemcsak Ásbóth nemes, udvarias lelkületére vet fényt ez a levél, hanem alaposságára, tudományos gondosságára is, amellyel lehetőleg minden adatnak pontosan utána akar nézni. Géresi, illetve Lugossy választát ugyan nem ismerjük, feltehető azonban, hogy elküldték Ásbóthnak a kívánt adatokat, mert a »garabonciásról« írott németnyelvű tanulmányában — amelynek méltatására még visszatérünk — említ alföldi folklór-adatokat és levélbeli közlésekre is hivatkozik.

Ásbóth gazdag egyéniségének legnemesebb vonásai azonban ott mutatkoznak meg, ahol szaktárgyan, a szlávisztikán keresztül a szláv népekhez való viszonya tükröződik. Kétszeresen fontos ez az ő korában, a Tiszák, Apponyiak, Andrásyok korában, amikor annyira kiéleződik és megromlik a magyarok és szlávok viszonya. Ásbóth örök érdeme, hogy távortartotta magát a félféudális Magyarország sovinizmusától, de nem hullott bele a beteges szláv-rajongásba sem, abba a »pánszlávizmusba«, amely mögött majdnem mindig ott rejtettek a cári imperializmus guruló rubeljei. Tudósunk — ha kellett — tudott a kritika hangján szólni a szlávokról, mégis igen sok megértéssel, őszinte emberi érzéssel közeledett feléjük. Amikor például alapos, tanulmányoszerű ismeretet ír a gráci egyetem egykori híres szlávistájának, Gregor Krek professzornak *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (1887) című könyvéről, a következő, mely humanizmustól átjárt nyilatkozatot teszi (Budapesti Szemle, 52 : 19):

... ha valamely népről azt lehet mondani, hogy szeret énekelni, hogy életének minden mozzanata visszatükröződik dalaiban, hát bizony a szláv népekről lehet azt mondani. De ha részletekbe akarnék bocsátkozni, ha a szerbek nagyszerű hőskölteményeiről akarnék szólni, a melyek érthetőbbé teszik előttünk a görög rhapszodok működését, ha azokról a gyönyörű kardalokról akarnék említést tenni, melyektől Nagy-Oroszország minden zege-zuga cseng, ha végig akarnék menni valamennyi szláv nép dalain csak nagyjában, csak amúgy futtában, egész könyv lenne belőle ... Mert annyi bizonyos, hogy ha a szláv népek a régi időkben nem is voltak olyan szelídek, olyan műveltek, mint némely tudós véli, ha szokásaikból, melyeket a krónikások följegyzéséből ismerünk, néha szörnyű vadság látszik is ki, dalaik szépek voltak már abban az ősi időben is, mikor még együtt laktak, mely érzés és egy isteni szikra már akkor is lakott bennük; ez az isteni szikra pedig alkalmas arra, hogy a politika által teremtetett és szított természetellenes idegenkedést elfelejttesse az emberekkel és a népeket egymáshoz közelebb hozza.

Ezek a mélyértelmű, gyönyörű szavak nemcsak arról vallanak, hogy Ásbóth a »politikától« — amin ő az imperialista kor méregkeverését értette — a néphez, a népi kultúra értékeihez állt, nemcsak arról, hogy a népek megbékélésének hirdetője volt, hanem arról is, hogy nyelvészeti munkássága mellett szerette, becsülte és értette az irodalmat, a művészetet is. Erről egyébként az is tanuskodik, hogy beállt a nagy orosz realizmus magyar tolmácsolói közé: lefordította az orosz kritikai realisták több alkotását, köztük Turgenyev remek kisregényét, a *Faustot* (Budapesti Szemle, 20 : 373—412).

Humanizmusa és irodalomszeretete tette lehetővé azt is, hogy helyesen értékelje a jeles szlovák regényírónak és költőnek, Svetozár Hurban Vajanskýnak (1847—1916) munkásságát. Vajanský kíméletlen leleplezője volt a magyar uralkodóosztály szlovákellenes túlkapásainak — ezért a szegedi Csillagbörtönt is meg kellett járnia — közben azonban ő maga is néha a szláv sovinizmus vizeire evezett át. Túlzásai és tévedései ellenére nagy író; Asbóth tehát igazságosan jár el, amikor 1909-ben írt kritikai méltatásában így jellemzi Vajanskýt: »Mi magyarok nem olvashatjuk műveit a nélkül, hogy a dissonantiákat élesen ki ne éreznők, de kár, hogy valóban nagy figyelmet érdemlő, rendkívüli tehetségre valló és hazai szempontból is fölötte érdekes mesterműveit nem ismerjük. Vakság volna föl nem ismerni benne a nagy író, a nagy költőt és nagy igazgatalanság, végzetes elfogultság volna, el nem ismerni azt, a mi őt magasra kiemeli a közönséges »agitatorok« gyakran igazán gonosz és önző táborából» (Budapesti Szemle, 137: 144). Asbóth igazságszeretetének, de esztétikai fogékonyságának is ragyogó dokumentuma ez a pár sor!

2. Ha Asbóth tudományos munkásságát akarjuk megvizsgálni, elsősorban a magyar-szláv nyelvi kapcsolatoknak, közelebbről nyelvünk szláv jövevényszavainak területén végzett igen értékes és nem egyszer úttörő jelentőségű kutatásait kell méltatnunk. Első nagy — több mint százlapos — tanulmánya ebből a tárgykörből 1884-ből való: Szlávság a magyar keresztény terminológiában (NyK 18: 321—427). Módszerének lelkiismeretességével, sokoldalúságával a magyar nyelvtudomány klasszikus alkotásai közé való ez a munka. Már az csodálatot ébreszt a kései olvasóban: mekkora felkészültséggel szól hozzá Asbóth, a nyelvész, a magyar-szláv történeti kapcsolatok kérdéséhez is. Historikust megszegyenítő alapossgággal bogozza ki az Asztrik—Radla—Anasztáz-probléma szárait és világosan kimutatja: a három név mögött egy és ugyanazon személy rejlik, a cseh Radla, a magyarok megtérítésében nagy szerepet játszott főpap. Rámutat Asbóth — mindenütt bőszes történeti okfejtéssel — mennyire jelentős részük volt cseh egyházi férfiaknak abban, hogy a magyarok felvették a kereszténységet, viszont rögtön kiemeli: az egyházi élet kifejezéseit nem a csehből vettük át. De lássuk bővebben, hogyan oldja meg kutatónk a látszólagos dilemmát:

A nyelvész bátran állíthatja, hogy teljes lehetetlenség, hogy a magyar keresztény terminológia a cseh nyelv hatása alatt képződött volna. De ha még annyira bízik is a nyelvész eredményének megbízhatóságában, lehetetlen hitelt nem adni a történetírónak is, a ki százszor nehezebb úton járva, de minden ellenvetést megfontolva, megcáfolva végre is arra a határozott meggyőződésre jutott, hogy a csehek kiváló szerepet játszottak a magyarok keresztény hitre való térítése idejében. Azért ha helyes úton akarunk haladni, az ellentétet a két tudomány eredménye között ki kell egyeztetnünk; addig, míg azt jól-rosszul meg nem kísértjük, nem foghatunk a tulajdonképpeni földadatunk megoldásához. Kérdés, milyen szláv nyelv hathatott a magyar nyelvre a keresztység fölvétele idejében, ha a történetírók tanuvalomása szerint a csehek semmikép sem mellőzhetők, a nyelvészek pedig kénytelenek határozottan állítani, hogy a cseh nyelv hatásáról szó sem lehet... Nagyon közel fekszik az a föltevés, hogy a csehek, kik akkor amúgy is a nagymorva birodalomhoz tartoztak, nagyon is hajlandók voltak a kereszténységgel együtt a szükséges egyházi könyveket, az egész egyházi terminológiát úgy átvenni, a mint azt a bolgárok, szerbek és oroszok átvették, noha ezek semmi politikai összeköttetésben nem állottak azzal a birodalommal (t. i. Nagymorvaországgal), a melyben az egyházi szláv nyelv állandó alakot öltött; noha nem állottak a szent emberek (t. i. Cyrill és Metód) működésének közvetlen hatása alatt, hiszen távol tőlük, haláluk után hódoltak a nagy eszmének, mely őket lelkesítette... Ha semmi összefüggés sem lett volna a cseh és az általános egyházi szláv nyelv közt, megfoghatatlan volna előttünk a gyakori találkozás a cseh és az őszlovén egyházi kifejezések közt. (NyK 18: 338—341.)

Asbóth megoldása tehát a következő: a magyarok keresztény hitre való térítése jórészt cseh papok műve, ezek a cseh papok — Cyrill és Metód egykori morvaországi térítő-tevékenysége nyomán — az egyházi szláv nyelv terminológiáját használták és ezt a terminológiát honosították meg a magyarok közt is. Arról, mint tudósaink egyrésze ma is hiszi, hogy Asbóth ekkor a cseh nyelvből származtatva volna keresztény vallási vonatkozású szavainkat, szó sincs! Csak a *szoltár* és esetleg a *dusnok* szót tartja cseh eredetűnek, a *kereszt*, *keresztény*, *pogány*, *koma*, *eretnek*, *bérmál*, *szent*, *angyal*, *oltár*, *zsolozsma*, *vecsernye*, *pap*, *barát* szót és még sok más egyházi-vallási kifejezést az egyházi szláv (vagy amint ekkor még nevezi: »őszlovén«) nyelvből származtatja. Igen érdekes munkájának az a fejezete, ahol »az őszlovénból fordított egyházi kifejezésekről« ír — mai

tudományos nyelvhasználatunkban ezeket tükörszavaknak neveznök. Ilyen Asbóth szerint a *húshagyó, vízkerszt, jeszüet, hálaadás, képmutató* és több más szó ebből a fogalomkörből: párjuk pontosan kimutatható a szláv nyelvekben. Egyházi szláv eredetűnek tartja a *karácsony* szót is: erről a kérdésről később Schuchardt Hugóval folytat nagy vitát a Nyelvőr és az Archiv für slavische Philologie lapjain.

Az »ószlovén« kifejezést használja ekkor és még sokáig Asbóth, amikor a keleti kereszténységhez tartozó szlávok egyházi nyelvét említi. Ennek az elnevezésnek oka az, hogy Kopitar és Miklosich, a 19. század két nagy szlávistája, Pannoniában, a mai Dunántúl földjén keresték az egyházi szláv nyelv bölcsőjét, ott, ahol egyébként a két »szláv apostol«, Cyrill és Metód valóban működött is. Kopitarék történeti összefüggést kerestek az egyházi szláv és a mai szlovén nyelv közt: így jutottak az »ószlovén« elnevezéshez. A két nagy tudós tekintélye sokáig fenntartotta az alapján hibás elnevezést, akkor is, amikor Jagié és Leskien már tisztázta, hogy az egyházi szláv nyelv voltaképpen bolgár-makedon dialektus, Cyrill és Metód hazájának, Szaloniki környékének nyelve.

Asbóth, Jagié követője és tisztelője, azonnal elfogadta az új, helyes tanítást, Volf György azonban, rosszul értelmezett hazafiságból és kellő szlávisztikai fölkészültség nélkül, továbbra is a Kopitar—Miklosich-elmélet mellett kardoskodott: az egyházi szláv nyelv hazája a mai Magyarország földje! Asbóth eléggé éleshangú cikkben (Ószlovén, újszlovén. NyK 25: 442—451) válaszolt Volfnak: kimutatta tévedéseit, szemléletének egyoldalúságát. A vita folytatódott s Asbóthnak ekkor, 1896-ban írott második, vita-cikkében arra is alkalmat nyílt, hogy szláv eredetű szavainknak átvételéről régebben kifejtett elméletét kissé módosítsa. Íme, az érdekes részlet:

De már azt Volf az ő éles dilettáns eszével föl nem tudja fogni, hogy Magyarországon élhetett egy szláv faj, a mely nyelvre nézve kétségtelenül a legközelebbi rokonságban állt a mostani Bulgáriában élő szlávokkal, hogy ettől a szláv fajtól kaphatott a magyar egy rakás szláv szót, a mely szakasztott olyan, mintha a bolgár területen támadt egyházi »ószlovén« nyelvből származott volna, ámbár nyilván való, hogy semmi kapcsolat sincs, nem is lehet a magyar nyelv és a liturgiai ószlovén nyelv közt (NyK 26: 220—221).

Rövid ez a cikk, s hosszabb fejtegetésekre azért sem volt Asbóthnak szüksége, mert ekkor már három éve megjelent alapvető, összefoglaló értekezése: A szláv szók a magyar nyelvben (Budapest, 1893. A M. Tud. Akadémia értekezései a nyelv- és szép tudomány köréből, 16: 3). Itt határozottan rámutat az »ószlovén« nyelv bolgár jellegére, s arra, hogy szláv jövevényszavaink tetemes része egy, ezzel a nyelvvel legszorosabb rokonságban lévő szláv idiómából származik. Véleményét így fogalmazza meg:

... bárhol beszélték is az ószlovén nyelvet, az oly annyira közel állt ehhez a Magyarországi szívénben beszélt szláv nyelvhez, a melyből szláv szavaink javarészt kaptuk, hogy e két nyelv identifikálásából legfőljebb egy-egy apró részlet, de semmi esetre sem az egész nagy kérdés megítélésénél eshetünk tévedésbe (A szláv szók a magyar nyelvben, 7).

Asbóth a honfoglalás utáni évekre és a mai Magyarország területére teszi a magyarság érintkezését a bolgár-jellegű szláv néppel, amelytől szláv jövevényszavaink nagyrészt átvettük, s amely nép nyelve igen közel kellett hogy álljon az egyházi szlávhoz. Hangtani kritériumok teszik valószínűvé ezt a tételt, elsősorban a szlávisztikában immár »klasszikus« jelentőségű *Pest, mostoha, rozsa* és *mesgye* szó, amelyek világosan megőrizték a jellegzetesen egyházi szláv—bolgár *st — zsd* mássalhangzókapsolatot. Persze, Asbóth kifejezetten rámutat arra, hogy »nyelvünkre már régebbi időben a horvát-szerb nyelv is hatott« (17), s különben sem győzi a legnagyobb óvatosságot ajánlani ezeknek a szóátvételeknek a tárgyalásánál. Amikor például a bolgár eredetű *mesgye* és a horvátból átvett *megye* szót állítja egymással szembe, a következőket jegyzi meg:

... ha megfontoljuk, milyen ritkán találunk egy-egy átvett szláv szóban olyan jellemző hangtani tüneményt, mely a szót határozottan ehhez vagy ahhoz a szláv nyelvhez tartozónak mutatja, lehetetlen át nem látnunk, hogy soha sem fog nekünk sikerülni éles határt vonni a különböző szláv nyelveknek a magyar nyelvre gyakorolt hatásai közt. Különösen nehéz, sőt lehetetlen lesz azt a határt csak a legáltalánosabb körvonalakban is meghatározni, melyet az éppen említett pár szó, de elsősorban a *megye* szó sokat mondó tanúsága szerint mindenesetre a horvát-szerb nyelveknek kell tulajdonítanunk (18).

Nagy szlávistánk azonban kutatásai közben nem tapad betűkhöz, hangokhoz, hanem világosan felismeri már a nyelv, a kultúra és a társadalom összefüggését. Ennek az összefüggésnek szemszögéből nézi és értékeli szláv jövevényszavainkat (10):

Midőn őseink hazánkba kerültek, bizonyosan sok új dolgot láttak itt és aránylag rövid idő alatt beletörődtek egészen új formákba, új életfeltételekbe. Nyelvünk számos kifejezése azt mutatja, hogy ebben szlávok voltak első mestereink. Csak egy-két példát ragadok ki a sokból. Képzeltető-e, hogy a kovácsot, takácsot, bodnárt, kádárt, mészároszt szláv szóval neveznök, ha a magyarok mindjárt idejövételüktől fogva sűrűn nem érintkeznek az itt talált szlávokkal és e kifejezéseket mindjárt az első századokban át nem veszik? Ha nincsenek is nyelvműleink ebből a legrégebb korból, elég ékesen szólnak a meghonosodott szláv szók, egész történeteket mesélnek el nekünk eltűnt időkben... Mind ez a szó beszél nekünk a nemzet átalakulásáról, hirdeti nekünk az új hazának szellemi elfoglalását is; még pedig sokkal részletesebben, mint az írott történet... Sok jel arra mutat, hogy a szláv nyelvnek keresztény terminológiánkban észlelhető hatását a rég folyó processzus mintegy betetőzésének tekintetjük.

A nyelv fejlődése a társadalom és a művelődés fejlődésének dokumentuma Asbóth számára. Olyan szemlélet ez, amely magasra emeli őt korának pozitívista betűfilológiájából. A nagyobb távlatok, a társadalmi-művelődési összefüggések éreztetése azonban mégsem tántorítja el tudósunkat az alapos részletkutatásoktól. Tanulmányának végén ezt a mondatot írja le: »Az a tudománynak soha sem árt, ha kimutatják, hogy minden adatot jó lesz még egyszer pontosan megnézni, hogy az eddigi megállapítások nem tekinthetők véglegeseknek« (53). Ezért attól sem riad vissza, hogy nagy tekintéllyel, vagy egyenesen saját mestereivel és barátaival vitába ne szálljon, így ebben az értekezésében több helyen Jagiécsal és Szarvassal. Vitáinak célja azonban sohasem a meddő személyeskedés, hanem az igazság felderítése.

Így kell értékelnünk Asbóth egyik legterjedelmesebb munkáját is, Szláv jövevényszavaink című akadémiai értekezését (Budapest, 1907. Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből, 20: 2). Mint előszavában maga jelzi, a munka voltaképpen vitáirát: Melich Jánosnak szláv jövevényszavainkról szóló, a Nyelvtudományi Közleményekben és különnyomatként könyvalakban is megjelent tanulmánysorozatához kíván hozzászólni.

Az értekezés meglehetősen éles hangú. Sok tévedésre, hiányosságra mutat rá Melich munkájában s főként azt hibáztatja, hogy szerzőjük térképek segítségével, olyan térképekkel, amelyek lényegében a mai szláv nyelvállapotot tüntetik fel s nem is mindig pontosak, kívánja szláv jövevényszavaink eredetét tisztázni. Melich munkájában sok magyar szó bolgár eredetét kétségbevonja: erre is válaszol Asbóth, igen alapos és elmélyült tudással. Bebizonyítja, hogy olyan szavak, melyeknek meglétét a bolgárban Melich tagadja, igenis megvannak vagy legalább meglehettek benne. Asbóth szerint tehát nincs semmi akadály, hogy például *ablak, asztal, derék, dorong, gerlice, konkoly, medence, otromba* szavunkat — több más társukkal együtt — ne tekintsük bolgár átvételnek. Persze, arra is nyomatékosan rámutat, mennyire félreismeri őt Melich, amikor azt állítja, hogy ő valamennyi szláv kölcsönszavunkat bolgárból származtatja. Határozottan megmondja:

... de egyáltalában miért kellett a szerzőnek (t. i. Melichnek) annyi garral annyi nyitott ajtót betörnie, mikor ő egyszerűen hivatkozhatott volna arra, hogy én bebizonyítottam már, hogy *kútya, gátya, parittyá, megye, ragya* nem lehetnek bolgárok, mert a bolgárban *ty* helyett *št-t*, *gy* helyett *žd-t* találunk (vö. *megye* és *mesgye, ragya* és *rozsdá* ! I. A szláv szók a m. ny.-ben 16. l.). Ennek még egy más jótékony hatása is lett volna, M. az olvasóban nem keltette volna azt a mindenképen téves hitet, hogy én minden jövevényszavunkat a bolgárból magyarázom, és azt a még tévesebb hitet, mintha talán M. mutatta volna ki először, hogy a jövevényszavak közt »átvételi rétegek« különböztethetők meg... (Szláv jövevényszavaink, 75).

A vita éles, azonban mégsem rosszindulatú. Asbóth nem akarta »ledorongolni« Melich könyvét, hanem valóban építő kritikát akart gyakorolni, a szlávvisztika és a magyar nyelvtudomány fejlődésének érdekében. Többször rámutat arra, hogy egyetért Melich fejtegetéseinek sok szakaszával, s a vitáirát befejező soraiban a kritikai hang mellett a munka kétségtelen értékeit is kiemeli (101—102):

Hogy a szláv jövevényszavainkban vannak rétegek, azt már régesrég tudjuk, azt ne bizonyítsa nekünk M., azzal a bizonyítással elkésett; ő tőle e helyett azt vártuk, hogy tisztán egymástól elválasztható, közös vonásokat föltüntető rétegeket jelöl ki, de akkor, igaz, nem lett volna szabad a szavakat — abc-és sorrendben tárgyalni és így egészen a véletlenre bízni, hogy milyen sorrendben következzenek egymásra a szavak. Ezért és sok másért én e nagy művének I. kötet első részét elhibázottnak tartom. Ezt annál nyugodtabban jelenthetem

ki, mert az I. kötet második részének nagy érdemeit én sem tagadom. Hiba van ebben is elég, de azt elismerem, hogy két nagy kérdést végleges megoldásához elég közel vitt: a magyar helyesírás eredetének és a magyar keresztény terminológiának kérdését, olyan két kérdést, a melyek nemzetünk történetének egy nagyon jelentős fordulójával, a keresztény hitre való térésével, a legszorosabb kapcsolatban állnak.

Sajnos, a vita folyamán, bármennyire is nem a személyeskedés volt a célja, mind Asbóth, mind Melich kedvét vesztette, s így — tudományunk mérhetetlenül nagy kárára — sem Asbóth, sem Melich nem írta meg szláv jövevényszavainkról elkezdett munkájuknak további köteteit. És sajnos, nyelvészeink körében még ma sem ritka az a nézet, amely Asbóthban szláv jövevényszavaink kizárólagosan bolgár eredetének hirdetőjét látja. Tudjuk, hogy a valóság nem ez, s Asbóth ismételten utalt arra, hogy ő ezt nem tanította, hanem igenis lehetségesnek tartotta a más szláv nyelvekből való átvételt is.

Simonyi Zsigmonddal szintén voltak vitái Asbóth Oszkárnak. Simonyi a magyar *meg* és *el* igeikötők használatát szláv hatásnak, a szláv nyelvekben gyakran előforduló *za* és *pre* praefixumok befolyásának tulajdonította. Szláv hatáson alapul-e igeikötőink használata? című cikkében (Nyelvtudomány 2: 25—31) Asbóth kimutatta, hogy szláv hatás feltételezésére semmi szükség: a két igeikötő használata egészen természetes úton kialakulhatott nyelvünk belső életében is. Amikor pedig Simonyi a Finnisch-Ugrische Forschungen Wilhelm Thomsen-émlékfüzetében német nyelven megismétli, sőt tovább is vezeti állításait, Asbóth még élesebb hangot üt meg. (A füzetbe egyébként Asbóth is írt, egy érdekes magyar tájszó, az Erdélyben és a Balatonvidéken használatos *tanórok* szláv eredetéről: FUF 12: 45—58). Simonyi — különben eléggé szellemes módon — összeveti a magyar *hogy* és az óbolgár *jako* kötőszót, a magyar *-e* és a szláv *-li* kérdőszócskát, a magyar *akár* — *akár* és a szerb *volja* — *volja* használatát, *de* kötőszavunkat pedig a több szláv nyelvben ismeretes *da*-ból magyarázza. Mindezeket a magyarázatokat és a »szláv mondattani hatás« többi nyomának keresését Asbóth elhibázottnak tartja és eléggé kemény hangon így fejezi be bírálatát:

Egyszóval annyi a merész állítás ebben a kis, Thomsen tiszteletére írt cikkcsekében, hogy csak sajnálhatjuk, hogy S(imonyi) éppen a külföld előtt gyűjtötte bokorba idevágó, gyakran nagyon is kétes alapon fölepült fejtegetéseit... Egy annyira új téren jól meg kell alapozni a munkát, egészen biztosaknak látszó részletekből kell kiindulni és innen óvatosan előre haladni. -Ehhez természetesen a szláv nyelvek igen mélyre járó ismerete is szükséges. De mindenek előtt nem szabad hinnünk, hogy minden találkozás, ha még olyan könnyen is megérthető természetes továbbfejlődés föltevésénél, idegen hatás eredménye (Nyelvtudomány, 4: 266).

Hogy azonban a bírálat kemény hangja csak az óvatosság és gondosság követeléséből fakad és nem jelent bántó élű személyeskedést, azt azokkal a szavakkal bizonyíthatjuk, ahol Asbóth Simonyinak németnyelvű munkájáról (Die ungarische Sprache) írott, szintén eléggé határozott hangú kritikáját így zárja:

Ezzel be is fejezhetném, ha nem tartanék attól, hogy egyik-másik olvasó talán félreérthetné bíráló megjegyzéseimet. Hiába, én a tudományban szeretem az éles világítást és minthogy csak szavakkal világíthattam meg a dolgokat, megeshetett, hogy az éles világítás kedvéért itt-ott élesebb szót is használtam. Tartozom tehát S(imonyi) barátomnak azzal a kijelentéssel, hogy művét nagy élvezettel végigolvastam, sokat, nagyon sokat tanultam belőle és sok nagyon sikerült részletet találtam benne (Nyelvtudomány 2: 51).

Asbóth, ez a szíve mélyéig őszinte és igazságot-szerető ember, bármennyire kemény vitatkozó is volt, nemcsak bírálni, hanem dicsérni is tudott. Melich Jánossal például — mint láttuk — nagy vitája volt, mégis *Táttra* című kis cikkében (Nyelvtudomány 4: 198—206) dicsérettel említi Melichnek erről a földrajzi névről, a név eredetéről írott értekezését, s csak annyiban egészíti ki, hogy a mai szlovák *Tatry* alakot közvetlenül a keleti szlovák nyelvjárásból származtatja. Eppen így elismeri — a hibák kimutatásán és alapos elemzésén túl — Strausz Adolf 1892-ben megjelent bolgár népköltési gyűjteményének értékét és jelentőségét. A Strausz-féle kiadványról írott, tanulmányzámba menő ismertetés (Budapesti Szemle, 70: 53—82) azt is mutatja — amire már céloztunk —, hogy Asbóthnak nemcsak nyelvészeti, hanem irodalmi, sőt néprajzi problémák iránt is igen fejlett érzéke volt.

Ennek a sokoldalú érdeklődésnek szép bizonyítéka az az alapos tanulmány, amelyet a Magyar Könyvszemle 1896. évfolyamában (120—149, 209—244) tett közzé az 1494-iki

zenggi glagolita misekönyvről. (Kutatásainak eredményét azután németül is publikálta: Archiv für slavische Philologie 19: 214—229.) A tengerparti horvátság ősi glagolita-írásával a 15. század végén nyomtatott misekönyv 1885-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának birtokába. Asbóth mintaszerű gondosságú elemzést ad a misekönyv nyelvéről, keletkezéséről, lelkiismeretesen megvizsgálja a nyomdatechnikai és bibliográfiai adatokat s közben igen értékes áttekintést ad a glagolita-írás s általában a szláv nyelvű istentisztelet horvátországi fejlődéséről.

Az Archiv für slavische Philologie, Jagié folyóirata volt Asbóth nemzetközi sikon végzett tudományos munkájának középpontja. Viszonya ehhez a folyóirathoz igen meleg volt: következett ez abból a tisztelethől és nagyrabecsülésből is, amelyet a folyóirat alapítója és szerkesztője, Jagié iránt érzett. Ez a két érzés — Jagiének a folyóiratnak nagyrabecsülő szeretete — fejeződik ki azokban a tisztelettel teljes sorokban, amelyekkel Asbóth 1895-ben az Archiv für slavische Philologie első tizenhét kötetének összefoglaló ismertetését zárja (NyK 25: 469):

Természetesen fogamatja az én munkámnak csak úgy lesz, ha valóban minél többen kezükbe veszik az Archivot, az egyik, hogy komoly tanulmányaiba illessze be az ott találtakat, a másik azért, hogy élvezve tanuljon és egy kicsit tájékozódjék a szlávtságot érintő nagy kérdésekben. A magyar nyelvésznek nem szabad hozzá szólni a szláv nyelvészet problémáihoz, a nélkül, hogy minél gyakrabban tanácsért ne fordulna az Archivhoz. De valóban intelligens nem-nyelvész sem képzelhetek, a kinek tisztára nemes szórakozás végett nem merném kezébe adni az Archiv akármelyik kötetét: elég ha csak benne olyan universalis szellemnek, mint a milyen Jagié, nyilatkozatait olvasgatja, tudom meglegedve, meggazdagodva teszi le a kötetet s aztán újra meg újra kezébe veszi az Archivot.

Ebben a nagyszerű folyóiratban, amelynek köteteit valóban nagy élvezettel és okulással olvashatja ma is szlávista és nem-szlávista, nyelvész, irodalomtörténész és historikus, hét kisebb-nagyobb közleménye jelent meg Asbóthnak az évek folyamán. A Schuchardt-vitát és a zenggi glagolita misekönyvről írott cikkeket már említettük, most még a két legjelentősebbéről szólunk: Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung című értekezéséről (22: 433—487) és a »garabonciás diákról« szóló tanulmányáról (Der Garabonczás diák nach der Volksüberlieferung der Magyaren, 4: 611—627). Húsz év választja el a két cikket egymástól, mégis mindkettő friss, lendületes, élvezetes munka.

A magyar—szláv népi érintkezés kezdeteiről szóló tanulmánynak alapja voltaképpen vita Munkácsi Bernáttal, aki egyik magyarul, majd németül is megjelent cikkében — az Ethnographia, illetve Donauländer című folyóiratban — azt állította, hogy a magyarság nyelvi és kulturális szempontból döntő találkozása a szlávssággal már Etelközben történt, tehát a honfoglalás előtt, s szláv jövevényszavaink jórésze az ezen a területen állítólag beszélt »oláh-szlovén« nyelvből származik. Asbóth sorra megdönti Munkácsi érveit, megmutatja az állítólagos bizonyítékok tarthatatlanságát, s helyesen mutat rá, hogy a magyar-szláv érintkezés igazi és legfontosabb színhelye a Kárpátmedence volt, ideje pedig a honfoglalás utáni kor. Szépek a tanulmány befejező sorai: Asbóth melységes »tudományos alázata« mutatkozik itt meg, az a nemes magatartás, amely a vita hevében sem tartja csalhatatlannak a maga nézeteit, hanem kész mások bebizonyított tudományos igazságát is elismerni. Saját kutatásait pedig nem végső pontnak, hanem csupán újabb munka kiindulásának tekinti:

»Dass aber die Untersuchung über die auch für die Slavisten im höchsten Grade interessanten slavischen Elemente im Ungarischen irgendwie zu einem Abschlusse gekommen sei, glaube ich weniger als irgend Jemand, und Niemand würde eine wirklich ernste, wissenschaftliche Arbeit auf diesem Gebiete freudiger begrüßen, als ich, selbst wenn ich dadurch genötigt wäre, meine Ansicht über Ort, Zeit und Art dieses Einflusses wesentlich zu ändern.« (Archiv, 22: 486—487. — »Azt azonban, hogy a magyar nyelv szláv elemeinek kutatása, amely a szlávisták számára is a legnagyobb mértékben érdekes, valahogyan már lezárult, azt én kevésbé hiszem, mint bárki más, és senkiséim üdvözlőne nagyobb örömmel, mint én, valóban komoly, tudományos munkát ezen a területen, még akkor sem, ha arra kényszerülnek, hogy nézetemet ennek a hatásnak helyéről, idejéről és módjáról lényegesen megváltoztassam.«)

Nagyon érdekes a »garabonciás diákról« írott németnyelvű cikk, mert Asbóth gazdag érdeklődési körének megint folklorisztikai-irodalomtörténeti oldalát mutatja. Valóban bámulatos, milyen alapos felkészültséggel tudott nagy nyelvészünk ezekhez a kérdésekhez is hozzászólni! A cikk megírásához Jagiének az Archiv 2. kötetében meg-

jelent, a horvát garabonciás-mondákkal foglalkozó tanulmánya szolgáltatott okot. Asbóth bőséges magyar adatokkal egészíti ki a Jagié-rajzolta képet, idézi Bél Mátyás följegyzéseit, Csokonai Vitéz Mihály Dorottyáját, Szirmai Antal magyar «paraboláit», Erdélyi János művét, a Magyar közmondások könyvét, Ipolyi Arnold Magyar Mythológiáját, Szarvas Gábor egyik Nyelvőrbeli cikkét, székelyföldi, pestkönyéki, nógrádi, esztergommegyei, szabadszállási népmeséket és mondákat. (A szabadszállási adatról, sajnos, fatális sajtóhiba csúszott be a német szövegbe, az eredetileg nyilván Klein-Kumanien, azaz Kis-Kunság helymegjelöléséből a német szedő gondatlanságából Klein-Rumänien, Kis-Románia lett!) — Bizonyítéka ez a szép cikk annak, milyen lelkiismeretes és gondos volt Asbóth a tudományos kutatás minden területén.

Asbóth németnyelvű, nemzetközi tudományos jelentőségű cikkeiből még okvetlenül meg kell említenünk azt a magyar szempontból is fontos tanulmányt, amely az egyházi szláv nyelv orrhangjainak (ѣ — а) továbbélésével, illetve átalakulásával foglalkozik a magyar nyelvben (Die Reflexe von ѣ а in den slavischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache. Jagié-Festschrift, Berlin, 1908: 235—246.) — Előkelő helyen, a Jagié hetvenedik születése napjára kiadott, a szlávisztika legjobb művelőitől írt emlékkönyvben jelent meg ez a tanulmányos értekezés. A magyar tudományok a Horthy-korszakban, sajnos, megszüntetett reprezentatív nemzetközi folyóiratában, a Keleti Szemle-ben pedig 1901-ben jelent meg Asbóth igen érdekes cikke a magyar csésze szó származtatásáról (Keleti Szemle 2: 289—302). A németnyelvű cikk (rövidebb formában magyarul is megjelent: Nyr 31: 8—16) Vámbéryval szemben — aki helytelenül perzsa eredetűnek ítélte a magyar szót — Miklosichnak ad igazat, folytatva és megnyugtatóan befejezve a nagy szlávistának erre a szóra vonatkozó kutatásait. Asbóth — miközben többször utal Szarvas Gáborra is, akit «mein verehrter Freund»-ként (tisztelt barátom) emleget — a szlávból, közelebből az óbolgárból eredezteti a csésze szót, bár fenntartja annak lehetőségét, hogy távolabbi összefüggések lehetnek a perzsa, sőt az arab és a zsidó nyelvvel is, e nyelvek *kése* — *kös* szavaival. Nagy nyelvtörténeti perspektívákat nyit meg tehát ez a kis cikk!

Orosz nyelven is foglalkozott Asbóth szlávisztikai kérdésekkel, különösen pedig magyar—szláv nyelvi határproblémákkal. A magyar nyelvbe került szláv szavakról közül például néhány igen tanulságos észrevételt egyik cikkében, mely az Orosz Tudományos Akadémia nyelvészeti folyóiratának (Известия отъелении русскаго языка) 7. kötetében jelent meg. És nagyon sokat tett Asbóth az orosz nyelv szakszerű és alapos oktatásának érdekében is, mind a magyar, mind a nemzetközi szlávisztikában. Lipcsében 1890-ben orosz irodalmi chrestomathiát adott ki, amelyet 1899-ben bővített kiadásban újra sajtó alá bocsátott. Orosz nyelvtana (Kurze russische Grammatik) négy kiadást ért meg Németországban (1889, 1898, 1904, 1915), Asbóth finn tudósbarátja, a jeles szlávista, Mikkola pedig finre is átdolgozta (Oskar Ásbóth — Joos. J. Mikkola: Venäjän kielioppi, Helsinki, 1897). Magyarul szintén megjelent a kitűnő nyelvtan: több nemzedék tanulta belőle az orosz nyelvet,

3. Mint Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond barátját, Asbóth Oszkárt érthető módon igen erős szálak fűzték a Magyar Nyelvörhöz is. Harmincnyolc éven keresztül, 1874-től 1912-ig szerepelt neve folyóiratunk dolgozótársai között, s 1912 után is csak azért maradtak el írásai, mert saját orgánumának, a Nyelvtudománynak, valamint az Akadémia égisze alatt megjelenő Magyarországi szláv nyelvjárások című sorozatának szerkesztése sok munkát adott neki. 1891-től 1905-ig viszont nincs Nyelvör-kötet, ahol Asbóthnak legalább egy-két cikkét vagy kritikáját ne olvasnók. Legélénkebb a századfordulón volt közreműködése: 1900-ban nyolc, 1901-ben hét közlemény alján olvassuk nevét.

Nézzük, milyen témákat dolgoz fel Asbóth ezekben az években. *Malac* című kis közleményében (Nyr 20: 233—234) például igen szellemesen az ószláv «fiatal állat, valaminek kölyke» értelmű *mladič* szóból származtatja a magyar állatnevet. A *zsolozsma*-ról szóló cikkében — Szarvas véleményével szemben, aki az egyházi latin *psallisma*-ból származtatta a szót, — fenntartja és újból bizonyítja a magyar szó szláv eredetéről vallott tanítását (Nyr 21: 374). Érvelését egyébként maga Szarvas is elfogadta, a kis cikkhez fűzött hozzászólásában (Nyr 21: 375—379).

Galiba című cikkében (Nyr 22: 182—184) Asbóth bebizonyítja, hogy a szó nem lehet szerb eredetű, mint Munkácsi Bernát gondolta, hanem ellenkezőleg a magyarból

került a szerbbe. Egy másik cikk a Besztercei Szőjegyzék *zapon*a szavával foglalkozik (jelentése: «függöny») és igazolja, hogy egy ugyancsak *zapon*a hangalakú, „függöny” jelentésű, több szláv nyelvben megtalálható szó átvétele, nem pedig a cseh *záslona* szóé, mint Melich állította (Nyr 22: 226—227).

Igen szellemes, sőt mulatságos a *Csütörtököt mondott* című kis cikk: a magyar kifejezést hangutánzó szóból származtatja: »De hát hogy is juthatott eszébe magyar embernek, hogy csütörtököt mondasson a puskájával? Hát azt hiszen elég egyszerűen. Eleinte csak valami hangutánzó játék lehetett az egész, a puska azt mondta, hogy *csť* vagy más effélé; ahhoz azután hozzájárult egy kis képzelő tehetség, egy kis isteni jókedv és megszülemlett a magyar néphumor egy gyöngye: a puska azt mondta, hogy csütörtök — csütörtököt mondott, mert ha a puska már mond valamit, hát mondjon legalább valami érthető dolgot, nem csak azt, hogy *csť!*» (Nyr 24: 84).

A Szláv igék a magyar nyelvben című cikkében Munkácsival száll ismét vitába Asbóth (Nyr 25: 113—116). Munkácsi azt állította, hogy legfeljebb egy-két szláv eredetű igénk van: Asbóth viszont bebizonyította, hogy számuk több mint húsz. *Vád* című közleménye éppen az egyik ilyen igével, a *vádol*-al foglalkozik, amelynek őse a szláv *vaditi*. Ebből az igéből keletkezett elvonás a magyar *vád*, nem pedig az ósláv *vada* főnév átvétele, mint Miklosich és Balassa hitte (Nyr 25: 373).

Asbóth sokoldalúságát bizonyítja a német jövevényszókról írott hosszabb cikke (Nyr 26: 60—65, 111—115). Ebben több szavunkról, melyeket Melich szláv eredetűnek, vagy legalább is szláv közvetítéssel átvetteknek ítélt, bebizonyítja, hogy német (*cérna, köből, láda, masina, karmaszin, bibic*) vagy olasz (*egres, maskara, iskatulya, must, mustra*) jövevényszavak. Német, illetve bajor-osztrák nyelvjárási eredetűnek tartja igen helyesen Asbóth *barna* szavunkat is (Nyr 31: 67—74). Szláv származású viszont a *bűrű* (Nyr 29: 560—566), *csin* (Nyr 28: 481—491), *lemezvas*, illetve *lemez* (Nyr 31: 171—173) és *tézsola* (Nyr 31: 379—382).

Még sok kitűnőbbnél-kitűnőbb Asbóth-cikket lehetne kiemelni a Nyelvőr évfolyamaiból: elégedjünk meg azonban búcsúzóul kettővel. Blagoje Brančič újvidéki szerb tanár 1900-ban kiadott *Madjarska gramatika*-járól adott tanulmányszerű ismertetése (Nyr 29: 264—267, 323—329) ismét szép példája, mennyire az építő kritika volt Asbóth célja, akkor is, amikor valamelyik mű hibáira mutatott rá. A *huja* című közlemény (Nyr 27: 275—276), melyben Asbóth ezt a »pihenés« jelentésű duna—tiszavidéki hajós-szót a szerb-horvát hajósok nyelvéből vezeti le, azt bizonyítja, hogy nemcsak az írott nyelvet, hanem a szlávok beszélt nyelvét is lelkiismeretesen tanulmányozta és megfigyelte.

Hosszúra nyúlt megemlékezésünket nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne méltassuk legalább röviden Asbóth saját folyóiratát, az indogermanisztika és általános nyelvészet első és mindmáig sajnos egyetlen magyar orgánumát, a Nyelvtudományt. 1907 és 1919 közt jelent meg a folyóirat hét kötete, eleinte évenként, később, a háborús gazdasági nehézségek miatt, nagyobb időközökben. Az ellenforradalom győzelme és Asbóth halála aztán végét vetették a jeles, máig sem pótoltt orgánum megjelenésének. Így is hatalmas tudományos kincs azonban az az anyag, amelyet Asbóth és munkatársi gárdája ebben a hét kötetben felhalmozott. Ott vannak mindenekelőtt Asbóth cikkei: ezekből többet már említettünk is. A harmadiktól egészen a hetedik évfolyamig folytatásokban jelenik meg az indoeurópai filológia legnagyobb magyar művelőjének, a budapesti egyetemi katedráját az ellenforradalom mesterkedései következtében elvesztett Schmidt Józsefnek magisztrális tanulmánya: az indogermán flexió genezisének problémája. Balassa József, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Karl Lajos, Thienemann Tivadar nevét olvassuk az egyes cikkek, ismertetések alatt. Sok írásával szerepel Rubinyi Mózes, aki itt mint a nyelvléktan és nyelvészettika kitűnő ismerője, valamint az általános nyelvtudomány nagy nemzetközi áramlatainak alapos méltatója mutatkozik be. Impozáns tanulmány-sorozatot ír Benigny Gyula, Asbóth közvetlen tanítványa, a folyóirat ötödik, hatodik és hetedik kötetében az ó- és új-iráni nyelvek szórendjéről. Asbóth másik tanítványa, az 1946 elején körünkől tragikus hirtelenséggel eltávozott Pável Ágoston, a vend-szlovén kérdés legkitűnőbb magyar ismerője a 6—7. kötetben közli alapvető értekezését: A legújabb vend irodalom nyelve. Harmadik tanítványa, Bonkáló Sándor professzor pedig az 5. kötetben ír igen alaposan az orosz és ukrán irodalmi nyelvről.

Nem utolsó sorban érdeme Asbóthnak és folyóiratának, hogy helyet adott az akkori Magyarország legkiválóbb nemzetiségi tudósainak. A román Drăganu Miklós, a szlovák Škultéty József, az erdélyi szász Scheiner András és Schullerus Adolf ott szerepelnek a Nyelvtudomány dolgozótársai közt, mint értékes és tanulságos cikkek szerzői. Közülük, tudjuk, Drăganu és Škultéty 1920 után Kolozsvárott, illetve Pozsonyban egyetemi katedrát is kapott. A szerkesztő Asbóth is az volt tehát, ami mint ember és tudós: a nemzetek közötti béke, az emberi haladás és a tudományos igazság fáradhatatlan harcosa. Születésének századik évfordulóján nem gondolhatunk rá másképpen, mint a legnagyobb hálával és tisztelettel.

KÁLMÁNY LAJOS

Írta: Szegedi Péter

Száz esztendővel ezelőtt született Szegeden, egy szegény felsővárosi tímármester elsőszülöttjeként a magyar népköltészeti gyűjtés klasszikusa, a magyar folklorisztika mai módszereinek úttörője, Kálmány Lajos. Szülei taníttatták, s anyja kívánságának megfelelően — bár ő maga semmi hajlandóságot nem érzett rá — pap lett, mint annyian azok közül, akik csak ezen az úton tudtak a kor társadalmi viszonyai között az értelmiség közé emelkedni. A temesvári papnevelőben Csiky Gergely, a már akkor híres drámaíró volt legkedvesebb tanárja, s ott ismerkedett meg a délvidéki tudósok több más kiválóságával, Szentkláray Jánóval, Pesthy Frigyessel, Ortway Tivadarral, akiknek példája a tudományos kutatás felé irányította a fiatal pap érdeklődését. Ennek a termékeny, s a temesvári aulikus szellemmel szemben nemzeti irányú tudományt művelő környezetnek köszönhető, hogy az Arad melletti Pécskára kikerülő fiatal káplán tüstént hivatásának érzi, hogy megfigyelje és összegyűjtse a nép költészetét, szólásait, szokásait. Így indul el pályájára és évtizedek múltán ő lesz a magyar népköltészet legszerencsésebb kezű gyűjtője, s népköltészettudományunk elméleti kérdéseinek élesszemű vizsgálója.

Kálmány első tudományos írásai a Magyar Nyelvőr hasábjain jelentek meg. Első cikke A szójavításhoz címmel 1875-ben nyelvművelő jellegű, s a nyelvújítás hibáinak kiküszöböléséről szól (4: 164). Ugyanebben az évfolyamban megjelent másik közleményében családja ősi foglalkozásának, a tímármesterségnek szókincséből közöl néhányat (4: 526). Nyolc év múlva, 1883-ban, szőregi káplán korában Szőreghi álnéven a *pályaház* megmagyarítására tesz javaslatot (12: 372), majd ugyanott ad választ a folyóirat hasábjain fölvetődött néhány kisebb népnyelvi kérdésre (373). Ismét néhány év telik el, míg egy másik közleményében 1890-ben az *ettülen* szó nyelvjárási használatáról közli adatait (19: 82), majd az utolsó Nyelvőrbeli közleménye 1893-ban az *eben gubát cserél* szólásunk megfejtését kíséri meg (22: 424).

Kálmány Lajosnak a magyar nyelvtudománnyal, a magyar nyelvjáráskutatással való kapcsolata nem merül ki ebben a néhány szerény közleményben. Egész népköltészeti gyűjtése voltaképpen népnyelvi gyűjtőmunka is egyben, s ez adja meg jelentőségét nyelvjáráskutatásunk történetében is.

Egyik legfontosabb újítása a magyar népköltészeti gyűjtés történetében, hogy szövegeinek lejegyzése hiteles, s ha mai szemmel nem is mindenütt tökéletes, de a korabeli gyűjtésekéhez képest hű fonetikus írásmódú. Előtte, s még sokáig utána is, a népköltészetet csak mint irodalmi érdekességet vizsgálták, ezért semmi kivetnivalót nem találtak az irodalmi nyelvre való átírásban, de még a szövegek »csinósításában«, meghamisításában sem. Kálmány az első népköltési gyűjtésünk történetében, aki tudatosan törekszik a szöveghez, mert tudja, hogy a népköltészet szövegeiből nemcsak az irodalom, de a nyelvtudomány, a folklorisztika, a népi hitvilág kutatója, sőt a népi társadalom vizsgálója is sokat tanulhat.

Népköltészeti gyűjtésének szöveghezűlése teszi lehetővé, hogy Simonyi Zsigmond a Koszorúk az Alföld vadvirágaiból (1877—78.) két kötete alapján megrajzolhatja a pécskai nyelvjárás vázlatos, de hű képét (Nyr 7: 121). Ismertetése végén tanácsolja Kálmánynak, hogy minél több mesét, s más kötetlen műfajú népköltési terméket gyűjtson a jövőben, mert ezekben jobban megnyilvánulhatnak a helyi nyelvi sajátosságok. »Kivánnunk kell — fejezi be ismertetését Simonyi — hogy a buzgó és hivatott gyűjtő

folytassa ez irányban oly szépen megkezdett működését, melyért mind a nép szellemi életének bűvára, mind pedig a nyelvész nagy hálaival tartozik neki.»

Kálmány másik nagy népköltési gyűjteménye, a háromkötetes Szeged Népe (1881., 1882., 1891.) ugyancsak alkalmat ad nyelvjárással foglalkozó tudósaink egyikének, Négyesy Lászlónak, hogy a szövegek alapján ismertesse a szegedi nyelvjárás főbb sajátosságait (Nyr 15 : 391., 442., 487., 539.). Terjedelmes és szinte máig legalaposabb szegedi nyelvjárastanulmánya majdnem kizárólag Kálmány népköltési szövegeinek alapján íródott. De Kálmány maga is fontosnak érezte, hogy a népköltés mellett a nyelvvel külön is foglalkozzék : a Szeged Népe első kötetének végén Az ős Szeged nyelvjárása címmel, a második kötet végén Temesköz nyelvjárása címmel nyelvjárási ismertetőt közöl. Ez a kor szokása szerint az irodalmi nyelvhez viszonyítva veszi sorra a hangtani sajátosságokat (fölcserélések, bővülések, fogyások), és közöl még több más nyelvi vonatkozású jegyzetet is. Így a szegedi nyelvjárás ismertetése kapcsán állathívogatókat, állathangutánzókat, ikerszavakat, tulajdonneveket, majd a galambászat és madarászat népi szókincsét is közzéteszi. A temesközi nyelvjárást ismertetve szótani és mondattani részt is beilleszt a tárgyalás rendjébe, s külön tájszójegyzéket is ad.

Kálmány Lajos népköltési gyűjteményei nemcsak a pécskai és szegedi nyelvjárás rendszerének megismerésére adott alkalmat nyelvjárástudományunknak. Köteteinek gazdagsága, szövegéhűsége alkalmassá tette gyűjtéseit arra is, hogy a századforduló nagy nyelvjárástani vállalkozása, Szinnyei József Magyar Tájszótára a szegedi, szegedkörnyéki és temesközi tájszóanyagot belőlük válogassa ki. Kálmány gyűjtőterületéről máig sincs az övénel alaposabb nyelvjárási vagy tájszógyűjteményünk, s ez növeli Kálmány életművének e tekintetben is pótolhatatlan jelentőségét.

Kálmány nem volt nyelvtudós a szó mai értelmében, de mégis igen jellemző, hogy munkásságát valamiképpen nyelvkutató jellegűnek is tartotta maga is. Népköltészeti és mitológiai tárgyú elméleti tanulmányait másként nem láttá volna el következetesen ilyen címekkel : Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyományainkban (1887.), A csillagok nyelvhagyományainkban (1893.), Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban (1893.), Gyermekekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban (1893.) stb. Ezekben a tanulmányokban a magyar népi hitvilág és hiedelemvilág rendkívül értékes adatait tárta a tudományos közvélemény elé, s egyben híven közzétette az e tárgykörökre vonatkozó népi terminológiát, a szegedkörnyéki parasztságnak a holddal, a csillagokkal, a teremtés és a vízőzön mondáival, a különféle gyermekijesztő hiedelmekkel kapcsolatos paraszti szókincsét. A csillagok népi elnevezésével, a hozzájuk fűződő hiedelmekkel kapcsolatban máig sincs alaposabb gyűjtésünk, s amit erről tudunk, jórészt Kálmány szőregi gyűjtéséből ismerjük.

Kálmány Lajos bibliográfiájában lapozgatva még számos nyelvtudományi, nyelvjárástani vonatkozású írásra, közleményre akadunk. A halála után hagyatékából kiadott, a bibliográfia utolsó tételeként szereplő munkája is közmondásokat és szólásokat tesz közzé, jelképezve, hogy Kálmány nemcsak a magyar népköltészettudomány, de a magyar nyelvjárástudomány történetében is kimagasló szerepet töltött be. Ő maga nem különítette el a két földadatot, hiszen korában még nem vált szét élesen ez a két, néppel foglalkozó tudományág. Kálmányt népköltészeti gyűjtőmunkája azonban egyúttal nyelvjárási gyűjtővé, nyelvészé is tette. Illő, hogy a születése századik évfordulóján a magyar nyelvtudomány is megemlékezzék szorgalmas népnyelvi gyűjtőjének munkásságáról, és a magyar nyelvjáráskutatás történetében oly nagy szerepet játszott Magyar Nyelvőr föllevenítse egykori munkatársának emlékét.

A SZÉPIRODALMI MŰVEK NYELVÉNEK ELEMZÉSÉRŐL. II.

Írta : P. D. Krajevszkij professzor

3. Forduljunk most egyes irodalmi művek konkrét elemzéséhez és tisztázzuk, milyen szerepet játszanak a nyelv eszközei a művek eszmei tartalmának feltárása szempontjából.

Mindenekelőtt foglalkozzunk Nyekraszov : »Gondolatok egy palota bejáratánál« c. versével.

A vers alapvető eszméi gondolata a nép kiúttalan bánatának megmutatása, amely vég és határ nélkül hömpölygött szerte az egész hatalmas orosz földön; a költő célja, hogy megmutassa a nép szenvedését, nyomorúságos helyzetét, és leleplezze azokat, akik a nép bánatának és szerencsétlenségének okozói. A vers elején a költő leírja, milyen a palota díszkapuja ünnepnapon és hétköznapon.

Ünnepnapokon idejönnek látogatóba a társadalom kiváltságos osztályának s a csinovnyikoknak a képviselői. A költő jól megoldotta, hogy egyetlen egy, érzelmeit kifejező, elítélő mondatban szűkítse össze róluk alkotott véleményét.

»... Szolgai szívvel a város Gőgös kapujával a ház díszesen.
Idetódul, vonzza magához

A következő verssorok feltárják előttünk ezeknek az embereknek önelégültségét, fennhéjzását, életük ürességét, érdeklődésük tárgyainak léhaságát.

»S a könyvbe nevük ha beírják, Kielégült hát az önértet!
Ó, nagy dolog ez! Hazatérnek,

Egész más a képe hétköznapokon, amikor »ellepik a szegények« :

»Orvosságot sebeikre remélnék Görnyedt öregek s nénék vegyesen.«

A továbbiakban a költő leírja a kérelmezők egy csoportját, az egyszerű falusi oroszokat, akik ügyeik elintézése végett jöttek urukhoz, »a remek palota urához.« Igen figyelemre-méltó, milyen szavakkal rajzolja Nyekraszov a kérelmező parasztok portréját. Itt minden szónak, minden szócsoporthnak kézenfekvő tárgyi jelentésén kívül még különös érzelmi kifejezőereje is van : a (kapus)

»Azt látta, hogy összetörődtek, S feltörte lábukat a csizma,
Kezüik, arcuk megvörösödvé, Mert mind maga szabta, ügyetlen.
Kopott szűr csüng a testen, Régóta jöhet valamennyi,
A hátukra tarisznya hajítva, Hisz messzi vidékről ért ide.«

Az itt idézett sorok mindegyikét nemcsak megértjük, de át is érezzük. Ez az érzés annak az eredménye, hogy a költő a szavak érzelmi színezetén keresztül, azok kifejezőerején keresztül az akkori valóság értékelését adja, feltárja a maga viszonyát a kifosztott parasztsághoz.

A paraszttal szembeállítva tovább rajzolja a »remek palota urának« alakját. A vers e részének szavai egészen mások. Már érzelmi színezete is :

»Te, ki oly gyönyörű sorsnak hiszed ezt : Ébredj! Más öröm is terem itt,
Körülfőttes üres fecsegők hada állván, Hívd vissza a szegényeket, akik
S lakomák meg a kényűri pompa, Bízta benned, ki süket a nyomorra.«

Itt figyelmet érdemelnek azok a szavak, amelyeket a költő a szalonok nyelvéből, a nagyvilági társaságok nyelvéből vett (упоение, леть, наслаждение). Ugyanitt a költő gyakran használ könyvszagú melléknévi igeneves szerkezeteket (скорбь вопиющая; быстро берущая жизнь). Az egész részt, amelyben a szerző elítéli a főurat, az ennek megfelelő érzelmek hatják át. Időnként iróniát, sőt szarkazmust érzünk, pl. mikor a főúr életének utolsó napjait írja le.

»Tündéri idill, Árkádia, békés Múlása a kései napnak.«

vagy :

»Mint a gyerekekkel, a gond veled annyi, (Vetné szívesen már a sír-nyoszolyád.)
Álmodat őrzi a drága család,

Különösen érdekes nyelvi szempontból a vers következő része, ahol a költő a kérelmezők kiapadhatatlan bánatáról, az egész nép bánatáról beszél.

A parasztok ábrándjai szétfoszlottak, a főúr nem fogadta őket, pedig ebbe a találkozásba helyezték minden reményüket. Íme, hogyan fest az »úr és paraszt« problémája, íme, az orosz valóság szomorú igazsága, amely élő szemrehányásként áll minden öntudatos honpolgár lelkiismerete előtt. S végeredményben :

»A sorompón túl nyomorult lacikonyha, Majd felcihelődik az útra, zokog.«
A paraszt az utolsót issza el ott,

Ha a költő csak a parasztok adott csoportjának bánatát rajzolta volna meg nekünk, nem ragadott volna meg bennünket olyan mélyen, nem készítetett volna bennünket arra, hogy izgalmat érezzünk a vers minden sorának olvasásánál, hogy átérezzük minden egyes

sorát. Azonban a vándorok bánata tipikus jelenség az egész »Szent Oroszországra«, az ő bánatukat a költő az egész nép bánatává általánosítja.

»Ő drága szülőföld!« — mondja sóhajva. Bányában az ostor a háta mögött,
Mutass nekem egy helyet is csak e tájon, Sóhaj csak a szérún, az asztag alatt,
Még soh' sem láttam olyat, S a szekér derekában, a sztyeppei éjben,
Merre a birtokod útja szalad, Nyomorult házába ha megtért,
Hol nem sír a muzsik hada fájón! Nem néki derűs a meleg dél,
Sóhaj az úton s a mezőkön a rab, Sír, bárhová űzi a szegény,
Börtönben a láncrakötött, Paloták, bíróságok kapujában.«

A vers idézett része semmi más, mint ama helyek nyelvtani felsorolása, ahol paraszttal találkozhatunk. És mindenütt, ahol csak találkozunk velük, szívtépő sóhajást hallunk, »sóhaj az úton s a mezőkön.« Mindenki számára, aki figyelmesen olvassa e sorokat, világos, hogy a költő itt az egész nép, az egész ország bánatának általánosított képét adta. A parasztok, a népek e képviselői, szinte feloldódnak a tömegben, szinte eltűnnek, hogy helyt adjanak magának a népek.

De ez még nem minden: a költő konkrét, költői formában akarta megmutatni a nép kiüttalan, végtelen bánatát. Hogy ezt az elgondolását megvalósítsa, Nyekraszov felhasználta a Volgának, a nagy orosz folyónak a képét:

S ahol elfolyik, árad a Volga, Ez a sóhaj az ének e tájon!
Kinek a panaszát viszi sodra? A béréseken meg csattog a kancsuka.

A Volgát, a folyó tájait végtelenül szerette a költő, bár tudta, hogy abban az időben a Volga »a rabság és a bánat folyója« volt.

A Volga képe mindenekelőtt akkor merült fel a költőben, amikor lélekben el akart mélyülni a népi bánat örvényében. Feltehető, hogy a költő első gondolata pozitív gondolat volt. Csak a Volga tavaszi áradatával lehet a nép határtalan bánatát összehasonlítani. De ha ez a gondolat fel is merült Nyekraszovban, akkor is csak egy pillanatra. Nem, a nép bánata olyan nagy, hogy még ez a fenséges hasonlat sem érzékelteti. Ezért:

»Volga, tavasszal hogy ha megáradsz, Mint a parasztság ősi búbanata.
Úgy habod el sosem önti e tájat, Tele van már vele a vidék...«

és végül az egész előző kép általánosítása: »Ahol nép van, ott sóhaj is van.«

Amint látjuk, a költemény alapvető, egyenes tartalma kifejezésre jut a nyelv felépítésében is. A nyelvi eszközök elemzése nélkül nem érthetjük meg sem a parasztok kilátástalan helyzetét, sem a főúr gondtalan életét, sem a nép végtelen bánatát, mely elönti az egész országot.

4. Forduljunk most a legismertebb szovjet költők egyikéhez, Iszakovszkijhoz; az ő műveiben a mai kolhoz-falu tükröződik vissza.

Iszakovszkij, mint költő, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szülötte. Az ő költői tehetsége, az ő hatalmas erkölcsi és szellemi ereje, egész alkotói arculata a szovjet társadalom körülményei között, a Szovjetunióban megerősödött szocialista viszonyok hatása alatt alakult ki.

Már a költő korai versei, a 20-as évek versei, az új szovjet élet igenlését adták, s az utolsó két évtizedben Iszakovszkij az emberek közötti fejlett szocialista viszonyok költője lett, költészete pedig — az új világnézet költészete.

Iszakovszkij lírai hőse, — akár kolhozi dolgozó, akár vitéz harcos vagy falusi kom-szomol-lány, — mindig az új erkölcs, a magas hazafiúi kötelességérzés és az erkölcsi tökéletesség embere.

Iszakovszkij hőseinek a gondolatai mindig világosak, munkájuk mindig vidám, érzelmeik mindig őszinték, mélyek és mentesek a kapitalista felszínességtől. Iszakovszkij olyan költő, aki az őt körülvevő világot a maga világának tartja s környezetét rokonainak, magához közelállónak tekinti, akikkel együtt építi az új világot. Ezért érezzük, hogy a költő teljesen egy a maga korával s népével s ez az érzés végigkísér bennünket Iszakovszkij minden költeményében.

Sok kritikus tette fel már magának nem egyszer a kérdést, miben rejlik a költő lírájának varázseréje, mi az, ami oly mélyen hat az olvasóra. Úgy gondoljuk, hogy erre a kérdésre a feleletet éppen a költő s a kor és a nép közötti egységben kell keresnünk, mint fentebb már mondtuk. A költő szava egyúttal a kor és a nép szava is.

Iszakovszkijnek nem kell erőltetett költői hangot használnia, amikor az újról beszél, mert ez az új már megszokott, általános és természetes. Amikor ő magát »fejezi ki«, — az újat »fejezi ki«, s fordítva, amikor az újat »fejezi ki«, — önmagát »fejezi ki«. Iszakovszkij bármely költői alakjában, bármely sorában saját magát adja, ő bámulatosan harmónikus és határozott, s ez szintén megragadja az olvasót.

Nagy költői erő rejlik Iszakovszkij nyelvében, amely csodálatosan egyszerű, világos, s a nép titokzatos gondolatai és törekvései nyelvének lehetne nevezni. Az orosz népnyelv őselemének hullámai szószerint ott csobognak Iszakovszkij lírai köteteinek oldalain.

Iszakovszkij szókincse az orosz nyelv alapszókincse, amelyet mindenki megért, s amely mindenkinek hozzáférhető. Természetes, hogy a költő szótárában szépszámmal találhatók új szavak is, új fogalmak, új közmondások, amelyeket az új életfeltételek, az új valóság hozott a faluba. A kolhoz terméséről, a gazdag munkanapokról szóló mondások, gondolatok nem egyszer, — ha néha más formában is, — kifejezésre jutnak a költő verseiben. Az új szókincset néha sikerült és a helynek megfelelő kifejezések festik alá. Pl.:

Mi bevetettünk, elcséptünk,

Mindent betakarítottunk az utolsó szemig.

Az állammal — ahogy a becsület követeli —
Elszámoltunk teljesen.

(Vers a termésről. Nyers ford.)

Ez a régies kifejezés, hogy: „честь по чести“ — ahogy a becsület követeli, — oly szépen adja vissza a kolhoz-parasztok törekvését, hogy legelsősorban az állammal szemben való kötelezettségüket akarják teljesíteni.

A »Szolgálatból a határőr« c. versében (Hidas Antal fordítása) a következő jelenet játszódik le: egy lány a kútnál friss vízzel kínálja a határőrt; a legény igyekszik beszédbe elegyedni a lánnyal, de ez nem szereti a fölösleges tréfálkozást s azt mondja:

Minek tréfál? áldja az ég!

Avval meg is fordulok.

De a határőr nagy tapintattal, kedves tekintettel, megismételt kéréssel, hogy »Adjon még egy kis vizet«, megállítja a leányt. Az az ügyesség, ahogy elvette a vödört a leány kezéből, a biztos, legényes kiállás, s főleg ahogy elköszön a lánytól

S már búcsúzott, meg is hajlott,

Mellére téve kezét...

mindez nem maradhatott nyom nélkül, hiszen a leányszív sincs köből.

A lánynak is megváltozott a véleménye a legényről:

Szó, ami szó: jól megnéztem

Hibátlan szép termetét.

S tovább, már a leány tartóztatja a határőrt, kínálja őt:

Elpirultam és azt mondtam,

Hogy egy kicsit — igyon még.

Mi ez, ha nem annak a költői kifejezése, hogy születik a kútnál a szerelem? A költő nem fonja tovább a mese fonalát s ez felesleges is, elég, ha tudjuk, hogy

És ivott, ivott a kútnál,

Ivott egész délután.

Itt minden olyan tiszta, olyan jó és emberien egyszerű, hogy ez a kis jelenet akaratlanul is magával ragad bennünket. Ennek a versnek a szókészletében csak egy új szó van: хасанистый 'derék, jóvágású, bátor' (szószerint lefordíthatatlan). Ez eszünkbe juttatja a Hasszán-tói eseményeket. (Ennél a tónál 1939-ben a határőrök vitézül harcoltak, innen ered az új orosz szó.) Ilyképpen a határőr, ha nem is hős, de már rokonságban van vele, mindenesetre így látja már őt a lány. De ez a szó, хасанистый minden szovjet olvasónál egy másikkal társul: оанистый, 'jóalakú, megtermett, derék'. A két jelentés társítása egy szóban — a költő játéka, amellyel, kétségtelenül költői hatást ér el.

Iszakovszkij versében és dalaiban sok a líra, sok a jóakarát, néha egy kis ravaszkodó, de mindig derűs humor, amely élénk tárja mind a költőnek, mind hőseinek egészséges lelkivilágát.

Okvetlenül meg kell említenünk, hogy Iszakovszkij humora mindig a szavak vagy szólások humora, s nem helyzethumor. Egész sor költeményében fellelhető ez a fogás, hogy úgy mondjuk, a maga tiszta alakjában. Így pl. »Elfelejtett vidéken« c. versében. Ez a költemény útszéli kifejezések vagy a bürokratikus hivatali szólások parodizálásán épült fel; ezek itt a bensőséges viszony kifejezését szolgálják:

»Ah mennyire megtetszettél te nekem,
teljesen és egészben véve« (целиком и полностью)

vagy :

»Sétáltunk a helyi jelentőségű erdőkben...« (местного значения).

»Népszerű beszélgetést folytattunk egymásközt« (речи популярные).

»Megpihentünk a fenyőfán, amely önként kidőlt« stb. (амовольно срубленной).

S mily kedves humort fejeznek ki az olyan versei, mint : »És ki tudja, vagy : »Micsoda kitűnő gyerekek«, stb. pl. :

»És tegnap küldött postán Minden sora — csupa pont — pont,

Két titokzatos levelet : Jöjj rá magad, kedvesem.

(Nyers fordítás.)

A pontok rejtélyét megfejti az utolsó sor : »Jöjj rá magad, kedvesem«, — ezek a még ki nem fejezett, titkolt szerelemre vonatkozó naiv utalások.

Vagy a dicső kronstadti fiúk — a tengerészek falun :

»Szavuk is, tettük is, Ha rájuk néz egy lány,

Ők maguk is szépek. Elveszti a szívét.«

(Nyers fordítás.)

De a találkozók rövidiek voltak. Hogy ne érthetnők meg hát a lányok bánatát, amikor arról panaszkodnak, hogy :

»... Miért nincs hát tenger A mi falunk mellett?«

Iszakovszkij egyetlen versében vagy dalában sem találunk semmi kitaláltat vagy cikornyásságot, s az ő versei velősek, felesleges részletek nincsenek bennük. Éppen ezért érez az olvasó minden szót, minden sort teljesértékűnek.

Nyekraszov és Iszakovszkij két különböző költő, noha egyformán közelálló és drága az olvasónak. Ugyanegy időben két világ, két kor, két alkotó egyéniség. Nyekraszov — legelsősorban a »bosszú és bánat költője« : éppen ebben rejlik alkotó pátosza, amelyet jelentős mértékben kora, ideje határozott meg, ebben szervesen mutatkoztak meg az ő emberi tulajdonságai, belső lelki erői. Ez megfelelően megnyilvánul a költő nyelvében is.

Iszakovszkij — az új szocialista valóság költője, aki nem ismeri már azokat a társadalmi ellentmondásokat, amelyeket oly nehezen viselt el Nyekraszov. Iszakovszkij költészete tele van színekkel, örömujjongással, az új szovjet valóság boldog életének igenlésével. Sőt, még a Nagy Honvédő Háború éveiben is, amely oly sok szenvedést hozott népünkre, a költő lírája, ha egy kissé más is lett, még akkor sem vesztette el derűs színezetét, életet igenlő pátoszát. Ebben mutatkozott meg a költőnek a nép törhetetlen erejébe vetett hite. Iszakovszkij költészetének új tulajdonsága a nyelvi kifejezés új eszközeiben is kifejezésre jutott.

Iszakovszkijnak, összehasonlítva őt Nyekraszovval, feltétlenül megvan a maga stílusa, mert eszméinek új a rendszere, alakjainak új a felépítése, új a költő viszonya a valósághoz.

5. Rendkívül érdekes a forma és a tartalom, a gondolat és a nyelv egysége szempontjából Majakovszkij művészete. Sztálinnak az a gondolata, hogy »az emberek, az egyes társadalmi csoportok, osztályok korántsem közömbösek a nyelv iránt«, a legmeggyőzőbb alátámasztást nyer Majakovszkij művészetében. Ha az író nem hadvezére a nyelvnek, — mondotta Majakovszkij, — akkor nem író. Maga a költő éppen a nyelv hadvezére volt. A szavak — az ő katonái. Így is írt :

Kitárva a könyvem :

hosszú csapatban

sorakoznak a verssorok,

kezdődhet a szemle ;

Megfeszülnek az izmok,

senki se rest itt,

övék a veszély,

de a halhatatlanság is övék.

(Teli torokból ; Képes Géza ford.)

Majakovszkij — a tribünök, az utcák és terek költője, a nagy társadalmi tevékenység és a tömegekre gyakorolt hatalmas hatás költője. Ő, aki természeténél fogva újító volt, új kifejezési eszközöket keresett, új utakat tárt fel művészetében. És ez az újítás mindekelőtt a nyelvben mutatkozott meg nála. A költő élesen érzi minden egyes szó súlyát és jelentőségét és ezért dicséretesen óvatos a szavak használatában. Gyakran egyszerűen szófukar. Innen ered verseinek szűkszavúsága, tömörsége.

Majakovszkij versei sem a forradalom előtt, sem pedig a forradalom után nem szerették a bőbeszédűséget, a cikornyasságot. Ezek a versek mindig pontosak, egyszerűek és világosak voltak a forma tekintetében, időszerűek tartalmukra nézve.

A költő tudatosan feladataul tűzte ki, hogy lehozza a földre az »istenek választékos nyelvét«, hogy széttörje az úgynevezett költői szókinsz kötött kereteit és törvényessé tegye a költészetben az egyszerű, emberi beszéd nyelvét.

Rendkívüli érdeme Majakovszkijnak, hogy jelentős mértékben kiszélesítette a költői nyelv határait, demokratizálta, törvényesítette az egyszerű beszédnyelv jogát, hogy megfelelő helyet foglaljon el a költészetben. Az élő, szerény, nem erőltetett beszédnyelv, a párbeszéd, beszélgetés, a maga kimeríthetetlen intonáció-gazdagságával együtt bekerült Majakovszkij költői nyelvének rendszerébe. Ezzel van kapcsolatban Majakovszkij szókészletének megújulása, növekedése. Sztálin elvtárs mondja, hogy »a nyelv, különösen a szótári szókészlete, majdnem szakadatlan változás állapotában van. Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől a szótárának kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek munkájukhoz. És a nyelv, amely közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani szerkezetét.«¹

Majakovszkij így is járt el. Állandóan újította szókészletét, az élet követelményeinek megfelelően, és tökéletesítette nyelvének nyelvtani szerkezetét. Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy új szóképzései szinte egyáltalán nem papírizúek, legtöbbször a beszélt nyelvből származnak, él bennük a népi nyelvalkotás szelleme. Pl. mikor Majakovszkij »Vers a szovjet útlevélről« c. költeményében a »sarló-kalapácsos szovjet útlevél« kifejezést használja, akkor ezek az újonnan képzett szavak nem hangzanak idegenül, mert a közhasználatú szókinsz alapján keletkeztek, (sarló, kalapácsos) és az orosz szóképzés szabályainak megfelelően, mert az -аст- képző az orosz nyelv élő képzője (молотастый, серпастый).

Az élet igazságának költője, Majakovszkij, nyelvében is különleges valóságérzést, igen nagy pontosságot, közérthetőséget ér el. Tudatosan szembeállította az esztétizált szépséggel a közhasználatú szókinszet, amelyet az egész nép által beszélt nyelv alapszó-készletéből merített. A szavakat legfőképpen központi, határozott, szigorú körülhatárolt értelemben használja. Nem szeret »játszani a szavakkal«, ahogyan ezt esztéta-költők tették. Mindenfajta perifériális, értelmi árnyalat, utalások aránylag ritkán fordulnak elő a költő nyelvében. A szó számára mindenekelőtt a harc eszköze. Úgy bánik a nyelvvel, mint a harcos a harci technikával — tanulmányozza is, megfelelő módon használja is.

A szatírában nyelvi ironiát és szarkazmust használ, éles és találó népi meghatározásokat, megvető kicsinyítőképzőkkel és nagyítóképzőkkel ellátott szavakat (мыслишки, одежда, тихоокеанские галифича).

Az ódáiban, a Parancsokban és indulókban a nyelv patetikus elemeivel találkozhatunk, a főfigyelmet a felszólító módokra fordítja (разворачивайтесь в марше, рейте, эй, Большая медведица, требуй..., на улицы тащите рояли); a lírában lágy bensőségesség nyilvánul meg a szavakban, amelyek az érzések mélységét és őszinteségét tükrözik; a plakátokban és reklámokban hiperbolizmus nyilvánul meg stb. Mindez arról tanúskodik, milyen helyesen és céltudatosan használja a költő a nyelvet, milyen jól tudja, mikor és milyen szóanyagot »vessen be«.

Ugyancsak meg kell jegyezni, hogy Majakovszkij a nyelvben megnyilvánuló mindenfajta modorosságnak, természetellenességnek esküdt ellensége volt. Ha ifjú éveiben, amikor kapcsolatban volt a futuristákkal, volt is a nyelvében valami, ami erre a modorosságra emlékeztetett, a későbbiekben a költő határozottan legyőzte ezt. Minél közelebb került Majakovszkij a néphez, amely Sztálin elvtárs szavai szerint a nyelvalkotója, annál inkább eltávolodott a különféle körök átmeneti dialektusától, a csoportzsargonoktól, mindenfajta esztétikai üledéktől és népi költővé vált, a Lenin és Sztálin nagy pártjának vezetése alatt küzdő tömegek költőjévé.

Majakovszkij, a néptribun, verselésének legjellemzőbb sajátossága beszélgető és néha egyenesen szónoki jellege. Az ő verse mindenekelőtt beszéd, mely valakihez szól és valahová hív. Ha pedig a vers beszéddé válik, mely valakihez szól és valahová hív,

¹ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány, Szikra, 1950, 11.

akkor elveszti dallamosságát. Ez a versforma felett meg leginkább Majakovszkijnak, aki néptribun, a tömegekre való hatalmas társadalmi hatás kötője volt.

*

6. Csak néhány példát hoztunk fel, melyek arról tanúskodnak, milyen jövőt nyitnak meg Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái az irodalomkutatók számára az írók művészetének tanulmányozása szempontjából. Tökéletesen szemmel láthatóvá válik, hogy a vulgarizáló felfogás, a primitív, sematikus nézetek, melyek a tartalomnak a formától, vagy a formának a tartalomtól való elszakított, elszigetelt elemzésében jutnak kifejezésre, nem létezhetnek többé. A mű nyelve iránt való közömbösség egyben annak tartalma iránt való közömbösségének is bizonyítéka.

Gyakran és sokat beszélünk az író költészetének népi jellegéről, pártosságáról. E kérdés tisztázása rendkívül fontos. De most, Sztálin elvtárs munkái után, világossá válik, hogy ezeket a kérdéseket lehetetlen valamennyire is kielégítően megoldani az író nyelvének elemzése nélkül. Hogyan használja az író a népnyelv alapszókincsét, a nyelvnek ezt a legszilárdabb életes alapját, miben rejlik az író nyelvújító jellege, minek van alárendelve, milyen feladatokat szolgál, — ezek mellett a kérdések mellett ma már egy kutató sem mehet el.

Sztálin elvtárs munkái után az is nyilvánvalóvá vált, hogy nem minden nyelvi újítás haladó jelenség. Ismeretes, hogy a szimbolisták, futuristák, dadaisták és a többi hozzájuk hasonló irodalmi irányzatok erőltetetten, sőt erejükön felül foglalkoztak a nyelv átalakításával és megújításával. De ez az úgynevezett megújítás nem volt egyéb, mint szóbüvészkedés, cikornyáság, mert nem az alapszókincsen épült és semmiféle összhangban sem volt a nyelv nyelvtani felépítésével. Az ilyenfajta »újítás« nem a nyelv általános, haladó fejlődésének medrében folyt, hanem mellékkútra vitte ezt a fejlődést, egyszerűen fékezte a nyelv természetes, egészséges fejlődését. Sztálin elvtárs arra tanít, hogy a nyelv fejlődése »a meglevő nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján«² megy végbe. Az irodalomtudósnak kötelessége, hogy tisztázza, hogyan járul hozzá az író a nyelvfejlődés folyamatához, mi újat visz bele e folyamatba.

De talán a legfontosabb következtetés, melyet Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból levonhatunk, az, hogy alkotó módon nyúlunk az előttünk álló problémákhoz. A dogmatizmust, a gépies módszert határozottan elítéli Sztálin elvtárs, és ez azt jelenti, hogy szélesebb körben kell munkánkat kifejtenünk az irodalomtudományi kérdések megoldásában, bátrabban kell felvetnünk ezeket a kérdéseket, és magas eszmei színvonalon kell őket megoldanunk, annak a marx–lenini elméletnek a szellemében, melyet Sztálin elvtárs lángeszű nyelvtudományi munkáival oly nagy mértékben gyarapított.

A NYELVTUDOMÁNY FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON SZTÁLIN: »MARXIZMUS ÉS NYELVTUDOMÁNY« C. MŰVÉNEK MEGJELENÉSE UTÁN

Írta: K. E. Majtyinszkája

A magyar nyelvtudomány joggal büszkélkedhetik azokkal a gazdag hagyományokkal, amelyek Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel nevéhez fűződnek az összehasonlító-történeti nyelvtudomány tételeinek finn-ugor nyelvi anyagban való kidolgozásával kapcsolatban. Magyar nyelvészeknek nagy érdemeik vannak a magyar, a török és egyéb nyelvek tanulmányozásában. Nyelvészkörökben jól ismerik Kőrösi Csoma, Budenz, Révai, Simonyi, Balassa és más magyar nyelvészek nevét. A magyarországi nyelvtudomány régi hagyományait bizonyítja az a tény is, hogy a Magyar Nyelvőr c. nyelvészeti folyóirat a múlt évében érte el 75. évfolyamát.

Meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelvészek körében a nyelvről szóló »új tanítás« nem aratott sikert. Igaz ugyan, hogy az I. V. Sztálin zseniális munkáit megelőző esztendőkből a Magyar Nyelvőr c. folyóiratban közzétették Marr követőinek néhány munkáját, de a tanintézetekben csak nagyritkán tartottak előadást a nyelvről szóló ú. n.

² Sztálin: „Marxizmus és nyelvtudomány“, magyarul 25.

új tanítás-ról. A nyelvről szóló új tanítás álmárxista tételei azonban mégiscsak zavart keltettek a magyar nyelvészek között, s ezeknek a tételeknek az érthetlensége a bizonytalanság és tehetetlenség érzését keltette fel bennük. Különösen zavarták a nyelvészeket Marrnak az összehasonlító-történeti módszerre szőtt rágalmai: sehogysem tudták elképzelni, hogyan lehetne az összehasonlító-történeti módszert a négyelemes analízissel és a nyelvek stadiális osztályozásával helyettesíteni.

De a burzsoá nyelvészet módszerei, amelyeket a magyar nyelvészek eddig használtak, a szocializmus építésének a körülményei között nem elégíthették ki a haladó tudomány egyre növekvő követelményeit. Tamás Lajos, a Magyar Nyelvtudományi Társaság alelnöke, »A fordulat éve a nyelvtudományban« c. cikkében a következőket írta ezzel kapcsolatban: »... nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy ma is változatlanul továbbművelhetjük, hogy továbbra is megelégedhetünk az egyes nyelvcsoportok közös eredetű szavainak egybevetésével...« továbbá: »... nyelvtudományunkban még mindig túltengenek a hangtörténeti kérdések, a közszavak és helynevek kutatása...«¹

Ez a cikk, mely a magyar nyelvészetnek Sztálin nyelvtudományi tanításai fényében fölvetődött kérdéseiről szól, ha tömören is, mégis elég pontosan meghatározza a magyar nyelvtudomány alapvető hiányosságait, hogy túlteng a részlet-témák kutatása, lebecsüljük az elméleti kérdéseket és a nyelvet a nép történetétől elszakítva tanulmányozzák. Megemlíthetnők a magyar nyelvészeknek még egyéb hibáit is, pl. azt, hogy helytelenül foglalnak állást az alaktan kérdésében és túlértékelik a mondatant. Ebben a kérdésben néhány magyar nyelvész öntudatlanul is beleesett a nyelvről szóló új tanítás híveinek hibájába. Ez nyilvánul meg Balassa József oroszra is lefordított Magyar Nyelv könyve c. munkájában, melyben a szerző nyíltan kijelenti, hogy az alaktanra nincsen szükség, mert részben a szótanhoz, részben a mondattanhoz tartozik.² Az alaktan lebecsülése a nyelvtanítás gyakorlatában is elterjedt. A legutóbbi évek magyar nyelvtankönyvei mind »mondattani alapon« készültek.

A magyar nyelvtudomány ilyenképen a pangás állapotába jutott. Ösztönzésre, élénkítő áramlatokra, helyes, valóban tudományos útbaigazításokra volt szükség. Ezeket az útmutatásokat megadták I. V. Sztálin zseniális nyelvtudományi munkái. Ezek az útmutatások nyújtották az alapos nyelvészeti felkészültségű és a szocializmus építésével hazájuk javára termékenyen dolgozni kívánó magyar nyelvészeknek azt a szilárd módszertani alapot, amelyre támaszkodva biztosan haladhatnak előre s továbbfejleszthetik tudományukat.

I. V. Sztálin a Pravda hasábjain megjelent munkáit a magyar társadalom hatalmas lelkesedéssel fogadta. I. V. Sztálin munkáit az egész magyar sajtó közzölte.

Nem nehéz elképzelni, milyen ünnep volt a magyar nyelvészek számára a haladó tudománynak ez a hatalmas eseménye. A Magyar Nyelvőr c. folyóirat közzölte I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak teljes fordítását. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1950. július 4-i közgyűlésén Zsirai Miklós akadémikus megnyitó beszédében kimerítően jellemezte I. V. Sztálin munkáinak jelentőségét. Külön hangsúlyozta e tény politikai jelentőségét, hogy a haladó emberiség vezére a feszült nemzetközi helyzetben nem a vezérkari főnökkel folytat titkos megbeszéléseket, hanem egy zsákutcába került szaktudomány alapvető módszertani kérdéseiről ír tanulmányt. Zsirai akadémikus beszédét a következő szavakkal fejezte be: »... a magyar nyelvtudomány munkásai... most tisztán látják a teendőket, a köteleességeket: fel kell számolnunk a marrizmus csődtömegét és tanulmányoznunk kell a marxizmus—leninizmus klasszikusait, hogy nemcsak szakmailag, hanem ideológiailag is kellően felkészülve, Sztálin útmutatása szerint építhessük tovább tudományunkat.«³

1950. októberének végén a Magyar Nyelvtudományi Társaság háromnapos vándorgyűlést tartott Debrecenben. Az ülészakon elhangzott előadásokban megemlézték, hogy folynak a nyelvatlasz munkálatai, a földrajzi nevek gyűjtése, hogy megindul a nyelvtörténeti és a tájszótár összeállítása és hogy folyamatban van egy tudományos leíró nyelvtan elkészítése. Ilymódon az ülészak anyaga a nyelvtudomány művelésének jelentős fellendüléséről tanuskodhat. Tamás Lajos az ülésen előadást tartott az alap-

¹ Magyar Nyelvőr, 1950. 329.

² Balassa: Венгерский язык, М. 1951, 39. l. (A magyar nyelv könyve Вр. 1943, 51. l.)

³ Magyar Nyelvőr, 1950. 314.

szókincs és a szótári szókészlet kérdéseiről I. V. Sztálin tanításának fényében. Bárczi Géza debreceni egyetemi tanár, a magyar nyelv szövegtől szótárának összeállítója, arról beszélt, hogy milyen távlatok nyílnak meg az összehasonlító-történeti módszer alkalmazásával a honfoglalás előtti magyar nyelvjárások tisztázása terén. Lőrincze Lajos beszámolt a nyelvtudomány öt éves tervének átalakításáról I. V. Sztálin tanítása alapján.

1950-ben megjelent az akadémiai helyesírási szabályzatnak 9. kiadása. Új anyaggal való kiegészítése azt bizonyítja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ma már a széles néptömegek igényét tartja szem előtt s véglegesen szakított azokkal az ósdi hagyományokkal, amelyek a 20. század első két évtizedében annyira hátráltatták az egységes magyar helyesírás megteremtését. A Magyar Tudományos Akadémia és a népművelési szervek szoros együttműködését tanúsítja a helyesírási szabályzat előszava is, amely beszámol a helyesírás reformját előkészítő bizottság munkálatairól.

Jelentős esemény volt a magyar tudomány fejlődésében a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülészaka 1950. végén, az Akadémia fennállásának 125. évfordulóján. Németh Gyula, Bárczi Géza, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Tamás Lajos akadémikus, Telegdi Zsigmond, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója és Ligeti Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke előadásukban és felszólalásukban azokat a kérdéseket tárgyalták, melyeket I. V. Sztálin vetett fel az alapszókincsről és a szótári szókészletről, a nyelvről, mint társadalmi jelenségről és az összehasonlító-történeti módszerről. Éles kritikával illették a nyelvről szóló úgynevezett »új tanítás« módszertani hibáit és a burzsoá nyelvtudomány helytelen módszereit. Egyúttal pedig kijelölték a valóban marxista nyelvtudomány kidolgozásának útját. Az ülés résztvevői elhatározták, hogy a szovjet nyelvészek példáját követik, hogy szoros kapcsolatot tartanak velük, és megemlékeztek arról a baráti segítségről, melyet a szovjet tudósok nyújtanak a magyar tudománynak.

A Magyar Tudományos Akadémia munkájában jelentős esemény volt a nagy orosz-magyar szótár s a hozzácsatolt nyelvtan megjelenése 1951-ben (Hadrovics—Gáldi: Orosz—magyar szótár). A szótár egy lépést jelent előre a magyar nemzeti nyelv egységesítése, különösen a szovjet kifejezések értelmezése és a szocializmus magyarországi fejlődésével kapcsolatos fogalmakat jelentő orosz szavak és szókapcsolatok pontos fordítása terén. A szótár megjelenése előtt ezen a téren nagy zűrzavar uralkodott, annyira, hogy ugyanazok a sajtószervek is különböző kifejezéseket használtak. Meg kell állapítani, hogy a szótár a szókincs gondos összegyűjtéséről tanuskodik. A jelentésárnyalatok visszaadása területén is észrevehető, hogy mennyire átgondolt munka, és a szerkesztők helyesen használták fel a szovjet szótárakat. Az akadémiai orosz—magyar nagyszótár a szovjet lexikológia szempontjából is nagy jelentőségű.

A magyar nyelvészek körében fokozódott az érdeklődés az elvi kérdések iránt. A Magyar Nyelvőr, amely azelőtt jóformán csak a nyelv, a terminológia egységesítésének a kérdéseivel, egyes szavak és kifejezések helyes használatának a megvitatásával foglalkozott, az 1950—51. évben olyan cikkeket közölt, melyek az I. V. Sztálin által felvetett elméleti kérdésekkel foglalkoztak, illetőleg a szovjet nyelvészek nyelvtudományi munkásságáról számolnak be.

Mindez azt mutatja, hogy I. V. Sztálin munkáinak hatalmas befolyása volt a magyar nyelvtudomány fejlődésére.

[Voproszi Jazikoznanyija. 1952, 3: 128. Fordította: Hajdú István.]

Vita

NÉPDALAINK TÁJNYELVI ELŐADÁSÁRÓL

Írta: Péter László

A közelmúlt magyar nyelvjárásainak »pusztulása«, a köznyelv térhódítása már a folszabadulás előtt kérdésessé tette a nyelvjárások használatát az irodalomban, az iskolában, a színpadon, s most íme egészen természetes, hogy kultúrforradalmunk egyre szélesebb kibontakozása, a népi együttesek megszorodása és műsoruk folytonos javulása máris elének állította az újabb problémát: népdalaink tájnyelvi előadásának kérdését.

Lőrincze Lajos helyesen vetette föl a kérdést, de véleményem szerint elfogult és egyoldalú választ adott a magaföltette kérdésre. Akár Deme László az irodalmi nyelv hasonló problémájában, ő is valamiféle rideg, racionális — s mondjuk ki: művészetellenes — álláspontot gyártott a tudomány objektívnek tűnő tételei segítségével. A nyelvjárástudomány már rég megállapította, hogy a hűbériség korában virágzó nyelvjárásaink pusztulóban, elmosódóban vannak, egyre nagyobb tért hódít a köznyelv, népünk egyre nagyobb rétegei válnak kétnyelvűvé, majd térnek át teljesen a köznyelvre. Ebből a tudományos megállapításból a narodnyik — népies főfogás éppúgy kesergő, pesszimista következtetéseket, s társadalmi reakciót jelentő, konzerválásra igyekvő gyakorlatot szeretett volna teremteni, mint általában a néprajzi jelenségek, az elmaradottságot jelentő népszokások, tárgyak pusztulását siratók. Ezzel a maradisággal szemben Deme is, Lőrincze is élesen szembeállnak, s jól teszik. Csakhogy ugyanakkor ellenkező végtelbe esnek: mindent megtagadnának a néprajzi és népnyelvi jelenségekből, ami a multra emlékeztet, még akkor is, ha az szép, művészi — vagy művészetté emelhető — mint épp a nyelvjárások megfelelő alkalmazása irodalomban, színpadon, vagy éppen a népi énekkultúrában. Kétségtelen, hogy a kultúrforradalom ma még inkább a köznyelvi integrálódást segíti elő, de az is bizonyos, hogy ma még népünk nagy tömegei — s nemcsak az idősebb nemzedékek, de a fiatalabbak is — beszélnek — ha megváltozottan is! — a nyelvjárásukat egymás között, sőt iskolában, gyűléseken és egyebütt is. Helytelen és hamis lenne tehát, ha a jelenről szóló irodalmi mű — mértékkel és a maga helyén, következetesen — nem tükrözné vissza a valóságot ezen a téren is, tehát ha megghanisítaná regénye, elbeszélése munkás- vagy paraszthalakjainak, de akár értelmiségi szereplőinek valódi nyelvét. A realista ábrázoláshoz szerintünk szervesen hozzátartozik a nyelvi realizmus, az élő, beszélt nyelv hiteles megjelenítése is, amely rendkívül alkalmas eszköz az egyes alakok, típusok jellemének megrajzolásához is. Tipikus alakokhoz tipikus nyelvi sajátosságok is tapadnak, s az az igazi realista, aki ezeket is meg tudja mutatni. Egyébként — elvi vita ide, elvi vita oda — mai legjobb prózaíróink gyakorlata meg is felel ennek a követelménynek. Itt is mintha Arany János szelíd iróniája igazolódna: »Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi«. A helyesen alkalmazott nyelvjárási alakok gazdagítják, elevenebbé, hitelesebbé teszik az írói nyelvet, amint irodalmunk haladó hagyományai, köztük legfőképp Móricz Zsigmond nyelve is bizonyítja. Az ellenérvek csak a görögáboros túlzást tudják vádként fölhozni, amihez persze az általunk védett főfogásnak semmi köze nincs, amint a realizmusnak sincs a naturalizmushoz. A nyelvi népiség sem jelenthet közönségességet, durvaságot vagy kivált trágárságot. (L. „Rózsa Sándor“ nyelve c. cikkemet, Tiszatáj 1952. 3. sz.)

S ez vonatkozik a népdalszövegek nyelvjárási reprodukálására is. Sajnos Lőrincze Lajosnak éppen egy elrettentő példát volt alkalma látnia, s ebből kiindulva ugyanúgy nekilendül a támadásnak, mint a görögáboros tájnyelvet méltán gyűlölő Deme László a népnyelvet egyáltalán használó íróknak. A például fölhozott énekkar esetében kétségtelenül elvetendő a tájnyelv alkalmazása, sőt, nézetem szerint hibáztatandó műsoruk is, amely az »ögye ki a fene« alantas és ízetlen »népieskedésével« több kárt, mint hasznot okozott a népdalok ügyének.

De nem ebből a sajnálatos esetből kell kiindulnunk! Arról beszéljünk, hogy értékes és művészi szépségű népdalaink tízezreit lehet-e, szabad-e, érdemes-e tájnyelvi szöveggel bemutatnunk? Lőrincze az előbbi keserű tapasztalatát általánosítva úgy véli, hogy a szöveg tájnyelvi jellege negatív része a dalnak, amely gátja a tájiból nemzetivé emelkedésnek, akadálya a nemzet nyelvi egységének, mert a partikularizmust szolgálja. Szépen hangzik ez, igen tudományosan, de szerintem nem olyan veszélyes, mint előbb kitűnnék. A mi nyelvjárásaink, kivált fejlődésük mai fokán, alig jelentenek retrográd erőt a nyelvi egységesülés folyamatában, s még az olyan különlegesek is, mint a baranyai csángóké vagy gömöri palócoké, a maguk helyén maradva teljesen veszélytelenek a köznyelv fejlődésére. Azok a főbb hangtani és esetleg alaktani sajátosságok, amik mind az irodalmi nyelvjárás-használat, mind a népdaléneklés terén szóba jöhetnek, inkább nyelvünket gazdagító, színesítő jellegűek, melyek nézetem szerint alkalmasak arra, hogy fokozzák az előadott dalok művészi értékét; igt, színt, nem szűkítő értelmű táji jelleget adnak nekik. Az ő-zés, ě-zés, t-zés, esetleg á-zás megfelelő helyzetekben, mértékkel és helyénvaló használat esetén csöppet sem hat gúnyolódásnak, népieskedésnek. A rádió

kísérletei e téren, Ágasvári Sándorné hangulatos, izes, népszerű palóc-ejtésű népdalszámai, s az ugyancsak palóc asszonykórus dalai elegendő bizonyosság véleményem mellett.

Mégsem mondom persze, hogy kötelező legyen népdalainkat a gyűjtőhely nyelvjárásában előadni. Ez ugyanolyan egyoldalúság lenne, mint a másik, amely teljességgel kirekesztené a nyelvjárást. Szerintem nagyjából három csoportjuk van a daloknak e tekintetben: vannak, melyeket csak nyelvjárásban lehet előadni; vannak aztán, melyeket lehet, sőt a nagyobb esztétikai hatás kedvéért érdemes és ajánlatos tájnyelven reprodukálni; s szépszámmal, talán legnagyobb számban vannak végül dalok, melyeket nem érdemes, sőt nem is lehet nyelvjárási szöveggel visszaadni.

Nem akarom, s hamarjában nem is tudnám részletezni mind e három csoportot. De lássunk néhány példát legalább azokra a dalokra, melyeket nem is lehet köznyelvi vagy irodalmi nyelvi szöveggel bemutatni. Az *Eljindultam szép hazámbul* kezdetű dalunkat ilyenek tartom: ha a 3. sorát nem úgy éneklik, mint a nép: *visszanéztem félutambul*, akkor nem rímel rá a 4. sor: *szememből a könny kicsordul*. (Megvallom, sok énekesünk nincs tekintettel erre, pedig kár!) Ugyanígy: *jábul van a villa nyele, nem másbul — jőt-tőri a tenyeredet, sej-haj, csúnyául*. A másik erdélyi népdal, *Azhol én elmegyek kezdettel*, ugyanilyen: a régies *azhol-t* sem szabad fölcserélni a köznyelvi *ahol-ra*, s az *ösvény* sem pótolható az *ösvény-nyel*, mert rá az *áldjon meg az isten* rímel. A *Tollfosztóban voltam az este* kezdetű népdalunkban vajjon lehet-e a *testvéröccsivel* helyett *testvéröccsével-t* mondani, ha ez arra rímel: *nem beszélgettem én senkivel?* Szabad-e elhagyni az í-zést a régi hortobágyi pásztordalnál: *Kiszáradt a tóbul, mind a sár, mind a víz, a szegény barom is csak a pásztorra níz...* Nem hamisítás-számba menne, ha a *Fölszántom a császár udvarát* kezdetű pesti módra *Felszántom*-mal kezdenék? Vagy a *Megyen már a hajnalcsillag lejelé-t* csak a köznyelvi *megy-re* rövidítenénk? A *Mély a Tiszának a széle* kezdetű népdalban talán változtassuk meg a rímet, mert nem felel meg a köznyelvre alapított nyelvtani szabályunknak: *Hogyha énám várakozol, soha meg nem házasodol?* A Kodály földolgozásában ismertté vált köszöntőből is hagyjuk ki a régies és népi *az hajnal-t?*

Szerintem helytelen, káros, művészetellenes lenne mindez. Épp Kodály mutatja, milyen jelentőséget tulajdonít a nyelvjárásnak a népdalok szövegében: az Iskolai Énekgyűjtemény tán az egyetlen magyar könyv, melyben következetesen jelölik a rövid zárt *é-t*!

De nemcsak a rím nem engedi a népdalok egy részének irodalmi nyelvre való áttételét, hanem hangulatuk sem. Tegyük át például irodalmi nyelvre ezt a kedves szegedvidéki népdalt:

Édősanyám ~~édös~~ teje
Kesere a más kinyere
Kesere is, csuhaj, savanya is,
Néha-néha panaszos is.

Édesanyám édes teje
Keserű a más kenyere
Keserű is, csuhaj, savanyú is,
Néha-néha panaszos is.

Mindenki érzi, milyen hangulati különbséget veszítene el dalunk, ha köznyelvre írva dalolnánk énekkaraink. A dal zenéjét ismerő pedig mégúgyse menne a cserébe bele, mert a *savanya* zeneileg nem pótolható a hosszú magánhangzóval végződő *savanyú-val*!

Azt hiszem, a megokolásból is, a néhány közismert példából is kitetszik, mennyire nem életrevaló, hanem inkább népdalkultúránk hatásosságát jelentős tényezőktől megfosztó az a — mondhatni: »nihilista« — álláspont, melyet — hangsúlyozom: e téren — Lőrincze Lajos megfogalmazott.

NÉPDAL — TÁJNYELV — NEMZETI KULTÚRA

Írta: Lőrincze Lajos

Péter László nem ért egyet népdalaink tájnyelvi előadásáról vallott s a Nyelvőr 1952 : 2. számában (76 : 107) kifejtett felfogással. Szerinte a tudomány objektívnek látszó tételei segítségével valamiféle hideg, racionális, művészetellenes álláspontot gyártottam, s Deme Lászlóval együtt — aki a tájnyelv irodalmi felhasználásának kérdésében vallott hasonló felfogást (Nyr 75 : 33) —, mindent megtagadunk »a néprajzi és népnyelvi jelenségekből, ami a multa emlékeztet, még akkor is, ha az szép, művészi — vagy

művészetté emelhető —, mint épp a nyelvjárások megfelelő alkalmazása az irodalomban, színpadon, vagy éppen a népi énekkultúrában.»

Péter László megjegyzései azért hasznosak, mert rámutatnak néhány problémára, amelyről a kérdéssel kapcsolatban még beszélnünk kell, amelyet vagy nem fejtettem ki elég világosan és érthetően, vagy amelyről (akarva vagy akaratlanul) egyáltalán nem is szóltam. De azért is alaposabban kell foglalkoznunk P. L. hozzászólásával, mert véleményével aligha áll egyedül.

Válaszomban igyekszem a főkérdésnél maradni, s éppen ezért P. L.-nak mellékesen odavetett vagy szubjektívebb megjegyzéseit nem veszem egyenként elő. Azt hiszem, nem kell válaszolnom például a fent idézett mondatból arra, hogy valóban megtagadok-e mindent a néprajzi jelenségekből. Erről t. i. én egyáltalán nem beszéltem. De különben is aligha gondolhatja komolyan P. L., hogy a tájnyelv és mondjuk a népi faragás, hímzés, tánc, stb. a mi szempontunkból egy kalap alá vonható. Nem szabad összekeverni a halasi csipkét a halasi ő-zéssel!

1. Ami a tájnyelv irodalmi felhasználásának kérdését illeti, azt hiszem, nem értette meg Demét. (Ennek egyik oka az is lehet, hogy Deme — szerintem is — meglehetősen dogmatikus módon fogalmazta meg álláspontját, s végső összefoglalása valóban merev és félreérthető.) Azt gondolja P. L., hogy Deme a nyelvjárásokat szőröstül-bőröstül ki akarja tiltani az irodalomból. Népünk nagy tömegei — írja P. L. — még beszélnek a nyelvjárásukat, »helytelen és hamis lenne tehát, ha a jelenről szóló irodalmi mű — mértékkel és a maga helyén, következetesen — nem tükrözné vissza a valóságot ezen a téren is, tehát ha meghamisítaná regénye, elbeszélése munkás-, parasztalakjainak, de akár értelmiségi szereplőinek valódi nyelvét.« Mi ezzel szemben Deme álláspontja? Ami P. L. fenti mondanivalójában igazság — t. i. hogy mértékkel és a maga helyén felhasználhatja, helyes, ha felhasználja az író a tájnyelv adta lehetőségeket —, azt egyáltalán nem tagadja Deme sem. E helyett a semmitmondó és homályos megfogalmazás helyett azonban igyekszik a kérdést konkrétan megfogni. Különbséget tesz az írónak *saját*, első személyben vagy személytelenül, harmadik személyben elmondott mondanivalója között és a között, mikor paraszti szereplőit beszélgeti az író. Az utóbbi esetben egyáltalán nem kifogásolja a tájnyelv használatát. Sőt igen jellemző példákat is idéz, olyanokat, amelyek világosan mutatják, hogy maguk az írók is — ösztönösen — érzik ennek a két dolognak a különbségét. Pl. Kamjén Istvántól: »Ne *rijj* Mihály — mondták neki a testvérei, ha el-el *sirta* magát« stb. Ez volna tehát »a maga helyén«. Ami a mértéket illeti, ugyancsak helyes úton járt Deme akkor, amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy egészen más elbírálás alá esik a tájszavak használata, mint a hangtani jelenségek (ő-zés, í-zés, stb.) alkalmazása. A tájszavaktól még nem lesz tájnyelv a mű nyelve. Hiszen sokszor nincs is megfelelő szó a köznyelvben a szóbanforgó fogalomra — minthogy maga a fogalom sem ismeretes a köznyelvet beszélők előtt. Természetes tehát, hogy az író akár a maga, akár valamelyik alakja nyelvében nyugodtan felhasználhatja őket, ha nem gátolják mondanivalójának pontos megértését. A nyelv szempontjából nézve ezek a szavak (ugyanígy a jellemző képek, fordulatok, szókapcsolatok) valóban gazdagíthatják és gazdagítják is a köz- és az irodalmi nyelvet. De mi értelme volna annak, ha az író *í-ző*, *ő-ző*, *ű-ző* tájszólásban mondaná el a saját mondanivalóját? Ez a nyelvi formalizmus érdekes játék lenne, semmi egyéb. Hogy P. L. miképpen gondolja »az ő-zés, í-zés, esetleg ű-zás megfelelő helyzetekben, mértékkel és helyénvaló« használatát, nem tudom. Elég homályosan fejezi ki magát. Nem tudom pl. azt sem, mit jelent az, hogy még az olyan különleges nyelvjárások is, mint a baranyai csángóké vagy a gömöri palócoké »a maguk helyén maradva [!] teljesen veszélytelenek a köznyelv fejlődésére. S tovább: »Azok a főbb hang- és alaktani sajátosságok, amik mind az irodalmi nyelvjáráshasználat [!], mind a népdaléneklés terén szóba jöhetnek [de mik azok, amik szóba jöhetnek, és milyen kritériumok alapján? L. L.], inkább nyelvünket gazdagító, színesítő jellegűek...« stb.

A kérdést részleteiben természetesen még alaposan meg kell vizsgálnunk. Az írói gyakorlat majd sok érdekes részletproblémát fog felvetni, de nem hiszem, hogy megállapításainkon lényeges módosítást kell majd végrehajtanunk. Ezek a megállapítások különben sem olyan újkeletűek. Amióta irodalmi nyelv *van*, azóta — kisebb-nagyobb fokozati különbséggel — ezt a felfogást vallja az irodalmi kritika — mondjuk — Kazinczy

Ferenctől Veres Péterig. A Magyar Nyelvőrben több mint félévszázada már lezajlott egy ilyen vita, akkor is nagyjából ezzel az eredménnyel. Gyulai Ágost pl. ezt írja: »Mindenestre helytelen, hogy Móra [István] kilép az író megengedett határaiból s félreértve Arany és Petőfi népiességének diadalmas példáját, a helyett, hogy jellemzésül használna itt-ott népies szólásokat — ma, mikor az irodalmi nyelv iránti érzék még nem is nagyon erős — szeparatisttikus törekvésekkel kizárja magát és műveit az egész nemzet közösségéből és úgy hívólván nyelvjárást tesz egész könyve nyelvévé« (Nyr 27 : 266).

De azt hiszem, maga az irodalmi gyakorlat, nagy íróink gyakorlata sem mond ellene az elmondottaknak. Én legalább is nem emlékszem arra, hogy Arany vagy Petőfi nyelvében az *i*-zés vagy az *ő*-zés túltengene. Sőt hamarosan adatot sem tudok náluk erre, a jelenségre. (A »Hirös város« kezdetű vers a költő nyelvi játéka, még csak azt sem lehet róla mondani, hogy kivétel, amely erősíti a szabályt.) Pedig Petőfi ismerte az alföldi nyelvjárást! Karácsony Sándor (A könyvek lelke 38) szerint a Kiskunság *ő*-ző nyelve hangzott Petőfi fülébe, amikor az *öntse* szóval a *szerencse* (náluk *szöröncse*) szót rimelteti: »Mondjátok, hogy könnyeit ne *öntse*, | Mert fiának kedvez a *szerencse*.« És szerinte Arany János ezeket a sorokat: »Melyet Péter, minthogy róla | A dió is odahulla« (A fülemile); továbbá: »Társaid úgys annyiba *néztek* | Hogy nekem a főtt rost is *beefsteek*« (Öreg pincér) — nagyszalontai fülével jobb, teljesebb összecsengésű rímnek hallotta, tehát: *rulla* — *hulla*, *nisztek* — *bífsztek* (i. m. 35). Ez lehet, hogy így van, lehet, hogy nincs így. Az azonban bizonyos, hogy sem Arany, sem Petőfinek nem jutott volna eszébe, hogy ilyet (*rulla*, *nisztek*) leírjon. S Arany és Petőfi ízlését, példáját bátran vehetjük ma is normának.

Lehetséges és helyes tehát, ha egy regény paraszti szereplőit a tájnyelv egyes feltűnő sajátágaival is ábrázoljuk. Az azonban nyilván tévedés, hogy ennek a hiánya (tehát ha a szegedvidéki parasztembert nem *ő*-ző, a békésit, biharit nem *i*-ző, a palócot nem *ű*-ző, stb. nyelven beszéltené az író) egyenlő lenne a regény alakjai nyelvének meghamisításával, mint P. L. véli. Hogy mást ne említsek, »A jó palócok« szereplői egyáltalán nem a palóc nyelvjárás feltűnő, jellegzetes sajátosságával (*ű*-zással, jésítéssel, stb.) beszélnek, mégsem lehet azt mondani, hogy Mikszáth hamisított volna. Az igazság az, hogy a tájnyelvi sajátosságok felhasználása lehetséges, de nem okvetlenül szükséges. Arany János szabálya erre a kérdésre is igaz: »Nem a való hát, annak égi mássa...« (Vojtina Ars poeticája.) A tájszólásnak nem a maga legnyersebb megnyilvánulásában kell a táji jelleget tükrözni, hanem csak éreztetni, sejtetni kell azt. Teleki József az archaizmusokról írva Quintilianust idézi (A magyar nyelvnek tökéletesítése 232), hogy t. i. a régi szavak között a kevésbé régiek a legjobbak. Ez nyilván igaz. A régiség varázsát nem a hitelesen legrégebb szavak adják meg, hanem azok, amelyeket a mai olvasó teljesen megért ugyan, de régiesen érez, mert a beszélt nyelvből valóban kiszorulóban vannak. A régi írásokból előkotort »hitelesen régi« szavak tömege azonban gátjává válik a megértésnek. Valahogy így vagyunk a nyelvjárási jelenségekkel is.

Sajnos, a kérdés konkrét vizsgálata még meglehetősen a kezdet kezdetén van nálunk. Egy-egy író, költő életművének vagy csak egyetlen munkájának ilyen szempontú alapos, részletes, tárgyilagos vizsgálatától lehetne komoly eredményeket, a finomabb részletkérdések megvilágítását várni. Elő kell vennünk minél több művet, és megvizsgálni, mit vallanak a nyelvjárások s az irodalmi nyelv viszonyáról. Ugyanezt el kell végeznünk az archaizmusok, a régiségek tekintetében is, ahol — mint mondtuk — mind a problémák, mind a tévedések hasonló természetűek.

Érdemes még megjegyezni, hogy a nyelv fejlődésére, az irodalmi nyelv és a nyelvjárások egymáshoz való viszonyára vonatkozólag mások is hasonló eredménnyel végezték kutatásaikat, mint Deme László. Így pl. Domokos Sámuel a román irodalmi nyelv, Herczeg Gyula az olasz irodalmi nyelv újabkori fejlődésében állapít meg hasonló tendenciát. Az utóbbit idézem: »az utolsó évtizedekben a nyelvjárás és a nemzeti nyelv közötti kapcsolat tart a felé az állapot felé, amelyet Deme a magyarra, Domokos a románra vonatkozóan megállapított, tart mégpedig a nemzeti nyelv egyedüli kizárólagos uralma és megingathatatlan megszilárdítása irányába« (Nyr 76 : 189).

2. Térjünk most át a népdalok kérdésre.

A népdalok problémája a mi szempontunkból nagyjából megegyezik az irodalmi művek problémájával. Van azonban igen lényeges eltérés is köztük. Az egyik az, hogy

az irodalmi mű úgy, ahogy van, egyszeri, befejezett, személyes alkotása az írónak. Tehát végleges formája van, amelyen általában önkényesen változtatni senkinek sincs joga, A népdal pedig — per definitionem — »személytelen« szerző műve. »Eredeti« formáját igen sok esetben nem is lehet kikövetkeztetni, térben és időben változik; változtat, alakít rajta az a közösség (most nem fontos, hogy egyéni kezdeményezés eredményeképpen-e vagy sem), amely magáévá teszi. Ezt bizonyítja minden vizsgálát, amely az egyes népdaloknak az ország különböző vidékein élő változatait hasonlítja össze. Ugyanannak a népdalnak *i-ző* vidéken nyilván *i-ző*, *ő-ző* vidéken *ő-ző* változata van és így tovább. Ugyanilyen különbségek mutathatók ki valószínűleg alaktani és egyéb tekintetben is. De ugyanazon vidéken is feltehetőleg valamiképpen másként hangzik egy nóta, mint hangzott ezelőtt ötven vagy száz esztendővel. S ez az, amiről P. L. elfeledkezik. Az ő szemléletében a népdal külső formájában, nyelvében is örök és változhatatlan. Ahogy pillanatnyilag ismeri a népdalokat, úgy szeretné őket rögzíteni is: véglegesen, örök időkre.

Szerinte népdalainknak »nagyjából« három csoportja van. Vannak, amelyeket csak nyelvjárásban lehet előadni, vannak, amelyeket lehet tájnyelven reprodukálni, s vannak végül dalok, amelyeket nem lehet nyelvjárási szöveggel tolmácsolni.

Azt hiszem, P. L. nyugodtan el is hagyhatta volna a »nagyjából« megköttést. Ez a felosztás minden kibúvó nélkül nyilván ráillik népdalainkra, legalább is a pillanatnyilag, leíró szempontból. De mit mond ez a felosztás a kérdés lényegéről? Egyáltalán semmit vagy annál is kevesebbet. Nincs a világnak olyan jelensége, amely ne tartoznék vagy ide vagy oda, vagy pedig talán ide — talán oda. Nincs az életnek olyan problémája, amelyre ne lenne alkalmazható e megoldások valamelyike: igen, nem, igen is — nem is. P. L. nemcsak a válasszal marad adós, hogy miért alakult ki e három kategória, hanem még a kérdés föltevésével is. Vajjon a hármas csoport tagjai tegnap is azok voltak, holnap is azok lesznek, mint ma? Vajjon az egyes csoportok beosztása országos érvényű? Ha egy dal a tájnyelven éneklendők csoportjába kerül, csak egy változat jöhet-e számításba, vagy több is? Nyilván arra sem gondolt P. L., hogy miért vannak »talán legnagyobb számban« olyan dalok, amelyeket »nem is lehet nyelvjárási szöveggel visszaadni«. Talán ezek nem is igazi népdalok? Talán Pesten termettek? Vagy esetleg meghamisították őket?

A népdaloknak e három csoportja — s ezt nem vette észre P. L. — a népdalok fejlődésének irányát mutatja. A népdaloknak nagy része énekelhető köznyelven. Még nagyobb része — mint ő is vallja — csakis köznyelven énekelhető. Ezekből a kategóriákból nem a népdalnak valamilyen titokzatos, megfoghatatlan tulajdonsága, sajátos természeté miatt marad ki a népdalok egy része, hanem különféle külső okok következtében.

Ilyen ok először is az, hogy a népdalnak mai életformája nagyban megközelítette az irodalmi művét, népdalkiadványokkal belekerültek az írásbeliségbe, s az a forma (a sok lehetséges és élő változat közül), amelyet az írásbeliség rögzített, igen sok esetben megadta az illető dalnak a »végső, egyetlen, változhatatlan« formáját, legalább is a népdalt könyvből tanuló városi romantikusok számára, akik ezt a szöveget a népdalnak kijáró tabu-tisztelettel irodalmi anyagként kezelik, s nem gondolnak arra, hogy ez annak a dalnak csak egyetlen realizációja a sok élő és még több lehetséges közül. Így van P. L. is. Forrása nyilván »A mi dalaink«-nak, a »101, 102 stb. magyar népdal«-nak valóban csodálatosan szép anyaga. Főként ezekre gondol, amikor népdalról beszél. S egy-egy székely vagy szegedvidéki népdal eredeti, sajátos ízét félti, amikor az a veszély fenyeget, hogy a kultúrversenyen valamilyen kórus az *és* helyett *is-t*, *bé* helyett *be-t*, *menyek* vagy *mögyők* helyett *megyek-et*, *mög* helyett *meg-et* fog énekelni. Ezt hamisításnak érzi, és erősen tiltakozik ellene. Az ellen azonban semmi szava sincs, hogy ugyanezen kiadványokban egész sor népdal van ugyancsak — mondjuk — a Székelyföldről, amelyekben szinte nyoma sincs a tájszólásnak. Pedig ha P. L. ma gyűjtené fel ezeket a dalokat ugyanott, nyilván nem a köznyelvi változatot találná. Vagy elhiszi-e azt, hogy Békésben, ahol a »101 magyar népdal« szerint az »Elindultam szép hazámból« kezdetű dalt feljegyezték, semmi egyéb nyelvjárási jelenség nem volna, csak a *-bul* a *-ból* helyett? Mert ez a feljegyzés semmi mást nem mutat, de a többi sem sokat. S azt elhiszi-e, hogy e határozórag magashangú változata ugyanitt már nem *-bül*, hanem *-ból*? Mert így van közölve: Szememből a könny kicsordult.

3. Kétségtelen, hogy P. L. az egyszerű leírt szó, az írás túlzott tiszteletének hatása alatt vallja azokat a dogmákat, amelyeket vall. Erre mutat az is, hogy pl. az általam kifogásolt dalt: Elmék, elmögyök, stb. ő is kifogásolja, sőt »elrettentő«-nek tartja: »A például fölhozott éneknek esetében kétségtelenül elvetendő a tájnyelv alkalmazása.« De miért? Hiszen a kórus vezetője szerint — és szavai valóságában semmi okunk kételkedni — a dalt úgy, ahogy énekelték, saját maga gyűjtötte Kalocsán, tehát a szöveg eredetiségéhez kétség nem fér. A vita során a kifogásokra tett ellenvetései pedig majdnem pontosan azonosak voltak P. L.-nak mostani érveivel. S mi az oka annak, hogy P. L. mégis elítéli a produkciót nyelvi szempontból is? Az, hogy ő így nem látta még ezt a dalt leírva, s egyszer a saját ismeretei szerint besorolta már a maga helyére, a köznyelven ismertek közé.

Ha azután az írott formát véglegesnek, megváltozhatatlannak tartjuk, természetesen még erősebb gátja lesz a megváltozásnak a ritmus, a rím kötöttsége. Természetes, hogy nem lehet megváltoztatni a *niz* szót *néz*-re akkor, amikor a *viz* szóval kell összecsengenie. Ebben teljesen igaza van P. L.-nek. De ilyen találó példája azután már nem sok van azok közül, amelyeket a csak nyelvjárásban énekelhető dalok közt felsorol. A már említett sor: »*fábul* van a villa nyele, nem *másbul*« pl. már nem ilyen meggyőző. A *beszélt* köznyelvben ugyanis meglehetősen általános a *-bul~bol* határozórag, szinte gyakoribb, mint a *-ból*. Még kevésbé találó az az érv, hogy »vajjon lehet-e a *testvéröccsivel* helyett *testvéröccsével*-t mondani, ha ez arra rímel: nem beszélgettem én *senkivel*.« Az *öccsivel* ugyanis nemcsak a *beszélt*, hanem az írott nyelvben is gyakori, használt változat az *öccsével* mellett, éppúgy, mint a *kezeit*, *fejét*, *bőrit* stb. a *kezét*, *fejét*, *bőrét* stb. mellett. Az ilyen szólásokat, állandó szókapcsolatokat meg a köznyelven sem tudnánk másként mondani: »félti a *bőrit*«, »csak a *fejét*, hogy meg ne sántuljon« stb.

Ezt meg egyáltalán nem értem: »A *Mély a Tiszának a széle* kezdetű népdalban talán változtassuk meg a rímet, mert nem felel meg a köznyelvre alapított nyelvtani szabályunknak: Hogyha énrám várakozol, soha meg nem házasodol...« Először is köztudomású és nyelvtanaink vallomása szerint egyáltalán nem vagyunk az ikes igék dögében olyan merevek. Másodszor pedig hol tanulta P. L. azt a nyelvtani szabályt, amelyre itt hivatkozik? Itt két ikes ige van, amely annak rendje-módja szerint megkapja a maga személyragját (a második személyben -l): *várakozik* — *várakozol*, *házasodik* — *házasodol*. Ez éppen a »szabályos« és — az én nyelvérzékeim szerint — egyáltalán nem szokatlan. Persze a *házasodsz* sem az, sőt valóban az a »köznyelvibb«.

De a legmeglepőbb mégis a következő kijelentése: »Nem hamisítás-számba menne, ha *Fölszántom a császár udvarát* kezdetű pesti módra *Felszántom*-mal kezdenők?«

Megfejtethetetlen előttem ez a megállapítás. Én úgy tudtam, hogy a *fel* és *föl* teljesen egyenrangú változatok mai köznyelvünkben, amelyeket saját ízlesem szerint cserélgethettek. Sokan tudatosan úgy szokták ezeket cserélgetni, hogy a labiális (ajakkerekítés-sel képzett) magánhangzókat tartalmazó szavakhoz a *fel*-t, az illabiális (ajakréssel képzett) magánhangzókat tartalmazó szavakhoz a *föl*-t csatolják: *felöltözött*, de: *föl-emelte*, hogy az azonos magánhangzók sokasága által előidézett egyhangúságot kikerüljék. Ilyen hasonló — egyenlő értékű — szópárunk több is van: *csepp* — *csöpp*, *fedél* — *födél*, *gyenge* — *gyönge* stb. Hogy az alakváltozatok közül általában az illabiális lenne a köznyelvi (vagy P. L. szavával élve: pesties), az egyáltalán nem igaz. Persze ilyenre is van példa (*kell-köll*), de talán még több adat van ennek az ellenkezőjére. A *veres*, *megé*, *megett*, *ser*, *perkelt* stb. ma már mind tájnyelvek a köznyelvi *vörös*, *mögé*, *mögött*, *sör*, *pörkölt* stb.-vel szemben. Íróinknál bőséges példát találunk az inkriminált formákra. Csak Arany Toldijára utalok:

Toldi *felmutatja* a fejet a kardon (XI. é.)

Felriadt az asszony, mihelyt meghallotta. (VI. é.)

Hogy a csárdába ért, *felöltözött* szépen (XI. é.) stb.

Mit szóljunk azután népdalkiadványaink gyakorlathoz? »A mi dalaink« szerint: »Szőlőhegyen *keresztül* megy a kislány *öcsöstül*«, a »101 magyar népdal« szerint pedig már szőlőhegyen *köröszül* megy a kislány, mégpedig *öcsöstül*. Melyiknek hisz P. L.?

S végül azt sem tartom jelentéktelen adatnak, hogy Bárdos Lajos a »101 magyar népdal«-ban a »pesti« szöveggel közli a kérdéses nótát: »Felszántom a császár udvarát. A »hamisításban« Kodály Zoltán is szekundált neki, minthogy a gyűjteményt ő nézte

át. Ha jobban utánanéznünk a dolognak, még az is kiderül, hogy ez a dal Kodály gyűjtése, mégpedig palóc vidékről. S az a csodálatos, hogy az egész dalban az égvilágon semmi palóc nyelvjárási sajátosság sincs. Sőt, szinte egészen pontosan megfelel az Akadémia Helyesírási Szabályai legújabb kiadása követelményeinek. Tehát ha hihetünk P. L. elméletének, hamis dal a javából, nyilván csekély művészi értéke van... Hinnénk is, ha a »Háry János« világhíre nem cáfolná ezt az elméletet.

De gondoljuk meg a fonákját a kérdésnek: Milyen lenne ez a dal a »Háry János«-ban eredeti palóc hangtani sajátosságokkal?

4. Bármilyen kétes értékű P. L. példának nagy része (már t. i. arra a célra, amit ő bizonyítani akar velük), a művészi előadás kérdésében nagyjából egyetértünk. Persze nem úgy, hogy az általa említett változtatások (*jából* helyett *jából*, *fölszántom* helyett *felszántom*, *édös* helyett *édes*, *kesere* helyett *keserű* stb.) valóban lerontanák egy népdalnak a művészi értékét, s ezért ezekhez okvetlenül ragaszkodni kellene. Én úgy fogalmaznám meg, hogy a művészi előadásban igen nagy *lehetőség* van a szokatlanabb nyelvi formák érvényesítésére is. Ennek is megvannak ugyan a maga határai, korlátai, de én ezen a téren nem lennék nagyon merev, mint ahogy a művészet kérdéseiben általában nem tanácsos túlságosan rövidre fogni a gyepőt. Miben van hát köztünk az eltérés?

Abban, hogy P. L. ezt a kérdést is teljesen egyoldalúan fogja fel, egysíkúnak látja, holott nem az. Először is lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonít a népdal nyelvi formájának, mint amekkora annak a valóságban van. Azután a »művész« önala ugyan-csak valami egyszersmindenkorra meghatározott jegyek összessége, örök érvényű, változhatatlan dolog, amely tárgytól, helytől, időtől és embertől független. Pedig nyilván nem így van. Abból a tapasztalatból, hogy igen sok embernek (neki is és nekem is) valami különös ízt, többletet jelent egy-egy tájnyelvi szöveggel szépen előadott székely, palóc, békési stb. népdal meghallgatása, azt a következtetést vonja le, hogy ez szükségképpen van így. Pedig azoknak, akiknek tájnyelvi ismereteik, tájnyelvi élményeik nincsenek, a tájnyelvi szöveg — annak az a része t. i., amely ismeretlen, szokatlan, érthetetlen előtűnik — már nem művészi többlet, hanem inkább negatív értékű, a mű mondani-valójának befogadását gátló jelenség.

Vehetünk más területről is példát. A pesti egyetemen a jó magyar kiejtési versenyek egyikén a díjnyertes pályázó egy középkori himnuszt mondott el. Nemcsak a bíráló bizottság, hanem a hallgatók nagy része is igen szépnek találta az előadást. Igen, mert jórészt Horváth János tanítványai ültek a padokban, szaturálva a magyar középkor irodalmával, szellemével, amelyet tanárunk igazán szuggesztív erejű közvetítése nyomán tettek a magukévá. — De gondoljuk el, lehet-e kódexeink nyelvén sokaknak írni? Milyen hatást keltene egy (a mi szemünkkel nézve bármilyen szép) kódexrészlet azokban, akik a nyelv akadályát nem tudták, nem tudják leküzdeni? S végül: el lehet-e képzelni, hogy egy középkori vers eredeti kiejtése szerint köztulajdonná válhatik, úgy, ahogy pl. a Kossuth-nóta köztulajdonná vált?

Ez utóbbi még közelebb visz bennünket a népdalok mostani vitás kérdésének a megoldásához. A népdaléneklés szerepe ugyanis a kulturális forradalom mai szakaszában nem pusztán érdekes művészi produkció — kevesek számára. S a hallgató, akinek a dal szól, nem passzív műélvező. A népdalokat, mint a magyar kultúrának egyik igen drága és igen értékes kincsét köztulajdonná akarjuk tenni; azt akarjuk, hogy a különféle magyar vidékek népdaltermésének javát az egész ország, mint a magáét énekelje, ne pedig csak exotikumként hallgassa!

5. P. L. — ha jól értem mondanivalóját — tagadja azt, hogy egy népdalszöveg táji jellege megakadályozná annak a népdalnak az eredeti formában való elterjedését, országosan ismertté válását. Szerinte az, hogy »a szöveg tájnyelvi jellege negatív része a dalnak, amely gátja a tájiból nemzetivé emelkedésnek«, — szépen hangzik, igen tudományosan — csak éppen nem helytálló. Nos, nézzük meg a kérdést közelebbről.

Látott-e, hallott-e már P. L. olyan csodát, hogy egy szőregi parasztleány eredeti székely nótát énekel a kocsmában (tehát *is* helyett *és-t*, *hozza* helyett *hëzza-t*, *be* helyett *bé-t*), vagy palóc nótát, illabiális *à*-val s az *á* helyén *ó*-val, esetleg békésit vagy debrecenit *i*-ző nyelvjárásban? El tudja képzelni ezt a bábeli nyelvzavart? De ettől nem kell félni. Erős a gyanum, hogy Szőregen főként *ő*-ző népdalokat énekelnek, helyesebben a népdalokat *ő*-ző nyelvjárásban éneklük. S esetleg köznyelven. Ami engem illet, én sem hallot-

tam még sohasem Szentgálon a legényeket *ő-ző* nyelvjárásban énekelni. Ők meg zárt *ē*-vel, meg igen nyílt *e*-vel fűjják a nótát. Pedig szinte lehetetlen az, hogy az egyes vidékek között ne volna valami kölcsönhatás népdalok tekintetében is. Ezt P. L. nálam sokkal jobban tudja, de én is tudok egy-két olyan népdalt, amelynek több változata ismeretes ország-szerte.

Persze ha a rím, a ritmus kényszere köti a dalt az »eredeti« formájához, akkor a megváltozás már nem megy végbe olyan könnyen. Így pl. az általa említett dalban: Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz, A szegény barom is csak a pásztorra níz. Mi történik ilyen esetben? Vajjon mégiscsak *i-ző* nótát énekelnek nem *i-ző* vidéken is? Dehogy! Sehogyan sem éneklük. Vagy pedig átalakítják úgy, hogy a saját nyelvük (nyelvjárásuk) rendszerébe pontosan beleilleszkedjék. Az említett nótát én pl. így ismerem: Kiszáradt a tóból mind a víz, mind a sár, A szegény barom is csak a pásztorra vár. Így énekelhetik nem *i-ző* vidéken is, de *i-ző*, *ő-ző*, *à-ző* vidéken ugyancsak!

De itt van egy másik példa is. Nem tudom elképzelni, hogy a Dunántúl bármelyik falujában általánosan ismertté válhatnék ez a — különben igen kedves — nóta:

Van már kis széek, csak lába *kék*, Van már három, csak még egy *kék*.

Miért? Mert a *kék* a Dunántúlon színnév. Tehát vagy nem éneklük, vagy ha éneklük, akkor átalakítják úgy, hogy a saját nyelvszokásuk szerint is legyen értelme. A »108 magyar népdal« közöl is erre példát:

Van már kis széek, csak lába *köll*, Van már három, csak még egy *köll*.

(Azt már persze nem tagadom, hogy nekem a régi formában jobban tetszett, lényegesen könnyedebb volt a szöveg lejtése a belső rím-következtében, de úgy látszik, az érthetőség olyan követelmény, amely minden egyéb szempontot megelőz. Azon meg nyilván őszintén csodálkoznának a népdal éneklői, ha valaki hamisítással vádolná meg őket a *köll* miatt. Ők valószínűleg az »eredeti« formában éreznének hamisságot.)

Elképzelhetetlen, hogy ugyanazon nyelvi közösségben ez a két nóta éljen egymás mellett:

Elmenyek, elmenyek, hosszú útra menyek; *Elmegyek, elmegyek*, el is van vágyásom.

Valószínűleg mindegyikben egyformán éneklük a kiemelt szavakat, a szerint, ahogy az ottani általános nyelvszokásnak megfelel: vagy *megyek*, vagy *menyek*, esetleg *menek*, de a »hiteles eredeti« különbség semmiesetre sem marad meg. Ez természetes is.

Azok a dalolók, akikről én beszélek, nem szerepet játszanak, amikor énekelnek nem »előadnak« egy dalt, hanem a magukét éneklük.¹ Legfeljebb csúfolódásból kerül elő néha egy-egy szokatlan nóta, amellyel más anyanyelvűek (esetleg más nyelvjárást beszélők) furcsa énekstílusát, kiejtését teszik nevetségessé. Arra aligha tud hiteles példát mondani P. L., de mások sem, hogy egy parasztemberekből álló társaság más vidék dalát eredeti hangtani sajátásaival igyekeznék eldalolni. Ez természetes is: a nép nem népies, a paraszttromantika nem paraszti találmány. Az a polgári esztétika, hogy »Akaszszanak fel, ha értem, de szép!« — ismeretlen a nép előtt.

Az idézeteket vég nélkül folytathatnám. Utalhatnék még a Petőfi-versből keletkezett népdalnak (Fürdik a holdvilág...) eredeti és ma is énekelt változata közti különbségre. Az a véleményem, hogy a *méláz* és a *haramja* szónak szokatlan, talán érthetetlen volta az oka annak, hogy a dal második sora: »Méláz a haramja erdő közepében« — így vált országosan ismertté: »Bujdosik a betyár erdő sűrűjében.« Utalhatnék igen sok egyéb irodalmi példára is — de ez túlságosan messze vinne.

Még a zárt *ē* kérdését említtem meg. P. L. Kodály Zoltánra hivatkozik, aki az Iskolai Énekgyűjteményben következetesen jelöli ezt a hangot, ezzel is bizonyítva, »milyen jelentőséget tulajdonít a nyelvjárásnak a népdalok szövegében.«

Sajnos, ebben sem érthetnek egyet P. L.-val. A zárt *ē* ugyanis egyáltalán nem

¹ Érdemes itt idézni Zolnai Béla következő sorait: »A primitív attitűd természetes, meglévő eszköznek s önmagáénak tekint a nyelvet. Amit mond vagy ír, azt formailag — még ha tartalmilag nem mond is igazat — a saját beszédének, önönmaga megnyilatkozásának ismeri el. Mihelyt megszületett az irodalom, a beszélő (író) már nem csupán önkifejezésre használta a nyelvet, hanem mások önkifejező eszközének nyelvkritikával megszerkesztett reprodukálására is.« (Szerepjátás és szóvállalás a nyelvben. Melich Emlékkönyv 475.)

sorolható a kirívó nyelvjárási jelenségek közé. Sőt azt hiszem, egyáltalán nem tekinthetjük nyelvjárási jelenségnek. Hiszen a magyar nyelvjárásterületnek igen nagy részén megvan; a köznyelven beszélők jelentős része is használja. Nekik tehát nem jelent semmi különöset. Akik pedig nem ismerik, azok — akárhogy is van írva — nyílt *e*-nek ejtik. És ha egyáltalán észreveszik a zárt *ē* ejtését más beszédében (énekében), ez kb. olyan hatással lehet rájuk, mintha valaki egy kissé magasabb nyelvválású *ó*-t vagy *ő*-t mondana a megszokott helyén. Egész más tehát, mint ha valaki *ē* helyett *i*-t vagy *ē* helyett *ő*-t mond. Ez utóbbi hangoknak ugyanis értelemmegkülönböztető szerepük van, míg az *ē*-nek azokon a nyelvjárásterületeken, ahol nem különböztetik meg a nyílt *e*-től, természetsszerűleg nincs.

Kodály Zoltán nem azért jelzi a zárt *ē*-t iskolai és egyéb kiadványaiban, hogy ezzel a nyelvjárási különös jelentőségét tanúsítsa — hanem azért, mert a sok egyforma *e* által okozott egyhangúság elkerülése végett szeretné megtanítani azokat a magyar vidékeket is a kétféle *e* megkülönböztetésére, ahol ilyen különbség nincs. Nyelvünk szép hangzását kívánja megőrizni, s ha lehet, fokozni. Az *ē*-zést a köznyelven belül maradandó és általános nyelvi jelenséggé terjeszti. Az már aztán egészen más kérdés, hogy a zárt *ē* tanítható-e, meg lehet-e rá tanítani azokat, akik gyermekkorukban nem tanulták.

6. Még egy példán kell megvizsgálunk P. L. gondolatainak igazságát, azon, amelyet ő is csattanónak szánt. Az írja: »Tegyük át . . . irodalmi nyelvre azt a kedves szegedvidéki népdalt:

Édesanyám édes teje	Kesere is, csuhaj, savanya is,
Kesere a más kenyere,	Néha-néha panaszos is.

Mindenki érzi, milyen hangulati különbséget veszítene el dalunk, ha köznyelvre írva dalolnák énekkaraink.»

Nos, meg kell vallanom, én nem érzem, mit veszítene szépségéből, ízéből, hangulatából a dal, ha a köznyelvi változatot énekelnék énekkaraink és mi magunk is. Sőt, tovább merészkedem. Rám a köznyelvi változat van nagyobb hatással:

Édes volt az anyám teje,	Keserű is, savanyú is,
Keserű a más kenyere,	Néha-néha panaszos is.

A *kesere kinyér* nekem bizony furcsaság a *keserű kenyér* mellett. S arra nézve már jóslásokba sem merek bocsátkozni, mi lenne az eredménye, ha a falumban a P. L. ajánlotta eredeti változatot próbálnám terjesztetni. (Persze az is igaz, hogy az én pátriám nyelvéhez a dalnak köznyelvi formája áll közelebb.) De ez már izlés dolga; éppen olyan keveset bizonyít, mint a P. L. állítása: »mindenki érzi . . .» Éppen ezért P. L. szavaival élve: »elvi vita ide, elvi vita oda», nézzünk körül egy kicsit az adatok, a tények világában. Hogyan éneklük hazánkban ezt a nótát? Mert ha más változatokban is éneklük, akkor már eleve le kell mondanunk arról, hogy csak a szegedvidéki a megváltoztathatatlan. Ha pedig több nyelvjárási változat él egymás mellett — s mindegyik szép és elfogadható —, akkor hogyan lehetne megtagadnunk az élethez való jogot az ugyancsak élő, sőt a legnagyobb tömegek által ismeri (s a tájnyelvi változatot éneklőknek sem szokatlan) köznyelvi változattól?²

Azt a változatot, amelyet P. L. idéz (nyilván saját gyűjtéséből, illetőleg ismeretéből), egyáltalán nem találom. Legközelebb áll talán hozzá a Kálmány gyűjtötte egyházaskéri (Torontál m.) szöveg:

Édesanyám édes teje,	Kesere is, savanya is,
Kesere a más kenyere,	Néha, néha panaszos is.

(Kálmány Lajos népköltési hagyatéka 1 : 601.)

Fel van jegyezve több *ő*-zű változat is: az Alföldről, Somogyból, Baranyából.

Kiskúnhalason így énekeltek:

Édös anyám édös teje,	Keserű is, keserves is,
Keserű a más konyere;	Jaj de sokszor siralmas is.

(Ethnographia 11 : 372.)

² A változatok összeállításához nem végeztem önálló kutatást: Katona Imrének a Kálmány-féle hagyaték I. kötetében (602. l.) található bibliográfiáját használtam fel. Ezúttal is köszönöm, hogy volt szíves felhívni rá a figyelmemet.

A somogymegyei Csökölön :

Édös anyám édös teje ... Köserü is, savanyu is,
Köserü a más kenyere ; Néha-néha siralmas is.

(Magyar Népköltési Gyűjtemény 6 : 58.)

A baranyamegyei Kákicson :

Édös anyám édös teje —! Keserü is, keserves is,
Keserü a más kenyere. Néha-néha siralmas is.

(Kiss Géza : Ormányság 409.)

Mohácson ettől alig eltérő változatban :

Édösanyám édös teje, Keserü is, savanyó is,
Keserü a más kenyere, Utójjára panaszos is.

(Berze Nagy : Baranyai magyar néphagyományok 1 : 469.)

Ennek a változatnak a kiemelt szava azért figyelemreméltó, mert cáfolat P. L.-nak a következő mondatára : »A dal zenéjét ismerő pedig mégúgyse menne a cserébe bele [már t. i. hogy *savanya* helyett *savanyú*-t énekeljünk], mert a *savanya* zeneileg nem pótolható a hosszú magánhangzóval végződő *savanyú*-val.« — Úgy látszik, a mohácsiak nem jól ismerik a dal zenéjét (vagy P. L. elméletét), mert mégis hosszú magánhangzóra végződő szót alkalmaztak a *savanya* helyén. Miért? Mert az ő nyelvükben nincs *savanya*, csak *savanyó*, bár fülünk (úgy érzem) valóban rövid véghangzót várna. A köznyelv még könnyebb helyzetben van : a *savanyú* ugyanis csak írásban végződik hosszú magánhangzóval, a köznyelvi kiejtés — tudtommal — a rövid változatot is elfogadja. Sőt talán ez a gyakoribb.

Nemcsak *ő-ző* vidékről ismerjük a szóban forgó nótát. Göcsejben pl. így éneklük :

• Ides anyám iédös tejē, Ki nem hiszi, csak puóbállo,
De köserü más kényerē ; A Zisten juttassa rájo!

(Gönczi : Göcsej népköltészete 238.)

Végül egy nem *ő-ző* somogyi változat Balatonberényből :

Édes anyám édes teje, Ki nem hiszi, kóstolja meg,
De keserü más kenyere A jól Isten úgy áldja meg.

(Magyar Népköltési Gyűjtemény 6 : 216.)

Ez a változat — persze hiányos fonetikai feljegyzéssel — a dunántúli nyelvjárást képviseli. De azt is mondhatnánk, hogy a köznyelvet, amelyhez ez a szöveg igen közel áll. Az eltérés a kiejtésben a mi szempontunkból nem lényeges. A többi feljegyzés ugyancsak köznyelvi vagy ahhoz teljesen közelálló, akár a Magyar Népköltési Gyűjteményben (8 : 173, 11 : 436), akár Erdélyi Jánosnál (Népdalok és Mondák 2 : 60, 168), akár a Szini Károly kiadványában (A magyar nép dalai és dallamai 89) közölt változatokat nézzük.

Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy ez utóbbi közlések egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy ezeket a dalokat valóban köznyelven is énekelték. A régi néprajzi feljegyzések fonetikus hűség szempontjából meglehetősen megbízhatatlanok, maguk a gyűjtők sokszor sematizáltak, egységesítettek, vagy nem is akarták ezeket a dalokat pontos hangtani hűséggel feljegyezni. De én ezt úgysem akartam sem bizonyítani, sem cáfolni.

A népdalok nyelvi hűségéről szólva azonban meg kell még említenünk azt az eléggé ismert tapasztalatot, hogy a dalnak, a kötött szövegnek a nyelve igen gyakran eltér az illető nyelvjárás sajátosságaitól — mégpedig mindig a köznyelv javára. Talán hiteles adat erre nézve Csűrű Bálint vallomása : »A verses hagyományok kö.ött formájuknál és közkeletű voltuknál fogva nem tükrözik híven a nyelvjárást. Nemcsak szókincsük mutathat eltéréseket a nyelvjárástól, hanem hangtanuk is. Az *i-ző* Szatmárhegyen pl. így énekelnek : *Szép élet a huszárelet a hazaért szenvedni*, pedig folyóbeszédben ezt így mondanák : *Szíp ílet a huszárelet, a hazájr szenvedni*. Eppen ezért a népköltészeti kötött formájú hagyományok nyelvi adatait nem szabad alapul venni hangtani jellemzés szempontjából. A szótári felhasználásban mindig jelezni kell, hogy népdalból van véve.« (A népnyelvi bűvárlat módszere 37.)

Azt hiszem, a felsorolt példákhoz nem kell sok magyarázat. Ha P. L. kitekint szűk pátriája határából, meglátja, hogy amit ő a népdal nyelvi formájára vonatkozólag egyetlen lehetőségnek tartott, ez csak egyike a sokféle — azonosértékű — lehetőségek-

nek. Azonban ezek közül mindegyik többé-kevésbé szűk területre van korlátozva. Egyetlen nyelvi forma országos érvényű, ez emelkedik mindegyik változat fölé: a köznyelvi. A nyelvjárási változatok — noha a magyar nyelvjárások között nincs igen nagy eltérés — a más nyelvjárást beszélőknek is szokatlanok, a köznyelvit azonban mindegyik megérti és elfogadja. Ezt a köznyelvet és a nyelvjárások között meglevő s ma már minőségi különbséget nem szabad számításon kívül hagynunk. A *köserű* és *kesere*, a *könyér* és *kinyér*, az *édös*, *idős* és *iédes* egymáshoz viszonyítva azonos értékű változatok, de a köznyelvi formához képest (*keserű*, *kenyér*, *édes*) ma már másodlagosak.

7. Visszatekintve az eddig elmondottakra, úgy látom, hogy mondanivalómat egy kissé egyoldalúan szinte kizárólag a parasztságra való tekintettel fogalmaztam meg. Pedig P. L. elgondolásának gyakorlati megvalósítása nemcsak a parasztságot fosztaná meg a magyar kultúra egyik igen értékes kincsének jó részétől, hanem szinte néptünk egészét is. A magam nézetének kifejtését mellőzve, Bárdos Lajost idézem, akinek véleménye sokunkénál többet nyomhat a lathan. A szóban forgó vitával kapcsolatosan ezeket írja:

»Kétségtelen, hogy a fővárosi énekesek nem voltak képesek egész pontosan a tájszólást visszaadni. De ha hosszas próbálgatással sikerülne is —, nem sajnálva a ráfordított tömérdek időt — akkor sem helyes a népdalt eredeti tájszólásban énekelni, mert a népdal, függetlenül attól, hogy a parasztság őrizte meg legtisztábban, valamennyiünk közös kincse, általános emberi és művészi értékű megnyilatkozás. Ha tehát fővárosi énekesek a fővárosi közönségnek tájszólásban adják elő a népdalokat, ezzel azt hirdetik, hogy ezek a klassz kus szépségű dallamok csak a parasztnak valók. A közönség megtapsolja őket — ha az előadásuk jó —, de nem fogja azt érezni, hogy ezek az ő dalai is. A tájszólás erőltetése tehát a várost és falut eltávolítja egymástól, ahelyett, hogy még szorosabbra fonná a munkás—parasztszövetség szálait zenei síkon is. Kuriózzummá, néprajzi különlegességgé süllyeszti a népdalt, ahelyett, hogy közkinccsé tenné. Ez politikai és művészi szempontból egyaránt hiba « (Művelt Nép, 1952. január.)

8. Azt hiszem, az elmondottak után már érthetőbbé s elfogadhatóbbá válik a fenti vitás kérdésben vallott felfogásom:

1. Köznyelvünket ismerő, köznyelvünket beszélő énekkar ne ragaszkodik a népdalok előadásában a különleges tájnyelvi — főként hang- és alaktani — sajátosságokhoz, ha ezek köznyelvi formákkal is könnyen helyettesíthetők (a rím, ritmus megsértése nélkül). Különösen ne gondoljon az énekkar a tájnyelvi előadásra akkor, ha a szóbanforgó népdalnak általánosan ismert köznyelvi változata is van.

2. A tájnyelven beszélők természetesen azt a nyelvjárást használják a népdalok előadásában is, amelyen beszélnek. Az ő énekükben néha az lenne komikus, ha olyan köznyelvi hangot erőltetnének, amelyet nem tudnak kiejteni. Pl. a palóc nyelvjárást beszélők a köznyelvi *a* és *á* hangot.

3. A legfelsőbb művészi fokon, mintegy színészi produkcióként, egy-egy táj jellemzése végett meg kell engednünk a különleges tájnyelvi jelenségek alkalmazását is. E kérdés részletei azonban még meglehetősen kidolgozatlanok.

Nem ringatom magam abban a reményben, hogy sikerült Péter Lászlót meggyőzőm. De ha ő nem, talán más olvasó mégiscsak elfogad valamit abból, amit a vitából a módszer kérdésében is leszűrhetünk:

1. Népdalaink kérdését is, mint a világnak minden jelenségét, a fejlődés vonalában lehet szemlélni és értékelni.

2. Ha rangsorolni akarja valaki a népdalokat nyelvjárási sajátágaikkal való énekelhetőségük szempontjából, a helyes és kívánatos az lenne, ha a nyelvi jelenségeket osztályozná: melyek azok a tájnyelvi jelenségek, amelyeket nem lehet köznyelven kifejezni, illetőleg amelyeket köznyelvi alakokkal lehet vagy éppenséggel kell helyettesíteni. Ez igen szép és fontos részletmunka volna.

3. Nem lehet úgy szemlélni köznyelvünket, ahogy — néha kimondva, néha a sorok közül kiolvashatóan — P. L. szemléli. Köznyelvünk a magyar nyelvnek nem valami harmadrendű változata, hanem fő formája, amely a nyelvjárások fölé emelkedik, mint nemzeti egységünknek egyik leglényegesebb szimbóluma, biztosítéka, őrzője. A tájnyelvet, annak sajátosságait mind tudományos, mind esztétikai szempontból én is igen nagyra tartom. Sőt személyes szálak is erősen fűznek hozzá. De azt már mégsem állítanám, hogy a tájnyelvből az az érték (csak az az érték), ami megreked táji keretek között, nem pedig

az, ami nemzeti nyelvünkben tovább él! Ne gondolja tehát P. L. sem azt, hogy a köznyelv már a *nihil* kapuja. Vagy nem erre gondol, mikor felfogásomat — nemes egyszerűséggel — nihilistának nevezi?

4. Nincs okunk rá, hogy kételkedjünk P. L. szavainak őszinteségében, amikor hozzászólása elején a társadalmi reakciót szolgáló narodnyik—népies irányzatot elítéli. Arra azonban talán nem lesz fölösleges figyelmeztetnünk, hogy ha valaki következetesen végiggondolja az ő állításait (amit P. L. nem tett meg!), talán nem egészen jogtalanul merül fel benne a bibliai példa Ézsau kezéről és Jákob hangjáról.

De a paraszti kultúrának ilyen védelme végeredményben parasztellenes: kizárja a parasztságot a magyar kultúrának egy igen jelentős részéből, mert gyakorlatilag elzárna minden vidék parasztságát a többi vidék parasztságának — eredeti formájában természetesen át nem vehető — dalaitól. De kultúraellenes is, mert a magyar kultúrának egy részét megrekesztené (nyelvi korlátaival) táji elzárkózottságában, elzárna népünk nagy tömegeitől.

(Nem vetettem fel eddig a kérdést, de azt hiszem, jogosult: akarja-e P. L. egyáltalán, hogy az egyes tájak dalai mindenütt elterjedjenek, közkinccsé legyenek? Vagy inkább azt szeretné, ha megmaradnának táji jellegzetességeknek?)

5. Ami az »elvi vita ide, elvi vita oda« álláspontot illeti, azért nincs igaza P. L.-nak, mert elvi elgondolás, elméleti alapvetés nélkül egyáltalán nem tudunk rendet teremteni a világ dolgaiban. Az aztán természetes, hogy az elméletnek csak konkrét anyag lehet egyrészt a kialakítója, másrészt az igazolója. P. L. ugyancsak elméletből indul ki, de — rossz elméletből. Ezt a konkrét anyag be is bizonyítaná, ha kellő tárgyilagossággal hallgatna is az anyag, az adatok vallomására.

Kissé hosszúra nyúlt válasznak végre értem. Talán nem volt felesleges ezeket a kérdéseket alaposabban is megvizsgálni. P. L. cikke első olvasásra tetszetős, sokakat megtéveszthet, s mint mondtam, P. L. nem áll egyedül fentebb kifejtett véleményével. Probléma még ezek után is akad bőven, hiszen a részletkérdések megvizsgálása (amely, ha az egésznek a körvonalait már látjuk, a legizgalmasabb) szinte még teljesen hátra van. Erre kell szövekeznünk: íróknak, zenészeknek, néprajzosoknak, nyelvészeknek.

Rag-e a birtokos személyrag? Mai nyelvtantanításunkban jelentős szerepet kapott a szóelemzés is. A szóvégződéseket osztályozva megkülönböztetünk képzőket, ragokat, jeleket. A ragnak a meghatározása — a rag olyan végződés, amely nem változtatja meg a szónak jelentését, csak a mondatbeli viszonyát — nem fedí a birtokos személyrag szerepét, ugyanis a birtokos személyrag nem mondatbeli viszonyt fejez ki, hanem csak módosítólag megjelöli a birtokos személyét.

Nem szándékom a birtokos személyragnak *birtokos személyjelle* való átkeresztelését példákkal igazolni, mert úgy vélem, hogy ez önmagában is érthető. Mégis egy külsőségre szeretnék rámutatni, ami a szótani elemzés során önként adódik. Az igerag és a névszórag a szó végén áll, azaz nem állhat a jel vagy képző előtt, csak utána. (Itt nem gondolok kivételes esetekre.) S ha ez így van, akkor ez a tény is amellett szól, hogy *birtokos személyjelle* kellene beszélnünk, mert a *birtokos személyjelle* ellátott szó felveheti a névragekat, de a *birtokos személyjel* előtt nem állhat névszórag.

Ilyen régi műszót, mint a birtokos személyrag, megváltoztatni nehéz dolog, de a nyelvi jelenségek pontos meghatározása ezt megkívánja.

Turi Károly

Népek és nyelvek

A ROMÁN NYELV. II.

Írta: Bakos Ferenc

A román nyelv története. A román nyelv kialakulásáról fentebb volt szó, ezért ebben a részben csak a román nyelv későbbi történetét akarom nagy vonásaiban ismertetni. Bár tudósítások és adatok a román nyelvről már a 11. századtól kezdődően találhatók, az első román nyelvemlék csak a 16. sz. első feléből származik.

Ez egy 1521-ből származó levél, amelyben Brassó bíráját egy Neacșu nevű bojár a török veszélyre figyelmezteti. Felmerül a kérdés, hogy miért ilyen késői az első román nyelvemlék, amikor a román nyelvről jóval korábbi adataink vannak. A magyarázat abban rejlik, hogy a románok görög-keleti hitűek voltak, így az egyház nyelve is szláv volt. Az egyház dühödten harcolt a román nyelv egyházi nyelvként való használata ellen. Ez nyilvánvaló abból is, hogy egy 16. sz.-ból származó román nyelvű vallásos könyv szélén ezt a megjegyzést találták: »Ez a könyv román nyelven van írva és semmire sem jó«. Mégis, ha a román nyelv fejlődését tanulmányozzuk, azt találjuk, hogy a 16. század vége felé és a 17. században a román fejedelemségek főpapságának érdeklődése egyszerre a nép nyelve felé fordul, a legnevesebb metropoliták román nyelven írnak egyházi műveket, sőt maguk látnak hozzá a vallásos szövegek fordításához. Hogyan lehetséges az, hogy a román egyház, amely eddig mereven ragaszkodott az ógyházi szláv nyelv használatához, megváltoztatja álláspontját? Az ellentmondás csak látszólagos. Kétségtelen, hogy nem pusztá jószándékból tette, hanem mert kényszerítve volt rá. Tudjuk a magyar történelemből, hogy a 16. sz. folyamán elterjed és megerősödik a protestantizmus. Az erdélyi protestánsok, magyarok és szászok, hitterjesztő tevékenységüket ki akarták terjeszteni a közöttük élő románokra is. Ezért nyomtatják ki román nyelven a bibliát és különféle román nyelvű propagandairatokat terjesztenek az erdélyi román-ság körében. Az 1544-ben kinyomtatott első román könyv, az evangélikus káté, maga is ennek a mozgalomnak a terméke. Az egyház természetesen ellenzte a szentiratok fordítását, hiszen ennek éle az egyház hatalma ellen irányult. A nemzeti nyelven való istentisztelet eszméje azonban feltartóztathatatlannul terjedt. Ez természetes is, hiszen a nép nem értette az istentisztelet szláv nyelvét. Az első román nyomtatványok elő- és utószavai, mintegy mentegetőzősképpen, állandóan erre hivatkoznak. Coresí, akinek a nevéhez fűződik a román irodalmi nyelv megteremtésének első korszaka, 1564-ben megjelent prédikációs könyvében arról ír, hogy mivel minden nép a maga nyelvén hallhatja isten szavát, csak a román nem, román nyelven nyomtatta ki a négy evangéliumot és az Apostolok Cselekedetét; több pap fejezte ki azt a kívánságát, hogy román nyelven magyarázhassa az evangéliumot, ezért egy román nyelvű evangéliumot is kiadott. Az alsópapság tehát a protestáns példa nyomán rátért a nemzeti nyelven való istentiszteletre és prédikációra. A görög-keleti egyház kénytelen volt eltérni a fordításokat, sőt bizonyos mértékig elő is segítette, mert különben a protestáns fordítások terjedtek volna el. Ez a későbbi könyvekből ki is derül, mert bennük említés történik arról, hogy a fordítás a görög-keleti rítus szellemében készült, s hogy az egyház vagy a fejedelem a könyv terjesztése ellen nem emelt kifogást. Így az egyházi szláv nyelv elhagyásával az egyház, akarata ellenére, a nép nyelvénél terjesztőjévé vált.

Az első román nyelvemléket a kéziratos és nyomtatott szövegek hosszú sora követi. Ezeknek nyelve még kezdetleges és fejletlen, hiszen eddig írásban nemigen használták a román nyelvet; az egyház és az állam hivatalos nyelve az ógyházi szláv nyelv volt. Ekkor még nem kereshetjük az irodalmiság és kiműveltség jellegzetességeit. Ezek kifejlődése csak a későbbi századok folyamán történt meg. Éppen ezért a különböző szövegek a mai állapothoz képest jóval nagyobb nyelvjárási sajátosságokat mutatnak. Kétségtelen, hogy az első szövegek nyelve bizonyos vonásaiban különbözik a mai román nyelvtől, de ez mit sem változtat azon, hogy a 16. századi román nyelv nyelvtani rendszere csak igen kis mértékben tér el a maiétól. A szókészletben és a mondattanban vannak a mai nyelvállapothoz képest nagyobb eltérések. Az első nagyobb terjedelmű román szövegek fordítások az ógyházi szlávból, érthető tehát, hogy a szláv sajátosságok erősen érezhetők bennük. A másik sajátossága ezeknek a szövegeknek, hogy sok olyan latin szót és népi latin szerkezetet találunk bennük, amelyek ma már legfeljebb csak a nyelvjárásokban élnek.

Az első szövegek megjelenése óta különféle hatások érték a román nyelvet. A 18. sz. folyamán a török uralom alatt lévő román fejedelemségekbe a szultán idegen, görög uralkodókat nevez ki. Ezek Konstantinápoly Fanar nevű előkelő városrészében laktak, s a fejedelemségekbe nagy kísérettel érkeztek. Az államszervezetbe is egyre több görög került be. A nyelv szótári szókészlete — tanítja Sztálin elvtárs — közvetlenül tükrözi a társadalomban, a termelésben beállott változásokat. Így kerül be a 18. századi román nyelvbe igen sok újjörög-ügynevezett fanarióta szó, hogy a következő században mint-

egy 150 kivételével a fanarióta uralkodókkal együtt eltűnjék.¹ A mult század második fele óta a kozmopolita burzsoázia a szláv elemeket mindenáron ki akarta szorítani a román nyelvből. Így egy zsargont hívott életre, amely tömve volt francia, sőt a legutóbbi időben angol elemekkel. Mondanunk sem kell, hogy ez nem a román nyelv, hanem valamilyen — mint gúnyosan hívták — »madárv nyelv« volt. Ezt a zsargont és beszélőit a Felszabadulás kisöporította a román nép életéből és megnyitotta az utat a román nyelv soha nem tapasztalt fejlődése, a nép nyelvének magas fokra emelése előtt.

A román nyelv néhány jellegzetessége. Nem célom, hogy a román nyelv rendszerét teljesen bemutassam, egy rövid cikk keretében ezt nem is lehetne megtenni. Néhány sajátosságot viszont meg kell említeni, hogy keletkezésének, történetének és nyelv-járásainak rövid ismertetése után teljes képet kapjunk a román nyelvről.

A *hangtan* területén meg kell ismerkednünk a román nyelv két speciális magánhangzójával. Az egyikről már volt szó, ez az ajakkerekítés nélkül képzett *ö*-szerű hang, amelyet a román helyesírásban az *a* betű fölé tett kis félkörrel jelölnek: *ă*. A másik hang azonos azzal az orosz hanggal, amelyet az orosz сын 'fiú' szóban ejtenek. Kétféleképpen jelölök: ha a szó elején áll, akkor az *i* betűre tett kis háztetővel *î*, ha a szó belsejében vagy végén van, az *a* betűre teszik ugyanezt a jelet: *â*. Hangtani sajátosságai közül talán a legjellemzőbb az, hogy az *e* és az *o*, ha utána *a*, *ă* vagy *e* hang van, *ea*, *oa* kettőshangzová válik, így a latin *sera* szóból *seară* lesz a szóvégi *a* hatására, hasonlóképpen a latin *porta* szóból *poartă*.

Az *alaktan* területén mutatkoznak meg leginkább a román nyelv jellegzetességei. Ezek közé tartozik a már többször említett hátrahagyott, a szótesthez simuló határozott névelő. Mint a legtöbb nyelvben, a románban is eredetileg mutatónévmasból fejlődött ki. A népi latinban a főnév és melléknév közé beiktatták az *ille*, *illa* névmást: *homo ille bonus*. A mutatónévmas lassan összeolvad a főnévvel és kialakul a hátrahagyott névelő: *omul bun*. A nőnemben a szóvégi magánhangzóhoz járul az *illa*-ból lett *a*, pl. *porta* > *poartă*; *porta illa* > *poarta*.

A román nyelv egyik érdekessége a kétesetes névragozás, vagyis a főneveknek és a melléknemeknek mind az egyesszámban, mind a többesszámban csak két esetük van. Az egyik eset kifejezi az alany- és tárgyesetet, a másik eset pedig a részeshatározó és birtokosetet jelölésére szolgál. Az ebből a rendszerből fakadó nehézségeket a román nyelv sajátos eszközökkel győzi le. Láttuk, hogy az alany- és tárgyesetet egy alak fejezi ki. Ha az alanyt és tárgyat külön esetrag egymástól nem különbözteti meg, akkor szórendi helyük meg van kötve: a tárgy csak az alany után állhat, mert különben félreérthető a mondat értelme. A latinban, mint ismeretes, a tárgynak külön ragja volt: *Petrus ferit Paulum* 'Péter veri Pált'. Ezt a szórendet az érthetőség kára nélkül meg lehetett változtatni: *Paulum ferit Petrus*. A latin későbbi fejlődése folyamán azonban a szóvégek lekopáltak, úgyhogy a tárgy ragja is eltűnt és mondatbeli helye rögzítődött. Ezt kerüli el a román nyelv, amikor az embert, de néha az élőlényeket is jelentő főnév tárgyesetét külön, mégpedig új eszközökkel jelzi. Ez abban áll, hogy ilyenkor a személyt jelentő főnév elé a *pe* előjáró kerül. Tehát az említett *om* 'ember' tárgyesete: *pe om* 'embert' lesz.

Hasonló nehézséggel találkozunk a másik alak esetében, amelynek mint láttuk, részeshatározói és birtokosetési funkciója van. Sok esetben csak a mondat igen figyelmes elolvasása után lehet megállapítani, hogy melyik esetről van szó. Ezért a román itt is kifejlesztett egy olyan sajátosságot, amely ilyen mondatanni nehézségeken átsegít: a birtokos névelőt. A határozott névelővel ellátott főnév esetében a birtok szórendi helye meg van szabva, közvetlenül megelőzi a birtokost: pl.: *casa domnului* 'az úr háza'. Jelzős szerkezetekben, határozatlan névelős alakban használjuk a birtokos jelzőt. Melléknévi természetű, nemben, számban és esetben ragozható. Érdekessége, hogy a birtokkal és nem a birtokossal egyezik meg. Lássunk néhány példát: *casa frumoasă a domnului* 'az úr szép háza' (itt a birtokos névelő nőnemű alakja, a jelenik meg, mivel a *casa* 'ház' szó nőnemű); *un cal al domnului* 'az úr lova' (a *cal* 'ló' szó hímnemű, tehát itt a hímnemű *al* alak áll). A birtokos jelzőt ezenkívül más funkciók ellátására is használják, így a sorszámnevek képzésében.

¹ Gálldi: Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes, Budapest, 1939.

A román nyelv az eseteken kívül természetesen előljárókat is felhasznál a szavak mondatbeli viszonyának jelölésére. Az előjáró általában a névelőtlen alakhoz járul, de ha a főnévnek jelzője van, az előjáró a határozott névelős alak előtt áll, pl.: *în casă* 'a házban', de *în casa frumoasă* 'a szép házban'.

A névragozás területén meg kell még emlékeznünk a semlegesnemről. Az újlatin nyelvek közül a román az egyetlen, ahol megmaradt mindhárom nem. De a román nyelvben sem a latin-*semlegesnem* alakja maradt meg, hanem a *semlegesnem* kategóriája. A románban a *semlegesnemű* főnevek sajátos módon viselkednek: az egyesszámban a hímneműek, a többesszámban a nőneműek módján ragozódnak. Éppen ezért a román *semlegesnem*et sokan nem is tartják igazi *semlegesnem*nek, hanem kétnemű főnévről beszélnek. Mégis, mi bizonyítja, hogy a románban megtalálható a *semlegesnem*? Elsősorban az, hogy az ebbe a csoportba tartozó főnevek egy-két kivétellel csak anyag- és tárgynevek, tehát természetes nemmel állunk szemben. Másik jellemzőjük, hogy egyszerűs-*mind gyűjtőnévi jelentésük is van, végül pedig a latin semleges -ora* ragból származó *-uri* végződést csak ezek a főnevek vehetik fel.

Amikor a román nép és nyelv kialakulását ismertettük, szó volt azokról a szláv nyelvjárásokról, amelyekkel a fiatal román nyelv megvívta győztes harcát. Nem lenne teljes a román nyelv sajátosságainak bemutatása, ha nem beszelnénk a román nyelvet ért meglehetősen nagy szláv hatásról. Szláv elemek hatoltak be nemcsak a szókincsbe, hanem a román nyelv nyelvtani rendszerébe is. »... a keresztelkedésnél az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki, megőrzi nyelvtani szerkezetét, megőrzi alapvető szókincsét és saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődik tovább, evvel szemben a másik nyelv fokozatosan elveszti minőségét és fokozatosan elhal² — tanítja Sztálin elvtárs. Természetesen, a román sem valamilyen »keveréknyelv«, hiszen ilyen nincs. A keresztelkedések folyamán a román nyelv győztesként vívta meg harcát a reá ható idegen nyelvek ellen. Azonban evvel nem áll ellentétben, hogy kivételes esetekben, így a románban is, nagyszámú idegen nyelvi szerkezet is bekerült a nyelv sajátosságai közé.

Lássunk most már néhány ilyen szláv jellegű szerkezetet. A névragozás bemutatásakor kellett volna megemlíteni az egyesszámban külön raggal ellátott megszólító esetet, a *vocativust*. A hímnem esetében szabályos latin fejlődést láthatunk, azonban néhány nőnemű főnév a *vocativusban* már szláv mintára ragozódik, pl.: *sora* 'nővér', *vocativusa: soro!*, *Ana* 'Anna', *voc.: Ano!* Ugyanígy ragozódnak az *-a-ra* végződő hímnemű tulajdonnévek: *Toma* 'Tamás', *voc.: Tomo!* (vö. óegyházi szláv *žena* 'asszony, feleség', *voc.: ženo*).

A legerősebb szláv hatást azonban az igeragozásban találhatjuk. Az összetett időkben régebben igen gyakran, ma már inkább csak a költői nyelvben a segédige az ige után áll. Az ilyen szerkezetek igen gyakoriak az óegyházi szlávban. Néhány ige, amely a többi újlatin nyelvben cselekvő, a románban visszaható lesz. Ha néhány ilyen esetet számbaveszünk és összehasonlítjuk a bolgárral, világos a párhuzam: illik: rom. *a se cade*, bolg. *pada se* (az ige értelme mindkét esetben eredetileg 'esni'), gondolkozni: rom. *a se gândi*, bolg. *dumam se*. Egyes igeidők szerkezete is szláv hatásra alakult ki. Ilyen például a feltételes mult, amelyet az *a fi* 'lenni' segédige segítségével képeznek. Ez a képzésmód erősen hasonlít a bolgár feltételes jelenre, amely ugyancsak a *bi* 'lenni' segédigével alakul.

A szláv hatást tárgyalva meg kell még említenünk a szóképzésben való jelentkezősét: a prefixumok és suffixumok jelentős része szláv eredetű.

Befejezésül szólani kell néhány szót a román szókincsről, amelyben az újlatin elem mellett kétségkívül a szláv eredetű szavak vannak a legnagyobb arányban képviselve. Nagy általánosságban három réteget lehet megemlíteni; az elsőhöz tartoznak azok a bolgár elemek, amelyeknek jelentős részük volt a román nyelv kialakulásában; a második a 16—17. sz. folyamán került a románba, itt már nemcsak bolgár, de ukrán és orosz elemek is szóba jöhetnek; a harmadikat azok a szavak és kifejezések alkotják, amelyeket a felszabadulás után vett át a román nép az oroszból, pl.: *activ* 'aktíva', *cadre* 'kader', *sovhoz* 'szovhoz', *udarnic* 'élmunkás' stb. Világos, hogy az ilyen szavak és kifejezések

² Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. — A nyelvtudomány néhány kérdéséhez (Melléklet: Válasz az elvtársaknak) Bp. 1950, Szikra. 27. l.

nemcsak a románba, hanem valamennyi népi demokrácia nyelvébe átmentek, mivel a szocializmus alapjainak lerakásában a hatalmas Szovjetunió szolgált mintaképül.

Megemlíthetjük, hogy a román nyelv szláv elemeinek egy része a magyarban is megvan. Ilyenek pl. *temniță* 'tömlő', *stălp* 'oszlop', *sânt* 'szent', *slugă* 'szolga', *greblă* 'gereblye', *muncă* 'munka', *rac* 'rák', *cărciuma* 'kocsmá', *bivol* 'bivaly', *camătă* 'uzsora', 'kamat' stb. A szláv befolyás néha a latin eredetű szó jelentését is befolyásolja, így vette fel a latin *lumen* 'fény'-ből származó *lume* az azonos jelentésű szláv szó hatására a 'világ' jelentést (vö. orosz свет 'világosság, világ'); néha az eredeti jelentés mellett találjuk a későbbi, szláv hatásra kialakult, második értelmet, így a *juca* igének a 'játszik' jelentés mellett 'táncol' értelme is van (vö. orosz играть 'játszik, táncol').

A magyar—román közös múlt megmutatkozik a jövevényszavakban is. Már a legrégibb román szövegekben találkozhatunk magyar jövevényszavakkal, így *ăldui* 'áld', *belșug* 'bőség', *heleșteu* 'halastó', *oraș* 'város', *tăgădui* 'tagad', *hotar* 'határ' stb. A magyar irodalmi nyelvbe is bekerültek román szavak: *afonya*, *cimbora*, *fișur*, *képé*, *góbé*, *jăta*, *mokány*, *pulya*, *poronty* és egyebek. Szándékosan csupán olyan szavakat soroltam fel, amelyek az irodalmi nyelvbe is átmentek, mert a tájszavak felsorolása hosszú lapokat kívánna. Mindkét nyelvre hatottak a török nyelvek is, a középkorban a kun és a besenyő, majd a török elnyomás idején az oszmánli-török; néhány példa: *hambar* 'hombár', *scrum* 'korom', *ciocan* 'csákány', *baltag* 'balta', *papuc* 'papucs', *haraci* 'harács', *haram* 'rabló, haramia'. Meg kell még említenünk, hogy van a románban jelentős számú albán szó is.

A nem latin elemek meglete távolról sem jelenti azt, hogy a román nyelv ne lenne egyértelműen újlatin nyelv, s hogy a története folyamán megtörtént kereszteződésekéből és a rá ható számos befolyás hatásából nem győztesen és töretlenül került volna ki. Az idegen elemek nem csökkentik, hanem ellenkezőleg, emelik a román nyelv szépségét és kifejezőkészségét.

Nyelvművelés

A MOZGALMI ZSARGONRÓL. III.

Írta: Fónagy Iván és Soltsész Katalin

8. A mozgalmi zsargon elkülönüléséhez nagy mértékben hozzájárul, hogy még a hangsúlyelosztásban és a hanglejtésben is elűt a köznyelvtől.

A magyar beszédben a hangsúly az egyes szólam első szótagjára esik (hacsak a szólam nem névelővel vagy kötőszóval kezdődik). A szólam többi szótagjának erőssége tehát általában nem haladja meg az első szótagét. Ha a mondat több szólamból áll, akkor az első szólam nyomatékosabb a későbbiekénél, hacsak nem akarjuk kiemelni a következő szólamok egyikét. A mozgalmi nyelvben gyakran hallunk azonban ilyen mondatokat: »Nagyon kevesen voltak ott az elvtársak közül« (B. B. tudományos tisztviselő), ehelyett: »Nagyon kevesen voltak ott az elvtársak közül.« »Az nem baj!« (H. P. tudományos tisztviselő), ehelyett: »Az nem baj!« »Tudjuk azt, hogy...« (ua.) ehelyett: »Tudjuk azt, hogy...« stb. Idegenül csengnek az olyan mondatok, melyek a főhangsúlyt az utolsó szólamig visszatartják: ...s ez sokkal jobban felkeltette az elvtársak felelősségérzetét.« (K. É. tudományos tisztviselő). Ehelyett: ...s ez sokkal jobban felkeltette az elvtársak felelősségérzetét.« Én most konkrétan a Szabad Nép Baráti Körökre gondolok...«, ehelyett, hogy: Én most konkrétan a Szabad Nép Baráti Körökre gondolok« (M.P.-né tudományos tisztviselő). Ők nem szívesen mentek bele ebbe a tárgyalásba« (R. G. adminisztratív munkatárs). Ehelyett: Ők nem szívesen mentek bele ebbe a tárgyalásba.«

A szokatlan nyomatékeloszlást sajátos hanglejtésformák kísérik. Néhány típusra szeretnénk felhívni csupán a figyelmet.

1. A hanglejtés nem a szólam elején éri el a csúcst, mint a kijelentő, felszólító- (és bizonyos kérdő-) mondatokban általában, hanem a valamelyik szokatlanul kihangsúlyozott következő szótagon.

En nem vagyok any-nyi-ra mege - lé - ged - ve a bé - ke - bi - zottság mun - ká - já - val

E típus változatának tekinthetjük azt a formát, amely a fentiekén kívül abban különbözik még a köznyelvi hanglejtéstől, hogy a (szokatlanul) emelt szótagot megelőző rész megtartja az első szótagban elért hangszintet, ami bizonyos kántáló jeleget kölcsönöz a beszédnek.

Ta - valy vol - tak o - lyan e - se - tek

(S. Gy. tudományos tisztviselő).

2. A pártzsargonra jellemző, későn érkező nyomaték a hanglejtés hirtelen esésével, mélyítésével is párosulhat. Meglehetősen gyakori a portementó, hangcsúszás a kiugró szótagon belül.

az nem baj

(H. P. tudományos tisztviselő).

Tudjuk azt

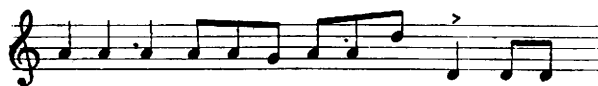
(H. Gy. pártnapi előadó).

A hangsúlyelőtti szótagok többnyire itt is egyszinten mozognak ; a kántáló jelleg akkor válik azonban erősen érezhetővé, ha ez a hangsúlyt megelőző rész kettőnél több szótagból áll.

u - gyan a - zok az elv - tár - sak

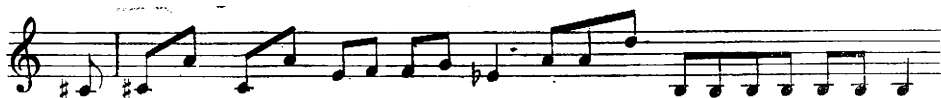
(egy pártnapi előadó).

Pá - pábbak a - kar - nak len - ni a pá - pá - nál

(S. L. tudományos tisztviselő).

3. A hangsúlyos szótagot követő szótagok hanglejtése a zsargonban emelkedhet is, ami különösen szokatlan lévén, különösen kellemetlen hatást tesz a kellőképen nem edzett fülre.

Ez sok-kal job-ban felkel-tet-te, az elv-tár-sak fe-le-lősség-ér-ze-tét

(K. É. tudományos tisztviselőnő).

Mi-lyen ha-tal-mas mér-ték-ben nő-vel-te...

(H. J. főiskolai tanár).

A mozgalmi nyelv nyomatékeloszlásáról és hanglejtéséről többet és pontosabban nagyszámú felvétel alapján és a köznyelvi nyomatékeloszlás és hanglejtés alaposabb ismeretében mondhatnánk csupán.¹⁰

9. Miért használjuk, ha használjuk, a zsargon-szavakat? Erre a kérdésre legtöbbször azt felelnék: mert mások is használják. Megfigyeléseink alapján hozzátehetjük: bizonyos alkalmakkor. Úgy érzik sokan, hogy mozgalmi rendezvényeken, mozgalmi tárgyról így szokás, így lehet csak beszélni. A fenti mozgalmi kifejezések — amint az a példákból is kiderül — a pártsajtóban, sőt egyrészt a marxista klasszikusok műveinek fordításában, pártunk vezetőinek beszédeiben, cikkeiben is előfordulnak. Ez is megerősíti az embereket abban a hitükben, hogy valamiféle »pártnyelvről« van szó. Holott, ha jobban szemügyre vesszük a pártzsargon fenti forrásait, kiderül egyrészt, hogy pártunk vezetői ezeket a kifejezéseket általában helyesen, nem »zsargonszerűen«, a köznyelvtől és irodalmi nyelvtől eltérő módon használják, hanem a szó tulajdonképeni értelmében; kiderül másrészt, hogy sok esetben az orosz vagy német nyelvben helyes, pontos kifejezés helytelen, magyartalan fordításáról van szó.

És ami a fő: amikor egyes szavakat, fordulatokat vesszünk át helytelenül, torzítván példaképeinktől, nem vesszük át a lényegét. A marxista klasszikusok, pártunk vezetői sohasem használnak bizonytalan értelmű vagy egyenesen tartalmatlan kifejezéseket. Írásaikban, beszédekben a szavak jelentése pontos és minden egyes szó mögött ott érezzük az életet, a gyakorlatot. Világosan kifejtette Sztálin elvtárs, hogy »a marxista-leninista elmélet elsajátítása egyáltalán nem azt jelenti, hogy kívülről be kell vágni a formulát. Az utánzás lehető leghelytelenebb, lehető legszerencsétlenebb formája ez. Ez a felszínes utánzó hajlandóság magyarázza a felkapott kifejezések gyors terjedését is. Legtöbb esetben ugyanis nem a marxista klasszikusok olvasása folyamán sajátítják el ezeket a kifejezéseket, hanem a mozgalmi életben egymástól, a párttagoktól, pártfunkcionáriusoktól veszik át őket. Átveszik akkor is, ha tudják, hogy hibás kifejezésről van szó. Gondoljunk például arra, hogy a *lássá*, *tudhassa*, *tartsa*-féle jelentőmödbeli tárgyas ragozása alakokat olyanok is használják, akik tisztában vannak az igék helyes ragozásával. Lényenkor nem egyszer opportunizmussal állunk szemben.¹¹

Azok, akik szüntelenül, tudatosan pártzsargon kifejezéseket használnak, többnyire igen olcsón szeretnék elnyerni a pártszerű magatartást megillető tiszteletet. Kissé úgy fogják fel a Pártot, mint a régi tisztviselők az államapparátust, a bürokráciát, akik elsőrendű feladatuknak tekintik a »hivatalos nyelv« elsajátítását, és úgy érzik, hogy ezzel túljutottak a nehezén. Hogy a pártzsargon használata mögött nem minden alap nélkül tétélezünk fel bürokratikus maradványokat, erre utal a pártzsargon bürokratikus

¹⁰ A mozgalmi nyelvben mutatkozó hangsúlyeltolódással Lőrincze Lajos foglalkozott a rádióbemondók számára tartott előadásában. Már 1944-ben »a magyar hangsúly romlásáról« írtatott cikket Bulányi György (MNY 40). Az akkor megfigyelt jelenségek nem azonosak a pártzsargon sajátágaival.

¹¹ Hasonló jelenségeket, úgy látszik, más nyelvterületen is kitermel a mozgalom. André Stil egyik regényében a kikötőmunkások pártszervezetének egyik pártnapra hozzászólója veti egyések szemére, hogy a párt vezetőinek beszédeiből kiragadnak egyes szavakat, és ezeket aztán okkal-ok nélkül, derűre-borúra használják. (Le premier choc, Paris, 1951. 95. l.)

színezte és az a tény, hogy a bürokratikus nyelvezet időnként bürokratikus módszerekkel, formalizmussal karöltve jelentkezik. Az általános és homályos jelentésű szavak használata igen megkönnyíti az általános, nem konkrétizált utasítások, jelszavak kiadását, és megkönnyíti — amint láttuk — azt is, hogy keveset vagy éppen semmit se gondoljunk akkor, amikor lényeges kérdésekről beszélünk.

Sztálin elvtárs üres fecsegője is »mozgalmi tolvajnyelven«, ennek segítségével igyekszik kitérni a válasz alól. Idézzük ezt — a zsargon ellenfelei közt igen nagy népszerűségnek örvendő — részét Sztálin elvtársnak a Bolsevik Párt XVII.-kongresszusán tartott beszámolójából:

En: Hogy állnak nálatok a vetési munkálatok?

Ő: A vetési munkák, Sztálin elvtárs? Mobilizáltuk magunkat.

En: Na és?

Ő: Élére állítottuk a kérdést.

En: Na és azután?

Ő: Fordulat van nálunk, Sztálin elvtárs, hamarosan meglesz a fordulat.

En: De mégis?

Ő: Haladás jelei mutatkoznak.

En: De végül is, hogyan állunk a vetéssel?

Ő: A vetéssel, Sztálin elvtárs, egyelőre sehogysem állunk.

Íme a fecsegő ember ábrázata. Mobilizálódtak, élére állították a kérdést, fordulat is van náluk, javulás is, de a dolog egy tapodtat sem mozdult. Éppen úgy, ahogy nemrégiben egy ukrainai munkás jellemezte az egyik szervezet állapotát, amikor megkérdezték tőle, hogy van-e vonala annak a szervezetnek? Háthogy vonala... vonala az persze van, csak munkát nem látni sehol.

A pártzsargonról beszélgetve valaki azt az ellenvetést tette, hogy nehezen helyettesíthető kifejezésekről van szó. Hogyan mondhatná ő másképen, hogy »valaki rosszul viszonylik a munkájához«? Arra a tanácsra, hogy nevezze meg pontosabban, milyen hibáról van szó: lusta-e, hanyag-e, felszínes-e? azt felelte, hogy ahhoz nem ismeri még elég jól az illetőt. Igen: ezek a pártzsargon előnyei. Kritizálhatunk valakit vagy valamit anélkül, hogy alaposan ismernők azt, akit vagy azt, amit kritizálunk. Beszélhetünk általában hosszabb-rövidebb ideig a tárgy ismerete nélkül, — és, amint Sztálin elvtárs fecsegőjének példája mutatja — anélkül, hogy saját hibáinkra fény vetődne. És ha mégis napfényre kerülnek a hibák, a zsargont, az élettelen formulákat még akkor sem késő előranciaálni. Valakinek a munkáját, magatartását alaposan megbírálták egy értekezleten. Az illető maga is felszólalt, és kevés meggyőződéssel, formálisan elismerte, hogy a bírálatok helytállanak. Amikor később további hibájára hívták fel a figyelmét, felpattant és kijelentette: »Hogyha ilyen hibám is van, akkor ezért is önkritikát gyakorolok.«

A mozgalmi zsargon terjedése rúgóinak tekinthetjük tehát a pártszersűség látszatának keresését, a formalizmust, a bürokratikus beállítottságot, a kényelemszeretetet a gondolkodásban (és olykor a pártmunkában is).

A mozgalmi zsargon legfőbb veszélye azonban abban áll, hogy elválasztja a funkcionáriusokat, a párttagokat a néptől. Minden ép fülű dolgozónk számára idegenszerű ez a nyelvezet, gyakran pedig egyenesen érthetetlen. Ezek a kifejezések csupán a mozgalmi zsargont beszélők számára csengnek olyan meghittan, ismerősen. Minél több, népüktől és nemzeti nyelvüktől idegen kifejezést használunk, annál jobban elválasztjuk magunkat a nyelvközösség többi tagjától. Szemükben külön kasztot képezünk, hiszen »más nyelven«, »pártnyelven« beszélünk.

»Az ilyen felsőbbrendű kommunista azt hiszi, hogy már külsőségben, egész fellépésében és modorában is hangsúlyoznia kell, hogy ő különb a többi embernél. Beszéde hasonlít valamelyest a magyar nép nyelvéhez, de ha hallod, az az érzésed, hogy ezt a nyelvet valamely a magyar néptől elszakadt törzs beszélheti...«, olvashatjuk már 1937-ben a Dolgozók Lapjában. Az effajta »mozgalmi nyelv« magában rejtje tehát az elszakadás, az elkülönülés veszélyét.

Világos, hogy a mozgalmi zsargon kérdése nem egyszerű »nyelvestétikai« kérdés. Aki nem ügyel arra, hogy érthetően, világosan és magyarul fejezze ki magát, aki enged a pártzsargon csábításának, nem tesz jó szolgálatot a nemzeti nyelvnek, nem tesz jó szolgálatot a szocializmus ügyének.

A mozgalmi zsargon elburjánzásáért nem kis mértékben terheli a felelősség a nyelvészeket, akik nem tettek meg mindent a helytelen kifejezések kiszorítása, a »rossz szokások« megszüntetése érdekében.

Holott ma a nyelvművelés helyzete sokkal jobb, mint a múltban volt. Nemcsak az Akadémia, hanem maga a népi demokrácia és vezető ereje, a Magyar Dolgozók Pártja fontos ügynek tekinti a nemzeti nyelv gondozását, és a sajtó, a rádió, az iskolák, sőt maguk a párt- és tömegszervezetek is kész örömmel támogatják a munkánkat. Ezekkel a lehetőségekkel élnünk kell.

A mozgalmi nyelv hibái ellen harcolni mindezek ellenére nem könnyű feladat. Amint láthattuk — nem szavak ellen, nem helytelen nyelvtani alakok ellen, hanem többé-kevésbé mélyen gyökerező, helytelen nyelvhasználatban kifejezésre jutó szokásokkal kell megküzdenünk. Éppen ez ad azonban ennek a — csupán részben — nyelvművelő feladatnak — különös fontosságot.

HADÜZENET

Révay Józsefnek Újkeletű idegen szavaink c. cikke (Nyr 76 : 198—204) valóban Lenin szellemében (Az irodalomról 167.) hirdetett hadüzenet a nyelvünkbe újabban beszívárgó fölösleges idegen szavak használata ellen. Helyeslem a cikk megírását, vagyis a kérdés fölvetését : bár minél többen szólnának hozzá!

A hivatásos nyelvészek dolga vitába szállni — ha kell — felfogásával, helyesbíteni egyes adatait és megállapításait. Én hozzászólásomban csupán arra szorítkozom, hogy a magam szerény gyűjtésével kiegészítsem adatait.

Adminisztrátor. A Szabad Nép 1952 IV. 16-i számában olvastam az adminisztrátor szót. Jelentése kétségtelenül : ügyintéző, intéző, tisztviselő, előadó stb. Az idegen szóra márcsak azért nincs szükség, mert a legtöbb olvasó nem is érti a jelentését.

Diszpécser. Révay cikkével kb. egyidejűleg jelent meg az Irodalmi Újságban (1952 ápr. 24) Karinthy Ferencszellemes szatírája erről a szóról (Diszpécser és társai). Révay az 'intézkedő, irányító' szót ajánlja a diszpécser helyett, Karinthy a 'munkairányító' szót javasolja. Véleményem szerint ez a helyesebb. A Szabad Nép 1952 ápr. 30-i számában már használja is ezt a szót (a 30. sz. Építőipari Tröszt *munkairányítója*), bár május 9-i számában, érthetetlen okból, megint visszakanyarodik az oroszból vett angol szóhoz (diszpécser-telefon; diszpécser-rendszer). Július 30-i számában a Lenin Volga—Don csatornáról ír s a rövid hírben megint háromszor használja az idegen szót (diszpécser-szolgálat, fődiszpécser). Mivel a Szabad Nép irányt mutat, mégpedig millióknak, a nyelvtisztaságért vívott harcban nemcsak befolyása óriási, hanem felelőssége is. Tehát meg kellett volna maradnia ápr. 30-i számának helyes szóhasználat mellett, mert éppen az ő hivatása ezt a jó magyar szót belevinni a köztudatba és közhasználatba.

Dömpér. Ez a legújabbban felbukkant angol szó, amelyet az orosz nyelvből vettünk át, sajnálatos módon elkerülte Révay figyelmét. A Szabad Nép írja (1952 május 9): »...csúttörtökön szerelték össze a 320-ik, úgynevezett önürítő földszállító gépkocsit, a dömpert. A gyárban tavaly kezdték meg szovjet tapasztalatok alapján a dömperek gyártását«. Íme, a géppel együtt átvettük az idegen szót is. A Szabad Nép május 10-i számában így határozza meg a dömpert : »A dömperek billenőtartályos földszállító teherkocsik«, alább pedig így : »billenő gépkocsik«. Az angol *dumper* jelentése : *kocsi-billentő* vagy *billenőkocsi*, vagy amint a Szabad Nép maga is megmagyarosítja : *önürítő gépkocsi*. Hát akkor minek a dömpér?

Ekszkavátor. Déry Tibor egyik útirajzában (Szabad Nép 1952 jún. 28) használja az ekszkavátor szót. Az ekszkavátor régi magyar neve : ásógép vagy kotrógép, tehát kétségtelen volt az idegen szó fölmelegítése. Érdekes, hogy maga az író három sorral lejjebb *markoló*-nak nevezi az ekszkavátort. Ezt persze már három sorral feljebb is megtehetette volna.

Kabinet. Ez a szó is hiányzik Révay cikkéből, pedig újabban megint felbukkant nyelvünkben. Politikai nyelvünkben sokáig kormány értelemben volt használatos; német és francia hatás alatt később a múzeumok egy-egy kisebb helyiségét nevezték kabinetnek. Most a minisztertanács május 1-én kelt rendelete (Szabad Nép 1952 május 6)

úgy intézkedik, hogy a Széchenyi Könyvtárban »könyvtártudományi kabinetet« kell létesíteni. Miért kabinetet? Miért nem osztályt, szakosztályt, intézetet?

Kollégium. Ennek a szónak Révaytól javasolt értelmén (testület, bizottság, bíróság) kívül más, egészen új jelentése is van. Egyik nagy könyvkiadóvállalatunk vezetőjétől hallottam, hogy a népművelési miniszter havonta kollégiumot tart a könyvkiadók vezetőivel. Nos, miért nem lehet ezt a kollégiumot tanácskozásnak vagy értekezletnek nevezni? Legújában ismét a Révay cikkében megadott jelentésben olvastam a szót a Szabad Népben (1952 július 12.): a Szovjetunió filmügyi minisztériuma kollégiumának képviselője. Ebből persze senki sem tudja meg, hogy mi is lehet az a kollégium?

Kombinát. A Szabad Nép 1952 május 9-i számában olvasom: a kruseváci fakombinát. Bizonyára nagyszabású fűrésztelepről van szó.

Kultivátorozás. A Szabad Népben (1952 május 16) olvastamezt a szót. A kultivátor magyar neve: ekekap, kultivátorozás tehát: ekekapálás.

Végül az *energetikus* címszóhoz meg kell jegyezni, hogy érdeklődésemre szakemberek így adták meg a szó értelmét: Energetikus az a mérnök vagy technikus szakember, aki egy-egy vállalat erőforrásaival (villany, gáz, víz, motor) rendelkezik. Bizonyos, hogy az idegen szót csak kevesen értik, de az is bizonyos, hogy nehéz lesz rá jó magyar szót találni.

Inczédy Miklós

A Párt nyelvünk tisztaságáért. A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán Révai József elvtárs felszólalásában megállapította, hogy: »kulturális és ideológiai területen is megkezdődött a felzárkózást a politikai és gazdasági téren elért nagy eredményeinkhez.« Révai elvtárs a kultúrforradalom problémái között nem feledkezett meg a magyar nyelv ügyéről sem. Bizony a magyar történelemben először fordult elő, hogy az ország nagy sorsdöntő problémái között illetékes kormányfő a magyar nyelv kérdéseiről is megemlékezett. Tette ezt bírálattal, a javítás célzatával, azért, hogy ezzel az ügyön is segítvén, elvileg is rámutasson arra, hogy a nemzeti nyelv ügye nem kisebb a nemzet többi nagy kérdéseinél. Révai elvtárs az egész ország elé vitte nyelvünk tisztaságának, épségének dolgát. Azt mondotta ezen a történelmi jelentőségű pártkongresszuson: »Sokszor valamiféle különleges, kiagyalt és elrontott nyelven beszélünk a néppel. Kialakulóban van nálunk valami különleges pártnyelv, helyesebben: bürokrata tolvajnyelv, ami szintelen és szagtalan, nyakatekert és élettelen és ami eltaszítja tőlünk a tömegeket.« (L. A szocializmus építésének útján. A MDP II. Kongresszusának anyagából 94.)

Hogy Révai elvtárs e figyelmeztetése mennyire fejjén találja a szöveget, azt a Nyelv-örben bizonyítani nem kell. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelv minden munkásának önkritikája lehet, még a Nyelvőre is, hogy a Révai elvtárstól megjelölt vonalon kevés eredményt értünk el. Ezért erősebb, termékenyebb munkára sarkal Révai József elvtárs figyelmeztetése után Horváth Márton elvtársnak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1952 június 27-i ülésén tartott beszámolója, amelyben Horváth Márton leszögezi a következőket: »Nem sok eredményt értünk el a kongresszuson Révai elvtárs által oly élesen bírált 'funkcionárius-zsargon' leküzdése terén. Ha tisztán stílus kérdése lenne, akkor is jelentőséget kellene ennek tulajdonítani. De itt többről van szó: az ilyen nyakatekert, magyartalan, a népnek érthetetlen bürokratikus tolvajnyelv bürokratikus gondolkodásmódot tükröz és sehol sem pusztít annyit, mint a tömegek közt végzett felvilágosító munkában. A nyelv és a stílus könnyítse — és ne nehezítse pártunk politikájának népszerűsítését a tömegek között« (Társadalmi Szemle 7: 504).

Folyóiratunk több mint háromnegyed századon át dolgozott Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond és Balassa József vezetésével nyelvünk épségeért, a felszabadulás óta pedig az irodalmi élet több megnyilvánulásában (így különösen a fordítások terén) küzdött nyelvünk épségének, tisztaságának nagy nemzeti céljaiért. Révai József és Horváth Márton elvtárs szigorú figyelmeztetése kell, hogy új erőt és lendületet adjon küzdelmünknek. Hisszük, hogy ez minden munkatársunknak és minden olvasónknak meggyőződése és a munka megújult erővel való folytatása lesz Révai és Horváth elvtárs figyelmeztetésének öröndetes következménye.

R. M.

Még mindig azok az össz- összetételek! Már többször kifogásoltuk az össze igekötő megcsonkított össz- alakjával alkotott összetételeket, mint *összorosz, összangol, össz-*

szövevényi stb. Az első ilyen összetétel a NyUSZ szerint az *összhang*, s ezt már nem is tudjuk kiirtani. Első előfordulása : 1791. A második, mai napig megmaradt hasonló összetétel az *összpontosít* és *összpontosul* ige, melyek a NyUSZ szerint Széchenyi alkotásai, de már csak 1841-ből. Az összhang példájára keletkezett aztán az *összszó* (1816), *össznév* (1827), *összszertű* (1846), *összkép* (1857), *összállam*, *összbirodalom* (Gesammtmonarchie! 1867) stb.

Mostanában megint nagyon divatba jöttek az ilyen összetételek, különösen az újságokban. Íme : 1952-ben a gazdasági és kulturális jellegű építkezésekre fordított kiadások az *összes kiadás* közül az első helyen vannak, az *összkiadás* több mint 50 százalékát alkotják (Szabad Nép, 1952. okt. 1. 3. lap, 2. hasáb). Irán behozatala Amerikából 1938-ban az ország *összbehozatalának* 8,6 százaléka volt (Szabad Nép 1952. szept. 12. 3. lap, 2. hasáb). A villamoserőművek *összkapacitása* kb. kétszeresére ... nő (szept. 22. 2. lap, 4. hasáb). 1,916.000 kilowattos *összkapacitású* vízierőműveket kell létesíteni Káma, Gorkij, Mingecsaur, Uszty-Kamenogorszk stb. mellett (szept. 29. 2. lap, 2. hasáb ; de ugyanebben a cikkben helyesen : a most épülő kujbisevi és sztálingrádi vízierőmű évi *együttes energiatermelése* húszmilliárd kilowattóra lesz, tehát majd feleannyi, mint a Szovjetunió *egész villamosenergia-termelése* volt 1940-ben). A Lenin-csatorna felépítése *össznépi* ügy volt a Szovjetunióban (júl. 27. 1. lap, 2. hasáb). A bonni kormány *ügynevezett össznémet* ügyekkel foglalkozó miniszterének ... fennhatósága alá tartozik (júl. 30. 3. lap, 2. hasáb). Aztán : *össznémet* kormány, *össznémet* választások (szept. 6. 4. lap, 3. és 4. hasáb).

S mint láttuk, ugyanezek az újságírók jól is tudnak magyarul, mert ki is tudják kerülni ezeket a helytelen összetételeket, de ugyanakkor használják a hibás alakot is. Így a szept. 6-i számban egymás mellett olvassuk : Követeljétek a *közös német* bizottság megalakítását a szabad *össznépi* választások feltételeinek megvizsgálására! (ugyanabban a számban). A szept. 3-i számban pedig, szintén helyesen, ezt írja a Szabad Nép : A békeszavazás keretében augusztus végéig nyolc és félmillió dolgozó foglalt állást a külön-szerződés elvetése és az *egész Németországgal* kötendő békeszerződés mellett (4. lap, 1. hasáb). Az *össznépi* helyett is megtalálja a Szabad Nép ugyanabban a számban a helyes kifejezést : A Sztálin vasmű, a Földalatti Gyorsvasút és a Borsodi Vegyiművek, Tiszalók és a nagykohók : nálunk is az *egész nép* ügye (júl. 27. 1. lap, 2. hasáb). A harmadik *összindiai* békekongresszus (Tartós békéért, népi demokráciáért, 1952. szept. 21. 1. lap, 3. hasáb). Az *Összindiai* Parasztszövetség (5. lap, 3. hasáb). De ugyanott jó magyarsággal : Az *Indiai Országos Parasztszövetség*.

Az *összszövevényi*-t a következőképpen helyettesítik : (A szachem) hivatalból tagja a szeneka-törzs nagytanácsának és az *irokéz törzsek szövetségi tanácsának* (Engels : A család, a magántulajdon és az állam eredete. A marxizmus—leninizmus kis könyvtára 42—44. 88. lap). A Marx—Engels : Válogatott művekben foglalt újabb fordításban : Hivatalból tagja a szenekák törzstanácsának és az *irokézek összessége szövetségi tanácsának* (2 : 238).

B. Ö.

Nyelvművelő Osztályt szerveznek a moszkvai Nyelvtudományi Intézetben

A Pravda augusztus 30-i számában olvastuk a következő hírt :

A tegnapi nap folyamán a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elnökségének ülésén határozatot hoztak, amely szerint a Szovjetunió Tud. Akadémiája Nyelvtudományi Intézetében Nyelvművelő Osztályt kell szervezni.

A beszélt és írott nyelv kultúrájának emelése a szovjet nyelvtudósok egyik fontos feladata.

Az Osztály a legrövidebb időn belül hozzálát egy nagy helyesírási szótár, valamint egy orosz ortoépiai szótár kiadásához, mely a helyes kiejtés útmutatójául fog szolgálni. Egy ilyen szótár, elsősorban az iskolai tanárok, a színházak és a rádió dolgozói számára, elengedhetetlenül szükséges segédkönyv.

Előkészítenek két, elméleti kérdéseket tárgyaló gyűjteményes kötetet : »Az orosz stilsztika kérdései« és »A Szovjetunió népei nyelveinek stilsztikai kérdései« címmel. Továbbá tervbe vették szinonima-szótárak, szólásgyűjtemények szerkesztését, melyek a népnyelv gazdagságát és kifejező erejét tükrözik majd.

A szovjet nyelvtudomány elméleti és gyakorlati munkájáról

Irta: Erdődi József

I. Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái elsöpörték a marrizmus gátló akadályait a nyelvtudomány művelőinek útjából. Sztálin munkáiban elméleti alapot adott a nyelvészeknek, melynek alkalmazásával egész nyelvtudományunk a dialektikus és történelmi materializmus szellemében újjászülethetik. Sztálin elvtárs megmondotta, hogy a nyelvészek egyik feladata: »a marxizmus meghonosítása a nyelvtudományban« (Szikra-kiadás 32. l.).

A marrizmus megbukott, mert idealista, a valóságtól elvonatkoztatott, a nyelvi, társadalmi és történeti tények tagadásával kiagyalt elmélet volt, amelyet értelmetlenül újrászajkozhatott valaki, de a nyelvre nem alkalmazhatta. Ezért voltak a marrista nyelvészeti munkák híján minden nyelvészeti anyagnak, pedig csak az nyelvtudományi mű, melynek minden állítását nyelvi tényekkel bizonyítja a szerző. Tanuságot tett erről a marrizmus magyarországi története is, mert azok, akik az »új tanítás« szellemében akartak írni, azok éppen a nyelvi, nyelvtörténeti valóság ismeretét nélkülözték, ezért buktak nyakig és azon túl is az elméletizés anyagi alap nélküli mocsaras hínárjába. Igazi nyelvész nem az elméletet agyalja ki előbb és aztán farag, idomít hozzá nyelvi anyagot, hanem a reális tények felsorakoztatása közben találja meg az egyedül helyes szervező indítóókot. A marrista elmélet nem volt iránytű, hanem fantaszlikum.

»Köztudomású — mondta Sztálin —, hogy az elmélet, ha valóban elmélet, a gyakorlat embereinek tájékozódó erőt, világos távlatot ad, biztonságot a munkában, hitet ügyünk győzelmében« (Művei 12: 154).

A szovjet nyelvtudomány a sztálini tanítást akarja alkalmazni. A marxista nyelvtudományi elveket kell alkalmazni a legkülönbözőbb nyelvek kutatásában, vizsgálva történetüket és jelenlegi állapotukat, segítően alkalmazni kell őket a Szovjetunió azon nyelveinek fejlesztésében, tökéletesítésében, amelyek rövid ideje rendelkeznek írásbeliséggel; a nyelv és szerkezete társadalmi lényegét megértve kell a beszédképesség, a beszédkultúra előbbrevitelén dolgozni. A mai szovjet nyelvtudomány képviselői ilyen feladatkört tűztek ki maguk elé és dolgoznak a felvetett kérdések megoldásán. A kitűzött célok megoldására, megvalósítására, a célkérdések elméleti megvilágítására a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete »A nyelvtudomány kérdései« (Вопросы языкознания) címen folyóiratot indított. A folyóirat tematikáját a tizenháromtagú szerkesztőség adja meg, amelynek tagjait legnagyobbbrészt már a Pravda hasábjain 1950-ben lefolyt vitából ismerjük: V. V. Vinogradov (főszerkesztő), N. J. Csikobava, G. D. Szanzsejev, Sz. J. Barhudarov és mások. A szerkesztőség tehát magában foglal ruszistákat, általános nyelvészeket, nyelvtanírókat, az áltáji nyelvek kutatóját, a grúz nyelv ismerőjét, az irodalmi nyelv tanulmányozóját: tehát képviselőket a szovjet nyelvészet minden teréről, — szervezetten sorompóba szólította és állította a marxista szellemben dolgozó és dolgozni akaró nyelvészeket.

A folyóirat munkaterve: »a marxizmus bevitele a nyelvtudományba, a szovjet nyelvészet aktuális kérdéseinek a feldolgozása I. V. Sztálin »Marxizmus és nyelvtudomány« c. munkája fényében, a Marr és hívei tudományellenes felfogása következtében elterjedt helytelen tanítás uralmának a felszámolása, a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseinek megtárgyalására alkotó szellemű viták rendezése, tudományos és módszeres segítségnyújtása a közép- és felsőiskolák nyelvészeti tárgyakat előadó tanárainak. A »Nyelvtudomány kérdései« c. folyóirat hasábjain a marxista nyelvészeti elméletet fogja megvilágítani, a Szovjetunió népei és a külföldi országok nyelveinek állapotát és fejlődését, az írásbeliség, a terminológia és a helyesírás kérdéseit, a honi nyelvtudomány történetének legfontosabb mozzanatait, és le fogja leplezni a burzsoá idealista nyelvészet reakciós voltát.

A szovjet nyelvészek hisznek a tervgazdaságban, vélik és vallják, hogy a tervszerű munkamegosztás és az elért eredmények egységesítése nemcsak az »exakt tudományok« terén és a gazdasági életben lehetséges, hanem a humanista tudományok terén is. Mernek mindent átfogó programot adni, felparcellálni a területet, embereket állítani kitűzött részfeladatok megoldására, vezetőket a részfeladatok eredményeinek egyesítésére.

A magyar nyelvtudomány munkásainak már ebből az egy tételből tanulniok kell, mert megmutatja, hogy lehet az egész nyelvészetet átfogó tervet készíteni, a meglevő szakembereket a terv végrehajtásában felhasználni és új kádereket a feladatok kollektív és egyéni megoldására nevelni. A nyelvtudomány sem az a terület, ahol egyéni kedv, pillanatnyi hajlandóság szabja meg teendőinket, hanem az ország tudományos, művelődési és oktatási szükségletei; a tudományos tervezés és a gyakorlati feladatok vállalása tehát nem idegenek és elriasztók a népert való tudós számára.

Mi ennek az új folyóiratnak és ezen át a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelv-tudományi Intézetének a feladatköre? Milyen megoldandó nyelvészeti problémákat tűzött ki a szerkesztő-eg?

Fontos számunkra ezek közelebből történő szemügyrevétele, mert ehhez alkalmazhatjuk hazai kutatásunk feladatkörét is.

1. Igen fontos elméleti feladatok megoldásához hozzá sem fogtak a szovjet nyelvészek; ezek közül a legfontosabbak a nyelv és gondolkodás kapcsolatára vonatkoznak. A nyelv és gondolkodás kapcsolata, a nyelv története a gondolkodás történetével kapcsolatosan; a nyelv és a logika viszonya, a nyelvtani kategóriák és a gondolkodás kategóriáinak fejlődésében található történeti szabályszerűség, a nyelv nyelvtani szerkezetének tökéletesedése és a gondolkodás fejlődése közti kapcsolat, képes és tárgyi gondolkodás, az ítélet és a különböző mondatfajták, az alap és az ideológiai felépítmények (politikai, filozófiai, esztétikai nézetek) befolyása a nyelv szótári készletére stb.

Evvel kapcsolatban a szovjet nyelvészek feladata, hogy bírálattal sújtásuk a burzsoá idealista nyelvészeti elméleteket. Annál is inkább fontos ez, mert a népi demokráciák némely nyelvésze még ilyen elméletek befolyása alatt áll (így pl. A. Rosetti román akadémikus szerint a nyelv csak eltorzított és sematikus képet ad a gondolatról, melynek lényege kifejezhetetlen; Rosetti megállapításaiban Bally és Sechehaye megállapításaiból indul ki). Ilyen hibás tételekkel szemben a marxista nyelvészet rámutat a nyelv főfunkciójára: a nyelv a valóságot fejezi ki a maga módján, az érintkezés eszköze a társadalomban, annak tagjai között; rámutat a nyelv másodlagos funkciójára, mint a nép irodalmának kifejező eszközére.

A nyelv funkcióját csak úgy érthetjük meg, ha a nyelv történetét egybekapcsoljuk a társadalom történetével, ha a nyelv és a gondolkodás történetét tanulmányozzuk, kikutatjuk, miként ölt testet a tartalom a szóban, meghatározzuk a nyelvnek, mint az irodalom alap-elemének a szerepét.

2. Marxista módon kell számos általános nyelvészeti kérdést felvetni, így pl. a nyelv »jelszerűsége«, a historizmus, mint a nyelv tudományos kutatásának alapelve, a történeti és a leíró nyelvtan kapcsolata, a szemantika tárgyköre és feladatai, a nyelv szókincsének fejlődése stb.

Fontos a történetiség és az összehasonlítás elve a nyelvészetben, mert az idealista nyelvészek a materializmustól való félelmükben eltávolodtak a fejlődés történeti aspektusban való vizsgálatától és keresik a nyelvszerkezet állandó, »örök« elemeit (I. Bröndal), vagy a nyelv absztrakt rendszerét (L. Hjelmser). Így akarják a strukturalisták a gondolatot a nyelvtől, a nyelvet a nép történetétől elszakítani. Ezek a nyelvészeti kozmopoliták természetesen az »általános emberit« keresik, megvetik a nemzeti nyelvek sajátosságainak kutatását.

A historizmust tagadva, a nemzeti nyelvek sajátos fejlődését lenézve, egy másik nyelvészeti tábor hívei, a szemantikusok, a megismerést és gondolkodást elszakítják a tárgyi világtól, a történeti fejlődéstől. Ők nem vizsgálnak konkrét nyelvi tényeket. A »tárgyi nyelv« kutatása szerintük nem segít bennünket abban, hogy az általános »szimbolikus« nyelv törvényeit felfedjük (így Karnap). Ezzel szemben Marx szavait kell követnünk: »...ámbar a legfejlettebb nyelvekben is akadnak a legfejlettebb nyelvekkel közös szabályok és meghatározások, éppen a közöstől és általánostól eltérő az, ami a fejlődésüket jelzi«.

Az idealisták univerzális nyelvazonlításra töreksenek, a történeti rokonsággal szembeállítják az elemi rokonságot és egységes nyelvi kialakulási folyamatról szólnak (Uhlenbeck, Trombetti, Schuchardt, Bühler, van-Ginneken stb.). Ők a természetes anyagtól elvonatkoztatott »tisztá gondolkodás« hívei, még az időt is kiirtják a nyelvészetből és panchroniáról szólnak.

De Saussure tanítása állítólag szociológiailag közelíti meg a nyelvet, hogy megmagyarázhassa. A nyelvet két alakban képeli el de Saussure: aktualizálva beszéd képében és elvontan, mint a társadalom felett lebegő terméket. De Saussure szerint a szó csak jel, az akusztikai kép és a fogalom kombinációja; a nyelvet, mint jelrendszert a lélektani jelenségek körébe utalja. Így de Saussure nem tudta kiemelni a nyelvészetet Paul, Wundt és az ifjúgrammatikusok individuális lélektani birodalmából, ezért idealista követői a nyelvet mint önmagában zárt, öncélú rendszert vizsgálják.

De Saussure tanítását birtokukba vették a szemantikusok, akik a nyelvben csak különféle képp kombinálható jelrendszert látnak. Ezek az idealista nyelvészek még az idő, sajátág, viszony, tér, mennyiség stb. fogalmait is tagadják (pl. R. Karnap). A szemantikusok véleménye szerint a nyelv és a megismerés közt nincs kapcsolat, hiszen a világ megismerhetetlen.

Ezek a reakciós nyelvfilozófusok a való világ fejlődésétől akarják elszakítani a tartalmat és a fogalmak logikus jelentőségét. Ezért állítja a szovjet nyelvtudományi folyóirat feladatául a burzsoá idealista nyelvészeti szemlélet leleplezését.

3. Újabb feladatkör a nyelvek (elsősorban az orosz nyelv) történeti vizsgálata. Foglalkozni kell a nyelv belső fejlődésének törvényeivel, meg kell állapítani, milyen kapcsolat van a nép története és a nyelv története között.

A történeti nyelvtudomány feladata a nyelv nyelvtani¹ szerkezetének és fejlődése törvényeinek vizsgálata. Éppen a nyelvyszerkezet területén sok a megoldatlan kérdés; így a Szovjetunió népeinek nyelvére vonatkozólag nem világították meg a beszédrészek és funkciójuk kérdését, az egyszerű és összetett mondat határát; élénk viták folynak a birtokos igeragozás, a bővítmények kritériumainak megkülönböztetéséről, a tárgyeset hiányáról (az oszté nyelvben), a birtokos eset lényegéről. Ezek a kérdések sürgősen megoldandók, hiszen kapcsolatban állanak az iskolai (főiskolai) nyelvtanítással is. A fenti kérdéseket megoldani csupán a történeti és összehasonlító nyelvtudomány alapján lehet. Azonban ezen túl tudományos nyelvtanokat kell összeállítani.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának vannak nyelv- és irodalomtudományi fióktézetek, ezekben elégséges számú munkaerő van. Ezért nem szabad csak egy nemzeti nyelv és az orosz nyelv egybevető nyelvtanának megírását célul kitűzniök, hanem ezen felül nyelvcsoportok (v. egy egész nyelvcsalád) történeti nyelvtana összeállítását is, a sztálini tanítások szellemében.

A lexikográfia terén az alapszókészlet és a nyelv szókincsének a kérdése kerül előtérbe. A cél: megvizsgálni, hogyan változik a szókincs az ember termelő és más tevékenységével kapcsolatban; milyen a nyelvtan és szókincs kapcsolata különböző korszakokban, felkutatni a szókincs alakulásának belső törvényszerűségeit, az idegen szavak átvételének törvényszerűségeit, a szavak jelentésének változását és fejlődését.

A nyelvek hangtani oldalát is meg kell vizsgálni, összehasonlító és történelmi aspektusban kell nézni a törvényszerű változásokat, összevetni egy nyelv fonetikai jelenségeit a többi rokon nyelv analóg jelenségeivel.

A Вопросы языкознания szerkesztősége elismeri, hogy a szovjetkorszakban jelentős haladást jelentett az összehasonlító fonetikában D. V. Bubrich kutatása a finnugor nyelvek terén, V. I. Cimpuszk munkája a mandzsú-tunguz nyelvekre vonatkozólag, azonban eredményeiket általános elméleti szempontból felül kell vizsgálni.

Marrék történelemellenes álláspontja megmerevítette a lexikográfiai, nyelvjárási, nyelvyszerkezeti kutatásokat, mert a jelenségeket elszigetelten vizsgálták.

Ha egy nyelv történetét tanulmányozzuk, igen fontos felvetni a nyelvjárások és a nyelv kölcsönhatását a társadalmi fejlődés különböző korszakaiban, a nemzeti nyelv kérdését, az etnogenezis kérdését. A nyelvjárástan régebbi munkái empirikus jellegűek, csak regisztrálják a talált tényeket, ámbar a nyelvjárások éppen a nyelvtörténet tanulmányozásának fontos forrásai. Most kezdik kiadni a Moszkvától keletre fekvő központi tájszólások atlaszát, ezt kell felhasználni történeti kutatások alapjául.

A nyelvjáráskutatók sematikus munkája, pusztá teoretizálásuk, történelemellenes magatartásuk arra vezetett, hogy képtelenek voltak az orosz nemzeti nyelv kialakulását a kurszki—arjoli dialektus alapján megmagyarázni. A sztálini tanítások szellemében konkrét nyelvi anyagot kell bemutatni, miként fejlődött ki az orosz nemzeti nyelv a kurszki—arjoli és az ukrán nemzeti nyelv a poltavai—kievi nyelvjárásból.

Azok a munkák, amelyek az arjoli dialektussal foglalkoznak, csak a vokalizmus empirikus leírását adják, valamelyest foglalkoznak az alaktannal is, azonban a kérdést nem viszik előbbre. Ehhez a nyelvátalaz munkálatainak történeti értékelése szükséges.

Ezenfelül ki kell mutatni a kölcsönös viszonyt a nyelvjárások és a nemzeti nyelv között, hogyan gazdagodik ez utóbbi a nyelvjárásokból növelve szókincsét.

Sztálin munkái biztos alapot nyújtanak a történeti nyelvjárástan tudományos kutatásához.

4. A Szovjetunió népeire vonatkozólag a nemzeti nyelvek kialakulását kell történeti szempontból feltárni. Még kell állapítani az irodalmi nyelv és nemzeti nyelv kialakulásának időbeli és más viszonyát. A Szovjetunió sok népe (pl. a jakut, kara-kalpak, burját-mongol) csak a szovjet korszakban alkotott írást (ábécét) magának: itt egybeesik a nemzeti és irodalmi nyelv kialakulása. Ez előfordult a későn nemzetté alakult népeknél is, pl. a litvánoknál, letteknel.

A folyóirat szerkesztősége különös figyelmet akar szentelni a keleti népek nyelveinek: miként alakult ki nemzeti nyelvük, hogyan fejlődik jelenleg szókincsük az új művelődés, tudomány, technika behatolásával kapcsolatban. Fel kell vetni, milyen forrásból gazdagodik terminológiájuk (India nyelvei a szanskritből; a török, perzsa, újrab nyelv a klasszikus arabból; a kínai, japán, koreai nyelv a klasszikus kinaiból stb.). Vizsgáljuk meg, hogyan keletkezett a régi irodalmi nyelv hagyományainak tiszteltbentartásával egy új nemzeti irodalmi nyelv.

5. Sztálin utalt arra, hogy a nyelvek rokonságának tanulmányozása nagy hasznot hajthatna, de meg kell szabadítani ezt a módszert hibáitól és át kell alakítani a dialektikus és történeti materializmus szellemében. Az 1950 óta megjelent számos tanulmány és elhangzott előadás nagyobb része általános, gyakran népszerű jellegű, csak az összehasonlító módszer lényegével foglalkoznak, alkalmazásának határaitól szólnak.

Ilyen általános pl. Görnüng, Levin és Szidorov előadása a nyelvcsaládok kialakulásának kérdéséről, amelyet magyarul is közrebocsátott a Nyelvtudományi Intézet Közleményeiben (NyIK 1952: 3. sz.). A finn-ugor nyelvekre vonatkozólag I. V. I. Litkin: A permi nyelvek néhány irodalmi jövevényszaváról (Известия Академии Наук СССР, Отд. лит. и яз. (1951., 4. sz.). Azonban megindult a speciális tanulmányok publikálása is: a lengyel nyelvek hangsúlyozásáról Irt Bulahovszkij (Kiev, 1950), Beleckij etimológiai tanulmányokat közöl a görög nyelvről stb.

Az összehasonlító nyelvészetben persze nem szabad a romantikusok módjára néhány fogalmi szócsoportból a népek multjára következtetni minden történeti alap nélkül, amikor ezek a szavak különböző korok rétegeihez tartoznak. Számot kell vetni avval is, hogy sok szó kihalt, tudni kell, hogy a lexikának is megvan a maga történeti rétegződése.

A szovjet nyelvészek kidolgozták az összehasonlító nyelvészet néhány alapelvét, ezeket a következőkben foglalhatjuk össze: a nyelvrokonság a különböző, egy családhoz vagy csoporthoz tartozó nyelvek hanganyaga szabályszerű megfeleléséből és a beszéd alap-elemeinek (gyökök, formások) hang- és jelentésbeli egyezéséből mutatható ki. A közösnek talált szavak és formások valamilyen közös őstípusra vezethetők vissza. El kell ismerni, hogy a családnak, ill. csoportnak volt egy alapnyelve (язык-основа). Kimutathatók azok az utak, amelyeken a történelmi fejlődés következtében egy család nyelvei kifejlődtek.

Természetesen ez nem jelent visszatérést az ősnyelv fogalmához (праязык), mert az történetiellen és sematikus elképzelés volt.

Egy nyelvcsaládon belül vannak egymással közelebbi rokonságban álló nyelvek: ezeket kell előbb összehasonlítani, mert így teszünk csak eleget a történelmi egymásután-következésnek. Nyelvek összehasonlításakor nem szabad egyes kiszakított tényeket egybe-vetni, hanem a nyelv egész strukturáját, egy nyelvet pedig nyelvjárásainak minden változa-tával egyetemlegesen kell földeríteni. Tekintetbe kell venni, hogy a nyelvek különböző tempó-ban fejlődtek és ugyanakkor más nyelvek is hatottak rájuk.

Azonban az összehasonlító és történeti módszer bírálata, fejlett, marxista formájának alkalmazása még nem eléggé elmélyedt, még nem alapul elegendő anyagon: így V. V. Gudkova-Szenkevics tanulmánya a finnugor nyelvek rokonságáról (Советская Этнография 1951. 2. sz.). B. A. Szerebrennyikov sem mutatott rá konkrétan arra, milyenképp lehet fejleszteni az összehasonlító módszert.

6. A Szovjetunióban kb. 60 nemzeti-irodalmi nyelv létezik. Éppen ezért a nyelv-helyességért, a nyelv tisztaságáért, a helyesírás egyértelműségéért és egyszerűségéért folytatott harcnak nagy teret kell juttatni ebben a folyóiratban.

Új megvilágításban veti fel a folyóirat a nyelvhelyesség és a nyelvújítás tényét. Minden új és fejlődő, mindent, amit igazolnak a belső nyelvfejlődés törvényei, ami megfelel a nyelv szerkezeti szabályainak, azt el kell fogadni, mivel helyes. Ami csak egyéni ízléssel, mester-ségesen »keletkezik«, tehát nem általános nemzeti, nem felel meg az élő normáknak és az irodalmi nyelv fejlődési tendenciáinak, amit mechanikusan akarnak becsempészni a táj-szólásokból és a zsargonokból, az helytelen és elvetendő.

A marxista nyelvtudománynak meg kell állapítania, milyen törvényszerűségek köze-pette jelentkeznek az új és újonnan képzett szók, el kell határolnia az újat, a produktívat, az élő az elmúltól. Ide tartozik az a kérdés, miként jutnak műszavak az általános irodalmi nyelvbe. Meg kell állapítani, milyen mértékben gazdagítja az orosz nyelv a Szovjetúnió nemzeteinek és a népi demokráciák nyelvét, miként alakul ki a szocialista kultúra nemzet-közi szókincse.

Sok kérdés függ össze a nyelvműveléssel: szótárak (értelmező, helyesírási, helyes kiejtést leíró stb. szótárak) összeállítása, nevek átírása, fordításelmélet, a fordítási gyakorlat bírálata stb.

7. A stilsztkát még a régi jó idők módján adják elő, ez az irodalomelmélet egy része, amelyben lexikológiai és szemantikai részek vannak, valamint a művészi ábrázolás szabvány-formáinak (hasonlat, cífszítőjelző, képes kifejezések) felsorolása. A stilsztika azonban a nyelvészet egyik önálló ága, olyan tudomány, amely a nemzeti nyelv stílusrendszerével, sajátos kifejezésformáival, a tartalom és annak kifejezés módja kapcsolatával foglalkozik. Ezt, mivel a nyelv stílusrendszere változó, történetileg kell elénk tárni. A nemzeti nyelv stilsztkáját nem szabad összetéveszteni az irodalmi nyelv elméletével és gyakorlatával. Ezért fel kell vetni azt a kérdést, miképp viszonyul az író egyéni nyelve az általános nemzeti nyelvhez. Evvel áll kapcsolatban a szépíró kifejezési módszerének tanulmányozása. Az író stílusa a közösségre megszabott nyelvi eszközök individuális felhasználása arra, hogy művészi módon fejezze ki világnézetét, gondolatait, társadalmi állásfoglalását.

8. Az iskolai tanítást nézve látjuk, hogy nagy a szakadék a tudományos nyelvtan és az iskolai nyelvtan között. A nyelvészeknek kell segíteniük az iskolai dolgozókat abban, hogy a marxista nyelvészet elméleti tanításait bevigyék az iskolai gyakorlatba. Segíteni kell az iskolai dolgozókat, mert számos megoldatlan nyelvtani kérdés van: pl. hogyan hozható

kapcsolatba az alaktan a mondattannal, milyen hely illeti meg a szóelemzést, hogyan kell egy irodalmi mű nyelvét elemezni, mi a különbség egy író nyelve és stílusa között. Segíteni kell a nem-orosznyelvű iskolák tanárait abban, hogy tudományos színvonalra emeljék az orosz nyelv tanítását.

Az iskola és a tudományos nyelvtan között nagy a szakadék. Így pl. ismeretes, hogy a másodlagos bővítmények hagyományos iskolai beállítása nem felel meg a korszerű tudományos felfogásnak, hogy a mondatok felosztása az iskolakönyvekben különböző szempontok összehavaráásával történik. A nagy orosz nyelvészek Buszlajev, Usinszkij, Sahmatov és Scserba már régóta követelték: számolják fel a szakadékot az iskolai és a tudományos nyelvtan között.

Az iskola aktuális kérdéseinek nem fordíthatnak hátat a szovjet szakemberek, ebben is segítséget nyújt a *Вопросы языкознания*.¹

II. A szovjet nyelvtudósok előtt hatalmas és különféle feladatok állanak. Ezen feladatok közös ismertetőjegye: be kell vinni a marxizmust a nyelvtudományba és a szovjet-korszakhoz méltó magaslatra kell emelni. Ezt szolgálja az új szovjet nyelvtudományi folyóirat.

Az 1952. év elején indult folyóiratnak eddig 4 száma jelent meg. Vegyük szemügyre, mit és milyen módon tárgyaltak a szovjet nyelvészek, milyen eredményekre jutottak az eltelt rövid idő alatt.

Ez a feladat nem hajtható végre, ha ennek előfeltételei nem teljesülnek: ezeket az előfeltételeket is megszabta Sztálin a »Marxizmus és nyelvtudomány« c. cikkében: 1. az arakcejevi rendszer megszüntetése a nyelvtudományban, 2. szabadulás N. J. Marr hibáitól. Ez a két fok logikus előzménye a fentemlített harmadik pontnak: a marxizmus meghonosításának a nyelvtudományban.

Az arakcejevi uralom megszüntetése nem csupán személyi kérdés, nem az a kérdés, vajjon vezető állást foglal-e Mescsanyinov vagy Filin és társa, akik vezető kasztként uralkodtak a nyelvészetben. Az arakcejevi uralom sajátossága ragaszkodás a helytelen tanításokhoz, az idejétmúltá tételekhez, a vezetők »tudományos« nézeteinek erőszakos elfogadtatása, személyi önkény az állások betöltésében, irtózás a bírálattól. Ezen a téren kellett az első lépést megtenni.

A marri helytelen tanítás kiirtása hatalmas elméleti munkát kívánt, mert nemcsak némely vezető hibáiról volt szó, hanem egy egész nyelvészgenerációba tudományos, egyetemi és főiskolai nevelés útján beoltott helytelen elméletéről. Mivel a marri iskola elvetette a történeti és összehasonlító módszert, mivel a nyelvi jelenségeket elszigetelten nézte és nem az egész nyelv keretében, nem kapcsolatban a nép történetével, szinte előlről kellett kezdeni a munkálkodó káderek átnevelését. Ezt a célt szolgálta egy nagy kiadvány, ennek két kötetét jelent meg eddig: A marxizmusnak a nyelvtudományban történt eltorzítása és vulgarizálása ellen (*Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании*, I. — 1951., II. — 1952.). Az első kötet Marr »tudományos« tételeit veszi vizsgálat alá (a nyelv osztályjellege, a nyelv eredete, a stadiális nyelvfejlődés, a szemantikai törvények, az »új tanítás« és a nyelvészeti földrajz viszonya stb.). Ugyanezt a célt szolgálták azok az előadások, amelyeket »A nyelvtudomány kérdései I. V. Sztálin munkáinak fényében« publikáltak 1950-ben,² majd azok, amelyeket a sztálini művek első évfordulóján, 1951-ben tartottak a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Osztályán. A szovjet iskolában folytatott nyelvtanítás kérdésével külön tudományos ülésszak foglalkozott 1950 novemberében, anyaga 1951-ben jelent meg.

A hibás tételek leleplezése és az alapvető útmutatások megvitatása után indulhatott csak meg az alkotó munka. E tévedések leküzdésében igen nagy szerepe volt a szocialista építés fontos eszközének, a nyilvános vitának, a kritikának és az önkritikának. Elegendő talán arra rámutatnunk, hogy a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeit tárgyalva a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete 1952-ben február 4-től 7-ig tárgyalta ezt a kérdést, miután meghallgatta erre vonatkozólag V. V. Vinogradov előadását (I. *Вопросы языкознания* 1952, 2. sz.). Vinogradov előadása után még hat előadó következett, majd kb. hatvan felszólalás hangzott el, mindegyik felszólaló gazdag nyelvi anyaggal illusztrálta tételeit. Ugyanilyen alapos vita során foglalkoztak a lexikográfiai munkával és más kérdésekkel.³

A viták célja, hogy a nyelvtudomány munkásai világosabban lássák feladatukat, hogy közös igyekezettel tárják fel, miként alkalmazzák a marxizmus tételeit nyelvtudományi munkáikban, miként folytatják a 19. sz. irodalmi nyelve szótárának munkálatait, hogyan dolgoznak a Puskin-szótár összeállításán stb.

Ezek a viták teszik lehetővé, hogy — miután a szovjet nyelvészet szelleme egészségesé vált, — önálló nagy munkák és cikkgyűjtemények jelenhessenek meg. Ilyen nagy cikkgyűjtemény pl. A modern orosz mondatban »kérdései« (*Вопросы синтаксиса современного русского языка* 1950). Ez a mű egyrészt a legnagyobb orosz nyelvészek — Sahmatov és Peskovszkij mondatnani felfogása idealista elemeinek kritikai elemzését adja, másrészt

megmutatja, miként alakulhatnak a mondattani kutatások a marxizmus alapulvételével. P. Sz. Popov a logikai ítélet és a mondat viszonyát tárgyalva igyekszik bebizonyítani, hogy a kérdő és felszólító mondat is felfogható teljes ítélet gyanánt. Попов ezzel a tanulmányával elősegítette, hogy a nyelv logikus voltát világosabban lássuk. (Ezt a kérdést tárgyalja a Вопросы философии — A filozófia kérdései — c. folyóirat is, 1951. 6. sz. és Вестник Московского Университета — a Moszkvai Egyetem Közleményei — 1951. 9. sz. 56. l. és kk.). Szuhovtyn a szókapcsolatok problémáját tárgyalja, Vinogradov a szintagma teóriáját, Tyimofejev az infinitívusz mondatalkotó képességét, Galina-Fedoruk a kőbéli orosz nyelv személytelen szerkezeteit, Poszpelov az összetett mondat nyelvtani sajátosságait, Popova az összetett mellérendelt mondatot taglalja, Krjucskov pedig a kapcsolás fajtáit a modern orosz nyelvben. Ezek a tanulmányok a dialektikus fejlődés tételét viszik be a kutatásba, rámutatnak a szerkezetek csíráira az őrosz nyelvben, elterjedésükre, funkcionális értékükre, párhuzamos szerepükre más szerkezetek mellett (pl. kötőszótlán és kötőszavas alárendelés).

Ezeknek az előadásoknak és vitáknak nyomán jött létre A. N. Gruzgyov nagy műve: »Az orosz nyelv stilsztikájának vázlata« (Очерки по стилистике русского языка, 1952). A stilsztika ebben a munkában már a nyelvészet része, bár határai még elmosódottak. Most már beszélhetünk Barhudarovval szölv »nyelvészeti stilsztikáról«. Ez a könyv a nyelv stílusrendszerét, a stilsztizálási kísérletezést, az irodalmi és írói nyelv viszonyát tárgyalja, majd a szókincset, alakított és mondattant vizsgálja stilsztikai szempontból. Ennek a stilsztikának nagy értéke van az egyén beszéd- és írókészségének fejlesztésében, ezért lett benne a stilsztika jó értelemben véve a stílus tudatos javításának, kifejezőbbé tételének tanítója; ez a módszer szakít a régi típusú alkalmazhatatlan, gyakorlatokkal egybe nem kapcsolható stilsztikai tankönyvekkel.

Visszatérve a Вопросы языкознания ismertetésére, témakörök szerint csoportosítunk néhány tanulmányt:

Sismarjov Délkelet-Európa román (újlatin) nyelveiről és a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaság nyelvről ír (1. sz.).⁴ Tanulmányában visszautasítja azt a feltételezést, hogy a moldvai nyelv keveréknelv, ill. a román nyelv tájszlóása; foglalkozik a románok etnogenezisével, a rájuk gyakorolt szláv hatás különböző nyelvi megnyilatkozásaival, Erdély őslakosságának eredetével, a román írásheliség kronológiájával, a moldvai irodalmi nyelv kialakulásával. Ez a nyelv az élő beszédből és a tájszlóásokból merít, nem pedig a zsargonokból. Az alkotó nyelvi munka példaképeül a moldvai származású Mihail Sadoveanu román író említ, aki szülőföldje nyelvjárása nyelvi anyagát felhasználva erősíti a román nyelv kifejező készségét.

Gyesnyickij Kis-Ázsia régi nyelveit veszi szemügyre az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtana szempontjából (4. sz.). Megmutatja, hogy az időszámításunk előtt 2000 évvel elkezdett hetita, urarti, finiki emlékek hogyan gazdagították etimológiai ismereteinket az indoeurópai nyelvekre vonatkozólag. Az archeológia is a nyelvhasználatot segíti elő ezekben a kutatásokban.

Szteblin-Kamenskij a norvég nemzeti nyelv kialakulásáról ír (1. sz.).

Nagy jelentősége van V. V. Vinogradov akadémikus főszerkesztő tanulmányának: »A nyelvfejlődés belső törvényszerűségének fogalma a marxista nyelvtudomány általános rendszerében« (2. sz.). Ismeretes, hogy Sztálin tanítása szerint a nyelvtan és az alapszókincs alkotja a nyelv alapját, adja sajátosságának lényegét. A nyelv ezen alapelemei keményen ellenállnak a változtató behatásoknak és csak lassan alakulnak, fejlődnek. A nyelv különböző részei egyenlőtlen gyorsasággal változnak, ezért ősi sajátságok mellett ott láthatók az új és még újabb fejlemények: ez adja meg a nyelvfejlődés sajátos törvényeit. Mivel a nyelv társadalmi tény, történetét azon közösség történetével egybekötve kell tanulmányozni, mely beszéli, használja és formálja ezt a nyelvet. Vinogradov foglalkozik a törvény és a fejlődés (a társadalmi jelenségek fejlődésének) fogalmával, bírálja a polgári nyelvészet törvény- és fejlődésfogalmát, majd áttér ezek marxista fogalmazására: »A törvény viszory« (Lenin). »A törvény fogalma a világfolyamat egysége és kölcsönössége, az ember által történő megismerésének egyik fokozata« (Lenin). Ezért a nyelvészetben is a jelenségeket történetileg, a többi jelenséggel kapcsolatban és a történet konkrét tapasztalataival kapcsolatban szabad tanulmányozni. A nyelv fejlődésének sajátos törvényszerűségei vannak, ezeket kell kutatni, azonban nem csupán elméleti fejtegetésekben, hanem egy bizonyos nyelv történeti fejlődésében kutatva a nyelv rendszerének összes elemeit. Egy konkrét nyelv fejlődésének belső törvényszerűségei dinamikájának törvényei, minőségi és mennyiségi változásainak, az egyik állapotból a másikba való átmenet törvényei. Nem szabad sztatikusan leírni a nyelvi jelenségeket, mert ezek törvényszerű fejlődés eredményei. A belső törvények a nyelvtörténet során végbe- menő olyan kardinális folyamatok összességét jelölik, amelyek eredményeképp a nyelv egyik állapotból a másikba lép.

Minek a változását kell figyelembe venni? A nyelvtani szerkezet összes elemeinek kapcsolatát, a szó és mondat strukturális minőségét kölcsönös kapcsolatukat tekintve, a

nyelvtani szerkezet és az alapvető szókincs kölcsönös hatását, az aktív nyelvtani kategóriák lassan változó, történetileg kialakuló rendszerét, az alapszókincs szavainak lexikális és nyelvtani átcsoportosítását stb. Ilyen változások láthatók pl. az orosz nyelvben: az alapszókincs határozószó-csoportja főnevek ragozott alakjaival bővül: рядом 's'rral' → 'mellett', ве, хом 'felsőrésszel' → 'lónáton'. A nyelvtani kategóriák változására példa az orosz nyelv történetében, hogy a pref. xumos igék egyike elveszti eredeti térbeli jelentését és befejezett aspektusúvá lesz, pl. хоте́л 'akart': захоте́л 'akarni kezdett', 'megkívánta'; a gyűjtőfőnevek egyszámú alakja a nyelvtörténet folyamán átmegy a többesszámba (камень 'kőrakás' → 'kövek'; ко́лье 'karócsmó' → 'karók'). Ezek a változások hosszú ideig tartók, így pl. az igék aspektusai kifejlődésének gyökerei a szláv alapnyelvig nyúlnak, majd a 12—17. században meggyorsul a pref. xumok által történő folyamatos és befejezett szemlélet-megkülönböztetés és ma is fejlődik.

A nyelv fejlődésének belső törvényszerűségei meghatározzák a nyelvszerkezet változásának általános beállítottságát, a nyelv különböző oldalai változásainak kölcsönös hatását, meghatározzák az egybehanglódást, gyakran a változások ellentmondásait, a régi és új harcát a nyelvben, az új minőségi elemek felhalmozódását.

Amikor a keleti szláv alapnyelv három nyelvre bomlott (orosz, ukrán, bjelorusz), akkor az orosz nyelv nyelvtani rendszerében és alapszókészletében sajátos fejlődés megy végbe a 13. és 16. század között: a főnevek, melléknévek, igék ragozása analógikusan egyformásodik. A váltakozó tövű főnevek egyszerű ödnek: (волк: волѣѣ → волк: волке). A vocativus eltűnik. A névmásoknál is található egyformásodás (кого 'ki': ꙗ́ко 'ki által' → кого: кем ꙗ́.). Elvész a duális, ezáltal az egyes- és többesszám elvontabb jelentésűvé válik, ekkor megy át a gyűjtőfőnevek egy része (-ья végződés) a többesszámba. A számnévek jelentésileg jobban absztrahálódnak, külön beszédrészt alkotnak. A melléknévek főnévi ragozása lassan elhal (добр: добра: добру 'jó: jónak a...: jó'), helyébe az ú. n. teljes v. tagolt alakok lépnek (добр:й: доброго: доброму). A rövid alakok új mondattani szerepet kapnak (névszói állítmányként szerepelnek pl. сн добр 'ő jó', s ez már minőség-változás is. Ezáltal sokkal zártabb ragozási rendszer keletkezik. Főnévi alakok átlépnek az előjárószók csoportjába (около 'között', по силе 'következtében'). Az igék soktövisűsége egyszerűsödik, pl. печи, неку, печёшь, некох, ꙗ́щи 'sütni, sü ök, sütsz, süttött' stb. alakokból csak a к és ч tö marad. Ekkor keletkezik az összetett jövő (буду + inf.), eltűnik az aoristos. Ekkor keletkeznek az agglutinációs modális kötésszók a feltételes mód бы-s alakjával kapcsolatban: что + бы > чтобы 'azért, hogy; hogy' (14—15 sz.), якобы 'mintha' (16. sz.); чем бы 'ahelyett hogy' (16—17. sz.) stb.

Ez mutatja, hogy a 13—16. század folyamán milyen különböző változások mentek végbe az orosz nyelvben, mivel a szavak csoportosításában lényeges módosulás állt be, ami meghatározta a belső törvényszerű fejlődés irányát.

A nyelvfejlődés törvényszerűségeinek a kérdése a marxista nyelvtudomány rendszerének egyik központi problémája: révén jobban megérthetjük a nyelv mibenlétét.⁵

A nyelvhasználatra vonatkozólag is sok elméleti cikket közöl a folyóirat, pl. Gornung-Levin-Szidorov: Nyelvcsaládok kialakulásának és fejlődésének problémái (1. sz., magyarul NYIK 1952: 2. sz.), Saradzenyidze: A nyelvi integráció és differenciáció I. V. Sztálin tanításának fényében (1. sz., magyarul NYIK 1952: 2. sz.)

Módszertani szempontból kell tanulmányoznunk Szmirnyickij cikkét »A nyelvtudomány összehasonlító-történeti módszerének kérdéséhez« (4. sz.) és Gornung tanulmányát »Az összehasonlító-történeti módszer alkalmazásának hatáiról«; példáit az indoeurópai nyelvekből veszi.

Szótárirodalmunk munkásainak hathatós elvi és gyakorlati segítséget nyújtanak a következő értekezések: Feldman: »A kisebb kétnyelvű szótárak jellegzetes sajátosságairól« (2. sz.) és az értelmező szótár munkásai sokat tanulhatnak a Puskin-szótár munkálatairól szóló példás karakterisztikából (3. sz.).

Egy író nyelvből vett példákon láthatjuk, hogy a szavak jelentési, nyelvtani, mondattani és stílusértéke mennyire időhöz kötött. Finnugor etimológiai szótárunk összeállítót segíti Acsarin cikke a szláv nyelvek etimológiai szótárának összeállításáról, mert a felosztás problematikáját veti fel.

A folyóirat gazdag tartalmából még két dolgozatot említünk meg. Az egyik Svedova tanulmánya »Az általános nemzeti és az egyéni az író nyelvében«. Ez a cikk fontos, mert elvileg elhatárolja a közösségi irodalmi nyelvtől az író egyéni nyelvalkalmazását, majd szovjetírók művein (Gladkov, Gorbátov, Fegyin, Panova, V. Nyekraszov) mutatja be a szavak új jelentésben, formában, kapcsolatban való alkalmazását és mondatfelépítő sajátosságokat ad: miként hat a szereplő személy nyelvének jellegzetessége az írói (tehát nem párbeszédes, hanem leíró, magyarázó) szövegre. — Osszoveckij viszont az orosz folklór nyelvről értekezik. Megállapítja, hogy a folklór nyelve nem vethető össze a kifejezőség megállapítása céljából az irodalmi nyelvvel, hanem azon nyelvjárás beszélt nyelvével, amelyiken a művet feljegyezték.

mert csak így tűnnek ki eltérő sajátosságai. Megállapítja, hogy a népköltészeti műveknek lehetnek olyan fonetikai sajátosságai, amelyek az adott dialektusban nincsenek meg, pl. anorganikus j: (на юлице е. h. на улице 'az utcán') vagy a ц-ézés (ц ejtése ч helyén), amikor ez az adott dialektusban nem is létezik. Megőrződnek régi alakok, így pl. a régmúlt idő, amely a beszélt és az irodalmi nyelvből már eltűnt (Из коровушек молока я выкалывала... 'a tehenecskékből tejet hivogattam ki...'). Keverednek a befejezett és befejezetlen igealakok, mert olyan nyelvállapotot őriznek meg a bilinák, amikor még az aspektuskülönbség nem alakult ki (Бысқочил Василий на широкий двор, хватал-то Василий черленый вяз... 'Kiugrott Vaszilij a széles udvarra, Ragadta [e. h. megragadta] Vaszilij a hajlékony fát'). A szerkezet és tartalom egysége is meghatározza bizonyos formák (kicsinyítők, ismétlések) használatát.

Az énekelt folklór nyelvében gyakran mondattani archaizmusokkal is találkozhatunk, mert az ilyen szerkezeteket a verses monda (bilina) hagyományos formájaként értelmezik 'a mondók és mint művészi eszközt alkalmazzák. Erre sajátos példaként megemlíthető, hogy a határozói igenevet predikatív funkcióban alkalmazzák. Véleményem szerint itt a határozói igenév még eredetibb melléknévi igenévi jelentésében fordul elő és másodlagos állítmányként szerepel az ilyen példákban:

Только видели Чурилушку сидючи, Как стрелу его катючи...
Не видали дородного едучи

Csak *ülve* látták Csuriluskát.
Nem látták a tagbaszakadtat [t. i. hőst] *lovagolva*
Nyílként *rohanva*...

Они видели-то добрых молодцов на добрых коней сежajúчись,
А не видали ихной поездки богатырьской поезжajúчись...
Látták a derék legényeket jó lovakon *ülve*,
Nem látták hősi vágójukat *ellovagolva* [amikor ellovagoltak]...

Érdemes volna I. A. Osszoveckij cikkének eredményeit a magyar folklór verses műveire alkalmazni.

A Вопросы языкознания sajnos keveset foglalkozik a magyar nyelv szovjetunióbeli rokonnyelveivel. Megtudjuk azonban, hogy a marrizmus bukása után Bubrich leningrádi professzornak a finnugor nyelvek fonetikájáról szóló felfogását nagyrabecsülik és sajtó alatt van finnugor történeti alaktana; megtudjuk, hogy a komi nyelv és rokonai tanulmányozása ügyében vitát rendeztek. Morgyinov és Szanzsejev professzor fölvetette a kérdést: nem lehetne-e a két mordvin irodalmi nyelv helyébe az egyiket közös irodalmi nyelvként bevezetni. (A mordvin népnek eddig két irodalmi nyelve volt: az erza és a moksa; mindegyik más-más nyelvjáráson alapszik.)

Magas színvonalon áll a fordítások bírálata a Szovjetunióban: a fordítás elmélete és a fordítási gyakorlat. Mikor ennek során látták, hogy a komi-nyelvre fordított művek nyelve erősen eltér a beszélt nyelvtől, a nyelvészek közbeléptek és javasolták, hogy a beszélt nyelv csiszolt alakja érvényesüljön a fordításokban. Ez azonban nem jelent nacionalista purizmust, mert a nemzetközi szókincs, terminológia és frazeológia megőrzését követelik.

A való történeti körülmények megfelelően mérlegelik azt a kérdést is, hogy a mari népnek szintén egységes irodalmi nyelvet kell adni.

Ezek a tételek mutatják, hogy a Szovjetunió finnugor nyelvészei, kiknek munkáit sajnos alig-alig ismerjük, a nyelvalkotás valóságos munkásai, akik a nyelv tanulmányozását és a nyelv életébe való egészséges, irányító beavatkozást egységes feladatuknak ismerik el, nem szakítják el az elméletet a gyakorlattól. Ez vezetett oda, hogy sok esetben (a chanti és manysi népnél is) a latinbetűs abc helyén cirillbetűs ábécét honosítottak meg, melyben a betűk hangértéke, a betűjelek alkalmazásának módja megfelel a cirill betűk orosz értékének. Ezáltal a tanulók számára csekélyebb nehézséget jelent az orosz olvasás megtanulása, mert az anyanyelvi betűk hangértéke egyezik az oroszéval. Hasonlóan némely szovjetunióbeli török nyelv is cirillbetűs ábécét kapott (pl. a hakaszok).

A finnugor nyelvekre vonatkozó tudósításokból kiemeljük a Tudományos Akadémia karéliai-finn fiókjának a munkáját. Itt ebben az esztendőben fejezik be a sok év munkájával összeállított, 70 000 szót tartalmazó orosz-finn nagyszótárt (szerkeszti Flinkman A. I.). Ez a szótár a szovjetkorszak szókincsét is magában foglalja. Befejeződik a Karéliai-Finn Szovjet-köztársaság nem-orosz nyelvei nyelvjárássainak feltérképezése (karél, lúd, liv, vepsze stb.). Ezt a munkát az 1949-ben meghalt Bubrich professzor vezette, most Beljakov és Anyiszimov fejezi be a 250 térképből álló gyűjteményt.

Nagy a jelentősége a finn nyelv 1953-ra befejezendő tudományos nyelvtanának, ezen M. M. Härmäläinen és A. A. Beljakov mellett V. J. Zlobin, a karéliai-finn egyetem finn tan-székének vezetője és A. J. Marozov dolgozik, valamint A. I. Kirjanen tanítóképzőintézeti tanár és P. A. Ariste professzor, P. J. Palmeus docens, a tartui egyetem előadói. A nyelvtan

a finn nyelv hang- és alaktanát öleli fel. (Bubrich 1948-ban Petrozavodszkban adta ki könyvét : »A finn (suomi) nyelv történeti hangtana« címen, ezt megvitatták, mert a marxisták arak-csejevi uralma idején Bubrichot elnyomták. Röviden megjelenik Bubrich posthumus műve »A finn nyelv történeti alaktana«.)

Két finnugor nyelvész-kandidátus disszertációjáról is értesülünk. V. A. Szorvacseva a komi nyelv udorai nyelvjárásának alaktanát veti egybe a komi irodalmi nyelv alaktanával. A disszertáció ezenkívül az udorai nyelvjárás felsővasi tájszólása hangtani jellemzését adja és rövid néprajzi tudósítást közöl. — N. T. Pengitov a mari nyelv melléknévi igeneivel foglalkozik, ezek alaktani leírását és funkcióit vizsgálja. Bevezeteskép megkapjuk a mari nyelv hang- és alaktana rövid vázlatát, majd négy fejezetben a mari nyelv participiumainak lexikális és alaktani sajátosságait, valamint alkalmazásmódját (aktív, passzív, jövőidejű és tagadó melléknévi igenevek). Ugyanakkor a participiumok mondattani alkalmazásáról is szól a szerző, vizsgálja őket a hegyi és az erdei mari (cseremis) nyelvjárásban.

III. Ez a szovjet folyóirat csak kis részletben — mintegy keresztmetszetben csupán, — bemutatja a szovjet nyelvészet pezsgő és eredményes haladó életét. A cikkek egyenmelyikében tülteng az elmélet. Az elmúlt marxizmusnak jellemzője volt ez a »tárgyatlanlás«, már pedig nyelvészetről csak nyelvészeti adatokkal lehet írni, olyan adatokkal illusztrálva a tanulmányt, amely az átlagnyelvész számára megközelíthető. Fontos az olyan fogalmak, mint a minőségi változás, differenciálódás, integrálódás meghatározása, de mitsem ér, ha példák garadaján nem bizonyít a szerző. Tipikus ebből a szempontból Szmirnyickijnek az összehasonlító-történeti módszerről szóló tanulmánya, amelyben majd húsz lapra alig egy tucat példa jut.

Bennünket rendkívül érdekel a legfontosabb sztálini nyelvészeti tétel alkalmazása : a nyelv belső fejlődése törvényeinek a kérdése. Kapunk néhány példát Vinogradov értekezésében — az összefoglaló részben. Pedig ez a törvény éppen a szocializmus-világzsemléletének sajátos alkalmazása a nemzeti nyelvre vonatkozólag, ebben a fogalomban fejeződik ki az a megbecsülés, amely a jellegzetes nemzetit is értékeli a nyelvben, nemcsak azt, ami általános, ami egyezik rokonság vagy átvétel révén más nyelvek jelenségeivel.

Ny. Kaszjanov a Bolsevik (Большевик) ez évi augusztus 16-i számában foglalkozik a Вопросы языкознания c. folyóirat első négy számának ismertetésével. Hiányul rója fel, hogy a folyóirat nem foglalkozik az orosz és szláv nyelvek történetével ; túlságosan általánosak a történeti és összehasonlító módszerről szóló tanulmányok, nincsenek kidolgozva, megoldva az aktuális kérdések (pl. Gornung, Sziporov-Barannikov közös munkájában). Így absztrakt jellegű marad Saradzenyidze értekezése is a nyelvi differenciálódás és integrálódás kérdéseiben: a folyamatok tényleges tanulmányozása elmarad. Még Vinogradov cikke sem ad megoldást a belső nyelvelőződés törvényeinek alkalmazására.

A nyíltan feltárt hiányok ellenére a magyarországi nyelvészeknek ez a négy számban folyvást tökéletesedő folyóirat nagy segítséget nyújt. Megmutatja, miként álljunk oda a problémák marxista értékeléséhez, figyelmeztet, hogy első kézből vett adatokkal dolgozzunk, saját adatgyűjtésünkől merítsünk, mert az eleven nyelvvel és a szöveggel való foglalkozást mi sem pótolhatja. A folyóirat cikkeiben dialektikus egységet látunk a forma és tartalom között: alak- és mondattani kérdések funkcionális értékelés nélkül nem jelennek meg, képzőket kiszakítva nem tárgyalnak, talmudista módon nem okoskodnak egy rag eredetének 6, értelmileg megokolatlan származtatásáról, pusztá hangkapcsolatok statisztikai, céltalan felsorolását nem adják.

A magyarországi nyelvészek kiváló hagyományokkal rendelkeznek, neves és tudós elődeink vannak. Az orosz nyelvben való csekély jártasságuk, valamint anyagban dús tapasztalatuk megmentette őket a marxisták üres malomjáratásától. Azonban a polgári nyelvészet — különösen Steinthal, Wundt, Ries, de Saussure munkái — nyomot hagyott bennük, egyrészt pszichologizálásra való hajlandóság maradt bennük, — mondhatnám bennünk —, másrészt a hang- és alaktan formális részének túlbecsülése.

Derek szándékkal, az eddignél jobb dokumentációval ezek a hibák eltüntethetők : nyelvészeinknek a szövegek kiadásán, a gyűjtőmunkán, régi eredmények kötetben való összegyűjtésén kívül foglalkozniuk kell a nyelvi tények történeti, egységes és elvi értékelésével.

Ez a feladat csak akkor oldható meg, ha a bírálat nyelvészeti munkánk hajtójává válik. Míg írásban és szóban visszautasítják a bírálatot, míg a tekintély uralkodik a helyesen, a régihez való ragaszkodás kényelme az új megvizsgálásán és alkalmazásán, addig pangani fog nyelvészeti életünk, még a dolgozatok ál-terjedelmessége ellenére is.

Az elmúlt két- és fél esztendő folyamán nyelvészeink számos felszólalásban, a Magyar Nyelv, Nyelvtudományi Közlemények és az Akadémia Osztályközleményeinek hasábjain kimondták lelkesedésüket a marxizmus pusztulásán, örvendeztek a sztálini tanítások cél- és módszermutató értékén.

A sztálini tanítások alkalmazása nyelvtudományunk felemelkedésének, egyetemi és főiskolai nyelvészeti oktatásunk eleveniségének a záloga.

¹ A folyóirat csak egy részét adja a szovjet nyelvészek előtt álló kidolgozandó kérdéseknek; V. V. Vinogradov akadémikus bőven rendszerezte az egész szovjet nyelvtudomány előtt álló problémákat »A szovjet nyelvtudomány I. V. Sztálin tanításának a fényében« c., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának 1951. június 20—21-én tartott ülészakán mondott előadásában. Vinogradov 12 kérdéscsoportot tár a nyelvészek elébe: 1. A nyelv mint társadalmi jelenség: funkciói. — 2. A nyelv szerkezete; alapszókincs, nyelvtani szerkezet, szókincs; a nyelvfejlődés belső törvényei. — 3. A nyelvfejlődés általános törvényszerűségei (a szókincs változása, a nyelv tökéletesedése, az újminőségű elemek felhalmozódása). — 4. Az általános nemzeti nyelv és »ágai«: tájszólások, fejlődésük szabályai a nép és a társadalom történetével kapcsolatban. — 5. A nemzeti (népi) nyelv és az irodalmi nyelv kapcsolata, kölcsönhatása a társadalom történetének különböző korszakaiban. — 6. A szépirodalom nyelve, a szépirodalom nyelvének és az irodalom nyelvének egymásra gyakorolt hatása; az író nyelve és hatása az általános nemzeti (népi) nyelvre; az író, a mű stílusa; stílus és világnézet. — 7. A nyelvcsaládok történeti kifejlődése, a nyelvek osztályozásának kérdése az integráció és differenciáció fogalmával kapcsolatban. — 8. A nemzeti nyelv keletkezésének kérdése (a hordanyelvtől a nemzetségek nyelvén, a törzsnyelven, át a nemzeti nyelvig). — 9. A szocialista nemzetek nyelvének fejlődése, az orosz nyelv szerepe a Szovjetunió nemzeti nyelvei szókincsének gazdagításában. — 10. A nyelvtudomány sajátos módszereinek (összehasonlító, történeti, leíró) kidolgozása és tökéletesítése. — 11. A nyelvtudomány felosztása a sztalini tanítás alapján (történeti lexikológia, nyelvtan, a fonetika helye, etimológia, szóképzés stb.). — 12. A nyelvtudomány helye a társadalomtudományok sorában, kapcsolata az irodalomtudománnyal, történelemmel, régiségtannal, néprajzzal a nyelvészeti kérdések megoldásában.

² Második, bővített kiadás 1952-ben.

³ A vita anyaga külön kötetben jelenik meg.

⁴ Magyarul kivonatossan I. NyIK 1952. 2. sz.

⁵ Helyes volna, ha a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézete Vinogradov fenti tanulmányát magyar fordításban közzétenné — miként ezt már több cikk esetében tette — és nyilvános vita tárgyává tenné.

Magyarázatok

SPORTSZAVAK

Írta: † Kallós Ede

A nyáron sokmillió ember figyelme fordult Helsinki felé, nap-nap után izgatottan vártuk a híreket, amelyek onnan érkeztek s amelyek mind szebb és kiemelkedőbb magyar sportteljesítményekről, mind több és több magyar sikeréről, győzelemről adtak számot. Ebből az alkalomból nézzük meg kissé, honnan is erednek sportműszavaink.

A testi erő, ügyesség és gyorsaság fejlesztésének az a kivirágzása, amely hajdan Görögországban véghement, az ókor végétől egészen a mult század közepéig jóformán teljesen feledésbe merült. Mindaz, ami ma az egykori görög sportpályákra emlékeztet, 70—80 esztendő s multra tekinthet vissza. Csak a mult század második felében indult meg az a mozgalom, amely a szabad tér és a szabad levegő sportjainak zászlaját lobogtatva, felvette a harcot a sportnak addigi módjaival, a tornatermek zárt falainak testedzésével, s ez a mozgalom teremtette meg sportéletünknek azokat az intézményeit és fogalmait, amelyekről ma a sport gyakorlati valóságában annyi szó esik. Vegyük hát sorra a sportéletnek ezeket a szavait. Kezdjük mindjárt az *olimpiásszal*.

A görög istenhegyre, az Olimpusra való célzással, *Olympia* nevet viselt az ókori Görögországban az a kerület, amelyben négyévenként fényes ünnepi sportjátékokat rendeztek. Ezek a sportjátékok a görög városállamok örökös torzsalkodásait az elsőség pálmájáért vívott vetélkedéssé nemesítették.

Az ókori Görögországban megtartott *olimpiászok* után azonban kerek másfélezer esztendeig sehol sem került sor újabb sportversenyek rendezésére, míg egy lelkes francia sportbarátnak, Pierre de Coubertinnek a kezdeményezésére felélesztették az ókori olimpiai játékokat. 1896-ban Athénben rendezték az első újkori olimpiászt s azóta négyévenként világgraszáló sportversenyek elevenítik fel az ókori elnevezést — a nemzetek békés vetélkedésének a szolgálatában. E világversenyek nemzetközi neve: *olimpiai játékok*, nálunk a görög *Olympias* alapján az *olimpiász* elnevezés is járja.

A történetírásban az *olimpiász* névnek van egy másik jelentősége is. A görög történetírók az olimpiai játékokat időmegjelölő alapul is használták. Azt a négyévi időközt is így jelölték, amely az egyik versenyjátékot a másiktól elválasztotta. Az első versenyt a hagyomány szerint i. e. 776-ban rendezték, és ezért valamely esemény évét a görög történetírók úgy jelölték meg, hogy megmondták hányadik olimpiász hányadik évébe esett.

Az ókori görög sporttelepeken fejlődött ki a sportversenyre való előkészülésnek az az eleme, amelyet ma angol szóval *tréning*-nek szoktunk nevezni: a legjobb testi kondíciónak, a legjobb teljesítménnyel bízató formának az elérésére való gyakorlatnak és életmódnak a foglalatja. A *tréning* görög neve *askesis* volt, a maga eredeti jelentése szerint: erőfeszítő, edző gyakorlat. A versenyre készülő sportolót, aki a tréner utasítása szerint a maga felfokozott célkitűzésű gyakorlataival és szigorú önmegtartóztatásával tökéletesítette a maga formáját, *asketes*-nek mondták.

A görög sportpályáknak ez a fogalomalkotása a nevével együtt túlélte a fényes görög versenyjátékok megszűnését, csak annyi változáson ment keresztül, hogy az *askesis* és az *asketes* fogalma a sport világából egy másik vonalra tért, a kereszténység második századától kezdve a magányos barlangok, az őserdők remetéit, utóbb a szerzetes kolostorok lakóit nevezték *askéták*-nak.

Hasonlóan járt a hellén sportélet egy másik fogalma és szava is. Azoknak a versenymérkőzéseknek, amelyek közül rangban, méretben és jelentőségben a legelső a négyévenként rendezett olimpiai verseny volt, *agón* volt a görög neve. A mai sport nem használja e nevet. Ahogy a görög *askesis* helyett ma tréninget mondunk, a mérkőzést is angol szóval jelöljük: *meccs*.

De csak a maga sportéleti helyéről szorította ki a görög elnevezést az idők múlása. A hellén gondolkodás egyik legsajátosabb megnyilatkozásában jutott szerephez a versenymérkőzés fogalma. A görögök az élet menetét, a társadalmi, gazdasági, szellemi életet minden vonatkozásában, sőt a maga isteneinek a világát is állandó versenyküzdelmek, tusák és viaskodások képeiben szemlélte. Ez a világfelfogás az *agón* szót a legkülönbözőbb létalakulások megjelölésévé avatta. A görögök minden ellentétességet, minden szembe-helyezkedést versenyküzdelemre való felállásnak éreztek — *antagonizmos* — és ennek a szemléletmódnak a megőrzésével máig *antagonizmus*-nak mondjuk a felfogások vagy érdekek ellentétét és a belőle fakadó ellenséges viszonyt. A lelki nyugtalanságot, az izgalmat is azért jelölték a görögök az *agónia* szóval, mert ellentétes irányú lelki erők versenyküzdelmeként fogták fel. Ennek a jelentéshasználatnak kapcsán a középkor latinsága az *agónia* szót a halállal vívódó ember állapotának a jelölésére alkalmazta. Így lett az agóniából a haláltusának a neve. Újból az történt, mint az askézis esetében: ami eredetileg bajnoki torna volt, az erő boldog kicsattanása, abból a testi elmúlás vonaglása lett, de a halálos ágy agóniája ugyanúgy az élni- és felülkerekedni akarás ösztönös erőfeszítése, mint a sportpálya mérkőzése, agónja.

A görög sportélet hagyatékának egy harmadik elemét az a jelentőség mentette át az évezredek pusztító iramán, amellyel a művelődés munkájába kapcsolódott. A görög sporttelepek azt a nevet viselték, hogy *gymnasion*, mégpedig azért, mert a telepek látogatói ruha nélkül végezték szabadtéri gyakorlataikat (a görög *gymnos* szó a m. »meztelen«). A görög *gymnasion* nemcsak sporttelep volt, hanem egyszersmind klubszerű intézmény is, »színművészeti díszes köre, ahogy Arany János Széchenyi emlékezetében a klub, a kaszinó fogalmát körülírja. S a gymnasionokban terjesztették tanításait a filozófusok, a tudósok is, és a sportolók pihenő óráikban felfrissült idegzetük rugékonyságával hallgatták előadásait. A *gymnasion*-ok éppen ennek a különleges kulturális tartalmuknak köszönhetik, hogy nevük, emlékük fennmaradt. A 15. században ugyanis a német humanisták körében divattá vált, hogy annak a művelődési munkának az emlékére, amely egykor a gymnasionokban folyt, *gimnázium* nevet adjanak iskoláiknak. A *gymnasion* néven egybefoglalt sporttelepeknek egyéni nevük is volt. E nevek közül kettőt szintén megőrkített a görög sport közművelődési jelentősége. Az egyik telepnek a neve *Lykeion* volt. Ez *Apollon Lykeios*-nak, a nyáját a farkasoktól védő Apollon istennek volt szentelve (görögül *lykos* a m. »farkas«). A *Lykeion* név latinos formában úgy hangzik, hogy *lyceum*. Ennek az athéni sportklubnak a folyosóin és csarnokaiban tizenhárom éven át tanított a nagy Aristoteles. A másik athéni sporttelep pedig, amelynek helyiségében Platon hallatta szavát

(az a filozófus, akinek világszemlélete ugyan merően ellentétes a mi dialektikus materializmusunkkal, de akinek irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségét el kell ismernünk!), az *Akadémeia*, latinosan *Académia* nevet viselte. Az Akadémeia a hasonló nevű parkban állott, mely *Akademos*-nak, egy mitikus hősnek sírjáról kapta a nevét. Itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a görögök túlnyomó többsége — nemcsak a rabszolgaosztály a maga egészében, hanem azoknak a »szabad« polgároknak nagy tömege is, akiknek idejét a létfenntartás gondjai foglalták le — egyáltalán nem volt részese azoknak az értékeknek, amelyek révén a *gymnasionok* kultúrintézmények névadóivá válhattak. Csak a mi társadalomszemléletünk jutott el odáig, hogy tisztán látjuk: azok, akik a mi középiskoláinknak a *gimnázium* nevet adták, némely főiskoláinknak és tudományos társulatunknak pedig az *akadémia* nevet, öntudatlanul milyen találó elnevezést alkalmaztak, hiszen abban az időben ezek a kulturális intézmények épp úgy az »úri osztály« kiváltságainak voltak a mentsvárai, akárcsak görög elődeinek.

Végezetül csatoljuk még ide azt az elemet, amellyel az egykori görög sportpályák élete a művészet esztétikai világába torkolt bele. Ez az elem az *atléta*, *atlétika* elnevezéssel kapcsolatos. Csak újabban lett az *atléta* és az *atlétika* szakszerű megjelöléssé, mely a sportoknak egy fokozatosan szűkülő körét a többitől elkülöníti. A 19. század közepéig a görög *athletés* szó latinosított alakja, *athleta*, csupán annyit jelentett, hogy: hatalmas erejű, izmos termetű ember. Ez a jelentéshasználat nem az ókori sportpályákon termett, hanem az újkori múzeumokban. Azoknak az antik szobroknak a szemléletéből nőtt ki, amelyek a görög sportbajnokokat — görögül: *athletes* — ábrázolnak. Ezek a szobrok teremtették meg a modern *atléta* szót. Ahogy Vénusznak mondták azt a nőt, aki olyan szép, akár egy Vénusz-szobor, úgy egészen a 19. század közepéig az *atlétának* való minősítésben is mindig hasonlat rejlett: »valóságos atlétaszobor.« Az az Angliából kiindult megjelölés, hogy: atlétikai sport, eredetileg nem a sportgyakorlatok tartalmára, berendezésére célzott, hanem a görög sportolók képzőművészeti ábrázolására.

SZLÁV EREDETŰ TÜKÖRSZAVAKRÓL

Írta: Erdődi József

1. A katolikus egyház régi vallási terminológiájának jórésze szláv eredetű, hiszen a magyar nép történetének tanúsága szerint az első térítők szlovén papok voltak. A magyar nép az új és ismeretlen vallási fogalmak, valamint az egyházzervezeti és az ünnepekkel kapcsolatos naptári fogalmak jelölésére igen sok szláv szót vett át, amelyek java, a magyar ejtéshez alkalmazva, még mindig megtalálható nyelvünkben: pl. *apát*, *apáca*, *pap*, *püspök*, *boldog*, *szent* stb.

De a fogalomjelölésnek nem ez volt az egyetlen módja. Néha a régi, »pogány«, tehát az ugorkorbeli samanizmus hitének szavai teltek meg új tartalommal, tehát finnugor eredetű szavaink, vagy honfoglalás előtti jövevényszavaink teltek meg új vallásos tartalommal és szolgálták megváltozott társadalmi körülmények között a hivatalos vallást. Ilyen új tartalommal telt régebbi szavaink: *isten*, *esküszik*, *imád* stb.

A fogalmak megnevezésének természetesen nemcsak a fent említettek a lehetséges módjai. Néha valamely tárgynak sajátos, rendszerint legszembeötlőbb tulajdonsága a névadás alapja, pl.: *folyó*, *zugó*, *sivatag*, mert az egyikben a mozgás (*folyó*), a másikban a mozgással járó hang (*zugó*), majd ismét másikkban kietlenség (*sivatag*) az elnevezés tárgyi alapja. Közismertek a hangutánzó szavak (*kakukk*, *csattog*), ahol a hallott hang reprodukciója a fogalom megjelölésének az alapja.

A nyelvi érintkezéssel járó tárgy- és fogalomátvétel ezek megjelölésére nemcsak az idegen nyelv szavait veszi át; az idegen szavak gyakran nem hangsorukban vevődnek át, hanem tartalmukban. Ilyenkor az új fogalmat jelölő szó jelentését és képzése módját tekinti meg az idegen nyelvet értő, és ennek mintájára alkot az átvevő nép részére az átvevő nyelv szó- és képzőanyagából új szót. Ezt a szókinceszaporító módot is alkalmazták a katolikus hit elterjesztése idején a tudós, két nyelvet tudó fordítók, és mai szókincsünk vallási rétegében bizony ennek is megtalálhatók a nyomai. Az ilyen fordított szavakat *t ü k ö r s z a v a k* nak

szokás mondani, mert nem az eredeti szó vevődött át, mint, mondjuk, a szláv *oblok* esetében, melyből a mai magyar *ablak* származott, hanem mintegy tükörben jelentésbeli visszaverődő képet kapunk az idegen szóról. Maradjunk az egyházi terminológiánál: a magyar *kedd* a hét második (kettedik) napját jelöli, hiszen *hétfeje* a hét feje, kezdete. A szláv nyelvekben ezt a napot a *vtor-* (második) szótöbbségi képzett szóval jelölik (*vtorn'ik*). Az óbolgárban *velikaja nedělja* a húsvétot megelőző hét jelölése: szóról-szóra azt jelenti »nagyhét«. Ennek a fordítását alkalmazzuk nyelvünkben. Ilyen szláv szavak, ill. szókapcsolatok mintájára alkotott jelentésfordítások az egyházi terminológiában: *süket péntek*, *hamvazó szerda*, *nagycsütörtök*, *nagy-péntek*, *húsvét*, *húshagyó kedd*, *virágvasárnap*, *vízkereszt*, *feszület*, *olvasó*.

Az ilyen jelentésfordítást francia eredetű szóval *calque*-nak mondják (*calque linguistique*), s ez másolást jelent.

Természetesen ne higgyük, hogy a térítés befejeztével abbamaradt az ilyen jelentésfordítások készítése. Ellenkezőleg, mennél nagyobb a nemzet kultúrája s civilizációt felvevő készsége, annál több az ilyen *calque*. Hogy csak néhány példát említek a 18. századból és az utána következő korszakból: *felvilágosodás*, *emberbarát*, *mozdony* (lokomotív), *gyújtófa*, *gyufa* (Zündholz), *ipar* (a latin *industria* mintájára, melynek jelentése 'szorgalom')¹, *ébresztőóra*, *oszlopos tag*. A mai korban is sok ilyen tükörszavunk van: *elken*, *kiemel*, *aláhúz*, *tervezgatókodás*, *ötéves terv*, *közösségi gazdálkodás*.

A nyelvi alkotásnak egyik forrása a jelentésfordítás: kísérője annak a logikus és megfontolt munkának, amellyel az ember nemzeti nyelvét gyarapítja, hogy a művelődés és műveltség alkalmas érintkező eszközöként használhassa.

2. Ilyen tükörszónak, de pogánykori jelentéstartalommal teltek vélem a magyar *Üdvözítő* főnevet, amely a katolikus egyház szerint *Jézus* egyik megjelölése a *Megváltó* szó mellett.

Tudnunk kell, hogy a műveltség alsóbb fokán lévő népek közvetlen anyagi segítséget vártak istenségeiktől, mert életmódjuk nem a tudatosan előre beosztott termelés volt, nem állattenyésztés, nem is mezőgazdaság, hanem gyűjtő-kereső életmód, halászás-vadászás. Az ilyen életformában a véletlennek nagy szerepe volt, ennek a szerencsének a javítására kérték fel hát istenségeiket. Így a magyarok legközelebbi nyelvrokonai, a vogulok is vadászatra-halászatra menet a zsákmányból részt ígérve könyörögtek bálványukhoz; majd megajándékozták, ha eredményesen, bő zsákmánnyal tértek vissza, megverték, ha nem kedvezett a szerencse².

A szegény ember nagy kincse az egészség. A betegség nagyobb csapás, mint a halál. Ezért szerfölkött tisztelték a javasokat, a kézrátevással,³ varázslással gyógyítókat. Az istenségtől is ilyen tulajdonságokat kívántak: gyógyítson, adjon egészséget az embernek.

Egész ember, aki nem beteg, azért mondjuk *egészségesnek*. Az, aki betegségben szenved, annak hiányzik valamije: mája, tüdeje, nyelve, azaz mája fájós, tüdejével beteg, avagy néma (nyelvetlen). Aki a hibákon, testi nyavalyákon segíteni tud, az *jóvá tesz*, azaz *javít*, *gyógyít*,⁴ ismét egész embert csinál belőlünk (I. Beke, Nyr 62: 129).

A kereszténység az istenség fogalomnak két változatát hozta magával, az eredeti materialista formát, amikor az istenség gyógyít, életre ébreszt (Salvator), a másik pedig már a kizsákmányoló osztályok másvilági boldogságígéretének a megtestesítője, aki »megváltja« az emberiséget. Ennek a spiritualizált istenségfogalomnak a jelölésére szolgált a szláv nyelvekben az *iskupiti'el'* megjelölés, jelentése szóról-szóra: 'kiváltó, megváltó', vö. orosz *искупитель*, cseh *vykupitel*, szlovák *vykupitel'*. A *megváltó* tehát valamely szláv nyelvi mintának a magyarra való fordítása, tehát *calque*, tükörszó. Természetesen maga a fogalom jelölése nem mentes a kor társadalmi felfogásától, hogy bűnt: lopást, erőszakot, gyilkosságot pénzváltással, néhány tinóval jóvá lehet tenni, miként ezt nálunk első királyaink törvényei bizonyítják.⁵ A jóvátétel, megbánás orosz megjelölése ma *искупить вину*, azaz megvásárolni (megváltani) a bűnt. Így öröklődnek régi hiedelmeket és szokásokat őrző nyelvi fordulatok fejlettebb társadalmi formációk tagjaira.

Ez az istenség a lelkieket menti meg, csakhogy a primitív embernek testi jó állapota, egészsége volt a fontos. Ennek a hitnek az emlékét őrizi a vallásos terminológia *üdvözítő* szava, amely Jézusnak egy másik megjelölése. Boncoljuk most ezt a szót.

Ennek a melléknévi igenévnek alapszava kétségtelenül az *üdvöz* szó, amelyik hangalakjának látszólagos igei voltát meghazudtolva melléknév. Ez a melléknév már a 14. századtól előfordul irodalmunkban (Königsbergi Töredék), jelentése 'áldott', de a nép nyelvében eredetibb jelentésben található. A Palócságban és Erdélyben 'józan' a szó jelentése, pl.: Soha sem *üdvöz* ő és (Csík m., MTsz).

Az *üdvöz* melléknév kétségen kívül az *id* ~ *üd* származéka (v hangjára vö. *hit* : *hitves*), ennek eredeti jelentése 'jó, teljes, egész' lehetett.⁶ Az 'egész, teljes, jó' és az 'egészséges' fogalmának összefüggésére a magyar *egészség* szón túl idegennyelvi jelentés-párhuzamokat is idézhetünk: német *heil* 'ép, egészséges', *heilen* 'gyógyítani', angol *whole* 'teljes', *wholesome* 'egészséges', orosz *целый* 'egész, sértetlen' *целить* 'gyógyítani', szlovák *cel* 'egész', *celiti* 'gyógyítani'. Főntebb láttuk, hogy a 'jó' és 'teljes' fogalmával függ össze a 'gyógyítás' és 'egészség' fogalma. Ugyanezt megtalálhatjuk az *üd* származékaiban. Az *üdül* régi és mai jelentése 1. 'sich erholen, egészségre magához tér', 2. csak régi jelentése: 'felébredni' (MA⁴, 1. NySz.). Azonban a népi nyelv világosan megőrizte emberre-állatra egyaránt az *üdül* 'egészségben gyarapodik' jelentést, mint erről a következő példamondatok tanuskodnak: *Idül* má jaz oktató urank egészsége (Vas m.). A disznók szépen *üdülnek* (Vas m., Baranya m.). A népi nyelvben *megüdül*, azaz megerősödik a gyermek, az ökö, avagy az ujonnan ültetett fa, illetve szőlő (Zala m.). Az *üdít* jelentése meg egyenest 'nevel, hizlal' Vas megyében. A régi nyelv is tanuságot tehet ezen ige fizikai értelemben vett használatáról: Hamar *fel üdül* meg fő elmeye a korságosnac (Meljus), azaz meggyógyul, magához tér.

A stílusbeli párhuzamosság mutatja az *üdvösség* szó eredeti 'gyógyulás' jelentését: Bynes nepnek orvossaga, thewölögöknek ydwesseghes (Peer K.). Végső példaként álljon itt: Péchi Lukach lelki es *iduössesges testi* iokat kevan (NySz).

Az isten képviselőjétől is megkivánták, hogy kézzel és szóval gyógyítani tudjon. Az újtestamentum a modern meszmerizmus régi elődjéről tudósít, aki érintéssel gyógyított kórosokat, elesetteket.⁷ Ilyenről értesít a Müncheni-kódex: Vessed reia te kezedet hoğ *megüdüözöl'p'ön* (salva sit) es el'p'en. — Hoğ ha en ő ruhaiat illetendem, *meg üdüözöl'p'ön*.

Az *üdvözítő* jelentése tehát 'gyógyító'. Ha a katolikus terminológia evvel a szóval illetve Jézust, akkor, a pogány hiedelmeknek engedve, bűbájos, jadas ember képében mutatta őt be és a magyarság keresztény hitre való térítésekor pogány kifejezést vitt bele a keresztény terminológiába, továbbétetve a babonáságot, ami nem volt szokatlan jelenség. Így öröklődik át régi korok felfogása új világnézetű közösségek életébe.⁸

Az ilyenfajta gyógyítás hiedelme megvolt tehát a honfoglalás kori és előtti magyarságban. Az *üdvöz* szó jelentése 'egészséges', az *üdvözítő* szócé meg 'gyógyító' volt.

Találunk-e példát erre a keresztény terminológiánkat adó szláv nyelvekben?

Azt hiszem, igen. Az *üdvözítő* egyik neve a szláv nyelvekben 'gyógyító'. Ide tartozik az orosz *исцелитель*, amely az *исцелить* ~ *целить* ige származéka. Ez utóbbi jelentése a vallási elképzelésekben 'csodálatos módon meggyógyít'. Az *исцелитель* szinonimája az orosz nyelvben *избавитель* 'megmentő, megszabadító'. Ennek megfelelője a lengyelben *zbawiciel* (vö. görög *Σωτηρ* 'megmentő').

Más szláv nyelvekből az orosz *исцелитель* megfelelőit nem ismerem. Azonban az orosz nyelv egyházi terminológiája az egyházi szláv nyelvből származik, ami egyúttal a szó jelentését az óbolgár nyelvben feltételezi. Vö. az orosz *целити, целовати* 'egészségesé tenni', *цельба* 'orvosság, gyógyítás', *целитель* 'bölcs' és az óbolgár *исцелитель* 'orvos, gyógyító' szót (XI. sz. Miklosich).

Ennek az alapszava *целый* 'egész', 'ép'. Más nyelvbéli megfelelői ukrán *цилый*, szlovák *celý* 'egész, teljes', *celiti* 'gyógyítani', *celník* 'forrasztófű', *celit ranu* 'sebet hegeszt', *celik* 'csodafű', 'sebfű', cseh *celest* 'teljesség, egészség', *celiti* 'egésszé tenni, gyógyítani', *wyceleti*

'teljessé tenni, meggyógyítani', *wyceleti se* 'kigyógyulni', bolgár *цел* 'orvosság' (a bolgár *цел* és az oszm. tör. *çare* 'orvosság' konstaminác ója).

Még a következő szláv adatok bizonyítják a magyar *üdvöz* 'egészséges' jelentését és az *üdvözlő* szláv egyházi kifejezésekkel való összefüggését. Szlovákul *üdvöz légy!* fordítása *Zdrav bud!*, az *üdvözlégy* elnevezésű ima szlovák neve *Zdravas*, mert így kezdődik: *Zdravas Maria!* Tudjuk, hogy a *zdrav-* jelentése 'egészséges'. (Vö. orosz *целовать* régi jelentése 'egészséget kívánni', ma 'megcsókolni'). A horvátban *üdvöz légy* = *zdrav bio* ~ *blažen bio!* azaz egészséges légy ~ boldog légy! s ez az *üdv* és az *egészség* fogalom közeli voltát mutatja. Ugyancsak erre a gyógyító képességre utal a német *Heiland* 'gyógyító' elnevezés.

A szláv *spasitelj* alakok (orosz *спаситель*, horvát *spasitelj*, szlovák *spasiteľ*, cseh *spasitel*) a görög *Σωτήρ* megfelelői, mindnek 'megmentő' a jelentése. (Vö. német *Retter*.)

3. Nemcsak a katolikus egyház terminológiájának jórésze, hanem a honfoglaláskori Magyarország államélete műszavainak zöme is szláv eredetű jövevényszó, pl. *király*, *császár*, *palota*, *udvar*, *megye*, *vármegye*, *ispán*, *asztalnok*, *baj*(vivő), *vitéz*, *kópja* stb.

Evvel kapcsolatban akarunk egy másik tükörszóról szólni, amelynek mintaképe a szláv-ságban keresendő: ez az *ország* szó.

Ismeretes, hogy a honfoglalás előtt nem beszélhetünk egységes magyar népről, nem beszélhetünk magyar országról sem politikai, sem földrajzi szempontból.

Németh Gyula a magyarság ősi kialakulásának kérdését fejtegetve, az azonos gazdasági-politikai fokon élő török népek mozgalmas kialakulását nézte, mert azt a következtetést vonta le, hogy a magyar őskor problémáit formailag a török népalakulásokon át lehet megérteni.

Megállapítja és történeti példákkal bizonyítja, hogy a török nomádállam inkább *törzs-szövetség*nek nevezhető, amely rendszeren több kisebb-nagyobb mértékben önálló nagyobb részből áll. A kazak-kirgizek három hordára oszlottak, a besenyőknek nyolc törzse volt. De az ilyen nomádállamokat a gyakori változások, az állandóság hiánya jellemzi. A szövetség egy erős szervező keze alatt hirtelen megerősödik, hatalmát egy bizonyos területen kiterjeszti, aztán 1—2 emberöltőn, néha több századon át virágzik, majd hirtelen, vagy lassú gyengüléssel összeomlik.⁹

Molnár Erik szerint a magyar pásztortársadalomra a nomád török birodalom uralmi formáit sematikusán átvinni nem szabad. Szerinte a hódítás útján keletkezett nomád birodalom kezdetleges osztályállam, kizsákmányoló szervezet, amely nem alapszik a termelő erőkkel való élésen, hanem az azokkal való visszaélésen, ezért tűnik fel és el gyorsan. Molnár Erik katonai demokráciának mondja a magyarság szervezetét.¹⁰

Tehát a termelőforma a meghatározója a Németh Gyula említette ideiglenességnek, változatosságnak a török népek államalakításában: ezért nem beszélhetünk a honfoglalás kora előtt magyar államról, magyar országról sem.

A honfoglaló magyarságról szóló magyar források, mint ismeretes, hét törzsről és hét fejedelmi vezérről szólnak, de szerepel egy nyolcadik (kabar) törzs is. A törzrendszer egy ideig megmaradhatott a magyarság mai hazájában is, de aztán, mivel a bomlást segítette elő, tehát akadály volt a magyar népiség kialakulásának, el kellett tűnnie. Ez a hadi s politikai tagozottság (a törzrendszer) a 10. században tűnt el, Géza és I. István idején. Ekkor keletkezhetett a törzsek szerint felosztott terület helyén az *egy fejedelem vezette ország*.

További nyelvészeti fejtegetéseink alátámasztására idézzük Molnár Erik következő mondatát: »A honfoglaló magyarok... csupán a Magyarországon megtelepült szláv-ság társadalmi vívmányait fordíthatták a maguk javára.«¹¹ A szláv állam élén a király állt, országa megyékre oszlott, melyek élén az ispánok (zsupánok) álltak. A magyar nép megtelepedve jelenlegi hazájában, ekével földet művelő néppé vált s ez megeremtette a gazdasági alapot az államalakításra, ami Géza vezér idejében történhetett. A szorosan központosított szervezet élére a vezér került, kinek ekkor *úr* lehetett a címe, a király elnevezés mellett. Később a herceg, a trónörökös címe lett az *úr* szó. Kertész Manó szerint a szláv eredetű *király* szó meghonosodása előtt az Árpádot vezérségből követőket tisztelték ezzel a nevezettel.¹²

A szláv uralkodó címe *государь* volt, amely a *господарь* szó összevonása. További összevonással keletkezett az orosz *сударь* szó, amely később már nem uralkodói cím, hanem a címek szokásos értéksökkenése következtében nemesek megszólítása (18—19. sz. eleje), végül pusztá *c*-vé (olv. sz) rövidülve a polgárok megszólításává lett az orosz nyelvben.¹² A szláv uralkodó államának elnevezését egy 'úr' jelentésű szóból képezték: horvát *gospodstvo*, bolgár *господство*, orosz *государство* — *панство*, mai orosz *государство* — *царство*, lengyel *państwo*, ósláv *цѣсарьство*, bolgár *царство*. Ezeknek a szláv jelöléseknek közös vonása, hogy első részük egy 'úr' jelentésű szó, amelyhez a *-stvo* '-ság, -ség' képző járul. Ámbár különböző alapszóból továbbképzett származékokra bukkanunk, a képzés alap-gondolata egy s ugyanaz: az uralkodó címe + képző jelöli a területet s az államformát.

A fent ismertetett történeti-gazdasági tények és szláv eredetű jövevényszavaink (*király, ispán, asztalnok, tárnok, megye*) bizonyítják, hogy a szláv államszervezet hatással volt a honfoglalás utáni magyar államforma kialakulására. Feltehető, hogy nyelvi hatás nyilvánul meg az *uruzság* > *ország* szó képzésében is. Ennek első tagja az *úr* szó, amely a központi hatalmat birtokló fejedelem címe. Ez a rész megfelel a szláv *goszudar* 'úr' alapszónak. Ehhez járul a *-ság, -ség* képző *sz-es* változata (vö. *uruzság* — *uruzság*, *jóság* — *jóság*¹⁴ és népnyelvi *szusztor* — *susztora*, *szujla* — *sujla*, *szurdék* — *sordék*, valamint *sün*, *sül* — *szül*, *szöl* 'sündisznó', *szeder*, de népnyelvi *sedér*)¹⁵.

Ebből következik, hogy már a Halotti Beszédben is jelenlévő *ország* (*uruzság*) szavunk szláv hatásra keletkezett tükörszavaink hosszú sorába illesztendő bele, tanuja a magyar központosított államforma szláv hatásra való kialakulásának.

Nem keletkezhettek más nyelv hatására, mert a magyarságra ható német nyelvben a *Herrschaft* szónak csak 'uralom' jelentése van, a francia *royaume* szóban meg a *király* szó rejlik.

Ugyanígy alkotják majd meg később idegen szó mintájára (latin *status*, német *Staat*) a magyar *állam* szót.

4. Sztálin elvtárs arra tanít, hogy »a szemantika a nyelvtudomány egyik fontos része. A nyelv tanulmányozásában a szavak és kifejezések gondolati oldalának komoly jelentősége van. Ezért a szemantikának biztosítanunk kell az őt megillető helyet a nyelvtudományban.«

A tükörszavak tanulmányozása a kultúrkapcsolatok, a szótan és szemantika területének megismerésében van segítségünkre. Életté tesszük a sztálini elveket, amikor egy nép történetével kapcsolatosan tanulmányozzuk a jelentésfordításokat.

¹² Kazinczy a *szorgalom* szót is használja ebben a jelentésben, vö. Fogságom naplója következő mondatát: *Szorgalom és kereskedés ad ételt a tájnak, mert Bécs, München és Páris között erre fut az út.*

¹³ Vö. Erdődi József: Szegedi Füzetek 3. kötet 228 l.

¹⁴ Marc Bloch: Les rois thaumaturges. Strasbourg, 1924. Passim.

¹⁵ Beke Nyr 76: 75—76 l.

¹⁶ Erdélyi László: Árpádkor. Budapest 1922.

¹⁷ Bárczi Géza: Szófejtő szótár, az *údv* szonál.

¹⁸ A mesmerizmusról regényes formában I. St. Zweig: Heilung durch den Geist (magyar fordításban: A lélek orvosi).

¹⁹ Régi (pogány) terminológia keresztény felhasználásáról I. Erdődi: Szófejtések, Szeged, 1937. Régi kifejezések új felhasználásáról I. Mészöly: Az ugor vadászélet magyar szókinszbeli emlékei. Ethnografia 1951: 288.

²⁰ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930 7, 11, 13, 223 kk.

²¹ A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig 1945, 85 l.

²² Molnár idézett műve: 92 és 102 l.

²³ Szilok az úrnak. 17 l.

²⁴ Преображенский: Этимологический словарь русского языка.

²⁵ Tüzetes Magyar Nyelvtan 585, 586.

²⁶ Horger MNY 4: 466, Gombocz MNY 20: 62.

Szárcsa. A szárcsa (*Fulica atra*) fekete tollazatával feltűnő ellentétben van a homlokán levő fehérszínű, csupasz folt. Erről a foltról kapta Földtől följegyzett *hóda* nevét, amely kétségtelenül népi eredetű, mert a MTsz szerint Háromszék megyében is használatos. A *hóda* megvan már a Czuczor—Fogarasi-féle Nagy Szótárban is, de itt a *Colymbus minor* nevéként. »Vízi madár a bűvárok neméből, mely nevét fehér, azaz *h ó d o s*, *h ó k a* mellétől kapta.« Nyilvánvaló tévedés, mert a *Colymbus minor* a 'kis vöcsök', melynek *apró vöcsök* neve is van, Dunántúl pedig *csicsiri vöcsök*, *kis bujár*, *öklömbujár* nevét jegyezték föl (Nomenclator Avium Regni Hungariae, Bp., 1898., 10. l.). Az 1918-ban kiadott Nomenclator szerint a kis vöcsök mai tudományos neve *Podiceps nigricans* (27. l.). A Pallas-Lexicon szerint a *hóda* a szárcsa (*Fulica atra*) és a vízityúk (*Gallinula*

chloropus) »rossz« magyar neve. Linné a vízityúkot (*Gallinula*) is *Fulica*-nak nevezte, így a zöldlábú vízityúkot *Fulica chloropus*-nak, a szárcsát pedig *Fulica atra*-nak. Az 1898-i *Nomenclator* a Tiszántúlról közli ennek *hóda* nevét (32. l.). A nevet átvették a románok is (Nyr 23 : 6). Chernel a Hortobágyon *tikhódas* nevét jegyezte fel.

A *holdas* (a Székelyföldön *hódos* MTsz) olyan állat, pl. ló, amelynek homlokán fehér folt, 'csillag' van, de lehetett 'kopasz, csupasz' jelentése is, mert Szegeden Kovács János közlése szerint *hódosodni* a. m. 'kopni, kikopni', s egy 1728-i szegedi boszorkánypörben azt olvassuk : Azon bikának pedig homlokát mindnyájan megcsókolták, elannyira, hogy *meg* is *hódosodott*... A homlokát és farkát mindnyájan megcsókolták, annyira, hogy *meg* is *hódosodott* beléje (Oklsz). Arany János így írta 'le Pázmány lovag kopasz-ságát : Feje búbján *holdvilág* van.

Kétségtelen, hogy a madár *szárcsa* neve is a homlokán levő kopaszfolttól kapta nevét. Calepinus (1585.) szerint is *fulica* — *Szártsa* (440), de más értelmezései is vannak : *larus* — *Szaritz* (583), *phalacrocorax* — *Viziuaru*, ... *zartsa* (797). Érthető az utóbbi is, mert a következő szó Calepinusnál : *phalacron* — *Kopaz* (olv. kopasz). A *szárcsa* név megvan már régi szójegyzékeinkben is : *Mergus* — *zarka* (BesztSz. 1177), *mercus* — *zarcha* (SchlägliSz 1764, olv. szárcsa). Az Oklsz csak helynevekben közöl régebbi adatokat : *Zarchatelek* (1338), *Sarcharete* (1390, a. m. Szárcsatelek, Szárcsaréte). A népnelvben hangátvetéssel *sárca* (Somogy m.) keletkezett, majd a *sárca* és a *szárcsa* keveredéséből *sárcsa* (Fejér m. Velencei-tó). Kiss Géza szerint az Ormányságban *sárc* a madár neve, ez nyilván úgy keletkezett, hogy a nyelvérzék a *sárca* változat végső hangját a 3. sz. birtokragjának fogta föl.

CzF két magyarázatát is adja a névnek. A *sárcsa* változatról azt írja : «Első nevérol. azt lehetne gyanítani, hogy nevét a sártól vette, mivel a mocsáros, sáros, iszapos vizekben szeret lakni, de valószínűbb, hogy a *szárcsa* az eredeti, s gyöke a kopaszt jelentő *sár*, minthogy a csőre tövén levő fehér folt úgy látszik a többi fekete szín között, mintha kopasz volna. Németül ezen fehér folt miatt *Bläsz*, *Blässze*, *Blässzchen*, *Bläszhuhn* a neve. Hogy magyar nevét a kopasz-ságnak látszó fehér folttól kapta, azon körülményből is gyanítható, mert a fehér foltos homlokú fekete lovat némely vidéken *szárcsának* nevezik.»

A *sár* szónál pedig ezt írja : »Elavult szó, s jelentett tart, kopárt, kopaszt, minek növényi vagy állati meze, azaz szőre, haja kiveszett. Innen a *Szárhegy* helynév Erdélyben és I. Béla király *Szegszár* neve, ki szeg színű és kopasz fejű volt, s ebből származott volna *Szekszárd* helynév. »Es vitették az szegszárdi monostorba, kit még élteben rakattatott vala; de miért hogy ennen maga-és (= is) *sár homlok*u vala, az ő akaratja szerint nevezteték *Szegszárdnak*« (Carthausi névtelen. Toldy F. kiadása 94. l.). Somogyban *Szárszó* nevű helység a vidékiek hagyományos értelmezése szerint a. m. *Szár-tó*, száraz tó.« (Ez tévedés, mert a *Szárszó Szár-aszó*-ból keletkezett, s az *aszó* eredeti jelentése 'völgy' volt).

Ezek után nyilvánvaló, hogy a *szárcsa* madárnév eredetileg egyszerűen azt jelentette : 'kopaszka'.

Mint már CzF rámutatott, hasonló nevei vannak a német nyelvben is a szárcsának. Pl. a német nyelvjárásokban *Blässe*, *Bläss*, *Blasse* a szárcsa neve. A *Blasse* név már a középfelnémetben megvan, s ez azonos a 'homlokfolt, fehér homlokfoltos (hóka) házi állat' jelentésű *Blesse*, *Blässe* szóval, amelynek megfelelői az ófelnémetben *blassa*, a középfelnémetben *blasse*, a középelnémetben *blesse*, *bles* 'fehér homlokfolt'. A középfelnémet *blas* szónak azonban 'kopasz' jelentése is van. A sváb nyelvjárásban a *blasse* szó jelentése is 'kopasz', de jelenti egyben a 'fehér homlokfoltot' is. Az ófelnémetben *blasros*, a középfelnémetben *blasenhengst* 'hóka ló'. Egy 1697-i adatban *Blass*, 1691-ben *Blässe* 'equus balius', 1609-ben *Blass* 'equus maculosus', 1575-ben *Plasse*, 1447-ben *blesiger hengst* 'hóka ló'. Aszó megvan más germán nyelvekben is, így az angolban *blaze* 'fehér homlokfolt', óészaki *blese* 'fehér homlokfolt ; lónév', németalföldi *bles* 'kopasz'.

A németben kicsinyítő képzővel is : *Blässel*, *Blassel*, *Blässle*, *Blässling*, *Blässchen*. Összetételben : *Blasshuhn*, *Blässhuhn*, *Blässhendl*, *Blassante*(-n).¹

¹ *Ante* a. m. *Ente* 'réce, kacs'. *Blassente* nevét Ballagi is közli magyar—német szótárában. *Blessente* azonban récefajok neve is, így az *Anas boschas* és az *Anas penelope*-nek. Az előbbinek a nyakán fehér örv van, az utóbbinak a homlokán van fehér folt (Suolahti: Die deutsche Vogelnamen 426, 434).

Néhol még külön kiteszik a *weiss* 'fehér' jelzőt is, s ez annál érdekesebb, mert az egész madár fekete a kopasz homlokfolton kívül: *Weissblässe, Weissblass, Weissblassl, Weissblässle, Weissblässiges Wasserhuhn*. De természetesen *schwarzes Wasserhuhn* neve is van.

Ugyanebbe a szócsaládba tartozik a szárcsa dán *blisand*, norvég *blarand*, pikardiai francia *blarie* neve is. Az -r-es alakokkal vö. középnémet *blare*, németalföldi *blaer* 'fehér homlokfolt, fehér homlokfoltos tehén', középnémetalföldi *blaer* 'kopasz' szót (Suolahti: Die deutschen Vogelnamen 304, Naumann—Hennicke: Naturgeschichte der Vögel Deutschlands 7: 123, Weigand: Deutsches Wörterbuch, 5. kiad., Kluge—Götze: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 1948.). A szó különben azonos a német *blass* 'halvány, sápadt, szintelen' szóval. A dominó-játékban *blass*-nak hívják a csupasz követ, amelyen nincs egy fekete pont sem.

A szárcsának másik német neve Svájcban és a Svábföldön *der Belche*, Bajorországban *die Belchen*. Ennek népetimológiás alakja *Bellhenne, Böllhenne*, s ebből elvonással *Böll*. Ez a név már az ófelnémetben megvolt *belihha, belihho, pelicha*, s a középfelnémetben *belche* alakban, s összefügg a szárcsa latin *julica*, görög *γαλῆρίς, γαλαρίς* nevével. Közös alapszavuk egy 'fehér' jelentésű indoeurópai **bhal*, germán **bala*-szó, mely a görög *φαλός, φαλός* 'fénylő, fehér, fehér homlokú', *φαλῆρος* 'fénylő, fehér', *φαλακρός* 'kopasz', litván *bálnas* 'fehér (ökör, ló)', *báltas*, lett *balis* 'fehér', lett *báls* 'halvány', porosz *ballo* 'homlok', egyh. szláv *bělo* 'fehér', albán *bate* 'homlok', *bal'ág* 'hóka ló v. tehén', örmény *bal* 'B'ässe, Bleichheit', óind *bhāla-m* 'fény, homlok', breton *bal* 'Blässe', angol *ball* 'fehér folt; fehér homlokfoltos ló', középangol *balled*, angol *bald*, dán *bældet* 'kopasz', gót *bala* 'Bläss' (és Belizár híres harci paripájának a neve). Az angolban a szárcsa (*coot*) népies neveiben is: *bald-coot* (tkp. 'kopasz szárcsa'), *bald-duck* (tkp. 'kopasz réce'), *bald-fowl* (tkp. 'kopasz tyúk, szárnyas madár'). A középfelnémet *belche* fehér ló neveként is előfordul. Ez tkp. már származékszó, vége ugyanaz a kicsinyítő képző, mint a *Kranich* 'daru' vége. Ennek alapszava: ófelnémet *kran*, középfelnémet *krane*, középnémet *kran*, középnémetalföldi *crane*, újnémetalföldi *kraan*, angolszász *cran*, angol, középangol *crane*. A szó megvan a mai német nyelvben is *Kran* alakban, de 'emelő daru' jelentésben, s ez a jelentése megvan már a késői középfelnémet *krane*, középnémet *kran*, középnémetalföldi *crane* alaknak is (Kluge—Götze i. m., Walde—Pokorný: Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen 2: 175).

A régi nyelvben valóban volt egy 'kopasz, csupasz, kopár' jelentésű *szár* szavunk. Az OklSz a következő adatokat közli: *Zaarberin* (1109, a. m. Szárberény), *ZaarBeren* (1315), *Zaarberen* (1318), *Zaarbereyn* (1339), *Zaar-hegy* (1211), *Zaharhyg* (1256—1273), *Zaarhegh* (1329—1377), *Zaarheg* (1339), *Zaarhunk* (1269), *Zarozou* (1358, a. m. Száraszó, Szárszó), *Zarazow* (1368), *Zarhomok* (1460), *Johannis dicti Zar* (1369), *Georgius Zaar* (1462), *Mihal vero frater Geiche genuit Wazul et Zar* *Ladislau* (Kézai, 1282 k.), *Ladislao dicto Zaar* (1331), *Ladislau dictus Zaar* (1384), *Ladislai dicti Zaar* (1367, 1398).

A NySz is közli a *Szár László* nevet: *Andreas, Bela et Lewenta filii Zarladislai* (Endlicher 109, 113).

Fontos az ÉrdyK adata: Myeert hogy ennen maga ees *zaar homloku* vala, az ew akarattya zeren nevezeteteek *zekzardnak* (398).

A *szárhomlokú* megvan a Gyöngyösi Szótártöredékben is: *Accaluaster: Zar homlokw* (176).

Helyes tehát CzF-nak az a feltevése, hogy a *szárcsa* név a 'kopasz' jelentésű *szár* melléknév kicsinyítője, s a tolnamegyei Kölkeden *szárcsa* az olyan ló, amelynek az orra végig fehér (Nyr 32: 294).

Téved azonban Pais Dezsővel (MNy 8: 304) együtt, mikor azt mondja, hogy a csőre tövén levő fehér folt *k o p a s z n a k l á t s z i k*. Az a folt valóban kopasz, mint erről saját szememmel meggyőződtem a Madártani Intézetben. Úgy látszik, se Czuczor—Fogarasiék, se Pais Dezső nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy megtekintsenek egy szárcsát, pedig érdemes lett volna. A Székelyföldön a MTsz szerint *szárcsi* a 'hóka, hóka-lábú, fehér bokájú' (ló).

A *szárcsi* a *szárcsa* alakváltozata, mint a *Borcsa, Julcsa, Marcsa* névvel szemben *Jancsi, Karcsi, Lajcsi, Malcsi, Toncsi* stb. Kármán Fanni hagyományaiban a *Tercsa* név is előfordul *Tercsi* helyett. A *Julcsának* is van a népnyelvben *Julcsi* változata; Veres Péter Három Nemzedék. II. Szegények szerelme c. regényének egyik főalakja

Varga Julcsi (11. stb.). A *Julcsát* már nem is érzik kicsinyítőképzős szónak, csak a *Julcsit*, mint a következő részletek mutatják: Nem is igen tudott Jani munka közben egyebet, minthogy megkérdezte: — Hogy vagy *Julcsa*? (Még nem *Juliskám*, de már nem a gyermekes *Julcsi*) — nem fáradtál el? (219). *Julcsi* megint sokat változott tavaly szeptember óta... Megállapodottabb, asszonyosabb, már nem is *Julcsi*, hanem *Julcsa* (540).

Ez a *-csa* tehát már nem élő kicsinyítőképző; a régi nyelvben járulhatott melléknévhez és főnévhez egyaránt. A *tarcsa* 'tarka' melléknévre számos adatot közöl az OklSz már 1521-től. Az Ehrenfeld-kódexben *szegénycse*: Az *szegénycse* istentül nem hagyattatik vala meghalni (NySz).

A Clusius—Beythe-féle 1584-ben megjelent *Stirpium Nomenclator Pannonicus*ban a Cicer *bagolycha borso*, Calepinusban, Melius Herbariumában, Molnár Albertnél, Apáczai Cserénél *bagoly-borsó*. A TMNy számos példát közöl a képző főnévi használatára: *oroszláncsa*, *tolvajcsa* (BécsiK), *királycsa* (MünchK), *jövencse* (DebrK, NagyszombK), *gyermekcse* (KulcsK), *hajócsa* (Pesti), *darabcsa* (Pázmány). A *kenőcsét* csak Dugonicsból idézi, de a NySz már Alvincziből közli, s ez a népnyelvben is használatos l. 'kenőcs' (Somogy m.); 2. 'kocsikenő háj' (Tolna m. Fölsőnyék) jelentésben. A Dráva mellett és Szlavóniában ma is mondják: *ányomcsa*, *borcsa* 'borocska', *csikócsa*, *gyerőkcse*, *jáncsa* 'leányka', *kinyércse*, *lévcse* 'leveske', *napcsa* 'napocska', *ólsa*, *szappancsa*, *tácsa* (<**tálcsa*) 'tá.yér', *tejcsa* (TMNy 549, Balassa Nyr 23: 216, 5: 61).

Hogy a képző régen az egész magyar nyelvterületen otthonos volt, bizonyítja hangátvetéses alakja. Így Homoród vidékén *ácska* az *ácsa*-ból, Nógrád megyében és a Garam vidékén *jazecska* a *jazekcsa*-ból, Baranya megyében Magyaregregyen és Bihar megyében Székelyhídon *gyermekcsa* a *gyermekcsé*-ből, Nógrád megyében Ipolyitkén *kukucska* 'kakukocsa' a *kukukcsa*-ból keletkezett. Az irodalmi és köznyelvben a *talicska* is a *taliga* -*csa* képzős alakja. Érdekes a nyitrai megyei Csitáron és Gerencsérén följegyzett *tácsika* 'tálacska' (NyF 20: 30), mely a *tácsa* <**tálcsa* -*ika* képzővel bővített származéka (Nyr 73: 352).

Az irodalmi- és köznyelvben a *-csa* képző az említett személyneveken kívül már csak a *szárcsa* és a *tácsa* (< *tó*) elhomályosult képzésekben maradt meg.

Hogy a 'sáfrányszínű' jelentésű *szár* melléknév azonos-e a 'kopasz' jelentésű *szár* szóval, mint Pais Dezső (MNy 8: 304) fölteszi, az, véleményem szerint, még további bizonyításra szorul. Amíg megfelelőjüket meg nem találjuk valamelyik rokon vagy idegen nyelvben, addig ez nyílt kérdés marad.

Egy elavult kicsinyítőképzőről. Ismeretes, hogy a magyar helynevekben előforduló -*d* vég eredetileg kicsinyítőképző volt. Ilyenek: *Aszód*, *Aranyod*, *Bánd*, *Buzád*, *Diód* (és *Gyógy*), *Disznód* (és *Disznósd*), *Erdőd*, *Magyaród*, *Kakasd*, *Telegd*. Vannak személynevekből képzett helynevek: *Istvánd*, *Péterd*, *Sámsond*, *Románd*, *Pázmánd*. Árpádkori személyneveink közt is sok ilyen van: *Quisid* (kicsid), *Kesend* (kicsinyd), *Nogud* (nagyod), *Árvád*, *Fiad* (fiad), *Elud* (előd, elsőszülött), *Hitvánd* (hitványd), *Nemusd* (nemcsd), *Agárd*, *Boglyod* (baglyod), *Forkud* (farkod), *Erdőd*, *Feled*, *Golombud* (galamboč), *Modorod* (madarad), *Huláld*, *Inod*, *Kölesed*, *Tengőrd*, *Szemd*.

Külön említésre méltók azok a nevek, amelyek előtt még a *kis* szó is ki van téve *kys-ered* (kis ered v. kis ered, víz erecske), *cuis mezed* (küs mezed, kis meződ), *aqua*, *kis-dunad* vocata (kis Dunád, kis Duna), *Kyswelgyed* (kis völgyed), *Kis Megyered*, *Kis-falud*.

Köznevekben: *apród* (< *apró*) 'kicsiny, gyermek, csatlós, apród, inas' *apródonként*, *kicsid* (Heltai, s Erdélyben), *kicsinyd*, *kicsinyed* (BécsiK), *könnyűd*, *könnyied*, *könnyeden*, *könnyedén*, *gyengédén*, *édesden*, *édesdebb*, *szegéndőn* 'szegényesen' (NádorK), *szépdén* ezt éneklő vala (Katalin-legenda, írva: *zebden*, Csallóközben is: *szépedén*, *lassadján*, Kalocsán: *lassadjába*).

Középfokból: *jobbád* 'paulo melior' (ÉrdyK, Melius), *jobbaddon* 'kissé jobban', *jobbada*, *jobbada*, *nagyubbadka*, *küssebbedke* (CorpGramm), *temérdekbéd*, *öregbéd* 'crassior' (Comenius), *továbbad* a 16. sz. óta; a népnyelvben *továbbat*, tehát már nem érezték a kicsinyítést; egy hevesmegyei, 1840-ből származó adatban még hangátvetéssel *továdabb*). Csak a népnyelvből van adatunk a következőkre: *előbbed* (Veszprém m., előbbet Vas m. Őrség, Zala m. Göcsej), *későbbed* (*késeőbbed* Palócság MTsz).

Ezek az adatok túlnyomórészt Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtanából valók, s e szerint ez a képzés a 13. századig volt igazán termékeny. A fent idézett *kis* előtagú adatokon kívül krónikásaink is bizonyítják, hogy akkor még érezték a képző eredeti kicsinyítő funkcióját. Az egyik, amelyre Pais Dezső mutatott rá Magyar Anonymusában, ahol a krónikásnak erre a megjegyzésére hívta föl a figyelmet: *Borsu vero ... iuxta fluium Buldua castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit.* Pais fordítása szerint: Bors pedig ... a Boldva vize mellett várat építtetett; ezt a nép *Borsod*-nak hívta azért, mivel kicsiny volt.¹

Ugyanerről tanúskodik Kézai Simon is, kinek krónikája 1282 körül keletkezett, Szekszárd nevét magyarázva: *In suoque monasterio dicto Sceug Zard sepelitur. Hic enim caluus erat et colore brunus propter quod suum monasterium diminutius sicut erat ipse corpore dispositus sic vocari iussit* (FontDom. 1/2. 86. OklSz). Magyar fordításban: Ő ugyanis kopasz volt és barnaszínű, s ezért kicsinyítve úgy nevezette monostorát, amilyenek az ő testi tulajdonságai voltak.

Világszép. A MTsz szerint 'a. m. csodaszép, tündérszép. Leginkább népmesékben fordul elő. Így az Arany—Gyulai-féle MNGy-ben *Világszép Erzsók* (Ung m. 1: 180). Ősz János: Csudatáska c. székely népmesegyűjteményében *Világszép ember* egy mese címe: Olyan szép volt az az ember, hogy hétvilágra szállott az ő szépségének a híre. Meghallja ezt a király is. Úgy elfogja a kíváncsiság megláthatni, hogy hogy néz ki egy *világszép ember*, hogy királyi levelet küld hozzá, hogy jelenjék meg nála (8). Majland Oszkár Székelyföldi gyűjtésében a Világ két szép népe c. mesében: *Világszép úrfi, Világszép királyfi, Világszép kisasszony* (MNGy 7: 537), *Világszép királykisasszony* (538), *Világszép királyfiú* (541), *Világszép királyúrfi* (542) szerepel.

A MTsz 'tündérszép' értelmezése a *galambfőhő, galambősz, hollőfekete*-féle németes összetételek közé tartozik, mert ezek azt jelentik: olyan szép, mint egy tündér, „olyan fehér, mint a galamb”, olyan fekete, mint a holló. De a *világszép* nem azt jelenti, 'olyan szép, mint a világ', s eredetileg kétségkívül birtokos összetétel volt, s azt jelentette, s így is hangzott, *a világ szépe*. Ezt kétségtelenné teszik az ilyen összetételek: *világcsúfja* 'mindenkitől csúfolt megvetett személy' (Csallóköz, Kecskemét, Székelyföld MTsz, Szamoshát Csűry), *világveresse* 'nagy tehetségű, nagy képességű, kitűnő, kiváló ember, lumen' (Erdély, Kolozsvár, Marosszék MTsz, vö. *a világ veresse* 'az emberek elseje, különösen derék, értékes ember' Szamoshát Csűry), *vilák pájkossa* 'nyalka legény, nők kedvence' (uo.), *világ eredetje* 'világcsúfja' (Győrszentmárton, Baranya m. Ormányság MTsz). Veres Péter Három nemzedék. II. Szegények szerelme c. regényében valóban azt írja: *világ szépe*: Életének ebben a pár órájában mindenki érdekes, még ha nem is olyan *világ szépe* is (68). Ilyenkor úgy megszépül a lány belülről, hogy ha még nem olyan *világ szépe* is arca és alakra, a lélek formát ad, színt, jelleget, egyéniséget ad az alakba és a férfit megfogja. A legjobban ez fogja meg (187). Nála *jalus szépe* s (543).

Ilyen összetétel Tóth Ede népszínművében a *jalurossza*. Veres Péternél: Néhány *jalurossza özvegy* (uo. 90.)

Három halnév. 1. *Egri.* A MTsz a Phcxinus laevis nevű halnak a következő neveit közli: *egri* (Udvarhely m. Oláhfalú), *egri-hal* (Erdővidék Herman O. Halászat K.), *egri-ponty* (Udvarhely m.). Tehát valamennyi adat a Székelyföldről származik. Az *egri* nevet már Márton József közli 1800-ban, az *egri-ponty*-ot pedig 1807-ben megjelent szótárában. Kassai Magyar-
diák Szókönyve szerint nevét onnan kapta, mert az *égerfák* körül tartózkodik. Az EtSz ezt a magyarázatot nem fogadja el, szerinte a szó eredete ismeretlen. Az *egri* név s ez a magyarázat azonban nem Kassainál fordul elő először, hanem már Grossinger 18. századi kiváló magyar természettudós *Universa Historia Physica regni Hungariae...* című, Pozsonyban és Komáromban latin nyelven megjelent 5 kötetes műve 3. kötetének 225. lapján, ahol a következőket írja: »*Egri pisciculus in Transylvania nominatur; quia rubescit velut Alni arboris, quam Hungari Eger-fa appellant: vel quia huius arboris, quae potissimum ripis adnascitur, semine vescitur. Germanis Elritze*«. Grossinger magyarázatának helyességét bizonyítja a hal német neve, melyet szintén az égerfa nevével hoznak kapcsolatba. Az *Elritze* név változatai: *elderze*,

¹ Vö. ehhez Zolnai Gyula cikkét és Pais Dezső válaszát MNY. 24: 113—115.

elderse, elterse, eldrize, irlitze (Grimm, DWbucsh 3 : 305), *Elritz, Eldritz, Elderisse, Elderich, Ellerz* (Nemnich, Polyglotten-Lexikon 1 : 1366), a nyelvjárásokban : *Ellerling* (Harz), *Erling* (Bajorország), a közép- és ófelnémetben : *elrinc*, Brehmnél még : *Erlkresz*. A bajor *Erling* az *Erle* 'égerfa' származéka, az *Ellerling* pedig az alnémet *Eller* ua. kicsinyítője. Az újfelnémet *Erle* már a középfelnémetben is *erle*, az ófelnémetben *erila, elira* (Weigand, Deutsches Wbucsh*, Kluge-Götze: Etymologisches Wbucsh der deutschen Sprache, 1948). Weigand szerint is nevét onnan kapta, mert szívesen tartózkodik a patakparton növő égerfák alatt. H. Paul és F. Kluge még csak valószínűnek tartotta ezt a magyarázatot, de mint láttuk, a Götze által szerkesztett legújabb kiadás már elfogadja.

2. *Süllő*. A *Lucioperca sandra* halnak ez a magyar neve Lumtzer-Melich, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ung. Sprachschatzes (Innsbruck, 1900, 246) szerint a német *Schill* (a régi nyelvben *Schiel, Schiell, Schiele*) átvétele.¹ Ennek a magyarázatnak azonban ellene mond az, hogy német szóra a legrégebbi adatok csak a 16. sz. második feléből és a 17. sz. 1. első negyedéből származnak, ellenben magyar nyelvi adatok már a 13. sz. elejétől fogva állnak rendelkezésünkre (*Silleu* 1211, *Silew* 1479, *swllw* 1514, *silew* 1519, *Sywille* 1521). Kétségtelen tehát, hogy az áradók mi voltunk, de csak a dunamelléki részekbe, így Ausztriába és Bajorország nagy részébe. Különben a süllő másik neve, a *fogas* is átment a németek nyelvébe, különösen az osztrák németiségbe, ahol gyakoribb neve a *Fogasch, Fogosch*. A Habsburgok uralomra kerültek óta kivitték országunkból »vadat és halat, s mi jó falat szem-szájnak ingere, így híres zalai rákot, a Zala folyó rákját, amit a németek *Solo-rak*-nak írtak az étlapokra.

A *Lucioperca sandra* másik német neve : *Zander*. Ez a név Németország északkeleti részében járatos a 16. sz. óta. Lübeckben és Rostockban *Sander*, Lüneburgban és az ész. Tartuban (Dorpat) *Sandart*, Mecklenburgban *Sanat*, Danzigban *Zanat* a neve. Frischbier Preuss. Wb. 2 : 487 (1883) *Zant* alakban szótároztta. A szóra a legrégebbi adat a 15. századbéli középalnémet *sandāt*. Ez a név is jövevényszó, balti vagy szláv eredetű, vö. lett *sandahts, sandarts, sanders* (Ulmann-Brasche), lengyel *sandacz, sadacz, sadercz, sendacz, sędacz*, cseh *candāt, cendāt* ua. Kluge—Götze ide vonja az orosz *sudák* ua. halnevet is. A lett szónak a német *Sandart*-tal való egyezésére már rámutatott a múlt század elején megjelent művében a híres orosz természettudós, Pallas is (Zoographia Rossica, St. Petersburg 1811, 3 : 246). L. még Beke, Indogerm. Forschungen 52 : 138).

A süllő bolgár-török eredetire egymástól függetlenül három különböző nemzetiségű tudós is rámutatott : az említett orosz természettudós, Pallas (i. h.), Räsänen : Die tschuw. Lehnwörter im Tscheremissischen, Helsingfors 1920, 264, Katona : Magyar Nyelv, 1927 : 190.

A szlovákok is átvették a magyar süllő nevet *šul, šula, šil, šilec* ua. alakban (Sborník, muzeálnej slovenskej spolčnosti, 1931, Turčiansky Sv. Martin, 76).

3. *Sármászó szaka*. A *Gobio vulgaris* nevű halnak ezt a nevét Herman Ottó jegyezte fel Udvarhely m. Egyházasóláhfaluban. A *szaka* a. m. 'a szigony v. horog hegyének visszája' (Tihany, Székelyföld Hermann Ottó). A hal nevét a víz fenekén való csúszó-mászó mozgásáról kapta. Hasonló neve van a németben : újfelnémet *Kresse*, középfelnémet *krässe*, ófelnémet *chresso*, ószász *crëssu*. A név összefügg az ófelnémet *chrësan* 'kriechen' ; 'csúszik, mászik, kúszik' igével. A magyar névben a *szaka* azt jelenti, hogy hónaljúsózsárnnya úgy áll el testétől, mint a horog hegyének a visszája.

Fél, feleség. A *feleség* nyilván a *fél* szó származéka (vö. Budenz : MUSz 507, Zsirai MNy 22 : 181). A régi nyelvben a *fél* maga is jelentett házastársat, elsősorban feleséget : Kicsoda az ember, ki *felet* vett ő magának (Jordánszky-kódex). Ki atyjának *felével* hál (uo.). Vén *felet* magának, orosz hercegnek leányát (É:dyK). Ez az szeplőtlen sz'z, ki binben *felet* nem ismert (uo.). Még Ádám *fél* nélkül vala (Bornemisza). Az héják az ő palotájokba gyűlnek öszve mindenik az ő *felével* (Heltai) NySz. A komiban Wiedemann szótára szerint a *pöl, pöv* szó, a magyar *fél* megfelelője, a 'rész, pár fele, oldal, part'-on kívül feleséget is jelent, Wich-

¹ A német *Schiel*-re CzF is h'vatkozik, s úgy látsz'k, ő nem azonosítja a magyar süllő-vel, mert megjegyzi, hogy „Adelung megvallja, hogy értelmezni nem tudja.”

mann—Uotila szótára azonban nem közli ezt a jelentést. A mari *pelaš*, finn *puoliso* 'feleség' alapszava szintén felet jelent. Az udmurt *pal* 'fél' a *kuz-pal* összetételben házastársat jelent (*kuz* 'pár'), J *pal-kjšno* pedig özvegyet (*kjšno* 'asszony'), tehát olyan asszonyt, akinek nincs meg a fele, párja (Munkácsi: VotjSz. 540). Magában az udmurt *pal* 'fél' szónak eddig nem közölték szótáraink 'házastárs' jelentését. A glazovi nyelvjárásban azonban Munkácsi nemrég megjelent szövegei szerint a *pal* szónak 'férj' jelentése is van. Mivel a szó ebben a jelentésben még nincs szótározva, közlöm az adatokat: *šunā paliz* 'sagt der Gatte' (255); *kjšnoäniz palijniz ulämzi* 'Leben von Frau und Mann' (uo.); *šasa kel'täm kjšnoez ini ġirni minġkiz palizli* 'so sprechend gibt die Frau ihrem Mann Weisungen, wie sie pflügen geht' (uo.); *so berä so kjšno-murtlän paliz kġlām-no soĵä* 'da hörte (erfuhr) nun dies der Gatte dieser Frau (271); *so kjšno-murt pälizlan pġd-vġlaz bġrdġsa ušäm* 'diese Frau fiel ihrem Mann weinend zu Füßen (uo.).

Félszer, fészter. Észak-Magyarországon Komárom megyétől felfelé *félhaj* is, amelyben a *haj* a *hěj* szó változata, s ebben az összetételben födelet, tetőt jelent. A kocsiszín vagy más födött hely neve, amelynek fala nincs, csak az épület hátulsó részéhez van ragasztva, s a födelet csak oszlopok tartják. Hasonló kifejezések vannak a rokon nyelvekben is, pl. mari *pel-moġāraš lebaš* 'einseitiger Schuppen' (szószerint: féloldalú födél, tető), chanti Kaz. *χōt-pē-lāk* 'vorn offene, halbgeschlossene (Rinden)hütte', Vj. *k'ā-pē-lāk* 'Rindenhütte mit nur einer Dachfläche (von der Seite geben die Enden der Rindenscheiben des Daches Schutz, aber auf den Seiten befinden sich keine Stangen)'; V *pē-lāk* 'Überdachung von k'ġš (als solche dient nur eine Rindenscheibe), Rindenhütte mit nur einer Dachfläche' (*pē-lāk* 'Hälfte, Seite') Karjalainen — Toivonen 695, 697.

Púp. Balassa: A magyar nyelv szótára szerint jelentése: 'kinövés a háton, mellen; púphoz hasonló domborulat'. A népnyelvben még: 'gyürke (a kenyérnek sülése közben kihasadt és kiduzzadt része)' (Csallóköz, Hegyalja MTsz; a CzF szerint már Baróti Szabónál); Herman O. szerint a Balaton mellett 'a part benyúló része'. CzF szerint a fa derekán is lehet púp. A szóra az első adat Molnár Albertnél található 'gibbus, tuber, culmen' jelentésben. Az utóbbi jelentésre a NySz is közöl adatot: El-harapdállyác a *buzánac pupját és tetejetskéjét* a hangyák (Tyukodi Márton, 1641 NySz). Ballagi Teljes szóára szerint a köldök kicsucorodó vége is *púp*. CzF szerint is van a köldöknek *púpja*. A MTsz szerint azonban a *púp* Abaúj és Borsod megyében maga a 'köldök'. A megbízhatatlan Király Pál adatát megerősíthetjük Zemplén m. Lácáról (Nyr 70: 104)-és a Szamosháton is *pupp* 1. 'az ember köldöke'; 2. 'a csecsemő köldökszínörja' (Csűry). Bárczi Szófejtő szótára szerint a szónak nincs biztos etimológája. Már most az a kérdés, hogy a 'köldök' jelentésű *púp* szó azonos-e a köznyelvi *púp*-pal. Az előbbi ugyanis kétségtelenül szláv jövevényszavaink közé tartozik. Pontos megfeleltető a cseh, szerb, felsőszorb, alsószorb, kisorosz, orosz *pup*, poláb *pōp*, bolgár *pъp*, lengyel *pęp* 'köldök'. Mivel a 'köldök' jelentésű *púp* szó csupán az északkeleti nyelvjárásokban fordul elő, az átvétel valószínűleg a szlovák nyelvből történt. Azonban a csehben a *pupek* származék nemcsak köldököt, hanem púpot is jelent, tehát valószínű, hogy a köznyelvi *púp* szavunk azonos a 'köldök' jelentésű *púp*-pal. CzF még közli a *csöcs púpja* szavunkat is. Ez nyilván a m. 'csecsbimbó'. S a felső- és alsó szorbban a *pup* jelent bimbót is. Más szláv nyelvekben csak származéka, pl. cseh *pupen*, szlovén *pópek*, *pópika*, bolgár *pъpka*, kisorosz *puplyk*, lengyel *ppie*, orosz *пупыш*.

Szarufa. CzF szerint »a háztetőn alá fordított V, vagyis egymásra hajló szarvak alakjában (Λ) felállított gerendák vagy rudak, melyekhez a léceket szegezik. Szamosháton *szarufa* 'az épület tetővázának egy-egy Λ alakú gerendapárja, melyet a fedőlécek kötnek össze a többivel' (Csűry). Munkácsi NyK 21: 126, 25: 274 a *szeru* előtagot török jövevényszavaink közé sorolta. Gombocz Régi török jövevényszavaink c. munkájában (MNY 3: 317) azt írja, hogy »egyszerűbb és természetesebb magyarázat, hogy *szarufa* = *szarvja*; különben is az idézett tör. alakoknak a m.-ban nem *szeru*, hanem **soró* v. *szoró* felelne meg.« Német nyelvű munkájában már nem idegenkedik ettől az egyeztetéstől, sőt azt mondja, hogy hangtani

Ki hallotta, ki olvasta?

Munkáspárt és társai. A NyUSz munkás- elötagú összetételeket nem közöl. A negyvenes években felbukkanó *munkás osztály* jelzős szerkezet még (Lukács Móric, Athenaeum 1843, 1: 54) a forradalom napjaiban alakul összetett szóvá (vö. Gáldi, Nyr 72: 161). A forradalom után számottevően kiszélesedik *munkás* összetételű szavainak köre. Ennek a ténynek megállapításakor a marxista irodalom magyar története szempontjából jelentős mozzanatra hivatkozhatunk: már 1851-ben megjelent a Magyar Hirlap hasábjain a »Kommunisták Szövetsége« Központi Vezetőségének Üzenete (Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra, 1949. 1: 89). A Marx—Engels szerkesztette Üzenetet Szilágyi Ferenc, a magyar újság ellenforradalmi magatartású vezetője, a Bürgers dr elfogatásáról szóló drezdai tudósítás kapcsán közli. A Londonban 1850 márciusában kelt »oklevél«, az első magyarra fordított marxi mű, becses segítséget nyújt politikai nyelvünk vizsgálatához. A »szocial-communiticai központi hatóság nyilatkozatának« szövegében a következő *munkás-* előtagú összetételekkel találkozunk: »... a *munkáspártnak* lehetőleg organisalva, lehetőleg egyértelembe s lehetőleg önállóan kell fellépnie, ha ismét mint 1848-ban a bourgeoisie által felhasználtatni és kizsákmányoltatni nem akar« (2297). A boroszlói demokraták »az új 'Oderzeitung'-ban az önállólag organisalt *munkásegyleteket*, kiket socialistáknak hívnak, a legdühösebben üldözik« (2300). A munkásoknak követelniök kell, hogy »az elkobzott hűbéri vagyon statusvagyon maradjon s *munkástelepekké* alakíttassék...« (2801).

Zsoldos Jenő

Veres Péter szavai. 1. *Egyesít.* Veres Péter Szegények szerelme c. regényében írja: Elment az apjáékkal répát *egyesíteni* (9). De szépen is tudták ezt a nótát a lányok répakapáláskor, *egyesítéskor* dalolni (178). A cukorrépa olyan családos embernek való, akinek sok apró gyerekei vannak, akik *kiegyesítik* (198). De a fiatalok már a nagygazdáknál és az uradaimi táblákon, a napszámon megtanulták az ekepa után, a sorra való *egyesítést* (204). A szó nyilván azt jelenti, amit a Sopron m. Horpácson és Győr m. Bönyön följegyzett *égyel, égygez* (az utóbbit Vas m. Répceszentgyörgyről is közli a MTsz): 'a répa-veteménnyből az egymás mellett levő szálatokat kiszedi, hogy egy helyen csak egy szál maradjon.' Mivel az *egyesít* alakra népnyelvi adatunk nincsen, kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatos ez a szó a fenti jelentésben.

2. *Félfülhegygel.* Veres Péter Három nemzedék. II. Szegények szerelme c. regényében írja: A nép, a falvak és tanyák népe nem olvasta az újságokat s ha a híreket a világ folyásáról *félfülhegygel* néha mégis meghallotta, hát csak ezektől a hivatásos újságolvasóktól, sokszor másod-, harmad- vagy tizedkézből hallotta (152). Még az oroszok kárpáti betörését is csak *fél-fülhegygel* hallják, itt-ott altisztek véletlen és óvatlan fecsegésén vagy a bejáró szülők, testvérek ijedt sopánkodásán keresztül (299). Csak *félfülhegygel* hallottak valamit arról, hogy nagy baj van az urak között: Tizának is befellegzett (602). A szó nyilván két kifejezés vegyüléséből származik. A köznyelvi *félfüllel* és a népnyelvi *fülhegygel* *hallottam* keveredéséből. A MTsz 'neszét vettem, félig-meddig hallottam' értelmezését adja az utóbbinak s Kecskemétről, Szegedről, Csallóközből közli, Csűrű *fülhegygyé hallottam* alakban jegyezte föl a Szamosháton 'félfüllel, futólag' jelentéssel.

3. *Kelevény.* Veres Péter írja idézett regényében: Picikorban halt meg „*kelevény*“-ben (akkor még ez volt a nagy gyermekgyilkos betegség) (uo. 9). Erre a szóra is csak egy adatunk van a szabolcsmegyei Tizadobról: *kelevény* v. *kelevény* 'általános betegsége a csecsemők és újszülötteknek'. A *kelevény ölte meg*. Ennek ismertető jele a gyermek holttestén megjelenő szederjes foltok (Nyr 20: 285). Fontos volna megállapítani a betegség tudományos nevét, s újabb adatokat gyűjteni. Kérjük olvasóink közreműködését.

4. *Lipántos.* Veres Péter Szegények szerelme c. regényében írja: A kicsi pulyka a világ legidétlenebb madara, majdnem mindnek *lipántos*, csüngős a szárnya és ha az vízbe ér, vagy csak a harmattól lucskos lesz, mert ráveri a hasára, elázik a kis pelyhes tolla és kész a baj: elviszi a hasmenés a gyámoltalan kis jószágot (23). A MTsz a szót az Alföldről, Szegedről és Bács megyéből közli 'lompos, hanyagul öltözött, nehézkes járású' jelentésben. Kiskúnhalason *lipántyos*; Heves megyében (1840-ből való adat szerint) *lipáncsos* változata van, s jelentése 'kornyadozó, beteg (baromfi, mely azért a szárnyát

leereszti). Kecskeméten *lipántus*nak ejtik: Ojan, mint a *lipántus* (döglőfélben levő) csirke; mindig gubaszködik (Nyr 25:95).

5. *Páris*. A MTsz Kriza Vadrózsaiból közli: Közből fekszik *páris* gyermek (Udvarhely m. Homoród vid.). Marosszéki *piros páris* (Marosszék, Nyárad mell.). A szónak nincs értelmezése, csak kérdőjellel van zárójelben: egy közlő értelmezése szerint: piros-pozsgás. Veres Péter a Szegények szerelmében egy dalban közli: Se nem széna, se nem zab, hogy a lónak adjuk, se nem *piros páris alma*, hogy kettéharapjuk (36). Ez a dal is arra vall, hogy a *páris* a. m. 'piros'.

6. *Sikerít*. Veres Péter Három nemzedék c. trilógiájának II. részében, a Szegények szerelmében, használja a *sikerít* igét 'szerez, előteremt' jelentésben: Egy pár malacot azonban, hogy legyen, akik megesszik a kenyérhéjját, mosogatólevet, galuskalevet és a kolompérhéjját, akkor is *sikerítenek*, ha nincsen anyakocájuk (7). Elég volt, ha a lakodalmakra mulhatatlanul szükséges menyasszonypénzt és a dohánnyra, cigarettára valót *elő tudták* valamiből, tyúkból, tojásból, kismalacból vagy libából, kacsából *sikeríteni* (147). A családi szeretet csodáira képes és a sebesült vitéznek *kisikerít* mindent (411). Az anyák... visszagondolván a saját ilyenkor édes és keserű emlékeikre, mindent igyekeznek *kisikeríteni* a leánykáknak, ami a szegénységüktől telik és ami ahhoz kell, hogy elmelessenek az emberek elé, a legények és lányok közé (66).

Veres Péter regényében a visszaható *kisikeredik* alak is megvan: Vagy ha az egyik napon nagy volt a hajtás és többet csináltak kaszánként a szokásos húsz-huszonkét keresztnél, a másik napon az egész csapat bágyadt volt és erőtlens jó, ha *kisikeredett* kaszánként a tizenhat-tizennyolc kereszt (218).

Ezt a ritka szavát a MTsz csak egy adatban közli Szabolcs megyéből: *kisikerít* 'szert tesz vmire, kieszközöl, megszerez, előteremt, kiteremt'. Pl. Hát osztán munkánál csak kényeret eszik itt a nép? — De bizony *kisikeríti* az a szalonnát is, ahol lehet.

Veres Péter szóhasználata rendkívül fontos adat, nemcsak azért, mert a MTsz csak egyetlen adatot közöl a szóra, hanem azért is, mert ez az adat a megbízhatatlan Király Páltól származik. A balmazújvárosi (Hajdú m.) Veres Péter tehát hitelesíti a szót és jelentését. Hajdú és Szabolcs megyén kívül azonban Szatmár megyében is használatos igénk, Csúry Bálint a Szamosháton jegyezte fel: *kisikerít* 'kieszközöl, előteremt, kiteremt' Pl. *Kisikeritem aszt a kis pészti valahogy* (SzhSz). Itt visszaható alakban is használatos: *kisikerült* 'összekerül, innen-onnan összegyűl'. Pl. *Mék körülbelől kisikerű kilencven kereszt*.

7. *Töcsérmadár*. Veres Péter Három nemzedék II. Szegények szerelme c. regényében említi az esőt kérő *töcsérmadarakat* (45). Ily nevű madarat nem ismerünk, de ez valószínűleg azonos a *töcs*, *töcsmadár*-ral. Az 1918-as Nomenclator szerint a szalonkafélék családjába tartozó *golyatöcs* a *Himantopus candidus*. Az 1898-as Nomenclator szerint helyes ejtése *töcs*, *golyatöcs*, melyet Erdélyben és Dunántúlon *golyasneff*-nek, az Alföldön *széki szarkának* neveznek. E nevek szótárainkban nem fordulnak elő, Chernel szerint a *töcs*, *töcsmadár* népies név. Chernel szerint a nagy póling (Numenius arquatus) is néhol *töcsmadár*, *töcs-töcs*. Mivel Veres Péter e s ő t k é r ő *töcsérmadár*ról beszél, lehet, hogy ez a kis póling (Numenius phaeopus), melyet Földi *esősnéff*nek nevez, s ez a név az 1898-as Nomenclator szerint a Tisza mentén a népi nyelvben is ismeretes. Német neve: *Regenbrachvogel*. Érdemes volna pontosan megállapítani, hol mondják a *töcs(madár)* és *töcsérmadár* nevet, s mely madarak nevei.

8. *Vaklász*. A MTsz egy adatban közli a Palócságból 'vakoskodik, sötétben v. álmos fővel tesz vmit' jelentéssel. Veres Péter is használja: Na, gyujtsatok mán lámpát, ne *vaklásszunk* itt (Szegények szerelme 37). Szamosháton *vaklál* 'vakoskodik, gyöngye világítás mellett szem munkát végez (varr, olvas, köt)': *A fotogémlámpagy gyúccsátok meg, ne a mécses mellett vaklájatok* (Csúry SzhSz).

Alapigéje csak a régi nyelvből mutatható ki: caecutio — *Vaklok* (Calepinus 146), caeculto — *Vaklok*, *homályosan látok* (uo.), Caeculto — *Vakloc*, *nehezen látoc*, Caecutio — *Vakloc*, *alég látoc* (Molnár Al). Összefüggő szövegben: *Vakol* és bolond értelmében veszekődik (Beythe). Az koros embereknek szem fénye *vaklik* és nézések meg homályosodik (Prágai) NySz.

8. A *demizson magyar neve*. A nép több magyar nevét is ismeri a demizsonnak. Rubinyi Illés Béla Kárpáti rapszódiájában *kosáruveg* nevét találta meg (Nyr 71:167),

Vámos István szerint a Tisza mellett, pl. Abádszalók vidékén: Tiszanánán, Kiskörén, Tarnaszentmiklóson, Tiszaburán *fontüveg* vagy *fontotkorsó* a neve (72: 194), s a baranyamegyei Sásdi Sándor Egy asszony elmegy c. regényében *fontot-üveg*-nek mondja (144. l.). A balmazújvárosi származású Veres Péter Három nemzedék. II. Szegények szerelme c. regényében *szalmáskorsónak* nevezi: Szerdahelyen ugyan nem volt minden háznál bor, mint a szőlővidékeken, de az előrelátó legények szereztek maguknak még a szesztalalom beállta előtt néhány üveggel, kulaccsal és *szalmáskorsóval* (152).

Szótáraink ismeretlenjeihez. Veres Péter Három nemzedék. II. Szegények szerelme számos olyan szót tartalmaz, amelyek se nyelvtörténeti, se tájszótárainkban nem fordulnak elő. Ezek közül sorolok fel néhány érdekesebb szót.

1. *Dorombol, dorombolás.* Ilyen lesz a lánya is, a csapat kedvence, aki az ujjaiával az asztalon *dorombolni* is tud, úgy, hogy ha Varga Julcsi dalol, ő *dorombolva* kíséri, de olyan jól, hogy táncolni is lehet rá. Úgy hangzik az ő *dorombolása* a Varga Julcsi vékony tiszta hangja mellett, mint sovány cigányzenekarban az egyszál primhegedű mellett a brúgó...¹ (Az a *dorombolás* különben afféle nagyon szegény muzsika. Anniből áll az egész, hogy két kezének egy-egy ujját erősen az asztal lapjához szorítja, előre-hátra mozgatja, de tisztára olyan, hogy csakugyan hasonlít a cigánybrúgózáshoz. 63. l.)

2. *Kapkodó.* Most már még hétköznapi is, ha elküldte őket valahová az anyjuk, ... még akkor is felöltöztek, valami olcsó, de csinos *kapkodóba* (66). Még a szomszédba sem mehet át az otthoni rongyokban. Ezért minden legénynek kellett lenni egy ünneplő, egy *kapkodó* és egy munkaruhának. Nem volt könnyű és bizony sokszor az ünneplőt és a *kapkodót* nem lehetett megkülönböztetni, mert egybe volt, de a sok szolgálata után ő is elérte és az őszi kubikkeresetből megérdemelte, hogy a népi ünneplőjét befogja *kapkodó*-nak — mert úgyis kicsi már és helyette új ünneplőt vegyen. Ez a *kapkodóruha* fekete kamgárn volt s már kinőtte egy kicsit (74). Tehát a leányoknak, legényeknek egyformán volt *kapkodójuk*, amit csak felkaptak magukra, ha a házból ki kellett menniük, egyszerűbb anyagból készült, de azért rendes kimenő ruha, vagy már kissé elviselt vagy kinőtt ünneplő.

Egy ismeretlen közmondás. A Szabad Nép 1952. júl. 26-i számában Váli Sándor Pusztapói kerékkötők című riportjában olvashatjuk ezt a közmondást: *Névnapon kell köszönteni, nem utóbb!* ... Majd így folytatja az író: Már ez igaz. *Névnapon kell köszönteni*: vagyis a búzát akkor kell hordani, amikor még nem pereg a szem, de akkor aztán tenni kell a munkát virradattól sötétig, hétköznapi, vasárnap, amíg betart. Ez a hordás törvénye. Szigorú törvény, mert a búza nem vár. (7. lap, 1. hasáb.) Pusztapó Jász-Nagykún-Szolnok megyében van, Mezőtúr közelében. A közmondás jelentése az: mindennek megvan a maga ideje, mindent idejében kell elvégezni!

Mivel tudomásom szerint ez a közmondás eddig kiadott gyűjteményeinkben nem fordul elő, kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használja népünk.

Az édes melléknévnek egy ismeretlen jelentése. Bozsik Erzsébet, jászberényi leány azt mondja: Maga *édésen* szereti a tojást? Én a lágytojást nem érzem még *édésen*, csak sóval. Tehát Jászberényben az *édés* melléknévnek 'sótalan' jelentése is van, s ezt a jelentést sem régi, sem népnyelvi szótáraink nem említik. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, még hol van meg az *édes* melléknévnek 'sótalan' jelentése. B. Ö.

Farsang farkán. Csatka Endre folyóiratunk legutóbbi számában (76: 206) „kedves kitél”-nek mondja a *farsang farkán* kifejezést, melyet a Hazánk c. győri napilapnak 1848-i évfolyamában olvasott. Vas Gereben »találmányának« lett volna hajlandó tartani, ha a kifejezésnek már hatvan évvel előbbi előfordulásával nem találkozott volna a Magyar Hírmondó 1792-i évfolyamában. A közlemény olvasása közben csodálkoztam, hogy Csatkainak szemét szúrta ez a régi nyelvben és a népnyelvben egyaránt ismeretes kifejezés. Hiszen a *fark* szó előről élettelenre való átvitelként általános használatú nyelvünkben 'vminek vége, utólja' jelentésben. A MTsz-ban ezt találjuk: *fark* 'vég': *falu farka, ünnep farka, böjt farka, hónap farka, farsáng farka* (Udvarhely m., Háromszék m. Uzon). *Farsang farka, fassang farka*: farsang utólja, utolsó három napja (Palócság; Mátyusfölde, Tallós). — Bartha József a palóc nyelvjárásról szóló tanulmányában a kifejezést

¹ A *brúgó* 'nagybögő, alhargú nagy hegedű'. A MTsz nem közli, megvan ellenben Csűrű Szamosháti Szótárában *brugú* alakban. Már Baróti Szabónál (1792).

a szólásmódok között említi s azt írja, hogy a palóc előtt az adóvégrehajtó nyüz^{uó} *keés, dobjarka, pénznyel^o*, a farsang vége meg *fassang farka* (Nyr 21 : 509). — Mátyusföldén nemcsak a *farsang farka* járatos 'farsang utólja, utolsó három napja' jelentésben, hanem megvan ott a *farsang dereka* is (Nyr 16 : 333). Már Faludinál is előkerül a *bőjtnek dereka* (NySz). — Gencsy István a gyergyói székely nyelvjárásból az ott gazdagon virágzó metaforás, képesbeszéd kifejezései közt megemlíti a *hét farka* (vége) szólást is (NyF 20 : 42). — A *farsang farka* kifejezést a NySz is már a Csatkai idézte előfordulásoknál jóval régibb adatokban mutatja be: Lippai János: Calenda oeconomicum c., Nagyszombatban 1662-ben megjelent könyvéből: *Fársáng farka* előtt-való napon; továbbá a 18. sz. rokokó-költőjének, Amade Lászlónak (1703—1764) verseiből: *Farsang farkán*.

Kecskelő. Gencsy István a gyergyói székely nyelvjárásról írt értékes tanulmányának jelentéstani részében azt mondja, hogy e nyelvjárásban »a metafora, a képesbeszéd még gazdagabban virágzik«, s e megállapításának bizonyosságául több példára hivatkozik; így a *csiga* (a tüzelőnek csigához hasonló része), *kecskelő* (négy lábú pad), *hét farka* (vége) stb. kifejezésre (NyF 20 : 42). Lakatos János (Nyr 43 : 355) a *kecskelő* értelmezéséhez hozzáfűzi, hogy e szó jelentése Csikban nem 'négy lábú pad', hanem *kecske* 'az a faalkotmány, melyen a fát fűrészelik', a *kecskolló* (=kecske+olló) pedig 'fiatal kecske'.

Gencsy metaforás értelmezése nyilván arra vonatkozik, hogy a gyergyói *kecskelő* olyan négy lábú pad, melynek kifelé álló lábai a kecske szétterpesztett lábaihoz hasonlóak. Lakatos csíki *kecske* szava viszont a fafűrészelésnél használt X alakú készülék, az ugyan-csak szétterpesztett lábú *bak, fűrészbak, kecskeláb* stb. megfelelője. Beke véleménye szerint (Nyr 68:46 és 69:29) a dunántúli *fűrészbak* is, meg a keletmagyarországi fűrészelő *kecske* is csakugyan a kecske szétterpesztett lábához való hasonlóságáról kapta a nevét, de az átvétel nem a magyarban, hanem a német nyelvben történt s mi onnan kaptuk (Bock, Sägebock). Az eredeti szemléletet még világosabban mutatja az ugyanezen jelentésű *kecskeláb* elnevezés. Ezt a *kecskeláb* szót a NySz bevezetése az olyan összetételek közé sorolja, amelyek »az eredetitől tetemesen eltérő jelentést öltöttek magukra, mint: *pápa-szem*: Augenglas, *ökör-szem*: Zaunkönig, *sas-szem* (éles szem), *nyúl-szív* (félénkség), *galamb-begy* (Feldsalat), *kecske-láb* (Holzbock), *eb-tej* (Wolfsmilch), *vas-macska* (Anker)« (Bev. XIV.)

Hogy visszatérjünk a gyergyói *kecskelő*-ra, megállapíthatjuk, hogy ennek a 'négy lábú pad'-ot jelentő összetett szónak első tagja az X alakú lábról elnevezett *kecske*, második tagja azonban nem a *ló*, hanem a 'kecskegödölye' jelentésű *olló*. A fejlődés menete: *kecskeolló* > *kecskelő*. A gyergyói *kecskelő* alak mellett Csikban van *kecskolló*, viszont a *kecske-olló* régi összetétel nyelvünkben, mert már a Münchener-kódexben előfordul s a régi nyelvben általános használatú 'kecskegödölye; haedulus, capella; zicklein' jelentésben, sőt még kicsinyítve: *kecskeollócska* alakban is idézi a NySz (NagyszK 120). Az *olló* szónak 'kecskegödölye' jelentése megmaradt a székelyeknél, ahol a MTsz tanúsága szerint a *kecske-olló* mellett még *özöllő* is járatos, jelentése: 'özfiú'. A Magyar Tudós Társaság 1838-i Zsebszótárában is megtaláljuk az *olló* szónak a 'Schere' mellett ezt a jelentését: 'das Junge (der Schafe, Ziegen, Hirsche)'. — A székelyek még a kecske megfiadását is úgy mondják: *ollózik, ollószik, megollószik* (MTsz). Czuczor-Fogarasi Nagyszótára azt írja az *olló* szóról, hogy »A régi nyelvben és a székelyeknél ma is a m. fiatal bárány, kecske vagy őz. *Juholló, kecskeolló, özöllő*.« Az *olló* szó éppen úgy, mint a *kecske*, a magyar nyelvnek még a honfoglalás előtt a török nyelvből átvett szavai közé tartozik, s Munkácsi szerint a vágóeszközt jelentő *olló* szó a 'kecskegödölye' jelentésű *olló* szóval azonos (NyK 47:311).

Prohászka János

Minőség, minőségi. Rideg Sándor cikkében (Nyr 76:270) olvasom a következő mondatot: »[a fordításokban] elsikkadnak a lefordított szovjet-regények minőségi és eszmei értékei.« A *minőségi* szó igen divatba jött manapság. Balassa szótára (1940) még nem ismeri, csupán az alapszavát, a *minőség*-et, amelynek szerinte két jelentése van: 1. a 19-ik század elején képzett főnév a *qualitás* magyarítására; *jó, elsőrendű minőség*; 2. vmilyen minőségben jelent meg. [Utóbbi jelentés nincs magyarázva; a minőség itt annyit jelent, hogy 'milyenség', 'jelleg', pl. »hivatalos minőségben jelent meg« = nem mint magánszemély.] A *minőség* első jelentése azonban amelioratív irányban fejlődött és ma már szinte kizárólag 'jó minőség' az értelme: ez már a harmadik jelentése... A gyár *minőségre* dolgozik, azaz nem a mennyiség fokozását szorgalmazza, hanem a

minőség javítását. A reklámok *minőség*! (= 'jó minőség') jelszóval propagálják a termékeket. A *minőség* jelentés-eltolódása következtében a *minőségi* is csak a jó-tulajdonságokra vonatkozik. Rideg Sándor fent idézett mondatában a *minőségi érték* csak magasabb minőségi értéket jelenthet, nem tetszőleges értéket a minőségi skálán. Az történt, hogy a neutrális, kettős (jó és rossz) értelmű *minőség* azon az úton van, hogy amelioratív, csak-jó jelentésű szóvá fejlődjék, amilyenre lett az eleinte váltózkodás és ingadozó, de ma már 'kedvező' jelentésében állandósult *szerecsse* (vö. ezekről NyK 53 : 96). Egyelőre még nem tudhatjuk, mi lesz ennek az egyensúly-változásnak a következménye. Lehet, hogy más változásokat is maga után von a nyelvnek harmóniára törekvő életében. Megállapíthatjuk azonban, hogy a *jó minőség* = *minőség* esetéhez hasonló tapadásos jelentésváltozás (vö. Gombocz, Jelentéstan, 103) ment végbe a francia *qualité* szóval kapcsolatban is : pl. a *tissu de qualité* jelentése 'kiváló minőségű szövet', tehát = *bonne qualité*; *il a des qualités* jelentése : 'vannak értékes tulajdonságai' (Sauvageot, Littré). A latinból németbe átment *Qualität* szintén jelezheti a *gute Qualität* fogalmát. A sakk nemzetközi terminológiájában a *kvalitás*, *minőség* mindig amelioratív értékű volt : *minőségi előny* pl. egy ellenséges bástyának kiütése egy kevesebb értékű saját futár elvesztése ellenében. Változatlanul marad minden nyelvben a *qualitás*, *minőség* eredeti értelme, ha a *quantitas*, *menyiség* fogalmával szembeállított filozófiai fogalmat fejezi ki (*menyiségi változás*, *minőségi változás*).
Zolnai Béla

Arszlán. Ez a szó a Jókai-regényekből, de általában a 70-es, 80-as évek szépirodalmi stílusából (pl. Vajda János : »Oh szent Szabadság *arszlán*-hősei«. Franklin-kiadás 244) a magyar névtárba is átment (t. Nyelvőr, 1950 : Tulipán—turbán. Párhuzamos szóátvételek a magyarban). 1846-ban jelent meg a Kruknau-ban (Morvaországban) született és Pesten 1875-ben elhunyt Schwab pesti főrabbinak Emlékeztetés c. műve. Schwab főrabbi hivatalos neve ez volt : *Schwab Löw*, de e könyvben szerzőként így szerepel : *Schwab Arslán*. Ilyen nevek : *Oroszlán* (Löw), *Medve* (Beer) stb. gyakoriak voltak a zsidóknál. (L. Turóczi-Trostler József és Zsoldos Jenő : Száz év előtt. Az első magyar zsidó író-nemzedék. Budapest, 1940. 116).
R. M.

Szótáraink ismeretlenjeihez (Nyr 76 : 155). *Csikószár*. A katonai lovasságnál a kantárszár kettős. A zabla felső karikájába csatolt szíj a *hajtószárt*, az alsóba húzott szíjak pedig a *csikószárt* alkotják. A csikószár a feszítő zabla működésbehozására, tehát a ló lefékezésére szolgál. Ezt rendes körülmények között nem is használják, csak ha a ló makrancoskodik. Csikószárnak azért hívják, mert a csikók betanításánál van rá szükség. A kocsiba fogott lónál csak a *hajtószár* van meg, s csak a lovaglásnál van *csikószár*, — s ez ott hivatalos megnevezés.

Ollozás. Az ollozás ügyességi testgyakorlat az atlétikában, s onnan átvették a katonai lovassághoz is. Az atlétikában a korláton nyújtott karral a korlát két rúdja között való hintázással a korlát felett testfordulatot kell csinálni, miközben az addig párhuzamosan egymáshoz zárt nyújtott két láb az olló két ágának megfelelően szétnyílik, s a törzs levegőben való fordulata után az egész test a comb két belső oldalára helyezkedve esik vissza a korlát két rúdjára lovagülésbe. E helyzetből újabb hintázással újabb ollozás következik az ellenkező oldalra. Ugyanez az ollozás a lovasságnál a ló háta felett való testfordulattal történik ; az első ollozás után a lovashátrafele ülve kerül vissza a nyeregbe, és csak a második ollozás után jut ismét rendes ülésbe.

Fejhagyma. Használatos általában Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón darab értelemben és pedig mind a veres-, mind a fokhagymával kapcsolatosan ; ez utóbbinál azonban csak az egész hagymára, mert ha ennek fejét szétszedik, az már csak egy-egy gerezd. A fejhagyma megnevezést a szakácskönyvek is használják, pl. »Egy fej apróra vágott vöröshagymát sárgára pirítunk.«... adunk hozzá egy nagy fej finomra vágott vöröshagymát.«... stb.

Köpködő. A mezőgazdasági munkásokat még a közelmúltban is a piacon fogadták fel a gazdák Hajdúszoboszlón és Hajdúböszörményben is. Ezek a munkások már reggeli 4 órától kezdve a piac e célra használatba vett részén gyülekeztek szerszámaikkal és cók-mókjaikkal felszerelve. Ott álldogáltak a felfogadásig, néha egész délelőtt is beszélgetve, pipázgatva s a pipaszár mellől hosszúkat sercengetve (köpve). Innen nevezték a piacnak ezt a helyét *köpködőnek*, sőt tréfásan *köpködő kaszinónak* is.

Zsindely van a házon. E szólásnak a Hajdúságon (Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló) van egy változata, melyet Prohászka János (Nyr 76 : 139) nem említ, ez : »*zsindelyes a háztető.*« A jelentése teljesen ugyanaz, vagyis a társaság valamely tagja miatt nem illik vagy nem lehet valamit elmondani. E kifejezésben tehát nem a ház, hanem a *háztető* az objectum; ez az alak nem látszik a Schindel sind auf dem Dache szószerint való fordításának.

H. Fekete Péter

Röpcsi. Az írószövegség pécsi csoportjában egyre fokozódó érdeklődés kíséri a Magyar Nyelvőr minden új számának megjelenését. A folyóirat vitatkozó szelleme biztatott arra, hogy Rubinyi Mózes különben kitűnő cikkének (Nyr 76 : 301) egy állításával szembe-
szálljak.

Gereblyés László verskötetét méltatva, többek között a következőket mondja : »A *röpcsi*-t (a repülőgép becéző alakja), már 1930-ban és 32-ben írja. A Munkanélküliek dalában még idézőjelbe teszi, az Augusztus elsején c. versében már idézőjel nélkül írja róla : »Röppen a röpcsi messze száll, | hallod-e zsellér, proletár? | tüntetünk elsején.«

Rubinyi Mózes nem téved abban, hogy a *röpcsi* becéző alakja a repülőgépnek, de Gereblyés verseiben észrevehetően mást jelent. Itt a *röpcsi*-n szétszóró röpcédulákat kell értenünk.¹

A párt illegalitásának éveiben szélteben-hosszában *röpcsi*-nek neveztük a röpcédulát, sőt a *röpcsi*-ből újabb szavakat is képeztünk.

Egy, a villamosütközőre szerelhető kis berendezés, mellyel röpcédulákat szórhattak, *röpcsiszóró* elnevezést nyerte.

Ugyanitt szeretném megjegyezni, hogy a *nyalóka* sem jelentette mindig a gyerekek kedvelt, színes, szopogatni való cukorkáját. Azokat a kis röpcédulákat, amelyeknek háta gumis, ragasztós volt, az illegalitás éveiben *nyalókának* hívták.

Azt hiszem az elmondottak is némileg az illegális és legális munkásmozgalom még feltérképezetlen nyelvterületére irányítják a figyelmet.

Szántó Tibor

Röpcsi, repcsi, röpke. A Nyr 76 : 303 szerint a *röpcsi* szó a repülőgép gyermeknyelvben használatos becéző alakja. Ez tévedés, mert ezt a *repcsi* szó jelöli, melyben a *repülőgép* szó első része és *-csi* becéző-kicsinyítőképző látható (vö. *finom* : *fincsi*; *duma* : *dumcsi* : *Vera* : *Vercsi*). Viszont a *röpcédula* szó becéző alakja, a *röpcsi*, a munkásmozgalomban zsargonjából való, evvel jelölték és álcázták a *röpcédulát*, amelyet eredetileg a közönség közé szórta, hirdetésként repülőgépről dobtak le, azonban a munkásmozgalomban rendszerint kézről-kézre adtak. (Vö. a franciában *papillon* 1. lepke 2. röpcédula.) A *röpcsi* szó helyes jelentése és illetően használata kitűnik Gereblyés László idézett, 1932-ből való verséből is : »Röppen a *röpcsi*, messze száll, | hallod-e zsellér, proletár? | tüntetünk elsején.« (Gereblyés László : Egyenes út 1951. 7. l.) Hiszen a röpcédula is hozzátartozik a tüntetés szervezéséhez, valamint a tüntetés képéhez : »Fölöttünk *röpcsik* szállanak, élénk rendőrök állanak« (uo. 6.).

Mellesleg megemlítem, hogy van egy *röpke* szavunk is : a budapesti Műgyetemen a mozgalmi nyelvben így jelölik a röpgyűlést. Ehhez jelentésképződési párhuzamot is idézhetünk. Az oroszban *летучка* tkr. 'röpke', amely a *летать* : *летит* 'repülni' ige és a *летучий* 'repülő' cselekvő folyamatos participium szóval függ össze. Ez a becéző *лет чка* szó jelenti mind a röpcédulát és a repülőpostán küldött levelet, mind a röpgyűlést, miként a fenti *röpke* szó. A röpgyűlés teljes, »hivatalos« jelölése *летучее собрание* tkr. 'repülőgyűlés'. Van az orosz *летучка* szónak még egy jelentése : jelzi azokat a terméseket, amelyek a szél szárnyán repülve terjednek (pl. a kutyatejé).

Tütün. Helytelenül értelmezett adat a *tütün* szó (Nyr 76 : 242), amely Goncsar Znamenonoszki (Zászlóvivők) c. regényéből való. Az író a helyrajz és a körülmények színesítésére, eredetiségének emelésére magyar szavakat is használ. Ezek közt szerepel ez a mondat : *Tütün van?* (*Тютюн ван?*), melyet az író így értelmez : *Табак есть?* azaz : dohány van? Az író értelmezése helyes, de helytelen a cikk szerzőjének a magyar *tütü* 'itóka' szóra való utalása, mert félrevezette a saját átírása. A helyes magyarbetűs

¹Az erdélyi munkásmozgalomban *röpcse*, a fővárosban *saláta* volt az illegális röpcédula neve, mint erre Nyr 74 : 308 alatt rámutattunk. Kérjük olvasóinkat, gyűjtsék össze az illegális mozgalom többi szavait és kifejezéseit is. Ez nemcsak politikai, hanem nyelvtudományi szempontból is rendkívül fontos.

A szerk.

átírás: *tyutyun* és ebben ráismerhetünk a román *tutun* 'dohány' szóra, amely a *dohány* szónak eredeti indiánnyelvi alakja. Lehetséges, hogy a második világháború idején katonáink használták a román *tutun* szót. Én magyar és román hadifoglyok közti mindennapos érintkezésből ismerem.

E. J.

A Nyelvőr postája

Elkésztett válasz egy levélre. Oldal Géza moszkvai elvtársunk és lapunk szorgalmas olvasója, több kérdést intézett a Nyelvörhöz, s kértük olvasóinkat, szóljanak hozzá a kérdésekhez.¹ A legérdekesebb kérdés volt, hogy helyes-e országhatárokról beszélni, mikor a határ egy önmagába visszatérő görbe vonal. A Szabad Nép 1952. XII. 9-i számában olvastuk a román kormány nyilatkozatát az új világháború veszélyének elhárításáról benyújtott lengyel javaslatról. A nyilatkozat egy része így hangzik: »A jugoszláv kormány az amerikaiak agresszív terveit végrehajtva, állandóan provokációkat hajt végre a Román Népköztársaság államhatárain és a többi békeszerető ország határain« (4. lap, 4. hasáb).

Mindenesetre helyes Oldal Géza kérdésfeltevése, valóban csak egy határa van egy országnak, de azért a földrajz külön állapítja meg egy ország déli, északi, keleti, nyugati határát, tehát helyesnek kell tekintenünk, ha az ország határaitól beszél.

Ugyanabban a számban Az iraki események c. cikkben azt olvashatjuk: »Az országnak nyugaton, délnyugaton, délen nincsenek természetes határai: ez is híven tükrözi, hogy Irak mai alakjában az első világháború után az egymással osztozkodó imperialisták és arab feudális fejedelemség-csatlósai alkudozásai következtében jött létre« (uo. 2. hasáb).

De a román nyilatkozatból az is kiolvasható, hogy a jugoszláv kormány nem az ország egész határán hajt végre provokációt, hanem a határ több pontján. Tehát mikor egy ország határaitól beszélünk, akkor a határ több részére vagy több pontjára gondolunk. E szerint nincs okunk kételkedni abban, hogy nyugodtan beszélhetünk országhatárokról, az ország határaitól.

Helyes az is, ha egy ország *jegyveres erőiről* beszélünk, mert külön fegyveres erő a szárazföldi hadsereg, a folyami és tengeri hadiflotta, s a légi haderő. Még a légi haderő is nyugodtan használható többesszámban, amikor különálló egységekről van szó.

A kérem szónál helyesen állapítja meg Oldal Géza, hogy felesleges az *Ön* névmás kitétele, mert ezt már kifejezi a tárgyaz igeragozás, ami nincs meg az indoeurópai nyelvekben.

A szerk.

Kérdés. Veres Péter Három nemzedék. II. Szegények szerelme c. nemrég megjelent regényében írja: Kiürült kamrákból és kiürült görékből már lopni se lehetett és ilyenkor, a kisebb gazdák fiainak sem volt pénzük. Hacsak tyúkot nem adtak el az édesanyjuk *üllőjéről*, de erre már csak nagyon rossz kölyök, a kapcabetyárok vetemedtek (102). Mit jelent az *üllő* szó? *Kenyeres Zsuzsanna.*

Felelet. Az *üllő* az *ülő* szó változata, éppúgy, mint a kovácsok *üllő*-je, tehát a. m. 'kakasülő, tyúkülő, háziszárnyasok téli hálólhelye'. *Üllő* alakban jegyezték fel a Csallóközben és Debrecenben, *tiküllő*-nek (és *tikülő*-nek) Moson m. Lébényszentmiklósbán. De *ülő*-nek is ejtik a Rábaközben, Nagybecskerekén, *tikülő*-nek Zala m. Hetésben (MTsz), *ülőü*-nek, *tyúkülőü*-nek, *kokasülőü*-nek a Szamosháton (Csűry SzhSz). Az utóbbi jelentése: 'a szarufa két ágát összetartó keresztgerenda a padláson' (Csűry). A Csallóközben *ükkő*-nek is nevezik, s ez nyilván az *ülő kő* képzős kicsinyítője.

Kérdés. Jókai egyik művében használja ezt a szót: *tüstüllést*. Pl. *Tüstüllést indulok* (Nemzeti Kiadás 51: 84). Mit jelent itt ez a szó?

Felelet. Csakis azt jelentheti: mindjárt, rögtön, azonnal, *tüstént*. A *tüstént* szóval nyilván össze is függ. Háromszék megyében *tüstést* alakja is van. A *tüstüllést* alakváltozatot egyik szótárunk sem említi. Magának a *tüstént* szónak az eredetéről semmit sem tudunk. A népnyelvben *üstént*, *üstint* változatai vannak, de még ezek viszonyát sem tudjuk megmagyarázni a *tüstént*-hez.

¹ L.: Nyr 75: 480.

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

BEKE ÖDÖN

LXXVI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1952

A MAGYAR NYELVŐR DOLGOZÓTÁRSAI 1952-BEN

Ág Endre
 Andrássyné Kövesi
 Magda
 Angyal Endre
 Babus Jolán
 Bakos Ferenc
 Balázs János
 Bálint Jenő
 Bársony Anna
 N. Bartha Károly
 Beck Salamon
 Beke Ödön
 Bér Endre
 Betkowski Jenő
 Bihaly Katalin
 Bitai András
 † Brüll Emánuel
 Csaba József
 Császár Károly
 Csatkai Endre
 Csefkó Gyula
 Dankó Imre
 Dénes Szilárd
 Dobcsányi Ferenc
 Domokos Sámuel
 Dömötör Sándor
 Erdődi József
 Erdős Lajos
 Fábián Pál
 H. Fekete Péter

Fónagy Iván
 Hajdú István
 Hajdú Péter
 Hajdu Teréz
 Hegedűs Lajos
 Herczeg Gyula
 Igó József
 Imre Samu
 Inczedy Miklós
 † Kallós Ede
 Kálmán Béla
 Kamjén István
 Kápolnai Erzsébet
 Kerekes Péter
 Kerékgyártó Imre
 Kis Antal
 Sz. Kispál Magdolna
 Kiss János
 Kondor Péter
 Kovács Endre
 Kovács Lajos
 Köteles György
 P. D. Krajevskij
 Lőrincze Lajos
 Lux Lajosné
 K. E. Majtyinszkája
 Marosfy Szabolcs
 Meleg József
 Mikesy Sándor
 Mikola Gyula

Mosonyi Albert
 O. Nagy Gábor
 Nyíri Antal
 Oldal Géza
 Papp István
 Péter László
 Prohászka János
 Révay József
 Révész Imre
 Rideg Sándor
 Rubinyi Mózes
 Sándor Jenő
 Sárvári Ernő
 Scheiber Sándor
 Selymes Ferenc
 Soltész Katalin
 Solymos Ede
 Szabó Ferenc
 Szántó Tibor
 Szegedi Péter
 Székely Artúr
 Szemere Samu
 Trócsányi Zoltán
 Turi Károly
 Végh István
 Veres Péter
 Veszprémi László
 Zolnai Béla
 Zsoldos Jenő
 Zsuffa Tibor

TARTALOM

<i>Angyal Endre</i> : Nyolcvan esztendő a magyar nyelv művelés szolgálatában.....	1, 87,	171
<i>Angyal Endre</i> : Asbóth Oszkár		407
<i>Balázs János</i> : A rokonértelmű szavakról	94,	178
<i>Dénes Szilárd</i> : Szarvas Gáborné		166
<i>Dénes Szilárd</i> : Szarvas Gáborné írásai		241
<i>Dénes Szilárd</i> : Kossuth Lajos szónoki és közírói stílusa		401
<i>P. D. Krajevskij</i> : A szépirodalmi művek nyelvének elemzéséről	321,	420
<i>K. E. Maftyinszkaja</i> : A nyelvtudomány fejlődése Magyarországon Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány c. művének megjelenése után		426
<i>Rubinyi Mózes</i> : A százhusz éves Szarvas Gábor	81,	161
<i>Szegedi Péter</i> : Kálmány Lajos		419
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Cirill-betűkkel írt magyar szövegek		245

Nyelv és iskola

<i>Kerékyártó Imre</i> : Nyelvtanításunk helyzete a középiskolában		9
<i>Kerékyártó Imre</i> : A helyesírás tanítása		249
<i>Marosfy Szabolcs</i> : Módszertani irodalmunk		326
<i>Papp István</i> : A mondat fogalmának tanítása		99

Nyelv és munka

<i>N. Bartha Károly</i> : Mesterműszók és szókapcsolatok egy 17. századeleji céhlevélből		350
<i>Dankó Imre</i> : A termelőszövetkezeti mozgalom nyelvi hatása Túrkevéen		353

Népek és nyelvek

<i>Bakos Ferenc</i> : A román nyelv ...	342,	440
<i>Domokos Sámuel</i> : A román helyesírás reformtervezete		347

Nyelvjárásaink

<i>Betkowski Jenő</i> : A szolnoki hajósok, a csongrádi és Mindszenti superok mesterszavai	219,	363
<i>Kovács Lajos</i> : Kazalrakás a zalamegyei Kustyánban		361
<i>Solymos Ede</i> : A Velencei-tó halászáinak mesternyelve	214,	357

Magyarázatok

<i>Bakos Ferenc</i> : Klérus, klerikális	294
<i>N. Bartha Károly</i> : A tarvarjú egy gyermekmondókában	293
<i>Beck Salamon</i> : Füstén, talptörvény, kerülő	389
<i>Beke Ödön</i> : Arany János nyelvéhez. Csűrökölő 51. — Csűrös. Döfleg. Dudva 52. — Édesanya, édesapa. Étel. Evődés 53. — Fütty és füttyülő. Gaz 54. — Göcög. Gyógyít, gyógyul 55. — Hajaz. Idétlen 56. — Kalamajka. Kitaláció. Kiváncsi 57. — Kapcaskodik. Kata szegelete. Kotymány 58. — Langó Látó. Lom. Mál 59. — Megszentül 60. — Nyiregyháza. Ócska. Ólálkodik. Pác, pácol 61. — Elpatkol. Sürvit. Zöpög 62. — Mi a nyila. Egy láb föld. Egy nyomban. Elrúgja a patkót. Félteherre itta magát 63. — Jégre víz. Krisztus palástja. Nagy feneket kerít. Rúgott borjú. Megráznak, mint Krisztus a vargát 64. — A belviszonyragok használatához. Belül 144. — Csikkan. Ellen. Húr, hurka, hurok 145. — Ipadomnapadom. Késen jár 146. — Tejes-puj. Üldöz 147. — Két érdekes elvonás. Nyújts feléje védő kart! 148. — Perzsia szőnyeg. Tizeddisznó. Toszogatott kolbász 149. — A gyöngéd asszonyi léleknek már a szó is verés 150. — Sió 230. — Húzkodja a rókabőrt 232. — Porba esett a pecsenyéje. Úgy néz ki, mint kinek dinnyeföld nem jutott 233. — A ragadványnevek szörendjéhez. Gyalogszarka. Szerelmeslevél 300. — Sajt 301. — Kerülő 390. — Szárcsa 466. — Egy elavult kicsinyítőképzőről 469. — Világszép. Három halmév: 1. Egri. 2. Süllő. 3. Sármaszó szaka. 470. — Fél, feleség 471. — Félszer, fészter. Púp. Szarufa 472. — Eddig, addig, meddig	473
<i>Csejko Gyula</i> : Hetvenkedik 47. — Kézenvert gomb. Borkocsolya 48. — Szakállszárító	289
<i>Dénes Szilárd</i> : Sárarany 50. — Korpáz 142. — Belül van a tarkája	388
<i>Dömötör Sándor</i> : Takarófa, csapófa, kaszavilla 229. — Lécskálás és gyűjtögetés	279

<i>Erdődi József</i> : Mennydörgés a néphitben 66. — Kicsinyítőképző nőnemképzőül 143. — Magyar szavak az orosz nyelvben 224. — Meszelve van 227. — Szláv eredetű tükörszavakról 462. — Rőpcsi, repcsi, röpke. Tutun 479
<i>H. Fekete Péter</i> : Kjmicsodás. Kutyamáj, tekemáj 67. — Halháj, halhí..... 67
† <i>Kallós Ede</i> : Egy eltűnt európai népcsalád nyomai 42. — Bojkott. Blokk és blokád 135. — Baktérium 287. — Demokrácia 381. — Sportszavak ... 460
<i>O. Nagy Gábor</i> : A boszorkányhit nyelvi emlékei 35. — Otthagytá a fogát 136. — Nincsenek otthon nála 138. — Szállj le Balázs a hintóból! Piros, mini a cseppentett tökmag 386
<i>Nyiri Antal</i> : Vétetlenül lőtt Cupi o vagy véletlenül? 49
<i>Péter László</i> : Az ly kérdéséhez 68
<i>Prohászka János</i> : Nem fog rajta csodám. Tehénszopó béka 66. — Zsindely van a házon 139. — Köntörfalak 228
<i>Révay József</i> : Sarzsi 67
<i>Scheiber Sándor</i> : Vágott bor. Tollat az orrából Hebreg 65
<i>Selymes Ferenc</i> : Még egy magyar szó az orosz nyelvben 69
<i>Zolnai Béla</i> : Hóhányó 141. — Alma és a tagadás kifejezései 298
<i>Zsoldos Jenő</i> : Elvokon, elvbarát, elvtárs 44. — Állomány, állam 383

Irodalom. Könyvekről

<i>B. Ö.</i> : A magyar nyelvjárási bibliográfiához 134
<i>Bilai András</i> : Két időszerű könyv ... 130
<i>Dénes Szilárd</i> : Móricz Zsigmond: Árverés a nádason 29
<i>Erdődi József</i> : Az orosz igék ragozási rendszeréről 31. — Egyetemi és főiskolai nyelvkönyveink 133. — A fonetika új szemléletéről 276. — A szovjet nyelvtudomány elméleti és gyakorlati munkájáról 451
<i>Hajdú Péter</i> : Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete 368
<i>Hegedűs Lajos</i> : Bárczi Géza: Fonetika 369
<i>Herczeg Gyula</i> : A. Colombi: Az ellenség kezében 285
<i>Imre Samu</i> : Kálmán Béla: A mai magyar nyelvjáráások 370
<i>Kálmán Béla</i> : Zsirai Miklós: A finnugorság ismertetése 367
<i>Sz. Kispál Magdolna</i> : Új finnugor szövegek 118
<i>Mikesy Sándor</i> : Bányay Zsigmond: Órás- és nemesfémipari szakszótár és kézikönyv 24
<i>Mikola Gyula</i> : Két orosz regényfordítás 123
<i>Prohászka János</i> : Egy sikerült fordításról 25. — Az építőipar munkájának

egy sikerült ábrázolása 26. — Faipari regény 27. — Benkő Loránd és Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia 33. — A természet ismeretése az ifjúsági irodalomban 127. — André Stil: Az első összecsapás 222. — Útleírások, útinaplók nyelvéről és stílusáról 280. — Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések 284. — Bányászregények 372. — Csinosomdrága. Magyar népmesék 374. — Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle 379
<i>Révay József</i> : Három tudományos műfordítás 131. — Új Gogol-fordítások 376
<i>Rubinyi Mózes</i> : Vajda János válogatott művei 30. — Fordításokról 33
<i>Szemere Samu</i> : Tyeplov: Pszichológia 20

Ki hallotta, ki olvasta?

<i>Angyal Endre</i> : Hetes vászon. Kiverte az ág a szemét 304. — Racsít. Hőzöng 398
<i>B. Ö.</i> : Egy új termelőg mesterszavaihoz 150. — Vontató. A róna. Bányászszavak 151. — A bányászat mesterszavaihoz. Sarzsi, sarzsa. Medve 152. — Ház és haza. Móricz Zsigmond szavaihoz 153. — Szótáraink ismeretlenjeihez 155. — A diáknyelvhez 157. — Köpködő. Számosállat. Vérmesedik. Vető 398. — Gaggancs 391. — Veres Péter szavai 474. — Szótáraink ismeretlenjeihez: 1. Dorombol, dorombolás. 2. Kapkodó. Egy ismeretlen közmondás. Az édes melléknévnek egy ismeretlen jelentése 476
<i>Beke Ödön</i> : Kicsinyítőképzőből nőnévképző 307. — Egy ismeretlen közmondás. Hosszú és rövid 308. — Egy ismeretlen szólás. Tollhegy. Zajlik 309
<i>Csaba József</i> : Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert 398. — Sarlóbúcsú. Csarít 399
<i>Csatkai Endre</i> : Sorba megy, mint Tápén a bíróválasztás. Menjen a sóhivatalba 305. — Mondd már! Szóficamítás. Fel-emelé Kádár szeméit az égre. Farsang farkán 306
<i>Dobcsányi Ferenc</i> : Gaggancs 391. — Disznó-szugla 392
<i>Dömötör Sándor</i> : Szállik, számlik 392
<i>H. Fekete Péter</i> : A duttyán a Hajdúságon 395. — Szótáraink ismeretlenjeihez. Zsindely van a házon 478
<i>Hajdu Teréz</i> : Kesztyűben dudálni 394
<i>Péter László</i> : Apró megfigyelések 233. — Szélgjegyzetek a Nyelvőr olvasása közben 390. — Duttyán és társai 396
<i>Prohászka János</i> : Számosállat 310. — Csök, csöki 396. — Egyem 397. — Farsang farkán 476. — Kecskelő ... 477
<i>R. M.</i> : Arszlán 478

<i>Rubinyi Mózes</i> : Olvasás közben 301.	✓
— Adalék az irodalmi pátosz elemeihez	304
<i>Scheiber Sándor</i> : Krisztus palástja. Újból az omnibusz. Tóth Árpád Aucassin és Nicolette fordítása. Zsidómise — Judenmesse 394. — Bortul verve ...	395
<i>Szántó Tibor</i> : Röpci	479
<i>Székely Artúr</i> : Ismeretlen és szokatlan szavak és szófüzések a Csendes Don magyar fordításában	71
<i>Tr. Z.</i> : Cserebogár-pástétom	305
<i>Trócsányi Zoltán</i> : 18. századbeli könyv az ősi orosz-magyar kapcsolatokról ...	69
<i>Veres Péter</i> : A Magyar Nyelvőr 1951. évi 4. és 5. számához	73
<i>Zoltai Béla</i> : Szevasz, szia, szia 305 — Micsináljunk? 393 — Minőség, minőségi	477
<i>Zsoldos Jenő</i> : Munkaspárt és társai ..	474

Nyelvművelés

Nyelvművelő Osztályt szerveznek a moszkvai Nyelvtudományi Intézetben	450
<i>Andrássyné Kövesi Magda</i> : Az építőipar nyelvének megtisztításáról	13, 111
<i>Angyal Endre</i> : Hengerde, olvasztár és társaik. Teremtünk rendet az ázsiai tulajdonnevek írása körül	341
<i>Beck Salamon</i> : Jogi műnyelvünk fejlődéséhez	205
<i>B. Ö.</i> : Ébertelen. A táró legyőzi a tárnat 19. — Műszaki nyelvünk kérdéséhez. A nyelvújítás helytelen alkotásait még ma is ki lehet irtani 115. — Lehet jól is írni magyarul 116. — Lövés 213. — Még mindig azok az össz-összetételek	449
† <i>Brüll Emánuel</i> : Szószaporítás	339
<i>Csatkai Endre</i> : Nevet — röhög. Arc — pofa	17
<i>Dénes Szilárd</i> : Múlik	340
<i>Fábián Pál</i> : Lektor és családja	274
<i>Fónagy István és Soltész Katalin</i> : A mozgalmi zsargonról	255, 330, 444
<i>Imre Samu</i> : Másodanyag és hulladék	337
<i>Inczedy Miklós</i> : Hadüzenet	448
<i>Kiss János</i> : Színes fémek és nem színes fémek	20
<i>Lőrincze Lajos</i> : Népdalszövegeink és a tájnyelv kérdése	107
<i>Prohászka János</i> : Általános iskola vagy általánosiskola 18. — Érdekében 211. — Közel. Egybeírás — különírás ...	212
<i>R. M.</i> : A Párt nyelvünk tisztaságáért	449
<i>Révay József</i> : Újkeletű idegen szavak 198. — Lektor és családja	272
<i>Rideg Sándor</i> : Íróink és fordítóink nyelvéhez	269
<i>Székely Artúr</i> : Kutyát a helyiségbe hozni tilos. Behozatal — kivétel 213. — Helyesen idézik-e napilapjaink a nyugati újságok címét?	342

<i>Trócsányi Zoltán</i> : Gerászimovits és a magyar természettudományi műnyelv	208
<i>Zoltai Béla</i> : Folyó bor	117

Vita

<i>Herczeg Gyula</i> : Irodalmi nyelv és nyelvjárás Olaszországban	182
<i>Lőrincze Lajos</i> : Népdal — tájnyelv — nemzeti kultúra	430
<i>Péter László</i> : Népdalaink tájnyelvi előadásáról	428
<i>Prohászka János</i> : A történeti regények nyelvi korszerűsítéséről	189
<i>Turi Károly</i> : Rag-e a birtokos személyrag?	440

A Nyelvőr postája

A harmincéves Komi Köztársaság 80. — A Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlése 80. — <i>Kondor Péter</i> Levele 75. — <i>Kamjén István</i> válasza: Darista. Dikólapát. Kutyauttó. Pállott szalonna. Levetlen, topogó. Gaggancs 76. — Sattyog. Tokla. Töröksáfrány. Karol. Mismásol. Csizmacipő. Postorkodik. Hajdermennykő 77. — <i>A Szerkesztő</i> : Darista. Digólapát. Gaggancs. Tokla. Mismásol. Postorkodik 78. — <i>Császár Károly</i> , a Közl. és Postaügyi Miniszter IV. Főosztálya ügyosztályvezetőjének levele 78. — <i>Révay József</i> levele 78. — <i>Babus Jolán</i> levele 79. — <i>Veszprémi László</i> hódmezővásárhelyi ált. isk. tanár levele 79. — <i>Kérdések és feleletek</i> : Gogol. Suttomban, suttymban 158. — Mocsila. Kupál 159. — Ivós. Káré. Valamelyikőtök, valamelyiktek. Almás. Az ajtóban keresztültett szalmaszál 160. — Kongat. Pergelt leves 236. — Cserépcsép. Csizmavető 237. — Dévankozik. Köpködő 238. — Osztoz. Eltökit. Jöszmél 239. Hajdermennykő. Torzs. Dudva 240. — <i>Révész Imre</i> , <i>Erdős Lajos</i> , <i>Meleg József</i> bajai tanítóképző-igazgató levele 160. — <i>Oldal Géza</i> levele Moszkvából 240. — <i>V. I. Sunkov</i> , a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Alapkönyvtára igazgatójának levele 311. — <i>Veres Péter</i> író levele a Nyelvőr cikkeihez fűzött észrevételeivel: Összebőgés. Megszaladás 312. — Csűrös. Döfleg. Dubbancs. Füttyülő. Kotmány. Ott hagyta a fogát. Hóhányó. A belviszonyragok használatához 313. — Tejes puj. Tized disznó. A szó is verés 314. — Kalamajka, kacabajka. Pampuskaleső. Gyíkleső. Kimicsodás. Egyremásra. Záklyás fene. Padra viszik a bőrit. Engesztel 315. — Megtaposta a fekete ökör 316. — Simle, simli, simléder. Nem győzi cérnával 316. — Szövétnék 317. — Vackorfa. Cripel, cripel 317. — Megtikkad 317. — Betű, hang. Pászog. Parázs. Szotyola 318. — Szűzleves. Lámpashomlokú. Talpalatnyi 319. — Üzem 320. — <i>Mosonyi Albert</i> levele a »gondolkodni, gondolkodni« kérdéshez 314. — <i>Betkowski Jenő</i> levele 315. — <i>Lux Lajosné</i> ny. tanárnő

Köteles György, Szabó Ferenc ált. isk. igazgató levele 400. — Elkészett válasz egy levélre. — Üllő. Tüstüllést 480.

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK

A csörsz ökör a lábára hág 316
 Adósa Baláznak 386
 A jó gyereknek már a szó is verés 314
 Aki felmarkolta! 154
 Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók 143
 A marhakat késleg hajtja 146
 A nyila verje meg! 63
 Annyit eszik, mint a vámdisznó 149
 A szó is vereség a jó szolgának 150
 A tartatlan ember a bort, a tartatlan marha meg a vásárt nem bírja 308
 Az ajtóban keresztültett szalmaszál 160
 Az éreszbe dugták a kulcsot 139
 Az ördög nem alszik 35
 Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani 35
 Balázs vitéze 386
 Baranyi kocsira ültették 396
 Belül van a tarkája 388
 Bencsik József megszakadok (esz a fene) 391
 Bögőnek nézi az eget 66
 Cigány is megverte a fiát, mikor először nyert 398
 Csoszogóba jár 400
 Csütörtököt mond 418
 Dinnyeföld (kender-, kukorica-, káposzta-, krumpli-) nem jutott 233
 Disznóorra arany perec 311
 Disznó-szugla felől borul 392
 Eben gubát cserél 419
 Egy szalmaszálát sem tesz keresztbe 160
 Elcsapta előtte a harmatot 38
 Eldült benne a borjú 399
 Elfogyott a cernája 317
 Elinná a Krisztus palástját (köntösét), elinná a Krisztus palástjáról a csattot 64
 Elmegyek, ha banyák esnek is 399
 Elment gyékényt (deszkát) árulni 399
 Elmentek hazulról 139
 Elperelik ezek még a Krisztus palástját is 311
 Eltalálta, mint Balázs pap a vecsernyét 386
 Eltalálta szarva között a tőgyét 399
 Elrűg a tehén 64
 Elrűgja a patkót 63
 Elütötték előtte a harmatot 38
 Elveti a sulykot 98
 Éreszbe dugták a kulcsot 139
 Ez előtt sem lehet az egér farkát elvágni 140
 Ezen már ne múljon (múljk) 391
 Farához kötötték a sarkát 36
 Farsang farkán 306, 476
 Felemelé Kádár szeméit az égre 306
 Félteherre itta magát 63
 Fennhordja az orrát 42
 Fiatalság bolondság 103
 Fogát is ott hagyja 136

Fokhagymáson lépik 42
 Főzik a kapcáját 35
 Gerenda van a házban 140
 Gyöngéd asszonyi léleknek már a szó is verés 150
 Győzi cérnával 317
 Haggy két 147
 Hamuba esett a pecsenyéje 233
 Hátrakötöm a sarkad 35
 Hét köre szállt 399
 Hétrét görnyed 47
 Hétrétű istennyi, görcs stb. 47
 Hetvenhétrétű görcs, fene stb. 47
 Hőmbörgetik a hordót 66
 Húzkodja a rókabőrt 232
 Húzza a (ló-, nyers-)bőrt a fagyon 232
 Hübele Balázs módjára 386
 Inkább ott hagyná orrát, hogy sem kivallaná 137
 Isten áldja meg a kendtek ételét is, meg az emberét is 307
 Jégre víz (csal, taszít) 64
 Jobb egy lúnyak két tyúknyaknál; jobb nyak tyúknyak lúnyaknál 306
 Jó gyereknek már a szó is verés 314
 Jó kedvük van a szépasszonyoknak 37
 Jönnek a csiki deszkás szekerek 66
 Kályha van a házban 139
 Kanállal szedik össze 391
 Kemence van a házban 139
 Késen (késleg) jár 146
 Késen (késleg) hajtani a marhát 146
 Kesztyűben dudál (füttyül, dúdol) 73, 394
 Két pofára eszik 18
 Kicserzik a bőrit 391
 Kicsiny a rakás, nagyobb kíván 158
 Kígyót-békát rákiált 35
 Kidobja (kihajítja) a pénzt az ablakon 179
 Kimutatta a foga fehéret 138
 Kinn hál az idő 309
 Kirántják alóla a gyékényt 399
 Kiszöktek a felső várból 138
 Kiverte szemét az ág 304
 Körmönfont okoskodás 48
 Kötö magát vkire 35
 Krisztus palástját is elinná 64
 Kútágast is megfejné 399
 Kutyaszorítóba került 400
 Lepedőben viszik el 391
 Lóvá tesz 35, 40
 Majd elválnak, hány zsák telik 400
 Majd megellik még ennek a tehene kisebb tőgygel is 399
 Megbecsüli, mint Balázs a hurkát 386
 Megfejné a kútágast is 399
 Meginná a Krisztus palástját is 64
 Meglopta a hideg 399
 Megnyergel vkit 40
 Megoldódik a nyelve 35
 Megrázlak, mint Krisztus a vargát 64
 Megtaposta a fekete ökör 316
 Megüti a szél (a guta) 36, 37

Meg van kötve a keze 35
 Megverte, mint az isten a vargát 64
 Menjen a sóhivatalba 305
 Mi a nyila 63
 Minden hájjal megkent 35
 Mindennek megvan belül a tarkája 388
 Mondd már! 306
 Mosolyog, mint a dézsma bárány 149
 Nagy anyja van annak 399
 Nagy feneket kerít 64
 Nem baj tán? 391
 Nem esik porba a pecsenyéd 233
 Nem fog rajta csudám 66
 Nem győzi cérnával 316
 Nem hagy két 147
 Nem sok lakik itt a felső várban 138
 Nem tágit 35
 Nevet, mint a fakutya 400
 Névnapon kell köszönteni 476
 Nincsenek otthon nála 138
 Nyujts feléje védő kart 148
 Olyan, mint a tized disznó 149
 Olyan sápadt, mint akár egy cseppentett
 tökmag 387
 Orrod tőle (attól) fokhagymás 38, 39
 Otthagy csapot, papot 386
 Otthagyta a fogát 136, 313
 Ördöge van 35
 Ördögnek tartozott ezzel az úttal 35
 Öreg (régi, vén) szolgának a szó is vereség
 150
 Padra kerül a bőre hamarosan 315
 Padra viszik a bőrit 315, 391
 Páhog, mint a dugott liba 318
 Patkó elrúgás 63
 Piros, mint a cseppentett tökmag (vér) 386,
 387
 Piros, mint a liszteszsák (-zacskó) 387
 Porba esett a pecsenyéje (sültje, konca 233)
 Póru! járt 137
 Rálépett a fekete tehén a lábára 316

Ráteszi a nyeret vkire 40
 Rossz szemmel néz 35
 Rúgott borjú 64
 Sarkára hágott a fekete tehén 316
 Se étele, se itala 53
 Somolyog, mint a rudas ökör 389
 Sorba jár, mint a tabányi bíróság 305
 Sorba megy, mint Tápén a bíróválasztás 305
 Susogóba jár 400
 Szakállas szolgának a szó is elég (a szó is
 verés) 150
 Szállj le Balázs a hintóból! 386
 Szalmaszálat sem tesz keresztbe 160
 Szél érte 36, 37
 Szó is vereség a jó szolgának 150
 Szomorún néz, mint a dézsma bárány 149
 Tar gyermeknek még megnő a haja 293
 Tartatlan ember a bort, a tartatlan marha
 meg a vásárt nem bírja 308
 Tartozott az ördögnek ezzel az úttal 35
 Tehénből is kihúzná a borjút 399
 Tetű, mert csip 399
 Tiszta anyja ez a leány 387
 Tollat az orrába! 65
 Úgy aluszik, mintha ökör bőrt vonnának a
 fagyon 232
 Úgy jóllakott, alig páhog 318
 Úgy néz, (tesz, búsul, elszontyolodott, áll a
 szája) mint akinek dinnyeföld nem jutott
 233
 Ujjából szopta 98
 Ünnepe van a háznál 140
 Üres a felső vár, nincs otthon a gazda 138
 Vaj van a fején 334
 Verré válik bennem, mint ecsefogba a bontó
 fésű 62
 Vízre visz 39
 Zsidó is megverte fiát, mikor először nyert
 398
 Zsindely van a házon (háztetőn) 139, 141, 477
 Zsup van a házon 139

SZÓMUTATÓ

Nincsenek fölvéve a következő cikkek: *Andrássyné Kövesi Magda*: Az építőipar nyelvének megtisztításáról 13, 111. — *Betkowski Jenő*: A szolnoki hajósok, a csongrádi és Mindszenti superok mesterszavai 219, 363. — *Solymos Ede*: A velencei tó halászáinak mesternyelve 214, 357.

acsarkodik 179	apát 462	beír 355	brigád, -vezető 201, 256,
ácsorog 179	apol 181	bejön 354	354
ádáz 179	aprehendál 181	béke, -harc, -tábor 256,	bringa 400
addig 473	apród 469	334	britannus, Britannia 43
adminisztrátor 448	aprópénz 251	belép 354	brosúra 200
ág 304	arany 51	belepistul 79	brugattyú, brungattyú
agregát 200	aratócséplőgép 256	beleszületik 354	153
agresszió, agresszor 200,	arc 17	belga, Belgium 43	brúgó 157, 476
256	arcátlan 18	-beli 144	brung, brüng, brungat,
agronómus, agromókus	arcul út 18	belül 144	brünget 153
355	arra vonatkozóan 331	bendő 179	bugya 52
agyvigye 240	arszlán 478	bércsalás 255	burgonya 178
akadémia 462	aspiráns, aspirantúra	bérmál 412	burkatlan 73
akár — akár 415	200	berreg 355	búza 73
aktíva 256	asszuá 394	beszajlik 310	buzafű 180
aláhú 334, 463	askéta 461	betű 318, 369	bűrű 418
aláír 354	asztagfenék 64	beütemez 267	
alapít 353	asztalnok 465	bevisz 354	
alapszerv 256	átképzős 255	bevitel 213	
alaptörvény, -kö 390	atléta, atlétika 462	béviül 144	
alászolgája 393	atom, -fegyver, -háború	bibic 418	
Albion 44	-diplomácia 256	billenőkocsi 448	
áldott állapot 98	átvérmesedik 398	bírálat-önbírálat 256	
alít 181	atya 94, 95	bitang 163	
alkony, -at, -odik 97	autocar 44	bizalmi 256	
álladalom 384	avakodik 61	blokád 135	
állam, -cél, -jog, -férfi,	az 16, 103	blokk 135	
-apparátus 201, 383,	ázalékállatka 288	bodonka 80	
385, 466	bábkormány 256	bodor 308	
állítószeg 24	bacillus 288	bogaras 180	
állomány 383, 384	bagoly-borsó 469	bogároz 313	
Alm 43	baj(vívó) 465	bohém 43	
alma, almás 79, 160,	bakter 181	bojkott 135	
228, 298, 300	baktérium 287	bójusz 43	
almafázis 229	Balázs 386	bokor 74	
alp, Alpok 43	bámul 179	boldog 462	
általanosiskola 18	bánya 116	bondor, bongyor 308	
alulról jövő 268	bánya-kombájn 256	bonne 181	
amely, ami 21	barát 412	borkorcsolya 48	
amicus 67	bárd 44	Borsod 470	
andung 181	barna 418	bortul verve 395	
anglia, anglia (posztó)	baromfi 234	borúlátás 181	
149	batár 98	borvágás 65	
angyal 412	bátor 224	bők 179	
antagonizmus 461	becsuk 319	bőszít 179	
apa 94, 95	begerjed 390	bőzzög 25	
apáca 462	behozatal 213	bregyó 73	
			csábrág, csáprág 226
			csáko 163
			csapó, -fa 229
			csapolt sör 117
			csapvédő 24
			csarít 399
			császá 465
			satorál, -áz 73
			csattog 462
			csecsemőotthon 115
			cselleng 155
			csendőr 337
			cseppentett 387
			cserebogár-pástétom
			305

- cserepcső, cserepcsik 237
csésze 417
csicsíri vöcsök 466
csikkan 145
csikószár 156
csin 418
csiripel 317
csiszolék 24
csiszolt 181
csizma-cipő 77
csizmahúzó 238
csiznavető 237
csokréta 234
csoport 353
csoszogó 400
csótány, csottár 227
csők, csöki 396
csörgő 155
csőszökör 316
csúcáság 24
csúcseredmény, -teljesítmény 341
csuda 66
csúf 98
csúfolók (csúfolódók) széke (padja) 291, 292
csúnya, csúnyácska 98, 179
csülök, csűrök 51, 52
csúramamalika 52
csürkölő 51
csűröm-lika, -lyuka 52
csűrös 52, 313
dárdás 157
dagadt 98
dagi 98
darista 76, 77
de 415
dekád 201
demagóg 383
demizson 475
demokrácia, demokrata 381, 383
deresedő 97
derülítés 181
dévánkozik 238
dézma 149
diákszálló 337
dialektika 235
dialektológia 235
dígó 77
dikó-lapát 76, 77
dirigál 181
disznó-szugla 392
disznós 52
diszpécser 201, 448
disszidál, disszidens 256
divány 238
diverzans, diverzió 201
dob 179
dohány 181
dohányosbolt 116
dólmány 225, 227
dolmen 44
dologtalan 98
domine spectabilis 181
dorombol, -ás 476
döcög 55
döf 179
döfleg, döflek 52, 313
döfötyű, döfötyű 52
dömpör 448
döntő, -en 259, 260, 261, 266
druida 44
dubbancs 313
dubiosus 181
duc 154
dudál 394
dudva, dudváz 52, 53, 240, 400
dulásig 74
durvahengerde 341
-dús 117
dusnok 412
duszkál 74
duttján 395
eb 94, 95
éber, -en, -ség, -telen 19, 235, 256, 259, 268
ébresztőóra 463
ecs, ecset, ecsel 62
ecsefog 62
eddig 473
édes, éde, édös 53
édesanya, -apa, -bátya, -egy, -testvér, -nagya 53, 476
édesden, édesebben 469
egres 418
egri (hálnév) 470
egyet 397
egyéni 354
egyesít 474
egy frászt 234
egyház 61
egyikőtök 160
egy láb föld 63
egy nyomban 63
egyremásra 315
egység 355
eggyül-egyig 137
ekekapa, ekekapálás 449
ekszkavátor 448
elaggott 97
elcsigázott 180
eleibe 145
elem 252, 257
elemedett 97
elenged 316
élenjár 269
éles, -en 260
elfekszik (a nap) 97
elindítás 19
eljön 16
elkallódik 180
elken 463
ellen 145
elmegy 16
elmeegógyintézet 116
elmélyít 267
elmismásol 78
élmunkás 255, 337
elő 145
előirányoz 336
előregyártott 255
elpatkol 62
elpihen (a nap) 97
elréül, elrévöl 37
elrüg 63
elsírul, -serül 72
eltökít 239
élüzem 255, 337
elv, -rokon, -barát-, -társ 44, 45, 261
ember 101
emberbarát 463
emik 369
energetikus 201, 449
enged, -elmes 316
engeszt, -el 315
ép 100
eperfa 101, 102
erdei, -süldő, -kan 154
érdekében 211
erdőkerülő 390
eredmény 262
eretnek 412
érkezik 72
értéktelen 98
esküszik 462
este, esteledik, est-homály 97
estefelé jár 97
étel 53
év 182
evődés, evődik, évődik 53, 54
ez 16
fagocita 289
fakutya 400
falurossza, -szépe 470
fark, farok 306, 476
farkapénz 308
farol, -ás 228
farsang farkán 306, 476
fegyveres erők 480
fehérhajú 97
fej 334
fej hagyma 156,
fejszés 157
fék 369
fél, feleség 471
felajánlás 262
felé, -je, fölé, -je 148, 265
felelős 235, 256, 354
félfélheggyel 474
félhaj 472
félölt 74, 79
felszámol 267
élszer, fészter 472
felvág 47
felvesz (munkát) 355
felveti a kérdést 259
felvilágosodás 463
fenék 64
Feriike 307
feszület 413, 463
fetisizál 201
fiatal 298
fickó 179
figeória 290
filkő 163
fitymál 179
fog (ige) 51, 66, 162
fogas 471
fogat von 137
fogja magát 51
fogy 66
fokozott 260
folyó, -bor, -víz 117, 462
folytat 116
fontosnak tart 333
fordulat 259, 268
forrasztár 341
fő, fő 180
főjegyző 337
föld 178
földesúr 337
földműves 97
fölfeljődés 354
föltész 233
főszolgabíró 337
frazlein 181
frászt! 234
front 268
furdancs, furdáncs 24
fut 95
fuvalat 97
fű, fő 180
füllent 98
fűstén 389
fűtül 73
fűtly, fűtülő 54, 313
gabonafű 180
gabonatakaró 230
gaggancs 76, 78, 391, 392
gagó, gágó 392
gagucs 391
galambfehér, -ősz 97, 470

- galiba 417
gall, Gallia, gallicizmus, gallofil 43
gamó, gajmó, -s 73
garaboncsás, garaboncsás diák 411, 416
garmada 181
gatya 414
gaz 54, 73, 240
gazdaember 97
gazdálkodó 97
gazdasszony 393
gazember 98
gebeszkezik 72
gép, -es 355
gépállomás 337, 355
gereblye, gereblyés csapó, -takaró 230
gigánt 202
gimnázium 461
Gogol 158
gomb 48
gombolyag 179
gondolkodik, gondolkozik 314
gonosz 98
göré 290
gőcög 55
gőringyfakasztó 292
grammás 394
gubó 73
guggol 179
guta, gutta 37, 38
guvad 150

gyalogjáró 116
gyalogszállt 72
gyalogszarka, -sátán 300
gyámol, -rúgó 24
gyár 116
gyárigazgató 337
gyáróriás 202
gyavit, gyavul 55
gyentölés 134
gyerek, gyermek 179
gyermekotthon 115
gyikleső 315
gyógyít, gyógyul 55, 463
gyom, -lál 74
gyorsvágás, -olvasztás 255
Györgyike 307
győzelem 333
gyufa, gyújtófa 463
gyűlés 354
gyüszmél 239

haj 68
hajaz 56
hajdermennykő 77, 240
hajdina 178
hajdú 227
hajít 179
hajlottkorú 97
hajnal 97
hálaadás 413
haladó 252
halhij, halhí 67
hamaritudo 205
hamvazó szerda 463
hang 369
hapsi 98, 181
haraszt 154
harc 224, 259, 333
háromszög 251
határ 480
haver 98, 181
ház, házacska, házikos 97, 98, 153, 178
haza 153, 182
hazafi 234
hazudik 98
heberg 65
hēj 56, 68
hējaz 56
helyes, -en 260, 268, 334
helytelen 260
hemmi-hummi 72
hengerbetét 24
hengerde 341
hengerész 341
henyélők helye 290
hetes vászon 304
hétrét 47
hetvenhét 47
hetvenkedik 47
hevenyébe 389
heverő, szék 154
hiány, -osság 259, 261
hiba 262
hidas 79
hidegháború 256
hintó 226
hit 181
hú 56
hóda, hódas, hódos, holdas 319, 466, 467
hódosodik 467
hogy 415
hóhányó 141, 313
hóka, hókás 319
holdas 467
holló 369
holnap 369
homályosodik 97
hon 153, 182
honi 206
hont, -futó 151
horhó, horhos 72
horog, horgos, horgas 72
hosszú 308
hoz 15
hozzámig 340
hozzászól 354
hőköm, hőkömmatyí 73
hőzőng 398
huja 418
hulladék 337, 338
hulló 399
hunt 151
húr, hurka, hurok 145
húshagyó, -kedő 413, 364
húsos 98
húsvét 463
huszár 224, 227
-hú 117
hús 179
hüvelykszorító 394
ide 16
idealizmus 257
idétlen-gyermekek, -puja 56
idős 97
igyelem, igyöm 397
imád 462
imádság 252
imely 313
imette 181
individuum 200
ingalencse, -rőzsa 24
inkább 340
instruktor 202
intervenció 200
intéző 337
ipadom-napadom 146
ipar 261, 463
ír 162, 181
irányában 332
irányt vesz 268, 336
iroda 356
irodalmi titkár 273
is 212
iskatulya 418
iskola 356
iskolaműhely, -hajó 115
ispán 337, 465
isten 462
Istvánka 307
itt 16
ivadék 180
ívós 160
Jakoba 307
Janka 307
járdatlan 234
jármű, járomű 115
járom 24
játszik 252
javasol 263
jég 64
jeggyűrű 251
jelentős 259
jó 55, 309
jobbád 469
joházik 181
jó-firma, -madár 387
jóg, -it, -ul 55, 56
jőszágtakaró 230
jön 15, 178
jőszmél 239
juss 181
kabinet 448
kacabajka 315
kacag 17, 179
kacaráz, -ás 17
kakó, kákó 392
kakuk 462
kalamajka, kalamajkó 57, 315
kalapács 101
kalapácsoló 24
kalász 180
Kaledonia, kaledónusz 43
kamó, kajmó, -s 73
kampány, -szerű 259, 267
kampón font ostor 48
kandidátus 201
kantár 224, 226
kánya 231
kap, -ja magát 51
kaparé 74
kapcáskodik, kapciás-kodik 58
kapja-fogja 51
kapkodó 476
káposztacika 400
kápsa, kápsál, -ás 157
kar 103
kár 103
káré 160, 400
karmazsin 418
karol, -ás 77
karosszéria 44
kaszagereblye, -villa 229, 230
Kata-liktya, -szegelete 58
katona 224
kátyú 313
kávédaráló 98
kazal 156
kazalfenek 64
kecskefejő 399
kecskelő, kecskolló 477
kedő 463
kegyelmes 337
kelevény 474
kelme 179
kenderpácfonal 61
kény, -telen, kényelem, kényelmes, -etlen 147
kenyér duca, pilléje 154

- kép 100
 képmutató 413
 kérdés 268
 kereszt, -ény 412
 keresztmetszet 259
 kertföld 356
 kerülő 390
 kés, -en, -leg 146
 kés-kételen 147
 készlet 181
 kesztyű 394
 kézen vert gomb 48
 kiabál 179
 kicsi, kicsiny 94, 95
 kicsinyed 469
 kidob 179
 kidomborít 267
 kidur 74
 kiemel 463
 kiengeszt 315
 kifejt 263
 kifizetés 355
 kifutás 157
 kigúvaszt 151
 kihajít 179
 kihoz 264
 kijár 355
 kikelet 95
 kikovad 150
 kikupál 159
 kimért bor 117
 kimicsodás 67, 315
 kinyit 319
 király 465
 kis 94, 95
 kisasszony 251
 kisbotos 157
 kis bujár 466
 kisikerít, kisikeredik 475
 kitaláció 57
 kíváncsi, -skodik 57
 kiver 226, 304
 kívül-bévíl 144
 klérus, klerikális 294
 kocsi 226
 kohol 98
 kollégium 202, 449
 koma 412
 kombájn 202, 256
 kombinát 202
 komisz 180
 komoly 259, 260, 266
 komprádor 202
 kondít, kondul 236
 konferencia 200
 kongat, kondít 236
 konkrét, -ség 204, 259, 265
 konspiráció 203
 konzultáció 200
 kopál, kopállik 159
 kopja 225, 465
 koporsóakadály 156
 korcsolyás 48
 körül, körüljárás 298
 koros 97
 korpáz 142
 korrekció 235
 kotár 80
 kotró 157
 kotymány, kotyvány 58, 313
 kottyanó 313
 kovad, kuvad, kovaso-
 dás 150
 köből 416
 kölönc 24
 költ 98
 köntől 228
 köntőrfalaz, köntör-
 falak 228
 köpködő 156, 238, 398,
 399, 478
 körjegyző 337
 körmönfont 48
 körömszorító 394
 köt, -ő, -és 35, 225, 227
 kötélerő 48
 közállomány 384
 közel 212
 közibéjük 340
 közösségi gazdálkodás 463
 kritika 259
 kromlech 44
 krumpli 178
 kuk 68
 kukorica 178, 180
 kulák 255
 kultivátor, -ozás 449
 kupál 159
 kurizál 181
 kútágas 251
 kutya 94, 95, 100, 101
 151, 414
 kutyamáj 67
 kutyautó 76
 külül 144
 láb 63
 lábbeli 144
 lábik 315
 láda 418
 lágy, -viz, -ódal 59
 lágyít 316
 lámpás homlokú 319
 langó, langviz, langavíz 59
 látó 59
 latolgat 180
 lazaság 259
 leáldozik (a nap) 97
 lebbencs, -leves 76, 319
 lécska, -ál, -áz, lécskálás 297
 leffen, -tyű, leffedt 72
 légő 234
 léhűtő 98
 lekovaszt 151
 lektor, -ál, -izál, lektúra
 lektorátus 272, 274,
 275
 lelécskál 297
 lelkesítés 206
 lemegy (a nap) 97
 ieméz, -vas 418
 lemorzsolódik 259, 263
 lendület 333
 lenpácfonal 61
 lenyugszik (a nap) 97
 lepergel 237
 leszáll (az éj) 97
 letesz (munkát) 355
 levelesszín 395, 396
 levelező 201
 levetlen 76
 liceum 461
 lipántos 474
 lódít 98
 lom 59
 lomb 101, 103, 182
 lövedék 79
 lövés 213
 lucskos 179
 ludas 180
 macsali 73
 macskakő 155
 madár 106
 magánostoll 309
 magartartás 181
 mágla, máglya 74
 Magyar Tenger 307
 mál 59, 60
 malac 417
 málé 147
 márga 44
 markoló 448
 másállapot 98
 masina 181, 418
 maskara 418
 másod 339
 másodanyag 337, 339
 materializmus 257
 meccs 461
 meddig 473
 meddő 152
 medve 152
 megy 15, 178
 megye 414, 465
 meggyek 393
 megcsikkan 145
 megdudváz 53
 megengeszt 315
 meggárgyul 73
 meggyavul 55
 meghódosodik 467
 megindít 116
 meglátás 263
 meglécskáz 297
 megnyit 116
 megpállott 76
 megront 36
 megsűrved 62
 megszajlik 310
 megszabadás, megsza-
 lajtás 312
 megszélhűdik 36
 megszentül 60
 megtikkad 317
 megváltó 463
 megvizsgál 263
 meleg(csakány)váltás 155, 255
 melléktermék 337
 méltóságos 337
 mélyszántás 255
 menázi 355
 mente 225
 -mentes 117
 mennybeballagó 400
 mesgye 413, 414
 messzelátó 116
 meszelve van 227
 metszek 393
 mezőgazda 97
 kicsináljunk ? 393
 micsodás 67
 mihaszna 98
 mikróba 288
 mindinkább 340
 minőség, -i 477
 mismásol 77, 78
 mivel 191
 mocsla, mocsolya 159
 mohó 179
 móres 181
 morgó szín 290
 mósópad 192
 mostoha 413
 mozdony 463
 mozgósítás 259
 munka 261, 337
 munkába állít 116
 munkairányító 448
 munkaverseny, -egység,
 -erőtorozás, -erőtar-
 talék, -módszerátadás 255, 337, 355
 munkáspárt, -egylet,
 -telep 474
 must 418
 musta 418
 mut 291
 mutatkozik 331
 műhely 116
 működésbe hoz 116
 nadir 181

- nagybotos 157
 nagycsütörtök, -péntek 463
 nagyobb nálam 320
 nagyságos 337
 najó 299
 napkelte, -lemente, -szállat, -nyugta, -este 97
 naplopó 292
 napraforgó 178
 napszentület 60
 nem véletlen 259, 260
 népes 155
 nevet 17, 179
 nikhaj 298
 nimand, -ovics, nimó, nimolé, nimolista, nista 298, 299
 no 259, 268
 norma 256
 normás 355
 nő, né 143
 nőrsz 181
 nuku 227, 299
 nyári-bástya, -ház 290
 nyavalya 181
 nyila 63
 nyimó 299
 Nyiregyháza 61
 nyolcórás 355
 nyom 63
 nyoszolya 181
 nyugágy, -szék 154
 nyugatos 256
 nyugovóra tér (a nap) 97
 nyűgös 180
 ő 299
 objektív 259
 ócska 61
 oda 16
 okuláré 181
 olálkodik 61
 oldal 333
 olimpiász 460
 olló 477
 ollózás 156, 477
 oltár 412
 olvasó 463
 olvasztár 341
 olyan szempontból 331
 omnibusz 311
 óne 299
 orkán 97
 ország 465, 466
 oszlopos tag 463
 osztó, -ik, -kodik 239
 ott 16
 otthon 153
 óvakodik 61
 ő 103
 öklömbujár 466
 öl, öldöz 147
 őlt 74, 80
 önürítő gépkocsi 448
 örömmel teljes 116
 örömteli 116
 őstermelő 97
 őszhajú 97
 őssz- 449
 összehődülés, össze-
 bőség 312
 összelécskál 297
 összetétel 261
 ötéves terv 463
 özön 25
 pá! 307
 pác, -ol 61
 pacák 79, 98, 181
 pacuha 73
 páhog 318
 pallos 226, 227
 pállott 76
 palota 465
 pampuskaleső 315
 pandur 224
 pannon, Pannonia 42
 pap 412, 462
 pápog 318
 papság 294
 parás, parázs 318, 400
 paraszt 94, 95, 97
 páris 475
 parittya 414
 párt, -munka, -élet, -építés, -nap, -iskola, -vonal 256, 337
 pasas 79, 98
 pasla 72
 pászog, -at 318
 pászta 74
 patkó 63
 patronál 203
 pecek, peckecke 25
 pegyvet 369
 pékbolt, -műhely 116
 pepecsel 179
 pergel; pergelt leves, hús, tészta, gombóda 237
 pernehájdér 98
 persze 260, 268
 perzsia szőnyeg 149
 Pest 413
 Péterke 307
 piheg-páhog 318
 pille 154
 pirkadat 97
 piros 387
 pirospozsga, -ás 148
 pisszeg 154
 pitymallat 97
 pityókós 78
 plafon 256
 plénium, plenáris 203
 pletykapad 292
 pocos, pocok 73
 pocsar 234
 pofa, -átlan, -ázik; pofon vág 17, 18
 pogány 412
 politika 256
 por 94, 95
 porkoláb 154
 porond 79
 postorkodik, posztorkodik 78
 poszták 74
 potenciál 203
 pozsgás 148
 pörkölt 237
 premizálás 203
 próbaindítás 20
 propaganda, -ista 202, 256
 provokátor 203
 prütyög 73
 puci, pucin 72
 pucos 73
 puj 147
 púp 472
 putri 98
 püspök 462
 racsít 73, 398
 rag, ragálja 473
 ragya 414
 rakonca, -átlan 180
 ráma 229
 rapály 59
 rápergel 237
 ráver (a munkára) 390
 rege 182
 reggel 97
 remek 180
 rendláb 74, 80
 repcsi 479
 repül 106
 részéről 331
 részleg 204
 retesz 178
 rivatag 232
 rizses 356
 roham 95
 rohadt-szeglet, -sarok 58
 romladék 234
 róna 73, 151
 rongyszédő 235
 rossz, rosszak 98
 rozzant 179
 rozsdá 413, 414
 röhgög 17
 röpcsi 234, 303, 479
 röpgyűlés 256
 röpke 479
 rövid 308
 rúgott borjú 64
 rút 98
 rügy 179
 sajlik 310
 sajt 301
 salapál 73
 sallósvásár 399
 sár, -arany, -haj 50
 sárca, sárca 467
 sarlósbúcsú 399
 sármászó szaka 471
 sarzsi, sarzsa 67, 152
 sátor 224, 227
 sattyog 77
 sémaszerű, -ség, sematizmus 204
 semmiházi 98
 sereg 226, 227
 seregbontó 224
 sí, sív, sívó 230, 231
 sikerít 475
 sikta 152
 simle, simli, simléder 316
 simon 299
 Sió, sió, -kánya 230
 sippad 73
 sirül, serül 72
 sisak 226, 227
 sivatag 231, 462
 slézia-gyolcs 149
 sóvárog 179
 sötétedik 97
 sötétség 252
 status, -szekér, -bárka, -gépezet stb. 384, 385
 strázsá 181
 strici 181
 struktúra 200
 súly 24, 333
 súlypont, -i 259, 260
 summa 181
 surrog 73
 suttom, suttynom, -ban 158, 159
 süket péntek 463
 süllő 471
 sűrű, sürven, sürved 62, 72
 sürít, sürvít, -és 62
 szabadság 103
 szablya 224, 226, 227
 szabotör, szabotázs 201
 szaj, -os 310
 szajlik 310
 szajré 181

- szakállszáritó, -fűrészto,
-fűstölő 289, 290, 291
- szakállverő 48
- szalad 95
- szállás 226
- szállik 392
- szálló 116
- szalmáskorsó 476
- számlik 392
- számosállat, -jószág, -ló
marha 310, 398
- szamuklál 73
- szántó-vető 97
- szappan 44
- szár 467, 468, 469
- száraztórúd 292
- szárca, szárcsi 466, 468
- száritőpisztoly 24
- szárnyasfék 24
- Szárszó 467
- szaru, szarv 473
- szarufa 74, 472
- szeg 25
- szegénycse 469
- Szekszárd 467, 470
- szeptariánus 204
- szektor 204
- szél 97
- szélcsend 97
- szeles 37
- széles 260
- szélhámos 180
- szélhűdik 36
- szellő 97
- szélütés 37
- szélvész 97
- személyére 331
- szeminárium 256
- széncsata 256
- szent 412, 462
- szentül (el, meg-) 60
- szépasszonyok tánca,
-szele 37
- szepeg 63
- szer 164, 169, 369
- szerelmeslevél 300
- szerkeszt, -ő, -őség 274
- szervíz 181
- szétűr 72
- szevasz, szia, szí 305
- szilika, -tégla 148
- szimat 180
- színes fém 20
- szivar 98
- szoknyás asszony 37
- szotyola 318
- szövetkezet 353
- szövétnék 317
- szpartakiád 204
- sztahanovista 256
- szuperlektúra 272, 274,
275
- szuszka 72
- szűk keresztmetszet
267
- szürkület 97
- szűzleves 319
- tábor 224, 227
- tag 98
- taggyűlés 354
- tágít 75
- tagjelölt 256
- tagság 354
- takar, -ás, -at, takaro-
dik, -odás 229
- takarmány 206
- takarófa (vessző, villa)
229
- talajos 355
- talicska 469
- talp, -kő, -törvény 390
- talpal, -at, -atnyi 319
- tanítóképző 116
- tanórok 415
- tanuló kocsi 117
- tányérbélvirág 178
- tapasztalat, -csere 255,
257
- tapickol 72
- tar, -varjú 293
- tarcsa 469
- tárho, tárna 19, 115
- társ 46
- tart, -ó, -atlan 308
- tartamérő 24
- táska 225, 227
- taszít, toszít 150
- tátorjászél 37
- tátosszél 37
- Tátra 415
- táv- 201
- tavaszi 95
- te 103
- téesz, téeszcsé 353
- tejes, -edik 147
- tejes-puj, -tengeri, -ma-
lachús, -borjúhús
-bárányhús 147, 314
- tekemáj 67
- teketória 181
- teljes 117
- teljesít 263, 355
- tematika 204
- tenger 103
- tengeri 178, 180
- tepertő (asszony) 154
- ter, terület, terén, terü-
letén 331, 333, 354
- Tercsa 468
- terem 182
- terhesség 98
- termelékenység 255
- termelés 255
- termelőszövetkezet 337
- terület 354
- terv 261
- tervezőalkodás 463
- tervmunka 337
- tervszerűség, -teljesítés,
-felbontás 255
- testvérpárt 256
- tézsola 418
- tikácsol, tikog, tikol,
tikkad, -oz 317
- tikhódas 467
- tiszta arany 51
- tiszta (bolond, süket)
387
- titkár 354
- titulus 181
- tized-disznó 149, 314
- tó 151
- tócsa 469
- tokla 77, 78
- tollhegy, -szem 309
- tonna 44
- topogó 76
- tornác 178
- torzs, tors 240
- toszogatót kolbász 149
- továbbad, továbbat 469
- többtermelés 255
- tőcs, -madár, tücsér-
madár 475
- tőkfilkő 180
- tömegszervezet 256
- töröksáfrány 77
- történik 331
- tragacs 98
- traktor-, -os, -ista 151,
256, 261
- tréning 461
- triolemezor 341
- tszcsé 353
- tudakoz, tudakol 314
- tudatosít, -ás 259, 261
- túlteljesítés 337
- tutun 479
- tücsök 73
- tüsszög 370
- tüstént, tüstüllést 480
- tütü 370
- tyúkülő, kakasülő 480
- udvar 465
- ugyan 306
- úgy van 102
- újítás 255
- ujjába 144
- úr 465
- urizál 272
- urok, urkol 146
- üdit, üdül, 464
- üdüetlen 56
- üdvöz, -ítő, üdvösség
463, 464
- ül 61
- üldöz 147
- ülő, üllő 480
- ünnep, -et ül 61
- üstént, üstint 480
- űz 116
- üzem 116, 320
- üzemi bizottság 116
- üzemterv 255
- vackor, -fa 317
- vádol 418
- vág, vágott bor 65
- vaklik, vaklász, vakol
475
- vakróna 151
- valamelyikőtök, vala-
melyiktek 160
- vállalat 116
- valván 49
- vármegye 465
- város 226
- vaskesztyű 394
- vasúti kocsi 115
- váz 24
- vecsernye 412
- véd 182
- vedres 157
- véletlen 49
- ver 48
- verdő 394
- vérmesedik 398
- verő 60
- verseny, -felhívás, -szer-
ződés, -nyilvánosság
255
- vesekigérő 292
- vétetlen 49
- vető 398
- vetőáratógép 156
- vezetőség 354
- vihadar 307
- vihar 97, 182
- vihogás 17
- világszép, világ csúfja,
(veresse, pajkossa,
eredetje) 470
- villás, -nyereg, -csapó,
-takaró 156, 157, 230
- virágvasárnap 463
- virradat 97
- visz 15
- viszontagló 206
- viszonyul, viszonylik
264
- viszsidál 256
- vitéz 465
- vityilló 98
- viveur 181
- víz 178
- vízkereszt 413, 463

vizsgálat 263	vulgarizál 204	zakatol, -ás 256	zúg 231
vizslat 191		záklyás fene 78	zugó 231, 462
von 137	yoghurt 289	zapon 418	
vonal, -on, -án 332, 333		zenit 181	zsidómise 394
vontató 151	zaj, -lik 309, 310	zöpög 62	zsolozsma 412, 417
			zsoltár 412

TÁRGYMUTATÓ

- Ady és a Nyelvőr 172
 alany — állítmány 335
 Alexander Bernát és a Nyelvőr 3
 Arany János nyelvéhez 51
 archaizmus 181, 189
 Asbóth Oszkár 407
 ázsiai tulajdonnevek írása 341
 Balassa József és a Nyelvőr 8
 bányász mesterszavak 151, 152, 372
 bányászregények 372
 belviszonyragok használata 144
 beszédhelyzet 103
 birtokos személyrag 440
 boszorkányhit nyelvi emlékei 35
 bürokratikus nyelv 331
 cirillbetűs magyar szövegek 245
 -csa, -cse kicsinyítőképző 469
 csongrádi és mindszenti superok mester-
 szavai 219, 363
 diáknyelv 157
 -d kicsinyítőképző 469
 egybeírás, különírás 18, 212
 egyenes idézet 17
 egyéni nyelv 322
 egyházi dagályos stílus 3
 elavult kicsinyítőképző 469
 elavult szavak az irodalomban 181
 élő kiejtés az irodalomban 393
 építőipari műszavak 13, 26, 111
 faipari műszavak 27
 finnugor szövegekről 118
 finnugorság ismertetése 367
 foglalkozások szavai a köznyelvben 180
 fonetika 276, 369
 fordítás, fordítások nyelve 33, 71, 123, 130,
 222, 285, 376
 fosztóképzős mellékevek 19
 Gárdonyi Géza és a Nyelvőr 173
 gömbkötő mesterszók és szókapcsolatok 350
 gyapotszedés mesterszavai 150
 hajós mesterszók 219, 363
 halnevek 470
 halász mesterszók 214, 357
 hang 100
 hanglejtés, hangsúly 444
 hangtan 276
 helyesírás 68; helyesírásunk alapelvei 252;
 helyesírás tanítása 249
 helytelen összetételek 449
 hivatalos nyelv és stílus 2
 idegen nyelvi névelők helytelen használata
 342
 idegen szavak 7, 14, 198, 448
 idézet 17
 ipari nyelv magyartalanságai 341
 irodalmi nyelv és tájnyelv 178, 182, 431
 irodalmi pátosz nyelvi elemei 304
 írók, költők nyelve 93, 269
 iskolai nyelvtanítás 454
 jogi műszók 205, 389
 Jókai és a Nyelvőr 4, 172
 Kálmány Lajos és a népnyelvi gyűjtés 419
 kazalrakás szavai 361
 kelta emlékek nyelvünkben 42
 képes kifejezések 334
 kicsinyítőképzőből nőnem- és nőnévképző
 143, 307
 kifejezések elkopása 334
 korszerűsítés nyelvi eszközei 189
 Kossuth stílusa 401
 költők, írók nyelve 93, 269
 középiskolai nyelvtanítás 9
 madárnevek 466
 magyar szavak az oroszban 69, 224
 magyar szövegek cirill-betűkkel 245
 magyartalanságok az ipari nyelvben 341
 mai magyar nyelvjárások 370
 Mikszáth és a Nyelvőr 172
 mondat 102; mondat élményjellege 105;
 mondat fogalmának tanítása 99; mondat-
 szerkesztés 7; mondat: tagolt egység 106
 Móricz Zsigmond és a Nyelvőr 172; Móricz
 Zsigmond szavai 153
 mozgalmi zsargon 255, 330, 444
 mutató névmás 21
 műszaki nyelv 115
 műszavakról 3
 népdal és tájnyelv 107, 426, 430
 népdalok nyelvi hűsége 108, 438
 népnyelvi anyaggyűjtés 88
 névmások helytelen használata 21
 nyelvfejlődés törvényszerűsége 457
 nyelvhelyesség 15, 116, 211, 212, 213,
 272—275
 nyelvi jelek 100
 nyelvi korszerűsítés 189
 nyelvi valóság 103
 nyelvjárások: nyelvjárási bibliográfia 33,
 134; nyelvjárástanulmányokról 90; nyelv-
 járási szöveg a zalamegyei Kustyánból
 361; nyelvjárás és irodalmi nyelv 178, 182,
 431
 nyelvtanítás 9, 326, 454
 nyelvtisztaság 449

nyelvújítás túlzásai 5, 115, 383
 Nyelvőr és a nyelvművelés 1, 87, 171
 Nyelvőr célkitűzése 85
 olasz irodalmi nyelv és nyelvjárás 182
 órás- és nemesfémipari műszók 24
 orosz nyelv: orosz igeragozás 31; orosz-
 magyar ősi kapcsolatok 69; magyar szavak
 az oroszban 69, 224; orosz nyelvkönyvek
 133
 ortológia — neológia 86
 összetételek 44, 116, 474
 politikai nyelv 44
 ragadványnevek szórendje 300
 ragok helytelen használata 21
 régies szavak az irodalomban 192, 194
 régi írók nyelve 91
 rokonértelmű szavak 94, 178
 román nyelv: kialakulása 342; rokonsága
 344; nyelvjárásai 345; helyesírás 347;
 története 440; jellegzetességei 442
 Simonyi és a nyelvhelyesség 6
 sportszavak 460
 stilisztika 454
 superok mesterszavai 219, 363
 számjelzős összetétel 339
 Szarvas Gábor 81, 161
 Szarvas Gáborné 166; írásai 241
 szavak: jelentésmódosulása 336; születése és
 elhalása 337; stílusértéke 94
 széljegyzetek a Nyelvőrhöz 390
 szemléletesség 27, 127
 szépirodalom nyelve 321, 420

szinonimák: értelmi különbsége 97; érzelmi
 különbsége 98
 szláv eredetű tükörszavak 462
 szó, szó szerkezet 101
 szókészlet változása 337
 szókincsünk eredete 368
 szólások 35, 63—66, 136, 139, 232—3, 304—5,
 309, 386, 388, 394, 398—9
 szolnoki hajósok mesterszavai 219
 szószaporítás 339
 szótáraink ismeretlenjei 155, 478
 szótöbblethajhászás 333
 szovjet nyelvtudomány 450
 tárgyas ragozás jelentő és felszólító módja
 335
 tájnyelv a népdalokban 107, 426, 430
 tájnyelv és irodalmi nyelv 178, 182, 431
 tájszavakról 72—6, 236—240, 312, 315—320
 tartalmi idézet 17
 termelődőszövetkezeti mozgalom nyelvi hatása
 353
 természet nyelvi és stílusbeli ábrázolása 127
 természettudományi műnyelv 208
 történeti regények nyelvi korszerűsítése 189
 tükörszavak 462
 újkeletű idegen szavak 198, 448
 útleírások nyelve és stílusa 280
 Velencei tó halász mesternyelve 214
 Volf György és a Nyelvőr 5
 Zolnai Gyula és a Nyelvőr 8
 zsargonszavak a köznyelvben 180

Helyreigazítások

36. 1. 2. bekezdés, 5. és 7. sor: »farkát« h.
 »sarkát«.

72. 1. fölülről 6. sor: »érkezetek« h.
 »érkeztek«.

9. sor: »legsürejből« h. »legsürvéből«.

10. sor: »összetanickolt« h. »összetapickolt«.
 Az utolsó bekezdésben »fűgyülni« h.
 »fűtyülni«.

73. 1. közepén: »kesztyűbe fűgyül« h.
 »kesztyűbe fűtyül«.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Akadémiai Értesítő. Szerk. Erdey-Gruz Tibor főtítká. 1952. július—augusztus. LIX. kötet — 494. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1952.

Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. Redigit J. Németh. Tomus I. Fasciculus 2—4. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1952. Tartalma: Kálmán: Russzkie zaimsztovoanyija iz ob-ugorszkijh jazikov. — N. Sebestyén, I. Zur Frage des alten Wohngebietes der uralischen Völker. — Lakó Gy. Emploi du prosécutif et du transitiv dans les langues permienues, l'origine de leurs désinences casuelle (Suite). — Mollay K.: Das älteste deutsche Lehnwort der ungarischen Sprache. — Cs. Faludi, A.: Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallellismen im Chantischen. — Telegdi Zs.: L'Institut de Linguistique de l'Académie des Sciences de Hongrie. — Comptes-rendus.

Margaret T. Hodgen: Change and History. Viking Fund Publications in Anthropology. 18. New York. 1952. Published by Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Incorporated.

Virittäjä. 1952. 3. vihko. Kotikielön Seura. Helsinki.

A. Scheiber: A Hungarian Encyclopedia of Cards, On the Parodies of Catechism Song. Reprinted from Midwest Folklore. 1952. Vol. II., No. 2.

A Nyelvtudományi Intézet Közleményei. III. évf. 3. sz. Bp., 1952. október. Kézirat gyanánt. Tartalma: Vinogradov: A nyelvfejlődés belső törvényeinek fogalma a marxista nyelvtudomány általános rendszerében. — Jarceva: A nyelvfejlődés belső törvényei V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak tükrében. — Levin—Orlov: Vita anyelvejlődés belső törvényeiről. — A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének Tudományos Tanácsa által 1952. február 7-én hozott határozatai. — Galkina—Fedoruk, Kaszjanov, Vinogradov — Szerebrennyikov, Bulahovszkij, Mejlaj szovjet nyelvészek cikkeinek kivonatos ismertetése. — A MTA Nyelvtudományi Intézetének munkájából: 1. Bibliográfiai szolgálat. 2. Az intézeti munkatársak előadásai 1952. harmadik negyedében. 3. Vita. — *Szemle*: Szovjet folyóiratok, évkönyvek és gyűjteményes munkák.

Irodalomtudományi Éstestő. (Rendkívüli szám.) 4. Kiadja az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ. Bp., 1952. Tartalma: Burov: A művészi általánosítás ismeretelméleti jellege. — Tyimofejev: A szovjet irodalom pozitív hősről. — Dobrinyin: Lenin Tolsztojról szóló cikkei — az orosz irodalmi alkotások elemzésének módszertani és módszerbeli alapja. — Prjamkov: A Pravda harca a haladó irodalomért és művészetért az Októberi Forradalom előtti időszakban. — Mejlaj: Puskin történelmi jelentőségű harca az orosz irodalmi nyelv fejlesztésért. — Sztjepanov: Gogol »Holt lelkek« című művének nemzeti sajátossága. — Vita: Blagoj—Makogonyenko—Mejlaj: A klasszikusok példás kiadásáért. — Zilberstein: A klasszikusok kiadása országos jelentőségű ügy. — Belcsikov: A klasszikus irodalmi művek kiadásáról. — Kaskin: A fordítás nyelvéről. — Könyvtárainkba beérkezett legújabb szovjet irodalomtudományi művek jegyzéke.

Ormánysági Szótár. Kiss Géza szótári hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán. Akadémiai Kiadó. Bp. 1952.

Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra. Bp., 1952.

Móricz Zsigmond irodalmi munkássága. Összeállította Kozocsa Sándor. Művelt Nép Könyvkiadó. Bp., 1952.

Barát Endre: A hármas számú torony. Az Ötéves Terv Kiskönyvtára. A Népművelési Minisztérium kiadása. Bp., 1952.

Tankönyvkiadó. Az orosz nyelv tankönyve középiskolák számára. Hangtan, alaktan, mondattan. Szerk. Szabó Miklós—Benkő Lóránd—Kálmán Béla: Magyar nyelvtan az általános gimnáziumok I—IV. osztálya számára. A magyar nyelv tankönyve. I. az általános iskolák V—VI. osztálya számára. Szerk. Kálmán Béla és Imre Samu. Rácz Endre, Takács Etel, Weber Mihály munkája. — Magyar Irodalomtörténet az ált. gimnáziumok IV. o. számára. III. rész. Bóka László, Dallos György, Kardos László, Király István, Koczás Sándor, Pándi Pál munkája. — Szöveggyűjtemény a XX. század magyar és szovjet irodalmából. — Horváth József, Kosaras István: Irodalomelméleti alapfogalmak. (Segédkönyv. Kézirat.)

Új Magyar Könyvkiadó. Gorbátov: Apák ifjúsága. — Gulia: Kaukázusi tavasz. — Ibrahimov: Eljön a nap. — Katerli: Bronz rokka. — Lácisz: Zúg a vihar. III.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Gergely Sándor: Találkozó. — Mesterházi Lajos: Hűség. — Illés Béla: Találkozások. — Vidor Miklós: Budai Nagy Antal.

Albán költők antológiája. Szerk. Somlyó György és Tamás Lajos. — Dickens: Martin Chuzzlewit élete és kalandjai I., II.

Ifjúsági Könyvkiadó. Fagyfejev: Az ifjú gárda. Új, bővített kiadás.

Ára: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

A közölhetőség követelményei :

A kézirat tartalmában legyen végleges, tehát még mielőtt nyomdába kerül, a szerkesztőség összes javításait vezesse keresztül.

A kézirat formájában :

1. Szabványos A/4 nagyságú (21×29 cm) papírlapokra kell írni. Ellenkező esetben a szerző költségére újra gépeltetjük a kéziratot.
2. Csak a papíros egyik lapjára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépelt sorok hossza az egész kéziratban azonos legyen (az írógép betűmértékének rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében, legalább egyszer ritkítandók.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi sor irandó, tehát az egyes lapok margója nagyjából egyezzen.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűhibák kijavításán felül legfeljebb 8 sorban eszközölhető utólagos javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyes szöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatott kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Klisék helye lehetőleg beragasztott levonattal, ennek hiányában félreérthetetlenül megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása : cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszúrás esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már »a« betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül »vége« jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége).
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel vagy gemkapoccsal kell csatolni.
15. A szabályzatnak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.
16. A szövegben csak a régi és tájszavakat húzzuk alá, neveket, címeket ne.
17. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arabszámmal írjuk, ne rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk.
18. A kézirat végére tesszük ki a pontos címet, s a névtelen cikkek végén zárójelben legyen ott a szerző neve és címe.
19. A levonatokba ne írjunk újabb szöveget, mert ez költségtöbbletet okoz s a szám megjelenését késlelteti.
20. A hasábos levonatot postafordultával küldjük vissza a szerkesztőnek, hogy a számot minél előbb tördelthessük.

FELHÍVÁS!

Felhívjuk előfizetőink figyelmét, hogy lapunk terjesztését 1952. június 1-től a Posta Központi Hírlap Iroda vette át.

Kérjük, hogy előfizetési és terjesztési ügyekben fenti időponttól kezdődően BUDAPESTEN: Posta Központi Hírlap Irodához, V., József nádor-tér 1. (Üzlethelyiség), Telefon: 183—022, 180—850.

VIDÉKEN: A helyi postahivatalhoz, illetve a postás kézbesítőhöz forduljanak.

Tankönyvkiadó Vállalat

Előfizetési díj 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Ára példányonként 4,50 forint.

KIADÓHIVATAL: TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT

BUDAPEST, V., SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 121—215, 128—580.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: A TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT VEZÉRIGAZGATÓJA